

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**DOKTORA
TEZİ**

**DIŞ POLİTİKA EKSENİNDE TÜRK
SİYASİ HAYATINDA İDEOLOJİK TARTIŞMALAR
(1920-1950)**

MEHMET KORKUD AYDIN

**TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI**

EKİM 2017

**DIŞ POLİTİKA EKSENİNDE TÜRK SİYASİ HAYATINDA İDEOLOJİK TARTIŞMALAR
(1920-1950)**

Mehmet Korkud AYDIN

DOKTORA TEZİ

TARİH ANABİLİM DALI

TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI

**GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

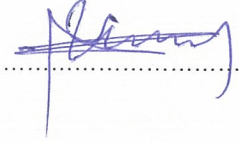
EKİM 2017

Mehmet Korkud Aydın tarafından hazırlanan “Dış Politika Ekseninde Türk Siyasi Hayatında İdeolojik Tartışmalar (1920-1950)” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ / ~~OY ÇOKLUĞU~~ ile Gazi Üniversitesi Tarih Anabilim Dalında Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalında DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Prof. Dr. Mustafa Turan

Yakınçağ Tarihi/ Gazi Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

Başkan : Prof. Dr. Mehmet Akif Tural

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi/ Gazi Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

Üye : Prof. Dr. Mustafa Ekincikli

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi/ Gazi Üniversitesi

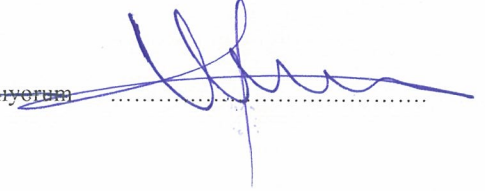
Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

Üye : Prof. Dr. Vedat Gürbüz

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi/ Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

Üye : Doç. Dr. Serdar Sarısır

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi/ Ankara Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

Tez Savunma Tarihi: 31/10/2017

Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Doktora Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Prof. Dr. Hilmi ÜNSAL
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYAN

Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
 - Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
 - Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
 - Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
 - Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,
- bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Mehmet Korkud AYDIN

31/10/2017

DIŞ POLİTİKA EKSENİNDE TÜRK SİYASİ HAYATINDA İDEOLOJİK TARTIŞMALAR

(1920-1950)

(Doktora Tezi)

Mehmet Korkud AYDIN

GAZİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Ekim 2017

ÖZET

Çalışma 1920-1950 yıllarını kapsamaktadır. Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası, dinamikleri açıklandıktan sonra Misak-ı Milli umdeleri üzerinde durulmuştur. Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikası ekseninde yeni Türk devletinin kurumsal kimliği açıklanmış, yeni düzen çalışmaları hakkında bilgi verilmiştir. Çalışmada ele alınan ve 1938-1950 yılları arasını içeren ikinci bölümde ise İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı dönemine yer verilmiştir. Savaş rüzgarlarının estiği 1939-1940 yılları arasında Türk dış politikasını şekillendiren gelişmeler ve yaşanan olaylar açıklanmıştır. Yine aynı bölüm içinde II. Dünya Harbinin seyri ve Türkiye'nin konumu üzerinde de durulmaya çalışılmıştır. Türk Dış Politikası ekseninde Türkiye'de yaşanan gelişmeler ile siyasi ve ideolojik tartışmalara geniş yer verilmiş, Türkçü/Turancı çevrelerin ideolojisi, oluşturdukları dernekler, çıkardıkları gazete ve dergiler tanıtılmıştır. Döneme damgasını vuran siyasi ve ideolojik olaylardan Türkçü/Turancı kesimin yargılandığı "İrkçilik-Turancılık" davası ile Tan Gazetesi baskını da değerlendirilmiştir. Dönemin sol/sosyalist/Marksist çevreleri, ideolojileri, siyasi yapılanmaları ile çıkarttıkları gazete ve dergileri örneklenirilmiş, Türk siyaseti ve kamuoyuna etkileri tartışılmıştır. Üçüncü Bölümde ise Türk Dış Politikası ekseninde değerlendirilebilecek Çok partili hayata geçişin ilk örnekleri üzerinde durulmuştur. Tek Parti iktidarı döneminde kurulan Milli Kalkınma Partisi, Demokrat Parti ve Millet Partisi ile dönemin sol/sosyalist/Marksist partileri hakkında bilgi verilmiştir. TKP ile organik bağ içinde olan sol partiler, uzun ömürlü olmamış; dış politikadaki değişime bağlı olarak kapatılmışlardır. Bu bölümde çok partili siyasi hayata geçiş sürecinde yaşanan 1946-1950 yılları arasındaki seçimler ve seçim sonuçları hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca, geçiş sürecinde anti-demokratik kurumlar ve uygulamaların kaldırılması, yeni kanunların çıkartılması hususunda iktidar ve muhalefet arasında yaşanan tartışmalara da yer verilmiştir. Bölümde yer alan önemli konulardan biri de 1945-1950 yılları arasında yaşanan siyasi ve ideolojik tartışmalardır. 146-150 tarihleri arasında yapılan seçimlerde yaşanan siyasi tartışmalar, Ankara cinayet davası, Köy Enstitüleri, Din dersi ve Türkçe Ezan Tartışmaları, 7 Eylül Kararları, Devletin Komünizme Bakışı, DTCF olayları ve Sabahattin Ali'nin Öldürülmesi gibi olaylar irdelenmiştir.

Bilim Kodu : 118101
Anahtar Kelimeler :Türk Dış Politikası, Demokrasi, Türkçülük-Turancılık Davası, Sabahattin Ali
Sayfa Adedi : 970
Tez Danışmanı :Prof. Dr. Mustafa TURAN

IDEOLOGICAL DEBATES IN TURKISH POLITICAL LIFE IN THE CONTEXT OF TURKISH FOREIGN POLICY
(1920-1950)
(PH. D. THESIS)

MEHMET KORKUD AYDIN

GAZİ UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
OCTOBER 2017

ABSTRACT

The study covers the period between 1920-1950. After the dynamics of the Atatürk Period Turkish Foreign Policy are explained, the *Misak-ı Milli*(National Oath) Principles are analyzed. The corporate identity of the new Turkish State has been explained in the context of National Oath and Turkish Foreign Policy, and information has been provided on the efforts for the new order. In the second section, the period between 1938-1950 was analyzed, and the presidency of İsmet İnönü has been dealt with. The developments and events that shaped Turkish Foreign Policy between 1939-1940 when the winds of war were blowing have been explained. Again, in the same section, the position of Turkey and the progression of II. World War have also been analyzed. In the context of Turkish Foreign Policy, the developments in Turkey and political and ideological debates have been explained in detail; and the ideology of the Turkist/Turanist (Ural-Altaic) communities, and their associations, newspapers and journals have been identified. The “Racism-Turanism” lawsuit in which the Turkist/Turanist communities were sued, and the raid to the Tan Newspaper, which were among the important political and ideological events that marked the period, have also been interpreted in the scope of the present study. The Leftist/Marxist communities of the period, their ideologies, political structures and their newspapers and journals have been illustrated, and their influences on the Turkish politics and public opinion have been discussed. In the third section, the first examples of the transition to Multi-Party system, which may be considered in the context of Turkish Foreign Policy, have also been analyzed. Information have been provided on the Milli Kalkınma Partisi (National Development Party), Demokrat Parti (Democrat Party) and Millet Partisi (Nation Party), which were established in the Single-Party System, and on the Leftist/Socialist/Marxist parties of the relevant period. The parties that were associated with the TKP in an organic manner could not survive longer, and were closed depending on the changes in the foreign policy. In this section, information has been provided on the elections and their results between the years 1946-1950, which was the transition period to Multi-Party System. In addition, the debates on the abolishing of the anti-democratic institutions and practices during the transition period, and the arguments between the Government and the opposition on the new laws have also been included in the scope of the present study. One of the important topics in this section is the political and ideological debates between 1945-1950. The political debates in the elections between the years 1946-1950, Ankara murder case, Village Institutes, the arguments on Religion Classes and Turkish Azan, 7th September Decisions, the viewpoint of the State on communism, DTCF events and the murder of Sabahattin Ali have also been investigated in the scope of the study.

Science Code	: 118101
Key Words	: Turkish Foreign Policy, Democracy, The “Racism-Turanism” lawsuit, Sabahattin Ali
Page Number	: 970
Supervisor	: Prof. Mustafa TURAN

TEŞEKKÜR

Tez Çalışmasını hazırladığım süreçte birçok kamu kuruluşunun kütüphane ve arşivlerinde çalışma fırsatı buldum. Özellikle Ankara Milli Kütüphane, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, TBMM Dokümantasyon Dairesi Başkanlığı ve Kütüphanesi, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivinde çalışmam için materyal sağladım. Bu vesileyle yukarıda adı geçen kuruluşlarda çalışmalarım esnasında bana yardımcı olan görevlilere teşekkür ederim.

Doktora ders döneminden itibaren kendilerinden çok şey öğrendiğim ders hocalarıma, Doktora tez izleme komitesinde bana zaman ayırarak yol gösteren saygıdeğer hocalarım Prof. Dr. Mustafa EKİNCİKLİ, Prof. Dr. Mehmet Akif TURAL ve Doç. Dr. Serdar SARISIR'a tezin her aşamasında yaptıkları olumlu katkı ve desteklerinden dolayı kendilerine teşekkür ederim. Yine, çalışmam sırasında beni destekleyen aileme de müteşekkirim.

Akademik çalışmamı, başından sonuna kadar büyük bir titizlik ve sabırla takip eden, ders döneminden itibaren kendisinden çok şey öğrendiğim, danışmanım saygıdeğer hocam Prof. Dr. Mustafa TURAN'a da şükranlarımı sunuyorum.

Mehmet Korkud AYDIN

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR.....	xvii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ATATÜRK DÖNEMİ TÜRK DIŞ SİYASETİ ve TÜRK SİYASİ HAYATINA YANSIMALARI(1920-1938)

1.1.MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ TÜRK DIŞ SİYASETİ.....	45
1.1.1.Misak-ı Milli ve İstiklal-i Tamm Düşüncesi	47
1.1.2.Galip Devletler ile İlişkiler	68
1.1.2.1.Paris Barış Konferansı	70
1.1.2.2.Türk Devletini Paylaşım Planları ve Sevr Antlaşması (10 Ağustos 1920)	71
1.1.2.3. İkinci Londra Konferansı(21 Şubat-12 Mart 1921) ve Sevr Antlaşmasının Tadili	78
1.1.2.4. Ankara İtilaf-namesi (20 Ekim 1921)	83
1.1.2.5.Türkiye ile İngiltere Arasında Tutsakların Serbest Bırakılması (23 Ekim 1921)	85
1.1.3.Sovyet-Rusya ile İlişkiler.....	85
1.1.3.1. Moskova Antlaşması.....	85
1.1.3.2.Kars Antlaşması.....	89
1.1.4.Lozan Barış Andlaşması (24 Temmuz 1923).....	92
1.1.4.1. Mudanya Mütarekesi (3-11 Ekim 1922)	93
1.1.4.2. Lozan Konferansının Toplanması ve Barış Görüşmeleri	103

	Sayfa
1.1.4.3. Antlaşmasının İmzalanması (24 Temmuz 1923)	108
1.1.4.4. Lozan Barış Antlaşmasıyla Halledilemeyen Meseleler	111
1.2.Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk Dış Politikası (1923-1938)	112
1.2.1.Türk-Yunan İlişkileri ve Nüfus Mübadelesi	112
1.2.2.Türk-İngiliz İlişkileri	115
1.2.3.Türk-Sovyet İlişkileri: Türk-Sovyet Dostluk Antlaşması (17 Aralık 1925)	121
1.2.4.TBMM Hükûmetinin Bölgesel İttifak Arayışları	123
1.2.4.1.Türkiye'nin Milletler Cemiyetine Üye Olması (18 Temmuz 1932)	123
1.2.4.2.Türkiye'nin Balkan Siyaseti: Balkan Antantı (1930-1934)	124
1.2.4.3.Boğazlar Meselesi ve Montreux Boğazlar Sözleşmesi	127
1.2.4.4.Türkiye'nin Doğu Siyaseti: Sadabat Paktı(8 Temmuz 1937)	130
1.2.5.Türk-Fransız İlişkileri ve Hatay Meselesi	133
1.2.5.1.Türkiye-Suriye Sınırının Çözümü	133
1.2.5.2. Osmanlı Devletinden Kalan Borçların Ödenmesi	134
1.2.5.3. Hatay Meselesi ve Hatay'ın Türkiye'ye Katılışı	134
1.3.Atatürk Dönemi Türk Siyasi Hayatı ve Yeni Düzen Çalışmaları	140
1.3.1.TBMM'nin Siyasi Yapısı	141
1.3.1.1.Büyük Millet Meclisindeki Gruplaşmalar	142
1.3.1.1.1.Halk Zümresi	143
1.3.1.1.2.Tesanüd Grubu	144
1.3.1.1.3.İstiklal Grubu	145
1.3.1.1.4.İslahat Grubu	146
1.3.1.2. Birinci Grup: Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukûk Grubunun Kurulması	147
1.3.1.3. İkinci Grup: İkinci Müdafaa-i Hukûk Grubu	148
1.3.1.4.Büyük Millet Meclisindeki Gruplar Arasında Fikir Ayrılıkları ve Muhalefet	149

	Sayfa
1.3.1.5.Atatürk Dönemi Türk Siyasi Hayatında Partileşme Süreci (1923-1938)	167
1.3.1.5.1.Cumhuriyet Halk Fırkası (9 Eylül 1923)	167
1.3.1.5.2.Terakki-perver Cumhuriyet Fırkası (17Kasım 1924)	168
1.3.1.5.3.Serbest Cumhuriyet Fırkası (12 Ağustos 1930)	171
1.3.1.5.4.Atatürk Döneminde Kurulan Diğer Partiler	174
1.3.2.Atatürk Dönemi Basını	174
1.3.2.1.Milli Mücadele Dönemi Basınıve Muhalefet (1922-1923).....	174
1.3.2.2.Cumhuriyet Dönemi ve Basın (1923-1938).....	181
1.4. Yeni Düzenin Kurulmasında Dış Politikanın Etkileri.....	183
1.4.1.Siyasi Alanda Gerçekleştirilen Yeni Düzen Çalışmaları.....	183
1.4.1.1.Saltanatın Kaldırılışı (1 Kasım 1922)	183
1.4.1.2.Ankara'nın Başkent Oluşu (13 Ekim 1923).....	188
1.4.1.3.Cumhuriyetin İlanı (29 Ekim 1923).....	191
1.4.1.4.Halifeliliğin Kaldırılması (3 Mart 1924).....	194
1.4.2.Eğitim ve Kültür Alanında Gerçekleştirilen Yeni Düzen Çalışmaları:	198
1.4.2.1.Tevhid-i Tedrisat Kanûnu (3 Mart 1924).....	198
1.4.2.2.Yükseköğretim Alanında Gerçekleştirilen Düzenlemeler	202
1.4.2.3.Harf İnkılabı (1 Kasım 1928).....	203
1.4.3.Yeni Düzen Çalışmalarına Tepkiler	212
1.4.3.1.Şeyh Said İsyanı.....	212
1.4.3.2.İzmir Suikastı	215
1.4.3.3.Menemen Olayı ve Kubilay'ın Şehid Edilişi	218
1.5.Atatürk'ün Vefatı ve İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı Seçilmesi.....	221

İKİNCİ BÖLÜM

1938-1945 DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI ve TÜRK SİYASAL HAYATINA YANSIMALARI

2.1.II.Dünya Savaşı Öncesinde Avrupa Güç Dengelerinde Büyük Değişim VeTürk Dış Politikası	225
2.1.1. Avrupa’da Güç Dengelerinde Yaşanan Büyük Değişim	225
2.1.2.II. Dünya Savaşı Öncesi Türk Dış Politikası	227
2.1.2.1.Anti-Revizyonist Devletlerle İlişkiler ve Türk-İngiliz-Fransız Görüşmeli	231
2.1.2.1.1.Türk-İngiliz Ortak Deklerasyonunun İmzalanması	234
2.1.2.1.2.Türk-Fransız Ortak Deklerasyonunun imzalanması	240
2.1.2.1.3. Türk-İngiliz ve Fransız İttifak Antlaşması	241
2.1.2.2.Revizyonist Devletlerle İlişkiler	243
2.1.2.2.1.Türk-Türk- Alman İlişkileri ve Franz von Papen’in Ankara Büyükelçiliği....	243
2.1.2.2.2.Türk-Sovyet İlişkileri.....	246
2.1.2.2.2.1.Rus Dışişleri Bakan Yardımcısı Potemkin’in Ankara’ya Gelişi	246
2.1.2.2.2.2.Türk-Sovyet İlişkileri ve Saracoğlu’nun Moskova Ziyareti	247
2.2.II. Dünya Harbi ve Türk Dış Siyaseti	253
2.2.1.Fransa’nın Yenilmesi ve Türk-İngiliz-Fransız Deklerasyonlarına Göre Türkiye’nin Durumu.....	256
2.2.2.İtalya’nın II. Dünya Harbi’ne Girişi, Balkanlar ve Türkiye’nin Durumu.....	258
2.2.3.II. Dünya Harbinde Alman Üstünlüğü ve Alman-Sovyet Görüşmeleri.....	260
2.2.4.İngiltere'nin Türkiye'yi Savaş Sokma Gayretleri	262
2.2.5.Türk-Sovyet Saldırmazlık Deklerasyonu ve Türkiye'de Alman Baskısı.....	265
2.2.6.Türk-Alman Saldırmazlık Paktı ve İngiliz-Rus Teminatları	267
2.2.7.Alman-Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye.....	269
2.2.8.Müttefiklerin Türkiye'yi Savaşa Sokma Gayretleri	271
2.2.8.1.Adana Görüşmeleri	272

	Sayfa
2.2.8.2.Quebeck Konferansı ve Türkiye	275
2.2.8.3.Moskova Konferansı	277
2.2.8.4.Birinci Kahire Konferansı	278
2.2.8.5.Tahran Konferansı	280
2.2.8.6.İkinci Kahire Konferansı	281
2.2.9.Türk-İngiliz İlişkilerinin Bozulması	282
2.2.10.1944 Yılı Türk Dış Politikasında Yaşanan Gelişmeler	284
2.2.10.1.Alman Gemilerinin Boğazlardan Geçmesi Meselesi	284
2.2.11.Savaşın Sonu ve Türkiye	286
2.2.11.1.Yeni Dünya Düzenini Belirleyen Konferanslar ve Türkiye	287
2.2.11.1.1.Yalta Konferansı (4-11 Şubat 1945)	289
2.2.11.1.2. San Fransisco Konferansı (26 Nisan-26 Haziran 1945)	291
2.2.11.1.3.Potsdam Konferansı (17 Temmuz-2 Ağustos 1945)	292
2.2.12.II. Dünya Harbi Yıllarında Türk Basını(1939-1945)	295
2.3.İkinci Dünya Harbi Yıllarında Gelişen Türk Dış Politikasının İdeolojik Tartışmalara Etkisi	301
2.3.1.Savaş Dönemi Türk Siyasi Hayatında İdeolojik Muhitlerin Oluşumu	301
2.3.1.1.Türk Siyasi Hayatında Türkçü/Milliyetçi/Muhafazakar Muhit ve Yayın Organları	302
2.3.1.1.1.Atsiz Mecmua(1931-1932)	302
2.3.1.1.2.Çığır Mecmuası (1933-1948)	304
2.3.1.1.3.Orhun Dergisi (1933-1944)	305
2.3.1.1.4.Ergenekon(1938-1939)	327
2.3.1.1.5.Türklük Dergisi (1939-1940)	330
2.3.1.1.6.Kopuz Dergisi (1939-1944)	330
2.3.1.1.7.Bozkurt Dergisi (1939-1942)	332

Sayfa

2.3.1.1.8.Çınaraltı Dergisi (1941-1944)	334
2.3.1.1.9.Millet Mecmuası (1942-1944)	337
2.3.1.1.10.Tanrıdağ Mecmuası (1942)	338
2.3.1.1.11.Türk Amacı Mecmuası(1942-1943)	342
2.3.1.1.12.Doğu Büyük Ülkü Dergisi (1942-1951).....	344
2.3.1.1.13.Gök-Börü Dergisi (1942-1943)	346
2.3.1.1.14.Türkçülük Dergisi (1946).....	351
2.3.1.1.15.Kızılelma Dergisi (1947-1948).....	351
2.3.1.1.16.Hareket Dergisi	352
2.3.1.1.17.ÖzleyişDergisi	353
2.3.1.1.18.Altın Işık Dergisi	354
2.3.1.1.19.Kürşad Dergisi	355
2.3.1.1.20.Kalem Dergisi	356
2.3.1.1.21.Verim Dergisi	357
2.3.1.1.22.Türk Sazı Mecmuası	357
2.3.1.1.23.Serdengeçti Dergisi	359
2.3.1.1.24.Bucak Dergisi	362
2.3.1.1.25.Düven Dergisi	362
2.3.1.1.26.Milli Birlik	363
2.3.1.1.27.Toprak Dergisi	363
2.3.1.1.28.Türke Doğru	366
2.3.1.1.29.Büyük Doğu	367
2.3.1.2.Türkçü-Milliyetçi-Muhafazakar Muhite Mensup Dernek ve Gençlik Örgütleri	369
2.3.1.2.1.Türk Kültür Ocağı	369
2.3.1.2.2.Türk Kültür Çalışmaları Derneği	373

	Sayfa
2.3.1.2.3.Türk Gençlik Teşkilatı	374
2.3.1.3.Türk Siyasal Hayatında Sosyalist-Komünist Muhit ve Yayın Organları.....	376
2.3.1.3.1.Yurt ve Dünya Dergisi (1941).....	377
2.3.1.3.2.Yeni Edebiyat Dergisi	385
2.3.1.3.3.Adımlar Dergisi (1943)	387
2.3.1.3.4.Tan Gazetesi	391
2.3.1.3.5.Görüşler Dergisi (1945)	397
2.3.1.4.Sosyalist-Komünist Muhite Mensup Dernek ve Gençlik Örgütleri	408
2.3.1.4.1.Türkiye Gençlik Derneği	408
2.3.1.4.2.Türk Barışseverler Cemiyeti	409
2.3.1.4.3.İleri Gençlik Birliği.....	415
2.3.2.İdeolojik Muhitler Arasında Yaşanan Tartışmalar	417
2.3.2.1.Türkçülük-Turancılık Davası.....	417
2.3.2.2.Tan Matbaası Olayı (1945)	446

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1946-1950 YILLARI ARASINDA TÜRK DIŞ POLİTİKASI EKSENİNDE TÜRKİYE'DE SİYASİ ve İDEOLOJİK TARTIŞMALAR

3.1. 1946-1950 YILLARI ARASINDA TÜRK DIŞ POLİTİKASI.....	511
3.1.1. II. Dünya Harbi Sonrasında Türkiye-Sovyet Rusya İlişkileri (1946-1950)	511
3.1.2.II. Dünya Harbi Sonrasında Türkiye- ABD İlişkileri(1946-1950)	534
3.1.2.1.ABD Savaş Gemisi Missouri Zırhlısı'nın Washington Büyükelçisi M. Münir Ertegün'ün Cenazesini İstanbul'a Getirimesi	537
3.1.2.2.Truman Doktrini ve Türkiye-ABD İlişkileri.....	548
3.1.2.3.Marshall Planı ve Türkiye	557
3.2.Çok Partili Hayata Geçiş	564

Sayfa

3.2.1.Uluslararası Siyasi Ortamın Türk Siyasi Yapısına Etkileri: Tek Parti İktidarının Sonu ve Çok Partili Hayata Geçiş	564
3.2.1.1.Türkiye'nin Çok Partili Siyasi Hayata Geçmesinde Dış Etkenler.....	565
3.2.1.2.Türkiye'nin Çok Partili Siyasi Hayata Geçmesinde İç Etkenler	567
3.2.1.3.Çok Partili Hayata Geçiş Sağlayan Kanuni Düzenlemeler	574
3.2.1.3.1.Cemiyetler Kanunu'nda Yapılan Değişiklik.....	577
3.2.1.3.2.Seçimlerin Tek Dereceli Yapılması Hakkında Yeni Düzenleme.....	578
3.2.1.3.3.Matbuat Kanunu'nda Yapılan Değişiklikler	579
3.2.1.3.4.Polis Vazife ve Salahiyetleri Kanunu'nda Yapılan Değişiklik	582
3.3.1946-1950 Yılları Arasında Kurulan Siyasi Partiler	583
3.3.1.Yeni Siyasi Partilerin Kuruluşu.....	583
3.3.1.1. Milli Kalkınma Partisi (1945-1957).....	583
3.3.1.2.Demokrat Parti.....	596
3.3.1.3. Millet Partisi (1948-1954)	611
3.3.1.4. Sol/Sosyalist/Marksist Partilerin Kuruluşu	623
3.3.1.4.1.Sosyal Adalet Partisi.(SAP).....	625
3.3.1.4.2.Çiftçi ve Köylü Partisi.(ÇKP).....	626
3.3.1.4.3.Türkiye Sosyal Demokrat Partisi.(TSDP).....	627
3.3.1.4.4.Türkiye Sosyalist Partisi.(TSP).	628
3.3.1.4.5.Türkiye Sosyalist İşçi Partisi (TSİP)	631
3.3.1.4.6.Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi.(TİÇP).....	631
3.3.1.4.7.Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi.(TSEKP).	633
3.3.1.4.8.Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi.(EKİP).....	637
3.4. 1945-1950 Yılları Arasında Hükûmet-Muhalefet Tartışmaları.....	639
3.4.1.1946 Seçimleri.....	639
3.4.1.1.Belediye Seçimleri (26 Mayıs 1946)	640

	Sayfa
3. 4.1.2.Milletvekilliği Genel Seçimleri (21 Temmuz 1946)	651
3. 4.1.2.1. Seçim Propagandaları ve Yaşanan Tartışmalar	656
3.4.1.2.2. Seçim Sonuçları ve Yaşanan Tartışmalar	661
3.4.2. 1946 Seçimlerinden Sonra İktidar-Muhalefet ilişkisi	682
3.5. 7 Eylül Kararları (1946)	686
3.6. Matbuat Kanunu Değişikliği(1946).....	698
3.7. 1947 Yılı Bütçesi Görüşmeleri (18 ARALIK 1946).....	699
3.8. Hürriyet Misakı (7-11 Ocak 1947) ve Dp-Chp Arasında Gerginlik	706
3.9. 1947 Seçimleri	713
3.10.12 Temmuz Beyannamesi ve Dp İle Chp Arasında Uzlaş (12 Temmuz 1947)	729
3.11. Hasan Saka Hükûmetleri	744
3.11.1.CHP 7. Büyük Kongresi ve CHP'de Yaşanan Değişim	752
3.11.2.Hasan Saka Hükûmetleri ve Meclis'teki Tartışmalar	764
3.12. 1948 Seçimleri	775
3.12.1. Muhalefetin 1948 Ara Seçimlere Katılmama Kararı	775
3.13.Şemsettin Günaltay Hükûmeti	775
3.14. 14 Mayıs 1950 Milletvekilliği Genel Seçimleri Çalışmaları	798
3.15.CHP İktidarının Sonu	800
3.16.Siyasi-İdeolojik Tartışmalar (1946-1950)	801
3.16.1.Ankara Cinayeti Davası ve Tartışmaları.....	801
3.16.2 Köy Enstitüleri ve Yaşanan Siyasi Tartışmalar	812
3.16.3.Dini Meseleler Etrafında YaşananSiyasi Tartışmalar	824
3.16.3.1.Türkçe Ezan Tartışmaları	828
3.16.4. İdeolojik Tartışmalar	836
3.16.4.1. Devletin Komünizme Bakışı	838

	Sayfa
3.16.5.Kenan Öner-Hasan Ali Yücel Davası	846
3.16.6.DTCF Olayları ve Üç Öğretim Üyesinin Tasfiyesi (1948).....	851
3.16.7. Sabahattin Ali Cinayeti ve Basında Yaşanan Tartışmalar	867
4.SONUÇ.....	875
KAYNAKÇA	901
ÖZGEÇMİŞ	969

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
ABD.:	Amerika Birleşik Devletleri.
agb.,:	adı geçen bölüm.
age.,:	adı geçen eser.
agm.,:	adı geçen makale.
agt.,:	adı geçen tez.
agyer.:	adı geçen yer.
BCA.:	Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi.
CHP.:	Cumhuriyet Halk Partisi.
çev.:	Çeviren.
ÇKP.:	Çiftçi, Köylü Partisi.
der.:	Derleyen.
DP.:	Demokrat Parti.
DTCF.:	Dil ve Tarih, Coğrafya Fakültesi.
ed.:	Editör.
MP.:	Millet Partisi.
SAP.:	Sosyal Adalet Partisi..
SCF.:	Serbest Cumhuriyet Fırkası.
ss.:	sayfa sayısı.
SSCB.:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği.
TBMM:	Türkiye Büyük Millet Meclisi.
TBMMZC.:	Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
TÇİP.:	Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi.
TKP.:	Türkiye Komünist Partisi.
TSDP.:	Türkiye Sosyal Demokrat Partisi.
TSİP.:	Türkiye Sosyalist İşçi Partisi.

Kısaltmalar**Açıklamalar****TSP.:**

Türkiye Sosyalist Partisi.

vd.:

ve diğerleri.

1. GİRİŞ

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de İdeolojik Arayışlar

1683'teki II. Viyana kuşatmasından sonra mütemadiyen gerileyen ve toprak kaybeden Osmanlı Devleti'nin eski gücüne kavuşması için Batı Dünyasındaki gelişmeleri takip etmesi ve ortaya çıkmış olan bir takım ideolojilere yönelmesi kaçınılmaz gözükmüyordu. Kaldı ki, Avrupa'da 1789 Fransız İhtilali'nden sonraki süreçte klasik yönetimleri sarsacak ciddi gelişmeler yaşanmış ve yeni ideolojiler ortaya çıkmaya başlamıştı. Esasen 18. Yüzyılın başlarından itibaren gerilemekte olan Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletleri karşısında tutunabilmesi için bu devletler ile politik ilişkilerini de bir düzene koyması gerekiyordu. Devletin gerek toplumsal yapının tanzimi gerekse yönetim yapısındaki aksaklıkların giderilmesi noktasında yeni arayışlar içinde olması da tabiidir. Zira Osmanlı aydınının bu fikirlere kayıtsız kalmadığını görmekteyiz. Bu sebeple burada Avrupa'da ortaya çıkan ideolojiler ve ideolojik arayışlar üzerinde kısaca durmakta fayda vardır.

İdeoloji, etimolojik olarak “idea” ve “logy” kelimelerinin birleşimi sonucu ortaya çıkmış bir terimdir. Terimi ilk kez, 18. Yüzyıl Fransız düşünürlerinden Antoine Destutt de Tracy kullanmıştır.¹ İdeoloji, genel olarak “düşünce bilimi” şeklinde tanımlanmış olsa da terimin anlamı noktasında bir görüş birliği bulunmamaktadır.²

¹Vincent, A. (2006). *Modern Politik İdeolojiler* (çev: Arzu Tüfekçi). İstanbul: Paradigma Yayınları, 2

²Çoğu yorumcunun ideoloji ile ilgili birleştiği nokta, ideolojinin hemfikir olunan bir tanımının olmadığıdır. Andrew Wincent, “Tracy kaynaklı” ideoloji tanımlamasının açık ve tek bir anlamının bulunmadığını ve terimin birbirinden ayırdedilebilecek dört farklı kullanımı olduğunu söylemektedir. Bu kullanımlardan birincisi; Tracy'nin yeni deneysel fikirler bilimini tanımlamaya çalışan özgün kullanımı, ikincisi ideoloji kavramının laik-liberal cumhuriyetçiliğe yakınlığın bir işareti olmaya başlaması, üçüncüsü, gerek tehlikeli radikalizmi gerekse entelektüel ve empirik verimsizliği ima eden ve küçük düşürücü bir çağrışımı yapmaya başlamış olması, dördüncüsü ise siyasi doktrinleri işaret edecek şekilde sınırlı kalmasıdır. Bkz., Vincent, *age.*, 2 vd; Heywood, A. (2007). *Siyasi İdeolojiler* (çev. Ahmet Kemal Bayram, Özgür Tüfekçi, Hüsamettin İnaç, Şeyma Akın, Buğra Kalkan). Ankara: Adres Yayınları, 8; Çetin H. (2007). *Çağdaş Siyasi Akımlar*. Ankara: Orion Kitabevi, 1; *Siyaset Bilimi (Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler)*. (2012). (Haz: Gökhan Atılğan, E. Atilla Aytekin). İstanbul: Yordam Kitabevi, 253.; Terry Eagleton da hiç kimsenin ideolojinin tek ve yeterli bir tanımını yapamadığını, bunun nedeninin ise bu alanda çalışmaların zeka seviyelerinin düşük olmasından değil, ideoloji teriminin birbiriyle bağdaşmayan birçok anlamının bulunmasından kaynaklandığını söylemektedir. Eagleton, ideoloji için belirli bir toplumsal grup veya sınıfa ait fikirler kümesi; bir egemen siyasi iktidarı meşrulaştırmaya yarayan fikirler bütünü; toplumsal çıkarlar adına güdülenen düşünme biçimleri; söylem ve iktidar konjonktürü; eylem amaçlı inançlar kümesi; bireylerin, toplumsal yapıyla olan ilişkilerini yaşadıkları vazgeçilmez ortam; toplumsal yaşamın doğal gerçekliğe dönüştürüldüğü süreç gibi çeşitli tanımlamalar yapmıştır. Bkz., Eagleton, T. (2011).

Farklı bilim çevrelerince farklı görüşler ileri sürülse de ideoloji terimiyle ilgili en derli-toplu tanımlama Türk Dil Kurumunca yapılmıştır. Büyük Türkçe Sözlük'te; "Siyasal veya toplumsal bir öğreti oluşturan, bir hükûmetin, bir partinin, bir grubun davranışlarına yön veren politik, hukuki, bilimsel, felsefi, dini, moral, estetik düşünceler bütünü" olarak tanımlanmıştır.³ İdeoloji kavramı yanında doktrin kavramı da bu dönemle birlikte muhit bulmuş önemli bir olgudur. Siyasal ideoloji olarak da tanımlanmıştır. Doktrin/öğreti, Büyük Türkçe Sözlükte; Bilimde, felsefede bir görüşü bir sistem içinde belli bir anlayışa, düşünceye dayalı olarak oluşturan ilke ve dogmalar; toplumda herhangi bir alanda çığır açan bir düşünce adamının ortaya koyduğu görüşler, ilkeler bütünü; birbirine bağlı bilimsel veya felsefi düşünceler birliği, meslek; belli bir görüşe dayalı çalışma anlayışının bütünü" olarak tanımlanmaktadır.⁴

Siyasi ideolojiler, toplumsal düzen ile ilgili hedefler belirleyen fikir yapılarıdır. Hedeflerini gerçekleştirmek için düzeni muhafaza etmek, iyileştirmek ya da yıkmak amacını taşıyabilirler. Siyasi ideolojiler ya da doktrinler, insanları örgütleyerek eyleme sevk ederler. Bunu yaparken insanlara ideal toplumun değerlerini, nasıl kurulacağını ve hedefe ulaşmak

İdeoloji. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 17 vd.; Andrew Heywood ise, ideoloji ile ilgili yerleşik ve üzerinde hemfikir olunmuş bir tanımın olmadığını vurgulamış ve ideoloji için birbirine rakip tanımların toplamı; siyasi bir inanç sistemi; eylem yönelimli siyasi fikirler kümesi; yönetici sınıfın fikirleri; belli bir sosyal sınıf veya sosyal grubun dünya görüşü; sınıfsal veya sosyal çıkarları dışı vuran siyasi fikirler; sömürülenler veya baskı altındakiler arasında yanlış bilinci yayan fikirler; bireyi sosyal bir bağlamda konumlandıran ve müşterek aidiyet hissi yaratan fikirler; bir siyasi sistemi veya rejimi meşrûlaştırmak üzere resmi olarak ayrıcalık verilmiş fikirler kümesi; soyut ve oldukça sistematik nitelikteki siyasi idealler kümesi gibi tanımlar getirmiştir. Bkz. Heywood, *Siyasi İdeolojiler*, 7. Karl Marx, ideolojiyi tanımlarken, yönetici sınıfın, sınıflı sistemi sürdürerek sömürüyü devam ettirmesine hizmet eden fikirler olduğu görüşünü ortaya koymuştur. Bkz., Heywood, *Siyasi İdeolojiler*, 58. Şerif Mardin de 1974 yılında üniversite öğrencilerine yapılan küçük bir anketin sonuçlarını aktararak ideoloji ile ilgili bir görüş birliği olmadığını söylemekte ve çalışmaya katılan öğrencilerin büyük bir bölümünün ideoloji terimini "sistematik bir fikir yapısı ve anlatısı" şeklinde tanımladıklarını, daha küçük bir öğrenci grubunun ise "gerçekleri olduğu gibi yansıtmayan bir fikir yapısı" tanımlaması yaptıklarını aktarmaktadır. Bkz., Mardin, Ş. (2010). *İdeoloji.* İstanbul: İletişim Yayınları, 15. İdeolojiyi; "siyasi veya toplumsal bir doktrin meydana getiren, bir hükûmetin, bir partinin, bir siyasal sınıfın vb. hareketlerine yön veren düşünce ve görüşler sistemi" olarak ifade edenler de vardır. Bkz., Dikici, M. (2005). *İdeal-İdeoloji ve Milli Ülkü.* Ankara: Akçağ Yayınları, 28. Cemil Meriç ise farklı bir pencereden bakmış ve "uçurumları aydınlatan hırsız fenerleri" olarak nitelendirdiği ideolojileri, insanın kavgası için bir yol gösterici olarak nitelendirmiştir. Aynı zamanda ideolojilerin siyaset dünyasının haritası olduğunu söyleyen Meriç, bu haritayı kullanmak için ihtiyaç duyulan pusulanın ise tarih ve milliyet şuûru olduğunu anlatmaktadır. Bkz., Meriç, C. (2013). *Bu Ülke*, İstanbul: İletişim Yayınları, 95.

³Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu. (1988). *Büyük Türkçe Sözlük I.* Ankara, 682

⁴Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu. (1988). *Büyük Türkçe Sözlük II.* Ankara, 1131

için gerekli olan yöntemleri öğretirler. İdeolojilerin kitleleri harekete geçirme aşamasında kullandığı kaynaklar ise sloganlar, simgeler, renkler, söylemler ya da yazılı metinlerdir.

Siyasi ideolojiler insanlara bir mensubiyet aşılar. Bu mensubiyete uygun bir de siyasi kimlik kazandırırılar. Böylece insanların sevgi, nefret, umut ve benzeri duyguları da şekillendirilmiş olur. Siyasi ideolojilerin belli kural ve şekilleri vardır. Bunlar ideolojilerin değişime çok da açık olmayan ve dayanıklı olan özellikleridir. İdeolojiler bunlar vasıtasıyla topluma yön vermeye çalışır. İdeolojiler ezeli olmak gayesini taşırlar. Köklerini tarihte ararlar ve kendilerine yakın olan olayları, kişileri sahiplenirler. Bunu haklı ve üstün olduklarının ispatı olarak kullanırlar.

İdeolojiler birbirleriyle devamlı bir mücadele halindedirler. Değer yargılarını başka ideolojilere kıyaslayarak açıklarlar ya da farklı ideolojilerin yanlışlarıyla kendi doğrularını izah ederler. İdeolojiler, sisteme hakim olmak, kendi hegemonyasını kurmak isterler. Değer yargılarını topluma zorla kabul ettiren ideolojiler “resmi ideoloji” olarak da kabul edilirler.

Siyasi iktidarlar, kendilerine yakın gördükleri ideolojik değerlerin etkin olmasını sağlarlar. İktidar, kendisine tehdit olarak gördüğü fikirleri karalar ve bu fikirleri sistemli bir şekilde dışlarlar. Böylece toplumsal gerçekliği kendi menfaatlerine uygun bir tarzda şekillendirirler.⁵

Bu tanımlamalardan hareketle ideoloji, doğduğu andan itibaren, kendisine yüklenen tüm anlamlarıyla birlikte Avrupa’da etkili olmuş, 19. Yüzyıla damgasını vuran, iktisadi, sosyal ve siyasi hayatı şekillendiren kapitalizm, liberalizm, sosyalizm, komünizm, faşizm gibi doktriner anlamda siyasal söylemi ağır basan ideolojiler oluşmuştur. Söz konusu söylemler, uluslararası alanda kamplaşmalara, toplum bünyesinde de kırılmalara, kavgalara neden olmuştur. Tezimizin konusu olan ideolojik ve siyasi tartışmaları daha iyi anlayabilmek için özellikle 19. ve 20. yüzyıla etki etmiş siyasi ideolojiler hakkında kısaca bilgi vermek gerekmektedir.

⁵Çetin, *age.*, 18-22

Sosyalizm terimi, Latince, birleşmek ya da paylaşmak anlamına gelen “ sociare” sözcüğünden gelmektedir. Sosyalizme benzer ilk hareket 17. Yüzyılda İngiltere'de ortaya çıkmıştır. İngiliz iç savaşının Gerard Winstanley üzerinde bıraktığı etki “Diggers” (Kazıcılar) adında radikal bir grup doğurmuştur. Bu hareketin fikri yapısı, sosyalizmin temel ilkelerine ana hatlarıyla uymaktadır. Bununla birlikte sosyalizme dair düşünceler, Thomas More'un 1516 yılında yayınladığı Ütopya'sına, ya da Platon'un Devlet'ine kadar geriye götürülebilir. Ancak genel olarak Sosyalizm, Fransız İhtilali sonrası dönemin bir ürünü kabul edilmektedir.

Sosyalizm teriminin ilk defa İngiltere'de “Co-oprative Magazine” dergisi tarafından kullanıldığı görülmektedir. Gerek Fransa'da Saint Simon'un ve gerekse İngiltere'de Robert Owen'ın öğretilerini takip edenler, 1830'larda inançlarını sosyalizm olarak nitelendirmişlerdi. 1840'lara gelindiğindeyse artık sosyalizm, sanayileşmiş memleketlerin çoğunda bilinir olmuştu.

Sosyalizm terimin nerede doğduğu konusu ise ihtilafıdır. Bu ihtilafı doğuran, İngiltere ve Fransa'nın sosyalizm konusunda önemli iki ekol olmasıdır.⁶

Sosyalizmin doğuşunda en önemli etken kapitalizm olmuştur. Özellikle Karl Marx ve Friedrich Engels gibi isimler ideolojilerinin doğuşunu ve gerekliliğini kapitalizmin varlığı üzerinden açıklamışlardır. Bu noktada Fransız İhtilali ve ihtilali gerçekleştiren burjuva sınıfı önemli bir rol oynamaktadır. Bilindiği gibi Avrupa, 15. Yüzyılda başlayan coğrafi keşifler sayesinde önemli bir değişim sürecine girmişti. Doğu dünyasının zenginliklerinin Avrupa kıtasına akmasıyla birlikte ortaya ticaretle uğraşan bir sınıf çıkmıştı. Burjuva sınıfı. Başlangıçta bu sınıfın siyasi nüfuzu, elde ettikleri zenginlikle ters orantılı olmuştu. Soyluları zenginlikte geride bırakan burjuvanın siyasi nüfuzu; kağıt üzerinde halk yığınlarından fazla değildi. Bu durum, burjuvazinin, sistemin kendi lehlerine değişmesi için mücadele etmelerine neden olmuştu. Rönesans ve Reformasyon hareketlerinin en önemli koruyucularının burjuvazi olmasının da nedeni budur. Merkezi krallıklar, feodal güçler ve ruhban sınıfı karşısında mevcut skolastik yapıyı zayıflatacak hareketler, burjuva sınıfının

⁶Vincent, *age.*, 131,133; *Marksist Düşünce Sözlüğü*. (2005). (Yayın Yönetmeni; Tom Bottomore, Yazım Kurulu; Laurence Harris, V. G. Kiernan, Ralph Miliband, Çeviren; Mete Tuncay). İstanbul: İletişim Yayınları, 533; Heywood, A. (2007). *Siyaset* (Editör; Buğra Kalkan, Çevirenler; Bekir Berat Özipek, Bican Şahin, Mete Yıldız, Zeynep Kopuzlu, Bahattin Seçilmişoğlu, Atilla Yayla). Ankara: Adres Yayınları, 71; Heywood, *Siyasi İdeolojiler*, 131.

himayesinde gerçekleşmişti. Fransız İhtilaline gelene kadar, burjuvanın sistem içinde hakim güç olmasına engel teşkil eden kurumlar zayıflatılmıştı. Fransız İhtilali ise bu kurumların nüfûzlarını tamamen ortadan kaldırmıştı. İşte bundan sonra sistemin hakimi olan burjuva, başlangıçta hakim güçlere karşı savunuculuğunu üstlendiği halk yığınlarına karşı; feodalitenin rolünü üstlenmişti. Engels, burjuvazinin mülksüz kitlelere karşı takındığı bu tutumun proleteriyayı doğurduğunu söylemektedir. Çünkü burjuva, sanayinin kapitalist temelde canlanmasına sebep olmuş ve bunun bir sonucu olarak çalışan kitlelerin yoksulluğu ve sefaleti, toplumun yaşam koşullarından biri haline gelmişti.⁷ Böylece, 19. Yüzyılın sanayileşmiş Avrupa'sındaki iş ve yaşam koşulları, sosyalizmin gelişmesi için uygun bir ortam doğurmuştu. Bu koşullardan kısaca bahsedecek olursak; Laissez-Faire politikası, çalışanların iş koşullarını ve ücret seviyelerini fabrika sahiplerinin insafına terk etmişti. Fabrika sahiplerinin suistimali neticesinde çalışanlar; düşük ücret, 12 saate varan uzun çalışma koşulları ve sağlıksız bir iş ortamıyla karşı karşıya bırakılmışlardı. İşverenler bu dönemde çocuk işçi çalıştırmaktan da geri kalmamışlardı. İşçiler, iş ve sosyal hayatlarını düzenleyecek herhangi bir hakka sahip değillerdi.

Sosyalizmi savunan ilk isimler, kapitalizm olarak adlandırılan bu sisteme alternatif başka bir sistem arayışına girişmişler ve Fransa'da Charles Fourier, İngiltere'de Robert Owen, kapitalist düzene karşı “sevgi ve iş birliğine dayanan” ütopyalarını geliştirmişlerdi. Almanya'da ise kapitalizmin yıkılışının kaçınılmaz olduğunu düşünen Karl Marx ve Friedrich Engels, bu devrimi gerçekleştirecek yasaları ortaya koyan karmaşık ve sistemli teoriler geliştirmişlerdi. Avrupa'da, 19. Yüzyılın sonuna gelindiğinde gerek demokrasi anlayışındaki deki gelişmeler, gerekse işçilerin yaşam koşullarındaki iyileşmeler, sosyalizmin karakterini değiştirmişti. Sendikal bilincin artması, işçilere yönelik siyasi partiler, sosyal ve spor klüplerinin çoğalması; işçi sınıfının ekonomik güvenliğini tesis etmiş ve işçileri endüstriyel topluma kanalize etmişti. Bundan sonra işçiler, hedeflenen devrimin potansiyel kuvveti olmaktan uzaklaşmışlardı. İşçiler, özellikle işçi partilerinin faaliyetleri sonucunda anayasal sistemi benimsemeye ve sisteme dahil olmaya başladılar. I. Dünya Harbi öncesinde sosyalistler, seçim yoluyla iktidar arayışına giren gruplar ve devrimi savunan gruplar olarak

⁷Engels, F. (1999). *Sosyalizmin Bilimden Ütopyaya Gelişmesi*(çev. İsmail Yarkin, M. A. İnci). İstanbul: İnter Yayınları, 48-50

ikiye bölünmüşlerdi. 1917 Bolşevik Devrimi bu bölünmeyi derinleştirdi. Reform taraftarı sosyalistler, sosyalist veya sosyal demokrat ismini muhafaza ederken, Bolşevikler ve Lenin taraftarları komünist isminde birleştiler.

Sosyalizmle birlikte üzerinde durulması gereken Kapitalizm ve Liberalizm de döneme damgasını vuran diğer siyasi ve iktisadi düşüncelerdi.

Bu arada Osmanlı Devleti'nin ömrünü uzatabilecek Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük ve Garpcılık gibi ideolojik reçeteler, fikir akımları da gündeme getirilmişti. Zira Osmanlı Devleti, XVII. yüzyıla kadar batıdan üstün olduğuna inanıyordu. Bu düşüncesinde haksız da sayılmazdı. Yedi iklim ve üç kıt'a hükmetmişti. Bir dünya devleti olan Osmanlı Devleti, dönemin şartları içinde elde edebileceği topraklara ve tabii sınırlara ulaşmış, Kanuni döneminden sonra da gerilemeye başlamıştı.

En önemli sorun da bu dönemlerde batıdaki gelişmeleri takip edememesi, kısacası batıyı tanıyamaması idi. Batı, bütün kurumlarıyla büyük bir değişim geçirirken Osmanlı Devlet adamları, askeri bakımdan gerçekleştirilecek ıslahatlarla devleti tekrar eski gücüne kavuşturabileceklerini düşünmüşler; fakat yaşanan hayal kırıklıkları, alınan tedbirlerin yeterli olmadığını ortaya koymuştu. Askeri tedbirlerin dışında batı usûlleriyle yeni bir takım ıslahatların yapılması gerekiyordu.

Yaklaşık yüz yıllık bir deneyim, Osmanlı toplum yapısında da etkisini göstermiş ve iktidarı tenkit edebilen bir zümre ortaya çıkmıştı. Batıyı tanımaya çalışan bu zümrenin ülkeye taşıdığı yeni fikirler, Cumhuriyete giden yolu da kısaltmıştı. Batıdaki fikri gelişimi yakından izleyen Osmanlı aydını, devleti kurtarmaya ve ömrünü uzatmaya yönelik yeni bir takım fikir hareketleri geliştirmişlerdi. Osmanlı devlet ve toplum yapısını da dikkate alarak geliştirilen bu hareketleri; Osmanlıcılık, İslamcılık, Garpcılık (Baticılık) ve Türkçülük olarak sıralamak mümkündür.

Osmanlı Devletinin kuruluşundan yıkılışına kadar geçen süre içinde Osmanlıcılık fikri belirli aşamalardan geçerek şekillenmişti.

Kuruluşundan Tanzimat dönemine kadar geçen süre içinde hanedana dayanan bir Osmanlılık fikri mevcuttu. Devletin adı; Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, tahtı; Taht-ı Ali Baht-ı Osmani, memleketin adı; Memalik-i Mahrûse-i Osmani, kanunları; Kavanin-i Osmani ve tarihi ise Tevarih-i Al-i Osmani gibi kavramlarla ifade ediliyordu. Bu dönemde tek birleştirici siyasi unsur, Osmanlı hanedanı idi. Halk, Müslüman ve gayr-i Müslimlerden oluşmakta, gayr-i Müslimlerden her biri ayrı bir millet olarak ifade edilmekte idi. (Ermeni milleti, Yahudi milleti vb.) Müslümanlar ise ümmet olarak değerlendiriliyordu.⁸

Tanzimatla birlikte Osmanlılık fikrinde büyük değişiklikler yaşanmaya başlamıştı. Bu dönemde eşit haklara dayanan Osmanlı Milleti yaratma fikri öne çıkmış ve Müslüman ahaliyle gayr-ı Müslimler temel haklar bakımından eşit hale getirilmeye çalışılmıştı. Böylelikle, herkes kanunlar önünde eşit kabul edilecek, hiç kimse din, dil ve soy bakımından aşağılanmayacak veya ayrıcalığa sahip olmayacaktı.

Eşit haklara dayanan Osmanlı vatandaşı yaratma gayretleri; Osmanlı Devleti sınırları içinde baş gösteren isyanları durdurabilmeyi, değişik din, dil ve mezhepten olan toplulukları tek bir çatı altında yaşatabilmeyi amaçlamıştı.

II. Mahmut, “Ben tebaamın Müslümanını camide, Hristiyanını kilisede, Musevisini havrada fark ederim. Aralarında başka bir gûna fark yoktur. Cümlesi hakkındaki muhabbet ve adaletim kavidir ve hepsi hakiki evlatlarımdır” demek suretiyle temel haklar bakımından Osmanlı tebaasının eşit olduğunu vurgulamıştı.

1856 tarihli Islahat Fermanıyla biraz daha ileri gidilerek Müslim ve gayr-i Müslimler siyasi haklar bakımından eşit konuma getirilmek istenmişti. Fakat bu yeni anlayış içinde eşit statüye sahip bir Osmanlı vatandaşı yaratmak şöyle dursun, devletin asli unsuru olan Müslümanlar küstürülmüş, denge gayr-i Müslimler lehine bozulmuştu. Böyle bir sonuca ulaşılmasına karşın Osmanlı devlet adamları ne gayr-ı Müslimleri ne de onların hamiliğine soyunan Avrupalı devletleri tatmin etmiştir.

⁸Karal, E. Z. (1988). *Osmanlı Tarihi VII*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 297 vd.

Tanzimat döneminde getirilen prensiplerin uygulanmaması, Avrupa devletlerinin Osmanlı Devletiyle ilişkilerinde olumsuz bir havanın ortaya çıkmasına neden olduğu gibi aydınlar arasında da bir muhalefetin doğmasına yol açmıştı. Tanzimat hareketini tam olarak kabul eden; fakat daha köklü şekilde bunun devam etmesini isteyen bir aydın çevre oluşmuştu. Osmanlı aydını, Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti üzerinde oluşturdukları baskılardan kurtulmak için tek çıkar yolun meşrutiyete ve anayasalı bir düzene dayalı Osmanlılık hareketi olduğunu görerek iktidarı bu yönde zorlamaya başlamıştı. Genç Osmanlılar Cemiyeti de bu atmosfer içinde kurulmuştu.⁹

Genç Osmanlılar Cemiyeti, Sultan Abülaziz döneminde İttifak-ı Hamiyet adıyla 1865'de kuruldu.¹⁰ İstanbul'da kurulan cemiyetin kurucuları; Mehmet Bey, Reşat Bey, Nuri Bey, Ayetullah Bey gibi Avrupa'yı tanıyan, varlıklı Osmanlı ailelerine mensup gençlerdi. Kuruluş amacı; yönetimi kontrol altında tutabilecek bir idare kurulmasını sağlamaktı. Bu yeni bir düzenin kurulması demekti.

Genç Osmanlılar, gizli bir cemiyet olarak çalışmaya başlamışlardı. Kısa süre zarfında üyelerinin sayısını artırdılar. Üyeleri arasında hatırı sayılacak düzeyde insanlar da vardı. Harp Okulu Komutanı Süleyman Paşa, Asayiş Komutanı yardımcısı Mustafa Asım Paşa, İstanbul Karakollar Komutanı Ömer Naili Paşa'nın da yer aldığı 245 kişi, Genç Osmanlılar Cemiyetinin üyeleri idi.¹¹

Genç Osmanlılar Cemiyetinin kurucuları, 1867'de yeteri kadar güçlendiklerini düşünerek İstanbul Veli Efendi Çayırında bir toplantı yapmışlardı. Toplantıda; Sadrazam Ali Paşa ve taraftarlarını iktidardan indirip Mahmut Nedim Paşa'yı iktidara getirmeyi kararlaştırdılar. Bunun için de kırk kişilik bir fedai grubu oluşturmuşlardı. Fakat alınan karar, Ali Paşa tarafından haber alınmış ve cemiyet üyeleri hakkında tutuklama kararı çıkartılmıştı. Cemiyet üyeleri de çareyi Avrupa'ya kaçmakta bulmuştu.

⁹Karal, *age VII*, 299 vd.

¹⁰Zürcher, E. J. (1999). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul, 105 vd.; Mardin, Ş. (1983). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)*. İstanbul, 30 vd.

¹¹Karal, *age VII*, 302 vd.

Genç Osmanlılar, 1867 Mayıs'ından sonra Avrupa'nın değişik başkentlerinde çalışmalarını sürdürmeye devam etmişlerdi. Oradaki faaliyetlerinde Genç Osmanlıları maddi bakımdan destekleyen önemli bir isim de Mısır Hidivi İsmail Paşa'nın kardeşi Mustafa Fazıl Paşa idi.¹²

Mustafa Fazıl Paşa, veraset fermanına göre ağabeyinden sonra Mısır hidivliğini üstlenecekti. Fakat Abdülaziz'e yakınlığı dolayısıyla İsmail Paşa'nın fermanında değişiklik yaptırmayı üzerine Mustafa Fazıl Paşa bu haktan mahrum kalmıştı. Paşa, değişik yollarla bu hakkını almaya çalıştıysa da başarılı olamadı. Hatta sadrazamın şikayeti üzerine padişah tarafından Avrupa'ya sürgüne gönderildi.

Mustafa Fazıl Paşa, Avrupa'daki sürgün yıllarında Ali ve Fuat Paşa aleyhinde çalışmaya başlamıştı. O dönemlerde hürriyet ve meşrutiyet gibi tehlikeli sayılabilecek fikirleri savunmak suretiyle kaybettiği haklarına kavuşabileceklerini düşünmüşlerdi. Ama bu çalışmaları, Osmanlı başkentinde rahatsızlık yaratmış ve veraset fermanı tamamen değiştirilerek Mısır valiliği babadan oğula geçecek şekilde yeniden düzenlenmişti. Bunun üzerine Sultan Abdülaziz'e bir mektup yazmış ve bir suretini de Genç Osmanlılara ulaştırmayı başarmıştı. Mektupta, mevcut idarenin fenalıkları sıralanıyor ve meşrutiyet idaresi gibi yeni bir idarenin kurulması gerektiği anlatılıyordu. Genç Osmanlılar da mektubu çoğaltarak, el altından halka dağıtmışlardı.

Mustafa Fazıl Paşa'nın mektubu, Genç Osmanlılar arasında oldukça önemli etkiler yarattı. Paşa, bundan yararlanarak yönetime muhalif, sürgüne gönderilmiş aydınları birlikte çalışmak üzere Avrupa'ya çağırıyordu. İşte tam bu sıralarda İstanbul'da Genç Osmanlılara yönelik tutuklamalar da başlamıştı. Kaçabilen cemiyet üyeleri, soluğu Mustafa Fazıl Paşa'nın yanında aldılar. Avrupa'ya kaçabilenler arasında Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın yanı sıra cemiyetin kurucuları olan Mehmet Bey, Reşat Bey, Nuri Bey, Agah Bey ile Ali Suavi ve Paris'teki elçilik mensuplarından Rıfat Bey bulunuyordu.¹³ Genç Osmanlılar, Avrupa'daki bu

¹²Karal, *age VII*, 303 vd.; Buzpınar, Ş. T. (2006). Mustafa Fazıl Paşa, *TDVİA. XXXI*, İstanbul, 300 vd.; Çelik, H. (1992). "Mustafa Fazıl Paşa ve Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin Tüzüğü". *Tarih ve Toplum*, XVIII/108, 6 vd.

¹³Çelik, H. (1999). "Yeni Osmanlılar Cemiyeti ve Türkiye'de Parlamenter Sistem Tartışmalarının Başlaması". *Osmanlı 7*, Ankara, 341 vd.

sürgün döneminde Mustafa Fazıl Paşa'dan aldıkları maaşla ihtiyaçlarını karşılamaya çalıştılar.

Genç Osmanlılardan Ali Suavi 1867'de Londra'da Muhbir Gazetesini, Ziya Paşa ile Namık Kemal de 1868'den itibaren Paris'te Hürriyet Gazetesini çıkartmaya başlamışlardı. Yaptıkları yayınlarda cemiyetin programını da tanıtmaya çalışıyorlardı. Genç Osmanlılar, Tunuslu Hayrettin Paşa gibi ıslahat konusunda kafa yormuş önemli bir kaleme de sahip idiler.¹⁴ Fransızca yayınlanan "İslam Devletlerine Gerekli Islahat" adlı eserde, yapılması gerekli olan ıslahat çalışmalarına yer verilmişti.

Programlarında dikkat çeken en önemli düşünce, Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan değişik din ve ırka mensup toplulukların Osmanlı ümmeti olarak değerlendirilmesiydi. Fakat ümmet, başlı başına ne dini ne de etnik bir tanımlamayı ifade ediyordu. Onlara göre ümmet; hem Müslüman, Hristiyan ve Musevi gibi değişik inançlara sahip insan topluluklarını hem de Türk, Arap, Çerkez, Bulgar, Boşnak vb. etnik yapıları ifade ediyordu. Programlarında, eşitlik, hürriyet ve adalet gibi düşüncelere yer verilmesine karşın oldukça eleştirilmişti.

Genç Osmanlıların Avrupa'daki faaliyetleri fazla uzun sürmedi. Mustafa Fazıl Paşa ile Genç Osmanlıları bir araya getiren şey, ideal değil şahsi menfaatlerdi. Sultan Abdülaziz'i Paris seyahati sırasında Marsilya'da karşılayan Mustafa Fazıl Paşa, kendisini affettirmiş ve padişahla birlikte İstanbul'a dönmeye karar vermişti. Ziya Paşa da Sultan Abdülaziz'in Londra ziyaretinde Osmanlı Devletinin gerileme nedenlerinin neler olduğu ve yapılan yanlışlıkların kimlerden kaynaklandığını anlatan bir rapor sunarak göze girmeye çalışmıştı. Mustafa Fazıl Paşa, Genç Osmanlılara İstanbul'a döndükten sonra da maaşlarını göndereceğine dair söz veriyse de bu sözünü tutmadı. Bu, Genç Osmanlıların Avrupa macerasının sonu demekti. Namık Kemal, aldığı bir kararla, Hürriyet Gazetesinin yayınından çekildi. Ziya Paşa bir müddet daha bu gazeteyi çıkartmaya devam etti. Sonunda o da pes etti. Mehmet Bey'in Cenevre'de çıkarttığı İnkılap Gazetesi de bir müddet sonra Mehmet

¹⁴Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Mzali M. S., Pignon, J. (1997). *Tunuslu Hayreddin Paşanın Hatıraları*(Çev. Belma Aksun). İstanbul.

Bey'in gönüllü olarak Fransız ordusuna yazılıp Ruslara karşı savaşmak istemesi üzerine yayın hayatını noktaladı. Ali Suavi de Genç Osmanlılar Cemiyetinden istifa etti.

Meşrutiyet idaresine dayalı Osmanlılık fikrindeki son aşama, Sultan Abdülhamid dönemindeki gelişmelerle yakından ilgilidir. Tanzimat çabalarının başarısızlığı, Osmanlı aydınını yeni arayışlara sürüklemişti. Genç Osmanlılar, anayasalı bir rejim ve iktidarı denetleyecek bir meclisin kurulmasını istemişler; hürriyet, eşitlik ve adalet düşüncelerinin Osmanlı ülkesinde kabul görmesinde önemli rol oynamışlardı. Daha da önemlisi cumhuriyete giden yolu açtılar ve Türk siyasi hayatının ilkleri arasında yer aldılar. Fakat meşrutiyet idaresiyle vaat edildiği gibi devletin devamını sağlayacak bir Osmanlı vatandaşı yaratamadıkları gibi “Ben Osmanlı Bankası kadar Osmanlıyım” diyebilen bir zihniyetin milletvekili olarak Osmanlı parlamentosuna girmelerinin ötesinde bir başarı elde edemediler.

Osmanlılık hareketi, Avrupa’da esen hürriyet ve milliyetçilik rüzgarlarına karşı duracak gücü kendinde bulamamış ve Osmanlı Devleti’nin dağılmasını önleyebilecek sihirli ortamı yaratamamıştı. Aksine, ayrılık rüzgarlarıyla Osmanlı ülkesine taşınan bağımsızlık düşüncesinin cazibesine kapılan Balkan toplulukları ve ardından Anadolu coğrafyasındaki azınlıklar, birer birer isyana kalkışarak Osmanlı Devletinden kopmaya başladılar. Yusuf Akçura, Osmanlı toplum yapısını değerlendirirken bu konuya işaret etmiş; “...muhtelif cins ve dine mensup olup şimdiye kadar birbirleriyle kavgı ve savaştan hali kalmayan unsurların şimdiden sonra kaynaşmalarının...” mümkün olamayacağını ifade etmişti.¹⁵

Osmanlılık fikrinin son perdesi olan Balkan faciası ise oldukça ibret verici idi. Yeni Türk devletinin banisi M. Kemal Atatürk’ün, Türk Milletinin Balkanlardan adeta kovuluşu ile ilgili olarak söylediği şu sözler oldukça manidardı:¹⁶ “...Osmanlı İmparatorluğu içindeki çeşitli toplumlar hep milli inançlara sarılarak, milliyetçilik idealinin kuvvetiyle kendilerini kurtardılar. Biz, ne olduğumuzu onlardan ayrı ve onlara yabancı bir millet olduğumuzu, sopa ile içlerinden kovulunca anladık. Kuvvetimizin zayıfladığı anda bizi hor ve hakir gördüler. Anladık ki; kabahatimiz, kendimizi unutmaklığımızmış. Dünyanın bize hürmet göstermesini

¹⁵Akçura Y. (1976). *Üç Tarz-ı Siyaset*. Ankara, 28.

¹⁶Genelkurmay Başkanlığı. (1998). *Atatürkçülük I: Atatürk’ün Görüş ve Direktifleri*. İstanbul, 58 vd.

istiyorsak kendi benliğimize ve milletimize bu hürmeti gösterelim. Bilelim ki; milli benliğini bulamayan milletler başka milletlerin şikarıdır. (avidır)”

İslamcılık, İslam’ı bir bütün olarak yeniden hayata hakim kılmak ve akılcı bir metotla İslam dünyasını batılı sömürgecilerden, zalim ve müstebit yöneticilerden, esaretten, taklitten ve hurafelerden kurtarmak amacıyla düşünülen siyasi, fikri ve bilimsel yönü ağır basan bir siyasi harekettir.

İslamcılık, Osmanlı Devletinin son zamanlarında, özellikle Abdülaziz döneminden itibaren kendisinden söz ettiren fakat yoğun olarak II. Abdülhamid döneminde kabul gören bir siyasi cereyandır. İçine düştüğü zor ve sıkıntılı durumdan devleti kurtarmak amacıyla gündeme getirilen Osmanlıcılık siyasetinin başarısızlığına paralel olarak İslamcılık, Osmanlı aydını arasında kabul görmüş, hatta devlet siyaseti haline getirilmişti. Bu cereyanın en önemli unsurları ise Halifelik ve İslam Birliği fikri olmuştu.¹⁷ II. Abdülhamid, sömürge altında bulunan bütün Müslümanları hilafetin sağlayacağı siyasi bir güçle Osmanlı başkentine bağlamaya çalışmıştı. Böylece, buralarda her an isyan çıkarmayı ve büyük devletleri kontrol altında tutmayı amaçlamıştı.

Bu dönemde, Devletin dış politikasına etki yapacak şekilde İslamcılık anlayışının ön plana çıkartılmasının esas nedeni de Avrupa’daki denge politikalarındaki önemli değişikliklerdi. Zira Orta-doğu ve Uzak-doğu politikalarına paralel olarak Osmanlı Devletinin toprak bütünlüğüne saygı gösteren İngiltere, 1878’den itibaren bu politikasından vazgeçmiş ve doğrudan paylaşım planları içinde yer almaya başlamıştı. O tarihlerde iktidarda bulunan II. Abdülhamid ise ülke bütünlüğünü korumak amacıyla İslam Birliği fikrini hayata geçirmeyi planlamış ve bu politikasında da bir müddet başarılı olmuştur. İslamcılık politikası doğrultusunda II. Abdülhamid’in Uzak-doğu’ya kadar bütün İslam dünyasına özel yetiştirilmiş adamlarını gönderdiği bilinmektedir. Sonu hazin bitse de Ertuğrul Fırkateyninin Japonya’ya kadar gönderilme nedenlerinden birisi de İslam birliği fikri ve İslamcılık

¹⁷Bu konuda bkz., Eraslan C. (1992). *II. Abdülhamid ve İslam Birliği*. İstanbul; Sırma, İ. S. (1989). *II. Abdülhamid’in İslam Birliği Siyaseti*. İstanbul; Karal, age VIII, 539 vd.; Kara, İ. (1986). *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi I*. İstanbul, XLI vd.; Özcan, A. (1992). *Pan-İslamizm Osmanlı Devleti Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1914)*. İstanbul, 161 vd.

politikasıdır.¹⁸ Ertuğrul Fırkateyni, üç ay boyunca Japonya’da kalmış, 15 Eylül 1890 tarihinde Yokohama Limanından ayrılarak İstanbul’a doğru yola çıkmıştı. Fakat, Kushimoto açıklarında tayfuna yakalanan Ertuğrul Fırkateyni, 16 Eylül 1890’da kayalara çarparak batmış, tarihe “Ertuğrul Faciası” olarak geçen kazada; 655 denizciden yalnız altmış dokuzu kurtulabilmiş, Amiral Osman Paşa da dahil olmak üzere 586 mürettebat hayatını kaybetmişti.

Takip edilen İslamcılık politikası sayesinde önemli kazanımlar elde edildiği bilinmektedir. En azından İngiltere, bir müddet, “üzerinde güneş batmayan sömürge imparatorluğu”nun kalbi sayılan Uzak-doğu ve Hindistan’da meşgul olmak zorunda kalmıştır. Bir başka önemli kazanım ise bu politikaların Türk Milli Mücadelesine yansımalarıdır. Özellikle, Hive, Taşkent, Buhara Hanlıklarından ve Hint Müslümanlarından toplanarak Türkiye’ye gönderilen ve Milli Mücadele döneminde kullanılan yardımlar çok önemlidir.¹⁹

Osmanlı dünyasında İslamcılık politikasının en önemli ismi, hiç şüphesiz fikirleriyle II. Abdülhamid’i etkilemeyi başaran Cemaleddin Efgani’dir.²⁰ II. Meşrutiyet ortamında Osmanlı aydını arasında taraftar bulan İslamcılık anlayışının diğer önemli isimleri ise şunlardır: Mehmet Akif Ersoy, Said Halim Paşa, İsmail Hakkı İzmirli, M. Şemseddin Günaltay, Ahmet Naim Babanzade, Şehbender-zade Ahmet Hilmi ve Mehmet Ali Ayni.

İslamcılık anlayışının basındaki temsilcileri ise Sırat-ı Müstakim, Sebilü’r-Reşad, Beyanü’l-Hak, İslam Mecmuası, Volkan gibi gazete ve dergilerdir.²¹

İslamcılık, Osmanlı Devleti’nin tekrar güçlü bir devlet olması yönünde gündeme getirilen önemli fikri arayışlarından biri olmasına karşın, devleti uçurumun kenarından

¹⁸Esenbel, S. (2002). Türk Japon İlişkilerinin Tarihi. *Türkler* 13. Ankara, 153 vd.

¹⁹Kocaoğlu, O. (1972). “Rus Yardımının İç Yüzü”. *Yakın Tarihimiz* 1/10(Mayıs), 292; Keskin, M. (1991). *Hindistan Müslümanlarının Milli Mücadele’de Türkiye’ye Yardımları (1919-1923)*. Kayseri, 105 vd.; Öke, M. K. (1991). *Hilafet Hareketleri*. Ankara, 67, 156 vd.

²⁰Karaman, H. (1994). “Efgani, Cemaladdin (1838-1897)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt: 10. ss. 456-466. İstanbul, 456 vd.; Keddie, N. (1997). *Cemaleddin Efgani Siyasi Hayatı*(Çev. Alaeddin Yalçinkaya). İstanbul; Yurdaydın H. G.(1982). *İslam Tarihi Dersleri*. Ankara, 216 vd.

²¹İslamcı aydınlar için bkz., Kara İ. (1986/1987). *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi I-II*. İstanbul.

kurtaramamış; hatta çöküşünü hızlandırmıştır. İngiltere, adeta Osmanlı'nın silahıyla Osmanlı'yı vurmuş ve büyük çoğunluğu Osmanlı hakimiyeti altında bulunan Arap-İslam dünyasını "Halifeliğin de içinde yer alacağı bağımsız Arap İmparatorluğu" vaadiyle kandırmayı başarmıştı. Buna karşın, Osmanlı Padişahı ve İslamların Halifesi V. Mehmed Reşad'ın I. Dünya Harbine girerken Sancak-ı Şerifi çıkartması ve Cihad-ı Ekber ilan etmesi; fakat dünya Müslümanlarını bir bayrak altında toplayamaması, yaşanan en büyük hayal kırıklığı idi.²²

V. Mehmed Reşad'ın Müslümanların halifesi sıfatıyla yukarıda sıralanan girişimleri; İslam dünyasında yankı bulmadığı gibi Osmanlı Devleti, I. Dünya Harbi'nde açtığı cephelerin çoğunda İslam dünyasının değişik yörelerinden kandırılarak getirilen Müslümanlarla savaşmak zorunda kalmıştı. Yine, I. Dünya Harbi sırasında yaşanan gelişmeler ve Hicaz Emiri Şerif Hüseyin'in Mc. Machon ile anlaşarak Osmanlı'ya ihaneti de oldukça düşündürücüdür. Yine, Arap vatandaşının iffetini, namusunu korumak üzere kutsal topraklarda bulunan Osmanlı askerine bölgede reva görülen zulümlerle Mondros Mütarekesinin tatbikatı sırasında Fahreddin Paşa'nın can-siperane Medine'yi müdafaa edişi, büyük bir tezat teşkil etmektedir. Bütün bu gelişmeler artık İslamcılık politikasının iflas etmesine, Osmanlı Türk aydınının başka bir düşünce etrafında kümelenmesine yol açmıştı.

Türkçülük, Osmanlı Türk aydını arasında son çare olarak kabul gören bir düşüncedir. Çok milletli bir kimliğe sahip olan Osmanlı Devleti; bünyesinde yer alan değişik etnik grup ve toplumu din esaslı bir millet sistemiyle aynı çatı altında tutmaya çalışıyordu.

Fransız ihtilalinden sonra Avrupa'da milliyetçilik hareketlerinin yayılması, hatta Osmanlı Devletinin Balkanlardaki topraklarında yaşayan hristiyan unsurları arasında etkili olması, Osmanlı Devletini oldukça sarsmıştı. Kısa süre içerisinde Yunan, Sırp, Rumen, Bulgar ve Arnavut milliyetçiliği gelişmişti. Bir salgın hastalık gibi yayılan milliyetçilik, devletin Müslüman unsurları arasına da yaygınlık kazanmaya başlamıştı. Balkanlardaki ayrılık

²²Karal. (1988). *Osmanlı Tarihi IX*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 399 vd.

rüzgarları, Arap milliyetçiliği ve bağımsız Arap İmparatorluğu düşünceleriyle birleşince hızlı bir çöküş kaçınılmaz hale gelmişti.

Ülkenin değişik yörelerinde gelişen bu milliyetçilik hareketlerine karşılık devletin asli unsuru olan Türkler arasında Türk milliyetçiliği pek önemsenmemişti. Onlar için önemli olan Devlet'in ayakta kalmasıydı. Devletin parçalanmasına yol açacağı endişesi; Türkçülüğün, Osmanlıcılık ve İslamcılığa nazaran daha geç ortaya çıkmasına, Türklük şuûrunun daha geç uyanmasına yol açmıştı.

Osmanlı aydınının Türkçülüğü bir kimlik olarak benimsemesi bazı aşamalardan sonra gerçekleşmişti. II. Mahmut döneminde elverişli bir zemin bulan, Abdülaziz döneminden itibaren de gelişen Türkçülük hareketi, batıda başlayan Türkoloji çalışmaları sayesinde ilmi bir zemine oturtulmuştu. Bu dönemde yapılan çalışmalar, Türkçülük çalışmalarının ilmi ve hissi boyutunu oluşturmuştu.

Türk tarihi, dili ve edebiyatı üzerine batılı bilim adamlarının yaptıkları çalışmalar, Osmanlı aydınları ve devlet adamları üzerinde olumlu etkiler yaratmıştı. Özellikle, Joseph de Guignes'in "Hunların, Türklerin, Moğolların ve daha sair Tatarların Tarihi", Arthur Lumley Davids'in "Türk Dili Grameri" ve L. Cahun'un "Asya Tarihine Giriş" adlı çalışmaları, Türklük şuûrunun uyanmasında önemli etkiler yaratmıştı.²³ Türk dilinin çok eski zamanlarda kullanılıyor olduğunu gösteren Orhun Yazıtlarının bulunuşu ve okunuşu da Türk benliğinin gelişmesindeki önemli etkenlerden biri olmuştu.

Avrupa'daki bu çalışmalardan sonra aslen Polanyalı olan Mustafa Celaleddin Paşa(Constantin Borzecki)'nın da 1869'da "Les Turcs Anciens et Modernes" (Eski ve Yeni Türkler) adlı bir Tarih kitabını hazırlayarak Sultan Abdülaziz'e sunması, ülkede Türklük bilincinin oluşmasına hizmet edecek ilk çalışma olmuştu.²⁴ Bu eser, Türklerin Osmanlı ve İslam öncesi tarihine ilk defa yer verdiği gibi Türk tarih yazıcılığında da yeni bir çığır açmıştı. Bu çalışmayı, Harbiye Mektebinde ders veren Şıpka Kahramanı Süleyman Paşa'nın yazdığı Tarih-i Alem isimli tarih çalışması izlemişti. Tarih-i Alem'in bazı bölümlerinin Türk tarihine

²³Shaw, S. J., Shaw, E. K. (1983). *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye II*. İstanbul, 316 vd.

²⁴Ülken, H. Z. (2008). *Millet ve Tarih Şuuru*. İstanbul, 145 vd.

ayrılması, Türklük kavramının eskiye nazaran farklı bir şekilde gündeme getirilmesi, Türkçülük konusundaki çalışmalara yeni bir boyut kazandırmıştı.²⁵ Askeri Okullar Nazırı Süleyman Paşa'nın bir büyük hizmeti de askeri okulların ders programına milli tarih dersini koymuş olmasıdır.

Osmanlı aydını arasında Türkçeye önem verilmesi, dilde Türkçülük çalışmalarına ivme kazandırmıştı. Şemseddin Sami, bütün hayatı boyunca gerçekleştirdiği çalışmalarında Türkçülüğe ve Türk diline önemli hizmetlerde bulunmuştu. Kamus-ı Türki'den başka Kamusü'l-Alam'ı oluşturmuştu. Ayrıca Radloff'tan Kutadgu Bilig'i ve Thomson'dan da Orhun Abideleri'ni tercüme ederek Türk bilim alemine büyük katkı sağlamıştı.²⁶

Cevdet Paşa'nın, Mecelle'yi Türkçe hazırlaması, Türkçe'nin hukuk dili olabileceği konusunda önemli bir örnek oluşturması, Ahmet Vefik Paşa'nın Ebul-gazi Bahadır Han'ın Şecere-i Türki adlı eserini İstanbul Türkçe'sine çevirmesi, muhit olarak Türklüğün sınırlarını hatırlatması bakımından önem taşımaktaydı.²⁷ Yine, bu dönemde Türkçülük hareketinin tek yayın organı olarak sayabileceğimiz ve "Türk Gazetesidir" başlığıyla çıkan İkdam Gazetesi de kültürel Türkçülük fikrinin gelişmesine hizmet etmişti.²⁸ Tanzimat Edebiyatının öncüleri olan Şinasi, Ziya Paşa, Namık Kemal, Ahmet Mithat Efendi ve Ali Suavi de bu dönemde Türk Dilinin sadeleştirilmesine ve gelişmesine katkı yapan önemli simalardı.

Genç Kalemlemler ile adını duyuran Ali Canip Yöntem, Ömer Seyfettin ve Ziya Gökalp'in oluşturdukları Yeni Lisan Hareketi de Türkçülüğün edebi, fikri ve sosyal bir hareket olarak gelişiminde öncülük etmişti.²⁹

1897-98 Osmanlı-Yunan Savaşının doğurduğu galeyan Türkçülüğün edebi safhasını başlatmıştı. Bu doğrultuda Milli Edebiyat akımının temsilcilerinden olan Mehmet Emin Yurdakul, ilk defa "Anadolu'dan Bir Ses Yahut Cenge Giderken" adlı şiirinde;

²⁵Ülken, *age.*, 147; Banarlı N. S. (1983). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul, 1070 vd; Levis B. (1960). "Türkiye'de Tarihçilik ve Milli Uyanış". *Türk Yurdu*, Sayı: 2,10.

²⁶Ülken, *age.*, 151.

²⁷Banarlı, *age.*, 958, 1067 vd.

²⁸Mardin, *age.*, 53.

²⁹Sarınay, Y. (1995). *Atatürk'ün Millet ve Milliyetçilik Anlayışı*. İstanbul, 33.

“Ben bir Türküm dinim, cinsim uludur

Sinem, özüm ateş ile doludur” dizesiyle “Türk” sözünü kullanan ilk şair olmuştur.³⁰ Yine, İshak Refet İşıtman’ın (1933) “Ne mutlu Bana ki, Türk Yaratıldım” şiirinde yer alan;

“Ne mutlu bana ki, Türk yaratıldım

Gönlümün en yüksek gururudur bu

Ne esir edildim, ne de satıldım

Türk benliği, Türk şuurudur bu” dizeleri hem kolay anlaşılır bir dilde oluşu, hem de Türklüğü övüşü itibarıyla dikkat çekicidir.

Türkçülüğün ilmi ve hissi boyuttan siyasi bir konuma geçmesi ve geniş kadrolarla dillendirilmesinde hiç şüphesiz dışarıdaki Türklerin büyük katkıları olmuştur. Özellikle, 1860’dan sonra Rusya’daki Türkler arasında Türk Milliyetçiliği, yoğun bir ilgi görmeye ve yayılmaya başlamıştı. Türklük şuurunun ve Türkçülüğün öncüleri olarak değerlendirebileceğimiz önemli isimler şunlardır:³¹

Rusya Türklerinin öncüsü Kırımlı İsmail Gaspıralı, Azerbaycanlı Ali Hüseyin-zade Turan, Yusuf Akçura, Zeki Velidi Togan, Ahmet Ağaoğlu, Sadri Maksudi Arsal ve Mustafa Çokay, Şehabeddin Mercani, Zerdabi Hasan Bey, Mirza Feth Ali Ahund-zade.

Rusya’da faaliyet gösteren Türkçülerin, Osmanlı Türkçüleri ile işbirliği yaptıkları, bunlardan çoğunun Türkiye’ye geldikten sonra Rusya’ya geri dönmedikleri ve İttihat ve

³⁰Akyüz, K. (1986). *Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi*. Ankara, 511.

³¹Akçura, Y. (1981). *Yeni Türk Devletinin Öncüleri, 1928 Yılı Yazıları*(Haz. N. Sefercioğlu). Ankara, 64 vd.; Kanlıdere, A. (1999). “Rusya Türklerinin Osmanlı Fikir Hayatındaki Etkileri: Dini Islah Düşüncesi ve Türkiye’deki Yankıları”. *Osmanlı 7*. Ankara, 510; Türk Derneği için bkz Arai, M. (1994). *Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği*.(Çev. Tansel Demirel). İstanbul.

Terakki Cemiyeti içinde yer aldıkları bilinmektedir. İstanbul'daki Özbekler Dergahı da bu dönemin hatıralarından biridir.³²

Türkçülüğün bir sistem haline getirilmesi ise II. Meşrutiyet döneminde sağlanmıştır. İttihat ve Terakki Fırkasının siyasi hayatta yerini almasıyla birlikte Türkçülük cereyanının siyasallaşmasında etkili olan birçok cemiyet ve dernek kurulmuştur. Bunların ilki, 18 Aralık 1908'de Rusya'dan kaçarak İstanbul'a gelen bazı Türkçülerin de katılımıyla kurulan Türk Derneğidir.

Türk Derneğinin kurucuları arasında Ahmet Mithat Efendi, Necip Asım, Yusuf Akçura, Ahmet Ferit Tek ve Rıza Tevfik yer almıştır. Derneğe, Gaspıralı İsmail Bey, Azerbaycanlı Ali Hüseyinzade, Mehmet Emin Yurdakul, Mehmet Fuat Köprülü, Ahmet Ağaoğlu, Hüseyin Cahit Yalçın, Halit Ziya Uşaklıgil üye olmuşlardır. Türk Derneği 1912 yılında çalışmalarına son vermiştir.³³

Türkçülüğün asıl örgütlenmesi, Askeri Tıbbiye öğrencilerinin öncülüğünde 25 Mart 1912'de kurulan Türk Ocağı'yla olmuştur. Ziya Gökalp'in etkisi altında kalan Askeri Tıbbiye öğrencilerinin yanı sıra derneğin resmi kurucuları Mehmet Emin Yurdakul, Ahmet Ağaoğlu ve Dr. Fuat Sabit Bey'dir. Ocağın kurucuları Ziya Gökalp, Tekin Alp, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Yusuf Akçura, Halis Turgut, Hüseyin Ragıp, Dr. Akil Muhtar Özden ve Dr. Hüseyin Ertuğrul gibi isimlerle güçlenerek büyümüştür. Ocağın yayın organları, Türk Yurdu ve Halka Doğru Dergileridir.³⁴

Osmanlı Devletinin son günlerini yaşadığı bir devrede, Ziya Gökalp, Türk aydınına Türkçülük cereyanı etrafında bir araya getiren en önemli isim olmuştur. Ziya Gökalp'in böyle bir etki yaratmasında tarihi şartların yanı sıra "Türkçülüğün Esasları", "Türk Töresi" ve "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" gibi eserlerinin ve Türk Yurdu Dergisinde çıkan yazılarının payı büyük olmuştur.

³²Milli Mücadele katkılarını için bkz., Aydın, M. (1992). *Milli Mücadele Dönemi'nde TBMM Hükümeti Tarafından İstanbul'da Kurulan Gizli Gruplar ve Faaliyetleri*. İstanbul, 138 vd.

³³Tunaya, T. Z.. (1988). *Türkiye'de Siyasal Partiler I, İkinci Meşrutiyet Dönemi*. İstanbul, 414 vd.

³⁴Tunaya, *age.*, 432 vd.

Ziya Gökalp, eserlerinde, Türk insanına vaat ettiği yeni hayatın sloganını şöyle ifade ediyordu: Türk Milletindenim, İslam Ümmetindenim, Garb Medeniyetindenim. Bu düşüncenin temelini Türk milliyetçiliği oluşturmuş ve milli dil, İstanbul Türkçesi olmuştur. Ona göre bir Osmanlı Türk aydını; hem milli ve dini değerlerini bilecek, hem de batı medeniyetinin takipçisi ve temsilcisi olacaktı.³⁵

Daha önce Rusya'dan gelen Türk aydınlarının savunduğu Turan fikrine tarihi bir şuûr kazandırıp ideal haline getiren ve Türk dünyasına takdim eden de Ziya Gökalp olmuştur. Ziya Gökalp, dünya Türklüğünün birleştirilmesi, bir araya getirilmesi anlamına gelen Turan fikrini şöyle açıklamıştı:

Vatan ne Türkiye'dir Türklere ne Türkistan

Vatan büyük ve müebbet bir ülkedir; Turan

Türklerin uzak ülküsü yani "Kızıl Elma"sı olarak değerlendirilen Turan düşüncesi, değişik coğrafi mekanda yaşayan Türklerin, dilde, edebiyatta, kültürde birlik oluşturmalarıdır. Ancak, 1920 yılına gelindiğinde Turan düşüncesini Türkiye gerçeğiyle bağdaştırmanın daha uygun olacağını ifade eden Ziya Gökalp'in Türkçülüğü, yeni Türk devletini kuran kadroyu ve özellikle M. Kemal Atatürk'ü de yakından etkilemiştir.

Atatürk'ün dış Türklerle ilgili düşünceleri de Ziya Gökalp'in düşünceleriyle bire bir örtüşmektedir. Atatürk de yeni Türk devletinin dış politikasında önemli bir yer tutması gereken fakat bugüne kadar ihmal edilen esasları belirleyen bir konuşmasında düşüncelerini şöyle açıklamıştı³⁶ : "Bugün Sovyetler Birliği dostumuzdur, müttefikimizdir. Bu dostluğa ihtiyacımız vardır. Fakat yarın ne olacağını kimse bugünden kestiremez. Tıpkı Osmanlı gibi, tıpkı Avusturya-Macaristan gibi parçalanabilir, ufalanabilir. Bugün elinde sınıksız tuttuğu milletler avuçlarından kaçabilirler. Dünya yeni bir dengeye ulaşabilir. İşte o zaman Türkiye ne yapacağını bilmelidir. Bizim dostumuzun idaresinde dili bir, inancı bir, özü

³⁵Bu konuda bkz., Gökalp, Z. (1976). *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*. İstanbul.

³⁶Bozdağ, İ. (1995). *Atatürk'ün Sofrası*. İstanbul, 24 vd.; Y. Sarıay, age., 86

bir kardeşlerimiz vardır. Onlara sahip çıkmaya hazır olmalıyız. Hazır olmak, yalnız o günü susup beklemek değildir. Hazırlanmak lazımdır. Milletler buna nasıl hazırlanır? Manevi köprüleri sağlam tutarak. Dil bir köprüdür... İnanç bir köprüdür. ...Tarih bir köprüdür. ...Köklerimize inmeli ve olayların böldüğü tarihimiz içinde bütünleşmeliyiz. Onların bize yaklaşmasını beklememeliyiz. Bizim onlara yaklaşmamız gereklidir.”

Başka bir konuşmasında da “Türk Birliğinin bir gün hakikat olacağına inancım vardır. Ben görmesem bile gözlerimi dünyaya onun rüyaları içinde kapayacağım. Türk Birliğine inanıyorum. Onu görüyorum. Yarının tarihi, yeni fasıllarını Türk Birliği ile açacak. Dünya sükûnunu bu fasıllar içinde bulacaktır. Türklüğün varlığı, bu köhne aleme yeni ufuklar açacak. Güneş ne demek, ufuk ne demek o zaman görülecek. Hayatta yegane varlığım ve servetim Türk olarak doğmamdı.” diyerek Türk birliğiyle ilgili düşüncelerini ve Türk doğmasıyla duyduğu gururu açıkça ifade etmiştir.

Türkçülüğün en önemli etkisi de üniter bir yapıya sahip olan yeni Türk devletinin kuruluşunda kendisini gösterecektir. Yeni Türk devletini kuranlar, devletin millilik vasfını hep ön plana çıkartmışlar ve irade-i milliye, hakimiyet-i milliye, kuva-yı milliye, milli mücadele, misak-ı milli, milli iktisat misakı vb. kavramları Türk Milletinin zihnine nakşetmişlerdi.

Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde devleti kurtarmak ve modernleştirmek yolunda etkili olan düşüncelerden biri de Batılaşma veya batılılaşma çabalarıdır. Batılaşma; batılı olmayan bir toplumun batı normlarına göre yeniden yapılanması anlamına gelirken Batılılaşma; batının tüm kurumlarının tutarlı bir biçimde benimsenmesi ve aktarılması olarak değer kazanmıştır.

Batılaşma ve batılılaşma adına yaklaşık 200 yıllık bir değişim süreci içerisinde batıyı tanımaya çalışan ve Türk modernleşmesinin öncülüğünü yapan Osmanlı aydını, yaptığı işin adını asrileşmek-muasırlaşmak, garplılaşmak gibi kavramlarla adlandırmıştı.

Osmanlı aydınının batıya yönelişi ve batılılaşma yolundaki ilk adımı Lale Devri ve Nizam-ı Cedit hareketi ile olmuştu. Osmanlı Devletinin son döneminde göze çarpan bu gibi batılaşma ve batılılaşma gayretleri; siyasal bir düşüncenin ürünü olmayıp, devletin aksayan

taraflarını düzeltmek adına Avrupa'ya benzeme çabaları olarak değerlendirilmelidir. 1883 yılında Edirne Antlaşmasının imzalanması için görevlendirilen Kaptan-ı derya Halil Paşa'nın Rusya'dan döndükten sonra söyledikleri, batılılaşmanın nasıl algılandığını da göstermesi bakımından önemlidir.³⁷ "Her zaman şuna inandım ki, eğer hemen Avrupa'yı taklide kalkışmazsak bizim için Asya'ya dönmekten başka bir çare yoktur."

II. Meşrutiyetle birlikte batılılaşma, batılılaşma fikirleri; artık programı, kimliği ve siyasi talepleri olan bir düşünce haline dönüşmüştü. Meşrutiyete dayanan batılılaşma çabalarının temelinde ise daha önceki dönemlerde batı etkisinde gerçekleştirilen ıslahatlar yatmaktadır.

Meşrutiyet döneminde, batıcılık cereyanının en önemli ismi Arapkirli Abdullah Cevdet'tir.³⁸ Askeri tıbbiyeli olan Abdullah Cevdet'in daha sonra Paris ve Cenevre'ye gittiğini ve orada yeni düşüncelerle tanıştığı bilinmektedir. Abdullah Cevdet'in batıcılığı, hem önceki dönemin hem de kendi dönemindeki batıcılık anlayışından oldukça farklılık göstermektedir. O, batı medeniyetinin kültür/teknik ayrımına gitmeden "gülüyle dikenyle" bir bütün olarak alınmasını savunmuştur.³⁹

"Bu devlet nasıl kurtulabilir?" sorusuna cevap arayan bir kısım batıcı Osmanlı aydını ise Batı'nın yalnız teknolojisinin alınmasını, Osmanlı Devleti hakkında düşmanca duygular besleyen Batı'ya kültürel açıdan karşı çıkılmasını ve Saltanat rejiminin korunmasının kaçınılmaz olduğunu savunmuşlardı.

Batılılaşma konusunda diğer etkin isimler; Celal Nuri İleri, Kılıç-zade Hakkı Bey ve Süleyman Nazif'dir. Yayın organları ise İçtihat Dergisidir.⁴⁰

³⁷Kahraman, H. B., Keyman, E. F. (2000). Kemalizm, Oryantalizm ve Modernite. *Doğu Batı Düşünce Dergisi II* (Şubat-Mart-Nisan 1998). Ankara, 67.

³⁸Bu hususta bkz., Hanioğlu, M. Ş. (1981). *Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*. İstanbul.

³⁹Meşe, İ. (2008). "Cumhuriyet Öncesi Modernleşme Sürecinde Türk Siyasal Kimlikleri". *Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*. Yıl: 3, Sayı: 6 (Güz 2007). Ankara, 214.

⁴⁰Abdullah Cevdet'in idaresinde çıkan İçtihad Dergisi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Polat, N. H. (2000). "İctihad". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt: XXI. ss. 432-445. İstanbul, 446 vd.

Batıcılar içinde o dönem için radikal diyebileceğimiz düşünceleri savunanlar da vardı. Padişahın tek eşli olması, fesin atılarak şapkanın benimsenmesi, kadınların diledikleri tarzda giyinmelerine ve dolaşmalarına izin verilmesi, mevcut alfabenin yerine Latin harflerinin kabul edilmesi, medreselerin, tekke ve zaviyelerin kapatılması gibi öne çıkan radikal düşünceler, Osmanlı Devletinin son döneminde ütöpik ve uçuk bulunsalar da önemli bir bölümü Cumhuriyet'in ilanından sonra uygulama alanı bulmuştu.

Osmanlı Devletinin Son Dönemlerinden Cumhuriyete Türk Dış Politikası ve Denge Arayışları

Osmanlı Devleti, XVII. yüzyılın sonlarına kadar Avrupa politikalarında belirleyici bir devletti. Kendi kendine yeter bir dış politika takip ediyordu. Diğerleri, politikalarını Osmanlı Devletine göre belirliyorlardı.

Osmanlı Devleti'nin, iktisadi, siyasi ve bilimsel gelişmelere ayak uyduramayarak güç kaybetmesiyle birlikte Avrupa'nın denge politikalarında da önemli değişiklikler yaşanmaya başladı. Osmanlı Devleti; bu dönemde, güç kaybetse de İngiltere, Fransa, Avusturya ve Rusya ile birlikte "dikkate alınması gereken bir güç olarak" Avrupa politikaları içinde yer almaya devam etti. Bu süreç, XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar sürdü.

XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra Avrupa'daki güç dengelerinde büyük değişiklikler yaşandı. Yaşanan değişikliklerin en önemli nedeni, İtalya ve Almanya gibi siyasi birliklerini tamamlayan iki yeni devletin 1870'ten sonra Avrupa denge politikalarına girmeleriydi. Almanya ve İtalya, Avrupa'da sağlam bir yer edinebilmek amacıyla yeni bir güç ve denge politikası oluşturdular.⁴¹ Avrupa dışında gelişen ve siyasal yayılcılığa dayalı bu yeni denge politikası, sömürgecilğe yeni bir boyut kazandırırken dünyayı da hızla savaşa sürükledi.

Almanya, Prusya Krallığı ile Avusturya-Macaristan İmparatorluğu toprakları üzerinde kurulmuştu. Alman imparatorluğunun kuruluşunu pekiştiren olay da 1870'de Fransa ile Prusya arasında yaşanan Sedan savaşıydı. Fransa, Sedan savaşında ağır bir yenilgiye uğramış, Almanlar Paris önlerine gelmişlerdi. Elde edilen zaferin ardından, Versailles

⁴¹Ülman, A. H. (1972). *Birinci Dünya Savaşına Giden Yol*. Ankara, 25 vd.

Saray'ın Aynalı Salonu'nda 18 Ocak 1871'de Prusya kralı I. Wilhelm'e Alman imparatorluk tacı giydirilmiş ve orada Alman İmparatorluğu'nun kurulduğu ilan edilmişti.⁴² On gün sonra da aynı yerde Fransa'ya şartları oldukça ağır bir mütareke dikte ettirilmiş ve ardından 10 Mayıs 1871'de Frankfurt Barışı imzalanmıştı.

Frankfurt Barışı, Fransa için adeta bir yıkım olmuş ve İkinci Dünya Harbine kadar devam edecek sorunların da başlangıcını teşkil etmiştir. Alsas Loren(Alsace-Lorraine)'i kaybeden Fransa, 5 milyar frank savaş tazminatı ödemeye mahkûm edilmişti.

Fransa, Alsas-Loren'i ve bu yenilginin intikamını alabilmek için uzun süre mücadele etmesi gerekmişti. Nitekim Fransızlar, I. Dünya Harbi sonunda Almanları dize getirerek intikamlarını almışlar, Alman İmparatorluğu'nun ilan edildiği Versailles Sarayı'nın Aynalı Salon'unda Versailles Barış Antlaşmasını dikte ettirmişlerdi.⁴³

Sedan zaferi dengeleri değiştirmiş, Almanya'nın Avrupa'daki yükselişinin önünü açmıştı. Bu yükselişin mimarı, Bismarck'tı. Bismarck, temkinli bir politika takip ederek, Fransa'yı Avrupa'da tecrit etmeye çalıştı. Tek başına kalacak bir Fransa'nın kolay kolay Almanya'ya saldırması mümkün olamazdı; fakat yanına müttefik bulan bir Fransa intikam savaşı için Almanya'nın karşısına dikilebilir, bu da yeni başlayan Alman rüyasının sonu olabilirdi. Böyle bir son, "Bismarck'ın kabusu" olarak nitelendiriliyordu.⁴⁴

Almanya, böyle bir kabus yaşamamak için hemen kolları sıvamış, ilk iş olarak Avusturya-Macaristan İmparatorluğuyla aralarındaki soğukluğu giderecek adımlar atmıştı. Diğer taraftan Fransa'nın Rusya ile birleşmesini önlemek için Rusya'yı da yanına çekmiş ve 7 Eylül 1872'de Berlin'de Birinci Üç İmparatorlar Liginin oluşturarak Fransa'ya karşı büyük bir üstünlük sağlamıştı.⁴⁵

⁴²Armaoğlu, F. (2003). *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*. Ankara, 326.

⁴³Esmer, A.Ş. (1944). *Siyasi Tarih*. İstanbul, 522-527; Armaoğlu, age.,327 ; Üçok, C. (1967). *Siyasal Tarih (1789-1960)*. Ankara, 316.

⁴⁴A. H. Ülman, age.,94; Armaoğlu, age., 336.

⁴⁵Armaoğlu, age.,336; Uçarol, R. (2006). *Siyasi Tarih (1789-2001)*. İstanbul, 322 vd.

Birinci Üç İmparatorlar Birliğini oluşturan devletler; Avrupa’da mevcut siyasi durumun korunması, Şark meselesiyle ilgili bir sorun olduğu takdirde birlikte çözüm yollarının araştırılması, ihtilalci hareketlere karşı birlikte hareket edilmesi ve birbirlerine bilgi vermeden her hangi bir devletle ittifak yapılmaması gibi esaslar üzerinde anlaşmışlardı. Almanya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile Rusya’yı uzun süre bir arada tutamamış, Balkanlardaki Osmanlı toprakları üzerinde anlaşamamaları yüzünden birlik, dağılmıştı.

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sonunda Rusya’nın Osmanlı Devleti’ne dikte ettirdiği Yeşilköy (Ayestefanos) Antlaşması, büyük devletler tarafından kabul görmemişti. Almanya’nın araya girmesiyle Berlin’de uluslararası bir konferans toplanmış, bu da Rusya’yı sinirlendirmişti. Berlin Konferansında Osmanlı Devleti adına olumlu bir değişiklik olmadıysa da Yeşilköy Antlaşmasıyla elde edilen Rus menfaatleri büyük ölçüde tırpanlanmıştı. Bu durum ise Birinci Üç İmparatorlar Birliğini zedeleyen en önemli gelişme olmuştu.

Berlin Kongresinden sonra Rusya ile yol ayrımına gelen Almanya; Cermen politikasını güçlendirmek ve aynı zamanda Rusya’ya da gözdağı vermek için Avusturya ile 7 Ekim 1879’da bir savunma anlaşması imzalamıştı.⁴⁶ Bir yolunu bulup, bu anlaşmayı Rusya’ya da duyurdu. Savunma anlaşmasını duyan ve kendisine karşı yapıldığını zanneden Rusya telaşlanmış, kendini her taraftan kuşatılmış hissedip, ister istemez Almanya’ya yanaşmak zorunda kalmıştı.

Almanya, Avusturya ve Rusya’nın yeniden bir araya gelmesiyle 18 Haziran 1881’de İkinci Üç İmparatorlar Ligi oluşturuldu. Bu kez, alınan kararlar yazılı hale getirildi.⁴⁷ İkinci Üç İmparatorlar Birliğinde alınan kararlara göre; Almanya, müttefiklerini barıştırmak amacıyla Balkan coğrafyasını bunlar arasında paylaştırdı. Rusya, Osmanlı Boğazları üzerinde söz sahibi oluyor, Balkanların doğusunu elde ediyordu. Balkanların batısı Avusturya’ya bırakılıyor, Sırbistan-Bulgaristan sınırı iki ülkenin nüfuz alanlarını ayıran sınır çizgisi oluyordu. İkinci Üç İmparatorlar Ligiyle Avusturya ve Rusya’yı yanında tutmayı başaran Almanya’nın Fransa’yı yalnız bırakma politikası her geçen gün kuvvet kazanmıştı. İttifak

⁴⁶Ülman, age., 98.

⁴⁷Esmer, A. Ş. (1944). *Siyasi Tarih*. İstanbul, 232 vd.; Armaoğlu, age., 384 vd.

anlaşması 1884'te yenilenmesine karşın, Avusturya ve Rusya'nın Bulgaristan üzerinde uzlaşmaz bir tutum içine girmeleri, İkinci İmparatorlar Liginin de sonunu getirmişti.

Avusturya ve Rusya'yı bir araya getirerek güçlü bir koalisyon oluşturan Almanya, Fransa'yı yalnız bırakmıştı. Avrupa politikasında yıldızı parlayan Almanya, 20 Mayıs 1882'de ittifak çemberi içine İtalya'yı da alarak Avusturya ile birlikte Üçlü İttifak Anlaşmasını imzalamıştı.

İttifak teklifi, İtalya'dan gelmişti. İtalya, o tarihlerde, bağımsızlığını borçlu olduğu Fransa'ya karşı kırgındı. Fransa, kendisinin göz koyduğu Tunus'u işgal etmişti. İtalya, öteden beri dışa açılabilme ve sömürge yarışında "ben de varım" diyebilmek için 20.000 İtalyan vatandaşının yaşadığı Tunus üzerinde hakimiyet kurmayı düşünmüştü. Kendisine coğrafya bakımından da çok yakın olan Tunus'un Fransızlar tarafından işgaline sinirlenen İtalya, sömürge yarışında geri düşmemek için büyük bir devletle işbirliği yapmanın kaçınılmaz olduğunu görmüş ve bunun için Almanya'ya yanaşmıştı. Bu gelişmelerin doğal sonucu olarak Almanya; 20 Mayıs 1882'de İtalya ve Avusturya ile birlikte Üçlü İttifak diye adlandırılan güç birliğini oluşturmuştu.⁴⁸

Gizli kaydıyla beş yıllığına imzalanan sekiz maddelik bu ittifak anlaşmasına göre; taraflar birbirlerine yönelik ittifaklara girmeyeceklerdi. Taraflardan biri iki veya daha fazla büyük devletin saldırısına uğrarsa, diğer iki devlet ona yardım edecekti. İtalya'nın tahriki olmaksızın Fransa, İtalya'ya saldırırsa diğer iki devlet ona yardımda bulunacaktı.

Bu ittifak anlaşması, Almanya'nın Avrupa'daki üstünlüğünü güçlendirmişti. Bismarck; Avusturya, Rusya ve İtalya'yı Almanya'ya bağlamıştı.

Üçlü ittifak anlaşması, Almanya'nın Avrupa'daki üstünlüğünü güçlendirmişti. Bismarck, akılcı bir politika izlemiş, Fransa tam anlamıyla tecrit edilerek yalnızlığa itilmişti. Fakat Avrupa'daki Alman üstünlüğü uzun sürmemişti. İmparator I. Wilhelm ve oğlu III. Frederick'in peş peşe ölümleri, genç ve tecrübesiz II. Wilhelm'in 1888'de imparator olması

⁴⁸Esmer, *age.*, 248 vd.

ve onun da 1890'dan sonra Bismarck'ı iktidardan uzaklaştırması, Almanya'nın iç ve dış politikasında ciddi değişikliklere yol açtı.

Bismarck, temkinli bir Avrupa politikası taraftarıydı. II. Wilhelm ise Alman dış politikasını Avrupa dışına taşımak, daha doğrusu bir dünya politikası (Weltpolitik) oluşturmak istiyordu.⁴⁹ Bu amaçla, Avusturya'nın yanı sıra İngiltere ve Osmanlı Devletini de hesaba katacak yeni politik arayışlara girişmişti. İşte bu noktada Bismarck'la yollarını ayırmıştı. Bismarck, Avrupa'da Fransa'ya karşı kuvvetli bir Almanya-Avusturya-Rusya ittifakının devamından yana idi. Rusya göz ardı edilemezdi. İngiltere ve Osmanlı Devleti gibi yeni faktörlerin Alman dış politikasına katılması demek, Rusya'nın feda edilmesi anlamına geliyordu. Bu da Alman güvenlik politikasının sonu olurdu. Nitekim öyle de olmuş, olaylar, Bismarck'ı haklı çıkartmıştı.

Bismarck'ın iktidardan uzaklaştırılmasından sonra Alman dış politikasında Rusya'nın gözden düşmesi ve süresi dolan anlaşmanın yenilenmemesi, Fransa ile Rusya'yı birbirine yakınlaştırdı. Önce iki ülkenin genelkurmay başkanlıkları arasında 1892'de askeri bir anlaşma imzalanmış, bu anlaşmayı 1894 tarihli Fransa-Rusya ittifak anlaşması izlemiştir.

İttifak anlaşmasına göre Fransa, Almanya'nın ve onun yardımıyla İtalya'nın saldırısına uğrayacak olursa Rusya müttefikleri Fransa'ya askeri yardımda bulunmayı kabul etmekteydi. Buna karşın Almanya veya Avusturya, Rusya'ya saldıracak olursa bu kez de Fransa müttefikine askeri yardımda bulunacaktı. Anlaşma, Üçlü İttifak devam ettiği sürece yürürlükte kalacaktı.⁵⁰ Yapılan ittifak, Üçlü İtilaf diye bilinen blokun ilk halkasını oluşturmuştu.

Fransa-Rusya ittifakından sonra sıra Fransa-İngiltere ittifakına gelmişti. Hiç anlaşamaz gibi görünen Fransa ile İngiltere'yi bir araya getiren şey, güçlenen Almanya'nın kendileri için tehdit oluşturmaya başlamasıydı. Bu nedenle İngiltere ve Fransa, aralarındaki sorunları gözden geçirip

⁴⁹Armaoğlu, *age.*, 384.

⁵⁰Esmer, *age.*, 271 vd.

8 Nisan 1904'te bir ittifak antlaşması imzalayarak Avrupa'daki denge politikalarına yeni bir boyut kazandırmıştı.⁵¹

İttifak anlaşmasının imzalanmasına en çok sevinen taraf, Fransa olmuştu. Fransa, gerçekleştirilen ittifaklar sayesinde Almanya karşısında yalnız kalmaktan kurtulduğu gibi Sedan savaşının intikamını alacak önemli bir fırsat da yakalamıştı.

Üçlü İtilaf blokunun son halkasını da İngiltere-Rusya ittifakı oluşturmuştu. İngiltere, Almanya'nın sömürge yarışına girdiğini, Uzakdoğu'ya göz diktiğini ve kendi çıkarlarını tehdit etmeye başladığını görmüş, bölgede güçlü bir dostun varlığına ihtiyaç duymuştu. Bunun için İngiltere, 31 Ağustos 1907'de Rusya ile bir ittifak antlaşması imzalayarak Uzakdoğudaki yerini sağlamlaştırmıştı.⁵²

Üçlü İtilaf bloku, bu anlaşma ile tamamlanmış ve adı geçen üç devlet, siyasi ve askeri alanlarda daha sıkı bir işbirliği içine girmişlerdi. Üçlü ittifak ve Üçlü İtilaf devletlerine daha sonra birçok katılım söz konusu olmuş ve denge politikaları, Birinci Dünya Harbine kadar devam etmiştir.

Avrupalı Büyük Devletlerin Osmanlı Devletinin Toprak Bütünlüğüyle İlgili Düşünceleri

İngiltere, yukarıda da açıklandığı gibi 1791'den beri Osmanlı Devletinin topraklarını dikkate alarak denge politikalarına yön vermeye başlamıştı. İngiltere için en önemli şey, Hindistan'a kadar uzanan imparatorluk sömürge yolunun güvenliğini sağlamaktır. Yol üzerinde tehdit oluşturabilecek en büyük tehdit, Rusya'ydı. Bu dönemde, Rusya'nın Akdeniz'e ve Hint Okyanusu'na ulaşmasını engellemenin en önemli yolu, Osmanlı topraklarını Rusya'nın yayılmacı politikalarına karşı korumakla mümkündü. İngiltere, üzerinde güneş batmayan sömürge imparatorluğunu devam ettirebilmek için Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü gözetken bir politika takip etmek zorundaydı. Nitekim Fransa'nın 1798'de Mısır'a saldırması, Rusların boğazlara yerleşmek istemesi, İngiltere'yi

⁵¹Uçarol, *age.*,333 vd.; Ülman, *age.*, 152 vd.

⁵²Armaoğlu, *age.*,443 vd.; Ülman, *age.*, 164 vd.

harekete geçirmiş, Osmanlı Devleti'yle daha yakından ilgilenmeye ve toprak bütünlüğünü savunan bir politika izlemeye zorlamıştır.

Sen Petersburg Kış Sarayında Rus Çarı Nikola ve İngiliz büyükelçisi Sir George Hamilton Seymour arasında 9 Ocak 1853'te geçen aşağıdaki şu konuşma, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü gözettiğini sergileyen en güzel örnektir. Rus çarı, İngiliz elçisine; "...Kollarımız arasında hasta bir adam var. Çok hasta... Gereken bütün tedbirleri almadan önce onu günün birinde kaybetmemiz büyük bir felaket olacaktır... Türkiye ansızın ölebilir... Türkiye ölünce bir daha dirilmemek üzere ölecektir... Böyle bir olay karşısında kargaşa, anarşi ve hatta bir Avrupa harbi karşısında kalmaktansa önceden tedbir almak daha akıllıca bir hareket olmaz mı?" demişti. İngiliz büyükelçisi de bu tarihler için geçerli olan İngiliz politikasını tarif edecek şekilde cevap vermişti⁵³: "Niçin Hastayı tedavi etmeyi düşünmüyoruz?"

İngiltere'nin Ortadoğu'ya yönelik dış politika uygulamaları, Osmanlı Devleti'ne rahat bir nefes aldırılmış; fakat bu kez de Osmanlı Devleti'ni, "İngiltere'nin Orta-doğudaki jandarması" konumuna getirmişti. Buna karşın, sürdürülen politika uzun ömürlü olmamış, İngiltere yeni gelişmelere bağlı olarak Osmanlı Devleti ile ilgili düşüncelerini yeniden gözden geçirmeye başlamıştı.

Yeni gelişmelerden ilki 1869'da Süveyş Kanalı'nın açılması olmuştu. Kanalı açılmasıyla birlikte Mısır ve Hint Okyanusu üzerinden Hindistan'a ulaşılmasının hem daha ucuz hem de daha güvenli bir şekilde mümkün olacağını düşünen İngiltere; artık Osmanlı Devleti'ni de sırtındaki kambur olarak görmeye başlamıştı.

İngiltere, kendisi için büyük bir önem taşıyan bu yolun emniyet altına alınması için de harekete geçmiş ve Kıbrıs'a göz koymuştu. Mısır ve Süveyş'i kontrol altında tutabilecek ve stratejik bakımdan çok önemli bir konuma sahip olan Kıbrıs'a 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sırasında geçici kaydıyla yerleşen İngiltere(1878), daha sonraları adada kalıcı olmanın yollarını aramaya başlamıştı. Değişen coğrafi, stratejik ve siyasi şartlar, İngiltere'nin Osmanlı

⁵³Karal, E. Z.(1988), *Osmanlı Tarihi V*. Ankara, 204.

Devleti'nden uzaklaşmasına neden olmuş, sürdürülen siyasi birliktelik Berlin Konferansı'yla birlikte sona ermişti. Bundan sonra diğerleri gibi Osmanlı Devletinin topraklarını parçalamaya yönelik planlar yapmaya başlamıştı. Birinci Dünya Harbi'ne girerken yapılan hesaplar da bu yönde idi.⁵⁴

Birinci Dünya Harbi'nden sonra oluşturulan dünya düzeninin yeni sahipleri belirlenirken Kıbrıs'ı da kendisine ayıran İngiltere, bölgede uzun süre kalmanın hesaplarını yapmaya başlamıştı. Diğer taraftan, savaş dönemindeki gizli anlaşmalarla Orta-Doğu'nun haritasını yeniden çizen İngiltere, bölgede ondan fazla yeni devletçik oluşturmuş ve bölgeyi kontrolü altına almayı başarmıştı. XIX. yüzyılla birlikte ön plana çıkan ve petrole dayalı olarak çizilen Orta-doğu haritası ile oluşturulan devletçikler şunlardı: Irak, Suriye (1936'da Suriye ve Lübnan), Ürdün, Suud Emirliği (Suudi Arabistan Krallığı), Katar, Bahreyn, Yemen, Hicaz (Şerif Hüseyin'e vaat edilen Arap devleti) Mısır ve Filistin'de bir Yahudi yurdu (bu coğrafyada 1946'da İsrail devleti kurulmuştur).

İngiltere; Mondros Mütarekesi ve onun tabii devamı olarak görülen Sevr Antlaşması'nı kabul ettirebilmek için çok çaba harcamış; fakat bu politikasında başarılı olamamıştı. Türk Milleti, İstiklal Harbi'yle elde ettiği askeri başarılarla son sözü Lozan'da söylemiş, kendisini onursuz bir şekilde yaşamaya zorlayan, ülkesini parçalamaya ve yok etmeyi amaçlayan Sevr paçavrasını da geçersiz kılmıştır.

Fransa, Osmanlı Devletinin sözde kadim dostu idi. Bu dostluk, Kanuni döneminde tesis edilmişti. Osmanlı Devleti, başı ne zaman derde girse Fransa'ya yardım etmiş; fakat Fransa, her fırsat bulduğunda O'na ihanet etmiş, karşı cephede yer almıştı. Nitekim Osmanlı Devleti'nin askeri ve siyasi gücünün azalmasına bağlı olarak bu ülkeyle olan ilişkilerin daha sonraki dönemlerde adı ve şekli değişmeye başlamıştı. Öyle ki; Osmanlı topraklarında elde ettiği ticari, siyasi ve dini ayrıcalıkları uzun süre koruyabilmek amacıyla Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdahale etmeyi alışkanlık haline getirmişti. Bunun için de Osmanlı ülkesinde yaşayan azınlıkları kullanmıştı. Onları, milliyetçilik konusunda tahrik eden Fransa, Osmanlı

⁵⁴Ercan, Y. (1996). "Bloklararası Çatışmalarda Osmanlı Topraklarının Stratejik Önemi". *Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri I: Değişen Dünya Dengeleri İçinde Askeri ve Stratejik Açından Türkiye (23-25 Ekim 1995 İstanbul)*. Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 120 vd.

Devleti'ni köşeye sıkıştırmaya ve bu hareketlerin siyasi sonuçlarından yaralanmaya çalışmıştı.

Fransa, deniz aşırı ülkelerdeki sömürge yarışında İngilizlere karşı mücadeleyi kaybedince Akdeniz'e yönelmiş ve bu değişim Osmanlı topraklarıyla ilgili düşüncelerini gözden geçirmesine neden olmuştu. Fransa, bu politika Mısır ve Suriye'ye sahip olmayı, bu suretle İngiltere'yi uzak-doğuya giden yolun en önemli noktasında Orta-doğuda vurmayı planlamıştı. Bunun için Mısır'a göz dikmişti.

Napolyon'un 1799 Mısır seferi, Mısır ve Suriye'yi işgal düşüncesi sadece Osmanlı Devleti'ni rahatsız etmemiş, İngiltere ve Rusya'yı da telaşlandırmıştı. Hatta İngiltere, Amiral Nelson komutasındaki İngiliz donanmasını Mısır' a göndererek Fransız donanmasını yaktırmıştı. İngiltere, Akdeniz'de güçlü bir Fransa'ya izin vermemişti.

Fransa, Mısır ve Orta-doğuyla ilgisini Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa vasıtasıyla sürdürmüştü. Mısır'da idari, hukuki, sosyal ve kültürel değişimi sağlayacak olan ıslahat düşüncesinin merkezi olma özelliğini sürdürdüğü gibi isyan eden Mısır paşasını Osmanlı padişahına karşı koruyan yegane ülke de Fransa olmuştu. Orta-doğu ile ilgisi sadece Mısır'la sınırlı kalmamış, Kudüs başta olmak üzere Hristiyanlar için kutsal sayılan merkezlerdeki Katolik Hristiyanların hamiliğine soyunmuştu.

Mısır'a yerleşemeyen Fransa, XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde batı Akdeniz'i kontrol altına almak amacıyla kuzey Afrika'ya ilgi duymaya başlamış ve 1830'da Cezayir'i işgal etmişti. 1881'de Tunus'u işgal ederek bu yöndeki politikasını en üst seviyeye ulaştırdı. Cezayir ve Tunus'un işgalini tanımalari karşılığında İtalya'nın Trablusgarp'ı, İngilizlerin Mısır'ı sahiplenmesine göz yummuş, feda edilen yine Osmanlı toprakları olmuştu.

Fransa; Birinci Dünya Harbi'nde de Osmanlı Devleti aleyhine gerçekleştirilen Sykes-Picot Gizli Anlaşması'yla Anadolu'da ve Orta-Doğu'da yeni topraklar elde etmek hevesiyle İngilizlerle birlikte hareket etmişti.

Türk devletinin takip ettiği denge politikalarının aktörlerinden biri de Rusya'dır. Rusya, Osmanlı Devletinin son dönemlerinde yayılma ve hakimiyet alanlarını Balkan

coğrafyasına ve Kafkasya'ya taşıyarak yeni bir mücadele alanı oluşturmuştu. Rusya'yı Osmanlı Devletiyle karşı karşıya getiren yayılma politikasının nihai hedefi "sıcak denizlere ulaşma politikası" idi. Zira ulaşabileceği en geniş sınırlara ulaşmasına karşın Kuzey denizi hariç büyük denizlere çıkış noktası bulunmayan bir kara devleti konumundaydı. Rusya'nın Avrupa'nın büyük devletleriyle boy ölçüşebilmesi için büyük denizlere açılacak çıkış kapılarının olması gerekiyordu. Bu nedenle Rusya'nın dış politikasının esasını sıcak denizlere ulaşma politikası oluşturmuştur. Daha sonraki dönemlerde de kolay kolay değişmeyecek olan bu politikanın mimarı ise Rus coğrafyasının emredici özelliğini çok iyi tahlil eden Deli Petro'dur.

Sıcak denizlere ulaşma politikası, Deli Petro'dan sonra iş başına gelen devlet adamlarınca adeta bir vasiyet olarak değerlendirilmiş ve gerçekleştirilmesine çalışılmıştır. Rusya'nın sıcak denizlere ulaşabilmesi için en pratik yol, boğazlar üzerinden Akdeniz'e ulaşması idi. Bunun için de Balkanlardan ve Kafkasya'dan Osmanlı Devletini sıkıştırması gerekiyordu. Böyle bir durumda Osmanlı Devletiyle karşı karşıya gelmesi de kaçınılmazdı.

Rusya, Akdeniz politikasını hayata geçirebilmek için Osmanlı Devleti'yle çoğu zaman savaşmış, birçok plan ve proje içinde yer almıştır. Üçüncü Roma Nazariyesi ve Grek Projesi bunun en açık örnekleridir.⁵⁵ Kimi zaman da Batılı devletlere karşı Osmanlı Devletiyle ittifak yapmak suretiyle rolünü gerektiği gibi yerine getirmiştir. Örneğin, İstanbul ve Boğazların tehdit altında kaldığını gördüğünde Osmanlı Devleti'ne ittifak teklifinde bulunmaktan da geri kalmamıştı. Fransa'nın 1799'da Mısır'ı işgali ve Akdeniz'de tehdit oluşturması olayında harekete geçmiş, Osmanlı Devletine yardım teklifinde bulunmuştu. Yine, Mısır valisi Mehmet Ali Paşa ile oğlu İbrahim Paşa'nın isyanı sonrasında Rusya tarafından yapılan ittifak teklifi ve 1833 tarihli Hünkâr İskelesi Anlaşması da verilebilecek en iyi örneklerden biridir.⁵⁶ Bunun dışında Rusya'nın Osmanlı Devleti'yle olan ilişkilerinde savaşlar hep ön planda yer almıştı.

Rusya, ya doğrudan doğruya ya da Osmanlı Avusturya savaşlarını gözeterek Osmanlı Devletine karşı savaş açmış ve sıcak denizlere ulaşabilmek amacıyla Balkanlarda ve

⁵⁵Kurat, A. N. (1990). *Türkiye ve Rusya*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3 vd.

⁵⁶Karal, age. V, 137

Kafkaslarda stratejik önemi olan yerleri ele geçirmeye çalışmıştır. İşini kolaylaştırabilmek için de Osmanlı topraklarında yaşayan Sırp, Bulgar, Rum ve Ermeni kullanmıştı. 93 Harbi diye bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi bu çalışmaların son örneğini oluşturmuştur.

Birinci Dünya Harbiyle birlikte İstanbul'u ve boğazları ele geçirmeye çalışan Rusya, içeride gelişen sorunlarla baş edememiş ve çarlık idaresi sona ermişti. İhtilalle birlikte önce Menşeviklerin ardından da Bolşeviklerin duruma hakim olması nedeniyle rejim değişikliği yaşanmış ve yeni yönetim savaştan çekilmek zorunda kalmıştı. Savaş döneminde yapılan İstanbul Gizli Anlaşması ve sıcak denizlere ulaşma rüyası da "şimdilik" kaydıyla rafa kaldırılmıştı.

Mondros Mütarekesinden sonra Osmanlı Türkiye'sinde de durum hiç iç açıcı değildi. Savaşın galipleri, özellikle İngiltere savaş öncesi ve savaş sırasında yaptıkları gizli anlaşmaları hayata geçirmeye başlamışlardı. Ülkenin önemli stratejik yerleri işgal edilmeye ve yeni nüfuz alanları oluşturulmaya başlamıştı. Diğer taraftan İngiltere'nin kışkırtması ve hamiliğinde Yunanlılar Trakya ve Batı Anadolu'na un önemli bir bölümünü işgal etmişlerdi. Çukurova, Maraş ve Antep'te de Ermeni çeteler Fransızlarla işbirliği yaparak işgali kolaylaştırmış ve bölge halkına yönelik katliama başlamışlardı. İşgallere tepkiler gecikmemiş, işgal altındaki topraklarda halkın can, mal ve namusunu korumak için kuva-yı milliye örgütlenmeleri oluşmaya başlamıştı.

Bu karışık ortam içinde Mustafa Kemal Paşa'nın Karadeniz bölgesindeki Türk çetelerinin yarattığı asayişsizliği bertaraf etmek maksadıyla 19 Mayıs 1919'da Samsun'a gelmesi yeni bir dönemin başlangıcı olmuş ve Türk Milli Mücadelesi başlatılmıştı. Havza, Amasya Tamimleri, Erzurum ve Sivas Kongreleriyle tanzim edilen Milli Mücadele hareketi kapsamında içeride sultan-halifeye ve diğer taraftan da işgale ve işgalcilere karşı top-yekûn bir savaş başlatılmıştı. Söz konusu savaşta, 23 Nisan 1920 tarihinden sonra kurulan TBMM'nin en önemli müttefiki, kendisi gibi Batılılarla mücadele etmek zorunda olan Sovyet Rusya idi.

Türk-Sovyet ilişkileri, Osmanlı döneminin aksine, Milli Mücadele döneminde önemli bir gelişme göstermiş, iki hükûmet hızla birbirine yakınlaşmaya başlamıştı. 1921'de Moskova ve Kars Antlaşmalarıyla iki ülke arasındaki siyasi ilişkiler yoluna koyulmuş, Lozan Barış görüşmelerinde de ciddi bir işbirliği içine girilmişti.

Lozan Barış Antlaşmasının imzalanmasından sonra da iki ülkeyi birbirine yakınlaştıran önemli gelişmeler yaşanmıştı. Türk-Sovyet ilişkilerini önemli hale getiren nedenlerden ilki, Sovyetler Birliği'nin yeni rejimi ile yakından ilgiliydi. Bu yüzden, Batılılar tarafından tecrit edilen Sovyetler Birliği, yakın komşusu ve sınırdaşı Türkiye'nin dostluğuna daha fazla ihtiyaç duyar hale gelmişti. Zira Sovyetler Birliği, Almanya ile 16 Nisan 1922'de Rapallo Antlaşması'nı imzalayarak siyasi ilişkiler kurmayı denemiş; fakat bu konuda pek başarılı olamamıştı. Batılı devletler, Alman-Rus yakınlaşmasını engellemek ve Almanya ile kendi aralarındaki buzları eritmek amacıyla Locarno sistemine katmak istemişlerdi. Sonuçta, İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya, Belçika, Polonya ve Çekoslovakya'nın katılımıyla 1 Aralık 1925'te Locarno Antlaşmaları imzalanmış ve Almanya, Sovyetler Birliği'nden uzaklaştırılmıştı. Sovyetler, bu oluşumu, kendisine yöneltilen bir tehdit olarak algılamış ve yalnızlıktan kurtarmak için Türkiye'ye yaklaşmıştır.

Türk-Sovyet yakınlaşmasını sağlayan gelişmelerin bir diğeri de Türkiye ile ilgilidir. Bu gelişme ise 1924'ten sonra Türkiye ile İngiltere arasında büyük bir sorun haline gelen Türk-Irak sınırı ve Musul konusunda yaşanan olumsuzluklardı. Milletler Cemiyeti, Türkiye'nin bütün çaba ve karşı koymasına rağmen 16 Aralık 1925'te aldığı bir kararla Musul'u Irak devletinin sınırları içine katmış ve Irak'ın 25 yıl süreyle İngiltere'nin mandası altına girmesine karar vermişti.

Uluslararası Daimi Adalet Divanından da Milletler Cemiyetini aklayan bir karar çıkması, Türkiye'yi uluslararası ilişkilerde ciddi bir yalnızlığa sevk etmişti. Haklı olarak, Milletler Cemiyeti ve İngiltere'ye karşı Türkiye'de büyük bir tepki oluşmuştu. İşte, Türkiye

bu tepkinin bir sonucu olarak Sovyetler Birliği ile Paris'te 17 Aralık 1925'te Tarafsızlık Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşmasını imzalamıştır.⁵⁷

Türk-Sovyet yakınlaşması, II. Dünya Harbi ile ilgili savaş rüzgarlarının esmeye başladığı 1939'a kadar gelişerek devam etmişti. Fakat Türkiye'nin haberdar edilmediği 23 Ağustos 1939 tarihli Rus-Alman ittifakının imzalanması ve sonrasında Türkiye'nin toprak bütünlüğüne yönelik ortaya çıkan Rus istekleri, Türk Sovyet yakınlaşmasına büyük darbe vurmuştur. Hele, Stalin'in Boğazları kontrol edebilecek üslerle Ardahan ve Kars'ı istemesi, iki komşu arasındaki ilişkilerin iyice gerilmesine neden olmuştur.

Rus coğrafyasının sıcak denizlere ulaşılması konusundaki emrediciliği karşısında hangi dönemde olursa olsun, hiç bir lider farklı bir politika oluşturamamış, hep bu düşüncenin gerçekleştirilmesi için çaba harcamışlardır.⁵⁸ Rus coğrafyasından kaynaklanan zorunluluklar, Çar Deli Petro döneminde ne ise Lenin, Stalin ve son olarak Putin döneminde de değişmemiş, Türkiye ile olan ilişkilerinde belirleyici faktör bu konu olmuştur.

Siyasi birliğini tamamlayarak 1871'den sonra Avrupa'nın en önemli güçlerinden biri haline gelen Almanya'nın Osmanlı Devleti'yle ilgili politikalarını iki dönemde açıklamak mümkündür.

İlk dönem, Sedan Savaşı'ndan sonra Bismarck'la birlikte yükselen Almanya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı takip ettiği politikanın esasını; Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile Rusya'yı Alman ittifak çemberinin içinde tutabilmek amacıyla Osmanlı Devleti'nin feda edilmesi şeklinde özetlemek mümkündür. Zira Almanya; Avusturya ve

⁵⁷Antlaşmanın önemli yanları şunlardı: 1- Taraflardan biri aleyhine bir veya birkaç devlet tarafından bir saldırı olursa diğer taraf müttefikine karşı tarafsız kalacaktır. 2-Taraflardan biri diğeri aleyhine yönelen bir ittifaka katılmayacaktır. 3-Antlaşmanın süresi üç yıl olup sürenin sona ermesinden altı ay önce taraflardan biri fesh etmediği takdirde antlaşma bir yıl uzatılmış sayılacaktır. Daha geniş bilgi için bkz., T.C Dışişleri Bakanlığı. (1974). *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl: Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı (1923-1934)*. Ankara, 10 vd.; Gönlübol, M., Sar, C., vd. (1989). *Olaylarla Türk Dış Politikası*. (7. Baskı). Ankara, 77 vd.; Soysal, İ. (2000). *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I (1920-1945)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 268 vd.

⁵⁸Göney, S. (1979). *Siyasi Coğrafya*, İstanbul, 14 vd.

Rusya'yı, Fransa tehlikesine karşı hep Osmanlı Devletinin toprakları üzerine yapılan pazarlıklarla tatmin etmeye ve yanında tutmaya çalışmıştı.

İkinci dönem Osmanlı politikası ise II. Wilhelm'in idareyi ele almasından sonra değişen Alman dış politikasına bağlı olarak gelişen Osmanlı politikasıdır. Sömürge yarışına girmek isteyen II. Wilhelm'in amaçladığı Dünya politikası (Weltpolitik), Osmanlı Devleti'nin önemini artırmıştı. Bismarck'ı iktidardan uzaklaştırarak 1888'den itibaren Doğuya doğru (Drang nach Osten) yayılma politikası izlemeye başlayan II. Wilhelm'in amacı, İngiltere'nin sömürge imparatorluğunu ele geçirmektir. Bunun için Kızıldeniz ve Hint Okyanusu'na kadar uzanan Osmanlı topraklarına ihtiyacı vardı. Ancak bu şekilde İngiltere'nin imparatorluk yolunu kendi kontrolü altına alabilirdi.⁵⁹

II. Wilhelm, doğuya doğru yayılabilmek ve sömürge yarışında yer alabilmek için Osmanlı Devletinin sahip olduğu imkanlardan da yararlanmayı tasarlamıştı. Tasarlanan düşüncelerin belki de en önemlisi Hilafet makamının gücünden yararlanmaktı. Bunu hesaba katan II. Wilhelm; İmparatorluğunun ikinci yılında İstanbul'u ziyaret etmiş, Osmanlı-Alman Ticaret Anlaşması'nı imzalamış ve Berlin-Bağdat Demiryolu projesini hayata geçirmek suretiyle Almanya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki etkisini artırmaya çalışmıştı.⁶⁰

Aynı tarihlerde, Osmanlı Devleti'nin dış politikasında da önemli değişiklikler yaşanmıştı. 1869'da Süveyş Kanalı'nın açılmasından sonra İngiltere'nin Orta-doğu politikasında ortaya çıkan değişiklik; Osmanlı Devleti'ni yeni bir müttefik arayışına yöneltmiş, yalnızlık politikasından kurtulmak için önemli bir dayanak olarak düşündüğü Almanya'ya yanaşmak ihtiyacı duymuştu. Berlin-Bağdat Demiryolu projesi ve Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunmasına dayanan II. Wilhelm politikaları, 1918'e kadar devam edecek bir ittifakı ortaya çıkardığı gibi bu iki ülkeyi de birbirine yakınlaştırmıştı.

Osmanlı Devleti'nin Almanya ile yakınlaşması, I. Dünya Harbi'nin ortaya çıktığı günlerde zirveye ulaşmıştı. 2 Ağustos 1914'te yapılan ittifak antlaşmasından kısa bir süre sonra müttefikleriyle birlikte savaşa giren Osmanlı Devleti'nin bu izdivacı, savaş sonuna kadar

⁵⁹Armaoğlu, *age.*, 46.

⁶⁰Ortaylı, İ. (1981).*Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, Ankara, 52.

sürmüştü. Mondros Mütarekesi hükümleri doğrultusunda ülkesindeki Alman ve Avusturya vatandaşlarını sınır dışı etmek zorunda kalmış ve Türk-Alman ittifakı da sona ermişti.

Avusturya, Osmanlı Devletini, Orta Avrupa ve Balkan politikası nedeniyle potansiyel bir tehlike olarak görüyordu. Bunun için iki ülke arasında uzun süren bir mücadele dönemi başlamıştı. Avusturya, 1699 Karlofça Barış Antlaşması'yla Macaristan ve Transilvanya'yı elde etmek suretiyle bölgede avantajlı bir duruma geçmişti. Bunun ötesinde, Osmanlı topraklarında ticaret yapabilme ayrıcalığına sahip olmuştu. Buna karşın, Fransız İhtilalinden sonra baş gösteren milliyetçilik rüzgarları nedeniyle çok daha büyük toprak parçalarını yitirmişti. Zira İtalya ve Almanya gibi iki büyük devlet, önemli ölçüde Avusturya toprakları üzerinde doğmuşlar ve O'nun denizlerle irtibatını kesmişlerdi.

Avusturya'nın, tekrar büyük devlet olabilmesi ve sömürge arayışlarında kendisine iyi bir yer edinebilmesi için Rusya gibi sıcak denizlere açılması şarttı. Bunun için Balkan coğrafyasına yönelmiş ve Osmanlı hakimiyetindeki toprakları ele geçirip Ege daha doğrusu Akdeniz'e ulaşmayı hedeflemişti. 1878'de Bosna-Hersek'i Kuzey Sırbistan'ı ve Batı Eflak'ı ele geçirerek Akdeniz'de önemli bir çıkış kapısına sahip olmuştu. Fakat daha sonra gelişen askeri ve siyasi olaylar nedeniyle Avusturya, bölgede tutunamamış, hatta Almanya'nın güdümünde hareket eden bir devlet konumuna düşmüştür. Nitekim I. Dünya Harbi'ne Almanya ile birlikte girmişti. Osmanlı Devleti de bu ittifak içinde yer almış ve 1914-1918 tarihleri arasında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile kader birliği etmişti. Buna rağmen, Avusturya'nın Osmanlı Devleti ile ilgili eski takıntılarından kurtulabildiği söylemez. Çünkü Osmanlı Devleti, kendisini kayıt altında tutan emperyalizmin pençesinden kurtarmak amacıyla kapitülasyonları tek taraflı olarak kaldırdığında bu karara itiraz eden ilk devlet Avusturya olmuştu.⁶¹

Osmanlı Devleti'nin İtalya ile ilgisi çok daha eskilere dayanır. Venedik ve Cenova başta olmak üzere İtalyan şehir devletlerinin Osmanlı karasularında uzun süre devam eden ticari faaliyetleri ve Osmanlı topraklarında elde ettikleri ayrıcalıkları vardı. İtalyanlarla başlayan ticari ve siyasi ilişkiler, 1853-1856 Kırım Harbi'nde farklı bir boyut kazandı. Avrupa

⁶¹Renovuin, P. (1969).*Birinci Dünya Savaşı Tarihi I (1914-1918)*(Çev. K. Demirkaya). İstanbul, 274; Danişmend, İ. H. (1972). *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi IV*. İstanbul, 409 vd.

diplomasisinde daha siyasi ve askeri bir etkinliği olmayan Piyemento, Rusya'nın karşısında oluşan devletler grubuna dahil olmuş, İngiltere ve Fransa'yla birlikte Osmanlı Devleti'ne yardım edeceğini açıklamıştı.⁶² Piyemento'nun bu davranışı, ileriye dönük siyasi bir yatırımdı. Nitekim Piyemento, İtalyan birliğinin oluşturulması aşamasında o zamana kadar yaptığı yatırımların karşılığını fazlasıyla aldı.

1870'de gerçekteşen İtalyan birliği, Avrupa siyasi haritasında önemli değişiklikler yarattı. İtalya, Avrupa güç dengeleri içinde yer alabilmek ve kısa süre içinde sömürge sahibi olabilmek için hızla yayılmacı bir politika uygulamak istedi. Eski Roma hayalini gerçekteştirmek amacıyla doğu Akdeniz'de gezinmeyi tercih etmişti. Zaten; sömürge yarışına diğerlerinden çok sonra başladığı için yapabileceği başka bir şey de yoktu.

İtalya, doğu Akdeniz, Kızıldeniz ve Kuzey Afrika'yı ele geçirip Roma İmparatorluğu'nu tekrar ihya edebilmek için Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü tehdit eden pazarlıklar içinde yer almış, Tunus ve daha sonra da Trablusgarp (bugünkü Libya) üzerine gizli anlaşmalara imza atmıştı. Trablusgarp Harbi ve daha sonraki gelişmelere bağlı olarak İtalya; Trablusgarp, Habeşistan ve doğu Akdeniz'de de 12 Ada ve Rodos üzerinde belirli bir süre hakimiyet kurmuştu.⁶³ İkinci Dünya Harbiyle birlikte buraları elden çıkarıp bugünkü İtalya topraklarına çekilmek zorunda kalmıştır.⁶⁴

Bulgaristan, XVII. yüzyıl başlarına kadar Osmanlı Devleti'nin Rumeli eyaleti içinde yer alıyordu. Fransız ihtilaliyle birlikte güçlenen milliyetçilik rüzgarının etkisinde kalan Bulgaristan'da 6 Ekim 1908'de Bulgar krallığı ilan edilmiş,⁶⁵ bir olup-bitti şeklinde gelişen bağımsızlık kararı Osmanlı Devleti tarafından 19 Nisan 1909'da kabullenilerek Bulgaristan'ın bağımsızlığı tanınmıştır.⁶⁶

⁶²Uçarol, *age.*,226

⁶³Şimřir, B. N. (1976).*Ege Sorunu-Belgeler Aegean Question Documents II(1913-1914)*. Ankara, XII

⁶⁴Uçarol, *age.*,814; Turan, ř. (1970). "Rodos ve 12 Ada'nın Türk HAKimiyetinden Çıkışı".*Atatürk Konferansları II, (1964-1968)*. Ankara, 66 vd.

⁶⁵Bıyıklıođlu, T. (1987). *Trakya'da Milli Mücadele I*. Ankara, 63; Bayur, Y. H. (1991).*Türk İnkılabı Tarihi I/II*. Ankara, 113; Karal, *age IX*, 229.

⁶⁶Şimřir, B. N. (1986).*Bulgaristan Türkleri*. Ankara, 368 vd.; İqbal, D. (1987). Türk-Bulgar İkili Antlaşmaları Işığında Bulgaristan'daki Müslüman-Türk Azınlığı Sorunu. *Bulgaristan'da Türk Azınlığa Uygulanan Baskılar*

Bağımsızlığını elde etmesinden sonra Velika Bulgarıya şeklinde ifade ettikleri Büyük Bulgaristan idealini gerçekleştirmeğe hız veren Bulgarlar; Tuna'dan Ege Denizi'ne, Selanik'ten Edirne'ye, Karadeniz'de Varna, Burgaz ve Lüleburgaz'a, batıda ise Ohri Gölü'ne kadar uzanan büyük bir araziye ele geçirmeyi hedeflemişlerdi.⁶⁷ Bu düşünceyi gerçekleştirmek için de Osmanlı Devletinin güçsüzlüğünden ve büyük devletlerin yapacakları yardımlardan faydalanmayı ümit etmişlerdi.

Kuzey Afrika'da ortaya çıkan yeni durum, Bulgarlar için geleceğe yönelik tasarılarını gerçekleştirme konusunda önemli bir fırsat yaratmıştı. Osmanlı-İtalyan anlaşmazlığı ve Trablusgarp Harbi'nin patlak vermesi; Bulgarları ve Balkanlardaki küçük devletleri harekete geçiren en önemli faktör olmuş, yeni topraklar elde edebilmek ümidiyle ittifak oluşturup Osmanlı Devleti'ne karşı savaşa tutuşmuşlardı.

Bulgaristan, Berlin Antlaşması'yla daraltılan sınırlarını Ayastefanos Antlaşması'nda vaat edilen coğrafyaya kadar genişletmeyi amaçlamış; fakat Büyük Bulgaristan idealine ulaşmak şöyle dursun, savaş sonunda elindeki toprakların büyük bir bölümünü de kaybetmişti.

Rumlar, Osmanlı Devleti'nde uzun süre imtiyazlı bir azınlık statüsüne sahip olmuşlardı. Fenerli Rum Beyleri, üst düzey devlet hizmetlerinde kullanılmış, değişik görevlerle taltif edilmişlerdi. Bu durum Rumların 1821'de Eflak-Boğdan'daki ilk isyanlarına kadar sürmüştü.⁶⁸

Osmanlı Devleti ile Rumları yol ayırımına getiren şey de Fransız İhtilali'nden sonra bütün Avrupa'yı sarsan milliyetçilik düşüncesinin güçlenmesiydi. Rum milliyetçiliğinin güçlenmesindeki en önemli etkenlerden biri Ortodoks Rum Kilisesi ve Etnik-i Eteryay

Hakkında Uluslararası Hukuk Sempozyumu (21-23 Eylül). İstanbul: İstanbul Barosu Yayınları., 30 vd; Koçak, A. (1976). *Tarihte Türk-Bulgar İlişkileri*. Ankara, 77 vd.

⁶⁷Kamil, İ. (1989). *Bulgaristan'daki Türklerin Hakları*. Ankara, 5; Üçok, age.,154; Kocabaş, S. (1986). *Avrupa Türkiye'sinin Kaybı ve Balkanlarda Panislawizm*. Kayseri, 145

⁶⁸Gürel, Ş. S. (1993). *Tarihsel Boyut İçinde Türk-Yunan İlişkileri 1921-1993*. Ankara, 28 vd.

Cemiyeti'(Filiki Eterya)nin çalışmalarıydı.⁶⁹ Bir başka neden de sürekli olarak Avrupa'yla temasta olan Rum tüccar ve aydınlarının Rumlar üzerindeki yarattığı etki idi.

Etnik-i Eterya Cemiyeti, kuruluşundan kısa bir süre sonra, Osmanlı Devleti'nin belli başlı merkezlerinde şubeler açmak suretiyle güçlenmişti. Rus Çarı'nın manevi başkanlığında çalışan cemiyetin gayesi; önce Mora'da bağımsız bir Yunan Devleti kurmak ve daha sonra da Orta Yunanistan, Batı Trakya, Selanik, Ege Adaları, 12 Ada, Girit, Batı Anadolu ve Kıbrıs'ı Yunanistan'a katmak, son olarak da İstanbul'u ele geçirerek Bizans'ı yeniden diriltmekti.⁷⁰

Rum Bağımsızlık mücadelesi, 1820'de Eflak ve Buğdan'da çıkartılan bir isyanla başlamıştı. Fakat ilk isyan, Osmanlı hükümeti tarafından bastırılmıştı.⁷¹ Ardından, Mora'da başlatılan ve bağımsız bir Rum devletinin doğuşuyla sonuçlanan ikinci isyanın ardındaki en önemli güç de kilise idi. Rum isyanında Patrik Gregorios ve Fener Patrikhanesinin parmağı olduğu görülmüş, yapılan bir araştırmadan sonra Patrik Gregorios ile üç metropolit Patrikhanenin orta kapısında asılmıştı. Patrik asılmadan önce ayin kıyafetleriyle şu şekilde dua etmişti;⁷² "Türkler İstanbul'dan kovulacak. Salipçe (Ayasofya ve tepesindeki haç) geri alınacak. Bizans kartalı yine semalara hakim olacak. Yarıda kalan ayin tamamlanacak. Yarıda kalan ayin tamamlanıncaya kadar bu kapı kapalı kalsın!... Ey Ruhül Kudüs!... Sesimi duy!..."Fener Patrikhanesinin Patrik Gregorios'un kapalı tutulmasını istediği orta kapısı bugüne kadar hiç açılmamıştır.

1830'da Mora'da kurulan Yunanistan⁷³, uluslararası politikanın kendisine sağladığı avantajı da kullanarak kısa süre içinde genişlemeye başladı. Hedefi, büyük Yunanistan ideali olarak bilinen Megali İdeayı gerçekleştirmekti. İzmir başta olmak üzere Batı Anadolu ve İstanbul'u elde edebilmek amacıyla 1917'de I. Dünya Harbi'ne giren Yunanistan; bugün de

⁶⁹Salışık, S. (1980). *Türk-Yunan İlişkileri Tarihi ve Etnik-i Eterya*. İstanbul, 151 vd.; Türsan, N. (1980). *Yunan Sorunu*. İstanbul, 32 vd.

⁷⁰Şahin, M. S. (1996). *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 205 vd

⁷¹Karal, age. V, 112;

⁷²Küçüköğlu, B. (2003). *Türk Dünyasında Misyoner Faaliyetleri*. İstanbul, 183

⁷³Iorga, N. (1948). *Osmanlı Tarihi (1774-1912)* V(Çev. Bekir Sıtkı Baysal). Ankara, 355

nihai hedefe ulaşabilmek amacıyla Megali İdeayı canlı tutmaktadır. Türkiye’de Fener Rum Patrikhanesi başta olmak üzere bir takım kuruluşlar da bu özlem içindedirler.⁷⁴

Osmanlı Devleti de Avrupa’da yaşanan ve geleceğini ipotek altına almaya yönelik bu gelişmeler karşısında kayıtsız kalmamış, denge politikaları içinde ülke bütünlüğünü koruyacak daha doğrusu ayakta kalacak bir dış politika takip etmek istemişti.

Osmanlı Devleti de Avrupa’da yaşanan ve geleceğini ipotek altına almaya yönelik bu gelişmeler karşısında kayıtsız kalmamış, denge politikaları içinde ülke bütünlüğünü koruyacak daha doğrusu ayakta kalacak bir dış politika takip etmek istemişti.

Osmanlı-İngiliz İttifakı (1791-1878)

Bilindiği gibi Osmanlı Devleti, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren eski gücünü kaybederek, batının üstünlüğünü kabul etmeye başlamıştı. Yine aynı tarihten sonra Avusturya ve Rusya’nın Osmanlı Devleti üzerindeki baskıları da artmıştı. Osmanlı Devleti de varlığına yönelik tehdit veya tehditlere karşı, yanına bir büyük devleti almak suretiyle bir denge politikası oluşturmak istemiş, zaman zaman da başarılı olmuştu. Osmanlı Devleti, denge politikaları içinde çoğu zaman Avrupa’nın en güçlü devleti olan İngiltere’yi yanında görmek istemiş, Fransa, Rusya ve Avusturya karşısında varlığını devam ettirmenin yollarını aramıştı. Osmanlı Devleti’nin bir devlete dayanarak oluşturduğu denge politikaları kapsamında 1791’den 1878’e kadar İngiltere, 1888’den 1918’e kadar Almanya ve Milli Mücadele döneminde de 1920’den 1936’ya kadar Sovyet Rusya ile dış politikasını oluşturmaya çalışmıştı. II. Dünya Harbi arefesinde ve harbin devamında İngiltere’yle ilişkilerini sıkı tutmaya çalışan Türkiye, harbin sonunda yeni bir müttefik aramak zorunda kalmıştı. II. Dünya Harbinden güçlenerek çıkan Sovyet Rusya’nın açıktan toprak talepleri ve saldırgan politikası nedeniyle Türkiye İngiltere’nin de telkinleriyle Amerika Birleşik Devletlerine yanaşmak zorunda kalmıştır. 1945’ten sonra da günümüze kadar denge arayışları içinde yerini korumaya çalışmıştır.

⁷⁴Özmen, S., Karaca, R. K. (2008). Ekümenlik İddiasının Tarihi Seyri ve Patrikhane. *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*. Sayı: 12, (Ağustos 2008). Yıl:6. Ankara, 50 vd.

Osmanlı Devleti ve onun tabii devamı olan Türkiye Cumhuriyetinin takip ettiği denge politikaları hakkında da kısaca bilgi vermekte yarar vardır. Zira denge politikalarının yaşandığı bu süreç Osmanlı Devletinin takip ettiği dış politikasını ve esaslarını ortaya koyacaktır.

Osmanlı Devletinin takip ettiği denge politikalarında ilk müttefiki, 1791-1878 tarihleri arasında İngiltere olmuştu. Osmanlı Devleti, Karadeniz ve sıcak denizlere ulaşma politikası nedeniyle Rusya'nın yayılmacı politikalarına karşı İngiltere'yi yanına almak suretiyle denge politikası oluşturmak istemişti. Üzerinde güneş batmayan sömürge imparatorluğuna sahip olan İngiltere'yi Osmanlı Devletine yönelten neden; Osmanlı Devleti'ni Rusya'ya karşı korumak, kollamak değil, uzak-doğuda oluşturduğu sömürge imparatorluğunu güvence altına alabilmektir. Özellikle Hindistan, sömürge imparatorluğunun cazibe merkezini oluşturuyor ve buraya giden yolun önemli bir bölümü de Osmanlı topraklarından geçiyordu. Dolayısıyla Osmanlı Devleti ile dostane ilişkilerini geliştirmesi ve Rus tehlikesi başta olmak üzere Osmanlı toprak bütünlüğünü tehdit eden düşmanlarına karşı birlikte hareket etmesi menfaati gereği idi. Bunun için 1791'den itibaren Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikasını ön plana çıkartmıştı. Nitekim Fransa'nın 1798'de Mısır'a saldırması ve Rusların boğazlara yerleşmek istemesi İngiltere'yi harekete geçirmiş, 1799'dan sonra Osmanlı Devleti'yle daha yakından ilgilenmeye ve toprak bütünlüğünü savunan bir politika izlemeye zorlamıştı.

Sen Petersburg Kış Sarayında Rus Çarı Nikola ve İngiliz büyükelçisi Sir George Hamilton Seymour arasında 9 Ocak 1853'te geçen aşağıdaki şu konuşma, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü gözettiğini sergileyen en güzel örnektir. Rus çarı, İngiliz elçisine; "...Kollarımız arasında hasta bir adam var. Çok hasta... Gereken bütün tedbirleri almadan önce onu günün birinde kaybetmemiz büyük bir felaket olacaktır... Türkiye ansızın ölebilir... Türkiye ölünce bir daha dirilmemek üzere ölecektir... Böyle bir olay karşısında kargaşa, anarşi ve hatta bir Avrupa harbi karşısında kalmaktansa önceden tedbir almak daha akıllıca bir hareket olmaz mı?" demişti. İngiliz büyükelçisi de bu tarihler için geçerli olan

İngiliz politikasını tarif edecek şekilde cevap vermişti⁷⁵:“Niçin Hastayı tedavi etmeyi düşünmüyoruz?”

İngiltere’nin Ortadoğu’ya yönelik dış politika uygulamaları, Osmanlı Devleti’ne rahat bir nefes aldırılmış; fakat bu kez de Osmanlı Devleti’ni, “İngiltere’nin Orta-doğudaki jandarması” konumuna getirmişti. Buna karşın, sürdürülen politika uzun ömürlü olmamıştı. İngiltere, yeni gelişmelere bağlı olarak Osmanlı Devletiyle ilgili düşüncelerini yeniden gözden geçirmeye başlamıştı.

Yeni gelişmelerden ilki 1869’da Süveyş Kanalı’nın açılması olmuştu. Kanalin açılmasıyla birlikte Mısır ve Hint Okyanusu üzerinden Hindistan’a ulaşılmasının hem daha ucuz hem de daha güvenli bir şekilde mümkün olacağını düşünen İngiltere; artık Osmanlı Devleti’ni “sırtındaki kambur” olarak görmeye başlamıştı. İngiltere, kendisi için büyük bir önem taşıyan bu yolun emniyet altına alınması için harekete geçmiş ve Kıbrıs’a göz koymuştu. Mısır ve Süveyş’i kontrol altında tutabilecek ve stratejik bakımdan çok önemli bir konuma sahip olan Kıbrıs’a 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sırasında geçici kaydıyla yerleşen İngiltere(1878), daha sonraları adada kalıcı olmanın yollarını aramaya başlamıştı. Değişen coğrafi, stratejik ve siyasi şartlar, İngiltere’nin Osmanlı Devleti’nden uzaklaşmasına neden olmuş, sürdürülen siyasi birliktelik Berlin Konferansıyla sona ermişti. Bundan sonra diğerleri gibi Osmanlı Devletinin topraklarını parçalamaya yönelik planlar yapmaya başlamıştı. Birinci Dünya Harbi’ne girerken yapılan hesaplar da bu yönde idi. ⁷⁶

Osmanlı-Alman İttifakı (1885-1918)

BerlinAndlaşmasında verdiği sözleri yerine getirmeyen üstelik Kıbrıs’a da yerleşen İngiltere’ye karşı Osmanlı Devletinin dış politikasında büyük değişiklikler yaşanmış, Rusya’ya karşı takip ettiği denge politikasının yönünü değiştirerek Almanya’ya yanaşmıştı. Bu sırada

⁷⁵Karal, *age.* V,204

⁷⁶Ercan, *agm.*, 120 vd.

Almanya gelişmesini tamamlamış ve Avrupa siyasetinde önemli bir konuma gelmişti. Osmanlı Devletinin Almanya ile ittifakı, savaşın sonuçlanmasına kadar devam etmişti.⁷⁷

1871’de siyasi birliğini tamamlayan ve kısa sürede Avrupa’nın en önemli güçlerinden biri haline gelen Almanya’nın Osmanlı Devleti’yle ilgili politikalarını iki dönemde açıklamak mümkündür. İlk dönem, Sedan Savaşından sonra Bismarck’la birlikte yükselen Almanya’nın Osmanlı topraklarından müttefiklerine “bahşış” dağıttığı dönemdir. Bu dönemde Almanya; Fransa tehlikesine karşı Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Rusya’yı kendi ittifak çemberinin içinde tutabilmek amacıyla Osmanlı toprakları üzerine yapılan pazarlıklarla tatmin etmeye ve yanında tutmaya çalışmıştı.

Almanya’nın ikinci dönemdeki Osmanlı politikası ise II. Wilhelm’in idareyi ele almasından sonra değişen Alman dış politikasıyla şekillenen “sempati” politikasıdır. Sömürge yarışına girmek isteyen II. Wilhelm’in amaçladığı dünya politikası(Weltpolitik), Osmanlı Devleti’nin Ortadoğudaki önemini artırmıştı. Bismarck’ı iktidardan uzaklaştırarak 1888’den itibaren Doğuya doğru (Drang nach Osten) yayılma politikası izlemeye başlayan II. Wilhelm, İngiltere’yi sömürge imparatorluğunda vurmak istemişti. Dolayısıyla Kızıldeniz ve Hint Okyanusu’na kadar uzanan Osmanlı topraklarına ihtiyacı vardı. Ancak bu şekilde İngiltere’nin imparatorluk yolunu kendi kontrolü altına alabilirdi.⁷⁸Bu gerekçelerle Almanya, Osmanlı Devletine karşı sempatiyle yaklaşmak zorunlu kılınmıştı.

II. Wilhelm, doğuya doğru yayılabilmek ve sömürge yarışında yer alabilmek için Osmanlı Devletinin sahip olduğu imkanlardan da yararlanmayı tasarlamıştı. Tasarlanan düşüncelerin belki de en önemlisi Hilafet makamının gücünden yararlanmaktı. Bunu hesaba katan II. Wilhelm; İmparatorluğunun ikinci yılında İstanbul’u ziyaret ederek, Osmanlı-Alman Ticaret Anlaşmasını ve ardından Berlin-Bağdat Demiryolu projesini hayata geçirmiş ve bu suretle Almanya’nın Osmanlı sempatisi zirveye ulaşmıştı.⁷⁹

⁷⁷Armaoğlu, *age.*,46

⁷⁸Armaoğlu, *age.*, 46

⁷⁹Ülman, *age.*,146 vd.; Ortaylı, *age.*, 73 vd.

Aynı tarihlerde, Osmanlı Devleti'nin dış politikasında da önemli değişiklikler yaşanmıştı. 1869'da Süveyş Kanalı'nın açılmasından sonra İngiltere'nin Orta-doğu politikasında ortaya çıkan değişiklik; Osmanlı Devleti'ni yeni bir müttefik arayışına yöneltmişti. Yalnızlık politikasından kurtulmak için önemli bir dayanak olarak gördüğü Almanya'ya yanaşmak ihtiyacı duymuştu.

Berlin-Bağdat Demiryolu projesiyle başlayan Osmanlı Devleti-Almanya yakınlaşması, I. Dünya Harbi'nin ortaya çıktığı günlerde kritik bir noktaya gelmişti. 2 Ağustos 1914'te yapılan ittifak antlaşmasından kısa bir süre sonra müttefikiyle birlikte savaşa giren Osmanlı Devletinin bu izdivacı, savaş sonuna kadar sürmüştü. Mondros Mütarekesi hükümleri doğrultusunda ülkesindeki Alman ve Avusturya vatandaşlarını sınır dışı etmek zorunda kalmış ve Türk-Alman ittifakı da sona ermişti.

BİRİNCİ BÖLÜM

ATATÜRK DÖNEMİ TÜRK DIŞ SİYASETİ ve TÜRK SİYASİ HAYATINA YANSIMALARI

(1920-1938)

1.1.MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ TÜRK DIŞ SİYASETİ

Milli Mücadele Dönemi Türk Dış siyaseti iki ayrı dönemde mütalaa edilmelidir. Birinci dönem, Kongreler dönemiyle birlikte yürütme gücü olarak ortaya çıkan Hey'et-i Temsiliye dönemidir. İkinci dönem ise 23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılması ile birlikte başlayan ve Lazan'a kadar devam eden dönemdir.

İlk dönemin dış siyasetinin öncelikleri; büyük ölçüde Amasya Tamimi, Erzurum Kongresi ve Sivas Kongresinde alınan kararlar çerçevesinde şekillenmişti. Özellikle, yurdun dört bir tarafından katılımın sağlandığı Sivas Kongresinde işgal altındaki Osmanlı toprakları da dahil olmak üzere ülkenin geleceğine yönelik önemli kararlar alınmıştı. Bu kararlardan biri manda ve himaye düşüncesinin reddedilmesi idi. Zira o dönemde kurtuluşu manda ve himaye siyasetinde arayan önemli isimler vardı.

İkinci önemli karar da hem ülke genelinde yürütmeyi üstlenecek hem de dış dünya ile ilişkilerini sürdürecektir, Milli Mücadele hareketinin sesini duyuracak güçlü bir yapı vücuda getirilmişti. Erzurum Kongresinde oluşturulan ve Sivas Kongresinde hayata geçirilen bu güçlü yapı; Hey'et-i Temsiliye idi.

Hey'et-i Temsiliye başkanı sıfatıyla Mustafa Kemal Paşa da bu dönem içinde İşgal Devletleri ve özellikle ABD ile doğrudan temasa geçmiş ve Anadolu hareketinin haklı sesini dünya kamuoyuna duyurmaya çalışmıştı. Milli Mücadele döneminin ilk döneminde üzerinde durulan en önemli konu, Wilson ilkeleri ve özellikle de milletlerin geleceklerini bizzat kendilerinin belirlemesi anlamına gelen self-determination ilkesi idi. Başka coğrafyalarda tanınan bu hakkın Türkiye için de geçerli olması ve haksız işgallerden bir an önce vazgeçilmesi istenmişti.

Kongreler dönemiyle birlikte şekillenen başka bir düşünce de Misak-ı Milli olmuştur. İleride ayrıntılarıyla anlatılacağı gibi Misak-ı Milli kararları gerek bu dönemde ve gerekse TBMM'nin açılmasından sonraki dönemde Türk dış siyasetinin mihverini oluşturmuştur.

Milli Mücadele Dönemi Türk dış siyasetinin ikinci dönemi, TBMM'nin açılması ile başlamaktadır. Son Osmanlı Meb'usan Meclisinin aldığı tarihi bir kararla Misak-ı Milli'yi kabul edip dünya kamuoyuna açıklamasının ardından telaşa kapılan İşgal Devletlerinin İstanbul'u işgal etmeleri ve ardından Parlamentoyu basıp milletvekillerini tutuklamaları yeni bir sürecin de başlangıcı olmuştur. Bu fiili durumun ortaya çıkmasından sonra çalışmalarını bir süre askıya alan Hey'et-i Temsiliyeyi tekrar harekete geçirmiş ve 19 Mart 1920'de yayımladığı bir tamimle Parlamantonun Anadolu'da güvenli bir yerde açılmasına karar vermişti. Tamimde belirtilen hususlar gözetilerek seçimler yenilenmiş ve Ankara'da Büyük Millet Meclisi açılmıştı. Böylece Anadolu'nun işgal altında bulunmayan yöreleri yönetecek fiili (de facto) bir Hükûmet kurulmuş, yeni bir dönem başlamıştı.

TBMM ve oluşturulan Hükûmetin bundan sonraki süreçte takip edeceği Milli siyasetin dolayısıyla dış siyasetinin esaslarını, Misak-ı Milli kararları oluşturmuştu.

Ankara'da kurulan TBMM, meşruiyetini sağlamak amacıyla bundan sonraki stratejisini birkaç noktada yoğunlaştırmıştı. Bunlardan biri işgale ve işgalcilere karşı mücadeleyi devam ettirmek ve bu uğurda savaşırmaktı. Bir diğeri ise Türkiye'nin dışarıda tanınmasını sağlayacak savunma, dostluk ve ittifak antlaşmaları imzalayıp maddi ve manevi yardım temin etmek, güçlü bir diplomasi oluşturmaktı.

TBMM Hükûmetinin Misak-ı Milli kararlarını hayata geçirilebilmek için ilk diplomatik hamlesi; ittifak arayışları olmuştur. Osmanlı Devletinin son dönemlerinde olduğu gibi güçlü bir devletle ittifak yapıp dış siyasette kendine bir yer edinmek istemiştir. O dönemin siyasi şartları dikkate alındığında ittifak yapabileceği yegane güç, Osmanlı döneminin aksine yanı başındaki Sovyet Rusya olmuştur. Bu dönemde Afganistan başta olmak üzere Doğulu toplumlarla da siyasi ilişkiler geliştirilmiştir.

Lozan'a kadar devam eden süreçte Türk İstiklal Harbinin askeri başarılarına bağlı olarak Batılı devletlerle siyasi ilişkiler e ve TBMM'nin tanınması hususunda önemli

kazanımlar yaşanmıştır. Batılı Devletlerle olan ilişkilerde aralarındaki fikir ayrılıkları ve anlaşmazlıklardan yararlanılmaya çalışılmış ve Türkiye'ye yönelik ittifak bloku delinerek Misak-ı Milli kararları doğrultusunda ikili anlaşmalar yapılmıştır.

Milli Mücadele dönemi Türk dış siyasetinin ikinci döneminde en önemli kazanım Lozan'la birlikte yaşanmış ve Türkiye'nin Bağımsız bir devlet olarak uluslararası hukukta yerini alması sağlanmıştır. Türk dış siyaseti, Lozan'dan sonraki süreçte, Milletler Cemiyeti üyeliği ve müzakereler yoluyla kazanımlarına devam etmiş ve bölgesel ittifaklara önem verilmiştir. Boğazların geleceği ve Hatay meselesi gibi Lozan'da ulaşılamayan Misak-ı Milli kararlarına uluslararası şartların değişmesi ilkesinden yararlanılarak sonuç alınmıştır.

Misak-ı Milli kararları Atatürk'ün tanımını yaptığı şekliye yeni Türk devletinin harici ve dahili siyasetinin esasını oluşturmuş, siyasi, iktisadi, hukuki, adli, mali ve harsi (kültürel) meselelerin hallinde yegane müracaat kaynağı olmuştur.

1.1.1.Misak-ı Milli ve İstiklal-i Tamm Düşüncesi

Türk Milleti için devlet; “ebed-müddet”dir. Türkler, tarihte bilinen ilk Türk devleti olan Hunlardan başlamak üzere tarihi olayların doğal ve zorunlu bir sonucu olarak birçok devlet kurmuş ve tarihin akışına yön vermiştir. Türkiye Cumhuriyetinin selefi olan Osmanlı Devleti de altı yüz yılı aşkın bir süre dünya tarihine damgasını vurmuş ve her siyasi varlık gibi O da ömrünü tamamlayarak tarih olmuştur.⁸⁰

Bilindiği gibi Osmanlı Devleti, I. Dünya Harbinde mağlup olmuş, şartları oldukça ağır bir mütarekeyi kabul etmek zorunda kalmıştı. Osmanlı Devleti adına bir teslim-nameyi andıran Mondros Mütarekesiyle Devlet'in bütün kaynaklarına el konulmuş ve başkent dahil olmak üzere birçok stratejik öneme sahip şehirler işgal edilmişti. Ordu terhis edilerek silahları elinden alınmış, haberleşme ve ulaşım imkanları da işgalcilerin kontrolüne geçmişti.

⁸⁰Aydın, M. (2002). Yeni Türk Devleti ve Misak-ı Milli. *Türkler* 16. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 57;Turan, M.(2014).*Siyasi ve Hukuki Açından Milli Mücadele*.Ankara: Berikan Yayınevi, 68 vd.

Mütareke dönemiyle birlikte, Türk Milleti için yeni bir tarihi süreç yaşanmaya başlamıştı. “Büyük devletler büyük milletler tarafından kurulur. Büyük adamları da büyük milletler yetiştirir...” düşüncesinden hareketle mevcut tarihi şartlar; milli hüviyete sahip yeni bir devletin kuruluşuna ve Mustafa Kemal Paşa başta olmak üzere üstün vasıflara sahip bir lider kadronun da ortaya çıkmasına şahit olmuştu.⁸¹

Harikulade seziş kabiliyeti ve üstün meziyetlere sahip olan Mustafa Kemal, Türk Milletinin neleri isteyip istemediğini, hangi ihtiyaçlar içinde kıvrandığını, özlemini çektiği hususları çok iyi tespit etmiş ve Samsun'a ayak basar basmaz ülkenin içinde bulunduğu şartları ve uygulanması gereken milli siyaseti şu şekilde açıklamıştı:⁸² “...Osmanlı Devletinin temelleri çökmüş, ömrü tamamlanmıştı. Osmanlı memleketleri tamamen parçalanmıştı. Ortada bir avuç Türk'ün barındığı bir ata yurdu kalmıştı. Son mesele bunun taksimini sağlamaya çalışmaktan ibaretti... O halde ciddi ve gerçek karar ne olabilirdi? Efendiler, bu durum karşısında bir tek karar vardı. O da milli hakimiyete dayanan, kayıtsız şartsız, bağımsız yeni bir Türk devleti kurmak!.”

Bu kararı gerçekleştirebilmenin yegane dayanağı da Türk Milletiydi. Türk ata yurduna ve Türk Milletinin istiklaline saldıranlara karşı, milletçe silaha sarılıp çarpışmak gerekiyordu. Nitekim kısa sürede, işgale ve işgalcilere karşı Anadolu'nun değişik yerlerinde “Çoban ateşi” gibi parıldayan Kuva-yı Milliye grupları⁸³ bir araya getirilerek Ankara’da yeni bir devletin temelleri atılmıştı.

Yeni kurulan Türk devletinin vazgeçilmez prensipleri ve milli siyasetinin "Amentü"sü diyebileceğimiz Misak-ı Milli ve istiklal-i tamm düşüncesi de bu süreçle birlikte hayat bulmuştu.

Misak-ı Milli; Osmanlı Devletinin enkazı üzerinde milli özelliklere sahip yepyeni bir devletin kurulmasını sağlayan ve bağımsız bir yapıya kavuşturan ilkeler bütünüdür.

⁸¹Kafesoğlu, İ. (1983). *Atatürk İlkeleri ve Dayandığı Tarihi Temeller*. İstanbul, 39.

⁸²Atatürk. M. K. (1997). *Nutuk (1919-1927)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 9.

⁸³Tunaya, T. Z. (1981). *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*. İstanbul, 37 vd.

Değişik kaynaklarda “Ahd-i Milli”, “Milli And” ve “Milli Yemin” olarak geçen Misak-ı Milli; sırasıyla Amasya Tamimi⁸⁴, Erzurum Kongresi⁸⁵, Sivas Kongresi⁸⁶, Amasya Görüşmeleri⁸⁷ ve Sivas Komutanlar Toplantısında⁸⁸ alınan kararların doğal bir yansımasıdır.⁸⁹ Belirtilen güzergahta cereyan eden olaylar ve alınan kararlardan sonra ana hatları itibarıyla şekillenen Misak-ı Milli, Heyet-i Temsiliye’nin Ankara’ya taşınmasından sonra sekiz maddelik bir metin haline getirilmiştir. Ankara’ya gelen seçilmiş milletvekillerine de İstanbul’ a gidildiğinde nasıl hareket edilmesi gerektiği ve Müdafaa-i Hukuk Grubunun kurulması telkin edilmişti.⁹⁰ Ankara’da gerçekleştirilen toplantılarla ilgili olarak Atatürk; “Efendiler, milletin amal ve maksadı da kısa bir programa esas olacak surette görüşüldü. Misak-ı Milli unvanı verilen bu programın ilk müsveddeleri, bir fikir vermek maksadıyla kaleme alındı...” diyerek metnin nerede ve nasıl hazırlandığı konusuna açıklık getirmiştir.⁹¹

Bu arada, Amasya görüşmelerinde kararlaştırıldığı gibi Kasım 1919’da seçimler yapılmış ve Osmanlı Meb’usan Meclisi 12 Ocak 1920’de Fındıklı Sarayında faaliyete başlamıştı.⁹² Meclisin açılışı, beklenen sayının çok altında, 72 milletvekilinin katılımıyla gerçekleştirilmişti. Ankara’da hazırlanan ve Hey’et-i Temsiliye üyelerine imzalatılan Misak-ı

⁸⁴Amasya Tamimi için bkz., TBMM. (2015). *Milli Egemenlik Belgeleri: Havza Genelgesi, Amasya Tamimi, Erzurum Kongresi Beyannamesi, Sivas Kongresi Beyannamesi, Misak-ı Milli Beyannamesi*. (Der: Sefer Yazıcı). Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayınları, 9-13

⁸⁵Misak-ı Milli metnine esas teşkil etmesi bakımından Erzurum Kongresi kararları için bkz. Baykal, B. S. (1969). *Erzurum Kongresi ile ilgili Belgeler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 23 vd; *Milli Egemenlik Belgeleri*, 15 vd; Dursunoğlu, C. (2000). *Milli Mücadelede Erzurum*. İstanbul, 105 vd.; Kansu, M. M. (1988). *Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 114 vd.

⁸⁶Sivas Kongresi Kararları için bkz. Atatürk, age., 60; İğdemir, U. (1986). *Sivas Kongresi Tutanakları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 113 vd.; *Milli Egemenlik Belgeleri*, 26 vd.

⁸⁷Anadolu-İstanbul arasındaki haberleşmeler ve Amasya Görüşmeleri ile hazırlanan protokoller için bkz., Atatürk, age., 166 vd;

⁸⁸Atatürk, age., 186 vd; İğdemir, U. (1989). *Heyet-i Temsiliye Tutanakları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 160 vd; Karabekir, K. (1993). *İstiklal Harbimiz I*. İstanbul, 392; Turan, Ş. (1991). *Türk Devrim Tarihi II: Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyetine*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 42 vd; Tansel, S. (1991). *Mondros’tan Mudanya’ya Kadar II*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 166 vd.

⁸⁹Gökbilgin, M. T. (1965). *Milli Mücadele Başlarken II*. Ankara, 303

⁹⁰Cebesoy, A. F. (2000). *Milli Mücadele Hatıraları*. İstanbul: Temel Yayınları, 309 vd.; İnönü, İ. (1985). *Hatıralar I*, Ankara: Bilge Yayınevi, 183.

⁹¹Atatürk, age., 241

⁹²Atatürk, age., 243 vd; Son Osmanlı seçimleri için bkz. Tunaya, *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, 184 vd. Tanör, B. (1998). *Türkiye’de Kongre İktidarları (1918-1920)*. İstanbul, 331; Akşin, S. (1998). *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele II, Son Meşrutiyet (1919-1920)*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 224; Goloğlu, M. (1970). *Üçüncü Meşrutiyet*, Ankara, 49 vd.

Milli metni, Hüsrev Sami (GEREDE) Bey tarafından İstanbul'a götürülmüş,⁹³Meb'usan Meclisi'nin 22 Ocak 1920 tarihli gizli oturumunda okumuştur.⁹⁴

Osmanlı Meb'usan Meclisi'nde oluşturulan bir komisyon⁹⁵ marifetiyle gizli toplantılarda görüşülmeye ve tartışılmaya başlanan Misak-ı Milli metni, 28 Ocak 1920 günü gizli ve özel oturumda gündem dışı okunarak milletvekilleri tarafından kabul edilmiş ve imza altına alınmıştır.⁹⁶

17 Şubat 1920 tarihli oturumda da gündem dışı söz alan Edirne Milletvekili M. Şeref Bey tarafından yapılan bir sunuşun hemen ardından Misak-ı Milli kararları okunmuştu.⁹⁷

⁹³Bıyıklıoğlu, T. (1959). *Atatürk Anadolu'da (1919-1921)*. Ankara, 63. Tengirşek, Y. K. (1981). *Vatan Hizmetinde*, Ankara, 131; Kansu, M. M. (1988). *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 528; Nur, R. (1994). *Türk Tarihi I*, İstanbul: Toker Yayınları, 196; Gereede, H. (2002). *Hüsrev Gereede'nin Anıları: Kurtuluş Savaşı, Atatürk ve Devrimler*, (Haz. Sami Önal), İstanbul, 171 vd.; Hüseyin KAZım Efendi, mevcut bilgilerin dışında akılları karıştıran bir bilgi vermiş ve MisAk-ı Milli esaslarını teklif edenin ve müsveddesini hazırlayanın kendisi olduğunu ifade etmiştir. Fakat, Hüseyin KAZım Efendinin verdiği bilgiler, gelişmelere uygun düşmemektedir.Bkz., Hüseyin KAZım Kadri. (1991). *Meşrutiyetten Cumhuriyete Hatıralarım*, (Haz. İsmail Kara). İstanbul, 262.

⁹⁴Atatürk Araştırma Merkezi Ekibi; "İstanbul Meclis-i Mebusanı'nın Gizli Oturumunda Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Bir Konuşması".(1985).*Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. Cilt: I, Sayı: 3 (Temmuz), Ankara, 977 vd. ve yine Tanrıöver, H. S. (2000). *Dağ Yolu I*. (Yay. Haz: F. Tevetoğlu). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 243; Orbay, R. (1993). *Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım II*. İstanbul, 20

⁹⁵Yusuf Kemal Bey, Rıza (NUR) Bey, Rauf (ORBAY) Bey, Mazhar Müfit (KANSU) Bey, Abdülaziz Mecdi Efendi (Meclis ikinci başkan vekili) ve diğer zevAtdan müteşekkıl on kişilik bir komisyon çalışması sonucunda Ahd-i millî (MisAk-ı Milli) Metninin hazırlandığını ifade etmektedir. Yusuf Kemal Bey, komisyon çalışmalarıyla ilgili olarak da: "...Seçim yapıldı. Kastamonu'dan milletvekili seçildim. Meclis açıldı. Çalışmaya başladık. Yaptığımız işlerin en önemlisi, esas Sivas Kongresi'nde görüşülmüş olan MisAk-ı Milli'yi yapmak oldu. MisAk-ı Milli'yi hazırlayan encümeninde ben de çalıştım. Misak'ın başlangıcı ve maddeleri baştan aşağıya "İstiklal!... İstiklal!..." diye haykırmaktadır. Bu öteden beri hariçten, içerden maruz kaldıkları kötü muamelelere karşı artık isyan bayrağını açmış, her şeyin kaybolduğunu görerek şaha kalkmış olan Türk yiğitlerinin icabında canlarını vererek kazanmaya ahsettikleri bir dava idi. Misak'ın özellikle altıncı maddesi tam ve iyi bir idare kurabilmek, iktisaden ilerleyebilmek için tam istiklal ve hürriyetin esas olduğunu ilan ediyordu. Avrupa'da tahsillerini tamamlayıp gelen gençler, müstakıl yaşamanın ne kadar tatlı olduğunu tatmış oldukları için bu lüzumu diğer arkadaşlarından daha ziyade hissediyorlardı.." demek suretiyle komisyon çalışmalarıyla ilgili bilgiler vermektedir. Bkz., Tengirşek, 131; Kansu, *age II*, 528.; Nur, R. (1967). *Hayat ve Hatıratım II*. İstanbul, 515

⁹⁶Budak, M. (2014). *MisAk-ı Milli'den Lozan'a İdealden Gerçeğe Türk Dış Politikası*. (5. Baskı). İstanbul,149.; T.C. Kültür Bakanlığı. (1981). *Atatürk'ün Milli Dış Politikası I, (Millî Mücadele Dönemine Ait 100 Belge) 1919-1923*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 131 vd.;*Millî Egemenlik Belgeleri*. 32 vd.; Soysal, İ. (2000). *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I (1920-1945)*. Ankara, 15 vd; Turan, *Türk Devrim Tarihi II*, 88.

⁹⁷*Meclis-i Meb'usAn Zabıt Ceridesi*.(1336/1920). Devre IV. Cilt: 1. İçtimA Senesi: 1. İçtimA-ı FevkalAde. 11. İnıkad. 17 Şubat.;Ankara: TBMM Basımevi, 143 vd.; Kutay, C. (1985). *Üç Devirde İrfan ve Vicdanının Hasreti Millet ve Devletini Arayan Adam, Mehmet Şeref Aykut*. İstanbul, 240 vd; Tunaya,*Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, 189; Akşın, *age.II*, 318; Uran, H. (2008). *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)*. (Editör: Emre Yalçın). 1.Baskı, 130; Goloğlu, *Üçüncü Meşrutiyet*, 79 vd.

Şeref Bey'in konuşmasını bitirmesinin ardından Meclis başkanlığına vekalet eden Hüseyin Kazım, Misak-ı Milliye meclisin onayına sunmuş ve milletvekillerinin “oybirliği ile” sesleri arasında kabul edilmiştir. Bitiş konuşmasını da Sinop Milletvekili Rıza Nur yapmıştır.⁹⁸

Misak-ı Milli metni “Ahd-i Milli Esasları” başlığıyla Meclis matbaasında tek sayfa çoğaltılarak dağıtımı yapılmış ve gazetelerde yayımlanmıştır. Ayrıca Fransızca'ya da tercüme edilerek 24 Şubat 1920’de Avrupa parlamentolarına iletilmiştir.⁹⁹

Misak-ı Milli metni, başlangıç kısmıyla birlikte altı madde halinde kabul edilmiştir.¹⁰⁰ “Aşağıda imzaları bulunan Osmanlı Meclis-i Meb’usan üyeleri, Devletin istiklali ve milletin geleceğinin haklı ve sürekli bir barışa kavuşturulabilmesi için katlanılabilecek fedakarlığın en son sınırı olan aşağıdaki esaslara eksiksiz uyularak sağlanabileceğini ve adı geçen esaslar dışında Osmanlı Saltanatı ve Cemiyetinin varlığını sürdürmesinin mümkün olmadığını kabul ederek, onaylamışlardır.

Birinci Madde

30 Ekim 1918 tarihinde mütarekenin imzalandığı tarihte, Osmanlı Devleti topraklarının, özellikle Arap çoğunluğunun yerleşik bulunduğu ve düşman ordularının işgali altında kalan yerlerin geleceği, yöre halkının serbestçe verecekleri karara uygun bir şekilde belirlenmesi gerekeceğinden, adı geçen mütareke hattı içinde ve dışında, dinen, ırkan ve anlayış bakımından bir araya gelmiş, birbirlerine karşı saygı ve fedakarlık duygularıyla dolu olarak soy ve toplum hukukları ile muhitlerin şartlarına tamamıyla uyan Osmanlı Müslüman

⁹⁸Meclis-i Meb’usAn Zabıt Ceridesi, 147 vd.;Nur, age II., 519; Goloğlu, Üçüncü Meşrutiyet, 82.

⁹⁹Aydın, agm., 57 vd.; TBMM Türk Parlamento Tarihi Araştırma Grubu. (1994). Türk Parlamento Tarihi I, Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem (1919-1923), Ankara: TBMM Yayınları, 30 vd.

¹⁰⁰Ankara’da hazırlanan metin 8 madde halinde tanzim edilmiş, İstanbul’da Meclis-i Meb’usAnda yapılan toplantı ve tartışmalarda alınan kararlar doğrultusunda ise 6 maddeye indirgenmiştir. Ankara’da hazırlanan 8 maddelik metinde, savaş suçlularının cezalandırılmasına ilişkin madde İstanbul’da metinden çıkarılmıştır. Ankara metninde iki ayrı maddede yazılan “mütareke sınırı” ve “Müslüman halkın bölünmezliği” konuları da İstanbul’da alınan kararlar ile birleştirilmiştir. Son maddede Milletler Cemiyetiyle ilgili ibare de İstanbul’da ilân edilen metinden çıkarılmıştır.Bkz.,Turan, Türk Devrim Tarihi II, 89-90.

çoğunluğunun yerleşik bulunduğu bölgelerin hepsi gerçekten veya hükmen hiçbir şekilde bölünmez bir bütündür.

İkinci Madde

Halkı, ilk serbest kaldıkları anda yapılan halk oylamasıyla anavatana katılmış olan Elviye-i Selase (Ardahan, Kars ve Batum) için gerektiğinde yeniden serbestçe halk oylamasına başvurulmasını kabul ederiz.

Üçüncü Madde

Türkiye ile yapılacak barışa bırakılan Batı Trakya'nın hukuki durumunun belirlenmesi de halkın tam bir serbestlik içinde açıklayacakları oylara uygun olarak yapılmalıdır.

Dördüncü Madde

İslam Hilafetinin ve Osmanlı Saltanatının başkenti, Osmanlı hükûmetinin merkezi olan İstanbul şehri ile Marmara denizinin güvenliği her türlü tehlikeden uzak olmalıdır. Bu ilke saklı kalmak şartıyla, Akdeniz ve Karadeniz boğazlarının dünya ticaretine ve ulaşımına açılması hakkında bizimle diğer bütün ilgili devletlerin birlikte verecekleri karar geçerlidir.

Beşinci Madde

İ'tilaf Devletleri ile düşmanları ve bazı ortakları arasında kararlaştırılan antlaşma esasları çerçevesinde azınlıklar hukuku, komşu ülkelerdeki Müslüman ahalinin de aynı hukuktan yararlanmaları güvencesiyle tarafımızdan desteklenecek ve sağlanacaktır.

Altıncı Madde

Milli ve iktisadi gelişme imkanına ve daha çağdaş ve düzenli bir yönetimle işleri yürütmeyi başarabilmek için her devlet gibi bizim de tam bir hürriyet ve bağımsızlığa kavuşmamız, varlığımızın ve hayatımızın esasıdır. Bu sebeple, siyasi, adli, mali ve benzeri gelişmelerimizi önleyici sınırlamalara da karşıyız. Borçlarımızın ödeme şartları da bu esaslara aykırı olmayacaktır. (28 Ocak 1920)

Misak-ı Milli ilkelerinin ilham kaynağı ise istiklal-i tamm fikridir. Atatürk, bugün de geçerliliğini koruyan istiklal-i tamm fikrini şu sözlerle açıklamıştır:¹⁰¹

“Tam istiklal, bizim bugün üzerimize aldığımız görevin can damarıdır. Bu görev, bütün millete ve tarihe karşı yüklenilmiştir. Bu görevi yüklenirken, ne ölçüde başarılabilirliği üzerinde hiç şüphe yok ki çok düşündük. Fakat sonunda vardığımız kanaat ve inanç, bunda başarılı olabileceğimizdir. Biz, böyle işe başlamış adamları. Bizden öncekilerin yaptıkları yanlışlıklar yüzünden, milletimiz sözde var sanılan istiklale gerçekte sahip değildi. Şimdiye kadar Türkiye’yi medeniyet dünyasında kusurlu gösteren neler düşünülebilirse, hep bu yanlışlıktan ve bu yanlışlığa boyun eğmekten ileri gelmektedir. Bu yanlışlığa boyun eğmenin sonucu, mutlaka, memleket ve milletin bütün haysiyetini ve bütün yaşama kabiliyetini kaybetmesine ve ondan yoksun kalmasına yol açabilir. Biz, yaşamak isteyen, haysiyet ve şerefiyle yaşamak isteyen bir milletiz. Bir yanlışlığa boyun eğme yüzünden bu vasıflardan yoksun kalmaya katlanamayız. Aydın olsun cahil olsun, istisnasız milletimizin bütün fertleri, belki işin içindeki güçlüğü iyice kavramamış olsalar bile, bugün yalnız tek bir nokta etrafında toplanmış ve fakat sonuna kadar kanını akıtmaya karar vermiştir. O nokta, istiklalimizin tam olarak kazanılması ve devam ettirilmesidir. Tam istiklal demek, elbette, siyasi, mali, iktisadi, adli, askeri, kültürel vb. her alanda tam bir bağımsızlığa ve hürriyete kavuşmak demektir. Bu saydıklarımın herhangi birinde istiklalden yoksun kalmak, millet ve memleketin gerçek anlamıyla bütün istiklalinden yoksun kalması demektir. Biz, bunu elde etmeden barış ve huzura kavuşacağımız inancında değiliz. Şekil ve usullere uyarak barış yapabiliriz, anlaşma yapabiliriz. Ancak, istiklalimizi tam olarak sağlamayacak olan bu gibi barışlar, uyuşma ve anlaşmalarla, milletimiz hiçbir vakit varlığına ve huzura kavuşamayacaktır. Belki de silahlı mücadelesini bırakarak, yıkıma sürüklenmeye razı olacaktır.

Atatürk, istiklal-i tam fikrinin gerçekleşmesi için yeni Türk devletinin askeri ve siyasi anlamda bağımsızlığını sağlamasının yanında iktisadi, adli, mali, kültürel alanlarda da önemli adımlar atmış ve büyük bir mesafe kat etmiştir. Takip edilen milli siyasetten; Misak-ı Milli’den kesinlikle ödün verilmemiştir.

¹⁰¹Atatürk, *age.*, 415 vd.

Misak-ı Milli'nin Meclis-i Meb'usanda kabul edilerek Avrupa parlamentolarına duyurulması, işgal güçlerini endişelendirmiş ve İstanbul'u işgal etmek suretiyle parlamento çatısı altında oluşan gücü kırmak istemişlerdi. İstanbul'da duruma hakim olabilmek amacıyla işgal bölgeleri oluşturulmuş ve toplantı halinde bulunan Osmanlı Parlamentosunu da basarak Heyet-i Temsiliye mensupları başta olmak üzere milletvekillerinin önemli bir kısmını tutuklamışlardı. Meclis-i Meb'usanın basılması ve çalışamaz duruma düşmesiyle birlikte yeni bir dönem başlamış ve Ankara, Milli Mücadelenin "tecelligah"ı olmuştu.¹⁰²

Hey'et-i Temsiliye, 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgal edilmesiyle birlikte Sivas Komutanlar Toplantısında alınan kararları hayata geçirmiş, 19 Mart 1920 tarihinde bir tamim yayınlayarak ülkenin içinde bulunduğu durum anlatılmış, en kısa sürede Ankara'da milli bir meclisin açılacağı vurgulanmıştı. "Selahiyet-i fevkaladeyi haiz" bir meclisin toplanabilmesi için Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine, mülki ve askeri makamlara gönderilen tamimde; seçimlerin derhal yapılarak her seçim bölgesinden beş milletvekilinin Ankara'ya gönderilmesi istenmişti. Ayrıca İstanbul'dan kaçıp gelebilen milletvekillerinin de bu meclise doğrudan katılabilecekleri ifade edilmişti.¹⁰³

Olağanüstü şartların yaşandığı bir dönemde kısa sürede seçimler yapılmış ve 23 Nisan 1920 Cuma günü BMM açılmıştı. Meclis'in açılışı münasebetiyle Meclisin en yaşlı üyesi sıfatıyla Sinop Milletvekili Şerif Bey başta olmak üzere ilk toplantıda milletvekillerinin yaptıkları konuşmalarda Misak-ı Milliye olan bağlılıkları belirtilmiş ve meclisin yegane gayesinin Misak-ı Milliyei gerçekleştirmek olduğu ifade edilmiştir. Dolayısıyla, Milli Mücadele ve Türk Milletinin mukadderatı Büyük Millet Meclisi tarafından sevk ve idare edilmeye başlanmıştı. Misak-ı Milli ise yeni Meclis'in hükûmet programlarında, andlaşma metinlerinde ve milletvekillerinin yaptıkları konuşmalarında vazgeçilemeyen ilkeler manzumesi olmuştur.

Misak-ı Milli, kimilerince Türk Milleti adına özgürlük isteği ile ortaya çıktığı için "Magna Charta" ya ve millilik vasfından dolayı "İnsan Hakları Bildirisi"ne eş değerde bir

¹⁰²Aydın, agm, 64

¹⁰³Atatürk, age., 281 vd.

belge olarak görülmüştür.¹⁰⁴ Misak-ı Milli bunların da ötesinde bir idealdir. Misak-ı Milli, geniş manada, XIII. yy'da Türklere yeni ufuklar açan Hacı Bektaşî Veli'nin veciz sözü ile bütünleştirebileceğimiz şekliyle "eline, beline ve diline sahip çıkmak"¹⁰⁵, dar manada ise Osmanlı Devleti'nin parçalanmasından sonra, milli özelliklere sahip bir Türk Devleti'nin kurulması ve bağımsız bir yapıya kavuşması hususunda uyulması gereken ilkelerdir. Bu haliyle Misak-ı Milli, uzun yüzyıllar yaşatılan Türk devlet geleneğinin özüm senerek hayata geçirilmiş bir örneğini teşkil etmektedir. Diğer milletlerin ve devletlerin geliştirdikleri idealleri (Grek Projesi, Megali İdea, Büyük Bulgaristan, Büyük Suriye, Büyük Ermenistan vs.) dikkate alınır sa, Misak-ı Milli'nin de Osmanlı Devleti'nin yıkıntıları içinde, yeniden var olmak mücadelesi veren "millici" bir zümrenin yeşerttiği bir "kızıl elma" olarak kabul edilmelidir.¹⁰⁶ Milli Mücadele Dönemi'nin milli siyaseti olarak değer kazanan Misak-ı Milli; çağdaşı olan diğer düşüncelere nazaran, "yayıma siyaseti" değil, bir "savunma siyaseti" olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira Misak-ı Milli'nin muhtevası dikkate alınır sa, doğrudan doğruya Türkiye'nin o günlerde içine düştüğü durum ve bu durumdan nasıl kurtulacağını gözet en ilkeler ön plana çıkmaktadır. Düşüncemize göre, "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" ilkesi de bu dönemin savunma siyasetinin "parola"sından başka bir şey değildir.

Milli Mücadele Dönemi şartlarında belirli bir çerçeve ye oturtulan Misak-ı Milli, o dönemde geçerliği olan bir düşünce olarak görülmemelidir. Başlangıçta "eldeki mevcut sınırların muhafazası" şeklinde ortaya çıkan Misak-ı Milli, geleceğe ışık tutan ve işlerliğini muhafaza eden bir anlayıştır. Zira Atatürk'ün bu konudaki değerlendirmesi günümüz için de hala geçerliliğini korumaktadır. O; "Misak-ı Milli'nin asli özellikleri kesin sonuca ulaşacağımız güne kadar devam eder." sözleri ile geliştirilmesi ve asla vazgeçilmemesi

¹⁰⁴Nejat Kaymaz, yapmış olduğı teferruatlı araştırmasında, yerli ve yabancı araştırmacılarla hatıra sahiplerinin MisAk-ı Milliye yükledikleri misyonu belirtmektedir. Bunlardan bazıları şunlardır. Arnold Toynbee; "Bu pakt (Ulusal Ant) salt bir savaş amaçları bildirisi ya da parti programı değildi. Bu üç, dört kuşaktan beri Batı eğitimi gören Türklerin içlerinde beslemiş oldukları duygunun açık bir anlatımıydı.", Jean Sehliklin; "Pacte National (Missaak-Millie) denilebilir ki, Yeni Türkiye'in doğuş belgesidir. Ayrıca bir yurttaşlık bildirgesi ve bir güçler birliği sözüdür."; Emin Muhammed Said ve Kerim Halil Sabit; ".Meclis-i Meb'ûsAn 28 Ocak 1920'de MisAku'l-Vatanii'l-Türkiyi ilAn etti. Bu Türklerin benimseyebilecekleri barış için temel olarak koydukları kuralların bir toplamı ya da siyasal bilançolarının bir özeti idi". Daha geniş bilgi için bkz. Kaymaz, N. (1985). "TBMM'nde MisAk-ı Milliye Bağlılık Andı İçilmesi Konusu-Il". *Tarih ve Toplum*. Sayı: 20. (Ağustos), 50 vd.

¹⁰⁵Burada kastedilen el, il, devlet demektir. Bel; hudut, sınır (Çamlıbel, Otlukbeli, Esenbeli gibi) manasına gelmektedir ki siyasi hAkimiyetin de alanını belirler. Dil ise milleti, birlik ve beraberliği temsil eder.Bkz., Aydın, M. (1998). *MisAk-ı Milli ve Yeni Türk Devletinin Sınırları*. Malatya, 3

¹⁰⁶Aydın, *MisAk-ı Milli ve Yeni Türk Devletinin Sınırları*, 7.

gereken bir düstûr olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca “Efendiler, arazi meselesi ve hudûd meselesi, Misak-ı Milli'nin ma'lûmu aliniz birinci maddesinin da'ire-i şumûlundedir. Misak-ı Milli şu hat, bu hat diye hiçbir vakitte hudûd çizmemiştir. O hudûdu çizen şey, milletin menfaati ve Hey'et-i Celile'nin isabet-i hazırıdır. Yoksa haritası mevcûd bir hudûd yokdur.” diye bahsedilmesi; geleceğe yönelik ifadeleri çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır.¹⁰⁷ Burada dikkati çeken bir başka husus da ulaşılması amaçlanan sonuçlar bakımından "zaman-mekan" sınırlamasının olmamasıdır. Atatürk; “...Efendiler! Teşkilat-ı milliyemizin bugün takip ettiği gaye vatanın inkısamdan ve milletin esaretten tahlisine matûftur.

İnşallah zaman-ı karibde teşkilat-ı milliye bu gayenin istihsali ile deruhte ettiği vazife-i vataniyesini ifa edecektir. Fakat vazifesini ikmal etmiş sayılacak mıdır? Bence bundan sonra da pek mühim vazife-i vataniye ve milliyemiz vardır. Ez-cümle ahval-i dahiliyemizi ıslah ile milel-i mütemeddine meyanında fa'al bir uzûv olabileceğimizi fi'ilen isbat etmek lazımdır.” diyerek, günümüze etki yapacak milli bir siyasetten söz etmektedir.¹⁰⁸

Misak-ı Milli ilkeleri, dönemin geçerli olan bazı hukuki ve siyasi mülâhazaları dikkate alarak akılcı bir yaklaşımla hazırlanmıştı. Mustafa Kemal'in özellikle üzerinde durduğu ilkelerin başında milliyetler prensibi ve self-determination hakkı gelmekte idi. Milletlerin geleceklerini bizzat kendilerinin belirlemesi anlamına gelen self-determination hakkı, 5 Ocak 1918 tarihli Wilson ilkeleri içinde yer almış ve 1920'de kurulan Milletler Cemiyeti ile geçerlilik kazanmıştı.¹⁰⁹

Wilson İlkelerinin¹¹⁰ 12. Maddesinde belirtilen self-determination hakkına Misak-ı Milli'de de işaret edilmiş ve Osmanlı Devletinin Mondros Mütarekesini imzaladığı tarihlerde, sahip olduğu toprak bütünlüğü ve üzerinde yaşayan insanların geleceği söz konusu edilmiştir. Nitekim self-determinasyon hakkının Misak-ı Milli'nin birinci maddesinde

¹⁰⁷TBMM .(1985). *TBMM Gizli Celse Zabıtları III (6 Mart 1922-27 Şubat 1923)*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1318.

¹⁰⁸Atatürk'ün Milli Dış Politikası I, 38.

¹⁰⁹Pazarcı, H. (1989). *Uluslararası Hukuk Dersleri*. Ankara, 8; Meray, S. L.; Olcay, O. (1977). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri. Mondros Bırakışması, Sevr Andlaşması. İlgili Belgeler*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 47 vd.

¹¹⁰Daha geniş bilgi için bkz. Turan, Ş. (1991). *Türk Devrim Tarihi I: İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direniş*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 61 vd.

de yer alan “Osmanlı sınırları içinde yaşayan dinen, irfanen, emelen müttehit ve yekdiğerine karşı hürmet-i mütekebile ve fedakarlık hissiyatıyla meşhûn ve hukuk-ı ırkiye ve içtimaiyeleriyle şerait-i muhitiyelerine tamamiyle riayetkar” Osmanlı-İslam çoğunluğuna da verilmesi ve yapılacak olan bir halk oylaması ile geleceklerini belirlemelerinin gerekliliği üzerinde durulmuştur. İkinci ve üçüncü maddede de aynı husus gündeme getirilerek Elviye-i Selase (Ardahan, Kars ve Batum) ve Batı Trakya Müslüman-Türk azınlığının da serbestçe iradelerini yansıtmalarına yardım edilmesi gerektiğine işaret edilmiştir.

Misak-ı Milli'nin en önemli özelliklerinden biri de iradelerini hür ve serbestçe kullanacak olan ahalinin milli, iktisadi, siyasi, içtimai, hukuki, mali ve harsi (kültürel) gelişmesine engel teşkil edecek hiçbir yükümlülük altına girilmeyeceği ilkesidir. Zira Misak-ı Milli başlı başına bir sınır meselesi olmayıp, sınırları belirlenmiş bir ülke dahilinde yaşayan ahalinin saadet ve mutluluğunu temin edecek milli siyasetin adı olmuştur. Zaten; Milli Mücadele Dönemiyle birlikte hedeflenen ve gerçekleştirilmeye çalışılan da bundan başka bir şey değildir. Atatürk, milli siyasetle ilgili olarak; “devletin her yönüyle milli bir siyaset izlemesi ve bu siyasetin bünyemize tamamen uygun olması lazımdır. Milli siyaset dediğim zaman kastettiğim anlam ve işaret etmek istediğim husûs şudur; Milli sınırlarımız içinde her şeyden önce kendi kuvvetimize dayanıp varlığımızı koruyarak millet ve memleketin gerçek mutluluğu ve kalkınmasına çalışmak. Rastgele, bitmeyen emeller peşinde milleti uğraştırmamak, zarara uğratmamak... Medeni dünyadan, medeni ve insanca muameleyi, karşılıklı dostluğu beklemektir” şeklinde bir tanımlama yapmaktadır.¹¹¹

Atatürk'ün milli siyaset olarak tanımladığı "Misak-ı Milli" fikriyatının esasını "istiklal-i tamm" düşüncesi oluşturmaktadır. Atatürk, Misak-ı Milli'den ilham alarak istiklal-i tamm fikrini izah ederken; “.. Biz; yaşamak isteyen, onur ve şerefi ile yaşamak isteyen bir milletiz. Bilgin, cahil, istisnasız bütün millet fertleri, belki içinde bulundukları güçlükleri tamamen anlamaksızın, bugün yalnız bir nokta etrafında toplanmış ve kanını sonuna kadar akıtmaya karar vermiştir. O nokta; tam bağımsızlığımızın sağlanması ve devam ettirilmesidir. Tam bağımsızlık denildiği zaman, elbette siyasi, mali, iktisadi, adli, askeri, kültürel vs. her hususta tam bağımsızlık ve tam serbestlik demektir. Bu saydıklarımızın herhangi birinde

¹¹¹Atatürk'ün Milli Dış Politikası I, 25.

bağımsızlıktan yoksunluk, millet ve memleketin gerçek manası ile bütün bağımsızlığından yoksunluğu demektir." şeklinde bahsetmektedir.¹¹² O halde, Atatürk'ün yukarıda sıraladığı hususiyetlerin hepsinde başarı temin etmek şarttır. Bunlardan birinde başarısız olmak, istiklal-i tamm fikrine dolayısıyla Misak-ı Milli idealine ulaşılmasını da engelleyecektir.

TBMM, o dönemin güç şartları içinde iktisadi, adli, mali, kültürel (harsi) meselelerde yoğun bir çalışma içine girmiş ve büyük bir mesafe kat etmiştir. Bu çalışmalar sırasında Misak-ı Milli'den kesinlikle ödün verilmemiştir. Örneğin, 21 Şubat-12 Mart 1921 tarihleri arasında cereyan eden Londra Konferansında Ankara Hükûmetini temsilen İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcilerle ikili anlaşmalar yapan Bekir Sami (KUNDUH) Beyin durumu ve Misak-ı Milliye aykırı özellikler taşıdığı gerekçesi ile anlaşmaların TBMM'nde şiddetle tenkid edilmesi; Misak-ı Milli fikrinin TBMM'nce ne kadar titizlikle savunulduğunu göstermesi bakımından büyük bir önem taşır. Bekir Sami Bey'in gerçekleştirmiş olduğu ikili anlaşmalarda Türkiye'nin iktisadi ve mali çıkarlarına büyük bir ipotek konulduğu, I. Dünya Harbine girerken kaldırıldığı ilan edilen kapitülasyonların sanki tekrar canlandığı görülmekteydi.¹¹³ Bu yüzden Bekir Sami Bey Ankara'ya döndüğünde çok zor durumda kalmış ve istifa etmek mecburiyetini hissetmişti.¹¹⁴

İngilizlerle yapılmış olan "Üsera Mübadelesi" Anlaşması da adli manada istiklalimizi hiçe sayan ve eşit şartlarda gerçekleştirilmiş bir anlaşmadan çok uzak hükümler içeriyordu. Çünkü "tüme-tüm" bir anlaşma özelliği taşımamaktaydı. Anlaşmanın içeriğini ise İngilizlerin dikte ettirdiği şartlar oluşturmuyordu.¹¹⁵

İngilizler, Fransızlar ve İtalyanlar ile yapılan anlaşmaların hepsi Büyük Millet Meclisi tarafından reddedilmiş, bunların yerine Türk Milletine hayat hakkı tanıyan, hukukunu meşrû kılan anlaşmalar gerçekleştirilmiştir. Başlangıçta dikkate bile alınmayan Misak-ı Milli, ilgili devletlere kabul ettirilmiştir. Bekir Sami Bey'in Londra'da gerçekleştirdiği

¹¹²Atatürk'ün Milli Dış Politikası I, 48.

¹¹³Atatürk, age., 393 vd

¹¹⁴Öztoprak, İ.(1993). "Bekir Sami Bey'in İstifası Meselesi". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. IX/25.(Kasım). Ankara, 107.

¹¹⁵Londra Konferansı ve Bekir Sami Bey'in gerçekleştirdiği ikili andlaşmalar için bkz. Aydın, *MisAk-ı Milli ve Yeni Türk Devletinin Sınırları*, 124 vd.;TBMM .(1985). *TBMM Gizli Celse Zabıtları II (17 Mart 1921-25 Şubat 1922)*. Ankara: İş Bankası Kültür Yayınları, 73

anlaşmalarının tahlili, Ankara Hükûmeti'nin Misak-ı Milli'yi bir siyaset olarak uygulanmaya soktuğunu ve herhangi bir şekilde ödün vermediğini açıkça göstermektedir.

Meclis içi muhalefetin artması ve değişik muhalefet gruplarının ortaya çıkmasından sonra 10 Mayıs 1921 tarihinde Mustafa Kemal tarafından teşkil edilen Müdafaa-i Hukuk Grubunun programında bulunan "Madde-i Esasiye"de Misak-ı Milliye de atıfta bulunularak şöyle denilmiştir:¹¹⁶"Türkiye Büyük Millet Meclisinde müteşekkil Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubunun 'umde-i esasiyyesi mücadele-i hazıranın bidayetinden beri Erzurum ve Sivas Kongrelerinde tesbit ve son İstanbul Meclis-i Meb'usani ile Büyük Millet Meclisi tarafından da kabul ve te'yid olub amal-i milletin zübdesi bulunan Misak-ı Milli esasatı da'iresinde memleketin temamiyetini ve milletin istiklalini te'min edecek sulh ve selameti istihsal için milleti bi'l-umûm kuvve-i maddiye ve ma'neviyesini icab eden hedeflere tevcih ve isti'mal edecek, memleketin resmi ve husûsi bi'l-umûm teşkilat ve te'sisatını bu maksad-ı esasiyyeye hadim kılmağa çalışacaktır."

Çeşitli akımların etkisi altında kalmadan milli benlik bilincine vakıf nesiller yetiştirmenin yegane şartının milli eğitim seferberliği ile mümkün olabileceğini idrak eden TBMM Hükûmeti, Sakarya Muharebesi öncesinde 15 Temmuz 1921 tarihinde Maarif Kongresini toplamıştır. TBMM Hükûmetini ve Atatürk'ü böyle bir düşünceye sevk eden ise Misak-ı Milli'den başka bir şey değildi. İktisadi, politik, sosyal vs. gibi yönlerden istiklale ulaşılsa dahi kültürel olgunluğa ulaşmayan ve mazi ile alakalı bağlar kuramayan Türk Milletinin büyük felaketler ile karşı karşıya kalmasının kaçınılmaz olduğu tarihen bilinen bir gerçektir. Nitekim Atatürk, "...Özellikle, bizim milletimiz, milli anlayışa sırt çevirmenin çok acı cezalarını gördü. Osmanlı İmparatorluğu içindeki çeşitli topluluklar, hep milli ilkelere sarılarak, milliyetçi ülkünün gücüne dayanarak, kendilerini kurtardılar. Biz ne olduğumuzu, sopa ile içlerinden kovulunca anladık. Gücümüzü yitirdiğimiz anda bizi aşağıladılar. Küçük gördüler. Anladık ki suçumuz, kendimizi unutmaklığımızmış" sözleriyle milli benlik, eğitim ve kültür olgusunun önemini açık bir şekilde vurgulamıştı.¹¹⁷

¹¹⁶Aydın, M. (2014). "Cumhurbaşkanlığı Arşivi Belgeleri Işığında Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun Kuruluşu ve Ülke Genelinde Gruba Ait Heyet-i Merkeziye Listelerinin Oluşturulması". *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 9/4, (Spring 2014), ss. 97-137, 115.

¹¹⁷Kara Kuvvetleri Komutanlığı. (1982). *Atatürkçü Düşünce ve Yaklaşım Tarzı*. Ankara, 25.

Misak-ı Milli'de hedeflenen bir başka husus da iktisadi istiklal fikridir. Yeni Türk Devleti, bu hususun önemine dayanarak ilk hükûmet (İcra Vekilleri Heyeti) bünyesinde İktisat vekilliğini oluşturmuş ve zaferden sonra da İzmir İktisat Kongresini toplamıştı. İzmir İktisat Kongresinde alınan kararlar, "İktisat Esaslarımız" başlığı ile açıklanmış ve "Milletimiz geçmişinden değil, artık geleceğinden sorumludur." denilmişti.¹¹⁸ Kongrede bütün delegelerin ittifakı ile kabul edilen ve 12 maddeden oluşan Misak-ı İktisadi kararları, yeni Türkiye'nin iktisadi hedeflerini belirlemiş ve çizilen sınırlar dahilinde iktisadi durumun nasıl geliştirileceğini yorumlamıştı. Misak-ı İktisadi kararlarına "Her Türk Kadını ve kocası, çocukları iktisadi misaka göre yetiştirir." sloganı damga vurmuştu.

Konumuzla yakından alakalı olması dolayısıyla siyasi istiklal fikri ve onu belirleyen sınırlar üzerinde de durulmalıdır. Bilindiği gibi, siyasi istiklal fikri belirli bir sınır dahilinde vücut bulur ve en basit ifade ile onun muhafazasına çalışılır.

Misak-ı Milli'de çok açık bir biçimde sınırlardan bahsedilmese de birinci maddede Suriye'nin bir kısmını içine alacak şekilde güney sınırları çizilmiştir.¹¹⁹ Bu, M. Kemal Paşa'nın Ankara'ya ilk gelişinde halka yaptığı konuşmasında da aynen ifade edilmişti:¹²⁰ "...I. Dünya Harbinin sonuçları, devletimizin bir takım fedakarlığa katlanmasını zorunlu kılıyor. Buna göre devlet için milli, yeni bir hudût kabul ettik... Mütareke imzalandığı gün ordularımız fiilen bu hatta hakim bulunuyordu. Bu sınır, İskenderun Körfezi güneyinden Antakya'dan Halep ile Katma İstasyonu arasında Cerablus Köprüsü güneyinde Fırat Nehrine kavuşur. Oradan Deyr-i Zor'a iner; Daha sonra doğuya kıvrılarak Musul, Kerkük, Süleymaniye'yi içine alır..."

Türk Devletinin mütarekedeki kuzey-doğu sınırlarını oluşturan Elviye-i Selase (Ardahan, Kars, Batum) toprakları Misak-ı Milli'nin ikinci maddesinde yer almış ve bu beldelerin geleceğinden bahsedilmiştir. Üçüncü maddede ifade edilen Batı Trakya toprakları, Misak-ı Milli'ye göre Türk devletinin Rumeli sınırları hakkında ipuçları

¹¹⁸Afetinan, A. (1989). *İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4 Mart 1923*. Ankara, 13 vd.

¹¹⁹Tuncay, M. (1976). "MisAk-ı Millinin 1.Maddesi Üstüne". *Birikim Dergisi*. Cilt: III, Sayı: 18-19, (Ağustos-Eylül 1976), 12 vd.

¹²⁰Atatürk Araştırma Merkezi. (1997). *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III: Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II (1906-1938)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 4-15.

vermektedir. Yukarıda belirtilen topraklar, mütareke imzalandığında Türk nüfusunun yoğunlukla yaşadığı yerlerdi. Yeni Türk devletinin vatan toprakları olarak kabul edilen bu coğrafyada Osmanlı miri sisteminin geçerli olması da ayrıca üzerinde durulması gereken önemli bir husustur.¹²¹

Bu tarihi zemin ve sınırlar, Türk Milli Mücadelesinin de sınırlarını teşkil etmiştir. Aynı zamanda günümüze kadar devam eden meselelerin kaynağı da yine bu alanlar olmuştur.

Türk Devleti'nin hakimiyet sahasının tamamen ortadan kaldırılması veya küçük bir alana daraltılmasına yönelik planlar ve buna dayalı andlaşma tasarılarının gündeme getirilmesi Türk Milli Mücadelesinin başlamasına zemin hazırlamış ve T.B.M.M.'nin sevk ve idaresi ile söz konusu sınırlar dahilinde bir Türk Devletinin kurulması fikri geçerlilik kazanmıştır. 11 Mayıs 1920 tarihinde Osmanlı Hükûmetine sunulan Sevr Antlaşması'na tepki olarak Ankara Hükûmeti, Misak-ı Milli de dahil olmak üzere geçerliliğini onaylatmak üzere Bolşeviklerle temasa geçmiş ve bir elçilik heyetini Moskova'ya gitmek üzere yola çıkartmıştı. Müttefikler ise Sevr'i zorla Osmanlı Hükûmetine onaylattırmak maksadıyla 11 Temmuz 1920 tarihinde Spa Konferansı'nda bir araya gelmiş¹²² ve "Andlaşma bugünkü biçimi ile imzalanmayacak olursa müttefik devletler imzalanmasını ve uygulanmasını zorlamak için gerekli görecekları eylemde bulunacaklardır." şeklinde bir karar almışlardı. Kimi araştırmacılara göre konferans kararının İstanbul'a ulaştığı tarihlerde, T.B.M.M. hummalı bir çalışma içine girmişti. Moskova'ya giden heyet ise 24 Ağustos tarihinde Misak-ı Milli'nin ilke olarak kabul edilmesinin şart koşulduğu bir andlaşma tasarısını hazır hale getirmişti.¹²³ Bu da siyasi anlamda sınırların muhafaza ve idame ettirilmesi hususunda ne kadar kararlı olunduğunu göstermesi bakımından büyük bir önem taşımaktadır.

¹²¹Öztürk, M. (1996). "Osmanlı Miri Rejiminin MisAk-ı Milli ile Münasebetleri". *Genelkurmay Başkanlığı Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri I*. (23-25 Ekim 1995) Ankara, 189 vd.

¹²²Olçay, O. (1981). *Sevres Andlaşmasına Doğru (Çeşitli Konferans ve Toplantıların Tutanakları ve Bunlara İlişkin Belgeler)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 597.

¹²³Birçok araştırmacı TBMM'nde 18 Temmuz 1920 tarihinde bir toplantı yapıldığı ve bu toplantıdan sonra "MisAk-ı Milli hudûdu dahilindeki milleti ve vatanı istihlas etmek" hususunda MisAk-ı Milli'ye sadık kalınacağına dair yemin edildiği ifade etmişlerdir. Nejat Kaymaz, yapmış olduğu araştırmasında bu tarihte MisAk-ı Milli üzerine böyle bir yemin merAsiminin söz konusu olmadığını, bunun bir yanlış anlama üzerine daha sonraki araştırmalarda tekrarlandığını iddia etmektedir. Bkz. Kaymaz, N. (1985). "T. B. M. M.'de MisAk-ı Milli'ye Bağlılık Andı İçilmesi Konusu". *Tarih ve Toplum*. (Temmuz).19-23,

Misak-ı Milli'de vücut bulan sınırlar ile alakalı olarak üzerinde durulması gereken bir başka husus da yukarıda açıklandığı gibi, soyut bir özellik arzemesidir. Zira Atatürk, Misak-ı Milli sınırlarının sabit olmadığını sırası geldiğinde değişebileceğini de ifade etmiştir. Bu düşünceyi destekler mahiyette olan şu anekdot Atatürk'ün muhayyilesindeki sınırları ortaya koymaktadır. Atatürk, Mc Arthur ile yapmış olduğu mülakatta, "Allah nasip eder, ömrüm vefa ederse Musul, Kerkük ve Adaları geri alacağım. Selanik de dahil Batı Trakya'yı Türkiye sınırları içine katacağım."¹²⁴ şeklinde bir açıklama yapar ki; bu, ütöpik bir değerlendirme olarak kabul edilse dahi, Misak-ı Milli'nin ve orada kastedilen sınırların sabit olmadığını ortaya koymaktadır. Özellikle Musul meselesinde gösterilen kararlılık ve askeri müdahale hazırlığı içinde bulunulması bu konuda verilecek en güzel örneklerin biridir. Fakat İngilizlerin tahrik ve teşvikleri sonucu ortaya çıkan Şeyh Said İsyanı Musul için yapılacak girişimleri sonuçsuz bırakmıştır. Ayrıca 1923 Lozan Boğazlar Sözleşmesindeki bağlayıcı kayıtların 1936 Montreux Boğazlar Sözleşmesi ile "şartlar değişmiştir" prensibinden hareketle kaldırılması, üzerinde önemle durulması ve düşünülmesi gereken hususlardan biridir.

Misak-ı Milli dahilinde ele alınan Hatay'ın Türkiye'ye iltihakı hususunda 1921-1939 yılları arasında Ankara Hükûmeti'nin üzerine düşen görevleri büyük bir özveri ile yerine getirmesi ve sınır değişikliğinin gerçekleştirilmesi her türlü takdirin üzerindedir. Bu cümleden olmak üzere Mustafa Kemal'in 2 Kasım 1921 tarihinde kendisini ziyarete gelen Tayfur Sökmen'e söylediği sözler dikkat çekicidir:¹²⁵ "Memleketimizin içinde didiştığı davaları biliyorsunuz, dünya bizimle muhasama halinde bulunduğu bir durumdayız. Böyle bir zamanda Avrupa'nın büyük devletlerinden biri olan Fransızlarla bir anlaşma yaptık. İşgal ettikleri Adana, Mersin, Osmaniye, Kilis, Antep'i tahliye edecek ve bize harp malzemesi de verecekler. En mühimi Mersin limanını bize iade edeceklerdir. Bu arada İskenderun Sancağı ve havalisinin de (Hatay'ın da) tahliyesi üzerinden büyük gayret sarfettikse de şimdilik bir şey yapamadık. Ancak orası için hususi bir idare tatbik edeceklerini taahhüt altına alabildik. İnşallah ileride sizleri de kurtaracağız. Şimdi memleketinize giderek çalışırsınız. Bir işiniz olur veya müşkülâtla karşılaşırsanız arkadaşlara müracaat edersiniz." Mustafa Kemal Paşa'nın

¹²⁴Kabaklı, A. (1992). *Temellerin Duruşması*. İstanbul, 52 vd.

¹²⁵Sökmen, T.(1978). *Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 63.

bu sözlerinden de anlaşılacağı gibi Türkiye, Sancak'ın bir süreliğine vatan topraklarına ilhakını tehir etmiş gözükmektedir. Yoksa vazgeçmek diye bir şey söz konusu değildir.

Fransız işgali döneminde çeşitli baskılara uğrayan ve mevcut yönetimden memnun olmayan bir kısım Sancaklı Türk, başta Adana ve Mersin olmak üzere Türkiye'ye göç etmişlerdir. Bunlar arasında Adana'ya yerleşenler 1922 yılında gayri resmi olarak İskenderun ve Havalisi Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti'ni kurmuşlardır.¹²⁶ Cemiyet üyeleri Mustafa Kemal'in 15 Mart 1923 tarihindeki Adana ziyaretine siyah bayraklarla katılmışlardır. Cemiyet üyelerinden Affan Efendi'nin siyahlar giymiş kızının "Gazi Baba bizi de kurtar" feryadı karşısında Mustafa Kemal Paşa "Kırk asırlık Türk Yurdu düşman elinde esir kalamaz" cevabını vermişti.¹²⁷

Mustafa Kemal Paşa, hem Tayfur Sökmen'e söylediği sözü hem de Adana'daki sözünü namus sözü olarak telakki etmiş ve davanın bizzat takipçisi olmuştur. Suriye'de biten manda yönetimi sonrasında Suriye ve Lübnan bağımsız devletlerinin vücuda getirilmesi kararlaştırılmasına karşın 1921 Ankara İtilafnamesi'ne atıfta bulunulmaması ve İskenderun-Antakya Sancağı'na "Ayrı Varlık" statüsü tanınmaması, Türk-Fransız münasebetlerinde önemli bir kriz yaratmıştı. Söz konusu müracaatlara rağmen Sancak Meselesinin Fransızlar tarafından sürüncemede bırakılması üzerine Atatürk 6 Ocak günü saat 3:00'te özel treniyle Konya'ya hareket etmiş ve Başbakan İsmet İnönü'yü, Genel Kurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ı, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ı, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'yı, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Hasan Rıza Soyak'ı ve Sancak meselesinde yetkili kişileri Eskişehir'e davet etmiştir.¹²⁸ Eskişehir'de yaklaşık üç buçuk saat süren bir toplantı yaptıktan sonra Konya'ya hareket etmiştir.¹²⁹ Atatürk Eskişehir-Konya seyahati ile ilgili olarak Hasan Rıza Soyak'a şunları söylemiştir "Bir askeri hareketin başlangıcı gibi yorumlanabilecek şekilde tertip ettiğim bu seyahati; Hatay'daki Türk çoğunluğunun muahedelerle de kabul edilmiş açık haklarını korumak bahsinde ne derece hassas ve azimli olduğumuzu, işin bir takım oyunlarla

¹²⁶Sökmen, *age.*, 66 vd.

¹²⁷Sökmen, *age.*, 70 vd.; Selçuk, H. (1972). *Bütün Yönleriyle Hatay'ın O Günleri*. İstanbul, 71; Melek, A. (1986). *Hatay Nasıl Kurtuldu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 9; Konuralp, N. A. (1970). *Hatay Kurtuluş ve Kurtuluş Mücadelesi Tarihi*. İskenderun, 139; Tekin, M. (1993). *Hatay Tarihi*. Antakya, 126; Ökte, E. Z. (2000). *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün Yurtiçi Gezileri I*. İstanbul: Tarih Araştırmaları Vakfı Yayınları, 133

¹²⁸Soyak, H. R. (1973). *Atatürk'ten Hatıralar II*. İstanbul, 601 vd.

¹²⁹*Tan Gazetesi* .(1937). 7 Ocak.

veya ihmallerle sürüncemede kalmasına katiyen tahammülümüz olmadığını göstermek için ihtiyar ettim ve tertibimi mahsus derhal şayi olabilecek bir yerde, her memlekete mensup birtakım istihbarat memurlarıyla dolu olan bir otelde yaptım. Kısacası Fransızların meseleyi uzatıp dejenere etmeye çalıştıklarını, müstemleke memurlarının şuursuz ve insafsız hareketlerini gün geçtikçe arttırdıklarını, bizim Hükûmetin de işi, lüzumu kadar sıkı tutmadığını görüyordum.

Davamız, böyle sürüncemede kaldıkça bilhassa Türk ahaliye reva görülen şiddetli baskı devam ettikçe, bir gün içeride (Hatay'da) büyük ve kanlı bir hadise zuhur edebilirdi; bu yüzden iki taraf, hiç istemedikleri halde silahlı bir çatışmaya sürüklenebilirdi. İşte bu hal ve ihtimalleri ortadan kaldırmak, herkesi vaktinde ikaz etmek içindir ki, harekete geçtim; başka bir ifade ile ben bu hareketi, memleketi harbe sokmak için değil, tam tersine ondan kurtarmak için yapmış bulunuyorum. Yoksa Türkiye'yi isteyerek bir harbe sokmaya hakkım olmadığını biliyorum" demiştir. Hasan Rıza Bey'in silahtan başka çare kalmazsa sorusuna ise davanın kendi şahsi davası olduğunu onun içinde işin silahlı bir hareketle halledilmesi gerekirse Cumhurbaşkanlığı görevinden ve milletvekilliğinden istifa ederek Hatay'a gidip meseleyi savaşıarak halledeceğini belirtmiştir.¹³⁰

24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Barış Andlaşması ile ulaşılan sınırların dışında kalan Türk dünyası ile söz konusu olacak ilişkilerin düzenlenmesi de Misak-ı Milli'nin en önemli özelliklerinden biridir. Atatürk'ün, 29 Ekim 1933 tarihinde altını önemle çizdiği esaslar, Misak-ı Milli'nin siyasi ve kültürel hedeflerini ve sınırlarını da belirtmektedir. Bugünkü hükûmetlerin yegane düsturu olması dileğiyle Atatürk'ün bu veciz sözünü aynen yayınlıyoruz:

"Bugün Sovyetler birliği, dostumuzdur, komşumuzdur, müttefikimizdir. Bu dostluğa ihtiyacımız vardır. Fakat yarın ne olacağını kimse bugünden kestiremez. Tıpkı Osmanlı gibi, tıpkı Avusturya-Macaristan gibi parçalanabilir, ufanabilir. Bugün elinde sımsıkı tuttuğu milletler avuçlarından kaçabilirler. Dünya yeni bir dengeye ulaşabilir. İşte o zaman Türkiye ne yapacağını bilmelidir. Bizim bu dostumuzun idaresinde dili bir, inancı bir, özü

¹³⁰Soyak, *age.II*, 606 vd.

bir kardeşlerimiz vardır. Onlara sahip çıkmaya hazır olmalıyız. Hazır olmak, yalnız o günü susup beklemek değildir. Hazırlanmak lazımdır. Milletler buna nasıl hazırlanırlar? Manevi köprülerini sağlam tutarak. Dil bir köprüdür... İnanç bir köprüdür... Tarih bir köprüdür...Köklerimize inmeli ve olayların böldüğü tarihimizin içinde bütünleşmeliyiz. Onların bize yaklaşmasını bekleyemeyiz. Bizim onlara yaklaşmamız gereklidir."

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, "Türk Devleti devamlılık ve bütünlük arzeder" ilkesinden hareket edilirse, Osmanlı Devleti'nin mirası üzerinde, milli esaslar gözetilerek kurulmuş bir Türk devletidir. Misak-ı Milli de yeni kurulan Türk devletinin dahili ve harici milli siyasetidir.

Misak-ı Milli; yeni Türk Devleti'nin kuruluş aşamasında, "Türkleri Anadolu'dan da söküp atmak" isteyen ehl-i salibe karşı oluşturulan topyekûn bir direnişin adı olduğu gibi, aynı zamanda Türklerle meskûn olan coğrafyanın ve sınırlarının da müdafaası anlamına gelmekte idi. Bu düşünce, yukarda zikredildiği gibi, Misak-ı Milli'de kesin çizgileri ile belirlenmemiş dahi olsa Misak-ı Milli sınırlarına ulaşmada önemli bir itici güç olmuştur.

Misak-ı Milli'den mülhem, ulaşılan sınırlar dikkate alındığında, Türkiye Cumhuriyeti'nin 610 km. uzunluğundaki kuzeydoğu sınırının tespit ve tanzimi 16 Mart 1921 tarihli Moskova Andlaşması ile gerçekleştirilmiş ve 13 Ekim 1921 tarihinde söz konusu edilen Kars Andlaşması ile de Ermenistan, Gürcistan ve Nahcivan dolayısıyla Azerbaycan'a teyid ve tescil ettirilerek geçerlilik kazandırılmıştır. Burada asılolan Batum'un sınırlarımız dışında kalmış olmasıdır.

Türkiye-İran sınırı, uzun dönem devam eden Osmanlı-İran mücadelelerinden sonra tabii halini almış ve çok küçük değişikliklerle de günümüze kadar devam etmiştir. (1877-78 Osmanlı Rus Harbine kadar Türk sınırları içinde yer alan Kotur Kasabasının İran'a geçmesi ve sınır değişikliği yapılması gibi.)

Bugünkü şekliyle Türkiye-İran Sınırı, 454 km. uzunluğunda olup, etnolojik yönden aynı milleti ikiye bölmekte, İran Azarbaycan'ı bölgesinde, on altı milyon Türk nüfusu yaşamaktadır. Sınır, jeopolitik, stratejik ve teopolitik bakımlardan büyük bir önem arzetymekte olup Türkiye Cumhuriyeti ile İran İslam Cumhuriyeti arasındaki rejim farklılığından kaynaklanan ideoloji transferi, bu bölgede yoğun bir şekilde kendini

göstermektedir. Özellikle İran'ın, Türk sınırına yakın bölgelerde hatta Türkiye Cumhuriyeti topraklarında gerçekleştirdiği faaliyetler ve seçtiği hedef kitleler büyük bir tehdit oluşturmaktadır. Diğer taraftan, P.K.K. terör örgütünün sınıra yakın İran coğrafyasında barındırılması, İran'ın Türkiye üzerindeki tehditlerini daha belirgin bir hale getirmektedir.

Türkiye-Irak sınırı, Kelşim Geçidi'nden başlayıp Türkiye-Suriye sınırının kesişim noktası olan Dicle-Habur Çayı kavşağında son bulmaktadır. Yaklaşık olarak 331 km. uzunluğunda bulunan Türk-Irak sınırı da "Arazi ve sınır meseleleri, aynı zamanda o arazi üzerindeki insanların mukadderatı meselesidir" ilkesinden hareketle, Türk nüfusunun ikiye bölünmesine sebep olan sınırlardan bir bölümünü oluşturur. Özellikle, Musul, Kerkük ve Süleymaniye bölgelerinde yoğun bir şekilde bulunan Türkler, 1926 Ankara Andlaşması dolayısıyla sınır ötesinde kalmıştır. 5 Haziran 1926 tarihli Ankara Andlaşması ile sonuçlanan politik mücadelede Türkiye hem Musul ve havalisini hem de buradaki Türklerin mukadderatını 1951 yılına kadar Irak'ı mandası altında bulunduran İngiltere'nin, daha sonra da müstakil bir yapıya kavuşan Irak'ın insafına terketmiştir. Zira bu bölgede bulunan Türklere karşı yapılan muamele, uluslararası hukuka ve buna dayalı olarak yapılan andlaşmalarda belirtilen hususlara büyük bir tezat teşkil etmektedir.

Türkiye-Irak sınırındaki en önemli sınır ve gümrük kapısı ise Habur Kapısı olup son zamanlarda sınır bölgesinde meydana gelen olaylar ve yeni politik oluşumları yaratma gayretleri, bölgeyi devamlı surette gündemde tutmaktadır. Özellikle, otorite boşluğundan dolayı bölgede yuvalanmış olan P.K.K. terör örgütünün, Türkiye'nin sınır güvenliğini önemli ölçüde tehdit eder hale gelmesinden sonra yapılan askeri hareketler ve alınan tedbirler sayesinde temizlenmeye, sınır güvenliği teminat altına alınmaya başlanmıştır. P.K.K terör örgütünün Türkiye'nin sınır güvenliğini ve ülke bütünlüğünü tehdit altına almak istemesi, yukarıda işaret edildiği gibi, başta komşu devletlerin ve bölge ile alakası olan bazı devletlerin takip ettikleri siyasetlerinin bir ürünüdür.

Türkiye-Suriye sınırı, güney şeridinde yaklaşık 877 km. uzunluğu ile Türkiye'nin en uzun sınırı konumundadır. Türkiye-Suriye sınırı ve ötesi, 1920 yılı ile birlikte suni bir şekilde yeşertilen Suriye Devleti ve özellikle Hafız Esad yönetiminin ideolojisi dolayısıyla önemli tehdit merkezlerinden birisini oluşturmaktadır. Osmanlı Devleti'nin mirası üzerine

oluşturulan yeni sınırlar sebebiyle sınırların ötesinde kalan Türklerin, oralarda baskı rejimi altında asimilasyona tabii tutulması gibi hadiseler yanında, P.K.K. terör örgütü başta olmak üzere Türkiye Cumhuriyeti Devleti aleyhinde faaliyette bulunan terör gruplarının himaye edilmesi, Türkiye Cumhuriyeti tarafından yakından takip edilmektedir.

Türkiye-Suriye sınırının büyük bir bölümü demiryolu güzergahı dikkate alınarak oluşturulan yapay bir sınır özelliğini taşımaktadır. Türkiye-Suriye sınır tespiti, 20 Ekim 1921 Andlaşması esas olmak üzere 5 Haziran 1926 ve 23 Haziran 1939 Ankara Andlaşmaları ile gerçekleştirilmiştir. Türkiye-Suriye sınırı Misak-ı Milli doğrultusunda takip edilen yoğun siyasetle değişikliğe uğrayan yegane sınır olup, Hatay'ın anavatana iltihakı dolayısıyla Türkiye topraklarına 5402.6 km² daha ilave edilmiş, bu durum ise sınır değişikliğini gündeme getirmiştir. "Büyük Suriye" özlemi içinde bulunan Suriye yönetiminin Türkiye ile olan münasebetlerindeki en önemli meseleler; haritalarında kendi sınırları içerisinde göstermeye özen gösterdikleri "Hatay" ile "Su Meselesi"dir.

Türkiye'nin Avrupa yakasındaki Trakya sınırları, Yunanistan ve Bulgaristan ile çizilmiş olup, Lozan Barış Andlaşması ile tespit ve tescil edilmişlerdir. Yaklaşık 212 km. uzunluğundaki Türkiye-Yunanistan sınırı, sakın bir görünüm arzemesine karşın, karasuları ve kıta sahanlığı dolayısıyla Türkiye ile Yunanistan arasındaki meseleler gün geçtikçe yoğunluk kazanmaktadır. Bunun en önemli sebebi ise hiç şüphesiz, Yunanistan'ın "Megali İdea"sını gerçekleştirmek pahasına ortaya koyduğu uzlaşmaz ve yayılmacı siyasetleridir. Batı Trakya'daki Türk azınlığının sahip olduğu haklarının kısıtlanması, en tabii hak ve hürriyetlerinin ortadan kaldırılarak uluslararası hukuk kurallarının çiğnenmesi, Türk-Yunan uyuşmazlığının belki de en önemli hususunu teşkil etmektedir. Yine uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde tespit edilen karasularının Yunanistan tarafından tek taraflı olarak 12 mile çıkartılmak istenmesi, iki taraf arasında politik gerginliğin artmasına sebep olmaktadır. Hatta Türkiye, böyle bir uygulamayı, Adalar Denizi'nde boğulması ve Kıbrıs ile hemen hemen alakasının kesilmesi anlamına geldiği için savaş sebebi görmesi, meselenin ciddiyetini bir kat daha artırmaktadır.

Türkiye-Bulgaristan 1913 İstanbul Andlaşması esas alınarak Lozan ve 1925 tarihli dostluk ve saldırmazlık andlaşması ile tescil edilmiştir. Yaklaşık olarak 269 km

uzunluğundadır. Türk-Bulgar Sınırı 1913 İstanbul Andlaşması'na kadar devamlı surette Türkiye aleyhine bir Bulgar genişlemesine sahne olmuş, bu andlaşma ile de Osmanlı Devleti, Batı Trakya'yı Bulgaristan'a bırakmak zorunda kalmıştır. 6 Eylül 1915 tarihinde yapılan Sınır Tashihi Andlaşması ile de Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan'ı, Doğu Trakya'nın batı şeridinden bazı toprakları vermek suretiyle, içinde bulunduğu ittifak halkasına dahil etmek istediği görülmüş ve bu verilen taviz 24 Eylül 1918 tarihli Müttefikler Arası Berlin Andlaşması hükümlerine kadar devam etmiştir. Bu andlaşma ile Bulgaristan elde ettiği geniş toprak kazancına karşın Türkiye lehine Trakya sınırında bazı düzeltmelere gitmiştir.

Türkiye-Bulgaristan sınırının tespitinde söz konusu olan Bulgaristan'daki Türk varlığı Türk-Bulgar yönetimlerini zaman zaman karşı karşıya getirmiş ve bu arada yüzyıllık bir dönem içinde söz konusu olan üç büyük göç dalgası ise Türkiye'yi oldukça etkilemiştir. Özellikle, demirperde ülkeleri içerisinde yer aldığı dönemde, önemli derecede kimlik sıkıntısı çeken ve bu yönde büyük bir baskı altında tutulan Bulgaristan Türklüğü'nün uluslararası hukuka dayalı olarak gerçekleştirilen andlaşmalardaki hak ve imtiyazları, iki ülkenin en önemli meselesi olarak karşımıza çıkmaktadır.¹³¹

1.1.2. Galip Devletler ile İlişkiler

Bilindiği gibi Hey'et-i Temsiliyenin görevini tamamlaması ve 23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılmasıyla birlikte Milli Mücadele dönemi Türk dış siyasetinde yeni bir süreç başlamıştı. Bu süreçle birlikte TBMM ve Ankara Hükûmetinin Wilson İlkelerinin 12 maddesi ile Misak-ı Milli ilkelerinin en önemli dayanağı olan İstiklal-i Tamm düşüncesi doğrultusunda aldığı kararlar, dünya kamuoyuna duyurulmuş ve Türk Milletinin istiklal mücadelesinin ve takip edeceği siyasetinin güzergahı belirlenmişti.

Batılı devletlerle olan ilişkilerin iki önemli cephesi vardı. Birincisi; savaş ve ikinci önemli cephesi ise diplomasi idi. Ankara Hükûmeti, ülkenin büyük bir bölümünü ve pay-ı taht İstanbul'u işgalleri altında bulunduran İngiltere, Fransa ve İtalya başta olmak üzere Onların piyonu olarak Batı Anadolu'yu işgal eden Yunanlılarla savaş halinde bulunuyordu. Ancak,

¹³¹Aydın, *Misak-ı Milli ve Yeni Türk Devletinin Sınırları*, 296 vd.

İşgalcileri Türkiye’den çıkartabilmek için silahlı mücadele başlatmayı kararlaştıran Ankara, başlangıç itibarıyla Onları ülkeden çıkartabilecek yeterli askeri gücü bulunmadığı için katlanılabilir bir anlaşmaya varılır umuduyla, meselenin diplomasi yoluyla halledilmesi cihetini de araştırıyordu. Ayrıca İşgal kuvvetleri arasında baş gösterecek anlaşmazlıklardan da yararlanmayı ihmal etmeyeceklerdi.

Anadolu’daki silahlı mücadele, güneyde Mondros Mütarekesinden hemen sonra; Batı Anadolu’da da 15 Mayıs 1919’dan itibaren itibaren belirginlik kazanmış, İşgal güçlerinin 10 Ağustos 1920’de Osmanlı Hükûmetine zorla imza ettirdikleri Sevr Antlaşmasının tatbik edilebilmesi amacıyla Yunan Ordularını Ankara üzerine saldırı planlarından sonra da güçlenmişti. Nitekim ilk önemli tecrübe güneyde Fransızlarla yaşanmış, Adana, Maraş, Ayıntap ve Urfa’da sıkışıp zorlanan Fransızlarla 23 Mayıs 1920’de bir mütareke imzalanmıştı.¹³² Söz konusu mütareke, Batılı İşgal devletlerinden biriyle TBMM arasında düzenlenen askeri bir belge olması yanında; TBMM ile Ankara Hükûmetini tanımaları noktasında önemli bir siyasi kazanımdı. Mütareke, ses getirmiş, İngiltere; Türkiye ile Fransa arasında imzalanan mütarekeye sıcak bakmamış, İtilaf devletlerinin onuruna indirilen ciddi bir darbe olarak nitelendirmişti. Ayrıca mütareke, Anadolu’yu kontrolleri altında tutan bir güç olarak TBMM’nin tanınması yolunda atılan ilk adım olarak değerlendirmişti. Söz konusu gelişme, Suriye’de ve Arap dünyasında da yankı bulmuştu. Emir Faysal, karardan endişe duyarken Arap dünyası sevinmiş ve Fransızlardan kurtulacakları umudunu taşımaya başlamışlardı. Zira Halep’te yayınlanan Ar-Rayah Gazetesi 5 Haziran 1920 tarihli nüshasında; “Avrupa, bize cesaret verici tatlı sözler söyleyip vaadlerde bulunabilir; ama gereksindiğimiz yardımı ancak bizim gibi aynı durumda bulunan Türklerden alabiliriz” diyerek bölge halkının düşüncelerine öncü olmuştu.¹³³

TBMM Orduları, düzenli ordu birlikleriyle güçlendirilmeye başlandığı ilk dönemlerde, 10 Ocak 1921’de I. İnönü Muharebesinde ikinci önemli tecrübesini vermiş ve Yunanlıları mağlûp etmişti. Kazanılan askeri başarı, diplomasinin yolunu açmış, dolaylı da olsa TBMM Hükûmeti; Londra Konferansında yer almak suretiyle meşrûiyetini kabul ettirmişti. Bu süreç

¹³²Soysal, İ. (1984). “Türk-Fransız SiyAsal İlişkileri (1919-1984)”. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. 2/2, İstanbul, 320 vd.

¹³³Sonyel, age II, 72-73

içinde müzakereler yoluyla diplomasi trafiği 1922’de de devam etmiş, kazanılan askeri başarıların ardından Saray ve Osmanlı Hükûmetinin kabul ettiği Sevr Antlaşmasını hükümsüz kılmak ve Batı ile kalıcı bir barışın kapısını aralayabilmek için çaba sarfedilmişti.

İki buçuk yıllık mücadele sonucunda, İşgal Devletlerinin Mondros Mütarekesiyle başlattıkları ve Sevr Antlaşmasıyla sonuçlandırmak istedikleri bir süreç tarihin karanlıklarında kaybolurken; yine aynı tarih, TBMM’nin Mudanya Mütarekesiyle başlattığı ve Lozan’la taçlandığı tam bağımsız bir Türkiye’nin doğuşuna şahit olmuştur.

Milli Mücadele döneminde TBMM ve Ankara Hükûmetinin dış siyaseti ve bu konuda gerçekleştirdiği askeri mücadele ve gözettiği diplomasi usullerini değerlendirmeden önce 10 Ağustos 1920’de Saray ve Osmanlı Hükûmetine dikte ettirilen Sevr Antlaşmasını ve O’nu hazırlayan Paris barış görüşmeleri sürecini çok iyi bilmek gerekmektedir.

1.1.2.1.Paris Barış Konferansı

I. Dünya Harbinin galipleri, savaşa son vermek amacıyla Paris’te 32 ülkenin katıldığı uluslararası bir konferans düzenlemişlerdi. Konferansta, İngiltere, Fransa, İtalya, Amerika Birleşik Devletleri ve Japonya’nın başbakan ve dışişleri bakanlarından oluşan “Onlar Konseyi” etkin rol oynamıştı.

18 Ocak 1918 tarihinde Alman İmparatorluğu’nun kuruluşunun yıldönümünde başlayan konferansın öncelikli konuları, yenilen devletlerle barış antlaşmaları imzalamak ve yenedünya düzenini oluşturmaktı. Dolayısıyla Almanya, Avusturya, Macaristan ve Bulgaristan ile ayrı ayrı barış antlaşmaları imzalamışlardı.

Sıra Türkiye ile imzalanacak barışa gelmişti. Galip devletler, Türkiye ile gerçekleştirecekleri barışın şartları üzerinde görüş birliği sağlayamadıkları için görüşmelerden sonuç alınamamıştı. İzmir, İstanbul ve Trakya’nın geleceği ile Ermeni istekleri karşısında konferans, kesin bir karara varamadı. İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan arasında Türkiye topraklarının geleceğinin belirlenmesi konusunda çok ciddi çatışmalar yaşandı. İzmir’in Yunanlılar tarafından işgal edileceği kesinleşince; İtalyanlar, üç

büyükleri protesto etmek amacıyla, 24 Nisan 1919'da Konferanstan çekilerek ülkelerine gitmişlerdi.

15 Mayıs 1919'da İzmir ve Batı Anadolu bölgesindeki bazı yöreler Yunanlılar tarafından işgal edildi. 17 Haziran 1919'da Osmanlı sadrazamı Damat Ferit, Paris'e davet edilmiş, Onlar Konseyinde bir konuşma yapmış ve hükûmetinin görüşlerini sunmuştu. Bütün suçu İttihatçılara atan Damat Ferit, inandırıcı bulunmamış ve büyük bir hayal kırıklığı içinde İstanbul'a dönmüştü. Bu arada, ABD Başkanı Wilson'un Amerikan senatosunun aldığı karar doğrultusunda görüşmelerden çekilip ülkesine gitmesiyle belirsizlik daha da artmıştı. Paris Barış Konferansının genel oturumu 21 Ocak 1920 tarihinde sona ermiş, konunun çözümü, Londra Konferansına ertelenmişti.¹³⁴

1.1.2.2. Türk Devletini Paylaşım Planları ve Sevr Antlaşması (10 Ağustos 1920)

Sevr (Sevres) Antlaşması, Paris Barış Konferansı çerçevesinde yapılan yaklaşık bir yıllık görüşmeler sonucunda ortaya çıkmıştı.

12 Şubat-10 Nisan 1920 tarihinde toplanan Londra Konferansı, 18-26 Nisan 1920 tarihleri arasında gerçekleşen San Remo Konferansı ve 20 Haziran 1920 tarihli Hyte Konferansı, sonuçta "ölü doğmuş antlaşma" olarak nitelendirilen Sevr Antlaşmasının içeriğini oluşturmuştu.¹³⁵ 16 Temmuz 1920 tarihli Spa Konferansı da Sevr Antlaşması'nın tam bir teslimiyet içinde kabul edilmesini sağlayan kararların alınmasını sağlamıştı.

Sevr Antlaşmasını hazırlayan konferanslarda dikkati çeken en önemli husus, adım adım Şark meselesinin gerçekleştirilmek istenmesi idi. Konferanslarda; Türkiye'nin yok edilmesi, hiç olmazsa Türklerin Avrupa'dan atılması düşüncesi hakimdi. Bu sayede İstanbul ele geçirilecek, Trakya ve Batı Anadolu Yunan egemenliğine bırakılacak, Karadeniz'de Pontus Rum Devleti, Doğuda büyük Ermenistan hayali gerçekleşecekti. Türk kalacak bazı topraklar üzerinde ise yeni bir sömürü düzeni kurulacaktı. Bu hayalin gerçekleşmesi için

¹³⁴Bilsel, M. C. (1998). *Lozan I*, İstanbul: Sosyal Yayınlar, 212 vd

¹³⁵Daha geniş bilgi için bkz., Olcay, O. (1981). *Sevres Andlaşmasına Doğru (Çeşitli Konferans ve Toplantıların Tutanakları ve Bunlara İlişkin Belgeler)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1-62

Paris Barış Konferansı'nda düğmeye basılmış ve Osmanlı Devleti aleyhine savaş sırasında yapılan gizli anlaşmalar doğrultusunda paylaşım planları hazırlanmaya başlamıştı.

Paris Barış Konferansı, çeşitli nedenlerle sonuca ulaşamayınca Şark meselesiyle ilgili konuların çözüme kavuşturulması amacıyla 12 Şubat 1920'de Londra'da yeni bir konferans düzenlenmiş ve görüşmeler 10 Nisan 1920'ye kadar devam etmiştir.¹³⁶

Galip devletler, Konferansın başlamasından bir gün sonra Osmanlı Hükûmetine bir nota vererek Kilikya'da Kuva-yı Milliye'nin saldırıları durmadığı takdirde İstanbul'un işgal edileceğini bildirmişlerdi. Bu, daha önce kararlaştırılan senaryonun uygulamaya geçirilmesinden başka bir şey değildi. Nitekim İngiltere, Fransa ve İtalya fazla gecikmemiş, 16 Mart 1920'de İstanbul'u işgal etmişlerdi.

10 Nisan 1920'de sona eren Londra Konferansında Osmanlı Türkiye'siyle ilgili alınan kararlar, Sevr Antlaşmasının önemli bir bölümünü oluşturmuş ve burada ele alınamayan meseleler ve konular da 18-26 Nisan 1920'de toplanan San Remo Konferansına kalmıştı.

San Remo Konferansı, 18-26 Nisan 1920 tarihleri arasında Sevr Antlaşmasının şartlarını tamamlamak amacıyla İtalya'nın San Remo kentinde toplanmıştı. Konferansa, İngiltere başbakanı Lloyd George, Fransa başbakanı Millerand, İtalya başbakanı Francesco Nitti katılmış olup Birinci Dünya Harbinden mağlûp ayrılan Osmanlı Devletinin topraklarıyla Ortadoğu petrollerinin paylaşımı görüşülmüştü.

İngiltere ve Fransa arasında Irak petrollerinin paylaşımı konusunda bir petrol anlaşması imzalandı. Bu anlaşmaya göre Musul İngiltere'nin Irak manda bölgesine dahil ediliyor, buna karşılık Fransa'ya Irak petrollerinden % 25 pay veriliyordu.

Osmanlı Devleti, Asya ve Kuzey Afrika'da bulunan Arap toprakları üzerindeki bütün haklarından mahrûm bırakıldı. Ayrıca Osmanlı Devletinin eski Suriye ve Irak topraklarında "A tipi manda" teşkil edilerek Suriye'nin Fransa, Irak'ın da İngiltere'nin mandasına girmesi

¹³⁶ Olcay, *age.*, 1-445; Bozkurt, G. (2003). "Sevr'i Bilmek Lozan'ı Anlamak". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. XIX/56 (Temmuz 2003). Ankara, 486 vd.

kararlaştırıldı. Bunların dışında Filistin; İngiltere'ye, İzmir ve Trakya; Yunanistan' a bırakılacaktı. Boğazlar için ulusla arası bir komisyon kurulacaktı.

Sınırları sonradan belirlenmek üzere Ermenistan'ın güneyinde, Suriye ve Irak sınırlarının kuzeyinde özerk bir Kürdistan'dan söz edildi. Oluşturulması düşünülen büyük Ermenistan'ın ABD mandası altına alınması ve durumun ABD'ye bildirilmesi fikrinde görüş birliğine varıldı. Ancak, Amerika senatosu, 1 Haziran 1920'de aldığı bir kararla Ermenilerin mandaterliğini reddetti.¹³⁷

Ankara Hükûmetinin görüşlerine gerek duyulmadan hazırlanan Sevr Antlaşmasının taslağı, 11 Mayıs 1920'de Paris'e çağrılan Osmanlı Heyetine verildi. Fransız başbakanının deyimiyle "iyi niyetle" hazırlanan antlaşmaya verilecek yazılı cevap için de Osmanlı Hükûmetine bir aylık kısa bir süre tanınmıştı.

Tevfik Paşa'nın başkanlındaki Osmanlı heyetine verilen taslağın bir özeti de basına dağıtıldı. Tevfik Paşa, bağımsızlık prensibiyle hiçbir şekilde uyuşmayan bu antlaşma taslağının kabul edilemez olduğunu bildirdi. Antlaşma taslağından kısa bir süre sonra haberdar olan Türk basını da kabul edilmesi halinde böyle bir antlaşmayı Türkiye'nin idam fermanı olarak nitelendirdi.

Damat Ferid Paşa, antlaşma tasarısına yönelik eleştirilerin artması üzerine 18 Haziran 1920'de Paris'e gitmiş, 25 Haziran 1920'de kendilerine sunulan barış antlaşmasındaki önemli konuları içeren cevabi metni, Barış Konferansı başkanlığına teslim etmişti. Diğer konularla ilgili hükûmet görüşü de Damat Ferid'in Paris'ten ayrıldığı gün, yani 8 Temmuz 1920'de ulaştırılmıştı. Bu arada genel Yunan saldırısı da başlatılmış, Batı Anadolu'nun önemli şehirleri işgal edilmişti.

11 Temmuz 1920'de Belçika'da Spa Konferansında bir araya gelen müttefik devletlerin temsilcileri, barış antlaşması tasarısına ilişkin Osmanlı görüşlerini incelemiş ve 16 Temmuz 1920'de içi aşağılayıcı sözcükler ve tehdit unsurlarıyla dolu bir cevap hazırlamışlardı. Adeta bir ültimatomu andıran cevabi yazıda şunlar yazılı idi: "...Eğer Osmanlı

¹³⁷Olca, *age.*, 445-586

Hükûmeti, antlaşmayı imzalamaktan kaçınırsa...Müttefikler, antlaşmanın maddelerine uygun olarak, bu kararı yeniden inceleyip, Türkleri Avrupa'dan sonsuza dek kovmak durumunda kalacaktır. Müttefik Devletler, Osmanlı Devletinin antlaşma maddelerini kesinlikle kabul ettiğini ve imza niyetinde bulunduğunu bildirmek için on günlük bir süresi olduğunu bu cevapla bildirirler. Sözü geçen süre Temmuzun yirmi yedinci günü gece yarısı sona erecektir. Eğer, antlaşma bu koşullar içinde imza edilmeyecek olursa, Müttefik Devletler uygun gördükleri önlemleri alacaklardır...”

Müttefik devletler, barış antlaşmasının imzalanması için Osmanlı Hükûmetine 27 Temmuz 1920'ye kadar 10 günlük bir süre tanımışlardı.¹³⁸

Olağanüstü şartların yaşandığı bu günlerde Sultan Vahdettin, Kanûn-ı Esasinin kendisine verdiği yetkiye dayanarak barış antlaşması ilgili nasıl bir yol izleneceği konusunda 22 Temmuz 1920'de Yıldız Sarayının merasim salonunda bir toplantı düzenledi. Sultan Vahdettin'in başkanlığında toplanan Saltanat Şurasında, Veliaht Abdülmecid Efendi, Damad Ferid, Bakanlar, Senato üyeleri, önde gelen bilim adamları, yüksek rütbeli subaylar bir araya geldi. Toplantıya katılan önemli isimlerden bazıları şunlardı: Senato(ayan meclisi) Başkanı Tevfik Paşa, eski sadrazamlardan İzzet Paşa, Ali Rıza Paşa, Salih Paşa, Abdurrahman Şeref Bey, Rıza Tevfik ve üst düzey komutanlar Müşir Fuad, Osman, Zeki, Kazım, Ömer Rüşdü Paşalar, Süleyman Paşa, Topçu Feriki Rıza Paşa, Zeki Paşa vs.

Toplantıda ilk olarak Paris'te bulunan İçişleri Bakanı Reşid Bey'in telgrafı okunmuştu. Telgrafta; antlaşma kabul edilmediği takdirde İstanbul'un Türklerden alınacağı bildiriliyordu. Zira İtilaf Devletleri temsilcileri, Osmanlı Devletinin barış antlaşmasını kabul etmediği takdirde İstanbul'un Yunanlılar tarafından işgaline karar verdiklerini bildirmişlerdi. Bu acı haberin ardından aynı içerikteki hükûmet beyannamesi okunmuştu. Beyannamede, antlaşma tasarısının kabul edilmesi isteniyor; yoksa Yunan işgalinin kaçınılmaz olduğu vurgulanıyordu.

¹³⁸Olca, *age.*, 595.

Telgraf ve hükûmet beyannamesinin ardından Damad Ferit Paşa, kısa bir konuşma yaparak tasarının kabul edilmesi yönünde görüş bildirdi. Daha sonra söz alanların hepsi de aynı görüşü paylaşmışlardı. Son sözü, Saltanat Şurasına bizzat başkanlık yapan Sultan Vahideddin almış ve antlaşmanın imzalanmasını kabul edenlerin ayağa kalkmasını istemişti. Salonda bulunanların hepsi ayağa kalkmış ve el bağlayarak bu idam fermanı önünde kadere rıza göstermişlerdi. Toplantıda, Vahdettin'in oyununa gelmeyen tek isim Topçu Feriki Rıza Paşa olmuştu. Padişaha saygıdan ötürü ayağa kalkmıştı; fakat antlaşmaya imza koyulması konusunda "çekimser" kalarak diğerlerine katılmadığını göstermişti.¹³⁹

Saltanat Şurasında kabul edilen antlaşma taslağının imzalanması için Ayan üyesi Birinci Ferik Hadi Paşa ile Ayandan eski Şura-yı Devlet (Danıştay) reisi Filozof Rıza Tevfik ve Bern Elçisi Reşat Halis Bey görevlendirilmiş ve Paris'e gönderilmişti.

Sevr Antlaşması, 10 Ağustos 1920'de saat 16:00'da Sevr'de Porselen Fabrikası Sergi Salonunda önce Osmanlı temsilcileri ve sonra da müttefik devletlerin temsilcileri tarafından imzalanmıştı. On iki bölüm ve 433 maddeden oluşan Sevr Antlaşmasının geçerlilik kazanması için öncelikle, Osmanlı Parlamentosunda kabul edilmesi gerekiyordu. Ancak, Osmanlı Parlamentosu, 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgali ve sonraki gelişmeler nedeniyle çalışmadığı için kendini fesh etmiş ve Padişah Vahdettin de 11 Nisan 1920'den sonra süresiz tatil etmişti. Dolayısıyla, Sevr Antlaşması Osmanlı parlamentosu tarafından onaylanmamıştı.¹⁴⁰

İtilaf Devletleri tarafından henüz tanınmamış olsa da Ankara'daki TBMM Hükûmeti; Sevr'i tanımadığını, çeşitli vesilelerle açıklamış ve bu konudaki tepkisini çok sert bir şekilde ortaya koymuştu. Kazım Karabekir, 17 Ağustos 1920'de TBMM başkanlığına gönderdiği bir telgrafta, Sevr Antlaşmasının imzalanmasına tepki göstererek şöyle söylüyordu¹⁴¹:

"Vatansız ve vicdansız üç serserinin, yine kendileri gibi millet ve vatanla alakası olmayan

¹³⁹Meray, S. L.; Olcay, O. (1977). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri. Mondros Bırakışması, Sevr Andlaşması. İlgili Belgeler*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 35 vd.

¹⁴⁰Hüseyin Kazım Kadri, age.,170 vd; Turan, *Türk Devrim Tarihi II*, 189 vd

¹⁴¹Özüçetin, Y., Ataş, N. (2015) . "Meclis Celse Zabıtlarında Sevr Muahedesine Karşı Tepki ve Yorumlar". *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 1/2, ss.40-68, 48 vd.;TBMM. (1920). *TBMMZC. Devre: 1, Cilt: III (23.04.1920-28.02.1921)*, Ankara: TBMM Basımevi, 333.

birkaç kişi adına barış antlaşmasını imza ettiklerini ajansta gördük...Bu antlaşmanın imza edilmesini kararlaştıranların ve antlaşmaya imza atanların vatana ihanetle itham olunmasını ve haklarında gıyaben karar verilmesini, bu vatansızların isimlerinin her yerde lanetle anılmasını ve duyurulmasını arz ve teklif ederim”.

Kazım Karabekir’in bu önerisi, TBMM’nin 19 Ağustos 1920 tarihli birleşiminde görüşülmüş, Saltanat Şurasında antlaşma tasarısını kabul edenleri ve 10 Ağustos 1920’de Sevr Antlaşmasını imzalayanları vatana ihanet ile suçlayarak vatansız sayılmaları yönünde önemli bir karar alınmıştı. Ayrıca Sevr Antlaşmasının hiç bir surette TBMM’yi bağlamadığını da ilan etmişti.

Sevr’e imza koyan tek devlet Yunanistan olmuş, bunun dışında hiçbir devlet tarafından onaylanmamış ve yürürlüğe girmemişti. İtalya, İzmir’in Yunanlılara verilmesinden dolayı antlaşmadan hoşnutsuzluğunu açıkça bildirip tavır almış, Fransa hükûmeti de fazla bir kazancı olmadığı ve Yunanlılar adına çalışıldığı gerekçesiyle Fransız kamuoyu tarafından eleştirilmişti. ABD ise bu sıralarda içe dönük bir siyaset sürdürdüğü için her türlü uluslararası girişimden elini eteğini çekmişti.

Sevr Antlaşmasının ilk 26 maddesi, diğer devletlere imza ettirilen antlaşmalarda olduğu gibi Milletler Cemiyet misakı ve işleyişiyle ilgilidir.¹⁴² Osmanlı Devletini kukla bir devlet haline getirmek amacıyla hazırlanan Sevr Antlaşmasına göre İstanbul; Osmanlı Devletinin başkenti olarak kalıyordu. Padişah ve Osmanlı Hükûmeti burada oturabilecekti. Ancak, Osmanlı Devleti, azınlıkların haklarını gözetmez ise İstanbul Türklerin elinden alınacaktı. (36. madde)

Sınırlar, Sevr Antlaşmasıyla oldukça değişikliğe uğramıştı. Edirne ve Kırklareli dahil olmak üzere Trakya’nın büyük bölümü Yunanistan’a veriliyor; Antep, Urfa, Mardin ve Cizre kent merkezleri Suriye’ye bırakılıyordu.(27-36. maddeler)

¹⁴²Meray, S. L.; Olcay,O. (1977). *Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 47 vd.

İstanbul ve Çanakkale Boğazı ile Marmara Denizi silahtan arındırılıyor, savaş ve barış zamanında bütün devletlerin gemilerine açık hale getiriliyordu. Boğazlarda deniz trafiği on ülkeden oluşan uluslararası bir komisyon tarafından yönetiliyor; komisyon gerekli gördüğü zaman İtilaf Devletlerinin donanmalarını yardıma çağırabiliyordu.(37-61. maddeler)

Ülke içinde bölgesel Kürt Özerkliği kabul ediliyor, İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcilerinden oluşan bir komisyon marifetiyle Fırat'ın doğusunda yerel bir yönetim oluşturuluyor; Kürtler bir yıl sonra dilerse Milletler Cemiyetine bağımsızlık için müracaat edebilme hakkına sahip oluyorlardı.(62-64. maddeler)

Osmanlı Devleti, İzmir ile ilgili egemenlik haklarının kullanımını beş yıl süreyle Yunanistan'a bırakıyor; bu sürenin sonunda bölgenin Osmanlı Devletine veya Yunanistan'a katılması için halk oylaması yapmak zorunda bırakılıyordu. (65-83. maddeler)

Osmanlı Devleti, Ermenistan Cumhuriyetini tanıyor, Türk-Ermeni sınırı, ABD Başkanının hakemliğinde belirleniyordu.(88-93. maddeler)

Osmanlı Devleti, büyük harpte veya daha önce kaybettiği Arap ülkeleri, Kıbrıs ve Ege Adaları üzerinde hiçbir hak iddia edemiyordu. (94-122. maddeler)

Ayrıca din ve dil ayrımı gözetmeksizin tüm vatandaşlarına eşit haklar veriyor, tehcir edilen gayrimüslimlerin malları iade ediliyor, azınlıklar her seviyede okul ve dini kurumlar kurmakta serbest bırakılıyordu. Osmanlı Devletinin antlaşmadan doğan yükümlülüklerini yerine getirip getirmediği galip devletler tarafından denetim altına alınıyordu. (140-151. maddeler)

Türk maliyesi, galip devletlerin oluşturacağı mali bir komisyonun denetimi altına alınıyor, kapitülasyonlar tekrar ihya ediliyor, 1914'te Osmanlı Devletinin tek taraşı olarak feshettiği kapitülasyonlar, galip devletlerin vatandaşları lehine yeniden düzenleniyordu. (260-268 maddeler)

Görüldüğü gibi I. Dünya Harbine son veren barış antlaşmalarının içinde şartları en ağır olan antlaşma; Sevr Antlaşmasıydı. I. Dünya Harbi esnasında Osmanlı Devletinin toprakları

üzerinde çıkar bölgeleri oluşturmak üzere kabul edilen gizli anlaşmaların doğal bir sonucu olarak karşımıza çıkartılan Sevr Antlaşması; Türk Milletinin yazgısını değiştiren, O'nu yaşama hakkından mahrûm eden, “ölüm fermanı” niteliğinde bir antlaşma idi. Türkün ana yurdunda yapay devletçikler oluşturan bir intikam belgesiydi.

İstanbul Hükûmeti ve saray; kendilerine İstanbul ve çevresinde yaşama hakkı tanıyan Sevr Antlaşmasını içlerine sindirmeye çalışırken, TBMM Hükûmeti tarafından reddedilmişti. Tarih önünde “ölü doğmuş bir antlaşma” olarak değer kazanan Sevr Antlaşması; Türk İstiklal mücadelesinin başlamasına vesile olmuş, 18 Temmuz 1920’de Misak-ı Milli’de belirtilen istiklal-i tamme gerçekleştirilene kadar şeref ve haysiyet mücadelesine devam edileceği vurgulanmıştır. Nitekim TBMM Orduları, büyük bir azim ve imanla İstiklal mücadelesini başarıya ulaştırmakla kalmamış, Türk Milletinin yazgısının Sevr paçavrasından ibaret olmadığını da ispatlamıştır.

1.1.2.3. İkinci Londra Konferansı(21 Şubat-12 Mart 1921) ve Sevr Antlaşmasının Tadili

İngiltere ve müttefikleri, galip devletler sıfatıyla Osmanlı Devletine 10 Ağustos 1920’de Sevr Antlaşmasını imzalatmışlar; fakat bu antlaşmaya bir türlü işlerlik kazandıramamışlardı.

Sevr Antlaşmasında yer alan ağır şartların, TBMM tarafından kabul edilmeyeceğinin anlaşılması, Fransa ve İtalya’nın da antlaşma şartlarının uygulanması konusunda ısrarcı olmamaları; hatta İngiltere’ye karşı tavır almaya başlamaları, yeni bir sürecin başlamasına zemin hazırlamıştı. Bunda, TBMM Hükûmetinin Anadolu’da başlattığı İstiklal mücadelesinin hiç umulmadık bir şekilde başarılı olması, Batı cephesinde Yunanlılara karşı kazanılan I. İnönü zaferinin ve doğuda 2-3 Aralık 1920’de gerçekleştirilen Gümrü Barış Antlaşmasını hazırlayan Türk askeri başarısının da önemli payı vardı. Ayrıca Ankara’nın Sovyet Rusya ile ittifak arayışı içinde olması ve 24 Ağustos 1920’de Barış ve Dostluk Antlaşmasının parafe edilmesi, İngiltere’yi telaşlandırmıştı. İngiltere’yi düşündüren bir başka konu da

Hindistan'daki hilafet hareketinin kanlı bir ihtilale dönüşeceği korkusu idi. İngiltere'nin, Hindistan Müslümanlarından gelen rahatsızlığı da yatıştırması gerekiyordu.¹⁴³

Sevr Antlaşması hükümlerinin değiştirilmesini kaçınılmaz gören İngiltere ve müttefikleri, 21 Ocak 1921'de Paris'te bir araya gelmişlerdi. 25 Ocak toplantısında doğu meselesinin çözümlenebilmesi ve Sevr Antlaşmasının şartlarının hafifletilmesine ilişkin bir konferansın toplanmasına karar vermişlerdi. Londra'da toplanacak olan konferansa Osmanlı Hükûmeti ile Yunanistan temsilcilerini davet etmişler; fakat TBMM Hükûmetini, doğrudan davet etmemişlerdi.

İngiltere ve müttefikleri, İstanbul'da bulunan temsilcileri aracılığıyla 26 Ocak 1921'de Osmanlı Hükûmetine yapılan çağrıda, Londra'ya gelecek Türk Heyeti içinde Ankara temsilcilerinin de olabileceğini belirtilmişti. Bu davet biçimi, ilgili devletlerin Ankara Hükûmetini hala tanımak istemediklerini göstermekteydi.

Tevfik Paşa, İtilaf Devletlerinden gelen daveti, 27 Ocak 1921'de tarihinde Ankara'ya iletmiş, Ankara-İstanbul arasında önemli gelişmelerin yaşanmasına neden olmuştu.¹⁴⁴ Mustafa Kemal Paşa, TBMM'nde okunan ve Tevfik Paşa'ya 28 Ocak 1921'de gönderdiği cevabi telgrafta; "Milli iradeye dayanarak Türkiye'nin geleceğine el koyan tek kanûni ve bağımsız hakim kuvvet, Ankara'da kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisidir. Türkiye'ye ait bütün meselelerin çözümünü görevli ve her türlü dış ilişkilerde muhatap ancak; işte bu Meclis'in Hükûmet Heyetidir.

İstanbul'da herhangi bir heyetin meşrû bir kanûn ve hukuk koyma yetkisi yoktur. Bundan dolayı böyle bir heyetin kendine Hükûmet adı vermiş olması, milletin hakimiyet hukukuna açıkça aykırı olduğundan bu ad altında memleket ve milletin hayatına dair meselelerde dışarıya karşı kendini muhatap göstermesi uygun görülmez. Heyetinize düşen vatanla ve vicdanla ilgili görev de gerçek durumu kabullenerek millet ve memleket adına kanûni muhatap olan Hükûmetin Ankara'da olduğunu kabul ve ilan etmektir. (Yaşa, sesleri). Millet ve memleketimiz adına kanûni yetkiye sahip Hükûmetin Ankara'da olduğu İtilaf

¹⁴³Öke, M. K. (1991). *Hilafet Hareketleri*. Ankara, 18

¹⁴⁴Atatürk, *age.*, 370 vd.

Devletlerince takdir edildiği şüphesiz olduğu halde anılan devletlerin bu görüşlerini göstermekte gecikmeleri; İstanbul'da aracılık eden bir heyetin varlığını kendileri için yararlı olabileceğini sanmalarından ileri gelmektedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti barış ve iyi ilişkileri ciddiyet ve içtenlikle istediğini ve yalnız milli hukukun tanınmasını istemelerinden ibaret olan şartlarını bir daha ilan ve işte bu hukukun onaylanması halinde önerilecek barış görüşmelerini kabûle hazır olduğunu bildirmiştir. İtilaf Devletleri Londra'da yapacakları konferansta Şark meselesini adalet ve hak çerçevesinde çözmeye karar vermişler ise davetlerini doğrudan doğruya Türkiye Büyük Millet Meclisine yapmalıdırlar.”diyerek milli iradeye dayanan ve Türkiye'nin geleceğine el koyan tek meşrû gücün TBMM ve O'nun hükûmeti olduğunu bildirmiş, İtilaf Devletlerinin de doğu meselesini adalet ve hukuk prensipleri doğrultusunda çözmek istiyorlarsa TBMM Hükûmetinin doğrudan doğruya davet edilmesi gerektiğini vurgulamıştı.¹⁴⁵ Dolayısıyla, Anadolu'ya tabi olması gereken İstanbul Hükûmeti heyeti içinde Londra'ya temsilci göndermeyi reddetmişti.¹⁴⁶

Buna karşın, konferansa doğrudan doğruya çağırılması halinde Dışişleri Bakanı Bekir Sami (KUNDUH) Bey başkanlığında bir heyet oluşturulmuştu. Heyet, 6 Şubat 1921'de Ankara'dan yola çıkarak Antalya üzerinden Brendizi'ye ve oradan da 17 Şubat 1921'de Roma'ya ulaşmıştı. Türk Heyeti, bir müddet Roma'da kaldıktan sonra İtalya Dışişleri Bakanı Kont Sforza'nın girişimleriyle Londra Konferansına davet edilmişti.¹⁴⁷

21 Şubat-12 Mart 1921 tarihleri arasında yapılan Londra Konferansının ilk günkü oturumuna İstanbul Hükûmeti davet edilmedi. Ankara Hükûmetinin temsilcileri de daha Londra'ya gelememişlerdi. İlk gün, Yunanlıların Anadolu macerasına devam ettirilip ettirilmeyeceği tartışıldı. Fransa ve İtalya'nın karşı çıkmalarına karşın; savaşın bitirilmesi yönünde bir karar da çıkmamıştı.

Konferansın 23 Şubat 1921'deki oturumunda Türk tarafı dinlenmişti. Yunan temsilcilerin alınmadığı toplantıda, İstanbul Hükûmeti ile TBMM Hükûmeti temsilcilerini

¹⁴⁵Atatürk, *age.*, 379

¹⁴⁶Baytok, *age.*, 138

¹⁴⁷Geniş bilgi için bkz., Dönmez, A. (1996). *Londra Konferansı ve Bekir Sami Bey*. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Malatya

birbirlerine düşürüp aralarındaki anlaşmazlıktan yararlanmayı düşünen İngiltere ve müttefiklerinin planları tutmadı. Çünkü 22 Şubat'ta Türk temsilcileri bir araya gelmiş ve Saint James Sarayındaki toplantıda nasıl bir davranış sergileneceği konusunda önemli bir karara varmışlardı. Tevfik Paşa, Ankara temsilcilerine “vicdan-ı milli icabını ifa edeceğini” söylemişti. Ertesi gün Türkiye adına güzel şeyler yaşanmıştı. Konferans başkanı Tevfik Paşa'ya söz hakkı verdiğinde; “Söz, Türk Milleti'nin gerçek temsilcisi olan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti temsilcisidir” diyerek önceliği Bekir Sami Beye bırakması, bu oyunun tutmadığının en güzel delilini oluşturmuştu.

Konferansta söz alan TBMM temsilcisi Bekir Sami Bey, doğuda sürekli ve adil bir barışın kurulabilmesi için Türk devletinin sınırlarının Misak-ı Milli'de belirtildiği gibi tespit edilmesini istedi. Öteden beri Türk bağımsızlığını kısıtlayan siyasi, iktisadi, hukuki vb. yaptırımların kaldırılmasını, İstanbul'un güvenliği ve boğazların Türk hakimiyeti gözetilerek statüsünün belirlenmesini istedi.

İngiltere ve müttefikleri, Londra Konferansında yapılan görüşmelerde Sevr Antlaşmasıyla ilgili hükümlerde en ufak bir değişikliğe gitmemişlerdi. Türk Heyeti de kendilerine verilen direktif doğrultusunda Misak-ı Milli ilkelerinin dışına çıkmadılar. Sevr benzeri hiçbir antlaşmaya sıcak bakmadılar. Bu da hiç alışık olmadıkları bir durum olduğu için İtilaf devletlerini oldukça kızdırmıştı. Türk heyetinin tek kazancı, Misak-ı Milli'nin dünya kamuoyuna tanıtılması olmuştu.¹⁴⁸

Konferans, Sevr'in değiştirilmesi veya hafifletilmesi konusunda her hangi gelişme kaydedemediği için fiyasko ile sonuçlanmıştı. Ancak, Türk Dışişleri Bakanı ve aynı zamanda heyet başkanı olan Bekir Sami Bey, Londra'da bulunduğu süre içerisinde uluslararası alanda TBMM Hükûmetinin etkisini artırmak ve barışın daha erken gerçekleşmesini sağlamak amacıyla Fransız, İtalyan ve İngiliz muhataplarıyla ikili anlaşmalar yapmıştı.

İyi niyetlerle gerçekleştirildiği düşünülen; fakat Milli Mücadelenin ve Türk bağımsızlığının en önemli belgesi olan Misak-ı Milli ilkelerine ters düşen bu anlaşmalar

¹⁴⁸Sonyel, 126 vd.

yüzünden Bekir Sami Bey'in başı oldukça ağrıdı. Yurda dönüşte, TBMM'nce istifası istendi. Yaptığı anlaşmalar da geçersiz sayıldı.¹⁴⁹

Bekir Sami Bey'in Londra Konferansı sırasında gerçekleştirdiği ikili anlaşmalardan ilki, Türk-Fransız Anlaşması idi.¹⁵⁰ 11 Mart 1921'de imzalanan Türk-Fransız Anlaşmasına göre Fransızlar; idari, askeri ve iktisadi yönden büyük bir avantaj elde etmişlerdi. Özellikle, Birinci Dünya Harbinin ilk günlerinde iptal edilen kapitülasyonlara benzer birtakım ayrıcalıklara sahip olmuşlardı. Bu durum ise Misak-ı Milli ve İstiklal-i Tamm fikrine ters düşüyordu.¹⁵¹

12 Mart 1921'de İngilizlerle yapılmış olan Üsera Mübadelesi Anlaşması da adli ve hukuki çerçevede istiklalimizi hiçe sayan ve eşit şartlarda gerçekleştirilmeyen bir anlaşmanın şartlarını içeriyordu. Çünkü karşılıklılık (mütekabiliyet) özelliği yoktu. Anlaşmanın içeriği ise İngilizlerce dikte ettirilen şartlardan oluşturulmuştu.

Bekir Sami Bey ile Robert Vansittart arasında imzalanan "Tutsakların Hemen Salıverilmesi için Anlaşma" adlı belgenin birinci maddesinde "kendi istekleri hilafına" Türkiye'de alıkonan İngiliz savaş esirleri ile diğer İngiliz vatandaşlarının derhal salıverilmesi isteniyordu.

Buna karşılık, İngilizlerin elinde bulunan Türk savaş esirleri ve sivillerin derhal salıverilmeleri söz konusu edilmemişti. Anlaşmada; 1 Ağustos 1914 tarihi itibarıyla Osmanlı Devletinin sınırları içinde ve savaş halinin sürdüğü günlerde savaş kanûnlarına veya teamüllerine karşı suç işledikleri iddia edilenlerle toplu ölümlere sebebiyet verdikleri iddia edilenlerin yargılanacakları ve salıverilmeyecekleri ifade edilmişti.¹⁵² Yargılama İngiliz kanûnları kapsamında yapılacaktı. Anlaşmanın hazırlanması sırasında taraflar arasındaki hukuki eşitlik büyük ölçüde ihlal edilmişti. İngilizler, Türk vatandaşlarını, Türk topraklarında

¹⁴⁹Aydın, *Misak-ı Milli ve Yeni Türk Devletinin Sınırları*, 116 vd; Öztoprak, agm., 99 vd.

¹⁵⁰Bayur, Y.H. (1973). *Türkiye Devletinin Dış Siyaseti*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 87; Yavuz, B. (1994). *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri, Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922*. Ankara, 111 vd.

¹⁵¹Erim, N.(1953). *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri I*. Ankara, 540 vd; Soysal, İ.(1984). "Türk-Fransız Siyasal İlişkileri (1921-1984)". *Belleten*. XLII/188 (Ekim 1983). ss. 959-1044. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 964 vd.

¹⁵²Şimşir, B. N.(1976). *Malta Sürgünleri*. İstanbul, 401 vd.; Jaeschke, G. (1971). *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*. Ankara: Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 278 vd.; Kürkçüoğlu, Ö. (1978). *Türk-İngiliz İlişkileri(1919-1926)*, Ankara, 175 vd.

kendi iddialarına ve yine kendi değer yargılarına göre yargılayacaklardı. Bu hususlar uluslararası hukuk kurallarından mütakabiliyet ilkesine ve esasına ters düşmekte idi. Eğer, tutsaklar salıverilecekse, karşılıklı olarak esirlerin salıverilmesi gerekirdi. Anlaşma, bu haliyle, elbette kabul edilemezdi.

Yapılan üçüncü anlaşma, Bekir Sami Bey ile Kont Sforza arasında 12 Mart 1921 tarihinde gerçekleştirilen Türk-İtalyan Anlaşması idi. Bu anlaşma da İtalyanlara verilen iktisadi imtiyazları içeriyordu. Anlaşmaya göre Antalya, Burdur, Muğla, Isparta, Afyon, Kütahya, Aydın ve Konya civarında söz konusu olabilecek iktisadi teşebbüslerde, İtalyanlara öncelik tanınıyordu. Ayrıca bu yörelerde Türk hükûmetinin yerli sermaye ile yapamayacağı işlerde İtalyan sermayesine öncelik vereceği, Ereğli maden işletmesinin bir İtalyan-Türk işletmesine devredileceği kararlaştırılmıştı. Buna karşılık İtalyanlar da müttefiklerine karşı, İzmir ve Trakya konusunda TBMM Hükûmetinin hukukunu gözetmeyi taahhüt etmişti.¹⁵³

Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'in yaptığı anlaşmalar, Mustafa Kemal ve TBMM'nce reddedildi. Bekir Sami Bey, Misak-ı Milliye ters düştüğü gerekçesiyle çok ağır bir şekilde eleştirildi. İstifası istendi. Bekir Sami Bey de TBMM'nde kendini savunduktan sonra istifa etti. Daha sonraki günlerde, bu anlaşmaların yerine geçecek şekilde Türk Milletine hayat hakkı tanıyan, hukukunu meşrû kılan anlaşmalar yapılmıştır. Örneğin, 20 Ekim 1921'de Fransızlarla; Ankara İtilaf-namesi ve İngilizlerle; 23 Ekim 1921'de Esir mübadelesine ilişkin yeni bir anlaşma imzalandı.

1.1.2.4. Ankara İtilaf-namesi (20 Ekim 1921)

Türkiye ile Fransa arasındaki ilk diplomatik görüşmeler, 1920 Haziranında başlamıştı. Ancak, önemli gelişmeler, Londra Konferansıyla birlikte yaşanmış; fakat Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey'in, Fransa Başbakanı Aristide Briand ile yaptığı 11 Mart 1921 tarihli anlaşmanın Ankara Hükûmeti tarafından geçersiz sayılması üzerine Türk-Fransız ilişkileri olumsuz yönde etkilenmişti.

¹⁵³Tansel, S. (1991). *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar IV*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 55 vd

İnönü Zaferleriyle birlikte elde edilen askeri ve siyasi başarılar üzerine Fransa, Türkiye ile yeniden bir anlaşma zemini aramaya başlamış, 9 Haziran 1921’de Fransız Senatosu Dışişleri Komisyonu Başkanı Henri Franklin Bouillon’u “gayr-ı resmi” olarak Ankara’ya göndermişti. Mustafa Kemal Paşa, H. Franklin Bouillon’u bizzat kendi misafir etmiş ve iki hafta süren görüşmeler yapılmıştı. Görüşmelere, Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Tengirşek ve Fevzi Paşa da katılmışlardı. Görüşmelerde Misak-ı Milli ilkeleri esas alınmış ve Fransız işgali altındaki toprakların geleceği, kapitülasyonlar ve Sevr Antlaşmasının yerini alacak olan barış antlaşmasının şartları ve Fransa’nın tutumu tartışılmıştı.

Görüşmelerin sürdürüldüğü tarihlerde başlayan Yunan saldırısı üzerine, bir süre beklemeyi tercih eden Fransa, Sakarya Meydan Muharebesinden sonra görüşmelere tekrar başlamış ve 20 Ekim 1921’de Ankara İtilaf-namesi imzalanmıştı.¹⁵⁴

Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Tengirşek ve H. Franklin Bouillon tarafından imzalanan Ankara İtilaf-namesiyle birlikte Türk-Fransız ilişkilerinde olumlu gelişmeler kendini göstermiş, Fransa; savaşa son vererek işgal ettiği topraklardan askerini geri çekmeye başlamıştı.(3. Madde)

İskenderun Sancağı, yeni oluşturulan Suriye yönetiminde özerk bir yapıya kavuşturulmuştu. Buna göre, İskenderun sancağının Türk ırkından olan ahalisinin kültürel özelliklerinin korunması ve ilerlemesi için her türlü kolaylığın sağlanacağı, Sancakta Türk dilinin resmi dil olacağı ifade edilmiş(7. Madde), Türkiye-Suriye sınırı çizilmişti(8. Madde).

Ayrıca Sınır ötesinde kalmasına karşın, Osmanlı Devletinin kurucusu Osman Gazi’nin büyük babası olduğu söylenen Süleyman Şah’ın mezarının bulunduğu Caber Kalesi, Türk toprağı sayılmış, Türkiye’nin burada muhafızlar bulunduracağı ve kaleye Türk bayrağı çekeceği kabul edilmiştir.(9. Madde)

Ankara İtilaf-namesi, TBMM Hükûmetinin Batılı Devletlerce tanınmasının yolunu açmıştı. Bu anlaşmayla Fransa, öteden beri meşruiyetini tartıştıkları TBMM Hükûmetini tanımak mecburiyetinde kalmıştı. Ankara İtilaf-namesi, Lozan Barış Antlaşmasıyla teyit

¹⁵⁴Soysal, *age 1.*, 50

edilmiş ve ondan sonra da yürürlükte kalmıştır. Özellikle, Hatay meselesinin çözümünde başvuru en önemli siyasi ve hukuki bir belge olmuştur.¹⁵⁵

1.1.2.5. Türkiye ile İngiltere Arasında Tutsakların Serbest Bırakılması (23 Ekim 1921)

Sakarya Meydan Muharebesinden sonra imzalanan antlaşmalardan bir diğeri de Türkiye ile İngiltere arasında 23 Ekim 1921’de imzalanan Tutsakların Serbest Bırakılması Antlaşmasıdır.

Bilindiği gibi, 21 Şubat -12 Mart 1921 tarihleri arasında gerçekleştirilen Londra Konferansı sırasında İngiltere ile esir değişimine ilişkin anlaşma, TBMM’nde Misak-ı Milliden ödün verildiği gerekçesiyle kabul edilmemişti. Bunun üzerine 23 Ekim 1921’de İngiltere’nin İstanbul’daki Yüksek Komiseri Rumbold ile Ankara Hükûmetinin İstanbul’daki temsilcisi Kızılay II. Başkanı Hamit Bey arasında yeni bir antlaşma imzalanmıştır. Anlaşmaya göre; Anadolu’da bulunan İngiliz esirlerinin Malta’da bulunan Türk esirleriyle “mütekabiliyet” esasına uygun olarak değişimi karar altına alınmıştı.¹⁵⁶

1.1.3. Sovyet-Rusya ile İlişkiler

1.1.3.1. Moskova Antlaşması

TBMM Hükûmeti, San Remo’da alınan kararlar doğrultusunda kesinleşen Sevr Antlaşmasının Osmanlı Hükûmetine ulaştığı gün, Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey Başkanlığında bir heyeti Moskova’ya göndermişti. 11 Mayıs 1920’de yola çıkan Bekir Sami Bey heyeti, deniz yolunu tercih ederek Trabzon ve Taupse üzerinden Temmuz 1920 sonlarına doğru Moskova’ya ulaşmıştı. Ruslar, bu tarihlerde Ermeni ve Gürcü heyetleriyle Kafkasya’nın geleceğini de yakından ilgilendiren görüşmeler sürdürdüğü için Türk-Sovyet

¹⁵⁵Özgiray, A. (1992). “Türk-Fransız İlişkileri”. *Tarih İncelemeleri Dergisi VII*, İzmir, 68.

¹⁵⁶Jaeschke, age., 193 vd.; Şimşir, *Malta Sürgünleri*, 450; Doğanay, R. (2000). “Milli Mücadele’de Türk-İngiliz Esir Değişimi”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 10/1. ss. 69-78, Elazığ, 75 vd; Çapa, M. (1989). “Sakarya Savaşı’ndan Sonra İmzalanan Türk İngiliz Esir Mübadelesi Anlaşmasının Uygulanması ve Belgeler”. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*.1/3. ss. 399-418, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 403 vd

görüşmeleri başlayamadı. Türk-Sovyet Dostluk Antlaşmasına ilişkin görüşmeler, 10 Ağustos 1920’de Sovyet-Ermeni Antlaşmasının imzalanmasından sonra başlatılabilmisti.

Taraflar, dostluk antlaşmasına esas olacak konular üzerinde anlaşma sağlamış ve 20 Ağustos 1920’de Türk-Sovyet Dostluk Antlaşmasını parafe etmişlerdi. Fakat bu andan itibaren, Türk-Sovyet Dostluk Antlaşmasını tehlikeye düşürecek önemli gelişmeler yaşandı. Antlaşmanın yapılabilmesi için Ruslar, Türkiye’ye yapılacak askeri yardım karşılığında, Ermeniler adına Van, Muş ve Bitlis’i istemişlerdi. Kabul edilemez nitelikteki Rus istekleri, bu olumlu gelişmelere, gölge düşürmüştü.

Türk heyeti üzerinde şok etkisi yaratan Rus istekleri, TBMM Hükûmetinin Misak-ı Milli’den taviz vermesi anlamına geliyordu. TBMM Hükûmetinin bu istekleri kabul etmeyeceğini çok iyi bilmelerine rağmen böyle bir öneri ile Türk heyetinin karşısına çıkmalarının nedeni; öncelikli olarak zaman kazanmak isteğiyle yakından ilgili idi. Kızılıordu, Çarlık Rusya’sının hakim olduğu coğrafyada henüz hakimiyeti sağlayamamıştı. Zira Çarlık Rusya’sının hakimiyeti altında olup da çeşitli nedenlerle Sovyet sınırları dışında kalan yerleri tekrar elde etmek istiyorlardı. Kafkasya da ele geçirmek istedikleri yerlerin başında geliyordu. Ayrıca Kafkasya, değişmez nitelikteki ezeli Rus siyaseti olan “sıcak denizlere ulaşmak” için önemli gördükleri stratejik bölgelerden biri idi. O tarihlerde Van, Muş ve Bitlis’in Ermeniler adına istenmesi hem Ermeni Bolşeviklerini sevindirmiş hem de tarihi Rus isteklerinin gerçekleşmesine hizmet etmişti. Kafkasya’yı tekrar hakimiyetleri altına almayı kafalarına koymuş olan Ruslar; sözde, Ermeniler adına istedikleri bu yerleri, kısa süre sonra kendileri sahipleneceklerdi.¹⁵⁷

Türk Hükûmetini bu denli şaşırtan isteklerde bulunmalarının bir başka nedeni de TBMM Ordularının cephelerdeki durumunu yakından takip etmeleri idi. Doğu cephesinde Ermeniler ve Batı cephesinde de Yunanlılarla aynı anda savaşa tutuşan TBMM Ordularının alacağı sonuç; Türk-Sovyet ilişkilerinin şeklini değiştirebilirdi. Bir başka önemli etken de yine o tarihlerde Londra’da İngiliz-Rus ticari görüşmelerinin devam ediyor olmasıydı. İngilizler, henüz tanımadıkları TBMM Hükûmeti ile Sovyetler arasında yapılacak bir antlaşmayı

¹⁵⁷ Aydın, *Misak-ı Milli ve Yeni Türk Devletinin Sınırları*, 61 vd.

kendilerine yöneltilmiş bir tehdit olarak algılayabilir ve buna bir tepki olarak İngiliz-Rus ticaret antlaşmasını imzalamayabilirdi. Ruslar, yeni yönetimlerinin batılılar tarafından tanınması anlamına gelecek olan İngiliz-Rus ticaret görüşmelerini ve sonunda imzalanacak bir antlaşmayı oldukça önemsemişler ve önlem olarak Türk-Sovyet Dostluk Antlaşmasını ertelemişlerdi. Dolayısıyla, Sovyet Dışişleri Komiseri Chicherin'in Türkiye'den Ermenistan adına toprak talebinde bulunması, iki ülke arasında yapılan görüşmelerin kesilmesine neden olmuş ve Türk Hükûmeti, temsilcilerini geri çağırmıştı.

Görüşmelerin kesintiye uğramasından sonra TBMM Hükûmeti, kendisi için gerekli olan askeri ve siyasi yardımı sağlayabilmek amacıyla Sovyetlerle olan ilişkisini belirli bir seviyede tutmaya özen göstermişti. Nitekim Ruslar, 1920 Ekiminde Medivani'yi Ankara'ya elçi olarak görevlendirdiğinde TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa da ilişkileri canlandırmak için Batı cephesi komutanlığı görevinden alınan Ali Fuat Paşa'yı 8 Kasım 1920'de Moskova elçiliğine atamıştı. Ali Fuat Paşa ve beraberindekiler, 14 Aralık 1920'de Moskova'ya hareket etmişlerdi. Bundan sonra Türk-Sovyet ilişkileri, gelişerek devam etmişti.

TBMM Ordularının, Doğu'da Ermenilere karşı elde ettikleri askeri başarılarından sonra Batı cephesinde de Yunanlılara karşı I. İnönü Muharebesi'ni kazanmaları ve ardından TBMM Hükûmetinin 21 Şubat 1921'de başlayan II. Londra Konferansına davet edilmesi; Ankara'nın prestijini ve pazarlık gücünü artırmıştı.

Sovyetler Birliği de bu süre içinde hem içeride duruma hakim olmak hem de eski çarlık topraklarında "Sovyet bahçesi" oluşturmak üzere harekete geçerek Azerbaycan başta olmak üzere, Ermenistan ve Gürcistan'ı işgal etmişti. Sovyet bahçesi oluşturma fikri, diğer yerlerde olduğu gibi Kafkasya'da da başarılı olmuş, eski batı yanlısı hükûmetler yerine adı geçen yerlerde Sovyet hükûmetleri kurulmuştu. Siyasi ve askeri yönden rahatlayan Sovyetler Birliği de Türkiye ile ilişkilerini yeniden gözden geçirmeyi kararlaştırmış ve iki ülke arasında kesintiye uğrayan görüşmeler tekrar başlatılmıştı. Türkiye adına Moskova Büyükelçisi Ali Fuat (Cebesoy), İktisat Vekili Yusuf Kemal (Tengirşek) ve Maarif Vekili Rıza Nur'un katıldığı görüşmeler sonuç vermiş ve 16 Mart 1921'de Moskova Antlaşması(Türkiye Sovyet Rusya Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması) imzalanmıştır.

Sözkonusu antlaşma ile öncelikli olarak Türkiye'nin kuzey-doğu sınırı çizilmşti.¹⁵⁸ Sınır, Karadeniz kıyısında bulunan Sarp köyünden başlayarak, Şavşat Dağı ve oradan da Ardahan ve Kars Sancaklarının yönetim sınırlarının kuzeyini izleyerek Aşağı Karasu'yun döküldüğü yere varan çizgi ile belirlenmiştir. (Madde 1)

Türkiye, Batum'u ve Batum limanını Gürcistan'a bırakmıştı. Batum'da yaşayan halka geniş bir idari özerklik verilecek ve Batum limanından Türkiye'ye giden veya oradan gelen ticaret malları gümrük vergisinden muaf tutulacaktı. Türkiye, Batum limanından serbestçe yararlanacaktı. (Madde 2)

Taraflar, Nahcivan'ın, koruyuculuk hakkını hiç bir zaman üçüncü bir devlete bırakmamak şartıyla özerk bir bölge oluşturulması konusunda anlaşmışlardı. (Madde 3) TBMM Hükûmeti, Nahcivan'la ilgili olarak Gümrü Antlaşmasıyla üzerine aldığı hamilik görevini Azerbaycan'a terk etmiş; fakat kurulacak özerk Nahcivan yönetiminin de bir çeşit garantörlüğünü elde etmişti. Ortaya çıkabilecek herhangi bir anlaşmazlıkta veya Nahcivan üzerinde üçüncü bir devletin hakimiyet kurması halinde, Türkiye Cumhuriyeti müdahil bir rol oynayabilecekti. Bu durum, üçüncü devletleri ilgilendirdiği kadar Azerbaycan Hükûmetini de bağlayıcı bir özelliğe sahipti. Zira Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal (Tengirşek), meclis gizli oturumunda Azeri yöneticileri de hedef alan bir konuşmasında şöyle demektedir:¹⁵⁹ "...Biz Nahcivan'ın himaye hakkını, Azerbaycan'a bir şart ile terk ettik. O da Azerbaycan'ın bu himaye hakkını asla üçüncü bir devlete terk etmemesi idi. Yani bir gün olur da aralarındaki komünistlik ilişkileri üstün gelir de Azerbaycan; Nahcivan'ı, Ermenistan'a veya Rusya'ya terk etmeye kalkışacak olursa o zaman bizim; Azerbaycan'ın Nahcivan'ı himayesi taahhüdünden serbest kalmasını temin içindi..."

Bir başka önemli husus da Boğazlarla ilgili idi. Boğazların, tüm ülkelerin ticaretine açılması ve boğazlardan geçiş serbestisi sağlanması üzerine görüş birliğine varılmıştı. Boğazlar rejiminin de Karadeniz'e kıyı devletlerin temsilcilerinin katılacağı bir Konferansta

¹⁵⁸Soysal, *age I.*, 32 vd.

¹⁵⁹TBMM Gizli Celse Zabıtları II (17 Mart 1921-25 Şubat 1922), 227.

belirlenmesine; fakat alınacak kararların Türkiye'nin hakimiyetine ve onun başkenti olan İstanbul'un güvenliğine hiç bir zarar vermemesi gerektiğine vurgu yapılmıştı.(Madde 5)

Türkiye ve Rusya, Çarlık Rusya ve Osmanlı Devleti arasında o zamana dek yapılan tüm antlaşmaları; karşılıklı olarak çıkarlarına uygun olmadığı gerekçesiyle geçersizliğini kabul etmişlerdi. (Madde 6)

Rusya Hükûmeti, kapitülasyonların milli hakimiyet ilkesiyle bağdaşmayacağını kabul etmiş, Türkiye de kapitülasyon sisteminin kaldırıldığını ilan etmişti.(Madde 7)

Taraflar, toprakları üzerinde karşı tarafı sıkıntıya sokacak örgüt ve grupların kurulmasına ya da yerleşmelerine hiç bir zaman izin vermeyeceklerdi. Türkiye ve Rusya, Kafkasya Sovyet Cumhuriyetleri için de karşılıklı olarak aynı taahhütte bulunmuşlardı. (Madde 8)

Sovyetler Birliği, Moskova Antlaşmasıyla, Misak-ı Milli'yi ve TBMM Hükûmetini tanıyan ilk büyük ülke olmuştu. Türkiye, bu antlaşma ile Kuzeydoğu sınırını güvence altına almıştı. Bu sayede, Kazım Karabekir'in komutasındaki 15.Kolordu Komutanlığı askeri birliklerinin Batı cephesine sevk edilmesi sağlanmıştı. Bir başka önemli konu da Türkiye, öteden beri sıkıntısı yaşadığı kapitülasyonların kaldırılması konusunda Sovyet Rusya'nın desteğini sağlamıştı.

1.1.3.2.Kars Antlaşması

Milli Mücadele dönemi Türk-Sovyet ilişkilerindeki ikinci aşama Sakarya Meydan Muharebesinden sonra yaşanmış, Moskova Antlaşması'nın 15. maddesine istinaden güney Kafkasya Cumhuriyetleriyle Türkiye arasında yeni bir antlaşmanın yapılması öngörülmüştü.¹⁶⁰ Bu doğrultuda 26 Eylül 1921'de Kars'ta Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan Sovyet Hükûmetlerinin de katıldığı bir konferans düzenlenmişti. 13 Ekim 1921'e dek süren Konferansta, Türk tarafını Kazım Karabekir başkanlığında bir heyet temsil etmişti.

¹⁶⁰Soysal, *age.l*, 41 vd.

13 Ekim 1921’de imzalanan Kars Antlaşmasıyla Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan Sovyet Hükûmetlerine Moskova Antlaşması’nın şartları kabul ettirilmişti. Bu andlaşmanın dördüncü maddesinde kuzey-doğu sınırları, beşinci maddesinde de Nahçıvan’ın statüsünü tescil edilmiş ve altıncı maddesi ile de Batum livası, Batum kenti ve limanı üzerindeki hakimiyet hakkını ne şekilde Sovyet Gürcistan’ına terk edeceğini açıklamıştır. Türkiye’nin Kuzey-doğu sınırları güvence altına alınmış, Ermeni meselesi de sona ermiştir. Ayrıca her üç devlet, bu antlaşma ile Misak-ı Milliye kabul etmiştir.¹⁶¹

TBMM Hükûmeti, Bu arada Rusların ısrarı ve teşvikleriyle¹⁶² bağımsızlığını yeni kazanmış olan Afganistan ile 1 Mart 1921’de Moskova’da bir dostluk antlaşması imzalanmıştır.

Antlaşma, Türk-Sovyet Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması görüşmelerinin yapıldığı günlerde, Moskova’da bulunan General Mehmet Veli Han başkanlığındaki Afgan heyeti ile TBMM Hükûmeti adına Yusuf Kemal (Tengirşek) ve Rıza Nur tarafından imzalanmıştır.¹⁶³

Bir giriş ve on maddeden ibaret olan Türkiye-Afganistan Dostluk Antlaşmasına göre; TBMM Hükûmeti, antlaşmanın birinci maddesiyle “gönülden bağlar ile bağlı bulunduğu” Afganistan’ın bağımsızlığını tanımıştır.

Taraflar, Doğu milletlerinin istediği herhangi bir rejim ve hükûmet biçimi ile kendisini yönetmekte özgür olduğunu kabul etmişlerdir. Buhara ve Hive Hanlıklarının bağımsızlığını tanımışlardır. Afganistan, yüzyıllardan beri İslamiyet’e önderlik yapan ve Hilafeti elinde tutan Türkiye’nin İslam dünyasının lideri olduğunu tanımıştır. Afganistan ve Türkiye, Doğu’yu istilaya kalkışan herhangi bir emperyalist devletin saldırısını, bizzat kendisine yapılmış sayacak ve ellerindeki imkanlarla, onu püskürtmeye çalışacaklardır. Taraflar, birbirlerine zarar verecek devletlerarası antlaşma ve sözleşmelere imza atmayacaklardır. Birbirlerinin başkentlerine büyükelçi atayacaklardır. Yine anlaşmaya göre, Afganistan ve

¹⁶¹Karabekir, K. (1993). *İstiklal Harbimiz II*. İstanbul, 296 vd.; Sonyel, S. R. (1986). *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 182 vd.

¹⁶²Ruslar, bu dönemde Müslüman dünyasında çeşitli ittifak antlaşmalarını desteklemişlerdi. Bkz., Sonyel, *age II*, 59

¹⁶³*Düstur*, 3. Tertip, Cilt: 2, 99; Tengirşek, *age.*, 218; Sonyel, *age II.*, 58 vd.

Türkiye, çeşitli konularda işbirliği halinde bulunacaklardır. Bu cümleden olmak üzere Afganistan, Türkiye'den gelişmesine yardımcı olacak öğretmen ve subay talep etmiştir. Türkiye de bu talebi yerine getirmeyi üstlenmiştir.

Doğulu Müslüman bir devletle imzalanmış ilk antlaşma olan Türkiye-Afganistan Dostluk Antlaşması'yla günümüze kadar devam eden Türk-Afgan kardeşliğinin temelleri atılmıştır. Afganistan'ın Ankara'da büyükelçilik açması ve böyle bir antlaşmaya imza atması, TBMM Hükûmetinin tanınması yolunda atılan ilk adım olmuş ve İslam dünyası nezdindeki prestijini de yükseltmiş, olumlu bir etki yaratmıştır.¹⁶⁴

Bunun dışında İslam dünyasıyla da yakın ilişkiler ve temas sağlanmaya çalışılmıştı. İngiltere ve müttefikleri tarafından kışkırtılarak Osmanlı devletinden kopartılan Araplar; kendilerine vaat edilenlerin hiçbirinin yerine getirilmediğini görmüşler ve Ankara Türk Hükûmetine, batılı emperyalist güçlere verdiği mücadeleden dolayı gıpta ile bakmaya başlamışlardı. Ankara Hükûmeti de İslam dünyasının maddi ve manevi desteğini kazanmak için gerekli tedbirleri alıp sınırlarına yakın ülkelerden başlamak üzere İran, Kafkasya, Hindistan ve güneyde Suriye, Irak, Filistin, Mısır, Arabistan ile Kuzey Afrka'da Cezayir ve Fas'a kadar etkisini yaymaya çalışmıştı. Sınırlarına yakın olması dolayısıyla Suriye ve Irak'a daha çok önem veren Ankara Hükûmeti, Suriye ile bir konfederasyon kurmayı tecrübe etmiş, Iraklı yerel idarecilerden de İngilizlere karşı bölge halkını propaganda ve kışkırtma yapmaları konusunda yararlanmaya çalışmıştı. Diğer taraftan Hindistan'daki Hint Hilafet Komitesi, Ankara'da başlayan mücadeleye büyük bir sempati duymuş, Avrupa kamuoyunu etkileyecek açıklamalarda bulunmuşlardı. Özellikle, İngilizler, Trakya ve Anadolu'da Yunanlıları desteklemeye devam ettiği takdirde Hindistan'ın İngiltere ile ilişkilerin kopabileceği ve bunun bir cihada dönüşeceği uyarısında bulunmuşlardı.¹⁶⁵

Ankara Hükûmeti, Doğuda ve İslam dünyasında uyguladığı bu siyasetiyle İngilizlerin kafasını karıştırmış ve bir hayli de başarılı olmuştu.

¹⁶⁴Ankara basınında Türkiye-Afganistan Dostluk Antlaşmasının yansımaları için bkz., *Hakimiyet-i Milliye Gazetesi*. (1921). 24 Mart.; *Anadoluda Yeni Gün Gazetesi*. (1921). 25 Mart.

¹⁶⁵Sonyel, *age II*, 66 vd.

1.1.4.Lozan Barış Andlaşması (24 Temmuz 1923)

Londra Konferansı sonrasında yapılan ikili anlaşmaların TBMM Hükûmeti tarafından kabul edilmemesi ve Misak-ı Milliden ödün verilmemesi, yeni siyasi ve askeri krizlerin yaşanmasına neden olmuş ve savaş tekrar kaçınılmaz hale gelmişti.

Yunanlıları Anadolu'da macera arayışına sevk edenler, kazanılacak bir askeri başarıyla TBMM Hükûmetine Londra Konferansında kabul ettiremedikleri anlaşmaları rahatlıkla dikte ettirebileceklerini düşündüler. Kısa süre sonra da hazırlıklarını tamamlayan Yunanlılar, 8 Temmuz 1921 tarihli genel bir saldırıyla savaşı başlatmışlar; fakat 13 Eylül 1921 tarihi itibarıyla ağır kayıplar vererek Sakarya'nın batısına çekilmek zorunda kalmışlardı.

TBMM Ordularının Sakarya Meydan Muharebesi'nde kazanmış olduğu bu askeri başarı, Türk Milleti'nin yazgısını değiştirdiği gibi TBMM'nin kendine olan güveni iyiden iyiye artmış, kazanılan askeri başarının doğuda ve batıda önemli siyasi akisleri görülmeye başlamıştı. TBMM Hükûmeti, Kars Antlaşmasından sonra Ukrayna ile Türkiye arasındaki ilişkileri de geliştirerek 2 Ocak 1922'de Türkiye-Ukrayna Dostluk ve Kardeşlik Antlaşmasını imzalanmıştı. Diğer taraftan Yunanistan'ın TBMM Orduları karşısında umulmadık bir şekilde hezimete uğraması, İngiltere ve müttefiklerini zora soktuğu gibi siyasi gelişmeleri de hızlandırmıştı.

Sakarya zaferinden sonra TBMM Hükûmeti; bir yandan ülkenin Yunan istilasından kurtarılmasına yönelik askeri hazırlıkları hummalı bir şekilde tamamlamaya çalışırken; diğer yandan da diplomatik yolları daima açık tutmaya çalışmıştı. Bu amaçla, Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal (TENGİRŞEK) Bey'in görüşmeler yapmak üzere Londra ve Paris gibi önemli Avrupa başkentlerine gönderilmesi düşünülmüştü. Görüşmelerle İngiltere ve müttefikleri Misak-ı Milli konusunda ikna edilecek ve bu devletlerin kalıcı barışla ilgili düşünceleri öğrenilecekti.

Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'in yapacağı bu gezi için gerekli izin, 2 Şubat 1922 tarihinde çıkmıştı. Yusuf Kemal Bey ve beraberindeki heyet, 7 Şubat 1922 tarihinde

Ankara'dan ayrılmış¹⁶⁶, 15 Şubat 1922 tarihinde İstanbul'da Askeri Tıbbiye öğrencileri tarafından karşılanmış ve 1 Mart 1922 tarihine kadar orada kalmıştı.¹⁶⁷ Bu süre içerisinde işgal kuvvetlerinin İstanbul'daki yüksek komiserleriyle görüşen Yusuf Kemal Bey, Padişah Vahdettin'le de görüşme imkanı aramıştı. 23 Şubat 1922 tarihinde İstanbul Hükûmetinin başvekili Tevfik Paşa ve dışişleri bakanı Ahmet İzzet Paşa'nın da hazır bulunduğu bir toplantıda Vahdettin'le görüşen Yusuf Kemal Bey, O'ndan, TBMM Hükûmetini tanımasını istemiş;¹⁶⁸ fakat Vahdettin bu talebi reddetmişti. Yusuf Kemal Bey, hatıralarında bu görüşmelere şu şekilde yer vermişti:¹⁶⁹ "Üçümüz birlikte Vahdettin'in bulunduğu odaya girdik. Vahdettin, bir koltukta oturuyordu. İşareti üzerine ben de karşısındaki koltuğa oturdum. Paşalar ayakta duruyorlardı. Padişahın gözleri kapalı idi. Bir şey söylemiyordu. Ben, 'aldığım talimata uygun olarak, Büyük Millet Meclisi Hükûmeti, taraf-ı şahanelerinden Büyük Millet Meclisi'nin tanınmasını istiyor' dedim. Vahdettin, gözlerini açmadı ve hiçbir cevap vermedi. Biraz bekledikten sonra kalktım müsaade istedim."

Yusuf Kemal Bey, Vahdettin'le görüşmesinden sonra 1 Mart 1922 tarihinde İstanbul'dan ayrılıp, deniz yoluyla Marsilya'ya hareket etmişti. 6 Mart 1922 tarihinde Marsilya'da Henri Franklin Bouillon tarafından karşılanmıştı. Oradan Paris'e geçen ve Fransız başbakanı aynı zamanda dışişleri bakanı olan Raymond Poincaré ile görüşen Yusuf Kemal Bey, Fransa'da iyi kabul görmüştü.

Görüşmelerde; Türk-Fransız yakınlaşmasından duyulan memnuniyeti belirten Raymond Poincaré, Ankara İtilaf-namesi hükümlerinin, gerçekleştirilmesi düşünülen barış antlaşmasına aynen geçirileceğini ve barış konferansında Fransa'nın Türk Hükûmetini destekleyeceğini ifade etmişti. Buna karşın, İzmir'de bir Rum çoğunluğundan ve Ermenilere karşı bir takım girişimlerde bulunduğu da söz etmişti.

¹⁶⁶ TBMM Gizli Celse Zabıtları II (17 Mart 1921-25 Şubat 1922), 672-675; Tengirşek, *age.*, 241; Bayur, Y. H. (1976). "T.B.M.M. Hükûmeti Umur-ı Hariciye Vekili Yusuf Kemal Tengirşek'in 1922 Mart'ında Yaptığı Avrupa Gezisiyle İlgili Anıları". *Belleten*. XL/160 (Ekim 1976), ss.617-669, 625 vd.

¹⁶⁷ Akdağ, Ö. (2002). Büyük Taarruz'dan Önce Ankara İle İstanbul Arasında Saltanatın Akibetini Tayin Eden Bir Görüşme. *Türkler* 16. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 97-105, 99 vd.

¹⁶⁸ Atatürk, *age.*, 430; Ahmet İzzet Paşa. (1993). *FeryAdım II*. (Haz. Süheyl Furgaç). İstanbul, 159 vd.

¹⁶⁹ Tengirşek, *age.*, 242

Yusuf Kemal Bey, Paris'ten ayrılarak 14 Mart 1922'de Londra'ya geçmişti. Aynı tarihlerde İstanbul Hükûmetinin dışişleri bakanı Ahmet İzzet Paşa başkanlığındaki bir heyet de İstanbul'da aldıkları kararın hilafına, barış görüşmeleri yapmak üzere alalecele yola çıkartılmıştı. Yusuf Kemal Bey'in Avrupa'daki girişimlerini engellemek ve güçleştirmek için Ahmet İzzet Paşa heyetini, Yunan işgali altında bulunan yerlerden geçirerek alalecele Londra'ya gönderdiler. Sözde, Ahmet İzzet Paşa heyetinin Londra'ya gitme önerisi, Londra'dan gelmişti.¹⁷⁰ Ahmet İzzet Paşa, Londra'da Lord Curzon tarafından üç kez kabul edilmiş, İngiltere'nin doğuda gerçekleştirmek istediği barışa ilişkin düşünceleri aktarılmıştı.

Yusuf Kemal Bey, İstanbul Hükûmeti temsilcisi Ahmet İzzet Paşa heyetinden sonra 16 Mart 1922'de kabul edilmişti. Lord Curzon, İstanbul Hükûmeti temsilcisiyle yaptığı görüşmelerde kabul edilen kararları, Yusuf Kemal Bey'le yapacağı görüşmelerde pazarlık konusu haline getirmek istemişti. Lord Curzon, ilk toplantıda, Yusuf Kemal Bey'den TBMM Hükûmetinin görüşlerini bilmek istediğini söylemiş ve O da TBMM Hükûmetinin isteklerinin Misak-ı Milli'de açıkça yazılı olduğunu, "çoğunluk bakımından ahalisi Türk olan bağımsız bir Türkiye" istediklerini söylemişti.

Lord Curzon da Türk-Sovyet yakınlaşmasından ve 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşmasından duyulan rahatsızlığı dile getirmiş, Ruslardan temin edilen silahların Irak cephesinde İngilizlere karşı kullanılmasından endişe ettiklerini belirtmişti!

Yusuf Kemal Bey ile Lord Curzon arasındaki ikinci görüşme 18 Mart 1922'de olmuştu. Lord Curzon, bu toplantıda, Ahmet İzzet Paşa'ya da önerdiği barış projesi hakkında açıklamalarda bulunmuştu. Projeye göre, Anadolu'daki azınlıkların güvenliği için sıkı önlemler alınacak, Boğazlar ve Marmara'nın her iki kıyısı için özel bir uygulamaya gidilecek, Türklere mali ve iktisadi bakımdan büyük ölçüde bağımsızlık sağlanacak; fakat Türkler, zorunlu askerlik sistemi oluşturamayacak ve Yunanlılar da bazı şartlar oluşur oluşmaz Anadolu'yu boşaltacaktı.¹⁷¹

¹⁷⁰Bayur, agm., 662

¹⁷¹Bayur, agm., 663

Yusuf Kemal Bey, Misak-ı Milliden ödün vermelerinin imkansız olduğunu, Türk Milletine böyle bir “intikam antlaşması”nı sunmaları nedeniyle doğabilecek tehlikelerden ve sonuçlarından söz etmişti.¹⁷² Toplantı, her hangi bir uzlaşma sağlanamadan bitmişti.

Yusuf Kemal ve beraberindekiler, 21 Mart 1922’de Londra’dan ayrılmış ve 22 Mart 1922’de Paris’e gelmişlerdi. Aynı gün, İngiltere, Fransa ve İtalya’nın dışişleri bakanları da Paris’te bir araya gelerek Doğuda gerçekleştirilecek olan barışa dair bir dizi karar almışlardı. Dışişleri bakanları konferansından çıkan karara göre Türkiye’ye önerilen 22 Mart 1922 tarihli mütareke şartları şu şekilde belirlenmişti:¹⁷³

Her iki tarafın birlikleri arasında on kilometrelik, askerden arındırılmış bir bölge meydana getirilecek, birlikler, insan ve cephane bakımından takviye edilmeyecekti. Birliklerin durumunda değişiklik yapılmayacak, bir yerden bir yere malzeme götürülmeyecekti. Türk Ordusu ve askeri durumu, İtilaf Devletlerinin askeri komisyonları tarafından kontrol edilip denetlenebilecekti.

Çarpışmalar üç ay süre ile durdurulacaktı. Bu durum, barış için yapılacak ön görüşmeler taraflarca kabul edilinceye kadar, üçer aylık sürelerle kendiliğinden yenilenecekti. Taraflardan biri yeniden savaşa başlamak isterse, mütareke süresinin bitiminden hiç olmazsa on beş gün önce karşı tarafa ve İtilaf Devletleri temsilcilerine durumu bildirecekti.

Paris’te toplanan Dışişleri Bakanları Konferansının 26 Mart 1922 tarihli ikinci notası da sözde barış esaslarını kapsamaktaydı. Bunlar:¹⁷⁴

1-Türkiye’de ve Yunanistan’da azınlıkların haklarının korunmasına, bu maksatla konulacak kuralların uygulanmasına Milletler Cemiyeti’nin de katılması;

2-Doğuda bir Ermeni yurdunun kurulması ve bu işe de Milletler Cemiyetinin katılması;

¹⁷²Sonyel, *age II*, 222 vd.

¹⁷³Atatürk, *age.*, 431; Bayur, *agm.*, 665 vd.; Sonyel, *age II*, 249 vd.

¹⁷⁴Atatürk, *age.*, 433 vd.

3-Boğazların serbestliğini sağlamak üzere Gelibolu yarımadasında ve Boğazların çevresinde askerden arınmış bir bölgenin oluşturulması;

4-Trakya sınırının Tekirdağ'ı Türkiye'ye, Kırklareli, Babaeski ve Edirne'yi Yunanlılara bırakacak şekilde tespiti;

5-Türkiye'de kalacak olan İzmir'in Rumlarına ve Yunanistan'da kalacak olan Edirne'nin Türklerine, bu şehirlerin yönetimine adaletli bir şekilde katılabilmelerini sağlamak üzere uygun bir yöntemin kararlaştırılması;

6-Barış yapılır yapılmaz İstanbul'un İtilaf Devletlerince boşaltılması;

7-Sévres projesi ile elli bin kişi olarak tespit edilen Türk silahlı kuvvetlerinin seksen beş bine çıkarılması ve Sévres projesinde olduğu gibi TBMM Hükûmeti askerlerinin ücretli asker olması;

8-Sévres projesindeki mali komisyonun kaldırılması dışında, İtilaf Devletleri'nin iktisadi çıkarlarının gözetilmesi, dış borçların ve TBMM Hükûmetine yükletilecek savaş tazminatının ödenmesinin sağlanması için Türk hakimiyeti ile bağdaşabilecek bir yöntemin tayini;

9-Adli ve iktisadi kapitülasyonlarda değişiklik yapılmak üzere yeni bir komisyonun kurulması.

Bu kararlar, TBMM'nin onaylayacağı türden kararlar değildi. Bunun üzerine Yusuf Kemal Bey ve beraberindekiler Paris'ten ayrılmışlardı. Fransa'dan Bulgaristan'a ve Burgaz üzerinden deniz yoluyla İnebolu'ya gelmişlerdi.

Yusuf Kemal Bey, Ankara'ya ulaşır ulaşmaz, 4 Nisan 1922'de TBMM'nin gizli oturumunda geziyle ilgili bilgi vermiş, Avrupa başkentlerindeki olumsuz siyasi havayı aktarmıştı.¹⁷⁵

TBMM Hükûmeti, 22 Mart tarihli mütareke ile 26 Mart tarihli barış şartlarına 5 Nisan 1922'de cevap vermişti. İlke olarak mütarekenin kabul edildiğini bildirmişti. Buna karşın, Yunanlıların Anadolu'yu boşaltma işlemiyle birlikte mütarekenin de başlaması gerektiğini şart olarak ileri sürmüştü. Boşaltma işleminin de dört ayda tamamlanmasını istemişti. Boşaltma işlemine Eskişehir-Kütahya-Afyonkarahisar kesiminden başlanması, mütarekenin yürürlüğe girmesinden sonraki ilk on beş gün içinde de boşaltmanın tamamen gerçekleştirilmesi istenmişti.

Dört aylık süre sonunda İzmir başta olmak üzere işgal altındaki bütün topraklar boşaltılacaktı. TBMM Hükûmetinin ileri sürdüğü mütareke teklifi kabul edildiği takdirde, İngiltere ve müttefiklerinin barış tekliflerini incelemek üzere üç hafta içerisinde kararlaştırılacak olan şehre Türk delegelerinin gönderileceği de belirtilmişti.¹⁷⁶

TBMM Hükûmetinin 5 Nisan 1922 tarihli notasına 15 Nisan 1922'de olumsuz cevap gelmişti. TBMM Hükûmeti, olumsuz gelen bu notaya 22 Nisan 1922'de cevap vermiş, mütareke şartlarında anlaşmaya varılamasa dahi barış görüşmelerinin geciktirilmemesi gerektiğine vurgu yaparak İzmit'te bir konferansın toplanmasını istemişti. Ne yazık ki, TBMM Hükûmeti, Büyük Taarruz sonunda kazanılan Türk zaferine kadar her hangi bir cevap alamamıştı.

1922 yılı içinde TBMM Hükûmeti'nin gerçekleştirdiği ikinci barış girişimi ise farklı bir boyutta gerçekleşmişti. İçişleri Bakanı Fethi (OKYAR), görünüşte "tedavi" amacıyla 3 Temmuz 1922'de Avrupa seyahatine çıkmış; gerçekte ise Paris ve Londra gibi Avrupa başkentlerinin gerçekleştirilecek barışa ilişkin nabzını yoklamaya çalışmıştı. Avrupa seyahati sırasında Fethi Bey, gazetecilerle yaptığı söyleşide, kan dökmek istemediklerini; fakat askeri

¹⁷⁵TBMM Gizli Celse Zabıtları II (17 Mart 1921-25 Şubat 1922), 672 vd.

¹⁷⁶Atatürk, *age.*, 434

bir başarı elde etmeden Türk Milleti'nin barışa kavuşamayacağını ve Misak-ı Millide açıklanan milli menfaatlerin korunamayacağını da vurgulamıştı.¹⁷⁷

Yusuf Kemal ve A. Fethi Beylerin Avrupa başkentlerinde barış arayışları fiyasko ile sonuçlanınca savaştan başka çare kalmamıştı. Zaten, 1922 başından itibaren askeri hazırlıklara ara verilmemiş ve barış girişimlerinden olumlu bir sonuç çıkmaması ihtimali üzerine Mustafa Kemal Paşa, 1922 Haziranında taarruza karar vermişti. Mevcut askeri gücün gerekli silah, cephane mühimmat bakımından eksiklikleri giderilirken Meclis'ten de gerekli izinler çıkarılmıştı. Mustafa Kemal Paşa'ya da "Başkumandanlık yetkisi" süresiz olarak uzatılmıştı.¹⁷⁸

Batı cephesi karargahında yapılan hazırlıklara paralel olarak Ordugah, 24 Ağustos'ta Şuhut Kasabası'na ve 25 Ağustos'ta da Kocatepe'nin güneybatısındaki Çadırli Ordugaha nakledilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Türk Milleti'nin kaderini değiştirecek olan Büyük Taarruz'un başlayacağı 26 Ağustos sabahı Kocatepe'de bulunuyordu. Taarruz, sabah saat 05:30'da Türk topçusunun ateşiyle başlamıştı. İlk iki gün içerisinde Afyon çizgisinde belirlenen bölgedeki 20-30 kilometrelik düşman tahkimatı ve oluşturulan cephe düşürülmüştü. 30 Ağustos'a kadar yapılan savaşlarda ise Yunan ordusunun bütün kuvvetleri, Aslıhanlar yöresinde kuşatılmıştı. 30 Ağustos'ta yapılan savaşta da Yunanlıların ana kuvvetleri yok edilmiş, kalanlar da esir edilmişlerdi. Esirler arasında Yunan orduları başkomutanlığına yeni atanan General Trikopis de vardı. Bu savaşa, Mustafa Kemal Paşa'nın komuta etmesi ve taarruz emrini vermesi münasebetiyle "Başkumandanlık Meydan Muharebesi" adı verilmişti.

1.1.4.1. Mudanya Mütarekesi (3-11 Ekim 1922)

İtilaf Devletleri, Büyük Zafer sonrasında Anadolu'daki Yunan artıklarını kurtarmak amacıyla derhal harekete geçmişlerdi. Savaşı sona erdirmek, mütareke ve barış görüşmelerini tekrar başlatabilmek için TBMM ve Mustafa Kemal Paşa'yla temasa

¹⁷⁷Jaeschke, *age.*, 231 vd.; Sonyel, *age* II., 262 vd.

¹⁷⁸Atatürk, *age.*, 434-441

geçmişlerdi. Tabii ki; zaferin kazanılmasından sonra şartlar değişmiş, insiyatif, TBMM Hükûmeti'ne geçmişti.

Yunanlılar, uğradıkları hezimet üzerine İngiltere'ye müracaatla 2 Eylül 1922'de mütareke talebinde bulunmuştu. İngiltere de Türkiye ile Yunanistan arasındaki savaşı sona erdirecek mütareke teklifini Ankara'ya ulaştırmak üzere TBMM'nin İstanbul temsilcisi Hamit Bey'e vermişti. Teklifte, Yunanistan'ın Anadolu'yu boşaltacağı bildirilmişti.

4 Eylül 1922'de Ankara'dan Cephede bulunan Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilen telgrafta, mütarekenin içeriği bildirilmişti. Mustafa Kemal Paşa da 5 Eylül'de İngilizlerin teklifine verilmesi gereken cevabı Ankara'ya bildirmişti. Mustafa Kemal Paşa, ileri sürülecek Türk önerisini şu şekilde ifade etmişti: ¹⁷⁹“Anadolu'daki Yunan ordusu kesin olarak yenilgiye uğratılmıştır. Yunan ordusunun artık yeniden ciddi bir direnişte bulunmasına ihtimal yoktur. Anadolu için her hangi bir görüşmeye gerek kalmamıştır. Mütareke, ancak Trakya için söz konusu olabilir. Bu bakımdan Eylülün onuna kadar doğrudan doğruya Yunan Hükûmeti veyahut İngiltere vasıtasıyla, Hükûmetimize resmen başvurduğu takdirde aşağıdaki şartlar ileri sürülerek cevap verilmelidir. (Bu tarihten yani Eylülün onundan sonra yapılacak başvuruya verilecek cevap başka türlü olabilir.)

1-Mütareke tarihinden başlayarak on beş gün içinde Trakya, 1914 sınırına kadar kayıtsız şartsız TBMM Hükûmetinin sivil memurlarına ve askeri kuvvetlerine teslim edilmiş olacaktır.

2-Yunanistan'daki esirlerimiz on beş gün içinde İzmir, Bandırma ve İzmit limanlarında bize teslim edilecektir.

3-Yunan hükûmeti, Yunan ordusunun üç buçuk yıldan beri yaptığı ve yapmakta olduğu tahribatı tamir etmeyi şimdiden taahhüt edecektir.”

Mütareke isteğinin geldiği sıralarda askeri hareket da bütün hızıyla sürüyordu. 9 Eylül'de İzmir'e ve 10 Eylül'de Bursa'ya giren Türk askeri, Trakya'yı da Yunan işgalinden kurtarabilmek için Çanakkale ve İstanbul istikametinde ilerleyişine devam etmişti. Bu

¹⁷⁹Atatürk, *age.*, 449

durum ise İngilizleri çok tedirgin etmişti. Türk askeri, bölgede duruma hakim olursa, İngiltere'nin o andan itibaren buralarda bulunma gerekçesi de tamamıyla ortadan kalkacak ve savaşın bütün nimetlerinden vazgeçmiş olacaktı. Bunun için, Türk askeri birliklerinin tarafsız bölge olarak ilan ettikleri Çanakkale istikametindeki bölgeye girmeleri durumunda silahla karşılık vereceklerini bildirmişlerdi.

Tarafsız bölge krizi ortaya çıktıktan sonra İngiliz kabinesi, 15 Eylül 1922'de müttefiklerinden ve sömürgelerinden askeri yardım talep etmiş; fakat hiç birisi, yardım talebine olumlu cevap vermemişti. Sadece Yeni Zelanda bir tugay; Malta ve Mısır; birer alay asker gönderebileceklerini açıklamışlardı. Hindistan ve Güney Asya Müslümanları ise tam tersine Ankara'ya yardım kararı almışlardı. Hatta olası bir savaşta Türk ordusuyla sırt sırta savaşmak için gönüllü asker toplayarak Ankara Lejyonu oluşturmuşlardı.¹⁸⁰ Bu durum Lloyd George Hükûmetinin sürdürdüğü Türk siyasetinin de iflası anlamına gelmekteydi.

Çanakkale istikametindeki Türk ilerleyişini durdurabilmek amacıyla İngiltere'nin her yola başvurduğu görülmüş, Fransızların İstanbul'daki yüksek komiseri General Pelé'yi devreye sokarak Mustafa Kemal Paşa'yla görüşmek üzere İzmir'e göndermişlerdi. General Pelé, tarafsız bölgenin Türk askeri tarafından ihlal edilmemesi durumunda Doğu Trakya'nın Meriç'e kadar Türklere bırakılacağını söylemişti. Mustafa Kemal Paşa da Türk askerinin Edirne'ye kadar düşman ordusunu takip etmeye kararlı olduğunu ve TBMM Hükûmetinin kendi topraklarında "tarafsız bölge" diye bir şey tanımayacağını hatırlatmıştı.

Bu girişimlerin sonuçsuz kalması üzerine İngiltere, Fransa ve İtalya dışişleri bakanları 20-23 Eylül 1922 tarihleri arasında Paris'te bir araya gelerek yeni bir barış önerisi hazırlamak zorunda kalmışlardı. Yeni teklifte; askeri hareketin durdurulması ve barış konferansının toplanmasıyla ilgili öneriler yer almaktaydı. Mustafa Kemal Paşa, 23 Eylül tarihli bu notayı da pek dikkate değer bulmamış olmalı ki, askeri harekate devam etmişti. Türk askeri, 24 Eylül'de tarafsız bölgeyi geçmiş ve kısa sürede de kontrolü altına almıştı. Türk askeriyle

¹⁸⁰Öke, *age.*, 76; Özsoy, *age.*, 477

savaşmaktan sakınan İngiliz generali Harrington ise askerlerine emir vererek silahla karşılık vermeden geri çekilmelerini istemişti.

İngilizlerin tarafsız bölge diye işgalleri altında bulundurdıkları bölgenin Türk askeri tarafından geri alınması üzerine, bu kez de Fransız siyaset adamı Henri Franklin Bouillon, Mustafa Kemal Paşa'yla görüşmek üzere 28 Eylül'de İzmir'e gönderildi. Henri Franklin Bouillon, Mustafa Kemal Paşa tarafından değer verilen bir siyasetçi ve 1921 Ankara İtilafnamesinin de mimarlarından. Yalnız Fransa için değil müttefikleri adına da görüşmeye yetkili idi. Zira ülkesinde çok zor durumda kalan İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un özel girişimleri sonucu İzmir'e gelmişti. Görüşmenin, TBMM'ye yapılan bir müracaat üzerine gerçekleştirildiği kabul edilip kayda geçirilmişti.

Henri Franklin Bouillon'un Mustafa Kemal Paşa'yla yaptığı görüşmelerde TBMM Hükûmeti Başkanı Rauf (ORBAY) Bey ve Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal (TENGİRŞEK) Bey de hazır bulunmuştu. Henri Franklin Bouillon, Türk isteklerinin barış görüşmelerinde kabul edileceği yönünde bir güvence vermişti. Karşılığında da kuvvete başvurulmayacak ve barışa kadar tarafsız bölgeye riayet edilecekti.

Mustafa Kemal Paşa, İtilaf Devletleri adına verilen güvence üzerine, 23 Eylül tarihli notaya 29 Eylül 1922'de olumlu cevap vermişti. Böylece kısa süre içinde barışa ve huzura kavuşulması yönünde önemli bir adım atılmış oldu. Mustafa Kemal Paşa'nın 29 Eylül'de gönderdiği cevabi notada barışın gerçekleştirilmesini arzu ettiklerini, bu sebeple askeri harekatı durdurduklarını; fakat Meriç'in batısına kadar Trakya'nın Yunan Orduları tarafından derhal boşaltılmasını ve TBMM Hükûmetine verilmesini istemişti. Mütareke görüşmelerinin yapılacağı yer olarak da Mudanya önerilmişti.¹⁸¹

Mütareke için görüşmelere TBMM Hükûmeti adına Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa başkanlığında bir heyet katılmıştı. Heyette; İsmet Paşa'dan başka Batı Cephesi Kurmay Başkanı Asım (GÜNDÜZ), Batı Cephesi Harekat Şubesi Müdürü Kurmay Yarbay Tevfik (BIYIKLIOĞLU), Binbaşı Seyfettin (AKKOÇ) ile Kızılay İkinci Başkanı Hamit (HASANCAN)

¹⁸¹Atatürk, *age.*, 451

bulunmakta idi. Mütareke görüşmelerinin yapıldığı günlerde İsmet Paşa'ya yardımcı olmak üzere Batı Cephesi Topçu Komutanı Galip Paşa ile Genelkurmay Başkanı Fevzi (ÇAKMAK) ve Refet (BELE) de Mudanya'da hazır bulunmuşlardı.¹⁸²

İngiltere'yi, Müttefik İşgal Orduları ve İngiliz Kuvvetleri Başkomutanı General Harrington, Fransa'yı General Charpy, İtalya'yı ise General Monbelli ve beraberlerindeki uzmanlar temsil edeceklerdi. Yunan temsilcileri General Mazarikis ve Albay Sariyanis, Mudanya'ya gelmelerine karşın görüşmelere katılmayacaklarını bildirmişlerdi.

Mudanya Mütarekesi görüşmeleri, İsmet Paşa'nın başkanlığında 3 Ekim 1922'de saat 15:30'da başlamıştı. Görüşmeler, o dönem için Mudanya'da en uygun bina olarak seçilen Rus tüccar Aleksandr Ganyonoff'un yalısında gerçekleştirilmişti.¹⁸³

Mütareke görüşmeleri, oldukça çetin geçmişti. Türk tezi, Mustafa Kemal Paşa'nın Henri Franklin Bouillon ile İzmir'de yaptığı görüşmelerde varılan mutabakatta çok açık bir şekilde belirtilmişti. Bu istekler, İşgal Devletleri tarafından bilinmesine ve kabul edilmesine karşın İngilizler, Trakya'nın boşaltılması konusunda kendi görüşlerinde ısrar edince ciddi meseleler yaşanmıştı. Zaman zaman Fransız ve İtalyanlar da İngilizlerin etkisinde kalınca mütareke görüşmeleri çıkmaza girmiş, savaş tekrar kaçınılmaz bir hal almıştı.

Görüşmeler, tarafları savaşa götürecek blöf ve restleşmelere sahne olmuştu. İngiltere, Fransa ve İtalya, verdikleri sözde durmayınca İsmet Paşa da TBMM Ordularına bıraktıkları yerden ilerleme emri vermişti. Türk tarafının kararlılığı karşısında Paris'te bir araya gelmiş olan işgal devletlerinin temsilcileri, 7 Ekim'de geri adım atmışlardı.

Türkiye ile Yunanistan arasındaki savaşın sona erdirilmesi amacıyla yapılan görüşmeler, 9 Ekim'den sonra normal seyrine girmiş, gece geç vakitlere kadar devam eden görüşmeler sonunda 11 Ekim 1922 sabahı, saat 6:00'da mütareke metni imzalanmıştı.

¹⁸²Eyyupoğlu, İ. (2002). *Mudanya Mütarekesi*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 136 vd

¹⁸³Eyyupoğlu, *age.*, 141

Mudanya Mütarekesi, Türkiye ile Yunanistan arasındaki savaşı sona erdirmişti. Esas önemlisi, onbeş gün içinde Yunan ordusu Meriç'in batısına çekilecek ve bundan bir ay sonra da Doğu Trakya Edirne dahil olmak üzere Yunan Ordusu tarafından boşaltılacak ve Türk Hükûmetine devredilecekti.¹⁸⁴

1.1.4.2. Lozan Konferansının Toplanması ve Barış Görüşmeleri

Mudanya Mütarekesi'nin yürürlüğe girmesinden sonra sıra barış görüşmelerinin başlatılmasına gelmişti. Ancak, Doğu meselesini çözüme kavuşturmak amacıyla gerçekleştirilecek olan konferansın nerede ve nasıl toplanacağı konusunda henüz bir görüş birliği sağlanamamıştı. İtilaf Devletleri temsilcileri önce Venedik ismini ortaya atmış, Türk tarafı da İzmir'i önermişti. Bu isimlerin hiç birisi kabul görmemiş ve Konferansın 13 Kasım 1922'de İsviçre'nin Lozan kentinde toplanmasına karar verilmişti. Bu amaçla, İngiltere, Fransa ve İtalya; bir taraftan İstanbul Hükûmeti ve diğer taraftan İstanbul'daki temsilciği aracılığıyla Ankara Hükûmetine 27 Ekim 1922'de bir davetiye göndererek, Lozan'da başlayacak olan uluslararası barış konferansına katılmalarını istemişlerdi. TBMM, İstanbul Hükûmetine gönderilen davetten dolayı İtilaf Devletlerini protesto etmekle birlikte daveti kabul etmiş ve 29 Ekim 1922 tarihinde olumlu cevap vermişti. Bu arada İtilaf Devletlerinin her iki hükûmeti birden konferansa davet etmeleri, 1921 Londra Konferansında sergiledikleri oyunlarını tekrarlamalarına yol açacağı için Saltanatın kaldırılması kaçınılmaz hale gelmiş ve 1 Kasım 1922'de alınan tarihi bir kararla saltanat ilga edilmişti.¹⁸⁵

İsmet Paşa'yla birlikte konferansa gidecek diğer isimler de belli olmuştu. Bunlar; Sinop Milletvekili ve Sağlık Bakanı Rıza Nur ile Trabzon Milletvekili Hasan Saka idi. Türk Heyetine idari, siyasi, hukuki, iktisadi, mali, askeri vb. konularda danışmanlık yapmak üzere Lozan'a gidecek önemli isimler ise şunlardı: Yusuf Hikmet Bayur, Münir Ertegün, Tefik Bıyıklıoğlu, Celal Bayar, Zekai Apaydın, Zülfü Tığrel, Tahir Taner, Şükrü Kaya, Fuat Ağralı ve Yahya Kemal Beyatlı vd idi.¹⁸⁶

¹⁸⁴Bilsel, *Lozan I*, 439 vd; Eyyupoğlu, *age.* 240 vd

¹⁸⁵Atatürk, *age.*, 454 vd

¹⁸⁶ İnönü, İ. (1987). *Hatıralar II*. Ankara: Bilge Yayınevi, 47; Karacan, A. N. (1971). *Lozan*, İstanbul: Milliyet Yayınları, 69 vd

Bariş Konferansında TBMM Hükûmetini temsil edecek delegeler için Lozan’da takip edecekleri stratejiyi belirleyen bir de talimat hazırlanmıştı. Bakanlar kurulu tarafından Misak-ı Milli ilkeleri dikkate alınarak hazırlanan, 14 maddelik talimatta şu hususlara yer verilmişti:

Doğuda, herhangi bir şekilde “Ermeni Yurdu”ndan söz edilemez. Edilirse, görüşmeler kesilecektir. Süleymaniye, Kerkük ve Musul istenecek, farklı bir durum ortaya çıkacak olursa, Bakanlar kurulundan talimat alınacaktır. Petrol ve ayrıcalıklar konusunda da İngilizlere bazı iktisadi ayrıcalıklar tanınabilir.

Adalar Denizi(Ege)ndeki yakın adalar, muhakkak surette istenecektir. Trakya sınırı için I. Dünya Harbinden önceki (1914) Trakya sınırı ve Batı Trakya için halk oylaması (plebisit) istenecektir. Boğazlar ve Gelibolu’da yabancı asker kabul edilmeyecektir.

Konferansın kesintisine neden olsa da Kapitülasyonlarla Düyûn-ı umûmiye idaresinin kaldırılması ve Osmanlı borçlarının da Osmanlı Devletinden ayrılanlara dağıtılması istenecektir.

Ordu ve donanma konusunda herhangi bir kısıtlama kabul edilmeyecektir. Yabancı kurum ve kuruluşları, TBMM Hükûmeti kanûnlarına tabi tutulacaklardır. Cemaat ve İslam vakıfları hukuku, eski anlaşmalara göre belirlenecektir.¹⁸⁷

Lozan Bariş Konferansı’na katılan ülkeleri değişik gruplar içinde değerlendirmek mümkündür. Milletler Cemiyetinin de kurucusu olan İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya, konferansta “çağrıcı devletler” olarak yer almışlardı. ABD. de Milletler Cemiyetinin kurucuları arasında yer almasına karşın, konferansta “gözlemci” bulundurmakla yetinmişti. Nedeni ise uluslararası alanda aktif rol almak istememeleri ve takip edilen inziva siyaseti idi.

Osmanlı Devleti’nin en büyük varisi olan Türkiye ile birlikte bütün toplantılarda yer alan ülkeler ise Yunanistan, Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı (Yugoslavya) ve Romanya idi. Sovyet Rusya, Gürcistan ve Ukrayna ise “Boğazlar” konusu gündeme geldiğinde konferansa katılan

¹⁸⁷Atatürk’ün Milli Dış Politikası I, 497 vd.; Şimşir, B. N. (1994). *Lozan Telgrafları II*,Ankara, 1 vd.

lkeler idi. Sovyet Rusya, Türkiye'nin ısrarı üzerine konferansa davet edilmişti. Türkiye'nin sınırdaşı ve Karadeniz'e kıyısı bulunan Bulgaristan da "Boğazlar" ve "Trakya" konularında konferansa dahil olmuştu. Ayrıca Portekiz ve Belçika da "mali ve iktisadi" konularda komisyon çalışmalarına katılan ülkeler olarak konferanstaki yerlerini almışlardı.¹⁸⁸

İsmet Paşa başkanlığındaki Türk Heyeti, 5 Kasım 1922'de Ankara'dan hareketle İstanbul'a gelmiş, birkaç gün İstanbul'da kaldıktan sonra 8 Kasım 1922'de İstiklal davasını savunmak üzere 12 Kasım'da Lozan'a ulaşmışlardı. Ancak, diğerk ülkelerin temsilcileri henüz gelmemişlerdi. Konferans, bir hafta gecikme ile 20 Kasım 1922'de toplanmıştı. Türk Heyeti, Lozan Palas'a ve kalabalık müşavir heyeti de Hotel de La Paix'e yerleştirildiler. İsmet Paşa, ertesi günü, Fransız başbakanının daveti zerine Paris'e gitmiş ve bir haftalık arayı görüşmelerle değerlendirmişti.¹⁸⁹

Lozan Barış Konferansı, 20 Kasım'da Cazino de Montbenon'da görkemli bir törenle İsviçre Konfederasyonu Başkanı Haab tarafından yapılan açış konuşmasıyla açılmıştı. Açış konuşmalarının ardından toplantıya son verilmiş ve esas görüşmeler 21 Kasım 1922'de Uşi(Ouchy) şatosu'nda başlamıştır.

21 Kasım 1922 toplantılarında Fransızca, konferans dili olarak kabul edilmiş ve konferans i tüzüğü hazırlanmıştır. Ayrıca konferans boyunca görev yapacak komisyonlar oluşturulmuştur. Buna göre; ülke ve Askerlik Komisyonu başkanlığına İngiliz baş delegeesi Lord Curzon; Türkiye'de Yabancılar ve Azınlıklar Rejimi Komisyonu başkanlığına İtalyan baş delegeesi Camillo Garroni; Maliye ve İktisat Sorunları Komisyonu başkanlığına da Fransa baş delegeesi Barreré seçilmişti.

Lozan barış görüşmelerinde ilk olarak 22 Kasım 1922'de ülke ve Askerlik Komisyonunda Türkiye'nin Doğu Trakya sınırının tespiti konusu ele alındı. Daha sonraki günlerde gerçekleştirilen oturumlarda da meselenin halledilmesi için önemli ölçüde çaba harcandı. 25 Kasım 1922'de Ege Denizi adaları Midilli, Limni, Sisam, Sakız, Nikarya ve

¹⁸⁸Meray, S. L. (1973). *Lozan Barış Konferansı-Tutanaklar, Belgeler*. Takım II, Cilt 2, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 53 vd.; Gönlübol, M. Sar, C. (1989). *Olaylarla Türk Dış Politikası I (1919-1973)*. (7. Baskı). Ankara, 48

¹⁸⁹Inn, *age II*, 50 vd.; Karacan, *age.*, 78 vd

boğazlara yakın adaların statüsü, askerden arındırılmasına ilişkin esaslar görüşüldü. Osmanlı Devletinin son dönemlerinden beri önemli bir mesele olarak ortada duran Boğazlar meselesi de 4 Aralık 1922’de ele alınıp tarafların görüşleri gündeme getirildi.

Lord Curzon’un başkanlığındaki bu komisyonda ele alınan bir başka konu da Türkiye-İrak sınırı dolayısıyla Musul meselesi olmuştu. 23 Ocak 1923’te konferansın gündemine alınan Musul meselesi, Türkiye ile İngiltere arasında ciddi tartışmaların yaşanmasına neden olmuştu. Türkiye’nin Suriye sınırıyla ilgili olarak 1921 tarihli Ankara İtilafnamesine atıfta bulunulmuştu.

Ülke ve Askerlik Komisyonunda ele alınan önemli konulardan biri de azınlıklar, savaş tutsaklarının geri verilmesi ve nüfus mübadelesine ilişkindi. 1 Aralık 1922’den itibaren Birleşmiş Milletler mülteciler yüksek komiseri Norveçli Dr. Nansen’in de katılımıyla gerçekleştirilen toplantılarda Rumlar, Ermeniler, Asuriler-Keldaniler gibi Türkiye’de yaşayan azınlıkların hukuku, savaş tutsakları, mezarlıklar, Fener Rum Patrikhanesi ve Heybeliada Ruhban Mektebinin geleceğiyle ilgili konularda önemli gelişmeler yaşandı.

Maliye ve İktisat Meseleleri Komisyonunca ele alınan konuların en önemlisi Türkiye’nin Osmanlı Devletinden intikal eden borçlarının ödenmesi meselesi olmuştur. Konferansı bir hayli meşgûl eden bu konulardan borçlar meselesi 27 Kasım 1922’de ele alınmaya başlamış ve ödemeler konusunda komisyonca bir rapor hazırlanmıştır. Bir başka önemli konu da Türkiye’nin Yunanistan’dan talep ettiği tazminat meselesi idi. Zira Yunanlılar, Anadolu maceraları sırasında 1919’dan 1922’ye kadar yakıp yıkmadıkları yer bırakmamışlardı. Bunun için İsmet Paşa, 20 Ocak 1923’te “Küçük Asya’da Yunanlıların yakıp-yıkmaalarına ilişkin” bir nota sunmuştu. Yunanlıların Türk tarafınca ileri sürülen tazminat talebini “hayal ürünü” olarak açıklamaya çalışsa da konferans Türkiye’yi haklı görmüş ve antlaşmaya tazminatla ilgili bir hüküm konulmuştur.

Kapitülasyonlar meselesi ise 2 Aralık 1922’de görüşülmeye başlanmıştı. Türkiye’deki Yabancılar ve Azınlıklar Rejimi Komisyonu tarafından gerçekleştirilen toplantılarda Türkiye, hukuki, adli ve iktisadi yönden kapitülasyonların kaldırılmasına yönelik görüşler ileri sürerken toplantıya katılan diğer ülkelerin temsilcilerinin hemen hepsi başka adlarla da olsa

kapitülasyonların devam ettirilmesinden yana görüş bildirmişlerdi. Konferansın 24 Ocak 1923 toplantısında, ilke olarak kapitülasyonların kaldırılması kabul edilmesine karşın Türkiye'deki azınlıkların yargı hakkı konusunda görüş birliği sağlanamadı. Bu nedenle, kapitülasyonlar meselesi, konferansın dağılmasına neden olan önemli konulardan biri olmuştu.

Türk heyeti, Lozan barış görüşmelerinde her ne kadar olumlu bir tavır sergilemiş olsa da Misak-ı Milli'den taviz vermek istememişti. Öte taraftan, İngiliz baş delegesi olan Lord Curzon'un hazırlatıp müttefiklerine de imzalatırdığı antlaşma taslağını 31 Ocak 1923'te Türk heyetine sunmaları¹⁹⁰ ve 3 Şubat 1923'te imzalamaları yönünde baskı yapmaları, görüşmelerin kesilmesine neden oldu.

İngilizler, 4 Şubat'ta önerilerini tekrarlayarak Türk heyetinden, ileri sürülen antlaşma taslağını kabul etmesini istemişlerdi. Türk heyeti de son bir değerlendirme yaparak, borçlar, toprak ve sınır meselesi, ulaşım, azınlıklar, mezarlıklar, savaş esirleri gibi konu başlıklarında barışı engelleyecek bir görüş ayrılığı bulunmadığını belirterek, Musul meselesinin görüşülmesinin bir yıl ertelenerek Türkiye ile İngiltere arasında görüşülmesini; fakat kapitülasyonların kesinlikle reddedildiğini bildirmişti.

Türk heyetinin özellikle kapitülasyonlar meselesiyile ilgili görüşleri, Fransa başta olmak üzere müttefiklerce beğenilmemiş, tarafların anlaşma şansını büyük ölçüde ortadan kaldırmıştı. Türk heyeti, adli (yargı) ve iktisadi kapitülasyonlar konusunda taviz vermek istediği için görüşmeler kesintiye uğramış ve taraflar ülkelerine dönmek zorunda kalmışlardı.¹⁹¹

İsmet Paşa; iktisadi köleliği kabul etmeyeceklerini ifade ederek, 7 Şubat 1923'te Lozan'dan ayrılarak Ankara'ya hareket etmişti. Atatürk de heyeti Eskişehir'de karşılamış, aldıkları kararın arkasında olduğunu Türk ve dünya kamuoyuna göstermek istemişti.¹⁹²

¹⁹⁰Meray, S. L. (1970). *Lozan Barış Konferansı-Tutanaklar, Belgeler*. Takım I, Cilt I, Kitap 2. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları 1970, 34 vd, 53-106

¹⁹¹Meray, *Lozan Barış Konferansı-Tutanaklar, Belgeler*. Takım I, Cilt I, Kitap 2, 50 vd.

¹⁹²İnönü, *age II*, 93 vd.

İsmet Paşa, 21 Şubat ve 28 Şubat 1923 tarihli TBMM gizli oturumlarında konferansla ilgili bilgi vermiş ve ikinci Grup mensuplarınca sorulan sorulara verilen cevaplar sırasında önemli tartışmalar yaşanmıştı.¹⁹³

Kesinti döneminde de taraflar arası diplomasi devam etmiş, sonuçta TBMM, Türk tarafının isteklerinin kabul edilmesi şartıyla Lozan görüşmelerinin yeniden başlatılması konusunda Hükûmete yetki vererek barış sürecine katkı sağlamıştı. TBMM'nin bu kararı üzerine, İngiltere ve müttefiklerinin hazırladığı barış şartlarına karşılık olmak üzere Türk tarafı da barış şartlarını hazırlayarak 8 Mart 1923'te ilgili devletlerin İstanbul'daki temsilcilerine iletmişti.

1.1.4.3. Antlaşmasının İmzalanması (24 Temmuz 1923)

Türk tarafının barış için ileri sürdüğü şartlar kabul edilince 23 Nisan 1923'te Lozan Barış görüşmeleri ikinci kez başlamıştı. İngiltere bu kez Lozan'da Sir Horace Rumbold, Fransa da General Pelle ile temsil edilmişti. Türkiye ise herhangi bir isim değişikliğine gitmemişti.

24 Temmuz 1923'e kadar süren görüşmelerde daha önce üzerinde anlaşılabilen konularla ilgili pürüzler giderilmiş ve 24 Temmuz 1923'te Barış Antlaşması imzalanmıştı. Lozan Barış Antlaşması; 4 bölüm ve 143 maddeden ibaretti. Ayrıca Boğazlar sözleşmesi, Nüfus Mübadelesi sözleşmesi gibi antlaşmaya ilişkin ek 17 sözleşme ve protokol imzalanmıştı.¹⁹⁴

Sınırlar, boğazlar, kapitülasyonlar, Osmanlı Devletinin Borçları ve azınlıklarla ilgili olarak Lozan Barış Antlaşmasında yer alan başlıca hükümler şunlardır:

¹⁹³İnönü, *age II*, 97 vd; Bolat, B. S., Demiraslan T. (2013). "Lozan Görüşmeleri Sırasında Mecliste Ortaya Çıkan II. Grup Muhalefeti ve Basına Yansıması". *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi Sayı: 53, (Lozan Antlaşması Özel Sayısı)*, ss.29-60, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, 32 vd.; Budak, *age.*, 369-435

¹⁹⁴Meray, *Lozan Barış Konferansı-Tutanaklar, Belgeler*. Takım II, Cilt 2. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları 1973. Bu cilt tamamıyla Barış Andlaşması ve eklerine ayrılmıştır.

1) Sınırlar

a-Suriye Sınırı: 20 Ekim 1921 tarihinde imzalanmış olan Ankara Antlaşması'nın hükümleri esas alınmıştır.

b-Irak Sınırı: Musul meselesi ve Irak sınırı Lozan Konferansının konuları arasından çıkartılmış, antlaşmanın imzalanmasından sonraki dokuz ay içinde Türkiye ve İngiltere arasında sonuca bağlanmak üzere ertelenmiştir. Anlaşma sağlanamadığı takdirde mesele Milletler Meclisinin hakemliğine havale edilmesinde mutabık kalınmıştır.

c-Bulgaristan Sınırı: Karadeniz kıyısındaki Rezve Deresi ağzından başlayıp, Türk-Yunan sınırı olan Meriç nehrinin kesiştiği yere kadar devam edeceği kararlaştırılmıştır.

ç-Yunanistan ve Adalar: Yunanistan ile Meriç nehri sınır olarak kabul edilmiştir. Karaağaç ise savaş tazminatı olarak Türkiye'ye geri verilmiştir. İmroz, Bozcaada ve Tavşan adaları Türkiye'ye, Oniki Ada İtalya'ya diğer Ege adaları ise Yunanistan'a bırakılmıştır. Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya adaları askerden arındırılacaktır. Kıbrıs ve Mısır'ın İngiltere hakimiyetine geçtiği kabul edilmiştir.

2) Azınlıklar:

Türkiye'de yaşayan gayr-i Müslim azınlıklar hukuken ve fiilen Türk vatandaşı sayılmışlardır. Kendileri için her türlü hayır kurumu ve okul açabileceklerdi. Türk vatandaşı olan azınlıklar, kanûn önünde eşit olacaktı. Batı Trakya Türkleri ile İstanbul Rumları dışında kalan Türkler ve Rumlar karşılıklı mübadele edilecekti.

3) Kapitülasyonlar:

Kapitülasyonların her çeşidi (iktisadi, idari, mali, adli) kaldırılmıştır. Osmanlı Devletinden kalan borçlar, Osmanlı Devletinden koparılan veya bu coğrafya üzerinde yeni oluşturulan devletlerin arasında bölüşürülecektir.

Türkiye, Yunanistan'dan istediği savaş tazminatı karşılığı olarak Karaağaç'ı alacaktır.

4) Boğazlar ve İstanbul'un Durumu:

İtilaf Devletleri, Lozan Barış Andlaşmasının TBMM tarafından onaylanmasından sonraki bir buçuk ay içinde İstanbul ve Boğazlar üzerindeki işgalini sona erdirecek ve Türkiye'yi terk edeceklerdir.

Boğazlar, savaş tehlikesi karşısında veya Türkiye'nin savaşa girmesi halinde silahlandırılacaktı. Boğazların her iki yakasında 15 km'lik bir bölge silahsız kalacaktı. Boğazların yönetimi "Boğazlar Komisyonu" adı verilen uluslararası bir komisyon tarafından sağlanacaktı. Savaş gemilerinin boğazlardan geçişi belirli esaslara göre tanzim edilmiş olup ticaret gemilerinin serbestçe geçişine izin verilmişti. Türkiye harbe girmiş ise tarafsız devletlerin gemileri boğazlardan serbestçe geçebilecekti.

Lozan Barış Antlaşması, 23 Ağustos 1923'te TBMM'nde 14 olumsuz oya karşı 213 kabul oyuyla onaylanmış ve iç hukukta geçerlilik kazanmıştır.¹⁹⁵ Ancak, diğer devletlerin onayı geciktiği için antlaşma 6 Ağustos 1924'te yürürlüğe girmiş ve uluslararası hukukta yerini almıştır.¹⁹⁶

Türk Milletine hayat hakkı tanımayan İtilaf devletleri, 10 Ağustos 1920'de imzalanan Sevr Antlaşmasıyla amaçlarına ulaşmak istemişlerdi. Ancak, Türk Milleti, kazandığı askeri başarılarla muhataplarına savaş meydanlarında önemli bir ders vermiş ve Misak-ı Milli esaslarına dayanan yeni bir barış sürecinin kapısını aralamıştı. Sonuçta, hiçbir gücün boyunduruğu altında yaşamak istemeyen Türk Milleti, hür yaşama iradesini, Lozan Barış Antlaşmasıyla taçlandırmıştı.

Lozan Barış Antlaşması, Birinci Dünya Harbinin galipleriyle TBMM Hükûmeti arasında mütekabiliyet esası üzerine masaya oturulan ve imzalanan bir barış antlaşması olmuştur.

¹⁹⁵TBMM. (1923). *TBMMZC. Devre: 2, Cilt: 1 (11.08.1923-28.02.1924)*, Ankara: TBMM Basımevi, 23 Ağustos 1923 tarihinde yeni seçilen milletvekilleri tarafından 1. Yasama yılı 9. Birleşimde kabul edilmiştir.

¹⁹⁶İngilizlerin Musul Meselesinin görüşülmesi ve sonuca bağlanması konusunda Lozan Barış Andlaşması 3. Madde 2. Fıkrasının hayata geçirilmesi amacıyla 6 Ağustos 1924'te Milletler Cemiyetine müracaat etmesi; uluslararası hukukta da meşrûiyet kazandığını göstermektedir.

Yenen devletler, yenilen devletlerin her birine dikte ettirdikleri barış antlaşmalarının ilk 26 maddesinde Milletler Cemiyetinin misakına ve sözde yenedünya düzeninin esaslarına yer vermelerine karşın Lozan Barış Antlaşması, bunun dışında kalmıştır. Bu da Lozan Barış Antlaşmasının yenenlerle yenilenler arasında değil, eşitler arasında imzalanan bir antlaşma olduğunu göstermektedir.

Atatürk, Nutuk'ta Lozan Barış Antlaşmasının önemini şu satırlarla vurgulamıştı:¹⁹⁷ "Lozan Andlaşması, Türk Milleti aleyhine, yüzyıllardan beri hazırlanmış ve Sevr Andlaşmasıyla tamamlandığı zannedilmiş, büyük bir suikastın sonuçsuz bırakıldığını ifade eden bir belgedir. Osmanlı dönemine ait tarihte eşi geçmemiş bir siyasi zafer eseridir."

1.1.4.4. Lozan Barış Antlaşmasıyla Halledilemeyen Meseleler

Lozan Barış Görüşmeleri, 24 Temmuz 1923'te imzalanmış ve Türkiye'nin bağımsız devletler safında yer alması sağlanmıştı. Ne var ki, Lozan Barış Antlaşması hemen her konuda Türk tarafının istediği şekilde sonuçlanmamıştı. Çözümü Lozan'dan sonraya sarkan önemli birkaç konu kalmıştı.

Bunlardan biri Türk-Irak Sınırı ve Musul meselesi idi. Musul meselesi, Lozan Barış Antlaşmasının 3. madde 2. fıkrasında belirtilen hükümler doğrultusunda İngiltere ve Türkiye arasında dostane bir şekilde çözüme kavuşturulacak, 9 ay içinde sonuç alınamazsa Milletler Cemiyeti'nin hakemliğine başvurulacaktı. Lozan'da hayal kırıklığı yaratan en önemli gelişme, Musul meselesinin Lozan görüşmelerinden çekilmesi ve ikili görüşmeler yoluyla sonuca gidilmesi olmuştur. Eğer, Musul meselesi, Lozan'da açık görüşmeler yoluyla müzakere edilmiş olsaydı; Türkiye, dünya kamuoyu önünde haklılığını gözler önüne serer ve önemli kazanımlara sahip olurdu. Ancak, yeni Türk devletinin ve hariciyesinin diplomasi konusundaki acemiliği nedeniyle İngilizlerin katı tutumları karşısında direnç gösterilememiş ve Musul Meselesi, Lozan görüşmelerinden çıkartılmıştı. O günden itibaren İngiltere büyük bir avantaj elde etmişti. İngiltere; meselenin ileri safhalarında istediği sonuca ulaşacak ve

¹⁹⁷Atatürk, *age.*, 510.

Milletler Cemiyetinden istediği sonucu çıkarmayı başararak, İngiliz siyasetinin ve diplomasi hafızasının ne kadar güçlü olduğunu bir kez daha gösterecektir.

Lozan'da hayal kırıklığı yaratan konulardan biri de Boğazlar Sözleşmesindeki hükümlerdi. Sevr'de oluşturulan Boğazlar rejimine göre Lozan'da epey bir mesafe alınmış olmasına karşın Boğazlar konusunda Türkiye'nin hükümrancılığına gölge düşüren maddeler eklenmişti. Türkiye'nin hükümrancılığını bağlayıcı hususlar, şartlar değişmiştir ilkesinden hareketle 1936 yılında tekrar gündeme getirilmiş ve Türkiye'nin hukukunu gözeten bir statü oluşturulmuştur.

Osmanlı Devletinden kalan borçların ödenmesi konusunda Türkiye ile Düvân-ı Umûmiye idaresi arasındaki anlaşmazlığın çözümü de Lozan'dan sonraya kalmıştı. Borçlar, önce 1928'de ve dünya iktisadi buhranının yarattığı sıkıntılar nedeniyle 1933'te varılan ikinci bir antlaşma doğrultusunda çözüme kavuşturulmuştur.

Türkiye-Suriye Sınırı ve İskenderun Sancağının statüsü de Lozan'dan sonraya ertelenen bir konu olmuştu. Uzun uğraştan sonra Atatürk'ün Hatay davası, 1939'da çözüme kavuşturulmuştu.

Türk-Yunan ilişkileri ve nüfus mübadelesi de Lozan Barış görüşmelerinden ayrı olarak ele alınıp çözüme kavuşturulan konulardan biri olmuştu. 30 Ocak 1923'te imzalanan sözleşme, meseleyi çözmeye yeterli olmamış; nüfus mübadelesi 1930'a kadar devam eden bir süreçte gündemdeki yerini korumuştur.

1.2.Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk Dış Politikası (1923-1938)

1.2.1.Türk-Yunan İlişkileri ve Nüfus Mübadelesi

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti ile Yunan Hükûmeti arasında halledilmesi gereken meselelerin müzakereleri, Lozan Konferansının en önemli tartışmalarına sahne olmuştu. Bu konuşlar arasında Türk-Yunan sınırı, Batı Trakya, savaş tazminatı, nüfus mübadelesi vb. konular müzakere edilmiş ve karara varılmıştı.

Lozan Konferansında Türk-Yunan ilişkileri kapsamında pürüz yaratan önemli konulardan biri de nüfus mübadelesi idi. Konferansta, Türkiye’de kalacak Rum azınlıkla Yunanistan’da kalacak Türk azınlığın belirlenmesine ve bunların dışında kalanların karşılıklı olarak mübadelesini öngören bir sözleşme ve protokol hazırlanmıştı.¹⁹⁸

30 Ocak 1923’te imzalanan bu sözleşme ve protokole göre, 30 Ekim 1918’den önce İstanbul Belediye sınırları içinde yerleşmiş (établi) bulunan Rumlarla, Batı Trakya Türkleri bu değişimin dışında tutulmuştu. Yunanistan, Batı Trakya dışında ülkede yaşayan bütün Müslümanları Türkiye’ye gönderecekti. Türkiye ise belirtilen şartları taşımak koşuluyla İstanbullu Rumların dışında ülke genelinde yaşayan bütün Ortodoks Rumları Yunanistan’a gönderecekti. Karşılıklı olarak gönderileceklerin hukuku başta olmak üzere mübadele ile ilgili diğer konuların çözüme kavuşması için Türk ve Yunan temsilcilerinden oluşan ortak bir komisyon kurulmuştu. Karma komisyonlar, Yunanistan’da; Selanik, Drama ve Kavala’da, Türkiye’de ise Ankara, Kayseri ve Yozgat’ta oluşturulmuşlardı. 1923 Ekim’inde oluşturulan Karma komisyonlar, yaklaşık bir yıl hiçbir pürüzle karşılaşmadan çalışmalarını sürdürmüştü.¹⁹⁹ Ancak, sözleşmenin uygulanmasından doğan sosyal meseleler ve 2. Maddesinde geçen “Yerleşmiş” (établi) deyiminin Türk ve Yunan temsilcileri tarafından farklı yorumlanması, iki devlet arasında savaş rüzgarlarının yeniden esmesine neden olmuştu.

Komisyonun Türk üyelerine göre établi deyimnin anlamı, İstanbullu Rumlar için Türk kanûnlarına göre belirlenecekti. Komisyonun Yunan üyeleri, buna karşı çıkmış ve İstanbul’da olabildiğince Rum bırakabilmek için hangi tarihte gelirse gelsin İstanbul’da bulunan her Rum’un établi yani yerleşmiş sayılacağını ileri sürmeye başlamıştı.²⁰⁰ Anlaşmazlık konusu, Milletler Cemiyeti kararıyla Milletlerarası Daimi Adalet Divanına götürülmüş ve görüş istenmişti. Adalet Divanı, 21 Şubat 1925’te şu yolda bir karar almıştı:²⁰¹ “...Yerleşmiş deyimi süreklilik özelliğini taşımakta ve bir oturma eylemi ile beliren fiili bir durumu ifade edilmektedir. İstanbul’un Rum ahalisi deyimi ile kastedilen şahısların antlaşma gereğince

¹⁹⁸Oran, B. (1986). *Türk Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu*, İstanbul: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları: 2, 45.

¹⁹⁹Tosik, F. (2002). *Tevfik Rüştü Aras’ın Siyasi Kişiliği*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Malatya, 41 vd.; Oran, age., 46 vd.

²⁰⁰Hatipoğlu, M. (1997). *Yakın Tarihte Türkiye ve Yunanistan 1923-1954*. Ankara: Siyasal Kitabevi, 40 vd.

²⁰¹Erim, N. (1944). “Milletlerarası Daimi Adalet Divanı ve Türkiye, Etabli Meselesi”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. II/1. Ankara, ss.62-73, 67 vd.

‘yerleşmiş’ sayılmaları ve mübadele dışında bırakılmaları için İstanbul şehrinin 1912 tarihli belediye kanûnu ile tespit edilen belediye sınırları içinde bulunmaları, ayrıca oraya her ne şekilde olursa olsun 30 Ekim 1918 tarihinden önce gelmeleri ve orada sürekli olarak oturmak niyetinde bulunmaları gerekmektedir.”

Milletlerarası Adalet Divanının verdiği karar, Yunanistan’ı daha da hırçınlaştırmış ve Türk-Yunan ilişkileri gerginleşti. Yunanistan, Batı Trakya Türklerinin mallarına el koyarak buralara, Türkiye’den gelen Rumları yerleştirmeye başlamıştı. Yunanistan’ın sözleşme ve protokollerin dışına çıkarak başlattığı haksız uygulamalar üzerine Türkiye de misillemede bulunmuş ve İstanbul Rumlarının mallarına el koymuştu.

İki ülke arasında önemli bir mesele olarak beliren Fener Rum Patrikhanesine patrik seçiminin halledilmesinden sonra taraflar arasındaki gerginlik, yerini uzlaşmaya bırakmış ve 1 Aralık 1926’da bir antlaşma imzalanmıştı. Fakat bu antlaşmanın uygulanması da mümkün olmamış ve birçok meseleyi de beraberinde getirmişti. Yunanistan’ın uzlaşmaz tavırları yüzünden taraflar arasında savaş rüzgarları tekrar esmeye başlamıştı.

Olası bir savaşta Yunanistan’ın içine gireceği sıkıntıları düşünen Venizelos’un akılcı siyaseti ve Atatürk’ün de barışçı bir siyaset takip etmesi sonucu 10 Haziran 1930’da yeni bir antlaşma imzalanmıştı. Bu antlaşma ile geldikleri tarih ve doğdukları yer ne olursa olsun İstanbul Rumları ile Batı Trakya Türkleri yerleşik yani établi sayılacak ve mübadele dışında bırakılacaklardı. Mübadeleye tabi tutulan Müslümanların Yunanistan’da bıraktıkları malların mülkiyeti Yunan hükûmetine, yine mübadeleye tabi tutulan Rumların Türkiye’de bıraktıkları malların mülkiyeti de Türk hükûmetine ait olacaktı. Bu suretle Lozan’dan beri devam eden önemli bir mesele çözülmüş ve Türk-Yunan ilişkilerinde dostluk adına önemli bir adım atılmış oldu.²⁰²

Mübadele konusunda Türkiye taviz vermiş gibi görünse de daha önce başlatılan mübadele kapsamında ülkeyi terk eden Rumlar nedeniyle Türkiye’nin iktisadi ve ticari hayatı felç olmuştu. Bu alanda Türk müteşebbisin yok denecek kadar az olması nedeniyle iktisadi ve ticari hareketlilik sağlanamamıştı. Zira ülkenin asli unsuru olan Türkler, o zamana kadar

²⁰²Tosun,R. (2002). “Türk-Rum Nüfus Mübadelesi”. *Türkler 16*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, ss.597-608, 598 vd.

ya asker ya da toprağa bağlı olarak rençberliğin ötesinde bir meslek sahibi olamamıştı. İktisadi ve ticari hayat gayr-ı Müslimlerin tekelinde kalmış, dolayısıyla para ve zenginlik de onlarla anılır olmuştu. Türkiye bu hususu görmüş olacak ki, daha sonra yapılan bir anlaşma ile Rumların Türkiye'ye girişlerine ve oturma almalarına izin verilmişti.²⁰³

Yunanistan ile Türkiye arasında ortaya çıkan bir başka mesele de Fener Rum Patrikhanesiyle ilgiliydi. Türkiye, Lozan barış görüşmelerinde Fener Rum Patrikhanesinin Türkiye sınırları dışına çıkarılmasını istemiş; fakat başta İngiltere olmak üzere konferansa katılan ülkeler, Türkiye'nin önerisini kabul etmemişlerdi.²⁰⁴ Yalnız, Patrik'in siyasetle uğraşmaması konusunda sözlü bir antlaşmaya varılmıştı.²⁰⁵ 1924 yılında Fener Rum Patrikhanesine patrik atanan Arapoğlu Konstantin'in mübadele kapsamında Yunanistan'a gönderilecek kişiler arasında yer alması nedeniyle Türkiye itiraz etmişti. Mesele, Yunanistan tarafından Milletler Cemiyetine ve La Haye Milletlerarası Adalet Divanına taşınmak istenmiş; Türkiye, adı geçen kurumların bu konuda yetkisiz olduğunu ileri sürerek böyle bir dayatmayı kabul etmemişti. Sonuçta, patrik olarak seçilen Konstantin'in 19 Mayıs 1925'te görevden çekilmesi üzerine mesele halledilmiş ve onun yerine Vasil Georgides patrik seçilmiştir.²⁰⁶

1.2.2. Türk-İngiliz İlişkileri

Lozan Konferansı, diğer konuların yanı sıra Türk-Irak sınırı ve Musul meselesi yüzünden çıkmaza girmiş ve görüşmeler 4 Şubat 1923'te kesintiye uğramıştı. Lozan Konferansının ikinci dönem çalışmaları ise 23 Nisan 1923'te başlamıştı.²⁰⁷

Görüşmelerin tekrar başlamasından sonra Musul meselesinin Türkiye ve İngiltere arasında görüşülüp karara bağlanabilmesi için konunun konferanstan sonraya bırakılmasına karar verilmişti.²⁰⁸ Musul meselesinin konferanstan sonra nasıl çözümleneceği ise Lozan Barış

²⁰³Bu hususta bakınız, Kılıç, H. (1992). "Türkiye ile Yunanistan Arasında İmzalanan İkili Anlaşmalar". *Önemli Belgeler ve Bildiriler*. (Bugünkü Türkçe ile Tam Metinleri). Ankara: T.C. Dışişleri Bakanlığı Yunanistan Dairesi Başkanlığı Yayını., 56-79.

²⁰⁴Meray, *Lozan*, Takım I, c.I, Kitap:1, 338 vd

²⁰⁵Bilsel, *Lozan II*, 295; Sofuoğlu, A. (1996). *Fener Rum Patrikhanesi ve Siyasi Faaliyetleri*. İstanbul: Turan Yayıncılık, 141; Tosun, agm., 598 vd.

²⁰⁶Gönlübol ve Sar, age., 61

²⁰⁷Aydın, *MisAk-ı Milli ve Yeni Türk Devletinin Sınırları*, 166 vd.

²⁰⁸Bilsel, *Lozan II*, 237; Melek, age., 44 vd.

Antlaşmasının 3. madde 2. fıkrasında; “ Türkiye ile Irak arasındaki sınır, 9 ay zarfında Türkiye ile İngiltere arasında tespit edilecektir.

Belirtilen süre içinde Türkiye ile İngiltere arasında bir anlaşma sağlanamazsa, anlaşmazlık Milletler Cemiyeti(Cemiyet-i Akvam) meclisine sunulacaktır...” şeklinde belirtilmişti. Tarafların, bu süre içinde her hangi bir düşmanca harekette bulunmamaları da tavsiye edilmişti. Dokuz aylık süreç, İstanbul şehri başta olmak üzere işgal güçlerinin Türk topraklarını boşaltmasından sonra başlayacaktı.²⁰⁹

İngiltere, 5 Ekim 1923'te Türkiye'ye başvurarak, Lozan Barış Antlaşmasının ilgili maddesi ve ek protokolde yer alan hükümler doğrultusunda Musul meselesinin görüşülmeye başlanmasını talep etti. Yapılan görüşmeler sonucunda 19 Mayıs 1924 tarihinde İstanbul'da bir konferans toplanmasına karar verildi.²¹⁰

İstanbul Kasımpaşa'da eski Harbiye Nezareti binasında başlayan görüşmelerde Türk Heyetine TBMM Meclisi Başkanı Fethi (OKYAR), İngiltere adına da Irak Yüksek Komiseri Sir Percy Cox başkanlık etmişti.²¹¹

24 Mayıs 1924 tarihinden itibaren gerçekleştirilen görüşmelerde şaşırtıcı bir durum yaşanmıştı. İngilizler, ortalığı karıştırmak ve Musul meselesinin sürüncemede kalmasını ve bu sayede konunun Milletler Cemiyetine intikalini sağlamak amacıyla Türkiye'den Hakkari'yi istediler. Neden olarak da Hakkari'ye bağlı Beytü's-şebab, Çölemerik ve Revandiz'de yaşayan Nestûrilerin geleceğini gösterdiler. Bu, Türkiye açısından “Dimyat'a pirince giderken evdeki bulgurdan olmak” anlamına geliyordu. Türk heyeti, Misak-ı Milli'de alınan karara istinaden Musul'un Türkiye topraklarının tabii bir parçası olduğunu ileri sürerek, Musul'u tekrar elde edeceğini düşünürken, İngilizler bilinçli bir şekilde işi çıkmaza sokarak Hakkari'nin de yeni

²⁰⁹Meray, S.L. (1973). *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar Belgeler*. Takım II, c. II. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 4; T. C. Hariciye Vekaleti.(1925) *La Question de Mossoul, De La Signature Du Traité D'armistice De Moudros (30 Octobre 1918) au l're Mars 1925*. Belge:95; 138-143.

²¹⁰T.C Dışişleri Bakanlığı. (1974). *Türk Dış Politikasında 50. Yıl, Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paketi, 1923-1934*. Ankara: Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü Yayınları, 80; Bayur, age., 165; Melek, age., 45.

²¹¹Aydın, M. (2006). “Türk Basınında Haliç Konferansı(19 Mayıs-5 Haziran 1924)”. *Uluslararası İkinci Ortadoğu Semineri Düünden Bugüne Irak*. (27-29 Mayıs 2004). Elazığ, 89 vd.

kurulan Irak devletine katılması gerektiğini ileri sürdüler. Bu, bir aldatmaca ve oyalama taktiğinden başka bir şey değildi. Mesele, her ne surette olursa olsun, İngiltere'nin kontrolü altında bulunan Milletler Cemiyeti Meclisine götürülmeliydi. Zira üyelerinin tamamına yakın bir bölümü; ya sömürgesi ya da müttefiki konumunda bulunan Milletler Cemiyetinden İngiltere aleyhine bir karar çıkması imkansızdı. Hal böyle olunca, kabul edilmesi mümkün olmayan istekler yüzünden konferans çıkmaza girdi. 5 Haziran 1924 tarihinde yapılan son görüşmelerde de bir sonuç alınamayınca konferansa son verildi.²¹²

Musul meselesi, Haliç Konferansında çözüme kavuşturulamayınca, Milletler Cemiyeti Meclisine götürüldü. İngiltere, 6 Ağustos 1924'te Milletler Cemiyeti Konseyine başvurarak, Musul meselesinin gündeme alınmasını istedi.

Musul meselesi, 20 Eylül 1924'ten itibaren Milletler Cemiyeti Meclisinde görüşülmeye başlandı. Türk temsilcisi Fethi (OKYAR), Lozan'da ve Haliç Konferansında ifade edildiği gibi burada da Türk tezini açıklayıp, halk oylaması yapılmasını teklif etti. İngiliz temsilcisi Lord Parmoor ise halk oylaması teklifine, halkın cahil olması ve sınır işlerinden anlamaması gerekçesiyle itiraz etti.

Milletler Cemiyeti Meclisi, tarafların mevcut durumu korumalarına yönelik bir karar aldıktan sonra Musul halkının isteklerini öğrenmek amacıyla üç kişilik bir komisyon oluşturdu. Mevcut durumun korunmasına yönelik bir kararın çıkmasına rağmen Musul ve civarında Türkerle İngiliz silahlı güçleri arasında mevzi çatışmalar yaşanmaya başladı. Hatta İngiltere, 9 Ekim 1924 tarihinde verdikleri bir ultimatonda, Türk kuvvetlerinin 48 saat içerisinde, kendilerince belirlenen sınırın gerisine çekilmezlerse zora başvuracaklarını açıkladı.

Türkiye, olayların büyümemesi için Milletler Cemiyetine başvurarak geçici bir sınır çizgisinin tespit edilmesini istedi. Türkiye'nin başvurusu üzerine 29 Ekim 1924 tarihinde Brüksel Hattı adı verilen sınır çizgisi tespit edildi.²¹³ Tarafların geçici de olsa bu sınır çizgisine

²¹²T.C. DAhiliye VekAleti MatbuAt ve İstihbArAt Müdüriyet-i Umumiyesi. (1340/1923). *Ayin Tarihi III*, Ankara:, MatbuAt ve İstihbArAt Müdüriyet-i Umumiyesi Yayınları, 281; Bayur, *age.*, 165.

²¹³T.C. Hariciye VekAleti, *La Question De Mossoul...*, No:148; 262-266; Longrigg, S.H. (1956). *Iraq to 1950: a political, social and economic history*, London, 153

uymaları konusunda uyarıda bulunuldu. Bölgeye gönderilen Milletler Cemiyeti komisyonu, ancak bu tedbirlerin alınmasından sonra görevini yerine getirebildi.²¹⁴

Macaristan eski başbakanlarından Kont Paul Teleki, İsveç'in Bükreş elçisi De Wirsén ve Belçika ordusu emekli subaylarından Paulis'ten oluşan Milletler Cemiyeti komisyonu, 13 Kasım 1924 tarihinde Cenevre'de toplanarak çalışma şeklini belirledi. Taraflara sunulacak bir soru listesi düzenleyip, önce Londra'yı ziyaret etti. 4 Ocak 1925 tarihinde de Ankara'ya gelen komisyon üyeleri, gerekli temasları yaptıktan sonra Konya'da bulunan Mustafa Kemal Paşa ile görüştü.²¹⁵ Komisyon, Daha sonra Musul'a hareket etti. Kendilerine, Türkiye adına eski ordu müfettişi Cevad (ÇOBANLI) Paşa²¹⁶ eşlik etti.

Komisyon, yaklaşık bir yıl bölgede kalıp gerekli incelemelerden sonra Musul halkının isteklerini içeren bir rapor hazırlayarak 16 Temmuz 1925'te Milletler Cemiyeti Meclisine sundu. Hazırlanan rapor ve tavsiye kararında;

1-Musul Vilayetinin çoğunluğunu Araplar ve Kürtler oluşturmaktadır. Bunun için Musul, Irak'ın bir parçası sayılmalıdır. Irak 25 yıl süreyle İngiliz mandası altına konulmalıdır.

2-Türkiye ile Irak arasındaki sınır çizgisi, Brüksel'de tespit edilen sınır çizgisi olmalıdır.

Milletler Cemiyeti, sözde komisyonun hazırladığı raporu ve tavsiye kararını dikkate alarak karar verdi. Gerçekte ise Musul'un kaderi İngilizlerin insafına terk edildi.

Türkiye, Milletler Cemiyetinin verdiği bu kararı protesto edip tanımayacağını bildirdi. Fethi Bey'in yerine Cenevre'ye gelen Tefik Rüşdü(ARAS), Milletler Cemiyetinin ancak kuruluş sözleşmesine bağlı kalarak karar verebileceğini dile getirerek, bağlayıcı bir karar

²¹⁴Daha geniş bilgi için bkz., Aydın, M. (2001). *Türkiye ve Irak Hudûdu Meselesi*, Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, 57 vd

²¹⁵Öke, M.K. (1987). *Musul Meselesi Kronolojisi 1918-1926*, İstanbul, 150 vd.

²¹⁶Dündar, R. (2015). *Çanakkale Deniz Muharebeleri ve Cevat (ÇOBANLI) Paşa*. Malatya, 182; T.C. Genelkurmay Başkanlığı. (1989). *Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*. Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, 20 vd.

veremeyeceğini belirtti. Milletler Cemiyeti Meclisi; Türkiye'nin karara karşı çıkmasından sonra 19 Eylül 1925'te Uluslararası Daimi Adalet Divanından şu sorulara cevap istedi:²¹⁷

1-Lozan Barış Antlaşmasının 3. Maddesi gereğince Milletler Cemiyeti Meclisinin vereceği kararın hukuki durumu nedir? Bu karar; bir hakem kararı mıdır? Öneri midir? Yoksa arabuluculuk mudur?

2-Böyle bir karar için oybirliği gerekli midir? Yoksa oy çoğunluğu yeterli midir?

3-İki taraf temsilcileri oylarını kullanabilirler mi?

Türkiye siyasi bir meselenin, hukuki yoldan çözümlenmesinin imkansızlığı gerekçesiyle Uluslararası Daimi Adalet Divanına itiraz edip divan önüne çıkmayı reddetti.²¹⁸Konu, Türkiye'nin itirazlarına rağmen Adalet Divanının gündemine getirildi ve şu sonuca varıldı:²¹⁹

1-Milletler Cemiyeti sözleşmesinin 15. maddesine göre Cemiyet Meclisi, esas itibarıyla bağlayıcı bir karar alamaz. Fakat Lozan Barış Antlaşmasının 3. Maddesinde, taraflar Cemiyete bağlayıcı karar alma yetkisi tanımışlardır. Bu yüzden Meclis bağlayıcı bir karar alma yetkisine sahiptir.

2-Milletler Cemiyeti Meclisi, alacağı kararı oybirliği ile almalıdır.

3-Tarafların vereceği oylar dikkate alınamaz.

Yukarıda belirtilen nedenler dikkate alındığında Türkiye-İrak sınırı hakkında Milletler Cemiyetinin vereceği karar bağlayıcı sayılacaktır.²²⁰

²¹⁷Akşin, A. (1991). *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 129

²¹⁸Aras, T. R. (1935). *Lozan İzlerinde 10 Yıl*. (Der. Numan Menemencioğlu). İstanbul, 28; Melek, age., 49; Gönübol ve Sar, age., Cumhuriyetin İlk On Yılı ..., 99

²¹⁹Bayur, age., 168-169; Gönübol ve Sar, age., 79

²²⁰Erim, N. (1946). "Milletlerarası Daimi Adalet Divanı ve Türkiye, Musul Meselesi". *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi III*. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 336 vd

Milletler Cemiyeti, Türkiye'nin bütün çaba ve karşı koymasına rağmen 16 Aralık 1925'te aldığı bir kararla Musul'u Irak devletinin sınırları içine kattı. Ayrıca Irak'ın 25 yıl süreyle İngiltere'nin mandası altında kalmasına karar verdi.

Türkiye, yenedünya düzeninin hakimi olan İngiltere'ye karşı fazla direnemedi. Son on yılını büyük ve yıpratıcı bir savaşla geçirmişti. İktisadi ve toplumsal dokusunda da beklenmedik yaralar almıştı. Bu konuda en önemli mesele, Şeyh Said isyanıyla yaşandı.²²¹ Osmanlı Devletinin son dönemlerinden beri biriken iktisadi meseleler de Türkiye'nin belini büken ve acilen halledilmesi gereken önemli meselelerden biri olarak ortada duruyordu. Türkiye, dahili ve harici siyasetinde yaşanan gelişmelerin de etkisiyle İngilizlerle olan ilişkilerini tekrar gözden geçirme gereği duymuştu. Sonuçta, Türkiye ile İngiltere arasında yapılan görüşmelerle 5 Haziran 1926'da Ankara Antlaşması imzalanmıştı.²²²

1926 tarihli Sınır ve İyi Komşuluk Antlaşması adıyla imzalanan Ankara Antlaşmasına göre Türkiye ile Irak arasındaki sınır konusu, Milletler Meclisi tarafından Brüksel'de tespit edilen, fakat Türkiye lehine bazı değişiklikler öngören sınır hattı olacaktı. Irak Hükûmeti de Musul üzerindeki haklarından vazgeçen Türkiye Cumhuriyeti Hükûmetine yirmi beş yıl süre ile petrolden alacağı aidatının % 10'unu verecekti.²²³

Taraflar, aynı gün 5 Haziran 1926 tarihli Ankara Antlaşmasına ek olarak mektup teatisi şeklinde sunulan bir teklife göre Türkiye, antlaşmanın yürürlüğe girmesini izleyen bir yıl içinde isterse petrol geliri yerine bir defada topluca 500.000 sterlin alabilecekti.

Ankara Antlaşması, TBMM'nin 7 Haziran 1926 tarihli birleşiminde; 2 milletvekilinin çekimser ve 1 milletvekilinin de red oyuna karşılık 142 evet oyu ile kabul edildi. İki ülke arasındaki soğukluk bir süre daha devam etse de Musul meselesinin çözümü, Türkiye ile İngiltere arasında I. Dünya Harbinden beri yaşanan çatışma dönemini kapanmış oldu.

²²¹Goloğlu, M. (1972). *Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)*. Ankara, 101 vd; İnönü, *age II.*, 198 vd; Aybars, E. (1998). *İstiklal Mahkemeleri I-II*. İzmir, 261-282; T.C. Genelkurmay Başkanlığı. (1972). *Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924-1938)*. Ankara, 77 vd

²²²Gönlübol ve Sar, *age.*, 79; Melek, *age.*, 51.

²²³Soysal, *age I.*, 310.

Türkiye'nin, Ankara Antlaşmasından doğan haklarını kullanma biçimi de günümüze kadar yanlış değerlendirilmiştir. Çoğu kaynakta ve bunlara dayanarak bilgi veren ders kitaplarında, Türkiye'nin bir defaya mahsus olmak üzere 500.0000 sterlingi kabul ettiği belirtilmektedir. Bu parayı almasına dair gösterilen gerekçe ise "iktisadi sıkıntı"dır. Halbuki Türkiye, sökonusu petrol gelirlerinden vaz geçmemiştir. %10'luk petrol gelirinin tahsil edildiğine dair kayıtlar her yılın bütçesinde gösterilmiştir.

Tahsil edilmesi gereken petrol geliri de sadece Musul petrollerinden ibaret olmayıp Irak petrollerinin genelini kapsamaktaydı. Fakat Türkiye, tahmin edilen 5.540.000 sterlinglik petrol gelirinin ancak 3.500.00 sterlinglik bir bölümünü tahsil edebilmiş, gerisi kalmıştı.²²⁴

1.2.3. Türk-Sovyet İlişkileri: Türk-Sovyet Dostluk Antlaşması (17 Aralık 1925)

Türk-Sovyet ilişkileri, Osmanlı döneminin aksine, Milli Mücadele döneminde önemli bir gelişme göstermiş, iki ülke hızla birbirine yakınlaşmaya başlamıştı. 1921'de Moskova ve Kars Antlaşmaları ile iki ülke arasındaki siyasi ilişkiler yoluna koyulmuş, Lozan Barış Görüşmelerinde de ciddi bir işbirliği içine girilmişti.

Lozan Barış Antlaşmasının imzalanmasından sonra da iki ülkeyi birbirine yakınlaştıran önemli gelişmeler yaşanmıştı. Türk-Sovyet ilişkilerini önemli hale getiren nedenlerden ilki, Sovyetler Birliği'nin yeni rejimi ile yakından ilgiliydi. Bu yüzden Batılılar tarafından tecrit edilen Sovyetler Birliği, yakın komşusu ve sınırdaşı Türkiye'nin dostluğuna daha fazla ihtiyaç duyar hale gelmişti. Zira Sovyetler Birliği, Almanya ile 16 Nisan 1922'de Rapallo Antlaşmasını imzalayarak siyasi ilişkiler kurmayı denemiş; fakat bu konuda pek başarılı olamamıştı. Batılı devletler, Alman-Rus yakınlaşmasını engellemek ve aralarındaki buzları eritmek amacıyla Almanya'yı Locarno sistemine katmak istemişlerdi. Sonuçta, İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya, Belçika, Polonya ve Çekoslovakya'nın katılımıyla 1 Aralık 1925'te Locarno Antlaşmaları imzalanmış ve Almanya, Sovyetler Birliğinden uzaklaştırılmıştı. Sovyetler bu oluşumu, kendisine yöneltilen bir tehdit olarak algılamış ve yalnızlıktan kurtarmak için Türkiye'ye yaklaşmıştır.

²²⁴Uluğbay,H. (2003). *İmparatorluktan Cumhuriyete Petropolitik*. (2. Baskı). Ankara,445 vd.

Türk-Sovyet yakınlaşmasını sağlayan gelişmelerin bir diğeri de Türkiye ile ilgilidir. Bu gelişme ise 1924'ten sonra Türkiye ile İngiltere arasında büyük bir mesele haline gelen Türk-Irak sınırı ve Musul konusunda yaşanan olumsuzluklardı. Milletler Cemiyeti, Türkiye'nin bütün çaba ve karşı koymasına rağmen 16 Aralık 1925'te aldığı bir kararla Musul'u Irak devletinin sınırları içine katmış ve Irak'ın 25 yıl süreyle İngiltere'nin mandası altına girmesine karar vermişti.

Uluslararası Daimi Adalet Divanından da Milletler Cemiyetini aklayan bir karar çıkması, Türkiye'yi uluslararası ilişkilerde ciddi bir yalnızlığa sevk etmişti. Haklı olarak, Milletler Cemiyeti ve İngiltere'ye karşı Türkiye'de büyük bir tepki oluşmuştu. İşte, Türkiye; bu tepkinin bir sonucu olarak Sovyetler Birliği ile Paris'te 17 Aralık 1925'te Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşmasını imzalamıştı.²²⁵

Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşmasına göre; taraflardan biri aleyhine bir veya birkaç devlet tarafından bir saldırı olursa diğer taraf müttefikine karşı tarafsız kalacaktı. Taraflardan biri, diğeri aleyhine yönelen bir ittifaka katılmayacaktı. Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşmasının süresi üç yıl olup sürenin sona ermesinden altı ay önce taraflardan biri fesh etmediği takdirde antlaşma bir yıl uzatılmış sayılacaktı.

Türk-Sovyet yakınlaşması, II. Dünya Harbi ile ilgili savaş rüzgarlarının esmeye başladığı 1939'a kadar gelişerek devam etmişti. Ancak, 23 Ağustos 1939'da Rus-Alman ittifakının imzalanması ve sonrasında Türkiye'nin toprak bütünlüğüne yönelik ortaya çıkan Rus istekleri, Türk Sovyet yakınlaşmasına büyük darbe vurmuştu. Hele, Stalin'in Boğazları kontrol edebilecek üslerle Ardahan ve Kars'ı istemesi, iki komşu arasındaki ilişkilerin iyice gerilmesine neden olmuştu.

²²⁵*Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paketi*, 10 vd.; Gönlübol ve Sar, *age.*, 77 vd.; Soysal, *age I.*, 268 vd.; Bilge, A. S. (1992). *Güç Komşuluk, Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri(1920-1964)*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 99.

1.2.4.TBMM Hükûmetinin Bölgesel İttifak Arayışları

1.2.4.1.Türkiye'nin Milletler Cemiyetine Üye Olması (18 Temmuz 1932)

Milletler Cemiyeti, I. Dünya Harbinden sonra yenedünya düzenini oluşturmak üzere savaşın galipleri tarafından 1920'de kurulmuştu. Mağlûp devletler; Almanya, Avusturya, Macaristan, Bulgaristan ve Türkiye Cemiyete kabul edilmemişti. Türkiye, yakın çevresini oluşturan ülkelerle işbirliğini güçlendiren, siyasi, iktisadi ve kültürel alanlarda girişimde bulunmuş, 1925'te Sovyetlerle Tarafsızlık ve Saldırmazlık Dostluk Antlaşmasına imza atmış, 1928'de bir güvenlik çemberi oluşturan Kellog Paktına üye olmuş ve silahsızlanma konferansına katılmış olmasına karşın, 1930'a kadar ülke içindeki meselelerle meşgûl olduğu için ister istemez uluslararası siyasetin dışında kalmıştı. Dolayısıyla Türkiye, hala uluslararası siyasette aktif rol alan ve Milletler Cemiyetine üye ülkelerden biri değildi.

Türkiye, 1923-1930 döneminde Milletler Cemiyetine girmesi söz konusu olduğu halde soğuk davranmış ve acele etmemişti. Bunun en önemli nedeni, Musul meselesi idi. Türkiye, Milletler Cemiyetine üye olan ülkelere, İngiltere'nin etkisinde kalmaları nedeniyle tepkiliydi. Musul meselesi dolayısıyla 1926'da imzalanan Ankara Antlaşmasıyla Türkiye ile Batılı devletler arasındaki soğukluk yavaş yavaş ortadan kalkmış, yerini dostluk ve işbirliği almaya başlamıştı.

Bir diğer neden de Sovyetlerle 1925'te imzalanan Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşmasından kaynaklanan yükümlülükleriydi. Sovyetler Birliği, o dönemde Milletler Cemiyetine kuşkuyla bakıyor ve O'nu kendisine karşı kurulmuş bir teşkilat olarak değerlendirmiyordu. Türkiye, Sovyetler Birliğinin o dönemdeki konumunu göz önünde bulundurması ve Milletler Cemiyetine üye olmak için de müttefikinin onayını alması gerekiyordu. Türkiye, Milletler Cemiyetine üye olmayı düşünmeye başladığı günlerde Sovyetlere bir nota ile güvence vermiş ve onun onayını almıştı.

1930'dan sonra yenedünya düzenini oluşturan ülkelerin siyasi yaklaşımlarındaki hızlı değişim, bölgesinde istikrarı yakalamış bir ülke olan Türkiye'yi daha da önemli hale getirmişti. Bununla beraber, Türkiye; Atatürk'ün direktifleriyle Milletler Cemiyetine üye olmak için şahsen başvurmamış, Cemiyet tarafından davet edilerek üye olmayı tercih etmişti. Zira Milletler Cemiyeti Genel Kurulu, 6 Temmuz 1932'de Çin-Japon uyuşmazlığını

görüşmek için yaptığı toplantıda İspanya temsilcisinin teklifi ve Yunan temsilcisinin desteğiyle Türkiye'nin Cemiyete üyeliğe kabul edilmesiyle ilgili bir karar almıştı. Karar, 9 Temmuz 1932'de TBMM'nde kabul edilmiş ve 19 Temmuz 1932'de de Milletler Cemiyeti genel kurulu, oybirliğiyle Türkiye'nin üyeliğini kabul etmiştir.²²⁶ Türkiye, bundan böyle meselelerinin hallinde Milletler Cemiyeti marifetiyle hareket etmiş uluslararası siyasette bir yer edinmeye çalışmıştır.

1.2.4.2. Türkiye'nin Balkan Siyaseti: Balkan Antantı (1930-1934)

Türkiye, Lozan Barış Antlaşmasından sonra çağdaş ve güçlü bir devlet olma yolunda hızlı adımlar atarken çevresindeki ülkelerle de güvenlik anlaşmaları ve ittifak arayışlarını hızlandırmıştı. Tarihin ve üzerinde yaşadığı coğrafyanın yüklediği sorumlulukla etkili bir dış siyaset izleyen Türkiye; 15 Aralık 1923'te Arnavutluk, 18 Ekim 1925'te Bulgaristan, 28 Ekim 1925'te de Yugoslavya ile birer Dostluk Antlaşması imzalamıştı. İzlenen bu siyasetle, Balkan ülkeleri ve Türkiye arasında kesilen ilişkilerin yeniden başlatılması ve bölgede bir güvenlik çemberinin oluşturulması hedeflenmişti. Locarno Antlaşmaları, Brian-Kellog Paktı, Litvinof Protokolü ve Küçük Antant gibi ittifak ve arayışlar bu fikri destekleyen gelişmeler olmuştu. Ancak, Balkan ülkeleriyle Türkiye arasında Balkan birliği fikrini ve işbirliğini güçlendirecek adımlar, Türk-Yunan anlaşmazlığının çözümlenmesinden sonra atılabiliyordu.

Türkiye ile Yunanistan arasında mübadeleden kaynaklanan meselelerin aşılması ve 10 Haziran 1930'da imzalanan antlaşmadan sonra Balkanlardaki ittifak ve işbirliği fikri daha da güçlenmişti. Diğer devletler de Balkan Harbinden sonra ortaya çıkan anlaşmazlıkları giderecek ikili anlaşmalar yapmışlardı.

Balkanlardaki ittifak ve işbirliği fikrini güçlendiren bir başka gelişme de Balkan Birliği fikridir. Merkezi Cenevre'de bulunan Uluslararası Barış Bürosunun 6-10 Ekim 1929 tarihleri arasında Atina'da düzenlenen Evrensel Barış Kongresinde Yunanistan'ın eski başbakanlarından Papanastasiu, Balkan Birliği kurulmasını önermişti. Fikir, kongrede

²²⁶ *Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı*, 287 vd.; Gönlübol ve Sar, *age.*, 94 vd.

tartışılmış ve Balkan ülkeleri arasında resmi olmayan bir konferans toplanması kararlaştırılmıştı.

İlk Balkan Konferansı, 5 Ekim 1930'da Atina'da toplanmıştı. Konferansa, bütün Balkan devletleri katılmıştı. Toplantıda;

1-Her yıl dışişleri bakanları seviyesinde toplantılar düzenlenmesi,

2-Bir Balkan Paktı hazırlanması,

3-Balkan ülkeleri arasında iktisadi, siyasi, kültürel ve sosyal alanlarda yakınlaşmayı sağlayacak daimi bir örgütün kurulması kararlaştırılmıştı.²²⁷

İkinci Balkan Konferansı 20-26 Ekim 1931'de yaklaşık 200 delegenin katılımıyla İstanbul'da gerçekleştirilmişti. Bu toplantıda İsmet Paşa, Balkan Birliğini özendirici bir konuşma yapmıştı. İstanbul Konferansı, Balkan Birliği konusunda başarılı olamamıştı. Görüşmeler sırasında revizyonist tutum içinde bulunan Bulgaristan ile Yunanistan, Türkiye, Romanya ve Yugoslavya gibi antirevizyonist devletler arasındaki görüş ayrılıkları belirginleşmiş ve bir Balkan Pakti fikri bu toplantıda suya düşmüştü. Ama iktisadi alanda, teknik ve kültürel konularda işbirliğini amaçlayan kararlar alınmıştı. Kapanış toplantısı Ankara'da olmuş ve M. Kemal Paşa burada bir konuşma yapmıştı.²²⁸

Üçüncü Balkan Konferansı, 23-26 Ekim 1932 tarihinde Romanya'nın başkenti Bükreş'te toplanmıştı. Konferansta, Balkan devletleri arasında saldırmazlık ve anlaşmazlıkların barışçı yollarla çözümüne katkı sağlayacak bir antlaşma tasarısı ele alınmış; fakat Bulgaristan'ın azınlıklar konusunun görüşülüp kendi isteği doğrultusunda çözüme kavuşturulmasında ayak diremesi ve sonra da konferansı terk etmesi nedeniyle sonuç alınamamıştı.

²²⁷Gönlübol ve Sar, *age.*, 100 vd.; Soysal, İ. (1985). "Balkan Pakti (1934-1941)". *Yusuf Hikmet Bayur'a Armağan*. ss. 131-199. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, , 143 vd.

²²⁸Gönlübol ve Sar, *age.*, 101 vd.; Soysal, Balkan Pakti..., 145 vd.; Öksüz, H. (2002). "Atatürk Döneminde Balkan Politikası (1923-1938)". *Türkler* 16, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, ss. 625-642, 632

Bulgaristan'ın revizyonist tutumu, Balkan birliği fikrini bir kez daha tehlikeye düşürmüştü. Üçüncü Balkan Konferansı başarılı olamamıştı, ama Balkan Ticaret ve Sanayi Odası, Tıp Federasyonu, Hukûkçular Birliği, Ziraat Odası gibi mesleki ve teknik örgütlerin kurulması Balkan birliği fikri bir adım daha öne götürmüştü.²²⁹

Dördüncü Balkan Konferansı, 5-11 Kasım 1933 tarihinde Selanik'te toplanmış ve Balkan Antantını kuracak misakın hazırlanması başta olmak üzere Bulgaristan'ın revizyonist siyasetinden vazgeçirilmesi ve pakta katılmasının sağlanması gibi konular üzerinde yoğunlaşmıştı. Bulgaristan'ın pakta katılması konusunda Türkiye ve Yunanistan'ın önemli çabaları olmuş; fakat 14 Eylül 1933'te Türkiye ile Yunanistan arasında Ankara'da imzalanan ve iki ülkenin Trakya sınırını garanti eden Samimi Anlaşma Misakı bu imkanı ortadan kaldırmıştı.²³⁰

Türk-Yunan Paktına katılması konusunda Türkiye'nin ısrarlı davetine rağmen anlaşmayı kendilerine karşı düşmanca bir hareket olarak değerlendiren Bulgarlar; Balkanlar'da statükonun korunmasını amaçlayan bir iş birliğine de yanaşmamışlardı. 20 Eylül 1933'te Bulgaristan'a giden Türk Başbakanı İsmet İnönü ve Dışışleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın girişimleriyle 1929 Türk-Bulgar Tarafsızlık Antlaşması, 5 yıl uzatılmış ve Bulgaristan'a bir nevi güvence verilmişti. Öte yandan, Türk-Yunan Antlaşması ve Türk-Bulgar Andlaşmasının yenilenmesi Romanya'yı harekete geçirmiş ve Başbakan Titulescu, Ankara'yı ziyaret ederek 17 Ekim 1933'te Türkiye ile Romanya arasında Dostluk, Saldırmazlık, Hakem ve Uzlaşma Antlaşması imzalanmıştı.

Bulgaristan'ın Balkanlardaki statükonun değıştirilmesine yönelik düşünceleri, Yugoslavya'yı da rahatsız etmiş ve Türkiye ile Yugoslavya arasındaki ilişkiler daha da güçlendirilmişti. Nitekim Türk Dışışleri Bakanı'nın Belgrad'ı ziyareti sırasında 27 Kasım 1933'te iki ülke arasında Dostluk, Saldırmazlık ve Uzlaşma Antlaşması imzalanmıştı.

1933 yılında yaşanan siyasi gelişmeler ve yapılan bu antlaşmaları anlamlı kılan bir takım gelişmeler de yaşanmıştı. Zira Almanya'da Nazi Partisi iktidara gelmiş, Arnavutluk

²²⁹Soysal, Balkan Pakti..., 146 vd.

²³⁰Öksüz, agm., 633 vd.

İtalya'nın kontrolü altına girmiş ve Avrupa'da revizyonist gelişmeler hızlanmıştı. Balkanlarda, Alman ve İtalyan baskısı giderek artmıştı.

Bu durum karşısında Yunan Dışişleri bakanı 1933 Aralık'ında Balkan Paktının konumunu ve Bulgaristan'ın uzlaşmaz tutumunu izah etmek üzere Londra, Paris ve Roma'ya ziyaretlerde bulunmuş, İngiliz ve Fransızların Balkan Paktı konusunda desteğini almıştı. Ancak, İtalyanlar bu fikre sıcak bakmamışlardı.²³¹ Bu gelişmelerin ardından 4 Şubat 1934'te Belgrad'da bir araya gelen Balkan dışişleri bakanları, Balkan Paktı tasarısını hazırlamışlar ve 9 Şubat 1934'te ise Atina'da imzalamışlardı.²³²

Balkan Paktı ile Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya, karşılıklı olarak; sınırlarının güvenliğini güvence altına almışlar; birbirlerine danışmadan herhangi bir Balkan devletiyle birlikte siyasi bir harekette bulunmama ve herhangi bir siyasi antlaşma yapmama güvencesi vermişlerdi. Ayrıca Antant ile birlikte imzalanan bir gizli antlaşmayla da taraflardan biri bir Balkanlı olmayan devletin saldırısına uğrarsa ve Balkanlı bir devlet de saldırıya yardım ederse diğer taraflar bu Balkanlı devlete karşı birlikte savaşa gireceklerdi.

Balkan Paktı, 1936'dan itibaren savaş rüzgarlarının da etkisiyle hızla çözülmeye başlamış ve alınan kararların hilafına Yugoslavya'nın 24 Ocak 1937'de Bulgaristan ile bir antlaşma yapması, Paktın inandırıcılığına ve saygınlığına indirilen bir darbe olmuştu.

Son toplantısını 1940'ta Belgrad'da yapan Balkan Paktı; Türk dış siyasetinde önemli bir yer etmiş, Türkiye'nin bölgesinde barış ve güvenliğe ne kadar önem verdiğini göstermesi bakımından da dikkat çeken bir siyaset örneği olmuştur.²³³

1.2.4.3.Boğazlar Meselesi ve Montreux Boğazlar Sözleşmesi

Bilindiği gibi, 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Barış Antlaşması ile birlikte Türk Boğazlarının statüsünün belirlendiği bir boğazlar sözleşmesi de imzalanmıştı. Sözleşmede; boğazların silahsızlandırılmasıyla ilgili hükümler yer almış, geliş-geçişler de uluslararası bir

²³¹İ. Soysal, Balkan Paktı..., 153 vd.

²³²Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl: Cumhuriyet'in İlk On Yılı ve Balkan Paktı 1923-1934, 343 vd.

²³³Gönlübol ve Sar, age., 105 vd.

komisyonun denetimine bırakılmıştı. Boğazların güvenliği ise Milletler Cemiyetince Fransa, İngiltere, İtalya ve Japonya'ya havale edilmişti. Boğazların silahtan arındırılması ve boğazların büyük devletlerin kefaleti altına bırakılması, Türkiye'nin güvenliği açısından ciddi sakıncalar yaratmış; fakat hükümlerlik haklarına ve Misak-ı Milliye ters düşse de Türkiye, Lozan Boğazlar Sözleşmesini kabul etmek zorunda kalmıştı. Lozan Boğazlar sözleşmesi, bu haliyle 1936 yılına kadar yürürlükte kalmıştı.

Türkiye, kendi sınırları içinde yer alan boğazların mevcut rejiminin değişmesi için 1936 yılına kadar bütün uluslararası toplantılarda girişimde bulunmasına rağmen başarılı olamamıştı. Türkiye bu isteğini ilk defa 1933'te Londra'da Silahsızlanma Konferansında dile getirmişti. Yine 1934'te Yugoslavya-Bulgaristan yakınlaşması ve aynı yıl Mussolini'nin Asya ve Afrika'daki emellerini yüksek sesle dile getirmesi üzerine Milletler Cemiyeti ve Balkan Antantı toplantılarında ısrarla gündeme getirmişti. Ancak, Türk boğazlarıyla ilgili isteği, 1936'ya kadar büyük devletler tarafından dikkate alınmamıştı. Gerekçeleri ise Türk isteklerinin revizyonist devletlerin isteklerine örnek teşkil edeceği endişesi olmuştu. Ama bu süre içinde Milletler Cemiyetinin oluşturmak istediği yenedünya düzeni iflas etmişti. İtalya, Habeşistan'ı işgal ederken, Almanya Ren Bölgesini silahlandırmış, Avusturya ise zorunlu askerlik usûlünü yeniden hayata geçirmişti. Milletler Cemiyeti ise bu gelişmeler karşısında hiçbir şey yapamamış, inandırıcılığını yitirmişti.²³⁴

Türkiye, bu gelişmeler üzerine, 11 Nisan 1936'da Lozan Barış Antlaşmasına taraf olan devletlere birer nota göndererek değişen dünya şartları doğrultusunda Boğazlar Sözleşmesinin de değiştirilmesi gerektiğini bildirdi. Sovyetler Birliği, Türk tezini desteklemiş, İngiltere de Türk notasına olumlu cevap verince Fransa bu karara uymak zorunda kalmıştı.²³⁵

Boğazların kaderini belirleyecek olan konferans, 22 Haziran 1936'da İsviçre'nin Montreux kentinde toplanmıştı. Konferansa; Türkiye, İngiltere, Fransa, Japonya, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya katılmıştı. İtalya, konferansa katılmayı kabul etmemiş, daha sonra 2 Mayıs 1938'de sözleşmeye katıldığını

²³⁴T.C Dışişleri Bakanlığı. (1974). Türk Dış Politikasında 50. Yıl: Montreux ve Savaş Öncesi Yıllar, Ankara: Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü Yayınları, 5.

²³⁵Uçarol, R. (2006). *Siyasi Tarih(1789-2001)*. İstanbul, 727 vd.

bildirmişti.²³⁶ Türkiye, Boğazlar bölgesini silahlandırmayı, Uluslararası Boğazlar Komisyonunun kaldırılmasını istemişti. Yaklaşık olarak 1 ay süren konferans sonunda Türkiye'nin hükümrânlığını dikkate alan ve uluslararası camiayı da memnûn eden bir sözleşme imzalanmıştı.

20 Temmuz 1936 tarihinde imzalanan Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ne göre²³⁷; barış zamanında ve Türkiye'nin taraf olmadığı savaş döneminde ticaret gemileri, gündüz gece, bayrağı ne olursa olsun, sağlık denetimi dışında hiçbir işleme bağlı olmadan boğazlardan geçiş serbestisine sahip olacaklardı. Savaş zamanında, Türkiye savaşımlardan biri değilse, savaş gemileri belirli şartlar dahilinde Boğazlardan serbestçe geçebileceklerdi. Bununla birlikte savaşımlar devletlerin savaş gemilerinin Boğazlardan geçmesi yasak olacaktı. Türkiye, savaşımlar devletlerden biri ise veya kendisini pek yakın bir savaş tehlikesi tehdidi karşısında sayıyorsa, Türk hükûmeti tümüyle dilediği gibi davranmakta serbestti.

1923 Lozan Boğazlar Sözleşmesi gereğince kurulmuş olan Uluslararası Komisyonun yetkileri Türk Hükûmetine geçecekti. Ayrıca Türkiye boğazlar bölgesine askeri tahkiat oluşturabilecekti.

Sözleşme 20 yıl geçerli olacaktı. Ancak, taraflardan hiçbirisi sözleşmenin feshedilmesi için talepte bulunmadığından hala geçerliliği sürmektedir.

Monteux Boğazlar Sözleşmesi ile Türk boğazlarında denizden geliş-geçiş serbestisi ilkesi kabul edilmişti. 1923 Lozan Boğazlar Sözleşmesiyle kurulan Boğazlar Komisyonu kaldırılmış ve hakimiyet Türk idaresine geçmişti. 1936 yılının dünya siyasetine göre Türkiye lehine düzenlenen Montreux Boğazlar Sözleşmesinin şartları ve rûhu tekrar gözden geçirilmeli ve günümüze uyarlanmalıdır. Zira siyasi, iktisadi konularla çevreci yaklaşımlar başta olmak üzere birçok alanda Türkiye'nin aleyhine bir süreç işlemektedir.

²³⁶Gönlübol ve Sar, *age.*, 129.

²³⁷Meray, S. L.; Olcay, O. (1978). *Montreux Boğazlar Konferansı, Tutanaklar Belgeler*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 461 vd.

1.2.4.4.Türkiye'nin Doğu Siyaseti: Sadabat Pakı(8 Temmuz 1937)

Türkiye doğulu devletlerle arasındaki ilişkileri düzeltmek, bölgesel güvenlik kuşağı oluşturmak için harekete geçmişti. Bu kapsamda ilk iş olarak İran ile diplomatik girişimlere başlamıştı.

Cumhuriyet döneminden önce Türkiye ile İran arasındaki siyasi ilişkilerde çoğu zaman önemli meseleler yaşanmakta idi. Bunun en önemli nedeni de mezhep çatışmaları, sınır anlaşmazlıkları ve etnik ayrılıklardan doğan konulardı.

Bu meselelere, 3 Mart 1924'te hilafetin kaldırılmasından kaynaklanan meseleyi de katmak gerekmektedir. İran'daki dini çevrelerce bu durum hoş karşılanmamış, iki ülke arasında kurulacak dostane ilişkilerin bir süre de olsa geri kalmasına neden olmuştur. Diğer bir nedense Musul anlaşmazlığı sırasında Türk-İran sınır bölgesinde kimi aşiretlerin baskınlar yaparak iki ülke hükûmetlerini zor durumda bırakmasıdır.²³⁸

Kaçar Hanedanına son vererek kendi hanedanını kuran Rıza Pehlevi, Türkiye'deki yeni anlayışı model alarak İran'ı modern ve tam bağımsız bir devlet yapmak arzusunu sık sık dile getirmeye başlamıştı. Bu söylem, iki ülke arasındaki buzların erimesine, yeni bir dönemin başlamasına vesile olmuş ve Pehlevi ile Atatürk arasında samimi bir dostluk kurulmuştu. Türkiye de Musul meselesini çözümledikten sonra Türk-İran sınırındaki meselelere yönelmiş ve 22 Nisan 1926'da İran ile bir Güvenlik ve Dostluk Antlaşması imzalamıştı.²³⁹ Antlaşmada, iki ülke arasındaki sürekli barış ve dostluğun geliştirilmesi ve Türk-İran sınırının güvenliği vurgulanmıştı. İyi niyetlerle gerçekleştirilmiş olmasına karşın 1926 yılında yapılan bu antlaşma, iki ülke arasındaki sınır meselesini tamamen çözemediği gibi sınırdaki aşiretlerin anlaşmazlığı yüzünden Türk-İran ilişkileri bozulmuştu. Hatta diplomatik ilişkilerin kesilmesine yol açan gelişmeler yaşanmıştı.

²³⁸Gönlübol ve Sar, *age.*, 94; Armaoğlu, F. (1992). *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi I*, Ankara, 332.

²³⁹*Düştur*, 3. Tertip. Cilt: 3, 927; Soysal, *age I.*, 274; Özgiray, A. (1995). "İngiliz Belgeleri Işığında Türk-İran Siyasi İlişkileri (1920-1938)". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. XI/33. (Kasım)., 688.

1932 yılı, Türkiye-İran arasındaki ilişkilerde önemli bir başlangıç olmuş, Tahran'da Türk-İran sınırını belirleyen yeni bir antlaşma imzalanmıştı. 23 Ocak 1932'de iki ülke arasındaki sınır çizgisinin belirlenmesi amacıyla gerçekleştirilen antlaşmanın birinci maddesiyle sınır meselesi kesin bir şekilde çözümlenmişti.²⁴⁰

Türk-İran Sınırının belirlenmesinden sonra 5 Kasım 1932'de Ankara'da Güvenlik, Tarafsızlık ve Ekonomik İşbirliği Antlaşmasının imzalanması, iki ülke arasındaki dostluğun kalıcı olmasını sağlamıştır. Nitekim 1932'de başlayan dostane ilişkiler, İran Şahı Rıza Pehlevi'nin 1934 Haziran'ında Türkiye'ye yaptığı ve yaklaşık bir ay süren ziyaretiyle zirveye çıkmıştı.²⁴¹ Şah şerefine opera sahnelenmiş, Atatürk'le Rıza Pehlevi Özsoy Operasını izlemişti. Rıza Pehlevi, bu dostluğun ve Atatürk'e olan hayranlığının bir nişanesi olmak üzere Atatürk'ün ölümünde İran sarayında 1 ay süreyle yas ilan etmişti.

Daha sonraki dönemlerde de Türk-İran ilişkileri bir takım sıkıntı ve sancılarla devam etmiş, günümüzde ise İran'daki yeni rejiminin Türkiye'ye ihracı başta olmak üzere farklı meseleler yaşanmaya başlamıştır.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin kurulmasından sonra doğulu devlet ve toplumlarla geliştirilen ilişkiler, Misak-ı Milli kararlarıyla yakından ilgili olmuş ve başlangıç itibarıyla herhangi bir tepki almamıştı. Zira Osmanlı Devletinin varisi olarak Müslüman-Türk çoğunluğunun bulunduğu topraklar üzerinde bir Türk devleti kurulması düşünüldüğü ve değişik coğrafyalarda Osmanlı toprakları üzerinde kurulan devletlerin toprak bütünlüğüne saygı gösteren bir siyaset takip ettiği için bu devletlerle olan ilişkiler dostane bir şekilde seyretmiştir.

1924'ten sonraki dönemde Doğulu devletler ve Müslüman dünyasıyla olan ilişkilerde kısmen de olsa bir olumsuzluk yaşanmıştı. Türkiye Cumhuriyeti, gerçekleştirdiği inkılap hareketlerine bağlı olarak 3 Mart 1924'te hilafet makamını ilga etmiş ve bu değişimin Arap

²⁴⁰*Düstur*, 3.Tertip Cilt: 13, 673 vd.; Anbarcıoğlu, M. (1981). "Atatürk ve İran'da Yapılan Reformlar". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih, Coğrafya Fakültesi Doğu Dilleri Dergisi III*. Ankara:Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih, Coğrafya Fakültesi Yayınları, 12; Armaoğlu, age I, 332; Gönübol ve Sar, age., 90; Özgiray, Türk-İran Siyasi İlişkileri..., 695.

²⁴¹Şimşir, B. N. (2001). *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 497.

dünyası başta olmak üzere Müslüman toplumlardaki yansımaları olumsuz olmuştu. Türkiye, laik bir devlet anlayışına sahip olmasından dolayı tepkiler almıştı. Ayrıca Lozan Barış Antlaşmasının uygulanmasından doğan pürüzler nedeniyle bazı olumsuzlukların yaşanması da kaçınılmaz hale gelmişti.²⁴²

Cumhuriyetin onuncu yılına kadar doğulu devletlerle olan ilişkilerini normale dönüştüren hatta dostane ilişkiler kuran Türkiye; 1933'ten sonra da gelişen dünya şartlarına göre dış siyasetini "Yurtta sulh, cihanda sulh" düşüncesinden ilham alarak geliştirmeyi başarmıştı.

Doğulu devletlerle Türkiye arasında gerçekleştirilen Paktı hazırlayan nedenlerin başında değişen dünya şartları ve İtalya'nın Habeşistan'ı işgal etmesi gelmekteydi. Bu olay üzerine Türkiye, İran ve Irak arasında İtalyanlarca Doğu Akdeniz'de bozulan barış ortamını tekrar kurmaya yönelik olmak üzere 2 Ekim 1935'te üçlü bir antlaşma parafe edilmişti. Bu gruba daha sonra Afganistan da katılmıştı. Diğer taraftan, Türkiye'nin bu ittifaka Mısır'ı da sokma gayretleri sonuçsuz kalmıştı. Cenevre'de temelleri atılan bu paktın gerçekleşmesi uzun zaman almış, taraflar arasında ikili anlaşmalar imzalanarak pürüzler giderilmeye çalışılmıştı. Sonuçta 8 Temmuz 1937'de Sadabad Paktı imza edilmişti.

Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında Tahran'da Sadabad Sarayında imzalanan Paktın hükümleri ise şöyle belirlenmişti: Taraflar, birbirlerinin içişlerine müdahale etmeyecekler, ortak sınırların dokunulmazlığına riayet edecekler, birbirlerine karşı saldırgan bir tutum içine girmeyecekler, ortak çıkarlarını ilgilendiren konularda birbirlerine danışacaklar ve Kellogg-Briand Paktı'na uyacaklardı. Paktın süresi 5 yıl olacak, taraflardan biri sürenin sona ermesinde 6 ay önce Paktın geçersiz olması yönünde görüş bildirmezse, süre 5 yıl daha uzatılmış sayılacaktı.²⁴³

Sadabad Paktı, dönemin siyasi gelişmelerine paralel olarak anti-revizyonist ülkelerce benimsenmiş ve Türkiye'nin doğudaki güvenliği güvence altına alınmıştı. Sadabad Paktı, bugüne kadar aleyhte bir müracaat bulunmadığı için geçerliliğini devam ettirmiş olmakla

²⁴²Gönlübol ve Sar, *age.*, 107 vd.

²⁴³İsmail Soysal, *age I.*, 591 vd.; Akşin, *age.*, 198 vd.

beraber II. Dünya Harbinden sonra unutulmuştur. Bilindiği gibi bu süreçle birlikte bölgesel ittifak ve işbirliğini esas alan Bağdat Paktı ve daha sonra da Cento gibi oluşumlar hayata geçirilmiş, fakat bunlar da uzun ömürlü olamışlardır.

1.2.5.Türk-Fransız İlişkileri ve Hatay Meselesi

20 Ekim 1921’de imzalanan Ankara İtilaf-namesi ile iki ülke arasındaki ilişkiler düzene girmiş, önemli konularda Misak-ı Milli üzerine uzlaşma sağlanmıştı. Fakat Lozan Barış görüşmeleri sırasında başta kapitülasyonların kaldırılması konusu olmak üzere bazı meseleler iki ülke arasındaki ilişkileri olumsuz yönde etkilemişti.

Lozan sonrasına taşan Türkiye-Suriye sınırının tespiti, İskenderun Sancağının sahip olacağı statü ve Osmanlı Devletinden intikal eden borçlar konusu, iki ülke ilişkilerini bir müddet daha etkilemeye devam etmişti.

1.2.5.1.Türkiye-Suriye Sınırının Çözümü

20 Ekim 1921’de imzalanan Ankara İtilaf-namesi’nin 8. maddesine göre antlaşmanın imzalanmasından bir ay sonra sınırı tespit etmek amacıyla karma bir komisyon kurulması kararlaştırılmış; fakat söz konusu komisyon, 1925 yılına kadar kurulamamıştı. Sınır çizgisinin tespiti konusundaki meselelerin aşılmasından sonra 18 Şubat 1926’da bir antlaşma hazırlanabilmişti. Dostluk ve İyi komşuluk Antlaşması adını taşıyan Türk-Fransız Antlaşması, 30 Mayıs 1926’da imzalanmıştı. Gecikme nedeni, Fransızların Musul meselesinin sonucuna göre hareket etmesi idi. Nitekim antlaşmanın imzalanması, 5 Haziran 1926 tarihli Ankara Antlaşmasının imzalandığı tarihe kadar sürüncemede bırakılmıştı.

Antlaşma ile Türkiye-Suriye sınırı çizilmiş ve bu sınır Hatay dışında hemen hemen hiç değişikliğe uğramadan günümüze kadar geçerliliğini korumuştur.²⁴⁴

²⁴⁴Aydın, *Misak-ı Milli ve Yeni Türk Devleti’nin Sınırları*, 123 vd.

1.2.5.2. Osmanlı Devletinden Kalan Borçların Ödenmesi

Türk-Fransız ilişkileri içinde çözüm bekleyen önemli meselelerden biri de borçlar meselesidir. Türkiye'nin, Osmanlı Devletinden intikal eden borçları konusunda en önemli muhatabı Fransa idi. Zira Osmanlı Devleti, en fazla Fransa'dan borçlanmıştı. Lozan Barış Antlaşmasının 46. maddesine göre Türkiye ile alacaklılar arasında yapılacak görüşmelerde borç miktarı ve ödeme şekli kararlaştırılmıştı.

I. Dünya Harbi sonrasında Osmanlı Devleti toprakları üzerinde yeni kurulan devletlerle Türkiye arasında bölüştürülmesi işi, Düyûn-ı Umûmiye İdaresine bırakılmıştı. Yapılan hesaplamalar doğrultusunda 1912'den önceye ait borçların % 62.25'i, bu tarihten sonraki borçların da % 75.54'ü Türkiye'nin hissesine düşmüştü. Geri kalan borçlar ise Yemen, Asir, Filistin, Hicaz, Irak, Suriye, Arnavutluk, Bulgaristan Yunanistan, Yugoslavya, İtalya ve Mısır arasında paylaştırılmıştı. Türkiye'nin payına düşen borç anaparası ise 84.597.495 altın lira idi.

13 Haziran 1928'de borcun hangi kur üzerinden yapılacağı tartışmalarına son veren bir anlaşma yapılmış ve Türkiye yükümlendiği borcu ödemeye başlamıştı. Ne var ki, 1929 yılında başlayan dünya iktisadi buhranı nedeniyle borçların ödenmesinde aksamalar yaşanmaya başlamıştı.

Büyük iktisadi yapıların bocaladığı bir dönemde Osmanlı borçlarının yeniden yapılandırılması düşünülmüş ve 22 Nisan 1933'te yeni bir anlaşma yapılmıştı. Bu antlaşmayla Türkiye'nin ödeyeceği yıllık borç tutarı 700.000 lira olarak tespit edilmiş ve taksitlerin 1954 yılına kadar yayılması kararlaştırılmıştı. Türkiye, son borç taksitini, 25 Mayıs 1954'te ödemiş ve önemli bir sıkıntıdan kurtulmuştu.²⁴⁵

1.2.5.3. Hatay Meselesi ve Hatay'ın Türkiye'ye Katılışı

25 Nisan 1920 tarihli San Remo Anlaşması ile Osmanlı Devleti toprakları üzerinde A tipi mandalar oluşturulunca İskenderun Sancağı da Fransız mandasına katılmıştı.

²⁴⁵Yeniay, İ. H. (1964). *Yeni Osmanlı Borçları Tarihi*. İstanbul, 123 vd; SAYAR, N. S. (1977). *Türkiye İmparatorluk Dönemi Mali Olayları*. İstanbul, 293 vd.; Tezel, Y. (1986). *Cumhuriyet Dönemi'nin İktisadi Tarihi (1923-1950)*. Ankara, 178 vd.

Sancak meselesinin çözümünde en önemli hareket noktası, Türkiye ile Fransa arasında imzalanan Ankara İtilaf-namesi idi. İskenderun Sancağı, Ankara İtilaf-namesi'nin 7. maddesiyle Türkiye sınırlarının dışında kalmış; ancak Sancak için özel bir statü kabul edilmişti. Bu statü, 1938'e kadar devam eden bağımsızlık sürecinin de dayanak noktasını oluşturmuştu. Aynı anlaşmanın 8. maddesiyle de İskenderun sancağının sınırları belirlenmişti.

24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Barış Antlaşmasının 3. maddesiyle 1921 tarihli Ankara İtilaf-namesinde belirlenen özel statütescil edilmiş, fakat Suriye'deki siyasi çalkantıların bir türlü durulmaması, İskenderun Sancağının kaderini belirleyecek hukuki sürecin başlamasını bir hayli geciktirmişti. Bu da Sancak halkının çok ciddi sıkıntılar yaşamasına neden olmuştu. Nitekim 15 Mart 1923'te Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Adana'yı ziyaretlerinde düzenlenen törene, İskenderun Sancağından siyah bayraklarla gelenler olmuş ve Sancak halkının tuttuğu matem, bir kez daha gözler önüne serilmişti. O grup içinde yer alan ve siyahlarabürünmüş bir kız çocuğu da gözyaşları içinde "Paşam bizi de kurtar" yazılı bir pankart açmıştı. Gazi Mustafa Kemal Paşa, oldukça duygulanmış ve bunun üzerine; "40 asırlık Türk Yurdu düşman elinde esir kalmaz. Günü gelecek, siz de kurtulacaksınız" cevabını vermişti.²⁴⁶

Sancak, 1925'de yeniden inşa edilen Suriye içinde ayrıcalıklı bir statüye sahip olarak uzun süre varlığını devam ettirdi.

1930'dan itibaren Avrupa'da ve dünyada yaşanan önemli olaylar, Ortadoğu'yu etkilediği gibi mandater devlet olarak Fransa'nın siyasetinde de önemli değişiklikler yaptı.²⁴⁷Fransa, Suriye üzerindeki manda idaresini kaldırılıp bu ülkeye bağımsızlık vermek amacıyla 9 Eylül 1936'da Paris'te bir anlaşma imzalamıştı. Antlaşma, 20 Aralık 1936

²⁴⁶Toros, T. (2001). *Atatürk'ün Adana Seyahatleri*. Adana, 12 vd; Melek, *age.*, 9; Sökmen, *age.*, 70; Tekin, *age.*, 126.

²⁴⁷Soysal, Türk-Fransız Siyasal İlişkileri ..., 983 vd.

tarihinde Suriye Meclisinde oybirliğiyle onaylandıktan sonra ortaya Suriye ve Lübnan olmak üzere iki devlet çıkmıştı.²⁴⁸

Fransa ile Suriye arasında yapılan bu antlaşma, Türkiye'yi harekete geçirdi. Çünkü Suriye ve Lübnan'a bağımsızlık tanıyan antlaşma, ayrı bir varlık ve statüye sahip olan İskenderun Sancağından hiç bahsetmiyordu. Fransa, 9 Eylül 1936 tarihli bu anlaşmayla Suriye'den çekilmeyi tasarlarken, İskenderun Sancağının kaderini Suriye'nin insafına bırakıyordu. Bu, Türkiye açısından kabul edilebilir bir durum değildi.²⁴⁹

Türkiye, Avrupa'daki gelişmeleri de dikkate alarak, Sancak meselesini kesin bir şekilde çözüme kavuşturmak üzere harekete geçti. 9 Ekim 1936'da Fransa'ya bir nota vererek sancak meselesinin çözümlenmesini istedi. İlgili notada; Fransa'nın Suriye ve Lübnan'a tanınmış olan bağımsızlığın, İskenderun Sancağı halkına da tanınması gerektiğini vurguladı. Atatürk de 1 Kasım 1936 tarihinde TBMM'de yaptığı bir konuşmada; "...Bu sırada, Milletimizi gece gündüz meşgûl eden başlıca büyük mesele, hakiki sahibi öz Türk olan İskenderun-Antakya ve havalisinin mukadderatıdır. Bunun üzerinde, ciddiyet ve kat'iyetle durmaya mecburuz... Fransa ile aramızda tek ve büyük mesele budur. Bu işin hakikatini bilenler, alakamızın şiddetini ve samimiyetini iyi anlarlar ve tabii görürler." diyerek Sancak meselesinin takipçisi olduklarını ifade etmişti.²⁵⁰

Fransa, 9 Ekim tarihli Türk notasına 10 Kasım 1936'da cevap vermiş, mandater devlet olarak Suriye ve Lübnan'ı bağımsızlığa götürmekle yükümlü olduğunu, bu yasaya aykırı olarak, İskenderun Sancağına bağımsızlık verilemeyeceğini; fakat özerkliğinin korunacağını açıklamıştı. İki ülke arasında görüşmeler devam ederken Aralık 1936'da İskenderun Sancağında kanlı olaylar yaşanmış, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, yaşanan olaylarla ilgili

²⁴⁸Gönlübol ve Sar, *age.*, 127; Sarınoy, Y. (1996). Atatürk'ün Hatay Politikası I. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* XII/34.(Mart 1996). Ankara: *Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları*, 363; Soysal, Türk-Fransız Siyasal İlişkileri ..., 984.

²⁴⁹Armaoğlu, age I., 348; Gönlübol ve Sar, *age.*, 127 vd.

²⁵⁰Soysal, Türk-Fransız Siyasal İlişkileri ..., 985; *İskenderon-Antakya Meselesi II.*(1936). Ankara, 1; Atatürk Araştırma Merkezi. (1997). *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III: Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I (1919-1938)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 410.

olarak 8 Aralık 1936'da Milletler Cemiyetini bilgilendirmişti. Ayrıca Türkiye olarak konu ile ilgili şu taleplerde bulunmuştu:

1-Can ve mal güvenlikleri tehdit altında bulunan sancak ahalisinin güvenliğini sağlayacak önlemlerin alınması,

2-Sancak havalisinin geleceği hakkında Türkiye ile Fransa arasındaki uyuşmazlık hakkında görüşme açılması ve bu konudaki müzakerelerin de 14 Aralık 1936 tarihinde başlatılması²⁵¹.

Sancak meselesi, Türkiye'nin girişimleri sonucu Milletler Cemiyeti Meclisinde 14 Aralık 1936'da görüşülmeye başlanmış, uyuşmazlığın çözümü için rapor hazırlamak üzere de İsveç Temsilcisi Sandler raportör tayin edilmişti. Sandler hazırladığı raporda; Sancak meselesinin Cemiyet Meclisinin Ocak 1937 toplantısında ele alınmasını, tarafların ikili görüşmeler yoluyla bir araya gelmelerini ve üç kişilik bir gözlemci heyetinin İskenderun Sancağına gönderilmesini istemişti. İngiltere'nin de görüşmeler sırasında arabuluculuk yapması önerildi.²⁵²

Sancak meselesi, 20 Ocak 1937'de Türk ve Fransız temsilcilerin katılımıyla, Milletler Cemiyeti Meclisi'nde görüşülmeye başlanmıştı. Bu görüşmelere Sandler de katıldı. Sancakla ilgili prensip anlaşması, 27 Ocak 1937'de Sandler Raporu olarak onaylandı.

Sandler raporuna göre iç işlerinde tam bağımsız; fakat Suriye ile gümrük birliğini sürdüren "ayrı bir varlık" oluşturulması kararlaştırıldı. Sancak'ın ayrı bir statüsü ve ayrı bir anayasası olacaktı. Dışişleri, bazı şartlar altında, Suriye Hükûmeti tarafından idare edilecek, Türkçe resmi dil olacak, diğer dillerin kullanılmasının şartları Cemiyet Meclisi tarafından tespit edilecekti. Statünün ve anayasanın uygulanması Cemiyet Meclisince atanan ve Sancak'ta oturan bir Fransız vatandaşı tarafından sağlanacaktı. Zorunlu askerlik usulü

²⁵¹İskenderon-Antakya Meselesi IV.(1936). Ankara, 6.

²⁵²Gönlübol ve Sar, age.,*Montreux ve Savaş Öncesi Yılları...*, 167 vd.; Soysal, Türk-Fransız Siyasal İlişkileri ..., 986; Gönlübol ve Sar, age., 129.

uygulanmayacak ve Sancak, tahkim edilmeyecekti. Sancak'ın ülke bütünlüğü, Türkiye ve Fransa tarafından güvence altına alınacaktı.²⁵³

Milletler Cemiyeti, 20 Şubat 1937 tarihinde tekrar toplanarak Sandler Raporu çerçevesinde Sancak'ın statüsü ve anayasasını hazırlamak üzere 5 kişilik bir komite kurulmasını kararlaştırdı. Uzmanlar komitesi, 15 Mayıs 1937'de Sandler Raporu başta olmak üzere tarafların görüşlerini de içeren bir rapor hazırlamıştı. Raporda; Sancak'ın statüsü, anayasası ve sınırları yer alıyordu.

Uzmanlar raporu, 29 Mayıs 1937'de Milletler Cemiyeti Meclisinde kabul edildi. Sancak'ın ayrı bir varlık olarak statüsü onaylandı. Yeni hazırlanan Sancak Anayasasında ise şu hükümlere yer verildi: Yasama gücünü kullanacak olan Sancak Meclisi, 40 üyeden oluşacak, milletvekillerinin seçiminde iki dereceli bir seçim sistemi geçerli olacak, Cumhurbaşkanı meclis tarafından seçilecekti.

Suriye Meclisi, 3 Haziran 1937'de Milletler Cemiyeti gözetiminde imzalanan bu antlaşmaları protesto etti. Olaylar tırmandı. Sancaktaki olayların devam etmesi, büyük bir krize dönüştü. Türkiye, İskenderun Sancağı'nın statüsünün hemen uygulanmasını istemesine karşın Fransızlar işi sürüncemede bıraktığı için iki ülke arasındaki ilişkiler gerildi. Ayrıca Milletler Cemiyeti Meclisince seçilen ve 15 Nisan 1938 tarihine kadar Sancak'ta seçim yapılmasını temin edecek seçim komisyonunun, Türkiye'ye danışmadan hazırladığı seçim yönetmeliği, iki ülke arasındaki ilişkileri kopma noktasına getirdi. Türkiye, seçim sistemini protesto ederek Sancak'taki Türkler aleyhine sonuçlanabilecek olumsuz gelişmelerin önüne geçmeye çalıştı.²⁵⁴ Sancak'ın statüsü ve toprak bütünlüğünü içeren antlaşmalar ile Milletler Cemiyetinin almış olduğu kararlar, Sancak meselesini tamamen çözümleyemedi. Üstelik Sancak'taki Fransız manda idarecilerinin Türk düşmanlığını tahrik edici tutum ve davranışları, işi oldukça güçleştirdi.

Milletler Cemiyeti, Türkiye'nin itirazından sonra Sancak'ta uygulanacak seçim sistemini yeniden ele aldı. 31 Ocak 1938'de İsveç temsilcisi Sandler'in başkanlığında

²⁵³Melek, *age.*, 38 vd.

²⁵⁴Soysal, *Türk-Fransız Siyasal İlişkileri ...*, 987; Gönübol ve Sar, *age.*, 131.

Türkiye, Fransa, İngiltere ve Belçika temsilcilerinden bir heyet oluşturularak gerekli görülen değişiklikler yapıldı. Fakat seçim komisyonunda bulunanların tarafsız davranmamaları ve Fransız makamlarının Sancak'taki Türkler aleyhinde girişimde bulunmaları, Türk-Fransız ilişkilerini tekrar gerdi. Türkiye, Sancak'taki olası gelişmelere karşı, Suriye sınırına 30 bin asker konuşlandırdı. Atatürk de ilerleyen hastalığına karşın Sancak konusunda kararlılığını göstermek amacıyla 20 Mayıs 1938'de Mersin'e giderek ordu birliklerini denetledi.²⁵⁵ Türkiye'nin takındığı bu tavır, gerektiğinde Sancak için askeri yollara başvurulabileceği mesajını vermişti.

Fransa, gerginleşen durumu yumuşatmak için 6 Haziran 1938'de Sancak'taki Fransız valiyi geri çekti. Yerine bir Türk vali atadı. Atadığı vali, daha sonra Hatay Devletinin başbakanlığına getirilecek olan Abdurrahman Melek'ti. Fransa'nın bu tutumu, sancaktaki gerginliği azalttığı gibi iki ülke arasındaki ilişkileri de normale döndürdü. İlişkilerin normale dönmesiyle 3 Temmuz 1938'de Sancak seçimlerinin serbestçe yapılmasını sağlayacak bir anlaşma imzalandı. Seçimlerinin serbestçe yapılabilmesi için Türkiye ve Fransa askeri önlem olarak bölgeye 2500'er kişilik askeri birlikler göndereceklerdi. Sancak da oluşturulan barış gücüne 1000 kişilik bir askeri güç sağlayacaktı. 4 Temmuz 1938'de de Ankara'da Türk-Fransız Dostluk Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmalardan sonra 5 Temmuz 1938 tarihinde Kurmay Albay Şükrü Kanatlı komutasındaki Türk askeri, Payas ve Hassa üzerinden Sancak'a girdi. Huzûr ve güveni temin ederek seçimlerin serbestçe yapılmasını sağladı.²⁵⁶

20 Temmuz-20 Ağustos 1938 tarihleri arasında iki aşamalı olarak gerçekleştirilen seçimlerden sonra 40 kişilik Sancak Meclisine girecek milletvekilleri belirlendi. Seçim sonuçlarına göre; 22 Türk, 9 Alevi, 5 Ermeni, 2 Arap, 2 Rum-Ortodoks, Sancak Meclisinde cemaatlerini temsil etme hakkını elde etti.²⁵⁷

²⁵⁵Sarınay, Y. (1996). "Atatürk'ün Hatay Politikası II". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. XII/35. (Temmuz). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 409.; Gündüz, A. (1973). *Hatıralarım*. (Haz: İhsan Ilgar). İstanbul: Kervan Yayınları, 230 vd.

²⁵⁶T.C Kültür Bakanlığı. (1981). *Atatürk'ün Milli Dış Politikası II: Cumhuriyet Dönemine Ait 100 Belge*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 62 vd; Gönlübol ve Sar, *age.*, 132; Soysal, Türk-Fransız Siyasal İlişkileri ..., 991 vd.; Soyak, H. R. (1973). *Atatürk'ten Hatıralar II*. İstanbul, 640.

²⁵⁷Melek, *age.*, 61 vd.; Soysal, *age I.*, 540; Sarınay, *agm II.*, 414.

Seçimlerden hemen sonra 2 Eylöl 1938’de Hatay Meclisi açıldı. Sancak Statüsüne göre resmi dil Türkçe ve Arapça olmasına karşın bütöl milletvekilleri Türkçe yemin etti. Açılış töreninden sonra Tayfur Sökmen Cumhurbaşkanlığına seçildi. Meclis Başkanlığına da Halk Partisi Başkanı Abdölğani Türkmen getirildi. Cumhurbaşkanı Tayfur Sökmen, Abdurrahman Melek’i hükümeti kurmakla görevlendirdi. Abdurrahman Melek tarafından kurulan Bakanlar Kurulunun hemen hepsi Türklerden oluşturuldu.

6 Eylöl 1938’de toplanan Hatay Meclisi, hükümete güvenoyu verdi. Aynı gün Milletler Cemiyeti tarafından hazırlanan Anayasa onaylandı. Devletin resmi adı Hatay Devleti olarak değiştirildi. Ayrıca milli marş olarak Türk İstiklal Marşı ve Türk parası Hatay’da geçerli olacaktı. Hatay bayrak kanunu kabul edildi. Posta pulu bastırıldı.²⁵⁸Bağımsızlığını kazandıktan sonra yaklaşık bir yıl varlığını sürdüren Hatay Türk Devleti, 23 Haziran 1939 tarihinde anavataına katıldı.

Hatay Devleti Meclisinin aldığı katılma kararından sonra yönetim; Türkiye’nin Hatay’daki temsilcisi Cevat Açıkalin’a devredildi. Fransız askerlerinin Hatay’ı terk etmelerinden sonra 7 Temmuz 1939’da çıkarılan Hatay Vilayeti Kurulmasına Dair Kanunla merkezi Antakya olmak üzere Hatay Vilayeti kuruldu. 18 Temmuz 1939’da da Hatay’ın ilk valisi olarak Hatay Egemenlik Cemiyeti Genel Sekreteri ve Emniyet Genel Müdürü olan Şükrü Sökmensüer görevine başladı.²⁵⁹

Hatay Devletinin kurulması ve anavataına katılması ile ilgili süreçte en fazla katkısı olan elbette Gazi Mustafa Kemal Atatürk olmuştu. Ne yazık ki; başından itibaren Hatay davasını kendi kişisel meselesi olarak kabul eden Atatürk, o günleri göremeden ebediyete intikal etmişti.

1.3. Atatürk Dönemi Türk Siyasi Hayatı ve Yeni Düzen Çalışmaları

Misak-ı Milli kararları ve milli devlet anlayışı Milli Mücadele döneminden itibaren Atatürk Dönemi Türk dış siyasetine yön verdiği gibi BMM’nin açılışı, adının konulması, yapısı

²⁵⁸Melek, *age.*, 65 vd; Aydın, *MisAk-ı Milli ve Yeni Türk Devletinin Sınırları*, 142.

²⁵⁹Aydın, *MisAk-ı Milli ve Yeni Türk Devletinin Sınırları*, 144.

ve karakterini de etkisi altına almıştır. Meclis açılışında gerçekleştirilen yemin merasiminde başlayan Misak-ı Milli etkisi, Meclisin işleyişi ve aldığı bütün kararlarda da kendisini göstermiş ve yeni kurulan Türk devleti; milli esaslara dayalı üniter bir Türk devleti hüviyetini kazanmıştır.

Aynı etki, siyasi, iktisadi, adli, hukuki, içtimai (sosyal) ve harsi (kültürel) anlamda gerçekleştirilen yeni düzen çalışmalarında da kendini hissettirmiştir.

1.3.1.TBMM'nin Siyasi Yapısı

Atatürk dönemi Türk siyasi hayatının en önemli kurumu TBMM'dir. TBMM'nin siyasi yapısı, milletvekillerinin siyasi kanaatleri ve tercihleriyle açıklanmalıdır. BMM çatısı altında bir araya gelen Milletvekilleri; Erzurum ve Sivas Kongresi kararlarıyla şekillenen Misak-ı Milli etrafında kenetlenen ve Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukûk düşüncesine sahip ikinci seçmenler tarafından seçilen milletvekilleri olsalar da II. Meşrutiyetin getirdiği özgürlük ortamının sağladığı ciddi bir bilgi birikimine ve etkin bir dünya görüşüne sahip idiler.

Osmanlı Devletinin son zamanlarındaki siyasi havayı teneffüs etmiş, çeşitli siyasi oluşumlarda yer almış veya bu oluşumların iktidara geldiği dönemlerde siyasi tercihlerini değerlendirme fırsatı bulmuş olan Milletvekilleri; 19 Mart 1920 tarihli genelge doğrultusunda seçimlere girerek milletvekili seçilmişler ve yeni meclisin siyasi yapısını oluşturmuşlardır. Bu siyasi yapı içerisinde yeni bir devlet ve hükûmet kurma düşüncesi içinde olan Türkçüler(Kalpaklılar), şariat hükümlerinin devlet idaresine hakim olmasını isteyen İslamcılar(Sarıklılar) ve Osmanlıhukukunun korunması düşüncesi içinde olan Osmanlıcılar(Fesliler)la birlikte liberal, demokrat, sosyalist ve komünistler de yerlerini almışlardı. Dolayısıyla, I. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisinde, İttihat ve Terakki Fırkası, Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Çiftçiler Derneği, Milli Türk Fırkası, Türkiye Mesai Fırkası, Ahali İktisat Fırkası, Amele Fırkası ve Milli Ahrar Fırkası gibi II. Meşrutiyetle birlikte ortaya çıkan

bütün siyasi partilerle Osmanlıcı, İslamcı, Türkçü, Liberalist ve Sosyalist cereyanların etkisi görülmekteydi.²⁶⁰

Yeni kurulan Meclis'in adının konulması ile ilgili söylemlerde de siyasi anlayışlardaki bu farklılığı görmek mümkündür. Kimi Osmanlıcı milletvekilleri Meclis'in adının değişmeden devam etmesini ve "Meb'usan Meclisi" unvanının kullanılmasını; İslamcı milletvekilleri; "Meclis-i Kebir" veya "Meclis-i Kebir-i Milli", Türkçü anlayışa mensup milletvekilleri; "Kurultay" olmasını isterken, Kazım Karabekir; "Şûra-yı Milli" ve bazı milletvekilleri de "Meclis-i Ali" ve "Meclis-i Fevkalade" adını dillendirmişler, Meclis'in en yaşlı üyesi sıfatıyla Meclis açış konuşmasını yapan Sinop Milletvekili Şerif Bey ise "Büyük Millet Meclisini açıyorum" diyerek "Büyük Millet Meclisi" unvanını zikretmiş ve ad koyma meselesine son noktayı koymuştu.²⁶¹

1.3.1.1. Büyük Millet Meclisindeki Gruplaşmalar

Kurulduğu dönemde Türkiye Büyük Millet Meclisinde herhangi bir siyasi parti veya partiler mevcut değildi. Onun yerine, Sivas Kongresinde oluşturulan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti etkili olmuştur. Hatta başlangıç itibarıyla Büyük Millet Meclisi, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukûk Cemiyetinin siyasi bir grubu niteliğinde idi. Düşünce bakımından milletvekilleri arasında tam bir mutabakat vardı. Ancak, zaman geçtikçe, Meclis'te ortaklaşa bir çalışmanın sağlanıp düzenlenmesinde güçlükler belirmeye başladı. En basit konularda bile oylar dağılmaya başlamıştı. Olağanüstü şartların yaşandığı bir ortamda Meclis'te iş görülemez hale gelmişti. Bazı kimseler, bu duruma bir çare olmak üzere 1920 yılının ortalarında birtakım gruplar oluşturmaya çalıştılar. Bütün bu teşebbüsler, Meclis görüşmelerinin düzenli bir şekilde yürütülmesini sağlamak amacını güdüyordu. Bu gruplar, Mustafa Kemal Paşa'nın 13 Eylül 1920'de Halkçılık programını oluşturmasından sonra ortaya çıkmaya başlamıştı. Atatürk'ün Nutuk'ta: "...Arz ettiğim gruplar, benim bu programımdan ilham alarak, birtakım unvanlar takınmaya ve programlar tespit etmeye

²⁶⁰Tunaya, T. Z. (1958). "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Kuruluşu ve Siyasi Karakteri". *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: XXIII/3-4, 230-232.; Güneş, İ. (1997). Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923). Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 148 vd.

²⁶¹Güneş, *age.*, 71 vd.

başladılar...” diyerek²⁶² 13 Eylül 1920 tarihinden sonra Meclis’te kurulduğunu işaret ettiği gruplar ise şunlardı: Tesevüt Grubu, İstiklal Grubu, Müdafaa-i Hukûk Zümresi, Halk Zümresi, Islahat Grubu.

1.3.1.1.1.Halk Zümresi

Büyük Millet Meclisinde Bolşeviklerin etkisiyle oluşturulmuş bir gruptu. “Doğu mefkûrecisi” olan milletvekilleri, Sovyet devrimini kendilerine örnek alarak Anadolu’da bu düzene benzer bir düzenin kurulmasını istemişlerdi.²⁶³ Bunu yapabilmek için de kendi aralarında 1920 Ağustosundan itibaren gruplaşmaya başlamışlardı.

Grup, programını 8 Eylül 1920’de yayınlayıp “ Memlekette bila-kayd u şart Halkı hakim kılmak üzere” Halk Zümresinin kurulduğunu açıklamışlardı.²⁶⁴

Anadolu’da Yeni Gün Gazetesinde programla ilgili yayınlanan yazıda BMM’nde “Halk Zümresi” adıyla bir grubun kurulduğu haberi verilmiş ve “Zümre, İslamiyetin kudsi esasatına istinad ederek Asr-ı Saadetdeki samimiye-i müşterekeyi iadeye ve Garbdan gelen ifsadat-ı aklakiyyeyi tahakküm ve ihtirasatı imhaya çalışmakla yolunu Hak yolu, Allah yolu bilir” denilerek grubun amacı hakkında bilgi verilmişti.

Meclis’te yaklaşık 60-70 milletvekili tarafından kurulduğu bilinen Halk Zümresinin önemli isimleri ise Yunus Nadi, Hakkı Behiç Bey, Eyüb Sabri, İbrahim Süreyya, Refik Koraltan, Muhiddin Baha, Çerkez Ethem Bey ve Adnan Adıvar idi.²⁶⁵

Dönemin gazetelerinden Açıksöz Gazetesi, 13 Eylül 1920 tarihli sayısında Halk Zümresinin “yeni fikir ve yeni akideler” taşıdığını, sermayedarların mütehakkim ve mütegalibelerin esaretinden halkı kurtarmayı gaye edindiğini ve muvaffak olmasını can-ı gönülden temenni ettiğini belirtmiş ve olumlu bir kamuoyu oluşturmaya karşın Oğud

²⁶²M. K. Atatürk, *age.*, 395 vd; İ. Güneş, *age.*, 151 vd.

²⁶³Güneş, *age.*,153.

²⁶⁴*Anadoluda Yeni Gün Gazetesi*. (1920).8 Eylül.; Güneş, *age.*,156; Tunçay, M. (1972). *Mesai, Halk Şuralar Fırkası Programı*. Ankara: Ankara Üninersitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 107 vd.; Cerrahoğlu, A. (1975). *Türkiye’de Sosyalizmin Tarihine Katkı*. İstanbul, 373 vd.

²⁶⁵Tunçay, M. (1978). *Türkiye’de Sol Akımlar*(1908-1925). İstanbul, 158.

Gazetesi 21 Eylül 1920 tarihli sayısında ifade edildiği gibi Halk Zümresiyle ilgili gelişmelere sıcak bakmamış ve tasvip etmemiştir.²⁶⁶

Mustafa Kemal, Sosyalist düşüncenin Mecliste etkinliği ele geçirmesine karşı Zümre Programından önce 13 Eylül 1920’de Halkçılık Programını yayınlamış ve Hükûmetin Halkçılık fikrini benimsediğini ortaya koymuştu. Zümre etrafında bir araya gelenler için de A. Fuad Cebesoy’a yazdığı mektupta; “Mecliste ahiren ortaya çıkan Halk Zümresi, bizim tanıdığımız arkadaşlarımızdır. Bunlar memlekette içtimai inkılabın kısmen olsun lüzûmuna kani olanlardır. Bu teşebbüsün mehalikini ihata edememektedirler. Hükûmetten ayrı bir zümre yapmaktan vazgeçirmek istedik, mümkün olmadı. Fakat şimdi halkçılık programı altında Hükûmetçe bir program kabul ettik. Halk Zümresi kendiliğinden dağılmış gibidir” diyerek bu konudaki yaklaşımını ortaya koymuş ve düşüncelerini açıklama ihtiyacı hissetmişti.²⁶⁷

Yeşil Ordunun Meclis’teki uzantısı olarak değerlendirilen Halk Zümresi, başlangıçta bir heyecan yaratmasına karşın, ilerleyen günlerde pek etkili olamamıştır. Halk Zümresi, dönemin etkili bir ideolojisini, Bolşevizmi Meclis’e taşımış, sosyalist düşünceli milletvekillerin bu zümre içinde yer alması söz konusu olmasına karşın olumlu bir strateji izleyemediği için sönük kalmıştır.

1.3.1.1.2.Tesanüd Grubu

Türkçe Sözlükte “dayanışma” anlamına gelen Tesanüd Grubunun²⁶⁸ kuruluş tarihi bilinmemektedir. 13 Kasım 1920 tarihli Hakimiyet-i Milliye Gazetesi 13 Kasım 1920 tarihli sayısında Meclis’te yeniden teşekkül eden Tesanüd Grubundan söz etmektedir. Verilen haberden, Tesanüd Grubunun daha önce oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Ancak, Grup bir süre sonra faaliyetlerine ara vermiş ve Kasım 1920’de de tekrar faaliyete başlamıştır. Açıkşöz Gazetesi ise 18 Kasım 1920 tarihli sayısında; “Büyük Millet Meclisinde Tesanüd Grubu namıyla bir grup teşekkül etmiştir” diye vermiştir.²⁶⁹

²⁶⁶Güneş, *age.*,156; *Açıkşöz Gazetesi*. (1336/1920). 13 Eylül.;*Öğüd Gazetesi*. (1336/1920). 21 Eylül.

²⁶⁷Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, 494, 503 vd

²⁶⁸Tesanüd anlayışı hakkında bkz., Mardin, Ş. (1983). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)*. İstanbul, 181.

²⁶⁹*Hakimiyet-i Milliye Gazetesi*. (1336/1920). 13 Kasım.;*Açıkşöz Gazetesi*. (1336/1920). 18 Kasım.

Grubun İdare Heyetini oluşturan isimler şunlardır: Hakkari Milletvekili Mazhar Müfid Bey, Çorum Milletvekili Ferid Bey, Burdur Milletvekili İsmail Suphi Bey, Dersim Milletvekili Mustafa Bey, Sivas Milletvekili Rasim Bey, Bolu Milletvekili Yusuf İzzet Paşa, Kastamonu Milletvekili Dr. Suat Bey, Maraş Milletvekili Tahsin Bey, Sinop Milletvekili Şevket Bey, Kastamonu Milletvekili Abdulkadir Kemali Bey ve Bitlis Milletvekili Yusuf Ziya Bey idi. Tesanüd Grubunun İdare Heyeti başkanlığına Yusuf İzzet Paşa, sözcülüğe Suphi Bey getirilmiştir. Hükûmetle grup ilişkilerini düzenleme görevi de Mazhar Müfid Bey'e verilmiştir.

“Mutedil milliyet-perver” milletvekilleri tarafından kurulan ve Cami Bey'in “rûfeka-i siyasiyesi” olarak nitelendirilen grup; Meclis'te milletvekilleri arasında tesanüdü sağlamayı amaçlamıştır.²⁷⁰ Meclisteki en örgütlü grup olarak tanınan Tesanüd Grubu siyasi yönden partileşmeyi düşünmemiş ve bir parlamento grubu olarak çalışmayı tercih etmiştir.

1.3.1.1.3.İstiklal Grubu

Mustafa Kemal Paşa hayranı, ileri görüşlü, hamleci kişilerden oluşan İstiklal Grubu, Meclis'te “Terakki-perver ve Milliyet-perver” düşüncüsü temsil etmişlerdi.²⁷¹

Grubun kuruluşu, basında eleştirilere yol açmıştı. İstiklal Grubunu “Şube-i fırkavi bir müessese” olarak nitelendiren Öğüd Gazetesi, Meşrûtiyetten beri süregelen parti kurmak hastalığından kurtulamadıklarını, “tefrikalarına sebep” olan en önemli etkenin parti meselesi olduğunu belirtmiş ve “İhtirası tatmin edilemeyen şahıslar, tatbiki mümkün olmayan fikir zümreleri, hayat ve mallarını mevkii, iktidar ve tatbikata koymak fırsatını elde bulundurmak için yegane çare olan hakimiyet ve hükûmet-i istihlaf-ı daibesinde bulunur. Bu halde murakebe mahiyetinden çıkar, münakaşa ve tefrikaya amil olur” diyerek BMM'nde mevki kapmak için çalışmalar yapılmasını yadırgadığını vurgulamıştır.²⁷²

²⁷⁰Güneş, *age.*, 157 vd.; *İkdAm Gazetesi*. (1337/1921). 2 Şubat.

²⁷¹Özalp, K. (1988). *Milli Mücadele* (1919-1922) I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 174.; Güneş, *age.*, 158 vd.; *Hakimiyet-i Milliye Gazetesi*. (1337/1921). 9 Mart.; *PeyAm-ı Sabah Gazetesi*. (1337/1921). 25 Mart.

²⁷²Öğüd Gazetesi. (1337/1921). 22 Mart.

İstiklal Grubunun kimlerden oluştuğu bilinmemektedir. Besim Atalay 9 Nisan 1921’de TBMM’ndeki konuşması sırasında; “sizin lehinizde, İstiklal Grubunun lehinde konuşuyorum” diye bir söz sarf etmişse de kimi veya kimleri kastettiği anlaşılamamıştır.²⁷³

İstiklal Grubunun bir program hazırlayıp hazırlamadığı da bilinmemektedir. Kuruluş haberinin arkasından program çalışmalarına başladığı açıklanmış ise de 21 Mart’a kadar program konusunda herhangi bir gelişme olmamıştır. Ancak Kazım Özalp; önemli meselelerin önceden grup idare heyetinde tartışıldığını, gerekli görülen konular hakkında grup umûmi heyetinde karar alınarak Meclis’te bu doğrultuda bir yol takip edildiğini belirtmektedir.²⁷⁴

1.3.1.1.4.İslahat Grubu

Bu grup hakkında da teferruatlı bir bilgi bulunmamaktadır. Grubun ne zaman ve kimler tarafından kurulduğuna dair bir bilgi olmamakla birlikte Kastamonu Milletvekili Dr. Suat Bey’in belgeleri arasında Grubun programına rastlanılmıştır. 39 maddeden ibaret on iki bölümlük İslahat Grubu programının son maddesinde; “Reform Grubu şimdilik parti olarak kurulmuş olmadığından kurucularının ayrıca belirlenmesine gerek görülmemiştir” kaydı yer almaktadır. Bu ifade, Grubun idare heyeti ile genel idare kurulunun tayin ve tespit edilmediğini çağrıştırmaktadır.²⁷⁵

İslahat Grubunun hazırladığı Programın girişinde; her tarafı düşmanla sarılmış vatanımızın, milli sınırları içinde bağımsızlığının sağlanması için TBMM’nin çalışmalarını sonuna kadar sürdürmesini dileriz. Çağın gereksinimlerine göre millete mutluluk verebilmek için Meclis’in belirli bir programa göre çalışmasını grubumuz zorunlu görmektedir. Bunun sonucu olarak aşağıdaki ilkeler çerçevesinde grubumuz bir program hazırlamıştır. Ülkemizde genel refahın istenilen düzeye ulaşamaması, çağdaş bir düzeye gelinememesi milletin yeteneksizliğinden değil, yönetim biçiminin, hükûmetin çağdaş yapıda olmamasından, enerji kaynaklarının yolsuz ve yöntemsiz olarak tüketilmesinden, devlet yönetiminde de

²⁷³TBMM. (1921). *TBMMZC. Devre: 1, Cilt: 9 (23.04.1920-28.02.1921)*, Ankara: TBMM Basımevi, 423.

²⁷⁴Özalp, *age I.*, 174.

²⁷⁵Velidedeoğlu, H. V. (1974). *Devirden Devire I*, Ankara, 78.

halkın denetiminden uzak bir yol izlenmesinden ileri gelmektedir. Bu nedenle Islahat Grubunun amacı, ülkedeki dengeli güçleri alt üst etmeksizin halkı yönetime ortak etmek ve yönetimi halkın ihtiyaçlarının karşılanmasına hizmet eder bir duruma getirmekten ibarettir.” denilmekteydi.²⁷⁶

Mevcut grupların dışında siyasi söylemi olan bir grup şeklinde olmasa da İttihatçı kökenli milletvekillerin de Meclis’te önemli bir ağırlığı vardı. İttihatçı/İslamcı, İttihatçı/Türkçü, İttihatçı/Bolşevik düşüncesinde olan milletvekilleri, Meclis oturumlarında diğer milletvekilleri üzerinde etkili olmuşlardı.

Kimi İttihatçı kökenli milletvekilleri Mustafa Kemal’in yanında yer alarak Müdafaa-i Hukûk Grubunun savunuculuğunu yapmış; kimileri de Enver Paşa özlemi ile ona karşı çıkmaktan ve açıkça cephe almaktan kaçınmamışlardı.

1.3.1.2. Birinci Grup: Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukûk Grubunun Kurulması

Meclisteki gruplardan her biri, Meclis görüşmelerinde disiplini sağlamak ve oyları birleştirmek maksadıyla kurulmuş olmalarına karşın, bir süre sonra tam tersine bir tablo oluşmuştu. Gerçekten de sayıları çok fakat üyeleri sınırlı olan bu gruplar, birbirleriyle yarışmaya kalkışmışlardı.

Mevcut grupları birleştirerek veyahut mevcut gruplardan birini destekleyerek iş görmenin mümkün olmadığını gören Mustafa Kemal Paşa, Meclis içinde birlik ve beraberliği sağlayacak bir grup oluşturulması için bir çalışma başlatmıştı. Mustafa Kemal Paşa da “inkılapçı zihniyete” sahip milletvekilleriyle gruplar halinde vilayet konağında görüştüken ve görüşlerini aldıktan sonra “Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukûk Grubu” adıyla büyük bir grup kurmaya karar vermişti.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukûk Grubu; 10 Mayıs 1921’de kurulmuş, ilk toplantısını 133 milletvekilinin katılımıyla Ankara Erkek Öğretmen Okulunun Konferans Salonunda yapmıştır. Yapılan seçimler sonunda Mustafa Kemal Paşa, grup başkanlığına

²⁷⁶Güneş, *age.*, 160; Velidedeoğlu, *age.*, 79.

seçilmiştir. Başlangıçta 133 olan grup mevcûdu, daha sonraları 261'e kadar çıkmıştır. Gruba, Birinci Grup da denilmiştir.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukûk Grubu, Misak-ı Milli ilkeleri çerçevesinde memleketin bütünlüğünü ve milletin istiklalini sağlamak üzere kurulmuştu.²⁷⁷ Barış ve güvenliğin elde edilmesi için milletin bütün maddi ve manevi kuvvetlerini gereken hedeflere yöneltecek, memleketin resmi ve özel bütün kuruluşlarının bu gayeye hizmet etmelerine yardımcı olacaktı.²⁷⁸

Grubun yönetim kurulunda Şeref (Aykut), Sinop Milletvekili Şevket, Mahmut Esat (Bozkurt), Mustafa Necati, Ali (Kılıç), Zekai (Apaydın), Karasi Milletvekili Vehbi, Muhittin Baha (Pars) yer almaktaydılar.²⁷⁹

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukûk Grubunun kurulmasından sonra Meclis içinde kargaşa ortamının sona erdiği söylenemez. Hatta Mustafa Kemal Paşa'ya olan muhalefet daha da sertleşmiş, dağınık bir şekilde bulunan muhalefet unsurları seslerini duyurabilmek için birleşip bir grup oluşturmuşlardır.

1.3.1.3. İkinci Grup: İkinci Müdafaa-i Hukûk Grubu

Değişik muhalefet unsurlarını bünyesinde toplayan grup, İkinci Müdafaa-i Hukûk Grubu veya İkinci Grup diye anılmıştır.²⁸⁰

Grubun lideri Erzurum milletvekili Hüseyin Avni Beydir. Kurucular arasında Mersin Milletvekili Selahattin Bey, Sivas milletvekili Kara Vasıf Bey, Erzurum Milletvekili Süleyman Necati Bey gibi isimler bulunmaktadır.

²⁷⁷Aydın, M. (2014). "Cumhurbaşkanlığı Arşivi Belgeleri Işığında Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun Kuruluşu ve Ülke Genelinde Gruba Ait Heyet-i Merkeziye Listelerinin Oluşturulması". *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/4*, (Spring 2014), 97 vd.

²⁷⁸İ. Güneş, *age.*, 171 vd.

²⁷⁹*Türk Parlamento Tarihi I, Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem (1919-1923)*, 297 vd.

²⁸⁰M. K. Atatürk, *age.*, 422 vd.; Demirel, A. (1994). *Birinci Meclis'te Muhalefet, İkinci Grup*, İstanbul, 379 vd.

İkinci Grup bir muhalefet hareketi olarak ortaya çıktığı için hemen her kesime, her düşünceye mensup milletvekillerini bu çatı altında görmek mümkündü. Görüşlerinde ortaklık yoktu. Grup içerisinde; İttihatçı, Bolşevik ve muhafazakar düşünceli birçok milletvekilli bulunuyordu. İkinci Grup milletvekillerinin sosyal statü ve mesleklerinin dağılımına gelince ilginç bir tablo ortaya çıkmaktadır. İkinci Grup mensupları arasında asker, bürokrat, devlet memuru sayısı çoğunluğu oluştururken müfti, müderris ve şeyh gibi din adamlarının sayısı azınlıktadır. Birinci Grup milletvekilleriyle kıyaslama yapılacak olursa üçte biri kadardır. Medrese kökenli milletvekillerinin oranı da Birinci Gruba oranla daha azdır.²⁸¹

İkinci Grup milletvekilleri, “meclisin üstünlüğü” ve “milli irade” başta olmak üzere birçok konuda Mustafa Kemal Paşa’ya ve onun uygulamalarına karşı çıkmışlardı.

1922-1923 döneminde etkin olan İkinci Grup üyelerinin büyük bir kısmı, 8 Nisan 1923’te yapılan İkinci dönem Meclis seçimlerinde parlamento dışında kalarak etkinliklerini kaybetmişlerdi. Meclise girebilenler ise Terakki-perver Cumhuriyet Fırkası çatısı altında bir araya gelmişlerdir.

İkinci Grubun öne çıkan milletvekilleri ise Kazım Karabekir, Adnan Adıvar, Ali Fuad Cebesoy, Rauf Orbay, Hamdi (Apaydın), Yusuf Ziya (Koçzade), Mehmet Akif (Ersoy), Hüseyin Avni (Ulaş), Süleyman Necati (Güneri), Mersinli Cemal Paşa (Mersinli), Yenibahçeli Ahmet Şükrü (Oğuz), Sırrı (Bellioğlu), Ömer Lütfi (Argeşo), Ziya Hurşit, Çolak Selahattin (Köseoğlu) ve Kara Vasıf Bey gibi isimlerdi.

1.3.1.4. Büyük Millet Meclisindeki Gruplar Arasında Fikir Ayrılıkları ve Muhalefet

BMM açıldıktan sonra değişik dünya görüşüne mensup milletvekilleri, Misak-ı Milli kararları doğrultusunda alınan kararlarda ortak bir duruş sergilemişlerdi. Ancak, ilerleyen günlerde görüş ayrılıkları su üstüne çıkmıştı. Söz konusu görüş ayrılıkları ve Meclis içi muhalefeti kaçınılmaz kılan hususlar şunlardı:

²⁸¹Güneş, *age.*, 183 vd.; Demirel, *age.*, 145 vd.

a-1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanûnu

İlk muhalefet Teşkilat-ı Esasiye Kanûnuyla birlikte yaşanmıştı. Meclis'in açılışında "Hilafet ve Saltanat ve vatan ve milletin istihlas ve istiklalinden başka bir gaye takip etmeyeceğime vallahi.." şeklinde yemin²⁸² edildiği halde Teşkilat-ı Esasiye Kanûnu yapılırken Saltanat ve Hilafet makamlarından söz edilmesi Meclis'teki muhalif milletvekilleriince tenkit edilmiş ve hararetli tartışmalar yaşanmıştı. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın "kişisel bir hakimiyet tesis etmek" düşüncesinde olduğuna dair endişeler de muhalefetin oluşmasında etkili olmuştu.

Teşkilat-ı Esasiye Kanûnuna ve Mustafa Kemal Paşa'ya karşı muhalefete girişen kimi milletvekilleri, türlü yollara müracaat etmişlerdi. Hükûmeti zor durumda bırakmak için Meclis çalışmalarını yavaşlatmak, İcra Vekilleri Heyeti içinde yer alan vekiller hakkında gensoru hazırlayarak onların vekilliklerini düşürmek ve iskat ettirmek, her hangi bir konuda Meclis başkanının gösterdiği aday karşısına kurallara uygun olmadığı halde kendi adaylarını çıkartıp Meclis'i çalışamaz hale getirmek gibi fiili davranışlar sergilemişlerdi. Atatürk, bu hareketlerle ilgili olarak Nutuk'ta şu değerlendirmeyi yapmıştı: "Efendiler, bilirsiniz, o zamanki kanuna göre, bakan seçimi için ben, Meclise aday gösterirdim. Meb'uslar, gösterdiğim adaya olumlu veya olumsuz oy verirler ya da çekimser kalırlar. İkinci Grup, benim adaylarımı dikkate almayıp, kendi grupları adına, ortaya attıkları adaylara, kanuna aykırı olarak oy verip, hükûmet kurulmasını, engellemeye, başladılar." Buna örnek teşkil edecek şekilde Dahiliye Vekaletini ele geçirmek için mevcut aday karşısına Tokat Milletvekili müfrid komünistlerden Nazım Bey'i aday çıkarmışlar ve Dahiliye Vekili olarak seçtirmeyi başarmışlardı. Ancak Mustafa Kemal Paşa, Nazım Bey'i istifaya mecbur bırakmış ve II. Grubun bu girişimini sonuçsuz bırakmıştı. II. Grubun hedefinde arasında Hükûmetin başlattığı yeni düzen çalışmalarıyla ilişkili olan kanûnları engellemek gibi birtakım siyasi girişimler de vardı. Nitekim Mustafa Kemal, İstanbul gazetecileriyle İzmit'te yaptığı mülakatta bu hususları teferruatıyla anlatmıştı.²⁸³

²⁸²Tunaya, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nin Kuruluşu..., 237.

²⁸³Atatürk, *age.*, 334-335; İnan, A. (1996). *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 39 vd.; Arar, İ. (1969). *Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı (16/17 Ocak 1923)*. Burçak Yayınevi: İstanbul, 50; Akandere, O. (2001). "Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı (16-17 Ocak

b-Mustafa Kemal Paşanın Meclis Başkanlığı ve Başkumandanlığı Meselesi

II. Grup üyeleri, içinde bulunulan durumun vehametini bakmadan Mustafa Kemal Paşayla çatışırken Orduyu da hedef alarak muhalefetin şiddetini artırmışlardı. Gayeleri Mustafa Kemal'i sıkıştırmaktı. Fakat bu tartışmalardan Ordu olumsuz bir şekilde etkileniyordu. Özellikle Sakarya Meydan Muharebesi arefesinde Meclis kulislerinde yapılan dedikoduların boyutu tehlikeli bir hal almıştı. "Ordu nereye gidiyor; millet nereye götürülüyor? Bu hareketin elbette bir mes'ulü vardır; o nerededir? Onu göremiyoruz. Bugünkü elim halin, feci vaziyetin amel-i hakikisini ordunun başında görmek isterdik." gibi sözlerle Ordu dolayısıyla Mustafa Kemal yıpratılıyordu.

Sakarya Meydan Muharebesinden sonra Mustafa Kemal Paşa, ordunun taarruz hazırlıklarını tamamlamak ve siyasi şartların olgunlaşması için bir süre beklemeyi uygun görmüştü. Bu durum muhaliflere yeni fırsatlar yaratmış çoğu muhalif milletvekili hızını alamayarak zafer kazanmış başkumandan ve Orduyu hedef alarak "Nereye gidiyoruz? Bizi kim nereye sevk ediyor? Meçhûlata..! Koskoca millet; gayr-i muayyen, muzlim hedeflere serseriyane sürüklenir mi?" gibi sözlerle Mustafa Kemal'i ve Hükûmeti zor duruma düşürmeye çalışmışlardı.

Geçici sürelerle Mustafa Kemal Paşa'nın uhdesine verilen "Başkumandanlık" konusu da anlaşmazlıkların ana başlıklarından biri idi. Başkomutanlık yetkisi, 31 Ekim 1921, 4 Şubat 1922 ve 6 Mayıs 1922'de kısa sürelerle, son olarak da 20 Temmuz 1922'de süresiz olarak uzatılmıştı.²⁸⁴ Ancak her seferinde hararetli tartışmalar yaşanmış, Mustafa Kemal'in önü kesilmeye çalışılmış, olur olmaz sözler sarf edilmiştir.²⁸⁵ Mustafa Kemal 6 Mayıs 1922'de Başkumandanlık yetkisinin kendinse tevdi edilmesi başta olmak üzere ordunun vaziyeti ve

1923) ve Bu Toplantıda Verilen Önemli Mesajlar". *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*. Cilt: 2. Sayı: 1. Konya, 124-136.

²⁸⁴Başkumandanlık Kanunu, sırasıyla 31 Ekim 1921, 4 Şubat 1922, 6 Mayıs 1922 tarihlerinde üçer aylık süreler için yenilenmiş, 20 Temmuz 1922 tarihinde ise kanûnda yapılan değişiklikle "süresiz" olması kararlaştırılmıştı. Geniş bilgi için bkz. Yaman, A. E. (1992). "Başkumandanlık Kanunu". *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. Cilt: III, Sayı: 9, Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, 93.

²⁸⁵Başkumandanlık yetkisini tartışıldığı Meclis gizli toplantılarının ayrıntıları için bkz., *TBMM Gizli Celse Zabıtları II (17 Mart 1921-25 Şubat 1922)*, 164-174; *TBMM Gizli Celse Zabıtları III (6 Mart 1922-27 Şubat 1923)*, 342.; *TBMM Gizli Celse Zabıtları II (17 Mart 1921-25 Şubat 1922)*, 414.

savaşın akibeti hakkında muhalif kanadın yaptığı saldırıları Nutukta çok açık bir şekilde anlatmış ve II. Grup mensuplarının gerçek niyetlerini şu şekilde açığa vurmuştur:

“...Ertesi günü, bir gizli oturumda, Meclise açıklama yapacağımı bildirdim. Açıklama yapmadan önce, Başkumandanlığa karşı söz söylemiş olanların düşüncelerini, Meclis tutanaklarını getirterek, birer birer incelemiş bulunuyordum. Efendiler, sizleri çok yormamak için sözünü ettiğim gizli oturumda söylediklerimi özetlemekle yetineceğim:

"Efendiler, dedim, Başkumandanlık ve Başkumandanlık Kanûnu konusunda, başlangıçta olduğu gibi, bugün de kanûnun gereksizliğinden ya da değiştirilmesi gerektiğinden söz eden ve Başkumandanlığın varlığından şikayetçi olan kişiler vardır. Bu şikayetçilerin, hep aynı kimseler olduğu görülmektedir. Ben, lüzumsuz bir görevin, bir makamın ne olursa olsun sürdürülmesinden yana değilim. Ancak, Başkumandanlık görevi ve bu göreve yetki veren kanûnun gerekliliği ve gereksizliğine karar verebilmek için genel durumun, askerlik durumunun, iyice incelenip gözden geçirilmesi gerekir. Bu noktayla ilgili düşüncelerimi bilginize sunmadan önce Başkumandanlığın ve Kanûnun gereksizliği üzerinde söz söylemiş olanların bazı sözlerini hep birlikte gözden geçirelim. Örneğin; Salih Efendi (Erzurum Meb'usu), benim, Meclisin hakkını zorla aldığımı, zorla almak istediğimi söyleyerek hakkımızı vermeyiz diye yaygara koparmış. Efendiler, açık konuşacağım, beni bağışlayınız; her birinizin olağanüstü yetkilerle seçilmesine ve olağanüstü yetkiye sahip bir Meclisin kurulmasına ve bu Meclisin, memleketin kaderini elinde tutacak bir nitelik kazanmasına çalışan, benim. Bunda başarılı olmak için en yakın arkadaşlarımla düşünce savaşımı yaptım. Bütün hayatımı, varlığımı, bütün onur ve haysiyetimi tehlikelere attım. Demek ki bu, benim eserimdir. Ben eserimi alçaltmakla değil, yüceltmekle görevliyim. Salih Efendiden hiç olmazsa, beni de kendisi kadar olsun, bu Meclisin haklarıyla ilgilenir saymasını rica ederim. Daha çoğunu istemem. Bunları söyledikten sonra Meclisin hakkını zorla almak sözünü, olduğu gibi Salih Efendiye ret ve iade ederim. Böyle bir şey söz konusu değildir ve olamaz. Efendiler, Başkumandanlık meselesinin gizli oturumda görüşülmesinin uygun olacağı yolunda bir önerge verilmiş. Bu da birçok yönden kötü yorumlara uğramış. Konunun açık oturumda görüşülmesi istenmiş. Afyon Meb'usu Mehmet Şükrü Bey, gizli oturumlarla, milletten gerçeğin gizlemek istenildiğini söylemiş.

Bir defa, Türkiye Büyük Millet Meclisi, sadece yasama görevi yapan bir Meb'uslar Meclisi değildir. Yürütme yetkisi de vardır. Böyle olmasa bile; memleketin, devletin, her türlü işleriyle ilgili kararları, vaktinden evvel açık oturumlarda konuşmak, açığa vurmak, dünyanın neresinde görülmüştür. Özellikle söz konusu olan iş, düşman karşısında bulunan bir ordunun Başkumandanıyla ilgili olursa, bunu açık oturumda görüşerek ondan yana olduğu gibi ona karşı da söylenilen sözleri düşmana işittirmekte yarar var mıdır?

Hatta Hüseyin Avni Beyin, burada sözünü ettiği rahatsızlığımın bile, düşman tarafından işitilmesi sakıncalıdır. Buna, ne gerek vardı. Görüyorsunuz ki, konunun gizli oturumda görüşülmesinden amaç, Mehmet Şükrü Beyin dediği gibi, hiçbir zaman gerçekleri millettten gizlemek düşüncesine yönelik değildir. Keşke, açık oturumda görüşülmesinin sakıncası olmasaydı da Mehmet Şükrü Bey kürsüden istediklerini bağıra bağıra söyleseydi. Ben de Mehmet Şükrü Beyin sözlerindeki anlamı, gizli anlamı, millete açıklayıp yorumlasaydım. Şükrü Efendi bilsin ki, millet onun gibi düşünmüyor. Şükrü Efendi bilsin ki onun dediği gibi komedi oynamıyoruz. Biz, buraya komedi oynatmak için toplanmadık. Efendiler, komedi oynayan ve oynatan Şükrü Efendinin kendisidir. Ama iyi bilsin ki, biz o komediye kapılmayacağız. Şükrü Efendinin oynamak ve oynatmak istediği komedi sonunda, yakalandığı kanûn pençesinden, ne kadar büyük bir alçalma ile kurtulduğunu, unutacak kadar çok zaman geçmemiştir.

Efendiler, Hüseyin Avni Bey, Başkumandanlık Kanûnuna karşı konuşurken, birtakım sözler sarf etmiş. Yüksek Meclise, bu davranışlarıyla milleti rezil edeceksiniz demiş. Miskinler sözünü kullanmış. Görevler kişilerle olmaz; kişi yoktur, millet vardır yollu kurallar ileri sürmüştür. Gerçi, temel olan millettir. Onun da iradesi, Mecliste belirir; bu her yerde böyledir... Efendiler, Hüseyin Avni Bey, ikide bir birtakım anlamsız laflarla sözlerimi kesiyordu. Kendisini ağır sözlerle uyardım. Meclisin, mahalle kahvesi olmadığını söyledim. Milletin Kabesi olan kürsüye saygı göstermesini ve ona uymasını istedim. Efendiler, söz söyleyen birisi de Salahattin Beydir. Salahattin Bey, bize saldırıp saldıramıyacağımızı sormuş...Biz de saldıracağız demişiz...kendisi de saldıramıyacaksınız! demiş...Ve en sonunda saldıramamışız! Kendi dediği olmuş... Oysa saldırının erteleniş nedenlerini yeri geldikçe gereği kadar açıkladığımı sanıyorum. Tekrar edeyim ki saldıracağız. Düşmanı vatanımızdan çıkarıp kovacağız. Bu kararımızda direniyoruz. Kararsızlık gerektirecek hiçbir neden,

düşünülemez. Bundan başka Salahattin Bey demiş ki, ordu güçlenebileceği kadar güçlenmiştir. Evet, ordumuzun durumu çok iyidir, ama en yüksek gücüne varmamıştır. Kendisi gibi bir asker arkadaşın, yüce topluluğunuza böyle söz söyleyebilmesi için ordunun içyüzünü bilmesi gerekir. Oysa Salahattin Bey, bundan çok uzaktır. Ordu ile yakından ilgili olanların sözü, yalnız benim sözüm değil, bütün kumandanların sözü, kendisini yalanlamaktadır. Ama kuşkusuz, ordumuzu en yüksek güce ulaştıracağız. Salahattin Beyin önemli sözlerinden biri de, bizim en önemli görevimiz, politika yapmaktır yolundaki düşüncesidir. Hayır Efendiler, bizim önemli ve ana görevimiz, politika yapmak değildir. Bizim ve bütün memleket ve milletin bugün, tek görevi, topraklarımızda bulunan düşmanı süngülerimizle kovup atmaktır. Bunu yapmadıkça, politika anlamsız bir kelime olarak kalır. Bununla birlikte, bir dakika için, Salahattin Beyin sözlerini kabul edelim. Buna, ben engel miyim? Başkumandan engel midir? Bu sözün Başkumandanlık Kanûnu ile ne ilgisi vardır? Anlaşıyor ki bir engelleme ve bir karşı olma durumu düşünülmektedir. Ben, milli amacın sağlanması için tek çarenin, savaş ve savaşta başarı olduğunu söylüyorum. Bütün gücümüzü, bütün kaynaklarımızı, bütün varlığımızı orduya vereceğiz. Gücümüzü, dünyaya tanıtacağız ve ancak ondan sonra milleti, insan gibi yaşatmak mümkün olacaktır diyorum.

...Kara Vasıf Bey, bir de demiş ki, Başkumandan, cephenin gerisindeki işlerle uğraşmasın. Bu düşünce, yanlıştır. Cephenin insan sayısıyla, bunların yiyeceği, giyeceği, silahı ve cephanesiyle ilgili bulunan başkumandan, elbette bütün bunların geride bulunan kaynaklarıyla da ilgilenir. Kara Vasıf Bey, ileri sürdüğü bu düşünceyi, hangi kitapta, hangi alanda, hangi yerde görmüş. Gerçi, hem cephe ile hem de geride birçok işle uğraşmak güçtür. Bir adam, hem cepheye kumanda edecek, savaş yönetecek, hem de aynı zamanda geri bölgelerde birçok şeylerin yapılmasını sağlayacak. Bunu bir adam nasıl yapabilir? Kuşkusuz yapar...Büyük işler yüklenmemiş insanların, bu konudaki duraksamalarını, hoş görmelidir...

Vasıf Bey, bir konuşmasında demiş ki, biz Sakarya savaşından sonra, işte hala kıpırdayamadık, kıpırdamıyoruz. Bu söz, bazılarının bravo sesleri ile ve alkışlarıyla karşılanmış. Efendiler, bundan çok üzüntü ve acı duydum. Çok utanç duydum. Ordunun kıpırdamamasını ve kıpırdamayacağını ileri süren bir aymazın sözlerini alkışlamak, gerçekten çok tuhaftır. Rica ederim, bunu burada gömelim, kimse işitmesin. İşte Efendiler,

Başkumandanlığın gerekli olmadığını kanıtlamak için söylenen sözlerin, belli başlıları bunlardır. Benim de bu sözlerle verebileceğim karşılıklar işitildi. Bundan sonra düşünüp karar vermek Meclisin işidir. Yalnız, bir gerçeği göz önüne sermek zorundayım. Yüce Meclisin, Başkumandanlığın gerektiğine inandığında kuşku olmamakla birlikte, muhalefetin, hiçbir temele dayanmayan davranışları, Meclis kararının, istenmeyen bir biçimde alınmasına yol açtı. Bunun sonucu ne oldu, Efendiler; biliyor musunuz? Başkumandanlık iki gündür, ne olacağı belirsiz bir durumda askıda bulunuyor. Bu dakikada ordu, kumandansızdır. Eğer ben, orduya kumanda etmeyi sürdürüyorsam kanûna aykırı olarak kumanda ediyorum. Mecliste beliren oya göre, kumandadan hemen el çekmek isterdim. Başkumandanlığımın son bulduğunu hükûmete bildirdim de. Ama giderilemez bir kötülüğe yol açmamak zorunluğu karşısında kaldım. Düşman karşısında bulunan ordumuz, başsız bırakılamazdı. Bunun için, bırakmadım, bırakamam ve bırakamıyacağım.”

Muhterem Efendiler, bu gizli oturumda, muhaliflerin, hükûmeti ve orduyu yıkmak için öteden beri kurcaladıkları daha birtakım işler üzerinde, hemen hemen çarpışmayı andıran tartışmalar oldu. Sonunda gereği gibi aydınlanan Yüce Meclis, oyunu şu yolda belirledi: 11 red, 15 çekimsere karşı 177 oyla Başkumandanlık Kanûnunun süresini uzattı.

Efendiler, üç ay sonra, yani 20 Temmuz 1922 tarihinde, tekrar Başkumandanlık Kanûnu, gerektiği için yeniden görüşme konusu oldu... Demiştik ki: "Artık ordumuzun maddi ve manevi gücü, olağanüstü hiçbir tedbire gerek duymaksızın milli gayeyi elde edebilecek seviyeye ulaşmıştır. Bu nedenle olağanüstü yetkilerin sürdürülmesine gereklilik kalmadığı kanısındayım...

Başkumandanlık görevi, olsa olsa Misak-ı Millinin özüne uygun olarak kesin sonuca ulaşacağımız güne kadar sürer. Mutlu sonuca güvenle ulaşacağımıza, kuşku yoktur. O gün; değerli İzmir’imiz, güzel Bursa’mız, İstanbul’umuz, Trakya’mız ana vatana katılmış olacaktır. O mutlu gün gelince, bütün milletle birlikte, en büyük mutluluklara erişmekle onur kazanacağız. Benim başkaca, ikinci bir mutluluğum olacaktır ki o da, kutsal davamıza başladığımız gün, bulunduğum yere dönebilmekliğimdir. Millettin bağrında bağımsız bir fert olmak gibi, dünyada mutluluk var mıdır? Gerçekleri bilen, gönlünde ve özünde manevi ve kutsal tatlardan başka tat taşımayan insanlar için, ne kadar yüksek olursa olsun, maddi

makamların hiçbir değeri yoktur." Efendiler, bu görüşmelerin sonunda, başkumandanlığın bana süresiz olarak verilmesi kararlaştırıldı."

Süresiz yetki verilmesine karşı Büyük Taarruz öncesinde yine aynı olumsuz hava yaşanmıştı. 30 Temmuz 1922'de Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa ve Ankara'dan çağrılan Milli Savunma Bakanı Kazım Paşa'nın katılımıyla Batı Cephesi karargahında gerçekleştirilen toplantıda taarruzun şekli ve ayrıntıları tespit edilmişti. Mustafa Kemal Paşa, bu toplantıdan sonra gereken hazırlıkların tamamlanması emrini vererek Ankara'ya dönmüştü. Dönüşünde TBMM'nde karşılaştığı tablo hiç de hoş değildi. Muhalif kanat, ordunun çürüdüğünden, kımıldayamayacak bir duruma geldiğinden bahisle sonucun büyük bir felaketten ibaret olacağı yolunda propaganda yapıyordu. Bu propaganda, Mustafa Kemal Paşa'nın en yakınında bulunan milletvekillerini bile etkilemişti. Mustafa Kemal Paşa, bu olumsuz havayı ortadan kaldırmak amacıyla TBMM'nde bir konuşma yapa gereği duymuştu. Konuşmasında; hazırlıkların tamamlanma aşamasında olduğunu, gerçekleştirecekleri bir taarruzla altı-yedi gün içerisinde düşman kuvvetlerini yenebileceklerini söyleyerek milletvekillerini yatıştırmayı ve aydınlatmayı gerekli görmüştü.

c- Milli İradenin Kişisel Hakimiyete Dönüşeceği Kaygısı

II. Grup üyeleri, hakimiyet-i milliye ilkesinin tam olarak hayata geçirilmesini savunduklarını ifade etmişlerdi. Bunun için de kişisel hakimiyete yol açacağını düşündükleri uygulamalara karşı çıkmışlardı. Meclise ait yetkilerin, Heyet-i Vekile ya da Meclis Başkanı tarafından kullanılmasına sürekli tepki göstermişlerdi. Nitekim Londra Konferansına gidecek olan heyetin belirlenmesi konusunda, Heyet-i Vekilenin, Meclisin bilgisi dışında İstanbul Hükûmeti ile ilişki kurması, II. Grup tarafından şiddetle eleştirilmişti. Ayrıca 1921 Aralık'ında Hükûmet tarafından oluşturulmak istenen Olağanüstü Savaş Komisyonunun kurulmasına da muhalefet edip engellemişlerdi. Nedeni, komisyon başkanlığına Meclis Başkanı Mustafa Kemal'in getirilmek istenmesi idi.²⁸⁶ Görünürde milli irade ve milli hakimiyet gibi düşüncelerin savunuculuğunu üstlenseler de gerçekte Mustafa Kemal'e ve yeni düzen çalışmalarına karşı eski düzen ve alışkanlıkların mücadelesini üstlenmişlerdi.

²⁸⁶Demirel, *age.*, 243-252, 408-409.

Nitekim II. Grubun lideri Hüseyin Avni Bey'in "Meclis hiçbir tazyik atında değildir. Kudretinin had ve payanı yoktur. Meclis isterse Padişahı da getirir." şeklindeki sözleri, II. Grubun hakimiyet-i milliye anlayışıyla neyi kastettiklerini ortaya koymaktaydı.²⁸⁷ Eski düzenin korunması ve Mustafa Kemal'in kişisel hakimiyet kurması endişesi muhalifleri bir araya getiren yegane düşünce olmuştu.²⁸⁸

II. Grubu oluşturan milletvekillerinin Mustafa Kemalle ilgili düşünceleri, ikinci dönem Meclis'in oluşturulması amacıyla yapılacak olan seçim çalışmalarında da kendini göstermişti.

Bilindiği gibi Milli Mücadelenin başarıya ulaşması ve barışın elde edilmesinden sonra yeni bir seçimin yapılması kaçınılmazdı. Bu konuyla ilgili olarak Doğu Cephesi Komutanı Kazım Karabekir Paşa, 18/19 Şubat 1922 tarihinde göndermiş olduğu telgrafta "Barışın sağlanmasından sonraki seçimlerde birçok değerli kişiler yerine birtakım tutucuların toplanmasına karşı şimdiden alınacak önlemleri" hatırlatmıştı. Kazım Karabekir Paşa, BMM'nin yanı sıra bir de "Uzmanlar Meclisi" kurulmasını önermiş ve bu suretle Mecliste alınabilecek olumsuz kararların, II. Meclis tarafından engellenebileceğini vurgulamıştı. Ancak Mustafa Kemal, 4 Mart 1922'de verdiği cevapta, yetkisini aynı kaynaktan alan iki Meclis'in varlığının ikilik oluşturabileceğini belirterek Kazım Karabekir Paşa'nın bu düşüncesine karşı çıkmıştı.²⁸⁹

Mustafa Kemal de yeni oluşacak Meclis'in nasıl bir yapıda olması gerektiğine dair bir düşünceye sahipti. Kazım Karabekir Paşa'nın işaret ettiği gibi "Tutucuların" Meclis'e girmesinin önlenmesi ve liyakat sahibi kimselerin milletvekili seçilmesine dikkat edilmesi gerekiyordu.²⁹⁰ Seçim kanûnunda yapılacak değişiklikler düşünülürken 2 Aralık 1922'de Erzurum Milletvekili Süleyman Necati, Mersin Milletvekili Selahattin ve Canik Milletvekili Emin Bey imzasıyla TBMM'ne Milletvekili Seçim Kanûnunun değiştirilmesi yönünde bir

²⁸⁷TBMM. (1922). *TBMMZC. Devre: 1, Cilt: 25 (01.03.1922-28.02.1923)*, Ankara: TBMM Basımevi, 47.

²⁸⁸Demirel, *age.*, 499; Demirbaş, O. (2001). "Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinde II. Grup'un Milletvekili Seçim Yasasının Değiştirilmesine İlişkin Önergesi ve Mustafa Kemal Paşa'nın Yurttaşlık Hakları". *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No: 23-24 (Ekim 2000-Mart 2001), 101.

²⁸⁹Atatürk, *age.*, 426 vd.

²⁹⁰Atatürk, *age.* 427; Arar, *age.*, 69.

tasarı sunmuşlardı. Bu tasarının 15. Maddesi, Mustafa Kemal'in yeniden seçilmesine engel teşkil ediyordu. TBMM'nde sert tartışmalara yol açan söz konusu madde; "Millet Meclisi'ne aza seçilebilmek için Türkiye'nin bugünkü sınırları dahilinde doğmuş olmak şarttır. Muhacereten gelenlerden Türk ve Kürtler yerleşim tarihinden itibaren bir bölgede beş yıl ikamet etmişler ise intihab olunabilirler." hükmünü getiriyordu.²⁹¹

Milletvekili Seçim Kanûnunda değişiklik tasarısı Meclis'e geldiğinde, söz alan Mustafa Kemal, söz konusu tasarının doğrudan doğruya kendisini vatandaşlık haklarından mahrûm etmeye yönelik olduğunu söylemiş ve şu açıklamalarda bulunmuştu: "Maalesef mahal-i tevellüdüm bugünkü hudûtlar haricinde kalmış bulunuyor. Saniyen herhangi bir daire-i intihabiyenin beş sene mütemekkini dahi değilim. Mahall-i tevellüdüm bugünkü hudûd u millimizin haricinde kalmıştır. Fakat bu böyle ise bunda benim kat'iyen bir kasıt ve kabahatim yoktur... Eğer düşmanlar tamamen maksatlarına muvaffak olmuş olsalardı; Allah muhafaza etsin, burada vaziü'l-imza olan efendilerin dahi memleketleri hudût haricinde kalabilirdi."

Beş yıl bir yerde ikamet edememesinin nedeni olarak da çeşitli cephelerde ülke savunması ile görevli olmasını gerekçe gösteren Mustafa Kemal, bu hizmetlerinden dolayı milletin ve tüm İslam aleminin saygınlığını kazandığını, fakat şimdi Meclis'te iki üç kişi de olsa bazılarının aynen düşmanlarının istediği gibi millete ve ülkesine hizmetten yoksun bırakmak için vatandaşlık hakkını elinden almaya çalıştıklarını belirterek, "...Beni vatandaşlık hukukundan iskat etmek selahiyeti bu efendilere nereden verilmiştir? Bu kürsüden resmen Heyet-i Aliyenize bu efendilerin daireleri intihabiyeleri halkına ve bütün millete soruyorum ve cevap istiyorum." diyerek "oldukça yerinde" sorular sormuştu.²⁹²

Mustafa Kemal'in bu tepkisi üzerine söz alan Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey, tekliften Mustafa Kemal Paşa'nın vatandaşlık hakkını engelleyen bir anlam çıkarmasına hayret ettiğini belirterek, "Paşa'nın vatani her yer ve herkesin kalbidir. Fakat Paşa Hazretleri

²⁹¹TBMM. (1923). *TBMMZC. Devre: 1, Cilt: 28 (01.03.1923-16.04.1923)*, Ankara: TBMM Basımevi, 324.

²⁹²Atatürk, *age.*, 481-482; TBMM. (1922). *TBMMZC. Devre: 1, Cilt: 25 (01.03.1922-28.02.1923)*, Ankara: TBMM Basımevi, 159-160.

de bu kalplere hürmet etmelidir ki, rica ederim, Türkiye’de artık Arnavut meb’us, Arap meb’us bulunmayacaktır.” diye bir savunma yapmıştı.²⁹³

Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, söz konusu maddenin açık olduğunu ve yoruma gerek olmadığını belirtmiş ve II. Grubun başkanı Hüseyin Avni Bey başta olmak üzere zor durumda kalan teklif sahipleri Süleyman Necati Bey ve Emin Bey teklifle ilgili açıklama yapma gereği duymuşlardı. Teklif hazırlanırken Mustafa Kemal Paşa’yı hatırlarına getirmediklerini, Türk kökenli olmayan milletvekili adaylarının Meclise girmelerini engellemek istediklerini ve Mustafa Kemal Paşa’nın müstesna bir yere sahip olduğu yönünde beyanda bulunmuşlardı. Ancak Hüseyin Avni Bey konuşmasının bir yerinde, “kanûn teklifleri usûl dairesinde encümene gider, encümen kararını verir. Eğer Mustafa Kemal Paşa’yı Meclis feda ederse o da feda edilsin. Söz Meclisindir.” diyerek kanûn teklifinin Mustafa Kemal Paşa’ya ayrıcalık sağlamayacağını itiraf etmişti.²⁹⁴

II. Grubun Milletvekili Seçim Kanûnunda değişiklik teklifi ve bu konuda Meclis’te yapılan görüşmeler basına intikal ettiğinde teklif sahipleri aleyhinde büyük bir kamuoyu oluşmuştu. Hatta teklif sahibi milletvekillerinin seçim bölgelerindeki halk da onları kınayan ve Mustafa Kemal’in yanında olduklarını belirten telgraflar çekmişlerdi.²⁹⁵

ç-Saltanatın Kaldırılması ve Hilafet Konusunda Yaşanan Tartışmalar

TBMM, 1 Kasım 1922’de saltanatın kaldırılması hakkındaki kanûnu kabul etmiş ve Cumhuriyete geçiş sürecinde önemli bir adım atılmıştır. Ancak Hilafet makamına dokunulmamıştı. Saltanatın kaldırılmasına ilişkin kanûn Mecliste görüşülürken I. ve II. Grup milletvekilleri yaptıkları konuşmalarda birbirleriyle yarışarcasına Saltanatın kaldırılmasını desteklemişlerdi. Diğer taraftan gruplara katılmayan muhafazakar görüşe sahip milletvekilleri de tavır koymamış ve sessiz kalmayı tercih etmişlerdi.²⁹⁶ Ancak Saltanatın kaldırılmasından sonra, Mustafa Kemal Paşa ile muhalifler arasındaki mücadelenin esasını oluşturan Halifelik konusundaki tartışmalar, artarak devam etmişti. Mustafa Kemal,

²⁹³TBMMZC. Devre: 1, Cilt: 25, 160.

²⁹⁴TBMMZC. Devre: 1, Cilt: 25, 160-163; Demirbaş, agm., 103.

²⁹⁵Atatürk, age., 482-483.; *Hakimiyet-i Milliye Gazetesi*. (1922). 8 Aralık.; *İkdam Gazetesi*. (1922). 12 Aralık.

²⁹⁶Demirel, age., 483 vd.

Nutuk'ta Halifelikle ilgili düşüncesini şöyle dile getirmişti: "Ben, şahıs hakimiyetine dayanan Saltanatın kaldırılmasından sonra başka unvanla aynı nitelikte bir makamdan ibaret olması gereken Hilafetin de ortadan kaldırılmış olduğunu kabul ediyordum. Bunun, elverişli bir zaman ve fırsatta açıklanmasını tabii buluyordum. Halife seçilen Abdülmecit Efendi'nin bu gerçekten büsbütün habersiz olduğu inkar edilemez. Özellikle, kendisinin Halife unvanıyla saltanat sürmesinin imkan ve şartlarını hazırlayıp sağlayabileceklerini hayal edenlerin varlığı düşünülürse Abdülmecit Efendi'nin ve tabii taraftarlarının saf ve gafil oldukları zannına kapılmak hiç de doğru olmazdı"²⁹⁷

Görüldüğü gibi Saltanatın kaldırılmasıyla birlikte Hilafetin de kaldırılmış olduğunu düşünen Mustafa Kemal, bu düşüncesini hayata geçirmek için uygun bir zamanı beklediğini de itiraf ediyordu. O, bu düşüncelerinin başta Halife olmak üzere onu destekleyen taraftarlarınca da bilindiğini belirtiyordu. Mustafa Kemal, Halifenin sahip olacağı sıfat ve yetkilerin ele alındığı Meclis görüşmelerinde, "Türkiye halkı bila-kayd ü şart hakimiyetine sahip olmuştur. Hakimiyet, hiç bir renkte hiç bir şekilde hiç bir mana ve delalette iştirak kabul etmez. Halife olsun, unvanı ne olursa olsun, bu milletin mukadderatında bir müşareket sahibi olamaz." diyerek, Halifenin, Meclisin üstünde bir mevkide bulunamayacağını kesin bir dille belirtmişir.²⁹⁸

Mustafa Kemal Paşa, Saltanatın kaldırılmasından sonra bazı muhaliflerin büyük bir üzüntüye kapıldıklarını "Halife böyle olmaz; Halife'ye kuvvet, kudret lazımdır, salahiyyet lazımdır." demeye başladıklarını ve bu tarz bir Hükûmete taraftar olmadıklarını, Meclis'in başına Halifeyi getirerek Hilafet makamına yeniden güç kazandırmaya yönelik tavır ve tepki içinde olduklarını ifade etmişti.²⁹⁹ Nitekim ilk tepki, I. Meclisin muhafazakar üyelerinden olan Karahisar-ı Sahip Milletvekili Hoca Şükrü Efendi'den gelmiştir. 15 Ocak 1923'te, "Hilafet-i İslamiyye ve Büyük Millet Meclisi" başlıklı bir risale yayınlayan Hoca Şükrü Efendi, bu risalesinde, Saltanatın Hilafetten ayrılıp kaldırılmasının İslam alemini üzüntülere

²⁹⁷Atatürk, *age.*, 464.

²⁹⁸TBMM Gizli Celse Zabıtları III (6 Mart 1922-27 Şubat 1923), 1052.

²⁹⁹Arar, *age.*, 51.

düşürdüğünü söylemiş ve "Hilafet demek Hükûmet demektir, Türkiye Büyük Millet Meclisi ile onun seçtiği Halife arasında hiçbir fark yoktur diere Mustafa Kemal'i haklı çıkartmıştır.

Hoca Şükrü Efendinin düşüncesine göre Halifeliği kabul eden Meclis; onun kanûni mevkiini ve hukukunu, şer-i gerekliliğini de kabul etmiş sayılırdı. Hilafetin hak ve yetkilerini yok etmek hiç kimsenin, hiçbir Meclisin elinde değildir." diyordu.³⁰⁰

Bu düşünüşte Hoca Şükrü Efendi yalnız değildi. Halifeye bağlılık gösteren ve onu destekleyen başkaları da vardı. Meclis içerisinde kimi milletvekilleri ve İstanbul'daki bazı gazeteler hatta hükûmetçe görevlendirilen önemli isimler de sözkonusu idi. Bu çevreler, her fırsatta Halifenin durumunu güçlendirmek, ona siyasi hak ve yetki kazandırmak için çaba gösteriyorlardı.

Hoca Şükrü Efendi'nin risalesinin de bu amaç doğrultusunda atılmış bir adım olduğunu söyleyen Mustafa Kemal; "Mademki menfi bir hareket vardır, bunu karşılamak mecburiyetindeyiz.... Biz bu meseleyi siyaseten halletmişiz... Dünya yüzünde müstakil ve yeni bir Türk devleti vardır. Devleti kuran milletin bir Türkiye Büyük Millet Meclisi vardır. Memleketin yegane ve hakiki mümessili bu Meclis'tir... Türkiye devleti başka bir makam tanımaz. Haddizatında başka bir makam yoktur, yani Makam-ı Hilafetin vaziyeti ve mahiyeti resmiyesi yoktur." diyerek Hilafetin kaldırılması nın bir gereklilik haline geldiğini vurgulamıştır.³⁰¹

Hilafet konusunda, başka bir direniş de onun en yakın çalışma arkadaşlarından gelmiştir. Rauf Orbay, Kazım Karabekir Paşa, Refet Paşa ve Ali Fuat Cebesoy gibi devlet adamları, Halifeyi ümitlendirecek nitelikte söz ve davranışlarda bulunarak Mustafa Kemal'e ve yeni düzene karşı muhalefet yapmaya başlamışlardı. Mustafa Kemal; "Milli Mücadeleye beraber başlayan yolculardan bazıları, milli hayatın bugünkü cumhuriyete ve cumhuriyet kanûnlarına kadar gelen tekamülâtında, kendi fikriyat ve ruhiyatının ihatası hududu bittikçe

³⁰⁰Atatürk, *age.*,468; Arar,*age.*, 52-53; Demirel, *age.*, 503-505.

³⁰¹Arar, *age.*, 55-56.

bana mukavemet ve muhalefete geçmişlerdir." Diyerek yakın arkadaşlarına gönderme yapmıştır.³⁰²

Nitekim Mustafa Kemal Paşa'nın, Saltanat ve Hilafet hakkındaki düşüncelerini sorduğu Rauf Bey'in, "Makam-ı Saltanat ve Hilafete vicdanen ve hissen merbûtum... Bizde vaziyet-i umûmiyeyi tutmak güçtür. Bunu ancak herkesin erişemeyeceği kadar yüksek görölmeye alışılmış bir makam temin edebilir. O da Makam-ı Saltanat ve Hilafettir." Karşılık verdiği ve Refet Paşa'nın da "Tamamen Rauf Bey'in fikir ve mütalaasına iştirak ederim. Filhakika bizde Padişahlıktan başka Halifelikten başka bir şekl-i idare mevzu-i bahs olamaz." diye cevap vermesi, her ikisinin de Cumhuriyet idaresine karşı duruşlarını açıkça ortaya koymaktadır.

Benzer bir davranış, TBMM Hükûmeti adına İstanbul'un ve Trakya'nın idaresine görevlendirilmiş olan Refet Paşa tarafından tekrarlanmıştı. Halife'ye, "Konya" isimli bir at hediye etmiş ve bu vesileyle Halife'ye yazdığı mektupta aşırı bağlılık duygularını izhar etmişti.³⁰³

Mustafa Kemal, yakın çalışma arkadaşlarının sergilediği bu davranışları "açıkça İkinci Gruba dahil olmamışlar ama İkinci Grubun amaçlarına hizmet etmişlerdir." diye değerlendirmiştir.³⁰⁴

TBMM'de, Halife taraftarı olan muhafazakar milletvekillerinin, bu tür davranışlarının daha tehlikeli boyutlara ulaşmadan önlemini almak isteyen Mustafa Kemal Paşa, artık Halifeliğin kaldırılmasına yönelik kararını uygulamak istemiş ve halkın nabzını tutmak amacıyla uzun süren bir yurt gezisine çıkmıştır.³⁰⁵

Bu gezi çerçevesinde, İzmit'te bir basın toplantısı düzenleyen Mustafa Kemal, toplantıda, özellikle kendisi için en önemli mesele olan Halifelik konusunu gündeme getirmişti.³⁰⁶

³⁰²Atatürk, *age.*, 468-469.

³⁰³Atatürk, *age.*, 468-469.

³⁰⁴Atatürk, *age.*, 442.; Ökte, *age.*, 48-117.

³⁰⁵Akdere, *agm.*, 7.; Ökte, *age.*, 65 vd.

³⁰⁶Akdere, *agm.*, 12.

d-Lozan Barış Konferansı ve Barış Andlaşmasının Kabulü Dolayısıyla Yaşanan Tartışmalar

II. Grup, Lozan Konferansına gönderilecek heyetin seçimi ve Hükûmetin konferans boyunca izlediği politika konusunda da muhalefet yapmıştı.³⁰⁷ 2 Kasım 1922 tarihinde yapılan Meclis görüşmelerinde Rauf Orbay'ın konferansa gidecek heyetin Hükûmet tarafından seçileceğini açıklaması üzerine Mersin Milletvekili Selahattin Bey, Meclis'in onayı olmaksızın Hükûmetin heyet üyelerini seçmesinin doğru olmadığını belirten itirazı söz konusu olmuş, Rauf Bey'in harp ilanı ve sulh akdi gibi konuların elbette Meclis'in uhdesinde bulunduğunu; fakat heyetin belirlenmesinin bir harp ilanı ya da sulh akdi olmadığını belirtmesi üzerine tartışma alevlenmiştir. Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey, Meclisin istenildiği zaman ifa-yı vazifeden men edilemeyeceğini ve Hükûmetin bu konuda söz sahibi olmayacağını söyleyerek tartışmayı daha da şiddetlendirmişti. Yaşanan tartışmalardan sonra 67 ye karşı 121 kabul oyu ile delegelerin Hükûmet tarafından seçilmesine karar verilmişti.³⁰⁸

Bilindiği gibi İsmet Paşa'nın Türk heyetinin başkanı olarak katıldığı Lozan Barış Konferansı, 20 Kasım 1922'de başlamış, uzlaşma sağlanamaması üzerine 4 Şubat 1923'te görüşmeler kesintiye uğramıştı. 27 Şubat 1923'te Barış görüşmelerinin tekrar başlaması halinde Hükûmetin takip edeceği siyasetin tespiti konusu Meclis'te görüşülmüş,³⁰⁹ 2 Mart 1923'de de İtilaf Devletlerinin barış önerileri Meclis'te tartışmaya açılmış, II. Grup, Hükûmetin konferanstaki tutumunu şiddetle eleştirmişti. 3 Mart 1923 tarihindeki görüşmelerde Hüseyin Avni Bey, Hükûmetin Avrupalıların tuzağına düşmek üzere olduğunu ve barış taslağının Mondros'tan bir farkı olmadığını söylemişti.³¹⁰

Erzurum Milletvekili Hüseyin Avni Bey, 4 Mart 1923 tarihindeki Meclis oturumunda da; "Musul, bu gün için ihraç edilmiştir... Cemiyet-i Akvam İngiliz şurasından başka bir şey değildir. Cihanı aldatmak için sahte meşrûyetlere müşâih olan şu makamı tanımayalım.

³⁰⁷Lozan Barış Konferansı ile ilgili görüşmeler genellikle Meclisin gizli toplantılarında ele alınmıştır. Lozan Barış Konferansı ile ilgili Meclis görüşmeleri için bkz. *TBMM Gizli Celse Zabıtları III (6 Mart 1922-27 Şubat 1923)*, 980-1325; *TBMM .(1985). TBMM Gizli Celse Zabıtları IV (2 Mart 1923-25 Ekim 1934)*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2-191.

³⁰⁸*TBMM Gizli Celse Zabıtları III (6 Mart 1922-27 Şubat 1923)*, 980-1006.

³⁰⁹*TBMM Gizli Celse Zabıtları III (6 Mart 1922-27 Şubat 1923)*, 1304-1325

³¹⁰*TBMM Gizli Celse Zabıtları IV (2 Mart 1923-25 Ekim 1934)*, 31.

Eğer acımız varsa resmen veriz... Musul'u bugün sana vermeyen ne için yarın versin? Efendiler, Misak-ı Milli'nin çoğu tadil edilmiştir... Boğazlar açıktır. Marmara'nın emniyeti mahdût demektir... Fakat biz sulhu pek ucuz yapıyoruz. Sulh yapmıyoruz, yarım sulh ile memleketi Bolşevikliğe sürüklüyoruz.” diyerek Musul meselesinin konferans gündeminden çıkartılarak Milletler Cemiyetine havale edilmesinin kabul edilmesine ve Hükûmetin Lozan'da izlediği politikaya şiddetle karşı çıkmıştır.³¹¹ Hüseyin Avni Bey, kamuoyunda, II. Grup milletvekillerinin milletvekilliğinden ümitsiz oldukları için harbin devamını istedikleri yönündeki düşünceye de “Efendiler bu şekilde bir alçak tasavvur edemem. Böyle bir kimse içimizde yoktur.” demişti.³¹²

5 Mart 1923 tarihindeki toplantıda, çok sert tartışmalar yaşanmış ve Meclis büyük bir kargaşaya sahne olmuştu. II. Grubun önemli isimlerinden Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey, Lozan heyetinin Mehmetçiğin süngüsü ile kazanılmış toprakları yeşil masa başında kaybettiğini ve bu heyetin vazifesinin bittiğini söyleyerek Hükûmeti ve lozan heyetini çok sert bir şekilde eleştirmişti. İzmit Milletvekili Sırrı Bey ise İsmet Paşa'yı Misak-ı Milli'yi tamamıyla idrak edememekle suçlamıştı.³¹³

Lozan Konferansında teklif edilen barış önerileriyle ilgili Meclis'te yaşanan tartışmalarda bir sonuç elde edilememişti. 6 Mart 1923'teki oturumda, Mustafa Kemal, altı yedi günden beri devam eden müzakerelerden bir sonuç elde edilemediğini ve bu müzakerelerin sürdürülmesinin bir takım sakıncalar doğuracağını söylemişti. Konuşmasının devamında, böyle bir barış önerisinin kabul edilemeyeceğini ve gerekirse Hükûmetin savaş kararı alabileceğini belirterek haksız eleştiriler ve yapılan muhalefetten yakınarak Hükûmete güvenilmesini istemişti.³¹⁴

Mustafa Kemal'in de ifade ettiği gibi 6 gün süren müzakerelerde herhangi bir uzlaşma elde edilememesi üzerine, I. Grup milletvekilleri, Meclise “Lozan Konferansındaki Tekalif-i Sulhiye” üzerindeki müzakerat ve İcra Vekilleri Heyetine itimad” adıyla bir takriri sunmuşlar,

³¹¹TBMM Gizli Celse Zabıtları IV (2 Mart 1923-25 Ekim 1934), 93-94.

³¹²TBMM Gizli Celse Zabıtları IV (2 Mart 1923-25 Ekim 1934), 97.

³¹³TBMM Gizli Celse Zabıtları IV (2 Mart 1923-25 Ekim 1934), 108-132.

³¹⁴TBMM Gizli Celse Zabıtları IV (2 Mart 1923-25 Ekim 1934), 173.

yapılan oylama sonucunda tahrir kabul edilerek Lozan konusundaki inisiyatif Hükûmete bırakılmıştı.³¹⁵

e-Ali Şükrü Bey Olayı

II. Grup'un önde gelenlerinden Trabzon Milletvekili Ali Şükrü Bey, 27 Mart 1923'te aniden ortadan kaybolmuştu. Bunun üzerine Erzurum Milletvekili ve II. Grup'un lideri Hüseyin Avni Bey 29 Mart 1923'te Meclis kürsüsünden, "Efendiler, bu şerefli kürsü bugün elim bir vaziyete sahne oluyor. Bu şerefli milletin Milletvekilleri bugün kalpleri kan bağlamış bir zavallı, biçare gibi birbirlerine bakıyorlar. Ey Kabe-i millet! Sana da mı taarruz? Ey ara-yı millet! Sana da mı taarruz? ... Demek ki bu memlekete herhangi bir fikrin serdarı ölecektir..." diyerek bunun milli iradeye yapılmış siyasi bir saldırı olduğunu gündeme getirmiş ve Meclis'te ortam gerginleşmişti.³¹⁶ 2 Nisan 1923'te cesedi bulunan Ali Şükrü Bey'in Mustafa Kemal'in Muhafız Alayı Komutanı Topal Osman tarafından öldürüldüğü ortaya çıkmıştı. Bu olaydan sonra iki grup arasındaki tartışmalar iyice alevlenmişti.³¹⁷

f-Seçim Kararının Alınması ve Hıyanet-i Vataniye Kanûnu'nda Değişiklik Yapılması Sırasında Yaşanan Tartışmalar

II. Grup muhalefетinin güçlendiği, Lozan Konferansı, Musul meselesi ve Halifelik makamının geleceği ile ilgili tartışmaların iyice alevlendiği bu dönemde II. Grubun önde gelen isimlerinden Ali Şükrü Bey'in Mustafa Kemal Paşa'nın Muhafız Alayı Komutanı Topal Osman tarafından öldürülmesi siyasi atmosferi iyice alevlendirmişti. Bu olaylardan sonra Meclis fazla çalışamamış ve 1 Nisan 1923'te seçimlerin yenilenmesine karar verilmişti.³¹⁸

³¹⁵TBMM Gizli Celse Zabıtları IV (2 Mart 1923-25 Ekim 1934), 150-191.

³¹⁶TBMMZC. Devre: 1, Cilt: 28, 227.

³¹⁷Demirel, age., 507.; TBMM Gizli Celse Zabıtları IV (2 Mart 1923-25 Ekim 1934), 130-132; Aydemir, Tek Adam Mustafa Kemal (1922-1938). İstanbul: Remzi Kitabevi, 79-81.; Ayrıca Ali Şükrü Bey cinayeti ile ilgili olarak bkz. Kabacalı, A. (1993). Türkiye'de Siyasi Cinayetler. İstanbul: Altın Kitaplar, 254-264; Alpaslan, T. (2007). Topal Osman Ağa, İstanbul: Kum Saati Yayınları.; Akbal, İ. (2011). "Komitacı Eylemlerin Son Temsilcisi İsmail Hakkı Tekçe ve Faaliyetleri" Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi, Yıl 7, Sayı: 13, (Bahar), 70-102; Olgun, E. O. (2009). Ali Şükrü Bey Olayı. Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.

³¹⁸Atatürk, age., 483.TBMMZC. Devre: 1, Cilt: 28 (01.03.1923-16.04.1923).

Seçim kararının alınmasından sonra I. Grup ve II. Grup arasındaki mücadele devam etmiş, Mardin Milletvekili Necip Bey, 11 Nisan 1923 tarihindeki toplantıda Hıyanet-i Vataniye Kanûnunun 1. maddesinin değiştirilmesine dair bir kanûn teklifi önermişti. Söz konusu kanûn teklifi şu hususu içeriyordu: “Saltanatın ilgasına ve hukuk u hakimiyet ve hükümrânının gayr-ı kabil-i terk ve tecezzi ve ferağ olmak üzere Türkiye halkının mümessil-i hakikisi olan Büyük Millet Meclisi’nin şahsiyet-i maneviyesinde mündemiç bulunduğu dair 1 Teşrin-i sani 1338 tarihli karar hilafında veya Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin meşrûiyeti aleyhinde kavlen veya tahriren veya fiilen muhalefet veya ifsadat veya neşriyatta bulunan kesian hain-i vatan addolunur.”³¹⁹

Söz konusu kanûn değişikliği önerisi, 15 Nisan 1923 tarihli toplantıda ele alınmıştı. Görüşmelerde I. Grup üyelerinden Saruhan Milletvekili Refik Şevket Bey, Kırşehir Milletvekili Yahya Galip Bey, Bolu Milletvekili Tunalı Hilmi Bey, Necip Bey’in önerisini destekler nitelikte konuşmalar yaparlarken II. Grup üyeleri değişiklik önerisine karşı çıkmışlardı. İzmit Milletvekili Sırrı Bey, söz konusu kanûnun insanlıkla birlikte doğan hürriyete pranga vurduğunu ve bu kanûna karşı olduğunu söylemişti.

Sinop Milletvekili Hakkı Hami Bey, kanûna muhalif olduğunu ancak bunun 1 Kasım 1922 tarihli kanûna karşı olduğu şeklinde algılanmaması gerektiğini, memlekette hürriyetin tesis edilmeye çalışıldığı dönemde, sui-istimale mahal verebilecek bu kanûnu kabul etmenin doğru olmadığını söylemişti.³²⁰

15 Nisan 1923 tarihinde gerçekleştirilen bu toplantı I. Meclis’in son toplantısı olmuştu. Toplantıda Hıyanet-i Vataniye Kanûnunun 1. Maddesinin değişikliği ile ilgili kanûn önerisi kabul edilmiş böylece seçimler esnasında rejime yönelebilecek tehlikeler ve propaganda çabalarının önüne geçilmişti.³²¹

³¹⁹TBMM. (1923). *TBMMZC. Devre: 1, Cilt: 29 (01.03.1923-16.04.1923)*, Ankara: TBMM Basımevi, 32.

³²⁰*TBMMZC. Devre: 1, Cilt: 29, 183-187.*

³²¹Aydemir, *age.*,85.

1.3.1.5. Atatürk Dönemi Türk Siyasi Hayatında Partileşme Süreci (1923-1938)

1.3.1.5.1. Cumhuriyet Halk Fırkası (9 Eylül 1923)

Türk İstiklal Harbinin başarıyla sonuçlandırılmasından sonra sıra yeni düzen çalışmalarını gerçekleştirmeye gelmişti. Ancak mevcut anlayış ve hali hazırdaki Meclis yapısıyla yeni düzen çalışmalarını başarmak mümkün görünmüyordu. Meclisteki değişik gruplar arasında tartışmalar ve muhalefet savaşın bitmesiyle birlikte daha da alevlenmişti. Bu tartışma ve sürtüşmelerin gölgesinde Müdafaa-i Hukûk Grubu başkanı sıfatıyla Mustafa Kemal Paşa, 6 Aralık 1922’de Hakimiyet-i Milliye, Yenigün ve Öğüt Gazetelerine yaptığı açıklamada; savaşın kazanılmasının ülkeyi medeni dünyaya taşımak için yeterli olmayacağını; ülkenin kalkınmasını sağlayacak ve gerçekçi bir programa sahip Halk Fırkası adıyla bir partinin kurulacağını belirtmiş ve kurulacak bu partinin yeniliklere öncülük edeceğini söylemişti.³²²

Mustafa Kemal Paşa’nın parti kurma kararı, her şeyden önce, Meclis içerisinde giderek artan muhalefeti denetimi altına almak ve Meclis’e hakim olmak isteğinden kaynaklanmıştı. Ancak bu sayede planlı ve programlı bir şekilde ülkenin kalkınmasını sağlayacak atılımlar gerçekleştirilebilirdi.

Mustafa Kemal Paşa, Halk Fırkasının kurulacağını açıkladıktan sonra Meclis içinden ve dışından bazı kesimlerin muhalefetiyle karşılaşmış ve bu muhalefetin önünü alabilmek amacıyla 35 gün sürecek olan Batı Anadolu gezisine çıkmıştı. Eskişehir, Bursa, İzmir ve Balıkesir’i kapsayan bu gezide parti kurmanın gerekliliğini anlatmış ve halkın nabzını tutmuştu.³²³

Mustafa Kemal Paşa, TBMM’nin seçim kararı almasının ardından 8 Nisan 1923’de “dokuz umde” olarak bilinen ve aynı zamanda yeni kurulacak Halk Fırkasının programı

³²²Atatürkün Söylev ve Demeçleri II (1906-1938), 50 vd.

³²³Ökte, age., 48 vd; Kılıç, S. (1997). “Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa’nın Batı Anadolu Gezisi ve Karşılama Törenleri”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 8, Erzurum, 187-202.

olarak da bilinen bir seçim beyannamesi yayınlamıştı. Beyannamenin başlangıç kısmında da Müdafaa-i Hukûk Grubunun Halk Fırkasına dönüştürüleceği açıklanmıştı.³²⁴

İkinci Grubun katılmadığı 1923 seçimlerini Müdafaa-i Hukûk Grubunun gösterdiği adaylar kazanmış ve seçimlerin ardından Mustafa Kemal Paşa, 7 Ağustos 1923’de Meclis’in yeni milletvekilleriyle ilk toplantısını yapmıştı. Bu toplantı aynı zamanda “Halk Fırkası” adıyla gerçekleştirilen ilk toplantı olmuştu. 9 Eylül 1923’e kadar devam eden toplantılar sonunda parti tüzüğü kabul edilmiş, parti başkanlığı ve yönetim kurulu seçimleri yapılmıştı. Seçimler sonunda Mustafa Kemal Paşa, 11 Eylül 1922’de Halk Partisinin ilk genel başkanlığına ve Kütahya milletvekili Recep (Peker) Bey de Genel Sekreter(katib-i umumi)liğe seçilmişti.

Halk Fırkasının kuruluş tarihi, parti tüzüğünün kabul edildiği 9 Eylül 1923 olarak kabul edilmektedir. Resmen kuruluşu ise 20 Kasım 1923’te İçişleri Bakanlığına yapılan müracaatla olmuştur. Partinin, 10 Kasım 1924’te yapılan toplantısında adında değişiklik yapılmış ve “Cumhuriyet” ilavesiyle Cumhuriyet Halk Fırkasına dönüşmüştür.³²⁵

1.3.1.5.2.Terakki-perver Cumhuriyet Fırkası (17Kasım 1924)

Cumhuriyet döneminde muhalefeti temsil eden ilk parti, Terakki-perver Cumhuriyet Fırkasıdır. Terakki-perver Cumhuriyet Fırkası, Meclis çatısı altında “İkinci Grup” olarak nitelendirilen ve muhalefeti oluşturan milletvekilleri kurulmuştur.

Saltanatın kaldırılması, Ankara’nın başkent oluşu, Cumhuriyetin ilanı ve Halifeliğin kaldırılmasından sonra derinleşen meseleler, Terakki-perver Cumhuriyet Fırkasının kuruluşunu hızlandırmıştır. Fırkanın kurucuları, Türk İstiklal mücadelesinin lider kadrosu içinde yer alan ve Mustafa Kemal’e yakınlığıyla bilinen kişilerdi. Kazım Karabekir, Ali Fuat Paşa, Rauf Bey, Adnan Bey (Adivar), Refet Bey ve Cafer Tayyar Paşa gibi önemli simalar ikinci

³²⁴Tunaya, T. Z. (1952). *Türkiye’de Siyasi Partiler 1859-1952*, İstanbul, 559; BilA, H. (1987). *Sosyal Demokrat Süreç İçinde CHP ve Sonrası*. İstanbul: Milliyet Yayınları, 45 vd., Torun, E. (2003). *Sivas’dan Büyük Kongreye Cumhuriyet Halk Partisi*. İzmit: Kocaeli Üniversitesi Yayınları, 40 vd.

³²⁵Tunaya, age, 560.

dönem mecliste de yer alarak Cumhuriyet Halk Fırkası içinde muhalefet görevini üstlenmişlerdi.

Terakki-perver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasında etkili olan en önemli gelişmelerden biri de Kazım Karabekir'in, ordunun geliştirilmesi için verdiği raporların dikkate alınmadığını ileri sürerek ordudan ayrılıp milletvekilliği görevine döneceğini bildirmesi ve ordu müfettişliğinden istifa etmesidir. Bu olay, Cumhuriyet Halk Partisinden blok halinde kopmalara neden olmuştu. Bilindiği gibi I. ve II. Dönem TBMM'nde Kazım Karabekir, Ali Fuat Paşa, Cafer Tayyar Paşa, Refet Bele, Fevzi (Çakmak) Paşa, Fahrettin Paşa, Cevat (Çobanlı) gibi çok sayıda asker milletvekili vardı. Bunlar hem ordu içinde önemli görevler üstlenmekte hem de Meclis'te milletvekilliği görevlerini yerine getirmekteydiler. Ancak, 19 Aralık 1923'te çıkartılan bir kanûnla asker milletvekillerinin görevlerinden birisini tercih etmelerini, diğerinden istifa etmelerini zorunlu hale getirmişti. Mustafa Kemal'in yakın çevresini oluşturan asker milletvekillerinden çoğu kışlalarına dönerken Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Cafer Tayyar Eğilmez ve Cevat Çobanlı gibi komutanlar da siyaseti tercih ederek askerlikten istifa etmişlerdi.

Mustafa Kemal, bu gelişmeleri, kendisine karşı yapılmış bir hareket olarak algılamış ve Paşalar Komplosu diye nitelemişti.

Terakki-perver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasını kolaylaştıran bir başka olay da Menteşe Milletvekili Esat Efendi'nin 20 Ekim 1924 tarihinde Mübadele İmar ve İskan Vekili Refet Bey'e yönelttiği soru önergesi olmuştur. Soru önergesi, İsmet Paşa Hükûmeti için güven oylamasına dönüşmüş, Hükûmet, 19 olumsuz oya karşılık 148 olumlu oyla güvenoyu almasına karşın Cumhuriyet Halk Partisindeki çatlağın büyümesine engel olamamıştı.³²⁶

Bu olaylar üzerine Hükûmet'e güvenoyu vermeyenlerin Halk Fırkasından istifa edecekleri söylentisi kesinlik kazanmıştı. Oylamayı takip eden günlerde on bir milletvekili,

³²⁶TBMM. (1924). *TBMMZC*. Devre: 2, Cilt: 10 (01.11.1924-22.04.1925), Ankara: TBMM Basımevi, 19 vd.; Cebesoy, A. F. (2002). *Siyasi Hatıralar-Lozan'dan Cumhuriyete II*. (Haz. Osman Selim Kocahanoğlu), İstanbul, 210 vd.

Halk Fırkasından istifa etmişti. Bu gelişmeler sonunda 17 Kasım 1924'te Terakki-perver Cumhuriyet Fırkası resmen kurulmuştu.

Terakki-perver Cumhuriyet Fırkasının başkanlığına Kazım Karabekir seçilmişti. Başkan yardımcılıklarına Adnan Adıvar ve Hüseyin Rauf Orbay, Genel Sekreterliğe ise Ali Fuat Cebesoy getirilmişti. Terakki-perver Cumhuriyet Fırkasına katılan milletvekili sayısı da yirmi dokuzu bulmuştu. Parti, ilk şubelerini Urfa'da açmış, bunu diğer şehirler izlemişti. Yeni parti, halktan geniş bir destek görmüştü. Ayrıca 1923 seçimleriyle meclis dışında kalan ikinci grubun eski milletvekilleri ve önde gelen isimleri de Terakki-perver Cumhuriyet Fırkasına girmişlerdi. Meclisin çehresini değiştiren siyasi gelişmelere, İstanbul basını da yakın bir alaka göstermiş ve geniş ölçüde desteklemişti.

İçişleri Bakanlığı tarafından onaylanan Terakki-perver Cumhuriyet Fırkasının kuruluş beyannamesi ve programında dikkati çeken en önemli husus; "partinin sistemi liberalizm ve halkın hakimiyetidir. Genel olarak hürriyetlere taraftardır. Din düşüncesi ve inançlara saygılıdır. İdari yönden, yerinden yönetimin gerçekleşmesine çalışacaktır" ibaresiydi.³²⁷ Siyasi, idari ve iktisadi alanlarda Halk Fırkasına göre daha liberal bir politikanın savunuculuğuna soyunmuşlardı. Buna karşın, uygulamada Halk Fırkasına göre daha gelenekçi ve yeni düzen çalışmalarına ve inkılapların doğal sonucu olan toplumsal dönüşümlere ise uzak duruyorlardı. Fakat her şeye rağmen dinci bir parti değildi.

Terakki-perver Cumhuriyet Fırkasının kuruluşundan kısa bir süre sonra doğuda Şeyh Said'in önderliğinde bir isyanın patlak vermesi, çok partili siyasi hayatı da sekteye uğratmış, İsyân; 13 Şubat 1925'te başlayarak çok kısa bir sürede Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya yayılmıştı.

Hükûmet, olağanüstü tedbirleri içeren Takrir-i Sükûn Kanûnunu çıkartmış, bu kanûnla birlikte İstiklal Mahkemeleri de yeniden kurulmuştu. Hükûmet Takrir-i Sükûn Kanûnuna dayanarak İstanbul'da bazı muhalif gazete ve dergileri kapatmış ve bazı gazetecileri de tutuklamıştı. Dahası, Terakki-perver Cumhuriyet Fırkası doğudaki isyanla ilişkilendirilmişti.

³²⁷Cebesoy, *Siyasi Hatıralar-Lozan'dan Cumhuriyete II.*, 216; Zürcher, E.J. (1992). *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*. (Çev. Gül Çağalı Güven). İstanbul, 130 vd.

Nitekim Şark İstiklal Mahkemesi, Terakki-perver Cumhuriyet Fırkasının Urfa başta olmak üzere doğudaki il teşkilatlarının bir kısmında yöneticilerin Şeyh Said İsyanını teşvik ettiğine dair bir karar alıp 25 Mayıs 1925'te partinin doğu ve güneydoğudaki teşkilatlarını kapatma kararı almıştı. Ardından Ankara İstiklal Mahkemesi de parti programında yer alan bazı ibareleri gerekçe göstererek Terakki-perver Cumhuriyet Fırkasının kapatılmasına yönelik suç duyurusunda bulunmuştu. İsmet Paşa Hükûmeti de 3 Haziran 1925'te Takrir-i Sükûn Kanûnuna dayanarak Terakki-perver Cumhuriyet Fırkasının kapatılması yönünde bir karar almıştı.

Partinin kapatılmasıyla alakalı olarak üzerinde durulması gereken en önemli konu, Parti Programında yer alan liberalizm ve yerinden yönetim anlayışı olmalıdır. Partinin bu söylemi, Şeyh Said isyanına giden süreçte büyük sakıncaları da beraberinde getirmiştir. Zira ayrılıkçı anlayışa mensup Kürt çevreleri de dahil olmak üzere muhalif gruplar Parti içinde yer almışlardı. Maalesef, uzun soluklu olması gereken muhalefet anlayışı ve Cumhuriyetin ilk muhalefet partisi, isyan ve irtica gerekçesiyle kapatılmıştı.

1.3.1.5.3.Serbest Cumhuriyet Fırkası (12 Ağustos 1930)

Terakki-perver Cumhuriyet Fırkasının kapatılmasından sonra çok partili hayata geçmek isteyen Cumhuriyet Türkiye'sinin ikinci tecrübesi Serbest Cumhuriyet Fırkasıdır. Her ikisi de iktidar partisi olan Cumhuriyet Halk Fırkasına muhalefet görevini yerine getirmek üzere kurulmuş olsa da Serbest Cumhuriyet Fırkası, Terakki-perver Cumhuriyet Fırkasına göre daha farklı bir ortamda doğmuştu.

Her iki parti de Cumhuriyet Halk Fırkası içindeki muhalefetin oluşturduğu parti olmasına karşın, Terakki-perver Cumhuriyet Fırkası, saltanat, cumhuriyet ve hilafet konusunda Mustafa Kemal'le ters düşen ve yol ayrımına gelen milletvekilleriyle kurulmuştu. Serbest Cumhuriyet Fırkası ise değişen ülke ve dünya şartları doğrultusunda bizzat Atatürk'ün direktifiyle kurulmuş ve muhalefet görevini üstlenmiş bir parti idi.

Mustafa Kemal, TBMM içinde muhalefet görevi görecektir olan bu partinin kurucusu ve genel başkanlığını üstlenecek ismi de belirlemiştir. Bu isim, çocukluk arkadaşı Ali Fethi

(Okyar) Bey idi. Ali Fethi Bey, TBMM'nin ilk yıllarında Meclis başkanlığı ve başbakanlık yapmış, 1925'ten sonra da Paris Büyükelçiliği görevini üstlenmişti.³²⁸

Ali Fethi Bey, 1930 yazında, tatilini geçirmek üzere Yalova'ya geldiğinde Mustafa Kemal tarafından kabul edilmiş ve ikili arasında yeni bir muhalefet partisi kurulması yönünde önemli bir görüşme gerçekleştirilmişti. Mustafa Kemal, Ali Fethi Bey'e, güvendiği bir isim olduğu için partinin başına kendisini geçirmek istediğini bildirmiş ve kurulacak olan partinin adını bile koymuştu. M. Kemal, Liberalizmi savunan Serbest Cumhuriyet Fırkasının, teşkilatlanması için gerekli maddi desteği sağladığı gibi partiye girecek milletvekillerinin bazılarını da doğrudan kendisi belirlemişti.³²⁹

Varılan mutabakat üzerine, 12 Ağustos 1930'da Ali Fethi Bey başkanlığında Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulmuştu. Cumhuriyet Halk Fırkasından istifa eden bazı milletvekilleri de partiye katılmışlardı. Partinin genel sekreterliğine Mustafa Kemal'in çocukluk arkadaşlarından Nuri (CONKER) Bey getirilmişti. Partiye katılan milletvekilleri arasında Kars Milletvekili Ağaoğlu Ahmet Bey, Erzurum Milletvekili Tahsin (Uzer), Niğde Milletvekili Dr. Reşit Galip Bey, Şebinkarahisar Milletvekili Mehmet Emin (Yurdakul) gibi önemli isimler de vardı. Serbest Cumhuriyet Fırkasının Aydın il başkanlığını ise bilahare Demokrat Parti'nin kurucularından Adnan Menderes üstlenmişti. Mustafa Kemal'in kız kardeşi Makbule (Atadan) Hanım da partiye üye olmuştu.³³⁰

Serbest Cumhuriyet Fırkasının siyaseti, Atatürk ile Fethi Bey arasında bizzat konuşulup kararlaştırılmıştı. Serbest Cumhuriyet Fırkasının programı 11 maddeden oluşturulmuştu. Bu kısa programın ilk maddesinde, Fırkanın cumhuriyetçi, milliyetçi ve laik kalacağı açıklanmıştı. Ayrıca Teşkilat-ı Esasiye Kanûnunda belirtilen hakların herkes için eşit olarak hayata geçirileceği, ülkenin kalkınmasında yabancı sermayeye karşı olunmadığı, iktisadi alanda liberalizmin benimsendiği ve ferdi girişimlerin destekleneceği açıklanmıştı.³³¹

³²⁸ Yetkin, Ç. (2004). *Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı*. İstanbul, 40.

³²⁹ Çavdar, T. (1983). "Serbest Fırka". *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi VIII*. İstanbul, 2054; Tunçay, M. (1992). *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*. İstanbul, 249; Ağaoğlu, A. (1994). *Serbest Fırka Hatıraları*. İstanbul, 30 vd.

³³⁰ Tabak, S. (2002). "Serbest Cumhuriyet Fırkası". *Türkler XV*. Ankara: yeni Türkiye Yayınları, 555.

³³¹ Okyar, F. (1980). *Üç Devirde Bir Adam*. İstanbul, 476 vd.; Çavdar, agm., 2056; Tabak, agm., 556.

Serbest Cumhuriyet Fırkasının kendine özgü bir yayın organı yoktu. Buna karşın İstanbul'da çıkan ve Arif Oruç'un sahibi olduğu komünist eğilimi Yarın Gazetesiyle Zekeriya (Sertel)'in yazı işlerini üstlendiği Son Posta Gazetesi ve İzmir'de çıkan Halkın Sesi Gazetesi tarafından desteklenmişti.³³²

Serbest Cumhuriyet Fırkasının seçim öncesi İzmir ve çevresinde halkın geniş destek verdiği bir parti olarak ortaya çıkmış olması ve Ali Fethi Bey'in olaylarla geçen İzmir ve Ege seyahati esnasında halkın bu partiye ve liderlerine gösterdiği coşkulu tezahürat, Cumhuriyet Halk Fırkası taraftarlarınca hoş karşılanmamış, resmi görevlilerce engellenmişti. Nitekim İzmir Valisi Kazım (Dirik) Paşa, A. Fethi Bey'in İzmir'de yapacağı konuşmayı engellemiş, Mustafa Kemal'in araya girmesiyle mesele çözülmüştü. Buna karşın, Serbest Cumhuriyet Fırkasıyla Cumhuriyet Halk Fırkası taraftarları arasındaki gerginlik tırmanmış, alınan tedbirlere rağmen, iki kişi ölmüş ve çok sayıda insan yaralamıştı.³³³

Serbest Cumhuriyet Fırkası, olaylı İzmir gezisinden sonra katıldığı Ekim 1930 yerel seçimlerinde, yurt genelinde başarılı sonuçlar almıştı. Serbest Cumhuriyet Fırkası, 502 belediyeden 31'inin başkanlığını kazanmıştı.³³⁴ Bunlar; Ladik (Samsun), Burgaz, Maltepe (İstanbul), Merzifon (Amasya), Silifke (İçel), Armutlu (Bursa), Biga (Çanakkale), Bademiye, Buca, Dikili, Kınık, Menemen, Şereşihisar, Şirince, Urla (İzmir), Bozdoğan, Çine, Germencik, Gördes, Karapınar, Söke, Umurlu, Yenipazar (Aydın), Keşan (Tekirdağ), Pınarhisar, Üsküp, Vize (Kırklareli) idi.

Fethi Bey başkanlığında kurulan yeni parti, huzursuzlukları ortadan kaldıramadığı gibi inkılap karşıtlarının bu parti içinde yuvalanmasına da seyirci kalmıştı. Parti tabanı, bir anda eskiye özlem duyanların oluşturduğu bir topluluğa dönüşmüştü. Yeni kurulan parti içerisinde vergilerin kaldırılacağı, yeni Türk harflerinden ve şapkadan vazgeçileceği,

³³²Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri*, 282; Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, 622 vd.

³³³Us, A. (1964). *Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım, Meşrutiyet ve Cumhuriyet Devirlerine Ait Hatıralar ve Tetkikler*. İstanbul, 20 vd.

³³⁴Yetkin, *age.*, 269 vd.

medreselerin açılıp halifenin geri getirileceği gibi kasıtlı söylemler yüksek sesle ifade edilmeye başlanmıştı.³³⁵

Fethi Bey, gelişmeleri kontrol edemez hale gelmişti. Sonu ölümle biten İzmir mitingi ve bu sırada yaşanan olaylar, kısa bir süre sonra yapılan seçimlerin sonuçları, iktidar-muhalefet çatışmasını zirveye çıkarmıştı. Dönemin usta kalemleri de iktidar-muhalefet ayırımı gözetmeksizin bu çekişmeye ciddi bir ivme kazandırmışlardı. İnkılap karşıtlarının söylemleri, partinin sonunu getirmiş ve Fethi Bey, 17 Kasım 1930'da yaptığı bir açıklamayla Serbest Cumhuriyet Fırkasının feshine karar vermişti.³³⁶ Serbest Cumhuriyet Fırkası kendini fesh etmesine karşın, partiye sızan inkılap karşıtlığı susmamış ve takriben bir ay sonra kanlı olaylarla Menemen'de sahneye çıkmıştı.³³⁷

Serbest Fırka'nın kendini fesih etmesiyle Türkiye'de ikinci defa çok partili hayata geçiş denemesi başarısızlığa uğramış oldu.

1.3.1.5.4. Atatürk Döneminde Kurulan Diğer Partiler

Atatürk döneminde Terakki-perver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkasından başka farklı ideolojik yaklaşımlarla kurulan siyasiler de söz konusudur. Ancak uzun ömürlü olmayıp hiçbirinin de siyasi faaliyeti söz konusu değildir. Bu partiler, Ahali Cumhuriyet Fırkası, Türk Cumhuriyet Amele ve Çiftçi Partisi, Laik Cumhuriyetçi İşçi ve Çiftçi Fırkası ve Sosyal Demokrat Fırkasıdır. Dolayısıyla 1946'ya kadar tek parti yönetimi devam etmiştir.

1.3.2. Atatürk Dönemi Basını

1.3.2.1. Milli Mücadele Dönemi Basını ve Muhalefet (1922-1923)

Milli Mücadele dönemi Türk basını, bir birinden bağımsız iki farklı anlayışın sesi olarak yayın yapıyordu. Bunlardan birincisi İstanbul basını idi. İstanbul basını, ağırlıklı olarak, İstanbul hükûmeti, saray ve işgal kuvvetlerinin denetimi, baskısı ve sansürü altında yayın

³³⁵ Aydın, M. (2005). *Kubilay Olayı ve Türk Gençliği*. Malatya, 4 vd.

³³⁶ Okyar, age., 532; A. Ağaoğlu, age., 104.

³³⁷ Aydın, *Kubilay Olayı*, 7 vd.

yapıyordu. Genel olarak Milli Mücadeleye karşıt yazılar ve düşüncelerle İstanbul halkını zehirlemeye çalışıyorlardı. Bu tür yayınlara verilebilecek en güzel örnek, Peyam-ı Sabah, Yeni İstanbul ve Alemdar gazeteleri ile Aydede dergisi idi. Damat Ferid hükûmetlerinin İçişleri Bakanı Ali Kemal, Refii Cevat Ulunay, Said Molla ve Refik Halit Karay gibi önemli isimler, kalemlerini işgal güçleri ile onların desteğiyle ayakta duran saray ve İstanbul hükûmetlerinden yana kullanan isimlerdi.

İstanbul gazeteleri içinde yer alıp da türlü baskılara rağmen Anadolu'da başlayan Milli Mücadele hareketine sempati duyan, Erzurum'a, Sivas'a muhabirler göndererek, Hükûmetin sansür baskılarına rağmen Anadolu hareketini ve bu hareketin lideri Mustafa Kemal Paşa'yı destekleyen destekleyen gazeteler de vardı. Bunlar da İkdâm, Tasvir-i Efkâr, Akşam, İleri, Hukûk-u Beşer, Yeni GünveVakit gazeteleri idi. Yunus Nadi, Necmettin Sadak, Falih Rıfkı Atay, Ali Naci Karacan, Ahmet Emin Yalman, Mehmet Asım Us, Celal Nuri İleri, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Reşat Nuri Güntekin, Halide Edib Adivar, Ruşen Eşref Üneydin ve Peyami Safa gibi dönemin önemli simaları bu gazetelerde yazı yazıyorlardı.³³⁸ İşgalcilerin baskıları nedeniyle gazetelerde yer alan Anadolu haberleri, sansüre uğruyor ve yazarların sütunları çoğu kez boş çıkıyordu.³³⁹

Anadolu basını ise genelde Milli Mücadeleye taraftar idi. Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'ya adım attığı andan itibaren Anadolu basınına ilgi duymuş, bu gazetelerin gücü oranında sesini Anadolu'nun en ücra köşelerine kadar duyurmuştu. Amasya'da Emel, Erzurum'da Albayrak, Trabzon'da İstikbâl ve Sivas'ta İrade-i Milliye Gazetesi; Milli Mücadelenin teşkilatlanmasında ve halk arasında kabul görmesinde önemli görevleri yerine getirdiler.

Sivas'ta yayın hayatına başlayan İrade-i Milliye Gazetesi, Milli Mücadelenin yarı resmi sesi ve sözcüsü haline gelmişti. Milli irade fikrinin sembolü olarak önemli bir işlevi yerine getiren İrade-i Milliye Gazetesi, Sivas Kongresi'nin toplanmasından hemen sonra 14 Eylül 1919'da yayına başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın direktişiyle öğretmen Selahattin

³³⁸Topuz, H. (2003). *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 98-118; İnuğur, M. N. (2005). *Basın ve Yayın Tarihi*. İstanbul: Der Yayınevi, 336-351-363.

³³⁹Özkaya, Y. (2007). *Milli Mücadele'de Atatürk ve Basın*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 7-8.

Bey'in çıkardığı İrade-i Milliye gazetesinin dört sayfalık ilk sayısında, İsmail Hami (Danışmend)'in yazısından başka Sivas Kongresine ilişkin haberler yer almıştı. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın kongreyi açış konuşması, Kongrenin padişaha çektiği telgraf, Türk milletine hitap eden bir bildiri ile Mustafa Kemal Paşa'nın Mayıs ayında Havza'dan Padişah'a yolladığı telgraf yer alıyordu.

Sivas vilayet basımevinde basımı yapılan gazete, başlangıçta haftada bir gün yayınlanmıştı. Daha sonraları haftada iki güne çıkmış ve bir süre sonra da günlük gazete olarak yayın hayatını sürdürmüştür. Mustafa Kemal Paşa, Sivas'ta bulunduğu süre içerisinde gazetenin yazılarıyla doğrudan ilgilenmişti. Hey'et-i Temsiliye Sivas'tan Ankara'ya hareket edince İrade-i Milliye Gazetesi de götürölmek istenmiş; fakat Sivas'ta kalması uygun göröldüğünden İrade-i Milliye, yayın hayatına 1922 yılı sonuna kadar burada devam etmiştir.

27 Aralık 1919'da Hey'et-i Temsiliye Reisi sıfatıyla Ankaraya gelen Mustafa Kemal Paşa, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukûk Cemiyetinin kararlarını millete duyurmak için yeni bir gazeteye ihtiyaç duymuştu.

10 Ocak 1920'de İrade-i Milliyeden Hakimiyet-i Milliyeye geçiş sürecinde yeni bir gazete yayınlanmaya başlamıştı. Daha sonraları TBMM'nin yarı resmi yayın organı ve sözcüsü olacak Hakimiyet-i Milliye Gazetesi, milli hakimiyet fikrini sembolize etmesi bakımından da dikkat çekici idi. Gazetenin sahipliği ve yazı işleri müdürlüğü Recep Zühdü (Soyak)'a verilmişti. İlk sayısı 10 Ocak 1920 Cumartesi günü çıkan gazetenin haftada iki gün yayınlanması kararlaştırılmıştı. İlk sayının ilk sayfasında; yazı heyeti imzasıyla Atatürk'ün Hakkı Behiç'e not ettirdiği "Hakimiyet-i Milliye" konulu bir başyazı yer almıştı. Bütün bir sayfayı dolduran başyazıda gazetenin siyaseti ve Milli Mücadele'nin hedefleri dile getirilmişti. Ankara Hükûmeti'nin ve Milli Mücadele ruhunun sözcüsü olan Hakimiyet-i Milliye, Cumhuriyet'ten sonra 1934 yılına kadar aynı adla Ankara'da yayınını sürdürmüş, 4794 sayıdan sonra adını "Ulus" olarak değiştirmiştir.

Milli Mücadele ve daha sonraki yıllarda yayın hayatını sürdüren önemli gazetelerden biri de Anadolu'da Yeni Gün Gazetesi'dir. İstanbul'dan Anadolu'ya kaçan ve kaçarken gazete

baskı makinelerini de beraberinde kaçıran Yunus Nadi'nin Ankara'ya geldikten sonra çıkardığı gazetedir. Milli Mücadele'ye ve Mustafa Kemal Paşa'nın fikirlerine sadık kalan gazete, 1924 yılına kadar bu adla çıkmış ve daha sonra Cumhuriyet Gazetesiolarak yayın hayatına devam etmiştir.

Milli Mücadeleye öncülük eden gazetelerden biri de Öğüt Gazetesi idi. 2 Ocak 1918'de Abdülgani Ahmet Bey tarafından Afyon'da kurulan gazetenin başlığı altında "Amal-i Milliye'ye hizmetkar, menafi-i vataniyeye hürmetkar Türk Gazetesidir" cümlesi yer alıyordu. Buradan da anlaşılacağı üzere Ulusal Kurtuluş Hareketinden yana idi. İşgal güçleri ve özellikle İngiltere aleyhinde yazılar yayınlanmıştır.

Yunanlıların İzmir'i işgal etmeleri üzerine Konya'ya taşınan; fakat Konya'da da İtalyanların baskılarıyla yayın yapamaz hale gelen Öğüt Gazetesi, 1921 Temmuzunda Ankara'da akşam gazetesi olarak yayınlanmaya başlamıştı. Gazete, 1923 yılına kadar yayın hayatını sürdürmüştür. Milli Mücadele'yi destekleyen diğer gazeteler ise Konya'da Babalık, Kastamonu'da Açık Söz, Balıkesir'de İzmir'e Doğru ve Doğru Söz, Adana'da Yeni Adana, Amasya'da Emel ve Maraş'ta Amal-i Milliye Gazetesi idi.

Anadolu'da işgal altında yayınlanan ve Milli Mücadele karşıtı olan gazeteler de vardı. Bunlar; Adana'da Ferda Gazetesi, İzmir'de Köylü Gazetesi, Trabzon'da Selamet, Balıkesir'de İrşad ve azınlıklara ait gazetelerdi. Bu gazeteler işgal güçlerinden aldıkları destek sayesinde yayın hayatını bir süre devam ettirmişlerdi.³⁴⁰

Milli Mücadele anlayışını halka benimsetebilmek ve Anadolu'nun en ücra köşelerine kadar Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti'nin ve daha sonraki günlerde de TBMM'nin sesini duyurabilmek amacıyla yeni bir örgütlenmeye gerek duyulmuştu.

Ankara, tanıtım ve propaganda yoluyla halkın nabzını elinde tutabilmek, TBMM aleyhinde propaganda yapan, fesat yaratan çevrelerin faaliyetlerini etkisizleştirebilmek amacıyla harekete geçmiş, Anadolu Ajansı ve Matbuat ve İstihbarat Umum

³⁴⁰Öztoprak, İ. (1989). *Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, XIV vd; Topuz, age., 118-141; İnüç, age., 351-363.

Müdürlüğü(Basın Yayın ve İstihbarat Genel Müdürlüğü) adı altında iki yeni kurum oluşturulmuştu.

Anadolu Ajansı, tanıtım, propaganda, haberleşme ve aydınlatma faaliyetlerini gerçekleştirmek amacıyla TBMM Hükûmeti kurulmadan önce düşünülmüş ve 6 Nisan 1920’de kurulmuştu.³⁴¹

Anadolu Ajansı, İstanbul’dan Anadolu’ya kaçan Yunus Nadi ile Halide Edib’in Geyve’de yaptıkları bir sohbet sırasında gündeme gelmişti. Yunus Nadi ve Halide Edib, Ankara’ya ulaştıktan birkaç gün sonra bu düşüncelerini Mustafa Kemal Paşa’ya açmışlardı. Keçiören yolu üzerinde bulunan Ziraat Mektebinde Mustafa Kemal Paşa tarafından 5 Nisan 1920 gecesi kabul edilen ikili, yemekten sonra Anadolu Ajansı fikrini dile getirerek O’nun olurluğunu almışlardı. Yunus Nadi, konuyla ilgili olarak “...Anadolu Ajansı'ndan bahsedildi. Eğer Paşa da muvafık görürse yarından tezi yok, hemen işe başlanabilirdi. Paşa, fikri çok güzel buldu. Ancak Paşa, memleket geneline telgraşa dağıtımı yapılacak olan haber ve yazıların son şeklini kendisi görmek istiyordu. Takip olunan siyaset ve zihniyete muhalif bir şey olmasın diye...”

Mustafa Kemal Paşa, hemen harekete geçmiş, 6 Nisan 1920’de Anadolu Ajansı’nın kuruluşunu duyurmak için yurt genelinde askeri ve sivil makamlara bir genelge yayınlatmıştı. Ahalinin doğru ve ilk ağızdan bilgilendirilmesinin gerekliliği üzerinde durulan genelgede girilen mücadelenin iç ve dış kamuoyuna duyurulmasının önemine işaret edilmişti.

Anadolu Ajansı, 12 Nisan 1920’den itibaren görevine başlamış ve Anadolu’nun en uzak köşelerine kadar gazete dergi ve haber kaynaklarını ulaştırmıştır.

Basın-Yayın ve İstihbarat Genel Müdürlüğü de 7 Haziran 1920’de kurulmuş ve Anadolu Ajansı da Basın-Yayın ve İstihbarat Genel Müdürlüğüne bağlanmıştır.

³⁴¹Öztoprak, *Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele*, 15 vd.

Basın-Yayın ve İstihbarat Genel Müdürlüğü, propaganda amaçlı olarak birçok gazete, dergi, afiş ve broşür bastırılmış veya bu tür faaliyetlere mali destek vermişti. Genel müdürlüğün denetiminde dünya kamuoyunu bilgilendirmek ve var olan yanlışlıkları giderebilmek amacıyla Pontus Meselesi(1922), Anadolu'da Yunan Zulüm ve Vahşeti I-III(1922) adıyla Türkiye'nin milli meselelerine ışık tutan eserler yayınlanmıştı. Ayrıca Sırat-ı Müstakim, Köy Hocası, Küçük Mecmua ve Ayın Tarihi gibi çalışmalar da müdürlüğün bu dönemle birlikte yayınlamaya başladığı eserlerdi. TBMM Hükûmeti'nin Resmi gazetesi olan Ceride-i Resmîye çıkarılması için 7 Ekim 1920'de karar alınmış ve ilk sayısı da 7 Şubat 1921'de çıkartılmıştır.³⁴²

Basın-Yayın ve İstihbarat Genel Müdürlüğü, ülke genelinde yayın yapan bütün gazetelerin dünya kamuoyundan haberdar olmalarını ve bilgi akışını sağlamak amacıyla Yabancı Basın Özetleri(Ecnebi Matbuatı Hülasaları) adıyla bir de süreli yayın çıkarmıştı.³⁴³

Milli Mücadele Döneminin ilk yıllarında işgal altındaki yerler haricinde Anadolu basınının herhangi bir muhalefeti olmamış; bilakis Milli Mücadelenin sesini duyuran en önemli silah olmuştur. Muhalefet, esas itibarıyla İstanbul basınından gelmiş, gazetelerin çoğu Milli Mücadele önderleri hakkında acımasız bir şekilde tenkitte bulunmuşlardı.

İstanbul basını, gazete ve yazarlarının ideolojilerine göre ayrı saşar oluşturmuşlardı. İleri ve Akşam Gazeteleri, TBMM ve Hükûmeti yanında yer alırken Tanin, Tevhid-i Efkâr ve Vatan gazeteleri ise muhalefet etmeyi tercih etmişlerdi.³⁴⁴

İstanbul basınının muhalif kanadı Saltanatın kaldırılması, Lozan Konferansı sırasında yaşanan tartışmalar ve Müdafaa-i Hukûk Grubu karşısında oluşan ve II. Grubun TBMM'nde

³⁴²TBMM'nin 23 Nisan 1920 tarihinde teşekkülünden sonra 7 Ekim 1920'de TBMM Hükûmetinin *Resmî Gazetesi* olarak Ceride-i Resmîye haftada bir yayınlanmak üzere çıkarılmaya başlanmıştır. Bu Gazetenin yayınında zaman zaman aksamalar olmuş, 10 Eylül 1923 tarihinde 22. sayıdan itibaren Resmi Ceride adı altında yeniden yayıma başlanmıştır. Ancak yayındaki aksamalar nedeniyle Bakanlar Kurulunun Mayıs 1341 tarih ve 1970 sayılı kararnamesi ile yürürlüğe konulan "Resmî Ceridenin Suret-i Muntazamada Neşir ve Muamelatının Tarz-ı İcrası" hakkındaki talimatın kabulüyle düzenli bir şekilde yayını sürdürmüştür. Resmi Ceride 17 Aralık 1927 tarihindeki 763. sayısından itibaren Türkiye Cumhuriyeti *Resmî Gazete* adını almış olup o günden bugüne düzenli bir şekilde yayınlanmaktadır.

³⁴³Nuri İnuğur; *Türk Basın Tarihi*, İstanbul; 1992, 28 vd.

³⁴⁴Turan, Ş. (1995). *Türk Devrim Tarihi. III/1: Yeni Türkiye'nin Oluşumu(1923-1938)*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 40 vd.

yaptığı muhalefetin sesi olmuş, gerek TBMM ve gerekse Mustafa Kemal'in şahsına yönelik muhalif seslerin yükselmesine hizmet etmiştir.³⁴⁵

Basını kontrol altına almak isteyen Mustafa Kemal, 17 Ocak 1923'te İzmit'te bir basın toplantısı düzenleyerek, kamuoyunu meşgûl eden konularda açıklama yapmış ve yeni düzen konusunda basının desteğini almaya çalışmıştır.³⁴⁶ Toplantıya Tevhid-i Efkâr Başyazarı Velid Ebuşşî, Vakıf Başyazarı Ahmet Emin Yalman, Akşam yazarı Falih Rıfkı Atay, İleri yazarı Suphi Nuri İleri, İktidâr Başyazarı Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve Tanin Başyazarı İsmail Müştak Mayakon'dur. Siyasi temsilci olarak Adnan Adıvar ve Halide Edip Adıvar da toplantıya katılmışlardır. Ahmet Emin Yalman, bu toplantının, Hilafetin ilgasına yönelik kamuoyu oluşturmak ve bununla birlikte zihinlerdeki soruların açıklığa kavuşmasını sağlamak için yapılmış bir toplantı olduğunu ifade etmiştir. Ancak toplantıda sadece Hilafet meselesi değil, İstanbul'daki muhalefet, Meclisteki gruplar, Meclisin yenilenmesi, sulh meselesi gibi iç ve dış meseleler hakkında görüş alışverişinde bulunulmuştu.³⁴⁷ İzmit Basın Toplantısı, bu konuda istenilen sonucu sağlamamış, Teşkilatı Esasiye Kanûnu, Ankara'nın başkent oluşu, Cumhuriyetin ilanı ve Halife'nin konumu ile ilgili tartışmaları, İstanbul basınında devam etmiştir.³⁴⁸

Ankara'nın başkent oluşu, İstanbul basınında oldukça tenkit edilmiş ve Orta Anadolu'da küçük bir kasaba görünümündeki Ankara'nın başkent olamayacağı konusunda muhalefet eden yazılar yazılmıştır. Özellikle, 400 yıldan beri payitaht olan İstanbul'un konumunun korunması yönünde yazılar kaleme alınmıştır.³⁴⁹

³⁴⁵Koloğlu, O. (1994). *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın*. İstanbul: İletişim Yayınları, 116-117.

³⁴⁶İzmit Basın Toplantısı hakkında geniş bilgi için bkz. İnan, *age.*, 39 vd.; Akandere, 124-136.

³⁴⁷İnan, *age.*, 39; Akandere, *agm.*, 124.

³⁴⁸Cumhuriyetin ilanı ve sonrasında basında yaşanan tartışmalar için bkz. Özkaya, Y. (1993). "Türk Basınında Cumhuriyetin İlanının Öncesi ve Sonrası". *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt: II, Sayı: 11, Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, 279-310.

³⁴⁹Bu hususta bkz., TBMM Türk Parlamento Tarihi Araştırma Grubu. (1995). *Türk Parlamento Tarihi II, Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem (1919-1923)*, Ankara: TBMM Yayınları, 169-191; Aydın, M. (1987). "Proclamation of Ankara as the Nation's capital". *Turkish Review Quarterly Digest. Autumn*. Ankara, ss. 35-50.

1.3.2.2.Cumhuriyet Dönemi ve Basın (1923-1938)

Cumhuriyetin ilanını takip eden günlerde Tevhid-i Efkar dışındaki İstanbul gazetelerinin büyük bir çoğunluğu, Cumhuriyeti destekleyen yazılar yazmışlardı. Ancak Tevhid-i Efkarın başlattığı muhalefet, diğerlerine de sirayet etmiş Tanin ve Vatan da muhalefet eden yazılar yazmaya başlamışlardı. Cumhuriyete karşı yayınlar yapan Tevhid-i Efkar, mevcut düzenin devamını savunurken, Tanin gazetesinden Hüseyin Cahit ve Vatan gazetesinden Ahmet Emin Yalman ise ilanın aceleye getirildiğini ve Meclis'te tartışılmadan Cumhuriyetin ilan edildiğini savunmuşlardır.³⁵⁰

Ankara, muhalif görüşlerin basında genişçe yer almaya başlamasından sonra basın üzerinde kontrolü ve denetimi sağlamak amacıyla sansür uygulamasına gitmişti. Sansür uygulamasının hedefinde sadece İstanbul muhalif basını bulunmayıp, ülkeye yayın yoluyla girecek olan zararlı akımların önünü kesme düşüncesi de söz konusuydu. Özellikle Bulgaristan'da yayımlanan Ziya, Rusya'da Türkçe yayımlanan ve komünizm propagandası yapan Yeni Fikir, Yeni Hayat, Rençber, Komünist ve Başkurt gibi gazete ve dergilerin ülkeye girişi yasaklanmıştı.³⁵¹ Sansürün başlamasına neden olan olay da İstanbul Baro Başkanı Lütfi Fikri (Düşünsel) Bey'in Halife'ye görevinden istifa etmemesi yönünde yazdığı mektubun 10 Kasım 1923'te Tanin Gazetesinde yayınlanması üzerine olmuştur.³⁵²

Ertesi gün yine aynı gazetede Hüseyin Cahit'in Halifelik makamını över nitelikteki yazısı ise olayın sadece bir mektupla sınırlı kalmayacağını göstermişti.³⁵³ Çok geçmeden Hint Hilafet Komitesi adına Ağa Han ve Emir Ali tarafından İsmet Paşa'ya gönderilen ve halifeliğin devamını istediklerini belirten mektubun daha İsmet Paşa'ya ulaşmadan, 5 Aralık 1923'te İstanbul basınında yayımlanması bardağı taşıran son damla olmuştu. Bunun üzerine Hükûmet, basın üzerinde tedbir alma gereği hissetmiş İstanbul İstiklal Mahkemesi tarafında Velid Ebuzziya, Ahmet Emin, Hüseyin Cahit, İsmail Müştak, Suphi Nuri (İleri), Necmettin

³⁵⁰Özkaya, agm., 300-310; Ayhan, age., 122.

³⁵¹Ayhan, B. (2009). *Atatürk ve Basın*. Konya, 123 vd.

³⁵²İstanbul Baro Başkanı Lütfi Fikri (Düşünsel) Bey, Halifeye açık mektup başlıklı yazısından sonra mevcut düzeni ortadan kaldırmaya yönelik suç işlediği gerekçesiyle 5 yıl kürek cezasına çarptırılmıştı. Bkz., Turan, *Türk Devrim Tarihi*. III/1, 42.

³⁵³Topuz, age., 144-145.

Sadak gibi pek çok gazeteci tutuklanarak yargılanmıştı. Ancak mahkeme gazeteciler hakkında beraat kararı vermişti.³⁵⁴

Mustafa Kemal de 30 Ocak 1924'te yargılanan gazetecilerin gönlünü almak amacıyla onları İzmir'e davet etmişti. Velid Ebuuzziya, Ahmet Emin, Hüseyin Cahit, İsmail Müştak, Suphi Nuri (İleri), Necmettin Sadak gibi gazeteciler, davete icabet etmiş ve İzmir'e gitmişlerdi. Mustafa Kemal, Velid Ebuuzziya dışında bütün gazetecileri kabul etmişti. Yapılan görüşmenin ardından da bir toplantısı basın düzenlenmiş ve İstanbul ile Ankara arasındaki buzların eridiği izlenimi verilmişti. Öyle anlaşıyor ki, İstanbul gazetecilerine yönelik bu hareket; onlara gözdağı vermek için yapılmıştı.³⁵⁵

İzmir toplantısındaki uzlaş çok uzun sürmemişti. Halifeliğin kaldırılması ile ilgili tartışmaların başlamasıyla hararetli tartışmalar yaşanmış ve bu tartışmalara İstanbul gazeteleri de iştirak etmişlerdi. Özellikle Tevhid-i Efkar" ve Tanin Gazetelerinde Halifelik lehine yazılan yazılar; Ankara ile İstanbul basını arasındaki ilişkileri iyiden iyiye germişti.³⁵⁶

Gerek Cumhuriyetin ilanı ve Halifeliğin ilgasıyla devam eden fikir ayrılıkları ve gerekse Hükûmet aleyhine basın yoluyla yapılan saldırı, Şeyh Said isyanına tesadüf eden günlere kadar devam etmişti. Terakki-perver Cumhuriyet Fırkasının da basındaki muhalefete destek veren tavrı, meselenin farklı bir mecraya sürüklenmesine neden olmuş, 4 Mart 1925'de Takrir-i Sükûn Kanûnu çıkartılmıştı. Bu doğrultuda Tevhid-i Efkar, Tanin, Vatan ve Sebilü'r-reşad gibi birçok muhalif gazete kapatılmış ve basın üzerinde ciddi bir sansür uygulamasına gidilmişti.³⁵⁷

³⁵⁴Gazetecilerle ilgili konu, 8 Aralık'ta Meclis gündemine getirilmiş, İsmet İnönü, bu gazetelerin Cumhuriyet kanunlarına aykırı yayın yaptığını ve Hıyanet-i Vataniye Kanununun birinci maddesince cürm işledikleri gerekçesiyle bir İstiklal Mahkemesi kurulmasını önermişti. Teklif II. Grubun muhalefetine karşın kabul edilmiş ve gazeteciler hakkında kamuoyunda ifsat ve karışıklık çıkarmak gerekçesiyle dava açılmıştı. Turan, *Türk Devrim Tarihi. III/1*, 40 vd.; Topuz, *age.*, 144-146.

³⁵⁵Turan, 42 vd.; Topuz, *age.*, 146.

³⁵⁶Ayhan, *age.*, 129.

³⁵⁷Koloğlu, *age.*, 117; Topuz, *age.*, 146-148.

1.4. Yeni Düzenin Kurulmasında Dış Politikanın Etkileri

TMMM Hükûmeti, yeni düzen çalışmalarını Misak-ı Millide belirtilen esaslara göre tanzim etmişti. Türk Milletinin muasır medeniyet seviyesini yakalaması ve siyasi, idari, askeri, içtimai (sosyal), harsi (kültürel) alanlarda milli kimliğini ve bünyesini bozmadan gelişimini sürdürmesi için önemli kararların altına imza atmıştı. Siyasi alanda Saltanatın ilgası, devlet ve hükûmet merkezinin Ankara'ya nakli, siyasi partilerin kurulması, Halifeliğin ilgası gibi köklü değişiklik ve yeni yapılanmalar bu dönemin eseri olmuştur. Yine idari alanda BMM'nin oluşması ve Cumhuriyetin ilanı önemli gelişmeler arasında sayılmalıdır. Eğitim ve kültür alanında; Tevhid-i Tedrisat Kanûnu, Darü'l-Fünûn ve yükseköğretim alanında gerçekleştirilen düzenlemeler ile Harf İnkılabı, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti ve Türk Dili Tetkik Cemiyetinin kuruluşu önemli bir yer tutmaktadır.

Dini Kurumların gözden geçirilişi ve yeni düzenlemeler içinde Şer'îye ve Evkaf Vekaletinin kaldırılarak Diyanet İşleri Başkanlığı ve Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün ihdası, tekke, zaviye ve türbelerin kapatılması bu dönem içinde gerçekleştirilen bir başka yapısal değişiklikleri ifade etmektedir.

Gerçekleştirilen yeni düzen çalışmalarının şekli boyutunu ifade eden giyim-kuşamla ilgili çalışmaların yanı sıra soyadı kanûnunun çıkartılması ve en önemlisi de hukuk ve milli iktisat alanındaki çalışmalar döneme damgasını vurmuştur.

1.4.1.Siyasi Alanda Gerçekleştirilen Yeni Düzen Çalışmaları

1.4.1.1.Saltanatın Kaldırılışı (1 Kasım 1922)

Siyasi alanda gerçekleştirilen ilk yapısal değişiklik, saltanatın kaldırılmasıyla olmuştur. Yaklaşık olarak 600 yıldır devam eden Osmanlı saltanat, 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgal edilmesiyle fiilen sona ermiş; fakat dönemin askeri ve siyasi atmosferi içinde 1 Kasım 1922 tarihine kadar varlığını sürdürmüştür. Bu süreçte, öncelikli olarak ülkenin düşman işgalinden kurtarılması amaçlandığı için saltanata karşı herhangi bir yaptırım düşünülmemiştir. Buna karşın, Saltanatın kaldırılması ile ilgili düşünceler, Lozan Barış Konferansının hazırlıkları esnasında açıkça dile getirilmeye başlanmıştır.

Bilindiği gibi Çağrıcı devletler, İstanbul Hükûmeti ile TBMM Hükûmetini Barış Konferansına davet ederek Londra Konferansında olduğu gibi iki hükûmet arasındaki görüş ayrılıklarından yararlanmak istemişlerdi. 27 Ekim 1922’de yapılan çağrı üzerine İstanbul Hükûmeti hemen hazırlıklara girişmiş ve Konferansa gidecek heyeti oluşturmaya başlamıştı. Tevfik Paşa, 29 Ekim 1922’de TBMM Başkanlığına bir de telgraf göndererek, barış konferansında kimlerin, nasıl ve ne şekilde temsil edileceği konusunda işbirliği önerisinde bulunmuştu.

Başvekil Tevfik Paşa’nın TBMM Başkanlığına hitaben gönderdiği bu telgraf, ortalığı karıştırmaya yetmiş ve saltanatın kaldırılmasıyla ilgili süreci hızlandırmıştı. Tevfik Paşa, sözde işbirliği öneriyordu. Halbuki kazanılan askeri başarıların meyvelerinden yararlanmayı düşündükleri açıktı. Mustafa Kemal Paşa ve onun silah arkadaşlarını “asi, bağı, eşkiya” ilan edip ölüm fermanına imza atanlar, TBMM’ni susturmak amacıyla halkı isyana teşvik edenler ve bu uğurda çıkarttıkları fetvaları çoğaltıp İngiliz uçaklarıyla işgal bölgelerinde dağıttıranlar, zafer kazanıldıktan sonra birlikte hareket etmek gerektiğini ileri sürüyorlardı. Tevfik Paşa’nın telgrafı, 30 Ekim 1922’de TBMM’nde okunmuş, Antalya Milletvekili Rasih (KAPLAN) başta olmak üzere 20’yi aşkın milletvekili konuyla ilgili olarak konuşma yapmıştı. Telgraf, çok ağır eleştirilere neden olmuş, kimi milletvekilleri İstanbul Hükûmeti temsilcilerinin vatana ihanet suçu ile yargılanmalarını istemişlerdi.³⁵⁸

Bu arada Sinop milletvekili Dr. Rıza Nur ve 79 arkadaşının Meclis başkanlığına sundukları altı maddelik bir önergede; Osmanlı Devletinin ömrünü tamamladığı ve yeni Türkiye Hükûmetinin de O’nun en tabii mirasçısı olduğu hatırlatılarak Saltanatın hilafetten ayrılması ve saltanatın kaldırılması ifade edilmişti.³⁵⁹ Önergeye imza atanlar arasında Rauf Orbay da vardı. Konu, 31 Ekim 1922’de önce Müdafaa-i Hukûk Grubunda görüşülmüş ve daha sonra 1 Kasım 1922 Çarşamba günü de TBMM’nde ele alınmıştı.³⁶⁰

³⁵⁸*Türk Parlamento Tarihi I, Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem (1919-1923)*, 244 vd.

³⁵⁹*Türk Parlamento Tarihi I, Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem (1919-1923)*, 251.

³⁶⁰Atatürk, *age.*, 458-459.

İkinci gruba mensup olan ve saltanat yanlısı olarak bilinen Rıza Nur ve arkadaşlarını böyle bir önerge hazırlamaya sevk eden asıl düşünce; Mustafa Kemal'in bir gün kendi saltanatını ilan edeceği endişesi idi. Alınacak bir kararla bu yol kapatılabilirdi.

Mustafa Kemal Paşa, gerek Müdafaa-i Hukûk Grubunda ve gerekse TBMM birleşiminde Saltanatın kaldırılması ile ilgili olarak uzun bir konuşma yapmıştı. Konuşmasında; İslam ve Türk tarihinden örnekler vererek hilafet ve saltanatın ayrılabilceğini, milli hakimiyet ve saltanat makamının TBMM'nin uhdesinde olması gerektiğini vurgulamıştı. Konuşmasının ardından saltanatın kaldırılmasıyla ilgili önerge, Teşkilat-ı Esasiye (Anayasa), Şer'îye ve Adliye Komisyonlarından oluşan karma bir komisyona gönderilmişti. Hoca Müfit Efendi'nin başkanlığını yaptığı karma komisyonda tartışmaların uzaması ve bir sonuca ulaşılamaması nedeniyle Mustafa Kemal, müdahale etmek zorunda kalmıştı. Atatürk, Nutuk'ta konuyla ilgili olarak "Karma Komisyona anlattığım gerçek" başlığı altında şu satırlara yer vermektedir³⁶¹: "...Hakimiyet ve saltanat hiç kimse tarafından, hiç kimseye ilim gereğidir diye, görüşme ve tartışmayla verilmez. Hakimiyet, saltanat, kuvvetle zorla alınır. Osmanlıları, zorla Türk Milletinin hakimiyet ve saltanatına el koymuşlardır. Bu zorbalıklarını altı yüzyıldan beri sürdürmüşlerdir. Şimdi de Türk Milleti bu saldırganlara isyan ederek ve artık dur diyerek, hakimiyet ve saltanatını fiilen kendi eline almış bulunuyor. Bu bir olup-bittir. Söz konusu olan, millete saltanatını, hakimiyetini bırakacak mıyız, bırakmayacak mıyız meselesi değildir. Mesele, zaten olup-bitti haline gelmiş olan bir gerçeği kanûnla ifadeden ibarettir. Bu mutlaka olacaktır. Burada toplananlar, Meclis ve herkes meseleyi tabii olarak karşılasa sanırım ki, uygun olur. Aksi takdirde yine gerçek usulüne uygun olarak ifade edilecektir. Fakat belki de bazı kafalar kesilecektir..."

Mustafa Kemal Paşa'nın konuşması etkisini göstermiş olacak ki, Hoca Mustafa Efendi, "Affedersiniz efendim, biz konuyu başka bakımlardan ele alıyorduk. Açıklamalarınızla aydınlandık" demek suretiyle karma komisyon, bir karara varabilmiş ve saltanatın kaldırılışıyla ilgili bir tasarı hazırlayarak TBMM'ne havale etmişti. İki maddelik tasarıda;

³⁶¹Atatürk, *age.*, 459.

1-Milli iradeye dayanmayan hiçbir kuvvet ve kurulun kabul görmeyeceği ve Misak-ı Milli sınırları içerisinde TBMM Hükûmetinden başka bir hükûmet şeklinin tanınmayacağı vurgulanmıştır. Türk Halkı, kişisel hakimiyete dayanan İstanbul'daki hükûmeti de 16 Mart 1920 tarihinden itibaren ve ebediyen tarihe intikal ettiğini kabul etmiştir.

2-Hilafetin, Osmanlı hanedanına ait olduğu, halifelğe TBMM tarafından Osmanlı hanedanının ilmen ve ahlaken en makbûl ve en iyisinin seçileceği ve Türkiye Devletinin Hilafet makamının yasal dayanağı olduğu ifade edilmiştir.

1 Kasım 1922 tarihinde TBMM'nde oylamaya sunulan bu tasarı Rize milletvekili Ziya Hurşit Bey'in red oyuna karşılık oy çokluğuyla kabul edilmiştir. 1 Kasım 1922'de çıkartılan bu kanûnla, Saltanatın kaldırıldığı, kişisel hakimiyetin sona erdiği ve hakimiyetin yalnızca TBMM'nin şahsında temsil edileceği kabul edildi. Ayrıca halifeliğin Osmanlı hanedanına ait olduğu ve bu makama ilim ahlak, olgunluk bakımından en iyisinin TBMM tarafından seçileceği kararlaştırılmıştı.³⁶²

1 Kasım 1922 gecesı, Hz. Muhammed (sav.)'in doğum gününe tesadüf etmesi nedeniyle Türkçe dua okunmuş ve BMM. Başkanı Rauf Orbay'ın önerisi üzerine bu günün bayram ilan edilmesi kabul edilmiş³⁶³, 101 pare top atışıyla memleketin her köşesinde kutlamalar yapılmıştır.

Saltanatın kaldırılışıyla ilgili kanûnla Vahdettin, "padişah" sanını kaybetmiş, "halife" unvanıyla yetinmek zorunda kalmıştı. İstanbul Hükûmeti, 3 Kasım günü yaptığı son toplantısında istifa kararı almış, 4 Kasım 1922 tarihinde de Tefvik (OKDAY) Paşa istifa dilekçesini Vahdettin'e sunmuştu. Alınan bu son kararla, Osmanlı Devleti ve hükûmeti tarihe karışmıştı.³⁶⁴

Vahdettin, saltanatın kaldırılmasından sonra hayatından endişe ederek, 17 Kasım 1922 tarihinde İngiltere'nin İstanbul'daki Yüksek Komiseri General Harrington'a bir mektup

³⁶²TBMM. (1943). *I.Dönem KavAnin Mecmuası*, Ankara, 486-488.

³⁶³Bu gün Milli Saltanat Bayramı olarak kabul edilmişti. Bkz., TBMM. (1923). *TBMMZC*. Devre: 2, Cilt: 3 (11.08.1923-28.02.1924), Ankara: TBMM Basımevi, 7-10.

³⁶⁴Özsoy, *age.*, 496 vd; Turan, *Türk Devrim Tarihi II*, 281.

yazarak yardım istemişti. Vahdettin, “Halife-i Müslimin” imzasıyla “İstanbul’da hayatımı tehlikede gördüğümden İngiltere Devlet-i fahimesine iltica ve bir an evvel İstanbul’dan mahal-i ahara naklimi talep ederim efendim” diyerek bir mektup yazmış, bu davranışıyla da günümüze kadar sürüp gelen “vatan hainliği” tartışmasını da başlatmıştı.³⁶⁵

İngilizler, bu isteğe olumlu cep vermiş, Vahdettin’i güvenli bir bölgeye nakletmek üzere harekete geçmişlerdi. Sultan, beraberindeki 9 kişiyle birlikte 17 Kasım sabahı saat 6.00’da Tophane rıhtımına, oradan da İngilizlerin Malaya zırhlısına binmiş ve yurdu terk etmişti.³⁶⁶

Ankara hükûmetinin temsilcisi olarak İstanbul’da bulunan Refet Bele, Sultan’ın yurdu terk ettiğini Ankara’ya haber vermiş, 18 Kasım 1922 tarihinde TBMM’nde yoğun bir gündem yaşanmıştı.

Vahdettin’in ardından halifelik makamının boşa kalmaması için O’nun yerine Osmanlı hanedanına mensup ve en uygun özelliklere sahip birinin TBMM tarafından halife seçilmesi gerekiyordu.

18 Kasım 1922 tarihli meclis birleşiminde, Konya Milletvekili ve Şer’iye Vekili olan Vehbi Efendi, halife Vahdettin’in kaçtığını belirttikten sonra İslam aleminin reisi tanınan bir kimsenin düşman bir devletin koruması altına girmesi ve yine düşmanımıza ait bir gemi ile yurdu terk etmesinin İslamlık adına çok aşağılayıcı bir durum yarattığını, dolayısıyla boşalan hilafet makamına bütün İslam alemini temsil edecek bir halife seçip ona biat edilmesinin “vacib” olduğunu belirtmişti.

³⁶⁵Bıyıklıoğlu, T. (1959). *Atatürk Anadolu’da (1919-1921)*. Ankara, 49 vd.

³⁶⁶Vahdettin, önce siyasi sürgünler adası olarak bilinen Malta’ya götürülmüş, fakat masraflarının karşılanmaması üzerine Hicaz Kralı Şerif Hüseyin’in daveti üzerine Cidde’ye gitmek zorunda kalmıştır. Bölge halkının ilgisizliği ve elverişsiz iklim koşulları nedeniyle Vahdettin, Kıbrıs’a ve oradan da San Remo’ya geçmiş ve ölümüne kadar da burada kalmıştır. 1926 yılında sefalet içinde ölmüştür. Hayatının bu bölümü oldukça sıkıntılı geçen Vahdettin’in cenazesi, alacaklıların koyduğu haciz nedeniyle bir süre ortada kalmış, Suriye devlet başkanı Ahmet Nami tarafından borçlarının ödenmesi üzerine cenazesi Şam’a getirilerek Selimiye CAMiine defnedilmiştir. Bkz., Küçük, C. (2003). “Mehmed VI”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 28, ss. 422-430, Ankara, 429.

TBMM Başkanı, Hilafet makamının boş olduğuna ilişkin fetvayı okutarak, Vahdettin'in halifelik makamından indirilmesini oylamaya sunmuş ve oy birliği ile kabul edilmişti. Ardından da ad okunmak suretiyle yeni halifenin seçimine geçilmişti. 163 milletvekilinin katıldığı oylamada 9 milletvekili çekimser kalmış, 148 milletvekili Abdülaziz'in oğlu Abdülmecid Efendi'nin halife seçilmesine dair oy vermişlerdi. Yapılan oylamada Abdürrahim Efendi'ye de 2 oy verilmişti. Sonuç, Mustafa Kemal Paşa tarafından 19 Kasım 1922 tarihinde yazılı olarak Abdülmecid Efendi'ye iletilmiş ve halife seçildiği bildirilmiştir.

1.4.1.2. Ankara'nın Başkent Oluşu (13 Ekim 1923)

İstanbul, 13 Kasım 1918'de "geçici" olarak işgal edilmişti. İşgal kuvvetleri, İstanbul'u işgal bölgelerine ayırarak, denetim altına almışlardı. 16 Mart 1920'de gerçekleştirilen ikinci işgalle birlikte, Osmanlı Devleti "fiilen" sona ermiş, geriye adı kalmıştı.

Başkent olarak İstanbul'un düşmesi, Osmanlı Devletinin hayat damarlarının kesilmesi anlamına gelmişti. Bu korku, yüz elli yıldan beri hissedilmiş, bir takım çareler aranmıştı. Başta, Genç Osman(II. Osman) olmak üzere birçok Osmanlı devlet adamı, stratejik nedenlerden dolayı İstanbul'un dışında bir başkent arayışı içine girmişlerdi. Hatta Osmanlı Devletinin hizmetine giren yabancı devlet adamları ve askerler de bu konuda raporlar hazırlayıp padişahlara sunmuşlardı. Fakat hiç kimse, yüzyıllarca payitahtlık yapmış İstanbul gerçeğini karşılarına alamamışlardı. Daha doğrusu buna cesaret edememişlerdi.

Mustafa Kemal önderliğindeki Milli Mücadele hareketi, Erzurum ve Sivas'ta alınan kararlardan sonra kendisine yeni bir karargah belirlemiş ve BMM Ankara'da açılmıştı. İstiklal Harbinin bütün evreleri, dolayısıyla ülkenin ve Türk Milletinin mukadderatı, Ankara'dan sevk ve idare edilmişti.

İstanbul, Lozan Barış Antlaşmasının imzalanmasına kadar, İşgal kuvvetlerinin denetiminde kalmıştı. Lozan Barış Antlaşmasının onaylanmasından sonra İşgal kuvvetleri tarafından boşaltılması kararlaştırılmış ve 6 Ekim 1923'te Şükrü Naili (GÖKBERK) Paşa komutasındaki Türk askeri birlikleri İstanbul'a girmişlerdi. Böylece 13 Kasım 1918'den beri devam eden işgal ve hasret sona ermişti.

İstanbul'un İşgal Kuvvetleri tarafından boşaltılması, yeni bir meseleyi de berinde getirmişti. Adı konmamış olmakla birlikte devlet ve hükûmet merkezi görevini üstlenmiş olan Ankara'nın rolü sona mı erecekti? Yoksa yeni kararlar mı alınacaktı?

Konu, basında da çok tartışılmıştı. Kimi gazeteler ve yazarlar, İstanbul'un tekrar devlet ve hükûmet merkezi olmasını, Meclis'in oraya taşınması gerektiğini yazıp çizmeye başlamışlardı. Altı yüzyıllık bir geleneği temsil ettiğini, mimari yapılaşması, entelektüel birikimi ve diğer özellikleriyle İstanbul'un tekrar başkent olması gerektiğini savunmaktaydılar. Aynı çevreler, Ankara'nın yazın çok sıcak, kışın ise çok soğuk bir iklime sahip olduğunu, şehirde birkaç tarihi bina, han ve kale içindeki konaklar ile bağ evlerinin dışında hiçbir imkanı bulunmayan bir Anadolu kasabası olduğunu söylüyorlardı.³⁶⁷

Mecliste de İstanbul'un tekrar başkent olmasını isteyenler söz konusuydu. Malatya Milletvekili İsmet Paşa ve 14 arkadaşı, bu konu ile ilgili tartışmalara son vererekmişti. 9 Ekim 1923'te hazırladıkları kanûn teklifini, TBMM Başkanlığı'na ileterek Ankara'nın başkent olmasını talep etmiştir. Ankara'nın başkent olmasını gerektiren siyasi, iktisadi ve stratejik gerekçeler sıralandıktan sonra bir maddelik kanûn teklifinde şu ibarelere yer verilmişti: "Türkiye Devleti'nin başkenti(makarr-ı idaresi) Ankara şehridir."

Ankara'nın başkent olmasıyla ilgili kanûn teklifi 13 Ekim 1923'te TBMM genel kurulunda görüşülmüş ve yapılan tartışmalardan sonra büyük bir çoğunlukla kabul edilmişti.

Atatürk, Ankara'nın başkent oluşuyla ilgili olarak düşüncelerini şöyle açıklamıştı³⁶⁸: "Efendiler, Lozan Antlaşması'nın eklerinden olan (...) boşaltma protokolu uygulandıktan sonra, yabancı işgalinden tamamen kurtulan Türkiye'nin toprak bütünlüğü, fiili olarak sağlanmıştı. Artık yeni Türkiye Devleti'nin başkentini bir kanûnla tespit etmek gerekiyordu. Bütün düşünceler, Yeni Türkiye'nin başkenti Anadolu'da ve Ankara şehrinde birleşiyordu.

³⁶⁷Aydın, M. (1987). "Proclamation of Ankara as the Nation's capital". *Turkish Review Quarterly Digest. Autumn. Ankara*, ss. 35-50, 40 vd; Şimşir, B. N. (1988). *Ankara...Ankara...Bir Başkentin Doğuşu*, İstanbul, 32 vd.

³⁶⁸Atatürk, *age.*, 529.

Bu seçimde, coğrafi durum ve askeri strateji en büyük önemi taşıyordu. Devletin başkentini bir an önce tespit ederek, içten ve dıştan gelen kararsızlıklara bir son vermek şarttı. Gerçekten de, bilindiği üzere, başkentin İstanbul olarak kalacağı veya Ankara olacağı konusunda öteden beri içeride ve dışarıda kararsızlıklar görülüyor, basında demeçlere ve tartışmalara rastlanıyordu. Bu arada İstanbul'un yeni milletvekillerinden bazıları, Refet Paşa başta olmak üzere, İstanbul'un hükûmet merkezi olarak kalması gereğini bazı örneklerle dayanarak ispat etmeye çalışıyorlardı. Ankara'nın gerek iklim, gerek ulaştırma araçları ve gelişme kabiliyet ve istidadı ve gerekse mevcut tesisler ve kuruluşlar bakımından hiç de uygun ve elverişli olmadığını söylüyorlar; İstanbul'un "payitaht" olması lazımdır ve mutlaka olacaktır, diyorlardı. Bu ifadeye dikkat edilirse, bizim "başkent" deyiimiyle kastettiğimiz anlam ile bu ifadelerdeki "payitaht" deyimini kullananların görüşleri arasında bir fark bulmamak mümkün değildir. Bundan dolayı, bu konuda zaten kesinleşmiş bulunan kararımızı resmen ve kanûni yoldan ilan ettirerek, "payitaht" sözünün de yeni Türkiye Devletinde kullanılmasına gerek kalmadığını göstermek lazım geldi. Dışişleri bakanı İsmet Paşa, 9 Ekim 1923 tarihli tek maddelik bir kanûn tasarısını Meclis'e teklif etti. Altında daha on dört kadar zatın imzası bulunan bu kanûn teklifi, 13 Ekim 1923 tarihinde uzun görüşme ve tartışmalardan sonra çok büyük bir çoğunlukla kabul edildi..."

Atatürk'ün de ifade ettiği gibi Ankara'nın başkent olması, sadece bir nakilden ibaret değildi. Tartışmalar sırasında "payitaht" deyimini kullananların II. Gruba mensup milletvekilleri olduğu bilinmektedir. Onların amacı, muhafazakar bir tutum içinde eski geleneği yaşatmaktır. Halbuki yeni Türk devleti, milli iradeyi temsil yerini bilinçli bir şekilde gündeme getirmiş ve bu şekilde eskiye özlem duyanların önüne geçmek istemişti. Ancak bu yolla, dahilde meşrûiyetini tamamlamış olacaktı.

Ankara'nın başkent yapılması, uluslararası ilişkiler kapsamında da önem arz ediyordu. Türkiye'nin mukadderatından artık İstanbul değil, Ankara mes'ul olacaktı. Bu mücadele Sivas Kongresinden itibaren üzerinde durulan en önemli bir konu idi. Dolayısıyla yeni Türk devletinin muhatapları Ankara'yı tanımak, siyasi temsil konusunda burada elçiliklerini açmak mecburiyetinde idi. Ankara'nın başkent olmasına kadar siyasi temsilcilik bulunduran iki ülke vardı. Bunlar Afganistan ve Sovyet Rusya idi. Diğer ülkelerin siyasi temsilcilikleri İstanbul'da idi. Özellikle, İşgal Devletleri, İstanbul'da "Siyasi Komiser" unvanlı temsilciler

vasıtasıyla Ankara Hükûmeti ile ilişkilerini sürdürüyorlardı. Ankara Hükûmeti de bu dönemde zorunlu olarak Londra, Roma, Paris ve İstanbul'da siyasi temsilciler bulundurmıştı. Ankara Hükûmetinin bu dönemde yeni açılan Londra temsilcisi Yusuf Kemal Tengirşek, Roma temsilcisi Cami bey ve sonrasında Suat (Davaz), Paris temsilcisi Hüseyi Ragıb (Baydur) ve İstanbul'daki siyasi temsilcisi önce Kızılay İkinci Başkanı Hamit Bey ve sonrasında hariciye bürosu açılınca Adnan Adıvar idi.³⁶⁹

TBMM Hükûmeti, Ankara'nın başkent olmasından sonra uygulamaya koyduğu yaptırımlarla ülkelerin Ankara'da temsilcilik açmasını özendirmiş, bedava arsa tahsis ve dışarıdan getirtilecek yapı malzemelerinde vergi muafiyeti başta olmak üzere birçok kolaylıklar sağlamıştı. Yeni Türk devletinin bu uygulamaları kısa süre içinde semeresini vermiş, birçok ülke siyasi temsilciğini İstanbul'dan Ankara'ya nakletmiştir. Bu ülkeler, Afganistan, Sovyet Rusya, Polonya, Yunanistan, Arnavutluk, Çekoslovakya, Mısır, Avusturya, İsveç, Danimarka, Bulgaristan, Macaristan, Almanya, Romanya, İspanya, Belçika ve Yugoslavya'dır. 1927'den sonra İngiltere, Fransa ve İtalya da ısrarından vazgeçmek zorunda kalmış ve siyasi temsilciliklerini Ankara'ya taşımışlardı. Bu konuda son örnek ABD olmuştur. Mütakabiliyet esasına göre Türkiye de karşılık vermiş ilgili ülkelerin başkentlerinde siyasi temsilcilikler açmıştır.

1.4.1.3.Cumhuriyetin İlanı (29 Ekim 1923)

Cumhuriyet kavramı, Türkçemize Arapça "Cumhur" sözcüğüyle girmiştir. Cumhuriyet; halk yığınlarının hakimiyeti anlamına gelmektedir. Günümüzde ise demokrasi ile bir arada değerlendirilmiş, halkın kendisini yönetecekleri, hür iradesiyle seçmesi ve iradesini serbestçe kullanması anlamında kullanılmaktadır. Batıda, Fransız İhtilaline yön veren aydınların şekillendirdiği Cumhuriyet fikri, Türkiye'de, XIX. yüzyılın sonlarına doğru telaffuz edilmeye başlamış, yeni Türk devletinin oluşum sürecinde Mustafa Kemal ile hayat bulmuştur.

³⁶⁹Şimşir, *age.*, 250-251.

Cumhuriyet, Atatürk'ün sofrası olarak bilinen yemekli Çankaya toplantılarının birinde ortaya çıkan bir olgu değildir. Bilakis, Mustafa Kemal'in kafasında, meşrûtiyetten beri şekillenen bağımsız bir Türk devleti ve ona en uygun devlet şekli olarak Cumhuriyet idaresinin hayata geçirilmesidir. Bu süreç, 23 Nisan 1920'de BMM'nin açılmasıyla hız kazanmış, 20 Ocak 1921 tarihli yeni Anayasanın kabulü, Saltanatın kaldırılması, Lozan Barış Antlaşmasının imzalanması ve Ankara'nın başkent olarak seçilmesi gibi oldukça zor dönemeçler aşıldıktan sonra gerçekleştirilmiştir. Sıra, üç yıl önce doğan çocuğun adının konmasına gelmiştir.

Cumhuriyetin ilanını kolaylaştıran son gelişme ise 24 Ekim 1923'ten itibaren ortaya çıkan hükûmet buhranı olmuştu. Ali Fethi Okyar Hükûmeti, yaklaşık üç buçuk aydan beri işbaşında bulunuyordu. Ancak, Meclis içinde oluşan muhalefet nedeniyle Ali Fethi Bey, 27 Ekim 1923'de istifa etmiş, O'nun istifasından sonra yeni bir hükûmet kurma çalışmaları da sonuç vermemişti.³⁷⁰

Mustafa Kemal, yeni bir hükûmetin kurulmasını güçleştiren bu krizden ustaca faydalanmasını bilmişti. Çözüm, öteden beri düşündüğü anayasa değişikliği idi. Yakın çevresini bilgilendirmek amacıyla 28/29 Ekim 1923 gecesi, Çankaya'da bir toplantı düzenlemişti. Toplantıya; Kemalettin Sami Paşa, Halit Paşa, Kazım Özalp, Fethi Okyar, İsmet İnönü, Fuat Bulca ve Ruşen Eşref Ünaydın katılmıştı.³⁷¹

O gece Atatürk, sofrada bulunanlara; “yarın Cumhuriyet ilan edeceğiz!” diyerek, nasıl hareket edileceği hakkında, kısa bir program yapmış, orada hazır bulunanlara bir dizi görevler vermişti. Yemekten sonra İsmet Paşa dışında bütün misafirler, Çankaya'dan ayrılmışlardı. Mustafa Kemal 28 Ekim gecesi, İsmet Paşa ile birlikte bir kanûn tasarısı hazırlamışlardı.

Ertesi gün, saat 10.00 da Halk Fırkası grubu toplanmış ve yeni bir kabine kurulması için çalışmalar devam etmişti. Çalışmalar bir sonuç vermeyince, Kemalettin Sami Paşanın önergesi üzerine TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya müracaat edilmişti. Grup toplantısına gelen

³⁷⁰ Aydemir, Ş. S. (1983). *Tek Adam, Mustafa Kemal 1922-1938*, Cilt: III, İstanbul, , 141.

³⁷¹ Başbakanlık Basın-Yayın Genel Müdürlüğü. (1973). *Cumhuriyetin İlanında Adı Geçenler*. Başbakanlık Basın-Yayın Genel Müdürlüğü, 50.Yıl Armağanı. Ankara, 29 vd.

Mustafa Kemal Paşa, meselenin çözüme kavuşabilmesi için anayasada değişiklik yapılmasının gerekliliğini ifade etmiş ve bir değişiklik önergesi sunmuştu. Önerge, 20 Ocak 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanûnunun devlet şeklini düzenleyen maddelerinde önemli değişiklikler öngörüyordu.

Halk Fırkası grubunda hararetli tartışmalar yaşanmış, İstanbul Milletvekili Abdurrahman Şeref Bey; “hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir... Kime sorarsanız sorunuz, bu Cumhuriyettir. Doğan çocuğun adıdır. Ama bu ad kimilerine hoş gelmemiş, varsın gelmesin!” diyerek değişiklik önergesine olumlu yaklaşmıştı. Mustafa Kemal Paşa tarafından sunulan değişiklik önergesi, Halk Fırkası grubunda yapılan tartışmalardan sonra küçük değişikliklerle kabul edilmiş ve saat 18:00’da Meclis’e geçilmişti. Hazırlanan kanûn tasarısı, Anayasa Komisyonuna havale edilmiş, oradan da öncelikle görüşülmek üzere Meclis genel kuruluna ulaştırılmıştı. Anayasa Komisyonu Başkanı Yunus Nadi tarafından yapılan kısa bir açıklamadan sonra önerinin oylamasına geçilmiş ve 29 Ekim 1923’te saat 20:30’da milletvekillerinin “yaşasın cumhuriyet” tezahüratı ve alkışları arasında 158 oyla kabul edilmişti. Yeni şekliyle Anayasa; 1., 2., 4., 10., 11., ve 12. maddelerinde değişikliğe uğramıştı. Bunlar:³⁷²

1-Hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir. İdare şekli, halkın, kendi geleceğini bizzat ve bi’l-fiil kendisinin belirlemesi esasına dayanır. Türkiye Devletinin hükûmet şekli, Cumhuriyettir.(1. Madde)

2-Türkiye devletinin dini, İslam dinidir. Resmi dili Türkçedir. (2. Madde)

3-Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur. Meclis, hükûmetin ayrıldığı idare kollarını İcra Vekilleri vasıtasıyla yönetir. (4. Madde)

4-Türkiye Cumhurbaşkanı, Türkiye Büyük Millet Meclisi genel kurulunca ve kendi üyeleri arasından bir seçim dönemi için seçilir. Cumhurbaşkanlığı görevi, yeni Cumhurbaşkanının seçimine kadar devam eder. Tekrar seçilmek mümkündür. (10. Madde)

³⁷²Atatürk, *age.*, 536 vd.

5-Türkiye Cumhurbaşkanı devletin başıdır. Bu sıfatla gerek gördükçe Meclise ve Hükûmete başkanlık eder. (11. Madde)

6-Başbakan, Cumhurbaşkanı tarafından ve Meclis üyeleri arasından seçilir. Bakanlar, başbakan tarafından yine Meclis üyeleri arasından seçildikten sonra topluca Cumhurbaşkanı tarafından Meclisin onayına sunulur. Meclis toplantı halinde değilse, onaylama, Meclis toplantısına bırakılır. (12. Madde)

Cumhuriyetin kabul edilmesinden hemen sonra saat 20:45'te cumhurbaşkanlığı seçimine geçilmiş ve Mustafa Kemal Paşa, oybirliğiyle cumhurbaşkanı seçilmiştir. Cumhurbaşkanlığı seçimi sonucu, İsmet Bey tarafından şu cümlelerle açıklanmıştı: "Türkiye Cumhuriyeti Riyaseti için yapılan oylamaya, yüz elli sekiz kişi katılmış ve Cumhurbaşkanlığına yüz elli sekiz üye, oybirliğiyle Ankara Meb'ûsu Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerini seçmişlerdir".³⁷³

Cumhuriyetin ilanı, alınan bir kararla bütün yurda duyurulmuş ve yüz bir pare top atışı ile kutlanması kararlaştırılmıştı.

1.4.1.4.Halifeliliğin Kaldırılması (3 Mart 1924)

Saltanatın kaldırılması ve yeni halifenin seçilmesinden sonraki günlerde bazı çevrelerce Abdülmecid'e bir padişah gibi davranmaları ve O'nu Meclis'in üzerinde görmeleri, halifelik kurumuyla ilgili tartışmaları artırmıştı. Örneğin, TBMM'nin İstanbul'daki temsilcisi, Refet Bele'nin Abdülmecit Efendi'ye "Konya" adlı beyaz bir at hediye etmesi, Mustafa Kemal Paşa'yı oldukça sinirlendirmişti. Ayrıca Halife Abdülmecid Efendi'nin yapılan anlaşmaya sadık kalmaması ve aykırı davranışlar geliştirmesi de bu tartışmayı alevlendirmişti. Abdülmecid Efendi, Halife olarak tanındığı biat töreninden sonra teşekkür telgrafını TBMM Başkanlığı yerine "Ankara'daki Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Müşir Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine" diye çekmesi ve imzasını da "Halife-yi Resullullah Hadimü'l-Haremeyni's-şerifeyn Abdülmecid bin Abdülaziz Han" diye atmıştı. Halbuki kendisine "Halife-i Müslimin" veya "Hadimü'l-Haremeyni's-şerifeyn" olarak imza atması ve

³⁷³TBMMZC. Devre: 2, Cilt: 3 (11.08.1923-28. 02.1924), 99.

hanedanı çağrıştıran unvanları kullanmaması gayet açık biçimde anlatılmıştı.³⁷⁴ Bunun ötesinde, Halife olarak atanmasından sadece iki ay sonra sakallarını tam boy uzatıp, bütün nişanlarını takıp sağda solda gezmeye başlaması, Eyüp Camiiindeki Cuma namazlarından birine Halifelik nişanları ile katılması, halifelikle ilgili tartışmaları alevlendiren davranışlar olmuştu.³⁷⁵

Düşündürücü olan başka bir gelişme de Mustafa Kemal Paşa'nın 14 Ocak 1923'te Ege gezisine çıkmasından bir gün sonra Afyonkarahisar Milletvekili Hoca Şükrü Efendi ve İskilipli Atıf Efendi'nin halifelikle ilgili yayınladıkları risalelerdir. Hoca Şükrü Efendi, "Hilafet-i İslamiyye ve Büyük Millet Meclisi" adıyla yayınladığı risalede "Halife Meclisin, Meclis Halifenindir" fikrini işlemişti. Yine İskilipli Atıf Efendi, İslam Yolu adlı bir risale yazmış ve halife için "peygamberin vekili ve halkın padişahı" ifadesini kullanarak O'nun din işleri yanında dünya işleriyle de ilgilenmesi gerektiğini savunmuştu. Hoca Şükrü Efendi ile İskilipli Atıf Efendi'nin düşüncelerine cevap olmak üzere içlerinde, Ziya Gökalp'in de bulunduğu bir yazı heyeti tarafından Hilafet ve Hakimiyyet-i Milliye adlı bir kitapçık yayınlanmıştı.³⁷⁶

Halifelik ile ilgili tartışmalarda öne çıkan bir başka gelişme de İstanbul gazetelerinin başyazarları ile Ankara arasında yaşanan mektup krizidir. Hint Hilafet Komitesinden Emir Ali ve Ali Ağa Han, 24 Kasım 1923'de Ankara'ya bir mektup göndermişlerdi. Mektupta; kendilerini Türkiye'nin dostu olarak tanıttıktan sonra Halifeliğin o andaki konumunun belirsizliğinden ve Halife Abdülmecid Efendi'nin dışlanmasından duydukları üzüntüyü belirtmişlerdi. Ancak; söz konusu mektup, bir şekilde Başbakan İsmet Paşa'dan önce İstanbul basınının eline geçmiş, İkdâm, Tanin ve Tevhid-i Efkâr Gazetelerinde 5-6 Aralık 1923 tarihlerinde yayınlanmıştı.³⁷⁷ Bazı çevrelerce "İngiliz Hükûmetinin Kalemî" olarak tanıtılan Emir Ali ile "Britanya ajanı" diye takdim edilen İsmailiye Mezhebi'nin lideri Ali Ağa

³⁷⁴ Atatürk, *age.*, 462-463, 469, 499 vd.

³⁷⁵ Cebesoy, A. F. (2002). *Siyasi Hatıralar I: Büyük Zaferden Lozan'a*. (Haz. Osman Selim Kocahanoğlu), İstanbul, 159 vd.

³⁷⁶ Atatürk, *age.*, 468 vd.

³⁷⁷ Öke, *Hilafet Hareketleri*, 99 vd.

Han'ın Halifelik konusunda gönderdiği mektubun içeriği ve Ankara'dan önce İstanbul'da gazetelerde yayınlanması büyük gerginlik yaratmıştı.³⁷⁸

Mektubun İstanbul gazetelerinde yayınlanmasından sonra İstanbul-Ankara arasındaki ilişkiler iyiden iyiye gerginleşmiş ve gazetecilerin yargılanmasına karar verilmişti. Hıyanet-i Vataniye Kanûnu uyarınca İstanbul'da bir İstiklal Mahkemesi kurulmuş ve İkdâm, Tanin, Tevhid-i Efkar ve Vatan Gazetelerinin başyazarları yargılanmışlar ve sonuçta berat etmişlerdi. Mustafa Kemal Paşa, İstanbul muhalif basınına gözdağı vermişti.³⁷⁹

Halifelikle ilgili tartışma yaratan son gelişme ise Abdülmecid Efendi'nin 22 Ocak 1924'te Başbakan İsmet Paşa'ya gönderdiği mektupla yakından ilişkilidir. Bu mektup, işin tuzu biberi olmuş ve Halifeliğin kaldırılmasına hız kazandırmıştı. Halife Abdülmecid Efendi bu mektupta; İstanbul'a gelen yüksek rütbeli memurların kendisini ziyarete gelmediğini, bundan üzüntü duyduğunu ve Halifenin bütçesinin arttırılmasını talep etmişti.

Mustafa Kemal Paşa da Halife'nin, ecdadı olan padişahların yolunu tuttuğunu, Cuma alayları tertip ettiğini, yabancı devlet temsilcilerine memurlar göndererek ilişki kurmaya çalıştığını, gösterişli gezintiler yaptığını sert bir dille eleştirerek bu tür davranışların doğru olmadığını belirtmişti. Ayrıca "Hilafet makamı ile ilgili yanlış anlamalar ve yanlış yorumlar Halife'nin kendi yanlış tutum ve davranışlarından kaynaklanmaktadır... Halife ve bütün dünya kesin olarak bilmelidir ki, bugün var olan ve korunmakta bulunan Halife'nin ve halifelik makamının gerçekte ne dini ve ne de siyasi bakımdan hiçbir anlamı ve var olma gerekçesi yoktur... Halife'nin yaşayışı ve geçimi için Türkiye Cumhurbaşkanının ödeneğinden mutlaka daha aşağı bir ödeneğin yetmesi gerekir. Maksat, gösterişli ve debdebeli bir hayat sürmek değil, insanca yaşamak ve geçimi sağlamaktan ibarettir. «Hilafet Hazinesi» ile ne demek istendiğini anlayamadım. Hilafetin hazinesi yoktur ve olamaz... Türkiye Cumhuriyeti safesatlarla varlığını ve istiklalini tehlikeye atamaz. Bizce, hilafet makamı olsa tarihi bir hatıra olmaktan öteye bir önem taşıyamaz. Türkiye Cumhuriyeti devlet adamlarının veya resmi hey'etlerin kendisiyle görüşmelerini istemesi bile, Cumhuriyet'in bağımsızlığına açık bir tecavüzdür... Halife, kendinin ve makamının ne olduğunu açık olarak

³⁷⁸Hür, A. (2006). "Halifeliğin Kaldırılması". *Toplumsal Tarih Dergisi*, Sayı: 148 (Nisan 2006), İstanbul, 14 vd.

³⁷⁹Atay, F. R. (1969). *Çankaya*. İstanbul: Doğan Kardeş Matbaası, 183.

bilmeli ve bununla yetinmelidir.” şeklinde karşılık vermiş ve tartışmaya son noktayı koymuştu.³⁸⁰

Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa ile bu yazışmaları yaptığı sırada Genel Kurmay Başkanı Fevzi Paşa ile birlikte harp oyunları tatbikatı için İzmir’de bulunuyorlardı. Daha sonra İsmet Paşa ve Milli Savunma Bakanı Kazım Paşa da İzmir’e gitmişlerdi. Orada yapılan toplantıda Hilafetin kaldırılması konusunda görüş birliğine varılmıştı. Aynı zamanda Şer’iye ve Evkaf Vekaletini kaldırmak, eğitim ve öğretimi de birleştirmek kararı alınmıştı.

Mustafa Kemal Paşa, 23 Şubat 1924’te Ankara’ya döndükten sonra gerekli gördüğü bazı kimselere de alınan kararı bildirmişti. Sıra, Hilafetin kaldırılması konusunun Meclis’e getirilmesine gelmişti. Konu, 2 Mart 1924’te Halk Fırkası Grup toplantısında ele alınmış ve Hilafetin kaldırılması ile ilgili bir kanûn teklifi hazırlanmıştı.

3 Mart 1924’te Meclis’in birinci oturumunda Urfa Milletvekili ve eski Meşayih Meclisi Başkanı Şeyh Saffet Efendi ve 53 arkadaşının imzalarını taşıyan kanûn teklifinde; “Hilafetin kaldırılması ve Osman oğulları soyundan olanların Türkiye dışına çıkarılması” yer almaktaydı. O gün başka kanûn teklileri de verilmişti. Bunlardan biri, Siirt Milletvekili Halil Hulki Efendi ve 51 arkadaşının Şer’iye ve Evkaf Vekaleti ile Erkan-ı Harbiye Vekaletinin kaldırılması, diğeri ise Manisa Milletvekili Vasıf Çınar ve 57 arkadaşının Meclise sundukları eğitim ve öğretimin birleştirilmesi ile ilgili kanûn teklifi idi.

Bu konuda yapılan görüşme ve tartışmalar beş saat kadar sürmüştü. İlk görüşülen konu, Şer’iye ve Evkaf Vekaleti ile Erkan-ı Harbiye Vekaletinin kaldırılması olmuş ve bazı değişikliklerle kabul edilmişti. Şer’iye ve Evkaf Vekaletinin bir bölümü, Vakıf Genel Müdürlüğü adı altında vakıfın yönetimi amacıyla başbakanlığa bağlanmış, diğeri bölümü ise Diyanet İşleri Başkanlığına dönüştürülmüştü. Erkan-ı Harbiye Vekaleti ise hükûmetten çıkartılmış ve askeri konularda bağımsız bir genel komutanlık oluşturulmuştu.

Hilafetin kaldırılması konusu görüşülürken tartışmalar yaşanmış, kaldırılmaması yönünde hararetli konuşmalar yapılmıştı. Bunun üzerine Adalet (Adliye) Bakanı Seyyit Bey,

³⁸⁰ Atatürk, *age.*, 562 vd.

Halifelik kurumunun ortaya çıkışı, gelişimi ve Osmanlı Devleti içinde son buluşuna kadar geniş bir tarih sürecini içine alacak şekilde açıklamalarda bulunmuş ve kaldırılması yönünde görüş bildirmişti.³⁸¹

Seyyid Bey'in "Hilafetin dini değil siyasi ve tarihi bir kurum" olduğu yolundaki konuşması, Meclisin muhafazakar üyelerini de etkilemişti. Hilafetin ilgası ve Hanedan-ı Osmaninin Türkiye Cumhuriyeti Haricine Çıkarılması Hakkındaki Kanûn, TBMM'nde oylamaya katılan 158 milletvekilinden 157'sinin oyuyla kabul edilmişti.

Halife ve ailesi halkın galeyana gelmesini önlemek için 4 Mart 1924'te saat 05.00'de Çatalca İstasyonuna götürülmüş ve eski Şark Ekspresi(Simplon Ekspresi)'ne bindirilmişlerdi. Abdülmecit Efendi yurdu terk ederken, "Millete duacıyım. Şimdilik İsviçre'ye gidiyoruz. Yabancı ihtiraslara alet olmayacağım" demişti.

Abdülmecit Efendi³⁸² ve ailesine 15 bin lira, şehzade ve sultanların her birine 1000'er lira ödenmiş, İsviçre'ye kadar sürecek yolculuğun masrafları ve yurt dışındaki ihtiyaçları için gereken harcamalar da Türk hükûmeti tarafından karşılanmıştı.³⁸³

1.4.2.Eğitim ve Kültür Alanında Gerçekleştirilen Yeni Düzen Çalışmaları:

1.4.2.1.Tevhid-i Tedrisat Kanûnu (3 Mart 1924)

Osmanlı eğitim sisteminde, geleneksel İslami eğitim anlayışı hakimdi. Belli başlı eğitim kurumları da Sıbyan Mektepleri, Medreseler ve devletin üst kademelerine idareci yetiştiren

³⁸¹TBMM Türk Parlamento Tarihi Araştırma Grubu. (1993). *Türk Parlamento Tarihi I, TBMM II. Dönem (1923-1927)*, Ankara: TBMM Yayınları, 315 vd.

³⁸²Aynı zamanda iyi bir ressam olan Abdülmecid Efendi, İsviçre'de bir müddet kaldıktan sonra 1924 Eylül'ünde Nice kentine taşınmış, 1939'da da Paris'e geçmiş ve burada ölmüştür. Cenazesi, 10 yıl kadar Paris Merkez CAmiinde bekletilmiş, 30 Mart 1954'de de Medine'de Cennet-i BAKi mezarlığına gömülmüştür. Bkz.,Küçük, Cevdet.(1988). "Abdülmecid Efendi (1868-1944), Son Osmanlı Halifesi (1922-1924)".*Türkiye Diyanet Vakfıİslam Ansiklopedisi I*.İstanbul, ss. 262-263, 264.

³⁸³HanedAn mensuplarının ülkeye dönüşleri uzun zaman almıştır. HanedAna mensup kadınlara, *Adnan Menderes* hükûmeti tarafından 16 Mart 1952'de çıkartılan bir kanunla Türkiye'ye dönüş ve yeniden Türk vatandaşı olma hakkı verilmiş, erkekler ise bu hakka 1974'te *Bülent Ecevit*'in çıkarttığı genel afla sahip olabilmişlerdi. HanedAn üyelerinin hayatta kalan üyelerinden bir kısmı Türkiye'ye dönmüş; fakat büyük bir çoğunluğu, bulundukları ülkelerde yaşamayı tercih etmişlerdir. Bkz., Ardakoç, M. K. (1955). *Hilafet Meselesi*. İstanbul, 53 vd.

Enderûn Mektepleriydi. Bunların dışında tekke, zaviye ve dergahlarda da eğitim ve öğretim yapılmaktaydı. Tanzimatla birlikte İptidai, Rüştîye ve İdadi adıyla eğitim kurumları açılarak eğitim ve öğretimde yeni bir yapılanmaya gidilmişti. Avrupa'ya öğrenci gönderilmiş, Batı tarzında yükseköğretim kurumları açılmıştı. Aynı yapı içinde gayr-ı Müslim Osmanlı vatandaşlarının azınlık okulları ve misyonerlik amacıyla yabancıların açtığı okullar da eğitim sisteminin birer parçası haline gelmişti. Eğitim sistemindeki bu çarpık yapılanma, sıkıntıları ortadan kaldıramadığı gibi bir birini inkar eden ve farklı dünya görüşlerini temsil eden nesillerin doğmasına neden olmuştu. Bu durum Cumhuriyet dönemine kadar devam etmişti.

Çeşitli akımların etkisi altında kalmadan milli benlik bilincine vakıf nesiller yetiştirmenin yegane şartının milli eğitim seferberliği ile mümkün olabileceğini idrak eden TBMM Hükûmeti, Sakarya Muharebesi öncesinde 15-21 Temmuz 1921 tarihleri arasında Maarif Kongresini toplamıştır. Hakimiyet-i Milliye Gazetesi başyazısında, "Üçüncü Yunan taarruzunun en ateşli zamanlarında, öğretmen ordusunun geleceğiyle meşgûl bulunuluyor. Bu necib ve ulvi misal Türk tarihinin misli ender bulunan kıymetli hatıralarından biri olacaktır.." şeklinde bahsettiği Maarif Kongresinin dünya tarihinde de benzeri bulunmayacak bir örneğine işaret ediyor ve en buhranlı dönemlerde bile milli eğitimin önemini vurguluyordu.³⁸⁴

TBMM Hükûmetini ve Atatürk'ü böyle bir düşünceye sevk eden ise Misak-ı Milli'den başka bir şey değildi. İktisadi, siyasi, içtimai (sosyal) vs. yönlerden istiklale ulaşılsa dahi kültürel olgunluğa ulaşmayan ve mazi ile alakalı bağlar kuramayan Türk Milletinin büyük felaketler ile karşı karşıya kalmasının kaçınılmaz olduğu tarihen bilinen bir gerçektir. Nitekim Atatürk, "...Özellikle, bizim milletimiz, milli anlayışa sırt çevirmenin çok acı cezalarını gördü. Osmanlı İmparatorluğu içindeki çeşitli topluluklar, hep milli ilkelere sarılarak, milliyetçi ülkünün gücüne dayanarak, kendilerini kurtardılar. Biz ne olduğumuzu, sopa ile içlerinden kovulunca anladık. Gücümüzü yitirdiğimiz anda bizi aşağıladılar. Küçük gördüler. Anladık ki

³⁸⁴Akyüz, Y. (1982). *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1982'ye)*. Ankara, 202.

suçumuz, kendimizi unutmaklığımızmış" sözleriyle milli benlik, eğitim ve kültür olgusunun önemini açık bir şekilde vurgulamıştı.³⁸⁵

Atatürk, Maarif Kongresini açış konuşmasında kongrede hazır bulunanlardan "Türkiye'nin Milli Maarifini kurmasını" istemiş ve sözlerini şu şekilde sürdürmüştü: "Şimdiye kadar izlenmiş olan talim ve terbiye usûllerinin, milletimizin gerilemesinde en önemli nedenlerden biri olduğu kanaatindeyim. Onun için bir milli maarif programından söz açarken, geçmişin asılsız uydurmalarından, yaradılışımıza uymayan yabancı düşüncelerden, Doğudan ve Batıdan gelebilen her türlü etkiden büsbütün uzak, tarihi ve milli varlığımıza uygun bir kültürü öne sürmüş oluyorum. Çünkü milli dehamızın tam olarak gelişmesi, ancak böyle bir kültürle sağlanabilir. Rastgele bir yabancı kültürü kabullenmek, şimdiye kadar peşine takıldığımız yabancı kültürlerin yıkıcı sonuçlarını tekrar ettirebilir. Kültür, (Fikri kültür) ortama uyumludur. O ortam, milletin karakteridir."

Yine aynı kongrede yeni yetişecek nesillere neler öğretilmesi gerektiği de bir düstûr olarak Atatürk'ün ifadeleriyle şöyle vücut bulmuştur:³⁸⁶ "...Onlara özellikle varlığı ile hakkı ile birliği ile ters düşen bütün yabancı unsurlarla mücadele lüzumunu ve milli duyguya dayanan düşünceleri büyük bir olgunlukla her karşıt düşünceye karşı şiddetle ve fedakarlıkla savunma zorunluluğu telkin edilmelidir..."

Mustafa Kemal, 1 Mart 1922 tarihinde TBMM'ni açış konuşmasında da eğitimin önemine vurgu yapmış ve ülke genelinde cehaleti kaldırabilmek, insanımızın içtimai (sosyal) ve iktisadi hayatta daha etkin olabilmesini sağlayabilmek için ilk bilgilerin okullarda verilmesi gerektiğine işaret etmiş ve daha sonra şunları söylemişti: "Çocuklarımıza vereceğimiz eğitimin sınırı ne olursa olsun en evvel ve herşeyden evvel Türkiye'nin istiklaline, kendi benliğine ve milli an'anelerine düşman olan bütün unsûrlarla mücadele etmek lüzûmu öğretilmelidir." demişti.³⁸⁷

³⁸⁵ *Atatürkçü Düşünce ve Yaklaşım Tarzı*, 25.

³⁸⁶ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II (1906-1938)*, 19 vd.

³⁸⁷ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I*, 246

Maarif Kongresinden sonra Milli Eğitim konusunda atılan önemli adımlardan biri de 8 Mart 1923'te Maarif Vekaletince hazırlanarak yürürlüğe koyulan Maarif Misakıdır. Yeni Türkiye'nin milli eğitim siyasetini oluşturan Eğitim Andında; ilköğretimin zorunlu hale getirilmesi, yurt geneline yayılması, herkese okuma yazma öğretilmesi, milli heyecan ve bilincin sağlanması gibi hususlara yer verilmişti. Bizzat Atatürk'ün emir ve direktişi ile Mustafa Rahmi (Balaban)'a hazırlatılan "Gazi Hazretlerinin Eğitim Umdesi; Asri Terbiye ve Maarif" adlı eser de eğitim ve kültür seferberliğinin önemli aşamalarından biridir. Bu eser, 1923 yılında Maarif Vekaleti Mecmuasında yayınlanmış ve eğitim ve öğretimin birleştirilmesine (Tevhid-i Tedrisat) zemin hazırlamıştır.³⁸⁸

Cumhuriyetin ilanından sonra siyasi alanda köklü değişiklikler yaşanırken eğitim ve öğretim konusunda da önemli bir adım atılmış, 3 Mart 1924'te Tevhid-i Tedrisat kanûnu adıyla eğitim ve öğretimin birleştirilmesi yoluna gidilmiştir. Kanûn tasarısı, önce, Halk Fırkası grup toplantısında ele alınmış, kısa bir görüşmeden sonra 2 Mart 1924'te TBMM'ne havale edilmiştir.

Maarif Vekili Manisa Milletvekili Vasıf Çınar ve 57 arkadaşı tarafından verilen kanûn teklifi, 3 Mart 1924'te Meclis'te tartışmaya açılmış, 430 numaralı kanûn olarak kabul edilmişti. Eğitim ve öğretimde köklü değişiklikleri de beraberinde getiren Tevhid-i Tedrisat kanûnuna göre, medreseler kapatılmış, yetimhaneler ve askeri okullar da dahil olmak üzere ülke genelindeki bütün okullar Maarif Vekaletine bağlanmıştı. (1. Madde) Yine aynı kanûnla, Darü'l-Fünûn (İstanbul Üniversitesi)'a bağlı olarak bir İlahiyat Fakültesi ile ülkenin değişik yörelerinde İmam-Hatip Okullarının açılması planlanmıştı. (4. Madde) Ayrıca Osmanlı Devletinin son dönemlerinde ortaya çıkan ve zararlı bir hal alan azınlık mektepleriyle yabancıların ülkemizde açtıkları okullar, denetim altına alınmıştı.

Eğitim ve öğretim programları yeniden tanzim edilmiş, din dersleri seçmeli ders olarak okullarda okutulmaya başlanmıştı. Fakat eğitim politikalarındaki millileşme gayretlerine karşın 1924'le birlikte başlayan yeni süreçte din eğitimine gereken önem verilmemişti. Bunda, yeni düzen çalışmalarını şekillendiren laik anlayışın da etkili olduğu söylenebilir.

³⁸⁸Akgün, S., Uluğtekin, Murat. (1989). "Misak-ı Maarif". *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. II/3, (Mayıs), Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 287 vd.

Nitekim İlahiyat Fakültesi, 1933 üniversite reformundan sonra kapatılmış, İmam-Hatip Okulları da ilgisizlik gerekçesiyle kapanmıştı. Seçmeli din dersleri de aşamalı olarak önce şehir ve daha sonra da köy okullarından kaldırılmıştı. Arapça ve Farsça dersleri kaldırılarak yerlerine Latince ve Yunanca dersleri koyulmuştu. İki yıl sonra 22 Mart 1926 tarihinde kabul edilen “Maarif Teşkilatı Hakkında Kanûn”la eğitim hizmetleri düzenlenmiş ve devletin izni olmaksızın hiçbir okul açılmayacağı kararlaştırılmıştı.³⁸⁹

1.4.2.2.Yükseköğretim Alanında Gerçekleştirilen Düzenlemeler

Osmanlı dönemindeki tek üniversite, 1863'te açılan İstanbul Darü'l-Funûnu idi. Darü'l-Funûn, ülkenin ihtiyaçları doğrultusunda beklentilere cevap vermekten uzaktı. Bu nedenle, 1915'te ve 1925'te iki kez yeni düzenlemelerle çağdaş üniversite haline getirilmek istenmiş; fakat gereken başarı sağlanamamıştı.

İstanbul'un işgal altında kaldığı 1918-1922 yılları arasında yaşanan öğrenci olayları da Darü'l-Funûn'u topun ağzına getirmişti. Ali Kemal, Cenab Şahabettin, Feylesof Rıza Tevfik, Hüseyin Daniş ve Barsamyan Efendi'nin tahrikleri sonucu 1922 Nisanında başlayan olaylar, Darü'l-Funûn Grevi adıyla anılmıştır. Darü'l-Funûn Grevi, üniversite tarihindeki en uzun süreyle yapılan ilk boykot ve örgütlü öğrenci olayı idi. Darü'l-Funûn Grevi, Ankara tarafından yakından takip edilmiş, öğrencilerin başlattıkları eylem sonuna kadar desteklenmişti.³⁹⁰

Cumhuriyet döneminde de gerçekleştirilen inkılaplara kayıtsız kaldığı ve kendisinden beklenenleri yerine getiremediği gerekçesiyle eleştirilen Darü'l-Funûn'da köklü bir reforma ihtiyaç duyulmuştu. Bu amaçla, Cenevre Üniversitesi'nden Profesör Albert Malche, Türkiye'ye davet edilmiş ve Darü'l-Funûn'la ilgili bir rapor hazırlatılmıştı. Profesör Malche, 1 Haziran 1932'de İstanbul Darü'l-Funûnu Hakkında Rapor adıyla hazırladığı rapor, Milli Eğitim Bakanı Esat Sagay'a sunmuştu.³⁹¹

³⁸⁹Kanun 1928'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Bkz., *Resmi Gazete*, 5 Haziran 1928 - Sayı : 905.

³⁹⁰Daha geniş bilgi için bkz., Aydın, M. K. (2011). *Milli Mücadele Dönemi İstanbul Öğrenci Hareketleri (1918-1922)*. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ.

³⁹¹Taşdemirci, E. (1994). “Atatürk'ün Önderliğinde 1933 Üniversite Reformu”. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Sayı: 5, ss. 135-153, Kayseri, 140 vd.; Arslan, A. (1995). *Darü'l-Funûn'dan Üniversiteye*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 30 vd.

Mustafa Kemal, Profesör Malche'nin, hazırladığı rapor doğrultusunda milli hassasiyetleri olan çağdaş bir üniversite çalışması başlatmış, Darü'l-Funûn kapatılarak yerine 1 Ağustos 1933'te Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı İstanbul Üniversitesi adıyla yeni bir üniversite kurulmuştur. Üniversitenin kadrosu, eski Darü'l-Fünûn hocalarının yanı sıra yabancı öğretim üyeleri ile yurt dışında eğitim görüp ülkeye dönen genç bilim adamlarından oluşturulmuştur. Yabancı bilim adamları arasında ise Hitler'in dışladığı Musevi asıllı Alman bilim adamları çoğunlukta idi.³⁹²

Cumhuriyet dönemi yükseköğretim yapılanmasındaki ilk örnek ise 5 Kasım 1925'te Ankara'da açılan Hukûk Mektebi olmuştur. Yükseköğretimdeki yeniden yapılanma, bu dönemde durgun bir seyir izlemesine karşın 1933 Üniversite reformundan sonra ciddi bir ivme kazanmıştır. Nitekim 1933'te Ankara'da Yüksek Ziraat Enstitüsü açılmış, 1935'te İstanbul'daki Mülkiye Mektebi Siyasal Bilgiler Okulu'na dönüştürülerek Ankara'ya taşınmış, 1936'da da Ankara'da Dil ve Tarih, Coğrafya Fakültesi açılmıştı. Bunları, İstanbul İktisat Fakültesi, Ankara Tıp Fakültesi izlemiştir.

1.4.2.3. Harf İnkılabı (1 Kasım 1928)

Türkler, tarihi süreç içerisinde yaşadıkları geniş coğrafyada, dahil oldukları kültür ve inanç bölgelerine göre çeşitli alfabeler kullanmıştır.³⁹³ Bunlar, Kök-Türk, Soğd, Mani, Brahmi, Uygur, Süryani, Arap, Grek, Ermeni, İbrani, Slav(Kiril) ve Latin Alfabeleridir.³⁹⁴ Bu alfabeler içerisinde Kök-Türk, Uygur, Arap ve Latin Alfabeleri öne çıkarken en uzun süre kullandığımız alfabe ise Arap Alfabesi olmuştur.

Arap Alfabesi, Türklerin İslamiyet'e girişiyle birlikte Türkistan'dan Anadolu'ya kadar geniş bir alanda kabul görmüş, özellikle Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde kullanılmıştır. Ancak Türkçe ses uyumuna uymayan Arap Alfabesinin kullanımı, birçok güçlüğü de beraberinde getirmiştir.

³⁹²Taşdemirci, 147 vd.

³⁹³Tongul, N. (2004). "Türk Harf inkılabı". *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. Sayı: 33-34 (Mayıs-Kasım), Ankara, ss. 103-130,

³⁹⁴Daha geniş bilgi için bkz., Ercilasun, A. B. (1977). *Bugünkü Türk Alfabeleri I-II*, Ankara.

Arap Alfabesinin kullanımından kaynaklanan güçlüklerin ve sakıncaların tartışılması ise ancak XIX. yüzyılın sonlarına doğru olmuştur. İlk ciddi girişim, Münif Paşa tarafından gerçekleştirilmiştir. 1862'de Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'de verdiği bir konferansta; hareke kullanılmadığı için bir kelimenin çeşitli biçimlerde okunabildiği, anlamları bilinmeyen bazı kelime ve özel isimlerin okunmasının mümkün olmadığı, Türkçe'deki Arapça-Farsça tamlamaların okuma-yazmayı zorlaştırdığı, büyük harf olmadığı için özel isimlerin diğerlerinden ayırt edilmediği gibi gerekçeleri sıralamıştır. Avrupalıların yazılarında böyle zorluklar olmadığı için 6-7 yaşından başlayarak her insanın okuyup yazabildiğini, buna karşın Osmanlı Türkiye'sinde Arap yazısını öğrenmenin zorluğu yüzünden halkın eğitiminin mümkün olmadığını savunmuştur.

Arap harflerinin kitap basımı için de uygun olmadığını dile getiren Münif Paşa, diğer milletlerin 30-40 harfle istedikleri kitabı basabildikleri halde Osmanlı Türkiye'sinde düzyazı ile kitap basabilmek için yüzlerce işarete ihtiyaç bulunduğunu belirtmişti. Yazı sistemindeki bu olumsuzlukların giderilmesi için şu önerilerde bulunmuştu: Alfabenin kolay okunabilmesi için harflere işaretler konulmalı, yeni sesli harfler kullanılmalı ve harfler birleştirilmeden yazılmalıdır. Bu şekilde birkaç basit kitap yazılmasını ve faydası görüldüğü takdirde yaygınlaştırılabileceğini de ileri sürmüştür.³⁹⁵

Münif Paşa'nın girişiminden sonra Azerbaycanlı Şair Ahun-zade Feth Ali, Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'ye bir tasarı sunmuş ve Arap harflerinin zorluğundan bahsederek, yeni bir yazı sisteminin alınabileceğini belirtmiş ve tartışmalar yeni bir boyut kazanmıştı. Bundan sonraki süreçte tartışmalara Namık Kemal, Terakki Gazetesi yazarı Hayrettin Bey, Ebuz-ziya Tevfik, Ali Suavi ve Şinasi katılmıştır.

İttihat ve Terkinin iktidarda olduğu dönemde Enver Paşa, ayrık yazı da denilen bir yazı geliştirip öncelikle Ordu teşkilatında kullanmak istemiş; fakat Paşa'nın ısrarına rağmen

³⁹⁵Buluç, S. (1981). Osmanlılar Devrinde Alfabe Tartışmaları. *Harf Devrimi'nin 50. Yılı Sempozyumu*. ss.45-48. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları; 48; Tongul, agm., 105; Tunca, E. A. (2006). "Türk Harf Devriminin Halka Tanıtımı Çalışmaları". *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 11/2(Aralık 2006). Mersin, 2006, 113.

yürütülememişti. Ayrik harflerle yazılan bu yazıya “Ordu Elifbası”, “Hatt-ı Cedid”, “Enver Paşa Yazısı” diye anılmıştı.³⁹⁶

Arap alfabesinin iyileştirilmesi ve değiştirilmesi konusunda yapılan tartışmalar ve girişimler Osmanlı Devletinin sonuna kadar devam etmiştir.

Milli Mücadele Dönemi’nde, I. Dünya Harbinin yarattığı sonuçlar, ülkede yaşanan olağanüstü şartlar dolayısıyla Mustafa Kemal’in Mazhar Müfit Kansu ile paylaştıklarının dışında alfabe konusunda çok ciddi bir girişim olmamıştı. Mustafa Kemal, Erzurum Kongresi hazırlıklarının yapıldığı ve çok sevdiği askerlikten istifa aşamasına geldiği günlerde, 7-8 Ağustos 1919 gecesi, Mazhar Müfit Kansu’yu yanına çağırıp, savaş kazanıldıktan sonra ülkede yapılacak olan yenilikleri yazdırırken, Latin harflerinin kabul edileceğine ilişkin not aldırılmıştı.³⁹⁷ Yakın arkadaşına dikte ettirdiği alfabe değişikliğini, yeri ve zamanı gelene kadar milli bir sır gibi saklı tutmuş, daha uzunca bir süre bu düşüncenin hayata geçmesini erken bulmuştur. Ancak bu yöndeki istekler, daha sonraki günlerde de sık sık dile getirilmiştir. Nitekim 12 Eylül 1922’de Hüseyin Cahit Yalçın ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun da yer aldığı bir kısım İstanbul gazetecileri, İzmit’te Mustafa Kemal’le görüştüklerinde Hüseyin Cahit; “Niçin Latin yazısını almıyoruz?” diye bir soru sormuş ve Mustafa Kemal de daha zamanının gelmediğini belirtmiştir.

17 Şubat 1923’te toplanan İzmir İktisat Kongresinde de konu gündeme gelmiş, işçi temsilcilerinden İzmirli Nazmi ve iki arkadaşı tarafından Latin harflerinin kabulü hakkında bir önerge verilmişti. Önerge, kongre başkanı Kazım Karabekir tarafından reddedilmişti, Karabekir; alfabe değişikliğinin daha çok eğitimi ilgilendirdiğini ve Latin harflerine geçişin, ülkede İslam düşüncesine zarar vereceğini düşünerek temkinli yaklaşmıştı. Bu konudaki düşüncelerini de kısa bir süre sonra “Latin Harflerini Kabul Edemeyiz” başlıklı bir yazıyla duyurmuştu. Karabekir, Latin harflerini savunanları, adeta itham ederek; yabancıların propagandalarından etkilendiklerini ve ülkeye zararlı bir fikir sokmaya çalıştıklarını, Türk Dilini ifade edecek hiçbir Latin harfinin bulunmadığını açıklamıştı. Ayrıca bu fikirlerin Türk

³⁹⁶Ertem, Rekin (1991), *Elifbe’den Alfabe’ye*, İstanbul: Dergah Yayınları, 152 vd.

³⁹⁷Kansu, M. M. (1988). *Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber I*, Ankara, 131.

toplumunu etkilemesi halinde İslam aleminin şimşeklerini üzerlerine çekeceklerini ve bir kaos yaşanabileceğini ifade etmişti.³⁹⁸

Paşa'nın demeci, alfabe tartışmalarını yeniden başlatmış, muhafazakar kesimi cesaretlendirmişti. Buna karşın Hüseyin Cahit Yalçın, *Resimli Gazete*'de 22 Eylül 1923'te yazdığı bir yazıda, kimi çevreleri kızdırma pahasına görüşlerini şu şekilde ileri sürmüştü³⁹⁹:

“Türk basınında çıkan gazetelerin toplam sayısı, Avrupa'nın bir vilayet merkezindeki tek bir gazetenin baskı sayısına bile yaklaşamaz. Bizde okuyup yazma bilenler, nüfusumuza nispetle pek azdır. Şu halde cehalet içindeki bu memleketi, nasıl güzel bir şekilde idare edebileceğimizi düşünebiliriz? Böyle bir hülyaya kapılacak olursak daha ilmin, fennin, san'atın lüzûmunu bile anlamamış olduğumuzu ispat etmekten başka birşey yapmamış oluruz.

Biz memlekette ümmiliği(okumaz-yazmazlığı) azaltmıyoruz. Çünkü harflerimiz buna manidir. Çocuklarımız mekteplerde üç sene, dört sene çalıştıktan sonra da doğru okuyamazlar. Çocuklarımız değil, hiçbirimiz her kelimeyi doğru telaffuz ettiğimizi iddia edemeyiz. Böyle lisan, böyle tahsil olur mu? Bir köylü çocuğu, senelerce mektebe gidip de hiçbir şey öğrenemezse niçin vakit kaybetsin. Gazeteler okunamıyor, kitaplar okunamıyor, basılamıyor. Bizi şimdiki harflere bağlayan şey nedir? Bu harfleri kullanmak için hiçbir dini zorunluluk yoktur. Milli harflerimiz de değildir. O halde, bir an önce Latin harflerini kabul ederek, herkese okuyup yazma öğretmeliyiz.”

Alfabe konusundaki tartışmalar, TBMM'ne de taşınmış, ilk kez, 25 Mart 1924'te İzmir Milletvekili Şükrü Saraçoğlu, okuma-yazma konusuna değinerek, Arap harflerinin Türk Dilini yazmaya uygun olmadığını, halkın okuma-yazma oranının düşüklüğünün sebebinin Arap harflerinden kaynaklandığını, İslam dininin okumayı teşvik eden bir din olduğu halde,

³⁹⁸*HAKimiyet-i Milliye Gazetesi*. (1923). 5 Mart.

³⁹⁹*Resimli Gazete*. (1923). 22 Eylül.

harfler yüzünden halkın okuyamadığını ifade etmişti. Büyük bir gürültünün kopmasına neden olan alfabe değişikliğiyle ilgili bu tartışma, 1928'e kadar devam etmiştir.⁴⁰⁰

Bu arada, Türk dünyasında da alfabe değişikliği yaşıyordu. İlk geçenler, 1917 yılından itibaren Yakut(Saha) Türkleri olmuştu. 1 Mayıs 1925'te Azerbaycan ve Baku'daki I. Türkoloji Kongresinden sonra da Türkistan coğrafyasında yaşayan Türk toplulukları Latin Alfabesine geçmişlerdi. Kongreye Türkiye'den Fuat Köprülü'nün de içinde yer aldığı bir heyet katılmıştı. Orada alınan kararlar, Türkiye'deki tartışmaların yönünü de belirlemişti. Nitekim 8 Ocak 1928'de Adliye Vekili Mahmut Esat Bozkurt, Ankara Türk Ocaklarında Latin harfleriyle ilgili bir konferans vermiş, bu konferansta alfabe değişikliğe gidileceğine dair düşünceler belirginlik kazanmaya başlamıştı.

Çok geçmeden, 20 Mayıs 1928'de Bakanlar Kurulu, alfabe konusunu incelemek ve bu konudaki çeşitli görüşleri tespit etmek amacıyla bir Dil Encümeni kurulmasına karar vermiştir. Dil Encümeni; Falih Rıfkı Atay, Ruşen Eşref Ünaydın, Yakup Kadri Karaosmanoğlu gibi milletvekillerinin yanı sıra Mehmet Emin Erişirgil, İhsan Sungu, Avni Başman, Ragıp Hulusi Özden, İbrahim Grandi ve Ahmet Cevat Emre gibi dil uzmanlarından oluşmuştu. Daha sonraki günlerde Encümenin üye sayısı 14'e çıkmıştır. Bu Encümen, Fransız, İngiliz, Alman, Macar Alfabelerini inceledikten sonra, 26 Haziran 1928'de Mustafa Kemal'in başkanlığında ilk toplantısını yapmıştır. Encümen, "Gramer Hakkında Rapor" ve "Elifba Raporu" adıyla iki rapor hazırlamıştı. Elifba Raporu, yeni Türk alfabesi konusunda ilk resmi ve bilimsel rapor özelliğini taşımaktadır.⁴⁰¹ Dil Encümeni, bu çalışmaların yanı sıra, kendi aralarında seçtikleri üç kişilik bir Latin Alfabesi Komisyonu kurmuştu. Latin Alfabesi Komisyonu, Türk yazı değişiklikleri konusunda bir rapor hazırlayarak, 12 Ağustos 1928'de Mustafa Kemal'e sunmuştur. Başbakan İsmet Paşa da Alfabe Komisyonuna girmiş, yeni alfabeye Türk Alfabesi adını o vermiştir. Latin esaslı Türk Alfabesi, Latin Alfabesindeki 24 harfi aynen almamıştı. Türkçe'nin özellikleri dikkate alınarak, Q, W ve X gibi bazı harfler alınmamış, buna karşın ç, ğ, ş gibi ünsüzlerle ı, i, ö, ü ünlü sesler eklenmiş, 29 harften oluşturulmuştu.

⁴⁰⁰Turan, *Türk Devrim Tarihi. III/1*, 205; "Türk Yazı İnkılabının Fikri Hazırlıkları".Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, İstanbul 1985, 37.

⁴⁰¹Ergun, M. (1982). *Atatürk Devri Türk Eğitimi*. Ankara, 91 vd.

Mustafa Kemal Paşa, alfabe çalışmaları sürerken 9 Ağustos 1928 akşamı, Sarayburnu Parkında Cumhuriyet Halk Fırkasının düzenlediği eğlencede, harf inkılabını başlatan ilk konuşmasını yapmıştı. Yeni Türk Alfabesine geçişin müjdecisi olan konuşmasında şunları söylemişti⁴⁰²:

“Sevgili Kardeşlerim,

Huzurunuzda ne kadar bahtiyar olduğumu izah edemem. Duygularımı tek tek kelimelerle ifade edeceğim: Memnunum, mütehassısım, mes’udum. Bu vaziyetin bana ilham ettiği hissiyatı huzurunuzda ufak notlar halinde tespit ettim. Bunları içinizden bir vatandaşa okutacağım.”

Paşa, elindeki küçük notları orada bulunanlardan bir gence verdikten sonra tekrar sözlerine devam etti:

“Vatandaşlar, bu notlarım asıl, hakiki Türk kelimeleri, Türk harfleriyle yazılmıştır. Kardeşiniz bunu derhal okumaya teşebbüs etti; birdenbire okuyamadı. Biraz çalıştıktan sonra şüphesiz okuyabilir. İsterim ki, bunu hepimiz beş-on gün içinde öğrenesiniz. Arkadaşlar, bizim ahenkdar, zengin lisanımız, yeni Türk harfleriyle kendini gösterecektir. Asırlardan beri kafalarımızı demir çerçeve içinde bulundurarak, anlaşılmayan ve anlayamadığımız işaretlerden kendimizi kurtarmak, bunu anlamak mecburiyetindesiniz. Anladığınıza yakın zamanda bütün kainat şahit olacaktır. Bundan kat’iyetle eminim. Yeni Türk alfabesiyle yazdığım bu notları bir arkadaşına okutacağım, dinleyiniz.”

Paşa, elindeki notları bu kez Falih Rıfkı Atay’a verip, kalan bölümü ona okuttuktan sonra tekrar söz alarak şunları söylemişti:

“Vatandaşlar, Arkadaşlar!

⁴⁰²Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu. (1990). *Atatürk’ün Kültür ve Medeniyet Konusundaki Sözleri*, Ankara, 106 vd.

Çok söz, uzun söz, bir şey için söylenir, hakikati anlamayanları hakikate getirmek için... Ben bu devirleri geçirdim, şimdi sözden ziyade iş zamanıdır. Artık benim için, hepimiz için çok söz söylemeye ihtiyaç kalmadı kanaatindeyim. Bundan sonra bizim için faaliyet, hareket ve yürümek lazımdır. Çok işler yapılmıştır, amma, bugün yapmaya mecbur olduğumuz son değil, lakin çok lüzumlu bir iş daha vardır: Yeni Türk harflerini çabuk öğrenmelidir. Vatandaşa, kadına, erkeğe, hamala, sandalcıya öğretiniz.

Bunu, vatanperverlik ve milliyetperverlik vazifesi biliniz. Bu vazifeyi yaparken düşününüz ki, bir milletin, bir toplumun yüzde onu okuma-yazma bilir, yüzde doksani bilmez nevidendir. Bundan insan olanlar utanmak lazımdır. Bu millet, utanmak için yaratılmış bir millet değildir.

İftihar etmek için yaratılmış, tarihini iftiharla doldurmuş bir millettir. Fakat milletin yüzde sekseni okuma-yazma bilmiyorsa, bu hata bizde değildir. Türk'ün seciyesini anlamayarak, kafasını birtakım zincirlerle saranlardadır. Artık mazinin hatalarını kökünden temizlemek zamanındayız. Hataların düzeltilmesinde bütün vatandaşların faaliyetini isterim. En nihayet bir sene, iki sene içinde bütün Türk toplumu yeni harfleri öğrenecektir. Milletimiz, yazısı ile kafası ile bütün alem-i medeniyetin yanında olduğunu gösterecektir.”

Bu arada, ulusal gazetelerde, yeni alfabe kampanyası başlatılmış, sütunlarında yeni alfabenin kullanılmasına başlanmıştır.⁴⁰³ Ayrıca gazeteler okurlarına yönelik, okuma-yazma dersleri yayınlanmıştır. Dolmabahçe Sarayında da İbrahim Necmi Dilmen, Atatürk ve yakın çevresine yeni Türk alfabesiyle okuyup yazmayı öğretmeye başlamıştı. Her semtte bir dersane açılması kararlaştırılmış, ilk etapta 50 bin tane “Halk Dersanelerine Mahsus Türk Alfabesi” basılmıştı. Vatandaşlar, yeni harflerle imza atmaya başlamıştı.⁴⁰⁴

⁴⁰³Şimşir, N. B. (1979). “Amerikan Belgelerinde Türk Yazı Devrimi”. *Belleten* XLIII. (Ocak) ss. 107-214, 110 vd.

⁴⁰⁴Özertim, S. N. (1978). *Yazı Devriminin Öyküsü*. Ankara, 7.

Mustafa Kemal Paşa, 23 Ağustos-20 Eylül tarihleri arasında, Tekirdağ, Çanakkale, İstanbul, Samsun, Amasya, Tokat, Sivas ve Kayseri'yi kapsayan yurt gezisine çıkmış, yeni alfabe ile ilgili olarak halkın nabzını tutmuş, buralarda okuma yazma dersleri vermiştir.⁴⁰⁵

Sıra, yeni alfabe konusunun TBMM'ne getirilmesine gelmişti. Mustafa Kemal 1 Kasım 1928'de Meclis açılış konuşmasında harf inkılabının gerekliliğine değinmiş ve şunları söylemişti⁴⁰⁶:

“Aziz Arkadaşlarım,

Her şeyden önce her gelişmenin yapı taşı olan meseleye temas etmek isterim. Her şeyden önce, büyük Türk milletine (...) kolay bir okuma-yazma anahtarı vermek lazımdır. Türk milleti cehaletten az emekle, kısa yoldan ancak kendi güzel ve asil diline kolay uyan bir araçla sıyrılabilir. Bu okuma-yazma anahtarı ancak Latin esasından alınan Türk alfabesidir. Basit bir tecrübe, Latin esasından Türk harflerinin Türk diline ne kadar uygun olduğunu, şehirde, köyde, yaşı ilerlemiş Türk evlatlarının ne kadar kolay okuyup yazdıklarını güneş gibi meydana çıkarmıştır. Büyük Millet Meclisinin kararıyla Türk harflerinin kesinlik kazanması ve kanûnlaşması, bu memleketin yükselme mücadelesinde başlı başına bir geçit olacaktır(...) Efendiler, Türk harflerinin kabulüyle hepimize, bu memleketin vatanını seven yetişkin evlatlarına önemli bir görev düşmektedir. Bu görev, milletimizin okuyup-yazmak için gösterdiği şevk ve aşka fiilen hizmet ve yardım etmektir. Hepimiz, okuyup-yazma bilmeyen erkek-kadın her vatandaşımıza yeni harfleri öğretmek için birbirimizle yarışmalıyız. Aziz arkadaşlarım, yüksek ve ebedi yadigarımızla, büyük Türk milleti yeni bir nur alemine girecektir.”

Mustafa Kemal'in konuşmasından sonra Erzincan Milletvekili Saffet Bey ve arkadaşlarınca TBMM'ne bir kanûn tasarısı verilmişti. Başbakan İsmet Paşa, Refik Koraltan ve

⁴⁰⁵Ökte, *age.*, 470-526.

⁴⁰⁶Atatürk Araştırma Merkezi. (1997). *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III: Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri III (1919-1938)*: Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 377 vd.

M. Emin Yurdakul'un konuşmalarından sonra "Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanûn" oybirliğiyle kabul edilmişti. Kanûn, 11 maddeden ibaretti.

Kanûnun kabul edilmesinden hemen sonra Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'ya altın levha üzerinde kabartma harflerden oluşan bir "Türk Alfabeti" sunulması kararlaştırılmıştı.⁴⁰⁷ Yeni Türk harflerinin TBMM'nde kabul edilmesinden sonra 3 Kasım 1928'de Cumhurbaşkanı tarafından onaylanıp resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmişti. Türk Harflerinin kabulüyle ilgili kanûnun birinci maddesi şu şekilde belirlenmişti: "Şimdiye kadar Türkçe yazmak için kullanılan Arap harfleri yerine Latin esasından alınan ve ekteki cetvelde şekilleri gösterilen harfler, Türk Harfleri adı ve hukuku ile kabul edilmiştir. "

Kanun, kamu kuruluşları yanında özel kurumlarda da geçerli olacak, bundan böyle Türk harfleriyle yazılan yazılar kabul edilecek, işlem görecekti. (2. Madde) Türkçe basılacak kitapların yazısı, 1 Ocak 1929'tan itibaren Türk harfleriyle basılacaktı. (5. Madde) Ancak devlet dairelerinde faydalanılan kitap, yönetmelik, defter, cetvel basılı evrakın kullanımı ile ticaret defterleri, mahkeme kararları ve dilekçelerde eski alfabenin kullanım süresi 1 Haziran 1929'a kadar sürebilecekti. (6. Madde). Gazete, dergi, levha, ilan, reklam, sinema yazıları, 1 Aralık 1928'den başlayarak yeni harflerle çıkarılacaktı. (4. Madde) Para, pul, bono gibi değerli kağıtlar değiştirilinceye kadar geçerli olacaktı. (7. Madde) Okullarda dersler yeni harflerle yapılacaktı. (9. Madde) Kanûn, devlet daireleri yanında; bankalar, şirketler ve dernekler için de uygulanacaktı. (8. Madde)

Yeni Türk harflerinin kabul edilmesinden sonra okur-yazarlığı ve yeni alfabenin öğretilmesini yaygınlaştırmak amacıyla 24 Kasım 1928'de Millet Mektepleri adıyla okullar açılmıştı. Atatürk'ün genel başkanlığını ve başöğretmenliğini kabul ettiği Millet Mektepleri, 1 Ocak 1929'de eğitim-öğretime başlamıştı.⁴⁰⁸

⁴⁰⁷Ülkütaşır, M. Ş. (1981). *Atatürk ve Harf Devrimi*. Ankara, 87.

⁴⁰⁸Özertim, S. N. (1978). *Yazı Devriminin Öyküsü*, 40 vd.

1.4.3.Yeni Düzen Çalışmalarına Tepkiler

1.4.3.1.Şeyh Said İsyanı

Şeyh Said İsyanı, 13 Şubat 1925'te Genç Vilayetine bağlı Ergani Kazasının Piran Köyünde başlayıp kısa sürede geniş bir alana yayılmıştı. Devletin siyasi ve sosyal alanda gerçekleştirdiği inkılaplara karşı baş gösteren en önemli olaylardan biri idi.⁴⁰⁹

İsyanın çıkış nedenleri üzerinde farklı görüşler ileri sürülse de dini görüntü altında gerçekleştirilmek istenen ve Kürt bağımsızlığını hedefleyen bir isyan hareketi idi. İsyanın hazırlayıcısı ise Kürt Teali Cemiyeti idi. Musul meselesi nedeniyle İngiltere de bu isyanı her aşamada izlemiş, Nesturi isyanında elde edemediği sonuca bu olayla ulaşmak istemiştir.⁴¹⁰

Şeyh Said, 13 Şubat 1925'te kalabalık bir kuvvetle Piran'a gelmiş, camilerde yaptığı konuşmalarında⁴¹¹ "...Medreseler kapatıldı, Şer'îye ve Evkaf Vekaleti kaldırıldı, din mektepleri Maarife bağlandı. Gazetelerde birtakım dinsiz yazarlar dine hakaret etmeye, peygamberimize dil uzatmaya cür'et ediyorlar. Ben bugün elimden gelse, bizzat dövüşmeye başlar ve dinin yükseltilmesine gayret ederim..."demek suretiyle isyanın fitilini ateşlemişti.

Cezaevinden firar eden iki adamını jandarmaya vermek istemeyen, çıkan çatışmada bir jandarmanın ölümüne neden olan Şeyh Said, kendisinin de tutuklanacağı endişesiyle isyanı erken başlatmış ve Piran'ı ele geçirmişti. Bölge halkının cehaleti ve aydınlarının devlete ihaneti sayesinde isyan kısa sürede alevlenmiş, Bingöl, Bitlis ve Muş'u ele geçirmişlerdi. Butyanlı, Mıstanlı, Tavaslı, Silavlı aşiretleri de isyana katılmışlardı.

Doğu'da bu gelişmeler yaşanırken, Hükûmet de bölgede kısmi bir sıkıyönetim ilan etmişti.⁴¹² Bölgede kısa süre içinde önemli bir güç haline gelen Şeyh Said ise 24 Şubat

⁴⁰⁹Tunaya, T. Z. (1998). *İslamcılık Cereyanı II*. İstanbul, 92; Aydemir, age. III, 215 vd.; Köker, O. (1994). "Şeyh Said (1925) ve Seyid Rıza (1937). Kürt İsyanlarının Liderleri Nasıl Yargılandı, Nasıl Asıldı". *Toplumsal Tarih*. Sayı: 67, (Temmuz 1999), 4; Toker, M. (1998). *Şeyh Said İsyanı*. İstanbul, 30.

⁴¹⁰*Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar*, 77 vd.

⁴¹¹Cemal, B. (1955). *Şeyh Said İsyanı*. İstanbul, 24.

⁴¹²TBMM. (1341/1925). Tutanak Dergisi XIV, Sayı: 288, (23 Şubat).

1925'te gazetelerde yayınlanan açıklamalarında; bir Kürt Hükûmeti teşkil etmeyi ve halifeyi yeniden getirmeyi amaçladıklarını belirtmişti.⁴¹³

İsyan her geçen gün büyümüş ve 25 Şubat 1925'te Elazığ, asilerin eline geçmişti. İlimli bir siyaset güden Fethi Okyar, 2 Mart 1925'te başbakanlıktan istifa etmiş ve sertlik yanlısı siyasetiyle tanınan İsmet Paşa, hükûmeti kurmakla görevlendirilmişti.

İsmet Paşa, isyanın bastırılabilmesi için idari tedbirlere başvurmuştu. Bölgede çalışacak bir İstiklal Mahkemesi oluşturulduğu gibi 4 Mart 1925'te Takrir-i Sükûn Kanûnu çıkartılmıştı. Takrir-i Sükûn Kanûnuyla ülkenin siyasi ve sosyal yapısını, huzur ve güvenliğini bozmaya yönelik bütün faaliyetler ve yayınlar yasaklanmıştı.⁴¹⁴

Ankara'da alınan idari tedbirler, asileri durdurmaya yetmemiş, Diyarbakır'ı ele geçirerek bağımsız bir Kürdistan kurmayı hedeflemişlerdi. Bunun için, Şeyh Said, 7 Mart 1925'te emrindeki asilere Diyarbakır'a saldırı emrini vermişti. Diyarbakır'da asilerle ordu birlikleri arasında şiddetli çarpışmalar yaşanmış, şehrin savunmasını üstlenmiş olan Mürsel Paşa, kuzeydeki süvari birliklerini güneye kaydırmak suretiyle şehirdeki asileri bozguna uğratmıştı. Bu çatışmalarda 50'den fazla asi öldürülmüş, ordu birliklerinden de sekizi subay olmak üzere on üç asker şehit olmuştu. Kısmi sıkıyönetim kararıyla isyanın önü alınamayınca sert tedbirlere başvurulmuştu. Ayaklanmayı bastırmak üzere Diyarbakır, Mardin, Sivas, Erzincan, Erzurum ve Elazığ'daki askeri birlikler görevlendirilmişlerdi.

Askeri birlikler, 26 Mart 1925'te Hınıs, Varto, Elazığ ve Diyarbakır yönünde harekete geçmiş, 31 Mart 1925'te Şeyh Said'in karargah kurduğu Hani ele geçirilmişti. 1 Nisan'da Silvan ve Lice, 5 Nisan'da da Palu ve Piran geri alınmıştı.

Şeyh Said, askerin isyan bölgesine gönderilmesinden sonra gücünü yitirmiş, Genç Vilayetinde sıkışıp kalmıştı. Askeri birlikler, ileri harekate devam ederek 8 Nisan'da Çapakçur (Bingöl), 12 Nisan'da Genç Vilayetinin merkezi olan Darahini'yi geri almışlardı. 15

⁴¹³Tevhid-i Efkâr Gazetesi. (1925). 24 Şubat.; Akşam Gazetesi. (1925). 24 Şubat.

⁴¹⁴Köker, agm., 6; Türk Parlamento Tarihi I, TBMM II. Dönem (1923-1927), 624 vd.; Aydemir, age. III, 223 vd.; Kinross, L. (1994). Atatürk. Bir Millet'in Yeniden Doğuşu. İstanbul, 476.

Nisan 1925'te de çember altına alınan Şeyh Said, Varto'da yakalanmıştı.⁴¹⁵ Sıra, Şeyh Said ve isyana katılan asilerin cezalandırılmasına gelmişti.

Hükûmet, isyana katılanların süratle cezalandırılmaları için Diyarbakır ve Ankara'da İstiklal Mahkemeleri kurmuştu. Diyarbakır'da görev yapacak Şark İstiklal Mahkemesi, Denizli Milletvekili Mazhar Müfit Kansu(başkan), Kırşehir Milletvekili Lütfi Müfit Özdeş, Urfa Milletvekili Ali Saip Ursavaş, Balıkesir Milletvekili Ahmet Süreyya Örgüevren ve Bozok Milletvekili Avni Doğan'dan oluşturulmuştu.

Asiler, iki aşamada yargılanmışlardı. İlk aşamada, Danıştay eski başkanlarından ve Kürt Teali Cemiyetinin kurucusu Seyyid Abdulkadir'in de içinde bulunduğu grup yargılanmış ve Seyyid Abdulkadir, oğlu Seyyid Mehmet, Bitlisli Kemal Fevzi, Palulu Kör Sadi, Hoca Askeri ve Avukat Hacı Ahdi 27 Mayıs 1925'te Diyarbakır'daki Ulu Camii önünde idam edilmişti.⁴¹⁶ İkinci aşamada da Şeyh Said ve diğer asiler, 26 Mayıs-27 Haziran 1925 tarihleri arasında Diyarbakır sinema salonunda yargılanmışlar, çeşitli cezalara çarptırılmışlardı. İsyancılar arasında devletine ve milletine ihanet eden vali, kaymakam, tahrirat müdürü, nahiye müdürü, hakim ve öğretmenlerin varlığı, bütün ülkeyi üzmüştü. Yargılananlardan elebaşı Nakşibendi Şeyhi Şeyh Said, Şeyh Said'in damadı Melikanlı Şeyh Abdullah, Şeyh Şerif ve Silvanlı Şeyh Şemseddin'in de aralarında bulunduğu 29 kişi suçlu bulunarak, 28 Haziran gecesi Diyarbakır'ın Siverek Kapısında idam edilmişlerdi.⁴¹⁷

Mahkeme Başkanı Mazhar Müfit Kansu, 28 Mayıs 1925'te kararın bildirilmesinden sonra mahkûmlara hitaben bir konuşma yapmış ve “..Kiminiz hasis kişisel çıkarlarınıza bir zümreyi alet ederek, kiminiz yabancı kıskırtmasını ve siyasi hırslarını rehber ederek, hepiniz bir noktaya yani müstakil Kürdistan teşkiline doğru yürüdünüz. Senelerden beri düşündüğünüz ve tertiplediğiniz genel ayaklanmayı yaparak bu bölgeyi ateş içerisinde bıraktınız. Cumhuriyet Hükûmetinin azimli ve kesin hareketi, Cumhuriyet Ordusunun

⁴¹⁵Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar, 130 vd.

⁴¹⁶Cemal, B., age., 92.

⁴¹⁷Aybars, E. (1988). *İstiklal Mahkemeleri I-II (1920-1927)*. İzmir, 323 vd.

öldürücü darbeleri ile irticanız ve ayaklanmanız derhal yok edildi ve hepiniz yakalanarak hesap vermek üzere adalet huzûruna çıkarıldınız.(...)

Senelerden beri şeyhlerin, ağaların, beylerin baskısı altında sömürülen, eriyen, inleyen bu bölgenin zavallı halkı sizin kışkırtıcılığınızdan ve kötülüğünüzden kurtularak(...) saadet içinde yaşayacaktır. Sizde döktüğünüz kanların, söndürdüğünüz ocakların cezasını adalet sehpasında hayatınızla ödeyerek vereceksiniz. İşte Cumhuriyetin sert fakat adil yasalarının hükmü budur.” demişti.⁴¹⁸

Olayın bastırılması, hükûmeti oldukça meşgûl etmiş, alınan tedbirler nedeniyle sertlik rüzgarları esmeye başlamış ve Takrir-i Sükûn Kanûnuyla demokratik süreç bir süre askıya alınmıştı.

1.4.3.2. İzmir Suikastı

Yeni düzen çalışmaları, gerek Meclis çatısı altında ve gerekse yurt genelinde ciddi bir muhalefetle karşılaşmıştı. Saltanatın kaldırılması, başkentin Ankara’ya taşınması, Cumhuriyetin ilanı, halifeliğin kaldırılması gibi rejimi ve siyasi hayatı tümünden değiştiren hareketler, ciddi bir muhalefeti de beraberinde getirmişti.

Muhalefet içinde yer alan çevrelere gelince, ilk sırayı, Saltanat ve Hilafete bağlılığını açıkça ifade edenler almaktaydı. Rauf Orbay, 1922’de Mustafa Kemal’le yaptığı bir görüşmede; “Saltanat ve Hilafete vicdanen ve hissen bağlıyım. Çünkü benim babam, padişahın nan ü nimetiyle yetişmiş, Osmanlı Devletinin önde gelen devlet memurlarından olmuştur. Benim de kanımda o nimetin zerratı vardır. Ben nankör değilim ve olamam. Padişaha olan bağlılığımı korumak, borcumdur. Halifeye bağlılığım ise terbiyem gereğidir.” diyerek, düşüncelerini açıkça ifade etmişti. Refet Bele de aynı düşünceleri paylaşmıştı.⁴¹⁹ Bu düşünceleri paylaşan başkaları da vardı. Mustafa Kemal’in yakın çevresini oluşturan bu grup içinde yer alan Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy ve Adnan Adıvar gibi önemli simalar da

⁴¹⁸Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar, 144.

⁴¹⁹Atatürk, age., 455.

yapılan çalışmaların zamanlamasının doğru olmadığından şikayet ediyorlardı! Tabii, asıl mesele, liderlik meselesi idi. Bir başka gayr-ı memnûn zümre ise tasfiye edilen İttihatçılardı.

Oluşan muhalefetin güçlü aktörlerinden biri de emellerini gerçekleştirmek isteyen büyük devletlerin Türkiye'deki uzantıları idi. Bunlar, ya ayrılıkçı söylemlerle ya da sözde muhafazakar ve dindar kesimin “din elden gidiyor” yaygarasıyla yeni düzen çalışmalarının önünü kesmek istiyorlardı. Bu girişimler, kızgınlıklara ve bir takım tepkilerin ortaya çıkmasına da yol açmıştı. Şeyh Said İsyanından sonra sertlik yanlısı bir siyasetin uygulanması ve tepkilerin odağında yer alan Terakki-perver Cumhuriyet Fırkasının kapatılması, ülke genelinde tansiyonu yükseltmiş, Mustafa Kemal, muhalişerin hedefi haline gelmişti.

Mustafa Kemal'e ve Cumhuriyete karşı olanlar, O'na suikast düzenleyecek kadar ileri gitmişlerdi. 7 Mayıs 1926'da, yeni düzen çalışmalarını halka anlatacağı ve Batı Anadolu Bölgesini kapsayacak büyük bir geziye çıkmıştı.⁴²⁰ Mustafa Kemal, Balıkesir'de iken kendisine karşı suikast düzenlemek isteyen bir grubun silahlarıyla birlikte yakalandığı bildirilmişti. Suikast, İzmir'e gideceği 17 Haziran 1926 günü gerçekleştirilecekti.

Suikast girişimi, Giritli Şevki adlı bir motorcunun, İzmir Valisi Kazım Dirik'e yaptığı ihbar sonucu ortaya çıkmıştı.⁴²¹ Suikasti gerçekleştireceklerin içinde Lazistan eski Milletvekili Ziya Hurşit, Gürcü Yusuf, Laz İsmail ve Çopur Hilmi vardı. Daha önceden belirlenen plana göre Mustafa Kemal, Anafartalar Caddesinden geçerken Kemeraltı Çarşısındaki bir otelin penceresinden ateş ederek öldürülecekti. Suikasti düzenleyenler, kargaşadan yararlanarak Giritli Şevki'nin rıhtımda bekleyen motoruna gidecekler ve Sakız Adasına kaçacaklardı. Fakat Giritli Şevki'nin, son anda suikastçıları ihbar etmesi, suikast girişimi ortaya çıkartmış ve zanlılar yakalanmışlardı.⁴²² Olay, bir basın açıklamasıyla halka duyurulmuştu.

Mustafa Kemal, 18 Haziran'da İzmir'e gelmiş ve yoğun güvenlik önlemleri altında Naim Palas'a yerleşmiş, Ziya Hurşit ve Gürcü Yusuf'u çağırarak onlarla görüşmüştü. Bu görüşmede Ziya Hurşit'e; “Seninle bunca arkadaşlık ettik. Hayatıma kast edecek kadar ileri

⁴²⁰Ökte, *age.*, 404-429 vd.

⁴²¹Kandemir, F. (1955). *İzmir Suikastının İçyüzü*. İstanbul, 3 vd.; Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri*, 189.

⁴²²Yazman, A. T. (1969). *Atatürk'le Beraber (Devrimler-Olaylar-Anılar 1922-1938)*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 50.

gitmende sebep acaba neydi?” diye sormuştu. Ziya Hurşit, başını öne eğerek susmakla yetinmişti. Gürcü Yusuf’a da “Bana bomba atabilecek miydin?” diye sorduğunda “Seni gördükten sonra atamazdım” karşılığını almıştı.⁴²³

Mustafa Kemal, 19 Haziran 1926’da yayınladığı bir bildiri ile yurdun dört bir yanından gelen sevgi ve bağlılık telgraşlarına cevap vermiş ve şu tarihi açıklamayı yapmıştı:⁴²⁴ “Alçak teşebbüsün benim şahsımdan çok kutsal cumhuriyetimize ve onun dayandığı yüksek ilkelere yönelik bulunduğu şüphem yoktur. Bu nedenle, genel olarak gösterilen duygularla, cumhuriyetimize ve ilkelerimize olan aşırı bağlılığın ne kadar kopmaz güçte olduğu kanısına bir kez daha vardım. Temeli, büyük Türk milleti ve onun kahraman evlatları olan büyük ordumuzun vicdanında, akıl ve şuûrunda kurulmuş bulunan cumhuriyetimizin ve milletin ruhûndan ilham alan ilkelerimizin bir vücudun ortadan kaldırılması ile bozulabileceğini sananlar çok zayıf dimağlı bahtsızlardır. Bu gibi bahtsızların, cumhuriyetin adalet ve kudret pençesinde hak ettikleri işleme uğramaktan başka elde edecekleri bir şey olamaz. Benim naçiz vücudum bir gün elbet toprak olacaktır. Fakat Türkiye Cumhuriyeti ilelebet payidar kalacaktır. Türk milleti, güvenliğini, mutluluğunu sağlayan ve koruyan ilkelerle medeniyet yolunda durmaksızın yürüyecektir”

Olayın su yüzüne çıkmasından sonra Başbakan İsmet Paşa, Ankara İstiklal Mahkemesinin İzmir’e hareket etmesini ve duruma el koymasını istemişti. Mahkeme, 17 Haziran 1926’da İzmir’e hareket etmişti.⁴²⁵

Ali Çetinkaya başkanlığındaki İstiklal Mahkemesi, soruşturmayı kısa süre içinde derinleştirmiş, olayın kapsamlı bir girişim olduğu ortaya çıkartılmıştı. Mahkeme, Ziya Hurşit’in ifadesinden yola çıkarak, Terakki-perver Cumhuriyet Fırkası ileri gelenlerinin tutuklanmasına, evleri ve işyerlerinin aranmasına, elde edilen delillerle birlikte İzmir’e getirilmelerine karar vermişti. Yargılamalar, iki aşamada yapılmış, ilk grubun yargılanması 27

⁴²³Kılıç Ali. (1997). *İstiklal Mahkemesi Hatıraları*. İstanbul, 41 vd.; Aydemir, age. III, 258.

⁴²⁴*Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri III (1918-1937)*, 119.

⁴²⁵Aybars, age., 432; Kılıç Ali, age., 51 vd.

Haziranda başlamış, 12 Temmuz 1926'da son bulmuştu. Karar, 13 Temmuz 1926'da okunmuştu.

Yargılamalar sonucunda, Ziya Hurşit (eski Lazistan milletvekili), Laz İsmail, Gürcü Yusuf, Çopur Hilmi, Şükrü Bey (İzmir milletvekili), Albay Ayıcı Arif Bey (Eskişehir milletvekili), İsmail Canbulat (İstanbul milletvekili), Sarı Efe Edip, Abdülkadir Bey (eski Ankara milletvekili), Kara Kemal Bey (Eski İaşe Nazırı), Abidin Bey (Manisa Milletvekili), Halis Turgut (Sivas milletvekili), Rüştü Paşa (Erzurum milletvekili), Hafız Mehmet Bey (Trabzon milletvekili), Rasim Bey (emekli Albay) idama mahkûm edilmişlerdi.⁴²⁶

Milli Mücadelenin önderleri olarak bilinen Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Cafer Tayyar Eğilmez ve Refet Bele ise serbest bırakılmışlardı.⁴²⁷

Yargılamanın ikinci aşaması İttihatçılara yönelikti. Mahkeme, 2 Ağustos'ta Ankara'da yargılamalara başlamış, 26 Ağustos 1926'da kararını açıklamıştı. Yargılama sonucunda, Adnan Adıvar serbest bırakılmış, Cavit Bey (eski Maliye bakanı), Nail Bey (İttihat ve Terakki Fırkası sorumlu sekreteri), Doktor Nazım Bey (İttihat ve Terakki Fırkası ileri gelenlerinden) ve Hilmi Bey (Ardahan milletvekili) idama mahkûm edilmişlerdi. Rauf Orbay, 10 yıl sürgün cezasına çarptırılmış fakat yurt dışında bulunduğu için uygulanmamıştır. İzmir suikastını ihbar eden motorcu Giritli Şevki'ye altı bin beş yüz lira mükafat verilmesi kararlaştırılmıştı.⁴²⁸

1.4.3.3. Menemen Olayı ve Kubilay'ın Şehid Edilişi

Menemen Olayı ve İhtyat Zabiti (yedek subay) öğretmen Kubilay'ın şehid edilişi, Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşunu takip eden yıllarda ortaya çıkan en önemli toplumsal olaylardan biridir.⁴²⁹ Karakteristik olarak din elden gidiyor yaygarları arasında Menemen'de gelişen olay, kısa süre içinde bütün Batı Anadolu Bölgesini hatta tüm ülkeyi, olumsuz bir şekilde etkilemişti.

⁴²⁶İnönü, *age II*, 213; Aybars, *age.*, 438;

⁴²⁷Aybars, *age.*, 452.

⁴²⁸Aybars, *age.*, 455.

⁴²⁹Aydın, *Kubilay Olayı*, 7 vd.

Olay, 23 Aralık 1930'da gerçekleşmişti. Kendisini mehdi olarak tanıtan Giritli Derviş Mehmet'in önderliğindeki Şamdan Mehmet, Sütçü Mehmet, Emrullahoğlu Mehmet Emin, Nalinci Hasan, Küçük Hasan ve Elbiseci Süleyman Sırrı'dan oluşan mürteci gürûhu, işe Menemen'deki Köşeler Camiinden başlamışlardı.

Sabah namazının kılınacağı esnada içeriye girerek, üzerinde "İnna fetahna leke" yazılı bulunan sancağı almışlar ve namaz için orada bulunan vatandaşları; "Ey Müslümanlar! Ne duruyorsunuz? Halife Abdülmecid sınıra geldi, sancak-ı şerif çıktı, gelin altında toplanalım, şeriat isteyelim." diyerek, yanlarına çekmeye çalışmışlardı. Mü'ezzin Hafız Ahmet, mürtecilerin camiye geldiğini görmüş, minareye çıkarak saklanmıştı.

Ellerinde sancak olduğu halde mahalleleri dolaşmaya ve bu arada tesadüf ettikleri Menemenlileri kendilerine katılmaya davet eden Giritli Mehmet ve yanındakiler, Hükûmet Meydanına gelmişler, zikir çekip, sancağı meydana dikmişlerdi! Bu arada Menemen halkından bazıları, bunlara iltihak etmiş ve tekbir getirerek belediye önünde toplanmışlardı. Jandarma, müdahale etmek isteyince; "Bana top, kurşun işlemez, ben mehdiyim, şeriatı ilan ediyorum, bana kimse mukavemet edemez", diyecek kadar küstahlaşmıştı. Derviş Mehmet'in pervasızca hareketleri ve halkın orada toplanmış bulunan asileri alkışlaması üzerine durumun vehametini anlayan komutan, tedbir almak üzere çekilmek zorunda kalmış, askeri yardım istemişti.

Bu gelişmeler yaşanırken yedek subay olarak Menemen'de vatani görevini yapan öğretmen Mustafa Fehmi Kubilay, emrindeki askerlerle talimden döndüğü bir sırada olayın mahiyetini öğrenmiş ve müdahale etmişti. Derviş Mehmet, silahla karşılık vermiş ve Kubilay'ı yaralamıştı. Bununla yetinmemiş, Şamdan Mehmet'le beraber Kubilay'ı yakalayarak onu boynundan kesmişti! Derviş Mehmet, Kubilay'ın kesik başını elindeki sancağın ucuna takmış ve orada bulunan halkın bir kısmı da yapılanlara alkış tutmuştu.

Bu sırada bir jandarma müfrezesi gelmiş, çatışma başlamıştı. Çatışma sonunda, Giritli Mehmet, Şamdan Mehmet ve Sütçü Mehmet katledilmiş, Emrullahoğlu Mehmet Emin yaralı olarak ele geçirilmişti. İki mürteci de kaçmıştı.⁴³⁰

Olayın şoku atlatıldıktan sonra Menemen'e giriş-çıkışlar kontrol altına alınmıştı. Menemen ve Manisa'da sıkıyönetim ilan edilmişti. Ayrıca Dahiliye Vekili Şükrü Kayaile Fahreddin Paşa, olay mahalline gönderilerek geniş kapsamlı bir soruşturma ve inceleme başlatılmıştı. Muğlalı Mustafa Paşa başkanlığında da bir sıkıyönetim mahkemesi kurulmuş, soruşturma ve yapılan incelemeler sonucu hazırlanan iddianameye göre zanlılar yargılanmaya başlanmıştı. Soruşturma ilerledikçe soruşturma alanı genişlemiş ve tutuklananların sayısı da artmıştı. Menemen, İzmir, Manisa, Balıkesir, Konya ve Antalya soruşturma kapsamına girmişti. Nakşibendi tarikatı lideri Erbilli Esad Hoca, halifeleri ve oğlu da İstanbul'dan Menemen'e getirilmişlerdi.

Soruşturma sonucunda, olayın basit bir adli vak'a olmadığı bilakis, cumhuriyet karşıtlarının uzun bir süre hazırlandıkları ve olayın; Menemen'de planlı bir şekilde sahnelendiği belirlenmişti.

Mustafa Kemal Paşa da Dolmabahçe Sarayında ordu ve hükûmet erkânıyla bir toplantı düzenlemiş, olayın derhal üzerine gidilmesi hususunda gerekenlere emir vererek Kubilay'ın şehit edilişiyile ilgili bir kriz masası oluşturmuştu. Ayrıca Türk Ordusuna bir taziye telgrafı göndererek şu düşüncelere yer verilmişti⁴³¹:

“Menemen'de kısa süre önce meydana gelen irtica teşebbüsü esnasında zabıt vekili Kubilay Bey'in vazife ifa ederken düşürüldüğü akibetten Cumhuriyet ordusunu ta'ziyet ederim.

Kubilay Bey'in şehadetinde mürtecilerin gösterdiği vahşet karşısında Menemen'deki ahaliden bazılarının alkışlayarak olanları tasvip eder görünmeleri bütün cumhuriyetçi ve vatanperverler için utanılacak bir durumdur. Vatani savunmak için yetiştirilen Türk askerinin

⁴³⁰Aydın, *Kubilay Olayı*, 10 vd.

⁴³¹Atatürk Araştırma Merkezi. (2006). *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri-Bugünkü Dille*. (Yay. Haz: Ali Sevim vd.) Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 608.

mürteciler karşısındaki yüksek vazifesi, vatandaşlar tarafından yalnız hürmetle karşılandığına şüphe yoktur. Menemen’de ahaliden bazılarının hataları bütün milleti üzmüştür.

İstilanın acılığını tatmış bir muhitte genç ve kahraman zabıt vekilinin uğradığı tecavüzü milletin bizzat Cumhuriyete karşı bir su’i-kast telakki ettiği ve bu pervasızlığı yapanlarla onları cesaretlendirenleri ona göre takip edeceği muhakkaktır...”

Kubilay, 24 Aralık 1930’da büyük ve gösterişli bir cenaze töreniyle toprağa verilmişti. O’nun öğretmenlik yaptığı Zafer Mektebinin ismi “Kubilay Bey Mektebi” olarak değiştirilmiş, Menemen Belediyesi de aldığı bir kararla 25 Aralık gününü “Kubilay Günü” olarak kabul etmişti.

Olayın duyulmasından sonra Darü’l-funûn öğrencileri, Türk Ocakları ve belediyeler başta olmak üzere değişik kurum ve kuruluşlarca miting ve toplantılar düzenlenmişti. Bu toplantılarda bir araya gelen vatandaşlar; Kubilay’ı şehid eden inkılap karşıtlarını lanetleyerek cumhuriyete sahip çıkmışlardı.⁴³²

Menemen’de meydana gelen olayda yer alan, yardım ve yataklık edenlerle ilgili olarak başlatılan yargılama süreci süratle sonuçlandırılmış, 105 sanıktan 5’i kadın 27 kişi beraat etmiş, 78 kişi de çeşitli cezalara çarptırılmışlardı. Sanıklardan 31’i idama mahkûm edilmiş; bunlardan 28’sinin idam cezası TBMM tarafından onaylanarak 3 Şubat 1931’de infaz edilmişti.⁴³³

1.5. Atatürk’ün Vefatı ve İsmet İnönü’nün Cumhurbaşkanı Seçilmesi

Atatürk’ün sağlık durumu, 1937’de bozulmaya başlamıştı. Mücadeleler içinde geçen 57 yıllık bir yaşamın son günlerini karaciğer rahatsızlığıyla didişerek geçiren Atatürk; 10 Kasım 1938’de İstanbul Dolmabahçe Sarayı’nda, saat 09:05’de ebediyete intikal etti.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, Atatürk’ün ölümünden sonra 11 Kasım 1938’de Malatya Milletvekili İsmet İnönü’yü oy birliğiyle Türkiye Cumhuriyeti’nin ikinci cumhurbaşkanlığına seçmişti.

⁴³²Aydın, *Kubilay Olayı*, 117 vd.

⁴³³Aydın, *Kubilay Olayı*, 120 vd.

Atatürk'ün ölümü Türkiye'yi büyük bir yasa boğmuştu. Naaşı, 16 Kasım1938'de Dolmabahçe Sarayı tören salonunda katafalka konulmuş, üç gün üç gece İstanbul ve çevresinden gelen halk, gözyaşları içinde Büyük Önder'in manevi huzurunda saygı duruşunda bulunmuşlardı. Atatürk'ün cenaze namazı ise 19 Kasım1938'de Dolmabahçe Sarayında Diyanet İşleri Başkanı Şerafettin Yaltkaya tarafından kıldırılmıştı.⁴³⁴

Cenazesi ise aynı gün, büyük bir kalabalık eşliğinde Yavuz Zırhlısıyla İzmit'e oradan da Ankara'ya nakledilmişti. Cenaze, 20 Kasım1938'de Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve devlet erkânı tarafından karşılanmış, TBMM'de bir tören düzenlenmişti. Ankaralılar, Atatürk'ün huzurunda saygı duruşunda bulunmuşlardı.

21 Kasım1938'de yabancı misyon temsilcilerinin de katıldığı çok büyük bir cenaze töreni düzenlenmiş ve Atatürk'ün cenazesi geçici olarak Ankara Etnografya Müzesi'ne konulmuştu. Aynı gün akşam, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Atatürk için "Büyük Türk Milletine" oldukça etkileyici bir radyo konuşması yapmıştı.⁴³⁵

İnönü, konuşmasında; "Bütün ömrünü, hizmetine vakfettiği sevgili milletin ihtiram kolları üstünde Ulu Atatürk'ün fani vücudu, istirahat yerine tevdi edilmiştir. Hakikatte yattığı yer, Türk milletin onun için aşk ve ıftiharla dolu olan kahraman ve vefalı göğsüdür. Atatürk, tarihte uğradığımız en zalim ve haksız itham gününde meydana atılmış, Türk milletin masum ve haklı olduğunu iddia ve ilan etmiştir.

İlk önce ehemmiyeti kavranmamış olan gür sesi, asla yıpranmayan bir kuvvetle, nihayet bütün cihanın şuuruna nüfuz etmiştir.

En büyük zaferleri kazandıktan sonra da Atatürk, ömrünü yalnız Türk milletin haklarını, insaniyete ezeli hizmetlerini ve tarihe hak ettiği meziyetlerini ispat etmekle geçirmiştir. Milletimizin büyüklüğüne, kudretine, faziletine, medeniyet istidadına ve

⁴³⁴Güler, Ali.(2002). "Atatürk'ün Ölümü, Cenaze Namazı ve Defin İşlemi". *Türkler 16*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 512 vd.

⁴³⁵İsmet İnönü (*Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1933-1938*), (Haz: İlhan Turan), Ankara:İnönü Vakfı Yayınları, 369 vd.

mükellef olduğu insaniyet vazifelerine sarsılmaz itikadı vardır. ‘Ne mutlu Türk'üm diyene!’ dediğı zaman, kendi engin ruhunun, hiç sönmeyen aşkını en anlamlı bir şekilde özetlemiş idi.(...)

Devletimizin banisi ve milletimizin fedakar, sadık hadimi, İnsanlık idealinin aşık ve mümtaz siması; Eşsiz kahraman Atatürk, Vatan sana minnettardır.”

İsmet İnönü, Cumhurbaşkanı seçildikten sonra ilk iş olarak, CHP’de ve Cumhurbaşkanlığı kurumunda gereklidüzenlemelere gitmiş, Atatürk döneminde kendisine muhalefet eden isimleri görevlerinden uzaklaştırarak kendi kadrosunu oluşturmuştu. Bayar, hükûmeti kurmakla görevlendirilmiş; ayrıca Atatürk dönemindeki küskünlerle uzlaşa ortamı yaratmaya çalışmıştı.

İKİNCİ BÖLÜM

1938-1945 DÖNEMİ TÜRK DIŞ POLİTİKASI ve TÜRK SİYASAL HAYATINA YANSIMALARI

2.1.II.Dünya Savaşı Öncesinde Avrupa Güç Dengelerinde Büyük Değişim ve Türk Dış Politikası

2.1.1. Avrupa’da Güç Dengelerinde Yaşanan Büyük Değişim

Bilindiği gibi Birinci Dünya Harbinin sonuçları, İkinci Dünya Harbinin nedenlerini oluşturmuştur. Çünkü Birinci Dünya Harbi sonunda oluşturulan yenedünya düzeni ve yenilen devletlere imzalatılan barış andlaşmaları mevcut meseleleri halledememiş, aksine yeni meseleleri de beraberinde getirmişti. Avrupa siyasetinde mevcut durumu muhafaza etmeyi düşünen devletlerle siyasi haritayı ve mevcut durumu beğenmeyen devletler saflarını yeniden oluşturmuş ve dünya hızla ikinci bir dünya harbine doğru sürüklenmeye başlamıştı. Türkiye de değişen dünya şartları içinde kendine yer bulmaya çalışmıştı.

Birinci Dünya Harbini bitiren barış andlaşmalarındaki haksız ve adaletsiz uygulamalar, yenilen ülkelerin kamuoyunda ciddi bir tepki uyandırmış, Milletler Cemiyeti ve yenedünya düzenine karşı toplumsal bir refleks geliştirmeye başlamışlardı. Nitekim savaştan mağlup olarak çıkan Almanya’da Versailles Andlaşmasının getirdiği siyasi yükümlülüklerin yanı sıra Fransa ve İngiltere başta olmak üzere bazı Avrupa ülkelerine ödediği yüksek savaş tazminatı, yüksek enflasyon ve işsizliği tetiklemiş; bu nedenle ülke ekonomik, siyasi ve toplumsal bakımdan oldukça zor bir dönemece girmişti. İşte bu durum Alman toplumunda “Versailles zincirlerinin kırılması” yönünde milli bir refleks oluşmuş, sözkonusu toplumsal refleks de Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi (Nazi Partisi) ve onun lideri Adolf Hitler’i iktidara taşımıştır. “Bir Millet, Bir Devlet” ilkesiyle yola çıkan Hitler, Almanya dışında yaşayan bütün Almanları birleştirerek onların tek bir devlet çatısı altında toplanmasını amaçlamış ve 16 Mart 1935’te Versailles Andlaşmasının silahlanmasını kısıtlayan hükümlerini tanımadığını ilan ederek hızla silahlanmaya başladı. Böylece İkinci Dünya Savaşına giden süreci başlatmıştı.⁴³⁶ Öte taraftan

⁴³⁶Armaoğlu, F. (1992).20. Yüzyıl Siyasi Tarihi I (1914-1990). Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 246-253; Oran, B. (2001).Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Olaylar, Belgeler, Yorumları: (1918-

Japonya ile 25 Kasım 1936'da Antikomintern Paktını imzalayan Almanya, Berlin-Tokyo mihverini oluşturmuş, Fransa ile Sovyet Rusya arasında sıkışıp kalmaktan kurtulmuş ve önemli bir müttefik kazanmıştı.⁴³⁷

Almanya'nın yanı sıra İtalya da savaş sonunda büyük bir düş kırıklığına uğramış ve gizli antlaşmalarla kendisine vaad verilen topraklara sahip olabilmek amacıyla yayılcı ve saldırgan bir siyaset izlemeye başlamıştır. İtalyan toplumunun uğradığı hayal kırıklığını Mussolini gidermiş, "Il Duce" unvanını kullanan Mussolini, ülkenin meselelerini çözeceğini vaat ediyor ve Malta, Korsika ve Tunus'u İtalyan topraklarına katıp eski Roma İmparatorluğu'nun ihtişamlı günlerine geri dönüleceğine dair söz veriyordu. Uluslararası arenada güçlendiğini hissettiği 1935'te Habeşistan'a asker çıkarmış ve uzun bir savaş sonunda Habeşistan'ı işgal eden Mussolini, 1 Kasım 1936 tarihinde Almanya ile Berlin-Roma Mihverinin kurulduğunu açıklamıştı.⁴³⁸ Ardından, 14 Eylül 1937'de Lyon konferansından sonra imzalanan uluslararası andlaşmadan duydukları rahatsızlığın da etkisiyle 5 Kasım 1937'de Komintern Paktına katılan anlaşmayı imzalayarak Berlin-Roma-Tokyo Mihverini oluşturmuşlardı. 22 Mayıs 1939'da da Almanya ile Mihver ittifakını askeri hükümlerle resmi hale getiren Çelik Pakt'ı imzalamıştı.⁴³⁹

Almanların 1 Eylül 1939 sabahı Polonya sınırlarını geçerek II. Dünya Harbine başlamasından sonra Mussolini de 10 Haziran 1940'da Almanya ile birlikte Mihver Devletleri bloğunda savaşa girmişti. Daha sonraki süreçte, yani 27 Eylül 1940'da Almanya ve Japonya ile Mihver ittifakının son belgesi olan Üçlü Pakt'ı da imzalamıştı.⁴⁴⁰ Almanya, İtalya ve Japonya dışında Macaristan, Romanya, Bağımsız Hırvatistan Devleti, Finlandiya ve Bulgaristan da Birinci Dünya Savaşı sonunda oluşturulan yenisidünya

1980). İstanbul: İletişim Yayınları, 297, 298; Kürümoğlu, M. E. (2011). *Yalta-Postdam Sonrası Uluslararası Düzenin Kurulması ve Türkiye (Türk Basınına Göre 1945)*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara, 1.

⁴³⁷Armaoğlu, age.,261 vd.

⁴³⁸Armaoğlu, age.,261; Uçarol, Rifat. (2006). *Siyasi Tarih (1789-2001)*. İstanbul: Der Yayınları, 625 vd.; Anchieri, E. (1959). "Roma-Berlin Mihverinin İç Yüzü (1937-1940)". (Türkçeye çeviren: S. Derbil). *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 16/1-4. ss. 58-70, 59 vd.

⁴³⁹Armaoğlu, age.,262; Dilek, M. Sait. (2012). Akdeniz'de Yaşanan Güvenlik Sorunu ve Büyük Güçlerin Politikası (1936-1939). *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. Volume 7/4. Fall. p. 1519-1540, 1530.

⁴⁴⁰Anchieri, agm.,59 vd.

düzeninin tekrar gözden geçirilmesini isteyen ülkeler olarak mihvere katılmışlardı. Savaşta Revizyonist ülkeler olarak anıldılar.

Yenidünya düzeninin mimarı İngiltere ve Fransa da mevcut siyasi haritanın korunmasını isteyen ve değişiklik yapılmasına karşı çıkan ülkelerdi. Amerika Birleşik Devletleri ise başlangıçtan itibaren Milletler Cemiyetine girmeyerek Avrupa meselelerine kayıtsız kalmış; fakat Japonya'nın Pearl Harbor Saldırısı ile Müttefik Devletler safında yer alarak savaşa katılmıştı. SSCB de ülkesinde gerçekleşen Bolşevik devrimi dolayısıyla önceleri Avrupa'dan tecrid edilmiş, hatta Almanya ile askeri ittifak andlaşması imzalayarak Mihverle işbirliğine girişmişti. Ancak Almanya'nın saldırısından sonra SSCB de Müttefik Devletler safına katılarak savaşa girmiştir. İngiltere, Fransa, ABD, SSCB'den başka Çin Cumhuriyeti, Polonya, Hollanda, Lüksemburg, Belçika, Yugoslavya ve Yunanistan da Mihver'e karşı savaşan ülkelerdi. Bu ülkelere de savaşta Anti Revizyonist Ülkeler veya Müttefik Devletler denilmişti.⁴⁴¹

2.1.2.II. Dünya Savaşı Öncesi Türk Dış Politikası

İkinci Dünya Harbi arefesinde bu gelişmeler yaşanırken Türkiye de pek çok meselesini çözümlemiş, "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" ilkesini temel alan⁴⁴² barışçı bir siyaset takip etmişti. Türkiye, bu süreçte öncelikli olarak Misak-ı Milli ve Lozan Barış Antlaşmasıyla şekillenen mevcut yapının korunması yönünde çaba sarfetmişti. Ayrıca Avrupa'da savaş sonrası oluşan dengeyi korumayı amaçlayan devletlerin çabalarına da katkıda bulunmuştu. Türkiye, takip ettiği bu siyaset doğrultusunda gerek komşu devletlerle ve gerekse Balkan ve Orta Doğu devletleriyle yakın ilişkiler kurmaya özen göstermiş, mevcut durumun sürdürülmesini amaçlamıştı. Bu bağlamda Türkiye, Bulgaristan, Yugoslavya, Yunanistan, Romanya ve Arnavutlukla iyi komşuluk ve dostluk andlaşmaları imzalmış, aradaki soğukluğun giderilmesi yönünde önemli adımlar atmıştı. Böylece hem uluslararası ilişkilerde mevcut meseleleri barışçı yollardan çözmeyi denemiş hem de kendisine yönelebilecek olası bir askeri müdahaleye karşı da sınırlarının ötesinde ortak bir güvenlik

⁴⁴¹Sander, Oral. (2007).*Siyasi Tarih: 1918-1994*. Ankara: İmge Yayınları, 14-15.

⁴⁴²Uçarol, age., 628.

sistemi oluşturmaya amaçlamıştı. ⁴⁴³Bu amaçla Türkiye sınır komşularından başlamak üzere doğuya da yüzünü çevirmiş ve Sovyet Rusya, İran, Irak ve Suriye ile ikili anlaşmalar andlaşmalar imzalamıştı. İlkın, Sovyet Rusya ile 17 Aralık 1925'te Dostluk Saldırmazlık ve İttifak Andlaşması imzalayan Türkiye, daha sonra Musul ve İskenderun Sancağının geleceğiyile ilgili kararlar almış, sınır anlaşmazlıkları ve hilafetten kaynaklanan soğukluğu giderecek adımlar atmıştı. Bu amaçla 30 Mayıs 1926'da Suriye Hükûmeti ve Fransa ile Türkiye-Suriye sınırını belirleyen bir sözleşme imzalanmıştı. Irak Milli Hükûmeti ve İngiltere ile de 5 Haziran 1926'da Ankara Andlaşması imzalanarak pürüzler giderilmeye çalışılmıştı.

Ülke sınırlarının korunması ve güvenlik politikaları dolayısıyla Güney Doğu Avrupa ve Akdeniz güvenliğine de önem vermiş, İtalya ile 30 Mayıs 1928'de Dostluk Antlaşması imzalamıştı. Ayrıca uluslararası barışı korumak ve savaşı yasaklamak amacıyla 27 Ağustos 1928'de gerçekleştirilen Briand-Kellog Paktına da 19 Ocak 1929'da dahil olmuş ve Batı ile ilişkilerini geliştirmeyi amaçlamıştı. Yine aynı doğrultuda Sovyet Rusya'nın öncülüğünde 9 Şubat 1929'da imzalanan Litfinov Protokolüne de 1 Nisan 1929'da dahil olarak bölge ve dünya barışına katkı sağlayacak bir girişime imza atmıştı. ⁴⁴⁴Yine bu süreçte Balkan ülkeleriyle 1930-1934 yılları arasında devam eden görüşmeler ve gerçekleştirilen konferanslarla oluşturulan Balkan paktının mimarlarından biri olmuştu. ⁴⁴⁵İkinci aşamada ise 8 Temmuz 1937'de İran, Irak ve Afganistan'ı içine alacak dördü bir pakt imzalanarak bölgesel savunma gayretlerini sürdürmüştü. Diğer taraftan Türkiye, 18 Temmuz 1932'de Milletler Cemiyetine üye olmuş ve uluslararası ilişkilerine yeni bir boyut kazandırmıştı.

1930'lu yıllar Türk Alman ilişkilerinin de geliştiği yıllar olmuştu. Türkiye, siyasi gelişmeler yanında ülke dahilinde I. Beş Yıllık Sanayi planıyla iktisadi kalkınma hamlelerini başlatmıştı. Tabii olarak, kurulacak fabrikaların ve gerçekleştirilecek sanayi atılımları için gerekli alt yapıya sahip olamadığı için gelişmiş ülkelerin teknolojik desteğine ihtiyaç duymuştu. Bu tarihlerde İngiltere ve Fransa başta olmak üzere Batılı devletlerle olan siyasi ilişkilerini istediği düzeye ulaştıramayan Türkiye, Almanya'yı da göz ardı etmek istememişti.

⁴⁴³Koçak, Cemil. (1986). *Türkiye'de Milli Şef Dönemi I: 1938-1945*. İstanbul: İletişim Yayınları, 229.

⁴⁴⁴Dilek, M. Sait. (2013). "Büyük Güçlerin Politikaları ve Briand-Kellogg Paktı". *Uluslararası İlişkiler Dergisi*. 10/37(Bahar). ss. 145-169, 154.

⁴⁴⁵Koç, Nurgün. (2016). "İkinci Dünya Savaşı Öncesi Balkanlar'daki Politik Gelişmeler ve Türkiye". *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*. Yıl:11. Sayı: 22(Yaz). ss. 39-60. Konya, 40 vd.

Hatta bu dönemde Türkiye'nin Almanya ile ticari ilişkilerinde başta ihracaat, ithalat ve kredi anlaşmaları olmak üzere önemli bir gelişme yaşanmıştı. Nitekim 1933'te iktidara gelen Hitler, Orta Avrupa ve Balkanlarda nüfuz alanları oluşturmak niyetiyle iktisadi gücünü siyasi emellerini gerçekleştirmek amacıyla kullanmaya başlamış, Türkiye ile ticari ve sınai işbirliğini güçlendirmişti. Öyle ki, bu dönemle birlikte Almanya'nın; Türkiye'nin dış ticaret hacmindeki payı büyük ölçüde artmıştı. Başlangıçta iktisadi gücünü siyasi nüfuzunu artırmak için bir araç olarak kullandığı anlaşılmayan Almanya'nın Türkiye üzerinde kurmaya çalıştığı siyasi hakimiyetin sonuçları; 1936 yılından itibaren görülmeye başlamıştı. Almanya, Türkiye üzerindeki iktisadi nüfuzunu kullanarak, İngiltere ve SSCB ile ilişkilerini rafa kaldırıp O'nu Berlin-Roma Mihverine dahil etmeye çalışmıştı.⁴⁴⁶Fakat Motreux Boğazlar Sözleşmesi, Türkiye'nin harici siyasetinde önemli bir belirleyici olmuş, bu tarihten sonra Almanya'ya ihtiyatla yanaşmıştı. Çünkü Almanya ve İtalya Motreux Boğazlar Sözleşmesini tasvip etmemişlerdi. Diğer taraftan Türk-İngiliz ilişkileri, 1936 Montreux Boğazlar Sözleşmesinden sonra hızla düzelmişti.⁴⁴⁷

Motreux Boğazlar Sözleşmesinden sonra Türk-İngiliz ilişkilerinde yaşanan ikinci önemli gelişme ise Nyon Konferansı sürecidir. Nyon Konferansı, İtalya'nın Akdeniz politikasından kaygılanan Türkiye'nin İngiltere'ye daha da yakınlaşmasına ve karşılıklı güvenceler sistemine dayalı politikalar izlemesine neden olmuştu.⁴⁴⁸Akdeniz'de korsanlığın önüne geçilmesi ve güvenliğin yeniden sağlanması amacıyla Türkiye 5 Eylül 1937'de konferansa katılmış⁴⁴⁹ ve Lyon Andlaşmasına imza atmıştı.⁴⁵⁰Sovyetler Birliği ve Balkan

⁴⁴⁶Armaoğlu, age.,353.; Koçak, C. (1991). *Türk-Alman İlişkileri(1923-1939) İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde Siyasal, Kültürel Askeri ve Ekonomik İlişkiler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu,199; Yavuz, Ahmet. (1976).*Türkiye Cumhuriyeti'nin Akdettiği Milletlerarası Antlaşmalar*. Ankara, 264; *Düştur*, 3. Tertip, Cilt: 16, 645.;*Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)*. (1982). (Mehmet Gönlübol, Cem Sar ve Diğerleri).Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 120 vd.; Glasneck, Johannes. (1966). "Alman Faşizminin Türkiye'deki Propaganda Faaliyetleri". (Çeviri: Murat Çakır). (1966 yılında Halle'de Martin-Luther-Üniversitesinin "Wissenschaftliche Beiträge" adlı dizininde yayınlamıştır.), 3.

⁴⁴⁷Özçelik, M.(2010). "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Sayı: 29 Yıl: 2010/2. ss. 253-269, 254.

⁴⁴⁸*Documents on British Foreign Policy 1919-1939*. (1982).(Ed.W.N.Medlicott-Douglas Dakin). XIX. London, 203.

⁴⁴⁹*Documents on British Foreign Policy 1919-1939*, 234 vd.; Ankara Hükümeti, Fransa Büyük Elçisi Ponsot ve Büyük Britanya Maslahatgüzarı Morgan tarafından 6 Eylül 1937 tarihinde konferansa davet edilmiştir. Bkz. *Aydın Tarihi*. (Eylül 1937). Sayı: 46, 175; Dışişleri Bakanı Tefik Rüşü Aras, Cenevre'de bulunduğu için ona vekâlet eden Numan Menemencioğlu daveti kabul etmiştir. Bkz. *Aydın Tarihi*. (Eylül 1937), 185 vd.

⁴⁵⁰Nyon'da gerçekleştirilen toplantılar sonucunda 14 Eylül 1937 tarihinde imzalanan Nyon Anlaşması, Akdeniz'de ticaret gemilerini denizaltıların saldırılarına; 17 Eylül 1937 tarihli Cenevre anlaşması ise ek bir

ülkelerinin Nyon Konferansı'na katılma kararı almaları Türkiye'nin Lyon konferansına ve daha sonraki sürece dahil olmasını kolaylaştırmıştı. ⁴⁵¹

Konferansa, İtalya⁴⁵², Almanya ve Arnavutluk katılmamışlardı. Nedeni ise Akdeniz'de İngiliz-Fransız nüfuzunun artmasından duydukları rahatsızlıktı. Boğazlar rejiminin değişmesi ve Boğazları tekrar tahkim hakkını elde etmesi ile Lyon Konferansı kararları Türkiye'nin Güney Doğu Avrupa'daki önemini artırmış; başta İngiltere olmak üzere, Fransa, İtalya ve Almanya Türkiye'nin güveni kazanmak için ilişkilerini gözden geçirmek zorunda kalmışlardı. ⁴⁵³

Söz konusu süreçte İngiltere ile ilişkiler hızla düzelirken yakın komşumuz Sovyetlerle olan ilişkiler de bozulmaya başlamıştı. 1939 yılına gelindiğinde Türkiye'nin Sovyetlerle ilişkilerini dostane bir şekilde devam ettirmesi yönündeki çabalarına rağmen, Sovyetler Birliği'nin Türkiye politikası tünüyle değişmiş, Türkiye dostluğunu 23 Ağustos 1939'da imzalanan Sovyet-Alman saldırmazlık paktına ve askeri ittifakına tercih etmişti. ⁴⁵⁴

Nihayet, iki taraf arasındaki kutuplaşma 1 Eylül 1939 tarihinde Almanya'nın Polonya'ya saldırmasıyla savaşa dönüşmüş; Türkiye bu savaşta taraf olmamak için büyük bir mücadele vermiş, ⁴⁵⁵ ülkesinin toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını hiçbir taviz vermeden muhafaza

anlaşma olarak deniz üstü gemilerin ve uçakların saldırılarına karşı alınacak önlemleri düzenlemiştir. Türkiye'nin Çanakkale Boğazı, Marmara Denizi ve Karadeniz'de denizaltı gemilerinin talimine tahsis edilmek üzere üç mıntıka talebi de uygun görülmüştü. TBMM, 18 Eylül 1937'de Nyon ve Cenevre Anlaşmalarını onaylamıştı. Bkz., TBMM (1937). *TBMM Zabıt Ceridesi*. Devre: V. Cilt: 19. İçtima: 2. 77. İnıkad. 18 Eylül, 340 vd.; *T. C. Resmi Gazete*. (1937). 20 Eylül. Sayı: 3713, 8729 vd.; Dilek, Akdeniz'de Yaşanan Güvenlik Sorunu ve Büyük Güçlerin Politikası, 1523 vd.

⁴⁵¹ *Ayin Tarihi*. (Eylül 1937), 186 vd.

⁴⁵² *Ayin Tarihi*. (Eylül 1937), 184; Çakmak, Zafer. (2009). *İkinci Dünya Savaşı Öncesi Akdeniz'de Korsan Denizaltılar Sorunu Nyon Antlaşması*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 47.

⁴⁵³ B. Oran, *age.*, 271; Çelebi, M. (2005). "Atatürk Dönemi ve Sonrasında Türkiye-İtalya İlişkilerini Etkileyen Faktörler". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. Cilt: XXXI, Sayı: 91, Bahar-2015, ss. 93-130, 114.

⁴⁵⁴ Gürün, Kamuran. (1983). *Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan Günümüze Kadar)*. Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 72; Avcı, Orhan. (1996). "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'nin Dış Politikası". *Askeri Tarih Bülteni Dergisi*. (Ağustos). Ankara, 164; Ertem, Barış. (2010). "Türkiye Üzerindeki Sovyet Talepleri ve Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1947)". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research Volume 3/11. (Spring)*. p. 252-273, 254 vd.

⁴⁵⁵ Manka, A. (2008). *Anadolu Ajansı ve İkinci Dünya Savaşı*. Ankara, 26.

ederek savaşın dışında kalmayı ve büyük devletler arasında bir denge unsuru olarak gelebilecek saldırılardan korunmaya çalışmıştı.⁴⁵⁶

Avrupa'nın büyük bir savaşın eşiğine geldiği bu günlerde Türkiye; Akdeniz ve Balkanlardan gelebilecek tehdit ve tehlikelere karşı yine bir savunma refleksi gerçekleştirmiş ve Türk-İngiliz-Fransız Deklerasyonlarına imza atmış ve takip ettiği denge politikalarıyla olası bir savaş öncesi kendisini güvence altına almaya çalışmıştı.

2.1.2.1. Anti-Revizyonist Devletlerle İlişkiler ve Türk-İngiliz-Fransız Görüşmeleri

Türkiye'nin Milletler Cemiyetine üye olmasından sonra Türk-İngiliz ilişkileri normale dönmesine karşın iki devlet arasındaki iyi ilişkiler somut bir hale getirilememiş, bir dostluk ya da tarafsızlık antlaşması imzalanmamıştı. Avrupa'da savaş rüzgarlarının esmeye başlamasından itibaren Türkiye, İngiltere ile bir ittifak içinde yer alma isteğini çeşitli vesilelerle dile getirmiş; fakat İngiltere iki ülke arasında yapılacak bir ittifak antlaşması için mevcut siyasi durumun uygun olmadığını belirterek geri çevirmişti. Çünkü İngiltere İtalya ve Almanya'ya karşı yatıştırma siyaseti izliyor ve Türk-İngiliz ittifakı bu tarihlerde İngiliz siyasetine ters düşüyordu. 938 Eylülünde Fransa ile başlayan görüşmelerde Türkiye, yapılacak antlaşmaya, Fransa ile birlikte İngiltere'nin de katılmasını ve bu arada Hatay uyuşmazlığına son verilmesini talep ettiğinde İngiltere, yine Mihver Devletleri ile ilişkisini bozmak istemediğinden bu talebe de olumlu cevap vermemişti.⁴⁵⁷

Almanya'nın 15 Mart 1939'da Çekoslovakya'yı, ardından İtalya'nın 7 Nisan 1939'da Arnavutluk'u işgal etmesiyle durum değişmişti.⁴⁵⁸ Çünkü Avrupa'da genel bir savaş kaçınılmaz hale gelmişti. Söz konusu durum sadece İngiltere'yitelaşlandırmamış, İtalya'nın Türkiye'nin güvenlik bölgesi sayılan Arnavutluk'u işgal etmesi, Türkiye'yi de yeni ittifak

⁴⁵⁶Sarınay, Y. (2000). "Atatürk'ten Günümüze Türk Dış Politikası Hakkında Genel Bir Değerlendirme". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. 16/48. (Kasım 2000). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 865; Köroğlu, Ö. (2011). *İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin Askeri Durumu ve Savaş Dışı Politikası*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Basılmamış Doktora Tezi. Ankara, 24.

⁴⁵⁷Oran, age., 274.

⁴⁵⁸Soysal, İsmail. (2000). *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I (1920-1945)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 599; Olaylarla Türk Dış Politikası (Bölüm II: İkinci Dünya Savaşında Türkiye, Haz. Ahmet Şükrü Esmer, Oral Sander,), Ankara 1989, 138; Koçak, *Türk-Alman İlişkileri*, 138 vd.

arayışlarına sevk etmişti. O andan itibaren İngiltere siyasetini değiştirmiş ve kendi çıkarlarının tehlikeye girdiğinin farkına vararak 1939 yılı Mart ayından itibaren Türk-İngiliz ittifakını gerçekleştirebilmek için büyük bir çaba sarf etmeye başlamıştı. Mihver Devletlerinin birbirini izleyen saldırıları karşısında Fransa ve İngiltere, Sovyetler Birliği ile birlikte Mihver devletlerinin yeni saldırılarına karşı çare ararken, İngiltere yatıştırma siyasetini de bir kenara bırakarak, 31 Mart 1939'da Polonya'ya tek yanlı güvence vermekle işe başlamıştı. Sovyetler Birliği de Çekoslovakya'yı işgali nedeniyle 19 Mart 1939'da Almanya'yı protesto etmiş, Londra ve Paris ile görüşmelere geçerek, 21 Mart'ta İngiltere, Fransa ve Polonya ile birlikte bir savunma cephesi kurulması için öneride bulunmuştu.⁴⁵⁹

İngiliz ve Fransız Hükûmetleri, 13 Nisan 1939'da da Yunanistan ve Romanya'ya tek yanlı güvence verdiklerini resmen açıklamışlar, gereken lüzum üzerine bu güvenceye Türkiye'nin de katılmasını istemişlerdi. Türkiye bu öneriye olumlu yaklaşmış, 13 Nisan 1939 tarihinde başlayan Türk-İngiliz görüşmeleri, Fransa'nın da desteklemesiyle bir ay kadar sürmüştü. İngiltere Dışişleri Bakanı Halifax tarafından 12 Nisan 1939'da Ankara Büyükelçisi Knatchbull-Hugessen'e gönderilen tasarı metni, 13 Nisan 1939'da bir muhtıra ile Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'na iletilmişti. Muhtırada, Mihver Devletlerinin Avrupa'yı hakimiyetleri altına almak istedikleri belirtiliyor ve buna karşı bir ittifak öneriliyordu. Aynı muhtırada İtalya'nın Akdeniz'de doğrudan veya dolaylı bir tehdit oluşturmaya karşı da İngiltere'nin Türkiye'ye yardıma hazır olduğu, buna karşı Türkiye'nin de bir İtalyan-İngiliz Savaşında onun yardımına gelmesi gerektiği belirtiliyordu. Ayrıca Balkanlarda oluşacak bir Alman tehdidine karşı Fransa ile birlikte Romanya'ya bir güvence vermeyi düşündükleri, Türkiye'nin de bu güvenceye katılmak isteyip istemediği öğrenilmek istenmişti. Yine Bulgaristan'ın tarafsızlığını sağlamak konusunda Türkiye'nin ne yapabileceği sorulmuştu.⁴⁶⁰

Türk Hükûmetince 15 Nisan 1939'da İngiltere Büyükelçiliğine gönderilen iki sayfalık cevabi yazıda; Mihver Devletlerinin Avrupa'yı hakimiyetleri altına almak istedikleri, İtalya'nın Akdeniz'e hakim olması ihtimalinin İngiltere gibi Türkiye'yi de tehdit ettiği ve bu

⁴⁵⁹Atabey, Figen.(2014). "İkinci Dünya Harbi Öncesi Türk-İngiliz-Fransız Ortak Deklarasyonu". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 7/31. ss. 296-304, 297 vd.

⁴⁶⁰Özgüldür, Yavuz. (1999). "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikasını Belirleyen İki Antlaşma ve Sonuçları: Türk-İngiliz-Fransız İttifak Antlaşması ve Türk-Alman Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması". *Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri II*. ss. 83-93, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 84 vd.

durumda iki ülkenin menfaatlerinin birbiriyle örtüştüğü belirtilmişti.⁴⁶¹ İlgili yazıda; Mihver Devletleri, Akdeniz’de veya Balkanlarda saldırıya geçmedikçe Türkiye’nin tarafsız kalmasını, Boğazların savunulması için İngiltere’nin gerekli yardımda bulunmasını, Sovyetler Birliği ile işbirliğinin sağlanmasını, Bulgaristan ile Romanya’yı uzlaştırma teşebbüsüne İngiltere’nin de yardımcı olmasını ve görüşmelerin gizli tutulmasını içeren talepler yer almıştı.⁴⁶² Mihver Devletlerinin özellikle Almanya’nın tehdidiyle karşı karşıya kalmak istemeyen Türkiye, İngiltere’nin garantisini kabul etmekle beraber bunun tek taraflı değil, karşılıklı olmasını talep etmişti. Haklı olarak Türkiye, İngiltere’nin nasıl bir taahhütte bulunduğunu bilmek istemişti.

Türkiye’nin bu talebi, İngiltere tarafından da uygun görülerek Türkiye’yi “Barış Cephesi”ne dahil edecek görüşmelere başlanmıştır.⁴⁶³ Tam bir gizlilik içinde yürütülen görüşmeler bir ay kadar sürmüş, Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu ile İngiltere’nin Ankara Büyükelçisi Knatchbull Hugessen arasında Ankara’da gerçekleştirilmiştir. Gelişmelerden Türkiye’nin Londra Büyükelçisi Tefik Rüşti Aras’a da bilgi verilmiştir.⁴⁶⁴ Türkiye, bu süreçte savaşın Akdeniz’e ve Balkanlara yayılması ihtimali üzerinde durmuş ve bu durumda İngiltere ile Türkiye’nin işbirliği içerisinde olmasını sağlayacak bir anlaşma teklifi hazırlamıştı.⁴⁶⁵ Karşılıklı görüşmelerden sonra hazır hale getirilen Türk-İngiliz ittifakına Fransa’nın da katılacağı bildirilmiş; fakat Fransa’nın katılımına sıcak bakmayan Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, bu düşüncesini 10 Mayıs 1939’da İngiliz ve Fransız Büyükelçilerinin kendisini ziyaret ettiklerinde açıklamıştı. Saraçoğlu, hazırlanan öneriyi ilke olarak iyi karşıladıklarını; ancak Hatay’ın geleceği hakkında kesin bir karara ulaşılmadan Fransa ile bir ittifaka girmenin mümkün olamayacağını, deklarasyonların ikili olarak ayrı ayrı ve zamanı gelince imzalanabileceğini ifade etmişti.⁴⁶⁶

⁴⁶¹Armaoğlu, *age.*,354; Soysal, 1982: 374-375.

⁴⁶²Gürün, Kamuran(1991).*Türk-Sovyet İlişkileri (1923-1950)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 177.

⁴⁶³Armaoğlu, *age.*,354 vd; *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 138 vd.; T.C. Dışişleri Bakanlığı. (1974). *Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl: Montreux ve Savaş Öncesi Yıllar*, Ankara: Ankara: Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü Yayınları, 187.

⁴⁶⁴Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon No:30 1000, Kutu No:243, Dosya No: 642, Sıra No: 25.

⁴⁶⁵Soysal, İsmail. (1982). “1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı”. *Belleten*. Sayı:182. Nisan. ss. 367-415, 376.

⁴⁶⁶Güçlü, Yücel. (2001). “Turco-British Reapprochment On The Second World War”. *Belleten*. Sayı: 65. Nisan. ss. 257-312.

2.1.2.1.1. Türk-İngiliz Ortak Deklerasyonunun İmzalanması

12 Mayıs 1939'da imzalanan Türk- İngiliz Ortak Deklerasyonu (Declaration Commune), Başbakan Dr. Refik Saydam tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisinde, İngiltere Başbakanı Neville Chamberlain tarafından da İngiltere parlamentosunda eş zamanlı ilan edilmişti. Türkiye ve İngiltere yayınladıkları ortak deklarasyonla uzun süreli ve karşılıklı bir yardım andlaşması imzalanıncaya kadar bir saldırı halinde karşılıklı yardım ve iş birliği konularında anlaştıklarını bir Deklerasyonla açıklamışlardı.⁴⁶⁷ Yedi Maddeden oluşan deklarasyon şu hususları içermekteydi:

1. Türkiye ve Büyük Britanya Hükûmetleri, birbirleri ile sıkı bir istişarede bulunmuşlardır. Aralarında cereyan eden ve halen devam etmekte olan müzakereler, görüşlerinde mutad birliği tebarüz ettirmiştir.

2. İki devletin, kendi milli emniyetleri nefine olarak, karşılıklı taahhütleri tazammum edecek uzun müddetli nihai bir antlaşma akdetmeleri takarrür etmiştir.

3. Bu nihai antlaşmanın akdine intizaren, Türkiye Hükûmeti ve büyük Britanya Hükûmeti, vuku bulacak bir tecavüz hareketinin Akdeniz mıntıkasında bir harbe saik olması halinde, yekdiğeri ile bilfiil işbirliği yapmaya ve yeddi iktidarında bulunan bütün yardımı ve müzaheretini birbirlerine göndermeye hazır bulunduklarını beyan ederler.

4. Gerek beyanat ve gerek derpiş edilen antlaşma hiçbir memleket aleyhine müteveccih değildir. Ancak lüzumu tahakkuk ettiği takdirde, Türkiye ve büyük Britanya arasında bir yardım ve muzaheret teminine matuftur.

5. Nihai antlaşmanın ikmalinden evvel, karşılıklı taahhütlerin mevkii fiile geçmesini icap ettirecek şartların daha sahih bir surette tayini de dahil olmak üzere, bazı meselelerin

⁴⁶⁷TBMM .(1939). *TBMM Zabıt Ceridesi*. DEVRE: IV. CİLT: 2, İÇTİMA: Fevkalade. 11. İnikadç 12 Mayıs. 67 vd.; Düstur, 3. Tertip, Cilt: 20, 631; *Ulus Gazetesi*. (1939). 13 Mayıs; Armaoğlu, *age.*,355 vd.; Soysal, *age.*, 600

daha derin bir tetkike ihtiyaç gösterdiği her iki Hükûmetçe de kabul edilmektedir. Bu tetkik devam etmektedir.

6. İki Hükûmet, Balkanlar'da emniyeti tesis etmek lüzumunu dahi tasdik ederler ve bu gayeyi en seri bir surette istihsal için müşavere halindedirler.

7. Şurası mukarrerdir ki, yukarıda zikredilmiş olan hükümler, iki Hükûmet'ten her hangi birinin, sulhun takviyesindeki umumi menfaat iktizasında olarak, diğer Hükûmetlerle antlaşmalar akdetmesine mani değildir.

Sözkonusu deklerasyonla taraflar; İtalya'nın Akdeniz'de yayılmacı siyasetine ve Akdeniz'de bir savaşa neden olması ihtimaline karşı birbirleriyle işbirliği yapmaya karar vermişlerdi. Diğer taraftan, açıkça ifade edilmese de Almanya'nın yayılmacı siyasetine karşı Balkanlarda güvenliğin sağlanmasının gerekliliğine de vurgu yapmışlar; fakat nihai kararı, kesin antlaşmanın imzalanmasından önce yapılacak görüşmelere bırakmışlardı. Görüşmeler sırasında İngiltere, 3. maddenin Akdeniz'den başka Balkanları da kapsamasını istemiş, ancak Türkiye bunu Sovyet Rusya ve Bulgaristan çekincesi koyarak kabul etmemişti. Bunun için Deklerasyonun 6. maddesinde Balkanların güvenliği için iki Hükûmetin görüşmelere devam edeceği vurgusu yapılmıştı. İngiltere, verdiği garanti dolayısıyla Romanya'nın yardımına gitmek zorunda kalırsa, söz konusu yardım; ancak Boğazlar yoluyla yapabilecekti. Böyle bir taahhüt, önemli yükümlülükleri beraberinde getireceğinden Romanya konusuna çekince koymuştu. Açıkçası Türkiye, Montreux Boğazlar Sözleşmesine göre, savaşan bir taraf olarak İngiltere'ye Boğazları açabilmesi için kendisinin de savaşa katılması gerekeceğinden, ülkesine yönelecek bir Sovyet saldırısına karşı Romanya'ya garanti vermeye cesaret edememişti.⁴⁶⁸

Başbakan Dr. Refik Saydam, TBMM'de yaptığı konuşmada Türk-İngiliz deklerasyonun önemini vurgularken; "Avrupa'da ve bütün Dünyada baş gösteren ihtilaflar önünde, sulhperver siyasetimizin samimi bir tezahürü olan bitarafılığı muhafaza etmek, Cumhuriyet Hükûmeti için esas siyaseti teşkil etmekte bulunuyordu. Fakat hadisatın Balkan

⁴⁶⁸Soysal, 1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı, 370 vd.

Yarımadasına sirayet etmesi ve Akdeniz emniyetinin milli hayatımızda kendini yeniden hissettirmesi anından itibaren, Hükûmetimiz, kendisini ciddi bir emniyet meselesi karşısında bulmuş ve bu emniyeti tehlikeli tesadüflere maruz bırakmaksızın, lakayt ve bitaraf bir vaziyette bulunmanın mümkün olmayacağı kanaatine varmıştır...

Cumhuriyet Hükûmeti, hiçbir memleket aleyhine müteveccih olmayan, hiçbir memleketi ihata ve ızzar maksadına matuf bulunmayan, bilakis, milletleri harbin feci akıbetinden masun bulundurmak maksadını güden bir sulh, müdafaa ve emniyet beraberliğinde İngiltere ile yan yana yürümek ve yer almak için bugün milletvekillerinin müsaade ve tasvibini istemeye gelmiştir.

Türkiye Hükûmeti bugüne kadar bölgesel çatışmalardan mümkün olduğu kadar uzak durmaya çalışmış ve Türkiye politikasının ana çizgisinin dünyada meydana gelen çatışmalardan uzak durmak ve tarafsız kalmak olduğunu açıklamıştır.

Ancak bölgede meydana gelen olaylar ve Balkanlara sıçramasından dolayı Akdeniz’de barış meselesi yeniden milli yaşamda hissedilmeye başlamış ve Türk Hükûmeti milli barışın tehlikeli olaylarla karşı karşıya olduğunu görmüştür ve artık tarafsız kalmak hiç de kolay değildir. Bu yüzden barışın tehlikeye girmemesi için çareler düşünülmektedir.

Türkiye, Akdeniz’i ortak vatan olarak görmekte ve tüm Akdeniz ülkelerinin varlığının kabul edilmesini istemektedir.

Akdeniz’de bir yasanın olması kimseyi var olan haklarından mahrum etmez. Tam tersine meydanı serbest bırakır. Hakimiyeti sağlamak için hiçbir arzu oluşmaz, bizim için bir milli barış meselesidir.

Bu durumda, savaşın meydana gelmemesi için ve krizlerin oluşmaması için barışı savunan tüm ülkelerin barışçıl işbirliği ortamında buluşmaları gerekir ve icap ettiğinde savaştan kaçınmaları gerekir.

Bu yüzden bugün Türkiye Büyük Millet Meclisinden İngiltere’nin yanında barış için ve barışın korunması için durmasını talep ediyoruz. Hiçbir ülkeye karşı değil ve hiçbir ülkeye

zarar vermek için değil, hedefimiz acı olaylardan halkları korumaktır. Türkiye ve İngiltere arasındaki akılcı görüş birliği kesindir.

Avrupa'daki olayların artmasıyla ve özellikle Balkan ülkelerinde yayılmaya başlamasıyla sıkıntılar kendini hissettirmeye başladı, bu nedenle dostluk çerçevesinde görüşmeler başladı ve bu görüşmeler sonucunda her iki ülke bir kanaate ulaştı, o da barış için iki ülkenin geleceği için kalıcı ve önemli işbirliğinde birleşmektir. ”

Bu şartlar içinde, Hükûmetimiz, milleti harp badiresinden azami imkanlarla uzak bulundurmanın en müessir çaresini, gene sulh içinde birleşen memleketlerle, harbi göze alarak, sulh gayesinde teşriki mesai etmekte bulmuştur.... ” demişti.

Başbakan Dr. Refik Saydam açıklamalarında Fransa ile de aynı içerikte bir deklarasyonun imzalanması amacıyla görüşmeler yapıldığını ve Sovyetler Birliği ile de görüşmelerin devam ettiğine dikkati çekmişti.⁴⁶⁹

Deklarasyonun açıklanmasından sonra İngiliz yetkililer ile yapılan görüşmeler daha çok bunun bir ittifak antlaşmasına dönüşmesi ve Türkiye'ye yapılacak iktisadi ve askeri yardım konusunda yoğunlaşmıştı. Bu konuda Genelkurmay Bakanı Fevzi Çakmak ile İngiliz yetkililer arasında Ankara'da görüşmeler sürerken, Kazım Orbay Paşa da Londra'da silah alımı konusunda görüşmelerini sürdürmüştü. Zira Türkiye, Avrupa'da savaşın giderek yaklaştığı bu dönemde yapılacak mali ve askeri bir yardımın önemini zorunlu görmüş ve bunu Alman iktisadi nüfûzundan kurtulmanın bir gereği olarak kabul etmişti.⁴⁷⁰ Bunun için Türkiye, mali ve askeri yardım konusunu; yapılacak olan uzun süreli ve kalıcı antlaşmada yer alması gereken bir husus olarak gündeme getirmişti.

Türk-İngiliz deklarasyonunun imzalanması, Türk basınında da büyük heyecan ve coşku yaratmıştı. 13 Mayıs 1939 tarihli Cumhuriyet Gazetesinde Yunus Nadi, Türk-İngiliz Ortak Deklarasyonu için; “Dün Başvekil Refik Saydam'ın Meclis'te verdiği beyanatından öğrendiğimiz Türk-İngiliz antlaşmasını, son haftaların en mühim siyasi hadisesi olarak

⁴⁶⁹TBMM Zabıt Ceridesi. Dönem: IV. Cilt: 2, 68 vd.;*Ayın Tarihi*. (Mayıs 1939). Sayı: 66, 232.

⁴⁷⁰Jivkova, Litmova (1978). *İngiliz-Türk İlişkileri*. (Çev: F. Muharrem-F. Erdinç). İstanbul, 220.

telakki etmekle hata işlemiş olmayız. Bu antlaşma ile Türkiye Cumhuriyeti, şimdiye kadar takip etmeye çalıştığı kesin tarafsızlık politikasını bırakmış ve demokrasiler cephesine katılmış bulunuyor. Kurulduğu günden itibaren kendi emniyetinden sonra dünya emniyeti uğrunda çalışmayı hedef tutan Türkiye Cumhuriyeti, iki diktatörlük tarafından son aylar zarfında Balkan komşularımıza yapılan muameleler üzerine, haklı olarak, dünya emniyeti ile beraber kendi emniyetini de tehlikede görmüş ve icap eden tedbirleri almak için daha fazla gecikmeyi uygun bulmamıştır. Bu antlaşma herhangi bir devlete zarar verecek taarruzi bir mahiyet taşımamaktadır. Dün, Büyük Millet Meclisinde Başvekil Refik Saydam tarafından ilan edilen yeni antlaşma, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu günden beri takip ettiği "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" politikasındaki samimiliği gösteren canlı bir vesikadır. " şeklinde düşüncelerini kaleme almış ve belgenin önemine işaret etmiştir. ⁴⁷¹

İngiltere Başbakanı Chamberlain, deklarasyonun imzalanması dolayısıyla İngiliz Parlamentosunda şu açıklamayı yapmıştı: "Kesin anlaşmanın imzalanmasını beklemekte olan İngiliz ve Türk Hükûmetleri, Akdeniz bölgesinde savaşa yol açabilecek bir saldırı halinde, etkin bir işbirliği yapmaya hazır olduklarını ve birbirlerine fiili olarak yardımda bulunacaklarını beyan etmişlerdir". İngiliz-Türk deklarasyonunun imzalanması Londra'da da büyük bir memnuniyetle karşılanmıştı. İngiltere ile Türkiye arasında imzalanan deklarasyon, İngiliz basını tarafından Batı devletlerinin büyük bir başarısı olarak nitelendirilmişti. ⁴⁷²

Türk-İngiliz ve Türk-Fransız deklarasyonlarının imzalanması, şüphesiz Almanya ve İtalya'da olumsuz bir tepki yaratmıştı. Jeopolitik konumu nedeniyle Türkiye'nin olası bir savaştaki önemini bilen Alman Hükûmeti, Türkiye'nin hiç değilse tarafsız kalmasını düşünmüştü. Deklarasyonlar, Almanya'yı telaşlandırmış ve buna engel olmak için Türkiye'ye yönelik yeni yaptırımları dillendirmeye başlamıştı. ⁴⁷³ Bu noktada Almanya'nın elindeki en büyük koz Türkiye ile yaptığı ticari ilişkiler olmuştu. Türk-İngiliz

⁴⁷¹*Cumhuriyet Gazetesi*. (1939). 13 Mayıs; *Ayın Tarihi*. (Mayıs 1939). Sayı: 66, 235 vd.

⁴⁷²Daily Sketch, June 9, 1939. İngiliz basını, antlaşma ile İngiltere'nin, Orta Doğu'da Almanya ve İtalya'ya karşı önemli bir müttefik kazandığı görüşünü yansıtmıştır. İngiltere'nin Deklarasyon ile Türkiye'yi Batı demokrasilerine çekmeyi amaçladığını, Avrupa ve Orta Doğu'da sarsılan stratejik ve siyasi konumunu güçlendirme fırsatını bulduğunu" yazmıştır (New Chronicle, May 15, 1939; Times May 13, 1939). Daily Telegraph&Morning Post Gazetesi de 18 Mayıs 1939 tarihli haberinde; "İngiltere'nin Türkiye gibi çok büyük stratejik ve jeopolitik öneme sahip bir müttefik kazandığını, herhangi bir savaş durumunda İngiliz gemileri için Boğazlardan serbestçe geçmenin temin edildiğini" yazmıştır. Bkz. Atabey, agm.,301.

⁴⁷³Armaoğlu, age.,356.

yakınlaşmasından rahatsız olan Alman Hükûmeti, Almanya'nın Türkiye'ye yaptığı ihracatı keseceğini, her türlü ekonomik ve kültürel işbirliğine son vereceğini söyleyerek Türkiye'ye psikolojik baskıda bulunmuştu. ⁴⁷⁴Nitekim yeni atanan Alman Büyükelçisi Franz von Papen, tüm çabasını deklerasyonlarınkesin antlaşmaya dönüşmesini önlemek ya da böyle bir andlaşmanın şartlarını Almanya için daha az zararlı kılmak üzerine harcamıştı. ⁴⁷⁵ Ancak Alman büyükelçisi Papen, Türkiye'nin Batılılarla ittifakını önleyememişti. Deklerasyonun imzalanması, Alman basınında sert bir tepkiye ve saldırılara yol açmıştı. Alman Dışişleri Bakanı Joachim von Ribbentrop, Türkiye ile dostça ilişkiler kurmak için elinden gelen her şeyi yaptığını, fakat Türkiye'nin buna rağmen Almanya'yı çemberleyen pakta ilk katılan devletlerden biri olduğunu ve hatta pakttan Alman Hükûmetini haberdar etme gereğini bile duymadığını ifade etmişti. Deklerasyon imzalandıktan sonra da Almanya ısrarla Türkiye'nin tarafsızlığının sağlanması için girişimlerde bulunmuştu. ⁴⁷⁶

İtalyan Hükûmeti de Türkiye'nin kararlı tutumu karşısında Ankara'ya baskı yapmaktan ziyade, daha çok İngiltere'yi sıkıştırmaya çalışmıştı. ⁴⁷⁷ Nitekim 1939 Mayıs ayı sonlarında Mussolini, Roma'daki İngiliz Büyükelçisi Sir Percy Lorraine aracılığı ile Türk-İngiliz Deklerasyonu konusunda aydınlatılmasını istemişti. İngiliz yetkilileri, 9 Haziran 1939'da İtalya Dışişleri Bakanı Kont Ciano'ya bilgi vererek, deklerasyonun Balkanlarda Balkan Paketi gibi güven ortamına yardımcı olacağını ve Türkiye'nin Akdeniz'de güvenliğini artıracığını belirtmiş, Ciano ise deklerasyonu, Mihver Devletleri için "düşmanca" bulunduğunu bildirmişti. Türk-İngiliz yakınlaşması özellikle On iki adanın geleceği konusunda İtalya'yı endişelendirmiş, Türk-İngiliz ittifakını "İtalya'yı kuşatma politikası" olarak adlandırmıştı. ⁴⁷⁸

Hazırlanan deklerasyonla ilgili olarak Yunanistan, Romanya, Yugoslavya, Bulgaristan ile Sadabat Paktına imza atan ülkeler; Irak, İran ve Afganistan bilgilendirilmişti. Bulgaristan, Türk-İngiliz Deklerasyonundan tedirgin olmuştu. Zira Romanya'da Güney Dobruca ve Yunanistan'da Ege kıyıları üzerindeki emellerinden vazgeçmiş olacak ve mevcut durum

⁴⁷⁴Jivkova, *age.*, 228.

⁴⁷⁵Soysal, 1982: 389.

⁴⁷⁶Esmer, A Şükrü- Sander, O.(1987). Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973), Cilt: I, Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 141.

⁴⁷⁷Soysal, 1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı, 391.

⁴⁷⁸Ataöv, Türkçaya (1965). *Turkish Foreign Policy (1939-1945)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 27.

Balkanlarda anti-revizyonist devletlerin güçlenmesi anlamına gelecekti. Ayrıca bu süreçte Bulgaristan, İtalya ve Almanya ile kendisini kayıt altına alan anlaşmalar yaptığı için deklarasyonlara pek sıcak bakmamıştı. ⁴⁷⁹Bulgaristan gibi Yugoslavya da tepki göstermişti. Bu anlamda deklarasyondan memnuniyet duyan ilk Balkan devleti; Romanya olmuştu. ⁴⁸⁰Yunanistan ise Arnavutluk üzerinden İtalya veya Yugoslavya üzerinden Almanya'dan gelebilecek bir saldırı ve tehlikeye karşı 13 Nisan 1939'da İngiliz-Fransız ortak güvencesine sahip olduğu için memnun olmuştu. ⁴⁸¹

2.1.2.1.2.Türk-Fransız Ortak Deklarasyonunun imzalanması

7 Nisan 1939'da İtalya'nın Arnavutluk'u işgal etmesi, İngiltere gibi Fransa'yı da Türkiye ile biran önce anlaşmaya mecbur bırakmıştı. Türkiye, İngiltere ile hazırlanan aynı içerikli bir deklarasyonu Fransa ile de hazırlamıştı. Daha önce belirtildiği gibi bu gecikmenin en önemli nedeni, Hatay meselesinden kaynaklanmış, Fransa'dan bir ittifak talebi gelmiş olmasına karşın Türkiye Hatay meselesinin tam olarak çözüme kavuşmadan bu girişime sıcak bakmayacağını açıklamıştı. Hatay Devleti, 3 Temmuz 1938'de Ankara'da imzalanan Türk-Fransız Dostluk Andlaşmasını müteakiben 2 Eylül 1938'te vücut bulmuş; ancak Türkiye'ye bağlanmadığı için Türk Fransız görüşmeleri de ilerleyememişti. ⁴⁸²

1939 baharında Avrupa'da savaş tehdidi iyice artmış, İngiltere yaklaşan savaş nedeniyle Fransa'ya telkinde bulunarak Türkiye'nin istekleri doğrultusunda Hatay

⁴⁷⁹Yugoslavya, deklarasyonu imzalanmadan önce Türkiye'nin İngiltere ile yakınlaşma kararına sert tepki göstermiştir. Çünkü Yugoslavya 1937 yılının Ocak ayında Bulgaristan ile bir "Dostluk" ve aynı yılın Mart ayında da İtalya ile "Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması" imzaladığından dolayı Balkan Paketi ile bağlarını zayıflatmıştı. Akabinde 1938'te Almanya ile 1939 Nisan'ında da İtalya ile komşu olmuş ve onların siyasal ve ekonomik baskısı altına girmiş, müttefiki Fransa'nın etkisinden uzaklaşmıştı. ne yönelmişti. Bu hava içinde Yugoslav Hükûmeti, Türk-İngiliz Deklarasyonunun imzalandığını öğrenince telaşlanmış; aynı zamanda de Mihver devletlerini de kollayarak tarafsız bir siyaset izlemeyi yeğlemişti. Bkz., Jivkova, *age.*, 222

⁴⁸⁰Romanya sevinmişti. Çünkü Balkanlar dışından saldırıya geçildiği takdirde İngiltere ve Fransa'nın verdikleri güvence yanında, yardımın Boğazlardan geçmesine bağlı olarak Türkiye'nin de bunu kabul etmesi Romanya için çifte garanti anlamına geliyordu. Bir Bulgar saldırısına karşı ise Türkiye'nin Balkan Paketi çerçevesinde zaten bir yükümlülüğü bulunuyordu. Bütün bu olumlu gelişmelere karşın Romanya; Alman ve İtalyan korkusundan deklarasyonun Balkanlarla ilgili altıncı paragrafına karşı olmuştu. Türkiye, Romanya'nın bu tavrına cevaben; "deklarasyonda altıncı paragrafta ifade edilen Balkanlarda dayanışmayı artırma isteğinin, Balkan ülkelerinden hiç birinin bağımsızlığını zedelemeyeceğini ve Balkan Antantının ruhuna ters düşmeyeceğini" vurgulamıştı. Bkz., Jivkova, *age.*, 225.

⁴⁸¹Soysal, 1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı, 392.

⁴⁸²Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon No:30 1000, Kutu No:224, Dosya No: 510, Sıra No:11.

meselesinin çözümünden yana tavır almasını önermiş, ⁴⁸³ Fransa Hükûmeti de Ortadoğu siyasetinden kendi hayati meselelerinin söz konusu olduğu coğrafyaya, Avrupa siyasetine dönmüş ve Hatay konusunda Türkiye'nin kabul edemeyeceği taleplerden vazgeçmişti. Bunun üzerine, Türk-Fransız görüşmeleri 17 Haziran 1939'da başlamış ve 23 Haziran 1939 günü Hatay'ın Türkiye Cumhuriyetine katılmasına ilişkin Ankara'da imzalanan antlaşma ile eş zamanlı olarak Türk-Fransız Deklerasyonuna da imza atılarak hayata geçirilmişti. Deklerasyon Paris'te Dışişleri Bakanı M. Bonnet ile Türkiye Büyükelçisi Suat Davaz tarafından imzalanmıştı. ⁴⁸⁴ Böylece, Akdeniz'de beliren tehdit ve tehlikeye karşı başlatılan karşılıklı yardımlaşma girişimleri, 12 Mayıs 1939'dan itibaren Türk-İngiliz Deklerasyonu ile başlamış, 23 Haziran 1939'da da Türkiye ve Fransa arasında gerçekleştirilen Türk-Fransız Ortak Deklerasyonu ile güçlendirilmişti. Bu deklarasyonlar ve karşılıklı işbirliği anlayışı, 19 Ekim 1939'da Karşılıklı Yardım Antlaşması veya Ankara Antlaşması adıyla "üçlü ittifak" şeklini alarak pekiştirilmişti. ⁴⁸⁵

2.1.2.1.3. Türk-İngiliz ve Fransız İttifak Antlaşması

Sovyetlerin Türkiye'ye karşı takındığı tutum, Ankara'nın İngiltere ve Fransa ile yakınlaşmasını zaruri bir hale getirmişti. Türk heyetinin Moskova'dan dönmesinden kısa bir süre sonra, 19 Ekim 1939'da gerçekleştirilmesi planlanan Türk-İngiliz ve Fransız ittifak antlaşmaları imzalanmıştı. Bu anlaşmalara göre;

1-Taraflar birbirlerine karşılıklı yardımlarda bulunacaklardır.

2-Bir Avrupa devletinin, İngiltere veya Fransa'ya saldırısıyla başlayacak savaş, Akdeniz'e yayılacak olursa Türkiye müttefiklerine yardım edecektir. Eğer savaş Akdeniz'e intikal etmezse Türkiye, İngiltere ve Fransa'nın lehine bir tarafsızlık politikası izleyecektir.

⁴⁸³Soysal, 1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı, 371.

⁴⁸⁴TBMM .(1939). *TBMM Zabıt Ceridesi*. DEVRE: VI. CİLT: 3. İÇTİMA: Fevkalade. 30. İnikad. 23 Haziran, 317 vd.;*Ayın Tarihi*. (Haziran 1939). Sayı: 67, 89; *Ulus Gazetesi*. (1939). 24 Haziran.

⁴⁸⁵*Olaylarla Türk Dış Politikası*, 139; Uçarol, *age.*, 781; Armaoğlu, *age.*, 356; Soysal, *age.*, 600 vd.

3-Türkiye bir Avrupa Devletinin saldırısına uğrarsa İngiltere ve Fransa Türkiye'ye yardım edecektir.

4-Türkiye, İngiltere ve Fransa'nın Romanya ve Bulgaristan'a verdikleri garantilerin yerine getirilmesi hususunda gereken yardımı yapacaktır. ⁴⁸⁶

Türkiye, Moskova'da istediği sonucu elde edememiş olsa da dışlı bir düşman kazanmak istemediği için Sovyetler ile köprüleri tamamen yıkmak istememişti. Bunun için ılımlı bir yol izleyen Türkiye'nin bu yöndeki hassasiyetlerini bildirmesi üzerine anlaşmaya bir madde daha eklenmişti. Anlaşmaya eklenen 2 numaralı protokol, Türkiye'nin anlaşmadan doğan taahhütlerinin, kendisini Sovyetler Birliği ile bir savaşa sürüklemeyeceği hususunu içermekte idi. ⁴⁸⁷

Türkiye-İngiltere ve Fransa arasında 20 Ekim 1939 tarihinde, bir gün önce imzalanmış bulunan ittifak antlaşmasına ek olarak iktisadi ve mali anlaşmalar da imzalanmıştı. Bu anlaşmalara göre; Türkiye savaş için gerekli araç ve gereci temin etmek maksadıyla yüzde 4 faizle 20 yıl vadeli 25 milyon sterlinlik bir kredi alacaktı. Ayrıca, taraflar arasında birbirlerine olan yükümlülükleri ile ilgili, askeri ve mali konularda başka görüşmeler de gerçekleştirilmişti. 18-22 Ekim tarihleri arasında İngiliz ve Fransız doğu ordusu komutanları General Wavell ve General Weygand Ankara'ya gelerek askeri konularda görüşmeler yapmışlardı. Aralık ayında da Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu Londra'da yetkililerle ittifaktan ötürü ortaya çıkan iktisadi ve mali meseleleri görüşmüştü. ⁴⁸⁸

Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile kurduğu ittifak Sovyetler Birliği tarafından hoş karşılanmamıştı. Yüksek Sovyet Şurasında Molotov tarafından Türkiye'nin içine girdiği pakt değerlendirilmiş; Molotov, Türkiye'nin kaderini Almanya'ya savaş ilan eden İngiltere ve Fransa'ya bağladığını söylemişti. Türkiye söz konusu pakt yüzünden Sovyet kominterninin yayın organı Communist International'da eleştirilmişti. Yayında, Türkiye'nin ittifak antlaşmasına ek olarak koydurduğu Sovyetler ile ilgili maddenin Türkiye'nin muharip

⁴⁸⁶Soysal, 1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı, 371 vd.; Armaoğlu, *age.*, 357; Uçarol, *age.*, 784.

⁴⁸⁷Soysal, *age.*,602; Armaoğlu, *age.*, 357.

⁴⁸⁸*Olaylarla Türk Dış Politikası*, 143; Soysal, *age.*,606.

emperyalist devletler ile bir yardım paktı içerisine girmiş olmasını saklamaya yeterli gelmeyeceği ifade edilmişti.⁴⁸⁹

Sovyetler Birliği ve Almanya'nın, ittifaka yönelik tepkileri, Türkiye'yi tedirgin etmeye yetmişti. Bu durum karşısında, Polonya örneğinde olduğu gibi kendisini ortak bir Alman-Sovyet tehdidi altında hisseden Türkiye, batısında bir güvenlik hattı oluşturmak için harekete geçmişti. Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu 2 Şubat 1940 tarihinde Balkan Antantı'nın yıllık Bakanlar Konseyi toplantısına katılırken gerçekleştirmeyi amaçladığı düşüncesi, Balkan Antantı ülkelerinin savaş tehdidine karşı birlikte hareket etmeleri olmuştur. Nitekim Saraçoğlu, toplantı başladığında Balkan ülkelerinin sorumlu devlet adamlarını Almanya'dan kaynaklanan tehdit ve tehlike karşısında ortak bir tavır almaya davet etmiş; ancak karşılaştığı manzara istediği gibi olmamıştı. Antant ülkeleri, Almanları kızdırmaktan çekindikleri için Türkiye'nin teklifine karşı isteksiz davranmışlardı. Hatta Balkan ülkeleri Türkiye'nin tutumunu, kendilerini İngiltere'nin güdümünde savaşa sürükleyecek bir politika olarak değerlendirip Türkiye'yi dışarıda bırakacak yeni bir Balkan Antantı oluşturmayı dahi düşünmüşlerdi. Balkanlı devletlerin Türkiye'yi tecrit etme politikası başarılı olmasa da Türkiye; Balkanlar'da Almanya'ya karşı yalnız kalmaktan kurtulamamıştı.⁴⁹⁰

Türkiye'nin dış siyasetinde 1940 yılının yaz aylarına kadar herhangi bir değişiklik olmamıştı. Ancak İtalya'nın savaşa girmesi, Türkiye'yi önemli kararlar vermeye mecbur bırakmıştı. Çünkü İngiltere ve Fransa, yeni şartlar karşısında, Türkiye'ye imzalamış olduğu ittifak antlaşmasından doğan yükümlülüklerini hatırlatmışlardı.

2.1.2.2.Revizyonist Devletlerle İlişkiler

2.1.2.2.1.Türk-Türk- Alman İlişkileri ve Franz von Papen'in Ankara Büyükelçiliği

Türk dış politikasının İngiliz-Fransız deklarasyonuekseninde şekillenmesi, dünya siyasetinin iki önemli aktörünü, Almanya ve Sovyetler Birliğini de harekete geçirmişti. Almanya, Türk-İngiliz

⁴⁸⁹Olaylarla Türk Dış Politikası, 144; Armaoğlu, age.,358; Bilge, A. Suat.(1992). *Güç Komşuluk, Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri (1920-1964)*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 146 vd.

⁴⁹⁰Bilge, age.,149; Olaylarla Türk Dış Politikası, 144 vd.

Deklerasyonunun görüşüldüğü günlerde eski başbakanlardan Franz von Papen'i 18 Nisan 1939'da Ankara Büyükelçiliğine atamış ve Papen 27 Nisan 1939'da Ankara'ya gelmişti.⁴⁹¹

Papen, hareketinden önce Türkiye'yi endişelendiren konuları gözden geçirmiş ve Ankara'da üzerinde duracağı meseleleri belirlemişti. Bunların başında İtalya'nın saldırgan tutumu ve Arnavutluk'un işgali geliyordu. Türkiye, öteden beri İtalya'nın Akdeniz'e yönelik saldırgan tutumundan vazgeçmemesi ve Arnavutluk'u işgal etmesini, kendisine yönelik bir tehdit olarak görmüştü. Papen, İtalyan tehdidi konusunda Türkiye'yi teskin etmek zorundaydı. Diğer taraftan Almanya, Sovyet Rusya ile ticaret anlaşması imzalayarak Türkiye ile olan ticaretini durdurmuştu. Bu anlaşmadan sonra Almanya, her ne kadar hammadde konusunda çok fazla sıkıntı çekmese de Türkiye'nin tavrı konusunda rahat değildi. Ticari ve siyasi nedenlerle Türkiye ile olan ilişkilerini sürdürmek istiyordu. Papen, Almanya ile Türkiye arasındaki kırılma ve soğukluğu gidermeli idi. Dolayısıyla zor bir görev onu bekliyordu.⁴⁹²

Papen, yaklaşık bir hafta sonra İstanbul'a ve ardından da Ankara'ya gitmişti.⁴⁹³ Ankara'ya ulaştığında da kendisini Hariciye Hususi Kalem Müdürü karşılamış ve Şükrü Saraçoğlu adına bir buket çiçek vermişti.⁴⁹⁴ 29 Nisan 1939 günü sabah saatlerinde de Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye itimatnamesini takdim etmişti.⁴⁹⁵

Von Papen'in görevi; Ankara'nın, dış politikada Alman hedeflerine yaklaşmasını ya da en azından çıkması muhtemel bir savaşta Türkiye'nin tarafsız kalmasını sağlamaktı. Bu cümleden olmak üzere von Papen'in ilk görevi, Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile başladığı müzakerelerin bir ittifakla sonuçlanmasını engellemektir.⁴⁹⁶

Von Papen görevine başladıktan sonra ilk iş olarak Ankara'daki siyasi atmosferi teneffüs ederek Türkiye'nin İngiltere-Fransa eksenine kaymasının sebeplerini irdelemeye

⁴⁹¹Koçak, *Türk-Alman İlişkileri*, 139; Gülmez, Nurettin- Demirci, Ersin.(2013). "Von Papen'in Türkiye Büyükelçiliği".*Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi. Journal Of Modern Turkish History Studies* XIII/27.(Güz/Autumn). ss. 225-250.

⁴⁹²Koçak, *age.*,140 vd.

⁴⁹³*Cumhuriyet*Gazetesi . (1939).26 Nisan.

⁴⁹⁴*Cumhuriyet* Gazetesi. (1939).28 Nisan.

⁴⁹⁵*Cumhuriyet* Gazetesi. (1939). 30 Nisan.

⁴⁹⁶Burçak, Rıfki Salim. (1946).*Türk-İngiliz Münasebetleri (1791-1941), İkinci Cihan Harbi'nde Türkiye'nin Durumu*. İstanbul, 75.

çalışmıştı. Türkiye'nin içinde bulunduğu durumla ilgili olarak Almanya'ya bir takım raporlar gönderen Von Papen, Türkiye'nin, İtalya'nın saldırgan politikalarından kaygı duyduğunu ve Almanya'nın da İtalya'yı desteklemesinden çekindiğini kaydetmişti. Von Papen bu durumun Türkiye'yi İngiltere'ye yaklaştırdığını, Türkiye'nin güveninin kazanılması için İtalya'nın elinde bulunan 12 adalar grubundan Türk karasuları içerisinde bulunan iki küçük adanın Türkiye'ye bırakılmasını tavsiye etmişti.⁴⁹⁷ Fakat Almanya, Von Papen'in tavsiyelerinin uygulanması durumunda Türkiye'nin dış politikasının istenilen ölçüde değişeceğinden emin olamamıştı. Zaten İtalya'nın o tarihlerde takip ettiği politika da Von Papen'in tavsiyesini hayata geçirmekten oldukça uzak görünüyordu. Haliyle bu teklif, dikkate alınmamıştı. Almanya bu süreçte, Türkiye'nin tavrının değişmesi için herhangi bir iyi niyet gösterisinde bulunmamış; zira Hitler'in arzu ettiği Alman-Sovyet ittifakı tesis edilebilirse Türkiye'nin durumunun da kendiliğinden değişeceği düşünülmüştü.⁴⁹⁸

Almanya ve İtalya da Türkiye'nin mevcut durumundan duydukları rahatsızlığı saklamamışlardı. Çünkü Mihver Devletleri'nin bu dönemde Türkiye ile ilgili genel politikaları, Türk- İngiliz yakınlaşmasını önlemeye yönelikti. Zira Almanya'nın Ankara Büyükelçisi Von Papen de bu istikamette Türkiye'nin İngiltere ile bir ittifaka girmesini önlemek için Türk Hükûmetine baskıda bulunmuştu. Von Papen, Türk Hükûmetiyle gerçekleştirdiği temaslarda, İngilizlerin savaş çıkarmaya hazırlandıklarını söyleyerek Türkiye'nin bu devletle yakınlaşmasının sakıncalı olacağını anlatmıştı.⁴⁹⁹

Diğer taraftan Von Papen, İtalyan Büyükelçisi Kont Ciano ile temas kurarak Türkiye'nin Almanya için önemine işaret etmiş, İtalya'nın takip ettiği Arnavutluk politikasının Türkiye'yi İngiltere'ye yaklaştırdığını vurgulamıştı. Von Papen Kont Ciano'ya, Türkiye'nin güvenini kazanmak için 12 Ada'nın Türkiye'ye terk edilmesini de teklif etmiştir.⁵⁰⁰ Ancak, İtalya'nın mevcut durumla ilgili kaygısı zaten 12 Ada ile alakalıdır. Kont Ciano'nun, Hitler ile yaptığı görüşmede, İngiltere'nin bölgede etkinliğini artırması halinde 12 Ada'nın durumunun

⁴⁹⁷Burçak, Rıfki Salim. (1983).*Moskova Görüşmeleri(26 Eylül 1939-16 Ekim 1939) ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri*. Ankara, 33 vd.; Ekinci, Necdet.(1996). "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Ege Adaları Sorunu". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. Cilt: XII.(Kasım). Sayı: 36, ss. 817-847, 818.

⁴⁹⁸Koçak, *Türk-Alman İlişkileri*, 140-153; *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 139.

⁴⁹⁹Koçak, *Türk-Alman İlişkileri*, 153 vd.; Armaoğlu, age., 356.

⁵⁰⁰Koçak, *Türk-Alman İlişkileri*, 156.

tehlikeye düşeceğini söylediği görülmektedir. Haliyle, Von Papen'in Türkiye ile ilgili görüşleri ne Roma ne de Berlin nezdinde itibar görmemişti.

Bir taraftan Türkiye'yi yanında görmek isteyen Almanya, diğer taraftan Sovyetler Birliği ile de bir ittifak hazırlığı içine girmişti. Alman-Rus ittifakının gerçekleşmesi halinde Türkiye'nin İngiltere ittifakından uzaklaşmak zorunda kalacağını düşünmekte idi. Takip ettiği siyasete fazlaca güvenen Hitler, Türkiye'yi ağır sözlerle eleştirmekten de geri durmamıştı. 22 Ağustos 1939'da Alman generalleri ile yaptığı toplantıda; "Küçük devletlerden korkmadığını, Türkiye'nin, "Kemal'in ölümünden sonra budala ve aptallar tarafından yönetildiğini" söyleyecek kadar küstahlaşmıştı.⁵⁰¹ Hitler'in Türkiye ile ilgili tavrı, Alman-Rus Saldırmazlık Anlaşması görüşmelerinde de sürmüş, Almanya, İstanbul ve Boğazları da içine alacak şekilde, Balkanlarda siyasi bir çıkarı olmadığını belirterek Rusya'yı bu bölgede serbest bırakmıştı.

II. Dünya Harbi başlamadan önce imzalanan 23 Ağustos 1939 tarihli Alman-Rus Saldırmazlık Paktı, Türkiye'yi tedirgin etmişti.⁵⁰² Çünkü yeni bir müttefik edinen Sovyetler Birliği, Türkiye ile ilgili politikasını değiştirebilir; hatta tarihi emellerini gerçekleştirmek için ciddi bir tehdit haline gelebilirdi. Bu şartlar altında Türkiye, bir tarafta Almanya ile yaklaşan Rusya, diğer tarafta Almanya'nın düşmanı İngiltere arasında bir denge kurarak iki ittifakı da gözeterek denge siyasetini sürdürmeye özen göstermişti.⁵⁰³

2.1.2.2.2.Türk-Sovyet İlişkileri

2.1.2.2.2.1.Rus Dışişleri Bakan Yardımcısı Potemkin'in Ankara'ya Gelişi

Almanya'nın Von Papen'i Ankara'ya gönderdiği dönemde Sovyetler'in de dışişleri bakan yardımcısı Potemkin'i Türk Hükûmeti ile görüşmek üzere görevlendirdiği görülmektedir. Potemkin'in Ankara'ya gelişi Hükûmet tarafından, Türk-Sovyet ilişkilerinin

⁵⁰¹*Olaylarla Türk Dış Politikası*, 139; Koçak *Türk-Alman İlişkileri*, 168

⁵⁰²Ekinci, Oğuzhan.(2014). "İkinci Dünya Savaşı Öncesi Beklenmeyen Gelişme: 23 Ağustos 1939 Tarihli Alman Rus Paktı". *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*. Yıl: 18. Sayı: 2. (Ağustos). SS. 241-263, 250 vd.

⁵⁰³Akandere, O. (2009). "II. Dünya Savaşı Yıllarında Almanya'nın Türkiye'ye Baskısı ve Savaşın İçerisine Çekme Gayretleri". *I. Uluslar Arası Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Türk-Alman İlişkileri Sempozyumu (8-10 Ekim 2009)*. ss.1-11, 3.

olumlu bir mecrada ilerlediğinin bir göstergesi olarak kabul edilmiş ve memnuniyetle karşılanmıştır. Potemkin, Ankara'da yaptığı görüşmelerde Türk devlet adamlarına, Almanya'ya mukavemet edilmesi ve Batılılar ile işbirliğine girilmesi telkinlerinde bulunmuştur. Ankara, Potemkin'in bu tavsiyelerinden memnun olmuştur. Bu durum karşısında Türkiye, Almanya'nın Balkanlara inerek kendisi için bir tehdit oluşturması halinde; kuzeyinde Sovyetler Birliği güneyinde ise İngiliz koruma kalkanyla güvende olacağını düşünmüştür.⁵⁰⁴

Türkiye, İngiltere ve Fransa ile ittifak müzakerelerine başladığında Moskova'yı da görüşmelerden haberdar etmiş, Potemkin aracılığıyla bir de Türk-Sovyet yardımlaşma anlaşması önerilmişti.

2.1.2.2.2. Türk-Sovyet ilişkileri ve Saracoğlu'nun Moskova Ziyareti

Türkiye, Milli Mücadele yıllarından beri Sovyetler Birliği ile son derece yakın bir siyasi ilişki içerisindeydi. İki ülke arasında, 17 Aralık 1925 tarihinde imzalanmış olan Dostluk ve Saldırmazlık Andlaşması, halen geçerliliğini korumaktaydı. Ayrıca Türkiye; İngiltere ve Fransa ile de ittifak ilişkileri kurma çabası içindeydi. 1939 yılına gelindiğinde Türk dış siyasetinin en önemli amaçlarından birisi, İngiltere ve Fransa ile bir ittifak anlaşması imzalamak ve bu ittifakları da Sovyetler Birliği ile uyum içinde yürüterek, yaklaşmakta olan II. Dünya Harbinden zarar görmemektir. Artan Almanyacılar karşısında; Sovyetler Birliği, İngiltere ve Fransa arasında işbirliği görüşmeleri sürmesine karşın kısa süre sonra meydana gelecek gelişmeler, Türkiye açısından rahatlatıcı olmaktan çok uzak kalacaktı.

Sovyetler Birliği, Türk-İngiliz Deklerasyonu görünürde iyi karşılamıştı. Daha Türk-İngiliz görüşmeleri sırasında Ankara'ya gelen Dışişleri komiser yardımcısı Potemkin, Sovyetler Birliğinin bu görüşmeleri olumlu karşıladığını bildirmişti. Potemkin Almanya'ya karşı mukavemet edilmesini ve Batılılarla işbirliği yapılmasını istemişti.⁵⁰⁵ Fakat ilerleyen günlerde Sovyetlerin rota değiştirip Almanlara yanaşmaları ve Türkiye'yi haberdar etmeden

⁵⁰⁴ Armaoğlu, *age.*, 354 vd.; Bilge, *age.*, 130 vd.

⁵⁰⁵ Umar, Ömer Osman. (2004). "İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türk-Sovyet ilişkileri". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. XX/59. (Temmuz). ss. 369-412, 374.

23 Ağustos 1939 tarihli Alman-Rus Saldırmazlık Paktını imzalamaları, denge siyasetleri içinde kendine yer bulmaya çalışan Türkiye'yi ciddi bir şekilde rahatsız etmişti.

II. Dünya Savaşı'nın başlamasından günler önce, 1939 yılının 23 Ağustos gecesi Sovyetler Birliği ile Almanya arasında bir saldırmazlık paktının imzalandığının duyurulması sadece Türkiye'de değil birçok çevrede büyükşaşkınlıkla karşılanmış, şok etkisi yaratmıştı. Dünyayı şok eden bu paktın imzalanmasında Sovyetlerin kendi adına önemli nedenleri vardı. Bu nedenlerin ilki, savaştan hemen önce Batı'nın Sovyetler Birliği'ne karşı güven vermeyen siyasetini göstermek mümkündür. II. Dünya Harbinin hemen arifesinde Almanya ile Sovyetler Birliği arasında meydana gelen uzlaşmanın başlangıcını, Almanya'nın Avusturya'yı ilhakınakadar götürmek mümkündür. Almanya'nın Avusturya'yı ilhakına Batılı devletlerin gösterdiği zayıf tepki, Sovyet Rusya'nın Batılılara karşı hiçbir zaman içinden atmadığı şüpheyi yeniden kuvvetlendirmiş vecanlandırmıştı. Ayrıca yine Batılı devletler, Münih Konferansında Çekoslovakya'nın parçalanmasını kabul etmişler ve Çekoslovakya'yla ittifak içerisinde bulunan Sovyetler Birliğini konferansa davet etmemişlerdi. Bu iki olay, savaştan hemen önce Batılılarla Sovyet Rusya arasındaki ilişkilerin dönümnoktasını oluşturmuştu.⁵⁰⁶

Ayrıca aylardan beri Almanya'ya karşı İngiltere, Fransa ve Sovyetler Birliği arasında sürdürülengörüşmeler de sonuçsuz kalmıştı. Bu görüşmelerde Sovyet Birliği, Batı'nın kendisini savunmasız bırakmak istediğinden, Batılı devletler ise anlaşma yapmak için Polonya'ya asker sokma şartını önesüren Sovyetler Birliğinin daha sonra Polonya topraklarından bu kuvvetlerini geri çekmeyerek işgalaltına alacağından ve etki alanını genişleteceğinden endişe duymuştu. Bir Alman saldırısına karşı hazırlanabilmek için zamana ihtiyacı olduğunu bilen Stalin, zaman kazanmanın; ancak Hitler'le doğrudan anlaşarak gerçekleşebileceğine bağlı olduğunu görmüşü.⁵⁰⁷ Stalin, Hitler'le yapılacak görüşmelerde avantaj sağlayacağı düşüncesiyle, Batı yandaşı olarak bilinen Yahudi asıllı Dışişleri Bakanı Litvinov'u görevden alarak yerine Molotov'u atamıştı.⁵⁰⁸ Buna karşın Alman Hükûmeti de 1939 Temmuz'undan itibaren verilen birdirektifle Alman basınında Sovyet karşıtı yazılar

⁵⁰⁶Armaoğlu, *age.*, 299.

⁵⁰⁷Sander, *age.*, 64 vd.

⁵⁰⁸Kissinger, Henry. (2007). *Diplomasi*. (6.basım). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 324.

yazılmasını yasaklamıştı.⁵⁰⁹ Bu gelişmeler ve yakınlaşma sonucunda, Almanya ve Sovyetler Birliği arasında, 23 Ağustos 1939 tarihinde Saldırmazlık Paktı imzalanmıştı.

Almanya ve Sovyetler Birliği arasında gerçekleştirilen Saldırmazlık Paktı ile birlikte bir de “gizli protokol” imzalandı. Tipik bir saldırmazlık paktı olan bu anlaşmanın gizli bölümünde, Doğu Avrupa’da ve özellikle Polonya ile Baltık bölgesinde Alman ve Sovyet etki alanları belirlenmişti. Litvanya’nın kuzey sınırında kalan Baltık bölgesi yani Finlandiya, Estonya ve Letonya Sovyet nüfuz alanı içinde yer almıştı.

Litvanya Almanya’nın hakimiyeti altına bırakılmıştı. Polonya’ya gelince, bu devlet de Sovyet Rusya ile Almanya arasında paylaşılmıştı. Narev, Vistul ve San nehirlerinin oluşturduğu çizginin doğu kısmı Sovyet nüfuzu, batı kısmı da Alman nüfuzu altına bırakılmıştı. Yine bu gizli protokolle Almanya, Romanya’ya ait Baserabya’nın Sovyet Rusya’nın eline geçmesine izin vermişti.⁵¹⁰

Almanya ile Sovyetler Birliği arasında imzalanan bu anlaşma, Türk dış politikası açısından ve özellikle Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkilerinin geleceğini belirlemesi bakımından önemli idi. Çünkü Türkiye, bu tarihe kadar İngiltere ve Fransa ile savaş öncesi işbirliği görüşmelerini yaparken, Sovyetler Birliği’nin de Almanya’ya karşı Batılı devletlerin yanında yer alacağını düşünmüştü. Oysa Sovyetler Birliği Almanya ile anlaşınca Türkiye; bir tarafta İngiliz-Fransız ittifakı ve diğer tarafta Sovyetler Birliği ile ilişkilere devam etmek arasında çok zor bir seçim yapmak zorunda kaldı.⁵¹¹ O güne kadar İngiltere ve Fransa’yla olan yakınlaşmasını sürekli olarak SSCB dostluğuyla bağdaştırmaya çalışan Türkiye siyaseti bakımından bu gelişme, yeni ve çok zor bir dönemi de beraberinde getirmişti.

23 Ağustos’taki pakt, bir Türk-Sovyet ittifakını zora sokmuştu. Üstelik Türkiye, o güne kadar tehlikenin öncelikle Akdeniz’den, ikinciderecede de Balkanlar’dan geleceğini düşünmüştü. Oysa şimdi Milli Mücadele’den beri yakın ilişkiler kurduğu Sovyetler Birliği ile yollarını ayırma noktasına gelmiş ve değişen şartlar Türkiye’nin güvenliği için iki

⁵⁰⁹BCA, 30.10.0.0/ 231.560.10.

⁵¹⁰Sander, *age.*, 65; Armaoğlu, *age.*, 302.

⁵¹¹Ülman, Haluk. (1961). *İkinci Cihan Savaşının Başından Truman Doktrinine Kadar Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri 1939-1947*. Ankara, 24 vd.

Batılıdevletin garantisini zorunlu hale getirmişti. Buna karşın Türkiye, imzaya hazır hale gelen Üçlüİttifak'a (Türkiye-Fransa-İngiltere) ters düşmeyen bir Sovyet ittifakından hala umudunu kesmemişti. Dolayısıyla II. Dünya Savaşı'nın başladığı günlerde; bir taraftan Türk-İngiliz-Fransızittifakı oluşturma çabalarını diğer taraftan da Türk-Sovyet görüşmelerini hala devam ettirmekteydi.⁵¹²

Alman-Sovyet Paktı imzalanmadan 3 hafta kadar önce, 4 Ağustos 1939'da Ankara'daki SovyetBüyükelçisi Terentieff, Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nu ziyaret ederek Türkiye ile SSCB arasında birpakt ya da karşılıklı bir yardımlaşma antlaşması yapılması konusunda görüşmeler yapmak amacıylaSaraçoğlu'nu Moskova'ya davet etmişti.⁵¹³ Bu davet, Sovyet-Alman Paktının imzalanmasından 1 günsonra, 24 Ağustos 1939 tarihinde yazılı olarak da tekrarlanmıştı. Sovyet Büyükelçisi4 Eylül'de de Saraçoğlu'nu tekrar ziyaret ederek son gelişmeler karşısında ülkesinin durumunu açıklayan bir notayıTürk Dışişlerine vermişti. Buna göre Sovyetler Birliği, İngiltere ve Fransa arasında yapılan görüşmelerdenolumlu bir sonuç alınamadığından, İngiltere ve Almanya'nın SSCB'ye karşı muhtemel bir komploygirmesini önlemek amacıyla Almanlarla "kendi güvenliklerini garanti altına alacak" bir saldırmazlık paktını imzalamıştı. Dolayısıyla SSCB ile Türkiyearasında ilişkiler, tamamen değişen uluslararası ortamda yeniden değerlendirilmeliydi. Türkiye'nin buteklife 8 Eylül'de olumlu cevap vermesi üzerine Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu 15 Eylül'de SSCB'yeresmen davet edilmiş ve emrine tahsis edilen özel bir Sovyet savaş gemisi ve tren vasıtasıyla 25 Eylül1939'da Moskova'ya ulaşmıştı.⁵¹⁴

Şükrü Saraçoğlu'nun 26 Eylül 1939'da Moskova'ya ulaşmasından bir gün sonra başlayan görüşmelerin ana konusu da Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile imzalayacağı ittifak anlaşması ve Sovyetler Birliğinin Almanya ile imzaladığı Saldırmazlık Paktı olmuştur.⁵¹⁵

Türk-Sovyet görüşmeleri başlangıçta olumlu bir seyir izlemişti. Stalin'in ortaya koyduğu teklifler, Türkiye'nin İngiltere ve Fransa'ya karşı taahhütlerini koruyan bir nitelikte

⁵¹²Aydın, Mustafa. (2002). "Savaş Kaosunda Türkiye: Görelî Özerklik 2: 1939-1945". *Türk Dış Politikası 1919-1980*. (ed.: Baskın Oran). İstanbul:İletişim Yayınları, 418.

⁵¹³Ülman, age.,2.

⁵¹⁴Aydın, age.,418.

⁵¹⁵Bilge, age.,133.

idi. Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu muhatabına, Karadeniz bölgesinde Türk-Sovyet karşılıklı yardım paktının ve Boğazlar ile ilgili Montreux Boğazlar Sözleşmesinin doğurduğu şartların devamını öngören bir antlaşma sunmuştu. Sovyetler de bu esnada Türkiye'nin İngilizler ile hazırladıkları antlaşma projesinde bir iki değişiklik istemiş ve Türkiye'nin bildirmesi üzerine İngiltere ve Fransa da Rusların bu teklifini kabul etmişlerdi.

Türk-Sovyet görüşmelerinin olumlu bir istikamette ilerlemesi Almanları rahatsız etmişti. Gelişmelerin kendi menfaatlerine zarar vereceğini gören Almanya; Sovyet politikalarını etkilemek için harekete geçmiş ve von Ribbentrop'u Moskova'ya göndermişti. Von Ribbentrop, 27–29 Eylül tarihleri arasında Sovyet yetkililerle gerçekleştirdiği temaslarda, Türkiye'nin İngiltere ile müttefik olmasının doğuracağı sakıncaları anlatmıştı. Buna göre, Romanya'da etki kurabilmek maksadıyla Boğazlardan serbestçe geçecek bir İngiltere, Almanya kadar Sovyetler Birliğini de tehdit edecekti. Türkiye'nin tarafsız kalması, Boğazların kapalı tutulmasını sağlayacak ve bu durum Sovyetler Birliğinin menfaatine olacaktı.

Almanların Sovyetler Birliğindeki temaları, Türk tarafının görüşmeler için üç hafta bekletilmesine sebep olmuştu. Bu sürenin ardından Ruslar, Almanların isteklerine uygun olarak, 1 Ekim'de Türkiye'ye farklı bir teklif sunmuş ve Türk tarafının takip edilen dış politikanın kendi menfaatlerine aykırı olduğunu ifade etmişlerdi. Yeni teklife göre; Boğazlar, Türkiye ve Sovyetler Birliği tarafından ortaklaşa savunulacak, Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerinin Boğazlardan geçişi engellenecek, Sovyetler Birliği Almanya ile savaşa girmesine sebep olacak hiçbir kayıt altına girmeyecek ve Sovyetler Birliğinin Baserabya ile Dobruca'yı ele geçirmesi halinde Türkiye tarafsızlığını koruyacaktı.⁵¹⁶

Moskova'da Türk yetkililer ile Sovyet yetkililer arasında, 1 Ekim'den sonra 13 Ekim ve 15 Ekim'de birer toplantı daha gerçekleştirilmişti. Montreux Boğazlar sözleşmesiyle ilgili Sovyet talepleri, 13 Ekim ve 15 Ekimdeki toplantılarda da tekrarlanınca Saraçoğlu; Türk-Sovyet işbirliğinin anlaşmasıyla Sovyetlerin Boğazlar üzerindeki taleplerinin bağlantılı olduğunu

⁵¹⁶Bilge, *age.*, 138 vd.; Gürün, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası*, 63-72; Burçak, Rıfı Salim. (1983). *Moskova Görüşmeleri (26 Eylül 1939-16 Ekim 1939) ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri*. Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları 77-103; Erkin, Feridun Cemal. (1968). *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*. Ankara, 140-148.

ve Sovyet taleplerinin reddedilmesi durumunda işbirliği anlaşmasının da yapılamayacağını görmüştü.

İleri sürülen talepler, Moskova görüşmelerinden olumlu bir sonuç çıkmasını engellemiştir. Türkiye, Sovyetler Birliği'nin ileri sürdüğü talepleri "kabul edilemez" bulmuştur. Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu da Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile savaşa sürüklenmesini engelleyecek bir kayıt üzerinde ısrar etmiş, böylece görüşmeler çıkmaza girmişti. Bu talepler üzerine, görüşmelerden artık bir sonuç çıkmayacağını anlayan Saraçoğlu, geri dönme isteğini Sovyet yetkililere bildirmişti.

3 gün olarak tasarlanan fakat tam 23 gün süren ve Saraçoğlu'nun ifadesiyle "daha ziyade bir boğuşma" izlenimi veren görüşmelerin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine Türk Dışişleri Bakanı, 17 Ekim'de Moskova'dan ayrılarak 20 Ekim 1939 günü Türkiye'ye dönmüştü.⁵¹⁷ Türk Hükûmeti, görüşmelerde öne sürülen Sovyet taleplerinin uygun bulunmadığını açıklamıştı.⁵¹⁸ Ayrıca Türk Hükûmeti, Moskova'daki görüşmelerden istenilen sonucun çıkmaması üzerine, Saraçoğlu henüz yoldayken, 19 Ekim 1939'da 23 Eylül'de parafe edilmiş olan Türkiye-İngiltere-Fransa Üçlü İttifakı'nı imzalamıştı.⁵¹⁹

Moskova görüşmeleri, Türk-Sovyet ilişkilerinde bir dönüm noktası olarak kabul edilebilir. Bugünkü görüşmelerde, özellikle Montreux'un değiştirilmesi konusunda öne sürülen Sovyet talepleri; Türkiye'yı rahatsız etmiş ve Milli Mücadele yıllarından beri iyi ilişkiler ve işbirliği içinde bulunduğu Sovyetler Birliğinden uzaklaşmasına neden olmuştur. İsrarla talep edilen Rus istekleri, Batılı devletlere yakınlaşmasını ve onların desteğini aramasına neden olmuştur. Ayrıca Moskova görüşmeleri, savaştan hemen sonra Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında yaşanacak büyük bunalımın başlangıcı olarak da kabul edilebilir.

⁵¹⁷Gürün, *Dış ilişkiler ve Türk politikası*, 64 vd; Bilge, *age.*, 134-145; Soysal, *age.*, 601 vd.; *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 142 vd.; Ülman, 25 vd.

⁵¹⁸Türk Hükûmeti'nin yaptığı açıklamanın tam metni için bk. *Ayın Tarihi*. (Ekim 1939). Sayı: 71, 71 vd.; Ayrıca Moskova'da yapılan Türk-Sovyet görüşmeleri ile ilgili geniş bilgi için bkz. Gürün, KAmuran.(1991). *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 197-208; Bilge, *age.*, 129-148; *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 151-154; Dışişleri Bakanı Ş. Saraçoğlu'nun 23.10.1939 tarihinde Moskova görüşmeleri ile ilgili CHP Meclis grubunda bilgi verdiği görülmektedir. Bkz. Goloğlu, Mahmut.(2012). *Milli Şef Dönemi/Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-III 1939-1945*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 43.

⁵¹⁹Türkiye-İngiltere-Fransa Üçlü İttifakı'nın tam metni için bkz. *Düstur*.(1939). 3.Tertip, Cilt: 21.(19 Ekim). Ankara, 15-18.

SSCB'nin Moskova'da öne sürdüğü talepler, savaştan sonra bazı küçük değişikliklerle daha sert bir diplomatik tavırla tekrarlanacak ve Türkiye için bir büyük tehdit oluşturacaktır.

2.2.İİ. Dünya Harbi ve Türk Dış Siyaseti

Savaş hazırlıklarını tamamlayarak güçlenen Almanya, 1938'de Avusturya'yı ülkesine katmış, ardından Almanların da yaşadığı gerekçesiyle 1939'da Çekoslovakya'yı işgal etmişti.

İngiltere, Fransa ve S. Rusya Çekoslovakya'nın işgalini protesto etmiş, buna aldırış etmeyen Almanya bu defa Polonya ve Litvanya'dan datoprak talep etmeye başlamıştı. Diğer taraftan İtalya, Nisan 1939'da Arnavutluk'u işgal etmiş ve Almanya ile karşılıklı yardımı öngören dostluk ve ittifak antlaşması yaparak yayılmacı siyasetine hız vermişti.

Almanya, 23 Ağustos 1939 Sovyetler Birliği ile saldırmazlık antlaşması yaptıktan sonra 1 Eylül 1939'da Polonya'ya saldırarak büyük savaşı da başlatmış, Polonya'ya daha önce güvence vermiş olan İngiltere ve Fransa, 3 Eylül 1939'da Almanya'ya savaş ilan etmişlerdi. Böylece İkinci Dünya Savaşı başlamış oldu. Almanlar, Polonya topraklarında ilerlerken Sovyetler Birliği de Polonya'ya savaş açtı. 23 Eylül 1939 tarihli Alman-Sovyet Antlaşması ile bu iki ülke kendilerine ayrılan toprakları işgale başladı. Sonuçta Polonya topraklarının doğusu Sovyetlerin, batısı Almanya'nın olmak üzere paylaşıldı. Bundan sonra Sovyetler Birliği Birinci Dünya Savaşı sonucunda kaybettiği Baltık topraklarını ele geçirmek üzere harekete geçmiş, Letonya, Litvanya ve Estonya'yı hakimiyetleri altına aldılar. Ancak Finlandiya'ya karşı bu başarıyı sağlayamadılar. Finlandiya bağımsızlığını korumasına karşın, Sovyetler Birliği'ne toprak ve üs vermek durumunda kaldı. Böylece Sovyetler Birliği Baltık kıyılarına yerleşmiş oldu.

Almanya, Fransa'ya saldırmadan önce Danimarka ve Norveç'i işgal ederek doğu ve kuzeyini güvenlik altına aldı. Bundan sonra batıda kesin bir başarı elde etmek üzere harekete geçti. 10 Mayıs 1940 günü Alman orduları Hollanda, Belçika ve Lüksemburg'a hücum etti. Bu hareket sonucunda Hollanda ve Belçika teslim oldu. Diğer taraftan İtalya da Fransa ve İngiltere'ye savaş açarak Almanya'nın yanında yer aldı. İtalya, Yunanistan'a saldırmış, ancak Yunanistan'ın içlerine girmeyi başaramamıştı. Almanlar ise ilerlemelerine

devam ederek 14 Haziran 1940'da Paris'e girmişti. Bunun üzerine Fransa, yenilgiyi kabul ederek Almanya ile mütareke imzaladı. Böylece Fransa savaş dışında bırakılmış oldu.

Hitlerin iktidara geldiği andan itibaren Versay Antlaşması hükümlerinden kurtulmaya yönelik adımlar atan Almanya, 1934'ten itibaren ordusunu modern silahlar, araç ve gereçlerle güçlendirmeye başladı. Asker sayısını hızla artırarak, askerliği mecburi hale getirdi. Versay Antlaşması ile Alman-Fransız sınırındaki kömür bakımından zengin Saar bölgesi için 1935 yılında yapılan halk oylaması sonucu Saar bölgesi Almanya'ya geçti. Ardından Almanya 7 Mart 1936'da Versay Antlaşması ile askerden arındırılmış olan Ren bölgesine asker göndermiş ve Fransa bu durumu kabul etmek zorunda kalmıştı.

Almanya, yayılmacı siyasetine devam ederek 13 Mart 1938'de Avusturya ile birleştiğini ilan ederek burayı ilhak etti.⁵²⁰ Böylece Versay Antlaşması'nın son kalıntısından kurtulan Hitler, dış politikadaki ikinci hedefine ulaşmak için çalışmalara başladı. Almanya, dikkatini Çekoslovakya'nın Südetler (Südetenland) bölgesine çevirdi. Südetler bölgesinde 3.5 milyon Alman yaşamaktaydı. Bölgede faaliyette bulunan Nazilerin çıkarttığı karışıklık üzerine Hitler, Çekoslovakya sınırına asker yığdı.

Avrupa'da yeni bir savaş ihtimalinin ortaya çıkması üzerine İngiltere'nin girişimiyle 29 Eylül 1938'de Münih'te bir toplantı düzenlendi. Toplantıya Almanya, İngiltere, Fransa ve İtalya katıldı. Dönemin büyük devletlerinin katıldığı Münih Konferansı'na Sovyet Rusya çağrılmamıştı. Çeklere hiç danışılmadan yapılan konferans sonucunda Südetlerin Almanya'ya verilmesi kararlaştırıldı. Hitler, hedeflerinin ikinci aşamasını (Bir Millet, Bir Devlet: Ein Folk, Ein Reich) da tamamlamış oldu. Münih Konferansı'na davet edilmeyen ve Çekoslovakya ile ilgili kararlarda kendisinin görüşü alınmayan SSCB, Batılı devletlerden uzaklaşıp Almanya'ya yaklaştı.

1939 Münih Konferansında İngiltere ve Fransa, Çekoslovakya sınırlarını garanti etmişti. Buna karşın Alman orduları 15 Mart 1939 günü Çekoslovakya sınırından geçerek

⁵²⁰Ovalı, Şevket. (2012). "İkinci Dünya Savaşı ve Nedenleri". *Türk Dış Politikası*. 2.Baskı. (Ed:Haydar Çakmak). Ankara: Barış Kitap, 267.

Prag'ı işgal etti. Hitler hedefinin üçüncü aşamasını uygulamaya koymuştu. Çekoslovakya'nın işgali Hitler'i hayat sahası politikasını gerçekleştirmeye yöneltti.

Almanya'nın işgallerinden cesaret alan İtalya, 7 Nisan 1939'da, 1926'dan beri nüfuzu altında bulunan Arnavutluk'u işgal etti. İngiltere ve Fransa'nın tepki gösterdiği bu gelişme Almanya tarafından desteklendi. Bu durum İngiltere ve Fransa'yı harekete geçirdi. Buna rağmen Hitler, Litvanya'yı tehdit ederek Memel'i aldı. Hayat sahası politikasını sürdüren Almanya, Dantzig'de yaşayan Almanları bahane ederek Polonya üzerinde baskı kurdu. Hitler bir süre sonra Dantzig'i Polonya'dan istedi. Bu istek kabul edilmeyince Hitler Polonya'yı işgale karar verdi.

Almanya büyük saldırıyı gerçekleştirmeden önce 23 Ağustos 1939'da SSCB ile saldırmazlık paktı imzaladı. Buna göre taraflar birbirlerine saldırmayacak, ortak çıkarları ilgilendiren konularda birlikte hareket edeceklerdi. Paktın gizli maddelerine göre Baltık bölgesi ve Polonya toprakları iki devlet arasında paylaşılıyordu. Bu gelişme üzerine İngiltere ve Fransa, SSCB ile ilişkisini kesti. 1 Eylülde Alman orduları Polonya sınırını geçtiler. Bunun üzerine İngiltere ve Fransa, Almanya'ya bir ültümatom vererek Polonya'dan çekilmesini istedi. Almanya bu ültümatoma cevap bile vermedi. Bunun üzerine İngiltere ve Fransa 3 Eylül 1939 günü Almanya'ya savaş ilan ettiler.⁵²¹

Almanlardan sonra Ruslar 17 Eylül günü Polonya'yı işgale başladılar. Ruslar, Polonya'yı Almanlarla paylaştıktan sonra ekim ayında Letonya, Litvanya ve Estonya'yı hakimiyetleri altına aldılar. Kasım ayının sonlarında Sovyet orduları Finlandiya sınırına dayanmıştı. Finlilerin direnişi karşısında zaman zaman zor duruma düşen Sovyet orduları sayısal üstünlükleri sayesinde bu direnişi kırdılar. Fin-Rus Savaşı, Sovyetlerin askeri gücünün nitelik olarak zayıflığını ortaya koymuş, Hitler'in Rusya'ya saldırma kararı almasında etkili olmuştur.

Almanlar Nisan 1940'ta yeniden harekete geçtiler. 9 Nisan günü Alman deniz ve kara birlikleri bir gün içinde Danimarka'yı işgal ettiler. Aynı gün Norveç'e giren Almanlar bir ay

⁵²¹Sander, Oral. (2007). *Siyasi Tarih: 1918-1994*. (13.Basım). Ankara: İmge Yayınları, 124.

içinde tüm Norveç'i ele geçirdiler. Bu gelişme İngiltere'de Hükûmet değişikliğine neden oldu. Almanya, Danimarka ve Norveç'i işgal ederek doğu ve kuzey bölgesini güvenlik altına almıştı. Artık rahat bir şekilde batıya yönelebilirdi. ⁵²²

10 Mayıs sabahı Almanlar, Hollanda, Belçika ve Fransa'ya saldırdı. Hollanda ancak birkaç gün dayanabildi ve 15 Mayıs 1940'ta teslim oldu. İngiliz ve Fransız birliklerinin desteklediği Belçika biraz daha fazla dayandı. Ancak Belçika da 27 Mayıs'ta teslim oldu. Müttefik kuvvetler Manş kıyılarına çekildi. Fransızların, muhtemel bir Alman saldırısına karşı yaptıkları Maginot Hattı'nı da geçen Alman birliklerinin bir kısmı Paris'e doğru ilerlerken diğer bir kısmı geri çekilen toplam 335. 000 kişilik İngiliz, Fransız ve Belçika ordularını Dunquerque Limanı civarında kuşattılar. Bu birlikler bütün silah ve malzemelerini bırakarak İngiltere'ye sığındılar.

Bu arada 10 Haziran 1940'ta İtalya, Fransa'ya savaş ilan ederek II. Dünya Savaşı'na katıldı. Fransız Hükûmeti 22 Haziran 1940 tarihinde Almanya ile mütareke imzaladı. Alman orduları Paris'e girdiler. ⁵²³ Almanlar, Fransızlara teslim belgesini, Almanya'nın 11 Kasım 1918'de mütareke imzaladığı vagonda imzalatarak I. Dünya Savaşı'nın rövanşını aldılar. Mütarekeye göre Fransa'nın kuzey yarısı ile Atlantik kıyıları Almanya'nın işgaline bırakıldı. Almanlar, 1, 5 milyon Fransız askerini esir etmişlerdi. Güneyde Vichy kentinde Almanya yanlısı bir Hükûmet kurulmuştu.

2.2.1.Fransa'nın Yenilmesi ve Türk-İngiliz-Fransız Deklerasyonlarına Göre Türkiye'nin Durumu

13 Haziran 1940'da İngiliz ve Fransız Büyükelçileri, Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nu ziyaret ederek 1939 Deklerasyonlarını ve ardından imzalanan Üçlü ittifak Andlaşmasını hatırlatıp Hükûmetlerinin Türkiye'nin savaşa girmesi hususundaki taleplerini iletmışlerdi. Ancak, İngiliz ve Fransız Büyükelçileri Saraçoğlu'na bu talebi iletirken Fransa'nın durumu pek iç açıcı değildi. Fransa savaşı kaybetmek üzereydi. Nitekim 22 Haziran 1940 tarihine

⁵²²Armaoğlu, *age.*,365.

⁵²³Armaoğlu, *age.*,367.

gelindiğinde Fransa, Almanya ile bir mütareke imzalamak zorunda kalmıştı.⁵²⁴ Bu durumda Fransa'nın Türkiye'yi harbe sokmak istemesi çok mantıklı değildi. Üstelik taraflar, Türkiye'ye 1939 Antlaşmasında söz verdikleri silahları da teslim etmemişlerdi. Mevcut şartlardan memnun olmayan Türkiye, savaşa girmesi durumunda, savaşın Ortadoğu'ya yayılacağını ve Fransa'nın çökmesiyle yalnız kalan İngiltere'nin kendisine gereken yardımı yapamayacağını düşünüyordu. Türkiye bu durumda savaş dışı kalmanın hem kendi güvenliği için hem de müttefiklerinin durumu için daha faydalı olacağını savunmuştu.

Ankara, imzaladığı ittifak anlaşmasının yükümlülükleri ile karşı karşıya kaldığında ilk olarak Sovyetler Birliğinin kapısını çalmıştı. Türkiye'nin niyeti hem 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk Anlaşması gereğince Moskova'yı haberdar etmek hem de muhatabının bu durum karşısındaki tepkisini ölçmektir. Nitekim Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Molotov bu hususta olumsuz cevap vermiş ve Türkiye'yi tehdit etmekten de geri kalmamıştı.⁵²⁵

Ortaya çıkan manzaraya göre Türkiye, savaşa girecek olursa bir tarafta Alman bir tarafta da Sovyet tehdidiyle karşı karşıya kalacaktı. Ayrıca Fransa'nın mağlubiyetiyle yalnız kalan İngiltere, tek başına Türkiye'nin ihtiyaçlarını karşılayamayacaktı. Haliyle mevcut durum, Türkiye'nin savaş dışı kalma konusundaki kararlılığını artırmıştı. Sonuçta, Türkiye, İngiltere ve Fransa'nın içinde bulunduğu şartları ve Sovyetlerin tepkisini göz önünde bulundurarak 19 Ekim 1939'da imzaladığı ittifak anlaşmasının 2 numaralı protokolünde geçen Türkiye'nin yükümlülüklerinin kendisini Sovyetler Birliği ile bir savaşa sürüklemeyeceği ifadesini hatırlatarak savaş dışı kalacağını açıklamıştı.

İngiltere, Türkiye'nin tarafsızlığını koruma arzusu karşısında ısrarcı olmamıştı. Çünkü bu dönemde Türkiye'nin savaş dışı durumunun İngilizler açısından büyük stratejik önem taşıdığı ortadadır. Şayet, Türkiye savaşa girip Almanlar karşısında başarısız olursa Alman ordusunun Suriye'ye ve oradan Süveyş Kanalına inme tehlikesi bulunmaktaydı. Bölgeye hakim olan Almanya'nın Irak ve İran petrolü ile Arap yarımadası ve İran körfezini ele

⁵²⁴Armaoğlu, *age.*,366 vd; 407.

⁵²⁵*Olaylarla Türk Dış Politikası*, 146; Bilge, *age.*,149 vd.

geçirmesi kaçınılmaz olacaktı. Ayrıca İngiltere, Türkiye'nin savaşa katılması halinde istenilen miktarda silahı da tedarik edemeyecekti.

2.2.2.İtalya'nın II. Dünya Harbi'ne Girişi, Balkanlar ve Türkiye'nin Durumu

İtalya, Türkiye'ninMüttefik devletlerle yaptığı antlaşmalarla kendini güven altında hissetmeye çalıştığı bir dönemde, 10 Haziran 1940'da İngiltere ve Fransa'ya savaş ilan etmişti. İtalya'nın savaşa girmesi üzerine İngiltere ve Fransa, Üçlü İttifak Antlaşmasından doğan vecibelerini yerine getirmesi için Türkiye'ye baskı uygulamaya başlamışlardı.⁵²⁶ İngiltere ve Fransa'ya göre, İtalya'nın savaşa girmesiyle birlikte savaş Akdeniz'e de sirayet etmişti. Bu durumda Türkiye, antlaşmanın ikinci maddesi gereğince bütün gücüyle Müttefiklere yardım etmeli idi. Nitekim bunu sağlayabilmek için İtalya'nın savaşa girişinin hemen ertesi günü, İngiltere ve Fransa'nın Ankara Büyükelçileri, Türk Hükûmetinden Üçlü İttifak Antlaşmasının ikinci maddesini derhal uygulanmasını istemişlerdi.⁵²⁷ Ayrıca İtalya ile ilişkilerini derhal kesmesini, genel seferberlik ilan etmesini, deniz ve hava üstlerini Müttefiklere açmasını ve İtalya'ya savaş ilan etmesini de istemişlerdi.⁵²⁸Üçlü İttifak Antlaşmasının ikinci maddesi Türkiye'nin daha önce verdiği taahhütleri yerine getirmesini ve savaşa girmesini gerekli kılmakta ve şu hususları içermekte idi:“Bir Avrupa Devleti tarafından vaki olup Akdeniz mıntıkasında Fransa ve Birleşik Kırallığın karışacakları bir harbe müncer olan bir tecavüz hareketi halinde Türkiye fiilen Fransa ve Birleşik Kırallık ile teşrik-i mesai eyleyecek ve onlara yed-i iktidarında olan bütün yardım ve bütün müzahareti ifa eyleyecektir.”

Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, 13 Haziran 1940'da İngiltere ve Fransa Büyükelçilerine, İtalya'nın savaşa girmesi ile ortaya çıkan durumun yine Üçlü İttifak Andlaşmasının ikinci protokolünde de ifade edildiği gibi Türkiye'yi Sovyetler Birliği ile çatışmaya sevk edebileceğini belirtmiş, bu nedenle İttifak Antlaşmasının ikinci maddesine Türkiye'nin uymayacağını ve

⁵²⁶Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi*, 103; Sarıнай, Y. (1988). *Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi ve Nato'ya Girişi*, Ankara, 21; Erkin, *Boğazlar Meselesi*, 162.

⁵²⁷Karakoç, Sarkis.(1939).*Sicilli Kavanini*, Cilt: 20. İstanbul: Cihan Matbaası, 1150.

⁵²⁸Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi*, 104; Önder, *Die Türkische Aussenpolitik*, 57; Deringil, Selim.(2004). *Turkish Foreign Policy During the Second World War: Active Neutrality*. Cambridge University Press, 102 vd.;*Olaylarla Türk Dış Politikası*, 157 vd.; *Türk Dış Politikasında 50 Yıl - İkinci Dünya Savaşı Yılları*, 8.

Müttefik taleplerinin kabul edilmeyeceğini bildirmişti.⁵²⁹ Zira Türkiye, böyle bir durumla karşılaşabileceğini tahmin etmiş ve Sovyet Rusya faktörünü göz önünde tutarak kendisini güvence altına almayı düşünmüştü. İkinci protokolde yer alan;“Yukarıda adıgeçen muahedename mûcibince Türkiye tarafından alınmış olan taahhüdler bu memleketin Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri İttihadı ile müsellaah bir ihtilafa sürüklenmesini mûcib olacak ve intac edecek bir harekete onu icbar edemiyecektir. ” hükmünü gerekçe göstererek 14 Haziran 1940’da yaptığı açıklama ile savaş dışı kalma isteğini açıklamıştı. Başbakan Refik Saydam, TBMM’nin 26 Haziran 1940 tarihli oturumundaki beyanatında: “İtalya’nın harbe girmesi üzerine hadis olan vaziyeti Cumhuriyet Hükûmeti etrafıyla tetkik etmiş ve Üçlü Muahedenin cüz’ü icab eden tebligatı yapmıştır. Buna nazaran Türkiye, hal-i hazırdaki gayr-i muhariplik vaziyetini muhafaza etmektedir. ” diyerek alınan kararı teyit etmişti.⁵³⁰ Türkiye’nin almış olduğu bu kararda, Sovyetler Birliğinin savaşta hala belirsiz olan durumu ve Almanya’nın Fransa’yı kısa sürede mağlup ederek kesin bir zafer kazanmasının da rolü büyüktü.⁵³¹

İtalya’nın 28 Ekim’de Yunanistan’a yönelik taarruzu, Türkiye’nin kaygıyla izlediği bir gelişme olmuştu.⁵³² Bir taraftan İtalyan tehdidinin Türkiye’ye yaklaşmış olması, diğer taraftan Yunanistan’ın Balkan Antantı ile Türkiye’nin müttefiki olması, Türkiye’nin bu taarruz karşısında nasıl bir politika izleyeceğini önemli kılmaktaydı. İngiltere, Türkiye’nin savaşa katılması ve Yunanistan’a yardımda bulunmayı teklif ettiyse de Türkiye çok önceden alınmış bir karar uyarınca böyle bir yükümlülüğe işlerlik kazandırmadı.⁵³³

Türkiye, Yunanistan’a doğrudan bir yardım yapmamıştı; fakat buradaki gelişmelerin kendisine zarar vermemesi için gereken adımları atmak suretiyle Yunanistan’a dolaylı da olsa yardım etmişti. Bulgaristan’ın Yunanistan’a karşı savaşa katılması ihtimali ortaya

⁵²⁹Karakoç, *age.*, 1152; T.C. Dışişleri Bakanlığı. (1973). *Türkiye’nin Dış Politikasında 50. Yıl: İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946)*. Ankara: Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü Yayınları, 158; Timur, *Çok Partili Hayata Geçiş*, 38; Yeşil, *Çok Partili Hayata Geçiş*, 18.

⁵³⁰Bkz, *Türk Dış Politikasında 50 Yıl - İkinci Dünya Savaşı Yılları*, 12; Goloğlu, *Milli Şef Dönemi*, 93.

⁵³¹Koçak, *Türkiye’de Milli Şef Dönemi*, 105.

⁵³²Armaoğlu, *age.*,408; Cantemur, Türkan.(2012). “Türkiye-İtalya ilişkileri (1930-1950)”, 38. *ICANAS (International Congress of Asian and North African Studies)*. Cilt: II. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları: 14/2. ss.779-813, 795 vd.

⁵³³Çelebi, M. (2015). “Atatürk Dönemi ve Sonrasında Türkiye-İtalya ilişkilerini Etkileyen Faktörler”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* Cilt: XXXI, Sayı: 91. (Bahar). ss. 93-130, 115.; Deringil, Selim. (1994). *Denge Oyunu, İkinci Dünya Savaşı’nda Türkiye’nin Dış Politikası*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 113.

çıkıldığında Türkiye'nin Bulgaristan'a açık bir mesaj verdiği görülmektedir. Türkiye, Bulgaristan karşısında müttefikine gereken yardımı yapacağını söylemiş ve bu durumu Almanya'ya da bildirmişti. Sonuçta, Bulgaristan savaştan uzak tutulmuş ve Türkiye de bu bölgede kendisine yönelmesi muhtemel bir tehlikenin etkilerini azaltmayı başarmıştı.

2.2.3.II. Dünya Harbinde Alman Üstünlüğü ve Alman-Sovyet Görüşmeleri

1940 yılında savaşın geldiği nokta Mihver devletleri açısından başarılı bir tablo ortaya koymakta idi. Almanya'nın, Fransa'yı mağlup edip bir mütareke imzalatması ve İngiltere'nin yalnız kalması, İtalya'nın etkili bir şekilde savaşa dahil olması, Mihver güçlerinin moral ve motivasyonunu artırmış ve savaşın sonucundan emin olmaya başlamışlardı. Almanya, bu moral ve motivasyonla savaş sonrası dengeleri belirlemek ve dünyanın nüfuz bölgelerinin Mihver Devletleri ve Sovyetler Birliği arasında taksimini sağlamak üzere muhataplarıyla görüşmeye başlamıştı.

1940 yılı Kasım ayında von Ribbentrop, Sovyet Dışişleri Bakanı Molotov'u Berlin'e davet etmiş, Hitler'in de katıldığı görüşmelerde; öne çıkan konulardan biri de Türkiye'nin savaştaki konumu olmuştu. Ribbentrop, Türkiye'nin İngiltere safından koparılabilmesi için Almanya, Sovyetler Birliği, İtalya ve Japonya'nın Türkiye'ye karşı ortak bir tavır sergilemesi gerektiğini söylemişti. Ayrıca Sovyetler Birliğinin Türkiye ile ilgili emellerini kışkırtacak söylemlerde bulunmayı da ihmal etmemiş, Sovyetler Birliği'ne Boğazlar ve Karadeniz üzerinde hakimiyet vaat etmişti. Molotov muhataplarının söyledikleri karşısında temkinli davranmış, Sovyetlerin kağıt üzerinde verilen garantiler ile tatmin edilemeyeceğini söylemişti. Bununla birlikte, muhataplarının vaatleri karşısında kendi taleplerini de iletmekten geri kalmamıştı. Türkiye'nin Sovyetlerle masaya oturmasını ve Sovyetlerin Boğazlarda üsler elde etmesi gerektiğini ifade eden Molotov, Karadeniz bölgesindeki durumunu kuvvetlendirebilmek için Bulgaristan'a da bir garanti verilmesi gerektiğini muhataplarına bildirmişti.

Taraflar arasındaki görüşmeler, bir sonuca ulaşmadan Molotov Rusya'ya dönmüştü. Ribbentrop, Molotov'a giderken değerlendirilmesi için bir anlaşma metni vermişti. Bu metne göre dünya, dört devlet arasında nüfuz bölgelerine bölünecek ve Rusya Kafkasların

güneyinde, İran'dan Hindistan'a kadar uzanan bölgeye hakim olacaktı. Anlaşma metninin 2 numaralı protokolü Türkiye'yi ilgilendirmekte idi. Buna göre; Almanya, İtalya ve Sovyetler Birliği, Türkiye'yi İngiltere'ye olan taahhütlerinden kurtaracak ve Türkiye'nin Mihver Devletleri ile iş birliği yapması sağlanacaktı. Ayrıca, Rusya, yeni bir boğazlar rejiminin oluşturulmasıyla birlikte Boğazlardan sınırsız geçiş hakkına sahip olacak ve Karadeniz'e kıyısı olmayan devletler, Boğazlardan savaş gemilerini geçiremeyeceklerdi.⁵³⁴

Sovyetler Birliği, 25 Kasım'da Berlin'e bir nota göndermiş ve Mihvere katılmak için bir takım şartlar ileri sürmüştü. Bu şartların bir kısmı Türkiye'yi ilgilendirmekte olup Sovyetler, uzun süreli kiralama yoluyla Boğazlar bölgesinde askeri üsler elde etmek istemekte ve Karadeniz güvenlik bölgesi sınırları içerisinde bulunan Bulgaristan ile Moskova arasında karşılıklı bir yardım paketi oluşturulması gerektiğini söylemekte idi. Molotov, Türkiye'nin İngiliz ittifakından ayrılması ve Mihver devletlerine katılmasını sağlamak için bir protokol imzalanmasını da talep etmişti. Buna göre, Türkiye bu yönde bir pakta dahil olursa toprak bütünlüğü Almanya, İtalya ve Sovyetler Birliği tarafından garanti edilmeli, Türkiye'nin böyle bir ittifaka dahil olmaması durumunda ise üç devletin Türkiye'ye karşı diplomatik ve askeri tedbirler alması sağlanmalı idi.

Sovyetler Birliği, söz konusu şartların sağlanması için de Bulgaristan'a bir nota göndermiş ve Bulgaristan ile aralarında karşılıklı yardım anlaşmasının imzalanması gerektiğini belirtmişti. Bu anlaşma ile şayet Türkiye Bulgaristan'a saldıracak olursa Sovyetlerin Bulgarlara gereken yardımı yapacağını söylemişti. Bulgaristan'a anlaşma karşılığında verilecek imtiyaz ise Bulgaristan'ın Doğu ve Batı Trakya üzerindeki menfaatlerinin temin edilmesi idi. Ancak, Bulgaristan, Sovyetler Birliğinin teklifini reddetmiş ve Almanya ile dostluğunu sürdürmeyi uygun görmüş, Türkiye'den bir tehdit beklemediğini de açık bir şekilde ifade etmişti.⁵³⁵

Sovyetler Birliğinin Bulgaristan'a vermiş olduğu bu nota, Almanya'da hoş karşılanmamıştı. Çünkü Almanya da Sovyetler Birliği gibi Boğazlarda tam hakimiyet arzusu taşımaktaydı. Balkanları kendi nüfuz bölgesi olarak kabul ediyor, Sovyetlerin Bulgaristan'a

⁵³⁴Olaylarla Türk Dış Politikası, 149; Bilge, age.,152 vd.

⁵³⁵Bilge, age.,154 vd.; Olaylarla Türk Dış Politikası, 150.

yaklaşarak Balkanlar'da etkisini artırmasını istemiyordu. Hitler, savaşın Almanya'nın istediği şekilde gerçekleşmesi halinde Türkiye'nin de kendiliğinden Alman nüfuzu altına gireceğine inanıyordu. Bu durum, Berlin ile Moskova'nın Balkanlar ve Boğazlar bölgesinde bir menfaat çatışması içinde olduklarını gösteriyordu. Ayrıca yaşanan gelişmeler, Alman-Sovyet Anlaşmasının doğurduğu ittifakın suni bir mahiyet taşıdığını ortaya çıkarmıştı. Taraflar, saldırmazlık paktı ile birbirlerine karşılıklı bir takım sözler verirken bir taraftan da birbirleriyle ilgili savaş planları hazırlamaktan geri kalmamışlardı. Nitekim Hitler, Sovyetlerin taleplerini gördüğünde Alman Yüksek Komuta heyetine, daha önce Sovyetlere karşı hazırlanmış olan saldırı planlarının gerçekleştirilmesi hususunda gereken emri vermişti.⁵³⁶

1941 yılında savaş, genel olarak Almanların üstünlüğü ile geçiyordu. 1940 yılı Haziran ayında Fransa'nın mağlup edilmesi ile Almanya, durdurulması zor bir kuvvet halini almıştı. Almanya için bir diğer dişli rakip olan İngiltere de Fransa'nın mağlup olmasıyla yalnız kalmış ve güç bir duruma düşmüştü. Alman-Sovyet Paktı ise Almanya'ya yeni savaş planlarını hazırlamak için gereken süreyi kazandırmıştı.

2.2.4.İngiltere'nin Türkiye'yi Savaş Sokma Gayretleri

Türkiye ise yaşanan tüm bu gelişmelere rağmen İngiltere ile dostluk politikasından vazgeçmemişti. İngiliz Başbakanı Churchill, Türkiye'nin bu tavrı ile ilgili olarak memnuniyetlerini dile getirmiş, biraz da bu durumdan cesaretle Türkiye'nin savaşa girmesi hususundaki görüşlerini yüksek sesle ifade etmeye başlamıştı. Daha önce Türkiye'nin savaşa katılması halinde Alman ordularının Ortadoğu'ya inerek İngiliz nüfuz bölgelerini ele geçireceğinden korkan ve bu yüzden Ankara'nın savaş dışı politikasını menfaatlerine uygun bulan İngiltere, şimdi aynı şartlar karşısında Türkiye'nin savaşa katılmasını istiyordu. Bu politika değişikliği İngiltere'nin Türkiye'yi Almanlar karşısında bir piyon gibi kullanmak istediğini göstermekte idi. Şayet Türkiye savaşa girerse Alman Ordusu ile Türk Ordusu Anadolu'da harbe tutuşacak, İngiltere ise küçük yardımlarla durumu idare edecekti. Türkiye'nin Almanları durdurması mümkün olursa İngiltere'nin nüfuz bölgeleri korunacak bu mümkün olmazsa da İngiltere, Alman ilerleyişini yavaşlatmış ve gerekli tedbirleri almış

⁵³⁶*Türk Dış Politikası I (1919-1980).*(2002).(Editör: Baskın Oran). 4.Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, 433.

olacaktı. Ayrıca İngiltere, Türkiye'nin savaşa girmesi halinde Almanya'nın Sovyetlerle ilgili planlarını da erteleyeceğini düşünmekteydi.⁵³⁷

İngiltere Başbakanı Winston Churchill, Alman tehdidi karşısında Balkan Devletlerinin, batıların desteği ile ortaklaşa hareket etmesi gerektiğini dillendirmiş ve bu düşüncesini paylaşmak için 31 Ocak 1941 tarihinde İsmet İnönü'ye bir mektup yollamıştı. Churchill mektubunda, Almanların Bulgar sınırına yerleşmesinin Türkiye için oluşturacağı tehlikeyi anlatmış ve Türkiye'nin savaşa katılması istemişti. Ayrıca Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda gereken askeri ve teknik yardımı yerine getirme sözünü de vermişti.

İngilizler, Balkan ülkelerini bir araya getirecek bir politika geliştirmeye çalışırken, Balkanlardaki Alman ilerleyişi de sürmekteydi. Türkiye, Alman tehlikesinin kapıda olmasından dolayı başta İstanbul olmak üzere bazı şehirlerde sıkıyönetim tedbirleri almıştı. Bulgaristan, bu tedbirlerin kendisine karşı alındığını düşünüp durumdan duyduğu rahatsızlığı iletince; Türkiye, Bulgaristan'a güvence verme gereği duymuştu. Ardından, 17 Şubat 1941'de Ankara'da Türkiye ve Bulgaristan arasında bir saldırmazlık paktı imzalanmış⁵³⁸ ve taraflar birbirlerine saldırmayacaklarına dair taahhütlerde bulunmuşlardı. İngiltere ise bu anlaşmadan rahatsızlık duymuştu. Çünkü bu anlaşma ile Bulgaristan'ın Türkiye'den herhangi bir çekincesi kalmayacak ve Alman ilerlemesi karşısında sınırlarını açabilecekti.

İngiltere, Balkanlardaki genel durumun kendi aleyhine gelişmesi üzerine, Balkan Antantını canlandırmak için harekete geçmişti.⁵³⁹ İngiliz Dışişleri Bakanı Anthony Eden, 26 Şubat 1941'de Ankara'ya gelmiş, Türk devlet adamları ile görüştüktan sonra Atina ve Kıbrıs'a geçmişti. Daha sonra Kıbrıs'ta bir araya gelen Eden ve Türk Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, meseleyi bir kez daha görüşmüşlerdi.

Kıbrıs müzakerelerinde Eden ve Saraçoğlu, Balkanlardaki tek güvenilecek devlet olarak kabul edilen Yugoslavya'ya başvurma kararı almışlardı. Türkiye, Yugoslavya'ya başvurarak

⁵³⁷Olaylarla Türk Dış Politikası, 151.

⁵³⁸Antlaşma metni için bkz., Moos, Herbert von. (1952). *Büyük Dünya Olayı II*. İstanbul, 96 vd.

⁵³⁹Olaylarla Türk Dış Politikası, 152.

Alman tehdit ve tehlikesi karşısında ortak karar ve tutum sergileme gerekliliğini anlatmıştı. Ancak, Yugoslavya bu teklife cevap dahi vermemiş, kısa bir süre sonra da bambaşka bir politika izlediği ortaya çıkmıştı. 25 Mart 1941 tarihinde Yugoslavya, Viyana'da imzaladığı anlaşma ile Mihver devletlerinin safına geçmişti. Bu tarihten iki gün sonra ise Belgrad'da bir ihtilal gerçekleşmiş ve Mihver devletlerinden uzak durmak isteyen Simović Hükûmeti kurulmuştu. Almanya, Yugoslavya'da gerçekleşen bu ihtilal üzerine, Yugoslavya'ya savaş açmış ve kısa süre içerisinde ülkeyi işgal etmişti. Yugoslavya'nın düşmesinin ardından da Yunanistan'a saldırmıştı.

Almanya'nın Türk sınırına kadar ilerlemesi üzerine İngiliz başbakanı Churchill, İnönü'ye bir mektup yollayarak yaşanan gelişmelerden ders alınması gerektiğini söylemişti. Mektubun devamında ise Churchill, Balkanlar'da bir birlik oluşturulup Almanlara karşı ortak bir cephe kurulmadığı takdirde, Almanya'nın Yunanistan'a saldırmadan önce Türkiye üzerine de yürüyebileceğini iddia etmişti.⁵⁴⁰ İngilizlerin bu noktada iddiası ne olursa olsun, görülen manzara; artık Balkanlar'da bir birlik oluşturma'nın imkansız olduğu idi.

İngiltere, Alman ordularının Balkanlarda ilerleyişi karşısında zor bir duruma düşmüşken, okyanus ötesinden kendisine bir yardım eli uzanmıştı. Amerika Birleşik Devletleri, halen savaşa katılmamakla birlikte, Almanya'nın Balkanlardaki durumundan ötürü endişeye kapılmış ve bölgeye olan ilgisini artırmıştı. ABD Başkanı Roosevelt, duruma müdahil olduklarını göstermek amacıyla Albay William Donovan⁵⁴¹'i, Balkan ülkeleriyle

⁵⁴⁰Armaoğlu, a.g.m.,153; Denniston, Robin.(1998). *Churchill'in Gizli Savaşı: Diplomatik Yazışmalar, İngiliz Dışişleri Bakanlığı ve Türkiye, 1942-1944*. (Çev: Sinan Gürtunca), İstanbul: Sabah Kitapları, 72; Türk Dış Politikasında 50 Yıl, 42; Cartier, Raymond.(1975). *İkinci Dünya Savaşı*. Cilt: I. (Çev: Safa Kılıçlıoğlu). İstanbul: Meydan Gazetecilik ve Neşriyat, 308.

⁵⁴¹William J.Danovan ve Robert E.Sherwood'un 1941 yılında Dış Enformasyon Bürosunu kurmalarının ardından 1942 yılında Amerikanın Sesi (Voice of America) radyosunun açılışıyla Amerikan propagandası yeni bir yön kazanmıştır. Amerikanın Sesi Radyosu, savaş zamanlarında da en etkili propaganda silahlarından biri haline gelmiştir. Fakat gazetecilik şeklinde radyo propagandası Amerika'nın Sesi'nin ideolojik amaçlarını muhafaza etmesinin de bir şekliydi: Faşizm karşısında demokrasi mücadelesi ve ulusal reformların önemli olduğu inancı ile birlikte yani dünya düzeninin sunulması. Yeni politik yapı; yeni estetik ve propagandist stratejiler talep etti. Haberler propagandiste savaşın liberal saldırılarını vurgulamaya imkân verdi. Amerikan savaş güçleri, Sovyetler Birliği'nin de Amerika'nın müttefiki olarak mücadele ettiği; içinde Birleşmiş Milletler'in tümünün olduğu global savaşın bir parçası olarak sunuldu. Amerikanın Sesi askeri haberleri global savaş olarak vurgulayarak, Amerikan izolasyonuna karşı bir tavır alabiliyordu... hepsinin ötesinde, bu, savaşı sadece faşizmin sonu olarak değil aynı zamanda Tarch [Kuzey Afrika] işgalini takip eden günlerde daha telaffuz edilemeyen zafer kazanıldığında, Amerika Birleşik Devletleri'nin bütün ülkelerdeki güvenliği ve barışı sağlayarak katılacağı global işbirliği üzerine kurulu barış ortamı tanımlamaya da yardım etti. Bkz. Gültekin, Bilgehan. (2001).*Devletlerarası İlişkilerde Halkla İlişkiler ve Siyasal Propagandanın Rolü*. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler Ve Tanıtım Anabilim Dalı Doktora Tezi, İzmir, 197.

temaslarda bulunması için bölgeye yollamıştı. Danovan, görevinin resmi olmadığını söylese de Roosevelt'in temsilcisi olduğunu gizlememişti.

Albay Danovan, 1 Şubat'ta da Türkiye'ye gelmişti.⁵⁴² Türk devlet adamlarına, ABD'nin İngiltere'nin yanında olduğunu, savaşın Almanya tarafından kazanılmasına müsaade etmeyeceklerini ve ülkesinin de yakında savaşa katılacağını söylemişti.⁵⁴³ 9 ve 14 Şubat 1941 tarihinde ise ABD Dışişleri Bakanı Cordell Hull, Türk ve Yugoslav Hükûmetlerine bir nota göndermiş, ABD'nin savaşı İngiltere'nin kazanacağı inancında olduğunu, İngilizlerin savaşmak için ihtiyaç duyduğu savaş malzemelerinin satışına hız verdiklerini ve Alman işgaline uğramış memleketlere savaş malzemesi yardımında bulunacaklarını söylemişti. ABD'nin bu girişimi, Türkiye üzerinde beklenen etkiyi uyandıramamıştı. Türk Hükûmeti, ABD ve İngiltere'nin ideallerini tam olarak benimsediğini açıklamış; fakat yine de herhangi bir taahhütte bulunmamıştı.

2.2.5. Türk-Sovyet Saldırmazlık Deklerasyonu ve Türkiye'de Alman Baskısı

Almanların Balkanlardaki durumu, Türkiye'nin güvenliğini tehdit eder bir nitelik almıştı. İngilizler, Türkiye'yi savaşa çekmek isterken bu tehlikeyi işaret ediyor, Türkiye'nin gerekeni yapmaması halinde Almanların ve Rusların Polonya örneğinde olduğu gibi Türkiye'yi işgal edebileceğini iddia ediyordu. Öte yandan Almanlar, Türkiye'nin bu yönde hissedeceği bir kaygı sebebiyle İngilizlere daha çok yaklaşacağını düşünüyorlardı. Von Papen, bu düşüncesini Hitler ile paylaşmış ve Hitler de 4 Mart 1942 tarihinde İsmet İnönü'ye bir mektup yollayarak endişesini izale etmeye çalışmıştı.⁵⁴⁴ Hitler mektubunda, Türkiye'ye karşı saldırgan bir niyetinin olmadığı ve Türk sınırına 60 kilometreden fazla yaklaşmayacağı yönünde bir teminat vermişti. Bununla birlikte Hitler, Türkiye'yi kendi yanına çekmek gayesiyle Türk Büyükelçisine Sovyetlerin Boğazlardaki emellerinden bahsetmişti. Hitlerin

⁵⁴² Ulus, 1 Şubat 1941; Cumhuriyet, 1 Şubat 1941.

⁵⁴³ *Türk Dış Politikasında 50 Yıl - İkinci Dünya Savaşı Yılları*, 44 vd.; *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 154 vd.; Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi*, 148; Ülman, Halûk. (1979). *Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri (1939-1947), İkinci Cihan Harbi Başından Truman Doktrinine Kadar*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 31.

⁵⁴⁴ Glasneck, Johannes. (1966). *Deutsch-Faschistische Propaganda in der Türkei: Alman Faşizminin Türkiye'deki Propaganda Faaliyetleri*. (Çeviri: Murat Çakır). <http://www.kozmopolit.com/Deutsch%20-%20Faschistische%20Propaganda%20in%20der%20T%FCrkei%20-%20TR1.pdf> ss. 1-14., 2 vd.

amacı, Türkiye üzerinde bir Sovyet korkusu yaratarak ülkeyi kendi yanına çekmekti. Böylece, Sovyetlere gerçekleştireceği saldırı sırasında, doğrudan bir destek alınmasa bile en azından Türkiye'nin tarafsızlığı sağlanmış olacaktı.

Almanya'nın takip ettiği bu politika, Sovyetler Birliğini rahatsız etmişti. Sovyetler Birliği, Almanya'nın amacının Türkler üzerinde bir korku oluşturmak ve Türk dış politikasını Mihver devletlerine yaklaştırmak olduğunu görmüş ve bunun üzerine Ankara ile temas kurmuştu. Türkiye ise Almanların bölgedeki hakimiyeti karşısında bir denge kurulması arzusuyla Sovyetlerin yaklaşımını olumlu bulmuştu. Sonuçta, 24 Mart 1941 tarihinde, Türkiye ve Sovyetler Birliği bir saldırmazlık Deklerasyonu imzalamışlardı. Türk- Sovyet Saldırmazlık Deklerasyonuna göre, iki ülke arasındaki 1925 tarihli Dostluk, Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşması teyit edilmişti. Ayrıca, bir saldırıya uğraması ve topraklarını savunmak için savaşa girmesi durumunda Türkiye, imzaladığı anlaşmalara güvenerek Sovyetler Birliğinin tarafsızlığından emin olabilecekti.⁵⁴⁵

Almanya'nın Türkiye üzerine baskı kurduğu bir başka konu da Irak ile yakından ilgili idi.⁵⁴⁶ 5 Nisan 1942'de Irak'ta Raşit Ali Geylani bir Hükûmet darbesi yapmıştı. Geylani, Alman taraftarıydı. Darbenin gerçekleşmesinden sonra Almanya, Irak'taki yeni Hükûmet'eyardım götürmek ve Suriye'de Fransızların kendilerine bıraktıkları üsleri alabilmek için Türk topraklarından geçmeyi düşünüyordu. Türkiye'nin bu yönde bir karar almasını isteyen Almanya, Türkiye üzerindeki baskısını artırmıştı. Hitler, Türkiye'nin bu baskıya fazla direnemeyeceğine inanıyordu.

⁵⁴⁵Türkiye'nin Dış Politikasında 50. Yıl: İkinci Dünya Savaşı Yılları, 55 vd.; Olaylarla Türk Dış Politikası, 154; Erkin, age., 69 vd.

⁵⁴⁶Almanya Irak politikasını hep mahfuz tutmuş ve İngiltere'yi Uzak-doğudaki imparatorluğuna giden yolda vurabilmek için Irak coğrafyasına büyük bir ilgi göstermişti. Fakat bu tarihlerde Türkiye'yi yanlarına çekebilmek için gerek iktidar ve gerekse kamuoyu Türkiye ile yorum yaparken Türkiye'nin hayati menfaatlerinin Ortadoğu'da olduğuna dair fikirler ileri sürülmekte idi. Türkiye'nin 1939 ilkbaharında İngiltere ve Fransa'ya yakınlaşması ve 19 Ekim 1939'da ittifaka girmesi üzerine Alman basınında Türkiye karşıtı yorumlar çıkmış ve Fritz Rössler 1940'da yayımladığı bir yorumunda Türkiye'yi, İngiltere-Fransa-Türkiye ittifakının tehlikelerine karşı uyarırken: "Türkiye'nin doğal gelişimi ne Balkanlara ne de Kuzeydoğuya doğru gidecektir. Aksine, sadece ve sadece Güneye, yani Irak'a ve Musul'a. Ankara, politikalarını geliştirirken, bu gerçeği unutmamalı ve İngiltere ile Fransa'nın, Türkiye'nin bu doğal gelişmesini engellemelerini önlemelidir..." diyordu ki, Almanların Raşit Galip Geylani Hükûmeti ile ilgili girişimleri, Irak'ta sözkonusu edilen Türk tasarrufunun bile Almanya çıkarları için düşünüldüğünü açığa çıkarmıştı. Bkz. Glasneck, agy., 3.

Almanya, Von Papen aracılığı ile Ankara'da, Irak'a Türkiye üzerinden yardım geçirilmesi hususunda girişimlerde bulundu. Ancak, Almanların bu girişimleri sonuç vermedi. Bundan sonra da Almanların güdümünde bulunan Fransız Vichy Hükûmeti, Jacquest Benoist-Méchin aracılığı ile Ankara'ya başvuruda bulundu. Fransızların talebi, Fransız asker ve savaş malzemesinin Türkiye üzerinden Suriye'ye gönderilmesiydi. Türkiye bu talebe de olumlu bir cevap vermemişti. Zaten bu girişimler bir süre sonra da kendiliğinden ortadan kalkacaktı. Zira Irak'ta Raşit Galip Geylani Hükûmeti kısa süre içerisinde devrilmiş ve tekrar İngiltere Irak'ta duruma hakim olmuştu.⁵⁴⁷ Türkiye'nin Almanya'ya karşı bu yöndeki tutumu, Almanya'nın Suriye ve Irak'a inerek Basra'ya hakim olmasını ve Hint Okyanusunda Japonya ile birleşmesini önlemişti.

2.2.6. Türk-Alman Saldırmazlık Paktı ve İngiliz-Rus Teminatları

Hitler, 1941 yılının başlarında Alman Yüksek Komuta Heyetine Sovyetler Birliği ile savaşmak için hazırlıkların tamamlanması yönünde bir emir vermişti. Diğer taraftan Irak'taki durum, Almanya'nın bu konuda zaman kaybetmesine sebep olmuştu. Daha fazla zaman kaybetmek istemeyen Almanya'nın aklındaki soru, askerlerini Trakya'ya yığmış bulunan Türkiye'nin tutumunun ne olacağı idi. Hitler bu durum karşısında Türk Hükûmetine Almanya'ya savaş açmak niyetinde olup olmadıklarını sormuştu. Türkiye ise, bu hususta Almanya'nın tavrına göre hareket edileceğini söylemişti. Bunun üzerine Hitler, Ankara'nın bir savaş politikası takip etmemesi halinde Türkiye'ye saldırıda bulunmayacağını açıklamış ve Alman ordularına Türk sınırlarından uzak durmaları yönünde bir emir vermişti. Sovyetler ile savaşa tutuşacak Almanya, Türkiye'nin pozisyonunu güvence altına almak için bir de saldırılmazlık anlaşması teklifinde bulunmuştu. Türkiye de kendisini Alman tehdidinden kurtaracak bu anlaşmayı memnuniyetle kabul etmişti. 18 Haziran 1941'de Türk-Alman Saldırmazlık Anlaşması imzalanmıştı.⁵⁴⁸

Türkiye, müttefikleri ile olan ilişkilerini zedelememesi için Almanya ile imzaladığı bu anlaşma metnine, İngiltere ile olan ittifakından doğan sorumluluklarının baki kalacağını,

⁵⁴⁷Armaoğlu, age.,410 vd.; *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 155.

⁵⁴⁸Özgüldür, Yavuz. (1993). *Türk-Alman İlişkileri(1923-1945)*. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 130 vd.;*Olaylarla Türk Dış Politikası*, 156; Deniz, Muzaffer. (2015). "Hitler Dönemi Türk-Alman Anlaşmaları". *Sosyal Bilimler Dergisi. The Journal of Social Science*. Yıl: 2. Sayı: 2. (Mart). ss. 85-99, 93 vd.

Almanya'nın çok sıcak bakmamasına rağmen eklemeyi başarmıştı. Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu da bu anlaşmanın Türkiye'nin mevcut taahhütlerine bir zarar getirmediğini ve görüşmelerin önemli safhalarında İngiltere'nin durumdan haberdar edildiğini açıklamıştı.⁵⁴⁹ Türk-Alman saldırmazlık anlaşmasının imzalanmasından sonra, 22 Haziran günü Alman Orduları, Sovyet topraklarına “Barbarossa Harekatı” adıyla bir taarruz harekatı başlatmış, Türkiye ise Alman-Sovyet Savaşı karşısında tarafsızlığını ilan etmişti. Türkiye'nin tarafsızlığını ilan etmesi, Almanya karşısında Türkiye'nin elini güçlendirirken ortaya başka sorunlar da çıkmaya başlamıştı. Ortaya çıkan en önemli sorun, İngiltere ve Sovyetlerin Türkiye ile ilgili bir anlaşmaya girip girmeyecekleridir. Zira Türk-Alman Saldırmazlık Anlaşmasının imzalanmasından dolayı İngiltere ve ABD memnun olmamışlardı. Hatta ABD, Türkiye'ye yaptığı yardımı kesmiş, bir süre sonra tekrar yardıma başladığında ise yardım miktarını oldukça düşük tutmuştu.⁵⁵⁰

Türkiye'nin böyle bir şüpheye kapılmasının temel sebebi, I. Dünya Savaşı'nda İngiltere ve Fransa'nın İstanbul ve Boğazları Ruslara vaad etmiş olmalarıydı. Almanya da Türkiye'nin bu şüphesini artıracak bir siyaset takip etmiş, Hitler ve Molotov arasında yapılan görüşmelerde Sovyetlerin Boğazlar ile ilgili dile getirdiği talepleri ifşa etmişti.⁵⁵¹ Almanya bu dönemde I. Dünya Harbinde beliren Turancılık duygularını da tahrik etmeye çalışmıştı.⁵⁵²

Sovyetler Birliği, Almanya'nın Türkiye'de takip ettiği siyasete cevaben bir karşı propaganda ile harekete geçmiş, 26 Temmuz 1941'de Taas Ajansı bir Alman alayının Sovyet kuvvetlerince imha edilmesinin ardından bir takım planların ele geçirildiğini ve bu planlarda Türkiye'ye ve Boğazlara ait olup üzerinde müstahkem mevkiilerin işaretlendiği detaylı haritaların ele geçirildiğini ileri sürmüştü. Ayrıca Sovyet Rusya, Türkiye'nin kendinden yana kaygısını ortadan kaldırmak için de harekete geçmiş, 10 Ağustos 1941 tarihinde İngiltere ile

⁵⁴⁹Ulus Gazetesi.(1941). 19 Haziran.; TBMM.(1941). *TBMM Zabıt Cerideleri*. DEVRE: VI. CİLT: 21. İÇTİMA: 3. 1. İnikat. 1 Kasım, 2 vd.

⁵⁵⁰Karakaş, Nuri. (2008).*Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri (1939-1952)*. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, 120 vd.

⁵⁵¹Almanya, 5 Temmuz 1940'da İngilizlerle yakın ilişki içerisinde gördüğü Şükrü Saraçoğlu'nun görevden alınması için Fransa'nın yenilgisi neticesinde ele geçirdiği bir takım vesikaları yayınlamaya başlamıştı. Almanya, Şükrü Saraçoğlu'nun görevinden uzaklaştırılması halinde Türk-Sovyet münasebetlerinin gerileceğini ve yalnız kalacak Türkiye'nin Mihver devletlerine yaklaşacağını düşünüyordu. Ancak, Almanya'nın yayınladığı bu vesikalar, Şükrü Saraçoğlu'nun düşürülmesine yetmemiş ve Sovyetler Birliği üzerinde de Almanya'nın beklediği etki oluşmamıştı. Bkz. *Olaylarla Türk Dış Politikası.....*

⁵⁵²Glasneck, agy., 6 vd.

birlikte Türkiye'ye teminat vermişti. Bu teminata göre, İngiltere ve Rusya, Montreux Boğazlar rejimine bağlı kalacaklar ve Türkiye'nin toprak bütünlüğüne de saygı göstereceklerdi. Ayrıca Türkiye'nin bir Avrupa devleti tarafından saldırıya uğraması durumunda gereken yardımı da yapacaklardı. ⁵⁵³

Türkiye'nin II. Dünya Harbi boyunca takip ettiği tarafsızlık politikası, zaman zaman muharip devletlerin işine de gelmişti. Zira Alman saldırısına uğrayan Sovyetler Birliği hem Türkiye'nin tarafsız kalmasından dolayı rahatlamış hem de sık sık tecavüze yeltendiği Montreux Boğazlar Sözleşmesinin kendi çıkarlarına uygun bir takım hükümler taşıdığını da görmüştü. Çünkü Karadeniz'in güvenliğinin sağlanması ve Alman tehdidinin Karadeniz'den uzaklaştırılmasının tek yolu, Türkiye'nin Montreux sözleşmesinin hükümlerini uygulamasından geçiyordu. Bu dönemde Türkiye'nin tarafsızlığı, İngiltere içinde bir önem taşıyordu. ⁵⁵⁴ İngiltere, Almanya'nın güçlü bir tehdit olduğu bu dönemde, yine Türkiye'nin savaşa girmemesinin İngiltere'nin Ortadoğu'daki nüfuz bölgelerinin Alman tehdidinden uzak kalmasını sağladığı düşüncesinde idi.

2.2.7. Alman-Sovyet Tehdidi Karşısında Türkiye

1941 yılının sonlarında savaşın seyrini değiştirecek bir gelişme yaşanmış ve ABD, Müttefik Devletler safında savaşa girmişti. Bu durum, Türkiye'nin tarafsızlık politikasını sürdürmesini de güç bir hale getirmişti. Ayrıca Mihver devletlerinin kuzeyde Kafkasya, güneyde ise Süveyş'e yönelik bir taarruz içerisinde olmaları, Türkiye'nin kısıpaca alınması tehlikesini de su yüzüne çıkarmıştı. Türkiye, bu durumda hem Rusya'da cereyan eden çarpışmaları hem de Kuzey Afrika'daki harp durumunu yakından takip etmeye başlamıştı.

İki ateş arasına sıkışan Türkiye 1941 yılının son günlerinde, bir tarafta Mihver tehdidi, bir tarafta da Sovyetlerin Türkiye üzerindeki emellerinden bunalacak bir vaziyete gelmişti. Türkiye'nin Sovyetler Birliğinden kaynaklı kaygılarını tekrar gündeme getiren gelişmeler, bu tarihlerde Moskova'da gerçekleşen Eden-Stalin görüşmeleri olmuştu. ⁵⁵⁵ Konferanstan gelen haberler, Türkiye'nin Sovyetler ile ilgili şüphelerini artıracak nitelikte idi. Stalin, görüşmelerde

⁵⁵³Bilge, *age.*, 161.

⁵⁵⁴*Olaylarla Türk Dış Politikası*, 158.

⁵⁵⁵*İkinci Dünya Savaşı Yılları*, 127; *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 160.

ilginç bir şekilde, Türkiye'ye toprak vermesini talep etmişti. Türkiye adına gündeme gelen yerler; On iki Ada, Bulgaristan ve Kuzey Suriye'nin bir kısım toprakları idi. Türkiye, Stalin'in bu talebi durduk yere gündeme getirmeyeceğini ve ardından da Türkiye'den toprak talebinde bulunacağını, Boğazları isteyeceğini düşünmüştü.

Türkiye'nin Sovyet politikalarından duyduğu rahatsızlık üzerine İngilizler, Türkiye'nin endişelerini gidermeğe uğraşmışlardı. Türkiye'nin bu yöndeki endişesi, İngiliz-Rus ittifakının 12 Mayıs 1942'de açıklanmasıyla geçici bir süre için azalmıştı. Ancak bundan sonra yaşanacak gelişmeler, Türkiye'nin kaygılarını kuvvetlendirmişti.

Türkiye'nin Sovyetler ile ilgili endişesi, Almanları da harekete geçirmişti. Almanya, Türkiye'yi kendi saflarına çekmek için Türkiye'nin bu yöndeki kaygılarını yönetmeyi denemiş Sovyetlerin Boğazlar konusundaki taleplerini bir kez daha hatırlatmış ve Türkiye'nin buna rağmen Sovyetler ile ilişkilerini sürdürmesinin gerçekçi olmayacağını ifade etmişti.⁵⁵⁶ Ayrıca Türkiye'deki Sovyet etkisi karşısında “Turancılık” hareketini telkin eden Almanya, takip ettiği bu politika ile Türkiye'yi kendi saflarına çekeceğine inanmıştı. Hitler, bu hususu Musollini ile yaptığı görüşmede de gündeme getirmiş, Türkiye'nin Sovyetlerden duyduğu endişe sebebiyle Mihver'e yakınlaştığını söylemişti. Hatta iki lider, Türkiye'nin Mihver Devletlerine katılması karşılığında Yunanlıların kontrolünde bulunan adaların Türkiye'ye bırakılmasına da karar vermişlerdi.⁵⁵⁷

Almanya'nın bu dönemde Türkiye'yi yanında görmek istemesinin en önemli sebebi, Balkanlarla ilgili taşıdığı endişedir. İngiltere'nin savaşın başından itibaren hem Türkiye'ye cephane vermesi, hem de Türkiye'deki ulaşım hatlarını geliştirmiş olması, Almanya'yı kaygılandırmıştı. Bu noktada Almanya'nın kaygısını en çok artıran husus da İngiltere'nin Balkanlara saldırmak için Türkiye'de hava üsleri kurma iznini alabilme ihtimali idi. Hitler, bu ihtimaller karşısında Türkiye'nin güvenini kazanmak gereğini duymuş, 19 Ağustos'ta Türkiye'nin Berlin Büyük Elçisi Saffet Arıkan ile bir görüşme gerçekleştirmişti. Hitler, bu görüşmede, Almanya'nın Türk toprakları üzerinde bir emeli bulunmadığını söylemişti. Daha sonra Balkanlar ile ilgili konuşan Hitler, Türkiye'nin mevcut korkularını kullanmak istemiş,

⁵⁵⁶Olaylarla Türk Dış Politikası, 161.

⁵⁵⁷Armaoğlu, age.,411

Sovyetler Birliği'nin Balkan coğrafyasında yayılmak ve İstanbul ile Boğazları ele geçirmek istediğini iddia etmişti. Ayrıca böyle bir durumun gerçekleşmemesi için Sovyetler Birliğine karşı koyacağını da söylemişti.⁵⁵⁸

Türkiye, Alman baskısı karşısında yıpranmış bir vaziyetteyken, Sovyet Ordusunun Almanları Stalingrad'da durdurması ve üstünlüğü elde etmesi ile dengeler bir kez daha değişmişti. Sovyetler Birliği, kapısındaki tehdidi etkisiz hale getirdikten sonra Türkiye ile ilgili emellerini tekrar gündeme getirmeye başladı. Bir taraftan, Türkiye'nin dış politikasının tenkit edildiği yazılar Sovyet basınında yer alırken diğer taraftan da Türkiye'nin iç ve dış politikasını etkileyecek olaylar artmaya başlamıştı. Bu olayların en önemlisi, 24 Şubat 1942 tarihinde Almanya'nın Ankara Büyükelçisi Von Papen'e yönelik bir suikast girişiminde bulunulmasıydı. Yapılan tahkikat sonucunda, olayın tertipçileri olarak iki Sovyet ajanı yakalanmıştı. Karnilov ve Pavlov isimli iki ajanın yargılaması sırasında, meselenin ört-bas edilmesini isteyen Sovyetler Birliği rahatsızlığını Türkiye'ye hissettirmişti. Sovyetlerin rahatsızlığı, sonucu değiştirmemiş ve Rus ajanlar hüküm giymişlerdi. Bu durum, Sovyetlerin Türkiye'ye olan baskısını artırmış ve iki ülke arasındaki ilişkileri germişti.⁵⁵⁹

Türkiye'nin Sovyetlerin tutumu ile ilgili en ciddi korkusu, İngiltere'nin tavrının ne olacağı ile ilgiliydi. İngiliz Dışişleri Bakanı Eden, Mayıs 1942'de Moskova'yı ziyaret etmiş ve bir İngiliz-Rus ittifakı ortaya çıkmıştı. Türkiye'nin bu gelişmeden rahatsız olduğunun farkında olan Eden, Türkiye'nin İngiliz-Rus ittifakından kaygı duymasına gerek olmadığı mesajını göndermişti. Ayrıca Eden, İngiltere'nin Montreux Boğazlar Sözleşmesine sadık kalacağını ifade ederek, Türkiye'nin toprak bütünlüğüne saygılı olduklarını bildirmiş ve bir saldırıya uğraması halinde Türkiye'ye gereken yardımı yapacaklarını söylemişti.

2.2.8.Müttefiklerin Türkiye'yi Savaşa Sokma Gayretleri

1943 yılı ocak ayına gelindiğinde harbin dengeleri müttefik devletlerinin lehine değişmişti. Almanların Stalingrad'da Kızıl Orduya mağlup olmaları, ABD'nin İngiltere'ye desteği ve Müttefik kuvvetlerin Kuzey Afrika'da Fransız sömürgelerinin bulunduğu alanda

⁵⁵⁸Olaylarla Türk Dış Politikası, 162.

⁵⁵⁹Türk Dış Politikası I (1919-1980), 449.

başarılı olmaları, Mihver Cephesini zora sokmuştu. Bundan sonra müttefik devletlerin amacı, Balkanlarda bulunan Alman kuvvetlerini etkisiz hale getirmek olacaktı. Değişen dengeler içinde Türkiye, bu plan için kritik bir öneme sahipti. Çünkü Türkiye'nin konumu ve özellikle hava alanları, müttefik devletler tarafından kullanılacak olursa Alman ordularının mağlup edilmesi kolaylaşacaktı.

Türkiye'nin 1942 yılının sonlarına kadar takip ettiği tarafsızlık politikası, müttefik devletler tarafından kendi menfaatlerine uygun bulunmuştu. Zira Türkiye'nin siyasi konumu, Alman ordularının Ortadoğu coğrafyasına inmelerine önemli bir engel teşkil etmekteydi. Bundan dolayı da İngiltere ve Sovyet Rusya, Türkiye'nin Müttefik devletler safında savaşa girmesi için baskılarını artırmaya başlamışlardı.

2.2.8.1. Adana Görüşmeleri

Müttefik Devletler, 19 Ocak 1943'de Kazablanca Konferansında Türkiye'nin savaşa katılması için girişimlerde bulunulmasını kararlaştırmışlardı. Bu kararın ardından Churchill, 30 Ocak 1943'te Adana'ya gelerek İsmet İnönü ile görüşmüştü.

Churchill, görüşmeler başlamadan önce, Türkiye'yi savaşa sokabilmek ümidiyle İsmet İnönü'ye yazılı bir metin sunmuştu. Churchill söz konusu metinde, Türkiye'nin şimdiye kadar ordusunun ihtiyaçları sebebiyle savaşa girmediğinin bilindiğini, ancak savaşa katılması durumunda en az 25 uçaktan oluşan birfilonun Türkiye'ye gönderilebileceğini söylemişti. Ayrıca, Birleşmiş Milletlerin düzenleyeceği barış konferansına Türkiye'nin İngiltere ve ABD ile ortak sıfatıyla katılmasının arzulandığı da bildirilmişti. Ancak, bunun için Türkiye'nin Almanya'ya savaş açması gerekmekteydi.⁵⁶⁰

Adana görüşmeleri, 30 Ocak 1943 tarihinde Adana'da Yenice İstasyonu'nda bir tren vagonunda gerçekleştirilmişti. Görüşmelere, Türk tarafı olarak İsmet İnönü ile birlikte Başbakan Şükrü Saraçoğlu, Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu, Genel Kurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak ve bazı askeri danışmanlar katılmıştı. Görüşmelerin gündemi,

⁵⁶⁰ Olaylarla Türk Dış Politikası, 168.

Türkiye'nin savaş dışı durumu, Balkanlar, Türk-Sovyet münasebetleri ve Türk ordusunun gücüyle ilgiliydi.⁵⁶¹

Görüşme başladığında, İtalya'ya yönelik bir saldırının galibiyetle sonuçlanması durumunda Almanya'nın yalnız kalacağını vurgulayan Churchill; bu durum karşısında Almanya'nın Balkanlar'daki gücünün kırılmasına kesin gözüyle bakmakta idi. Gücsüz kalan Alman kuvvetlerine kuzeyden Sovyetler Birliği'nin güneyden de Türkiye'nin desteğiyle müttefik devletlerin taarruz etmesi halinde Almanya için mağlubiyet kaçınılmaz olacaktı. Bu hesaplardan anlaşıldığı üzere, müttefik devletlerin savaş planını gerçekleştirebilmesi için Türkiye'nin savaşa girmesi şarttı. Churchill, İsmet İnönü'den bu hususta Türkiye'nin müttefiklerine karşı üzerine düşen sorumluluklarını yerine getirmesini istemişti. Ancak İsmet İnönü, bu planın gerçekleşmesi halinde ileride Türkiye'nin durumunun ne olacağı yönünde bir kaygı taşımakta idi. Almanların mağlubiyeti sonrasında Sovyetler Birliği'nin Balkanlarda serbest kalması ve yayılmacı bir güç haline gelmesi ihtimali ve bu durumun Türkiye için yaratacağı tehdit, İnönü'yü düşündürmekte idi. Ayrıca Türk ordusunun durumunun olası bir savaş için yeterli olmayacağını düşünen İsmet İnönü; şayet ordunun ihtiyaçları karşılanmadan savaşa girişilecek olursa Türkiye, Almanlar için açık bir hedef haline de gelebilirdi.

Türk heyetinin kaygıları karşısında Churchill, söz konusu endişelerin giderilebilmesi için çaba göstereceğini ve Türkiye'ye silah ve teçizat yardımı yapılacağı sözünü vermişti. Ayrıca, Sovyetler konusunda da Türkiye'yi rahatlatmaya çalışmıştı. Zira Churchill'e göre Sovyetler Birliği, savaştan sonra kendi iç işleri ile meşgul olacak ve kalkınma hamleleri ile ilgilenecekti. Şayet, Sovyetler Birliği yayılmacı bir eğilim içerisine girecek olursa da savaş sonrası kurulacak yeni milletler arası teşkilat marifetiyle Moskova'ya gereken yaptırımlar uygulanacaktı.

Adana görüşmelerinin ikinci gününde ise Türkiye için alınması gereken askeri tedbirler konuşulmuştu. Bunlar; Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu bir yıllık savaş malzemesinin temini, Türkiye'nin savaşa dahil olması halinde İstanbul başta olmak üzere saldırıya uğraması

⁵⁶¹*Türk Dış Politikası I (1919-1980)*, 451 vd.; Erkin, *age.*, 187 vd.; Bilge, *age.*, 165 vd.

muhtemel yerlerin savunulması için gereken yardımın yapılması, bunun için de bir İngiliz tanksavar birliği ile uçaksavar birliğinin Türkiye'ye gönderilmesi ve bağımsız bir hava filosunun Türkiye'de konuşlandırılması idi.

Adana Görüşmeleri, gizli bir şekilde gerçekleştirilmesine karşın kısa süre sonra görüşme haberlerinin basında yer almasıyla birlikte tepkiler de ortaya çıkmaya başlamıştı. Görüşmelere en büyük tepki, Almanya'dan gelmişti. Nitekim, Almanlar, Türkiye'nin durumunda bir değişiklik olması durumunda Balkanlarda kendilerine karşı bir cephe açılacağını ve Alman hakimiyetinin tehlikeye düşebileceğini düşünmeye başlamışlardı. Alman Dışişleri Bakanı Von Ribbentrop, 6 Şubat'ta Von Papen'e gönderdiği talimatla Türkiye'nin tarafsızlığının sürmesi konusunda gereken her şeyin yapılmasını ve Almanya'nın Türkiye için Sovyetlere karşı bir teminat olduğunun hatırlatılmasını istemişti.

Mihver Devletleri bu gelişmeler karşısında Türkiye'yi daha yakından takie almışlardı. 25 Şubat 1943 tarihinde Ribbentrop ve Musollini Roma'da savaşın durumunu görüşmek üzere bir araya geldiklerinde Türkiye'nin durumu ile ilgili olarak Adana Görüşmelerini gündemlerine almışlardı. Ribbentrop muhatabına, Türkiye'nin Alman-Rus savaşında Almanların galip gelmesini arzu ettiğini, şayet Almanya güç kaybederse Sovyetlerin Boğazlar ile ilgili taleplerinin İngiltere ve ABD tarafından da kabul edileceği kaygısını taşıdığını söylemişti. Bu sebeple Ribbentrop, Türkiye'nin Mihver Devletlerine karşı savaşa girmeyeceğini düşündüğünü ifade etmişti.

Türkiye, bu dönemde Sovyetler karşısında Almanya'yı bir denge unsuru olarak görmüştü. İki taraf arasında savaş durumu sürdükçe Türkiye'nin güvenliğini sağlamanın daha kolay olduğu düşünülmüştü. Almanların mağlubiyeti sonrası Sovyetlerin Balkanlar'da güçleneceği düşüncesi, Türkiye'nin savaşa girme noktasında isteksiz bir duruş sergilemesine sebep olmuştu. Ayrıca, Türkiye, müttefiklerine ve onların savaş planlarına da yeteri kadar güvenmemekteydi. Bu sebeple Adana görüşmeleri, Türkiye'nin savaş dışı kalma konusundaki niyetini değiştirmemişti. Ancak Türkiye'nin tutumu, İngiltere ve müttefiklerinin Türkiye'yi savaşa sokma konusundaki ısrarlarına da engel olmamıştı.

1943 yılı Şubat ayında Türk-İngiliz askeri heyetleri arasında bir görüşme başlamış ancak taraflar bir sonuca ulaşamamıştı. Bunun üzerine 16 Nisan'da General Wilson Türkiye'ye gelmiş ve Başbakan Saraçoğlu ile bir görüşme gerçekleştirmişti. Wilson bu görüşmede henüz Hükûmetinin Türkiye'nin savaşa girmesini istemediğini; ancak Eylül ayı gibi savaşa bizzat yada müttefiklerine yardım ederek dolaylı yoldan girmesini beklediklerini, bu suretle savaşın süresinin kısaltılabileceğini umduklarını söylemişti. Ayrıca İngiliz Büyükelçisi Knatchbull-Hugessen de Saraçoğlu'na Türkiye'nin artık bir seçim yapması gerektiğini söylemişti. Büyükelçiye göre Türkiye ya savaşa girecek ya da savaş sonrası dünyada yalnız kalacaktı.

İngiltere, Türkiye'nin savaşa dahil edilmesi için İtalya'nın safdışı bırakılması gerektiğine inanmaktaydı. Churchill'in ABD Başkanı Roosevelt ile yaptığı görüşmede bu fikrini dile getirdiği görülmekteydi. İngiltere'nin bu hedefi gerçekleştirilecek olursa Türkiye, Akdeniz'de büyük bir tehlikeden kurtulacak, öte yandan Almanya'nın durumu daha da zayıflayacaktı. Türkiye'nin bu şartlar altında tutumunu değiştireceğini düşünen İngiltere; Türkiye'nin savaşa girmesinoktasında Sovyetler Birliği'nin de gereken desteği vereceğini ummuştu.

Müttefik Devletlerin Türkiye üzerinde kurmuş olduğu baskı, Ankara'nın fikrini değiştirmeye yetmemiş, Başbakan Saraçoğlu 15 Haziran'da CHP'nin 6. Kurultayında yaptığı konuşmada Türkiye'nin savaş dışı durumunu değiştirmek istemediklerini söylemişti.

2.2.8.2. Quebec Konferansı ve Türkiye

İngiltere, müttefiklerini İtalya'ya taarruz etme konusunda ikna etmeyi başarmış ve kısa sürede Müttefik Kuvvetler Sicilya'ya bir taarruz gerçekleştirmişlerdi. Bu taarruzun ardından Roosevelt ve Churchill, Quebec Konferansı gerçekleştirmiş ve burada savaşın durumunu görüşmüşlerdi.⁵⁶² Yeni durum, İngiltere ve ABD'nin Türkiye'nin savaşa katılması yönündeki fikrini değiştirmiş, müttefikler Türkiye'nin savaşa katılması için henüz erken olduğu görüşünde birleşmişlerdi. Bununla birlikte, Türk askeri gücünün tedbir amaçlı

⁵⁶²Türk Dış Politikası I (1919-1980), 454 vd.

artırılmasına karar verilmişti. Konferansta Türk-Alman ilişkileri de değerlendirilmiş, Türkiye'nin Almanya'ya gerçekleştirdiği krom satışının durdurulması ve Boğazların Alman askeri gemilerine kapatılması hususlarında gereğinin yapılması kararlaştırılmıştı.

Müttefik Devletlerin Türkiye ile ilgili düşüncelerinin değişmesinin en önemli sebebi, İtalya'ya yönelik gerçekleştirilen taarruzun sonucuydu. Artık İngiltere ve ABD, Balkanlar'da ikinci bir cephe açmanın daha uygun olduğu düşüncesindeydi. Çünkü Müttefikler İtalya üzerinden Balkanlara çıkarlarsa, Rusya'nın Doğu'dan ilerlemesi ile Almanlara karşı bir üstünlük kurabileceklerini düşünmekteydiler. Ayrıca bu durum gerçekleşirse İngiltere ve ABD, Balkanlara Sovyetler'den önce ulaşacak ve savaş sonrası dönemde bölgede etkinliklerini Sovyetlere rağmen muhafaza edebileceklerdi.

İngiltere ve ABD, Türkiye'yi savaşa girme konusunda daha fazla zorlamama kararı almış olsalarda, yeni savaş stratejilerini gerçekleştirmek için Türk hava alanlarını kullanmayı ve gerekirse bu hususta Ankara'ya baskı yapmayı da gerekli saymışlardı.

ABD ve İngiltere yeni savaş stratejilerini oluştururken müttefikleri Sovyetler Birliği'ni gücendirmeyi de göze almışlardı. Nitekim Sovyetler Birliği bu savaş planının İngiltere ve ABD'yi kendisinden evvel Balkanlara ulaştıracak olmasından rahatsızlık duymuş ve plana razı olmamıştı. Sovyetler Birliği bu yöndeki tepkisini de Türkiye üzerinden göstermişti. Sovyet Basınında, Türkiye'yi eleştiren yazılar kaleme alınmış, Türkiye'nin tarafsızlığının Moskova'yı memnun etmediği söylenmişti. Ayrıca Sovyet basını, İngiltere'nin Türkiye'ye gönderdiği silahların Almanya'ya karşı değil, savaş sonrası dönemde Sovyetler Birliği'ne karşı kullanılacağını iddia etmişti.⁵⁶³

Türkiye'nin katılmadığı Quebec Konferansı'nda müttefikler Türkler adına bazı kararlar almışlardı. Ancak Türkiye'yi bu kararların tamamından haberdar etmedikleri görülmekteydi. Şayet Ankara savaşa girmeyeceği yönünde Quebec Konferansını referans gösteren açıklamalar yaparsa, Almanlar, müttefiklerin savaş stratejilerini yorumlayabilirdi. Bu sebeple İngilizler, o an için Türkiye'nin savaşa girmesine gerek görmediklerini ancak bu

⁵⁶³ *Akşam Gazetesi*. (1943). 30 Ekim.

durumun değişebileceğini ve Türkiye'nin bağlı bulunduğu Türk-İngiliz ittifakına göre hareket etmesinin gerekebileceğini söylemişlerdi. Müttefikler Quebec'te Türkiye ile ilgili aldıkları diğer kararları ise açık bir şekilde Ankara'ya iletmışlerdi. Buna göre Türkiye, Montreux Boğazlar Sözleşmesine uygun davranarak Almanların Boğazlar'dan geçişine müsaade etmemeli ve ilerde kullanılması planlanan hava alanı inşaatlarını biran önce bitirmeliydi.

2.2.8.3. Moskova Konferansı

Churcill ve Roosevelt, Quebec Konferansını gerçekleştirirken, konunun Sovyetler Birliği'ne de açılması gerektiği düşüncesiyle Stalin'e üçlü bir zirve yapma teklifinde bulunmuşlardı. Ancak, Stalin böyle bir görüşmeyi gerçekleştirme konusunda isteksiz davranmış, bunun üzerine de taraflar, Moskova'da dışişleri bakanları seviyesinde bir toplantı gerçekleştirmeye karar vermişlerdi.⁵⁶⁴

Moskova Konferansı hazırlıkları esnasında Türkiye ile ilgili bir konu gündeme getirilmemişti. Ancak, konferans başlamadan önce Türkiye, Madrid ve Stockholm Büyükelçiliklerinden, Sovyetler Birliği ve Almanya arasında bir barış anlaşması yapılmasının düşünüldüğü yönünde duyurular almıştı. Bununla birlikte İngiltere ve ABD Dışişleri Bakanlarının Moskova'ya gidecekleri Türkiye'de duyulunca Ankara'ya büyük bir tedirginlik hakim olmuştu. Moskova Görüşmeleri sonuçlanana kadar da Türkiye, meseleyi kaygıyla takip etmişti. Ancak, Sovyetlerin Almanya ile barış yapma taraftarı olmamasının anlaşılmasıyla Türkiye rahat bir nefes almıştı.⁵⁶⁵

Moskova Konferansı 19 Ekim'de başlamıştı. İngiltere adına Dışişleri Bakanı Sir Anthony Eden, ABD adına Cordell Hull, Sovyetler Birliği adına da Vyacheslav Molotov görüşmelere katılmışlardı.

Konferansın başında, İngiltere, Türkiye ile ilgili ortak bir karar alınmasını gündeme getirmişti. Ancak tarafların Türkiye ile ilgili bir fikir birliği içerisinde olmadığı görülmekteydi. Konferansın ilk oturumunda Molotov, Moskova'nın arzusunun Türkiye'yi savaşta görmek

⁵⁶⁴Uçarol, *age.*, 796; Erkin, *age.*, 212 vd.; Bilge, *age.*, 188 vd.

⁵⁶⁵*Türk Dış Politikası I (1919-1980)*, 456.

olduğunu söylemişti. Şayet, Sovyetler doğudan Avrupa'ya doğru yürüyeycekse bunun kolaylaşması için Türkiye'nin savaşa katılması zaruridir. Ayrıca, Molotov, Türkiye'nin telkinlerle değil, lazım gelmesi halinde emir yoluyla savaşa dahil edilmesi gerektiğini savunmuştu. SSCB adına konferansa katılan bir başka isim Vyshinsky ise, Türkiye'nin savaşa katılması halinde Almanya'nın askerlerini Sovyet cephesinden çekmek zorunda kalacağını iddia etmiş ve Türkiye'nin savaştan sonra gerçekleştirilecek Barış Konferasına ancak Rusya kadar ızdırap çektiği takdirde katılabileceğini söylemişti.

Molotov'un talepleri, Eden ve Hull tarafından kabul edilmedi. Bu durum İngiltere ve ABD'nin Quebec Konferansı'nda almış oldukları kararı muhafaza ettiklerini göstermekteydi. Cordell Hull, Türkiye'nin savaşa katılmasının mantıklı olmadığını, Türkiye'nin müttefiklere askeri üsler sağlaması ve ulaşımda kolaylıklar sağlamasının yeterli olacağını söylemişti. İngiltere ve ABD temsilcileri, Türkiye'nin savaşa katılması durumunda Türkiye'ye silah yardımı yapılması gerekeceğini, mevcut şartlar altında bu yardımın yapılmasının mümkün olmadığını ifade etmişlerdi.

Taraflar arasındaki görüş ayrılığı, Konferans sonunda ortak bir karar almak suretiyle aşılmıştı. Buna göre, ilk olarak İngiltere, Türkiye'den havaalanlarının kullanılmasını isteyecek, yılın sonunda da ABD ve SSCB Türkiye'ye savaşa katılması yönünde baskı yapacaklardı.

2.2.8.4.Birinci Kahire Konferansı

Ankara, yaşanan bu gelişmeler sonucu İngilizler ile temasa geçme ihtiyacı hissetmiş ve İngiliz Dışişleri Bakanı Eden'e bir görüşme talebini iletmişti. Eden, ilk olarak bu teklifi geri çevirse de İngiliz Dışişleri Bakanlığı yetkilileri, Türkiye'nin mevcut durumunu değiştirmenin Balkanların Sovyet nüfuzundan uzak tutulması yönünde bir fayda doğuracağını savunmuşlardı. Bunun üzerine Eden görüşmeyi kabul etmişti. Ardından da Türk Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu, Eden tarafından Kahire'ye davet edilmişti.⁵⁶⁶

⁵⁶⁶İkinci Dünya Savaşı Yılları, 151 vd.; Olaylarla Türk Dış Politikası, 16; Türk Dış Politikası I (1919-1980), 458.

5-6 Kasım 1943'de Kahire'de gerçekleştirilen görüşmelerde Anthony Eden, Menemencioğlu'ndan ilk olarak Türk hava alanlarının müttefiklerin kullanımına açılmasını istedi. Eden'e göre Ege denizindeki Alman üstünlüğünü kırmamanın tek yolu Güney-batı Anadolu'daki hava üslerinin İngilizler tarafından kullanılmasıydı. Türkiye buna izin verirse sadece Ege Denizinde değil Balkanlardaki Alman nüfuzu da sarsılabilirdi. Görüşmelerde Türkiye'nin Almanya'ya krom satışı da gündeme gelmiş ve Eden bu ticaretin de durmasını istediklerini söylemişti. Ancak bu talepler Türk heyetini memnun etmemişti. Bunun üzerine İngiliz Dışişleri Bakanı, Hükûmetinin talepleri kabul edilmediği takdirde, Türkiye'ye yapılmakta olan yardımın kesileceği yönünde bir tehditte bulunmuştu.

Eden, Moskova görüşmelerinde alınan karar doğrultusunda, Türkiye'nin yılın sonunda savaşa girmesi gerektiğini söylemişti. Zaten, Menemencioğlu'na iletilen talepler, Türkiye'yi savaşa sokacak nitelikteydi. Nitekim Menemencioğlu, müttefiklere Türkiye'de üs vermenin Almanlara savaş ilanı anlamını taşıyacağını söylemişti. Ortaya çıkan manzara, ne İngiliz heyetini ne de Türk heyetini memnun etmemişti. Sonuçta Türk heyeti, bu taleplerin Hükûmet'e iletileceğine dair söz vererek Kahire'den ayrılmıştı.

Türkiye, söz konusu taleplere 17 Kasım'da Ankara'da bulunan İngiliz Büyükelçisine çekilen bir nota ile olumsuz cevap vermişti. Buna göre, Müttefiklere üsler tahsis edilmesi halinde, Almanya ile Türkiye arasında bir savaş çıkması kaçınılmazdı. Ayrıca, Ankara, savaşa dahil olması halinde Türkiye'nin savaş yükünü karşılayacak maddi güce sahip olmadığını ve bu durumun hiç bir tarafa faydalı olmayacağını da belirtmişti.

Türkiye, bu talepleri kabul etmemekle birlikte, menfaatleri gereği İngilizleri gücendirmek de istememişti. Bunun için CHP Meclis grubu “prensip” savaşa girme kararı almıştı. Bu şartlı kabul, ancak Türkiye'nin olası bir Alman taarruzuna karşı gereken savunma imkanları ile donatılması ve Balkanlar'da Türkiye ile Müttefik devletlerin ordularının iş birliği planları üzerinde uzlaşması halinde hayata geçirilecekti.⁵⁶⁷

⁵⁶⁷ *Türk Dış Politikası I (1919-1980)*, 458 vd.

2.2.8.5.Tahran Konferansı

İngilizlerin Türkiye'yi savaşa sokmak için yaptıkları baskı, Tahran Konferansı'ndan sonra artacaktır. Müttefiklerin Tahran'da gerçekleştirdikleri zirvede de bu konu gündemde yer almış, İngiliz Başbakanı Churchill, Türkiye'nin savaşa girmemesi durumunda karşı karşıya kalacağı durumu tehditkar bir üslupla dile getirmişti. Buna göre Ankara, savaş davetine icabet etmezse, İngiltere Türkiye'nin toprak bütünlüğü ve boğazlardaki hakimiyeti konusunda koruyucu bir rol üstlenmeyecek ve Türkiye'ye yapılan silah yardımını kesecekti. Ayrıca savaşa katılmayan Türkiye, savaş sonrasında yapılacak barış konferansında masaya oturma hakkını kaybedecek ve dışlanacaktı.

Türkiye'nin savaşa girmesi durumunda ise yapılacak yardımlar da belirlenmişti. Mısır'da bulunan İngiliz-Amerikan müşterek komutası altındaki 17 filo, Türkiye'nin savunulması için kullanılacak ve üç uçak savar alayı Türkiye'ye verilecek; ancak İngiltere Türkiye'ye askeri birlik yollamayacaktı.

İngiltere'nin, Türkiye'yi savaşa dahil etmek yönündeki ısrarı, Sovyetler Birliği'ni rahatsız etmişti. Stalin, Türkiye'nin savaşa sokulması durumunda Balkanlar'da açılacak cephenin kendi nüfuz bölgesini tehdit edeceğini düşünüyordu. Stalin bu durumun gerçekleşmemesi için İngiltere ve ABD'nin Balkanlar'dan uzaklaştırılmasını, bunun yerine Batı Avrupa'da yeni bir cephe açılması ile Sovyetlerin yükünün azaltılmasını istemekteydi. Ancak Sovyetler Birliği daha önce Quebec Konferansı'nda alınan Türkiye kararına muhalefet etmiş ve Moskova Konferansı'nda da Türkiye'nin savaşa girmesi için zorlanması gerektiğini söylemişti. Bu sebeple yeni şartlar karşısında Türkiye'nin tarafsız kalması hususunda ısrar edememişti.

Stalin, şartların kendi aleyhine döndüğünü gördüğünde, Türkiye'ye yapılacak yardımların azaltılmasını sağlamak ve İngiliz-ABD ittifakının Balkanlar'a çıkmasını engellemek için çalışacaktı. Nitekim Stalin Türkiye'nin savaşa katılması için İngilizlerin uçak filolarını ve askerlerini göndermelerinin hatalı bir davranış olacağını söylemiş, Almanya'nın kesin olarak mağlup edilmesi için Fransa'dan bir taarruz başlatılması gerektiğini, Türkiye'ye

gönderilmesi planlanan uçakların ve askeri birliklerin bu bölgeye gönderilmesi gerektiğini söylemişti. Ancak bu talep kabul görmemişti.

Tahran Konferansı sonucunda, Türkiye'nin yılın sonuna kadar savaşa sokulması ve İsmet İnönü'nün İngiltere ve ABD tarafından Kahire'ye çağırılarak söz konusu taleplerin Türkiye'ye iletilmesi kararlaştırılmıştı.⁵⁶⁸

2.2.8.6.İkinci Kahire Konferansı

Tahran Konferansı'nda alınan kararlar Türkiye'yi rahatsız etmişti. Churchill ve Roosevelt, İsmet İnönü'yü Kahire'de toplanacak konferansa davet ettiğinde İsmet İnönü'nün verdiği cevap bunu göstermekteydi. İnönü, şayet Tahran'da kararlaştırılan hususlar kendisine dayatılacaksa konferansa katılmayacağını belirtmiş ve konferansa katılmak için, Türkiye'nin müttefiklerine yardım etme hususunda takip edeceği siyasetin hiç bir dayatma ile karşılaşmadan serbestçe tartışılmasını şart koşmuştu. İnönü'nün bu cevabı üzerine muhatapları gerekli teminatı vermişler; hatta ABD Dışişleri Bakanı Cordell Hull, görüşmelerin eşit devletler arasında serbest bir şekilde yapılacağını söylemiş ve böylece Türkiye Kahire'de toplanacak konferansa katılma kararı almıştı.

II. Kahire Konferansı, 4 Aralık 1943 tarihinde toplanmıştı.⁵⁶⁹ Churchill'in görüşmelerde, daha önce verdikleri söze rağmen Türkiye'nin savaşa girmesi hususundaki dayatmasını sürdürdüğü görülmekteydi. Churchill, Türkiye'ye 15 Şubat 1944 tarihinde gelecek olan İngiliz ve Amerikan filolarının Türkler tarafından mutlaka kabul edilmesi gerektiğini, bu filoların kabul edilmemesi durumunda müttefik devletlerin Türkiye ile işbirliği yapma ümitlerini tamamen yitireceklerini söylemişti.

İsmet İnönü karşılaştığı bu dayatma karşısında ilk olarak İngiltere'nin Türkiye'ye söz verdiği silah yardımının yapılmamasını hatırlatarak silahlanma programının yerine getirilmemiş olmasının Türkiye'yi zor düşürdüğünü söylemişti. İnönü, savaş ihtiyaçları

⁵⁶⁸Türk Dış Politikası I (1919-1980), 460 vd.; Uçarol, age., 796

⁵⁶⁹İkinci Dünya Savaşı Yılları, 191 vd.; Olaylarla Türk Dış Politikası, 190 vd; Türk Dış Politikası I (1919-1980), 462 vd.

giderilmemiş bir Türkiye'nin savaşa girmesi durumunda ortaya nasıl bir manzaranın çıkacağını da tarif etmişti. Eğer Türkiye, ihtiyaçları giderilmeden ve Balkanlar'da müttefikler arasında ortak bir hareket planı belirlenmeden savaşa girecek olursa, Ege ve Balkanlarda konuşlanmış durumda bulunan 17 Alman tümeni karşısında hiçbir şansı olmayacaktı. Bu durumda kısa süre içerisinde Türkiye'nin önemli merkezleri tahrip edilebilecek ve hatta İstanbul Alman işgaline uğrayabilecekti. Türk ordusunun savaşmak için Anadolu'ya çekilmesi halinde de bu durum Almanların ya da sonrasında İstanbul'u kurtarmaya gelecek devletin menfaatine uygun olacaktı. İsmet İnönü'nün bu sözleriyle Türkiye, savaşta müttefik devletlerin bir piyonu olarak ileri sürülmek istemediğini açıkça ifade etmişti.

İsmet İnönü'nün bu konuşmasını dikkate alan İngilizler, Türkiye'nin savaşa girmesini iki şarta bağlı olarak kabul etmişti. Bunlardan birincisi; ortak bir askeri hareket planı, ikincisi ise ortaya çıkacak siyasi gelecek ile ilgili Türkiye'ye bir teminatın verilmesi idi.

Türkiye'nin kaygıları, konferans boyunca müttefik devletler tarafından giderilmeye çalışılmıştı. Konferansın neticesinde İnönü, Türkiye'nin savaşa katılmasına prensipte razı olmuştu. Türkiye 15 Şubat 1944 tarihine kadar hava alanlarını müttefik devletlere kullanırmak hususundaki kararını verecekti. Ayrıca Türkiye'nin savaşa katılmasını sağlayacak plan hazırlanarak olası sonuçlar değerlendirilecekti. Türkiye'nin kararının olumsuz olması halinde de kendisine herhangi bir sorumluluk yüklenmeyecek, başka planlar yapılacaktı.

2.2.9. Türk-İngiliz İlişkilerinin Bozulması

İsmet İnönü, Kahire'den döndükten sonra konferansta alınan kararlar, bakanlar kurulu tarafından ele alındı. Hükûmet, İngilizlerin planlarının olduğu gibi kabul edilmesinin mümkün olmayacağı sonucuna vararak bu kararını İngiltere'nin Büyükelçiliği'ne bildirildi. Hükûmetin böyle bir karar almasında etkili olan husus, İngilizlerin savaş planlarının Türkiye'yi Almanlar karşısında kendi kaderine terk ediyor oluşuydu. Gerçekten de İngiltere, Türkiye'nin askeri ikmalini tam olarak sağlamadan sözü edilen uçak filolarının Türkiye'ye getirilmesini istiyordu. Bu durum Türkiye'nin Almanların saldırılarına açık bir hale gelmesine sebep olabilecekti. Bununla birlikte Ankara, İngilizler ile köprüleri tamamen yıkma taraftarı

da değildi. Bunun içinde 12 Aralık 1943'de İngiliz Büyükelçiliğine bir nota çekilerek Türkiye'nin Kahire Konferansında alınan kararları prensipte kabul ettiği belirtilmişti. Ancak Türk ordusunun takviyesi tamamlanmadan Türkiye'nin bir saldırıya açık hale gelecek şekilde pozisyon almasının da kabul edilmeyeceği belirtilmişti. İngiltere'de Türkiye'nin verdiği bu cevaba karşılık, meselenin görüşülmesi için Ankara'ya askeri bir heyet gönderme kararı almış ve bunu Türkiye'ye bildirmişti. Türk tarafının onayı alındıktan sonra da heyet 1944 yılı Ocak ayında Ankara'ya gönderilmişti.

Türk ve İngiliz heyetleri arasında yapılan görüşmelerde daha çok Türkiye'nin talepleri tartışılmıştı. Bu durum karşısında İngiliz Hükûmeti, Türklerin işi yokuşa sürdüğünü düşünerek tepki göstermiş, Nitekim Churchill de, Ankara'daki İngiliz Büyükelçisi Knatchbull-Hugessen aracılığıyla Türkiye'yi tehdit etmişti. Türkiye'nin makul olup isteksiz duruşundan vazgeçmesini, aksi takdirde Hükûmetinin yaptığı yardımların kesileceğini söylemişti. Ayrıca Churchill Büyükelçi'den, Türkiye'ye savaş sonrası dönemde yalnız kalacağının hatırlatılmasını ve Sovyetlerin Boğazlar konusundaki talepleri hususunda İngiltere'nin Türkiye'ye desteğini sürdürmeyeceğinin söylenmesini istemişti.

İngilizlerin tehditlerine rağmen Türk tarafı taleplerinden taviz vermeyince görüşmeler 3 Şubat 1944 tarihinde kesilmişti. Bu durum Türk-İngiliz ilişkilerinin gerginleşmesine sebep olacaktı.

Türkiye, görüşmelerin sonuçsuz kalmasından İngiltere'yi sorumlu tutacaktı. Türkiye'ye göre İngiltere, taahhüt ettiğinden az miktarda yardımda bulunmak istemişti. Ankara, bu durumda İngiltere'nin kendisini, kaderine terk ettiğini düşünecekti. İngilizler ise görüşmelerin neticesinden Türkiye'yi sorumlu tutmuşlar ve Türklerin talep ettiği savaş gerecinin ellerinde olandan fazla olduğunu söylemişlerdi. ABD'de görüşmelerin kesilmesinden Türkiye'yi sorumlu tutmuştu. Hatta ABD'nin Ankara Büyükelçisi, memleketine gönderdiği raporda, Türkiye'nin kasıtlı olarak temini güç miktarda malzeme istediği, bu yolla savaşa katılması önemini yitirene kadar tarafsız kalmak istediğini iddia etmişti.

Ankara ile İngiltere arasındaki pazarlıkların kesilmesinden bir gün sonra 4 Şubat 1944 tarihinde, İngiltere Türkiye ile ilgili politikalarını değiştirme kararı almıştı. İngiliz

HükûmetiAnkara ile ilişkileri dondurmuş ve Türkiye'ye yapılan yardımı da kesmişti. Ayrıca İngiltere durumdan ABD'yi de haberdar etmiş ve bunun bir sonucu olarak ABD, 1 Nisan 1944'de Türkiye'ye “Lend and Lease” (Kiralı ve Kullandır) yardımını kesmişti.⁵⁷⁰

İngiliz Hükûmeti yaşanan gelişmelerden sonra Türkiye'yi, takip ettiği savaş dışı kalma politikasından ötürü, suçlayıcı beyanlarda bulunacaktı. Winston Churchill'in, İngiliz donanmasının 12 Adalar'da İtalyanlara karşı başarısız olmasından sonra Türkiye'yi suçladığı hatta Ankara'nın savaş dışı kalma politikasını “ifrata varan ihtiyati hareket” olarak nitelendirdiği görülmektedir. Bundan sonra da İngiltere ve ABD savaşın sonuna kadar, Türkiye'ye savaş planlarını vermeyecekti. Bu durum Türkiye'nin artık müttefikleri ile arasında bir “itimat buhranı” yaşandığını göstermekteydi.⁵⁷¹

2.2.10.1944 Yılı Türk Dış Politikasında Yaşanan Gelişmeler

1944 yılı genel olarak Türkiye'nin müttefik devletler ile ilişkilerinin sıkıntılı olduğu bir yıl olmuştur. İngiltere ve ABD Türkiye ile ilişkilerini dondurmıştır. Müttefikler bu dönemde, savaşa sokamadıkları Türkiye'nin en azından Almanlar ile olan münasebetlerinin kesilmesi yönünde bir siyaset takip etmiş ve Ankara'ya baskı yapmışlardır. Türkiye'nin Almanya ile olan ticari münasebetleri ve Alman gemilerinin Boğazlar'dan geçmesi ile ilgili meseleler Türkiye'ye karşı bir baskı aracı olacaktı. Bu noktada İngiltere ve ABD, Almanya'nın gücünü kırmak maksadıyla hareket ederken, Sovyetlerin niyeti farklıydı. Sovyetler Birliği, savaş sonrası dönemde Türkiye'yi kendisi için bir nüfuz bölgesi haline getirmek niyetinde olduğu için Almanya ile olan münasebetleri üzerinden Türkiye'yi müttefik devletler nezdinde yıpratmak istemektedir.

2.2.10.1.Alman Gemilerinin Boğazlardan Geçmesi Meselesi

1944 yılı içinde Türk dış politikasını zora sokan bir diğer gelişme Alman gemilerinin Boğazlardan geçişi ile ilgili yaşanmıştı. İngilizler, 1944 yılı Ocak ayından itibaren Boğazlardan geçen Alman gemileri ile ilgili Türkiye'ye bir baskı uygulamışlardır. İngilizler Boğazlardan

⁵⁷⁰Weisband, *age.*, 276 vd.

⁵⁷¹*Olaylarla Türk Dış Politikası*, 194.

geçen Alman gemilerinin savaş gemileri oldukları iddiasıyla Türkiye'den Almanlara Boğazları kapatmasını istemişlerdi. Ancak Türkiye, Montreux Boğazlar Sözleşmesi gereği savaş gemisi özelliği taşımayan gemilerin Boğazlardan geçmesine izin vermek zorundaydı. İngilizlerin baskısıyla Alman gemilerinin durdurulup aranmak istenmesi Almanya ile Türkiye arasında ilişkilerin gerilmesine yol açıyordu.

Almanya'nın her alanda köşeye sıkıştırılmasını isteyen Müttefik devletler, Krom meselesi halledildikten sonra, Türkiye'ye bu sefer Boğazlar konusundaki baskılarını artırmışlardı. Aslında Ocak ayında Ankara'da Türk ve İngiliz heyetlerinin gerçekleştirdikleri görüşmelerde Almanların Boğazlardan geçisi gündeme gelmiş ancak, Türkiye bu geçişlerin Montreux Boğazlar sözleşmesine uygun gerçekleştiğini söylemişti. Zira Türkiye Montreux Boğazlar Sözleşmesi gereğince barış ve savaş dönemlerinde Boğazlardan savaş gemileri hariç gemilerin geçişine izin vermek zorundaydı. Almanya'da savaş döneminde Montreux çerçevesinde, Boğazları kullanmıştı. Ancak 5 Haziran 1944 tarihine gelindiğinde yaşanan gelişmeler Türkiye'yi Müttefik Devletler karşısında zor duruma düşürecekti.⁵⁷² Bu tarihte Alman Deniz Kuvvetleri, gemilerinin Boğazlardan geçmesi için Türkiye'ye başvurmuştu. Alman makamlar bu gemilerin savaş gemileri olmadıkları yönünde bir teminat verince Türkiye gereken izni vermiş ve ardından Alman gemilerinin bir kısmı Karadeniz'e geçmişlerdi. Bu durum İngiltere'nin tepkisini çekecek ve Türkiye bu gemilerin savaş gemileri oldukları hususunda uyarılacaktı. Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu, ortaya çıkan kuşkuları gidermek için Alman Büyükelçisi Von Papen'den gemilerin savaş gemisi olmadıkları yönünde bir teminat alacaktı. Fakat henüz Karadeniz'e geçmemiş olan Alman gemileri arandıklarında bu gemilerin içinde silah, radar teçhizatı ve sivil giyinmiş denizcilere ait askeri üniformalar bulunacak ve verilen izin iptal edilecekti. Ardından, Karadeniz'den gelen bir Alman gemisi Türk makamlarının muayene talebini reddedince geminin aranmasına karar verilmiş, yapılan aramada gemide kamufle edilmiş 30 tonluk bir vinç ve 4 tonluk bir mitralyöz bulunmuştu. Türkiye bu durum karşısında Almanya Dışişleri Bakanlığını Montreux Antlaşmasını çiğnediği gerekçesiyle protesto etmişti. Bundan sonra da Alman gemilerinin mutlaka aranacağı ve EMS ile Mannheim sınıfı gemilerin geçişinin reddedileceği Alman makamlarına bildirilmişti. Ayrıca, bu gelişmeler karşısında Numan Menemencioğlu,

⁵⁷²Özgüldür, *age.*,162; Erkin, *age.*, 237 vd.; *Olaylarla Türk Dış Politikası*, 195 vd.

istifa etmek mecburiyetinde kalmıştı. Bundan sonra bir müddet Başbakan Şükrü Saraçoğlu Dışişleri Bakanlığı görevini kendi uhdesine almış, daha sonra da göreve Hasan Saka getirilmişti.

2.2.11.Savaşın Sonu ve Türkiye

Türkiye'nin savaş dışı kalma arzusu Müttefik devletleri kızdırmış olsa da Sovyetler Birliği'nin bu durumdan memnun olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Zira Sovyetler Birliği, Türkiye'nin de savaş döneminde sık sık endişelendiği gibi, Boğazlar üzerindeki tarihi emellerinden asla vazgeçmemişti. Türkiye'nin Müttefik devletlerin tepkisini çekmiş olmasını fırsat bilen Sovyetler Birliği, savaş sonrası dünya düzenini belirlemek üzere gerçekleştirilen toplantılarda Türkiye ve Boğazlar ile ilgili taleplerini açık bir şekilde dile getirecekti. Ayrıca Sovyetlerin 1944 yılı içerisinde kazandığı güç karşısında Türkiye, bir takım taleplerle karşılaşacağını farkındaydı.

Türkiye, Sovyetlerin kendisine karşı aldığı pozisyonun bir sonucu olarak iç politikada ciddi değişikliklere gitmişti. II. Dünya Harbinde Alman-Sovyet çekişmesi Türkiye içinde Türkçü ve Komünist grupların arasında da bir rekabeti ortaya çıkarmıştı. Almanların güç kazandığı dönemde “Türkçü, Turancı” çizgideki Türkçüler kuvvetlenmiş, ancak savaşın sonucu belli olup Sovyetler Birliği Türkiye için bir tehdit haline gelince, Türkçü gruplar günah keçisi ilan edilmişlerdi. 1944 yılının Mayıs ayına gelindiğinde Türkçü isimler tutuklanmışlar ve bir müddet sonra da Türkçülük-Turancılık davası kapsamında yargılanmalarına başlanmıştı. Bundan sonra İsmet İnönü'nün Türkçülere karşı yaklaşımı da sert olacaktı. İnönü, 19 Mayıs 1944 tarihinde, bayram münasebetiyle yaptığı konuşmada, Türkçüleri Hükûmeti yıkmak için darbe planları yapmakla dahi suçlamıştı. Ayrıca bu dönemde Türkçüler tutuklanırken Von Papen suikastine karışan Sovyet ajanlarının da serbest bırakıldıkları görülmektedir.

1944 yılı Haziran ayında, Alman gemilerinin boğazlardan geçmesiyle yaşanan krizin sonucu istifa eden Numan Menemencioğlu'nun durumu da Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile ilgili niyetleri çerçevesinde değerlendirilmelidir. Çünkü Menemencioğlu Alman taraftarı olarak

bilinmekteydi. Görevden alınması ile Türk dış politikasında Alman etkisinin ortadan kalkacağı mesajı verilmek istenmiş ve bu yolla Sovyetler Birliği memnun edilmek istenmişti.

Türkiye, iç politikasını Sovyetleri memnun edecek bir çizgiye çektikten sonra Moskova ile görüşmeyi denemiş; ancak Sovyetler Birliği, Türkiye'nin Almanya ile ilişkilerini kesmesini şart koşmuştu. Ayrıca İngiltere ve ABD'nin de Türkiye'ye bu yönde bir baskı yaptıkları görülmekteydi. Türkiye bu baskıların sonucunda 2 Ağustos 1944'te Almanya ile diplomatik ilişkilerini kestiğini ilan etmişti.

Türkiye'nin Almanya ile ilişkilerini kesmiş olması Ankara'nın beklentilerinin aksine, Sovyetlerin politikalarında ciddi bir değişiklik yaratmamıştı. Türkiye'nin daha önce Moskova ve Tahran'da alınan kararlara uymayarak savaşa katılmamasını bahane eden Sovyetler Birliği Ankara'nın aldığı bu kararı, savaşın durumu itibarıyla kıymetini kaybetmiş bir karar olarak değerlendirmişti. Ayrıca Sovyetler Birliği'nin, müttefiklerinin aksine Türkiye'nin savaşa katılması hususunda da isteksiz olduğu görülmekteydi.

Neticede, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerini düzeltmek için gösterdiği gayret yeterli gelmemişti. Ayrıca, 6 Eylül 1944'te Bulgaristan'ın Kızılordu tarafından işgal edilmesi ile birlikte Türkiye üzerindeki Sovyet tehdidi daha da artmıştı.⁵⁷³ Bundan sonra Türkiye, İngiltere ve ABD ile ilişkilerini geliştirmeye gayret etmişti.

2.2.11.1.Yeni Dünya Düzenini Belirleyen Konferanslar ve Türkiye

Savaşta izlediği tarafsızlık politikası nedeniyle savaşın galipleri tarafından zaman zaman eleştirilen Türkiye; Sovyet yayılcılığı tehdidi karşısında yalnız kalacağı endişesine kapılmış, Batı bloğu içinde yer almak için iç ve dış politikasında önemli değişikliklere ve yeni uygulamalara imza atmıştı. Özellikle çok partili hayata geçiş ve demokrasi taleplerine cevap verecek çalışmaları başlatan Türkiye; dış politikasında da Sovyet tehdidinin önlenmesi ve buna bağlı olarak Batı Bloğu ile askeri, siyasi ve ekonomik alanlarda işbirliğini geliştirebilmek amacıyla girişimlerde bulunmaya başlamıştı.

⁵⁷³Bilge, *age.*,258

Türkiye ilk iş olarak, Stalingrad Savaşı'ndan sonra 2 Ağustos 1944'te Almanya'yla ekonomik ve diplomatik ilişkilerini kesmişti. Türkiye'nin bu tutumu, başlangıçta İngiltere, ABD ve Sovyet Rusya'yı pek memnun etmemiş, özellikle Sovyet Rusya tarafından "çok geç kalmış bir karar" olarak değerlendirilmişti. İngiltere'nin de savaş sürecindeki tutumundan dolayı Türkiye'ye karşı kızgınlığı henüz yatışmamıştı. Nitekim İngiliz Başbakanı Churchill'in 1944 yılı Ekim ayında Moskova'da Stalin'le görüşmesi esnasında Montreux'nün değiştirebileceğini ifade etmesi bunun bir göstergesi idi. Hatta Churchill, İngiliz Dışişleri Bakanı Anthony Eden'in 4-11 Şubat 1945 tarihleri arasında gerçekleştirilen Yalta Konferansı'na gitmeden önce Türkiye'nin aleyhinde bir girişimde bulunulmayacağına dair Ankara'ya güvence vermeyi önerdiğinde bu düşünceye karşı çıkmış ve "Son iki yıldır doğru yönde adım atması için Türkiye'yi iknaya çalıştım, ama onlar reddetti, kaçırdığı trene son anda atlamasını istemem" diye cevap vermişti. Ancak İngiliz Dışişleri ve Genelkurmayı, Akdeniz'deki İngiliz çıkarlarının göz önünde tutulması ve savaş sonrasında İngiltere'nin Ortadoğu politikasında Sovyet Rusya'ya karşı Türkiye'ye ihtiyacı olduğunu düşünmeleri üzerine Churchill'in "duygusal" yaklaşımının yerini jeopolitik gerçekler almış ve Eden'in itirazları Churchill üzerinde etkili olmuştu.

ABD ise savaş sonrasında yalnızlık politikasından sıyrılıp daha geniş tabanlı bir politika takip edeceği için Ortadoğu ve Akdeniz politikalarına Sovyet Rusya'nın ayak bağı olmaması için Türkiye'nin jeopolitik konumunu dikkate almış ve daha 1944'ten itibaren Türkiye'ye olan tavrını değiştirmeye başlamıştı. Zira ABD de Sovyet Rusya'nın hedefinin savaş sonrası güvenlik kuşağı olarak gördüğü, Balkanlar ve Boğazlar bölgesinde nüfuz sahibi olmak istediğini görüyordu.

Müttefikler, zafere adım adım ilerlerken savaş sonrası stratejik mücadeleler de ön plana çıkmaya başlamıştı. Bu durum Türkiye'nin dış politikasını ve geleceğini de yakından ilgilendirecekti. Nitekim savaş sonrası ilk görüşmeler, Üç Büyüklerin liderlerinin 4-11 Şubat 1945'te Yalta'da Avrupa'nın savaş sonrası statüsünü belirlemek için bir araya geldikleri bir konferans olmuştu. Türkiye'nin durumu ise hala belirsizliğini koruyordu.

2.2.11.1.1.Yalta Konferansı (4-11 Şubat 1945)

Yalta Konferansı 4-11 Şubat 1945 tarihleri arasında “Üç Büyükler” olarak nitelendirilen, Churchill, Roosevelt ve Stalin arasında, Kırım’ın bir tatil beldesi olan Yalta’da yapılmıştı.⁵⁷⁴ Konferansta; Birleşmiş Milletler örgütünün kurulması, işgal altındaki Almanya’nın geleceği, ne şekilde parçalanacağı ve Almanya’dan tahsil edilecek olan savaş tazminatı, Polonya’nın ve Sovyet işgali altındaki bölgelerinin geleceği, Yugoslavya, İran ve Türk Boğazları gibi konular üzerinde görüşmeler yapılmıştı. Konferans Türk basını tarafından da yakından takip edilmişti.⁵⁷⁵

Konferans’ta Türkiye konusu, 10 Şubat’ta gündeme gelmişti. Özellikle Stalin, Montreux Sözleşmesi’nin günün şartlarına uygun olmadığını savunmuş ve tadil edilmesini istemişti. Stalin, Sözleşme’nin hazırlanmasında Japonya’nın bile Sovyet Rusya’dan daha önemli bir rol oynadığından yakınmış ve Sözleşme’nin İngiliz-Sovyet ilişkilerinin iyi olmadığı bir dönemde yapılmış olduğundan bahisle; Türklere yalnızca savaş zamanı değil, savaş tehdidi durumunda da Boğazları kapama yetkisi verilmesinden duyduğu rahatsızlığı dile getirmişti. Stalin, yeni vaziyete göre Boğazlarda serbest geçiş hakkı talep etmiş, Türkiye’ye “Sovyetlerin boğazını sıkma hakkı” veren mevcut durumun kabul edilemeyeceğini bildirmişti.⁵⁷⁶

⁵⁷⁴Tahran, Yalta ve Potsdam Konferansları: Gizli Belgeler.(1972). (çev.: Fahri Yazıcı). İstanbul: Sinan Yayınları, 65.; Sander, Oral.(2001). *Siyasi Tarih 1918-1994*. İmge Kitabevi: Ankara, 193 vd.; Gürkaynak, Muharrem.(2004). *İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Avrupa’da Savunma ve Güvenlik*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara, 20.

⁵⁷⁵Konferansın nerede toplanacağı, kimlerin katılacağı ve görüşme konularının neler olduğu konusunda bkz. Esmer, Ahmet Şükrü.(1945). "Dış Politika: Üçler mi? Dörtler mi?". *Ulus Gazetesi*. 17 Ocak.;*Ulus Gazetesi*.(1945). "Üçler Konferansına Fransa Çağrılmadı". 26 Ocak.;*Ulus Gazetesi*.(1945). "Üçlü Toplantı Çok Yakın Görünüyor".1 Şubat.; Abadan, Yavuz.(1945)."Üçler Konferansı". *Cumhuriyet Gazetesi*. 28 Ocak.;*Cumhuriyet Gazetesi*.(1945)."Üçler Konferansında Konuşulan Meseleler". 4 Şubat.;*Cumhuriyet Gazetesi*.(1945). "Üçler Konferansı: Konferans, Karadeniz’de Soçi Şehrinde Toplantı Halinde!". 7 Şubat.;*Ulus Gazetesi*.(1945)."Üçler Konferansına Dair Tebliğ". 8 Şubat.;*Cumhuriyet Gazetesi*.(1945). "Üçler Konferansına Dair Tebliğ". 8 Şubat.;*Ulus Gazetesi*.(1945). "Üçler Konferansına Dair Uzun Bir Tebliğin Çıkarılması Bekleniyor". 9 Şubat.; N. Nadi.(1945)."Karadeniz Konferansı". *Cumhuriyet Gazetesi*. 9 Şubat.;*Cumhuriyet Gazetesi*.(1945). "Üç Büyükler Konferansı Gelecek Hafta Sona Eriyor". 11 Şubat.;*Cumhuriyet Gazetesi*.(1945). "Karadeniz Konferansı Bitti".13 Şubat.; Abadan, Yavuz.(1945). "Kırım Anlaşmasının Esasları". *Cumhuriyet Gazetesi*. 15 Şubat.

⁵⁷⁶Gürün, Kamuran.(2000). *Savaşan Dünya ve Türkiye 3 (Savaş 1939-1945)*. İstanbul: Tekin Yayınevi, 645 vd.; Ekinci, Necdet.(1997). *II. Dünya Savaşı’ndan Sonra Türkiye’de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkiler*. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 252; Aydın, Mustafa.(2001). "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye", *Türk Dış Politikası*:

Yalta'da alınan önemli kararlardan biri de, Nisan ayı sonunda San Francisco'da toplanacak Birleşmiş Milletler toplantısına, sadece 1 Mart 1945 tarihine kadar Japonya ve Almanya'ya savaş ilan eden ülkelerin kurucu üye sıfatıyla katılmaya hak kazanacakları belirlenmişti.⁵⁷⁷ Yalta Konferansı'ndan sonra İngiltere Büyükelçisi 20 Şubat 1945'de BM'ye üye olabilmesi için Türkiye'nin 1 Mart 1945 tarihine kadar Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmesi gerektiğini tebliğ etmiş ve Türkiye de 23 Şubat 1945'te Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmişti.⁵⁷⁸ Ertesi gün yani 24 Şubat 1945'te de Türkiye ve ABD "Ödünç Verme ve Kiralama Antlaşması" imzalanmıştı.⁵⁷⁹ Sembolik anlamda da olsa yapılan savaş ilanından sonra Türkiye; 6 Mart 1945'te San Francisco Konferansı'na davet edilmişti.⁵⁸⁰

Bu gelişmeler yaşanırken Sovyet Rusya, Türkiye ile ilgili politikasını daha da sertleştirmiş ve 19 Mart 1945 tarihinde; Türkiye ile 1925 yılında imzalamış olduğu ve belirli sürelerle yenilenen saldırmazlık ve dostluk antlaşmasını yenilemeyeceğini Türkiye'ye duyurmuş⁵⁸¹, Türkiye'nin doğu sınırında Sovyet Rusya lehine birtakım düzenlemeler yapılmasını ve bu doğrultuda Kars, Ardahan ve Artvin'in Sovyet Rusya'ya verilmesini istemişti. Ayrıca Montreux Boğazlar rejiminin yeniden düzenlenmesi ve boğazların güvenliğinin sağlanmasına yönelik olarak Türkiye'den üs talebinde bulunmuştu.⁵⁸² Söz konusu talepler Türk-Sovyet ilişkilerini neredeyse kopma noktasına getirmiş; iki devlet arasında savaş rüzgarları esmeye başlamıştı.

Türkiye, bu durumun savaş nedeni olduğunu ve Sovyet taleplerinin kabul edilemeyeceğini belirtirken bir taraftan da batılı devletlerden yardım ve destek alma yollarını araştırmaya başlamıştı.⁵⁸³ Türkiye'nin imdadına koşacak devletlerden biri olan ABD bu süreçte

Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt 1: 1919- 1980). (Ed. Baskın Oran). İstanbul: İletişim Yayınları, 472.

⁵⁷⁷Tahran, Yalta ve Potsdam Konferansları, 130 vd.; Gürün, age., 643 vd.

⁵⁷⁸Gürün, Kamuran.(1983). *Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan Günümüze Kadar)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 138; Gürün, *Savaşın Dünya ve Türkiye*, 538; Türkiye'nin Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmesi konusunda Meclis'te yapılan görüşmeler için bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*.(1945). Cilt: 15. DÖNEM: VIII. TOPLANTI: 2. Olağanüstü İnikat. 23 Şubat, 126 vd.

⁵⁷⁹TBMM, bu anlaşmaya 20 Mayıs 1946'da onay vermişti. Ayrıca bkz. Ahmad, Feroz- Ahmad, Bedia Turgay.(1976). *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*. İstanbul: Bilgi Yayınevi, 13 .

⁵⁸⁰*Ayın Tarihi*.(1945). Sayı:136. (Mart), 250.

⁵⁸¹Ahmad ve Ahmad, age., 12.; Karatepe, Ş.(1997). *Tek Parti Dönemi*. İstanbul: İz Yayınları, 111.

⁵⁸²Sarıbay, A. Y.(2001). *Türkiye'de Demokrasi ve Politik Partiler*. Bursa: Alfa Yayınları, 51; Kocabaş, Süleyman.(2007). *Türkiye'de Demokrasi Buhranı İcazetli, Muvazaalı, Emanetçi Partiler 1920-1987*. İstanbul Vatan Yayınları, 36; Burçak, Rıfkı Salim.(1979). *Türkiye'de Demokrasiye Geçiş 1945-1950*. İstanbul: Olgaç Yayınevi, 39.

⁵⁸³Haytoğlu, Ercan.(2006). "İnönü Döneminde Siyasal Yaşam 1938-1950", *Yakın Dönem Türk Politik Tarihi*. (Ed. Süleyman İnan, Ercan Haytaoğlu). Ankara: Anı Yayınları, 84.

sessizliğini korumuştur. Zira ABD, hala Japonya ile tek başına savaştığı için Stalin'i gücendirmekten imtina etmişti.⁵⁸⁴ İngiltere de ABD'yi gözetmiş; fakat Sovyetlerin bu talebine karşı temkinli bir yaklaşımda bulunarak Türkiye'nin toprak bütünlüğü ve bağımsızlığının dikkate alınması gerektiğini belirtmişti.⁵⁸⁵

2.2.11.1.2. San Fransisco Konferansı (26 Nisan-26 Haziran 1945)

Bilindiği gibi Yalta Konferansında, Francisco Konferansı'na "1 Mart 1945'e kadar Almanya'ya ve Japonya'ya savaş ilan etmiş" olan ülkelerin katılabileceği şartı koşulmuş ve bu işlemi yapan 50 ülke, konferansa katılmayı hak kazanmıştı. Yenidünya düzeninin kurulması için yapılan çalışmaların ilki sayılan San Fransisco Konferansı, işte bu şartı yerine getiren ülkelerin temsilcilerinin katılımıyla 26 Nisan 1945'de başlamıştı.⁵⁸⁶

Konferans, ABD Başkanı Truman'ın açılış nutku ile başlamış, yaklaşık iki ay süren toplantılardan sonra 26 Haziran 1945'te yine ABD Başkanı Truman'ın kapanış konuşması ile sona ermişti. San Francisco Konferansı'nda ağırlıklı olarak BM Anayasası'nın görüşmeleri yer almış ve tartışmalar son güne kadar devam etmişti. 25 Haziran 1945 tarihli son oturumda da hazırlanan taslak oya sunulmuş ve katılımcılar ayağa kalkarak BM Anayasası'nı oy birliğiyle kabul edilmişti.⁵⁸⁷

⁵⁸⁴Burçak, age., 39.; Sovyet Rusya da bu durumu önemli bir koz olarak kullanmış, Yalta'da Pasifik savaşına katılması yönünde karar alınmasına karşın ABD nezdinde konumunu güçlü tutabilmek için son ana kadar beklemiş ve 8 Ağustos 1945'de Japonlara savaş açmıştı. Bkz. Ataöv, Türkkaya.(1968). "Soğuk Harb'in Doğuşu: San Francisco'dan Mihver Barış Toplantılarına". *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. Cilt: XXIII. Sayı: 1. (Mart). Ankara, 325.; Armaoğlu, Fahir.(1958). *İkinci Dünya Harbinin Önemli Olayları ve Paktları*. (Yayın yeri yok), 26.

⁵⁸⁵Dokuyan, Sabit.(2013). *1945-1950 Yılları Arasında Türkiye (Dış Politika- İç Politika)* I. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık; 48.

⁵⁸⁶Şatıroğlu, Ayşen.(2006). "San Francisco Konferansı Sonrası Dünyada Türkiye'nin Yer Arayışı". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi*. Cilt: 3. Sayı: 12. İstanbul, 28 vd.; Eser, Bahadır- Demirkıran, Özlem- Çiçek, Eda.(2011). "II. Dünya Savaşı Sonrasında Türk Siyasetinin Liberalleşmesi Bağlamında Türk-Amerikan İttifakının Ortaya Çıkışı: Batı Bloğuna Geçiş". *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Yıl: 2011/2. Sayı:14. ss. 17-38, 33; Özçelik, Mücahit.(2010). "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası". *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Sayı: 29. Yıl: 2010/2. ss. 253-269, 266.; Altınar, Bilal.(2014). "Birleşmiş Milletler: Amacı, Gelişimi, Etkinliği, Uluslararası Güvenliğe Katkısı ve Geleceği". *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*. Cilt: 1. Sayı: 1. ss. 1-9, 4.; Doğrul, Ö. R.(1945). "Siyasi İcmal: Devamlı Sulh Yolunda Kesin Adımlar". *Cumhuriyet Gazetesi*. 6 Mart, 3.; *Ayın Tarihi*.(1945)., No: 136. (Mart)., 268 vd.; *Cumhuriyet Gazetesi*.(1945). 25 Nisan.

⁵⁸⁷Altınar, agm., 4 vd.

Konferansa Türkiye adına Hasan Saka başkanlığında bir heyet katılmış; heyette H. Saka'dan başka 2 delege ve 18 müşavir yer almıştı. San Fransisco Konferansı, Türkiye adına demokrasiye geçişin ilk adımı olarak değerlendirilmelidir. Zira Türk heyeti, San Fransisco Konferansı'nda her fırsatta çok partili siyasi hayata geçileceğini ifade etmiş, ABD'ye bu tür bir garanti verilmişti. Konferansın sürdüğü günler içinde de Türk kamuoyu bizzat İsmet İnönü'nün ağzından bu mesajları duymuş, 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı'nda yaptığı konuşmasında "Harp zamanlarının ihtiyatlı tedbirlere lüzum gösteren darlıkları kalktıkça, memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir" diyerek demokrasiye geçileceğinin ilk işaretlerini vermişti.⁵⁸⁸ Türkiye, Konferanstan sonra BM Anayasası ile ve Milletlerarası Adalet Divanı Statüsü'nü 15 Ağustos 1945'te onaylamış, BM'nin yeni dünya düzeni içinde yer almaya başlamıştı.⁵⁸⁹

Türkiye, San Francisco Konferansı'ndan sonra da uluslararası arenada rahat bir nefes alamamış, Sovyet Rusya'nın nefesini ensesinde hissetmişti. Bu dönemde Türkiye'yi sıkıntıya sokan en önemli siyasi tartışmaların başında Sovyet Rusya'nın talepleri ve Boğazlar konusu gündemi oluşturmuş; hatta Boğazlar konusu uluslararası bir hal almış, Yalta Konferansı'nda da tartışılmıştı.⁵⁹⁰

2.2.11.1.3.Potsdam Konferansı (17 Temmuz-2 Ağustos 1945)

17-25 Temmuz ve 28 Temmuz-2 Ağustos 1945 tarihleri arasında ABD, İngiltere ve Sovyet Rusya Berlin yakınlarında Rus işgal bölgesindeki Potsdam'da⁵⁹¹ toplanan Konferansta bir araya gelmişlerdi.⁵⁹²

Konferansa ABD başkanı F. Roosevelt'in kısa süre önce ölmüş olması nedeniyle Başkan yardımcısı H. Truman Başkan olmuş ve konferansa o gelmişti. Dışişleri bakanı olarak

⁵⁸⁸*Cumhuriyet Gazetesi*.(1945). 20 Mayıs.; Burçak, *Demokrasiye Geçiş*, 45 vd.; Haytoğlu, agm., 85.

⁵⁸⁹*TBMM Zabıt Ceridesi*.(1945). Dönem: VII. Cilt: 19. Toplantı: 2. 90. Birleşim. 15 Ağustos, 156-176, 178 vd.;*T. C. Resmi Gazete*.(1945). 24 Ağustos. Sayı: 6902. Kanun No: 4801.

⁵⁹⁰Şatıroğlu, agm., 28 vd.; Kasalak, Kadir.(1998).“San Francisco (San Fransisko) Konferansı ve Türkiye”. *Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri* (İkinci Dünya Harbi ve Türkiye). (20-22 Ekim 1997). Ankara, 230.

⁵⁹¹Potsdam, bugünkü Almanya'nın kuzeydoğusunda bir şehirdir. Brandenburg Eyaleti'nin başkentidir.

⁵⁹²Aras, Ahmet.(2007). *Amerikan Belgelerinde II. Dünya Savaşı Sonrası Türkiye (1945–1950)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü. Ankara, 13 vd.

da Byrnes katılmıştı. İngiltere ise W. Churchill, dışışleri bakanı A. Eden katılmıştı. Churchill İngiltere’de seçimi kaybetmesi üzerine yerine C. Attlee ve C. Bevin devam etmişti. Sovyet Rusya adına da yine Stalin ve V. Molotov katılmıştı.⁵⁹³

Savaş sonrası meselelere çözüm bulmak için toplanan Potsdam Konferansında, genel olarak Avrupa sorunları görüşülmüş ve Avrupa’ya şekil verilmeye çalışılmıştı. Almanya’nın nasıl yönetileceği, Avusturya’nın işgali, Polonya’nın doğu sınırının tanzimi, Sovyet Rusya’nın Balkan siyaseti ve hala devam eden Uzakdoğu savaşı gündemin önemli konuları arasında idi.

Potsdam Konferansı’nın 22 Temmuz tarihli 6. oturumunda Türkiye’yi yakından ilgilendiren Boğazlar konusu ve Sovyet Rusya’nın Türkiye’den talepleri kapsamlı bir şekilde tartışılmıştı. İlk olarak Churchill söz almış; Sovyet Rusya’nın Boğazlarla ilgili düşüncelerine, özellikle Rus savaş ve ticaret gemilerinin Boğazlardan serbest geçişine sıcak baktığını belirtmişti. Ancak Sovyet taleplerinin, Bulgaristan’da bulunan Sovyet kıtalarının, Sovyet basınının ve Moskova Radyosunun devamlı saldırılarının da Türkiye’yi tedirgin ettiğini ve Türkiye’yi fazla telaşlandırmamak gerektiği belirtmiş, Boğazlar meselesinin sadece iki ülke arasında çözümlenmek istenmesinin yanlış olacağını söylemişti.⁵⁹⁴ Bu değerlendirmelere cevap veren Sovyet lideri Stalin ve Dışışleri Bakanı Molotov; Türkiye ile bir ittifak yapılması için sınırdaki haksızlığın düzeltilmesini şart koşmuş ve Boğazlarla ilgili öteden beri geçerli olan düşüncelerini dile getirmişti.

Stalin ve Molotov; 1921’de Türkiye sınırları içinde kalan arazinin bir kısmının Sovyet Ermenistan’ından, bir kısmının ise Sovyet Gürcistan’ından koparıldığını iddia etmiş ve Türkiye ile bir ittifak yenilemek için önce bu sorunun çözülmesi gerektiğini söylemişlerdi. İkinci mesele ise Boğazlar idi. Zayıf bir askeri güce sahip olan Türkiye’nin Boğazlarda gerekli garantiyi sağlayamayacağını iddia eden Stalin ve Molotov, Boğazların Türkiye ile birlikte ortak savunulması gerektiğini ileri sürmüşlerdi.⁵⁹⁵

⁵⁹³Potsdam Konferansı görüşmeleri için bkz. Bilge, A. Suat.(1992). *Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964 Güç Komşuluk*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 280 vd.

⁵⁹⁴Bilge, age., 282 vd.; Dokuyan, age., 123.; Ataöv, agm., 334.; Ataöv, Türkkaya.(1969). *Amerika, NATO ve Türkiye*. Ankara: Aydınlik Yayınevi, 51.; Gürün, Kamuran.(2010). *Türk-Sovyet İlişkileri(1920-1953)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 291.

⁵⁹⁵Bilge, age., 282.

Anlaşılan, Boğazlar konusunda nüfuz mücadelesi içine giren İngiltere ve Sovyet Rusya, ABD'yi hesaba katmamıştı. ABD lideri ise ödevini iyi çalışıp gelmişti. Zira ABD, savaş sonrası farklı bir politika takip edeceğini daha Yalta'da ortaya koymuştu. Dolayısıyla Boğazlar meselesi, en az İngiltere ve Sovyet Rusya kadar ABD'yi de yakından ilgilendiriyordu. Sovyet Rusya'nın Boğazlar meselesindeki ısrarı ve bu meseleyi Türkiye-Rusya arasında yaşanan bir mesele haline getirmesi, konferansa katılan İngiltere kadar ABD'nin de tepkisine neden olmuş; Truman Boğazların uluslararası suyolları statüsünde değerlendirilmesini istemişti. ABD Başkanı Truman, bu konu ile ilgili hatıralarında; "Anladığıma göre, Stalin kendisinden evvel Rusya'da gelip geçmiş bütün çarlar gibi Karadeniz Boğazlarının Rusya'ya verilmesini istiyordu. Churchill ise İngiltere'nin Akdeniz'de icra etmekte olduğu kontrolü bırakmak niyetinde olmadığını; hatta bu kontrolü daha da sıkı bir şekle sokmaya taraftar bulunduğunu ima etmekteydi." diyerek Boğazların, bütün ülkelerin de stratejik çıkarlarına uygun bir şekilde çözüme kavuşmasını istediklerini ifade etmişti.⁵⁹⁶

ABD ve İngiltere'nin boğazlardan Sovyet gemilerinin geçişini üç büyük devlet ve boğazla ilgili diğer devletlerin güvencesi altına alma teklifi, Stalin tarafından reddedilmişti. Ortak bir noktada anlaşamayınca üç tarafın görüşlerini ayrı ayrı olarak Türkiye'ye bildirmesine karar verilmiş, Montreux Sözleşmesi'nin günün şartlarında düzenlenebilmesi için ABD, İngiltere ve Sovyet Hükümetleri ile Türkiye arasında doğrudan görüşme yapılmasının uygun görüldüğü Konferans Protokolü'ne geçirilmişti.⁵⁹⁷

Potsdam'da yaşanan bu yoğun tartışmalar ve pazarlıklar, karşılıklı işbirliği konusunda kafalarda soru işaretleri yaratmıştı. Potsdam'ın en önemli sonucu, Amerikalı liderlerin savaşın devam ettiği bir zamanda meydana gelmemesi için özen gösterdiği, "Avrupa'nın iki nüfuz bloğuna bölünmesi" sürecinin başlangıcını teşkil etmesi idi.⁵⁹⁸

İkinci Dünya Savaşında birlikte mücadele etmiş olan Batı ile Sovyet Rusya'nın dostluk ve ittifaklarının savaş sonrasında devam edemeyeceği kısa zamanda anlaşılmıştı. Zira rejimi ile birlikte Sovyet Rusya, savaşın başlarında giriştiği yayılma siyasetini, savaş sonunda daha

⁵⁹⁶Truman, Harry S.(1968). *Hatıralarım*. Ankara: Ulusal Basımevi, 144.

⁵⁹⁷Eser ve diğerleri, agm., 30.; Gürün, *Savaşın Dünya ve Türkiye*, 658.; Uçarol, Rifat.(2006). *Siyasi Tarih*. (1789-2001). İstanbul: Der Yayınları, 775 vd.

⁵⁹⁸Kissinger, Henry.(2002). *Diplomasi*. (Çev: İbrahim H. Kurt). (3. Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 417.

da genişleterek Doğu Avrupa, Balkanlar, Orta ve Uzak Doğu'ya kadar yayılmak ve yeni nüfuz alanları oluşturmak istemişti. Bu gelişme, savaş sonrası dünyada büyük bir askeri ve siyasi mücadeleyi de beraberinde getirmişti. Nitekim Potsdam'ı son durak olarak niteleyen Amiral W. D. Leahy yaptığı değerlendirmede 24 Temmuz 1945 tarihli toplantıyı soğuk savaşın başlangıcı olarak göstermişti. Bunun dışında uzun yıllar geçerliliğini koruyan önemli bir tespit daha yapmıştı. Amiral Leahy; "Potsdam iki büyük fikir: Anglosaksonların demokratik ilkeleri ile Stalin Rusya'sının polis devletinin saldırgan yayılmacılığı arasındaki büyük ayrılığı gün ışığına çıkarttı. Bu, soğuk savaşın başlaması idi" diyerek günümüze kadar süren soğuk savaşa vurgu yapmıştı.⁵⁹⁹

2.2.12.II. Dünya Harbi Yıllarında Türk Basını(1939-1945)

II. Dünya Harbi yıllarında Türkiye'nin iç ve dış politikasında yaşanan gelişmeleri ve bunun iç politikadaki yansımalarını farklı ideolojik yaklaşımlarla da olsa Türk basınından takip etmek mümkündür.

II. Dünya Harbi yıllarında Türk basını; savaşın gidişatına göre üç dönemde incelemek mümkündür. Müttefiklerin üstün olduğu (1939–1941 yılları arasında Müttefik yanlısı bir yayın politikası izlenmişti. Mihver devletlerin üstünlüğü ele aldığı; dolayısıyla Türk Hükûmeti'nin de denge politikası uygulanmaya çalıştığı 1941–1943 yılları arasında ise Alman hayranlığı ve politikalarının etkisi görülmüştü. Müttefiklerin savaşı kazanacaklarının anlaşılması üzerine de gazete ve dergilerde demokrasi rüzgarları esmeye başlamıştı.

Bu dönemde, ulusal tirajlı gazeteler; Ulus, Son Telgraf, Cumhuriyet, Akşam, Vakit, Tan, Vatan, Yeni Sabah, Tanin ve Tasvir-i Efkar Gazeteleri idi. Bunların günlük tirajı da 4.000 ila 16.000 arasında değişmekte idi.

II. Dünya Harbi yıllarında Türk basınında ağırlığı en fazla hissedilen gazete; hiç şüphesiz CHP'nin de resmi yayın organı olan Ulus Gazetesi idi. Hakimiyet-i Milliye'nin devamı niteliğinde olan ve Milli Şef İsmet İnönü'nün yakın arkadaşı Falih Rıfkı Atay'ın yönetiminde yayın yapan gazete, Hükûmetin takip ettiği siyasetin de en önemli savunucusu

⁵⁹⁹Bilge, *age.*, 292.

konumunda idi. Falih Rifki'dan başka gazetede yazı yazan Türk basınının ağır topları da vardı. Gazete, Kemalist dünya görüşü etrafında yayın yapıyordu.

Dönemin önemli gazetelerinden biri de 7 Mayıs 1924'te yayın hayatına başlayan Cumhuriyet Gazetesi idi. Babası Yunus Nadi Abaloğlu'ndan nöbeti devralan Nadir Nadi'nin yönetiminde olan Cumhuriyet Gazetesinin yayın politikası ise daha çok Alman yanlısı bir çizgide seyretmişti. Gazetenin yazarlarından Peyami Safa ve Hüseyin Emir Erkilet de Alman yanlısı bir üslup benimsemişlerdi. Savaşın başlarında genellikle Mihver yanlısı bir yayın politikası izleyen gazetenin zaman zaman bu çizgisinde sapma olsa da politikasını sürdürmüş; ancak ilerleyen süreçte Hükûmetin de etkisiyle takip edilen Türk dış politikasına göre yayın hayatını sürdürmüştü.

Yunus Nadi bu dönemin yayın çizgisini ifade eden hatıralarında; "Biz de Cumhuriyet olarak İtalya'nın Mussolini faşizmini fersah fersah geride bırakan Alman faşizmine umutlarımızı bağlamış yayınıma devam edip gidiyorduk... Dünya ahvali kendi başına deveran ediyor, biz de ülkemizde ortaya çıkan yenedünya şartlarına göre kendimize bir dünya uydurmuş dönüp gidiyorduk. (...) Almanya'nın propagandası ve hele Alman Nazizmine bakışımız, kantarın topuzunu kaçırmamıza neden oluyor, devletin genel siyasetindeki kıvraklığı, bir türlü yakalayamadığımız oluyordu" diyerek Alman hayranlığı ve yayın politikaları hakkında önemli bir fikir vermektedir.⁶⁰⁰

Türk gazeteciliğinde önemli bir yeri olan Tasvir-i Efkar Gazetesi de bu dönemde Ziyad Ebüzziya'nın sahipliği ve yönetiminde Mihver yanlısı bir yayın politikası izlemişti. Gazetede Alman hayranlığı ile tanınan ve Nazileri savunan emekli generallerden Ali İhsan Sabis de Gazete'nin genel yayın müdürlüğünü yapıyordu. 1944 yılında yayın politikası nedeniyle kapanmış ve 1945'te "Tasvir" adıyla yayın hayatını yeni kadrosuyla sürdürmüştü.

Tanin Gazetesi de bu dönemin önemli gazetelerinden biri olup Hüseyin Cahit Yalçın yönetiminde önemli bir sürece ışık tutmuştu. Hüseyin Cahit Yalçın, savaş başlamadan önce

⁶⁰⁰Karaca, Emin.(1994).*Cumhuriyet Olayı*. Altın Kitaplar: İstanbul, 87.

Yeni Sabah Gazetesi'nde yazmış ve 1943'te tekrar Tanin'i çıkarmaya başlamış, yazılarına 1947 yılına kadar devam etmişti.

Yeni Sabah Gazetesi de 1938'de İlhami Safa ve Cemaleddin Saraçoğlu'nun kurduğu bir gazete olarak; dönemin önemli kalemlerini bünyesinde barındıran bir yayın organı olmuş ve Müttefik devletlerden yana bir siyasi çizgi belirlemişti. Yine Türk gazeteciliğinin önemli simalarında biri olan Asım Us da bu döneme damgasını vurmuş ve Vakit Gazetesini çıkararak Savaş yıllarında Müttefik devletlerden yana bir yayın politikası izlemişti.

Savaş döneminde siyasi çizgisinden taviz vermeyen gazetelerden biri de Tan Gazetesi idi. Başlangıçta Ahmet Emin Yalman idaresinde Hükûmeti destekleyen liberal eğilimli bir gazete iken 1939'dan sonra Yalman'ın ayrılmasından sonra Sertel ailesinin idaresine geçmiş ve sol/sosyalist eğilimli bir gazeteye dönüşmüştü. Savaşın başında demokrasi vurgusu yapan Tan; savaşın ileriki safhalarında Sovyet yanlısı bir yayın politikası izlemişti. Gazetede yer alan Görüşler köşesinde yazan Sabiha Sertel ile Zekeriya Sertel'in yazıları, çoğu zaman sağcı/Türkçü/Turancı çevrelerin hatta Hükûmetin tepkilerini çekmişti. Tan'da çıkan yazılar veya diğer gazete sütunlarında yayınlanan yazılara verilen sert cevaplar yüzünden bu süreçte, siyasi polemikler de yaşanmış, gazete ve dergilerin yayınları uygulanan sansür nedeniyle sık sık kesintiye uğramıştı. Tan Gazetesi, yaşanan polemiklerin de etkisiyle 4 Aralık 1945'te sol/sosyalist/Marksist anlayışa karşıt bir öğrenci hareketi sırasında tahrip edilmişti.

Dönemin bir başka önemli gazetesi de Akşam Gazetesi idi. 1918'de Kazım Şinasi Dersan, Ali Naci Karacan ve Necmettin Sadak'ın kurduğu Akşam Gazetesi, Ulus gibi iktidarı gözetken ve savaş boyunca da Müttefikleri destekleyen bir yayın politikası izlemişti. Milletvekili de olan Necmettin Sadak, gazetenin yayın politikasını ister istemez Hükûmetin görüşleri paralelinde yürütmüştü. Türkiye'nin güvenliğini ön planda tutan gazete; tehlikede olmadıkça Türkiye'nin savaşa girmemesini istemiş ve "tarafsız kalma" politikasını ise en doğru politika olarak benimsemişti. Bu arada Hükûmetin dış ve iç politikasını tenkit eden yazılara da yer vermiş, zaman zaman sansür ve kapatma cezalarıyla karşı karşıya kalmıştı.

II. Dünya Harbinin sürdüğü dönemin siyasi yelpazesini yansıtmaları bakımından milliyetçi/Türkçü/Turancı çevrelerle solcu/sosyalist/Marksist çevrelere hitap eden dergiler de önemli bir etkiye sahipti.

Milliyetçi/Türkçü/Turancı çevrelerce çıkartılan Atsız, Çığır, Orhun, Ergenekon, Türklük, Kopuz, Bozkurt, Çınaraltı, Millet, Tanrıdağ, Türk Amacı, Doğu Büyük Ülkü, Gök-Börü, Türkçülük, Kızılalma, Hareket, Özleyiş, Altın Işık, Kür-Şad, Kalem, Verim, Türk Sazı, Serdengeçti, Bucak, Düven, Milli Birlik, Toprak ve Türke Doğru gibi dergiler yayınlanmıştı.

Yine sol/sosyalist/Marksist çevrelerce çıkartılan Yurt ve Dünya, Yeni Edebiyat, Adımlar, Marko Paşa, Hür Gençlik ve Görüşler, Gerçek, Yeni Dünya ve La Turquie (Türkçe) gibi gazete ve dergiler de yayın hayatı içindeki yerlerini almışlardı.

İkinci Dünya Savaşı sürecinde Büyük Millet Meclisinde 75 gazeteci üyelik yapmıştı. Bu gazetecilerin içinde başyazarların ve genel yayın politikasını saptayan editörlerin oranı, muhabirlere göre daha fazladır. Söz konusu yıllar içinde TBMM üyeliği yapan gazetecilerin %53 ünü gazete sahipleri, yazarlar ve editörler; % 39 unu ise muhabirler oluşturmaktaydı.⁶⁰¹

Dönemin gazeteci milletvekilleri; Falih Rıfkı Atay (Ulus Gazetesi başyazarı 1939-1943), Asım Us (Vakit Gazetesi başyazarı 1939-1943), Ahmet Şükrü Esmer (Ulus Gazetesi dış politika yazarı 1939-1943), Hüseyin Cahit Yalçın (Yeni Sabah ve Haber gazeteleri Başyazarı, 1943'ten itibaren Tanin Gazetesi sahibi ve başyazarı 1939-1943), Sadri Ertem (Vakit Gazetesi yazarı 1939-1943), Cavit Oral (Bugün (Adana) Gazetesi sahibi 1939-1943), Yunus Nadi (Cumhuriyet Gazetesi sahibi 1939-1943), Abidin Daver (İkdam Gazetesi başyazarı ve Cumhuriyet Gazetesi yazarı 1939-1943), Ethem İzzet Benice (Son Telgraf Gazetesi sahibi 1941-1943), Feri Celal Güven (Yeni Adana Gazetesi sahibi 1939-1945), Ömer Asım Aksoy (Gazisancak ve Hakdili Gazeteleri yazarı 1939-1943), İbrahim Alaattin Gövsa (Akşam Gazetesi Yazarı 1939-1943), Hayrettin Karan (Türk Dili (Balıkesir) Gazetesi sahibi 1939), Ahmet Ulus (Ulus Gazetesi yazarı 1943), Emin Kılıçoğlu (Siirt Gazetesi sahibi 1944), Şefik

⁶⁰¹Gürkan, Nilgün.(1998).*Türkiye’de Demokrasiye Geçişte Basın (1945-1950)*. İletişim Yayınları: İstanbul, 79 vd.

Özdemir (Babalık (Konya) Gazetesi sahibi 1939-1943), Cemal Alış (Bartın Gazetesi sahibi 1939), Necip Ali Küçüka (Hakikat ve Cumhuriyet yazarı 1939) idi.⁶⁰²

Hükûmet, dış politikasındaki anlık değişimlerde bile basın-yayın kuruluşları, özellikle gazete ve dergilerle olan ilişkisini belirli bir çizgide tutmaya özen göstermişti.⁶⁰³ Bu arada takip edilen milli politikanın zarar görmemesi için gerektiğinde olağanüstü şartların getirdiği bir takım müeyyidelere müracaat etmekten de çekinmemiş ve uyguladığı sansürle basını kontrol altında tutmak istemişti. Zira II. Dünya Harbi'nin cereyan ettiği süreçte Türk basını farklı ideolojik arayışları bünyesinde barındıran her kesime hitap eden bir yapıya sahipti. Dolayısıyla Hükûmet; her zaman basın-yayın kuruluşlarıyla iyi ilişkiler kuramamış, zaman zaman kontrol altına almak istediği gazete ve dergileri; ilan ettiği sıkıyönetim, oluşturulan basın kuruluşları ve çıkartılan kanunlar ile denetim altına almıştı. Uygulamalarında ülkedeki mevcut otoriter rejimin kendine verdiği sınırsız gücü kullanan Hükûmet; kanunların kendisine verdiği yetkilerle yetinmemiş, Tek Parti rejiminin kendisine tanıdığı imkanları da sonuna kadar kullanarak bütün kurumlarda olduğu gibi basın üzerinde de mutlak bir hakimiyet kurmuştu.

Basının kontrol altına alınması noktasında Hükûmetin gündeme getirdiği ilk etkin tedbir ve uygulama sıkıyönetim ilanı ve olağanüstü şartlarda basının da uymak zorunda kaldığı kararlar olmuştu. TBMM'nin 6 Mayıs 1940 ve 15 Mayıs 1940 tarihli oturumlarında görüşülerek 23 Kasım 1940'tan itibaren başta İstanbul olmak üzere Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Çanakkale ve Kocaeli vilayetlerinde bir ay geçerli olmak üzere sıkıyönetim ilan edilmiş⁶⁰⁴ ve daha sonra üçer ve altışar aylık dönemlerle uzatılarak 1947 Kasım ayına kadar tam yedi yıl devam etmişti. 1507 sayılı kararla 23 Haziran 1947 tarihine kadar uzatılmış olan sıkıyönetim; bitim tarihinden başlayarak altı ay daha uzatılmış ve 22 Kasım 1947'de sona

⁶⁰²TBMM Genel Sekreterliği. Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü.(2010).TBMM Albümü I. (1920-2010). (2. Baskı). Ankara.; Çelik, Ahmet.(2011).*İkinci Dünya Savaşı Sürecinde (1939-1945) Muhalif Basın*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 37 vd.

⁶⁰³Gürkan, age., 89 vd.

⁶⁰⁴Uca, Alaattin.(2009).İkinci Dünya Savaş Yıllarında Türkiye'nin Altı Vilayetinde İlan Edilen Örfi İdare Ve Buna Karşı Mecliste Gösterilen Demokratik Tepki". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. Sayı: 40. ss.375-390. Erzurum.;TBMM Zabıt Ceridesi.(1940). DEVRE: VI. Cilt: 11. İÇTİMA: 1. 47.İnikad. 6 Mayıs, 18-25; TBMM Zabıt Ceridesi.(1940). DEVRE: VI. Cilt: 11. İÇTİMA: 1. 51. İnikad. 15 Mayıs, 111-121.

ermiştir.⁶⁰⁵ Bu yıllar, sıkıyönetimin basın üzerindeki baskısını ve yumruğunu en ağır bir şekilde hissettirdiği yıllar olmuştur.⁶⁰⁶

Bir diğer tedbir ise yürürlükte olan 25 Temmuz 1931 tarih ve 1881 sayılı Matbuat Kanunu ile 29 Nisan 1940 tarihli 3812 sayılı kanunda yapılan değişikliklerdi. Nitekim Matbuat Kanunu'nun 30. 35. ve 50. Maddesinde yapılan değişikliklerle, basın-yayın kuruluşlarına kapatma, yazı kadrosuna da hapis ve para cezası getirilmiş ve müeyyideleri ağırlaştırılmıştı.⁶⁰⁷ Ayrıca Hükûmet, 14 Temmuz 1938 tarihinde yürürlüğe giren Basın Birliği Kanunu ile Türk Basın Birliği'ni kurarak basın-yayın kuruluşlarını daha da sıkı bir denetim altına sokmuştu.⁶⁰⁸

Kabul edilen kanunlar, harbin devam ettiği süreçte; hatta sonrasında da çeşitli gerekçelerle uygulamada kalmıştı. Hükûmetin yayın organı konumundaki Ulus Gazetesi hariç, İstanbul'da yayınlanan ve baskı sayısı yüksek olan bütün gazeteler bu uygulamalar karşısında çeşitli yaptırımlarla karşı karşıya kalmıştı. Zira basının denetim altında tutulmasınoktasında yapılan uygulamalarda günlük ya da haftalık gazete ve dergilere Harbinbaşlangıcından 1940 yılı sonuna kadar 15; 1941'de 40; 1942'de 17; 1943'te 6 ve 1944'de ise 16 olmak üzere II. Dünya Harbi süresince toplam 94 kez Hükûmet ya da Sıkıyönetim Komutanlığı (Örfi İdare) tarafından kapatma cezası verilmişti.⁶⁰⁹

Yine aynı dönemde hangi haberin hangi sayfada ve nasıl yer alacağı, hava durumuna yer verilip verilmeyeceği, haberlerin nasıl yorumlanacağına kadar müdahalelerin yapıldığı ve İnönü'nün mahzurlu saydığı her şeyin yasak olduğu bilinmektedir.⁶¹⁰

⁶⁰⁵ TBMM Zabıt Ceridesi.(1947). DÖNEM: VIII. Cilt: 5. TOPLANTI: 1. 65. Birleşim: 65. 28 Mayıs, 256.

⁶⁰⁶ Çavdar, Tefik.(2013). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi - 1950'den Günümüze*. (5. Baskı). İmge Kitabevi: İstanbul, 441

⁶⁰⁷ Yeşilçayır, Neşe.(2011). "Çok Partili Döneme Geçiş Sürecinde Türk Basını". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. Cilt: XXVII. Sayı: 79. (Mart), ss.131-191, 138

⁶⁰⁸ T. C. Resmi Gazete.(1938). Sayı: 3959. Numara: 3511. 14 Temmuz.

⁶⁰⁹ Göz, Ali Cem.(2011). "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Siyasal İktidar Tarafından Kapatılan Basın Organları Bağlamında Bir Listeleme Denemesi". *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*. 3/5. ss.1-12.

⁶¹⁰ Toker, Metin.(1998). *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları, Tek Partiden Çok Partiye, 1944- 1950*. (4. Basım). Bilgi Yayınevi: Ankara, 21.

II. Dünya Harbi sonrası yaşanan süreçte; basın alanında ortaya çıkan yumuşama, demokrasi alanında da en önemeli atılım olarak kendisini hissettirmiş, Tek Parti döneminde yaşanan olumsuzluklar nispeten ortadan kaldırılmıştı.

2.3.İkinci Dünya Harbi Yıllarında Gelişen Türk Dış Politikasının İdeolojik Tartışmalara Etkisi

2.3.1.Savaş Dönemi Türk Siyasi Hayatında İdeolojik Muhitlerin Oluşumu

İkinci Dünya Harbi'nin sürdüğü dönem; ideolojik anlamda gazete ve dergi yayınlarının çok yoğun olduğu bir dönemdi. Savaş ile artan kutuplaşma, fikri neşriyata da hız vermiş; bir yandan milliyetçi/Türkçü/Turancı dergiler diğer yandan solcu/sosyalist/Marksist dergiler ciddi bir tartışmaya girişmişlerdi. Savaşın Almanya lehine geliştiği Stalingrad Kuşatması'na kadar milliyetçi/Türkçü/Turancı gazete ve dergilerin yayınları sıkıntı yaratmazken, Alman yenilgisi yaklaştıkça Hükûmetin baskıları artmaya başlamış; hatta kapatılma cezası ile karşı karşıya kalmışlardı.

Savaşın Almanya'nın aleyhine dönmesi Turancı hareketin sonunu getirdi. Sovyet başarıları sonrasında telaşlanmaya başlayan Hükûmet; tarafsızlığını müttefik kuvvetlere gösterebilmek için 1944'te Turancıların bütün liderlerini Hükûmeti devirmeye teşebbüs suçu ile çeşitli cezalara çarptırmıştı. Böylece Türkçü/Turancı çevrelere mensup dergiler, bir süreliğine etkinliğini kaybetmişti.⁶¹¹

Öte taraftan Sovyet isteklerinin saldırgan bir tutum alması nedeniyle Türkiye'de Sovyetler Birliği'ne duyulan öfke ve antipati, Hükûmetin de politikasını değiştirmiş; solcu/sosyalist/Marksist çevrelere hitap eden gazete ve dergilere olan yaklaşım ve hoşgörüyü ortadan kaldırmıştı. Nitekim 1944'te Türkçülük-Turancılık Davası nedeniyle yaşanan sıkıntıların bir benzeri Tan Gazetesi Matbaası baskını nedeniyle başta Serteller olmak üzere solcu/sosyalist/Marksist çevreler yaşamıştı. DP'nin iktidara gelmesiyle

⁶¹¹Lewis, Bernard.(2004). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. (Çev: Metin Kırıtlı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 301.

dergicilikte farklı bir süreç başlamış; muhafazakar fikirlere sahip olan degilerin etkinliği artmıştı.

2.3.1.1.Türk Siyasi Hayatında Türkçü/Milliyetçi/Muhafazakar Muhit ve Yayın Organları

İkinci Dünya Harbi öncesinde ve devamı süresince yayınlanan, önemli bir kesime hitap eden Türkçü/Turancı neşriyatın örnekleri şunlardı:

2.3.1.1.1.Atsiz Mecmua(1931-1932)

Atsız Mecmua, Hüseyin Nihal Atsız'ın çıkardığı ilk dergidir. Aylık olarak çıkmıştır. 17 sayısı yayımlanan dergi, 15 Mayıs 1931 tarihinde İstanbul'da yayın hayatına başlamış olup son sayısı 25 Eylül 1932 tarihinde yayınlanmıştır. 24 sayfa olarak yayıma hazırlanan derginin kapağında, büyük bir Hilal ve Kurt logosuyar almakta ve Ziya Gökalp'ın "Ben, sen, o yok; biz varız. " sözü bulunmakta idi. İlk sayısında Ziya Gökalp'ın hatırası yad edilmiş vederginin başında "Çınaraltı" adlı yazısının yer verilmişti.

"Bozkurt" imzalı "Bir kuş bakışı" adlı başyazıda ise derginin amacı şu cümlelerle ifade edilmişti: "İşte bu mecmua halkın içine girecek, onun ızdırabına ve sefaletine katışarak, köylümüzü ve köylerimizi kurtarmaya çalışarak gençlerin mecmuası olacaktır". Edebiyat ve tarih üstadlarının da yer aldığı bir kadro ile yayın hayatına atılan Atsız Mecmua; devrinde ilim, fikir ve sanat alanında önemli etkiler yaratan yaratan Türkçü bir çığır açmış, adeta Cumhuriyet devri Türkçülüğünün öncüsü olmuştur.

Atsız Mecmua'nın sahibi ve mes'ul müdürü Hüseyin Nihal Atsız idi. Dergi, sonraki yılların tanınmış düşünce ve edebiyat adamları olan yaklaşık 70 önemli şahsiyetin yazılarına yer vermişti. Yazar kadrosunu oluşturan isimler; A. Ziya Karamuk, Abdölbaki Gölpınarlı, Abdölkadir İnan, Adnan Cahit Ötügen, Ali Fethi Tevetolu, Fevziye Abdullah Tansel, Hüseyin Nihal Atsız, M. Fuad Köprölü, M. Halit Bayrı, Mahmut Ragıp Kösemihal, Mehmet Şakir Ülkütaşır, Nihad Sami Banarlı, Orhan Şaik Gökyay, Pertev Naili Boratav, Sabahattin Ali⁶¹²,

⁶¹²Dergide yazısı bulunanlar arasında dikkati çeken iki isim, 1940'lı yıllarda, Atsız'ın "kanlı bıçaklı" olacağı Pertev Naili Boratav ile Sabahattin Ali idi. Her ikisi de Atsız'ın talebelikten arkadaşları olup Sabahattin Ali'nin; "Başımda saçlar kardı/Deli RüzgArlarım Vardı" dizeleriyle başlayan meşhur "Dostlar" şiiri ilk defa Atsız

Saadettin Nüzhet Ergun, Şerefeddin Yaltkaya, Zeki Velidi Togan idi.⁶¹³ Dergide bunların gerçek ve nam-ı müstearla yazdığı inceleme ve düşünce yazıları ile şiir ve hikayeleri önemli yer tutmakta idi. Atsız da ilk yazılarını "H. Nihal" hikayelerini de "Y. D. " imzasıyla bu dergide yayınlamıştı.

Atsız Mecmua, 17 ay aralıksız yayınlanan dergi, fazla uzun soluklu olmamış, 80 sayfa olarak çıkarılan Ekim 1932 sayısından sonra yayın hayatını noktalamıştı.⁶¹⁴ Nedeni de H. Nihal Atsız'ın, üniversiteden hocası olan Zeki Velidi Togan ile Reşit Galib arasında yaşanan tartışma nedeniyle hocasının tarafında yer alması Reşit Galib'in şimşeklerini üzerine çekmesi idi. 1932 Temmuz'unda Ankara'da toplanan Birinci Türk Tarih Kongresinde "Hititler, Türklerin Atasıdır ve Anadolu'nun En Eski Kavmidir" şeklinde ortaya atılan tezi kabul etmeyen ve bunu tenkid eden Zeki Velidi Togan ile Dr. Reşit Galib arasında yaşanan tartışmada Dr. Reşit Galib, Z. Velidi Togan'ın ilmi bilgisini ve hocalığını hafife almıştı. Hatta Z. Velidi Togan'a "Zeki Velidi Bey'in Darü'l-Fünûndaki kürsüsü önünde talebe bulunmadığıma şükrediyorum" demişti.⁶¹⁵

Nihal Atsız bu duruma kayıtsız kalmamış ve arkadaşıyla birlikte Reşit Galib'e bir protesto telgrafı göndererek; "Biz ise Zeki Velidi'nin talebesi olmaktan gurur duyuyoruz" demiş ve hocalarına sahip çıkmışlardı.⁶¹⁶ Bu telgraf dolayısıyla Nihal Atsız, Reşit Galib'in kara listesine girmiş, O'nun Maarif Vekaletine atanmasıyla birlikte Atsız için sıkıntılı ve çileli günler başlamıştı.

Öncelikli olarak Fuat Köprülü dekanlıktan ayrılmış, Nihal Atsız, yaşananlara tahammül edememiş ve Atsız Mecmua'nın kapanması pahasına 17. sayısında; "Darül Fünunun Kara, Daha Doğru Bir Tabirle Yüz Kızartacak Listesi" adlı bir makale yayınlamıştı.⁶¹⁷ Atsız,

Mecmuada yayınlanmıştı. Bkz. Yaşlı, Fatih. (2008). *Milliyetçilik ve Faşizm, Türkiye'de Irkçı Milliyetçilik Üzerine Bir İnceleme*, Basılmamış doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 121.

⁶¹³ Tevetoglu, Fethi. (1988). "Türkçü Dergiler, VII: Atsız Mecmua". *Türk Kültürü*. Cilt: XXVI, Sayı: 304 (Ağustos). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 499-505.

⁶¹⁴ Ankara Milli Kütüphane ve İzmir Milli Kütüphane'de 1923-1938 yılları arası yayın hayatında olan süreli yayınlarda Atsız Mecmua'nın koleksiyonu bulunmaktadır.

⁶¹⁵ Özdemir, Cihan. (2007). *Atsız Bey*. İstanbul: Ötüken Yayınevi, 13 vd.

⁶¹⁶ Özdoğan, Günay Göksu. (2001). *Turan'dan Bozkurt'a*. İstanbul: İletişim Yayınları, 191.

⁶¹⁷ Atsız, H. N. (1932). "Darülfünunun Kara, Daha Doğru Bir Tabirle Yüz Kızartıcı Listesi". *Atsız Mecmua*. Sayı: 17. Eylül.

makalesinin yer aldığı sayıda asistanlık görevinden azledileceğini de sezinlemiş ve okuyucularına veda mahiyetinde;

Bu gün yollanıyorken bir gurbete yeniden

Belki bir kişi bile gelmeyecektir bize.

Bir kemiğin ardında saatlerce yol giden

İtler bile gülecek kimsesizliğimize” dizeleriyle başlayan Yolların Sonu adlı şiirine yer vermiş, onun altına da “BİTTİ” demişti.⁶¹⁸ Takip eden günlerde, Maarif Vekili Reşid Galib Edebiyat Fakültesi Dekanı Ali Muzaffer Bey'e baskı yaparak N. Atsız'ın üniversiteden uzaklaştırılmasını istemiş ve 13 Mart 1933 tarihinde de üniversite asistanlığına son verilmişti.⁶¹⁹ Atsız, Üniversiteden uzaklaştırılmasından birkaç gün sonra Edebiyat Fakültesi Dekanı Ali Muzaffer Bey'i Tokatlıyan Oteli'ndeki bir çayda yakalayıp yüzlerce kişinin önünde tokatlamıştı.⁶²⁰

2.3.1.1.2. Çığır Mecmuası (1933-1948)

Çığır Mecmuası ilk yıllarında Türkçü bir anlayışla “Gençlik, fikir ve sanat mecmuası” olarak yayımlanmış, daha sonra ise çizgisini değiştirerek CHP'nin “Altı Ok” ilkelerine dayalı olarak yayın hayatını sürdürmüştü. İlk 32 sayıda gençlik teması işlenmiştir. 32. sayıdan sonra ise Mecmua, gençlik mecmuası niteliğini taşısa da artık kültür, fikir, sanat dergisi olarak ifade edilmişti. “Çığır, inkılapçı gençliğe inanıyor ve yalnız ona güveniyor” söylemi ile 15 yılda 193 sayı çıkarmıştı.⁶²¹ Aylık olarak yayımlanan Çığır Mecmuası, 25x17, 5 cm. boyutunda olup sade bir kapak içinde çıkarılıyordu.

⁶¹⁸Sefercioğlu, Necmettin. (2008). *Türkçü Dergiler*. Ankara: Türk Ocakları Ankara Şubesi Yayınları, 14.

⁶¹⁹Öztuna, Yılmaz. (1985). “Atsız'ın Ardından”. *Boğaziçi*. (Aralık). İstanbul, 25.

⁶²⁰Sertkaya, Osman Fikri. (1976). “Hüseyin Nihal Atsız, Hayatı ve Eserleri”. *Atsız Armağanı*. İstanbul: Ötüken Yayınları, VII.

⁶²¹Sarıçoban, Gülay. (2014). “Çığır Dergisi ve Hıfzı Oğuz Bekata Üzerine”. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. (Güz). Sayı: 21. ss. 183-196, 183.

Sahibi ve yazı işleri müdürü HıfzıOğuz Bekata idi. 1937 tarihinden sonra yazı işleri müdürlüğü görevine Ahmet Fevzi Çakmakçıoğlu getirilmiş; ancak derginin sahibi olarak Hıfzı Oğuz'un adı künyede yer almaya devam etmiştir.⁶²²Türk dili ve tarihi, toplum bilimi, sanat, edebiyat, ekonomi, köycülük konularındaki yazılara yer veren Çığır'da aralarında Hüseyin Namık Orkun, Hamit Zübeyr Koşay, Remzi Oğuz Arık, Abdülkadir İnan, Orhan Şaik Gökyay, M. Şakir Ülkütaşır, Mehmet Kaplan, Sadri Maksudi Arsal, Fındıklı Ziyaeddin Fahri, Mehmet Sadık Aran, Enver Behnan Şapolyo, Miraç Katırcıolu, Cemil Sena Ongun, Malik Aksel, Avni Refik Berkman, Hasan Fehmi Turgal, Halil Fikret Kanat, Hüseyin Cahit Yalçın, Mahmut R. Kösemihal ve Münir Hayri Egelî'nin bulunduğu 80'in üzerinde tanınmış yazar ve şairin yazıları yayımlanmıştı. Ayrıca önemli bazı yabancı yazarlardan yapılan çevirilere de yer verilmişti.⁶²³

Hıfzı Oğuz Bekata ile birlikte Çığır Mecmuası, Türk gençliğine ve memleketin fikir hayatına hizmet etmeyi kendine gaye edinmiş; uzun yıllar neşriyata devam etmişti. Mecmua, yayın politikası olarak gençlik meselesini; "büyük Türk yarını için gençliği inşa etmek" düsturu ile ele almış, milli ve beynelmilel bakımlardan gençlik formüllerini izaha çalışmıştır.⁶²⁴

2.3.1.1.3.Orhun Dergisi (1933-1944)

H. Nihal Atsız, Malatya'daki kısa süren öğretmenlik günlerinden sonra Edirne'ye tayin edilmiş ve burada Orhun Dergisi'nin çıkartmaya başlamıştı. Atsız Mecmua'dan sonraki ikinci tecrübesi olan Orhun Dergisinin ilk sayısı, Kasım 1933'teyayınlanmıştı. Derginin sahip ve mes'ul müdürü H. Nihal Atsız idi. Aylık Türkçü dergi olarak yayına hayatına başlayan bu dergide, Edirne Erkek Lisesinden arkadaşları olan Suut Kemal Yetkin, Reşat Tardu ve Ali Oğuz da Atsız ile birlikte çalışmışlardı. ⁶²⁵ Yayın hayatı birtakım olumsuzluklar yüzünden ikiye bölünen derginin birinci dönemi 5 Kasım 1933 ile 16 Temmuz 1934 arasındır. İlk sayısının

⁶²²Sarıçoban, agm.,190.

⁶²³Sefercioğlu, age.,15 vd.

⁶²⁴Çığır.(1934), Sayı: 23. Ankara.;Çığır.(1935), Sayı: 27. Ankara.; Çığır.(1938), Sayı: 63. Ankara.; Sarıçoban, agm., 195

⁶²⁵Derginin isminin ne olacağı hususunda Atsız ve arkadaşları aralarında tartışma yaşanmış, Suut Kemal Yetkin, "İçten" ismini ortaya atmış, diğer isimler "Meriç" olması yönünde görüş bildirmişler, sonunda Atsız'ın bulunduğu "Orhun" isminde uzlaşmışlardı. Atsız, H. Nihal.(2003). *Çanakkale'ye Yürüyüş ve Türkçülüğe Karşı Haçlı Seferleri*. 3. Baskı. İstanbul: İrfan Yayınları, 76.; Sanlı, Ferit Salim. (2010). *Türkçülük Akımında Din Olgusu Üzerine Aykırı Bir Yaklaşım: Hüseyin Nihal Atsız ve Fikirleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 16.

kapağında Atsız Mecmua'nın devamı olduğu ve "büyük Türkçülük ülküsüyle" çıktığı açıklanan aylık Orhun dergisi 9 sayı yayınlanabilmişti. O dönemde dergi, Edirne'nin basımevi imkanları yeterli olmadığı için, İstanbul'da basılmıştı.

Derginin kapağında, yine Atsız Mecmua'da olduğu gibi büyük bir Hilal ve Kurt logosu yer almakta ve Ziya Gökalp'ın "Ben, sen, o yok; biz varız. " sözü bulunmakta idi. Nisan 1934'te yayınlanan Orhun Dergisinin 6. sayısından başlanarak kapak düzeninde değişiklik yapılmış, 6. sayının kapağına Mahmut Esat Bozkurt'tan alınan "Türk Genci! Türktoprakları çok mukaddestir. Oraya ayak basanların nasibi kılıctan geçmektir. İhtilalin ülküsünübütün dünyaya karşı bilgi nuru ile ve elinde kılıçla bekleyeceksin. Kılıcı aslaelinden bırakmayacaksın ve bileceksin ki aklın hakimiyetine, ruhun ve mantığıncabaatına yol açan vasıta mutlaka kılıçtır" cümlelerine yer verilmişti.⁶²⁶ Yine 7. ve 8. sayılarda Akdeniz'den başlayarak Pasifik'e kadar uzanan geniş bir coğrafyayı içine alan Turan devletinin haritası verilmiş, Anadolu toprakları beyaz ile gösterilirken, Anadolu dışında kalan Türk toprakları siyaha boyanarak tutsak Türk yurtları gösterilmiştir.⁶²⁷ Bunu takiben 9. sayının kapağını süsleyen ve Ziya Gökalp'e ait olan şu muhteşem dizeler konulmuştu⁶²⁸:

Bütün Türkler bir ordu, katılmayan kaçaktır.

Yasamızda yazılı, harpten kaçan alçaktır"

Yazarları arasında H. Nihal Atsız, Nihat Sami Banarlı, Fevziye Abdullah Tansel, Orhan Şaik Gökyay, Suut Kemal Yetkin, Ahmet Yekta, Ahmet Özdemir, Ali İhsan Sabis, Fethi Tevetoğlu, Tolunay (Bedriye Atsız), Zahir Sıdkı Güvemli gibi önemli simalar bulunuyordu. ⁶²⁹ Türk diline, yazım (imla) sorununa, edebiyata ve halk bilgisine ilişkin konular, Yuluğ Tigin, Kürşad, Moyuncur Kağan'ı tanıtan ilgi çekici yazılar, şiirler yayımlanmıştı. Edirneli Nazmi üzerine de bir araştırma yapılmıştı.

⁶²⁶Bkz. *Orhun*.(1934).Sayı: 6 (Nisan). İstanbul.

⁶²⁷Bkz. *Orhun*.(1934). Sayı: 7 (Mayıs). İstanbul.; *Orhun*.(1934)., Sayı: 8 (Haziran). İstanbul.

⁶²⁸Bkz. *Orhun*.(1934). Sayı: 9 (Haziran). İstanbul.

⁶²⁹Sefercioğlu, *age.*, 17.

H. Nihal Atsız, Türk Tarih Kurumu tarafından liselerde okutulmak için hazırlanan dört ciltlik Tarih kitabının yayınlanışlarını ağır bir şekilde tenkit eden makalesi ve Ali İhsan (Sabis) Paşa'nın bir mektubunu Orhun'da yayınladığı için Temmuz 1934'de çıkarılan 9. sayısından sonra Bakanlar Kurulu kararı ile süresiz olarak kapatılmıştı.⁶³⁰Bu makalelerin yayınlanması nedeniyle Atsız yine cezalandırılmış, 28 Aralık 1933'te Maarif Vekaletince merkeze alınmış ve Edirne macerası sona ermişti. Maarif Vekaleti Zat İşleri Müdürlüğü tarafından gönderilen resmi yazıda, Atsız'ın hareketinin her ne kadar öğretmenlerin terfi ve tecziyeleri hakkındaki mevcut kanuna göre ceza vermeyi gerektirmese de adı geçen yayınların Türk inkılabının milli kültür prensibine aykırı olması gerekçe gösterilerek hakkında işlem yapılmıştı.⁶³¹

Dergi, bundan sonra 1943 yılının Ekim ayında 10. sayısı ile yaklaşık on yıl aradan sonra tekrar yayına başlamıştı.⁶³²Orhun, Atsız'ın Boğaziçi Lisesinde Edebiyat öğretmenliği yaptığı dönemde Basın-Yayın Genel Müdürü Selim Sarper'in teşvikiyle çıkmaya başlamıştı. Yine aylık olan derginin boyutu, kapak düzeni ilk dönemde yayınlanan Orhun'a benziyordu. Kapakta Hilal ve Kurt amblemi ve altında bu kez Ziya Gökalp'e ait "Bütün Türkler Bir Ordu" sözü yer almıştı. Nihal Atsız, Orhun'un yeniden yayın hayatına başlamasıyla ilgili olarak şunları yazmıştı: "Orhun, 1943 Ekimde çıkmaya başladı. Ekim nüshası 10'uncu sayı olacaktı. Çünkü evvelce kapatıldığı zaman 9'uncu sayıda kalmıştı. Türk Sazındaki yazılardan çoğunu Orhun'a aktardım."

Dergide başyazılar, Hüseyin Nihal Atsız tarafından yazılmıştı. Ayrıca Orhun Dergisinde, Nejdet Sançar, Mustafa Hakkı Akansel, İ. Hakkı Yılanlıoğlu, Zeki Velidi Togan, Besim Atalay, Dr. Fethi Tevetoğlu, Oğuz Öcal, Nihat Sami Banarlı, Abdülkadir İnan, Bedriye Atsız, Elmas Yıldırım, Azmi Güleç, Bekir Berk, Muharrem Doğdu (Mercanlıgil), Külahlıoğlu, Hamza Sadi Özbek, Cezmi Türk, İsmail Hakkı Yılanlıoğlu, OsmanYüksel Serdengeçti, Zahir Sıdkı

⁶³⁰Tevetoğlu, Fethi. (1988). "Türkçü Dergiler: Orhun". *Türk Kültürü*. Cilt: XXVI. Sayı: 300.(Nisan). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, ss. 39-45.;Sertkaya, age, IX.

⁶³¹Atsız, age, 78.

⁶³²Sefercioğlu, age., 17.

(Güvemli)gibi isimlerin yazıları yayınlanmıştır.⁶³³Dergi, 16. Sayısından sonra yayın hayatından çekilmiştir.

Orhun'un ilginç çalışmalarından biri de o dönemde halkın Türkçülük hakkında düşüncelerini yansıtan ve nabzını tutan bir anket hazırlayıp uygulaması idi. 1 Aralık 1943 tarihli 12'nci sayısında da yayınlan 12 sorulu ankete büyük ilgi gösterilmişti. Atsız'ın deyimiyle; "O zamanın ve her zamanın meselelerine, dertlerine ve duygularına temas eden" fakat Halk Partisini çok ürküten anket soruları şunlardı:⁶³⁴

1. Türk milliyetçiliği deyince "Türkçülük, Anadoluçuluk ve Türkiyecilikten hangilerini düşünüyorsunuz?
2. Türkçülüğün baş unsuru size göre ırkçılık mıdır, kültür müdür, vatan mıdır, devlet midir?
3. Türkiye'de Türklük aleyhinde bir fikir cereyanı var mıdır? Varsa nedir?
4. Irkları üstün ve aşağı olarak ayırmağa taraftar mısınız? Taraftarsanız üstünlük sebepleri olarak kahramanlık, savaşçılık, ahlak, sanat, zeka, ilim, teknik, din vesairenden hangilerini görüyorsunuz?
5. Yeryüzündeki bütün Türklerin bir millet olduğunu kabul ediyor musunuz?
6. Geçmişe sövmek ve gelenekleri inkar etmek sizce neden ileri gelmektedir?
7. Türk ırkına kötülüğü dokunan milletlere karşı öç beslemek millet için faydalı mıdır, değil midir?
8. Türk'e gerçekten dost olan bir millet tanıyor musunuz? Tanıyorsanız hangileridir?

⁶³³Darendelioğlu, İlhan Egemen.(1975). *Türkiye'de Milliyetçilik Hareketleri*. İstanbul: Toker Yayınları, 230; Tevetoğlu, Fethi. (1988). "Türkçü Dergiler: Orhun". Türk Kültürü. Cilt: XXVI. Sayı: 306 (Ekim). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 34-39.

⁶³⁴Orhun.(1943). Sayı: 12 (Aralık). İstanbul.

9. Herhangi bir yabancı millete karşı hayranlık ve taraftarlık sizce nedir?

10. Savaşı mutlak bir felaket olarak gösteren yayınlar sizce milli ruh bakımından doğru mudur, değil midir?

11. Türk milletinin güçlenmesi için okullarda askeri bir terbiye sistemine mi, yoksa beşeri bir terbiye sistemine mi taraftarsınız?

12. Kendi milletimizin küçük menfaatleri için, insanlığın büyük menfaatlerini fedaya taraftar mısınız?

Ankete katılanların büyük kısmı, imzalarının yanına mesleklerini de koymuşlardı. Bu bakımdan ilgi çekiciydi. Şöyle ki arasında 13 öğretmen (lise,orta, ilk), 3 üniversite öğretmeni (2 profesör, 1 doçent), 11 yüksek tahsil öğrencisi, 21 liseli, 4 doktor, 2 veteriner, 2 subay, 1 erbaş (astsubay), 1 er, 5 memur, 1 ressam, 8 emekli, 2 tane de dergi sahibi bulunuyordu.

Aralarında o günün tanınmışlarından bir hayli kimse vardı. Ezici çoğunluk ırkçı ve komünist düşmanı idi. Bir iki istisna ile hemen herkes yeryüzündeki bütün Türkleri tek millet sayıyordu. Dergi kapatıldığı zaman daha yayınlanmamış pek çok cevap hazır bulunuyor, bunlar da ruh ve karakter bakımından öncekilere benziyordu.

Orhun kısa zamanda Türkçülüğün organı olmuştu. Kağıdı ve baskısı da oldukça iyi olan dergide ilmi ve milli kaliteli yazılar çıkıyor ve bu yazılar Türkçü bir nesil yetiştiriyordu. Bilhassa Dr. Mustafa Hakkı Akansel ile Nejdet Sançar'ın Türkçülük ülküsü üzerinde yazıları çok güçlü idi. Kimselere dalkavukluk etmeyen, kimseden yardım istemeyen bir dergi olduğu için Orhun, Türkçüler tarafından tutuluyor, gönüller Türklük ateşiyle tutuşuyordu. Adeta memlekette milli bir romantizm havası esiyordu.

Derginin 15. sayısında Hüseyin Nihal Atsız'ın dönemin başbakanı Şükrü Saraçoğlu'na hitaben yazdığı mektup yayınlanmıştı. Bu mektupta Atsız, memlekette yükselen komünizm hareketine tepki göstermiş ve Başbakan Saraçoğlu'nu uyarıyordu.⁶³⁵Bu mektup kamuoyunda

⁶³⁵Bkz. *Orhun*.(1943)., Sayı: 15 (Mart). İstanbul.

büyük ses getirmiş, Hüseyin Nihal Atsız'a destek verenler kadar tepki gösterenlerde olmuştu. Mektubun yayınlanmasından kısa süre sonrada Türkçülük-Turancılık davası başlamış fakat dergi kapatılmıştı.

Dergide yer alan yazıların içeriğinde ise ağırlıklı olarak Türkçü, Turancı görüşlere yer verilmişti. Dergide Turancılık konusunu ele alan yazılar Atsız'a ait olup "20. Asırda Türk Meselesi-Türk Birliği 1" başlıklı yazısında Türklerin yalnızca Türkiye'de yaşamadıklarını, Rusya, Çin, Romanya, Bulgaristan, Yugoslavya, Yunanistan, Rodos, Kıbrıs, Suriye ve Irak'taki Türklerin sayısının Türkiye'de yaşayanlardan iki kat daha fazla olduğunu ve bu sayıya Mısır, Avrupa, Kuzey ve Güney Amerika'da yaşayanların da dahil edilmesiyle yekûnun daha da artacağını belirtmişti. İstatistiki bilgilere sahip olamadığımız için bu rakamları tam olarak bilemeyeceğimizi ifade eden Atsız, Türk düşmanlarının bu sayıyı kasti olarak az gösterdiğini, dostların ise çoğalttığını, Türklerineskiden beri kalabalık bir millet olduğu kanaati, tarihi tetkiklerin ilerlemesinden sonra değişse de Türkleri kalabalık gösteren en önemli amilin onların büyük siyasi hadiselerde rol oynamaları ve cevvaliyetleri olduğunu belirtmişti.⁶³⁶

"Yirminci Asırda Türk Meselesi-2 Türk Irkı: Türk Milleti"adlı yazının ikinci bölümünde ise, millettarifinin daha önce ilmi olarak yapılmadığını, bunun sebebinin de her milletin farklıtariflerle açıklamaya çalıştığını belirten Atsız, Almanların milliyettanımında ırkı temel olarak aldıklarını, buna karşın Fransızların milliyet tanımında ırkı inkarettiklerini ve gerekçe olarak da onların başlangıta tek bir ırkadayanmadıklarını iddia etmişti. Milletin tanımında, "ırkı kabul edersekFransızlar ve Amerikalılar; dil ve kültürü kabul edersek Belçikalılar, İsviçreliiler ve hattaÇinliler; vatani kabul edersek Yahudiler bir millet değildir. " demişti.

Milletin tanımını bunların dışında kanmeselesi olarak gören Atsız, Türkler için milliyetin her seyden önce kan meselesiolduğunu belirtmiş veTürklüğün ölçütrlerini de şu cümlelerle açıklamıştı: "Türkümdiycek olan adam Türk neslinden olmalıdır. Türk nesli de tarihen malum ve meşhur olan Türklerdir. Sibiry'a'nın buzlu bir bucağında yaşayan bir Kıpçak Türk'tür. Saka'nındili bize pek ayrı gelebilir. Lituanyalı Kıpçak çoktandır öz dilini unutup Lituan diliylekonuşmuş olabilir. Fakat onlar kanca Türk'türler. Bunun için biz onlara

⁶³⁶Atsız, toplam nüfusu 47.160.000 olarak vermiştir. Bkz. Atsız. (1934). "20. Asırda Türk Meselesi-Türk Birliği". *Orhun*. Sayı:8, (23 Haziran). İstanbul.

yakınlıkduyarız. Fakat yabancı kanı taşıyan bir insan Türkçeden başka bir dil bilmeseyse bile o Türk değildir.”Bu açıklamaya Türkiye’de yaşayan zencileri örnek olarak gösteren Atsız, bu insanların Türkçe konuştuğunu, hatta bazılarının İstanbul şivesiyle konuştuğunu, eşithaklara sahip olduklarını, ancak tüm bunlara rağmen onların Türk olmadığını, bir Türk köylüsünün onların Türk olduğuna asla inanmayacağını, gerçekte de onların Türk olduklarını iddia etmenin gülünç olduğunu, Türk kanına yabancılığı bakımından bir Yahudi, Kürt, Çerkez, Arnavut ve Lazdan ayrı tutulamayacağını iddia etmiştir. Ten renginin farklılığı onu fiziken Türke benzeyen, ama Türk olmayanlardan farklı kılmaz.

Atsız’a göre, mesele bir “iç meseledir”. Türk’e fiziken benzeyenlerden daha fazla çekinmemiz gerekir, çünkü “yılanın bile en tehlikelisi, bulunduğu yerle aynı renk olandır.” diyen Atsız; Türk düşman olanlar ve bunu açıkça dile getirenler tehlikeli değildir, asıl tehlikeli olanlar “Türkümsü” olan yabancılar olduğunu belirtmiştir. Anlattıklarını tarihi delillerle ispatlamaya çalışan Atsız, Balkan Savaşlarında Sırlara yenilmemizin sebebini Tahsin Paşa’nın Arnavut olmasına bağlamıştı. Atsız, örnekleri çoğaltarak bir Kürt milliyetçisi olan Abdullah Cevdet’in, milletin iki dayanağı olan milliyet ve din mefhumlarını yıkmaya çalıştığını, dedesi Ermeni dönmesi olduğu için Rıza Tevfik’in memlekete ihanet ettiğini, Çerkez Ethem’in Yunanlılarla işbirliği yaptığını iddia etmiştir.

Atsız’a göre, “Türkümsüler” bugün için Türklüğün lehine çığırtkanlık yaparlar, çünkü Türklük şu anda güçlüdür. Ancak kötülünde ihanet edeceklerdir, çünkü kanları bozuktur. Dolayısıyla Türk olmak için kanının Türk olmasından başka yol yoktur ve olamaz. Atsız, hakiki Türklerden de ihanet içinde olanların bulunabileceğini, ancak bu ihtimalin çok zayıf olduğunu belirtmişti. Türkümsüler, birkaç göbek önceki babalarının Türk olmadığını bilmeden kendilerini Türk sansalar da değildirler. Çünkü Türklük yalnız manevi değil, aynı zamanda maddidir. Türk olmak için Türk ırkının maddi ve manevi özelliklerini taşımak gerekir. Atsız, aynı gün doğan bir Yahudi çocuğu ve Türk çocuğu alınarak her ikisine de Esperanto dili öğretilse, aynı terbiyeyi alsalar bile, Türk çocuğunun yine yiğit, Yahudi çocuğunun ise korkak olacağını iddia etmişti. “Türk ordusuna en seçme ve kahraman askerler Kastamonu, Çankırı, Tosya ve çevresinden gelmektedir. Çünkü buradaki Türkler Orta Asya’dan nasıl geldilerse öyle kalmış, değişmemişlerdir. Türk vatani için kendini harcayan hep Türkler olmuştur” diyen Atsız’a göre dil meselesi, Türklükte kandan sonra gelmektedir.

Atsız, milletin yalnız dil birliğiyle açıklanamayacağını, üçüncü sırada dilek birliğinin bulunduğunu ve son olarak da menfaat birliğinin bulunması gerektiğini ifade etmiştir. Atsız, son olarak “Mademki bütün Türkler birleşecektir, şu halde onların arasında uzak veya yakın bir menfaat birliği de kurulmalıdır” diyerek millet tarifini tamamlamıştı. Sonuç olarak Türk milletini oluşturan unsurları değerlendirirken dikkat edilmesi gereken hususları dört başlıkta toplamıştı. Bunlar:

1. Türk olmak için önce kanı Türk olmak,
2. Ondan sonra dili Türk olmak,
3. Ondan sonra dileği Türk olmak,
4. Menfaat birliği olmak içinde Türk gibi düşünmek lazımdır.

Ona göre bu özelliklere sahip olan Türk milleti, bugünkü melez topluluktan daha kuvvetli olacaktır. ⁶³⁷Dergide bu konudan başka; komünizm aleydarlığı, milliyetçilik-Türk Tarihi ve Türkçülük, dil ve alfabe, Türk kadını hakkında önemli yazılar ve ileri sürülen fikirlere yer verilmiştir. Dergide, döneme damgasını vuran en önemli belgeler ise Atsız'ın yaptığı tespitler ile Şükrü Saraçoğlu'na yazdığı mektuplardır. Zira 15. Sayı (Mart 1944) ve 16. sayı(Nisan 1944) kapsamında yayımlanan “Başvekil Saraçoğlu Şükrü'ye Açık Mektuplar”, hem Türkçülerin hem de Türkçülüğün kaderinde önemli rol oynamıştı. Atsız'ı bu mektupları yazmaya cesaretlendiren olay, Şükrü Saraçoğlu'nun 5 Ağustos 1942'de TBMM'nde milletvekillerine hitaben; "Biz Türk'üz, Türkçüyüz ve daima Türkçü kalacağız. Bizim için Türkçülük bir kan meselesi olduğu kadar ve laakal o kadar da bir vicdan ve kültür meselesidir. " konuşma olmuştu. Orhun Dergisinin 15. Sayısında da yayınlanan birinci mektup aynen şu şekilde kaleme alınmıştı:⁶³⁸

⁶³⁷Atsız. (1934). “Yirminci Asırda Türk Meselesi—2 Türk Irkı: Türk Milleti”. *Orhun*. Sayı: 9. (16 Temmuz). İstanbul.

⁶³⁸20 Şubat 1944'te yazılan mektup için bkz. *Orhun*. (1944). Sayı:15, (Mart). İstanbul.

“Sayın Başvekil,

Hem Türkçü, hem de başvekil olduğunuz için size bu açık mektubu yazıyorum. Yalnız başvekil olsaydınız bunları yazmak emeğine katlanmazdım. Çünkü Türkçü olmayan bir başvekile hitap etmenin ne kadar boş olduğunu bilirim. Yalnız bir Türkçü olsaydınız yine yazmaya lüzum görmezdim. Çünkü faydasız kalacak olduktan sonra, sizden daha eski Türkçülerle yurdun dertlerini her zaman konuşabilirim. Fakat Türkçü olarak idare mekanizmasının başında olduğunuz için sizinle konuşmaktan faydalar doğabileceğine inanıyor, onun için size hitap ediyorum.

Millet Meclisinde, 5 Ağustos 1942 günü verdiğiniz nutukta : "Biz Türk'üz, Türkçüyüz ve daima Türkçü kalacağız. Bizim için Türkçülük bir kan meselesi olduğu kadar ve laakal o kadar da bir vicdan ve kültür meselesidir. " demiştiniz. Türk tarihi ile uğraşmış bir münevver olarak söyleyebilirim ki ne ırkımızın, ne de devletimizin tarihinde, Türk milliyetçiliği resmi bir ağızdan bu kadar kesin sözlerle hiçbir zaman açığa vurulmamıştı.

Bu sözlerin Türkçü çevrelerde nasıl sevinçle karşılandığını anlatmaya lüzum yoktur. Fakat ardından bir buçuk yılı aşan bir zaman geçtiği halde biz, bu Türkçülüğün iş alanına geçmediğini görmekten doğan bir sıkıntı içindeyiz. Fikirler iş haline geldiği zaman manalıdır. Buna ülkü deriz. İş haline gelmeyecek fikirler ise ham hayalden başka bir şey değildir. Yetmiş yıldan beri işlene işlene bugünkü duruma erişen kuvvetli Türkçülüğün artık tatbikat alanında da kendisini göstermesi zamanı elbette gelmiştir.

İşte bu satırların güttüğü istek, size Türkçülüğün niçin yalnız sözde kalarak, bugünün imkanları nispetinde iş haline gelmediğini sormak ve Türkçülük tatbikat sahasına geçmediği için yurdumuzun düşmanı olan fikirlerin nasıl gelişip yayıldığını anlatmaktadır. Bir başvekile hangi sıfat ve cüretle bu soruyu soruyorsun diyemezsiniz.

Halkçı bir Hükûmetin başvekili iseniz, mensup bulunduğunuz partinin gazeteleri tarafından birçok defa tekrarlandığı gibi rejimimiz demokrat bir rejimse ve siz de birçok defa söylediğiniz gibi halk arasından yetişmiş olmağdaki gururu belirten sözlerinizde samimi iseniz ve eğer Millet Meclisinin azaları hakikaten bizim vekillerimiz iseler, siz de bir başvekil, halk adamı, demokrat, halkçı ve Türkçü olmak dolayısıyla beni dinlemeye mecbursunuz.

Yok, bunlar doğru değil de birer gösterişten ibaret ise şüphesiz, benim bu hitabım cüretkarlığı da aşan bir küstahlıktır ve bunun için ilk karşılığı da Orhun'un susturulmasıdır.

Sayın Başvekil,

Esefle söylemeye mecburum ki, Türkçülük nazariyat sahasında kalmaya devam ederken, bu milletin ve bu ülkenin düşmanı olan solcu fikirler bazen sinsî, bazen açık yürümekte, propagandasını yapmakta devam ediyor. Halbuki sizin Türkçü ve partinizin altı okundan bir tanesinin de milliyetçilik olmasına göre bunun böyle olmaması icap ederdi. Pek uzun konuşarak esastan ayrılmaktansa örnek vererek bugünün gerçeklerini göstermek daha doğru olacağından size memleketimizin, kanunlarımızın milliyetçiliği ile sizin Türkçülüğünüzle bağdaşması kabil olmayan olayları göstereceğim.

Birkaç gün önce Baltacıoğlu İsmail Hakkı'nın Eminönü Halkevinde verdiği bir konferansta mühim bir hadise oldu. Gazetelerin ancak mizah sütunlarında yer alan bu hadiseyi bilmem işittiniz mi? Herhalde işitmemiş olacağınız bu vakayı ben size kısaca anlatayım: Baltacıoğlu'nun milliyetçilik lehinde söz söyleyeceğini haber alan bazı zümreler (yani solcular, komünistler, yani vatan hainleri), bu konferansta bir hadise çıkarmaya karar veriyorlar, konferans günü salonun sol tarafını (dikkatinizi çekerim!) dolduruyorlar ve konferansçıyı kürsüye geldiği zaman lüzumundan fazla dakikalarca süren alkışlarla ilk nümayişi yapıyorlar.

Fakat bu nümayiş alkış şeklinde olduğu için kimsenin aklına kötü bir şey gelmiyor. Herkes bunu terbiyesiz bir sevgi gösterisi sanıyor. Konferansın bir yerinde Baltacıoğlu hoşagiden bir jest ve teşbih yaptığı zaman herkes gülümsüyor. Fakat sol taraf bu gülümseyişi kahkahalar şeklinde uzun zaman devam ettiriyor. Yine kimsenin aklına bir şey gelmiyor. Herkes bunu da kıt terbiyelilerin bir gülüşü sanıyor. Fakat biraz sonra Baltacıoğlu Türk tiyatrosundan bahsettiği sırada yine aynı sol tarafta bir öksürme başlıyor, çoğalıyor, gürültü halini alıyor.

Yine kimse bunun bir komünist nümayişi olduğunun farkında değil. Konferansçı gürültüden dolayı susmaya mecbur oluyor. Herkesin gözü öksürenlerin üzerinde iken sol

tarafın en arkasından bir nefer kalkıyor ve öksürenlere doğru: "Üniversite gençleri! Dinlemeye mecbursunuz!" diye bağırıyor.

İşte o zaman salondakiler ilk önceki alkışın, daha sonraki kahkahanın ve şimdiki öksürüklerin manasını anlıyor. Münevver bir Türk olduğu anlaşılan nefer elbiseli gencin sert ihtarı üzerine bir anda öksürmeler kesiliyor ve o anda işi kavrayanlardan milliyetçi bir tıbbiyeli sağ taraftan ayağa kalkarak öksürenlere: "Namussuz komünistler! Milliyetçilik hakkında söz söylendiği için böyle yapıyorsunuz değil mi!" diye haykırıyor.

Tabiidir, haysiyet ve namusu bir burjuva uydurması diye telakki eden komünistlerden kimse bu tahrike aldırıyor, yalnız kendilerine çevrilmiş olan ateşli bakışlar altında sinip susuyorlar. O zaman Baltacıoğlu, nümayişçilere bakarak şöyle diyor: "Korktuğum için sustum sanmayın, sadece acıdığım için sustum". Hatip konferansına devam ediyor. Kendisine has olan belagatla komünistliği paçavraya çeviren birkaç söz söylüyor. Artık bu kadarına dayanamayan ve konferansın bitmek üzere olduğunu sezen Marksist taslakları salonu terk etmeye başlıyorlar. Fakat bunu da nümayiş şeklinde ve kasti bir gürültü içinde yapıyorlar. Salonun dışında, holde, ikişer üçer kişilik gruplar halinde toplanan bu güruhun arasında merak dolayısıyla dolaşan milliyetçi bir üniversite genci bu taslaklardan birinin Baltacıoğlu'na tulumbacı ağzıyla bir küfür savurduktan sonra: "bize milliyetçilik dolması yutturacaktı" dediğini işitiyor. Bu sırada içeriye resmi kılıklı dört beş polisin geldiğini görünce taslaklar çabucak sokağa fırlayıp kayboluyorlar.

Fakat şaşılacak nokta şu ki: Halk Partisinin bir mebusu Halk Partisi'nin bir müessesesinde vatan ve millet düşmanları tarafından tahkir olunduğu halde kimsenin kılı kımıldamıyor. Ne halk evi, ne polis bir takibat veya tahkikat yapmaya lüzum görmüyor. Aynı gece Leyli tıp talebe yurtlarında milliyetçilerle solcular arasında başlayan münakaşa dövüşüne binmek üzere iken her iki yerde daima görülen uzlaştırmacı tarafsızların araya girmesiyle mesele kapanıyor.

Sayın Başvekil!

İşte Türkçülüğün hakim olduğu bir Türk ülkesinde böyle bir olay oluyor. İşin en kötü ciheti de bu nümayiş yapanların hem üniversiteli, hele çoğunun devlet parasıyla talebe

yurtlarında okuyan talebeler oluşudur. Demek ki devlet bilmeden koynunda yılan besliyor. Kızıl gözlü, sinsi ve zehirli yılanlar. Bu yılanlar yarın birer doktor olup yurt köşelerinde vazife aldıkları zaman ilk işleri baltalama hareketlerine girmek olacak, vatani arkadan vuracaklar, bekledikleri kızıl sabahı Türkiye'ye getirecek olan yabancı ordulara ajanlık edeceklerdir.

Zaten toplu ve teşkilatlı bir halde daha şimdiden konferanslarda nümayiş yapmaları da bu günden ajanlık etmeye başladıklarının delilidir. Bu nümayişi yapanların arasında, Almanya'ya tahsile gönderilerek komünistlik yaptığı için talebe müfettişi tarafından geri alınan, fakat bazı mebus amcalar sayesinde Ankara üniversitesine doçent olarak giren bir komünistin iki kardeşinin bulunması da bilmem ki ibretle bakılmaya değer mi? Acaba, böyle bir vak'a başka ülkelerde olabilir miydi?

Rusya'da Marksizme, Almanya ve İtalya'da milliyetçiliğe aykırı en ufak bir hareket nasıl karşılık görürdü?

Hatta şu küçük Bulgaristan'da Bulgarlık aleyhindeki bir söz veya hareket tasarlaması nasıl karşılanırdı? Her halde kökünden kazınmak suretiyle karşılanırdı. Yazık ki anayasamızda yasak edilmiş olan yabancı fikirleri benimseyen ve yarın devlette münevver tabakayı teşkil edecek olan çocuklar milliyetçiliğe karşı geldikleri halde onlara bir şey yapmıyoruz.

İstanbul'da Türklüğe karşı yapılan küstahlıklar bu kadar değildir. Yine halk evinde İstiklal Marşı çalınırken ayağa kalkmayan melezler, bir erkek lisesinde Türkçülükle alay ederek: "Arabacı araba olmadığı gibi Türkçü de Türk değildir!" diyen tarih öğretmeni, bir kız ortaokulunda talebesine : "Türk değil misiniz? Allah belanızı versin. Alman veya İngiliz olmadığımı pişmanım", diyen başka bir tarih öğretmeni hep milli şefimize saldıran, fakat karşılık görmediği için küstahlığını arttırmakta devam eden mikroplardır.

Bu mikropların tehlikesini artık örtbas edecek çağda ve durumda değiliz. Vaktiyle Başvekil İsmet Paşa : "Hava tehlikesi vardır en aşağı 500 uçağımız olmalı!" diyerek tehlikeleri olduğu gibi göstermek usulüne koymuş, sizden önceki Başvekil Refik Saydam da "Devlet teşkilatı A'dan Z'ye kadar bozuktur, düzeltmek ister" diyerek açık konuşma usulünde bir adım daha atmıştır. Sizde ihtikarla başa çıkamadığınızı, zeytinyağı ticaretiyle uğraşan bazı

kimselerin devletin başına bela olduğunu söylemekle bu çığırda devam etmekte olduğunuzu gösterdiniz.

Bunlara bakarak kuvvetle umuyorum ki sizinle açık konuşmak kabildir. Gerek reisicumhur İsmet İnönü gerekse siz nutuklarınızda milletin iş birliğini istememiş miydiniz? İşte ben de sizin samimi sözlerinize bütün milli ve şahsi samimiyetimle cevap vererek işbirliği yapıyor, devlet işlerine yukarıdan baktığınız için ancak aşağıdan görülmesi kabil olan ve sizin nazarınıza ulaşamayan bazı olayları size haber veriyorum.

Sayın Türkçü Başvekil!

Yukarıda anlattıklarımı münferit vakalar olarak sayamayız. Solculuk, gördüğü müsamaha ve kayıksızlıktan faydalanarak sinsi sinsi ilerliyor. Liselerde bu fikre saplanmış hastalar görülüyor. Bunlar arkadaşlarına "Yakında hepiniz komünist zindanlarında çürüyeceksiniz!" demek cüretini gösterebiliyor. Yükseköğretimde bu hastalık daha çok artıyor. Arasına gayrimemnunları, gayri Türkleri de alarak büyüyor. Yalnız mahrem ve samimi düşünce halinde kalmayarak hareket haline geçiyor.

Boy boy dergiler çıkıyor. Bu dergilerde aynı teranelerle ahlaka, vatan ve şeref duygusuna, millet hakikatına saldırılıyor. Taassupla mücadele ediliyormuş gibi gözükerek mukaddesatla eğleniliyor. Bu dergilerden biri kapatılınca aynı imzalarla bir başkası çıkıyor. Bu işsiz güçsüz serseriler parayı nereden buluyor? Satılmayan bedava dağıtılan dergileri nasıl yaşıyor. Fakat en zorlusu siz bunlara nasıl göz yumuyorsunuz? Dergilerle ve hatta günlük gazetelerle işlenen bu vatan düşmanı fikrin bazen devletçi, bazen vatancı, bazen insancı, bazen ilimci kılıklarla Türk milletini zehirlemesine niçin müsaade ediyorsunuz?

Niçin bu memlekete istiklali çok görmüş, onu başkalarına köle etmek istemiş olanlara yüksek makamlarda yer veriyorsunuz? Bunlar demokrasinin icapları ise o zaman memlekette, bilhassa ilmi alanda da geniş bir fikir hürriyeti olması gerekir. Bu sözlerim, demokrasiye has tesamuh ile karşılanırsa daha söyleyecek çok sözlerim vardır. O zaman ben size ilmi sahada bile fikir hürriyetinin nasıl olmadığını, bu hürriyeti boğmaya çalışanların kimler olduğunu, bizi başkalarına köle etmek istedikleri halde mühim mevkiler işgal

edenlerin listesini, Türkçülükle eğlenen, Türk geldiğine pişman olan öğretmenlerin kimler olduğunu söyleyebilirim ve inanın ki sözlerimi şahitler ve maddi deliller ile ispat edebilirim.

Fakat bunun için bu ön sözümün karşılanacağını bilmem lazımdır. Bu sözlerimin göreceği Türkiye'de ciddi bir yazı hürriyetinin olup olmadığını gösterecek, millet fertlerinin hiçbir karşılık beklemeden Hükûmet'e yardım etmesi kabil midir bunu ortaya koyacak, sizinde hakiki bir demokrat olup olmadığınızı belirtmek bakımından pek önemli bir sonuç vererek daha birçok karanlık noktaları aydınlanmasına yardım edecektir. Aksi takdirde, eski bir tarihi efsaneyi tanzir ederek diyebilirim ki 700 yıl önce Anadolu'ya gelen 400 arslana karşılık, bugün 400 koyun halinde çadırlarımızı yeniden dererek arslanların geldiği yolun tam dikine doğru yola koyulmamız gerekecektir. ”

Nihal Atsız'ın Başbakan Şükrü Saraçoğlu'na Yazdığı İkinci Açık Mektup:⁶³⁹

“Sayın Başvekil,

Orhun'un Mart sayısında size hitaben yazdığım açık mektup Türkçü çevrelerde çok iyi karşılandı. Yurdun türlü bölgelerinden aldığım mektuplarla telgraflar büyük bir efkariumumiyeye tercüman olduğumu bana anlattı. Size gelince, bunu sizin de iyi karşıladığınızı biliyorum. Orhun'u okuduğunuz zaman hiçbir şey söylememiş, yalnız acı acı gülümsemiş olsanız bile yine iyi karşılamış olduğunuza inanırım. Çünkü ben o acı gülümseyişin manasını anlarım. Çünkü gönlünüzün bizimle birlikte çarptığına, yurt meselelerini tıpkı bizim gibi düşündüğünüze inancımız vardır.

Orhun'un resmi makamlar tarafından tamamen normal karşılanması da Türkiye'de yazı hürriyeti olduğunu göstermek, hükûmetin samimi Türkçülüğünü belirtmek bakımından çok iyi oldu. Çünkü her bakımdan su katılmamış Türk olan Orhun, bir Türk ülkesinde, bir Türk hükûmeti tarafından kapatılamazdı. Türklüğün davasını haykıran, Türklük düşmanları üzerine resmi bakışları çekmek isteyen Orhun gibi bir dergi ancak Türk düşmanlarının hakim olduğu bir ülkede, mesela çarların veya haleflerinin ülkesinde kapatılabilirdi.

⁶³⁹Orhun. (1944). Sayı:16, (Nisan). İstanbul.

Sayın Başvekil:

Bizim anayasamıza göre komünizm Türkiye’de yasaktır ve devletimiz milliyetçi bir devlettir. Türk ırkının hususi yapısına, ahlaki ve milli temayüllerine aykırı olan komünizmi Türkiye’ye sokmak isteyenler millet bakımından soysuz ve namert oldukları gibi kanun nazarında da haindirler.

Hiçbir millet kendi milli yapısına düşman saydığı fikirleri kendi ülkesinde yaşatmaz. Hürriyetin ve demokrasinin ana yurdu olan İngiltere’de bile, savaş başlar başlamaz faşist fırkası lağvedilip azaları hapse atıldı. Bütün dünyada, yurt düşmanlarına müsamaha gösteren hatta onlara mevki ve salahiyet veren tek devlet Türkiye’dir. Bu müsamaha devletin kuvvetinden kendine güvencinden de doğabilir. Fakat Türkiye’nin en kuvvetli olduğu çağda, büyük ve şanlı Fatih’in yaptığı müsamahanın sonradan başımıza ne belalar getirdiği düşünülürse yurt ve millet düşmanlarına müsamaha göstermekteki büyük tehlike derhal anlaşılır. En sağlam gövdeleri yere vuran şey de küçücük birkaç mikrobun o gövdede köprübaşı kurmasıdır. Derhal temizlenmezlerse zamanla çoğalıp uzviyetin can alacak bir noktasını tahrip ederler. Sonrası yıkım ve ölümdür.

Türkiye’de komünistler var mıdır sorusu birtakımları tarafından sorulabilir. Şunu unutmamalı ki komünistler hiçbir zaman biz komünistiz diye açıkça kendilerini ortaya vermezler. Onlar Halk Partisi’nin çok elastiki olan altı okundan halkçılığı alıp kendilerini halkçı yurtseverler gibi ortaya atarlar. Fakat onların hakiki benliğini anlamak için dahi olmaya gerek yoktur. Irk ve aile düşmanlığı, din ve savaş aleyhtarlığı, faşistliğe hücum perdesi altında milliyeti baltalama, yurdumuzdaki azınlıklara aşın sevgi, her şeyi iktisadi gözle görüş onları açığa vuran damgalardır. En büyük düşmanları olan milliyetçilere ırkçılık noktasından saldırmaları, milliyetçilikte ırkçılığın temel olduğunu bilmelerinden dolayıdır.

Temeli yıkılan yapının bir anda çökeceğini de çok iyi kestirmişlerdir.

İşte bu usta komünistler, komünizm aleyhtarı ve Türkçü Türkiye’de sinsi sinsi her yere el atmışlar, mühim mevkilere geçmişler, tuttukları köprübaşlarından Türkiye’yi tahrip etmek için şiddetli bir taarruza girişmişlerdir. Fakat bunlar sınırlardan gelen mert düşman olmadıkları için kolayca sezilemezler. Bunlar paraşütle inen bozguncu casuslar gibi ülkenin

üniformasını giymiş olduklarından her Türk bunları seçemez. Onun için bunlar sinsi silahlarıyla birçok Türk'ü vurup milliyetçilikten ayırabilirler.

Sayın Başvekil!

Sözü çok uzatmamak için bu ikinci mektubumda maarif sahasına girmiş olan komünistlerden bahsetmekle iktifa edeceğim. Bunlar vatan düşmanlarına karşı pek kayıtsız davranan Maarif Vekillerinin gafletinden faydalanarak mühim yerlere geçmişler ve oradan zehirlerini saçmaya başlamışlardır. Maarif Vekaleti Türklük düşmanlarına karşı o kadar gaflet içinde bulunuyor ki size yazdığım ilk mektupta talebesine: "Türk değil misiniz? Allah belanızı versin! Alman veya İngiliz olmadığımı pişmanım!" diyen bir tarih öğretmeninden bahsettiğim halde şimdiye kadar bu öğretmenin kim olduğunu araştırmak zahmetine bile katlanmadı. Bununla beraber Maarif Vekaletine hak vermemek de elden gelmiyor. Çünkü onun kullandığı memurlar arasında öyleleri var ki bu zavallı tarih öğretmeni onların yanında vatan kahramanı kadar asil kalıyor.

Örnek mi istiyorsunuz? İşte sırasıyla veriyorum:

1) Bugün Maarif Vekaletine bağlı Dil Kurumu azasından ve Ankara'daki Devlet Konservatuvarı öğretmenlerinden bir Sabahattin Ali vardır. Hemen hemen bütün kendisini tanıyanların komünistliğini bildiği Sabahattin Ali 1931 yıllarında Konya'da 14 ay hapse mahkûm edilmişti. Sebebi de başta o zamanki Reisicumhur Atatürk olduğu halde bütün devlet erkanını ve rejimi tehvil eden manzum bir hezeyanname yazmasıydı. Bazı mısralarını bugünkü bazı mebuslarında bildiği bu hezeyannamenin tamamını Konya'daki adliye arşivinden bulup çıkarmak kabildir.

Sayın Başvekil! Buraya bilmeceburiye yazarken büyük ıstırap duyduğum iki mısraında (beni mazur görmenizi rica ederim) bu vatan haini şöyle diyordu:

İsmet girmedi mi hala hapse

Kel Ali'nin boynu vurulmuş mudur?

Maarif Vekaletinin sevgili memuru bulunan bir komünistin hapse girmesini temenni ettiği İsmet, pek kolaylıkla anlayacağınız gibi o zaman ki başvekil, şimdiki reisicumhur ve hepsinin üstünde İnönü zaferlerinin Başkomutanı İsmet İnönü olduğu gibi, boynunun vurulmasını istediği Kel Ali de, Ayvalık'ta Yunana ilk kurşunu atan alayın kumandanı Ali Çetinkaya'dır. Bu hezeyanları yazan Sabahattin Ali, bugün kültür işlerinin mühim bir mevkiinde, Maarif Vekili Hasan Ali'nin şahsi sempatisi sayesinde, batırmak istediği Türk milletinin parasıyla rahatça yaşamaktadır.

2) Bugün Ankara'daki Dil Fakültesinde folklor doçenti olan Pertev Naili Boratav vardır. Nasıl bir komünist olduğunu bilhassa ben çok iyi bilirim. 1936'da Maarif Vekaleti tarafından Asur ve Sümer dilleri öğrenmek için Almanya'ya gönderilmişti. Fakat daha Türkiye'de iken başladığı komünistliği orada azıttığı için arkadaşları Ziya Karamuk (Şimdi Samsun Lisesi müdürü), Fazıl Yinal (Şimdi Ankara'da Arşiv Mütehasısı) ve Şükrü Güllüoğlu (Şimdi İstanbul'da ticaretle meşgul) tarafından kendisine ihtar yapılmış, aldırmayınca resmen şikayet edilmiş ve Maarif Vekaleti tarafından gönderilen Müfettiş Reşat Şemsettin (şimdi mebus) tarafından suçu sabit görülerek derhal Türkiye'ye döndürülmüştür. Pertev Naili 6 yıl tahsil ettikten sonra doçent olacaktı. Fakat komünizmin faziletine bakınız ki yarıda kalan iki yıllık bir tahsilden sonra Türkiye'ye dönünce ilk önce maarif vekaletinde bir ambar memuru tayin edilmişken bazı mebusların araya girmesiyle folklor doçentliğine getirildi ve dört yıl daha kazanmış oldu. İlk mektubumda size anlatmış olduğum Eminönü Halkevi'ndeki nümayişte, salonun sol tarafına oturup gürültü çıkaranlar arasında işte bu Pertev Naili Boratav'ın iki tıbbiyeli kardeşi de vardır.

3) Bugün İstanbul Üniversitesi'nin pedagoji enstitüsü başında bir profesör Sadrettin Celal vardır. Türkiye'de bu kürsüye layık birçok kimseler varken onun buraya getirilmesinin sebebi sırf maarif vekili ile arasındaki şahsi dostluktur.

Bu Sadrettin Celal 1920'de Moskova'daki enternasyonal komünist kongresine Türkiye mümessiliyim diye giden, 1921-1924 yıllarında İstanbul'da Aydınlık diye azgın bir komünist dergisi çıkararak Türk milliyetini baltalamaya çalışan, Türkiye'de bir sınıf ihtilali yaparak Türk milletini birbirine kırdırmaya uğraşan, birçok askeri tıbbiyelinin komünist olarak okuldan kovulmasına sebebiyet veren (şimdi Rusçadan yaptığı tercümelerle edebi komünizm yapan

Hasan Ali Ediz ve Anadolu’da bir kasabada mahpus olan Hikmet Kıvılcım bu askeri tıbbiyelilerdir), sonunda bu yüzden kendisi de hapse giren bir vatan hainidir. Bu vatan hainini ve hapisten çıkmış bir sabıkalıyı Türk üniversitesinde pedagoji enstitüsünün başına getirmek şaheser bir gaflettir.

4) Bugün Ankara’daki Dil Kurumu’nun azasından ve geçen devrenin mebuslarından (evet sayın başvekil, partinizin mebuslarından) bir Ahmet Cevat vardır. Türkçeyi tıpkı İstanbul Rumları şivesiyle konuşan bu dilci de 1920 yıllarında Rusya’ya kaçmış ve orada “Türk Komünist Fırkası Merkezi Komitesinin Harici Bürosu” azası olmuştur. Trabzon’da 1921’de halk tarafından linç edilen 16 komünist hakkında Rus komünistlerden Pavloviç’e yazdığı mektubu, Orhun’un 20 Şubat 1934 tarihli dördüncü sayısında neşretmişim. Pavloviç’in İnkılapçı Türkiye adı ile 1921 de Moskova’da neşrettiği kitabın 119-121. sayfalarından alınan bu mektubu tekrar neşrediyorum:

Aziz yoldaşım Pavloviç,

28 Kanûn-ı sanide Trabzon civarında vahşicesine öldürülerek denize atılmış olan Yoldaş Suphi ile Türkiye Komünist Fırkasının merkezi komitesi azalarından 4 kişi ve 12 diğer komünist yoldaşlar hakkında sizinle ciddi görüşmek istiyorum.

Kaybolan yoldaşlarımız hakkında epey zaman malumat alamadık. Fakat sonra onların Trabzon burjuvazisi tarafından elde edilmiş cellatlar tarafından öldürüldükleri anlaşıldı.

Ta Erzurum’dan başlayarak bizim yoldaşlarımız aleyhinde nümayişler başlamıştı. Halka diyorlar ki: Rusya’dan gelmiş olan komünistler Bolşeviklerdir. Onlar mağazaları kapatmak için geldiler. Kimsenin almak ve satmak salahiyeti olmayacaktır. Sonra taharriyata başlanacak, herkesin eşyası ve parası müsadere olunacaktır. Komünistler dinsizdir. Allah’a inananların hepsini hapse atacaktırlar. Din, ticaret ve hususi mülkiyet Bolşevikler tarafından men edilmiştir.

Nümayişçiler arasında burjuvazi tarafından para ile elde edilmiş ve polis teşkilatı tarafından komünistler aleyhine tevcih edilmiş cahil şahsiyetler çoktu. Bunlar bizim yoldaşlara hücum ederek taşlamışlar ve parça parça etmeye kalkmışlardır. Yolda bizim

yoldaşlara kimse ekmek ve atları için yem satmıyordu. Komünistleri müdafaa için hükûmetin tedbir aldığı yalandır. Bizim mevsuk menbaalardan aldığımız haberlere göre polisler ahaliyi dükkanları kapamaya teşvik ettikleri gibi müdafaasız kalmış olan yoldaşlarımızı taşlamak içinde halkı tahrik etmişlerdir. Bu gibi hücumlara yoldaşlarımız dört yahut beş şehir ve kasabada maruz kalmışlardır. Fakat bu yoldaşlar en vahşi hücumla Trabzon'da uğramışlardır. Bunlar Trabzon'a gelir gelmez ahalinin bağırıp çağırmaları ve tahrikleri altında limana sevk edilmişlerdir. Burada onların üzerinde bulunan birkaç tabancayı aldılar ve sonra cebren bir motora koyarak denize açıldılar.

Bu motorun arkasından ikinci bir motorda sahilden ayrıldı. Bu motorda silahlı adamlar vardı. Bizim arkadaşları bağladılar ve süngüleyip denize attılar. Ve bunların tayfası herkese Türk komünistlerinin denizin dibine gittiklerini anlatıyorlardı. Rusya Şuralar Cumhuriyeti mümessili, yoldaşlarımızı istikbal etmek istemiş, fakat vali buna mani olarak mümessilin evinden çıkmamasını emretmiş. Aksi halde halk tarafından parçalanacağını bildirmişti. Rus mümessilin bu vak'ayı Moskova ve Ankara'ya haber vermesi ve bizim yoldaşların cellatlar elinden alınmasına çalışması lazımdı. Fakat yazık ki o sırada Trabzon'daki Rus mümessili cesur bir adam değildi. Trabzon'da bunu bilmeyen yoktur. Motorlar ve sahipleri malumdur. Bu hadisenin Belediye Reisiyle Milli Müdafaa Cemiyeti riyaşet divanı tarafından yapıldığı söyleniyor. Burada(Rusyada) ise bu meseleye dair henüz bir karar alınmamıştır. Fakat artık susmak da imkan haricindedir. En iyi ve cesur arkadaşlarımızdan 16 yahut 17 sini kaybettik. Bizimle hemfikir olup cellatların tecziyelerini istemelisiniz. Trabzon'a gelecek her komünistin öldürülmesine karar verilmiştir. Anadolu burjuvası barbarca yaptığı cinayetlerden mesul olmadığını gördüğünden komünistleri şiddetle takibe devam ediyor. Cellatlar tarafından öldürülmüş olan bizim en değerli yoldaşlarımızı müdafaa etmeyi üzerinize alacağınızı ümit ederim. Komünist selamları ve hürmetler.

Ahmet Cevat

Türk Komünist Fırkası Merkezi Komitesinin Harici Büro Azası

Görülüyor ki Giritli Ahmet Cevat, milli ve dini geleneklerine çok bağlı olan Trabzon halkının, din ve mukaddesat aleyhine tahrikat yapan 16 komünisti yok etmesini "Anadolu

burjuvalarının barbarlığı!” diye vasıflandırıyorlar. Bu hareketi Türk polisi ve Milli Müdafaa Cemiyeti (yani Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti) yaptırmış diyerek kurtuluş savaşında önderlik eden ve Halk Partisi’nin başlangıcı olan teşkilatı tahkir ediyor. 16 serseri gebertildi diye yabancı bir devleti Türkiye işlerine karıştırmaya kışkırtıyor. Bütün bunları yaptıktan sonra da yılan gibi Türkiye’ye süzülerek sizin partinize girebiliyor ve geçen devrede mebusluğa kadar yükseliyor. Şimdi de Türk dilini yaratacak olan Dil Kurumu’nda bütün dillerin Türkçeden çıktığını ispata yeltenecek kadar milliyetçilik yapıyor. Biz buna razı değiliz. Siz, demokrat Türkiye’nin cidden demokrat olduğuna inandığımız başvekili herhalde milletin arzusunu yerine getireceksiniz. Buna inanıyoruz.

Sayın Başvekil!

Bu saydıklarım komünist oldukları müspet vak’alar ve vesikalarla bilinen kimselerdir. Yoksa bunların yanında daha birçoklarını saymak her zaman kabildir.

Boğaziçi Lisesi’nin son sınıfında iken arkadaşlarına karşı komünizmin müdafaa ve propagandasını yapan, onların milli mukaddesat diye bildikleri şeyleri tahkir eden, “günün birinde hepiniz komünist zindanlarında çürüyeceksiniz” diye mukabil tehdit savuran Doğan Aksoy, nihayet Rusya’ya kaçarken yakalandığı, evrakı arasında Moskova damgalı mektup zarfları bulunduğu, dolabında Lenin vesairenin fotoğrafları yakalandığı ve milli mukaddesata karşı olan hareketleri arkadaşlarının şahitliği ile sabit olduğu halde maalesef mahkûm edilmedi. Davada şahit olarak benim de bulunduğum bu komünistin bilakis lise imtihanlarını vermesine müsaade edildi. Şimdi felsefe talebesi olarak üniversitede bulunuyor. Esefle söylemek icap edilmesi gereken bu mikrop, serbest bırakıldı. Sayın Başvekil!

Bunları gören vatanperver Türk çocuklarının kafasından neler geçtiğini bir lahza düşündünüz mü? Bu çocuklar bazen bana: “Testiyi kıranla suyu getiren bir olduktan sonra niçin çalışalım? Niçin yurdumuza bağlı olalım?” diye sordukları zaman ben makul bir cevap veremedim. Bu cevabı sizden rica ediyorum.

Evet! Komünistler gizli propagandalarla ordumuzun arasına kadar sokulmaya çalışıyorlar. Yine esefle söylüyorum ki hükûmet bir ordu mensubunu komünistliğe başlatmış

gördüğü zaman ciddileşiyor da binlerce maarif mensubunu kıpkızıl komünist gördüğü zaman aldırış etmiyor. Maarif şurasında “aile bir zehirdir” diyerek cemiyetimizin temelini yıkmak isteyen bir Sadrettin Celal’i pedagoji profesörlüğünde tutmakla bütün alay kumandanlarını komünistten seçmek arasında ne fark var?

Talim heyeti arasında komünistlerle kaynaşan Dil Fakültesinde solcu doçentlerin yapacağı zarar iki yedek subay talebesinin komünistliğinden bin kere korkunç değil midir? Daha birkaç gün önce İstanbul Tıbbiyesi’nde kimya doçenti Halil, asker talebelere hitaben: “Askerden nefret ederim” diye bağırdı. Bu sözün altında solcu temayülün açığa vuruşunu sezmiyor musunuz?

Bu solcuların, artık eski fikirlerinden caymış oldukları da müdafaa makamında söylenebilir. Fakat “sözü namus saymak” hususundaki geleneğimizi “burjuva budalalığı” diye gören komünistlerin verdiği söze inanmak, vatan ve millet karşısında en büyük gaflet değil midir? Dün dönenlerin yarın yine dönmeyeceklerine hangi teminatla bakabiliriz? Onlar samimi olarak dönmüş olsalar bile vaktiyle işlemiş oldukları suçtan dolayı, hiç olmazsa bugün millet işlerine karışmak hakkından mahrum edilmeli değil mi idiler? Tövbekar olmuş bir fahişe artık namuslu sayıldığı halde, nasıl namuslu ailelerin harimine alınmazsa, eski düşüncelerinden dönmüş olan komünistlerinde devlet harimine alınmamaları gerekirdi. Yüz ellilikler de affedildi. Fakat onlara makinesinde en küçük bir vazife veriliyor mu? Yüz ellikler acaba komünistlere göre daha mı suçludurlar? Unutmamak lazımdır ki bu komünistler yurdumuzun içinde kalıp devlette yer işgal ettikçe yarın sınırlarda yurdu korumaya koşacak olan Türk çocukları kendileri ve cephe gerilerini emniyette sanmayacaklardır. Acaba hangi düşünce ve hangi taktik, vatan çocuklarının bu emniyetsizlik duygusunu gidermekten daha üstün tutulabilir?

Fransa’da olup bitenler, hükûmette yer almış komünistlerin bir vatani nasıl batırdıklarını parlak bir örnek halinde göstermiyor mu? Bu komünistleri ileride Türkiye için seve seve can verecek Türkçü gençlerin tutabileceği yerlerden uzaklaştırmak, farzı muhal bir mesele doğursa bile, Türk oğullarını ıstırap içinde bırakmaktan doğacak milli zaaf kadar tehlikeli olabilir mi?

Sayın Başvekil!

Bütün milliyetçi Türkler sizinle beraberdir. Sizden, tarihimizin bu çetin anında vatan düşmanı komünizmin ezilmesini, bir daha başkaldıramayacak şekilde ezilmesini istiyorlar. Mevcut kanunlar kafi değilse bu bozguncular ocağının kökünü kurutmak için yeni kanunlar yapınız. Kanun, millet vicdanının ma'kesi olursa manası olur. Milli vicdan vatan düşmanlarının tepelenmesini istiyor. Yurtsever Türk çocuklarının gözü önünde kötü bir örnek olan "komünistlere mevki vermek" usulünü derhal kaldırınız. Yukarıda verdiğim örnekler yarının neslini yetiştirecek olan maarif sahasının bu mikroplarla nasıl bulaşmış olduğunu gösteriyor.

Haydarpasha Lisesi'ndeki son hadise bu bulaşıklığın görülüp bilinen son delilidir. Bu olaylar karşısında Maarif Vekaletine de bir vazife düşüyor. Bu vazife klasiklerin tercümesinden, sanki yabancı dil ve hatta Türkçe öğretimi pek yolunda gidiyormuş da sıra kendisine gelmiş gibi bazı liselere konulan Latince ve Yunanca derslerinden daha ileri ve üstün bir vazifedir. Bu vazife Türk maarifini öğretmen olsun, öğrenci olsun, bütün komünistlerden temizlemek vazifesidir.

Fransa'da olup bitenler, hükûmette yer almış komünistlerin bir vatani nasıl batırdıklarını parlak bir örnek halinde göstermiyor mu? Bu komünistleri ileride Türkiye için seve seve can verecek Türkçü gençlerin tutabileceği yerlerden uzaklaştırmak, farzı muhal bir mesele doğursa bile, Türk oğullarını ıstırap içinde bırakmaktan doğacak milli zaaf kadar tehlikeli olabilir mi?"

Bu mektuplarda son yıllarda büyük artış gösteren komünist faaliyetler ile komünistlerin devlet teşkilatında ve özellikle Maarif Vekaletinde önemli yerlere getirilmesinden şikayet etmiş ve bunların önlenmesi istenmişti. İtham edilenlerden biri Atsız Mecmua'da şiir ve hikayeleri yayınlanan Sabahattin Ali idi. Maarif Vekili Hasan Ali Yücel'in teşviki ile Atsız aleyhine "hakaret davası" açmıştı. Bu davanın 3 Mayıs 1944'teki ikinci duruşması sonunda Ankara'daki yükseköğrenim gençliği, o zamana kadar görülmemiş büyüklükte bir gösteri ve yürüyüş yapmıştı. Olay, II. Dünya Harbini kendi lehine çeviren Rusya'ya karşı zor durumda kalmak istemeyen İnönü'yü ve Hükûmetini harekete geçirmişti. Yapılan gösteri ve yürüyüş sonrasında Türkçülere karşı bir cadı avı başlatılmış; İnönü, 19

Mayıs 1944’de Gençlik ve Spor Bayramı konuşmasında Türkçülüğü ve Türkçüleri peşin olarak mahkûm etmişti.⁶⁴⁰

Ankara’daki yürüyüşe katılanlardan bir bölümü ile Atsız’a ve Orhun’a yakınlığı bulunan Türkçü gençler, yurdun değişik yerlerinde gözaltına alınıp o sırada Sıkıyönetimin sürdüğü İstanbul’a götürülmüşlerdi. Orada değişik işkenceler altında yapılan sorgulamalar sonunda 24 kişi⁶⁴¹ hakkında, “hükûmeti devirme ve bir Turan devleti kurmağa girişmek” suçlarını işledikleri için İstanbul I. Sıkıyönetim Mahkemesinde dava açılmıştı. “İrkçılık-Turancılık Davası” diye adlandırılan bu dava sonunda tutuklu olarak yargılanan Türkçülerden bazılarına değişik cezalar verildi. Davanın “temyiz” aşamasında ise bütün Türkçüler hakkında verilen ceza kararları Askeri Yargıtaycaesastan bozulmuş ve bir yılı aşkın süredir cezaevinde bulunan tutuklular salıverilmişti. Daha sonra II. Sıkıyönetim Mahkemesinde yeniden yapılan duruşmalar sonunda bütün sanıkların cezaları kaldırılmış, fakat cezaevinde geçen mahrumiyet yanlarına kar kalmıştı. Ayrıca o davalarda yargılanan Türkçülerin bazıları uzun süre işlerine iade edilmemiş, edilenlerin çoğu da eski işlerine dönememiş veya çok uzak yerlerde görevlendirilmişlerdi. Yani sürgün edilmişlerdi. Bu olaylar yüzünden Nisan 1944’te kapatılan Orhun, artık bir daha yayımlanamadı.⁶⁴² Fakat yayınladığı “açık mektuplar”, Türkçülere yapılan akıl almaz maddi ve manevi işkencelere rağmen, Türkçülük hareketinde yeni bir milatın başlamasına, bu günün hatırası olarak 3 Mayıs’ın da “Türkçülük Günü” sayılmasına vesile olmuştur.⁶⁴³

2.3.1.1.4.Ergenekon(1938-1939)

Ergenekon dergisi, Mustafa Kemal Atatürk’ün vefatıyla aynı tarihte, Türkçülük refleksi ile çıkarılmıştı. Derginin yayın hayatına girdiği dönemde, Türk Ocakları kapatılmış dolayısıyla Türk Yurdu, Atsız Mecmua ve Orhun dergisi de yayın hayatından çekilmişti. Hiçbir Türkçü dergi yayınlanmamakta idi. Dönemin şartları içerisinde Cumhuriyetin yeniden yapılanması

⁶⁴⁰Sefercioğlu, *age.*,19.

⁶⁴¹İrkçılık ve Turancılık DAVAsı ilgili Askeri Cezaevinde yatanlarla ilgili anekdotlar için bkz. *Orkun Dergisi*. (1950). “1944’den HAtıralar”. Sayı: 8. (24 Kasım). İstanbul, 9.

⁶⁴²T. C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 30.18.1.2.,Yer No: 105.24.10., Dosya No: 52-12, Tarih: 06.04.1944.

⁶⁴³Sefercioğlu, *age.*,19.

sürecinde Türkçü kadro, bir nevi tasfiye edilmişti. İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanı olmasıyla birlikte şekillenen dış politikadaki dengeler, iç politikayı da etkilemişti. Rusya'yı gücendirme korkusuyla komünizm karşıtlığı ve Turancılık, Almanya'yı gücendirme korkusuyla faşizm karşıtı düşünceleri savunmak ülke menfaatleri açısından tehlikeli görülüp yasaklanmaya başlamıştı. İşte, Ergenekon dergisi, 10 Kasım 1938'de II. Dünya Harbinin kapıya dayandığı bir dönemde ve ülkenin önemli bir siyasi ve ideolojik değişim yaşadığı geçiş döneminde yayın hayatına başlamıştı.

Ergenekon Dergisi, 18 yaşındaki genç Türkçü Reha Oğuz Türkkkan⁶⁴⁴ tarafından Ankara'da çıkartılan gençlik, ilmi, edebi, içtimai ve fikir dergisi idi.

"Kısa Felsefe Tarihi" ve "Tarih ve Tekamülün Amili" gibi on sekiz yaşında bir gençten beklenmeyecek iddialarla yazdığı eserlerini de tefrikaya başlayan Reha Oğuz'un etrafında esrarlı bir hava yaratmış, Derginin 10 Kasım 1938 tarihli ilk sayısında, kapağın en üst kısmında "Her şeyin üstünde Türk ırkı!", "Ülkümüz, Irkdaşlarımızın Saadetidir" ibareleri, ortasında naif çizgilerle bir kurt başı ve üst sağ köşede ay-yıldız, altta da yay ve üç ok gibi Oğuz geleneği resm edilmişti.⁶⁴⁵ Adını da inanışa göre bir dişi kurdun emzirdiği çocuklardan türeyen yeni bir Türk dirilişinin efsanevi yurdu Ergenekon'dan almıştı.

Ziya Gökalp'ın Ergenekon Destanı'ndan bir bölümünü de hatırlatma kabilinden yayımlayan Reha Oğuz Türkkkan'ın yüksek perdeden meydan okuyan bir üslûpla kaleme aldığı başyazının başlığı da "Yeni Ergenekon Destanı" idi.

Reha Oğuz Türkkkan, üniversite öğrencisi olduğundan yasal olarak dergi yöneticiliği yapamadığı için bu görevi Cihat Savaş Fer üstlenmişti. Türkkkan dışında dergiye katkıda

⁶⁴⁴Reha Oğuz Türkkkan'a göre kendisini Türkçü düşünce ve Turancılığa yönelten çeşitli kaynaklar şöyleydi: Fransız Türkolog Leon Cahun'un "Introduction a l'histoire de l'Asie" ve Rıza Nur'un 12 ciltlik "Türk Tarihi" adlı eserleri, Ziya Gökalp'ın şiirleri ve kitapları, Nihal Atsız'ın Atsız Mecmuası, Orhun Dergileri ve 1933-1934 yılları arasında Milli Türk Talebe Birliği tarafından yayınlanan aylık Birlik Gazetesi idi. Bkz. Özdoğan, Günay Göksu. (2001). *Turan'dan Bozkurt'a.Tek Parti Döneminde Türkçülük(1931-1946)*. İstanbul: İletişim Yayınları, 211.

⁶⁴⁵Dergideki kapak resmi M. Kemal Alagöz tarafından yapılmıştı. Bkz. Türkkkan, Reha Oğuz. (2011). *Arayan Adam Bir Dava Uğruna 44 Olayları ve Tabutluk İşkenceleri*, II. İstanbul, 41.

bulunanlar ise Nihal Atsız, Fethi Tevetoğlu, Muharrem Feyzi Togay ve Cafer Seyid Kırimer'dir.⁶⁴⁶

Dergide; felsefe, tarih, ülkeler, edebiyat, spor konularında A. Aksakolu, Şükrü Murat Alçın, Mahmut Esat Bozkurt, Abbas Gegin, Abdülkadir İnan, Cafer Seydahmet Kırimer, Reha Kurtuluş, İlhan Kut, Necip Ali Küçüka, Hüseyin Namık Orkun, Hasan Ortekin, Halit Fahri Ozansoy, Lütfi Sipahi, Fethi Tevetoğlu, Muharrem Feyzi Tokay, A. Mete Turanlı, N. Atilla Türkkan, Reha Oğuz Türkkan gibi isimler yazıyorlardı. R. O. Türkkan'ın, her sayıda başka yazıları da yayımlanıyordu. Ergenekon, 10 Şubat 1939'da çıkan 4. sayısının ardından mahkeme kararı ile kapatılmıştı. Kapanma gerekçesi, ilk sayıda başlanan "Faşizm tehlikedir!" ve "Türkiye'deki Naziler ve Tehlike" başlıklı dizi yazısının "Almanya ile dostluğumuzu tehlikeye düşüreceği" bahanesi idi. Dergide çıkan yazıların başlıklarına bakıldığında; "Dikkat", "Türkler ve Panturanizm", "Ağlayanlara", "Açlar, Komünizm ve Milliyetçilik" "Faşizm Tehlikedir!", "Faşizm ve Propaganda", "Rejimlerin ve İçtimai İnanışların Tenkidi", "Yeni Ergenekon Destanı", "Özdekçiliğin Tarihi" gibi ideolojik Türkçülüğe dair yazıların yer aldığı görülmektedir. Söz konusu yazılarda Komünizm ve Faşizm gibi dönemin modası olan ideolojilere de bir karşı çıkış vardır. Ayrıca, yeni Türk devletinin banisi Mustafa Kemal Atatürk için de bu dört sayıda ayrı bir yer verilmiş, "Atatürk'ün Mübarek Ruhuna Matemimiz", "Atatürk", "En Büyük Evlat", "16 İkinci Teşrin 1938'de yapılan, Ankara Yüksek Tahsil Gençliğinin Milli Yas toplantısında, Siyasal Bilgiler Okulu namına Orhan Şadi Kavur tarafından söylenen hitabeden bazı parçalar", "Kandaşlarım Atatürk İçin" gibi yazılar kaleme alınmıştı.

Ergenekon Dergisinin yayımlandığı süreçte öne çıkan en önemli özelliği, derginin 4 sayılık çok kısa ömre sahip olmasına neden olan faşizm karşıtı eleştirileri olmuştur.⁶⁴⁷ Ağırlıklı olarak Reha Oğuz Türkkan'ın yazılarının yer aldığı dergide, Ziya Gökalp gibi diğer milliyetçi yazarların yazılarından alıntılara ve tercümelere de yer verilmişti. Böylece bir milliyetçilik algısı geliştirilmeye ve temellendirilmeye çalışılmıştı. 1930'un başlarına kadar

⁶⁴⁶Özdoğan, *age.*, 209 vd.; Sefercioğlu, *age.*, 19-20.

⁶⁴⁷Koçlar, Bekir. (2013). "Türk Milliyetçiliği Düşüncesini Tanımlama ve Temellendirme Çalışmalarına Bir Örnek: Ergenekon Dergisi". *History Studies*. Volume: 5. Issue: 2. (March). A Tribute to Prof. Dr. Halil INALCIK. p. 263-286, 263 vd.

geçen on yıllık bir süreç içerisinde etkisizleşen Türkçülük düşüncesi, Ergenekon Dergisi sayesinde yeniden Türkiye'nin fikri ve siyasi gündemine girmiştir. Ergenekon Dergisi, Türk milliyetçiliği düşüncesinin Ziya Gökalp, Yusuf Akçura gibi düşünürler tarafından şekillendirilen çizginin dışına çıkararak, daha çok ırka vurgu yapan bir milliyetçilik tanımlaması yapması ve bir farklılık yaratması açısından da önemli bir örnek teşkil etmektedir.⁶⁴⁸

2.3.1.1.5.Türklük Dergisi (1939-1940)

Türklük Dergisi, 1939 yılının Nisan ayında Hüseyin Sadettin Arel tarafından çıkarılmış, Türkçü bir dergidir. İstanbul'da yayın hayatına başlamış olup, aylık olarak 13 sayı yayımlanmıştır. Dergi kendisini "Milliyetçi, Kültür Mecmuası" olarak tanıtmıştır.⁶⁴⁹ Derginin yayın ilkesi; "Türkçü, milliyetçi olduğundan dolayı ırkçı, dilci, kültürcü ve vatancı" olarak ifade edilmiştir. Başmuharriri İsmail Hami Danişmend'dir. Çok sayfalı olarak, dolgun bir içerikle çıkarılan dergide yeryüzündeki Türklerle ilgili yazılar ile Türk Dili ve Tarihine ilişkin araştırmalara yer verilmişti.

Başlıca yazarları; Hüseyin Sadettin Arel, Nurettin Ardıçoğlu, Ahmet Caferoğlu, İsmail Hami Danişmend, Nazan Danişmend, Ali Ulvi Elöve, Hüseyin Namık Orkun, Peyami Safa, Refik Ahmet Sevengil, İsmail Habip Sevük, Nuri OsmanSomer, Mehmet Şakir Ülkütaşır, Nazım Yücelt, Rıza Ruşen Yücer gibi isimlerdir. Türklük Dergisi, son sayısını 1940 yılının Nisan ayında neşretmiş ve yayın hayatı sona ermiştir.⁶⁵⁰

2.3.1.1.6.Kopuz Dergisi (1939-1944)

Kopuz Dergisi iki dönemde yayınlanmıştır. İlk dönemi ve ilk sayısı Cemal Tigin'in imtiyaz sahipliğiyle 1939 yılının Nisan(15 Nisan) ayında çıkarılmıştı.⁶⁵¹ Kopuz Dergisi, başkası adına yayınlansa da dergiyi çıkaran Fethi Tevetoğlu idi. Fethi Tevetoğlu asker olduğu için

⁶⁴⁸Koçlar, agm.,280.

⁶⁴⁹*Türklük Dergisi*.(1939). Sayı: 1, (Nisan), İstanbul, 3.

⁶⁵⁰Sefercioğlu, age.,20.

⁶⁵¹*Kopuz Dergisi*. (1943). Sayı: 1, (Mayıs), Samsun.

dergiyi kendi adıyla yayınlamamıştı.⁶⁵² Derginin kapağında başlığın altında yer alacak şekilde “Aylık Milli Sanat ve Fikir Mecmuası” yazıyordu. Başlıca yazarları; Besim Atalay, Atsız, İhsan Aydın, Mehmed Halid Bayrı, İhsan Boran, Behçet Kemal Çağlar, Zeki Ömer Defne, Emin Hekimgil, Abdülkadir İnan, Rıza Nur, Hüseyin Namık Orkun, Adnan Cahit Ötüken, Ziya Özkaynak, Nejdett Sançar, Fethi Tevetoğlu, Cemal Tigin, Zeki Velidi Togan, Osman Turan, Alparslan Türkeş, Nimet Turgun Uluğtürk, İhsan Unaner, Osman Faruk Verimer, Kerim Yund, Fethi Yücel, Halide Nusret Zorlutuna gibi önemli sima ve kalem sahipleri idi.

Ayrıca, Ahmed Hikmet, Enis Behiç Koryürek, Namık Kemal’den de alıntılar yapılarak dergi zenginleştirilmişti.⁶⁵³ Kopuz Dergisinin Fethi Tevetoğlu’nca çıkarıldığının anlaşılması ve yayımına hemen son verilmezse askerlikten atılacağıının bildirilmesi üzerine, 15 Ocak 1940 tarihinde yayınlanan 9. sayısının ardından yayını durdurmak zorunda kalmıştı.

Kopuz Dergisi, yayın hayatına üç yıl ara verdikten sonra, yine Fethi Tevetoğlu tarafından 1943 Mayıs’ında tekrar çıkarılmıştı. Kendisi o sırada Samsun Askeri Hastanesi’nde hekim olarak görevli bulunduğu için Kopuz Dergisi’nin bu dönemdeki imtiyaz sahibi Fethi Tevetoğlu’nun eşi Gürcan Hanım idi.⁶⁵⁴ Yazı işleri müdürlüğünü, son sayılara kadar Feridun Ankara yürütmüştü. Son birkaç sayıda ise bu görevi Tevetoğlu’nun babası Dursun Ali Bey üstlenmişti.

Kapaktaki büyük ve koyu harflerle basılı olan **KOPUZ** dergi adından hemen altında “Aylık Türkçü dergi” olduğu belirtilmekte ve onun da altında Hilal ve Bozkurt amblemi, daha sonra da bir ünlünün özdeyişi yer almıştı. 1943 Mayısında yeniden çıkarken önceki yayının devamı olarak 10. sayı değil de yine 1. sayı olarak yayımlanmış ve kapak düzenlemesinde yukarıda sıralananlardan sonra Şükrü Saraçoğlu’nun o meşhur; “Biz Türküz. Türkçüyüz ve daima Türkçü Kalacağız. ” sözü verilmişti. Derginin amacı ilk sayısındaki başyazının başlığı olan “Amacımız: Türk’e fayda” sözüyle özetlenen Kopuz’un bu dönemde de oldukça önemli

⁶⁵²Sefercioğlu, *age.*,22.

⁶⁵³Darendelioğlu, *age.*,232.

⁶⁵⁴Sefercioğlu, *age.*,23.

ve güçlü kalemleri vardı. ⁶⁵⁵Bu isimler; Mustafa Hakkı Akansel, İ. Behçet Akin, Feridun Ankara, Naci Aşkın, Oğuz Kazım Atok, Atsız, Tolunay Atsız, Nihat Sami Banarlı, Mehmed Halid Bayrı, Ferit Dikmen, Divitçioğlu Necmeddin, Fevziye Abdullah Erinç (Tansel), Esatoğlu Selahattin, Fındıkoğlu Ziyaeddin Fahri, Basri Gocul, Ömer Gürer, Abdülkadir İnan, Hüseyin Namık Orkun, H. Cahit Öztelli, Peyami Safa, Vahit Lütfi Salcı, Nejdett Sançar, İzzettin Şadan, Şakiroğlu Canip Sıtkı, Tevetoğlu Fethi, Uluğ Turanlıoğlu, İsmet Rasin Tümtürk, İhsan Unaner, Elmas Yıldırım, Yılanlıoğlu İsmail Hakkı, Halide Nusret Zorlutuna idi.

Derginin Eylül 1943 sayısı “Büyük Türkçü Rıza Nur’un Yüce Hatırası” için özel sayı olarak çıkarılmıştı. ⁶⁵⁶ 13. sayısı, Mayıs 1944 te yayınlanan Kopuz Dergisinin yayın hayatı Fethi Tevetoğlu'nun 1944 yılında Türkçülere yönelik açılan “İrkçilik-Turancılık Davası” kapsamında tutuklanması nedeniyle sona ermişti. ⁶⁵⁷

2.3.1.1.7.Bozkurt Dergisi (1939-1942)

Dergi, Reha Oğuz Türkkan ve arkadaşları tarafından Ergenekon Dergisi'nin ⁶⁵⁸ bir devamı olarak çıkarılmıştır. “İlmi, Edebi, İctimai” dergi, Bozkurt'un ilk sayısı “Her Irkın üstünde Türk Irkı!” sloganıyla, İstanbul'da Mayıs 1939 tarihinde yayınlanmıştı. Aynı kağıda basılmış ve düzeni sayıdan sayıya değişebilen bir kapağı vardı. Kapağın en üstünde tek satıra yazılı “Her şeyin üstünde Türk irkı!” sloganı, altında iri harflerle yazılmış dergi adı **BOZKURT** yazısı, onun altında koşan bir bozkurt resmi vardı. Ayrıca, “Bozkurt, Ergenekon’un remzidir. Türklük yolunda sesimizin bir an bile kısıldığını görmeyeceksiniz. ” ibaresi de yer almıştı. ⁶⁵⁹

I. Cildi oluşturan ilk 12 sayısı “aylık” yayınlanan derginin, bundan sonraki sayıları “haftalık” olarak yayınlanmıştı. Dergiye, Reha Oğuz Türkkan ve arkadaşları yayımlamışlardı. Derginin sahibi olarak, ilk 6 sayısında Mustafa Kızılsu, 7-10. sayılarında İsmet Rasin Tümtürk,

⁶⁵⁵Tevetoğlu, Fethi. (1989). “Türkçü Dergiler: Kopuz”. *Türk Kültürü*. XXVII.(Mart). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 59-62.

⁶⁵⁶Rıza Nur Hatıra sayısı için bkz. *Kopuz*. (1943). “Büyük Türkçü Rıza Nur’un Yüce Hatırası”. Sayı: 5 (Eylül).

⁶⁵⁷*Ayin Tarihi*.(1944). Sayı: 127 (Haziran), 452.; Sefercioğlu, age., 23.

⁶⁵⁸Bozkurt, Ergenekon Dergisinin devamı niteliğinde bir dergi olduğuna dair bir açıklama getirmiş ve 1938’de neşrettikleri Ergenekon Dergisi, 10 Şubat 1939 tarihinde kapatılınca, Mayıs 1939’da Bozkurt Dergisini neşre başladıklarını ifade etmişlerdi. Bkz. *Bozkurt Dergisi*. (1941). Sayı: 12 (Aralık). İstanbul, 293.

⁶⁵⁹*Bozkurt Dergisi*. (1939). Sayı: 1. (Mayıs). İstanbul.

11. sayısında Sami Karayel, 12. sayıda ve II. cildin 1-4. sayılarında A. Nurullah Barıman görünüyordu. Bütün sayıların yazı işleri müdürü ise Sami Karayel idi.

Geniş bir yazı kadrosu bulunan dergide; Arif Nihat Asya, Besim Atalay, Atsız, Yusuf Ziya Ortaç, Cemal Oğuz Öcal, Hamza Sadi Özbek, Sami N. Özerdim, Ali İhsan Sabis, Fethi Tevetoğlu, İzzet Yolalan yazı ve şiirleriyle; Vefik Vassaf Akan, Mustafa Hakkı Akansel, Mehmet Sadık Aran, A. Süreyya Aygün, Cihat Baban, Nurullah Barıman, Nebil Buharalı, M. Fahrettin Çelik (Kırzioğlu), Cihat Savaş Fer, Abdülkadir İnan, Sami Karayel, Nusret Köymen, M. Şemsi Kural, Reha Kurtuluş, Necip Ali Küçüka, Tahir Olgaç, Orhan Seyfi Orhon, Hüseyin Namık Orkun, Kemal Özdeş, Mehmet Öztürk, Peyami Safa, Osman Turan, Nejdett Sançar, Zeki Sofuoğlu, Zeki Velidi Togan, Reha Oğuz Türkkkan, İsmet Rasin Uşar (Tümtürk), Şakir Ülkütaşır yazılarıyla; Osman Atilla, Orhan Babaoğlu, Behçet Kemal Çağlar, Orhan Şaik Gökyay, Yusuf Kadıgil, Nuriman Karadağ, Mustafa Kızılsu, Kazım Feyzi Ozaner, Cemal Oğuz Öcal, Adnan Önelçin, Mehmet Necati Öngay, San'an, Hikmet Tanyu, Muzaffer Yersel, Ali Haydar Yeşilyurt, Hakkı Yılanlıoğlu, İzzet Yolalan, Kerim Yund şiirleriyle; A. Nurullah Barıman, Orhan Türkkkan çevirileriyle katkıda bulunan önemli kalemlerdi. ⁶⁶⁰

Bozkurt Dergisi 1. sayısında, “Kandaş” olarak hitap ettiği okuyucularına “Her İrkin Üstünde Türk İrki” sloganını açıklayan bir yazıya yer vermişti. Bu yazıda Türk İrkinin kabiliyet bakımından her ırkın üstünde olduğu ve bunun değişmeyeceği yazılmıştı. Bu sloganın, henüz mevcut olmayan bir durumun-yani Türklerin tekrar güçlenmesinin-gerçekleşmesini isteyen bir ülkünün ifadesi olduğu söylenmekte idi. ⁶⁶¹

Bozkurt Dergisi yayımlandığı andan itibaren, ideolojisi yüzünden kovuşturmaya uğramış ve zaman zaman yayınına son verilmişti. ⁶⁶² Bozkurt, ilk olarak Haziran 1939’da, “Türk köylüsü” başlıklı yazısı dolayısıyla 2. sayısında kapatılmıştı. ⁶⁶³ Dergi, mahkemeye verilmiş, Nisan 1940’da beraat etmiş ve 28 Mayıs 1940’da 3. sayısını yayınlamıştı. Fakat Hükûmetin savaş döneminde uyguladığı denge siyasetinden nasibini alan Türkçü dergiler ve bu arada Bozkurt Dergisi, 9. sayısında “İki yıldönümü” başlıklı yazısı nedeniyle 13 Ocak

⁶⁶⁰Sefercioğlu, *age.*, 24.

⁶⁶¹Bozkurt Dergisi. (1939). Sayı: 1. (Mayıs). İstanbul, 18.

⁶⁶²Göz, *agm.*, 5 vd.

⁶⁶³Sefercioğlu, *age.*, 23.

1941'de İcra Vekilleri Heyeti kararıyla ikinci defa kapatılmıştı.⁶⁶⁴ 28 Nisan 1941 tarihli İcra Vekilleri Heyeti kararıyla yeniden yayın hayatına başlayan Bozkurt Dergisi, 6 Haziran 1941'de 10. sayısını yayınlamıştı.⁶⁶⁵

11. sayıda bütün Türklerin yaşadığı yerleri gösteren bir harita ve "Türklük Bekliyor" başlıklı başyazısı nedeniyle önce Örfi İdare Komutanlığı ve daha sonra da 25 Temmuz 1941 tarihli İcra Vekilleri Heyeti kararıyla Bozkurt yeniden kapatılmıştı.⁶⁶⁶ İcra Vekilleri Heyetinin 27 Kasım 1941 tarihinde Bozkurt Dergisinin yayınının devam etmesine izin vermesiyle tekrar yayın hayatına başlayan Bozkurt⁶⁶⁷, 2. cildin 4. sayısında 26 Mart 1942'de yayın hayatına son vermiş ve kapatılmıştı.⁶⁶⁸

2.3.1.1.8.Çınaraltı Dergisi (1941-1944)

Haftalık "Türkçü, Fikir ve Sanat Mecmuası" olan Çınaraltı Dergisi'nin ilk sayısı, 9 Ağustos 1941 tarihinde İstanbul'da yayınlanmıştı. Dergi, "Dilde, Dilekte, Düşüncede Birlik" sloganına yer vererek Gaspıralı İsmail Bey'in "Dilde, Fikirde, İşde Birlik" ilkesini şiar edindiğini göstermişti. Türkçü, Turancı çevrelerin toplanma yeri sayılabilecek Çınaraltı Dergisi, Orhan Seyfi Orhon tarafından çıkarılmıştı.⁶⁶⁹ Çınaraltı dergisinin ismi, Ziya Gökalp'in Küçük Mecmua'da yayımladığı Çınaraltı adlı makalesinden ilham alınarak verilmiş olabileceği düşünülebilir.⁶⁷⁰

Çınaraltı Mecmuası, Türkçülük ve milliyetçilik idealini benimseyen fikir ve sanat mecmualarından biri idi. Çınaraltı, yayın hayatı boyunca bu idealden sapmamış ve yayın politikasını da bu görüş etrafında inşa ederek kendisini haftalık Türkçü Fikir ve Sanat

⁶⁶⁴Ayin Tarihi.(1941). Sayı: 86. (Ocak). Ankara, 319.

⁶⁶⁵T.C. Resmi Gazete. (1941). Sayı: 4805. (10 Mayıs). Ankara, 906.

⁶⁶⁶Ayin Tarihi.(1941). Sayı: 93. (Ağustos). Ankara.

⁶⁶⁷T.C. Resmi Gazete. (1941). Sayı: 4981. (11 Aralık). Ankara, 2017.

⁶⁶⁸Ayin Tarihi.(1942). Sayı: 100. (Mart). Ankara, 328.

⁶⁶⁹Çınaraltı Mecmuası. (1941). Sayı: 1.(9 Ağustos). İstanbul.

⁶⁷⁰Ziya Gökalp'in bu makalesi için bkz: Gökalp, Ziya. (1941). "Çınaraltı", Çınaraltı, Cilt: 1, Sayı: 12, (25 Ekim). İstanbul, 6.

mecmuası olarak nitelendirmişti.⁶⁷¹ Çınaraltı, Türk kültürünün, Türk tarih ve medeniyetinin çeşitli coğrafyalardaki varlığı ile meşgul olmayı milliyetçilik anlayışının temeli saymıştı.⁶⁷²

Mecmuanın çıkartılmasında Enver Paşa'nın Türkçü kardeşi Nuri Killigil maddi destek sağlamıştı.⁶⁷³ Çınaraltı Mecmuası; yayımlandığı dönemde Gökbörü, Bozkurt gibi sert üslûplu Türkçü-milliyetçi dergiler ile kıyaslandığında, ılımlı-kültürel milliyetçilik fikri ve din mefhumuna bakış açısı sayesinde geniş kitleleri milliyetçilik ülküsü etrafında birleştirmeyi başarmıştır. Orhan Seyfi Orhon'un "İdeal" isimli baş makalesi, mecmuanın karakterini göstermesi bakımından önemlidir. Orhan Seyfi'nin bu makalesinde işaret ettiği ideal, Türkçülük ve milliyetçilik üzerinedir.

Rengi her sayıda değiştirilen bir zemin üzerindeki Çınar resminin altında sayfayı enine olmak üzere baştan sona kapsayan **ÇINARALTI** yazısı, onun altında da "Haftalık ilim ve sanat mecmuası" ibaresi yer almıştı.⁶⁷⁴

Sahibi, yazı ileri müdürü ve başyazarı Orhan Seyfi Orhon idi. Mecmuada, çok sayıda yazarın uzmanlık alanlarındaki konuları Türkçü bir bakışla incelediği yazılar yayınlanmıştı. Dönemin önemli isimleri dergide buluşmuşlardı. Bunlar; Orhan Seyfi Orhon, Hüsnü Emir Erkilet, Atsız, Mustafa Hakkı Akansel, Besim Atalay, İbnü'l-Emin Mahmut Kemal İnal, Hüseyin Namık Orkun, Reşit Saffet Atabinen, Zeki Velidi Togan, Mükrimin Halil Yinanç, Enver Behnan Şapolyo, M. Şakir Ülkütaşır, Vecdi Bürün, Abdülhak Şinasi Hisar, Adnan Giz, Peyami Safa, Altemur Kılıç, Nejdett Sançar, Reha Oğuz Türkkan, Ali Canip Yöntem, Abdülkadir İnan, Mahmut Esat Bozkurt, A. Süheyl Ünver, Nebil Buharalı, Ahmet Caferoğlu, Nureddin Ardiçoğlu, Fuat Köseraif, Sadettin Nüzhet Ergun, Mehmet Sadık Aran, Emin Ali Çavlı, M. Fahrettin Çelik (Kırzioğlu), Sedat Çetintaş, Ali Nüzhet Göksel, İsmail Hami Danişment, Ali Canip Yöntem, İzzettin Şadan idi. Ayrıca Orhan Seyfi Orhon, Mehmet Emin

⁶⁷¹Tonga, Necati.(2005). "*Çınaraltı Mecmuası Üzerine*". Türk Yurdu. Türkiye'de Fikir Dergiciliği Özel Sayısı. Cilt: 25. Sayı: 213. (Mayıs). ss.125-129.

⁶⁷²Yetiş, KAzım. (1993). "*Çınaraltı*". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt: 8. İstanbul, 303; Tonga, agm., 125 vd.

⁶⁷³Tonga, agm.,2; Meram, Ali Kemal. (1969). *Türkçülük ve Türkçülük Mücadeleleri Tarihi*, İstanbul: Kültür Kitabevi Yayınları, 235; Özdoğan, age., 248; Arslan, Cumhur. (2002)."*Çınaraltı*", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-Milliyetçilik*, Cilt: 4. İstanbul: İletişim Yayınları, 571.

⁶⁷⁴*Çınaraltı Mecmuası*. (1941). Sayı: 1.(9 Ağustos). İstanbul.

Yurdakul, Atsız, Yusuf Ziya Ortaç, Basri Gocul, Behçet Kemal Çağlar, Feyzi Halıcı, Selahattin Ertürk, Cemal Oğuz Öcal, Edip Ayel, Emin Bülent Serdaroğlu, Fethi Tevetoğlu, Osman Yüksel, Zeki Ömer Defne, Şükûfe Nihal (Başar), Halide Nusret Zorlutuna, Mithat Cemal Kuntay, Feyzi Halıcı, Mehmet Çınarlı, Mehmet Çakırtaş ve Elmas Yıldırım'ın da aralarında bulunduğu birçok tanınmış ve genç şairin şiirleri de yayımlanmıştı.⁶⁷⁵

Çınaraltı Mecmuası, 7 Kasım 1942 tarihinde çıkartılan 59. sayısından itibaren “Çınaraltı neşriyat” adı altında bir yayın serisi kurulmuş, bu seride Yusuf Ziya'nın “Beşik”, Orhan Seyfi'nin “Dün, Bugün, Yarın” ve H. Namık Orkun'un “Yeryüzünde Türkler” ve “Türk Efsaneleri” adlı eserleri yayımlanmıştı. Ayrıca değişik tarihlerde Atatürk, Ziya Gökalp, Namık Kemal, Ahmet Haşim, Ömer Seyfettin ve İstanbul'un Fethi için özel sayılar da çıkarmıştı.⁶⁷⁶

Çınaraltı Mecmuası, yayın hayatı boyunca bazı değişiklikler yaşamıştı. İlk devresi, 9 Ağustos 1941-15 Temmuz 1944 yılları arası idi. 28 Mart 1942 tarihli 34. sayıdan sonra Örfi İdare Komutanlığı tarafından geçici olarak yayın faaliyeti durdurulmuş, iki ay sonra tekrar yayına başlamıştı.⁶⁷⁷ 66. sayıda Yusuf Ziya Ortaç da yayına katılmış; ancak bu beraberlik 13 Şubat 1943'de çıkartılan 73. sayıya kadar devam etmişti. Mecmuada, 18 Mart 1944'te çıkartılan 130. sayıdan itibaren değişim yaşanmaya başlamış, Türkçü çizgiden ayrılış sinyalleri vererek fikir, sanat ve aktüaliteye yönelmiş, Mecmuanın ebadı büyümüş, daha önce mevcut Türkçü sloganlar kaldırılmıştı. Çınaraltı Mecmuasındaki bu değişimin en önemli nedeni 1944 yılında başlayan Türkçülük-Turancılık davasıyla yakından ilgili olup gelişen olaylardan etkilenmiş ve belki de çekince göstererek siyasi çizgisini bir süre ön plana çıkartmamıştı. Bu devre 146. sayıya kadar devam etmişti. 26 Ağustos-16 Eylül 1944 tarihleri arasındaki ikinci devrede Mecmua, “yeni seri” olarak yayına girmiş fakat gazete görünümünü almıştı. Ancak dört sayı süren ve yayın hayatına Y. Ziya Ortaç'ın ikinci defa katıldığı bu devrede de Mecmuaya milliyetçilik meselesi, dil ve edebiyat konularıyla şiirler hakim olmuş; ancak yayın faaliyeti yürütülememiş ve 18 Ekim 1944'te kapatılmıştı. 17 Mart-9 Haziran 1948 tarihleri arasındaki üçüncü ve son devrede, Mecmuanın sahibi ve başyazarı

⁶⁷⁵Sefercioğlu, *age.*, 25 vd.

⁶⁷⁶Yetiş, *agmad.*, 308; Tonga, *agm.* 3.

⁶⁷⁷*Ayın Tarihi.* (1942). Sayı: 100. (Mart). Ankara, 328.

Yusuf Ziya Ortaç ve yazı işleri müdürü Adnan Tahir Güntan idi. Bu devrede de ancak 11 sayı yayımlanabilen Mecmuanın yayın hayatı, 9 Haziran 1948’de sona ermişti. ⁶⁷⁸

2.3.1.1.9.Millet Mecmuası (1942-1944)

Millet Mecmuasının ilk sayısı Avni Göktürk ve Remzi Oğuz Arık tarafından çıkarılmıştır. Millet Mecmuası, Anadolu coğrafyası ile sınırlı bir milliyetçiliği yani Anadoluculuğu savunmakta idi. Remzi Oğuz Arık etrafında şekillenen Anadolu milliyetçiliği veya Anadoluculuk; Anadolu’yu Türk vatanı olarak kabul eden, radikal Türkçü akımlardan bu yönüyle farklılığını ortaya koyan yeni bir yaklaşım idi. Toprak vurgusu bu anlamda önemliydi. Bir aydın hareketi olarak gelişen ve Anadolu coğrafyasını çıkış noktası olarak ele alan Anadoluculuk hareketi, Mükrimin Halil Yinanç, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğu, Mehmet Halit Bayrı, Mustafa Şekip Tunç, Remzi Oğuz Arık, Hilmi Ziya Ülken, Nurettin Topçu, Şevket Raşit Hatipoğlu ve Mehmet Kaplan gibi düşünürlerin öncülüğünde gelişmişti. Anadolucular, Anadolu’nun ve Anadolu halkının gerçek tarihinin 1071 Malazgirt muharebesiyle başladığı varsayımından hareket etmişler, bu tarihten önceki Türk tarihini, başka bir ifadeyle İslam öncesi Türk tarihini, kavmi tarih olarak kabul ederek ilgi alanları dışında bırakmışlardı. ⁶⁷⁹

İlk sayısında yayınlanış amacı; “Bu milletin olarak ve bu milletin kalarak milletler arasında yer alabilmek ve insanımızı korumaya çalışmak niyetindeyiz” şeklinde açıklanmış, Mecmuanın her sayısında “Ayın gidişi”, “Neşriyat karşısında”, “Bizim gerçeklerimiz” gibi yorum yazıları yayınlanmıştı. Kapakta büyük puntolarla Mecmua adı **MİLLET** ve altında da “İlim-Fikir-Sanat Mecmuası” yazılı idi. ⁶⁸⁰

Millet Mecmuası, Mayıs 1942 ile Nisan 1944 arasında, Ankara’da 24 sayı yayımlanmıştı. İmtiyaz sahibi Hüseyin Avni Göktürk, umumi neşriyat müdürü Remzi Oğuz

⁶⁷⁸Sefercioğlu, *age.*,26.; Yetiş, *agmad.*, 308; Tonga, *agm.* 2.

⁶⁷⁹Bülbül, Özlem. (2016). “Remzi Oğuz Arık ve Anadolucu Milliyetçilik”. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. Cilt: 7. Sayı: 2. ss.73-94, 77 vd.; Bora, Tanıl. (1998). *Türk Sağının Üç Hali: Milliyetçilik, Muhafazakarlık, İslamcılık*. İstanbul: Birikim Yayınları, 126; Atabay ,Mithat. (2002).“Anadoluculuk”. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*. (der. Tanıl Bora, Murat Gültekingil). Cilt: 4. İstanbul: İletişim Yayınları, 515-532.528; Bingöl, Yılmaz-Pakiş, Ahmet. (2016). “Milliyetçiliğin Anadolucu Söylemde Yeniden Üretimi”. *Amme İdaresi Dergisi*. Cilt: 49. Sayı: 1. (Mart). Ankara, ss.1-27, 7.

⁶⁸⁰*Millet Mecmuası*. (1942). Sayı:1.(Mayıs). Ankara; Sefercioğlu, *age.*,26-27.

Arık'tı. Mecmuanın başlıca yazar kadrosunda Remzi Oğuz Arık, Samet Ağaoğlu, Osman Attila, Turgut Evren, Ceyhun Atuf Kansu, Mehmet Kaplan, Cahit Okurer, Ömer Bedrettin Uşaklı, Ali Saim Ülgen, Kerim Yund, Tevfik Tanyolaç, Nihat Erim, İbrahim Zeki Burdurlu, İbrahim Aslanoğlu, Mümtaz Turhan, Tahsin Banguoğlu, Tahir Aktan, Gara Sarmat, Nüzhet Şakir Dirisu, Fındıkoğlu Ziyaeddin Fahri, Hüseyin Avni Göktürk, Fethi Çelikbaş, Ahmet Adnan Saygun, Ekrem Akurgal, O. Korkut Akol, Mehmet Halit Bayrı, Taha Toros, Haşim Nahit Erbil, Fuat Arpacı, Tahsin Tola, Munis Faik Ozansoy gibi isimler yer almıştı.⁶⁸¹

Millet Mecmuası, "İrkçilik-Turancılık" davasından olumsuz yönde etkilenmiş ve 1942 yılının Mayıs ayında başladığı yayın hayatından 1944 yılının Nisan ayında çekilmek zorunda kalmıştır.⁶⁸²

2.3.1.1.10.Tanrıdağ Mecmuası (1942)

Dr. Rıza Nur, Atatürk'ün vefatından sonra yurda döndüğünde, bir gazete yayınlamayı planlamıştı. Fakat o günlerin siyasi ve ekonomik şartlarını göz önüne alınca gazete yerine dergi çıkarmayı tercih etmişti. Tanrıdağ Mecmuası, İstanbul'da Rıza Nur tarafından 8 Mayıs 1942 tarihinde yayın hayatına başlamıştı. Tanrıdağ'ın sahibi ve umumi neşriyat müdürü Dr. Rıza Nur'du. Dr. Rıza Nur, vefat edene kadar İstanbul, Taksim'de kiraladığı 3 odalı bir apartman dairesinde yaşamıştı. Burası aynı zamanda Tanrıdağ Mecmuasının da idarehanesi olmuştu. 16 sayfa olarak çıkarılan Tanrıdağ Mecmuasının kapağındaki **TANRIDAG** dışında, "İlmi-Edebi-Türkçü" ve "Bu, Türklerin dergisidir" açıklaması ve alt tarafta da "Cuma günleri çıkar" ibaresi yer alıyordu.⁶⁸³ Ayrıca tarih kısmında miladi olarak verilen Mayıs ayından önce 12 Hayvanlı Türk Takviminde Mayıs ayına karşılık gelen "Beşincay" kelimesi de yazılmıştı.

Mecmuanın birinci sayfasında Rıza Nur imzasıyla bir "Bildirge" yayınlanmıştı. Rıza Nur bu bildirgede; "Hepsi de Türk ve Türkçü arkadaşlarla Tanrıdağ dergisini yazıyoruz. Emelimiz en küçüğünden en büyüğüne kadar menfaat ve mevki düşüncelerinden uzak olarak sırf Türke hizmettir. Dileğimiz sadece bu hizmete nail olmaktan ibarettir. Halis Türk yaratılmak

⁶⁸¹Özdoğan, *age.*,253 vd.; Atabay, Mithat. (2005). *İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye'de Milliyetçilik Akımları*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 220 vd.; Günyol, Vedat. (1984). "Cumhuriyet Sonrası Sanat ve Edebiyat Dergileri". *Türkiye'de Dergiler Ansiklopediler (1849-1984)*. İstanbul: Gelişim Yayınları, 97-100.

⁶⁸²Sefercioğlu, *age.*,27.

⁶⁸³*Tanrıdağ Mecmuası*.(1942). Sayı:1. (Mayıs). İstanbul.; Ayrıca geniş bilgi için bkz. Avşar, B. Zakir. (2013). *Tanrıdağ Dergisi*. Ankara.

iftiharı bize yetiyor” demişti.⁶⁸⁴ İlk 6 sayıda Tanrıdag şeklinde kullanılan mecmua ismi 7. sayıdan itibaren Tanrıdağ şekline dönüşmüştü.

Tanrıdağ Mecmuasının başlıca yazarları; Rıza Nur, Mustafa Hakkı Akansel, Atsız, Hüseyin Namık Orkun, Hasan Ferit Cansever, Mehmet Halit Bayrı, Şerif Bilgehan, Nejdettin Sançar, İhsan Unaner, Dr. İzeddin Şadan, M. N. Gençosman, Fethi Tevetoğlu, Nurettin Arıçoğlu, Vahit Lütfi Salcı, M. Fahrettin Çelik (Kırzioğlu), Feridun Nafiz Uzluk, Nebil Buharalı, Edip Ayel, Halil Yaver, Hikmet Dizdaroğlu, Ali Genceli, Ali Rıza Yalgın, Sıtkı Tuncer, Şekip Kadri Ez, Ahmet Rasim Aras, Cemil Miroğlu, Mehmet Şakir Ülkütaşır, Ziya Uygur, Uluğ Turanlıoğlu, Cemal Oğuz Öcal gibi isimlerden oluşmuştu.⁶⁸⁵ Tanrıdağ Mecmuası, Dr. Rıza Nur'un ani “uçmağa varması” üzerine yayın hayatından çekilmişti.⁶⁸⁶

Fethi Tevetoğlu, Tanrıdağ Mecmuasının çıkartılması ve Dr. Rıza Nur'un mecmua ile ilgili çalışmalarını şu şekilde nakletmişti: “Büyük bir titizlikle derginin bütün yükünü taşımaya çalışan Dr. Rıza Nur, bu ağır işi güçlkle sürdürüyordu. Nitekim 21 Haziran 1942 tarihli mektubunda bana aynen şunları yazmıştı: “İsmet Rasin imtihanlarla meşguldü. Birkaç güne kadar bitirecek, yardıma gelecek. Buradaki gençlerden gördüklerim içinde en terbiyelisi ve dürüstü odur. Eğer ben teknik işleri üstümden atamazsam mecmuayı zaruri kapatacağım. Bu yaşta tahammül imkanı yok. Ben yalnız yazıya kalmalıyım. Yoksa bu herhalde beni öldürür.”

Umduğu başına gelmiş ve Dr. Rıza Nur, 8 Eylül 1942 Salı günü, yazı masası üzerindeki Tanrıdağ dergisinin 19. sayısına ait müsvedde ve tashih kağıtları üzerine başını koymuş bir halde ölü bulunmuştu. Dr. Rıza Nur'un ölümü üzerine, manevi oğlu Atsız, elde kalan yazılarla

⁶⁸⁴Nur, R.(1942). “Bildirge”. *Tanrıdag Mecmuası*. Sayı:1. (Mayıs). İstanbul,1-2.

⁶⁸⁵Tevetoğlu, Fethi.(1990). “Türkçü dergiler: Tanrıdağ”. *Türk Kültürü*. Cilt. XXVII. Sayı: 321. (Ocak). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, ss. 24-31, 27 vd.

⁶⁸⁶Sefercioğlu, age.,28.

18 Eylül 1942’de 18. sayıyı yayımlamıştı. ⁶⁸⁷ Rıza Nur’un Tanrıdağ’da yayınlanan “Milli İlahi”sinin sonu şu cümleyle bitmişti: “Sen Türk’ü Korumayı Ulu Tanrı!”⁶⁸⁸

II. Dünya Harbinin farklı düşünüş ve arayışlara sahne olduğu bir dönemde öne çıkan fikir akımlarından biri olan Türkçülük, siyasi ve kültürel dönüşümlere bağlı olarak birçok farklı tanım, anlam ve içerikle sunulmuştu. Bu farklılıkların oluşumunda ve topluma nüfuz etmesinde, Türkçü fikriyatın önderleri olan aydınların, gazete ve dergiler gibi farklı iletişim unsurlarını ustalıkla kullanmaları önemli bir rol oynamıştı. Bu bağlamda Tanrıdağ dergisi, yayınlandığı bu dönemde Türkiye’de ve dünyada derin izler bırakan ve Türkçü ideoloji etrafında şekillenen fikir ve tepkilere ev sahipliği yapmıştı. ⁶⁸⁹

Rıza Nur da milliyeti kültüre bağlayanların ırk ve kan bakımından Türk olmadıklarını iddia etmekteydi. En dinç ve diri fikrin ırkçı Türkçülük olduğu görüşünde olan Rıza Nur’un bu keskin ifadeleri, o günün şartları içinde pek yadırganmamıştı. ⁶⁹⁰

Rıza Nur’un ölümünün ardından sekiz yıl sonra yeniden yayına başlayan Mecmua; aynı adı taşımakla birlikte yeni bir kimliğe büründürülmüş ve 5 Kasım 1950’de yayın hayatına başlamıştı. Tanrıdağ Mecmuası, Türk Gençlik Teşkilatı’nı kuran Necati Tanrıkulu, Ömer Öztürkmen, Gökhan Evliyaoğlu, Galip Erdem, Metin Ören ve Kubilay İmer gibi üniversiteli gençlerden oluşan bir kadro tarafından tekrar yayın hayatına kazandırılmıştı.

Yeni yayın döneminde misyonu “Tanrıdağı Kadar Türk-Hıra Dağı Kadar Müslüman” olan Tanrıdağ Mecmuası, “her ayın beşinde ve yirmisinde çıkar” ibaresiyle 15 günde bir yayınlanmıştı. ⁶⁹¹ İlk beş sayısı sekiz, son iki sayısı dört sayfa olmak üzere toplam 7 sayı olarak çıkarılabilen Mecmuanın dizgi ve baskısı İstanbul Gün Matbaası’nda yapılmıştı. Sahibi olarak görünen isimler ise Metin Ören, Necati Tanrıkulu ve Ömer Öztürkmen idi. Bu isimlerden

⁶⁸⁷ Tevetoğlu, Türkçü dergiler: Tanrıdağ, 28 vd.;

⁶⁸⁸ Daha sonraları Türkçüler arasında yaygın olarak kullanılan “Tanrı Türk’ü Korusun” sloganının-muhtemelen Atsız tarafından-bu cümleden esinlenerek türetildiği tahmin edilmektedir. Bkz. *Tanrıdağ Mecmuası*.(1942). Sayı: 18. (Eylül).

⁶⁸⁹ Develi, Tefik Örkun.(2014). “*Tanrıdağ Dergisinin Değişen Yüzü (1942, 1950-1951)*”. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*. Cilt: 11, Sayı: 1, (Mart). ss. 43-76.

⁶⁹⁰ Deliorman, Altan. (2010). “Bir Dergi, Bir Şahsiyet: Tanrıdağ ve Dr. Rıza Nur”. *Örkun*. (Mart). Sayı: 157.

⁶⁹¹ *Tanrıdağ Mecmuası*.(1950). Sayı: 1. (Kasım).

Necati Tanrıkulu fiilen yazı işlerini, Metin Ören teknik işleri, Ömer Öztürkmen ise kurum müdürlüğünü üstlenmişti. Necati Tanrıkulu'nun derginin birinci sayısından itibaren görevinden ayrılmasıyla birlikte yazı işleri müdürlüğünü dördüncü sayıya kadar Cahit Çakmak devralmış, bu sayıdan sonra onun yerini Orhan Özer almıştı. Orhan Özer İde altıncı sayıdan sonra nöbeti M. Kubilay İmer'e bırakmıştı.⁶⁹²

Mecmuanın ikinci defa yayın hayatına kazandırılmak istenmesinin nedeni, ilk sayısında şu şekilde ifade edilmişti:⁶⁹³

“Rıza Nur merhûmun elinde münhasıran ilmi Türkçülüğe hasredilen Tanrıdağ, bugün koyu ve şuûrlu bir Türkçülükle beraber, Türkçülük aleyhtarı bütün cereyanlarla mücadeleyi ve şuûrlu bir din havasını kendine şiar edinmiştir. (...) Allah korkusu ve millet sevgisiyle hareketlerini ayarlayan bu gençlerin muvaffakiyetine dua, her Müslüman Türk'ün borcudur.” Dergi, kağıt tedarik edememek ve benzeri bir takım maddi sıkıntılar nedeniyle 5 Şubat 1951 yılında çıkan 7. sayısıyla yayın hayatına veda etmek zorunda kalmıştı.

Mecmuanın yazar kadrosu ise Arif Nihat Asya, Nurettin Topçu, Osman Yüksel, Cevat Rifat Atilhan, Ziya Uygur, Mustafa Müftüoğlu, Gökhan Evliyaoğlu, Nurettin Özdemir (Tanrıdağlı), Ömer Öztürkmen, Orhan Özar, Şadi Pehlivanoglu, Yusuf İnan, Kemal Uysal (Cabioğlu), Mehmet Akıncioğlu, Çömezoğlu (Asi), Abdullah Taymas (Battal), İlhan Darendelioğlu, Hasan Ferit Cansever, İzzet Mühürdaroğlu, Kubilay İmer(Mevlanaoğlu), M. Yaşar Aşkın, Mahmut Esat Bozkurt, Orhan Türkdoğan, Vecdeddin Benderli, Saffet Engin, Besim Atalay, Faruk K. Demirtaş (Timurtaş), Yavuz Türkcan ve Yusuf Boztan gibi isimlerden oluşmuştu.

Mecmuada ilk dönem Tanrıdağ'da yazıları bulunan Hüseyin Namık Orkun, Nejdett Sançar, Reha Oğuz Türkkan ve Fethi Tevetoğlu gibi tanınmış Türkçü simaların yazılarına da yer verilmişti.⁶⁹⁴

⁶⁹²Develi, agm., 51.

⁶⁹³Müftüoğlu 1950: 1.

⁶⁹⁴Sefercioğlu 2009: 42.

Sekiz yıllık bir aradan sonra 1950 yılında yayın hayatına dönen Tanrıdağ Mecmuasının 1942 dönemiyle arasında hem üslûp hem de içerik yönünden bir takım farklılıklar söz konusu idi. Nitekim İkinci Dünya Harbinden sonra hem dünyada hem de Türkiye’de önemli değişiklikler yaşanmaya başlamıştı. Savaştan sonra İtalya ve Almanya’da revaçta olan Irkçı/milliyetçi söylemden uzaklaşmıştı. Ülkede de çok partili siyasi hayata geçişle birlikte siyaset ve kimlik arayışındaki üslûp değişikliği Mecmuadaki yazılara da yansımış, iç politikaya yönelik siyasi yazılar ağırlık kazanırken CHP dönemi icraatıyla da bir hesaplaşmaya girilmişti. Mecmuanın ideolojik söyleminde ise “Anadolu milliyetçiliği” ve Irkçı/Türkçü söylemden uzaklaşarak Türk-İslam sentezinin ilk örnekleri görülmeye başlanmıştı. Mecmua, 1970’li yıllara damgasını vuracak olan “Tanrıdağı Kadar Türk-Hıra Dağı Kadar Müslüman” kimliğini öne çıkartmış ve Türklük ile Müslümanlığa eşit değerler atfetmişti.

2.3.1.1.11. Türk Amacı Mecmuası(1942-1943)

Türk kültür birliğinin sağlanması yolunda emek harcayan dergilerden biri de Türk Kültür Birliğinin dergisi olarak İstanbul’da yayımlanan Türk Amacı Mecmuası idi. Türk Amacı Mecmuasının sahip ve müdürü, Ahmet Caferoğlu idi. Kapağı üzerinde yer alan çerçevenin üst yanında mecmuanın adı “**TÜRK AMACI**” ve onun altında da “Türk Kültür Birliği Mürevvicidir” ibaresi bulunmakta idi. Caferoğlu, Türk Amacı Mecmuasının yayın politikasını, “Türk topluluklarını tanıştırap kaynaştırarak kültür birliğini sağlamak” olarak belirlemişti. İlk sayısı 1942 Temmuz’unda yayımlanan Mecmua, sekiz ancak sayı çıkmıştı. Mecmuada yer alan konular genel itibarıyla Türk kültür ve tarihine ışık tutacak önemli şahsiyetlerden ve kültürel meselelerden seçilmişti.⁶⁹⁵

Ahmet Caferoğlu, Mecmuanın yayın politikası hakkında şunları söylemektedir: “Her bir milletin en kıymetli benliği ve varlığı, bilhassa kültüründe olduğundan, neşrine başladığımız Türk Amacı da doğrudan doğruya, Türk kültür birliğinin mürevvici ve kaynağı

⁶⁹⁵Maden, Sedat-Altunbay, Müzeyyen. (2016). “Türk Kültür Birliğinin Sağlanmasında Türk Amacı Dergisi”. *Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi Süreli Yayınlar Özel Sayısı*. Cilt: 7. Sayı: 4. ss. 1-12.

olarak Türklüğe hizmet edecektir. ⁶⁹⁶ Dolayısıyla tarih, dil, kültür birliği olan Türklerin ülkü birliğine hizmet etmek amacıyla Türk Amacı Mecmuasını yayımlamaya başlamıştı. ⁶⁹⁷

Türk Amacı Mecmuası, sadece sekiz sayı çıkmıştır. Böylece 1 Temmuz 1942 yılında başladığı yayın hayatını erkenden noktalarak kısa ömürlü mecmualardan biri olmuştu. Sahip ve müdürlüğünü Ahmet Caferoğlu'nun yaptığı ve kendisinin de yazılarla destek verdiği Türk Amacı Mecmuasının yazar kadrosu ise Prof. Dr. Fuat Köprülü, Kadircan Kafı, Dr. Abdullah Zihni Soysal, Muharrem Feyzi Togay, Dr. A. Okay, Ali Genceli, Fahrettin Çelik, Dr. Sadeddin Buluç, M. Halid Bayrı, F. Saltkan, C. Brockelmann, Prof. Dr. T. Alangu, Prof. Dr. A. Kadir İnan, Suzan Caferoğlu, Samim Kocagöz, Prof. Dr. Mecit Okay, Baycan Turanlı, V. L. Salcı, Dünder Akinal idi. Mecmuada en fazla yazısı olan yazar Muharrem Feyzi Togay'dır. ⁶⁹⁸

Mecmuanın beşinci sayısında "Milli Şefimiz İsmet İnönü" notuyla İsmet İnönü'ye ait bir fotoğraf basılmış, ayrıca "Cumhuriyetimizin On dokuz Yılı" başlığıyla Caferoğlu tarafından bir yazı yayımlanarak on dokuz yılda geline nokta özetlenmişti. ⁶⁹⁹ Mecmuanın altıncı sayısında ise "Dağıstan hürriyetinin emsalsiz mücahidi" notuyla Şeyh Şamil'e yer verilmiş aynı zamanda M. Feyzi Togay tarafından "Yakın Türk Tarihine Bir Bakış Şeyh Şamil" başlıklı bir yazı da yayımlanmıştı. ⁷⁰⁰

Mecmuada yer verilen temel konuların başında Türk dünyasına ve Türk kültürüne dair meseleler gelmektedir. Sekiz sayı çıkmasına rağmen Mecmuanın tamamında Türk dünyasına dair bilgilendirici yazıların geniş yer tuttuğu görülmektedir. Türk dünyası ile ilgili yazılar da kendi içinde incelendiğinde bunların da daha çok Türk dünyasındaki önemli isimler hakkında bilgi veren yazılar olduğu görülür. Mecmuada, önemli şahsiyetler kadar dile dair çıkan yazılara da yer verilmiştir. ⁷⁰¹

⁶⁹⁶ *Türk Amacı Mecmuası*. (1942). Sayı:1. (Temmuz). İstanbul.

⁶⁹⁷ Maden ve Altunbay, agm., 6.

⁶⁹⁸ Sefercioğlu, age., 28.

⁶⁹⁹ *Türk Amacı Mecmuası*. (1942). Sayı:5. (Kasım). İstanbul; Maden ve Altunbay, agm., 9

⁷⁰⁰ *Türk Amacı Mecmuası*. (1942). Sayı:6. (Aralık). İstanbul.

⁷⁰¹ Maden ve Altunbay, agm., 10 vd.

Türk Dil Kurumu, 2009 yılında Ahmet Caferoğlu'nun yayımını üstlendiği Türk Amacı Mecmuasının tıpkıbasımını yayımlamıştır. ⁷⁰²

2.3.1.1.12.Doğu Büyük Ülkü Dergisi (1942-1951)

Cumhuriyetin 19. yıldönümünde, Zonguldak ve çevresinde bir kültür ve sanat yumağı oluşturacak olan Doğu Büyük Ülkü Dergisi, 29 Ekim 1942'de Zonguldak'ta yayımlanmaya başlamış ve 15 Ağustos 1951 tarihine kadar yayın hayatında kalmıştı. Deneyimli ve usta bir gazeteci olan Tahir Akın Karauğuz tarafından idare edilen dergi bu süre içinde 96 sayı neşredilmişti. Derginin kapağında, en üst bölümünde ay-yıldızın yaydığı bir ışın demeti ve önündeki “**DOĞU**” yazısından oluşan bir logosu vardı. Bu logonun altında da “Büyük Ülkü Gazetesi” ibaresi yer almakta idi. Dergi adının altında da Akın Karauğuz'un adı bulunmakta idi. ⁷⁰³ Derginin kapak kompozisyonları da zamanın ünlü ressamı Münif Fehim, Ramiz Gökçe ve Ratip Tahir Burak tarafından süslenmekteydi. Sayfa sayısı 48 ile 96 sayfa arasında değişen Derginin son sayısı ise 240 sayfa olarak çıkmıştı.

Doğu Dergisi, bünyesinde yer alan, ülke çapında pek çok yazar, şair ve sanatçı ve onlara katılan Zonguldaklı gençlerle, 1942-1951 yılları arasında ülke kültürüne damgasını vurmuş, sadece Zonguldak ve çevresinde değil, Ankara, İstanbul gibi büyük illerimizde okurları olan bir Doğu ekolü yaratmıştı. Zonguldak'ın kültürel yaşamına büyük katkıları olan bu dergi için, Karauğuz; “Doğu'da ustalarla gençler yan yanadır; o benim değil, içersinde yazıları olan kalemlerin eseridir.” demişti.

Doğu Büyük Ülkü Dergisinin sahibi ve yazı işleri müdürü Tahir Akın Karauğuz olup derginin geniş bir yazı kadrosu vardı. ⁷⁰⁴ Mehmet Emin Yurdakul, Abdülkadir İnan, Abdülkadir Karahan, Ahmet Naim Çıladır, Aka Gündüz, Akın Karauğuz, Ali Nihat Tarlan, Ali Nüzhet Göksel, Basri Gocul, Behçet Kemal Çağlar, Cafer Seydahmet Kırimer, Edip Ayel, Emin Çakıroğlu, Enver Behnan Şapolyo, Fahrettin Kerim Gökay, Fındıkoğlu Ziyaddin Fahri, H. Ferit Cansever, Halide Edip Adivar, Halil Soyuer, Halim Yağcıoğlu, Hüseyin Namık Orkun, İbrahim

⁷⁰²Türk Dil Kurumu.(2009). *Türk Amacı 1-8*. (Tıpkıbasım). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

⁷⁰³Doğu Büyük Ülkü Dergisi.(1942). Sayı: 1. (Ekim).

⁷⁰⁴Doğu Büyük Ülkü Dergisi.(1942). Sayı: 2. (Kasım-Aralık).

Zeki Burdurlu, İsfendiyar Baruönü, İsmail Habib Sevük, Kazım Nami Duru, Mahmut Esat Bozkurt, Mehmet Emin Erişirgil, Nebil Buharalı, Necdet Rüştü Efe, Necip Fazıl Kısakürek, Nurettin Artam, Orhan Seyfi Orhon, Orhan Şaik Gökyay, Osman Attila Peyami Safa, Rebii Barkın, Remzi Oğuz Arık, Sabahattin Selek, Turhan Oğuzkan, Yusuf Ziya Ortaç, Zeki Velidi Togan, Ziya Özkaynak, gibi önemli simalar yazı ve şiirleri ile dergiye güç katmışlardı.⁷⁰⁵ Bu geniş kadronun, başka yerde yayımlanmayan, sadece Doğu dergisi için kaleme aldıkları yazılar yer almıştı.

Doğu Büyük Ülkü Dergisinin en ilgi çeken yayın etkinliği, "Türkçülük nedir?" sorulu bir anket düzenlemesi olmuş ve bu ankete Cafer Seydahmet Kırimer, Hasan Ferit Cansever, Fındıkoğlu Ziyaeddin Fahri, Hamdullah Suphi Tanrıöver, İsmail Habib Sevük, M. Şerif Korkut gibi ünlü kişiler katılmış, Türkçülüğe ilişkin görüşlerini bildirmişlerdi.

Karauğuz, usta kalemlerin yanısıra genç şairleri Doğu dergisinin bünyesinde toplayarak, onlara olabildiğince kucağını açmıştı. Birçok tanınmış şairin, Ceyhun Atıf Kansu, Çetin Altan, Halil Soyuer, Halim Yağcıoğlu, İbrahim Zeki Burdurlu, İlhan Geçer, İlhan Berk, Ümit Yaşar Oğuzcan, Rüştü Onur, Muzaffer Tayyip Uslu ve daha birçoğunun ilk şiirleri ve yazıları Doğu'da yayımlandı. Dergi, İkinci Dünya Harbi sonrasında, pek çok Zonguldaklıya ve Türk okuruna edebiyat ve sanat zevkini aşlamış, Zonguldak'ta kültürel bir dinamizmin gelişmesine öncülük etmişti.

A. Hatipoğlu, 1944 yılındaki bir yazısında Karauğuz'u şöyle tanımlamıştı: "Doğu'yu çıkartan Karauğuz, Zonguldak'da matbaacılığın İbrahim Müteferrika'sı, gazeteciliğin Ahmet Mithat Efendi'sidir. O, kendini gönüllü olarak bu işe vermiş ve çok zaman hasbi çalışmalarla, harcını bizzat yoğurduğu, taşını, toprağını, tuğlasını bizzat çektiği, malzemesini bizzat hazırladığı bir kültür abidesini Karaelmas yurdunun bağrında ilk defa yükseltmiştir. Bu abidenin adı: Gazete'dir. Doğu sahibinin, yurt davasında nefsinin harcarcasına yaptığı çeşitli hizmetleri bir tarafa bırakıp, onu sadece bu abidenin tek mimarı, tek kalfası ve nihayet tek

⁷⁰⁵Sefercioğlu, *age.*, 29.

işçisi olarak mütalaa edersek o, Zonguldak ve Türk matbuat tarihindeki şerefli yerini almıştır.”

Enver Behnan Şapolyo da 1950 yılındaki bir yazısında Doğu Mecmuası için şunları yazmıştı:⁷⁰⁶“O yıllarda İstanbul'da dahi eşi bulunmayan, olgun yazılar, şiirler ve resimlerle dolu bu dergiyi, Zonguldak gibi Anadolu'nun küçük bir şehrinde yayımlamayı başaran yegane insan Karauğuz oldu. Büyük şehir gençleri, modern şiir, yeni nazım diye sapık yolların karanlığına daldıkları bir sırada, Doğu dergisinin etrafına toplananlar memlekette bir kültür meşalesi oldular. Dergide çıkan makalelerde, şiirlerde, felsefi yazılarda, vatanın güzellikleri araştırıldı; Türk milletinin ruhu, milli kültürümüz incelendi. Böylece Doğu, Yeni Mecmua'dan sonra ülkemizde bir milli ekol yarattı; milliyetçilik idealinin sembolü oldu. ”

Anadolu'da çıkarılan nitelikli dergilerden bir olan Büyük Ülkü Dergisi, mali imkansızlıklar nedeniyle 1951 yılında yayın hayatına son vermek zorunda kalmıştı. ⁷⁰⁷

2.3.1.1.13.Gök-Börü Dergisi (1942-1943)

Gök-Börü Dergisi, Reha Oğuz Türkkkan tarafından 5 Kasım 1942'de neşredilmeye başlanmıştı. 15 günde bir yayımlanmış olan Derginin ilk sayısında kapağının en üstünde, tek satır halinde “HER İRKİN ÜSTÜNDE TÜRK İRKİ” söylemi ve onun altında iri harflerle **GÖK-BÖRÜ** logosu verilmişti. Logonun altında da Türk Tarihi ve kültürüyle ilgili bir çizim yer almakta idi. Logonun altında ay-yıldız, içinde Bozkurt ve yine ay-yıldız üzerine çizilmiş ok ve yay; 1. Sayının çizimlerinden biri idi. Yine ay-yıldızın sağına ve soluna gelecek şekilde “Gök-Börü (Bozkurt) Türklüğün Kurtuluş, Birlik ve Zafer Remzidir!” sloganına yer verilmişti. Yazının altında da Bozkurt'un öncülüğünde Kür-Şad ve yiğitlerinin cenge gidişleri resmedilmiş, dergide yer alan yazılar ve yazarlarının altına da “Çıkartan: R. OĞUZ TÜRKKAN” yazısı yazılmıştı. İlk sayıda C. Savaş Fer, R. Oğuz Türkkkan, Zeki Velidi, Ş. Raşit Hatipoğlu, A. Yalçın, Altunbay, Besim Atalay, Reşat Nuri Gültekin, Halit Bayrı, Abdülkadir İnan, S. A, O. Bozkurt, M. Öztürk ve Tespihçioğlu'na

⁷⁰⁶Tahir Karauğuz'un Yaşamı ve Eserleri için bkz. tahirkarauguz.com/yasami.html; Karauğuz, Doğu. (2011). *Kuvay-ı Milliye Ruhuyla Bir Ömür*. İstanbul.

⁷⁰⁷Dergi hakkında ayrıntılı bilgi almak için bk. Karauğuz, Doğu. (2006). “Türkçülüğün Zonguldak'tan Yükselen Sesi: Doğu Dergisi”. *Türk Yurdu*. Sayı: 230. (Ekim). ss. 59-67.

ait yazılara yer verilmiş ve San'an, Cemal Oğuz Öcal'ın şiirleri ile Cemal Nadir'in karikatürleri de ilk sayıda okuyucu ile buluşmuştu.⁷⁰⁸

Gök-Börü Dergisinin sahibi ve yazı işleri müdürü Reha Oğuz Türkkan'dı. Yazarları arasında Mustafa Hakkı Akansel, Nuri Akgün, Mehmet Altunbay, Besim Atalay, Süreyya Aygün, Mehmet Halit Bayrı, Mahmut Esat Bozkurt, Nebil Buharalı, Cihat Savaş Fer, Şevket Raşit Hatiboğlu, Abdülkadir İnan, Kadioğlu, Hayrettin Karan, Mahmut R. Kösemihal, Akdes Nimet Kurat, Reha Kurtuluş, Tahir Olgaç, Sofuoğlu M. Zeki, Ziya Tataç, Tesbihçioğlu, Zeki Velidi Togan, Osman Turan, R. Oğuz Türkkan, M. Şakir Ülkütaşır ve Tevfik Zarakol idi. Çok sayıda şairin şiirlerine yer verilen derginin her sayısında karikatür de yayımlanmıştı.

Reha Oğuz Türkkan, Gök-Börü Dergisini anlaşmazlık yüzünden kapanan Bozkurt Dergisi'nin devamı olarak çıkartmıştı.⁷⁰⁹ Zira bu yüzden Hüseyin Nihal Atsız ile ciddi bir anlaşmazlık yaşanmış ve ikili arasındaki sürtüşme başta Gök-Börü olmak üzere dönemin gazete ve mecmualarına da taşınmıştı.

Cihat Savaş Fer, Gök-Börünün ilk sayısında "Hesap Veriyoruz" başlıklı yazısıyla Bozkurt Mecmuasının kapanmasından sonra diğer Türkçülerle yaşanan olayların perde arkasını anlatmıştı. C. Savaş Fer, Bozkurt dergisi yayınlanırken yazı arkadaşlarından Nihal Atsız'ı, Çınaraltıcıları ve Bozkurt dergisinin sahibi Nurullah Barıman'ı dergiden çıkarttıklarını, Atsız ve Barıman'ın Bozkurt adını kullanarak başka bir dergi çıkarmaya çalıştıklarını ve kendi aleyhlerinde yazılar yazarak iftiralarda bulunduklarını belirterek, kendilerinin de buna karşılık Cumhuriyet ve Tasvir-i Efkâr gazetelerine bir açıklama yazısı göndererek cevap verdiklerini yazmıştı. Ancak okuyucuların büyük bir kısmının bu yazılardan habersiz olduğunu, Bozkurtçulara karşı olumsuz bir hava yaratıldığını ve bu durumda kendilerini son bir kez anlatma zorunluluğunu hissettiklerini belirttikten sonra Nihal Atsız ile aralarındaki ihtilafı anlatmış, bir nevi savunmalarını yapmıştı.

C. Savaş Fer, 35'ten beri Türkkan etrafında bir araya gelen idealist gençlerin adeta suç sayılan Türkçülüğü tekrar canlandırmaya karar verdiklerinde, bu dergi için Türkçülerden

⁷⁰⁸Gök-Börü Dergisi. (1942). Sayı:1, İstanbul.

⁷⁰⁹Darendelioğlu, age., 230.

yardım istediklerini, Atsız da dahil olmak üzere birçok kişinin vazgeçmeleri için telkinlerde bulunduğunu ve yardım etmediklerini, yayınlanmış şiirleri için bile müstear bir imza konulmasını şart koştuklarını belirterek bu zorlu sürece tek başlarına girdiklerini aktarmıştı. Ergenekon dergisini çıkarttıklarında Atsız, Barıman, İsmet Rasin Tümtürk ve Çınaraltıcıların ortalıkta görünmediklerini, derginin dördüncü sayısında kapatıldığını, Bozkurt Mecmuası yayına başladığında ise ikinci sayısında kapatıldığını belirten C. S. Fer, Türkçü hareketin güç kazanmaya başladığını ve şimdi “hakiki Bozkurtlarla” beraber Gök-Börüyü yayımlamaya başladıklarını söyledikten sonra Atsız ile aralarındaki husûmetin nedenini de şöyle açıklamıştı: İlk tanıdıklarında davasında samimi fakat iradesi zayıf ve hislerine mağlup bir insan olarak değerlendirdikleri Atsız’ın, kendisinin lider olarak kabul edilmesini istediğini, Onların da bunu kabul etmemesi üzerine Reha Oğuz Türkkkan ve arkadaşlarına düşman olduğunu ve bu yüzden ilişkilerinin koptuğunu anlatmıştı. Fer; Barıman ile ilgili olarak da O’nun Lise 2’de öğrenim gören bir öğrenci olduğunu, sonraları katip olarak dergide çalıştığını, herkesin güvenini kazandığını, derginin kanuni sahibi Mustafa Kızılsu’nun askere gitmesiyle Derginin Barıman’a devredildiğini, Türkkkan askere gidince de Barıman’ın derginin paralarını yediğini, bunun da ilişkilerinin bozulmasının sebep olduğunu iddia etmişti.

Anlatılanlardan, Türkçüler arasında bir iktidar ve güç savaşı yaşandığı, bu savaşın 1940’larda iyice kızıştığı hatta tarafların birbirlerini Türk olmamakla itham etmeye kadar götürdükleri görülmektedir. Zira Türkkkan Atsız’ı yeterince brakisefal bulmadığını açıklamış, Atsız ise Türkkkan’ın atalarının Anadolu’daki bir Ermeni köyünden olduklarını iddia edip kendisine “Ermenikan” denmesinin daha doğru olacağını söylemişti. Birbirlerini alt etmek için ilişkilerini ve yaşadıklarını ifşa etmekten çekinmeyen bu iki isim, art arda broşürler çıkararak kendilerini aklamaya çalışmışlardı. Atsız, C. Savaş Fer’in Gök-Börüdeki bu yazısından sonra “Hesap Böyle Verilir” broşürünü yayınlamış, Türkkkan ise bu broşüre “Kuyruk Acısı” broşürü ⁷¹⁰ ile karşılık vermişti. ⁷¹¹Hüseyin Nihal Atsız ve Reha Oğuz Türkkkan’ın aralarında yaşanan bu rekabet ve kavganın, Türkçülük fikriyatına verdiği hasar

⁷¹⁰Gök-Börü. (1943). Sayı: 11.(Nisan). İstanbul, 1.

⁷¹¹Gök-Börü. (1942). Sayı: 1.(Kasım). İstanbul, 2; Çılgın, Canan. (2011).*Tek Parti Döneminde Yayınlanan Irkçı Turancı İçerikli Dergilerin İncelemesi (Orhun, Bozkurt, Ergenekon, Gök-Börü)*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul,126 vd.

aşıkardır. Solcu, Komünist çevreler, Türkçüler arasında yaşanan bu ayrılıktan istifade etmişler, sol fikriyatta yayın yapan mecmualar ve yazarlar, Nihal Atsız ve Oğuz Türkkan başta olmak üzere, Türkçülüğe ve Milliyetçiliğe daha çok yüklenmişlerdi.

Bozkurt'un kapanmasından sonra Reha Oğuz Türkkan tarafından çıkarılan Gök-Börü, önsözünde "Öz Türkler tarafından çıkarılan ve gene Öz Türklerin olan bu dergi en temiz ve en koyu manası ile milliyetçidir. '" denilmekte ve kendilerinin bir "bozkurt" oldukları ve ırklarının yolunda korkmadan yol almaya devam edecekleri belirtilmişti.

Gök-Börü Dergisinin bütün Türkçülerin remzi olduğunu, Türklerin soylarının Bozkurt'tan geldiğine inandıklarını ve yalnız bu soydan gelenlerin kurt başlı bayrağın etrafında toplandığını ifade etmiş ve bu ruhun tecelli ettiği kişilere örnek olarak da İl-teriş Kutluk Kağan, Atilla, Çingiz, Alparslan, Timur ve Atatürk verilmişti.

Gök-Börüde yazılan yazılar değerlendirildiğinde birinci grupta Türkçülük/milliyetçilik söylemi yer almakta idi. Başta Reha Oğuz Türkkan olmak üzere Mahmut Esat Bozkurt, Prof. Dr. Fındıkoğlu'nun kaleme aldığı yazılar dikkat çekmektedir. Örneğin Reha Oğuz Türkkan'ın; "Türkçülüğe bakışlar"⁷¹², "Milliyetçiliğe Doğru"⁷¹³, "İlerleyen Türkçülük"⁷¹⁴, "İş halinde milliyetçilik"⁷¹⁵, "Büyük Türklük"⁷¹⁶ gibi yazılarının yanı sıra Mahmut Esat Bozkurt'un "Milliyetçilerin Cevabı",⁷¹⁷ ve Prof. Dr. Fındıkoğlu'nun da "Milliyetçilik Etrafında Neşriyat"⁷¹⁸ başlıklı yazıları gösterilebilir.

Militarizm konusunda; Nuri Akgün'ün "Savaş ve İnsanlık"⁷¹⁹ yazısı ile Komünizm karşıtlığıyla ilgili Reha Oğuz Türkkan'ın "Solcu Sapıklara Bozkurt Cevabı: Gök-Börü"⁷²⁰ ve "Rus mucizesinden ders"⁷²¹ başlıklı yazılar içerik bakımından dikkate değer yazılar idi.

⁷¹²Gök-Börü Dergisi. (1942). Sayı:1.(Kasım). İstanbul, 5.

⁷¹³Gök-Börü Dergisi. (1942). Sayı:4. (Aralık). İstanbul, 12.

⁷¹⁴Gök-Börü Dergisi. (1943). Sayı:11.(Nisan). İstanbul, 1.

⁷¹⁵Gök-Börü Dergisi. (1943). Sayı 12.(Mayıs). İstanbul, 1.

⁷¹⁶Gök-Börü Dergisi. (1943). Sayı 12.(Mayıs). İstanbul,2.

⁷¹⁷Gök-Börü Dergisi. (1942). Sayı 3. (Aralık). İstanbul, 12.

⁷¹⁸Gök-Börü Dergisi. (1943). Sayı 8.(Mart). İstanbul, 17.

⁷¹⁹Gök-Börü Dergisi. (1942). Sayı 2.(Aralık). İstanbul, 12.

⁷²⁰Gök-Börü Dergisi. (1943). Sayı 5.(Ocak). İstanbul, 1.

⁷²¹Gök-Börü Dergisi. (1943). Sayı 7.(Şubat). İstanbul, 13.

Gök-Börüde önemli konu başlıklarından biri de gençlik üzerine yazılanlardı. Bunlar; M. Zeki Sofuoğlu'nun "Kökten bir değişiklik lazım"⁷²², Reha Oğuz Türkkkan'ın "Yabancı Ülkelerde Terbiye Sistemleri ve Gençlik"⁷²³, "Yarının Genci"⁷²⁴, "Yabancı Ülkelerde Terbiye ve Gençlik Sistemleri"⁷²⁵, "Yabancı ülkelerde terbiye sistemleri ve gençlik-İngiltere"⁷²⁶ ve Kemal Hakkı Kut'un "Gençlik Davasının Maarif Cephesinden Tetkiki"⁷²⁷ konularında yaptıkları kıyaslama ve Türk gencinin içinde bulunduğu sıkıntılar irdelenmişti.

Belki de en önemli konu başlığı ırkçılık üzerine yazılanlardı. Zira bugün bile milliyetçiliği ırkçılık olarak anlayanlara da cevap mahiyetinde yazılmış olan makaleler şunlardı: Dr. A. N. Y.'nin "İrkçılığın Doğru Olduğunu İspat Ediyorum!"⁷²⁸, Prof. Dr. Süreyya Aygün'ün "Saf İrklar Meselesi"⁷²⁹ ve "Saf İrkçılar Meselesi"⁷³⁰, Dr. Tevfik Zarakol'un "Türk Tarihinden İrkçılığa"⁷³¹, Reha Oğuz Türkkkan'ın da "İleri Millet, Üstün İrk"⁷³², "İrk ve İrkçılık"⁷³³, "İrklar Psikolojisi bakımından da birbirlerinden farklıdır"⁷³⁴.

Dergi, yayımlandığı ilk günden itibaren dağıtım işlerinden yakınmıştı. Son sayılarında da zamanında kağıt sağlayamamaktan dolayı belirlenen günlerde dergiyi çıkaramama durumu ile karşı karşıya kalmıştı. Bunların ötesinde dönemin siyasetindeki ani değişim ve dönüşlerine ayak uyduramayan Gök-Börü, iktidarın hışmına uğrayan yayın organlarından biri olmuş ve 12. sayıdan sonra 20 Mayıs 1943'te Örfi İdare Komutanlığı kararıyla süresiz olarak kapatılmıştır.⁷³⁵

⁷²²Gök-Börü Dergisi. (1943). Sayı 5.(Ocak). İstanbul, 9.

⁷²³Gök-Börü Dergisi. (1943). Sayı 5.(Ocak). İstanbul, 9.

⁷²⁴Gök-Börü Dergisi. (1943). Sayı 6.(Şubat). İstanbul, 1.

⁷²⁵Gök-Börü Dergisi. (1943). Sayı 7.(Şubat). İstanbul, 11.

⁷²⁶Gök-Börü Dergisi. (1943). Sayı 8.(Mart). İstanbul, 17.

⁷²⁷Gök-Börü Dergisi. (1943). Sayı 6.(Şubat). İstanbul, 18.

⁷²⁸Gök-Börü Dergisi. (1943). Sayı 7.(Şubat). İstanbul, 13.

⁷²⁹Gök-Börü Dergisi. (1943). Sayı 12.(Mayıs). İstanbul, 14.

⁷³⁰Gök-Börü Dergisi. (1943). Sayı 8.(Mart). İstanbul, 4.

⁷³¹Gök-Börü Dergisi. (1943). Sayı 12.(Mayıs). İstanbul, 5.

⁷³²Gök-Börü Dergisi. (1943). Sayı 10.(Nisan). İstanbul, 1.

⁷³³Gök-Börü Dergisi. (1943). Sayı 10.(Nisan). İstanbul, 6.

⁷³⁴Gök-Börü Dergisi. (1943). Sayı 12.(Mayıs). İstanbul, 8.

⁷³⁵Ayın Tarihi. (1943). Sayı: 115. (Haziran). Ankara, 338; Sefercioğlu, age., 31; Göz, agm., 8.

2.3.1.1.14. Türkçülük Dergisi (1946)

Türkçülük Dergisi 1946 yılının ocak ayında yayına çıkmıştır. Kısa ömürlü bir dergi olan Türkçülük Dergisinin başlıca yazarları; Remzi Oğuz Arık, Ömer Tekinoğlu, Abbas Altınkaş, Bekir Berk, Zeki Sofuoğlu gibi isimlerdir.⁷³⁶

2.3.1.1.15. Kızılma Dergisi (1947-1948)

Kızılma Dergisi haftalık olarak çıkan bir dergi idi. İstanbul'da yayınlanmıştı. İlk sayısı 31 Ekim 1947'de çıkmıştı.⁷³⁷ Mustafa Müftüoğlu tarafından çıkartılan derginin kapağında; "Cuma Günleri Çıkar Siyasi Milliyetçi Dergi" ibaresi yer almakta idi. **KIZILMA** başlığının alt sağ tarafında bir kurt resmi yer almakta ve dergide yer alan yazı ve yazarların isimlerinin bulunduğu "Bu Sayıda" kutucuğu bulunmaktaydı. Her sayıda önemli bir simanın yazısı dolayısıyla büyük bir çerçeve içinde resmi ve yazısının adı yer almıştı. Örneğin, 14 Kasım 1947 tarihli 3. Sayı kapağında Hüseyin Nihal Atsız'ın resmi yer almakta ve "Atsız'la Konuştum!", "Kıymetli Türkçünün Memleket Meselelerine Dair Şayanı Dikkat Fikirleri..." yazılı idi.⁷³⁸

Kızılma Dergisi, yayın hayatına etkili bir şekilde girmiş ve yayınlandıktan on beş gün sonra Moskova Radyosu tarafından şiddetli bir şekilde tenkit edilmişti. Adını Ziya Gökalp'in "Kızılma" adlı eserinden alan derginin başlıca yazarları; Prof. Abdülkadir İnan, Emekli General Emir Erkilet, Tefik Noyan, Hüseyin Nihal Atsız, Nejdettin Sançar, Zeki Sofuoğlu, Nebil Buharalı, Selahattin Ertürk, M. Halit Bayri, Hasan Ferit Cansever, Münir Haymana, İlhan Darendelioğlu, Mustafa Müftüoğlu gibi isimlerden oluşuyordu.⁷³⁹ Kızılma Dergisi, 13 Şubat 1948'de son sayısını yayınladıktan sonra yayın hayatından çekilmişti.⁷⁴⁰

⁷³⁶Darendelioğlu, *age.*, 232.

⁷³⁷*Kızılma Dergisi*.(1947). Sayı: 1 (31 Ekim Cuma). İstanbul.

⁷³⁸*Kızılma Dergisi*.(1947). Sayı: 3 (14 Kasım Cuma). İstanbul.

⁷³⁹Darendelioğlu, *age.*,232.

⁷⁴⁰*Kızılma Dergisi*.(1948). Sayı: 16 (13 Şubat Cuma). İstanbul.

2.3.1.1.16.Hareket Dergisi

Nurettin Topçu'nun "Hareket Felsefesi"ni oluşturacağı dergidir. Bir kültür, sanat, fikir dergisi olarak tanımlayabileceğimiz Hareket Dergisi'nin ilk sayısı Şubat 1939'da çıkmıştı. Bu ilk 7. sayıdan sonra yayınına ara veren dergi 8. sayısı ile Aralık 1942'de tekrar yayına girmiş, 9. sayısını Şubat 1943'te yayımlamıştı. 10-12. sayıları da Mart-Mayıs 1943 tarihleri arasında çıkan Hareket, Mart 1947'ye kadar yayınlanmamıştı. 13. sayısı Mart 1947'de yayınlanan dergi Haziran 1949'daki 40. sayısına kadar yayın hayatında kalmayı başaramamıştı. Dergi bundan sonraki dönem içinde de fasılalarla 1982 yılına kadar 187 sayı çıkararak okuyucularıyla buluşmuştu. Derginin 12. sayısına kadar kapağında kapağında en üstte dergi adı **HAREKET** başlığı, altında da "Fikir-Sanat" ve daha aşağıda da yazı ve yazarların isimlerine yer verilmişti.⁷⁴¹Hareket Dergisinin yazar kadrosu; Mehmet Kaplan, Hilmi Ziya Ülken, Ahmet Kabaklı, Ali Fuad Başgil, İsmail Kara, Beşir Ayvazoğlu, Mükrimin Halil Yinanç, Süleyman Uludağ, Ayhan Songar, Halit Refiğ, Yaşar Nuri Öztürk, Orhan Okay, Mustafa Kara, Cemil Meriç, Emin Işık, Hüseyin Hatemi, Hüsrev Hatemi, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Fahreddin Kerim Gökay, İslamoğlu Ali Münif, Hüseyin Batuhan, Remzi Oğuz Arık Cahit Okurer, Osman Nedim Tuna, Mehmet Ulaş, Lütfi Bornovalı gibi isimlerin de yayımlanmış yazıları mevcuttu. Ayrıca, röportajlara ve Batı ve Doğu dillerinden çeviri yazılara yer verilmişti. Stefan Zweig, Oscar Wilde, Paul Valery, René Wellek, Leo Tolstoy, Rabindranath Tagore, Jacques Prévert, Edgar Allen Poe, Blaise Pascal, Charles Péguy, Frederick Mayer, André Maurois, Irving Kristol, Karl Jaspers, Emmanuel Kant, Victor Hugo, Charles Baudelaire, Raymond Aron, Julien Benda, Anton Chekhov, Miguel de Unamuno, Will Durant, Mahatma Gandhi, André Gide tercüme metinleri dergide yer alan yabancı yazarlardan bazıları idi.⁷⁴²

Hareket dergisi ırkçı/Türkçü anlayışa karşı, kavim ve din düşüncesini bünyesinde barındıran, vatan düşüncesiyle yoğrulmuş Türk milliyetçiliğini savunmayı vatandaşlık görevi sayan bir çizgi oluşturmayı amaçlamıştı. Hareket dergisi, bu nedenle Ziya Gökalp-Nihal Atsız çizgisinin savunduğu ırkçı/Türkçü ve Turancı milliyetçilik anlayışı ve batılılaşma idealine karşı; Yahya Kemal, Mükrimin Halil Yinanç, Hilmi Ziya Ülken, Remzi Oğuz Arık'ın oluşturduğu

⁷⁴¹Hareket Dergisi.(1943).Sayı: 12. (Mayıs). İstanbul.

⁷⁴²Darendelioğlu, age.,236; www.islamdusuncesi.net › Dergiler:Hareket Dergisi 1939-1982.

Anadolu milliyetçiliğini savunmuştu. Ancak Dergi, İslam’a olan tüm ilgisine rağmen, İslamcı bir çizgide olmamış, Oğuz kavmini İslam ahlakı ile bütünleştirerek Türk kavmini Türk Milleti haline getiren Anadolu topraklarını veya Türkiye'nin fiziki değerini ve Türk milliyetçiliğini İslami akımlardan üstün görmüş ve hatta ümmetçiliği milli hedefler için zararlı bir cereyan olarak telakki etmişti.

2.3.1.1.17.ÖzleyişDergisi

Özleyiş Dergisi, 1944-45 “İrkçılık-Turancılık” davası ardından yayın hayatına giren ilk Türkçü dergilerden biri olup Zeki Sofuoğlu tarafından 1946 yılının Ekim ayında Ankara'da çıkarılmaya başlanmıştı.⁷⁴³ Yazı işleri müdürlüğünü Hikmet Tanyu yürütüyordu.⁷⁴⁴ Dergiye Özleyiş ismi, Prof. Dr. Remzi Oğuz Arık tarafından verilmişti. Kapağının üst ve sol tarafında kalın, renkli bir Türk desenli şerit, kalan bölümün üst kesiminde **ÖZLEYİŞ** dergi adı ile “Bilim-Sanat-Ülkü” dergisi olduğu vurgulanmıştı.

Özleyiş; Ekim 1946’da aylık dergi olarak yayımlanmaya başlamış ve 5. sayısından itibaren on beş günde bir çıkarılmaya başlanmıştır. İlk sayıdaki “Özleyiş ve Çağırış” adlı yazıyla Remzi Oğuz Arık; derginin Türk vatanına, milli değerlere ve Atatürk’e olan bağlılığını vurgulamış ve çizgisini de açıklamıştı.⁷⁴⁵

Yazar kadrosunda dönemin tanınmış simaları yer almaktaydı. Bunlar; Remzi Oğuz Arık, Necati Akder, Atsız, M. Ş Korkut, Hüseyin Namık Orkun, Sofuoğlu M. Zeki, Hikmet Tanyu, Tacettin M. Önger, Halit Tarancı, Aydın Yalçın, Sait Tahsin Tekeli, Selahattin Çoruh, Kemal Edip Kürkçüoğlu, Nejdett Sançar, Tevetoğlu, Hakkı Kamil Beşe, Samet Ağaoğlu, Abdullah Savaç, Sadi Yaver Ataman, Cezmi Türk, Arif Nihat Asya, Karamağaralı Halûk, Ali Nüzhet Göksel, Erhan Löker, Mahmut Ragıp Gazimihal, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Nefi Koryürek, Elmas Yıldırım, Orhan Gökova, Selahattin Ertürk, İsmail Hakkı Yılanlıoğlu, Fahriye Yılanlıoğlu, Mukadder Çiftfiliz, M. Uluğ Turanlıoğlu, A. Haydar Yeşilyurt, Kümbetlioğlu Hikmet, Yusuf

⁷⁴³Özleyiş Dergisi.(1946).Sayı: 1. (Ekim). Ankara.

⁷⁴⁴Gökşen, Baha'nur Garan- Gökşen, Erol.(2016). “1923’ten 1960’a Kadar Ankara’da Çıkan Edebiyat-Kültür ve Sanat Dergileri Üzerine Tanıtıcı Bir Kaynakça Denemesi 1”. *Kültürel Mirasın İzinde*.(Haz: Gonca Gökalp Alpaslan, Pelin Şahin Tekinalpankara). Ankara, 185 vd.

⁷⁴⁵Arık, R.Oğuz.(1946). “Özleyiş ve Çağırış”. *Özleyiş Dergisi*., Sayı: 1. (Ekim). Ankara, 2.

Kadıoğlu, A. Celal Şimşek, Şevki Berker ve Osman Atilla idi. ⁷⁴⁶ Özleyiş Dergisi, 15 sayı yayınlanmış ve derginin son sayısı 1947 yılının Kasım ayında çıkmıştı. ⁷⁴⁷

2.3.1.1.18. Altın Işık Dergisi

Altın Işık Dergisi, 15 Ocak 1947'de İstanbul'da yayınlanmaya başlamış Türkçü bir dergidir. Sahibi İhsan Koloğlu'dur. Yaz işleri müdürlüğünü M. Fahrettin Kızıoğlu üstlenmişti. ⁷⁴⁸ Ziya Gökalp'ın ortaya koyduğu fikirler ve Altın Işık adlı eserinden esinlenilerek adı konulan Dergi; 8 sayı çıkabilmiş ve 25 Eylül 1947'de yayın hayatına veda etmişti. ⁷⁴⁹ Derginin kapağında, bütün sayfayı çevreleyen, Türk desenli, rengi her sayıda değiştirilen, kalın bir çerçeve vardı. Bu çerçevenin üst bölümünde büyük harflerle dergi adı **ALTIN IŞIK**, çerçeve içinde kalan dikdörtgen boşlukta yazı ve yazar adlarının bulunduğu "içindekiler", çerçevenin alt bölümündeki yuvarlak boşlukta ise "sayı" belirtilmişti. ⁷⁵⁰

İlk sayısında Atsız'a ait olan "Işık" adlı yazı, derginin amacını ve çizgisini belirleyen bir üslupla kaleme alınmıştı. Yazısında insanlığın "ışıksızlık" yaşadığını belirten Atsız, "ışık" kavramının Türk dilinde işlendiğini, hatta mitolojilerde bile ışığın tesiriyle doğan çocuğun Türklere zafer ve şeref getirdiğini ifade etmişti. Altın Işık dergisinin yayımlandığı dönemlerde Türk milletinin ışığa ihtiyaç duyduğunu düşünen Atsız, bunun nedenini şu cümlelerle açıklamıştı: "Yoksulluk ve hastalıkla, düşmanların kıyıcılığı ile yabancıların iftirası ve sinsiliği ile milli şuûrun kaybolması ve milli kültürün o kültürü korumağa memur edilenler tarafından kasten baltalanmasıyla tehlikeler içinde kalan Türk milleti, ilahi ışığa hiçbir zaman bu kadar muhtaç olmamıştı". Atsız, Altın Işık Dergisindeki yazıların, milli şuûra hizmet ettiği sürece ışığın ineceğini, dolayısıyla Altın Işık dergisindeki yazıların amacının da milli şuûrunu kaybetmiş Türk Milletine yeniden milli şuûrunun kazandırılması olduğunu ifade etmişti. ⁷⁵¹

⁷⁴⁶ Darendelioğlu, *age.*, 235.

⁷⁴⁷ Özleyiş Dergisinin son sayısı için bkz. *Özleyiş Dergisi*. (1947). Sayı: 15. (Kasım). Ankara.

⁷⁴⁸ *Altın Işık Dergisi*. (1947). Sayı: 1. (Ocak). İstanbul, 1..

⁷⁴⁹ Darendelioğlu, *age.*, 234; Sefercioğlu, *age.*, 33-34.

⁷⁵⁰ *Altın Işık Dergisi*. (1947). Sayı: 1. (Ocak). İstanbul.

⁷⁵¹ Atsız. (1947) "Işık". *Altın Işık Dergisi*. Sayı: 1. (Ocak). İstanbul, 1.

İhsan Koloğlu da “Altın Işık Yolu” adlı yazısında “Milliyetçiliğimiz, iftiharlarımızla dolu bir tarih gururu taşıdığı nisbette, ileri ve aydın Türkiye’nin yaratılması bahsinde istikbali de kucaklamaktadır. Maziye “Türklük şuuru”, hali “Türklüğün bugünkü davaları” ve istikbali de “yaratıcı ve yaşatıcı Türklük ruhu” olarak benimsiyoruz.” ifadeleriyle Altın Işık dergisinin düsturunu açıklamıştı.⁷⁵² Ayrıca Altın Işık yolunun belirli bir zümrenin ve kalıplaşmış bir zihniyetin ürünü olmadığını açıklayan Koloğlu, bütün Türkçüleri tek bir bayrak altında toplamak istediklerini ifade etmişti. Yazının sonunda geçen “Altın Işık, milliyetçiliği köklü bir şuur olarak ruhlarımıza sindirmek ve vicdanlarda imanlaştırmak yolunun yolcusudur.” diyerek derginin amacını ortaya koymuştu.⁷⁵³

Başlıca yazarları; Atsız, Muharrem Ergin, İsmail Hami Danişmend, Nejdet Sançar, Mehmet Halit Bayrı, Bekir Berk, Koloğlu İhsan, Kırzioğlu, M. Fahrettin, Balcıoğlu Refik, Nazan Danişmend, Hikmet Dizdaroğlu, Arif Nihat Asya, F. Tevetoğlu, Orhan Şaik Gökyay, Fındıkoğlu Ziyaeddin Fahri, Ercüment Berker, Cahide Turan, Hacıbaloğlu Nuri, Türkan Türk, Hatiboğlu Ali, Demirtaşoğlu Faruk Kadri (Timurtaş), ve Bahadır Dülger gibi önemli kalem sahipleri idi.⁷⁵⁴

2.3.1.1.19.Kürşad Dergisi

Kür-Şad Dergisi, 3 Nisan 1947’de yayılanmaya başlamıştı. Derginin sahibi, Karamağaralı Haluk Opan idi. Ankara’da yayınlanan Kür-Şad Dergisi, adını Göktürk hükümdar ailesine mensup ve II. Göktürk Devleti’nin kurulmasında etkili olan ve ihtilal hareketini başlatan Kür-Şad’ın Türk tarihindeki öneminden esinlenerek almış ve dergi kapağında bu hususiyet vurgulanmıştı. İlk sayısında dergi kapak sayfasının en üstünde “Dönersek Kahbeyiz Millet Yolunda Bir Azimetten” sloganı ve hemen altında dergi adı **KÜR ŞAD** ve onun da altında “Türkçü Dergi” ibaresi yer almış ve ortada da bir Bozkurt resmedilmişti.⁷⁵⁵ Sonraki sayılarda, değişik tarihi olay ve şahsiyetle ilgili olarak farklı bir

⁷⁵²Koloğlu, İhsan.(1947). “Altın Işık Yolu”, *Altın Işık Dergisi*. Sayı: 1. (Ocak). İstanbul, 7.

⁷⁵³Soğukömeroğulları, Mehmet. (2014). “Altın Işık” Dergisi Üzerine” *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (Nisan). Sayı: 31. ss.81-98, 82 vd.

⁷⁵⁴Özdoğan, age.,266.

⁷⁵⁵*Kür-Şad Dergisi*.(1947).Sayı: 1. (3 Nisan). Ankara; Sefercioğlu, 38.

resim yer almıştı.⁷⁵⁶Kısıtlı mali imkanlar nedeniyle 4 ve 5. sayıları bir arada olmak üzere 5 sayı çıkabilen Kür-Şad Dergisinin önemi, 1944-1947 yılları arasındaki Türkçülük davasıyla ilgili bazı savunmalardan ilk kez parçalar sunması idi.

Hüseyin Nihal Atsız, Hüseyin Namık Orkun, Arif Nihat Asya, Nejdett Sançar, Fethi Tevetoğlu, Çivicioğlu Arif (Hikmet Tanyu), Mustafa Aydınoglu (M. Zeki Sofuoğlu), Ağaoğlu Samet, Mehmet Altunbay, Fazıl Bayraktar, Bahadır Dülger, Karamağaralı Halûk, Hoccoğlu Selahattin Ertürk, Osman Attila, Ahmet Ellezoğlu, Abdullah Savaşoğlu (Savaşçı), Mehmet Balkan, Orhan Gökova, Gülahmedoğlu Azmi (Güleç), Ömer Ulusçutürk gibi isimleri bünyesinde toplayan Kür-Şad Dergisi⁷⁵⁷, 1947 yılının Kasım ayında 5. sayısını yayınladıktan sonra yayın hayatından çekilmişti.⁷⁵⁸

2.3.1.1.20.Kalem Dergisi

Kalem Dergisinin ilk sayısı, 1948 yılının Ağustos ayında Adana'da Enver Binokay daha sonra da Mevhibe Binokay tarafından çıkarılmıştı.⁷⁵⁹ Kalem Dergisi, Ağustos 1948 ile Şubat-Mart 1950 tarihleri arasında 15 sayı yayınlanmıştı.Kapağının üst bölümünde büyük harflerle dergi adı **KALEM** yazılmış, onun altında da “Milliyetçi Fikir ve Sanat Dergisi” ibaresi yer almıştı. Bunun altındaki boşlukta kimi zaman yazı ve yazı sahiplerini belirten “içindekiler” dizinine fakat çoğunlukla resimlere yer verilmişti.⁷⁶⁰

Dergi, büyük ihtimalle mali imkansızlıklar nedeniyle bazen iki sayı bir arada çıkmış dolayısıyla çıkış sıklığı da pek düzenli olmamıştı.

Dergide folklor yazıları, özellikle yörenin halk edebiyatı ürünleri ve halk şairleriyle ilgili yazılar da yer almıştı. Ayrıca halk eğitimi ve halk kültürüne yönelik Adana Halkevi tarafından gerçekleştirilen faaliyetler hakkında haber ve yorumlar da bulunmakta idi. Dergide birçok yazar ve şairin yazı, şiir ve hikayeleri yayımlanmıştı. Bu yazılar ve yazı sahipleri, Kalem

⁷⁵⁶Kür-Şad Dergisi.(1947).Sayı: 2. (3 Mayıs). Ankara.

⁷⁵⁷Darendelioğlu, age.,233.

⁷⁵⁸Kürşad Dergisi'nin son sayısı içinbkz. Kür-Şad Dergisi.(1947).Sayı:4-5. (Kasım). Ankara.

⁷⁵⁹Mengi, Mine.(1991). “Çukurova Halk Kültürüne Hizmet Eden Adana Dergileri”. II. Uluslararası Karacaoğlan ve Çukurova Halk Kültürü Sempozyumu, (20-24 Kasım). Adana. ss.369-374, 372 vd.

⁷⁶⁰Kalem Dergisi.(1947).Sayı:1. (Ağustos). Adana.

Dergisini yerel bir yayın organı olmaktan çıkartmış ve milli bir nitelik kazandırmıştı. Derginin yazı kadrosu ise Mustafa Bekir Demirkıran, Enver Binokay, Naci Kum Arif Nihat Asya, M. Zeki Sofuoğlu, R. Oğuz Arık, Ziya İlhan Zaimoğlu, Lütfi Oğuzcan, Ümit Yaşar Oğuzcan, Necmeddin Sefercioğlu, Cezmi Türk, Mustafa Arif Arık, Fahri Ersavaş, Lütfi Ayda, Yalçın Ceylanoğlu, Vehbi Cem Aşkun, İbrahim Zeki Burdurlu, Necati Enez Kahyaoğlu, Ayhan Hüenalp, D. Ali Güven, Hamit Salih Asyalı, Şevket Kutkan gibi isimlerden oluşmuştu.⁷⁶¹

Bu derginin bir özelliği de siyasi sebeplerle Adana'dan Edirne'ye sürgün edilen Bayrak şairi Arif Nihat Asya için bir özel sayı (4-5. sayı) çıkarması ve daha sonraki sayılarında Asya'nın Edirne'den gönderdiği "taşlama"ları yayımlamasıydı.⁷⁶² Ayrıca Remzi Oğuz Arık'ın komünizm ve tehlikesi hakkındaki dizi yazıları da önemli bir yer tutmakta idi.

2.3.1.1.21. Verim Dergisi

Verim Dergisinin ilk sayısı 1943 yılının Ekim ayında yayınlanmıştı. Dergi, Tan Gazetesi, Ses Dergisi, İnsanlık Dergisi, Yurt ve Dünya Dergisi, Adımlar Dergisi gibi sol neşriyatlarla komünizm ile ilgili meselerde münakaşalara girişmişti. Derginin başlıca yazarları; M. Ali Gökberk, Faruk Şükrü Yersel, Oğuz Öcal, Bahadır Dülger, Abdülkadir Karahan gibi isimlerdi.⁷⁶³

2.3.1.1.22. Türk Sazı Mecmuası

Türk Sazı Mecmuası, Orhun Mecmuasının devamı niteliğinde Hüseyin Nihal Atsız tarafından çıkartılan Türkçü dergilerden biri idi.⁷⁶⁴ Nihal Atsız, Derginin ilk sayfasında "Türk Sazı" başlıklı yazısında, derginin Atsız Mecmua ve Orhun Dergisinin bir devamı olduğunu söylemekte idi. Ancak Mecmuanın görünüşteki sahibi Reşide Sançar olarak geçmekte idi.

II. Dünya Harbinin yaşandığı günlerin siyaseti ve yürürlükteki Matbuat Kanununun katı tutumu nedeniyle Atsız ve Orhun Mecmuaları, İcra Vekilleri Heyeti kararıyla kapatılınca

⁷⁶¹Sefercioğlu, age.,39.

⁷⁶²Kalem Dergisi.(1947).Sayı:4-5. (Kasım-Aralık). Adana.

⁷⁶³Darendelioğlu, age.,235.

⁷⁶⁴Türk Sazı Mecmuası. (1943). Sayı: 1.(Mayıs). Balıkesir, 1.

N. Atsız, yılmamış ve önceki dergilerin devamı olarak Türkçü bir dergi olan Türk Sazı Mecmuasını çıkartmak için her yolu denemişti. Türk Sazı Mecmuasını çıkartabilmek için önündeki tek kanuni engel, Matbuat Kanununca kendisi hakkında verilen men kararı idi. Herhangi bir dergi, gazete ve mecmua çıkartamayacağını biliyordu. Bu engeli aşabilmek için kardeşi Nejdet Sançar'ın o tarihlerde Balıkesir Lisesinde Kimya öğretmeni olan karısı Reşide Sançar'ın adına imtiyaz çıkartılarak yeni çıkacak Türk Sazı Mecmuasının kanuni sahibi bulunmuş ve yayınlanması için hazırlıklar tamamlanmıştı.

Tasvir-i Efkar ve Cumhuriyet Gazetelerine ilanlar verilerek Türk Sazı Mecmuasının yayınlanacağı duyurulmuş, İstanbul, Ankara ve diğer şehirlerde bayilerle anlaşarak anlaşmalar yapılmıştı. Fakat Mecmuanın 15 Mayıs 1943'te dağıtımı yapılacakken Ankara'dan Matbuat Umûm Müdürlüğünden gelen bir telgraf her şeyi alt üst etmişti. Mecmua daha okurlarıyla buluşmadan yasaklanmış ve kapatılmıştı. Mecmuanın kapatılması ve çıkan sayının dağıtımının yasaklanmasının nedeni ise şu şekilde belirtilmişti:

1. Her ne kadar Balıkesir vilayeti, Reşide Sançar'a imtiyaz vermişse de bilahare Emniyet Umûm Müdürlüğünün yaptığı tahkikat üzerine Reşide Sançar'ın Kimya öğretmeni olduğu anlaşılmış ve Matbuat Kanunu hükümlerine göre de memurlar ancak mesleki mecmua çıkarabileceklerinden imtiyazın usûlsüz alındığı anlaşılmıştır.

2. İstanbul gazetelerine verilen ilanlarda Türk Sazı Atsız ve Orhun Mecmualarının devamı olarak gösterilmiştir. Bu mecmualar Hükûmetçe kapatılmış olduğundan onun devamı olarak başka bir mecmua çıkarılamaz.” denilmişti.

Nihal Atsız, Orhan Şaik Gökyay'ın tavassutuyla dönemin Matbuat Umûm Müdürü Selim Sarper'in yanına gitmiş ve onu ikna etmeye çalışmışsa da sonuç alamamıştı.⁷⁶⁵

⁷⁶⁵Nihal Atsız, Selim Sarper ile aralarında geçen konuşmayı şu şekilde nakletmektedir: O zaman Konservatuar Müdürü olan arkadaşım Orhan Şaik Gökyay'a konuk olarak onun aracılığı ile Matbuat Umum Müdürü Selim Sarper ve İç Matbuat Müdürü Server İskit'le görüştim. Selim Sarper beni nezaketle karşıladı ve “Türk Sazının niçin kapatıldığı hakkındaki soruma: “İmtiyazı Balıkesir’de olduğu halde İstanbul’da basıldığı için” diye cevap verdi. Bu bir savuşturma cevabı idi. Dedim ki: “Vaktiyle Edirne’de çıkan Orhun da İstanbul’da basılıyordu. Bu mahzur olsaydı o zaman da müsaade olunmazdı. Hem de Matbuat Kanununda, derginin ancak imtiyazının alındığı şehirde basılacağına dair bir madde yok.”

Türk Sazı Mecmuası, basıldığı halde dağıtımı yapılamayan tek istisnai bir dergi idi. Derginin kapağı, Adsız ve Orhun'u andırıyordu. En üstte büyük harflerle **TÜRK SAZI** başlığı ve altında **“BÜTÜN TÜRKLER BİR ORDU”** sloganına yer verilmişti. Ortada bir hilal ve Bozkurt resmi, aşağısında ise dergide yer alan yazarlar ve yazılarının konu başlıkları yerleştirilmişti.⁷⁶⁶ 25 kuruşa satışı düşünülen Türk Sazının bu tek sayısında Atsız'ın başyazısı yanında Mustafa Hakkı Akansel, Nejdett Sançar, Besim Atalay, Şakiroğlu Canip Sıtkı, Nazif Danışman, Şadan Akyol, Zeki Velidi Togan, Mehmed Halid Bayrı, T. Bayırırlı (Atsız)'nın yazıları ve Orhan Şaik Gökyay ile Abdülkadir İnan'ın çevirileri bulunmakta idi.⁷⁶⁷

2.3.1.1.23.Serdengeçti Dergisi

Serdengeçti Dergisi, Osman Zeki Yüksel (Osman Yüksel Serdengeçti) tarafından 20 Nisan 1947'de Ankara'da çıkartılmaya başlamıştı. Derginin ilk sayısı iki kere basılmış olup birinci basımda derginin sloganı; “Hakka Tapar, Halkı Tutar”,⁷⁶⁸ ikinci basımda ise “Allaha, Millete, Vatan Koşanların Dergisi” şeklinde belirlenmişti. Dergi, 14. sayıdan itibaren “Allah-Millet-Vatan Yolunda” sloganı ile çıkmıştı.⁷⁶⁹ Derginin ilk sayısında gençlere “Serdengeçtiler”in Allah, Vatan ve Millet sevgisinden güç alarak her türlü kötülüğe savaş açtıkları anlatılmış ve gençler “Serdengeçti” olmaya davet edilmişti.⁷⁷⁰

“Reşide Sançar kimya öğretmeni olduğu halde dergi edebidir. Matbuat Kanununa göre öğretmenler ancak mesleki dergi çıkarabilirler” dedi. Buna şöyle cevap verdim: “Bundan maksat öğretmenlerin siyasi dergi çıkarmamasıdır. Yıllarca halk bilgisine ait bir meslek dergi çıkaran Halit Bayrı, belediye memurudur. Kimse ona, sen ancak belediye işlerinden bahseden dergi çıkarabilirsin demedi. Hem de bir kimya öğretmeni pekala bir kültür dergisi çıkarabilir ve bilgisi buna elverişlidir.”

Bunun üzerine Selim Sarper, baklayı ağzından çıkardı: “Gazetelere verdiğiniz ilanda Türk Sazının Atsız Mecmua ile Orhun'un devamı olduğunu yazdınız. Orhun, hükümet tarafından kapatılmıştır. Kapatılmış bir derginin devamını nasıl çıkarabilirsiniz?” İşin içyüzünü anlayınca şu cevabı verdim: “Orhun'un devamı demek onun fikirlerinde yürüyecek demektir. Zannedersen bunun için de bir kanuni bir engel yoktur”.

Selim Sarper, birdenbire samimi bir tavırla sözü biraz başka tarafa çevirdi ve: “Azizim! Türk Sazı üzerinde neye ısrar ediyorsun? Bu muvazaadan vazgeçsen de yine Orhun'u çıkarsan olmaz mı?” dedi. Orhun'un yeniden çıkması için Bakanlar Kurulunun müsaade vermesi gerekiyordu. Selim Sarper, Bakanlar Kurulundan gerekli müsaadeyi alacağına dair bana söz ve teminat verdi. Artık benim için, yapacak iş kalmamıştı. Gereken resmi ve kanuni müracaatı yaparak İstanbul'a döndüm.” Bkz. Atsız, *Türkçülüğe Karşı Haçlı Seferleri*, 305.

⁷⁶⁶Türk Sazı Mecmuası. (1943). Sayı: 1. (Mayıs). Balıkesir.

⁷⁶⁷Türk Sazı Mecmuası. (1943). Sayı: 1. (Mayıs). Balıkesir, Kapak sayfası.; Sefercioğlu, age., 31.

⁷⁶⁸Serdengeçti Dergisi. (1947). Sayı: 1. (Nisan). Sesışık Matbaası. Eskişehir, 1.

⁷⁶⁹Serdengeçti Dergisi. (1952). Sayı: 14. (Mart). Yeni Matbaa. Ankara, 1.

⁷⁷⁰Serdengeçti Dergisi. (1947). Sayı: 1. (Nisan). Sesışık Matbaası. Eskişehir, 2.

Osman Yüksel Serdengeçti ile özdeşleşen Serdengeçti dergisi, din, mukaddesat ve milliyet düşmanlarının üzerine adı gibi “Serdengeçti” cesaretiyle gitmişti. Osman Yüksel Serdengeçti, dergisi için “Serdengeçtideki her ses, her sada maröken koltuk, bol harcırah, hususi vagon sahiplerinin rahatını bozmuştur. O satırlar bir feryattır, bir çığlıktır. Bir milletin ızdırabını haykırıyor” demişti.⁷⁷¹

Serdengeçti Dergisi 33 sayı yayınlanmış, her sayı piyasaya çıkar çıkmaz tükenmiş ve aynı ayın 27. Günü ikinci baskısı yapılmıştı. Aylık olarak çıkması planlanan Serdengeçti Dergisinin ikinci sayısı planlandığı gibi Mayıs 1947’de çıkmasına karşın, üçüncü sayısı ancak 5 ay sonra yayınlanabilmişti. Dergide yayınlanan yazıların mahkemelik olması⁷⁷² veya bayilerin taahhüt ettikleri dergi paralarını göndermemeleri nedeniyle derginin belirtilen tarihlerde yayınlanması sekteye uğramış, bunun için 1947’den 1962’ye kadar 15 yılda 33 sayı yayınlanabilmişti. Ayrıca Serdengeçti dergisinin basıldığı yer ve idarehanesi sıkça değişmiş dergi değişik şehirlerde, değişik matbaalarca basıldığı için farklı bir zorluk da yaşamıştı. Nitekim Dergi, Ankara, İstanbul, Eskişehir ve Konya olmak üzere bu şehirlerde farklı matbaalarda basılmıştı.

Derginin kapağında, dergi adı **SERDENGEÇTİ** yazısının altında büyük harflerle “ALLAH’A, MİLLETE, VATANA KOŞANLARIN DERGİSİ” ve “HAKKA TAPAR-HALKI TUTAR” yazıları yer almakta idi. Arka kapakta ise “Türkiye’nin en cesur ve ateşli mücadele dergisi” olduğu belirtilmiş ve “Sözü bir, özü bir, yüzü bir, erkek dergi” sloganı kullanılmıştı.

Dergi, her ay bir sayı ile okuyucusuyla buluşurken 15 ve 16. sayıları ile 19 ve 20. sayıları bir arada yayınlanmıştı. Serdengeçti dergisinde çoğunlukla Osman Yüksel Serdengeçti müstear isim kullanarak ve imzasız yazılar yazmıştı. Ayrıca dönemin tanınmış isimlerinden Nurettin Topçu, Ali Fuat Başgil, Necip Fazıl Kısakürek, Peyami Safa ve Eşref Edib’in de yazı

⁷⁷¹*Serdengeçti Dergisi*. (1947). Sayı: 3. (Ekim). Ülku Basımevi-Konya, 6.

⁷⁷²Osman Yüksel Serdengeçti, çoğunluğu dergide yer alan yazılardan olmak üzere 92 kez cezalandırılmış, 8 tanesinden toplam 4 buçuk yıl hapis yatmıştır. Sorgulama ve mahkûmiyet kararlarıyla ilgili okuyucuyu bilgilendiren Osman Yüksel, 54 defa sorguya çekildiğini, 6 defa da hapishaneye girdiğini anlatmaktadır. Bkz. *Serdengeçti Dergisi*. (1958). Sayı: 27. (Mart). Ayyıldız Matbaası. Ankara, 7.; Sefercioğlu, age., 33.

kadrosuna dahil olduğu Serdengeçti Dergisinin okuyucusu zaman zaman kırk bini aşmış ve yüksek trajlı bir dergilerden biri haline gelmişti.⁷⁷³

Serdengeçti Dergisi, bir nevi Anadolu milliyetçiliği yapan dergilerden biri olmuş, 15 yıl boyunca iktidarla ilişkilerini milletin yanında durarak ortaya koymuştu. Tek Parti iktidarında otoriteye karşı milletin sesini yazılarında duyuran ve iktidarın yanlış uygulamalarını kapatılmak, mahkemelere verilmek, cezaevlerinde yatmak pahasına net bir şekilde ortaya koymuştu.⁷⁷⁴ Osman Yüksel, “Neler Neler Yapmadılar!” başlıklı yazısında CHP’nin parti bayrağındaki 6 okun 6 direk haline getirildiğini ve onunla apartmanlar yapıldığını, milletin ise hiç düşünülmediğini savunmuştu.⁷⁷⁵

Dergi, aynı tutumu DP için de uygulamış, “Yıkıldılar” başlıklı yazıda CHP dönemine yönelik eleştirilerden sonra yeni iktidar olan DP için meşrû bir idare ile gayr-i meşrû bir iktidar karşısında takınacağımız tavır tabiatıyla başka olacaktır” denilmesine rağmen, yazının devamında şöyle bir ihtarda da bulunulmuştu:⁷⁷⁶ “Bu demek değildir ki, DP Hükûmetinin her icraatını, her hareketini tasvip edip alkışlayacağız. Bilakis... yeni Hükûmetin böyle bir hareketini görürsek CHP karşısına nasıl dikilmişsek, DP karşısına da öyle dikileceğiz. İdare edenle idare olunan, devletle millet arasında sağlam bir köprü vazifesini göreceğiz. Ama bizim köprümüzden “ayıya dayı” diyenler geçemeyecek. Memleketin en büyük düşmanı ayı-dayı zihniyetidir. Dalkavukluk, riya, namuzsuzluk, hırsızlık, fuhuş, taklitçilik, vatansızlık, hainlik, bolşeviklik... Bütün bunlara karşı amansız bir mücadele açmıştık. Bu mücadelemize devam edeceğiz.”

Osman Yüksel Serdengeçti, fakülteden atılması kararını veren dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel, CHP Lideri Milli Şef İsmet İnönü ve komünizmle ilgili mizahi yazıları da bulunmakta idi.

⁷⁷³Darendelioğlu, *age.*,237.

⁷⁷⁴Özcan, Ali. (2014). “Serdengeçti Dergisi ve Siyasal İktidarlara İlişkisi”. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*. Cilt: 2. Sayı: 3. (Mart). Gümüşhane. ss. 300-316, 308 vd.

⁷⁷⁵*Serdengeçti Dergisi*. (1948). Sayı: 5. (Nisan). Sakarya Basımevi. Ankara, 3.

⁷⁷⁶*Serdengeçti Dergisi*. (1950). Sayı: 11. (Eylül). Yeni Matbaa. Ankara, 15.

2.3.1.1.24.Bucak Dergisi

Bucak Dergisi, 23 Nisan 1945’de Zonguldak’ta A. Rıza İncealemdaroğlu, Orhan Zihni Sanus ve Halit Taşman tarafından çıkarılmıştı. Sahipliğini 1. ve 2. sayılarda Ali Rıza İncealemdaroğlu, sonraki sayılarda ise Halit Taşman üstlenmişti. H. Taşman, bütün sayıların yazı işleri müdürüydü. Bucak dergisi ilk sekiz sayısında kendisini “Fikir-Sanat Aktualite” dergisi olarak tanımlamıştı.⁷⁷⁷

Dokuzuncu sayıdan itibaren derginin kapağında “Aylık Türkçü Dergi” yazmakta idi.⁷⁷⁸ Derginin kapağında dergi adı **BUCAK** ve onun altında sayfayı kaplayan renkli bir resim yer almaktaydı. Nejdett Sançar’ın Türkçülük davası sanığı olarak İstanbul’da tutuklu iken Askeri Temyiz Mahkemesinin kararı ile salıverilip eşinin görevli bulunduğu Zonguldak’a gelmesi ve yazı kadrosuna katılması üzerine, derginin fiili yönetimi ona verilmiş, dokuzuncu sayıdan itibaren Bucak, Türkçü bir çizgiye kaymıştı.⁷⁷⁹

Son sayısını 1946 yılının Aralık ayında çıkaran Bucak Dergisi’nin başlıca yazarları; Halit Taşman, İlhan Darendelioğlu, Fethi Gemuhluoğlu, Nejdett Sançar, Zeki Sofuoğlu, İhsan Koloğlu, Cemal Oğuz Öcal, Muzaffer Soysal, Selahattin Ertürk, Arif Nihat Asya Orhan Zihni Sanus, Zafer Arıkbağ, İsfendiyar Baruönü, Enver Güvener, Necip Mirkelamoğlu, Kemal Göksel ve Fethi Tevetoğlu gibi önemli isimlerdi.⁷⁸⁰

2.3.1.1.25.Düven Dergisi

Düven Dergisi’nin ilk sayısı 6 Mayıs 1947 tarihinde Ankara’da, Mehmet Balkan ve Mehmet Altınsoy tarafından çıkarılmıştır. Kapağında “Usanmaz Kendini İnsan Bilenler Halka Hizmetten” yazan Düven Dergisi okuyucuya Fikir-Edebiyat-Tarih dergisi olarak

⁷⁷⁷Bucak Dergisi. (1945). Sayı: 1. (23 Nisan). Zonguldak, 2 vd.

⁷⁷⁸Bucak Dergisi. (1945). Sayı: 9. (Aralık). Zonguldak.

⁷⁷⁹Yırsutimur, Dilşad. (2008). *Zonguldak Basın Tarihi (1923-2007)*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 134; Sefercioğlu, age., 32.

⁷⁸⁰Sefercioğlu, age., 33.

sunulmuştu.⁷⁸¹ Derginin başlıca yazarları; Zeki Sofuoğlu, Rıza Polat Akkoyunlu, Cevat Oktay, Hüseyin Namık Orkun, Feyzioğlu, Orhan Alpakin gibi isimlerdi.⁷⁸²

2.3.1.1.26.Milli Birlik

1949 yılında yayına başlayan Milli Birlik Dergisi, Milli Türk Talebe Birliğinin yayın organı idi. Yayın hayatı iki yıl sürmüş olan Milli Birlik Dergisi Erdoğan Meto ve Suphi Baykam tarafından çıkarılmıştı.⁷⁸³

2.3.1.1.27.Toprak Dergisi

Toprak Dergisinin ilk sayısı 20 Temmuz 1945’de Adana’da İlhan Egemen Darendelioğlu tarafından çıkarılmıştı.⁷⁸⁴ Dergi çıkmaya başladığı dönemde İlhan Darendelioğlu Adana’da lise talebesi idi. Bu nedenle derginin bu dönemdeki imtiyaz sahibi Sakıp Önal olmuştu. Dergi daha sonra İstanbul’da basılmıştı. Toprak Dergisi, 1945 yılından 1979 yılına kadar aralıklarla yayınını sürdürmüş, bu yönüyle Türkçü dergiler arasında en uzun ömürlü olan bir dergi hüviyetini de kazanmıştı.⁷⁸⁵

Bu dönemde yayınlanan Türkçü-milliyetçi dergilerin en önemli özelliği, dış Türkler konusunu ve mücadele metotlarını sürekli sayfalarına yansıtmış olmaları idi. Komünizm tehdidi karşısında Balkan Türklüğü ve Türkistan Türklüğü, Rum tehdit ve baskıları karşısında Kıbrıs Türklüğü⁷⁸⁶, Darendelioğlu’nun sahibi olduğu Toprak Dergisinin de önemli konuları

⁷⁸¹*Düven Dergisi*. (1947). (6 Mayıs).Sayı: 1, Ankara.

⁷⁸²Darendelioğlu, *age.*,236.

⁷⁸³Darendelioğlu, *age.*,234.

⁷⁸⁴*ToprakDergisi*. (1945). (20 Temmuz). Sayı: 1. Adana.

⁷⁸⁵Sefercioğlu, *age.*, 33 vd.

⁷⁸⁶Darendelioğlu, Kıbrıs konusuna hassasiyetle yaklaşmakta ve sahibi olduğu Toprak dergisi bu konuda önerilerde bulunmaktaydı. Darendelioğlu’na göre, 1950 yılının henüz ilk günlerinde Kıbrıs’taki Türk nüfusuna yapılmak istenen baskı artmış, Yunan gazeteleri, edep ve hayA duygusundan mahrum tahrikçi neşriyatlarına hız vermişlerdi. Bu çatlak seslere Türk gençliği İstanbul, Ankara, İzmir, Adana ve Mersin’de yaptıkları mitinglerde cevap vermişler; Kıbrıs meselesine milli dava olarak bakan vatanseverler ise Kıbrıs Türk Kültür ve Yardım Cemiyeti, Kıbrıs’ı Koruma Cemiyeti, Kıbrıs Okullarından Yetişenler Cemiyeti gibi cemiyetler kurmuş ve teşkilatlanmaya gitmişlerdi. Bkz. Darendelioğlu, *age.*, 235 vd.

arasında yer almıştı. Bu konular Darendelioğlu'nun kitaplarında da Türk milliyetçiliğinin tarihi ve mücadelesi yönüyle ifadesini bulmuştu.⁷⁸⁷

Derginin yayınlanış serüveni, her seferinde 1. sayıdan başlaması nedeniyle, dönem dönem değerlendirilebilir.

Bu dönemler, derginin niteliğindeki değişimleri de yansıtmaları bakımından önemlidir. I. dönem Temmuz 1945-Mart 1948 arasını kapsamaktadır. Darendelioğlu'nun Adana Erkek Lisesi öğrencisi iken Adana'da çıkarmağa başladığı ve Edebiyat Fakültesi öğrencisi olduğu yıllarda da İstanbul'da sürdürdüğü ilk dönemin Toprak Dergisi aylık bir "Edebiyat-Sanat Mecmuası" özelliklerini taşıyordu. Derginin kapağında, dergi adı **TOPRAK** ve altında "Sanat-Edebiyat Mecmuası", altındaki çerçeve içinde de yazı ve yazarları belirtilmekte idi.⁷⁸⁸

13. sayıdan itibaren derginin sahibi ve yazı işleri müdürü olarak İlhan Egemen Darendelioğlu adı yazılmaya başlamıştı. 17. sayıda ise yazı işleri müdürü Mirkelamoğlu Ahmet Sözmen olmuştu. Bu dönemde Toprak'ın geniş bir yazar ve şair kadrosu vardı. Arif Nihat Asya, Ziya İlhan Zaimoğlu, Sakıp Önal, Cezmi Türk, M. Zeki Sofuoğlu, A. Nurullah Barışman, Mehmet Sadık Aran, Cevdet Akçalı, Elmas Yıldırım, Hamit Salih Asyalı, Aydın Nisari, Hamit Macit Selekler, İlhan Darendelioğlu, Ahmet Kudsi Tecer, Osman Attila, Vehbi Cem Aşkun, Reşat Feyzi Yüzüncü, İbrahim Zeki Burdurlu, Necip Mirkelamoğlu, İbrahim Kutluk, Ali Hatiboğlu, Kemal Gürsel, Feyzi Halıcı, Reha Oğuz Türkkkan gibi ustaların yanı sıra çok sayıda genç şairin şiirlerine yer verilmişti. Derginin 32 sayı süren bu dönemi, Mart 1948'de sona ermişti.⁷⁸⁹

II. dönem Mart 1954'te başlamıştı. Toprak, artık kendi basımevinde basılmaya başlamıştı. Bu dönemde çıkarılan Toprak Dergisinin kapağında dergi adı **TOPRAK** ve altında "Aylık Fikir-Sanat-Ülkü Dergisi" ibaresi yer almakta idi. Daha aşağıda da o sayıda yer alan

⁷⁸⁷Darendelioğlu, dergi yayıncılığı ve dergi-gazete yazarlığı yanında, "Toprak Yayınları" adı altında kitaplar da yayınlamıştı. Yayımlananlar arasında kendi yazdığı veya hazırladığı kitaplar da vardı. Bunlar Türk Milliyetçileri Kalemile Atatürk (1961), Türkiye'de Komünist Hareketleri (1962, 1976, 1979), Türkiye'de Komünist Hareketleri: Solcular, Sosyalistler (1973), Türk Milliyetçiliği Tarihinde Büyük Kavga (1976, 1994), Türkiye'de Milliyetçilik Hareketleri (1977), NAzım Hikmet Vatan Şairi mi, Vatan Haini mi? (1979).

⁷⁸⁸*Toprak Dergisi*. (1945). Sayı: 2. İstanbul.

⁷⁸⁹Sefercioğlu, *age.*, 29.

yazı ve yazarların isimleri bulunmakta idi. Bu dönemde Mahmut Ünal ve İlhan Egemen Darendelioğlu, derginin sahipleri olarak görünmekte, yazı işlerini ise İlhan Egemen Darendelioğlu yönetmekteydi. 11. sayıdan başlayarak İlhan Egemen Toprak'ın tek sahibi ve yazı işleri müdürü olarak gösterilmişti. II. dönemin yazar ailesinde Darendelioğlu ile birlikte Hüseyin Namık Orkun, Nejdett Sançar, Cezmi Türk, M. Zeki Sofuoğlu, Hikmet Tanyu, Yılanlıoğlu İsmail Hakkı, Karamağaralı Halûk, Şakir Berki, Şevket Kutkan, Abdülkadir İnan, Fethi Gemuhluoğlu, Tahsin Ünal, Ziyaettin Babakurban, Ziya (Yücel) Hacaloğlu, Necmeddin Sefercioğlu, Altan Deliorman, Cavit Orhan Tütengil, R. Ethem Hasdal, İ. Haymana Yaylalıgil, Ziya İlhan Zaimoğlu, Cemal Oğuz Öcal, M. Şerif Korkut, Erol Güngör, Cebbar Ertürk, Latif Gökçek, Agah Oktay Güner, Azmi Güleç, Mehmet Çavuşoğlu, Yılmaz Gürbüz gibi önemli kalemler ve şairler bulunmakta idi.⁷⁹⁰

III. dönem Ocak 1962-Nisan 1967 arası idi. Toprak Dergisinin 3. yayın dönemi Mart-Nisan 1967'de çıkarılan 54-55. Sayı ile sona ermiş olup, yazı kadrosu ise Zeki Velidi Togan, Şakir Berki, M. Zeki Sofuoğlu, Hikmet Tanyu, Fethi Tevetoğlu, İzzeddin Şadan, Faruk Kadri Timurtaş, Orhan Tuna, Cahit Atasoy, Mehmet Toprak, Kemal Vehbi Gül, Aclan Sayılğan, İsmail Hakkı Gökhan, Refet Körüklü, Akkan Suver, İzzet Yolalan, Mustafa Kayabek, Hikmet Ertez, Hayrani Ilgar, Necdet Özkaya, Yavuz Bülent Bakiler, Hızır Bek Gayretullah, Darendeliolu, Agah Oktay Güner, Zübeyir Koç, Oğuz Özbek, Kemal Fedai Coşkun, Ziyaettin Babakurban gibi isimlerden oluşmuştu. Bu dönemde de dergi, solcu ve komünistlerle olan mücadelesini bütün hızıyla sürdürmüş, yazılar yanında onlarla ilgili haberlere, resimlere, karikatürlere de geniş yer vermişti.

IV. dönem Ocak 1978-Ağustos 1979 tarihleri arasını kapsamakta olup bu dönem, Toprak Dergisinin en kısa dönemi olmuştu. Bu dönemde dergi yazar sıkıntısı yaşamıştı. Terör ve anarşinin yükseldiği bu dönemde imzasız yazılar çoğunlukta olup Darendelioğlu, Hikmet Tanyu, Fikret Eren, Selçuk Özçelik, Naci Kınacioğlu, Yılmaz Gürbüz'ün yazıları yer almakta idi. Bu dönemde 6 sayı çıkarılabildi.⁷⁹¹

⁷⁹⁰Sefercioğlu, *age.*, 29-30 vd.

⁷⁹¹Sefercioğlu, *age.*, 32.

2.3.1.1.28. Türke Doğru

Türke Doğru Dergisi, 1945 yılının Mart ayında Eskişehir'de Lütfi Oğuzcan tarafından çıkarılmıştı. Derginin “müessisi” olarak Lütfi Oğuzcan, sahibi ve yazı işleri müdürü de Ö.N. Bartu idi. Kapağın üst bölümünde “HER YÖNDE **TÜRKE DOĞRU** HEPİMİZİN ve HEPİNİZİN DERGİSİ” olarak belirtilmişti.⁷⁹² Ayrıca kapakta “İlimde-Fende-Sanatta-Duyuşta-Düşünüşte” söylemi de yer alıyordu. Kapağın daha alt kısımlarında ise resimlere yer verilmişti. Dergi 21 sayı Eskişehir’de yayınlanmış, 22. sayıdan itibaren Adana’da çıkartılmaya başlanmıştı. Adana’da yayınlanmaya başladığında derginin içeriği ve çizgisi de değişmiş “Ayda Bir Çıkar Türkçü ve Türkiyeci Dergi” olmuştu. Derginin kapağının en üst sol tarafında daire içinde bir Bozkurt, ortada dergi adı **TÜRKE DOĞRU** sağ üst köşede ise ortalığı aydınlatan ve ısıtan bir güneş resmedilmişti. Derginin adı, güneşin içinden çıkarak büyüyordu. Derginin başlıca yazarları Mehmet Kaplan, Lütfi Oğuzcan, Recep Bilginer, Rıza Ümit, Osman Attila ve İbrahim Zeki Burdurlu gibi isimlerdi.⁷⁹³

Derginin Adana’da yayınlandığı dönemde ise sahibi Lütfi Oğuzcan, yazı işleri müdürü Ümit Yaşar Oğuzcan’dı. Adana baskısında dergi yazı kadrosu ise Arif Nihat Asya, İlhan Darendelioğlu, Enver Binokay, Lütfi Akdoğan, Lütfi Ayda, A. Celal Şimşek, Mustafa Arif Arık, Ziya İlhan Zaimoğlu, Ümit Yaşar Oğuzcan, Mehmet Çakırtaş, Necati Enez Kahyaoğlu, Halil Soyuer, A. Rıza Ergüven, Gökhan Evliyaoğlu, İzzet Arslan, Ahmet Remzi Yüreğir, Ahmet Nadir Caner, Ayhan Hünel, Ali Saracoğlu, Canip Sıtkı İlter gibi önemli isimlerdi.

Türke Doğru Dergisi 26. sayısını “Özel Kurtuluş Sayısı” olarak 4 Ocak 1948’de çıkarmış ve bu sayıyı Adana’ya ayırmıştı. Kapağında Adana saat kulesi ve Türk bayrağının resmedildiği Dergide; “Bize Göre”, Lütfi Oğuzcan: “Çukurova Mücadelesinin Ana Hatları”, “Adana’nın Öz Hemşehrisi”, Mithat Toroğlu: “Bağlar Muharebesi”, Ahmet Remzi Yüreğir: “Kurtuluş Savaşı Hatıralarından: Gökbez Tepesi Savaşı ve Hacı Kasım Hoca”, M. Nedim Kutlusoy: “Çukurova Mücadelesinde Türk Kadını”, Fikri Mutlu: “Kurtuluş Çocukları”, Enver Binokay: “5 Ocak ”, “Karagünden-Akgüne”, “800 Kişiye 44 Kişi”, “İnsanlar”, Ahmet Nadir Caner: “Kara Bahtlı”, Ümit Yaşar Oğuzcan: “Sevgi ve Kadınlar”, Kamil Aladı: “Muztarip

⁷⁹²Türke Doğru Dergisi. (1946). Sayı:11-12. (Şubat). TicAret Matbaası. Eskişehir.

⁷⁹³Türke Doğru Dergisi. (1948). Sayı: 32. (Eylül). Seyhan Basımevi. Adana.

Kalkınma”, Behiç Umutlu: “-Çelikleş-Mola Kerim ve Kamber Hüyüğü Muharebeleri”, Lütfi Oğuzcan: “Bizim Hikayelerden Nur Yüzlü İhtiyar-Yavuz Çocuk” yazıları yer almıştı.⁷⁹⁴

Dergi, 32. sayısından sonra 1948 Eylül’ünde yayın hayatından çekilmişti.⁷⁹⁵

2.3.1.1.29.Büyük Doğu

Büyük Doğu Dergisi'nin ilk sayısı 17 Eylül 1943 tarihinde İstanbul'da yayınlanmıştı. “Fikir-Sanat-Hadise-İş” başlığıyla her hafta Cuma günleri yayınlanan Büyük Doğu, kendisini “Siyasi ve Edebi Mecmua” olarak tanıtmıştı. İlk sayının kapağında “Roma’da Demokrasyaları Bekleyen Bir Zafer Takı” başlığıyla bir antik resim konulmuş ve resmin üst sol köşesinde de dergi adı BÜYÜK DOĞU ibaresi yer almıştı.⁷⁹⁶ 1978’e kadar çeşitli aralıklarla yayın hayatını sürdüren Büyük Doğu Dergisi'nin ilk 30 sayısında farklı görüşten pek çok kimseyi bir araya getirdiği ve sadece sanat kaygısıyla yayımlandığı görülmekte idi.⁷⁹⁷

Bu dönemde Büyük Doğu'da yer alan yazılar; dini, edebi yazılar, siyasi, tarihi yazılarla okuyucu mektupları ve inceleme-araştırma yazılarından oluşmakta idi. Derginin ağır topları; Fikret Adil, Ziya Osman Saba, Cahit Sıtkı Tarancı, Sabahattin Kudret, Özdemir Asaf, Bedri Rahmi Eyüpoğlu, Hüseyin Cahit Yalçın, Mustafa Müftüoğlu, Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu, Hilmi Ziya Ülken, Peyami Safa, Akif İnan, Oktay Akbal, Sait Faik Abasıyanık, Fazıl Hüsnü Dağlarca, Pertev Naili Boratav ve A. Adnan Saygun gibi önemli şahsiyetlerdi.⁷⁹⁸

1945’ten sonra Necip Fazıl’ın dünya görüşü büyük oranda değişmiş, dini bilinci ve hassasiyeti artmıştı. Necip Fazıl’daki bu değişim dergiye de yansımış, Dergi zaman içerisinde önceki çizgisinden ayrılarak İslami bir çizgiye oturmuştu. Nitekim Büyük Doğu, İslamın

⁷⁹⁴Türke Doğru Dergisi. (1948). Sayı: 26. (4 Ocak). Seyhan Basımevi. Adana.

⁷⁹⁵Sefercioğlu, age., 33-36.

⁷⁹⁶Büyük Doğu Dergisi.(1943). Sayı: 1. (Eylül).İstanbul.

⁷⁹⁷Günyol, Vedat. (1986). *Sanat ve Edebiyat Dergileri*. Alan Yayınları: İstanbul, 45.

⁷⁹⁸Yıldız, Ayşe Nevin. (2002). “Türkiye Modernleşmesi ve Bir MuhALif Basın Organı Olarak Büyük Doğu Dergisi”. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*. Sayı: 13. İstanbul. ss.577-595, 583.

inanç, yaşayış, düşünce ve estetik değerlerini İslam medeniyeti ve Türk tarihi içinde meczetmiş, anyayınlandığı dönemde İslamcı akımın yayın organı durumuna gelmişti.⁷⁹⁹

Büyük Doğu Dergisinin 1 Eylül 1943-5 Mayıs 1944 tarihleri arasındaki “iptidai” birinci döneminde haftalık olmak üzere 38 sayı yayınlanmıştı. 2 Kasım 1945-2 Nisan 1948 tarihleri arasındaki ikinci dönemde ise yine haftalık olmak üzere 87 sayı yayınlanmış ve 14 Ekim 1949-29 Haziran 1951 tarihleri arasındaki üçüncü dönemde de 52 sayı okurlarıyla buluşmuştu.

Büyük Doğu'nun ilk döneminde, II. Dünya Harbinin de devam etmesi nedeniyle büyük oranda dış politikaya ve savaşın neden olduğu ekonomik sıkıntılara yer verilen haber ve yazılara ağırlık verilmişti. Bu dönemde Türkiye, savaşta tarafsız kalmaya çalışmış, ancak ülke savaşa girmemekle beraber savaşın sıkıntılarını çekmekten de kurtulamamıştı. Hükûmet, bütün dikkatini dış politikaya yönlendirmiş, seferberlik ve sıkıyönetim şartları nedeniyle aldığı ekonomik tedbirler yetersiz kalmıştı.⁸⁰⁰ Bu nedenle ülkenin ekonomik yapısında ciddi sıkıntılar yaşamıştı.

Savaşında bitmesiyle beraber bu sıkıntılar halkın gündeminde daha da ön sıralara çıkmış ve savaşın son yıllarında yayın hayatına başlayan Büyük Doğu, sayfalarında söz konusu sıkıntılara yoğun olarak yer vermişti. Büyük Doğu'nun ilk döneminde bu tür haberlerin sayısı oldukça fazla bir yer tutmuş ve devletin ekonomik politikaları yoğun olarak eleştirilmişti. Sonraki sayılarda bu ağırlık devletin genel yapısına yönelik eleştirilere kaymıştı. Modernleşmeyle birlikte gelen kadınların moda tutkusu, içki kullanımı ve kumar gibi birçok konunun yanı sıra karma eğitim, kadın-erkek ilişkileri, parklardan eğlence yerlerine kadar insanların hayatı; Necip Fazıl Kısakürek başta olmak üzere Dergide yer alan yazarlar tarafından tenkid edilmişti. Bu dönemde gerçekleştirilen anketlerde insanların dini

⁷⁹⁹*Cumhuriyet Ansiklopesi (1941-1960)*. (2005). Cilt: 2. (Yayın Kurulu; Hasan Ersel, Ahmet Kayaş, Ahmet Oktay, Mete Tunçay). (5. Basım). Yapı Kredi Yayınları: İstanbul, 48; Eroğlu, Ebubekir. (2000). “Dergiler Arasında”. *Kitaplık*. (Temmuz-Ağustos), Sayı: 42, 150.

⁸⁰⁰Ünal, Tahsin. (1986). *Türk Siyasi Tarihi*. Emre Yayınları: İstanbul, 241

inancı sorgulanıp, kendileri gibi düşünmeyen insanlar neredeyse kafir olarak değerlendirilmişti.⁸⁰¹

Bu yazılar 1950 yılının sonuna doğru kurulacak olan Büyük Doğu Cemiyeti'nin de habercisidir. Yazılarda daha sonra da çok tartışılacak olan Anadolu İslamiyeti ve Anadolu Milliyetçiliği gibi kavramların ortaya atıldığı görülür. Necip Fazıl'ın modernizme ilişkin eleştirisini paylaşan birçok isim, beklentilerin farklılaşmasıyla birlikte ondan uzaklaşmış, ilk kopmalar rejim destekçisi muhafazakar kesimlerden gelmişti. Derginin bu dönemde daha da belirginleşen anti-komünist kimliği ve sosyalizm aleyhtarlığı ihbarcı bir nitelik kazanmıştı.

Büyük Doğu'nun üçüncü dönemi 14 Ekim 1949'da başlayarak 29 Haziran 1951'deki 75. sayıyla tamamlanmıştı. Bu dönem, DP'nin seçim zaferiyle CHP'den iktidarı devraldığı bir dönemdi. Dergi bu süreçte Adnan Menderes'i de aldığı bazı kararlar nedeniyle eleştirmiş ve DP'nin CHP'den hiçbir farkı olmadığına dair yazılara yer verilmişti. Fakat bu yazıların yanı sıra Derginin iktidarla olan ilişkilerinde büyük bir uyum hakim olacak ve dergiye örtülü ödenekten para aktarılması dahi söz konusu olacaktır.⁸⁰²

2.3.1.2. Türkçü-Milliyetçi-Muhafazakar Muhite Mensup Dernek ve Gençlik Örgütleri Hata! Yer işareti tanımlanmamış.

2.3.1.2.1. Türk Kültür Ocağı

Türk Milliyetçilerinin oluşturdukları ilk teşkilatlanma, 1946 Nisan'ında kurulan Türk Kültür Ocağıdır. Türkçü bir dernek olan Türk Kültür Ocağı'nın kurucuları Cevdet Akçalı, Turgut Aksoy, Faruk Sükan, Kemal Bozkurt, Asım Salih, Orhan Özil ve İlhan Çirkinoğlu olup ilk başkanı ise Ali Hatiboğlu idi. Ali Hatiboğlu'ndan sonra ise Ocak başkanlığını Bahadır Dülger, Faruk Kadri Timurtaş, Ali Sedat Çetintaş, Turgut Atasoy, Bekir Berk yapmışlardı.⁸⁰³

⁸⁰¹Yıldız, agm., 584 vd.

⁸⁰²Yıldız, agm., 589 vd.

⁸⁰³Darendelioğlu, *age.*, 166-167; Bekir Berk için daha geniş bilgi için bkz. Şahiner, Necmeddin. (2009). *Hakkın Yılmaz ve Sarsılmaz Müdafii Bekir Berk*. Şahdamar Yayınları: İstanbul, 51 vd.

Türk Kültür Ocağı, 1949'da tekrar açılan Türk Ocağı ile isim benzerliği dolayısıyla yanlış anlaşılmalara meydan vermemek için Türk Ocaklarıyla bir ilişkilerinin olmadığını altını çizmiş ve arasına kesin bir mesafe koymuştu. Böyle bir tutum içine girmelerinin en önemli nedeni, Hamdullah Suphi Tanrıöver'in ırk, millet ve milliyetçilik tanımıyla yakından ilgili olup Türkçüler arasında tenkid edilmesi idi.⁸⁰⁴

Türk Kültür Ocağı, "Türk Milliyetçiliğini işlemek ve yaymak; Türk tarihi şuûruna dayanan kültür birliği ve hürriyet fikirlerini işlemek ve kökleştirmek, Türkler arasında toplumsal dayanışma fikrini yaymak, Türk ahlak, adap ve geleneklerine uygun yaşamayı ve Milli mukaddesata saygıyı telkin etmek, Türk kültürüne yapılan saldırılarla ve milliyetçiliğe aykırı fikirlerle fikir yoluyla mücadele etmek, Milliyetçiler arasındaki bağları güçlendirmek, gençliğin kültür ve ahlak bakımından memleket ve dünya meselelerine aşinalık yönünden Türk Milliyetçileri halinde yetişmesine çalışmak" gibi bir amacı olduğunu açıklamıştı.⁸⁰⁵

Türk Kültür Ocağının kuruluş amaçlarından birisi de; "Türk kültürünü dil, edebiyat, san'at, halk bilgisi, gelenek, ahlak gibi çeşitli yönlerden incelemek, belirtmek ve fikir alemine yayarak idamesine çalışmak" şeklinde ifade edilmişti. Ocağın 1946 yılı Mayıs ayında gerçekleştirdiği kongrede, bu amaç doğrultusunda köycülük faaliyetlerinde bulunulması konusu tartışılmıştı. Kongrenin ardından Türk Kültür Ocağı Başkanı Bahadır Dülger, Ocak üyelerine köy tetkikleri yapmaları konusunda çağrıda bulunmuştu. Bahadır Dülger, hazırlanacak tetkiklerle memleketin köy kalkınması davası üzerine doğrudan bir etki sağlayamayacaklarının farkında olduklarını ancak bir takım genel sonuçlara

⁸⁰⁴Darendelioğlu, *age.*,219.; Hamdullah Suphi yaptığı açılış konuşmasında Türk Ocaklarının millet ve milliyetçilik anlayışını şöyle izah etmişti: Millet, asırlarca süren bir karışma ve kaynaşmadan hAsıl olan bir terkip, Milliyet ise uzun zamanlar aynı tarih, aynı coğrafya sahalarında bir devlet etrafında toplanarak aynı maksatları, aynı menfaatleri güden müşterek bir terbiye ile yetişmiş insanların teşkil ettikleri manevi bir birlik olarak kabul edilmektedir. Tanrıöver, ırk konusuna da açıklık getirmiş ve "İslav ırkı vardır, İslav milleti yoktur. Cermen ırkı vardır, Cermen milleti yoktur. Latin ırkı vardır, Latin milleti yoktur. Milletler bir kökten gelen ve tarihi seyirleri esnasında yeni bir hüviyete erişen cAmialardır. Bu düşüncelerle Türk Milletini ve onun milliyetini ırk esasına bağlamıyoruz. Türk Ocağının baştan beri olduğu üzere hizmeti milli hudutlar içinde bulunan topraklarımıza hasredilmiştir..." ifadeleri ile bu kavramlara açıklık getirmişti. Türk Ocakları açılış törenine katılan Osman Yüksel Serdengeçti de çoğu Türkçü gibi bu tanımları yeterli görmemiş ve yazdığı bir yazısında "milliyetin teşekkülünde ırkı inkAr etmenin sıfırı tüketmek" olduğunu ifade etmişti. Bkz. Serdengeçti, O. Yüksel.(1949)."Hamdullah Suphiye Soruyoruz: Açtığınız Ocak Türk Ocağı mı, Ekalliyetler Ocağı mı?". *Serdengeçti Dergisi*. Sayı: 6. (Mayıs).İstanbul, 5.

⁸⁰⁵Kabacalı, Alpay. (1992). *Türkiye'de Gençlik Hareketleri*. Altın Kitaplar: İstanbul, 101; Darendelioğlu, *age.*, 165-166.

ulaşılabileceklerini ve münevverlerin köylerle ilgili bilmedikleri hakikatleri tanımalarının sağlanabileceğini söylemişti.⁸⁰⁶

Ocağın amaçlarından da anlaşılacağı gibi, dönemin anlayışına uygun olarak milli ve mukaddes değerlere özel bir önem atfetmiştir. Tarih şuûru, ahlak, adap ve geleneklere uygun yaşamak ve mukaddesata hürmet etmek, milliyetçilik anlayışının esasını oluşturmaktadır. Ocağın anlayışına göre Türklüğü oluşturan unsurlar; kültür, milli mukaddesat, tarih, örf adet ve geleneklerdir. İnkılapçılık ve garpcılık kavramlarına mesafelidir.⁸⁰⁷ Bu kavramların Türklüğü oluşturan unsurlara zarar vereceği endişesini taşımaktadır.⁸⁰⁸ Ocak, bu anlayışın irtica olarak nitelenmesini kabul etmez. Ocağa göre irtica “her alanda geriliğe yöneliştir. Memlekette dini bir irtica yoktur, bilakis mukaddesatına bağlı bir Türk Milleti vardır... Bütün bir tarihi oluş ve milli vicdanı anlamayanlar için şimdi en makul yol susmaktır. Zira manevi kıymetlerimize karşı bu laubalilik milletçe müsamahanın sınırındadır. Allah memleketimizi irticadan, bu toprağın kaderini hissetmeyen ellerden korusun”.

Türk Kültür Ocağı, en az irtica kadar ırkçılık-Turancılık konusunda da hassastı. Kendisini ırkçı-Turancı olarak niteleyenlere de tepki göstermişti. Irk ve Turan kavramlarını tamamen reddetmemekle birlikte Türk milliyetçiliğinin ırkçılık ve Turancılık olarak adlandırılmasına da karşı çıkmıştı. Nitekim ocak ve ocaklılara göre memlekette ırkçılık ve Turancılık yoktu. Adına Türkçülük denilen Türk Milliyetçiliği vardı.⁸⁰⁹

Türk Kültür Ocağı, köycülük alanında çalışmaktan başka milli ve kahramanlık günlerinde etkinlik tertip etmiş, Çiçek Palas toplantısına katılan komünist grubu ifşa etmiş ve yakalanmalarına yardımcı olmuş, Mareşal Fevzi Çakmak'ın cenazesinde ortaya çıkan milli galeyanın öncüsü olmuştu.⁸¹⁰ 10 Nisan 1950'de Mareşal Fevzi Çakmak'ın vefatında iktidar kayıtsız kalmış, devlet töreniyle cenazesini kaldırmamış, yas ilan edilmemiş; hatta radyodan

⁸⁰⁶Altın Işık Dergisi.(1947). Sayı: 7. (25 Ağustos).İstanbul.

⁸⁰⁷Özdemir, Nurettin. (1951). "TürkKültürOcağı'nınFeshiDolayısıyla".*Orkun*.(17Ağustos).Sayı: 46. İstanbul, 10.

⁸⁰⁸Atsız, H.N.(1947)."Milli Mukaddesat Düşmanları". *Altın Işık Dergisi*. Sayı:2. (15 Şubat). İstanbul; Topçu, N. (1951). "İnkılap-İrtica".*Komünizme Karşı Mücadele Dergisi*. (1 Nisan), Sayı: 17. İstanbul, 4.

⁸⁰⁹*Komünizme Karşı Mücadele Dergisi*. (1951)."Türk Kültür Ocağının Beyannamesi". (1 Nisan). Sayı: 17.İstanbul, 1.

⁸¹⁰Darendelioğlu, age.,167.

neşeli şarkılar ve oyun havaları çalmaya devam etmiş, bunun üzerine de milliyetçi gençler galeyana gelmişti. Fethi Gemuhluoğlu, milliyetçi gençliğin önünde heyecanlı bir konuşma yapmış, radyoyu ve yönetimi protesto etmiş, Harbiye'deki Ordu Komutanlığına giderek, bayrağı yarıya indirerek tazimde bulunmuşlardı. Bayezit Camii'nde Mareşalin tabutunu resmi makamlara teslim etmeyen gençlik; Eyüp Sultan'a kadar yürümüştü.⁸¹¹

Türk Kültür Ocağı'nın bu faaliyetleri dışında "Müstehcen neşriyatı tel'in eden bir beyanname" yayınladığı bilinmektedir. Söz konusu beyannamede;

"Öbür milli müesseselerimiz gibi Türk ahlakına yöneltilecek her çeşit tecavüzlerle mücadele etmeyi kuruluş gaye ve maksatlarından biri olarak seçmiş bulunan Türk Kültür Ocağı, müstehcen neşriyatı bütün şiddetiyle takbih ve tel'in eder." denilmekte idi. Müstehcen neşriyatla mücadele etmek için aile re'islerinin dikkatli olması, savcılığın takiplerinde çok hassas ve çok şiddetli davranması ve neşriyatın toplatılması istenmekte idi.⁸¹²

Bu olaylar, dönemin siyasi atmosferi içerisinde çok önemli bir yer tutmasa da Türk Milliyetçilerinin tek bir çatı altında toplanma veya toplu hareket etme kültürünü oluşturmaları bakımından önemli bir ufuk kazandırmıştı. Nitekim Türk Kültür Ocağı, 24 Aralık 1950'de yapılan olağanüstü bir kongreden sonra Türk Gençlik Teşkilatı ile birleşme temayülü içine girmiş ve bu düşüncesi ittifakla kabul edilmişti.⁸¹³

Türk Kültür Ocağı, milliyetçi dernekleri etrafında toplayarak Milliyetçiler Federasyonu oluşturmuş ve daha sonra Türk Milliyetçileri Derneğinin kurulmasına ön ayak olmuş⁸¹⁴, 10 Temmuz 1951'de de olağanüstü kongre ile kendisini feshetmişti.⁸¹⁵

⁸¹¹Goloğlu, Mahmut.(1982).*Demokrasiye Geçiş 1946-1950*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 302; Barutçu, F. Ahmet.(1977). *Siyasi Anılar (1939-1954)*. İstanbul: Milliyet Yayınları, 405; Bölükbaşı, Deniz.(2005). *Türk Siyasetinde Anadolu Fırtınası Osman Bölükbaşı*. İstanbul: Doğan Kitap, 123; Erer, Tekin.(1966). *Türkiye'de Parti Kavgaları*. İstanbul: Çınar Matbaası, 508-517; Erim, Nihat.(2005), *Günlükler (1925-1979)*. Cilt: I-II. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 434; Karagözoğlu, Mehlika.(2007). "Gönüllerin İrfanlı Fetihçisi İrfan Fethi Gemuhluoğlu". <https://www.academia.edu/6165437/>, 4; Şahiner, age.,36 vd.

⁸¹²Berk, Bekir. (1950). "Türk Kültür Ocağı". *Komünizme Karşı Mücadele Dergisi*.(15 Aralık).Sayı: 10. İstanbul, 3 vd.

⁸¹³"Türk Kültür Ocağı'nın Beyannamesi". (1951).*Komünizme Karşı Mücadele Dergisi*.(1 Ocak). Sayı: 11. İstanbul, 4.

⁸¹⁴Darendelioğlu, age., 168-169.

⁸¹⁵Özdemir, Nurettin. (1951). "Türk Kültür Ocağı'nın Feshi Dolayısıyla". *Orkun Mecmuası*.(17 Ağustos). Sayı: 46. İstanbul, 10.

2.3.1.2. Türk Kültür Çalışmaları Derneği

3 Eylül 1946'da İstanbul'da üniversite öğrencileri tarafından kurulmuştu. Türk Kültür Ocağından sonra kurulan ikinci Milliyetçi teşekküldür. Kurucuları; Behram Atamer, Müfit Adil Çulcuoğlu, Kemal Şahin, Kemal Göksel, Ahmet Mirkelamoğlu, Ali Gür, M. Ali Tuna, Necati Başoğlu, Celal Sungur, Doğan Can, Fethi Gemuhluoğlu, Ziya Işıldak, Namık Tekin Turan, Osman Nedim Tuna, K. Abbas Altunkaş, Bülent Olcay, İlhan Darendelioğlu idi.

Derneğin kuruluş gayesi, nizamnamesinde; “Milli benliğimizin dünü, bugünü ve yarını için kültür sahasında çalışmak, milli kültürümüzü zayıflatmak hedefini güden menfi hareketlere karşı fikir yoluyla kültürümüzü korumaktır. Çalışmaları tamamen ilmi ve tamamen bedii yani akademik çerçeve içinde kalacağı cihetle, cemiyetimizin hiç bir siyasi parti ile alakası yoktur. Değişmez vasfımız Türkçülük sevgisine dayanarak milli benliğimizin kültür ve kadirbilirlik yönünü geliştirmektir” cümleleriyle ifade edilmişti.⁸¹⁶

Derneğin ilk genel toplantısı İstanbul Laleli'deki dernek binasında yapılmıştı. Toplantıya Behram Atamer (Hukuk Fakültesi), Müfit Adil Çulcuoğlu (İktisat Fakültesi), Kemal Şahin (Tıp Fakültesi), Kemal Göksel (Hukuk Fakültesi), Ahmet Sözmen (İktisat Fakültesi), Rıza Serhatoğlu (İktisat Fakültesi), Ali Gür (Üsteğmen), M. Ali Tuna (Hukuk), Abdullah Sırca (Hukuk), Fethi Gemuhluoğlu (Hukuk Fakültesi), Haluk Kamer (Ticaret), Namık T. Turan (Ticaret), Osman N. Tuna (Türkoloji), Bülent Olcay (Türkoloji), İlhan Darendelioğlu (Türkoloji), Ziya Işıldak ile kaydolmaya gelen öğrenciler katılmış ve toplantı sonunda dernek başkanlığına Necati Başoğlu, başkan vekilliğine de İlhan Darendelioğlu seçilmişti. Ayrıca toplantıda yedi kişilik bir idare kurulu da seçilmişti. İdare kurulu; Ahmet Sözmen, Celal Sungur, İlhan Darendelioğlu, Müfit Adil Çulcuoğlu, Kemal Göksel, Necati Balaşoğlu, Ali Gür isimlerinden teşekkül etmişti.⁸¹⁷

Türk Kültür Çalışmaları Derneğinin başkanlığını sırasıyla; Necati Balaşoğlu, eski Azerbaycan parlamentosu üyelerinden M. Sadık Aran ve Müfit Adil Çulcuoğlu yapmıştı.

⁸¹⁶Darendelioğlu, *age.*, 170.

⁸¹⁷*ToprakDergisi*. (1946). Sayı 13. (Kasım). İstanbul, 14.

Dernek, İstanbul'da ilk defa Ergenekon Bayramı adıyla bir gün düzenlemişti. Bu gün geniş çapta ilgi ve alaka görmüştü. Derneğin hamisi Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Killigil Paşa da MTTB ve Marmara Lokalinde yapılan Ergenekon Bayramı gösterilerinde hazır bulunmuştu.

Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Killigil, derneğe 600 liralık bir yardımda bulunmuştu ki, bu yardım aynı zamanda derneğe yapılan en büyük yardım olmuştu. Dernek çeşitli konularda konferans ve seminerler tertiplemişti. Mirza Bala, Cafer Seydahmet, İsmail Hami Danişmend, Zeki Velidi Togan, Mükrimin Halil Yinanç, M. Halit Bayrı gibi isimler bu toplantılara davetli konuşmacı olarak katılmışlardı.⁸¹⁸

Türk Kültür Çalışmaları Derneği, Türk Kültür Ocağı yöneticilerinin de hazır bulunduğu 3 Mart 1947'deki toplantısında Türk Kültür Ocağı ile birleşme ve cemiyetin yeni isminin Türk Kültür Çalışmaları Ocağı olmasına karar vermişti. Bununla birlikte, her iki cemiyetin genel kurullarının onaylaması halinde birleşmenin gerçekleşeceği ifade edilmişti.⁸¹⁹ Ancak bu birleşme gerçekleşmemişti. Türk Kültür Çalışmaları Derneği, 1950 tarihinde Milliyetçiler Federasyonuna dahil olmuş, Türkiye Milliyetçiler Derneği kurulduktan sonra da kapanmıştı.⁸²⁰

2.3.1.2.3. Türk Gençlik Teşkilatı

Türk Kültür Ocağı ve Türk Kültür çalışmaları Derneğinin faaliyetlerini ağırbaşlı ve pasif kabul eden bir kısım milliyetçi üniversite gençlerinin biraraya gelmesiyle 1947'de kurulmuştu. Teşkilatın daha aktif olması ve Anadolu'da da teşkilatlanması amaçlanmıştı.

Teşkilatın ilk genel başkanlığını Necati Tanrıku lu yapmıştı. Kurucuları; Necati Tanrıku lu, İrfan Atagün, Kubilay İmer, Yusuf Ziya İnan, M. Emin Alpk an, Ömer Öztürkmen, Mehmet Metin Ören, Erdoğan Özbenli, Şadi Pehlivoğlu, Hasan Karahan, Erdoğan Okçu, Gökhan Evliyaoğlu, Cahit Çakmak, Orhan Özer, Tuğrul Önder, Celal Erçikan, Galip Erdem, Arslan Topçubaşı gibi isimlerdi. Teşkilat kurulduktan kısa süre sonra hızla büyümüş, 1950'ye

⁸¹⁸Darendelioğlu, *age.*, 170-171-172.

⁸¹⁹*Toprak Dergisi*. (1947). Sayı 17. (Mart). İstanbul, 9.

⁸²⁰Darendelioğlu, *age.*, 172.

kadar 40'a yakın şubeye sahip olmuştu. Kuruluş gayesi, "Türk Milliyetçiliğine hizmet, memleket düşmanlarıyla, bilhassa komünistlerle mücadele"dir.⁸²¹

Teşkilatın amacı ve çalışma yöntemleri teşkilat programında; "Türk gençliğini vatan, millet, ahlak, dil, tarih, anane, aile ve milli mukaddesat sevgisini şuûrlaştırarak bu unsurlara bağlı Türk milliyetçiliğini (Türklüğü) milli kültür yoluyla işlemek" şeklinde belirtilmişti. Teşkilat bu amaca ulaşabilmek için "Türk Gençliğini milli ve manevi mefkûre etrafında teşkilatlandırarak, gençlik haklarını müdafaa ile isteklerine tercüman olur. Milli bünyemize zararlı içtimai cereyanlarla, fikren ve kanuni yollarla fiilen mücadele eder. Türk Gençliğinin milli gayelere uygun şekilde manen ve maddeten yetiştirilmesine yardım eder. Gençlikle ilgili ve gayede birlik gösteren her türlü dahili ve harici fert ve topluluklarla temas ve iş birliği yapar." diye açıklık getirmişti.⁸²²

Türk Gençlik Teşkilatı milliyetçiler arasındaki bölünmüşlüğe dikkat çekmiş, ayrı ayrı çalışmanın davaya zarar verdiğini ve bu teşekküllerin Türkçülük ülküsünü parçaladıklarını ifade etmişti. Onlara göre büyük ülkünün bir parçası olan ve Turancılık, Irkçılık, Anadoluçuluk ve Kemalistlik adı altında faaliyette bulunan bu teşekküllerin hepsi, milliyetçi hareketin parçalamasını hızlandırıyorlardı. Bütün milliyetçi çevreler, haklı olarak Türkçülüğün birer basamağı durumundaydı. Bu nedenle Teşkilat, kendilerini tek kelimeyle Türkçü olarak tanımlamış ve şu çağrıda bulunmuştu: Türk Gençlik Teşkilatı bu davayı Allah'ın inayetiyle tahakkuk ettirecektir. Burada bütün Türk Milleti önünde milliyetçi teşekküllere hitap ediyoruz, Türk Gençlik Teşkilatına iltihak ediniz. Hepimiz bir bayrak altına!" denilerek Türkçüleri kendi bünyelerinde bir araya getirmeyi denemişlerdi.⁸²³

Fevzi Çakmak'ın ölümünün ardından Marmara Lokali'nde büyük bir toplantı tertip etmiş, Nazım Hikmet'in affı için yürütülen kampanyaya karşı faaliyetler yürütmüştü.⁸²⁴ Ayrıca "Tanrıdağ" adında bir de yayın çıkarmıştı. Teşkilatın Anadolu'da yayılmasında bu dergi etkili olmuştur. Teşkilat daha çok Ege bölgesinde yayılmıştır. Hukuk Fakültesi öğrencisi Yusuf Ziya İnan, 10 gün gibi kısa bir süre içerisinde Akhisar, Manisa, İzmir, Söke, Aydın ve

⁸²¹*ToprakDergisi*. (1947). Sayı 17. (Mart). İstanbul 1; *Tanrıdağ Dergisi*. (1951). Sayı 5. (5 Ocak). İstanbul,6.

⁸²²*Tanrıdağ Dergisi*. (1951). Sayı 5. (5 Ocak). İstanbul,8.

⁸²³Akıncioğlu, Mehmet. (1951). "Bir Bayrak Altına". *Tanrıdağ Dergisi*. Sayı: 5. (5 Ocak). İstanbul, 7.

⁸²⁴Şahiner, age., 25 vd.

Nazilli şubelerini kurmuşlardır. Teşkilatın sloganı; “Tanrı Türkü Korusun” idi. Slogan o dönemde ve daha sonra milliyetçi hareket içerisinde oldukça geniş yer bulmuştu. Bu slogan, yaptırdıkları rozetlere de yazılmıştı.

Türk Gençlik Teşkilatı 9 Ocak 1951'de yapılan olağanüstü kongresinde Türk Kültür Ocağı ile birleşme kararı vermiş, karar tüm üyeler tarafından oy birliğiyle kabul edilmişse de bir şekilde uygulama imkanı bulamamıştı.⁸²⁵ Teşkilat, 1 Nisan 1951'deki Milliyetçiler Federasyonu kurultayına yine Türk Gençlik Teşkilatı olarak katılmış, bu kurultayın ardından kurulmasına karar verilen Türk Milliyetçiler Derneği'ne dahil olmuştu.

Teşkilat 1 Nisan 1951 tarihinde Milliyetçiler Federasyonu'na katılırken başındaki isim Ordu milletvekilliği yapacak olan Şadi Pehlivanoglu idi.⁸²⁶

2.3.1.3. Türk Siyasal Hayatında Sosyalist-Komünist Muhit ve Yayın Organları

Türkiye’de sol/sosyalist/marksist düşünce ve akımlar küçümsenemeyecek kadar zengin bir tarihi geçmişe sahiptir. Türkiye’de sol düşüncenin kökenleri 2. Meşrutiyet’in ilanına kadar gitmektedir.⁸²⁷

Türkiye’de Sovyetler Birliği’ndeki gibi sosyalist ve sonuçta komünist bir toplum düzeni kurmayı amaçlayan sol düşüncenin esas unsuru, 1920’den itibaren faaliyet gösteren Türkiye Komünist Partisi olmuş ve sol/sosyalist/marksist çizgide birçok gazete ve dergi yayınlanmıştır.⁸²⁸ İkinci Dünya Harbi yıllarında Türkiye’de sol akım iki koldan gelişmişti. Bunlardan bir tanesi İstanbul çevresini oluşturan Sertellerin Tan Gazetesi, diğeri ise Ankara çevresini oluşturan Yurt ve Dünya ile Adımlar dergileri idi.⁸²⁹ Yurt ve Dünya’nın çekirdek kadrosunu Pertev Naili Boratav, Niyazi ve Mediha Berkes ile Adnan Cemgil oluşturmuştur.

⁸²⁵“Türk Gençlik Teşkilatı Kurultayından Mizahi Notlar”. (1951). *Tanrıdağ Dergisi*. Sayı: 6. (20 Ocak). İstanbul, 2.

⁸²⁶Darendelioğlu, age., 173, 174.

⁸²⁷Tunçay, Mete.(1967). *Türkiye’de Sol Akımlar-1 (1908-1925)*. İstanbul.

⁸²⁸Akyol, Hüseyin.(2010). *Bölüne Bölüne Büyümek Türkiye’de Sol Örgütler*, (2. Baskı). İstanbul: Phoenix Yayınevi, 17.; Sayılğan, Aclan.(1970). *Soldaki Bitmeyen Kavga*, Ayşe Yayınları: Ankara, 3.

⁸²⁹Tunçay, age., 259.

İkinci dünya Harbi yıllarında Türk siyasi hayatına bir şekilde etki eden sol/sosyalist/marksist çizgideki gazete ve dergiler ise şunlardır:

2.3.1.3.1.Yurt ve Dünya Dergisi (1941)

Yurt ve Dünya Dergisi'nin ilk sayısı 1941 yılının Ocak ayında Adnan Cemgil ve Behice Sadık Boran tarafından Ankara'da çıkarılmıştı.⁸³⁰

Derginin neşriyat müdürü, yayınlandığı 42 sayı boyunca Adnan Cemgil, imtiyaz sahibi ilk yirmi bir sayısında Behice Sadık Boran, yirmi ikinci sayısından itibaren Pertev Naili Boratav'dır. 15–16, 22–23 ve 26–27. sayıları bir arada basıldığı için dergi toplam otuz dokuz nüsha idi.⁸³¹

Aylık olarak, Ankara'da Alaeddin Kiral Matbaası ve sonradan Recep Ulusoglu Matbaasında basımı gerçekleştirilen Dergi; 15 Ocak 1944'teki 38. sayısından itibaren 15 günde bir yayınlanmaya başlamıştı. Derginin hemen her sayısında yazı yazan değişmez kadrosu Adnan Cemgil, Pertev Naili Boratav, Hüseyin Avni Şanda, Niyazi Berkes ve Mediha Berkes'ten oluşmakta idi.⁸³² Dergi, birçok iş yerinden ilan almış, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından da satın alınarak yayınlarını sürdürmesi noktasında maddi destek bulmuştu.⁸³³

⁸³⁰Yurt ve Dünya Dergisi, Ankara'da aylık olarak yayına başlayan bu fikir mecmuasının ilk nüshası 1941 Ocak'ta çıkmıştır. Bir sayfasının eb'adı 18,5x 13,5 olup kapağıyla 70 sayfayı muhtevidir. Sayfası iki sütun üzerine taksim edilmiştir. İmtiyaz Sahibi ve Umumi Neşriyat Müdürü Dr. Behice S. Boran'dır. Ankara Alaeddin Kiral Matbaasında basılmakta ve 15 kuruşa satılmaktadır. Bkz. *Yurt ve Dünya Dergisi*.(1941). Sayı: 1. (Ocak). Ankara; *Ayın Tarihi*.(1941). "2 nci KANun 1941 Ayı İçinde Yeni Çıkan, Kapanan ve Kapatılan Gazete ve Mecmualar". Sayı: 86. (Ocak). Ankara, 318.; Dinçer, Hasan.(2008). II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Bir Dergi: Yurt ve Dünya. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılAp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. Sayı: 42. (Kasım). ss.193-230. Ankara, 195 vd.

⁸³¹Karadeniz, Abdurrahim.(2002).*Düşünce ve Edebiyatımızda Yurt ve Dünya Dergisi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 10.

⁸³²Oran, Baskın.(1969). "İç ve Dış Politika İlişkisi Açısından İkinci Dünya Savaşında Türkiye'de Siyasal Hayat ve Sağ -Sol Akımlar". *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 23/3. Ankara, 262. Çekirdek kadronun dışındaki 67 yazar dergiye telif ve çeviri makaleler, öykü ve şiirlerle katkıda bulunmuşlardır. Gevrek, agm., 256.

⁸³³Dergi, yayınlandığı 1944 yılı hariç olmak üzere Milli Eğitim Bakanlığı tarafından da satın alınarak bağlı ilgili kurum ve kuruluşlara dağıtımı yapılmıştı. "Hasan-Ali Yücel-Kenan Öner Davası" kapsamında, 3 Haziran 1947 tarihli Vakit Gazetesi'nde yer alan haberde, Mahkeme'nin talebi üzerine, MEB'in Adalet Bakanlığı aracılığıyla Mahkeme'ye gönderdiği raporda bu konudaki bilgiler şöyle yer almıştı: "2- "Yurd ve Dünya" Mecmuasından diğerleri gibi 1940'da 585, 1941 de 600, 1942 ve 1943 de 900 lira bedelinde muayyen miktarda satın alınmıştır. Bedel artışı, abone miktarının çoğalmasından değil, her yıl mecmua fiyatının artmasındandır." "Milli Eğitim Bakanlığının Mahkemenin Suallerine Cevapları".(1947). *Vakit Gazetesi*. 3 Haziran, 1, 5.

Sol/Marksist eğilimli bir dergi olan Yurt ve Dünya Dergisi'nde; Behice Boran, Pertev Naili Boratav, Adnan Cemgil, Niyazi Berkes⁸³⁴, Mediha Berkes, Muzaffer Şerif Başoğlu, Muvaffak Şeref, Hüseyin Avni Şanda, Burhan Arpad, Cemil Meriç gibi isimlerin yazıları, Sabahattin Ali, Orhan Kemal, Kemal Bilbaşar, Rifat Ilgaz, Melih Cevdet Anday gibi isimlerin de öykü ve şiirlerine yer verilmişti. Yayın hayatı boyunca Türkçülerle yazı yoluyla çeşitli münakaşalara girişmiş olan Yurt ve Dünya Dergisi, 1944 yılında kapanmıştı.⁸³⁵

Daha Marksist ve militan bir tavır içinde olan Behice Boran ve Muzaffer Şerif Başoğlu, arkadaşlarıyla anlaşmazlığa düşerek⁸³⁶ 21. sayıdan sonra Dergi'den ayrılmış, Adımlar Dergisini çıkarmaya başlamışlardı.⁸³⁷ Yurt ve Dünya'da yayınlanan toplam 229 yazının 102'si kurucu isimler olarak bilinen Adnan Cemgil, Pertev Naili Boratav, Hüseyin Avni Şanda, Niyazi Berkes ve Mediha Berkes'e aitti. Bunların içinde en çok yazısı olan yazar Adnan Cemgil idi. Nitekim Niyazi Berkes de anılarında bunu vurgulamış, Derginin tüm ağır işlerini üstlenmesi yanında onun fikir ve düşünsel alt yapısını hazırlayan kişinin de Adnan Cemgil'in olduğunu belirtmiş ve derginin Cemgil'siz çıkamayacağını ve yaşayamayacağını söylemişti.⁸³⁸

Yurt ve Dünya Dergisi ilk sayısında çizgisini ve amaçlarını şöyle ifade etmişti:⁸³⁹ “Bu sahifelerde başarmak istediğimiz iş bakımından “Yurt ve Dünya” adını coğrafi manada değil, sosyal manada alıyoruz. Maksudumuz sadece yurt ve dünyada olup bitenleri okuyucularımıza bildirmek değildir. Daha ziyade yurt ile dünyanın münasebeti üzerinde durmak istiyoruz.

⁸³⁴Kaynar, Mete Kaan-Ak, Gökhan.(2016). “Niyazi Berkes ve 1940’lı Yılların Sol Muhafif Dergisi Yurt ve Dünya Birlikteliği”. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*Journal Of Modern Turkish History Studies XVI/33 (Güz/Autumn), ss. 325-372.

⁸³⁵“İlerici Bir Dergi: Yurt ve Dünya”. (2003). *Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-2000*. Cilt: 2: 1941-1960. (Yayın Kurulu: Hasan Ersel, Ahmet Kuyaş, Ahmet Oktay ve Mete Tunçay). 4. Baskı. Yapı Kredi Yayınları: İstanbul, 9.

⁸³⁶M. Belli’nin belirttiğine göre, ayrılığın nedeni TKP’dir. Muzaffer Şerif ve Behice Boran TKP ile ilişkiler konusunda “daha yürekli” görünmekte, buna karşın P. N. Boratav ve N. Berkes ise TKP’ye karşı daha mesafelidir. Bkz. Belli, M. (2002). *İnsanlar Tanıdım: Mihri Belli’nin Anıları*. Doğan Kitap: İstanbul, 203.; Bu düşünceyi destekler mahiyette B. Boran ve M. Şerif’in, N. Berkes ve P. N. Boratav’a göre daha sol bir çizgiyi savundukları için ayrılık rüzgârlarının estiğini söyleyenler de vardır. Bkz. Batur Sertan-Aslıtürk, Ersin. (2006). “Sosyal Psikolojinin Önemli İsmi Muzaffer Şerif’in Türkiye Yılları”. *Toplumsal Tarih*. Sayı:152. (Ağustos). İstanbul, ss.50-55, 52.

⁸³⁷Çağlayan, Saniye-Korkmaz, Murat- Öktem, Gönül.(2014). “Muzaffer Şerif’in Hayatı ve Eserleri”. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*. (Şubat) Cilt:3 Sayı:1, ss. 153-159, 154.; Türkali, Vedat.(2001). *Komünist*. Gendaş Kültür Yayınları: İstanbul, 73.

⁸³⁸Berkes, Niyazi. (1997). *Unutulan Yıllar*. İletişim Yayınları: İstanbul, 271

⁸³⁹Yurt ve Dünya Dergisi.(1941). Sayı: 1. (Ocak). Ankara, 1 vd.

Yurt ile dünya arasında cüz ile kül arasındaki münasebet vardır. Bu münasebet karşılıklı tesirler ve bağılıklardan mürekkeptir.”

Niyazi Berkes de Dergi'nin çıkarılış amacını ileriki yıllarda şu şekilde açıklamıştı:⁸⁴⁰ “Öğrendiklerimizi, düşündüklerimizi üniversite öğrenimi dışında bulunan genel okuyucuya tanıtmak isteği ile bir dergi çıkarma girişimimiz olmuştu. Büyük bir savaşın başlamış olması ileri düşünüşlü olan, particiliği bir zenaat haline getirmemiş olan aydınları sarsmıştı... Çıkarmayı düşündüğümüz dergi bir “ihtisas’ dergisi olmayacaktı. Şiir ve edebiyat dergisi de olmayacaktı. Abdülhamit döneminde olduğu gibi, o dönemde de aydınlar bir fikri yansıtmak için “edebiyat’ yoluna kaçmayı yeğlerlerdi. Sözü ettiğim dönemde bu dergilerin biri çıkar, biri batardı. ‘Fikir’ korkulan, tehlikeli bir şeydi sanki...”

Derginin yayın hayatına girmesi ile birlikte kimi çevrelerin, özellikle de ırkçı/Turancı kadroların dikkatini çekmişti. Bu tepkilerden ilki ve önemlisi, 1941 yılından başlayarak 1943’e kadar özellikle ırkçılık/milliyetçilik konularında tartışmaya giriştiği Çığır Dergisinin 1941 Ocak sayısında “Çığır’a Göre” bölümünde bir sayfasını Yurt ve Dünya Dergisine ayırmış olması ve başarı dileğinde bulunduğu yazı olmuştur. Dönemin polemikleri ve tartışmalı atmosferi içinde oldukça olumlu bir adım olarak değerlendirilmesi gereken bu jestin sahibi Hıfzı Oğuz Bekata idi. Bekata, Çığır’daki bu yazısında Yurt ve Dünya’nın yayın dünyasına girişini şöyle ifade etmişti:⁸⁴¹ “İnsana ilk önce Tagor’un o güzel esrarlı kitabını hatırlatan Yurt ve Dünya aynı hususiyetleri haiz bir fikir mecmuasına ad olmuştur.”

Yazının devamında Yurt ve Dünya’nın sadece makalelerin bir araya getirilip yayımlanmasından ibaret bir dergi olmadığı; bir iddianın ürünü olarak yayın hayatına başladığı; memleket meselelerinin, dünya meseleleri içinde düşünülüp dergide yer alması temenni edilmişti. Ayrıca “milli hayat” ve “milli hususiyetlerin unutulmaması gerektiği” vurgulanmıştı. Bekata, Dergiye ve yazarlarına başarılar dilerken de Yurt ve Dünya’nın üzerinde durulacak bir değeri olduğunu belirtmişti. Derginin yayın hayatına girmesine bir tepki de Peyami Safa’dan gelmişti. Peyami Safa, Yurt ve Dünya Dergisi hakkında; “Önümde bir dergi duruyor, dergi mi desem yoksa vapur tarifesi mi? Açtığım zaman ortasından

⁸⁴⁰Berkes, *age.*, 270 vd.

⁸⁴¹Bekata, Hıfzı Oğuz.(1941). “Çığır’a Göre”. *Çığır Mecmuası*. Sayı: 89. (Ocak). Ankara.

kesilmiş bir karpuz gibi kıpkızıl.” demişti. Derginin ağır toplarından Adnan Cemgil kendileri ile ilgili söylemi reddetmese de Peyami Safa’ya cevabı ise oldukça ilginç olmuştu:⁸⁴² “Eksik olmasın, ya kelek deseydi...”

Derginin kurucu kadrosunda yer alan yazar gurubu; Peyami Safa’nın “kıpkızıl” benzetmesinde ifade ettiği gibi sol/sosyalist/Marksist bir çevreye mensup isimler idi. Fakat dönemin siyasi atmosferi ve çalkantıları nedeniyle yazılarında bunu açıkça ifade edememişlerdi. Nitekim Adnan Cemgil: “Dergideki tüm yazıların bir istikameti vardı. Bizim için, özellikle de derginin çıktığı yıllar, daha sonraları da dendi ya, komünist olarak adlandırıyorlardı. Bizlerin, hepimizin bir eğilimi vardı. Solduk, ama tam anlamıyla marksist bir dergi değildik. Biz o günle ilgili bir takım tahliller yapardık. Tahlillerimiz, dünya görüşü itibarıyla Marksistti ama kesinlikle komünist değildik. Derginin çıktığı yıllarda, sahte şöhretler, akıl düşmanlığı, teknoloji düşmanlığı, gerçek düşmanlığı vardı. Bizim yazılarımızla yapmak istediğimiz, amacımız, tüm bu düşmanlıklara karşı bir şeyler yapabilmektir.” Keza Mediha Berkes de “Yurt ve Dünya Marksist ve sol bir dergiydi. Fakat komünist değildik. Gerçi Marksist olduğumuzu da beyan edemezdik. Çünkü çok fazla baskı vardı. Sosyalizme, sola, ileriye açık, Atatürkçü idik.” demişti.⁸⁴³ Zaten o yıllarda yukarıda sıralanan özelliklere sahip her kişi ve grup bu şekilde damgalanmıştı. Fakat Dergi’deki yazıların siyasi çizgisi ve yazarların söylemleri iktidarı fazla rahatsız etmemiş olmalı ki; Hükûmetle iyi geçindiği ve Matbuat Kanunu’nun 50. Maddesine takılmadan dört yıl boyunca “kapatılma” furyasında hiç nasibini almamış olması da ilgi çekici bir özellikti. Zira Dergi’nin yayınlandığı yıllarda Sağcı/Türkçü/Turancı ve solcu/sosyalist/Marksist eğilimli gazete ve dergilerin sıklıkla kapandığı da bilinen bir gerçektir.

Dergi, akademik bir bakışla Türkiye’deki birçok uygulamaya muhalefet etmiş olmasına karşın yapılan bu muhalefeti de çok abartmamak gerekir. Nitekim yayınlandığı dönem boyunca Dergi’de doğrudan Milli Şef iktidarını hedef alan herhangi bir yazı çıkmamış, hatta “ ...Milli

⁸⁴²Gevrek, agm., 257 vd.

⁸⁴³Bu söylemler için bkz. Gevrek, agm., 262 vd.

bayramı sulh içinde kutlarken başımızda İsmet İnönü gibi bir Şefin bulunmasının kıymet ve manası daha da aşkar beliriyor..." gibi Milli Şef'e övgüler de yer almıştı.⁸⁴⁴

Yurt ve Dünya Dergisi'nde ele alınan konular değerlendirilecek olursa; faşizm, kapitalizm, iktidarın varlık vergisi, vurgunculuk, eğitim ve şehirleşme gibi bazı uygulamaları ve evrim teorisi gibi konularla ırkçılık/Türkçülük/Turancılık karşıtı yazılara öncelik verilmişti. Bununla beraber köy toplumu, makinalaşma yoluyla köy nüfusunun azaltılarak sanayiye aktarılması, Kemalizm'in kazanımlarına sahip çıkılması, bilimin bağımsızlığının savunulması gibi düşüncelere yer veren inceleme yazıları yayınlanmıştı.

Dergide İkinci Dünya Harbi'nin Türkiye'de yarattığı ekonomik meselelere ve değişime dair yazılara yer verilmişti. Bunda İkinci Dünya Harbi yıllarının, Türkiye'nin savaşa dönük tedbirleri (Milli Korunma Kanunu, Varlık Vergisi vb.) hayata geçirmesi ve buna bağlı olarak tarımsal üretimde düşüş, gıda maddeleri darlığı, enflasyon, karaborsa, istifçilik, tüccar sınıfının bu sıkıntılı günlerin şartlarını geniş halk kesimleri aleyhine istismar etmesi gibi gelişmelerin yaşandığı bir dönem olması etkili olmuştu.⁸⁴⁵

Köy toplumu, makinalaşma yoluyla köy nüfusunun azaltılarak sanayiye aktarılması ve kentleşme dergide ele alınıp incelenen konulardan biri olmuştu. Derginin yayında olduğu dönemin Türkiye'sinde nüfusunun % 80'inin köylerde yaşadığı; sanayileşme yolunda önemli adımlar atmasına rağmen ekonomisi ağırlıklı olarak tarıma dayalı bir ülke olduğu gerçeğinden yola çıkılarak en çok yazı yazılan konulardan biri de köy ve köylülük üzerine

⁸⁴⁴Yurt ve Dünya Dergisi.(1941). Sayı: 11. (Kasım). Ankara, 257.; Gevrek, agm., 270.

⁸⁴⁵Dinçer, agm., 188 vd.; Ayrıca Yurt ve Dünya Dergisinde bu konu ilgili yazılar için bkz. Belen, A. Münir. (1942). "Osmanlı İmparatorluğu Sonlarında Endüstri Politikası". *Yurt ve Dünya Dergisi*. Sayı: 20. (29 Ekim). Ankara, 277; Şanda, Hüseyin Avni.(1942). "Yarı Koloni Münevverleri". *Yurt ve Dünya Dergisi*. Sayı: 17. (Mayıs). Ankara, 137, 138.; Şanda, Hüseyin Avni.(1943). "Bizde İlk Anonim Şirketler". *Yurt ve Dünya Dergisi*. Sayı: 36. (Aralık). Ankara, 483; Şanda, Hüseyin Avni.(1943). "Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Ticaret Müesseseleri". *Yurt ve Dünya Dergisi*. Sayı: 35. (Kasım). Ankara, 442; Şanda, Hüseyin Avni.(1943). "Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Ticaret Müesseseleri". *Yurt ve Dünya Dergisi*. Sayı: 35. (Kasım). Ankara, 443; Şanda, Hüseyin Avni. (1942). "Meşrutiyette Milli Ekonomi Cereyanları". *Yurt ve Dünya Dergisi*. Sayı: 15-16. (Mart-Nisan). Ankara, 77 vd.; Şanda, Hüseyin Avni. (1944). "Dış Ticaret ve Harp". *Yurt ve Dünya Dergisi*. Sayı: 38. (15 Ocak). Ankara, 62; Şanda, zenginleşen köylüler için "...içtimai tip tahavvülü geçiren köylüler..." ifadesini kullanmaktadır. Şanda, Hüseyin Avni.(1942). "Köylüyle Kim Alay Ediyor". *Yurt ve Dünya Dergisi*. Sayı: 22-23. (Aralık). Ankara, 371 vd.; Berkes, Niyazi.(1943). "Modern Ekonominin Doğuşu". *Yurt ve Dünya Dergisi*. Sayı: 30. (Haziran). Ankara, 206; Berkes, Niyazi.(1943). "Modern Ekonominin Temelleri". *Yurt ve Dünya Dergisi*. Sayı: 31. (Temmuz). Ankara; Berkes, Niyazi.(1943). "Modern Ekonominin Tezatları". *Yurt ve Dünya Dergisi*. Sayı: 32. (Ağustos). Ankara, 299.

olmuştu. Bunda yazar kadrosundaki sosyologların önemli bir etkisi vardı.⁸⁴⁶ Keza kent olgusu da işlenen konular arasında idi.⁸⁴⁷

Dergide diğer konularda yazılanlara oranla daha az yer verilse de Köy Enstitüleri, okullardaki eğitim anlayışının niteliği ve bunun genel hayat ile uyumsuzluğu üzerine görüşler tartışılmıştı.⁸⁴⁸ Dergi, 15 Şubat 1943'te II. Milli Eğitim Şura'sının toplanması üzerine derginin 26-27. sayısını Gençlik Sayısı olarak çıkmıştı.

Yurt ve Dünya Dergisi'nde bilim ve Türkiye'deki bilimsel düzey hakkında da yazılar yazılmıştı. Nitekim birçok sıkıntı, yokluk ve yoksullukların yaşandığı bir dönemde Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'in Doğu ve Batı klasiklerini tercüme ettirmesi, İnönü Ansiklopedisi'nin yayınlanması ve 1940'lı yılların ansiklopedi ve dergicilikte rönesansı yaşıyor olması; dönemin düşünce hayatının da zenginliğinin bir işareti idi.⁸⁴⁹

Derginin birçok sayısında, dönemin siyasi çalkantılarına zemin hazırlayan ideolojilere de yer verilmişti. Kapitalizmin tarihsel gelişimi, burjuva sınıfının ortaya çıkışı ve sınıf

⁸⁴⁶Dinçer, agm., 204 vd.; Yalçinkaya, Zübeyde.(2013). "1941-1944 Yılları Arası Yayınlanan "Yurt ve Dünya Dergisi"ndeki Köy ve Köylü Sorunları Üzerine Bir Analiz". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 17/2. Erzurum. ss.161-174, 162.; Ayrıca Dergi'de köy ve köylülük ile ilgili yazılar için bkz. Berkes, Mediha.(1941). "Türk Köyünün Tetkikine Başlarken". *Yurt ve Dünya Dergisi*. Sayı: 1. (Ocak). Ankara, 26.; Berkes, Mediha.(1941). "Köyde Şehirli". *Yurt ve Dünya Dergisi*. Sayı: 4. (Nisan). Ankara, 37 vd.; Berkes, Mediha.(1942). "Kadının Durumu". *Yurt ve Dünya Dergisi*. Sayı: 21. (Kasım). Ankara, 331; Berkes, Niyazi.(1941). "Köy Nüfusu". *Yurt ve Dünya Dergisi*. Sayı: 4. (Nisan). Ankara, 19 vd.; Yırcalı, Sıtkı.(1941). "Büyük Köye Doğru". *Yurt ve Dünya Dergisi*. Sayı: 2. (Şubat). Ankara, 7; Şeref, Muvaffak.(1943). "Kültür Münakaşaları Karşısında". *Yurt ve Dünya Dergisi*. Sayı: 31. (Temmuz). Ankara, 232.

⁸⁴⁷Dinçer, agm., 208 vd.; Ayrıca Yurt ve Dünya Dergisi'nde kentleşme ile ilgili yazılar için bkz. Boran, Behice Sadık.(1941). "Şehir ve Şehirleşme Davamız". *Yurt ve Dünya Dergisi*. Sayı: 3. (Mart). Ankara, 28 vd.; Boran, Behice Sadık.(1941). "Modern Şehir Örneği". *Yurt ve Dünya Dergisi*. Sayı: 6. (Haziran). Ankara, 15 vd.; Erzen, Nejdet.(1941). "Endüstri ve Şehirleşme Davamız". *Yurt ve Dünya Dergisi*. Sayı: 5. (Mayıs). Ankara, 6 vd.

⁸⁴⁸Dinçer, agm., 210 vd.; Ayrıca Yurt ve Dünya Dergisi'nde eğitimle ilgili yazılar için bkz. Berkes, Niyazi.(1941). "Ezbercilik". *Yurt ve Dünya Dergisi*. Sayı: 12. (Aralık). Ankara, 340 vd.; Berkes, Niyazi.(1943). "Gençliğin Sosyal Durumu". *Yurt ve Dünya Dergisi*. Sayı: 26-27. (Şubat-Mart). Ankara, 48 vd.; Başoğlu, Muzaffer Şerif.(1943). "Gençliğin Yetiştirilmesi". *Yurt ve Dünya Dergisi*. Sayı: 26-27. (Şubat-Mart). Ankara, 72; Berkes, Mediha.(1943). "Köy Gençliği". *Yurt ve Dünya Dergisi*. Sayı: 26-27. (Şubat-Mart). Ankara, 74; Sarıoğlu, Nemci.(1943). "Okulda Ahlak Terbiyesi". *Yurt ve Dünya Dergisi*. Sayı: 26-27. (Şubat-Mart). Ankara, 64; Sabahattin Ali.(1943). "Yarı Münevver". *Yurt ve Dünya Dergisi*. Sayı: 30. (Haziran). Ankara, 212.

⁸⁴⁹Cemgil, Adnan.(1941). "Ansiklopedi". *Yurt ve Dünya Dergisi*. Sayı: 3. (Mart). Ankara, 37; Berkes, Niyazi.(1942). "İlim Dünyasındaki Durumumuz". *Yurt ve Dünya Dergisi*. Sayı: 20. (29 Ekim). Ankara, 271; Berkes, Niyazi.(1943). "Garpten Gelen Düşünceler". *Yurt ve Dünya Dergisi*. Sayı: 34. (Ekim). Ankara, 276; Berkes, Niyazi.(1944). "Darwinizm Karşısında İleri ve Geri Düşünüşler". *Yurt ve Dünya Dergisi*. Sayı: 39. (1 Şubat). Ankara, 92.

mücadelesi, burjuvazinin temel nitelikleri ve emperyalizm gibi konularda yazılar yazılmış veya Batıda yazılan yazıların tanıtımına yer verilmiştir.⁸⁵⁰

Faşizmin ortaya çıkışı ve yükselişinin gerçek sebeplerinin sorgulandığı Dergide; kapitalizm ve onun doğal sonuçları olan emperyalizm ve faşizme son verebilmenin ancak kapitalist sistemin ortadan kaldırılmasıyla mümkün olacağı görüşüne de şu şekilde yer verilmişti:⁸⁵¹ “Emperyalizm kapitalizmin eseridir. Şu halde, onun ortadan kalkması, milletlerin sulha, refaha, milli istiklal ve terakkiye kavuşması için emperyalist mücadelelerin yok edilmesi lazımsa bu ancak onu zaruri olarak meydana getiren ekonomik sistemin kaldırılması ile kabildir.”

Dergide hiç şüphesiz ağırlıklı olarak işlenen ve derginin siyasi veçhesini de ortaya koyması bakımından önemli olan ırkçı/Türkçü/Turancı çevrelere yöneltilen yazılar olmuştur.⁸⁵² Daha çok sert bir üslupla kaleme alınan ve uzun süren tartışmalara yol açan yazılar, döneme damgasını vurmuştu. Yurt ve Dünya Dergisinin siyasi görüşlerini yansıtan bu yazılarda, ırkçılığın Türk toplumu nezdinde hiçbir dayanağı olmadığı vurgulanmıştı. Niyazi Berkes, “İrk ve İrkçilik” başlıklı yazısında Türkiye’deki ırkçılık taraftarları için “...ırkçı fikirleri bizde derhal benimseyen manyaklar...” gibi oldukça sert ifadeler kullanmıştı. Ayrıca Dergi’de yazılan ırkçılık karşıtı yazılarda dönemin ırkçı/Türkçü/Turancı düşünceleri benimseyen dergiler de alabildiğince tenkid edilmişti. Gökbörü Mecmuası için “Her sayfasından boğucu bir kan kokusu tüten bu derginin...” gibi ağır bir töhmet altına sokan ve hakaret içeren yazılar yazılmıştı. Aynı dergiden alıntılar yapılarak Atsız, Çınaraltı, Bozkurt ve

⁸⁵⁰Dinçer, agm., 201 vd.; Ayrıca Yurt ve Dünya Dergisi’nde ideolojilerle ilgili yazılar için bkz. Berkes, Niyazi.(1944). “Emperyalizm”. *Yurt ve Dünya Dergisi*. Sayı: 40. (15 Şubat) Ankara, 115; Berkes, Niyazi.(1943). “Modern Ekonominin Tezatlarından Faşizm”. *Yurt ve Dünya Dergisi*. Sayı: 33. (Eylül). Ankara, 330.

⁸⁵¹Berkes, Niyazi.(1944). “Emperyalizm”. *Yurt ve Dünya Dergisi*. Sayı: 40. (15 Şubat). Ankara, 115; Dinçer, agm., 213 vd.

⁸⁵²Dinçer, agm., 201 vd.; Ayrıca Yurt ve Dünya Dergisi’nin ırkçı/Türkçü/Turancı çevrelere yönelttiği yazılar için bkz. Şenyürek, Muzaffer.(1941). “Biyolojik ve Kültürel Veraset”. *Yurt ve Dünya Dergisi*. Sayı: 5. (Mayıs). Ankara, 42; Cemgil, Adnan.(1944). “Koyu Milliyetçilik Nedir?”. *Yurt ve Dünya Dergisi*. Sayı: 41. (1 Mart). Ankara, 165; Cemgil, Adnan.(1942). “Olduğu Gibi-İçyüzleri”. *Yurt ve Dünya Dergisi*. Sayı: 22–23. (Aralık). Ankara, 394; Berkes, Niyazi.(1942). “İrk ve İrkçilik”. *Yurt ve Dünya Dergisi*. Sayı: 24. (30 Aralık). Ankara, 438 vd.; Başoğlu, Muzaffer Şerif.(1943). “Psikoloji Karşısında İrkçilik”. *Yurt ve Dünya Dergisi*. Sayı: 25. (Ocak). Ankara, 6 vd.; Berksoy, İhsan.(1944). “İrk Üstünlüğü İddiaları”. *Yurt ve Dünya Dergisi*. Sayı: 41. (1 Mart). Ankara, 154; Şeref, Muvaffak.(1943). “Fikir Hayatımızda Geri Temayüller”. *Yurt ve Dünya Dergisi*. Sayı: 36. (Aralık). Ankara, 470 vd.

Gökbörü yazı ekiplerinin Almanya'dan sağlanan maddi menfaatler karşılığı idealist ve Türkçü göründükleri iddiasında bulunulmuştu.⁸⁵³

Dergi, Almanya'nın İkinci Dünya Harbinde yenilgisinin tahakkuk ettiği günlerde de "Faşizmin sonu yaklaşırken demokrasi fikri, tarihin kaydetmediği bir ölçüde geniş halk kütlelerini sarmış bulunuyor." diyerek demokrasinin faşizme karşı galip geldiğini yazmıştı.⁸⁵⁴

Yurt ve Dünya, 15 Mart 1944'te 42. sayı yayımlandıktan sonra basın hayatına veda etmişti. Matbuat Kanununun 50. maddesine muhalefet suçundan İcra Vekilleri Heyetinin 16 Mayıs 1944 tarihli kararıyla kapatılmıştı.⁸⁵⁵ Dergi, kapatılma olayından önce Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'in isteğiyle yayınıni durdurmuştu. Bu tarihlerde Turancı hareketin etkili isimlerinden Nihal Atsız'ın "Beşvekil Saraçoğlu Şükrü'ye Açık Mektup"ları yayınlanmamaya başlamıştı. Bunun sonucunda Sadrettin Celal Antel, İstanbul Üniversitesi Pedagoji ve Psikoloji Enstitüsü'ndeki görevinden alınmış, bundan bir gün önce yani 16 Mart 1944'te Muzafer Şerif, Nabi Dinçer, Asım Akşar, Nezih Fıratlı ve Sefer Aytekin'le birlikte gözaltına alınmışlardı.⁸⁵⁶

Nihal Atsız'ın açık mektubunun yayımlanmasından sonra Dil ve Tarih, Coğrafya Fakültesi'ne mensup öğretim üyeleri de giderek hedef hale gelmişti. Diğer taraftan Yurt ve Dünya ve Adımlar Dergisi'nin yayınları nedeniyle sıkıştırılan Hasan Ali Yücel de olaya seyirci kalmadığını göstermek için önce bu dergilerin yayınıni durdurmak olmuştu. Nitekim 1944 Şubat'ında Yurt ve Dünya adına P. N. Boratav ve N. Berkes'i, Adımlar Dergisi adına da B. Boran'ı makamına çağırarak Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel; Parlamento'dan çok fazla baskı geldiğini söyleyip yayınlarına bir süre ara vermelerini istemiş, adı geçen yazarlar da bu

⁸⁵³Cemgil, Adnan.(1942). "Olduğu Gibi-İçyüzleri". *Yurt ve Dünya Dergisi*.Sayı: 22-23. (Aralık). Ankara, 394.

⁸⁵⁴Y. D.(1944). "Günün Terimleri-Demokrasi". *Yurt ve Dünya Dergisi*.Sayı: 37. (Ocak). Ankara, 5.

⁸⁵⁵Derginin kapatılmasında CHP'li milletvekillerinin Hükûmete yaptığı baskıların da etkili olduğu iddia edilmişti. Nitekin bu konuda P. N. Boratav'ın Sabiha Sertel'e aktardığına göre; "Meclis kulislerinde de her iki dergiye bir karşı kontrol hazırlıkları olduğunu duyuyorduk. Gayretkeş Halk Partisi mebuslarından Anadolucu grup diye gösterilebilecek kimseler, Reşat Şemseddin Sirer, Şevket Raşit Hatipoğlu (eski Ziraat Bakanı) etrafında toplanmışlar ve hazırlıklara girişmişlerdi. Aleyhimizde en çok yaygara yapanlardan biri Fahri Ecevit idi. (Şimdiki Halk Partisi'nin Ortanın Solu akımını yürüten Bülent Ecevit'in babası.)" demişti. Bkz. Sertel, Sabiha.(1978). *Roman Gibi (1919-1950)*. Ant Yayınları: İstanbul, 220 vd.

⁸⁵⁶Çetik, Mete. (1997). "Unutulan Yıllar" "Birikim". Sayı:102. ss. 77-85.

istek doğrultusunda 15 Mart 1944'de 42. sayı ile Yurt ve Dünya'nın yayınını sona erdirmişlerdi.⁸⁵⁷

Hasan Ali Yücel, bundan başka Maarif Vekaletinden, bakanlık mensuplarının siyasetle uğraşmaması gerektiğini bildiren bir tebliğ çıkartmış, bu tebliğe cevap olarak DTCT'deki Türk öğretim üyeleri Milli Şef'e ve CHP ilkelerine bağlılıklarını ifade eden bir bildiri yayınlamışlardı. Bu bildirinin altında B. Boran, P. N. Boratav ve N. Berkes'in de imzaları vardı.⁸⁵⁸ Söz konusu tebliğ, H. Ali Yücel tarafından Davam kitabında da yer almıştı.⁸⁵⁹

Pertev Naili Boratav yayını durdurulan Yurt ve Dünya Dergisi'nin imtiyazını daha sonra Mediha Berkes'e devretmişti. Herhalde Mediha Berkes'in ileriki yıllarda dergiyi tekrar yayınlamak gibi bir düşüncesi vardı. Ancak bu isteğini gerçekleştirememişti.⁸⁶⁰

2.3.1.3.2.Yeni Edebiyat Dergisi

Yeni Edebiyat Dergisinin ilk sayısı, 5 Ekim 1940 tarihinde İstanbul'da yayınlanmıştı. 15 günde bir yayınlanan Yeni Edebiyat Dergisi okuyuculara; "Yarım Aylık Sanat, Edebiyat ve Fikir Gazetesi" olarak tanıtılmıştı.⁸⁶¹

1940-1941 yılları arasında yayınlanan Yeni Edebiyat Dergisi'nin sorumluluğu büyük ölçüde Suat Derviş olarak gözükmekte idi. Reşat Fuat Baraner'le tanışması sonrasında tarihi maddeciliği ve sosyalizmi tanıyan Suat Derviş'in Yeni Edebiyat Dergisinin felsefi altyapısı,

⁸⁵⁷*Ayin Tarihi*.(1944). "Mayıs ve Haziran 1944 Aylarında Çıkan ve Kapanan Gazete ve Mecmualar". Sayı: 127. (Haziran). Ankara, 452. Ayrıca Bkz. Barutçu,Zübeyir- Kaynar, M. Kaan. (2015). *Yurt ve Dünya Dergisi Üzerine Bir İnceleme*. Eğitim Kitabevi Yayınları: Konya.

⁸⁵⁸Çetik, agm., 77 vd.

⁸⁵⁹Yücel, H. Ali.(1947). *Davam*. Ulus Basımevi: Ankara, 113.

⁸⁶⁰Çetik, agm., 85.

⁸⁶¹Şanda, Hüseyin Avni.(1942). "Hangi Köylü Zenginleşiyor". *Yurt ve Dünya Dergisi*. Sayı: 20. (29 Ekim). Ankara, 295 vd.

⁸⁶¹Mediha Berkes, ekonomik sıkıntılar ve yoklukların köylülerin misafir ağırlama ve düğünlerdeki ikramlarında azalmaya sebep olduğunu belirtmektedir. Berkes, Mediha.(1943). "Köyde Yaşayış". *Yurt ve Dünya Dergisi*. Sayı: 30. (Haziran). Ankara, 192 vd.

⁸⁶¹Şanda, Hüseyin Avni.(1942). "Köy Bakkalları ve Kahvecileri". *Yurt ve Dünya Dergisi*. Sayı: 13. (Ocak). Ankara, 11.

⁸⁶¹Belen, A. Münir.(1942). "Varlık Vergisi". *Yurt ve Dünya Dergisi*. Sayı: 22-23. (Aralık). Ankara, 374.

⁸⁶¹Aytekin, Halil.(1943). "Köylerin Bugünkü İaşe Durumu". *Yurt ve Dünya Dergisi*. Sayı: 36. (Aralık). Ankara, 486 vd.

⁸⁶¹*Yeni Edebiyat Dergisi*.(1940). Sayı: 1. (5 Ekim). İstanbul, 1.

dönemin Marksist estetik söylemi ve Toplumcu Gerçekçiliğin temel ilkeleri ile biçimlenmişti. Bu biçimlenişte Reşat Fuat Baraner'in rolü belirgindi. Yeni Edebiyat Dergisinin sorumluluğu Suat Derviş'te gözükmesine karşın, Reşat Fuat Baraner ismi ön plana çıkmıştı. Zira Suat Derviş, Yeni Edebiyat Dergisini çıkartan grupta yer alan ve Atatürk'ün teyzesinin torunu olan Reşat Fuat Baraner ile 1941 yılında dördüncü evliliğini yapmıştı. Reşat Fuat Baraner, aynı zamanda dönemin Türkiye Komünist Partisi genel sekreterliği görevini de üstlenmekte idi.⁸⁶²

Dergide, "Ali Rıza" takma adıyla⁸⁶³ Suat Derviş tarafından yazılmış roman eleştirilerinin yanı sıra onun imzasıyla yayımlanmış siyasi içerikli yazıları da vardı. Derviş; "Bu mecmua içindeki imzalı fıkralarım, felsefi ve Türk romanları hakkında yazdığım imzalı makalelerim de edebiyat anlayışımı aksettirir" diyerek⁸⁶⁴ altında imzası bulunan tüm yazıların sorumluluğunu üzerine almasına karşın, Suphi Nuri İleri, dergideki siyasi yazı ve makalelerin, Türkiye Komünist Partisi Genel Sekreteri Reşat Fuat Baraner'e ait olduğunu belirtmekte idi.

Suphi Nuri İleri'ye göre partili gençlerin eğitime yönelik "didaktik yazılar"dan oluşan köşe yazıları, TKP'nin emir ve kontrolünde kaleme alındığından sorumluluk da tamamen parti genel sekreteri olan Reşat Fuat Baraner'e aitti.⁸⁶⁵ Dolayısıyla Yeni Edebiyat, illegal olarak faaliyet gösteren TKP'nin yarı-resmi bir yayın organı konumunda idi. Ahmet Oktay da Yeni Edebiyat Dergisi ve Suat Derviş ile ilgili olarak yaptığı değerlendirmede "Derviş" adının Reşat Fuat Baraner'in "takma adı" olduğunu iddia etmiş bu da Suat Derviş'in dergideki etkinliğini sıfıra indirmişti.⁸⁶⁶

Sabiha Sertel'in Edebiyat Dergisinde yayımlanan bir yazısında Derginin sanat ve siyasi anlayışını görmek mümkündür. Sertel yazısında; "Sanat da diğer ideoloji şekilleri gibi cemiyet hayatının maddi şartlarıyla sıkı sıkıya bağlıdır. Sınıflı bir cemiyette sanatkar yarattığı eseriyle mevcut sistemin müdafaasını üzerine alırsa yaratılan sanat eseri iyi bir eser olmaz,

⁸⁶²Günay, Çimen.(2001). *Toplumcu Gerçekçi Türk Edebiyatında Suat Derviş'in Yeri*. Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara, 8 vd.

⁸⁶³Suat Derviş'in Dergide, "Ali Rıza" takma adıyla yazılar yayımladığına dair bkz. Aktürk, Şenol.(2012). "Toplumcu Gerçekçi Yönüyle Suat Derviş'in Romanlarına Bakış". *International Journal of Social Science*. Volume: 5. Issue: 3. (June). p. 1-33, 14.

⁸⁶⁴Necatigil, Behçet.(1997). "Dünya Kadın Yılında Suat Derviş Üzerine Notlar". *Nesin Vakfı Edebiyat Yıllığı*. İstanbul: Tekin Yayınevi, ss. 593-609, 608.

⁸⁶⁵İleri, Suphi Nuri.(1998). *Yeni Edebiyat: Sosyalist Gerçekçilik*. İstanbul: Scala Yayıncılık, 11.

⁸⁶⁶Oktay, Ahmet. (2000). *Toplumcu Gerçekçiliğin Kaynakları*. İstanbul: Tümm zamanlar Yayıncılık, 459.

bu devirlerde yetişen büyük sanatkarlar istisnasız bunun aksini yapmışlar ve ancak o sayede cidden değerli sanat eserleri verebilmişlerdir.” diyerek Marksist estetik söylemine tarihi maddeciliğine açıklık getirmişti.⁸⁶⁷

Yeni Edebiyat 26 sayı çıkartılmış, 1941 sonbaharında Hükûmet kararı ile kapatılmış⁸⁶⁸ ve yöneticileri Örfi İdare Mahkemesi tarafından yargılanmıştı. Yazar kadrosu; Neriman Hikmet Öztekin, Sabiha Sertel, Mehmet Seyda, Emin Türk Eliçin, Suat Derviş, Abidin Dino, Sabahattin Ali, Hasan İzzettin Dinamo, Suat Taşer, Ruhi Derviş, Reşat Fuat Baraner gibi isimlerdi. Reşat Fuat Baraner ve Zeki Başımar haricindeki isimler, yapılan yargılama sonucu komünizm propagandası yapmaktan hüküm giymişler⁸⁶⁹, ancak Temyiz Mahkemesi, kararı 6 aylık zaman aşımının ardından harekete geçildiği gerekçesiyle bozmuştu.⁸⁷⁰

2.3.1.3.3.Adımlar Dergisi (1943)

Adımlar Dergisi, 1943 Mayıs'ında aylık fikir ve kültür dergisi olarak Ankara'da yayınlanma başlamıştı. Derginin sahibi ve neşriyat müdürü Behice Sadık Boran'dı.⁸⁷¹

Dergide toplam 73 yazı 408 sayfa olarak yayınlanmıştır. Behice Boran'ın her sayıda yazısı çıkarken onu 9 yazı ile Muzaffer Şerif Başoğlu takip etmişti. Dergideki diğer makalelerin 34'ü yerli, 18'i ise yabancı yazarlar tarafından yazılmıştı. O sıralarda Ankara'daki Konservatuar'da veya DTCF'de görevli çoğu Avrupalı, kültür, sanat ve edebiyat alanında uzman olan kişilerden özel olarak istendiği anlaşılan bu yazılar, Türkçe'ye çevrilerek

⁸⁶⁷Sertel, Sabiha.(1941).*Yeni Edebiyat Dergisi*. Sayı: 1.(5 Ekim). İstanbul.

⁸⁶⁸Yeni Edebiyat'ın kapatılmadan önceki son nüshası 15 Kasım 1941 tarihine ait olup, Örfi İdare Komutanlığı emriyle süresiz kapatılmıştır. Bkz. *Ayin Tarihi*.(1941) Sayı: 96 (Kasım), 332.

⁸⁶⁹Berktaş, 1944 yılında tutuklanmasından bahsetmiş ve “ömrünü yazı yazmakla ve dünyada olup bitenleri takiple geçirdiği gözönüne alınınca, kocasının bir oda içindeki faaliyetlerine tamamen kayıtsız kalmayacağı kanaatiyle” eşile birlikte tutuklandığını söylemiştir. Bkz. Berktaş, Fatmagül.(1997). “İki Söylem Arasında Bir Yazar: Suat Derviş”. *Defter* Sayı: 29 (Kış): 89-100, 91.; Suat Derviş, gerek anılarında gerekse Necatigil'e yazdığı mektupta bu tutuklamadan söz etmemiştir. Ancak, Rasih Nuri İleri, Derviş'in anılarının yayımlandığı dergiye yazdığı giriş yazısında, Suat Derviş'in sorgu sırasında “çocuğunu düşürdüğünü” ve sekiz aylık bir tutukluluk süresinin ardından serbest bırakıldığını belirtmektedir. Bkz. İleri, Rasih Nuri.(1986).“Suat Derviş-Saadet Baraner”. *Tarih ve Toplum*. Sayı: 29 (Mayıs). ss.17-18, 18.

⁸⁷⁰Sayılgan, Aclan. (2009). *Türkiye'de Sol Hareketler*, Doğu Kütüphanesi: İstanbul, 212.

⁸⁷¹*Adımlar Dergisi*.(1943).Sayı: 1. (Mayıs). Ankara: Recep Ulusoğlu Basımevi; Tüstav Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı, *AdımlarDergisi*(1943-1944).İstanbul.

Adımlar'da yayınlanmıştı. Dergide yerel yazarlar tarafından yazılan 11 hikaye ve üç şiir de yer almakta idi.

Her sayıda yerli ve yabancı/çeviri kitap tanıtımı yapılmıştı. Örneğin, 2. sayıda Muzaffer Şerif Başoğlu'nun *İrk Psikolojisi* kitabı tanıtılmıştı. Ayrıca çoğu Behice Boran tarafından olmak üzere 20 farklı faaliyet "Ayın İçinden" bölümünde okuyucuya tanıtılmışlardı. Behice Boran ve Muzaffer Şerif Başoğlu, başta tek parti iktidarı olmak üzere ırkçı/Türkçü yaklaşımları nedeniyle bazı isimlere yönelik yazılarında oldukça sert eleştiriler yaparak farklı bir üslup tercih etmişlerdi. Nitekim Muzaffer Şerif Başoğlu sekizinci sayıda "Fikir Hayatımızda Bir Dönme Hadisesi Daha: Tahsin Banguoğlu'nun İrkçılığı Bırakıp Bu Sahada Hakikatin Avukatı Kesilmesi" adlı bir yazı yazmış, bu yazısında başta Sadi İrmak ve Tahsin Banguoğlu'nu kastederek "Bu dönme hadiselerini bir araya topluyoruz" değerlendirmesinde bulunmuştu.⁸⁷² Adımlar Dergisinin 9. sayısında da "Okuyucu Yorumu" köşesi yayınlanmaya başlamış, ama derginin yayın hayatına son verildiği için devam edemmişti. Dergide 11 tane "Köyün İçinden" yazısı yayınlanarak kırsal kesim ön plana çıkartılmıştı.⁸⁷³ Ayrıca "Köyün İçinden" bölümünde bazı hikayelere de yer verilmişti.

Dergi, maddi bakımdan diğerlerinden şanslı olup kamu kurum ve kuruluşları tarafından desteklenmişti.⁸⁷⁴ Adımlar Dergisinin fiyatı 25 kuruş olarak belirlenmiş ve okuyucularıyla iletişim için verdikleri adres de yeni bir farklılığı oluşturmuş "Adımlar Posta Kutusu 61 Ankara" olarak belirlenmişti.

Adımlar dergisinin ilk sayısı Mayıs 1943 tarihinde 36 sayfa olarak yayınlanmıştı. "Adımlar, hareket seyrini bugünün artık gözle görülür, elle tutulur hale gelen çıplak hakikatinden alıyor." diye başlayan ve beş sayfayı kaplayan bir sunuş yazısı yazılmıştı.

⁸⁷² *Adımlar Dergisi*.(1943). Sayı: 8. (Aralık). Ankara: Alaeddin Kırıl Basımevi, 277-278.

⁸⁷³ *Adımlar Dergisi*.(1943). Sayı: 3. (Temmuz). Ankara: Alaeddin Kırıl Basımevi, 109-112.

⁸⁷⁴ Diğer dergiler maddi destek bulamamaktan yakınırken Adımlar Dergisi, 1. sayısı hariç tümünde İş Bankasının; 3. sayıdan itibaren de Milli Piyango İdaresinin ilanlarını yayınlarak maddi bakımdan büyük bir destek sağlamıştı. Ayrıca 8. sayıdan itibaren "Besler, Serinletir, Neşelendirir" sloganıyla Tekel Birası reklamı yayınlanmaya da başlamıştı. Devlet kuruluşlarının ilanları, arka kapakta büyük boy olarak yer alırken, iç kapakta da ilk sayıdan başlamak üzere 6 esnaf reklamı sürekli olarak yayınlanmıştı. Bunların dördü zeytinyağı, zeytin ve sabun tüccarı olan mandıracılara aitti. Reklamlardan ikisi de Kayseri Pastırma Pazarı na ait ilAnlardı. Bkz. *Adımlar Dergisi*.(1943). Sayı: 5. (Eylül).; *Adımlar Dergisi*.(1943). Sayı: 6. (Ekim).; *Adımlar Dergisi*.(1944). Sayı: 10. (Şubat). Ankara: Alaeddin Kırıl Basımevi, Arka iç ve dış kapak.

Aslında Derginin kimliğinin açıklandığı bu yazıda; Behice Boran ve Muzaffer Şerif Başoğlu, böyle bir dergiyi çıkartmaktaki amaçlarını ortaya koymuşlardı. Yine aynı yazıda “ Yaşayan, yürüyen, durmayan hakikat eninde sonunda gelip bize çarpıyor” değerlendirmesiyle Yurt ve Dünya dergisinde birlikte oldukları arkadaşlarından Niyazi Berkes başta olmak üzere diğer bazı yazarlarla yaşanan yol ayrımına gönderme yapmışlar ve tek parti rejimine de eleştiri getirmişlerdi.⁸⁷⁵

Yazıda; yaşanan değişime de vurgu yapılmış ve “Geçmiş asırların müzelik yadigarı olan kıymetlerini ayakta tutmaya çalışanlar ne kadar tutunmuş olurlarsa olsunlar bir çöp gibi ortadan süpürüleceklerdir” sözleriyle değişimin kaçınılmazlığına işaret edilmişti. Ayrıca “Devirlerin en yamanında yaşıyoruz. İyi ki başka zamanda değil de bu zamanda dünyaya geldik. İyi ki, istikrarsızlığına, huzursuzluğuna, hatta rahatsızlığına rağmen bu yirminci asrın insanlarıyız.” denilerek yaşanan değişimden ürkmediklerinin altını çizmişlerdi. Değişimin Türkiye üzerinde de etkili olduğuna işaret edilmiş ve “Biz de, bizim milletimiz Türk Milleti de bu yaman seyrin içindeyiz”, “Bu seyir içinde biz, rastgele bir yarına değil, milli inkılabımızın ileri hamlelerinin vardığı yoldan ilerleyerek ışıklı ve belirli bir yarına doğru gitmek istiyoruz.” denilmişti. Yazının ilerleyen satırlarında Türkiye’nin yapısal bir değişim geçirdiğine değinilerek “Biz, dünyanın bünyevi inkılap geçiren milletlerinden biriyiz. Kuruluşu çatırdamış, kıymetleri tereddi etmiş (soysuzlaşmış) bir imparatorluktan çıktık. Etrafımızda harabeler, çöküntüler var. Bunları temizleye temizleye yol alıyoruz. Özümüz olan halk diline, halk sözüne, halk şiirine divan yolunu arkada bırakarak vardık.” değerlendirmesiyle inkılapçı bir tutum sergilenmişti. Öte yandan değişimin kendiliğinden oluşmadığını, bundan sonra da kültürel açıdan dünyaya açılma zamanının geldiği vurgulanmış ve şöyle ifade edilmişti: “Buradan... bu günün dünyasını da tadarak, dünyaya sesleneceğiz. Bunu sahnemiz, müziğimiz ve yeni tatmaya başladığımız diğer yeni nimetlerimiz için de söyleyebiliriz. Bu şu demektir ki, hiçbir ilerleyiş kendiliğinden olmuyor. Eski ve yeninin mücadelesinden ve yeninin zaferinden doğuyor.”

⁸⁷⁵Kasapoğlu, Aytül.(2011). “Bir Halk Sosyolojisi Örneği Olarak Adımlar Dergisinin Semiyotik İncelemesi”. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*.Cilt: 14. Sayı: 1 (Bahar). ss. 135-191, 145 vd.

Türkiye'nin bilimsel potansiyeli de değerlendirilmiş ve "Bizim de bu milletler arası kıymetler seviyesine yükselecek olan ilmimiz, bu milletler arası hakikatlerin bizim öz problemlerimize, gerçeklerimize tatbik edilmesinden doğacaktır. Ancak o zaman biz de bu hakikatlere yeni hakikatler katacak bir duruma varmış olacağız." denilerek bütüncü bir yaklaşım ortaya koymuşlar; felsefe, cemiyet, teknik ve kültürel anlayışta "Biz parçacı değiliz. Yamalı bohça istemiyoruz." cümleleriyle her türlü ikiliği (düalizmi) de çürük ve hatalı bulduklarını açıklamışlardı. Bu cümleden olmak üzere sosyal ilişkilerde kır-kent ikiliğine karşı çıkmış, "Mesela bu düalizmden biri köy ve şehir ikiliğidir. Şehir ve köy ikiliği ile başlayarak, köy ve şehir romantizmi yapanların yolunu dar ve taraflı buluyoruz. Köy davası, umumi cemiyet davasının bir parçasıdır. Bu dava, umumi cemiyet davası dışında, ondan ayrı yürütülemez, halledilemez." şeklindeki ifadelerle Derginin çizgisini ortaya koymuşlardı. Ayrıca ahlakın kaynağının toplumsal ilişkilerde aranmasını; eğitim ve öğretimde Köy Enstitü tipi uygulamalı eğitime; modern kültür, sanat ve fikir eserleri üzerinde ısrarla durulması gerektiğine; hümanizmaya; dünyadaki gelişmelerden haberdar olarak ilerlemenin mümkün olacağına dair düşüncelere yer verilerek, "Adımlar, yukarıda hulasa ettiğimiz istikamette çalışmak için yola çıkıyor." denilerek Adımlar Dergisinin hangi mecrada çıkarılacağı vurgulanmıştı.⁸⁷⁶

Başlıca yazarları, Niyazi Ağırnaslı, Nermin Menemencioğlu, Behice S. Boran, Muzaffer Şerif Başoğlu, Jean Camborde, Bekir Sıtkı Kunt, Hilmi Ziya Ülken, Liko Amar, Yunus Kazım Köni, Nurullah Ataç, Orhan Burian, Reşat Enis, Dr. Ziya Oykut, Rifat Ilgaz, E. Işık, Y. Nuri Zaimoğlu, Yük. Müh. Hüsnü Baki, Kemal Bilbaşar, Burhan Arpad, Hüsamettin Bozok, Zeki Baştımar, Suat Taşer, Halil Aytekin, Münir Belen, Enise Apak, Sabahattin Ali, Yaşar Çöl, Orhan Kemal gibi isimler idi. Dergi hümanizmai ulusal ve Uluslararası kültür sorunlarını işleyen yazılara yer verilmiştir.⁸⁷⁷

Adımlar Dergisi'nin son sayısı 1944 yılının Nisan ayında yayınlanmış ardından dergi kapatılmıştı.⁸⁷⁸ 12. sayı, Adımlar Dergisinin son sayısı olmuştu. Fakat Behice Boran böyle bir

⁸⁷⁶Adımlar Dergisi.(1943). Sayı: 1. (Mayıs). Ankara: Recep Ulusoglu Basimevi, 1-5.

⁸⁷⁷Tokmakçioğlu, Erdoğan.(2011). *Türk Basın Tarihi*. İsim Yayınları: Ankara, 4.

⁸⁷⁸Adımlar Dergisi, Kopuz, Verim, Yurt ve Dünya ve Barış Dünyası Dergileriyle birlikte İcra Vekilleri Heyeti kararıyla kapatılmıştır. Bkz. *Aydın Tarihi*.(1944). Sayı: 127 (Haziran), 452.

durumu beklemediği için okuyucularına “Bu sayı ile aboneniz sona eriyor. Adımları beğendiğinizi, okuyucusu olmakta devam edeceğinizi umuyoruz.” çağrısında bulunmuştu.⁸⁷⁹

2.3.1.3.4.Tan Gazetesi

1 Ağustos 1935 tarihinde çıkmaya başlayan Tan Gazetesi; kısa yayın hayatına rağmen basın tarihimizde özellikle de sol/sosyalist/marksist çevreler nezdinde önemli bir yer edinmişti.

Kuruluş sermayesi İş Bankası tarafından sağlanan Gazete; Siirt Milletvekili ve İş Bankası İdare Heyeti Başkanı Mahmut Soydan yönetiminde Milliyet adıyla yayın hayatına başlamıştı. Gazete, hem hükûmet hem de kamuoyu nezdinde İş Bankası ile yerli özel sermaye gruplarının savunucusu ve görüşlerinin basındaki temsilcisi rolünü üstlenmişti.⁸⁸⁰

Gazete 1935 yılından itibaren Ali Naci Karacan tarafından idare edilmeye başlanmış ve Tan adını alarak yayınlarını sürdürmüştü. Belirli bir süre sonra gazetenin zarar ettiği düşüncesiyle, satışı düşünülmüş ve İş Bankası Genel Müdürü Muammer Eriş tarafından Vatan Gazetesi başyazarı olan Ahmet Emin Yalman’a çok uygun şartlarla devredilebileceği teklif edilmişti. Ahmet Emin Gazete’nin tekrar el değiştirmesi aşamasını şu şekilde nakletmektedir:

“Sonradan haber aldığımı göre Atatürk, benim gazetecilik mesleğine dönmeme izin verdikten sonra, Tan gazetesi tesislerinin benim elime geçmesini, böylece bir teselliye kavuşmamı ve memlekette objektif tenkitlerde bulunacak müstakil bir gazete çıkmasını istemiş, ona göre emirler vermişti. Böylece çok uygun ve emsalsiz şartlarla bir teklif yapılmasında onun nüfuz ve arzusu büyük rol oynamıştı.”

Ahmet Emin Yalman, o tarihlerde Zekeriya Sertel ve Halil Lütfi Dördüncü’nün Son Posta Gazetesindeki diğer ortaklarıyla aralarındaki anlaşmazlık nedeniyle hisselerini

⁸⁷⁹Adımlar Dergisi.(1944). Sayı: 12. (Nisan). Ankara: Alaeddin Kırıl Basımevi.

⁸⁸⁰Kızılca, Gül Karagöz.(2003). “Milliyet, Mahmut Soydan ve Devletçilik Tartışmaları”. *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*. Cilt: 2. Sayı: 4. (Ocak). ss.140-148. Konya, 145.

devrederek gazeteden çekildiklerini öğrenince onlarla görüşüp Tan'ı satın almışlardı. Gazete'nin el değiştirdiği ve yeni sahipleriyle yayına başlayacağı 16 Temmuz 1936 günlü sayısında "Tan Yeni Ellerde" başlıklı şu yazı ile okurlara duyurulmuştu:⁸⁸¹

"Tan bugünkü nüshadan itibaren Gazetecilik ve Neşriyat Türk Limited Şirketinin elinden çıkıyor. Gazetecilik ve Matbaacılık Türk Limited Şirketinin malı olan Tan Gazetesine ait bina, matbaa ve imtiyaz, Gazetecilik ve Neşriyat Türk Anonim Şirketine satılmıştır. Yeni şirketin başında eski Vatan başyazarı Ahmet Emin Yalman bulunmaktadır. Tan'ın 1 Ağustos nüshası yeni ve kati şekilde çıkacaktır."

Yayın politikası yönünden gazetenin sevk ve idaresi tamamen Ahmet Emin'in sorumluluğuna bırakılmıştır. Yayın politikasında "gerçek demokrasi, her çeşit yolsuzluğa karşı temizlik mücadelesi ve kırtasiyeciliğe karşı esaslı ıslahat" başlıkları vurgulanan Gazete; renkli sayfaları, resimli romanları ve spor sayfasıyla gününe göre 12 ve 16 sayfa halinde yayınlanmaya başlamış ve kısa sürede okuyucunun beğenisini kazanmıştı

Gazetenin yazar kadrosunda, eski Tan'da yer alan kalemlere ilaveten Ömer Rıza Doğrul, Ziya Şakir, Raif Meto, Sabiha Sertel, Burhan Belge, Eşref Şefik, Naci Sadullah, Sabahattin Güngör yer almıştı. Gazetenin yazı işleri müdürü de Mümtaz Faik Fenik'ti. Bir süre sonra Ahmet Emin Yalman'ın isteği ile Refik Halit Karay ve Refii Cevat Ulunay da yazı kadrosuna katılmışlarsa da Zekeriya Sertel bu katılmalardan memnun olmamış ve bu hoşnutsuzluğunu şu satırlarla belirtmişti: "Ben her bakımdan bana aykırı olan bu ekip içinde gazetenin yolunu bulmaya çalışıyordum. Bu yüzden de gazete, çelişkiler içindeydi. Herkes ayrı bir telden çalışıyordu. Birinin söylediğini öteki reddediyordu..."

Eşi Sabiha Sertel de yazar kadrosuyla ilgili görüşlerini açıklarken; "Tan Gazetesi bu ekiple Asma Bahçeleriyle meşhur Babil Kulesine benziyordu. Asma Bahçelerinin bir katında gericiler, bir katında Burhan Felek gibi fanteziciler, bir katında Ömer Rıza gibi koyu

⁸⁸¹Tan Gazetesi.(1936). "Tan Yeni Ellerde". 16 Temmuz. İstanbul, 1.

Müslümanlar, bir katında ilericiler vardı" diyerek bu memnuniyetsizliği daha da ayrıntılı bir şekilde ifade etmişti.⁸⁸²

İlk dönemlerde Tan'ın başyazarı Ahmet Emin Yalman'dı. Gazetenin köşe yazıları ve sütunları yeni katılan yazarlara göre düzenlenmiş; ilk sayfada başyazarlar Ahmet Emin, üçüncü sayfasında "Günün Meseleleri" başlığı altında Zekeriya Sertel⁸⁸³, "Felek" başlığıyla Burhan Felek, "Bugün" başlığı altında Ömer Rıza Doğrul Tan'da günlük yazılar kaleme almaya başlamışlardı. Dış politika ile ilgili yazılar genellikle Burhan Felek; röportajlar, Suat Derviş, Selahattin Güngör, Naci Sadullah; romanlar, Ziya Şakir, Sabahattin Ali; hikayeler, Halikarnas Balıkcısı Cevat Şakir; spor yazıları ise Eşref Edip tarafından yazılmakta idi. Sabiha Sertel ise her gün olmamakla birlikte "Görüşler" adlı köşede yazmaya başlamıştı.

Gazete, ilk dönemlerinde Cumhuriyet gibi gazetelerle siyasi polemikler yaşamış, bunlardan ilki birkaç ay sürmüştü. Bu, 1937 yılı sonbaharında Cumhuriyet gazetesi Başyazarı Yunus Nadi ile Tan başyazarı Ahmet Emin Yalman arasında günlerce süren ve gazete üzerinden yapılan tartışmaların sınırını aşan yazışmalardı. Yunus Nadi, 22 Ekim 1937 günü Cumhuriyet'te "Ahmet Emin Yalman'a" başlıklı yazısında: "İntişar etmeğe başladığı günden beri müşteri bulamayan, bir meta gibi elden ele devredilip giden şu Tan gazetesi, bilhassa yeni sahiplerinin mülkiyetine geçeli, meslek haysiyetini ayaklar altında çiğneyerek küstahlığın hudutlarını aşmış temeli küfre dayanan saldırgan bir hal almış bulunuyor. Daha sekiz on sene evvel istiklal mahkemelerinde aylarca sürünenler mi, vatandaşları irtica ile itham edecekler? Komünist bozuntusu dönme kadınlar mı Türk Halkına Kemalizm'den bahsedecekler" demişti.⁸⁸⁴

Ahmet Emin Yalman ise 23 Ekim 1937 günü Tan'da "Derebeyi Nasıl Düşünür" başlıklı yazısında Yunus Nadi'ye şu satırlarla cevap vermişti.⁸⁸⁵

⁸⁸²S. Sertel, *Roman Gibi*, 192; Yıldız Sertel de yıllar sonra bu konuda "Gazete ilk başta, İş Bankası döneminden kalan liberalizmi savunan, stil bakımından Osmanlı Dönemi'ni hatırlatan yazarlardan oluşmaktaydı" diyerek anne ve babasının görüşleri pekiştirmişti. Bkz. Sertel, Yıldız.(2002). *Babam Gazeteci Zekeriya Sertel, Susmayan Adam*. Cumhuriyet Kitapları: İstanbul, 199.

⁸⁸³Sertel, Zekeriya.(2000). *Hatırladıklarım*. (4. Basım). Remzi Kitapevi: İstanbul, 186.

⁸⁸⁴Yunus Nadi.(1937). "Ahmet Emin Yalman'a". *Cumhuriyet Gazetesi*. 22 Ekim.

⁸⁸⁵Yalman, Ahmet Emin.(1937). "Derebeyi Nasıl Düşünür". *Tan Gazetesi*. 23 Ekim.

“Okuyucularımızın pekiyi takdir ettikleri gibi Tan, sen ve ben kavgalarından daima uzak durmuştur. Biz gazete sütunlarının, okuyucuya ait olduğuna kaniyiz. Kendi kin ve infialimizi ifade maksadıyla bu sütunlara tasarruf etmek hakkını kendimizde göremeyiz. Gazete münakaşalarını ancak umumi menfaate taalluku olan meseleler bakımından kabul ederiz. ...

İyi bir gazeteci çok güç yetişir. Nadi, gazetecilik hakkındaki bazı telakkilerini değiştirirse, memleketin iyi gazetecilerinden olabilir. Bunun için iyi Nadi'leri fena Nadilerin tesirinden kurtarmağa çalışmak, mesleğe bir hizmet demektir. İdealist Nadi, iş gazetecisi Nadi'yi Cumhuriyet matbaasından kapı dışarı ettiği gün, Türk gazeteciliğinin manevi seviyesi birdenbire yükselecektir”.

Tan'da bulunduğu günler içinde bundan başka fırtınalar da geçirdiğini ifade eden Yalman, ikinci fırtınanın İstanbul Belediyesi'ndeki yolsuzluklarla ilgili yazıları nedeniyle zamanın Vali ve Belediye başkanı Muhittin Üstündağ'la mahkemelik olmasına yol açtığını; üçüncü fırtınanın İsmet Paşa'nın Başbakanlıktan çekileceği ve yerine Celal Bayar'ın geçeceği konusunu olaydan önce Tan'da yayınlamasından kaynaklandığını, dördüncü fırtınanın Hatay meselesinde gazetenin oynadığı rol ile ilgili bulunduğunu; beşinci büyük fırtınanın da Atatürk'ün ölümcül hastalığı ile “yasak” söz konusu iken “Büyük Üzüntü” başlığıyla kamuoyunda paylaştığı ve gizliliği ihlal ettiği için sıkıntı yaşadığını yazmıştı. Son olay, Tan'ın 3 ay kapanmasına yol açmıştı.

Tan'ın kapanması, ayrılığı da beraberinde getirmiş, ortaklar arasında baştan beri mevcut olan görüş ayrılıklarının iyice su yüzüne çıkmasına ve ortakların birbirlerine girmelerine neden olmuş, bu olay sonucu Ahmet Emin Yalman hem ortaklıktan ve hem de gazeteden ayrılmıştı.⁸⁸⁶O'nun ardından gazetede yaprak dökümü de başlamış; Burhan Felek, Fikret Adil, Eşref Şefik, Refii Cevat Ulunay ve Refik Halit Karay da ayrılmışlardı.

1938'in son günlerinde başlayan yeni yayın dönemiyle birlikte Gazete'nin sorumluluğu Zekeriya Sertel'e geçmiş Sabiha Sertel ise daha sık yazı vermeye

⁸⁸⁶İnuğur, M. Nuri.(1992).1923-1950 Dönemi Basınında Vatan-Tan Gazeteleri ve Ahmet Emin Yalman”. *Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*. Sayı: 1. (Aralık). ss. 251-265, 258.

başlamış⁸⁸⁷, Sabahattin Ali, Suat Derviş, Naci Sadullah ve Esat Adil, Cevat Şakir ve Aziz Nesin, gibi yeni isimlerle gazetenin yazı kadrosu hem sayıca hem de takip ettiği çizgi bakımından farklılaşmıştı.

Z. Sertel, Gazetenin savaşın ilk yıllarında takip ettiği politika nedeniyle maddi yönden kayıplar yaşadığını, Almanya aleyhine yapılan yayınları yüzünden Alman firmalarının Tan’a verdiği reklamların kesildiğini ifade etmişti. Sertel, o dönemde Türkiye ile ticari ilişkileri olan Alman firmalarının hangi gazetelere hangi miktarda reklam ve ilan vereceğini belirleyen gücün de Bayer firması olduğunu ve Tan’ı ilan vermemekle tehdit ettiğini iddia etmiştir.⁸⁸⁸

Gazetenin yeni yayın politikasının esasını; Sovyet dostluğu oluşturmuş, dolayısıyla savaş döneminde Almanya ile siyasi ve ticari anlamda iyi ilişkiler içinde olan iktidara karşı oldukça sert bir muhalefet içine girmişti. Bununla birlikte TKP ve diğer sol/sosyalist/Marksist gazete ve dergilerle oluşturdukları antifaşist algısıyla kendileri gibi düşünmeyen her kesimi “faşist” ilan eden katı bir anlayış ve üslup sergilemişlerdi. Dünya genelinde demokrasi rüzgarlarının esmeye başladığı ve Türkiye’de de Çok partili hayata geçişin sinyallerinin verildiği 1945’ten itibaren dönemin modası haline gelen demokratik talepler öne çıkmıştı. Bu süreçte Gazetenin sıkça vurguladığı söylemleri; savaş karşıtlığı, faşizm karşıtlığı ve tek parti iktidarına karşı demokrasi talebi olmuştu.

Tan’ın yazı kadrosunda bulunan isimler arasında sert üslubu ve katı tutumu nedeniyle en çok hücumu uğrayan isimlerin başında Sabiha Sertel geliyordu. Sabiha Sertel, bu dönemde “Faşizm” ve ülke genelindeki yükselen milliyetçiliğe karşı oldukça sert ve itham eden yazıları nedeniyle “gerici basın” olarak telakki ettikleri çevrelerin tepkisini üzerinde toplamanın yanında gazete de iktidara yönelik tenkitleri yüzünden birkaç kez kapanmıştı.⁸⁸⁹

⁸⁸⁷Z. Sertel, *Hatırladıklarım*, 209 vd.; Sertel, Yıldız.(2001). *Annem Sabiha Sertel Kimdi, Neler Yazdı*. İstanbul: Belge Yayınları, 172.

⁸⁸⁸Çavdar, Tevfik.(2007). *İz Bırakan Gazeteler ve Gazeteciler*. İmge Kitabevi: İstanbul, 484 vd.

⁸⁸⁹Kapatma ve yayın yasağının 1941 yılında olduğunu ve buna kendisinin neden olduğunu belirten Sabiha Sertel, dönemin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya tarafından, ancak “Sabiha Sertel’in yazmaması şartıyla” bu yasağın kaldırıldığını ifade etmekteyse de [S. Sertel, *age.*, 220 vd.] burada bir tarihlendirme hatası söz konusudur. Zira bu dönemde Şükrü Kaya İçişleri Bakanı değildir. Eğer verilen bir cezA varsa bu 1938 ve önceki dönemin bir uygulaması olabilir.

İlk kapatma cezası, İcra Vekilleri Heyeti kararıyla 8 Aralık 1940'dan başlamak üzere 10 günlük yayın yasağı idi.⁸⁹⁰ 1941 yılında ise ilki, 13 Mart 1941'de İcra Vekilleri Heyeti kararıyla 2 gün⁸⁹¹ diğeri de 1 Kasım 1941'de 1 gün⁸⁹² olmak üzere toplam 3 gün yayın yasağı konulmuştu. Tan Gazetesi, 11 Mart 1944'te Örfi İdare Komutanlığı tarafından 29 Gün⁸⁹³ ve yine aynı yıl 13 Ağustos 1944 tarihinde ise 7 ay 12 gün yayından men edilmiş; İcra Vekilleri Heyeti kararı ile ancak 22 Mart 1945'de tekrar yayına başlayabilmişti.⁸⁹⁴

Milli Şef döneminde basına uygulanan sansürden nasibini alan Tan Gazetesi'nin gazete sütunlarında yaşanan kalem savaşlarını birkaç bölümde değerlendirmek mümkündür. Birincisi, 1939'dan sonra Türkiye'nin de gündemine oturan Alman baskıları ve faşizmin basında tanımlamasıyla ilgili tartışmalardı. Tan Gazetesi yazarları, Almanların Stalingrat önlerinde mağlubiyete uğramalarından sonra yazılarındaki uslûbu daha da sertleştirmiş, kendileri gibi düşünmeyen herkesi, her zümreyi ve iktidarı "faşist" olmakla suçlamış, demokrasi ve hürriyet kavramlarının arkasına gizlenerek sol/sosyalist/marksist görüşleri gazete sütunlarına taşımışlardı.

İkinci önemli konu, çok partili hayata geçerken gündeme gelen demokrasi talepleri ve demokratik değerlerin iktidar tarafından ülkedeki tüm vatandaşlara yansıtılması ile ilgili tutumu idi. Bu konuda iktidarı hedef alan ağır tenkidleri ve mevcut rejim ile ilgili uzlaşmaz tutumunu gazete sütunlarına taşıması nedeniyle Sertellerin başı oldukça ağrımış, iktidar yanlısı gazetelerle de uzun bir polemige girmişti.

Üçüncü konu ise çok partili hayata geçiş ve CHP karşısında kurulacak bir muhalefet partisinin kurulması sırasında yaşanan tartışmalardı. Tan Gazetesi ve önemli kalemleri, sol/sosyalist/marksist bir söylem içinde Sovyet politikalarını benimseyen, sosyalist görüşlerle ülkenin içinde bulunduğu sıkıntılardan kurtarılacağını iddia eden görüşlere yer

⁸⁹⁰*Ayin Tarihi*.(1940). Sayı: 85. (Aralık). Ankara, 412.

⁸⁹¹*Ayin Tarihi*.(1941). Sayı: 88 .(Mart). Ankara, 391.

⁸⁹²*Ayin Tarihi*.(1941). Sayı: 96. (Kasım). Ankara, 332.

⁸⁹³*Ayin Tarihi*.(1944). Sayı: 129. (Ağustos). Ankara, 392.

⁸⁹⁴T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 30..18.1.2., Yer No: 107.106..10., Dosya No: 516. (Tarih: 22.03.1945).

vererek iktidar dahil, kendilerine muhalif çevrelerin hemen hepsini “faşist” ilan etmesiyle birlikte önemli tartışmaların da fitilini ateşlemiştir.

Tan Gazetesi, “Tan Matbaası Baskını” diye bilinen olayın yaşandığı 4 Aralık 1945 tarihine kadar yayınlarına devam etmişti. Tanin Gazetesinde çıkan imzasız ve “Uyan Ey Ehl-i Vatan” başlıklı bir yazıyla olaylar patlak vermiş ve Hüseyin Cahit Yalçın’a ait olduğu söylenen bu yazı ile yaklaşık 15-20 bin civarında yükseköğrenim öğrencisi harekete geçmiş, Tan Gazetesi ile Yeni Dünya ve diğer sol/sosyalist/marksist çevrelere ait kitap ve kırtasiye mağazaları tahrip edilmiştir. Tan Gazetesi ve matbaası bir daha kullanılmayacak hale gelmiştir.

2.3.1.3.5. Görüşler Dergisi (1945)

Görüşler Dergisi, 1 Aralık 1945 tarihinde tek sayı yayınlanan sol/sosyalist/marksist çevrelere hitap etmek üzere yayınlanmaya başlayan bir dergi idi.

Dergi, demokrasi rüzgarlarının esmeye başladığı bir dönemde Sabiha Sertel ve Mehmet Zekeriya Sertel tarafından çıkartılmıştı. Amacı; tek parti iktidarına muhalif olan farklı isimleri tek bir çatı altında toplamak ve demokrasi taleplerini dile getirmektir.⁸⁹⁵

Dergi’nin kurucuları, bu münasebetle DP’nin kurucu kadrosunu oluşturan Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuad Köprülü gibi isimlerle de temasa geçmiş, Dergiye yazı gönderme konusunda olumlu cevap almıştı. Zaten CHP içinde bayrak açan ve yakın bir tarihte yeni bir parti kuracakları bilinen bu isimler, tek parti yönetimine karşı açıktan ve sert bir üslupla muhalefet etmeye başlamış; siyasal sistemin değişmesi, çok partili demokratik sisteme geçilmesi, seçim sisteminin değiştirilmesi gibi konuları sütunlarına taşıyan Vatan ve Tan Gazetesiyle yakın ilişkiler oluşturmuşlardı. Dolayısıyla iktidara muhalefet edeceği bilinen ve yayın hayatına yeni başlamış Görüşler Dergisine de ilgi göstermeleri; hatta dergide yazılarının yayınlanması yadırganacak bir durum değildi. Tan Gazetesinin 30 Kasım 1945 tarihli nüshasında “Türkiye’nin ilk siyasi mecmuası” başlığıyla “Memleket ve dünya hadiselerinin hakiki manasını anlamak, memlekette ve dünyadaki yeni hareketleri ve yeni

⁸⁹⁵Öztekin, Hülya.(2015).“Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Muhalif Bir Dergi: Görüşler”. *Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*. Sayı: 41. (Güz). ss. 170-191. Ankara, 170.

cereyanları takibedebilmek için muhtaç olduğumuz ilk siyasi mecmuadır. Memleketin iç ve dış meselelerinde en selahiyetli kalemlerini toplayan “GÖRÜŞLER”in neşir hayatımızda yeni bir hadise olacaktır. Görüşler bütün hadiseleri taze ve yeni bir görüşle Esat Adil Müstecaplıoğlu tarafından tahlil edecek ve sizin için yeni ufuklar açacaktır” denilerek yeni çıkacak derginin haberi verilmişti.⁸⁹⁶

Dergi’nin kapağında kırmızı zemin üzerine beyaz renkli GÖRÜŞLER ismine yer verilmiş, altında “Haftalık Siyasi Mecmua” olduğu belirtilmişti. Kapakta “Mecmuamıza Yazı Yardımlarını Vadedenler” başlığı altında Celal Bayar, Tevfik Rüştü Aras, Fuad Köprülü, Adnan Menderes, Cami Baykurt, Sabiha Sertel, M. Zekeriya Sertel, Pertev N. Boratav, Behice S. Boran, Mediha Berkes, Niyazi Berkes, Hulusi Şerif, Adnan Cemgil, E. A. Müstecaplıoğlu, Muvaffak Şeref, Dr. Sabire Dosdoğru, Dr. Hulusi Dosdoğru, Sabahattin Ali, Kemal Bilbaşar, Nail V., Aziz Nesin gibi siyaset ve sol/sosyalist görüşe mensup önemli isimler sıralanmıştı. Görüşler dergisi, bu haliyle, 1945 yılının sonlarında sol eğilimlerle yeni kurulacak olan DP’nin liberallerini buluşturan ittifakı sembolize etmişti.

Dergi kapağının sağ üst köşesinde Celal Bayar, Tevfik Rüştü Aras, Fuad Köprülü, Adnan Menderes, Cami Baykurt ve Sabiha Sertel’in ayrı ayrı fotoğraflarına yer verilmiş; yine siyah bir perdeyi aralayan ve üzerinde “Görüşler’ yazan büyük bir el resmedilmiş, perdenin arkasında da “Suiistimal’, “İhtikar’ ve “Faşizm’i sembolize eden üç erkek yer almıştı. Perdenin aralanması, resimdekileri korkutmuş ve rahatsız etmişti. Resmin sağ alt köşesinde ise “Faris’ imzası yer almakta idi.⁸⁹⁷

Derginin çıkarılma gerekçesi ile ilgili farklı görüşler mevcuttu. Birinci görüş, kurulması planlanan siyasi parti için yeni bir yayın organına ihtiyaç duyulduğu ve Sabiha Sertel yönetiminde haftalık bir dergi çıkarılmasının kararlaştırıldığı idi. Dergiye, Celal Bayar ve arkadaşlarının yanı sıra Tevfik Rüştü Aras, Cami Baykurt, Niyazi Berkes, Behice Boran, Pertev

⁸⁹⁶Tan Gazetesi.(1945). 30 Kasım. Tan Matbaası: İstanbul.

⁸⁹⁷Görüşler Dergisi, Tan Matbaası’nda basılmıştı. Derginin adresi ise “Sirkeci Ebussuut Cad. No: 88” olarak belirtilmiş ve derginin satış fiyatının 25 kuruş olduğu ifade edilmişti. Bkz. *Görüşler Dergisi*.(1945). Sayı: 1. 1 Aralık.Tan Matbaası: İstanbul.; Darendelioğlu, İlhan, (1962). *Türkiye’de Komünist Hareketleri*. Toprak Dergisi Yayınları: İstanbul, 84.

Boratav, Sabahattin Ali gibi Türkiye solunun önde gelen isimlerinin de dergide yazmaları planlanmıştı.⁸⁹⁸

Sabiha Sertel'in amacı bu yolla tek parti iktidarına karşı bir "cephe" kurmak ve hep beraber mücadele etmektir. Dergi de ülkede demokrasiyi savunan, tek parti sistemine karşı olan sol/sosyalist çevre mensupları ile liberal eğilimli aydın, yazar, siyasetçinin bir araya geldiği bir "cephe" nin yayın organı olacaktır.

İkinci görüş ise o dönemde illegal faaliyetlerle tanınan gizli Türkiye Komünist Partisi'nin yasal olarak⁸⁹⁹ siyasete girmek amacıyla oluşturmak istediği "Tek Cephe", "Anti-Faşist Cephe", "Demokrat Mücadele Cephesi" gibi farklı isimlerle anılan tek ve ortak bir cephe kurulması yönündeki düşüncelerle yakından ilgili idi. Oluşturulacak cephe ile "memleketteki bütün ilerici anti-faşist grup ve örgütler, her türlü sol eğilimli gruplar ve namuslu ilerici yurtseverler" in bir araya getirilmesi planlanmış, "faşist" çevrelere, Şükrü Saraçoğlu gibi yöneticilere ve vurgunlara karşı mücadele etmesi düşünülmüştü.⁹⁰⁰ Bu bağlamda TKP Merkez Komitesi Genel Sekreteri Dr. Şefik Hüsnü Değmer, 31 Temmuz 1945'te hazırladığı Cephe Programı'nda; Tek Parti istibdadının tasfiyesi, tam demokrasi hürriyetleri ve serbest seçimle oluşmuş yeni bir Millet Meclisi, devrimci ve demokrat siyasi mahkûm ve maznûnların affı, köylünün topraklandırılması, azınlıklara her konuda eşitlik, teşkilatlı ve özgür bir gençlik, kadınlara erkeklerle tam eşitlik, düzenli ve halkçı bir ekonomi, temelleri Sovyetlerle sıkı dostluk ilişkilerine dayanan ileri görüşlü bir dış siyaset gibi konu başlıklarına yer verilmişti.⁹⁰¹

Bu görüşü destekleyen başka bir bilgi de TKP'ye bağlı olarak "İleri Demokrat Cephe Teşkilatı" isimli yapılanmanın varlığı idi. Nitekim 1946'da gizli Türkiye Komünist Partisi'ne yönelik başlatılan tahkikatı yürüten İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Savcı Kazım Alöç'ün aktardığı bilgiye göre o dönemde TKP, Parti Başkanı Dr. Şefik Hüsnü Değmer'e bağlı çok sayıda hücreden biri de "İleri Demokrat Cephe Teşkilatı" isimli yapılanma idi. Kurucusu ve lideri ise Nail Vahdeti Çakırhan'dı. Ayrıca Dr. Hulusi Dosdoğru, Müntekim Öçmen, Aram

⁸⁹⁸S. Sertel, *Roman Gibi*, 288 vd.

⁸⁹⁹Güzel, M. Şehmus.(1997). *Türk Usulü Demokrasi*. Doruk Yayınları: Ankara, 58.

⁹⁰⁰Sayılğan, Aclan. (1972). *Türkiye'de Sol Hareketler 1871-1972*. Hareket Yayınları: İstanbul, 248.

⁹⁰¹Sayılğan, age., 262-268.

Pehlivan, Faris Erkman gibi isimler de yer bu hücre içinde yer almışları.⁹⁰² Aynı isimler yeni çıkan Görüşler Dergisi'nin yazı kadrosu içinde yer aldıklarına göre TKP'nin yasallaşmak istediği ve bünyesindeki İleri Demokrat Cephe Teşkilatı'yla organik bir bağlantı içinde olduğu görülen Görüşler Dergisi'ni de yayın organı olarak düşündükleri söylenebilir.

Derginin hazırlık çalışmaları bitip ilk sayısı baskıya verildikten sonra Sabiha Sertel'in, Celal Bayar ve arkadaşlarının Dergi'ye yazı verme konusunda "söz" almak üzere Ankara'ya gittiği, Tevfik Rüştü Aras aracılığıyla Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuad Köprülü ve Refik Koraltan ile görüşüp Derginin ikinci sayısı için yazı sözü aldığı iddia edilmektedir. S. Sertel, Ankara'dan dönerken Adnan Menderes ve Fuad Köprülü, kendisini uğurlamak için tren istasyonuna kadar gelmiş ve burada da yazı verme sözünü tekrar etmişlerdi.⁹⁰³ Tren istasyonundaki uğurlamaya ve aralarında geçen konuşmalara, Sabiha Sertel'e eşlik eden Tan muhabiri Emin Karakuş da tanık olmuş ve şunları aktarmıştı:

"Görüşler Dergisi çıkmadan birkaç gün önce, Zekeriya Sertel, Sabiha Sertel'le birlikte Ankara'ya gelmiş, Bayar ve arkadaşlarıyla bu dergiye yazı yazmak konusunda yaptıkları konuşmada ben de bulunmuştum. Serteller İstanbul'a dönerken, Adnan Menderes, istasyona kadar gelerek kendilerini uğurlamıştı. Trenin penceresinden Sabiha Sertel bana, 'Karakuş yazıları alıp göndermekte acele et,' diye ricada" bulunduğunu ve yanlarında bulunan Adnan Menderes'in de "Merak etmeyin hanımefendi, yazılar arka arkaya gönderilecektir." diye söylediğini nakletmişti.⁹⁰⁴

Görüşler Dergisi'nin 12 sayfalık bu ilk ve son sayısında kimliği ve amacı şu satırlarla anlatılmıştı:⁹⁰⁵ "Görüşler Türkiye'de hemen de ilk çıkan siyasi mecmuadır. Garp memleketlerinde, hususile İngiltere ve Amerika'da siyasi mecmuaların büyük bir mevkii ve rolü vardır. Dünyanın gidişini günlük havadisler ve yazılarla takip mümkün değildir. Hadiseleri anlamak için bunların içyüzlerine nüfuz etmek lazımdır. Bir siyasi mecmuanın en büyük vazifesi budur.

⁹⁰²Alöç, Kazım.(1967). "İfşa Ediyorum". *Yeni Gazete*. 12-26 Nisan.

⁹⁰³Sertel, S.,*age.*, 297 vd.

⁹⁰⁴Karakuş, Emin.(1977). *40 Yıllık Bir Gazeteci Gözü ile İşte Ankara*. Hürriyet Yayınları: İstanbul, 97 vd.

⁹⁰⁵*Görüşler Dergisi*.(1945). Sayı: 1. (Aralık). Tan Matbaası: İstanbul, 2.

Görüşler, okuyucuları memleket ve dünya meseleleri hakkında aydınlatmak için, zengin ve kuvvetli bir kadro ile çıkmağa gayret etmiştir. Bu maksatla memleketin en yüksek şahsiyetlerinin yazı yardımını temin etmiştir. Mecmuamız memleketi ve dünya hareketlerini ilgilendiren hadiselerin içyüzlerini anlatmağa çalışacaktır. Edebi, içtimai, iktisadi meselelerle sanat davalarına da aynı derecede ehemmiyet verecektir.”

Dergi'nin siyasi çizgisi de yukarıda anlatılanlara paralel olarak sol/sosyalist/Marksist bir çizgide idi. Ağırlıklı olarak üzerinde durulan konular; “faşizm karşıtlığı”, “Sovyet dostluğu”, “demokratik ve özgür bir sisteme geçiş”, “anti-demokratik uygulamaların kaldırılması”, “Tek Parti iktidarına son verilmesi” gibi TKP Merkez Komitesi Genel Sekreteri Dr. Şefik Hüsnü Değmer'in 31 Temmuz 1945'te hazırladığı Cephe Programı ile örtüşmekte idi.

M. Zekeriya Sertel “Haftanın Görüşleri” başlığını taşıyan ve ikinci sayfada yer alan yazısında “Matbuatın İsteddiği”, “Kanunlarda Değişiklik”, “Dünya Sola Gidiyor”, “Atom Bombasının Sırrı Yoktur” başlıklı alt yer almış, yazısında dünyada sol düşüncelerin değer kazandığına, basın hürriyetinin önemine ve “Matbuat Kanunu” ile “Basın Birliği Kanunu” nun tamamen kaldırılmasına vurgu yapmıştı.⁹⁰⁶

Dergi'nin üçüncü sayfasında Cami Baykurt'un “Barış Savaşı”, dördüncü sayfasında Tevfik Rüştü Aras'ın, “Büyük Atatürk Zavallı Atatürk” ve Nail V. imzalı “Mavzer Konuşuyor” isimli bir şiir, beşinci sayfasında Sabiha Sertel'in “Değişen Dünya” ve “Zincirli Hürriyet”, altıncı ve yedinci sayfalarında Esat Adil Müstecaplıoğlu'nun “Anayasa-Demokrasi ve Kanunlarımız”, sekizinci sayfasında Adnan Cemgil'in “Faşizm Misyonerleri No: 1 Peyami Safa” ve dokuzuncu sayfasında ise Behice Boran'ın “Zirai Reformda Memleketi İflas Etmiş Bir Rejime Götürmek İstiyorlar” başlıklı yazıları yer almıştı. Bu yazıların dışında on birinci sayfasında Aziz Nesin'in “Güleriz Ağlanacak Halimize” isimli bir fıkra köşesi, on ve on birinci sayfalarında Sabahattin Ali'nin “Katil Osman” isimli bir hikayesi ve on ikinci sayfasında ise F. Erkmen'in karikatürleri vardı.

⁹⁰⁶Sertel, M. Zekeriya.(1945). “Haftanın Görüşleri”. *Görüşler Dergisi*. Sayı: 1. (Aralık). Tan Matbaası: İstanbul, 2; Öztekin, agm., 178 vd.

Sabiha Sertel, “Değişen Dünya” isimli yazısında; Müttefikler arasındaki anlaşmazlıklara dikkat çekmiş, yeni bir dünya düzeni kurmak ve dünya barışını sağlamak için bu anlaşmazlıkların giderilmesi gerektiğini ileri sürmüştü.⁹⁰⁷ (Sabiha Sertel, 1 Aralık 1945). Sabiha Sertel, “Değişen Dünya” yazısında Müttefikler arasındaki anlaşmazlıklara değinerek; yeni bir dünya düzenini kurmak ve dünya barışını sağlamak için bu anlaşmazlıkların giderilmesi gerektiğini ifade etmişti. “Zincirli Hürriyet” başlıklı yazısında ise Türkiye’de vatandaşların temel hak ve hürriyetlerini kısıtlayan uygulamalardan, keyfi yönetim anlayışından, sınıflar-arası eşitsizliklerden şikayet ederek şu hususları okuyucusu ile paylaşmıştı:⁹⁰⁸

“Ne zincirli hürriyeti, ne de anarşik hürriyeti istiyoruz. Hepimizin malı ve vatani olan bu toprakta tabiatın ve hayatın verdiği bütün nimetlerden müşterek faydalanmayı, müşterek ıstırap çekmeyi, vazifelere ve mesuliyetlere iştirak etmeyi istiyoruz. Bu vatan başımız üstünde yaşayanların değil, hepimizin beraber ekeceğimiz, makinelerini döndüreceğimiz, dertlerini ve sıkıntılarını beraber paylaşacağımız vatandır... Kanunlar bu hakkın, bu halkın, bu vatanın bekçileridir. Onun üzerinde söz sahibi sadece, sadece bu halktır. Devlete hesap vereceğiz, devletten hesap soracağız. Şahsi hürriyetlerimizi bu halk ve vatan için feda edeceğiz. Fakat başımızda saltanat sürenler için değil. Hürriyete bundan başka zincir kabul etmiyoruz.”

Görüşler Dergisi’nin yayınlandıktan sonra ilk baskı hemen tükenmiş ve aynı gün içerisinde ikinci baskısı yapılmıştı. Dergi çok büyük bir rağbet görmüş ve Sabiha Sertel’in deyimiyle “bomba” etkisi yaratmıştı.⁹⁰⁹ Fakat iktidar partisi CHP ve Hükûmetin şimşeklerini de üzerine çekmiş ve yapılan bir toplantıda alınan kararlar doğrultusunda iktidar yanlısı gazelere ve bu arada Ulus’a talimat verilerek Tan, Yeni Dünya⁹¹⁰ ve Görüşler’e karşı “hücûm” edilmesi emri verildiği iddia edilmişti. Ayrıca bayi ve dağıtıcılara bu gazetelerle

⁹⁰⁷Sertel, Sabiha.(1945). “Değişen Dünya”. *Görüşler Dergisi*. Sayı: 1. (Aralık). Tan Matbaası: İstanbul, 5.

⁹⁰⁸Sertel, Sabiha.(1945). “Zincirli Hürriyet”. *Görüşler Dergisi*. Sayı: 1. (Aralık). Tan Matbaası: İstanbul, 5 vd.

⁹⁰⁹Sertel, S.,age., 300.

⁹¹⁰Yeni Dünya Gazetesi, CAmi Baykurt, Sabahattin Ali ve Esat Adil Müstecaplıoğlu tarafından çıkarılmış ve Görüşler Dergisi ile aynı gün yayımlanmaya başlamıştı. Sadece 1-4 Aralık 1945 tarihleri arasında yayımlanan gazete 4 Aralık Tan baskısıyla yayın hayatına son vermişti.

Görüşler Dergisi'nin sattırılmaması yönünde talimat verilmiş, devlet memurları ve öğrencilerin de bu yayınları alıp okumamaları istenmişti.⁹¹¹

CHP ve Hükûmet kanadından gelen yoğun tepki, Görüşler Dergisi'nde yazılarının yayınlanması konusunda taahhütte bulunan Celal Bayar ve arkadaşlarının da geri adım atmalarına neden olmuştu. Sabiha Sertel bu konuda Tevfik Rüştü Aras'la yaptığı telefon görüşmesini ve konuşmaları şu şekilde aktarmıştı.⁹¹²

“Görüşler’in ikinci nüshasına yazı istemek için Ankara’ya Tevfik Rüştü Aras’a telefon açtım. Yazıların hala gelmediğini söyledim. Tevfik Rüştü panik içindeydi: - Evet, dedi. Şimdi arkadaşlar hep beraberiz. Biz de bunu konuşuyorduk. Fakat arkadaşlar yazı göndermekte tereddüt ediyorlar. Ben kendilerini kandırmaya çalışıyorum. Ama Adnan bu fikrin aleyhinde.”

Emin Karakuş da benzer ifadeler kullanarak M. Zekeriya Sertel ile Celal Bayar arasında geçen görüşmeden bahsetmiş; Celal Bayar’ın M. Zekeriya Sertel’i arayarak “kendisinin ve arkadaşlarının isimlerinin dergi ilanlarından çıkarılmasını” istediğini yazmıştı.⁹¹³ Yine Celal Bayar’ın hemen telefonla Zekeriya Sertel’i arayarak, Görüşler Dergisi’nde yazı yazacaklarını bildiren ilan kaldırılmasını kendisinden yalvarırcasına rica ettiğine dair bir bilgi de paylaşılmıştı. Bayar telefonda, “Aman Zekeriya Bey, mahvoluruz, bu ilan bizim çok aleyhimize oldu. CHP bundan yararlanmak için her şeyi yapacak” dediği iddia edilmişti. Bu iddianın ötesinde bilinen bir şey vardı ki; o da Derginin yayına girdiği günden itibaren Basında yer alan haberlerde C. Bayar ve arkadaşlarının Dergi ile hiçbir alakalarının bulunmadığı yönünde peşpeşe demeçlerin yer alması idi.⁹¹⁴

Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuad Köprülü ve Refik Koraltan ile yeni parti çalışmaları konusunda yakın temasta bulunan Vatan Gazetesi sahibi ve başyazarı olan Ahmet Emin Yalman da bu iddialardan farklı olarak Celal Bayar, Adnan Menderes ve Fuad Köprülü’nün isimlerinin, “kendilerinin izni olmaksızın” Görüşler’in yazar kadrosu arasında ilan edildiğini

⁹¹¹Y. Sertel, *Annem: Sabiha Sertel*, 211.

⁹¹²Sertel, S., *age.*, 301.

⁹¹³Karakuş, *age.*, 97; Öztekin, *agm.* 180 vd.

⁹¹⁴Vatan Gazetesi.(1945). 1 Aralık.

öne sürmüştü. Yalman, adigeçen siyasetçilerin Görüşler Dergisi'nde isimlerinin geçmesi ile ilgili olarak şunları aktarmıştı:⁹¹⁵

“Komünist meyilleri çoktan beri malûm olan Bayan Sabiha Zekeriya, Ekim ve Kasım aylarında Ankara'da milliyetçi diye tanınan bazı kimselere başvurarak, dış dünyadaki fikir ve sanat hareketlerini memlekete aksettirmek için Görüşler adında bir fikir dergisi çıkaracağını söyledi ve bu dergiye yazı yazacaklarına dair bilhassa Demokrat Parti kurucularından söz almak istedi. Onlar da: 'Çıkmaya başlasın da görelim' yollu cevaplar verdiler. Bayan Sabiha Zekeriya, güya kesin vaad almış gibi Celal Bayar, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü'yü ilk sayının ilk sahifesinde Görüşler yazı ailesinin devamlı üyeleri diye gösterdi. Böylece derginin kabında Türk vatanına candan bağlı siyaset ve bilgi adamlarının isim ve resimleri çıkarken, içinin yabancı bir ideolojiyi öven resim ve yazılarla dolu olduğu ve bu arada bilhassa Rus İhtilali'ne dair komünist diliyle yazılmış coşkun bir destan bulunduğu hayretle görüldü. Bu manzara karşısında temeli yeni atılan partinin kötü bir suikaste kurban olabileceğini düşündüm ve dergiye hiçbir ilgileri olmadığını derhal ilan etmeleri hakkında Celal Bayar, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü'ye ikazda bulundum. Vakit kaybetmeden bunu yaptılar.” diyerek dönemin gelişmeleri içinde yaşananlara bir nevi ışık tutmuştu.

Celal Bayar ve arkadaşlarının Görüşler Dergisi ile hiçbir ilgilerinin olmadığı yönündeki açıklamaları ve Ahmet Emin Yalman'ın anlattıklarının ötesinde, farklı bilgiler de mevcuttu. Örneğin bu tarihlerde Serteller'in evinde ve Tan Matbaası'nda yapılan aramalar sonucunda ele geçirilen ve Tevfik Rüştü Aras tarafından Sabiha Sertel'e yazıldığı tespit edilen mektuplarda; Celal Bayar, Adnan Menderes ve Fuad Köprülü'nün Görüşler Dergisi'nde yazılarının yer alacağına dair vaadde bulunduklarına ilişkin bilgiler yer almakta idi. Nitekim Tevfik Rüştü Aras, konuyla ilgili olarak Sabiha Sertel'e Ankara'dan yazdığı birinci mektupta şu satırlar yer almaktaydı:⁹¹⁶ “Mecmuaya yazı göndermesi için Adnan Menderes ile konuştum. Gazetelerimizde zaruret olmadıkça yazı adetini edinemediğini bildiğimi

⁹¹⁵Yalman, Ahmed Emin, (1997). *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim II*. Pera Turizm ve Ticaret: İstanbul, 1327 vd.

⁹¹⁶Darendelioğlu, age., 86 vd.; Alöç, “İfşa Ediyorum”. *Yeni Gazete*. 12-26 Nisan.

hatırlatarak sırf mecmuamız için ikinci nüshaya bir şey hazırlayacağını vaad etti. Celal Bayar daha buraya gelmedi. Belki siz orada daha önce görüşeceksiniz.”

Görüşler Dergisi’nin yayın hayatına başlaması, dönemin gazetelerinde geniş yankı uyandırmıştı.⁹¹⁷ Bazı gazeteler, Görüşler’in çıkmasıyla Serteller’e yönelik saldırılarına hız vermişler, gerek derginin sol/sosyalist/marksist çizgisi ve gerekse Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuad Köprülü ve Refik Koraltan gibi isimlerin yazı kadrosunda gösterilmesi, Dergiyi ve Sertelleri bu tepkilerin odağına oturtmuştu.

Vakit gazetesinden Asım Us, 2 Aralık 1945 tarihli başyazısında Görüşler’den “kızıl dergi” diye bahsederek derginin yazar kadrosunda CHP eski milletvekillerinin isimlerinin ilan edilmesi ve başta Celal Bayar olmak üzere diğer milletvekillerinin bu durumu yalanlamasına ilişkin gelişmeleri nakletmişti. Sonuç olarak ilgililerden izin almadan onları yazar kadrosu arasında ilan etmekle Görüşler’in bu isimleri istismar ettiğini düşünen Asım Us, yapılan işi “muhalefet ticareti” olarak nitelendirmişti.⁹¹⁸

4 Aralık 1945 tarihinde yayınlanan ve yine Asım Us’a ait olan “Maskeler Düştü” başlıklı yazısında; “Evet, maskeler düştü! Biz komünist değiliz. Biz Bolşevik değiliz! Biz kızıl diktatörlük değil, memlekette garp demokrasisinin kurulmasını istiyoruz” diyenler birdenbire yüzlerindeki maskeyi attılar. Daha doğrusu onların yüzlerine koydukları maske kendilerinin arzularına rağmen kendiliğinden düştü.” diyerek Sertellerin asıl maksatlarının açığa çıktığını, bu itibarla milletçe her zamankinden daha uyanık olmak gerektiğini ifade etmişti.⁹¹⁹

1 Aralık 1945 tarihli Vatan Gazetesi’nde yayınlanan haberde, İstanbul’da ve ülkenin her tarafında afişleri asılan Görüşler isimli derginin “malum’ birtakım yazarları arasında Celal Bayar’ın da isminin yer almasının Ankara’da büyük tepki ve üzüntü yarattığını belirtmişti. Vatan Gazetesi’nin başyazarı Ahmet Emin Yalman da yazdığı yazısında, kendi gazetesiyse Tan-Görüşler-Yeni Dünya Gazetesi arasında hiçbir ilişkinin bulunmadığını

⁹¹⁷Öztekin, agm. 180 vd.

⁹¹⁸Us, Asım.(1945). “Muhalefet Ticareti”. *Vakit Gazetesi*. 2 Aralık.

⁹¹⁹Us, Asım.(1945). “Maskeler Düştü”. *Vakit Gazetesi*. 4 Aralık.

açıklamış ve “Bu münasebetle şurasını bir defa daha tekrar etmek isterim ki gazetemizin tam bir fikir istiklali içinde yaptığı neşriyatla ismi geçen diğer gazete ve mecmuaların neşriyatı arasında hiçbir nevi alaka ve münasebet yoktur.” diyerek araya mesafe koymuş, Celal Bayar, Tevfik Rüştü Aras, Fuad Köprülü ve Adnan Menderes gibi değerli siyaset ve bilim adamlarıyla Tan-Görüşler-Yeni Dünya cephesi arasında bir ilişki varmış gibi gösterdikleri için Serteller’i büyük bir gaf yapmakla suçlamıştı.⁹²⁰

Ahmet Emin Yalman, 3 Aralık tarihli Vatan’da yayımlanan yazısında da yine Görüşler konusuna değinmiş ve Celal Bayar’la arkadaşlarının isimlerinin derginin kapağında yer alması olayının “iç yüzünü” şu şekilde aktarmıştı. Görüşler hakkında “sol mecmua” diye bahseden Yalman; Sabiha Sertel’in birkaç aydan beri İstanbul ve Ankara’da bazı kimselere başvurarak fikir ve sanat üzerine bir dergi çıkaracağını söylediğini ve görüştüğü kişilerden dergi için yazı istediğini belirtmişti. Derginin fikir ve sanat dergisi olacağına inanan Tevfik Rüştü Aras’ın yazı konusunda söz verdiğini fakat diğerlerinin “hele mecmua çıkmaya başlasın da görelim” şeklinde kibarca reddettiklerini vurgulamıştı. Ancak Sabiha Sertel’in söylenenleri farklı yorumladığını ve onların isim ve fotoğraflarını izin almaksızın dergi kapağına koyduğunu iddia etmişti. Ahmet Emin Yalman, kendi gazetesinde Görüşler Dergisi’nin ilanlarının yayınlanması konusunda da şöyle bir açıklama getirmişti:

“Bahis mevzu olan bu mecmuanın ilanı, diğer ilanlar arasında matbaamıza gelmiş ve yazı heyetinin kontrolünden geçmeden, ben Ankara’da bulunduğum sırada gazetemize girmiştir. Ankara’ya gelen gazetede mecmuanın ilanını görünce, bunun neşrine devam edilmemesini matbaadaki arkadaşarımdan telefonla rica ettim” diyerek sorumluluğu yazı işlerine havale etmiş ve bilgisi olmadığını ima etmişti.⁹²¹

Tasvir Gazetesi de 1 Aralık tarihli sayısında konuya yer ayırmış ve “Görüşler isimli Komünist Mecmuasının Münasebetsizliği” başlıklı haberinde; İstanbul’da çıkan ve yazı kadrosu sol fikirleriyle tanınmış yazarlardan oluşan Görüşler Dergisi’nin afiş ve ilanlarında Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuad Köprülü gibi politikacıların isimlerine yer verilerek bu isimlerin istismar edildiği ileri sürülmüştü. Habere göre Tasvir’in Ankara muhabiri, söz

⁹²⁰Yalman, Ahmet Emin.(1945).”Sertellerin İkinci Bir Gafı”. *Vatan Gazetesi*. 1 Aralık.

⁹²¹Yalman, Ahmet Emin.(1945). “Sol Mecmua Hadisesinin İç Yüzü ve Elemlı Akisleri”. *Vatan Gazetesi*. 3 Aralık.

konusu isimlerle görüşmüş ve hepsi de bu derginin yazı kadrosunda yer almadıklarını açıklamışlardı.⁹²²

2 Aralık tarihli *Tasvir*'de başyazar Cihad Baban, Celal Bayar ve arkadaşlarının *Görüşler Dergisi*'yle hiçbir ilgilerinin bulunmadığı yönünde yaptıkları açıklamalarını memnuniyetle karşılamıştı. Özellikle eski Başbakan Celal Bayar'a yönelik övgüler sıralayan Cihad Baban "biz de kendilerinden bunu beklerdik" demişti.⁹²³ *Tasvir*'de aynı gün çıkan başka bir haberde ise *Görüşler Dergisi*'yle ilgili şu satırlar yer almıştı:⁹²⁴

"Dün yani bir aralık tarihinde memleketi kızıla çevirmek için ekiplerini kuran bir zümre bir haftalık siyasi dergi ve bir de gündelik gazete ile ilk hamlelerini yaptılar. Ne diyeceklerini ve ne söyleyeceklerini evvelden bildiğimiz için bu derginin ve bu gazetenin sayfalarını karıştırırken yeni bir fikre rast gelmedik, aynı terane, aynı bozgunculuk havası, aynı ayırıcı ve parçalayıcı zihniyet!"

Cumhuriyet Gazetesi de 4 Aralık'ta yayımlanan "Bizim Yoldaşlar Nihayet Maskelerini Attılar" başlıklı haberde; "Demokrasi isteriz, hürriyet isteriz! feryatlarından sonra istenilen demokrasi ile hürriyetin ne olduğu artık iyice meydana çıktı. Bu demokrasi, komünist demokrasi, bu hürriyet, kızıl hürriyettir. Orak-çekice tapanlar, artık maskelerini yüzlerinden atmışlardır." Denilmişti. Ayrıca *Görüşler* ve Tan yazarlarının aslında eskiden beri komünizm propagandası yaptıkları ve bu dergiyi çıkararak nihayet niyetlerini ortaya koydukları da hatırlatılmıştı.⁹²⁵

Anlaşılan o ki, CHP ve Hükûmetin verdiği direktifler yerine getirilmiş ve Hükûmet'e yakın gazeteler Sertelleri adeta basın yoluyla "linç" etmişlerdi. Bu tablo da yukarıda yer verilen Sertellerin iddialarını doğru çıkartmıştır.

Sözkonusu tepkiler Tan, Yeni Dünya Gazeteleri ile *Görüşler Dergisi* ve Serteller aleyhinde kısa bir süre içinde menfi bir kamuoyu yaratmış, akabinde 4 Aralık 1945'te de Tan Baskını diye

⁹²²*Tasvir Gazetesi*.(1945).“Görüşler İsimli Komünist Mecmuasının Münasebetsizliği”. 1 Aralık.

⁹²³Baban, Cihad. (1945). “Biz de Bunu Beklerdik”. *Tasvir Gazetesi*. 2 Aralık.

⁹²⁴*Tasvir Gazetesi*.(1945). “Kızıl Renkli Mecmuanın Programı Anlaşılmış Oldu”. 2 Aralık.

⁹²⁵*Cumhuriyet Gazetesi*.(1945). 4 Aralık.

bilinen olay meydana gelmişti.⁹²⁶ Olay sonrası Serteller gözaltına alınmış, Tan Matbaası tahrip edilmiş ve Tan Gazetesi, Yeni Dünya Gazetesi ve Görüşler Dergisi kapatılmıştı.

2.3.1.4.Sosyalist-Komünist Muhite Mensup Dernek ve Gençlik Örgütleri

2.3.1.4.1.Türkiye Gençlik Derneği

Türkiye Gençlik Derneği, 1946 yılında, Behram Küçük, Mümtaz Göktürk, Şevki Akşit, Orhan Çutay, Melahat Türksal ve Celal Araz tarafından Ankara’da kurulmuştu.⁹²⁷ Dernek, gizli faaliyet gösteren TKP'nin gençlik teşkilatı idi.

Türkiye Gençlik Derneği tüzüğünde; “Turancı olanlar ve bu yolda tanınanlar derneğe aza kaydedilmezler” şerhi düşülmüş olup tahsil durumuna bakmaksızın 35 yaşına kadar olan kimselerin üye kabul edileceği belirtilmişti. Derneğin 12 kişilik 2. yönetim kurulu; Nezihe Araz (Genel Başkan), İbrahim Göktürk (Başkan Yedeği), Hayrettin Gürol (İkinci Başkan), Şevki Akşit (Sekreter), Aclan Sayılğan (Sanat Kolu Başkanı), Fuat Hikmet Güner (Toplantı Kolu Başkanı), Kamuran Baştuji (Sağlık Kolu Başkanı), Orhan Çutay (Müzik Kolu Başkanı), Enver Gökçe (Edebiyat Kolu Başkanı), Melahat Türksal (Muhasip), Celal Araz, Mahir Yılmaz (Spor Kolu Başkanı) isimlerinden oluşmuştu. Dernek sadece 206 üye toplayabilmişti.

Yönetim kadrosu, gizli partinin hücrelerinde görev almış militanlardı. Faaliyetleri arasında “İstanbul'a Yaya Yürüyüşü” ve “Fakir Köylünün Ekinini Bıçme Kampanyası” ile Altındağ’da poliklinik açarak hastaları bedava muayene etmek gibi etkinlikler yer almıştı. Ayrıca gençliği bir cephede toplamak ve kitlelerle temas içinde olmak da üzerinde önemle durulan konular arasında idi.

1947 yılında DTCF'nin milliyetçi gençleri fakülte dekanı Ord. Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu'yu istifa ettirmek için nümayiş yaptıklarında dernek binasını da tahrip etmişlerdi. Türkiye Gençlik Derneği, 1949 yılına gelindiğinde fazla tutunamamış ve kendini feshetmişti.

⁹²⁶Tan Baskını olayları ile ilgili olarak bkz. *Vakit Gazetesi*.(1945). 5 Aralık; *Akşam Gazetesi*.(1945). 5 Aralık; *Cumhuriyet Gazetesi*.(1945). 5 Aralık; *Ulus Gazetesi*.(1945). 5 Aralık; *Vatan Gazetesi*.(1945). 5 Aralık; *Tanin Gazetesi*.(1945). 5 Aralık; *Tasvir Gazetesi*.(1945). 5 Aralık.

⁹²⁷Kabacalı, *age.*,109.

Olaydan sonra Nezihe Araz ve Şevki Akşit, milliyetçi gençleri, "Millet ve vatanperverliği inhisarlarına almak isteyen zorba bir grup" şeklinde niteleyen bir basın açıklaması yapmışlardı.⁹²⁸

2.3.1.4.2. Türk Barışseverler Cemiyeti

Barışseverler Cemiyeti, komünist bir yapılanma olarak Uluslararası alanda örgütlenmiş bir cemiyet idi. Cemiyet'in Türkiye uzantısı da 14 Temmuz 1950'de Türk Barışseverler Cemiyeti adıyla İstanbul merkezli olarak faaliyete geçmişti. Kurucuları arasında Adnan Cemgil, Behice S. Boran, Nevzat Özmeriç, Vahidettin Barut, Osman Fuat Toprakoğlu, Turgut Pura, Affan Kırımlı, Reşat Sevinçsoy, Muvakkar Güren gibi çeşitli sol/sosyalist/marksist hareketlerde yer almış önemli isimler bulunmaktaydı. Başkanı, Behice S. Boran ve genel sekreteri ise Adnan Cemgil idi.⁹²⁹ Türk Barışseverler Cemiyeti, 14 Temmuz 1950'de "gayri siyasi" bir teşekkül olma iddiasıyla İstanbul'da kurulmuştu. Dernek kuruluşu ile ilgili olarak basına bir tebliğ göndermiş ve bu tebliğde, "DPHükûmeti, Cemiyetin kurulmasından 11 gün sonra, 25 Temmuz 1950'de Kore'ye asker gönderme kararı almıştı. Dönemin Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki de 25 Ağustos 1950 tarihinde düzenlediği basın toplantısında DPHükûmeti'nin Kore'ye asker gönderme kararını desteklediğini açıklamış ve "Kore Savaşı'na katılmanın cihad olduğu, bu savaşta ölenlerin şehit olacakları" şeklinde açıklama yapmıştı.⁹³⁰

Behice S. Boran'ın başkanlığını yaptığı Barışseverler Cemiyeti'nin ilk eylemi bu karara karşı çıkmak olmuştu. Cemiyet, 27 Temmuz 1950'de Türkiye'nin Kore Savaşı'na dahil olmasını protesto etmiş ve 28 Temmuz'da konuyla ilgili kaleme aldıkları 24.000 adet beyannemeyi dağıtmıştı.⁹³¹ Behice S. Boran Eminönü'nde, Adnan Cemgil Beyoğlu'nda, Nevzat

⁹²⁸Sayılgan, *age.*, 224 vd.

⁹²⁹Sayılgan, *age.*, 229.; Özdemir, Emin-Şendil, A. Fatih.(2016). "Soğuk Savaş Dönemi Algı ile Gerçek Arasında Bir İmge Olarak Türk Solu; Demokrat Parti'nin Sol Hareketlere Yaklaşımı". *Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*. Yıl: 12. Sayı: 23. (Bahar), ss. 337-367, 347; Çavdar, *age.*, 36; Ahmad Feroz-Ahmad, Bedia Turgay.(1976). *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*. Bilgi Yayınevi: İstanbul, 78.

⁹³⁰Öke, Mim Kemal.(1990). *Unutulan Savaşın Kronolojisi Kore, 1950- 1953*. Boğaziçi Yayınları: İstanbul, 71.

⁹³¹Tevetoğlu'na göre klasik bir komünist beyAnnAmesi olan bu beyAnnAmede asıl protesto edilen şey Kore'nin tüm olarak komünist çizmesi altına alınmasına fırsat verilmeyişi idi. Bkz. Tevetoğlu, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler*, 626.

Özmeriç Samatya'da, Reşat Sevinçsoy Eyüp ve Fener'de, cemiyet üyelerinden Naci Ormanlar ise Beşiktaş ve Ortaköy'de beyannameyi dağıtmışlardı.

Yayınlanıp dağıtılan beyaannamede; "Aziz Türk Halkına;

Adnan Menderes Hükûmeti, Kore'de harp etsin diye 4500 Türk çocuğunu General Mac Arthur'un emrine veriyor.

Adnan Menderes Hükûmetinin bu kararı Türk Milletine nasıl gösterilirse gösterilsin, Amerikan menfaatleri uğruna harbe katılmamız demektir. Hükûmet bu kararını Amerika'nın zoru ile vermiştir. Çünkü:

15 Temmuz'da Birleşmiş Milletlerden gelen telgrafla Hükûmet, Birleşmiş Milletler Anayasasının bu gibi işlerde üyelere tanıdığı haklara dayanarak doğrudan asker gönderemeyeceğini ima yollu bir karşılık vermişti. Zaten Birleşmiş Milletlerin bu müracaatını 52 üye devletten en az 12'si cevaplandırmış ve onlar da bir tek kara askeri göndermemişlerdir.

Dahası var: Kore'de harp etmek için gönüllü toplamaya kalkıştığı zaman Dış İşleri Bakanı Fuat Köprülü bir Fransız gazetecisine mülakat vererek bazı komşularımıza karşı bir tahrik olur diye gönüllü göndermeye hükmüne razı olamayacağını söyledi. Demek oluyor ki Adnan Menderes Hükûmeti kara askeri göndermeyi ilk önceleri doğru bulmuyor, kendisini buna mecbur saymıyordu.

Derken, Amerikan senatörü Cain 23 Temmuz'da Ankara'ya geldi. Dış İşleri Bakanı Fuat Köprülü, Milli Savunma Bakanı Refik İnce ve Genel Kurmay Başkanı Nuri Yamut ile konuştu. Bu konuşmalardan sonra memleketin muhtelif yerlerinde bulunan Bakanlar alelacele Ankara'da toplanarak Kore'ye 4500 Türk çocuğunu göndermeye karar verdiler. Ardından da senatör Cain gazetecilere verdiği bir mülakatta (Bu harpte piyade kuvvetlerinin rolü büyüktür. Diğer milletlerden kara kuvveti istememizin tek sebebi Amerika'nın yıpranmamasının teminidir) diyerek işi içyüzünü meydana koydu, yani bu işin Amerika'nın zoru ile yapıldığını açıkladı.

Kore'deki savaşa, Türk Milletinin katılmasında istikbalimiz ve güvenliğimiz bakımından hiçbir fayda yoktur. “Biz şimdi Kore'ye asker göndermezsek, bizim başımız dertte kaldığı zaman Amerika da bize yardım etmez” diyenlere yakın zamana kadar Dışişleri Bakanlığı yapmış ve milletler arası işleri içinden takip etmiş olan Necmeddin Sadak cevap veriyor : “Bu işler bir menfaat işidir, hissi sebepler rol oynamaz, eğer o gün Amerika'nın çıkarı varsa bize yardım eder, yoksa etmez” diyor.

Kaldı ki, bugün karşılaştığımız hadise de gösteriyor ki, mesele bize Amerika'nın “yardım” edip etmemesi değil, fakat bir üçüncü cihan harbine yol açacak maceralara sürüklemek istemesidir. Bundan da anlaşılıyor ki, Kore'ye asker göndermekte Türk Milletinin herhangi bir menfaati yoktur. Türk Milletinin istiklali ve güvenliği dünya barışına sıkı sıkıya bağlıdır. Kore'ye asker göndermek ise Türk Milletinin nasıl bildirilirse bildirilsin, herhalde barışçı bir hareket değildir.

Bütün dünya milletleri ve bu arada Türk milleti de barışseverdir. Türk halkının menfaati dünya barışının bozulmamasındadır. Bu barışın bozulmaması için de Kore'de ki iç savaşın barışçı yollar bulunarak hemen sona erdirilmesi gerekir. Türk Milletine yaraşan ve gerçek menfaatlerine uygun düşen Şeymasala Hindistan Başbakanı Nehru'nun yaptığı gibi barışçı teklifler yapmaktır.

Biz Türk Barışseverler Cemiyeti, bunları tüm halk efkarına bildirirken onun en samimi düşüncelerini belirttiğimizi her Türk vatanseverinin bizimle aynı fikirde olduğuna inanıyoruz. Adı söylenmeden, bir harp ilanı demeye gelen Adnan Menderes Hükûmetinin bu kararını, Türkiye Büyük Millet Meclisinin rededeceğini umuyoruz. Çünkü anayasamıza göre, gerekince harp ilan etmek yetkisi sadece Büyük Millet Meclisine aittir.

Milli menfaatlerimize ve dünya barışının korunmasına tamamen aykırı olan bu kararı şiddetle protesto ederiz.” denilerek Kore'ye asker gönderilmemesini istemişlerdi.⁹³² Bildirinin bir örneği, basına dağıtılmadan önce İstanbul Emniyet Müdürlüğü'ne de

⁹³²Toker, Metin.(1991).*Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973, DP'nin Altın Yılları 1950-1954.* (2 Basım). Bilgi Yayınevi: Ankara, 81; *Cumhuriyet Gazetesi*.(1950). 29 Temmuz, 1-3.

verilmiş⁹³³; fakat Hükûmet bu bildiriye toplattırmıştı. Bunun üzerine Cemiyet, asker gönderme kararının iptali için “TBMM Başkanlığı Yüksek Makamına” telgraf çekerek bir dilekçe göndermişti.⁹³⁴ Dilekçede, Hükûmetin bu kararı, Amerikan Dışişleri yetkilisi Senatör Cain’in devlet erkanı ile yapılan görüşmelerden hemen sonra aldığı belirtilmişti. Asker gönderme kararının, Birleşmiş Milletlere verilen taahhütler çerçevesinde alındığı açıklamasının ise gerçeği yansıtmadığının vurgulandığı dilekçede, alınan kararın, hem BM tüzüğüne hem de Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’na aykırı olduğu hatırlatılarak şu hususlara yer verilmişti.⁹³⁵

“Bakanlar Kurulu halk efkarının heyecan ve teessürünü mucip olan bir şekilde ve Amerikan senatörü Mc. Cai’nin devlet efkariyle temaslarından hemen sonra Kore’ye 4500 kişilik bir silahlı kuvvet gönderme kararını vermiş bulunuyor. Hükûmetçe her ne kadar bu kararın BM’e karşı girişilen taahhütleri yerine getirmek üzere verildiği ifade edilmiş ise de bu kararın verilmesi, hem Türk anayasasına hem de BM. anayasasına aykırıdır. Zira BM anayasasının 43. maddesi, bu kurula dahilolan memleketlerin herhangi bir ihtilafa silahlı olarak müdahaleleri için önceden bazı hususi anlaşmalar mevcudiyetini şart koşturmuştur.

Oysa ki, Türk Milleti ile B.M. arasında bu hususta herhangi bir hususi anlaşma mevcut değildir. Bundan mada yine B.M. anayasasının adı geçen maddesi gereğince bu hususi anlaşmaların, imzalayan devletler tarafından her birinin anayasa usulleri gereğince tasdik edilmesi lazım gelmektedir. Görülüyor ki, Hükûmet silahlı kuvvetler göndermek şöyle dursun, bu hususta yapacağı herhangi bir anlaşmayı dahi TBMM’nin tasdikinden geçirmek mecburiyetindedir. Türkiye Hükûmeti Kore’ye kara askeri gönderme kararını vermekle selahiyelerinin hududuna tecavüz etmiş, anayasa hükümlerine riayet etmemiş bulunmaktadır.

Türk Barışseverler Cemiyeti, bütün barışçı Türk halkının şu andaki en samimi hissine tercüman olduğu kanaatiyle, Türkiye’nin Kore’deki silahlı ihtilafa bu şekilde fiilen iştirak

⁹³³Gevgilili, Ali.(1987). *Yükseliş ve Düşüş*.(2. Baskı).Bağlam Yayınları: İstanbul, 82.

⁹³⁴Toker, age., 80 vd.; Yazıcı, Tahsin.(1963). *Kore Birinci Türk Tugayında Hatıralarım*, Ülkü Basımevi: İstanbul, 37 vd.; Haytoğlu, Ercan.(2011). “Kore Savaşı ve Denizli Kore Şehitleri ile Gazileri”. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. Sayı: 11. ss. 76-115, 86.

⁹³⁵*Ayın Tarihi*.(1950). Sayı: 200. (Temmuz). Ankara, 8.;*Cumhuriyet Gazetesi*.(1950). 29 Temmuz, 3.

edecek yerde, Hindistan ve Hükûmetinin yaptığı, banş yolu ile yapılacak teşebbüslerle bu harbin durdurulmasına ve dünya banşının tehlikeden kurtarılmasına çalışmasını diler. Cemiyetimiz, yüksek makamınızın Hükûmetin milli menfaatlerimize B.M. anayasasına aykırı olan kararını bir an önce iptal etmesi için TBMM’ni fevkalade toplantıya davet edeceği ümit ve temennileriyle derin saygılarını arz ve takdim eder.”

Cemiyet’in bu girişimi, muhalefet partileri⁹³⁶ dışında TBMM, Hükûmet çevreleri ve yazılı basında “kökü dışarıda komünizm propagandası”, “memleketi içten yıkmaya çalışan tahrik ve fesat ocağı” olarak değerlendirilmiş ve suçlanmıştı. Türk Barışseverler Cemiyeti’nin Kore’ye asker göndermeme talebine karşı başlatılan adli kovuşturma ve ardından Başbakan Menderes’in “Hükûmet komünizmle mücadelede kararlıdır” şeklinde açıklaması, devletin geleneksel yaklaşımını ortaya koymuştu. Kore’ye asker gönderme kararı karşısında sesini yükselten tek sivil toplum kuruluşu olarak görülen bu cemiyet hakkında Menderes; “Hüsnü niyet maskesi arkasına sığınan ama asıl gayesinin Moskova’nın siyasi emellerine hizmet etmek olduğu anlaşılan bu cemiyetin milletlerarası bir kökünün olduğunu bilmekteyiz. Bu barışseverlerin sevdikleri barış hakkında da malûmatımız tamdır. Komünist tecavüzlerini Kore’de karşılamaya giderken içimizdeki aynı mahiyetteki tahrikatın manasını Türk umûmi efkârı anlayacaktır. Hükûmet programımızda komünizmle müessir mücadele yapacağımızı açıklamıştık.” diyerek suçlanmış ve itibarsızlaştırmaya çalışmıştı.⁹³⁷ Başbakanın açıklamasından hemen sonra kamuoyunda komünizm aleyhinde bir tezvirat başlatılmıştı. Gazetelerde, Türk Barışseverler Cemiyeti hakkında “Moskova’nın Ağzı ile Konuşan Cemiyet”, “İstanbul’da Kışkırtıcı Beyanname” şeklinde başlıklar atılmaya başlanmıştı. Diğer taraftan 29 Temmuz’da da Cemiyet’in kurucuları Behice Boran ve Adnan Cemgil’in evleri mahkeme kararı ile polis tarafından aranmıştı.⁹³⁸

⁹³⁶Kararın alındığı günün ertesinde, Mecliste grubu bulunan iki muhalefet partisi CHP ve Millet Partisi (MP) birer bildiri yayınlamış ve uygulamayı tenkid etmişlerdi. CHP adına Genel Sekreteri Kasım Gülek ve MP adına Genel Başkan Hikmet Bayur’un imzasıyla çıkan bildirilerde, Kore’ye asker gönderme kararında hükûmetin kararı kendilerine danışmadan ve TBMM’nin onayından geçirmeksizin almasını tenkid etmişlerdi. Bkz. *Cumhuriyet Gazetesi*.(1950). 29-30 Temmuz.

⁹³⁷*Akşam Gazetesi*.(1950). 29 Temmuz, 2-3.

⁹³⁸*Cumhuriyet Gazetesi*.(1950).29 Temmuz, 1-3; *Cumhuriyet Gazetesi*.(1950).30 Temmuz, 1-3; *Zafer Gazetesi*.(1950).29 Temmuz, 1-8; *Zafer Gazetesi*.(1950).30 Temmuz, 1-8.

1947’de üniversitede görev yapan solcu hocalar aleyhinde başlatılan olumsuz propagandada ön safta yer almış olan İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği,⁹³⁹ de 4 Ağustos 1950’de “komünizmi tel’in mitingi” düzenlemiş ve bu mitinge başta DP olmak üzere CHP ve Millet Partisi’nin temsilcileri de katılmıştı. İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği, Can Kırac imzası ile Menderes’e gönderdiği bir telgrafta; “Mukaddesatımızla alay edercesine kurulan vatansızların faaliyet ve neşriyatı sabrımızı aşmıştır” diyerek Hükûmetin komünizmle mücadelesine destek vermişti.⁹⁴⁰

8 Ağustos 1950’de de milli menfaate aykırı olduğu gerekçesiyle sol/sosyalist/Marksist yayınlara yönelik olarak tahkikata başlanmış, bu kapsamda Yeni Baştan, Hür Marko Paşa ve Barış mecmualarının yayıncıları gözaltına alınmışlardı.⁹⁴¹ Tahkikat, gazetecilerle sınırlı kalmamış,⁹⁴² Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri, bakanlık bünyesinde komünizme karşı kapsamlı bir mücadelenin başlatılacağını açıklamıştı. Adalet Bakanlığında da kurulan bir komisyon marifetiyle komünizmle mücadelenin hukuki altyapısı tamamlanmıştı. Bu çalışmalarla Hükûmet, komünizmle mücadeledeki kararlılığını ortaya koyarken⁹⁴³ diğer taraftan da demokrasiye geçerken sol/sosyalist/Marksist muhalefetin sesini de susturmuştu.

Türk Barışseverler Cemiyeti’nin Kore’ye asker göndermeme talebine karşı başlatılan komünizm aleyhtarlığı ülke genelinde alevlenmiş ve bu da Hükûmetin elini güçlendirmişti. Hemen ardından askeri mahkemece tahkikat başlatılmış ve Cemiyet’in kapatılma kararı ile birlikte önde gelen isimleri hakkında da mahkûmiyet kararları çıkmıştı.⁹⁴⁴ Bildirilerin basıldığı matbaa sahibi Cemal Anık da polis tarafından tutuklanmıştı. Nitekim Hükûmet baskılarının hız kazandığı ve uygun siyasi atmosferin oluştuğu bir ortamda Türk Barışseverler Cemiyeti’nin kurucuları Behice Boran, Adnan Cemgil, Nevzat Özmeriç, Vahidettin Barut, Reşat Sevinçsoy, Osman Fuat Toprakoğlu “Milli mukavemeti kırmak ve milli menfaatlere zarar verecek faaliyetlerde bulunmak” suçundan Ankara Garnizon

⁹³⁹Arslan, Ali.((2011)).*Türkiye’de Üniversite ve Siyaset*. Paraf Yayınları: İstanbul, 210.

⁹⁴⁰*Ayın Tarihi*.(1950). Sayı: 201. (Ağustos).Ankara, 2.;*Cumhuriyet Gazetesi*.(1950).5 Ağustos,1-3.

⁹⁴¹*Cumhuriyet Gazetesi*.(1950).8 Ağustos, 1-4.

⁹⁴²*Cumhuriyet Gazetesi*.(1950).10 Ağustos, 1.

⁹⁴³*Cumhuriyet Gazetesi*.(1950).12 Ağustos, 1-3.

⁹⁴⁴Zafer *Gazetesi*.(1950)."Başbakan Tenkitlerin Yersizliğini Belirten Beyanatta Bulundu". 29 Temmuz; Hürriyet *Gazetesi*.(1950)."Köprülü Kore'ye Asker Sevki İşinde Tenkitleri Reddetti". 31 Temmuz; Karacan, Ali Naci.(1950). "Bozguncuları Tasfiye Zamanı Gelmiştir". *Milliyet Gazetesi*. 1 Ağustos; Zafer *Gazetesi*.(1950). "Behice Boran ve Üç Suç Ortağı Tevkif Edildi". 30 Temmuz.

Komutanlığı 2 No'lu Askeri Mahkemesi tarafından yargılanmaya başlamıştı.⁹⁴⁵ Mahkemenin Savcısı Macit Erdemir, Türk Barışseverler Cemiyeti'nin dağıttığı bildirilerle Sovyet propagandası yaptıkları veya hariçteki herhangi bir teşekkül ile irtibatları olduğuna yönelik iddiaların yersiz olduğunu açıklasa Askeri Mahkemece 15'er sene hapis cezasına mahkûm edilmişlerdi. Gerçi bu karar, Yargıtay'ca bozulsada Ankara 2 No'lu Askeri Mahkemesi 13 Haziran 1951 tarihinde tekrar baktığı davada Behice Boran'ı 1 yıl 3 ay diğer cemiyet üyelerini ise 6 aydan 10 aya kadar hapis cezasına mahkûm etmişti.⁹⁴⁶

Türk Barışseverler Cemiyeti üyelerinin mahkûmiyet gerekçesi ise Cemiyetin kuruluş gayesinin siyasi olmadığına dair bir beyanname vermesine karşın, tamamen siyasi maksatlar gütmesi; Amerikalılarla dostluğun bozulmasına sebebiyet verilmesi; Kore'ye Hükûmetin asker gönderme kararı karşısında neşrettikleri beyannamelerle halkın Hükûmet'e itimadını kırmaları ve milli mukavemeti zaafa uğratmaları gibi nedenlere dayandırılmıştı.

Türk kamuoyunda sol/sosyalist/Marksist çevrelere karşı başlatılan cadı avının zamanlamasının, Amerika'da McCarthy'nin başlattığı anti-komünist hareketle aynı zamana denk gelmesi ise tesadüf değildi. Zira Sovyet tehdidini ensesinde hisseden Türkiye'nin sol/sosyalist/Marksist çevreleri ABD dostluğuna feda etmesi; Türkiye-ABD dostluğunun pekiştirilmesi için gerekli görülmüştü.⁹⁴⁷

2.3.1.4.3.İleri Gençlik Birliği

İleri Gençlik Birliği, 1944 yılında İstanbul'da kurulmuştu. Kuruluş gerekçesi ise Turancı gençlerin çıkarmış oldukları olaylara karşı o dönemde bir meslek kuruluşu olarak algılanan Türk Talebe Birliği'nin seyirci kaldığı iddiası idi. Kendilerini "solcu" gençler olarak takdim eden dernek kurucuları; Türk Talebe Birliği'nden ümitlerini kestiklerini ve yeni bir öğrenci

⁹⁴⁵Sayılgan, *age.*, 229.; Karakuş, Emin.(1977).*40 Yıllık Bir Gazeteci Gözü ile İşte Ankara*. Hürriyet Yayınları: İstanbul, 181.

⁹⁴⁶Mumcu, Uğur.(1994). *Bir Uzun Yürüyüş*.(10. Baskı).Tekin Kitabevi: İstanbul, 36.; Cumhuriyet Gazetesi.(1950). 31 Aralık.

⁹⁴⁷Günağ, Altuğ.(2014). "Amerika Birleşik Devletleri'nde Mc Carthy Dönemi ve Dış Politika Üzerindeki Etkileri". *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 4/1. (Temmuz-Aralık). ss.62-78, 73 vd.

kuruluşu oluşturmaya karar verdiklerini belirtmişler ve İleri Gençlik Birliği'nin Türk Talebe Birliği'ne alternatif olarak kurulduğu ifade etmişlerdi.

Cemiyet'in kuruluş bildirgesinde; "İnkılap öncesi Türkiye'sinde, o devrin çapraşık siyasi muhitinde türemiş ve zararları acı tecrübelerle öğrenilmiş Turancılık ve İslamcılık gibi cereyanları Osmanlı İmparatorluğunun diğer kalıntıları gibi bertaraf ederek yerine Kemalizmin mukaddes umdelerinden biri olan Türk milliyetçiliğini koyduk. Nazi ajanları yurdumuzda da bir beşinci kol kurmak maksadı ile başarılı teşebbüslerde bulunmuşlardır. Alçakça faaliyetini gizleyebilmesi ve milleti, bilhassa gençliği iğfal edebilmesi için maske kullanması icab ediyordu: İşte bu maske ırkçılık, Turancılıktır. İnkılaba ve cumhuriyete bütün varlığı ile bağlı olan Türk gençliğinin büyük çoğunluğu Turancı tahrikçilerin hakiki maksatlarını anlamakta gecikmedi ve irticai propagandalara kulaklarını tıkadı.

Türk Talebe Birliği faşistlerin taşkınlıklarına seyirci kalmış ve kendisine düşen önemli vazifeleri başaramamıştır. Atatürk, Cumhuriyeti ve inkılabı gençliğe emanet etmiştir. Bu mukaddes varlığımıza dil uzatanların haddini bildirmek, Kemalizmin bütün derinliği ile yayılmasını sağlamak Türk gençliği için nefes almak kadar tabii bir şeydir. Bu sebeplerden Türk Talebe Birliği itibarını kaybetmiş, talebenin gözünden düşmüştür. Artık yüksek tahsil gençliğini ilham ve iradesini hakkıyla temsil eden, talebe meselelerini halletmede enerji ile, becerilikle hareket edebilen ve bilhassa inkılaba aykırı cereyanların üniversite muhitinde tahribatına engel olabilen, Kemalist inkılabımızı en ileri manası ile benimsemiş bir inkılapçı teşkilat olarak vazifelerini müdrik, uyanık ve mücadeleci bir ruhla vazifeye atılmaktan yılmayan bir İleri Türk Talebe Birliği'ni, Kemalist anayasamızın bize bağışladığı demokratik haklardan faydalanarak kurmak bir zaruret haline gelmiştir"

İleri Gençlik Birliği, kuruluş bildirgesinde her ne kadar Atatürk ve Atatürkçülük vurgusu yapsa da Marksist/komünist eğilimli bir cemiyet olarak eylemlere başlamış ve kısa süre sonra da dağıtılmıştı.

Milli Demokratik Devrim Tezi'nin teorisyeni olan ve İktisat Fakültesi asistanlarından Mihri Belli'nin liderliğini yaptığı İlerici Gençlik Birliği mensupları, 18/19 Mayıs 1944 gecesi "Vurgunculuk ve Faşizme Karşı Savaş Cephesi" imzasıyla Süleymaniye Camii'nin iki minaresi

arasına dönemin Başbakanı Saraçoğlu için “Saraçoğlu Faşisttir” yazılı bir bez flama asmaya çalışmışlar, ardından da polis tarafından yakalanarak tutuklanmışlardı. Bu eylem, İstanbul Gençlik Derneği'ne yönelik bir tutuklama ve yargılamanın başlamasına da neden olmuştu. Bu olayda cemiyet üyelerinden elli beş kişi “Gizli emellerle siyasal çalışmalar yaptıkları” gerekçesi ile tutuklanmış ve Cemiyet de kapanmıştı.⁹⁴⁸

2.3.2.İdeolojik Muhitler Arasında Yaşanan TartışmalarHata! Yer işareti tanımlanmamış.

2.3.2.1.Türkçülük-Turancılık Davası

Türkiye, II. Dünya Harbi boyunca takip ettiği denge politikasının bir sonucu olarak ülke içindeki ideolojik gruplara kimi zaman müsamaha göstermiş; fakat gerektiğinde de sert bir politika takip etmekten çekinmemişti. Harbin başlarında Alman askeri başarılarını, Polonya, Belçika ve Fransa'nın işgalini yakından takip etmiş ve dış politikasını da ona göre yönlendirmeye çalışmıştı. Yine bu süreçte İngiltere ve Fransa'nın 1939 Üçlü İttifak Antlaşmasından doğan yükümlülüklerini yerine getirmesi gerektiği hatırlatıldığında da Almanya ile siyasi ve iktisadi ilişkilerini göz önünde bulundurma gereği duymuş ve savaşa girmemişti. Zira Almanya kısa süre sonra Balkanlara da sarkmış, Yugoslavya ve Yunanistan'ı da işgal ederek Türkiye sınırına gelip dayanmıştı. Öte taraftan Almanya ile Türkiye arasındaki takas usulüne dayalı ticari ilişki de olumlu bir şekilde gelişme kaydediyordu. Dolayısıyla Hitler faktörü ve Alman askeri gücünü ensesinde hisseden Türkiye'nin bu dönemde; hem dış politikasını hem de dahildeki icraatlarını Almanya'yı gözeterek sürdürmesi oldukça tabii idi.

Böyle bir ortamın devam etmesi Almanya'nın da menfaatlerine uygun düştüğü için Türkiye'ye farklı bir önem atfetmiş ve bu politikanın devamı noktasında Türkiye'yi kendi ittifakına dahil etmeye çalışmıştı. Bu düşüncenin galip gelmesinde Türkiye coğrafyasının stratejik önemi etkili olduğu gibi Alman harp sanayiinin stratejik ham maddesi olan krom ihtiyacının had safhaya ulaşması ve bunu ancak Türkiye'den temin edebileceği gerçeği de önemli bir faktör olarak kendisini hissettirmişti. Almanya bu tarihlerde büyükelçi olarak F.

⁹⁴⁸Kabacalı, *age.*,98 vd.; Taylak, *age.*, 171 vd.

Von Papen'i göndermiş ve Türkiye'de bir "Alman sempatisi" uyandırma konusunda çalışmalar başlatmış; Almanya için önemli diyebileceğimiz bir başarı da elde etmişti.⁹⁴⁹ Von Papen'in Türkiye'deki ideolojik iklimde Almanya lehine bir muhit oluşturmaya ve zaten Türk hafızasında mevcut olan "moskof" fikrini alevlendirmesi zor olmamıştı. Sovyet Rusya coğrafyasındaki Türkleri de içene alan Turan düşüncesini savunan Türkçüler, bu dönemin altın çocukları olmuşlardı. Bu dönemde Türkçü/Turancı çevrelerce yayınlanan dergiler; Atsız, Ergenekon, Bozkurt, Gökbörü, Tanrıdağ, Çınaraltı ve Orhun gibi dergilerdi. Konuyla ilgili yazılar yazan isimler ise Rıza Nur, Zeki Velidi Togan, Hüseyin Nihal Atsız ve Reha Oğuz Türkkan gibi önemli kalemlerdi.

Türkçü/Turancı çevrelerin içinde söylemleriyle öne çıkan en önemli isim hiç şüphesiz ki Hüseyin Nihal Atsız'dı. Atsız, Atsız Mecmuasıyla Türkçü/Turancı söylemi geniş kitlelere ulaştırmayı başarmış; fakat dönemin tek parti iktidarıyla da ciddi sıkıntılar yaşamıştı. Matbuat Kanununun 50. Maddesi⁹⁵⁰ gerekçe gösterilerek ya dergisi kapatılmış ya da yazdıkları nedeniyle takibata uğramıştı. Atsız, ırk ve ırkçılık, Türkçülük ve Turancılık gibi kültür milliyetçiliği ile ilgili konuları yazdığı gibi faşizm karşıtı yazıların yanında Türkiye'deki komünist çevreleri tenkid eden yazılar ve broşürler de kaleme almıştı.

Hüseyin Nihal Atsız'ın kaleme aldığı tenkid yazılarından belki de en önemlisi ve kısa bir süre sonra kendisinin de içinde yer aldığı Türkçü/Turancı isimlerin yargılanmasına zemin hazırlayan "İçimizdeki Şeytanlar" başlıklı yazısı olmuştu.⁹⁵¹ Bu yazı, 1940'da Sabahattin Ali'nin kaleme aldığı "İçimizdeki Şeytan"⁹⁵² isimli romanına yaptığı bir "reddiye" ve tenkid idi. "İçimizdeki Şeytan" hakkında tenkit yazan bir başka isim de Reha Oğuz Türkkan'dı.⁹⁵³

⁹⁴⁹Von Papen'in Türkiye'deki büyükelçiliği için bkz. Gülmez, Nurettin- Demirci, Ersin.(2013). "Von Papen'in Türkiye Büyükelçiliği". *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Çağdaş Türkiye Tarih Araştırmaları Dergisi*. Cilt: XIII. Sayı: 27. (Güz). ss. 225-250, 229 vd.; Glasneck, agy., 7 vd.

⁹⁵⁰25 Temmuz 1931 tarihinde 1881 numara ile çıkan ve 13 Haziran 1946 tarihine kadar yürürlükte kalan Matbuat Kanununun 50. Maddesi şöyle idi: "Memleketin umumi siyasetine dokunacak neşriyattan dolayı İcrA Vekilleri Heyeti kararı ile gazete veya mecmualar muvakkaten tatil olunabilir. Bu suretle kapatılan gazete veya mecmuanın neşrine devam edenler hakkında 18 inci madde hükmü tatbik olunur. Bu suretle kapatılan bir gazetenin mes'ulleri tatil müddetince başka bir isim ile gazete çıkaramaz". Bkz. *T.C.Resmî Gazete*.(1931). Sayı: 1867. 8 Ağustos.

⁹⁵¹Atsız, H. Nihal.(1940). *İçimizdeki Şeytanlar*. (1. Baskı). Arkadaş Basımevi: İstanbul.

⁹⁵²Sabahattin Ali.(1940). *İçimizdeki Şeytan*. Remzi Kitabevi: İstanbul.

⁹⁵³Türkkan, Reha Oğuz.(1940). "İçimizdeki Şeytan: İyi Bir Kabiliyet, Kötü Bir Fikir Hizmetinde". *BozkurtMecmuası*. Sayı: 3, (Mayıs-Haziran). Arkadaş Matbaası: İstanbul, 84 vd.

Sabahattin Ali, İçimizdeki Şeytan'da roman karakterlerini dönemin önemli simalarından hareketle oluşturmuş ve her biri ile ilgili "aşağılayıcı" özellik taşıyan tipler yaratmıştı. Romanda; "...Nihat dalaverelerini çevirmekte devam ediyor. Sık görüştüğü bir de Tatar suratlı bir herif var. Romanda bunun adı söylenmiyor. Son devirde birkaç aylık veya birkaç yıllım ömürleri olup batan küçük devletlerden birinin nazırı veya reisi olduğu söylenmesine göre bunun da Rusyalı bir Türk olduğu anlaşılıyor. Nihat ve arkadaşları bir takım ırkçı ve Turancı fikirler neşrediyorlar. Meğer bunlar yabancı bir devlet hesabına çalışıyorlarmış. Hatta Profesör Hikmet de bunların arasında imiş. Yabancı kodamanlar yiyip küçüklere bir şey bırakmadıklarından nihayet bunlardan bazıları işi Hükûmet'e haber veriyorlar. Büyük tevkifat yapılıyor..." satırları içinde de görüleceği gibi başta "Nihat" tiplmesi ile H. Nihal Atsız'a gönderme yapılmış ve diğer karakterler üzerinden de Mükrimin Halil Yinanç (Profesör Hikmet), Peyami Safa (muharrir İsmet Şeref) ve Zeki Velidi Togan veya Sadri Maksudi Arsal (Tatar suratlı bir herif) hakkında bir takım "yakıştırmalar" yer almıştı.

Hüseyin Nihal Atsız, dönemin siyasi atmosferine uygun olarak 19 Ağustos 1940'da Sabahattin Ali'nin etnik kimliği ve karakter yapısını açıkça hedef alan ve hakkında hakarete varan satırlar içeren "İçimizdeki Şeytanlar"ı kaleme almış ve 1940-1944 yılları arasında Sabahattin Ali ile aralarında yaşanan siyasi münakaşaları da başlatmıştı. Atsız, bu yazısında; "Şimdiye kadar okuyuculara hitap edip romanı ve müellifini anlattıktan sonra artık doğrudan doğruya içimizdeki şeytanlardan birine, bu milletin milliyetperverlerini çirkefe batırmak için uğraşan komüniste hitap edebilirim" demiş ve daha sonra çok tartışılan ve hakaret davasına konu olan şu satırları yazmıştı: "Kiry Sabahattinaki!.. Yahut fikirlerine ve irfanına göre Yoldaş Sabahattin Aliyef!.. Sen, kanı bozuk Oflu Rum dönmesi ve marksın fikri veledi!.. Türk olmamanın, yüksek tahsilli olmamanın verdiği kıskançlıkla yanıp kavrularak kendinden üstün gördüğün herkese saldırıyor ve yetişemediğin her salkıma tilki gibi "olmamış" diyip geçiyorsun. Senin tahte's-şuurundaki bütün kinler pekiyi anlaşılıyor. Türk olmadığını bildiğin halde Türk yaşamağa mecbur olmanın verdiği ruhi kargaşalık içindesin. Sen de ... tahsili yarıda kalmış her muhteris insanın yaptığı gibi hırsını doyuracak tek yola sapıyorsun. Bu yol, Türklüğün kutlu nesi varsa hepsini inkar ederek, hepsine söverek kendini aldatmayı temin eden komünistlik yoludur. Romanında insanlar arasındaki karanlık münasebetlerden ne diye bahsediyorsun? Sen o karanlık münasebetlerin şahıslanmış

örneğisin. Bu kitapta aşağı gördüğün, çirkefe batırmak istediğin ne varsa sen vaktiyle onların hepsine salık olmuş, fakat hepsinde sona kaldığın için onlara düşman kesilmiş bir hastasın.

Sen eskiden milliyetperver değil miydin? Ne diye Ziya Gök Alp'ı peygamber tanıyarak şiir yazmıştın? Milliyetperverlik yolunun çok çetin olduğunu anladığın, bu yolda çabucak yükselmeyeceğin için bundan vazgeçtin değil mi?

Almanya'ya gidip uygunsuz hareketin dolayısıyla döndükten sonra Türk milliyetperverliğine de düşman olan sen, sırf bir iş bulmak, birkaç para almak için, düşmanı olduğun, bunu her yerde söylediğin "Gazi"ye mehdiye yazmadın mı? Sabahattin Aliyef Yoldaş! Birkaç yılda bu kaçınıcı döneklilik? Hatta Yedek Subay Okulu'nda, askerliğe olan kabiliyetsizliğin dolayısıyla alaya çıkacakken Ankara'ya giderek Tarih Kurumu as başkanı Profesör Bayan Afet'e yalvarıp iltimasla bunun önüne geçmedin mi? Senin gibi bir komünistin romanını milliyetçi geçinen Falih Rıfkı'nın Ulus'ta tefrika ettirmesini sakın kendi lehine yontma! Çünkü Cibali imamının ferzendi olan Bay Falih Rıfkı Atay da, senin gibi ilkokul öğretmeni olan Profesör Bayan Afet de içimizdeki şeytanlardan ikisidir. Senin kim olduğunu daha iyi anlamak için onlara değil, hocan olan Ali Canib'e sormağa bilmem lüzum var mıdır? Çünkü o meslektendir. Seni çok iyi bilir." (...)

"Zavallı Kirye Sabahattinaki!.. Erkekli dişili bütün yoldaşlar gibi sen de Türk milliyetperverliğine "insaniyet" afyonu yutturmak istiyorsun değil mi? Boşuna...

Hem niçin aile menşeyini gizleyerek Behcet Yazar'ın anketine verdiği cevapta (Edebiyatçılarımız ve Türk Edebiyatı, sf. 371) kendini Garbi Anadolu'lu gösteriyorsun? Tesadüfen Berlin'de doğsaydın kendini Berlinli mi göstereceksin? Sen, Oflu Müslüman Rumsun. Saklamağa ne lüzum var? Sizin için şecere, soy, ecdat meselesi var mı? Irk meselesi yalnız yarış atlarında kalmıştır diyorsun ama görüyorsun ki hayvanların bile asilinde ırk aranır. Kimse sokak köpeklerinin ırkını sormaz.

Senin romanındaki milliyetçi gençlerin kimini falan milletin yordakçısı, kimini bir fikrin satılmış kölesi, kimini korkak ve dalkavuk, kimini kanı bozuk diye tenkid ediyorlar ve bugünkü sınırları dar buluyorlar değil mi? Saklamağa ne lüzum var Sabahattin Aliyef Yoldaş? Sen Mujikistan sınırlarını dünyanın son ucuna kadar yaymak istedikten sonra Turancı

Türkler neden Anadolu’yu dar görmesinler? Senin düşüncenin tarihte hiç örneği olmadığı halde tabii oluyor da Turancıları birkaç defa tahakkuk etmiş olmasına rağmen neden aykırı geliyor? Sana aykırı gelse de gelmese de biz günün birinde bütün Türkleri birleştireceğiz. Tarihte Türklerin olmuş olan her şey yine Türklerin olacak. Sayısı on binleri geçen subaylar, öğretmenler, doktorlar, memurlar ve talebeler hep Turancılık ülküsü ile tutuşmuş insanlardır. Bu selin önüne sütü ve kanı bozuk birkaç serseri duramaz. Sonra yordakçı, köle, korkak, dalkavuk, kanı bozuklar yok mu? Mesela önce hicvettiği Gazi’yi sonra “memuriyet” için öven sana dalkavuk denmez mi? Rum olduğun, fakat Türk geçindiğinden için kanı bozuk değil misin? Düşüncelerini açıkça söyleyemeyip gizlice yaydığın için sana korkak dersek hak vermez misin? Zavallı megaloman Sabahattin Aliyef!” (...)

“Sinirlerin hasta ise herkese acıdığımız gibi sana da acırız. Fakat sinirleri hasta insanların Türk milletine telkin vermesine katlanamayız. Bugünkü sınırların dar veya geniş olması da seni ilgilendirmez. Bu, Türklerin kendi aralarında halledecekleri meseledir. Haddini bilmezsen durumun bir hastanın durumu olmaktan çıkar. O zaman da bizimle her şekilde çarpışmayı göze almalısın.” diye kişiliğiyle ilgili iddiaları sıraladıktan sonra “Biz Türkçülerle siz komünistlerin, fikir sahasında anlaşmamıza imkan olmadığı için, toplu bir halde, yumruklarımızın hakkını vererek çarpışmamız pek hoş olurdu... Türk gençliğini roman ve hikaye ile zehirlemekte devam etmene engel olmak için sana ...en şerefli iki silahtan biriyle, ikimizden biri ortadan kalkıncaya kadar, vuruşmayı teklif ediyorum. Bilmem ki bu şerefi de tepecek misin?” diyerek adeta meydan okumuştur.⁹⁵⁴

Bu münakaşalar, yakın tarihe Sabahattin Ali-Hüseyin Nihal Atsız Davası” olarak geçen olayın da fitilini ateşlemiştir. Nitekim 5 Ağustos 1942’de TBMM kürsüsünden; “Biz Türküz, Türkçüyüz ve daima Türkçü kalacağız. Bizim için Türkçülük bir kan meselesi olduğu kadar ve laakal o kadar bir vicdan ve kültür meselesidir. Biz azalan ve azaltan Türkçü değil, çoğalan ve çoğaltan Türkçüyüz ve her vakit bu istikamette çalışacağız!” diyen dönemin Başbakanı Şükrü Sarcoğlu’na, 20 Şubat⁹⁵⁵ ve 21 Mart⁹⁵⁶ 1944’te iki “açık mektup” yazmış ve bunları

⁹⁵⁴İçimizdeki Şeytanlar, 16.

⁹⁵⁵20 Şubat 1944’te yazılan birinci mektup için bkz. Atsız, Nihal.(1944). “Başvekil Saraçoğlu Şükrü’ye Açık Mektup”. *Orhun*. Sayı:15. (Mart). İstanbul.

⁹⁵⁶21 Mart 1944’te yazılan ikinci mektup için bkz. Atsız, Nihal.(1944). “Başvekil Saraçoğlu Şükrü’ye Açık Mektup” *Orhun*. Sayı:16, (Nisan). İstanbul.

Orhun Mecmuası'nda yayınlamıştı. Hüseyin Nihal Atsız'ın "Başvekil Saraçoğlu Şükrü'ye Açık Mektuplarda Maarif Vekili Hasan Ali Yücel, Falih Rıfkı, Sabahattin Ali ve birçok isim hakkında oldukça önemli iddialarda bulunmuş ve ihbarlar yapılmıştı.

Sabahattin Ali, H. Nihal Atsız'ın Başbakan Ş. Saracoğlu'na yazdığı açık mektuplardan sonra 2. Mektupta geçen "vatan haini" sözünden dolayı hakaret davası açmış ve aralarındaki siyasi münakaşalar mahkemeye taşınmıştı.⁹⁵⁷ O tarihe kadar "İçimizdeki Şeytanlar" kitapçığında yer alan hakaretlerden ve iddialardan dolayı Atsız'ı mahkemeye vermeğe ve hakkında hakaret davası açmaya cesaret edemeyen Sabahattin Ali, yaklaşık dört yıl sonra Ulus Gazetesi başyazarlarından Falih Rıfkı Atay ve Maarif Vekili Hasan Ali Yücel'in telkinleriyle mahkemeye müracaat ederek hakaret davası açmıştı.

Sabahattin Ali'nin "Cumhuriyet Müdde-i Umûmiliği Yüksek Makamına" hitaben yazdığı dava dilekçesi şu şekilde kaleme alınmıştı:

Şikayetçi ve şikayetçi adresi olarak "Sabahattin Ali Devlet Konservatuvarı öğretmenlerinden, romancı Ankara Yenışehir Karanfil Sokak Adalar Apartmanı No: 11" bilgilerini yazdıktan sonra "Suçlu" hanesinde Orhun Dergisi sahip ve müdürü olan Nihal Atsız'ı göstermiş daha sonra da Atsız'ın adresini vermiştir: "İstanbul Maltepe (Kartal) Feyzullah Caddesi No: 13". "Suç" olarak isnad edilen ise "Neşir vasıtasıyla hakaret ve sövme." olarak belirtilmişti. Suçun işlendiğini gösteren delil (Sübût delili) ise; "Orhun Dergisinin I/Nisan/944 tarih ve 16 sayılı nüshasında "Başvekil Saraçoğlu Şükrü'ye İkinci Açık Mektup" başlıklı yazı." gösterilmişti.

Davaya konu olan "Hadise" ise şu şekilde kaleme alınmıştı: "Suçlu Nihal Atsız İstanbul'da basılıp Ankara'da Akba Kitabevinde ve umûmiyet itibariyle Ankara'daki gazete bayilerinde neşir olunan Orhun Dergisinin bağlı olarak takdim ettiğimiz I/Nisan/944 tarih ve 16 sayılı nüshasında 'Başvekil Saraçoğlu Şükrü'ye İkinci Açık Mektup' başlığı altında bir makale neşretmiştir. Bu yazıyı ihtiva eden derginin ikinci sahifesinin 2.nci sütununda 13.üncü satırda 15 sene önce geçmiş ve hesabı verilmiş bir hadiseyi ele alarak beni 'bu vatan

⁹⁵⁷Sabahattin Ali.(2004). *Mahkemelerde-Belgeler*.(Hazırlayanlar: Nüket Esen-Nezihe Seyhan).Yapı Kredi Yayınları: İstanbul, 28 vd.

haini' demek suretiyle halkın hakaret ve husûmetine marûz bırakacak ve namus, haysiyet ve vakarıma taarruz teşkil edecek mahiyette tahkir etmiştir. Aynı yazının 6. ncı sahifesinin ikinci sütununda 17. nci satırda tekrar kullanılan 'vatan haini' tabiri açıkça hakaret ve sövme suçunu teşkil edecek mahiyettedir. Bu hakaret beni yalnız vatandaşlarımın kin ve husûmetine marûz bırakmakla kalmıyor, aynı zamanda benim şahsi ve mesleki mevki ve haysiyetimi sarsacak, talebem üzerindeki şeref ve itibarımı kıracak bir mahiyet de taşıyor. Hakkında takibat yapılmak ve cezalandırılmak suretiyle cüretkarlığının önlenmesini ve manevi zarar olarak on bin liranın tahsiline karar verilmesini dilerim.”

Sabahattin Ali-Hüseyin Nihal Atsız Davasının görünmeyen kahramanları yukarıda da işaret edildiği gibi Ulus Gazetesi başyazarlarından Falih Rıfkı Atay ve Maarif Vekili Hasan Ali Yücel idi. Hüseyin Nihal Atsız'ın “Başvekil Saraçoğlu Şükrü”ye Açık Mektup”larında Maarif Vekili Hasan Ali Yücel hakkında oldukça önemli iddialar ve ihbarlar yapılmıştı. Dolayısıyla bu durumu sigaya çekemeyen Maarif Vekili Hasan Ali Yücel, Sabahattin Ali'ye bu yönde telkinde bulunarak mahkeme sürecini başlattığı bilinmektedir.⁹⁵⁸ Yine aynı şekilde Ulus Gazetesi başyazarlarından Falih Rıfkı Atay'ın da adı “İçimizdeki Şeytanlar”da “iki şeytan”dan biri olarak geçtiği için Sabahattin Ali'yi yönlendirdiği iddia edilmektedir ki, Sabahattin Ali bu iki önemli ismin verdikleri güvence ile bu davayı açabilme cesaretini gösterebilmişti.

Hüseyin Nihal Atsız bu dava dolayısıyla yargılanmaya başlamıştı. 26 Nisan 1944'te Ankara 3. Asliye Ceza Mahkemesi'nde görülen davanın ilk celsesinde, adliye binasında ve mahkeme salonunda Nihal Atsız lehine yapılan gösteriler nedeniyle olaylar çıkmış ve duruşma öğleden sonraya ertelenmişti. Atsız bu celsede olayı; “vatanseverlerle hainlerin savaşı” olarak nitelendirmişti. Öğleden sonra, daha büyük bir salonda başlayan celsede iddia ve savunmaların yapılmasından sonra hakim Saffet Unan, “hakarete dair iddianın “vatan haini” sözünden ibaret olduğuna göre vatan haini olduğunun ispat edilmesini isteyip istemediği sualinin” davacıya sorulmasına karar vererek mahkemeyi 3 Mayıs 1944 tarihine ertelemişti.⁹⁵⁹

⁹⁵⁸Müftüoğlu, Mustafa.(1977). *Milli Şef Döneminde Çankaya'da Kabus 1944 Turancılık Davası*. (İlAveli 2. baskı). Yağmur Yayınevi: İstanbul, 46 vd.

⁹⁵⁹Sefercioğlu, Necmeddin.(2009). *3 Mayıs 1944 ve Türkçülük DAVAsı*. Türk Ocakları Ankara Şubesi Yayınları: Ankara, 9; Müftüoğlu, age., 49.

H. N. Atsız, davanın ilk iki duruşması arasında Ankara’da kalmıştı. Bu süre içinde Dil ve Tarih, Coğrafya Fakültesi Tarih bölümü hocalarından Doçent Dr. Osman Turan ile asistan Ahmet Ellezoğlu, N. Atsız’ı kaldığı otelde ziyaret etmişlerdi. O da iade-i ziyarette bulunmak için 28 Nisan 1944 günü Fakülteye gitmişti. Fakültenin önüne geldiğinde Pertev Naili Boratav H. Nihal Atsız’ı görerek hemen Dekan Şevket Aziz Kansu’ya giderek Atsız’ın Fakülteye geldiğini bildirmiş ve bu “nezaket ziyareti” kısa sürede büyük bir olaya dönüşmüştü.⁹⁶⁰

Davanın ikinci celsesi, 3 Mayıs 1944 Çarşamba günü yapılmıştı. Celsede Hüseyin Nihal Atsız ve Sabahattin Ali de hazır bulunmuştu. Mahkemeye bir öncekinden çok daha kalabalık bir dinleyici topluluğu katılmış ve dava heyecanla takip edilmişti. Genç-yaşlı demeden Ankara’nın Türkçülerinden oluşan kalabalık bir grup Adliye Sarayı’nın koridorlarını ve Anafartalar Caddesini doldurmuştu. Hüseyin Nihal Atsız’ın avukatları, ikinci celsede soruşturmanın genişletilmesini talep etmiş; fakat talepleri reddedilmişti. Dava, savcının son iddianamesini sunmasının ardından 9 Mayıs 1944 tarihine ertelenmişti.

3 Mayıs 1944 Çarşamba günkü duruşma sonrasında Türkçülerden oluşan kalabalık bir grup, Ulus Meydanına yürüyerek “Kahrolsun Komünistler”, “Kahrolsun Moskova Uşakları”, “Çok Yaşa Atatürk!”, “Çok Yaşa Milliyetçi Türkiye!” sloganları atıp Hüseyin Nihal Atsız lehine tezahüratta bulunmuşlardı.

Orada konuşmalar yapıp, marşlar söyledikten sonra Başbakanlık (o zamanlar İş Bankası’nın arkasında ve Valiliğin yanında bulunan bina idi.) yanındaki alana geçip komünizmi lanetleyen konuşmalar yapıp sloganlar atıldıktan sonra Başbakanla görüşmek istemişlerdi. Başbakanın makamında bulunmadığı öğrenildikten sonra İstiklal Marşı söyleyip yine Ulus’tan yukarı çıkıp Anafartalar Caddesine gelinmişti.

⁹⁶⁰Bu ziyaret, MaArif Vekilliğini harekete geçirmiş, Yüksek Öğretim Genel Müdürü Fakülte’de incelemelerde bulunmuş ve yargılamanın devam ettiği 4 Mayıs 1944’te Osman Turan, “vekâlet emrine” alınmıştı. Cezası 30 Kasım 1944’e kadar sürmüştü. Ahmet Ellezoğlu da bir süre sonra okuldan uzaklaştırılmıştı. Bkz. Atsız, H. Nihal.(1951).“1944-1945 İrkçılık-Turancılık Davası”. *Orkun Dergisi*. Sayı: 27. 6 Nisan. İstanbul, 13 vd.; Sefercioğlu, Necmeddin.(2004). *Türkocağı’na Hizmet Edenler : Ocak’ta Kim Kimdi?* Ankara, 88.

Türkçü grubun Çankaya'ya yürüyeceği kaygısına düşen Cumhurbaşkanı İ. İnönü de telaşlanmış, Muhafız Alayı'na Köşk çevresinde güvenlik önlemleri aldırılmıştı. Halbûki Türkçülerin öyle bir niyeti yoktu; herhangi bir taşkınlık da yapmamışlardı.

Topluluk, Anafartalar Caddesinden geçerek, Samanpazarı'na gelmişti. Yürüyüş yönünün değişmesi, polisin yeni bir tedbir almasını gerektirmişti. Motosikletli, atlı polis ekipleri ara sokaklardan geçerek gençlerin karşısına çıkıp yürüyüş yolundaki kalabalığın üzerine motosikletlerini ve atlarını sürünce ortalık karışmıştı.

Gençlerle polis çatışmaya girmiş, yakalanan gençler polis tarafından gözaltına alınarak Emniyet Müdürlüğü 1. Şubesine götürülmek istenmişti. Gazeteciler ve sivil polis de olayla ilgili fotoğraf çekip gösteriye katılanları tespit etmeye çalışmıştı.⁹⁶¹

Türkçülerin şahlanması olarak değerlendirilen 3 Mayıs yürüyüşü ve gösterileri, o zamana kadar Ankara'da görülmemiş, çok görkemli bir yürüyüş olmuş; başta CHP, Hükûmet teşkilatı ve polis olmak üzere bazı çevreler büyük bir telaş içine girmişlerdi.

Sabahattin Ali-H. Nihal Atsız davasıyla ilgili olarak 9 Mayıs 1944 Pazartesi günü yapılan son celsede, H. Nihal Atsız savunmasını yapmış ve sözlerine "... kararı kendi lehime çevirmek için hiçbir kaçamak yolu aramadığıma inanmanızı rica ederim. Şu kadar söyleyebilirim ki, Sabahattin Ali bir komünist olduğu, yani rejimi değiştirmek ve istiklalimizi yok etmek istediği, yani vatan haini olduğu için Başvekile olan mektubumda bir vatan haininin Maarif Vekaleti tarafından korunduğunu belirtmek üzere bu tabiri kullandım." diye başladıktan sonra savunmasını; "Sözlerimin burasında siz belki benim bir talepte bulunmamı beklersiniz. Ben büyük bir vicdan huzûru ve inanç sağlamlığıyla, bütün samimiyetimle size her şeyi anlattım. Sizden beraat istemiyorum. Aile ocağıma bir an önce dönmek için çabuk bir karar vermenizi istiyorum" diyerek bitirmişti.⁹⁶²

⁹⁶¹Atsız, H. Nihal.(1951). "1944-1945 Irkçılık-Turancılık Davası". *Orkun Dergisi*. Sayı: 30.(27 Nisan). İstanbul, 13 vd.; Sefercioğlu, *Türkçülük Davası*, 11 vd.

⁹⁶²Müftüoğlu, *age.*, 59.

Mahkeme heyeti; “Mücerret olarak söylenen vatan haini tabirini” hakaret olarak değerlendirmemiş ve “sövme” olarak kabul etmişti. Dolayısıyla Nihal Atsız’ı dört ay hapis cezasına mahkûm etmiş; fakat verilen cezada da indirimle gitmiş ve cezasını ertelemişti.

Mahkemenin Türkçülüğe yönelik bir linç kampanyasının başladığı bir ortamda ve hakim güvencesinin bulunmadığı o yıllarda, hakim başka türlü hareket edemeyeceği, “beraat kararı” veremeyeceği tabii idi. Mahkemeyi ve sonuçlarını değerlendirenlerin ortak görüşü, “ithamın davacı üzerinde kalmış” olduğu ve Sabahattin Ali’nin vatan hainliğinin dolaylı da olsa Mahkemece kabul ve tescil edildiği yönündedir.

3 Mayıs 1944’e damgasını vuran başka bir olay da daha sonraki yıllarda Serdengeçti Dergisini çıkaracak olan Osman Yüksel’in Sabahattin Ali ile dövüşmesi ve onu yumruklaması idi.⁹⁶³ Bu olay da hükûmeti ve idarecileri telaşlandırmıştı. Bunun etkisi ile yürüyüşün sorumlularının ve gösteriye katılanların gözaltına alınması için sert tedbirlere müracaat edilmişti. Ankara Valisi Nevzat Tandoğan’ın emriyle gözaltına almalar daha yürüyüşler sırasında başlatılmıştı. Polis izin alınmadan, kendiliğinden gelişen bu gençlik gösterisine katılan öğrencilerin elebaşısı saydıkları gençleri birer birer gözaltına almış, polisin bu uygulaması gece boyunca ve ertesi gün de devam etmişti.

Gözaltına alınanlar arasında o zamanın Hukuk Fakültesi öğrencilerinden Sait Bilgiç, Cebbar Şenel, Mehmet Irmak, Dil ve Tarih, Coğrafya Fakültesi asistanı Ahmet Ellezoğlu’nun yanı sıra Osman Yüksel, Sait Sadi Danişmendgazioglu ve Cevdet Savgar gibi öğrenciler de vardı. Siyasal Bilgiler Fakültesinin birçok öğrencisi de gözaltına alınmıştı. Toplam sayı 165 kişi civarındaydı. 4 Mayıs günü gözaltına alınıp Siyasal Bilgiler Okulu Müdürü (Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanı)nün girişimiyle Siyasal Bilgiler Okulu Öğrenci Derneği Başkanı Osman Gümrükçüoğlu, Ali Çankaya ve Ziya Çoker serbest bırakılmışlardı. Onlar da gözaltında bulunan arkadaşlarının salıverilmesi için harekete geçmiş, 6 Mayıs 1944’te Genel Kurmay Başkanı Kazım Orbay ile görüşüp arkadaşlarının kurtarılmasına yardımcı olmasını

⁹⁶³Atsız, H. Nihal.(1951). “1944-1945 Irkçılık-Turancılık Davası”. *Orkun Dergisi*. Sayı:28.(13 Nisan). İstanbul, 13.; Müftüoğlu, age., 49.

istemelerine karşın olumlu bir cevap alamamışlardı.⁹⁶⁴ Fakat birkaç gün sonra öğrencilerden bir kısmı serbest bırakılmışlardı.

Maarif Vekili Hasan Ali Yücel bu girişimlerden ve öğrencilerin serbest kalmalarından haberdar olunca, Vekalet emrinde olan Siyasal Bilgiler Okulu Müdürü ve yöneticilerine emir vererek onların okuldan atılmasını emretti. Hemen toplanan okul disiplin kurulu, Müdür Prof. Dr. Zeki Mesut Alsan'ın araya girmesi ile Gümrükçüoğlu'na 2, Çankaya ve Çoker'e 1'er yıl okuldan uzaklaştırma cezası vermişti.⁹⁶⁵

Fakat Dil ve Tarih, Coğrafya Fakültesi yönetimi, aynı duyarlılığı göstermemiş, son sınıfa gelmiş ve bitirme sınavlarına girmek üzere olan öğrencilerden Osman Yüksel'i üniversiteden atma kararı vermişlerdi. Devlet terörü olarak adlandırılan bu olayın bir başka ilginç sahnesi de 5 Mayıs Cuma günü Orhan Şaik Gökyay ve H. Nihal Atsız'ın ortak bir arkadaşının evinde akşam yemeğinde yaşanmıştı. Devlet Konservatuvarı Müdürü Orhan Şaik Gökyay'a yemek sırasında Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün bir isteği(!) iletilmişti. Başyaver telefonda Atsız'ın evden hemen ayrılmasının istendiğini bildirmişti. Eğer bu istek yerine getirilmeyecek olursa zor kullanılacaktı. Yani Atsız, İnönü'nün emri ile konuk olduğu evden kovdurulmuştu.⁹⁶⁶

Ankara'daki yaşanan gözüaltıların nedeni; elbette Sovyet Rusya'nın Almanlar karşısında elde ettiği galibiyetle ortaya çıkan yeni süreç ve bu gelişmelerin Türk dış politikasına yansımalarıyla yakından ilgili idi.

O zamana kadar yürütülen Alman yanlısı dış politikasına yeni bir istikamet verme telaşına düşen İsmet Paşa, Sabahattin Ali-H. Nihal Atsız Davasını ve sonrasında yaşananları siyasi bir malzeme olarak kullanmış, Ankara ve İstanbul'da adeta bir "cadı avı" başlatmıştı.

Zaten Sovyetler Birliği yöneticileri, yazı, yorum ve haberlerinde Rus coğrafyasındaki tutsak Türklere geniş ölçüde yer veren Türkçü/Turancı çevrelerden rahatsız idi. Türkçülük

⁹⁶⁴Atsız, H. Nihal.(1951).“1944-1945 Irkçılık-Turancılık Davası”. *Orkun Dergisi*. Sayı: 31.(4 Mayıs). İstanbul, 13 vd.

⁹⁶⁵Gümrükçüoğlu, Osman.(2000). “Mülkiye Şeref Kitabı'nın Çıkması Vesilesiyle, Mülkiye ve Mülkiyelilere Ait İlginç Bir Şeref Tablosu”. *Türk Yurdu Dergisi*. Sayı: 157. (Eylül). Ankara, 50 vd.

⁹⁶⁶Atsız, H. Nihal.(1951).“1944-1945 Irkçılık-Turancılık Davası”. *Orkun Dergisi*. Sayı: 31.(4 Mayıs). İstanbul, 13 vd.; Sefercioğlu, *Türkçülük Davası*, 12 vd.

aleyhinde bir kampanya açılması, yayınlarının susturularak önde gelen Türkçülerin tutuklanıp cezalandırılması, Sovyetler Birliği nezdinde yapılacak en güzel jestlerden biri olacaktı.

Yukarıda belirtilen gerekçe dışında Atsız'ın ileriki yıllarda yazdığına göre Maarif Vekili Hasan Ali Yücel'in kendisi ve kardeşi Nejdet Sançar ile de görülecek hesapları vardı.⁹⁶⁷ Zira Atsız, "Alaylı alimler" adlı yazısında Hasan Ali Yücel'in "Türk Edebiyatına Toplu Bir Bakış" adlı kitabını ağır bir dille eleştirmiş ve yazısını da "Hasan Ali Bey! Çizmeden yukarı çıkmayın. Ben içtimaiyat kitabı yazmaya kalkıyor muyum?" diyerek bitirmiş; ayrıca Orhun'daki son yazısında ise onu istifaya davet etmişti. Nejdet Sançar ise 1939'da Sivas Öğretmen Okulu'nda görevli olduğu bir sırada okulu ziyaret için gelmiş bulunan Maarif Vekilini karşılamamış ve onunla, okul müdürü ve öğretmenleri önünde tartışma yapmıştı.⁹⁶⁸

Mahkemenin sonuçlanmasından sonra Ankara'da bulunan H. Nihal Atsız, İstanbul'a gitmek üzere hazırlık yaptığı otelde tutuklanmış ve trenle İstanbul'a gönderilmişti.⁹⁶⁹ H. Nihal Atsız'ın 7 Nisan 1944'de de Özel Boğaziçi Lisesi'ndeki görevine son verilmişti.⁹⁷⁰ H. Nihal Atsız başta olmak üzere İstanbul ve değişik şehirlerdeki tanınmış Türkçülerin ev ve işyerlerinde aramalar yapılmış ve ardından da tutuklamalar başlatılmıştı. Ankara'da gözaltına alınanlar da İstanbul'a gönderilmişti. Tutuklananlar arasında yurdun değişik yörelerinden H. Nihal Atsız'la temasta olan veya OrhunMecmuası'nın açtığı ankete katılmış olanlar da vardı. Bunlar da İstanbul'da bir araya getirilip konumuna göre farklı cezaevlerine gönderilmişlerdi. Asker olanlar Tophane'deki askeri cezaevine; siviller de Sirkeci'de Emniyet Müdürlüğü olarak kullanılan Sansaryan Hanı'na götürülmüşlerdi.⁹⁷¹

İstanbul Tophane Askeri Hapishanesi'nde tutuklu bulunan asker sanıklar; Dr. Yüzbaşı Hasan Ferit Cansever, Dr. Üsteğmen Fethi Tevetoglu, Piyade Üsteğmen Alparslan Türkeş, Piyade Teğmen Nurullah Barıman, Topçu Asteğmen Zeki Özgür (Sofuoğlu), Ulaştırma Asteğmen Fazıl Hisarcıklı. Aynı cezaevinde bulunan sivil sanıklar ise Nihal Atsız (Edebiyat

⁹⁶⁷Atsız, H. Nihal.(1934). "Alaylı Alimler". *Orhun Dergisi*. Sayı:5.(Mart). İstanbul, 102 vd.

⁹⁶⁸Sançar, Nejdet.(1947). *Hasan Ali ile Hesaplaşma*. Aylı Kurt Yayınları: İstanbul, 14-25; Sefercioğlu *Türkçülük DAvAsı*, 14 vd.

⁹⁶⁹Serdengeçti, Osman Yüksel.(1947). *Serdengeçti Dergisi*. Sayı: 2. (Mayıs).; Müftüoğlu, age., 63 vd.

⁹⁷⁰Atsız, H. Nihal.(1951). "1944-1945 Irkçılık-Turancılık Davası". *Orkun Dergisi*. Sayı: 24.(16 Mart). İstanbul, 13.

⁹⁷¹Sefercioğlu, Necmeddin.(2003). "1944-1945 Türkçülük DAvAsı: Sonuçları ve Etkileri". *Orkun Dergisi*. Sayı: 43. (Eylül). İstanbul, 15 vd.

Öğretmeni), Hüseyin Namık Orkun (Tarih Öğretmeni), Nejdet Sancar (Edebiyat Öğretmeni), Saim Bayrak (Temyiz Mahkemesi Evrak Memuru), İsmet Rasin Tümtürk (İstanbul Belediyesi Murakıby), Cihat Savaşfer (Y.Mühendis Mektebi Öğrencisi), Muzaffer Eriş, Fehiman Altan(Tokluoğlu), Yusuf Kadıgil (Lise Öğrencisi), Cebbar Şenel (Adana Adliyesinde Hakim Adayı).

Sirkeci’de Emniyet Müdürlüğü olarak kullanılan Sansaryan Hanı’ndaki hücrelerde bulunan sivil sanıklar: Zeki Velidi Togan (Türk Tarihi Profesörü), Orhan Şaik Gökyay (Ankara Konservatuvarı Direktörü), Hikmet Tanyu (İçişleri Bakanlığında Memur), Reha Oğuz Türkkan (İ.Ü. Doktora Öğrencisi), Hamza Sadi Özbek Aydın (Maliye Tahsilat Şefi), Cemal Oğuz Öcal (Gazi Eğitim Enstitüsü Öğrencisi), Said Bilgiç (Ankara Adliyesi'nde Hakim Adayı). Aynı davadan sanık olarak Mehmet Külahlıoğlu ve Osman Yüksel Serdengeçti de bir süre tutuklu kalmışlardı.⁹⁷² Bunların dışında o sırada Almanya’da bulundukları için tutuklanamayan Doğu Türkistanlı Nuriman Karadağlı ve eşi Ahmet Karadağlı ile adresi bilinmediği için kendisine ulaşılabilen Heybetullah İtil’in dosyaları bu gruptan ayrı tutulmuştu. Heybetullah İtil, daha sonra duruşmalara 24. sanık olarak katılmıştı.⁹⁷³

Yapılan arama ve tutuklamalarla ilgili olarak bir de resmi tebliğ yayınlanmıştı. 18 Mayıs 1944’te Anadolu Ajansı aracılığıyla yayınlanan resmi tebliğde; “Son günlerde Hükûmetçe kapatılan Orhun mecmuası sahibi Nihal Atsız ile Konservatuar öğretmenlerinden Sabahattin Ali’nin Ankara’da görülen mahkemesi sırasında Nihal Atsız lehine yapılan taşkınlıklar dolayısıyla nezaret altına alınması zarureti hasıl olan bazı kimseler nezdinde çıkan evrakın verdiği şüphe üzerine Nihal Atsız, Reha Oğuz Türkkan ve Zeki Velidi ile Hasan Ferit Cansever’in evlerinde ve daha bazı yakın arkadaşları nezdinde İstanbul Örfi İdare Komutanlığınca aramalar yapılmış ve elde edilen vesikalar tetkik edilmiştir.

Bu vesikaların tetkikinden elde edilen netice ve kanaate göre, Teşkilat-ı Esasiye Kanunumuzun tesbit ettiği esaslara aykırı olarak İrkçılık ve Turancılık gayeleri güden ve son zamanlarda faaliyetlerini artırdıkları, bu yolda tertibat aldıkları görülen bu kimselerin

⁹⁷²Turgut, Hulusi.(1995). *Türkeş’in Anıları-Şahinlerin Dansı*. ABC Basın Ajans: İstanbul, 41 vd.; Öznur, Hakkı.(.). *Ülkücü Hareket Türk Siyasi Tarihinde*.Cilt: 6. Alternatif Yayınları: İstanbul, 13.

⁹⁷³Atsız, H. Nihal.(1951).“1944-1945 İrkçılık-Turancılık Davası”. *Orkun Dergisi*. Sayı:8.(24 Kasım). İstanbul, 9; Mumcu, Uğur.(1993). *40’ların Cadı Kazanı*. Tekin Yayınları: İstanbul, 75.

Teşkilatı Esasiye Kanunu ile müesses bugünkü rejimimize ve vatandaşlarımızın hakiki milliyetçilik hislerine aykırı umdelere varmak için gizli cemiyetleri, teşkilat ve propaganda organları, hatta muhaberelelerini gizli tutmağa mahsus şifreleri ve parolaları vardır. Bunlar memleketin muhtelif mıntıkalarında ve her çeşit terbiye müesseselerinde ma'sum gençlerin milliyetçilik ve vatanseverlik duygularını istismar ederek genç nesil arasında kendilerine taraftar toplamak ve bu suretle hedeflerine ulaşmak için devamlı ve sistemli bir faaliyet sarf etmekte, zararlı ideolojilerini tahakkuk ettirmek yolunda çalışmaktadır.

Bu mahiyetteki faaliyet, Teşkilatı Esasiye Kanunumuza aykırı ve Türk Ceza Kanunumuza göre suç vasıflarını haiz olduğundan faaliyetleri hakkında selahiyetli adli merciler tarafından kanuni takibat yapılmak üzere işe el konulmuştur.” şeklinde bir açıklama getirilerek hayali bir suç şebekesi yaratılmıştı.⁹⁷⁴

Türkçülere yönelik linç kampanyası bununla da sınırlı kalmamış, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 19 Mayıs 1944'te Gençlik ve Spor Bayramı'nı açış konuşmasında da Türkçü/Turancı çevrelere yönelik hazırlanan senaryonun ikinci perdesi olabilecek açıklamalarda bulunarak totaliter rejimlerde sık görülen bir devlet duruşu sergilemişti. İsmet İnönü 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı'nı açış konuşmasında, devlet ve özellikle Türkçü/Turancı çevrelerin hafızasından uzun bir süre silinmeyecek şu sözleri söylemişti:⁹⁷⁵

“Türk milliyetçisiyiz, fakat memleketimizde ırkçılık prensibinin düşmanıyız. Memleketimizde politika gazezleri için uydurulan ırkçılık önderlerinin çok acıklı faciaları hatıralarımızda canlıdır. (...)

Köy Enstitülerinde, her çeşit okullarımızda, müesseselerimizde, ordumuzda müşterek vatanın ülkülerini Türk çocuklarına, eşit adalet ve şefkat hisleriyle vermeye çalışıyoruz. Onları büyük cumhuriyet potasında kaynatıp meydana Türk vatanseveri çıkarmaya

⁹⁷⁴Ulus Gazetesi.(1944). 19 Mayıs, 1; Tanin Gazetesi.(1944). 19 Mayıs, 1.

⁹⁷⁵UlusGazetesi.(1944). 20 Mayıs, 1; Tanin Gazetesi.(1944). 20 Mayıs, 1; VakitGazetesi.(1944). 20 Mayıs, 1.Cumhuriyet Gazetesi.(1944). 20 Mayıs, 1; Vakit Gazetesi.(1944). 20 Mayıs, 2; Ulus Gazetesi.(1944). 20 Mayıs, 1; Tanin Gazetesi.(1944). 20 Mayıs, 7.

uğraşıyoruz. Vatandaşlarımız emin olabilirler ki muvaffakiyetlerimiz esastır ve gelecek zamanda daha göz alıcı olacaktır.

Türk milliyetçiliği içinde vatan çocuklarının temiz ülkölü ve vatan fikirli olarak birbirine dayanan sağlam bir millet olması, erişilmez ve yanlış bir hayal değildir. Bunun doğru bir fikir ve erişilir bir hedef olduğunu, elle tutulur ve gözle görülür neticeleriyle tamamiyle alıyoruz. Şimdi insaf ediniz. Türk vatandaşı yetiştirmek için bütün iyi şartları özünde toplamış olan bu feyizli yolu bırakır da ırkçıların milleti bin bir parçaya ayıracak fesatlı ve nifaklı zehirlerine cemiyeti kaptırır mıyız?

Turancılık fikri, yine son zamanların zararlı ve hastalıklı gösterisidir. Bu bakımdan cumhuriyeti iyi anlamak lazımdır. Milli kurtuluş sona erdiği gün, yalnız Sovyetlerle dostluk ve bütün komşularımız eski düşmanlıklarının bütün hatıralarını canlı olarak zihinlerinde tutuyorlardı. Herkesin kafasında, biraz derman bulursak sergüzeşti, saldırgan bir siyasete kendimizi kaptıracağımız fikri yaşıyordu. Cumhuriyet kuvvetli bir medeniyet yaşayışının şartlarından bir esaslısını, milletler ailesi içinde bir emniyet havasının mevcut olmasında görmüştür. İmparatorluktan son zamanlarda ayrılmış olan komşularıyla da iyi ve samimi komşuluk şartlarının temin edilmiş olmasını, milletin saadeti için lüzumlu saymıştır.

Görülüyor ki, milli politikamız memleket dışında sergüzeşt aramak zihniyetinden tamamen uzaktır. Asıl mühim olan da bunun bir zaruret politikası değil, bir anlayış ve bir inanış politikası olmasıdır. Ancak bu inanışa vardıldıktan sonradır ki, etrafımızda bulunan milletleri daha yakından tanımak imkanlarını bulduk. Nereden zarar gelir ve nereden zarar gelmez, bunu ayırt etmek için zihinlerimizde ayarlı ölçüler hasıl oldu. İçerde milletin hayrı ve saadeti için çalışma ve dışarıya karşı milletin emniyet ve müdafaası için lazım olan tedbirler, salim ölçülerle gözümüzün önünde belirdi. Ve nihayet asırlar ve asırlar süren köklü düşmanlıklar yerine, yirmi sene gibi kısa bir müddette hürmet ve itimat duygularının uyanmasına imkan verdi.

Turancılar, Türk milletini bütün komşularıyla onulmaz bir surette derhal düşman yapmak için birebir tılsımı bulmuşlardır. Bu kadar şuursuz ve vicdansız fesatçıların tezvirlerine Türk milletinin mukadderatını kaptırmamak için elbette Cumhuriyetin, bütün

tedbirlerini kullanacağız. Fesatçılar, genç çocukları ve saf vatandaşları aldatan fikirlerini millet karşısında açıktan açığa münakaşa edemeyeceğimizi sanmışlardır. Aldanmışlardır ve daha çok aldanacaklardır.

Şimdi vatandaşlarımdan iki suale zihinlerinde cevap bulmalarını isteyeceğim: İrkçılar ve Turancılar gizli tertipler ve teşkillere başvurmuşlardır. Niçin? Kandaşları arasında gizli fesat tertipleriyle fikirleri memlekette yürür mü? Hele doğudan, batıdan ülkeler gizli Turan cemiyetiyle zapt olunur mu?

Bunlar o şeylerdir ki, ancak devletin kanunları ve esas teşkilatı ayak altına alındıktan sonra başlanabilir. Şu halde yaldızlı fikirler perdesi altında doğrudan doğruya Cumhuriyet'in, Büyük Millet Meclisinin mevcudiyeti aleyhinde teşebbüsler karşındayız. Tertipçiler, on yaşında çocuklarımızdan bize kadar derece derece, perde perde hepimizi aldatmak iddiasındadırlar.

Vatandaşlarıma ikinci sualimi soruyorum: Dünya olaylarının bugünkü durumunda Türkiye'nin ırkçı ve Turancı olması lazım geldiğini iddia edenler, hangi millete faydalı, kimlerin maksadına yararlıdırlar? Türk milletine yalnız bela ve felaket getirecek olan bu fikirleri yürütmek isteyenlerin Türk milletine hiçbir hizmetleri olamayacağı muhakkaktır. Bu hareketlerden yalnız yabancılar faydalanabilirler. Fesatçılar, yabancılara bilerek mi hizmet ediyorlar? Yabancılar, fesatçıları idare edecek kadar yakından münasebette midirler? Bunları hüküm olarak kestirmek bugün mümkün değildir. Ama yabancıya hizmet kasti ve yabancının ilişkisi hiçbir zaman meydana çıkmasa dahi hareketlerin, Türk milletine, Türk vatanına zararlı olması ve bunlardan yalnız yabancıların faydalanmış olması söz götürmez bir hakikattir.

Vatandaşlarımla! Emin olabilirsiniz ki vatanımızı bu yeni fesatlara karşı da kudretle müdafaa edeceğiz" diyerek konuşmasının büyük bir bölümünü "Türkçülük-Turancılık" konusuna ayırması, henüz soruşturma aşamasında olan ve haklarında bir dava bile açılmamış bulunan kişileri peşin olarak mahkûm etmesi, onları "fesatçı", "vatan haini" olarak nitelendirmesi, tutuklamalara farklı bir anlam yüklemiş, Türkçü/Turancı çevreler linç edilmek istenmişti.

Özellikle Sovyet Rusya ile ilişkilerin yeniden düzenlenmesi adına Türkçülerin feda edilmesi ve sözde dostluk mesajını duyurabilmek için başlatılan bu linç kampanyası, muhatapları tarafından da samimi bulunmamıştı. Nitekim, Edward Weisband’a göre Ruslar, Türkçü/Turancıların yargılanmalarını “maskaraca bir oyun” olarak nitelendirmişlerdi.⁹⁷⁶

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün 19 Mayıs 1944'te Gençlik ve Spor Bayramında “Türk Gencinin Irkçı-Turancı” olamayacağını belirten bu konuşmasının ardından Türk basınında da Türkçülere ve Türkçülüğe yönelik bir itham ve iftira kampanyası başlatılmıştı. Maarif Vekili Hasan Ali Yücel, yayınladığı bir genelge ile İsmet İnönü’nün 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramında yaptığı konuşmanın yurt genelinde bütün okullarda okunup açıklanmasını da istemişti.⁹⁷⁷

Öncüsü ise CHP’nin ve Hükûmetin adeta resmi yayın organı Ulus Gazetesi’nin başmuharrirlerinden Falih Rıfkı Atay’dı. Onun dışında Hüseyin Cahit Yalçın, Necmettin Sadak, Asım Us, M. Zekeriya Sertel, Nadir Nadi, Hakkı Nezih Beller, Ethem İzzet Benice, Ahmet Emin Yalman, Tahsin Banguoğlu, Yavuz Abadan, Selahattin Batu, Nasuhi Baydar, Burhan Belge, Cemil Bilsel, Emin Erişirgil, M. Faruk Gürtunca, Refik Halit Karay, Reşat Şemsettin Sirer, Ahmet Kutsi Tecer, Bedrettin Tuncel ve Kemal Turan da başlatılan linç kampanyasına katılan yazarlardı.

Sabahattin Ali’nin Hüseyin Nihal Atsız’ı mahkemeye vermesi ile başlayan süreçte Türkiye’nin değişen iç politikasının da bir sonucu olarak Türkçü/Turancı kesime karşı sert yazılar kaleme alınmaya başlamıştı. İnönü’nün 19 Mayıs bayramı kutlamalarında yaptığı konuşma ise işin tuzu biberi olmuş, Basın tamamıyla Türkçülerin aleyhine dönmüştü. Türkçülere yönelik tenkid yazıları kaleme alan isimlerin başını Falih Rıfkı Atay çekmekteydi. Falih Rıfkı Atay’ın yazdıkları, İsmet İnönü’ye yakın bir isim olması açısından devletin resmi politikasını da yansıtmakta idi.

Falih Rıfkı Atay’ın Sabahattin Ali-H. Nihal Atsız davası ile ilgili ilk yazısı, 7 Mayıs 1944 Tarihli Ulus Gazetesi’nde “Nizam Düşmanlığı Yaptırmayız” başlığı ile yayınlanmıştı.

⁹⁷⁶Weisband, age., 65.

⁹⁷⁷Maarif VekAleti.(1944). *Irkcılık Turancılık*. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları. No: 4:Ankara, 22 vd.

Sabahattin Ali'nin Hüseyin Nihal Atsız'ı mahkemeye vermesi üzerine başlayan olayları değerlendiren Atay, mahkemeyi takip eden “bir kaç tahrikçi”nin “bir avuç genci” aldattığını, çıkan olaylar ile gerek mahkeme heyetinin gerekse Hükûmetin etki altına alınmak istendiğini söylemişti. Atay, “bir kaç tahrikçi” olarak nitelendirdiği grubu Romanya'da etkili olmuş olan “Gardist”lere benzetmişti. Falih Rıfkı Atay'a göre İstanbul ve Ankara'da örgütlenen bu grup hürriyet düşmanlığı yapmakta ve bu yolda gençleri kandırmakta idi.⁹⁷⁸

Falih Rıfkı Atay bu süreçte pek çok yazı kaleme almıştı. Mahkeme esnasında çıkan olaylar üzerine 8 Mayıs 1944 Tarihli “Niçin Üstünde Duruyoruz?” başlıklı yazısında da Türkçülere yönelik eleştirilerini sürdürmüştü. Atay yazısına “Dün bu sütunlarda bahis mevzuu ettiğimiz tahrikçilik hadisesi üzerine dönüşümüz, bu meselenin kendisine her hangi basit bir zabıta vakasından fazla ehemmiyet verdiğimizden değildir. Biz halkın ve bu toprakların çocuklarını, her zaman teşebbüs edilebilecek fesadlı ve hileli oyunlara karşı uyanık bulundurmak, tertemiz gençliğin zevklerinin sömürülmesine meydan vermeden kendilerini aydınlatma vazifesi yapıyoruz” cümleleri ile başlamıştı. “Milli birliği bozmak isteyen cereyanların” mutlaka engelleneceğini söyleyen Atay, ne gençliğin ne de halkın aldatılmasına müsaade etmeyeceklerini ifade etmişti.⁹⁷⁹

Ulus Gazetesi'nde 9 Mayıs 1944 tarihinde yayınlanan bir başka yazısında ise Atay şunları söylemekteydi:⁹⁸⁰ “Bu Türkiye'yi içinden dağıtıp tahribetmek için gökten bir bela ismarlansa, ırkçılıktan beteri inemez. Bu Türkiye'yi, dışarıda can düşmanları ile çevirtmek için ikinci bi bela ismarlansa, İslam ittihatçılığı ham hayalinin yerine Turancılık ütopyasını geçirmekten alası bulunamaz. ”

Atay, 13 Mayıs 1944 tarihli yazısında ise; Türkçüler ile ilgili ithamlarını sertleştirmiş ve “...milli denen her şeye derinden bağlılığı gafil avlamaya, alttan alta anayasa nizamını yıkmaya çalışan, içerde bir faşist diktatoryası kurmağa ve ham hayaller uğruna bu

⁹⁷⁸Ulus Gazetesi.(1944). 7 Mayıs, 1.

⁹⁷⁹Ulus Gazetesi.(1944). 8 Mayıs, 1.

⁹⁸⁰Ulus Gazetesi.(1944). 9 Mayıs, 1.

memleketi dışarda bin türlü sergüzeştçiliğe alet etmeye savaşı, kökleri, dal budakları ile Romanya'daki Gardistlikten farksız, fırsat gözleyici bir teşkilatlanmadır...” demişti.⁹⁸¹

Atay'ın Türkçü kadroya yönelik eleştirilerinde Türklük ve Milliyetçilik tanımlamalarınoktasında da yüklendiği görülmektedir. O'nun ve CHP tek parti iktidarının Türkçülük ve Milliyetçilik anlayışı, Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde kalan ve öncelikle Türkiye'nin kalkınmasını hedefleyen bir anlayışı ifade etmekte idi. Bu anlayış meşruiyetini Milli Mücadele döneminden almaktadır. Türk Milleti 1912'den 1922'ye kadar istiklali için büyük bedeller ödemiştir. Türk İstiklal Harbi ile elde edilen kazanımların muhafazası için Türkiye'nin ilk olarak kendi sınırları içerisinde gerçekçi bir kalkınma hamlesi içerisine girmesi zaruridir. Bu dönemde devlet idaresinin Türkçülük ve Milliyetçilik tanımlamalarını yaparken takip ettiği düşünce bu yöndedir.

Bununla birlikte Türkçü kadro ise Türkiye'nin sınırları dışında idealler takip etmek ve memlekete zarar verecek bir takip maceralar peşinde koşmakla suçlanmaktadırlar. Falih Rıfkı Atay, söz konusu yazılarında bu yöndeki suçlamalarına geniş bir yer vermiş ve 9 Mayıs tarihli yazısının devamında Türkçüler için şunları söylemiştir:“Herkesi kendinden, hepimizi birbirinden şüphelendirmek, bütün yurdu yok yarım kan, yok bütün kan veya karışık ve bozuk kan diye eski parçalanmalara rahmet okutur bir kan davasının içine yuvarlamak için, yedi kuyruklu ırkçılık yalanını icadettiller...” Atay yazısının devamında ortaya çıkan bu “tehlike” karşısında gereken cevabı Türk gençliğinin vereceğini söylemiştir.

Zekeriya Sertelde 8 Mayıs 1944 tarihli Tan Gazetesi'nde Türkçü kadroların Nazi ideallerine hizmet eden “Beşinci Kol” mensupları olduklarını iddia etmiştir.⁹⁸² Sertel'e göre Türkçüler, Irkçılık ve milliyetçilik “maskesi” altında memlekette ikilik yaratmak istemektedirler. Sertel, yazısının devamında Falih Rıfkı Atay'dan altıntı yaparak, memlekette ve dünyada anarşi yaratmak isteyen Troçkistler gibi bir grubun güçlenmesine ve bu hareketlerin millet içinde yer tutmasına müsaade etmeyeceklerini söylemiştir. Sertel, şu cümlelerle, Türkçü ideale karşılık Avrupa'yı işaret etmektedir; “...Dünyanın gidişine ayak uydurmak, Avrupa camiası içinde yer almak ihtiyacındayız. Bunun için de her şeyden evvel

⁹⁸¹ *Ulus Gazetesi*.(1944). 13 Mayıs, 1.

⁹⁸² *Tan Gazetesi*.(1944). 8 Mayıs.

sarsılmaz birliğe muhtacız. Bu birliği bozmak isteyen herkese karşı insafsız davranmağa mecburuz. Milli müdafaamızın, istiklal ve hürriyetimizin en büyük garantisi budur.”

9 Mayıs 1944 tarihli Vatan Gazetesi'nde Ahmet Emin Yalman Nihal Atsız- Sabahattin Ali Davası üzerinden Türkçü-Turancı hareket ile ilgili görüşlerini ifade ettiği bir yazı kaleme almıştır.⁹⁸³ “Gazap Yüzünden Rahmet...” başlıklı yazısında Yalman, Atsız-Sabahattin Ali Davası neticesinde ortaya çıkan nümayişlerin, Türkçü-Turancı kadronun kendi kendilerini açığa vurmuş olmaları bakımından hayırlı olduğunu ifade ederek şunları söylemektedir; “Bunların yarattığı intiba, yarının dünyasına kendi kendimizi hazırlamak ve bir takım hastalık mikroplarını tasfiye etmek bakımından çok işe yarayacaktır.”

Ahmet Emin Yalman, her milletin bir birlik siyaseti takip etmek zorunda olduğunu, böyle bir birliğin ancak müşterek ölçülerin, ideallerin ve emellerin etrafında kurulabileceğini söylemiştir. Yalman'a göre bu ölçü, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ve Cumhuriyet Halk Partisi programı ile belirlenmiştir. Yalman bu ölçünün dışına çıkmanın milli birlik sağlamak yerine birliği ve ahengi yıkmak, devlete ve rejime karşı gelmek anlamı taşıyacağını söylemektedir. Memleketin davasının Türk Birliği'ni yeniden kurmak olmadığını söyleyen Yalman, meselenin “Nazi taklidi düşünce ve cereyanlar” olduğunu iddia etmektedir. Yalman yazısının devamında ise şunları söylemektedir; “Son tahrikleri yaparak maskelerini açığa vuranlar memlekete gazap yüzünden rahmet gelmesine sebep olmuşlardır. Çünkü şimdi her halde tehlikeyi hep birden göreceğiz ve rejimi her türlü sinsi emellere karşı şuurlu bir şekilde korumağı bileceğiz”

9 Mayıs 1944 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nde Nadir Nadi de “Bizim İdealimiz, Bizim Realitemiz” başlıklı yazısında Türkçülerin hedeflerini eleştiren bir değerlendirmede bulunmuştu. “Halk Partisi'nin Bayrağında dalgalanan altı ok bir ahenk bütünüdür. Bunlardan birini veya ikisini diğerlerinden üstün tutmak, Türk realitesini tanımamak ve Türk'e yabancı emeller peşinde sürüklenmeğe kalkmak demektir. Milliyetçiliğimizin hududu yurdumuzun bir ucundan başlar, öteki ucunda biter. ” diyen Nadi, Türkçü kadronun

⁹⁸³Vatan Gazetesi.(1944). 9 Mayıs.

hedeflerinin Cumhuriyetin hedeflerinin dışına taşıdığını ve bu durumun devlete zarar verebileceğini söylemektedir.⁹⁸⁴

9 Mayıs 1944 tarihli Tanin Gazetesi'nde Hüseyin Cahit Yalçın, "Gençliğe mal edilmek istenen bir hareket hakkında" başlıklı yazısında Hüseyin Nihal Atsız- Sabahattin Ali Davası sırasında çıkan olaylardan hareketle, Türkçü ideolojiyi eleştiren bir yazı kaleme almıştır. Yalçın, rejiminin temel prensiplerinden birisi fikir hürriyetine hürmet etmek olan bir memlekette, bir kısım vatandaşların genele aykırı düşünceler taşıması huzursuzluk ve endişe kaynağı sayılmamalıdır demektedir. Ancak Yalçın, bu fikirlerden doğacak hareketlerin hayata geçmesi ve memleketin kanunlarına zarar vermesi durumunda güvenlik güçlerinin de vazifesini yapması gerektiğini belirtmektedir.

Hüseyin Cahit Yalçın, bazı düşünürlerin, genç ve "tecrübesiz zihinlerin" sosyalizme karşı bir ilgi göstermelerinin mantıklı sayılabileceğini söylemektedir. Yalçın'a göre bu yüksek bir gayedir ve "ali-cenab kalplerin hararetle çarpması" bu gaye ile izah edilebilir. Yalçın bu temennilerin tüm insanların ortak malı olduğu düşüncesindedir. Bununla birlikte faşizm hakkında aynı şeyleri söyleyemeyeceğini ifade eden Yalçın bu hususta şunları söylemektedir; " Bu ne Türkün hususi bir malıdır, ne bütün insanlığın. Şahsiyet sahibi bir insan için bir sosyetenin temeli ancak hürriyet ve müsavat prensipleri olabilir. "

Hüseyin Cahit Yalçın, "faşist" düşüncelerin zamanın moda edebiyatına göre süslendiğini iddia etmektedir. Buna göre; bu düşünceye inananlar, Irkçılık, Türkçülük, milliyetçilik kelimeleri altında durumun mahiyetini gizlemektedirler. Ayrıca Yalçın, bir takım kimselerin bu hareketlerini Allah ve Din itikatları ile birleştirmeye kalktıklarını da iddia etmektedir. Dünyada Din ve ırkçılığın asla yan yana gelemeyeceğini ifade eden Yalçın, Allaha inananların kendi dinlerine inanan herkesi ırk ayrımı yapmaksızın kardeş olarak kabul ettiklerini ancak ırkçıların kendilerinden olmayanları hoş görmediklerini ifade etmektedir.⁹⁸⁵

⁹⁸⁴ *Cumhuriyet Gazetesi*.(1944). 9 Mayıs.

⁹⁸⁵ *Tanin Gazetesi*.(1944). 9 Mayıs.

Hüseyin Cahit Yalçın yazısının sonunda, taşkınlık olarak nitelendirilen bu olaylar karşısında Türk gençliğini göreve çağırarak;“...Türk genci, manevi manasiyle söylüyorum, silah başına! Silahın, elindeki anayasadır. Önünde açık olan yolda, hedefin hürriyet rehberin kanun olarak yürü. ” demişti.

Hüseyin Nihal Atsız ve Sabahattin Ali arasındaki davanın ardından Türkçü-Turancı kadroya yönelik başlatılan kovuşturma sırasında da basın olaylara yaklaşımı aynı sertlikte olmuş ve S. Ali-Atsız davasının ötesinde “İrkçilik-Turancılık” ile alakalı yazıların yayınlanması söz konusu olmuştu. Nitekim Falih Rıfkı Atay, 18 Mayıs 1944 tarihli Ulus gazetesinde yayınladığı “Hak Görünümünde Bir Kaygı” başlıklı yazısında, “koyu Türkçülüğü” suçlamanın resmi milliyetçilik davasını zayıflatılmayacağını, bilakis kuvvetlendirileceğini söylüyor. Atay, Türkiye Türklerinin anayasaya ve CHP'nin temel prensiplerine göre nasyonalist milliyetçiler olduklarını söyleyerek Turancılığı ve İrkçılığı reddetmektedir. Atay'a göre Türkiye için Turancılık dış politika bakımından, ırkçılık ise dış politika bakımından bit tehdittir. İrkçilik hareketinin Türkiye'nin parçalanmasına, azalıp dağılmasına sebep olacağını söyleyen Atay, Türkiye'nin milliyetçiliğinin “ilmi” bir milliyetçilik olarak tanımlamış ve bu tanımdan başkasının yalan icat etmek anlamına geleceğini ifade etmiştir. Atay bu çizgideki kimselerin ilk hedefinin Anayasa'yı yıkarak ve CHP'yi ortadan kaldırarak Avrupa'daki diktatörlüklerin bir benzerini kurmak olduğunu iddia etmektedir.

Falih Rıfkı Atay'ın bu yazısından sol çizgideki gruplar da nasiplerini almışlardı. Atay, sol çizgideki gruplar ve Türkçüler için şunları söylemektedir; “Nasıl halk ıstıraplarını tutturarak sol anarşiyi bir hak görünüşü altında maskelemek bir sanat olmuşsa, bu tehlikeyi tutturarak sağın bütün tehlikelerini gözden gizlemek bir hüner haline gelmiştir.” Ayrıca Atay, Türk gençliğini “masal tapıcılığı içinde, hangi hırslara alet olduğu bilinmez, şuursuz sürüler halinde perişan etmiyeceğiz” dedikten sonra yazısını şu cümleler ile bitirmiştir; “Sağın Aksayı Şark'a, solun Aksayı Garb'a kadar yolu var: bizim yurdun adı Türkiye, vatandaşın adı Türk. Türkün imanı da milliyetçilikten ibarettir. ”⁹⁸⁶

⁹⁸⁶Ulus Gazetesi.(1944). 18 Mayıs.

Türkçülük-Turancılık Davası ile ilgili Hüseyin Cahit Yalçın, Tanin Gazetesi'nde 19 Mayıs 1944 tarihinde yayınlanan "Turancılık Hareketi" isimli yazısında, Turancılık hareketinin, "İttihadı İslam" hareketi ile birlikte Osmanlı Devleti zamanında, devleti kurtarmayı amaçlayan zaruri bir fikir olarak doğduğunu söylemektedir. Ancak Cumhuriyetin ilanı ile artık Turancılık hareketine gerek kalmadığını ifade eden Yalçın, Turancılık hareketini şu sözlerle sorgulamaktadır; "Turancılığın bugün için manası ve hikmeti vücudu nedir? Türk kavimlerini siyaset bakımından birleştirmek ve idaremiz altında toplamak davası namına Çin hudutlarına kadar gitmeğe mi kalkacağız? Buralara turist sıfatıyla gitmek bile kolay bir iş olmadığına göre, memleket fethede ede erişmek lazım geleceğini bittabi bilmemiz iktifa edecektir"

Turancılığı ham bir hayal olarak nitelendiren Yalçın bu idealin gerek siyasi gerekse coğrafi açıdan Türkiye'nin gücünün üstünde olduğunu söylemektedir. Yalçın bu ideallerin, komşularımızın şüphelerini ve düşmanlıklarını tahrik edeceğini ve bu durumun Türkiye'ye bir fayda sağlamayacağını söylemiştir.⁹⁸⁷

Hüseyin Cahit Yalçın, 22 Mayıs 1944 tarihinde yayınlanan "İrkçilik ve Turancılık Tahriklerinde Nazilerin Rolü Var mıdır?" başlıklı yazısında ise Türkçü-Turancı kadronun dış mihraklar ile bağlantılarının bulunup bulunmadığını sorgulamaktadır. Yalçın, bir fesat hareketi olarak tanımladığı Turancılık hareketinin halis bir Nazi öksesi olduğunu söylemektedir. Yalçın, Nazilerin işgal etmek istedikleri ülkelerde daha evvel propaganda yaparak taraftar topladıklarını söylemekte ve Almanya'nın Türkiye'yi harbe sokmak için Turancıları kullandığını iddia etmektedir. Ayrıca Yalçın, Turancılar ile Naziler arasında kurduğu benzerlikleri de şu cümleler ile ifade etmiştir; "...Teşkilata mensup olanlardan üç kişinin liderin önünde üç kişinin liderin arkasında giderek muhafızlık vazifesini ifa ettiklerini gördüğümüz zaman, kendimizi Almanya'da, Nazi teşkilatı karşısında zannetmek meyli hasıl oluyor. Hiçbiri ayaklarına beyaz çorap giymeği bile ihmal etmemiştir."

Hüseyin Cahit Yalçın, yazısında Nazilerin Türkiye'de Turancılar marifetiyle etkili olduklarını iddia etmiş olsa da, başlıkta sorduğu soruya kesin bir cevap vermemiştir. Yalçın

⁹⁸⁷Tanin Gazetesi.(1944). 19 Mayıs.

yazısını, bu sorunun cevabının tahkikatlar neticesinde ortaya çıkacağını söyleyerek bitirmiştir.

18 Mayıs resmi tebliği ve ardından Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün 19 Mayıs 1944'te yaptığı konuşma; Türkçülerin nelerle suçlanması gerektiği konusunda da önemli ipuçları vermişti. Bu konuşmada yer alan iddiaların olumsuz etkileri, kısa bir süre sonra "İrkçilik-Turancılık" adıyla başlayacak davanın iddianamesinde, ilk soruşturma kararında ve dava sonucunda I. Sıkıyönetim Mahkemesince verilen kararda da açıkça görülmüştü.

Yayınlanan resmi tebliğ, Bayram konuşması ve kamuoyunda oluşturulan bu olumsuz algıdan sonra sıra tutuklu bulunana Türkçülerin sorgulanmalarına gelmişti. Bunun için Emniyet Genel Müdür Yardımcısı Kamuran Çuhruh, İstanbul Emniyet Müdürü Ahmet Demir, Emniyet Müdürlüğü I. Şube Şefi Sait Koçak ve bir de o dönemde askeri Hakim Yüzbaşı olan Kazım Alöç'den oluşan bir ekip oluşturulmuştu.⁹⁸⁸ Tophane Cezaevi'ndeki sorgulamalar ise askeri makamlarca yürütülecekti.

Sorgulamalar sırasında da hukuk dışı uygulamalar ve akıl almaz işkenceler uygulanmıştı. İşkenceler, sorgu ekibince önceden hazırlanmış ifade tutanaklarının imzalanması için yapılmıştı. İfade tutanaklarında; tutuklu bulunanların ırkçı ve Turancı oldukları, devleti Turancı bir yapıya kavuşturmak için hükûmet darbesi yapacak gizli bir örgüt kurdukları, bu yolda çalışmak için ant içtikleri gibi hayali suç isnadları yazılı idi.

Bu iddiaları sözle de ikrar etmeleri istenmişti. İstediklerini yapmayanlara da işkence uygulanmaya başlamıştı.⁹⁸⁹ Dayak, falaka, küfür, aç ve susuz bırakma yaygın işkence

⁹⁸⁸Mumcu *age.*, 74 vd.

⁹⁸⁹Türkçülük-Turancılık Davasında yargılanan isimlerin işkenceye uğradıklarına yönelik özellikle Milliyetçi yazarlar arasında bir görüş birliği bulunmaktadır. Necmeddin Sefercioğlu, *Türkçülük DAVASI*; İlhan Darendelioğlu, *Türkiye'de Milliyetçilik Hareketleri*; Hakkı Öznur, *Ülkücü Hareket*; Mustafa Müftüoğlu, *Milli Şef Döneminde Çankaya'da Kabus* isimli çalışmalarında bu hususa vurgu yapmışlardır. Ayrıca yargılanan isimler de hatıralarında sorgulamalar sırasında işkenceye uğradıklarına yer vermişlerdir. Bununla birlikte sol eğilimli yazarlar ise Türkçülük-Turancılık Davası'nı değerlendirirken işkenceler ile ilgili bir bahse girmeye lüzum görmemişlerdir. Uğur Mumcu'nun kaleme aldığı *40'ların Cadı Kazanı* adlı çalışmada bunu açıkça görmek mümkündür.

türlerinden biri idi.⁹⁹⁰ Bunlardan başka en etkili işkence, “ihtilattan men” yani birbiri ile görüştürülmemeleri idi. Döneme damgasını vuran işkence modeli ise “tabutluk” veya “mutena hücre” denilen tabut biçimindeki hücrelerde bekletilmektir. Sansaryan Hanı’nın çatı katındaki 19 ve 20 numaralı hücrelerdi. Derinliği 40 cm, genişliği 50 cm. olan bu tek kişilik hücrelerin yüksekliği 2,5 metre olup tavanında 1500 wattlık ısı ve ışık veren ampuller ve duvarlarında kalın zincirler bulunmakta idi. 3 Mayıs tutuklusu olan Türkçülerden bu tabutluklarda aç ve susuz, 48 saat kalanlar ve orada birkaç kez götürülenler olmuştu. Bunlar; Reha Oğuz Türkkan, Orhan Şaik Gökyay, Hikmet Tanyu, Hamza Sadi Özbek ve Osman Yüksel Serdengeçti idi.⁹⁹¹İşkence, sadece tutuklu bulunanlara değil yakınlarına da uygulanmıştı.⁹⁹²

İlk soruşturmalar sırasında Emniyet Müdürlüğü’nde yapılan işkenceler, İstanbul 1. Sıkıyönetim Mahkemesince yürütülen “İrkçılık-Turancılık” davasının 7 Eylül 1944 günü başlayan duruşmalarında Türkçüler tarafından hakim karşısında dile getirildiğinde savcı Kazım Alöç, kendinden emin bir şekilde; “Efendim, biz bunları huzûrunuza misafir olarak değil, hükûmeti devirmek isteyen vatan hainleri, katiller ve caniler olarak sevk ettik. Kendilerini Pera Palas otelinde oturtacak değildik. Bunları huzûrunuza reisicumhûr namzedi olarak da çıkarmadık. Onun için elbette her nevi zulmü görmüşlerdir ve göreceklerdir.” diyebilmişti.⁹⁹³ Bu aynı zamanda yapılan işkencelerin aleni bir şekilde tescili ve bir savcı tarafından itiraf edilmesi anlamına geliyordu. Mahkeme salonunda bulunanların; “Biz vatan haini değiliz. Bu sözleri aynen savcıya iade ederiz” sözleriyle karşı çıkışları ve sanık

⁹⁹⁰Serdengeçti, Yüksel, Osman.(1947). “Azap Hücrelerinde”. *Serdengeçti Dergisi*. Sayı: 2.(Mayıs). Sesişık Matbaası: Eskişehir, 4 vd.; Tanyu, Hikmet.(1950). *Türkçülük DAVAsı ve Türkiye’de İşkenceler*. Kayseri, 7 vd.; Müftüoğlu, age., 81 vd. .

⁹⁹¹Tanyu, age., 19; Ayrıca geniş bilgi için bkz. Türkkan, *Tabutluktan Gurbete*, 53-63.; Türkeş, Alparslan.(Tarihsiz). *1944 Milliyetçilik Olayı*. Hamle Yayınları: İstanbul, 60, 64 vd.;

⁹⁹²Sefercioğlu, *Türkçülük DAVAsı*, 18 vd.; İşkenceler yalnızca sanık adayları ile sınırlı kalmamış, ailelerine de uygulanmıştı. H. Nihal Atsız ve Nejdet Sançar’ın eşleri, dolayısıyla aileleri de mağduriyete uğramışlardı. Atsız’ın eşi Erenköy Lisesi Tarih öğretmeni Bedriye Atsız, hiçbir soruşturma geçirmeden ve sebep belirtilmeden 13 Mayıs 1944’de “vekillik emrine” alınmış, 16 Mayıs 1944’te de tutuklanmıştı. Bkz. Sançar, age., 10. Bedriye Atsız, dört buçuk yaşındaki oğlu Yağmur’u, gözaltına alındığı sırada evinde temizlik işi için bulunan hanıma emanet etmek zorunda kalmış, evin çevresi polislerle çevrili olduğu ve kimsenin eve girmesine izin verilmediği için onlar da evde “mahpus” kalmışlardı. İki buçuk ay, yabancı bir kadınla yaşayan Yağmur, günlerini durmadan “benim annemle babam vardı, onlar neredeler?” diye ağlamıştı. Bkz. Müftüoğlu, age., 68. Bedriye Atsız 26 Temmuz 1944’te salıverilmesine rağmen, 23 ay “vekillik emrinde” kalmış ve öğretmeni olduğu liseye tekrar başlatılmamıştı. Benzer bir uygulama da Nejdet Sançar’ın eşi, Balıkesir Lisesi kimya öğretmeni Reşide Sançar’ın başına gelmişti. O da 20 Haziran 1944 günü, “vekillik emrine” alınmış, yeni bir okula ancak 20 Ekim 1944’te atanabilmişti. Sançar, age., 12 vd.

⁹⁹³Atsız, H. Nihal.(1951).“1944-1945 İrkçılık-Turancılık Davası”. *Orkun Dergisi*. Sayı: 9. (1 Aralık). İstanbul, 9; Türkeş, age., 71

avukatlarından Kenan Öner'in; "Huzurunuzda muhakeme edilmekte olan vatandaşlar, henüz hükümlü olmayıp sadece sanık durumundadırlar. Savcının bu sözleri söylemeye hakkı yoktur. Lütfen, savcı Kazım Alöç'ün bu beyanlarının aynen zabta geçirilmesini" talep ederim." diye suç duyurusunda bulunması, dikkate bile alınmamıştı.⁹⁹⁴ Manisa Milletvekili Refik Şevket İnce, basına da intikal eden işkence olayıyla ilgili olarak Başbakan Saraçoğlu'na başvurarak iddianın incelenmesini istemişti. Dönemin İçişleri Bakanı Hilmi Uran da Emniyet Genel Müdürü Osman Sabri Adal'ı İstanbul'a göndererek işkence iddialarını bizzat tahkik ettirdiğini fakat işkence yapıldığına dair delil bulunmadığını belirtmişti.⁹⁹⁵

Yukarıda da belirtildiği gibi, "İrkçılık-Turancılık" adıyla başlatılan dava 7 Eylül 1944 Perşembe günü başlamıştı. Davaya İstanbul Sıkıyönetim Mahkemelerinde bakılmış olup üç evrede gerçekleştirilmişti. İlk evresi, dört ay süren sorgulamadan sonra İstanbul I. Sıkıyönetim Mahkemesi'nce gerçekleştirilmişti. Mahkemenin başkanı Tümgeneral Yusuf Ziya Yazgan, duruşma hakimi Yarbay Cevdet Erkut, üçüncü üye ise Albay Galip Kaan'dı. İddia makamında ise işkenceli sorgulama sürecinin savcısı Kazım Alöç bulunmuştu.

Mahkemeye sunulan dava dosyasında, yer alması beklenen belgelerden başka daha önce İçişleri Bakanlığı'nca kurulan ve başkanlığını Hasan Ali Yücel'in yaptığı kurulun hazırladığı bir rapor da bulunmaktaydı. İçişleri Bakanı Hilmi Uran'ın imzasını taşıyan yazı ekinde Sıkıyönetim Komutanlığına gönderilen raporda, Türkçü/Turancı yayınlara karşı alınacak tedbirler belirtilmiş ve Türkçü/Turancı olarak bilinen 47 kişinin de adı yer almıştı.⁹⁹⁶

⁹⁹⁴Müftüoğlu, bu durumu; "Oysa, dAvAlar sonunda bütün sanıklar aklanacak, savcının ithAm ve itirafları acı bir 'şecAat arzı' olarak kalacaktı" diye belirtmektedir. Bkz. Müftüoğlu, 182 vd. Yine, bu davAnın soruşturmaları sırasında çok sayıda işkence çeşidi ile karşı karşıya kaldıklarını ifade eden Hikmet Tanyu, uzun bir hukuk mücAdelesi vermiş, işkence ve zulümleri dAvA konusu olarak adliyeye taşımış ve bunları yapanların yargılanmasını sağlamıştı. Herhalde bu gelişmede dünya siyAsi şartlarının değişiminin de etkisi olsa gerektir. Yoksa tek parti rejiminin mevcut hukuk sistemi içinde "malûmun ilAmı" olan böyle bir uygulamaya asla izin verilmezdi. Fakat işkence yapanlar, Demokrat Parti iktidArının 1950 yılında çıkardığı af kanunundan yararlanarak yargılanmaktan kurtuluş, adAlet yerini bulmamıştı. H. Tanyu'nun hukuk mücAdelesi için bkz., Tanyu, *age.*, 1-48.; Sefercioğlu, *Türkçülük DAvAsı*, 21 vd.; Türkei, 1944 Olayları, 67;

⁹⁹⁵Hilmi Uran'ın bu açıklaması, zevAhiri kurtarmaktan öte bir şey ifade etmemektedir. Bkz. Uran, Hilmi.(1959). *Hatıralarım*. Ayyıldız Matbaası: Ankara, 396 vd.

⁹⁹⁶İsim listesinde, tutuklananların hAricinde; Samet Ağaoğlu, Mustafa Hakkı Akansel, Mehmet Altunbay, Remzi Oğuz Arık, Bedriye Atsız, Ahmet Caferoğlu, H. Hüsnü Emir Erkilet, Ziyaettin Fahri Fındıkoğlu, Ali Genceli, Hüseyin Avni Göktürk, Abdülkadir İnan, Yusuf Kadıgil, Kadircan Kafılı, Tahir Akın Karauğuz, Cafer Seydahmet Kırimer, Akdes Nimet Kurat, Mustafa (Tatlısu) Müftüoğlu, Peyami Safa, San'an Azer Sepicioğlu, İzeddin Şadan Tesbihcioğlu, Ali Dursun Tevet, Gülcan Tevetoğlu, Muharrem Feyzi Togay, Osman Turan, Uluğ Turanlıoğlu, M. Şakir Ülkütaşır, A. Haydar Yeşilyurt, İsmail Hakkı Yılanlıoğlu, Arif Nihat Asya, Cezmi Türk, Elmas Yıldırım ve Mükrimin Halil Yinanç gibi isimler vardı. Bkz. Sefercioğlu, *Türkçülük DAvAsı*, 48 vd.

Raporu ilginç kılan, yapılan tutuklananların sayısını artıracak bir liste özelliğini taşıyor olması ve bu isimlerin Hasan Ali Yücel tarafından hazırlanmış olmasıydı.

Duruşmanın ilk gününde, Savcı Kazım Alöç, hazırlanan iddianameyi okumasının ardından basın mensuplarına, Türkçüleri suçlayan ve İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı'nca hazırlanmış bir “resmi tebliğ” dağıtılmıştı. Bu tebliğde; “İrkçılık-Turancılık gayretleriyle gizli cemiyet kurarak, millete ve vatana karşı hıyanet hareketine teşebbüs ettiklerinden dolayı, tahkikatları mevkufen yapılan şahıslar hakkında alınan son tahkikat kararı umumi efkara, aynıyle arz olunur.” denilmişti.⁹⁹⁷

Sanıkları, daha davanın başında peşinen suçlayan bu belge; davanın nasıl “ismarlama” bir dava olduğunu ve sonucunun nasıl biteceğini göstermesi bakımından da önemli idi. Resmi tebliğe bağlı olarak dağıtılan kararda ise; “Teşkilat-ı Esasiye Kanununun ana vasıflarını ihlale ma'tuf ırkçılık, Turancılık gayesiyle gizli cemiyet kurarak faaliyet ve harekete geçtikleri anlaşılan eşhas hakkında Örfi İdare Komutanlığınca yapılan tahkikatta; bugünkü rejimimize ve vatandaşlarımızın hakiki milliyetçilik hislerine aykırı umdeleri ve bu umdelere varmak için gizli cemiyetleri, faaliyet programları, teşkilat ve propaganda organları, hatta muhaberelelerini gizli tutmaya ma'tuf şifre ve parolaları olduğu, memleketin muhtelif mıntıklarında ve bilhassa her çeşit terbiye müesseselerinde masum gençlerin milliyetçilik, vatanseverlik duygularını istismar ederek kendilerine taraftar toplamak ve bu suretle hükûmeti devirerek hedeflerine ulaşmak için devamlı ve sistemli bir faaliyet sarf ettikleri ve memlekete zararlı ideolojilerini tahakkuk ettirmek yolunda muhtelif gruplar halinde çalıştıkları anlaşılmıştır.

Memleketin emniyeti aleyhine bu gizli cemiyetleri kendi maksatlarına göre tevcih etmek isteyen yabancı teşekküller de hareketsiz kalmamış ve bu suretle içten beliren fesat ve hıyanet hareketlerinde dış unsurların tesir ve müdahalesi de görünmüştür” denildikten sonra sanıkların

⁹⁹⁷Vatan Gazetesi.(1944). “Turancılar Hakkında Resmi Tebliğ ve İddianamenin Tam Metni”. 8 Eylül.

iddia edilen sözde düşünce ve eylemleri, her birine ayrılan alt bölümlerde açıklanmış, ardından da talep edilen cezalar açıklanmıştı.⁹⁹⁸

66 celse süren bu davada, 29 Mart 1945 Perşembe günü verilen kararda; Zeki Velidi Togan⁹⁹⁹, Hüseyin Nihal Atsız¹⁰⁰⁰, Reha Oğuz Türkkan¹⁰⁰¹, Nurullah Barıman, Cihat Savaşfer, Nejdet Sançar, Fethi Tevetioğlu, Alparslan Türkeş, Cebbar Şenel ve Cemal Oğuz Öcal'a 10 yıla kadar uzanan değişik hapis ve sürgün cezaları verilmiş, öteki sanıklar beraat etmişlerdi.¹⁰⁰²

Kararın ardından dava Askeri Yargıtay'a taşınmış ve Yüksek Mahkeme 1. İstanbul Sıkıyönetim Mahkemesi'nin bu kararını "usûl ve esas yönünden" bozmuştu. Tutuklu sanıkların hemen salıverilmesi ve davanın 2. Sıkıyönetim Mahkemesinde görülmesi kararlaştırmıştı. Karar, 26 Ekim 1945 tarihinde İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı'na bildirilerek tutukluların hemen salıverilmesi sağlanmış ve Türkçülerin yaklaşık 18 aylık çilesi bitmişti.

⁹⁹⁸Resmi Tahkikat Raporunun tam metni için bkz. *Ulus Gazetesi*.(1944). 8 Eylül.; *Vatan Gazetesi*.(1944). 8 Eylül.; Müftüoğlu, age., 118-166.

⁹⁹⁹Zeki Velidi Togan'ın gizli bir cemiyet kurduğu ve başkanı olduğu yolunda bir iddianame hazırlanmıştı. İddianamede; Almanya'nın yanında ve Ruslar aleyhine harbe girmeyen hükümetimizi devirmek maksadı ile hususi merasimle yemin ettirerek gizli bir cemiyet kurmak ve bu hususta ittifak eylemek, yakalanıncaya kadar faaliyette bulunmak; Memleketimizde izinsiz olarak "Türkistan Milli Birliği" adına faaliyette bulunmak gibi suçlar isnAd edilmişti. Bkz. Bütüner, Zübeyir.(2012). "3 Mayıs 1944 Olayları Işığında İç-Dış Politikada Siyasi Dengeler". *The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science* Volume: 5. Issue: 6. (December) p. 91-103, 99 vd.

¹⁰⁰⁰Nihal Atsız'a isnAd edilen suçlar; Anayasanın 66. maddesinin "Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibarıyla Türk itlak olunur." şeklindeki ırk tefrikinin açıkça ret eden hükmüne rağmen ırkçılık ve Turancılık propagandası fiilini ordu mensuplarına karşı işlediğinden dolayı Askeri CezA Kanununun 148 inci maddesi; Şahadet ve vesaik ile sabit olan Hükûmetin, Büyük Millet Meclisinin manevi şahsiyetlerini alenen ve çok ağır bir surette tahkirinden dolayı Türk CezA Kanununun 159 uncu maddesi; Nümayiş tertip, tanzim ve tatbik ederek hükümet merkezinde dAhili ve harici emniyeti ihlal edici hareketlerde bulunmak suretiyle milli menfaatlara zarar verdiğiinden dolayı diğer üç arkadaşı Cemal Oğuz Öcal, Cabbar Şenel, Said Bilgiç ile birlikte Türk CezA Kanununun 161 inci maddesine tevfiikan cezalandırılması ve yalnız Atsız hakkında Türk CezA Kanununun 70 inci maddesi hükmünün nazara alınması şeklinde sıralanmıştı. Bkz. Bütüner, agm., 101.

¹⁰⁰¹Reha Oğuz Türkkan tarafından Ankara'da tesis edilen Kitap Sevenler Kurumu ve bunun İstanbul'a ve diğer yerlere de teşmili iddianamede suç isnadı olarak belirtilmişti. Ayrıca Reha Oğuz Türkkan'ın kurduğu gizli cemiyetten, "Bozkurtçular Güremi'nden bahsedilmiş, Güremin kurucusu ve başkanı: Reha Oğuz Türkkan, üyeleri: Cihat Savaşfer, Nurullah Barıman (yedek teğmen), İsmet Rasin Tümtürk, Hikmet Tanyu, Hamza Sadi Özbek, Muzaffer Eriş, Fehiman Altan, Yedek Asteğmen Zeki Özgür ve Yusuf Kadıgil olarak kayıtlara geçmişti. Bkz. Bütüner, 100 vd.

¹⁰⁰²Sefercioğlu *Türkçülük DAVAsı*, 25; Darendelioğlu, İlhan. (1975). *Türkiye'de Milliyetçilik Hareketleri*, İstanbul, 155.

“İrkçılık-Turancılık” adıyla başlayan davanın 2. Sıkıyönetim Mahkemesi’nde yapılan duruşmaları da 26 Ağustos 1946 Perşembe günü başlamıştı. Mahkeme başkanı Tümgeneral Yaşar Yeniceoğlu, duruşma hakimi General Şevki Mutlugil ve üye Yarbay Ömer Köprülü idi. Hakim Yüzbaşı Mehmet Ünlü de iddia makamında bulunuyordu. Duruşmalara, sanıklar arasında bulunan fakat yurt dışında bulundukları için 1. Sıkıyönetim Mahkemesince yargılanmayan ve o tarihlerde yurda dönüş yapan Nuriman ve Ahmet Karadağlı çifti de sanık olarak katılmıştı.

Duruşmalar boyunca, zamanın İstanbul Valisi Lütfi Kırdar’ın da aralarında bulunduğu birçok yeni tanık dinlenilmiş ve 31 Mart 1947’deki son celsede bütün sanıkların beraatine karar verilmişti.

2. Sıkıyönetim Mahkemesi’nin kararı Adli Amirlik tarafından temyiz edilmiş ise de Askeri Yargıtay bu isteği red ederek Mahkemenin kararını onaylamıştı. Böylece, Türk kamuoyunu uzun süre meşgul eden ve bu dava dolayısıyla haksız suçlamalara ve iftiralara uğrayan Türkçüler de aklanmış oldu.¹⁰⁰³

Müftüoğlu’na göre bu sonuç; davayı “icat eden” ve onu Türkçülere zulüm için bir alet olarak kullananları, özellikle de Cumhurbaşkanı İnönü’yü ve Maarif Vekili H. Ali Yücel’i, hiç memnun etmemişti. Hatta İ. İnönü, bu karardan kaynaklanan kızgınlığını, davadan sonra yaptığı bir Askeri Yargıtay ziyaretinde, Mahkemenin başkanı ve kendisinin de kırk yıllık arkadaşı olan Orgeneral Ali Fuat Erden’i ziyaret etmeden ayrılarak ortaya koymuştu.¹⁰⁰⁴ Davanın kaybedenlerinden biri olan Maarif Vekili H. Ali Yücel ise, bu yenilginin öcünü, aklanan öğretmenlerin işlerine dönmesini engelleyerek almıştı.

“İrkçılık-Turancılık” davasının gerekçelerinden biri olarak gösterilen Hüseyin Nihal Atsız-Sabahattin Ali davasının 3 Mayıs 1944 tarihli duruşmasından sonra yaşanan "Ankara Nümayişi"ni anmak amacıyla, olayın yıldönümü olan 3 Mayıs 1945 tarihinde Tophane Askeri Cezaevi’nde Nihal Atsız, Zeki Velidi Togan, Nejdet Sançar ve Reha Oğuz Türkkkan başta olmak

¹⁰⁰³Sefercioğlu, *Türkçülük DAVAsı*, 26.

¹⁰⁰⁴Müftüoğlu, *age.*, 197 vd.

üzere 10 mahkûm tarafından idrak edilmiş ve daha sonraki yıllarda da devam eden toplantılar “Türkçülük Günü” “Türkçülük Bayramı” adıyla gelenekselleştirilmiştir.

Sonuç olarak “İzinsiz yürüyüş ve gösteri” mahiyetindeki 3 Mayıs olayı, hukuk kuralları hiçe sayılarak “İrkçılık-Turancılık” yaftası ile bir rejim davasına dönüştürülmüş, milletin hafızasını oluşturan bir anlayış ve zihniyet yargılanmıştır.

“İrkçılık-Turancılık” adıyla açılan bu dava; II. Dünya Harbinin yaşandığı süreçte, takip edilen dış politikanın Mihver Devletler ile Müttefik Devletler arasında sıkışıp kaldığı ve bu arada sıkça yaşanan med-cezirler nedeniyle sahnelenen gösteriden başka bir şey değildi. Aynı şey, Tan Matbaasının basılması ve Tan Gazetesiyle birlikte organik bağ olduğu bilinen sol/sosyalist/Marksist görüşlü gazete ve dergilerin kapatılması için de geçerlidir.

2.3.2.2.Tan Matbaası Olayı (1945)

Sabiha ve Zekeriya Sertel çifti tarafından çıkarılan gazete, takip ettiği yayın çizgisi ile Türk basınında Tan/Cumhuriyet, Tan/Tanin ve Tan/Tasvir arasında yaşanan önemli kalem kavgalarının içinde yer almış ve zaman zaman da hükûmete yönelik tenkidleri nedeniyle de CHP iktidarının tepkisini üzerine çekmişti.

Milli Şef döneminde basına uygulanan sansürden nasibini alan Tan Gazetesi’nin gazete sütunlarında yaşanan kalem savaşlarını birkaç bölümde değerlendirmek mümkündür. Birincisi, 1939’dan sonra Türkiye’nin de gündemine oturan Alman baskıları ve faşizmin basında tanımlamasıyla ilgili tartışmalardı.

Tan’ın yayın politikasını ve bu dönemdeki kalem savaşlarını gazete manşetlerinden ve köşe yazılarından takip etmek mümkündür. Tan Gazetesi, San Fransisco Konferansı'ndan sonra üslûbunu sertleştirmiş, bir taraftan savaş döneminde “faşist” Almanya'yı desteklediğini iddia ettiği çevrelerle kavgaya tutuşurken bir taraftan da CHP iktidarını eleştiren yayınlar yapmaya başlamıştı. Bu hususta Sabiha Sertel'in 6 Mayıs 1945 tarihinde

kaleme aldığı “Nihayet Dilimi Kesemedi” başlıklı köşe yazısı önemli bir örnek oluşturmaktadır.¹⁰⁰⁵

Sabiha Sertel yazısında, 1937 senesinde bir Alman kadın gazetecinin kendisini ziyaret edişinden ve aralarında geçen diyalogdan bahsetmişti. Alman kadın gazeteci, Sabiha Sertel'e yazılarının Almanya'da kötü bir etki yarattığını anlattıktan sonra, O'nu; “Goebbels'in selamı var. Eğer bir gün elime geçerse dilini keseceğim diyor.” sözleri ile tehdit etmişti. Sabiha Sertel yazısının devamında bu görüşme ile ilgili; “ Ben de efendisine selam söylemesini, dilimi keseceği güne kadar faşizmle mücadele edeceğimi söylemiştim. Goebbels o zamanlar dilimi kesemedi. Fakat Ankara Caddesi'ndeki köpeklerini üzerine saldırttı. Zaman zaman beni mahkemelere sürükledi. Zaman zaman onun ithamıyla dilimi ağzımın içine kıvrıranlar oldu...” diye bu diyalogu gazetesindeki köşesine taşımış ve kendisine muhalif gazetecileri hedef almıştı. İşte Sertel'in burada kullandığı “Ankara Caddesi'nde ki köpekler” tabiri, Türk basınında önemli bir kavgayı da başlatmıştı.

Sabiha Sertel'in bu yazısına ilk cevap, Vakit Gazetesi'nden gelmişti. Hakkı Tarık Us, Sabiha Sertel'e Babıali köpeklerinin kim olduğunu sormuş, S. Sertel de 26 Mayıs 1945'te “1933'ten itibaren Ankara Caddesi'ndeki gazetelerle, dergilerle, broşür ve kitaplarla bir faşizm propagandası başlamıştı. Bu propagandacılar faşizmin her taktiğini kullanarak Türk genel efkarını faşist Almanya lehine kazanmak, Türkiye'yi Almanya ile beraber harbe sokmak için çalışmaya başladılar. (...) Bana “Dönme”, “Bolşevik dudusu”, “Vatan haini” diye haykırdılar. (...) Ben gazete sütunlarında, mahkeme salonlarında bana bir köpek gibi saldıran faşistlere karşı konuştum. Fakat zatıaliniz sustunuz. (...) O günlerde neredeydiniz? Ben de bir basın üyesiydim.” diyerek kendisinin haklarını savunmadığını, giriştiği siyasi münakaşalar nedeniyle yargılandığı dönemlerde ya da kendisine “Dönme”, “Bolşevik Dudusu”, “Vatan Haini” gibi yakıştırmalar yapılırken neden sustuğunu sormuştu.¹⁰⁰⁶

Tan gazetesi ile diğer basın organları arasındaki kutuplaşmada, Tan'da neşredilen demokrasi taleplerinin sert bir üslup ve sosyalist söylemle ifade edilmesinin yanı sıra, Sovyetler'in bu dönemdeki toprak talepleri ve Türkiye'ye karşı izlediği politikanın da önemli

¹⁰⁰⁵Sertel, Sabiha.(1945).“Nihayet Dilimi Kesemedi”. *Tan Gazetesi*. 6 Mayıs.

¹⁰⁰⁶Sertel, Sabiha.(1945).“Siz Günlerdir Neredeydiniz?”. *Tan Gazetesi*.26 Mayıs.

rolü vardı. Bunun için gazeteler, Tan'ı ve Sertelleri, Moskova ile işbirliği yapmakla ve Sovyet rejimini istemekle suçlamışlardı. Tasvir başyazarı Ziyad Ebüzziya, Tan-Rus işbirliğinin kanıtı olarak Sovyetlerin Tan'a kağıt gönderdiği iddialarını gazete sütunlarına taşımıştı.¹⁰⁰⁷ Ebüzziya; "Tan, Moskova ile işbirliği yapan, kulağı Moskova'da ağzı İstanbul'da bir gazetedir" diyerek tepkisini ortaya koymuşve Tan'ın Moskova radyosuyla ağız birliği yaptığını yazmıştı.¹⁰⁰⁸

Bundan sonra "faşist" ve "iktidar yanlısı" olarak nitelendirdikleri gazeteler ve köşe yazarları da Tan'a yönelik üslup ve yaklaşımlarının dozunu giderek artırmışlardı.

Türkiye'nin, son zamanlarda yaşanan gelişmeler yüzünden bir üçüncü dünya harbinin ortasına düşeceği konusundaki düşüncelere karşın; bazı gazete ve yazarlarının bu duruma kayıtsız kalması nedeniyle Hüseyin Cahit Yalçın bir durum değerlendirmesi yapmış, Zekeriya Sertel'e göndermede bulunarak¹⁰⁰⁹ "Zekeriya Sertel dünyayı bir gülistan halinde görüyor, kendisine gıpta ederim... San Fransisco Konferansı dünya sulhunu emniyet altına almış. Hasılı ortada endişe ile görülecek hiçbir şey yokmuş!... Bir devletle dost olmamız için yalnız bizim arzumuz kafi değildir. Karşınızdakinin de aynı dostluğu istemesi lazımdır. Zekeriya Sertel güzel hülyalarının kurbanı oluyor." diyerek onun Sovyet dostluğuyla ilgili düşüncelerini tenkid etmişti.

Zekeriya Sertel ise, Yalçın'ın "memlekette endişe ve heyecan uyandıracak bir hava yaratmakla meşgul olduğunu" iddia etmişti.¹⁰¹⁰ Sertel, Sovyetler'in talepleri konusunda havadislerin doğruluğunu tartışılmadığını ve Türk Milletinin doğru bilgilendirilmediğini iddia etmiş; "Zaten dikkate şayan olan nokta şudur ki, bu havadis, şimdiye kadar yalnız İngiliz kaynaklarından verilmiş ve bu müphem hava müphem surette yalnız üstadımız Hüseyin Cahit tarafından yaratılmıştır... Milleti bu işte ecnebi kaynaklardan gelen müphem haberlerin tesiri altında bırakmak doğru değildir." diyerek Sovyet taleplerinin doğru olmadığını vurgulamak istemişti. Fakat şu da muhakkak ki, Z. Sertel gibi bir entellektüelin

¹⁰⁰⁷ *Tasvir Gazetesi*.(1945).15, 16, 17 Ekim.

¹⁰⁰⁸ Ebüzziya, Ziyad.(1945). "Tan, Moskova İle İşbirliği Yapan, Kulağı Moskova'da Ağzı İstanbul'da Bir Gazetedir". *Tasvir Gazetesi*. 29 Haziran.

¹⁰⁰⁹ Yalçın, H. C.(1945). *Tanin Gazetesi*. 27 Haziran.

¹⁰¹⁰ Sertel, Zekeriya.(1945). *Tan Gazetesi*. 28 Haziran.

tarihi Rus isteklerinden ve o tarihlerde alenen talep edilen stratejik vatan topraklarından haberdar olmaması mümkün değildi.

Sabiha Sertel 5 Temmuz 1945 tarihinde, Tan Gazetesi'nde Görüşler isimli köşesinde “Milliyetçilik Ne Demektir?” başlıklı bir yazı dizisine başlamış ve kullandığı terminoloji ve üslûp ile Türk basınında yeni tartışmaların yaşanmasına zemin hazırlamıştı. Sertel bu yazı dizisinin ilkinde milliyetçiliğin gelişim evrelerini anlattıktan sonra 19. yüzyılın bir milliyetçilik yüzyılı olarak değerlendirmişti. Bu milliyetçiliğin iktisadi bir milliyetçilik olduğunu söyleyen Sertel, artık savaşların ne din ne de derebeyleri ve padişahlar namına yapılmadığını; savaşların sanayileşmiş devletlerin hammadde ve pazar arayışları doğrultusunda ortaya çıktığını ifade etmişti.

Sertel bu milliyetçiliğin gayesinin sanayi ve ticaret sermayesini himaye etmek olduğunu ve sanayileşmiş devletlerin bu gayeyi temin için tekelleşmeye gittiklerini ve liberalist milliyetçilik kavramının bu şekilde oluştuğunu izah etmişti. Sertel, bu kavramın tekelci, emperyalist ve savaşçı olduğunu da söyleyerek bu yönde bir milliyetçiliğin din, ırk ve milliyet farkı aramadığını iddia etmişti.¹⁰¹¹

Sabiha Sertel 6 Temmuz tarihli ikinci yazısında milliyetçiliği, “faşist”lerin bakış açısına göre yorumlamıştı. Buna göre “faşist”lerin milliyetçilik anlayışı, liberal iktisatçıların anladığı manadaki milliyetçilikten farklı olup, iktisatçı için “faşistler” tekeldir, emperyalisttir, savaşçıdır ve fazladan ırkçıdır. Ayrıca bu tanımlamaya göre faşistler bütün dünyayı kendi hakimiyet ve nüfuz alanı haline getirmek istemektedirler. Sabiha Sertel bu hususta, Almanya, İtalya ve Japonya'yı örnek göstermişti.

Bu devletlerin iktisadi milliyetçilik ile tanıştığında sömürgelerin, sanayileşmiş devletler arasında paylaştırılmış olmasından dolayı, paylaşımın tekrar gerçekleştirilmesi için yeni harplerin ortaya çıkmasına gayret gösterdiklerini yazmıştı.

İlk olarak Kayser Almanya'sı bu amaçla harekete geçtiğini ve İngiltere'nin Hindistan yolunu kapatmak istediğini, Almanya “şarka doğru” siyasetiyle tüm güney Avrupa'yı,

¹⁰¹¹Sertel, Sabiha.(1945).“Milliyetçilik Ne Demektir?”. *Tan Gazetesi*. 5 Temmuz, 1.

Fransa'yı istila etmek istediğini, Hitler'in de bu ideali ırkçı bir milliyetçilik anlayışı ile sürdürdüğünü, rakiplerini bertaraf ederek dünya üzerinde bir iktisadi nüfuz ve hakimiyet kurmaya çalıştığını anlatmıştı.

Sabiha Sertel, Nazizm ve Faşizm'in milliyetçi olduğunu, ancak bu milliyetçiliğin amacının gelişmiş Alman sanayisi için tüm dünyayı pazar haline getirmeye ve dünyayı iktisadi bir plan maarifetiyle teşkilatlandırmaya yönelik olduğunu ifade etmişti. Nazizmin ve Faşizmin ırkçı olduğunu da söyleyen Sertel; Nazizmin, üstün millet kabul ettiği Almanları her sahada diğer milletlerden üstün kılmak arzusunda olduğunu, bunun için de Yahudi düşmanlığını, ırk ve ecnebi düşmanlığını körüklediğini ifade etmişti.

Yazıda, sonuç olarak Nazi idaresiyle Almanya'da demokrasinin rafa kaldırıldığını, totaliter ve tek adamcı bir rejimin ortaya çıktığını ve rejime muhalif olanların susturulduğunu belirten Sertel; Nazizmin ve faşizmin takip ettiği milliyetçiliğini, "... İşte böyle ırkçı, geri, mütecaviz, süper imperialist bir milliyetçilikti." sözleriyle tanımlamıştı.¹⁰¹²

Yazı dizisinin 7 Temmuz 1945 tarihli üçüncü makalesinde ise milliyetçiliği sosyalist anlayışa göre tanımlamıştı. Sabiha Sertel, çeşitli sosyalist akımların üzerinde birleştiği milliyetçilik tanımını "...Millet ne üstün ve imtiyazlı bir sınıfın diğer sınıfları istismar edeceği bir topluluk, ne de istihsal mekanizmasını elinde tutan bir sınıfın menfaatine harplerde harcanacak bir kalabalıktır. Ferdin ferdi istismarı bu milliyetçiliğe sığmadığı gibi, kuvvetli bir devletin zayıf devletleri, sanayi itibarıyla geri kalmış milletleri istismarı da bu milliyetçiliğe sığmaz. Bu sebeptendir ki her nevi sosyalist, sömürgecilğe, istila harplerine muhaliftir. Harp ancak tedafüi mahiyette meşrurdur." şeklinde yapmıştı.

Milleti coğrafi ve etnografik sınırlar içinde birleşen sosyal fertlerin bir camiası olarak nitelendiren Sabiha Sertel, sosyalizmin bunlar arasında ırk, din, cins ve milliyet farkı aramadığını söylemiş; ayrıca sosyalizmin hakim bir sermaye ve sermayedar sınıfı tanımadığından üretim kaynaklarının tamamını ve üretim araçlarını milletin malı olarak değerlendirmişti. Sertel yazısının devamında sosyalizmin milliyetçilik ilkelerini sıralarken;

¹⁰¹²Sertel, Sabiha.(1945). "Milliyetçilik Ne Demektir?". *Tan Gazetesi*. 6 Temmuz, 1.

“Sosyalizmde gaye bir sermayedar sınıfını diğer sermayedarlara karşı himaye olmadığı için, milliyetçilik bütün halk kitlelerini istismarcı bir sınıfa ve istismarcı milletlere karşı müdafaasını tazammun eder. Bu sebeple anti-emperyalisttir. Tecavüzi harplerin, mali inhisarların, müstemlekeciliğin aleyhtarıdır, ırkçılığa, unsurlar arasında kin ve tefrika sokan mürteci, şoven milliyetçiliğe muhaliftir. Bunlara göre milleti sınıfsız bir cemiyette müşterek menfaat için müşterek istihsal yapan, sosyal fertlerin kolektif bir birliğidir. Milliyetçilik bu birliğin müdafaasıdır.” diyerek sıralamıştı.¹⁰¹³

Sertel, “Milliyetçilik Ne Demektir?” yazı dizisinin 8 Temmuz 1945 tarihli “Türk Milliyetçiliği” başlıklı yazısında ise Türk milliyetçiliğini değerlendirmiş, ne liberal iktisadi sistemi koruyan kapitalist-emperyalist devletlerin nasyonalizmi ne faşist milliyetçilik ne de sosyalist milliyetçiliği gibi olmadığını ve bunlardan farklı olduğunu yazmıştı. Sabiha Sertel'e göre bu farklılık; Türkiye'nin sömürge arayışında olmayışıyla ilgili idi. Türk milliyetçiliği emperyalizme karşı kendi milli varlığını müdafa endişesi duyduğunu, bunun için bir kurtuluş savaşı yapmış olan Türk milliyetçiliğinin anti-emperyalist olduğunu ifade etmişti. Türk milliyetçiliğinin etnik unsurlara bakışını da açıklayan Sertel; Türk anayasasının millet ve milliyet tarifinde ırk, cins, mezhep farkı tanımadığını dolayısıyla Türk milliyetçiliğinin üstün millet, imtiyazlı sınıf ve üstün ırk nazariyelerine dayanmadığını belirtmişti.¹⁰¹⁴

Sabiha Sertel yazısında, Almanya'da Nazi iktidarının kurulması ile birlikte Türkiye'deki milliyetçi çevrelerin Alman propagandasına maruz kaldığını iddia etmişti. Alman propagandasının amacının da Türk gençliğini faşizme, Türk halkını mihver devletleri hesabına kullanmak olduğunu söyleyen Sabiha Sertel, Turancı hareket ile ilgili de şunları kaleme almıştı: “...Turancılık iddialarıyla başlayan bu ırkçı milliyetçilik, Türk unsurları arasında bir kan milliyetçiliği aradı. Laz, Kürt, Çerkes, Arnavut diye bu memleketin öz evlatları bu milliyetçiliğin dışında addedildi. Bu dışarıdan gelen milliyetçilik üstün bir sınıfın, imtiyazlı bir sınıfın menfaatini, halk kitlelerinin menfaati üzerine müdafa etti, unsurlar arasına tefrika soktu. Faşist milliyetçiliğin müdafa ettiği mazi-perestlik, an'anecilik fikirleri kuvvet buldu; hatta dini irticaa el uzattı. Anayasanın laiklik prensibine karşı cephe aldı. Bu

¹⁰¹³Sertel, Sabiha.(1945).“Milliyetçilik Ne Demektir?”.*Tan Gazetesi*. 7 Temmuz, 1.

¹⁰¹⁴Sertel, Sabiha.(1945).“Milliyetçilik Ne Demektir?, Türk Milliyetçiliği”.*Tan Gazetesi*. 8 Temmuz.

an'aneciliğin dışında olan her türlü ileri ve inkılapçı düşüncelere karşı bu milliyetçilik maskesi altında hücumla geçti. İnkılapçılık, Türk inkılabının esası, anayasanın prensipleri içinde olduğu halde, inkılapçılığı adeta bir kızıl ihtilal diye yargıladı ve kenara bıraktı."

Sabiha Sertel'in 5 Temmuz 1945 tarihinde yayınlamaya başladığı "Milliyetçilik Ne Demektir?" başlıklı bu yazı dizisi, Tasvir Gazetesi'nin tepkisini çekmiş ve gazetede Sabiha Sertel'i eleştiren yazılar yayınlanmıştı.

Sabiha Sertel, Tasvir Gazetesi'nin eleştirilerine 12 Temmuz 1945 tarihli Tan Gazetesinde cevap vermişti. Tasvir Gazetesi'ni, milliyetçilik maskesi altında faşizm propagandası yapmakla suçlayan Sabiha Sertel; Tasvir ile Tan Gazetelerinin milliyetçilik anlayışlarının taban tabana zıt olduğunu vurgulamıştı. Sertel bu hususta; "... Çünkü onun milliyetçiliği, nazist Almanya'nın müdafaa ettiği ırkçı, emperyalist, harpçi milliyetçiliktir. Onun istediği milliyetçilik Türk unsurları arasına tefrika sokan, Türkiye'yi Almanya'nın bir peyki yapmağa mütemayıl olan milliyetçiliktir." demişti. Sertel bu iddiasını ispat etmek için de Tasvir Gazetesi'nin yayınlarından da küçük bir derleme yaparak köşesinde yayınlamıştı. Tasvir Gazetesi'nden alıntılanan ilgili yazılarda gazetenin kendisini faşist bir çizgide tanımladığı ve Nazi Almanya'sını desteklediğini iddia etmişti.¹⁰¹⁵

Tan ile "faşist" olarak niteledikleri gazeteler arasında yaşanan tartışmanın konusu yön değiştirmiş ve Türkiye'deki mevcut rejim ve yönetim şekli üzerinde yoğunlaşmaya başlamıştı. Sabiha Sertel 3 Ağustos 1945 tarihli "Kanaat Buhranı-Oportünizm" başlıklı yazısında İngiltere'deki Hükûmet değişikliğinin Türk basınında yeni bir takım yorumların yapılmasına neden olduğunu anlatmıştır. Buna göre, harp döneminde Nazilerin güçlü olmasının da etkisiyle, Türk rejiminin bir Nazi rejimi olduğunu; hatta Hitlerin bu rejimden çok dersler aldığını söyleyen kimselerin bulunduğunu, bunların Nazi Almanya'sının yıkılmasından sonra da demokrat bir kimliğe büründüklerini yazmıştı. Bu kimselerin kısa sürede renk değiştirerek Churchill'i savunan bir çizgiye kaydıklarını; hatta Churchill kendisini nasyonalist olarak tanımladığında buna çok sevindiklerini de kaydetmişti. Ancak Churchill, iktidarı sosyalist bir partiye kaptırınca, kadronun bu sefer de Sosyalist bir hüviyete

¹⁰¹⁵Sertel, Sabiha.(1945). *Tan Gazetesi*. 12 Temmuz. 1, 2.

büründüğünü yazmıştır ki, faşizmden demokrasiğe; demokratlıktan da sosyalizme geçişin oportünizm olduğunu hatırlatmıştı.¹⁰¹⁶

Tan-Vakit tartışmalarına Aziz Nesin de katılmış ve Peyami Safa'yı hicveden bir yazı kaleme almıştı. Nesin, “Modern Bir Şövalye” başlıklı yazısında Peyami Safa'yı, “yanar döner” ve “bir dediği bir dediğini tutmayan” bir kimse olarak tarif etmişti. Aziz Nesin, “Peyami Safa, tepeden tırnağa zırh içinde yeniden bir şövalye rolüne çıktı. Her ne kadar o bir ortaçağ şövalyesi olmasa da hürriyet, Donkişot’unun saldırdığı değirmen değildir.” benzetmesiyle P. Safa’nın “ilerici” ve “sosyalist” değerlere saldırdığını ima etmişti.¹⁰¹⁷

Sabiha Sertel de 12 Ağustos 1945 tarihinde Peyami Safa'yı eleştiren bir yazı kaleme almış, “ Her Milliyetçi Sosyalist midir?” başlıklı yazısında, Peyami Safa'nın nasıl bir milliyetçilik anlayışına sahip olduğu üzerine kafa yormuştu. Sertel, Peyami Safa'nın milliyetçilik anlayışının Nazi taraftarı faşist bir milliyetçilik olduğunu söylemiş ve bunun delili olarak Çınaraltı Dergisi'nin 30 Ağustos 1941 tarihli nüshasında yayınlanan yazısını göstermişti. Safa’nın bu yazısında, “I. Dünya Harbi'nin sonundan itibaren Avrupa'nın herhangi bir noktasında cereyan eden harpler, ihtilal hareketleri, politika ve ideoloji çarpışmalarında hep milliyet fikrinin kazandığını” yazmasından dolayı O’nu tenkid eden Sertel; Türk İstiklal Harbi ile İtalya’da iş başına gelen milliyetçileri ve Almanya’da Nazi idaresinin yayılmacı hareketlerini aynı çerçevede değerlendirdiği için Safa’nın faşist bir milliyetçilik anlayışını benimsediği sonucunu çıkartmıştı.

Sabiha Sertel'in Peyami Safa hakkında referans aldığı bir diğer yazı ise Tasvir Gazetesi'nde 19 Haziran 1942 tarihinde yayınlanan yazısı idi. Safa bu yazısında; “... davanın erbab elleri titretecek kadar ağır olduğunu biliyorum. Ağır fakat onun milliyetçi ellerden ziyade Türkçülük davasının düşmanlarını titreteceği günün uzak olmadığını da biliyorum. Bu imanda yetmiş iki buçuk milletin biraderleriyle değil, iki kıtayı dolduran bütün Türk kardeşlerle beraberiz” demişti. Sabiha Sertel ise bu cümlelerden hareketle Peyami Safa'nın “iki kıtadaki Türkler” ile bir emperyalizm davasında beraber olduğunu iddia etmiştir ki, Safa’nın buradaki düşüncesi emperyalist bir düşünce olmaktan çok Rus emperyalizmi

¹⁰¹⁶Sertel, Sabiha.(1945).“Kanaat Buhranı-Oportünizm”. *Tan Gazetesi*. 3 Ağustos, 1, 2.

¹⁰¹⁷Nesin, Aziz.(1945).“Modern Bir Şövalye”. *Tan Gazetesi*. 12 Ağustos.

altında tutsak olan Türklerin hürriyetine kavuşturulması fikri olsa gerektir. Atatürk'ün inkılaplarının sonuçlarını değerlendirdiği yazılarında “şark memleketlerindeki istiklal mücadeleleri”ne ilham kaynağı olduğunu vurgulayan Sertel'in bu tespitleri; her nedense Rus işgali altındaki Türkistan coğrafyasına uğramamıştır. Her halde, büyük bir imanla sahip çıktığı Bolşevik inancı, bu gerçeği görememesine neden olmuştu.¹⁰¹⁸

Peyami Safa, Tasvir-i Efkar Gazetesi'ndeki “Bayan Sertel İnkılabı Hakaret Ediyor” başlıklı yazısında, Sertel'in “faşist” çevrelerin Hükûmet tarafından himaye edildikleri yönündeki iddialarına cevap vermiş, Sabiha Sertel de 14 Ağustos 1945 tarihli “Himaye Gören Kimlerdir” başlıklı yazısında Peyami Safa ile başlayan tartışmasını sürdürmüştü. Sertel, faşizmin memlekete Türkçülük ve milliyetçilik adı altında sokulduğunu ve bu hareketin beynelmilel faşizmin bütün metodlarının memlekette tatbik ettiğini iddia etmişti. Sertel'in iddialarına göre, bu çevreler II. Dünya harbinden önce Türkiye'nin Almanya'ya uygun bir politika takip etmesi gerektiğini savunmuşlar, İngiltere ile ittifak kurmasına mani olmaya çalışmışlardı. Harp döneminde ise Türkiye'nin Alman yanlısı olacak şekilde tarafsız kalmasını savunmuşlardı. Bu kimseler milliyetçilik, Türkçülük ve ırkçılık davasını ortaya atarak, halkı milli bir davayı takip ettiklerine inandırmışlar ve bu yolla faşizm ve Nazi Almanya'sına karşı bir sempatinin oluşmasını sağlamışlardı. Sabiha Sertel, bu çevreleri, “faşizmin en birinci metodu”nu takip ederek demokrasiye ve solculara karşı bir mücadele başlatmakla suçlamıştı.

Sabiha Sertel, “sosyalist hissiyatı” ile harp yıllarında yaşanan dış politika değişikliğine paralel olarak yaşanan Türkçülük-Turancılık Davası'na da atıfta bulunmuş, “faşist” çevrelerin beş on kurban vermek suretiyle işin içinden sıyrıldıklarını, buna karşın anti-faşist yayın yapan gazete ve dergilerin susturulduğunu ve sol grupların baskı altında tutulduğunu söylemişti.

Peyami Safa'nın, kendi kitabı(S. Sertel'in tercüme ettiği kitap) üzerinden verdiği örneğin de yanlış olduğunu belirten Sabiha Sertel, İngilizceden Türkçe'ye çevirdiği kitabın Engels'e değil, August Bell'e ait olduğunu ve Hakkı Tarık Us'un ortağı bulunduğu Dün ve Yarın Neşriyat tarafından basıldığını söylemiş ve kitabının polis tarafından toplattırıldığını

¹⁰¹⁸Sertel, Sabiha.(1945). “Her Milliyetçi Sosyalist midir?”. *Tan Gazetesi*. 12 Ağustos.

anlatmıştı. Faşizme karşı demokrasi mücadelesi verdiğini, bu mücadelesi sebebiyle sürekli baskı gördüğünü ve hatta yazma hürriyetinin engellendiğini iddia eden Sertel; Peyami Safa'ya karşı sert bir üslup ile şunları söylemişti:¹⁰¹⁹“Faşist Peyami'nin 'Bayan Sertel İnkılabı Hakaret Ediyor' diye açık jurnalla savcıya müracaatı ise hala bu zihniyetin memlekette nasıl bir şiddetle hüküm sürdüğünün en açık vesikasıdır.”

Sabiha Sertel, 21 Ağustos 1945 tarihinde, “Bozguncu Peyami Safa'nın Ta Kendisidir” başlıklı yazısında, Peyami Safa'nın 16 Ağustos 1945 tarihli yazısına bir cevap vermişti. Sabiha Sertel, tüm dünyadaki Türklerin saadetine derin bir gönül bağı ile bağlı olduklarını; ancak bu gönül bağının ne siyasi ne ırki ne de coğrafi olmadığını belirterek, Peyami Safa'nın bahsettiği şekilde bir alakanın “Nazi Irkçılığı” olduğunu söyleyip önceki yazılarında ifade ettiği Bolşevik gönül bağına ortaya koymuştu.

Sabiha Sertel'e göre, Türkçülük davasına yön veren isimler, başlangıçta kendilerini etkileyen Orta Asya kaynaklı Türkçülüğü bir süre sonra kenara itmiştir. Hatta Atatürk, bu konuda önemli isimlerden birisi olan Resul-zade Emin'i memleketten kovmuştur.

Peyami Safa'nın kendilerini bozgunculukla suçlaması karşısında ise Sabiha Sertel, Peyami Safa'yı Türk İnkılabına ihanet etmekle ve Nazist, faşist bir nizamın bekçisi olmakla suçlamıştı.¹⁰²⁰

Tan Gazetesi'nden Ertuğrul Şevket de tartışmalara taraf olmuş ve “Peyami'yi Müdafaa Etmek İstiyorum” başlıklı yazısında, Peyami Safa'yı “faşist” olmakla suçlamış; ayrıca Peyami Safa'nın ne yaptığını bilmeyen ve mazur görülmesi gereken biri olduğunu iddia etmişti.¹⁰²¹

Akşam, Tanin ve Tan Gazeteleri arasında başlayan tartışmada Tan Gazetesine karşı adeta bir cephe oluşturulmuştu. Tan Gazetesinde savunulan düşüncelere karşı, diğer gazeteler benzer bir yaklaşımla Tan'ı Sovyet yanlısı bir politik düşüncenin propagandasını yapmakla itham etmişlerdi.

¹⁰¹⁹Sertel, Sabiha.(1945).“Himaye Gören Kimlerdir?”. *Tan Gazetesi*.16 Ağustos.

¹⁰²⁰Sertel, Sabiha.(1945).“Bozguncu Peyami Safa'nın TA Kendisidir”. *Tan Gazetesi*. 21 Ağustos.

¹⁰²¹Ertuğrul Şevket, “Peyami'yi Müdafaa Etmek İstiyorum”. *Tan Gazetesi*. 29 Ağustos.

Sabiha Sertel, 1 Eylül 1945 tarihinde, basında kendisi ile ilgili yapılan eleştirilere cevap vermek üzere “Bayan Sertel Sünni midir, Şii midir?” başlıklı bir yazı yazmıştır. Sertel, Hüseyin Cahit Yalçın'ın kendisine Sovyet Rusya'da demokrasinin var olup olmadığına yönelik bir soru sorduğunu belirtmiş ve; “Sovyet Rusya'da demokrasi var mı, yok mu? Beni hiç alakadar etmez. Bay Yalçın, Türkiye'de demokrasi var mı, yok mu? Siz bana onu söyleyin” demiştir.

Necmeddin Sadak'ın kendisine “Sünni misin, Şii misin? diye sorduğunu söyleyen Sertel, Sadak'a cevaben ise şunları söylemiştir;” Bay Sadak lütfen söyler misiniz, siz nesiniz? Biriniz diktatörlüğü müdafaa edersiniz, biriniz Kemalistsiniz. Biriniz Bevin'ci sosyalistsiniz. Ben sizin ne olduğunuzu anlayayım ki sizin huzurunuzda nasıl konuşulacağını bileyim... Bu yazarlar müsterih olsunlar; ben ne Sünniyim, ne de Şii. Ne de Tan Gazetesi komünist.” Sabiha Sertel, henüz memlekette demokrasi inkılabının gerçekleşmediğini bu yüzden böyle bir memlekette ne sosyalizmin ne de başka bir ideolojinin temel tutacağına inanmadığını söylemiştir.¹⁰²²

Orhon da irtica konusuna dahil olmuş ve “Din propagandası yapan dervişler gibi tekkesini Babıali Caddesine kurmuş, mezhebini gizli gizli etrafa yaymaya çalışmada. Devleti yıkmaya, halkı ayaklandırmaya, ıztırapları, kinleri gıcıklamağa çalışıyor. O dervişlerden daha az müteassıp değil, kendinden olmayanları kılıçtan geçirmeğe hazırlıyor” diye yazmış ve Sabiha Sertel için “irtica yanlısı derviş” benzetmesi yapmıştı.¹⁰²³

Tan Gazetesi üzerinde kara bulutların dolaşmasına neden olan olaylardan biri de Moskova'da çıkan Pravda Gazetesi'nin Türkiye ve Türk basını aleyhine yaptığı yayınlarda Tan Gazetesi'ni diğer gazetelerden farklı bir yere koyması ve Tan'ın mağdur edilmesiyle ilgili bir değerlendirme yapmasıyla yaşanmıştı. Nitekim Pravda, Tan Gazetesi'ni “hakikati gören ve Ruslara karşı yapılan haksız hücumlara göğüs geren tek gazete” olarak değerlendirmiş, Tanin, Vakıf ve Tasvir gazeteleri de buradan hareketle Tan'ı Sovyet yanlısı bir gazete olarak hedef haline getirmişlerdi.¹⁰²⁴

¹⁰²²Sertel, Sabiha.(1945).“Bayan Sertel Sünnü midir, Şii midir?”. *Tan Gazetesi*. 1 Eylül.

¹⁰²³Orhon, Orhan Seyfi.(1945). *Tasvir Gazetesi*. 4 Eylül.

¹⁰²⁴Ebüzziya, Ziyad .(1945).“Pravda'nın Hezeyanları”. *Tasvir Gazetesi*. 28 Eylül.

16 Ekim 1945'te Sabiha Sertel, bu cepheye Tan Gazetesinde "Mes'ud Faşistler" başlığıyla bir cevap yazmış ve " Dünyanın her tarafında hürriyetçi bütün unsurlar faşizme karşı birleşmişlerdir. Dünyanın her tarafında faşistler tasfiye edilmektedir. Fakat Türkiye'deki faşistler, harp içinde olduğu gibi şimdi de bülbül gibi ötmektedirler. Bunlara göre Türkiye'de daha geniş demokrasiye geçilmesini isteyenler haindirler. Çünkü faşizm, her nevi sol görüşün düşmanıdır. Çünkü faşistler ekalliyetlerin, yabancı ırkların düşmanıdır. Bu görüşü dün olduğu gibi bugün de serbestçe müdafaa edenlerin rahat ve mes'ut yaşadıkları yer olarak yalnız Arjantin, Portekiz, İspanya ve Türkiye kalmıştır. Bütün dünyada faşistler tasfiye edildiği halde bizdekiler hürriyetçi, ileri fikirli bütün unsurlara diledikleri gibi saldırmaktadırlar. Mes'ut faşistler." diyerek olaylara "at gözlüğü" ile bakmaya devam etmiş ve tartışmaları daha da alevlendirmişti.¹⁰²⁵

Necmeddin Sadak imzasıyla 19 Ekim 1945'te de aynı seriye devam etmiş ve Sabiha Sertel'in bu yazısına "Türkiye'de Faşist Yoktur. Memlekette Hürriyet Var" diyerek Sertel'in görüşlerindeki sakatlığı izah etmişti.

S. Sertel'den cevap gecikmemişti. 20 Ekim 1945'te Sabiha Sertel, "Türkiye'de Faşist Yoktur" yazısına şu şekilde karşılık vermişti. "Son günlerde hükûmet gazetelerinin ve muharrirlerinin kuvvetle müdafaa ettikleri dava: "Türkiye'de faşist yoktur" iddiasıdır. Görünen köy, kılavuz istemez. Türkiye'de faşist yoktur. Çünkü faşizm, şimdi demokrasi maskesini takmıştır. Türkiye'de faşist yoktur. Çünkü faşizmin adı demokrasidir. Demokrasi o kadar beynelmilel bir maskedir ki, bunu yüzünüze geçirdiniz mi, totaliter umdeleri müdafaa edebilirsiniz. Hele Halk Partisi gibi bir müdafiiiniz olduktan sonra hiç korkmayınız. Hürriyetiniz emniyettedir." diyerek Türkiye'de ırkçılığın demokrasi maskesiyle gizlendiğini ve uygulanan sistem içinde faşizmin yaşatıldığını savunmuştu.

21 Ekim 1945'te tartışmaya Hüseyin Cahit Yalçın da katılmış ve birkaç gün süren yazı dizisi kaleme almıştı. Yalçın, Tanin Gazetesi'ndeki "Türkiye'de Faşistlik Davası Üzerinde" başlıklı yazısında, Sabiha Sertel'in faşist tanımının Sovyet Rusya ile aynı manada olduğunu söylemiş ve bu eleştirisini liberal bir çerçevede yaptığını belirtmişti. Hüseyin Cahit Yalçın'a

¹⁰²⁵Sertel, Sabiha.(1945). "Mes'ud Faşistler". *Tan Gazetesi*. 16 Ekim.

göre, Faşistlik kavramı, daha önceleri Mussollini rejimi ile açıklanırken içinde bulundukları dönemde farklı bir manada tartışılmaya başlanmıştı. Sovyet Rusya, kendilerine muhalif olan herkesi faşistlikle suçlamakta idi. Hüseyin Cahit Yalçın faşistliğin Sovyet Rusya'nın dayattığı değerlere muhalif olmakla açıklanması durumunda, Türkiye'de faşist varlığının kabul edilemesi gerektiğini, kendisinin ve hatta bütün Türklerin faşist olduğunu ifade etmiş, faşistliğin bu manası ile Türkiye için tasfiyesinin değil kuvvetlendirilmesinin gerekli olduğunu söylemişti. Yalçın, Sovyetler Birliği'nin faşistlik ve hürriyet tanımlaması hususunda ise şunları söylemiştir; “Türkiye Moskovanın anladığı manada hürriyete yabancısıdır. Türkiye Moskova’nın taraftar olduğu Demokrasinin bir zulüm ve istibdat rejiminden başka bir şey olmadığına iman eder.” Yalçın yazsının sonunda ise faşistlik kavramını bir batılının anlayacağı manada rehber edineceğini ve faşistlik iddiasını buna göre inceleyeceğini belirtmişti.¹⁰²⁶

Hüseyin Cahit Yalçın, Sabiha Sertel'e cevaben 22 Ekim 1945 tarihinde bir yazı daha kaleme almıştı. Yalçın bu yazısında, Sabiha Sertel'in 1933'ten itibaren Türkiye'de faşist propagandası yapıldığı ve buna göz yumulduğu iddiası üzerine, Türkiye'nin takip ettiği politikanın ırkçı bir mahiyet taşıyıp taşımadığı yönünde bir değerlendirme yapmıştı. Yalçın bu değerlendirmesinde, Sabiha Sertel'in ırkçılık ve faşistlik tanımının Türkçülük cereyanının mahiyeti ile alakalı olmadığını anlatmıştı.

Hüseyin Cahit Yalçın, Türkçülük cereyanının köklerini II. Meşrutiyet döneminde aramanın lazım geldiğini ve bu cereyanın memlekete yerleşmesinde kendi dahlinin de bulunduğunu belirtmiş ve Türkiye'de Türkçülük cereyanının nasıl ve hangi şartlar altında etkinlik kazandığını izah etmişti. Buna göre, “II. Meşrutiyetin ilanını amaç edinmiş olan İttihatçılar başlangıçta Osmanlılık fikrine bağlı idiler. Gayrimüslim unsurların hürriyet ve eşitlik içinde Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşayabileceklerini düşünmekteydiler. Ancak gayrimüslim unsurlar bu eşitlik ve hürriyeti Türk'ten kopmak ve Türk'ün vatanını bölmek için kullandılar. Bu şartlar altında Türk'ün “yaşama sevk i tabiisinden” Türkçülük cereyanı doğmuştur. Türkçüler fikri anlamda Avrupa'daki ırkçılardan ise farklı bir çizgide hareket etmişlerdir. Türk ırkının üstünlüğü ya da Türk ırkının dünyayı zaptetmesi gibi bir

¹⁰²⁶Yalçın, H. C.(1945). “Türkiye'de Faşistlik Davası Üzerine”. *Tanin Gazetesi*. 21 Ekim.

idealleri olmamıştır. Bu yönü ile Türkçülük batılı anlamda ırkçılık kavramı ile aynı değil, kültürel manada hedefleri olan bir harekettir. Türkiye'nin, Türk olmayan unsurlara yönelik farklı bir uygulama içinde olmasının nedeni ise Osmanlı Devlet'nin parçalanma sürecinde yaşananlarla alakalıdır ve sulh şartları oturduğunda bir düzelme yaşanacaktır.” diyerek yaşananların ırkçılık kışkırtmasıyla değil tarihin tabii seyri içinde cereyan eden gelişmeler olduğunu vurgulamıştı.¹⁰²⁷

Hüseyin Cahit Yalçın Tanin Gazetesi'ndeki 23 Ekim 1945 tarihli “Faşistliği Mahvetmek İçin Yapılan Mücadele” başlıklı yazısında, Nazi Almanyası'nın, diğer batılı devletlerin menfaatlerine zarar verene kadar bu devletlerce hoş karşılandığını, hatta Sovyet Rusya'nın Nazi Almanyası ile ittifak anlaşması imzalayarak bir “balayı” dönemi yaşadığını anlatmıştı. Yalçın'a göre, Almanyası'nın elindekilerle yetinmeyerek Polonya'yı işgal etmesi ile birlikte şartlar değişmiş ve daha önce hudutları içinde gerçekleştirdiği eylemler nedeni ile Nazi rejimi bir tehdit olarak tanımlanmamıştı. Nazi rejimi Almanların diğer batılı rejimlerin menfaatlerini tehdide başlayınca bu rejimi ezmek için bir ittifak sistemi ortaya çıktığını anlatmıştı.

Hüseyin Cahit Yalçın, Türkiye'de faşistlerin bulunduğu tartışması ile ilgili olarak ise şu cümleler ile cevap vermişti; “Moskofların Türkiye'de Faşistlik bulunduğunu iddia etmelerine, Hükûmetin Faşist olduğundan şikayette bulunmalarına, Türkiye'de Faşistliğin ortadan kaldırılmasını istemelerine akıl erdiririm. Çünkü bu, onların fikrinde, Türkiye'yi, tefrikaya düşürecek zayıflatacak, Moskoflar için kolay bir av haline getirecek ve Türkiye'de Bolşevik 'dostu' bir Hükûmet hazırlayacak bir harp hilesidir, bir beşinci kol parolasıdır. Onların, mütearrız ve mütaassıp bir Moskof sıfatıyla, bu tedbire başvurmaları tabiidir. Fakat içimizden, kendi ruhumuzdan ve kanımızdan bir vatandaşın, aynı sözleri bir papağan gibi tekrar etmek suretiyle, bu emperyalist Bolşevik propagandasına, istemeyerek ve farkında olmayarak, yardım ettiğini görürsek nasıl yüreğimiz yanmaz?”

Hüseyin Cahit Yalçın, 24 Ekim 1945 tarihinde, “Türkiye'den Kaldırılması İstenilen Faşistlik” başlıklı yazısıyla da aynı konuyu işlemeye devam etmişti.¹⁰²⁸ Yalçın, harbin

¹⁰²⁷Yalçın, H. C.(1945). “Bizde Türkçülük ve Irkçılık” . *Tanin Gazetesi*. 22 Ekim.

¹⁰²⁸Yalçın, H. C.(1945). “Türkiye'den Kaldırılması İstenilen Faşistlik” . *Tanin Gazetesi*. 24 Ekim.

sonucunun belli olmadığı zamanlarda, memlekette Almanlar lehine bir takım cereyanların bulunduğu fark edildiğini ve Türkiye'nin de bu hareketlerin farkında olduğunu söyleyerek; “ Bulgarlar gibi darağaçları kurarak, halk mahkemeleri teşkil ederek, harp içinde Almanya lehinde söz söylemiş, yazı yazmış olanları üstünkörü bir soruşturma üzerine hemen sallandırılalım mı?” demişti.

Hüseyin Cahit Yalçın, “liberal” ve fertlerin haklarına saygılı bir insan olarak, müsaadekarlığı birinci vazife olarak kabul etmek gerektiğini belirtmiş ve mevcut kanunlara aykırı hareket etmiş insanlara kanuni cezalar verilmesi gerektiğini söylemişti. Yalçın bu noktada herhangi bir sebeple Almanya'ya ajanlık yapmış kimseler ile Alman taraftarlığı yapmış kimselerin birbirlerinden ayrılması gerektiğini, Alman taraftarı olan kimselerin kanuni bir suç işlemediklerini savunmuştu.

Hüseyin Cahit Yalçın, Sabiha Sertel'e hitaben ise şunları söylemişti; “Şimdi Muhterem Bayan Sertele sorarım, istediği nedir? Bizde Faşistliğin ezilmesi davasında takip ettiği gaye Türk kanunlarına mugayir olarak Almanlara ajanlık etmiş olanların tedibi ise evet, kendisi ile beraberim. Fakat harb içinde onun da benim de daha birçok arkadaşların da müdafaa etmiş olduğumuz kanaatlere uymayan kanaatlere taraftar görünmüş olanların kanunsuz, keyfi cezalara çarptırılmasını istiyorsa, hayır. Şahsi düşmanlarım da olsalar ben onların müdafiiyim. Çünkü kurtarıcı hürriyet, bilaistisna her vatandaş için hürriyet, kanun dairesinde hürriyet bunu icap eder.”

Sertellerin başlatmış olduğu tartışma, İsmet İnönü'nün 1 Kasım 1945 tarihinde TBMM'nin açılışı münasebetiyle yaptığı konuşmada Türkiye'nin çok partili siyasi hayata geçeceğinin sinyalini vermesi ile Kasım ayının ortalarına kadar istikamet değiştirmişti.

Sabiha Sertel, daha önce kendisini mürteci olarak niteleyen köşe yazarlarını hedef alarak 15 Kasım 1945'te “Mürteci Kime Derler” başlıklı bir yazı kaleme almış ve “Halk Partisi rotasını faşist sistemine, garbın muhafazakar unsurlarıyla birleşmeğe çevirdikten sonra faşist fikriyatında karar kıldı. Dünyanın geçirmekte olduğu inkılabı arkasını çevirdi. Daha ileri bir cemiyetin mümessillerini mahbeslere, menfalara sürdü. Kendisi muhafazakar ve mürteci cephede yer aldı. Bugün Halk Partisi, fikri irticain mümessili olarak sağında yalnız

dini irtica, solunda inkılapçı cereyanları görmektedir. Bugün mürteci denince, Vahdeti'yi, medreseyi düşünmeğe ne lüzum var. O kafile artık geride kaldı. Bugün fikri irticain mümessilleri, “bizden başka kimse yoktur” diye bağırıyolar.” diye yazarak kendilerinin dışında kalan diğer gazeteleri ve yazarlarını mürteci olarak vasıflandırmıştı.

Sabiha Sertel'in bu yazısına 18 Kasım 1945 tarihli Akşam Gazetesi'nden “Demokrat” imzasıyla cevap verilmişti. “İkinci Derviş Vahdeti” başlığıyla yazılan yazıda “Yalnızca Türkiye düşmanı Moskof radyosuna ve bir de Sabiha Sertel'e göre Türkiye mürtecidir !” diyerek bu tartışmalara dahil olmuş ve “Bizce Hazreti Sabiha, Derviş Vahdeti'nin zihniyet bakımından ta kendisidir. Şeriatçı Derviş Vahdeti, kara irtica uğruna kılıç çekmiş, Bolşevik müridesi Derviş Sabiha, Kızıl din uğruna kaleme sarılmış, Moskova cezbese içinde gözleri dönmüş- kendi tabiriyle- tepiniyor, çırpınıyor: Haroşa Kızıl ihtilal! Bu zavallıların ikisi de mahiyet ve zihniyet itibarıyla aynı kötü zehirli taassubun kahramanlarıdır. ” diyerek taassup ve irticain rengi olmadığını kaleme almıştı.¹⁰²⁹

Akşam Gazetesi de 22 Kasım 1945 tarihli sayısında “Moskova'nın İcat Ettiği İthamları Kullanan Bayan Sabiha'nın İsteddiği Sadece Komünistliktir” başlığıyla kalem savaşlarına dahil olmuştu.¹⁰³⁰

Tan Gazetesi'nin basılması ve kullanılamaz hale gelmesine yol açan olaylara doğru hızlı bir süreç başlamış ve bu yönde gazeteler de Tan'a olan hiddetlerini artan bir şiddette sütunlarına taşımaya devam etmişlerdi. Nitekim Tasvir Gazetesi, 2 Aralık 1945 tarihli yazısında Sertellere yönelik tepkiyi oldukça sertleştirmişti. Tasvir Gazetesi, Sertelleri kastederek, Türk gençliğini vatana ihanet edenlere karşı vatan müdafaasına çağırıyordu.¹⁰³¹

2 Aralık tarihli Akşam'da “Demokrat” imzasıyla yer alan “Kızıl Yapraklar Açarken” başlıklı başyazıda ise Görüşler'e yazacak isimlerden bazılarının çekildiği, Sertellerin yalnız kaldığı şöyle belirtilmişti:

¹⁰²⁹Demokrat.(1945).“İkinci Derviş Vahdeti”. *Akşam Gazetesi*. 18 Kasım.

¹⁰³⁰*Akşam Gazetesi*.(1945).“Moskova'nın İcat Ettiği İthamları Kullanan Bayan Sabiha'nın İsteddiği Sadece Komünistliktir”. 22 Kasım.

¹⁰³¹*Tasvir Gazetesi*.(1945). 2 Aralık.

“Aziz bayana göre Cumhuriyet Halk Partisi Abdülhamid’in zulüm, istibdat devrini yaşıyor. (...) Memlekette Abdülhamid devrinin yaşadığı, hürriyet ve adalet olmadığı Bayan Sabiha ile komünist arkadaşlarının diledikleri gibi gazeteler ve mecmualar çıkararak bu zalim Hükûmet’e hergün ağız dolusu küfürler savurup serbest dolaşmalarından belli. Bir de Sovyet Rusya cennetine gidin de hürriyeti, saadeti görün.”

Yazıda, ayrıca “Moskova radyosu, Bayan Sabiha ve ötekiler boşuna yırtınıyorlar. Bu milletin bünyesi çok demokrattır, fakat komünistliğe elverişli değildir” denilmekte idi.¹⁰³²

3 Aralık 1945 tarihli sayısında ise Görüşler Dergisi'ne yönelik bir haber yapmış, bu haber sonrasında gençler, Görüşler Dergisi'nin afişlerini yırtmış, bir kısmının üzerine de “Komünist mecmuasıdır. Okumayın” diye yazdıkları idda edilmişti. Gazete, “Gelincik kırmızısı renkte elbise giymiş eli kızıl bayraklı hanımefendi” olarak tasvir ettiği Sabiha Sertel'e Moskova'yı işaret ederek; “...söylediklerinin hepsini, pek beğendiğin kızıl demokrasinin anayasasında bol bol bulursun.” demişti.¹⁰³³

Aynı gün, Tanin Gazetesinde çıkan imzasız ve “Uyan Ey Ehl-i Vatan” başlıklı bir makale yayınlamıştı. Yalçın'a ait olduğu söylenen bu makalede “bir vatan cephesine” gerek duyduğu belirtilmekte idi. “Büyük Vatansever Namık Kemal’in sesi bugünün parolasıdır: Kalkın Ey Ehli Vatan, mücadele başlıyor ve başlamak lazım. Çünkü en özgün ve insafsız bir propagandanın, Türk vatandaşlarının ruhuna her gün en yakın, yeis verici, ümit kırıcı bir propaganda zehirini dökmesine müsaade edemeyiz. Bir vatan sahibi olmak, bu vatanın içinde hür ve müstakil yaşamak isteyen her Türk bu propagandaya karşı koymaya mecburdur” diye bitirmişti.¹⁰³⁴

Sabiha Sertel, olaklardan habersiz, 4 Aralık günü için yazdığı makalesinin başlığını “Gazeteden Değil, Kamuoyundan Korkmalı” adını vermişti. İstanbul CHP Başkanının Hükûmet gazetecilerini davet ederek bir toplantı yaptığı ve muhalif gazetelerle mücadeleye

¹⁰³²Demokrat.(1945). “Kızıl Yapraklar Açarken”. *Akşam Gazetesi*. 2 Aralık.

¹⁰³³Tasvir Gazetesi 3 Aralık.

¹⁰³⁴Yalçın, H. C.(1945). “Uyan Ey Ehl-i Vatan”. *Tanin Gazetesi*. 3 Aralık.

devam tavsiyesinde bulunduğu anlatılmakta idi. Sertel, yaptıkları muhalefetten iktidar mevkiinde bulunan bir partinin ne kadar korktuğunu ileri sürmüştü.¹⁰³⁵

Tan Matbaası baskınının yaşandığı 4 Aralık 1945 günü de basında, Sertellerin Tan Gazetesi ve diğer yayınları hakkında yazılar çıkmıştı. Bunlardan birisi, Asım Us'un Vakit Gazetesi'nde "Maskeler Düştü" başlığı ile yazmış olduğu yazıdır.¹⁰³⁶ Asım Us yazısında, "Biz komünist değiliz. Biz Bolşevik değiliz. Biz kızıl diktatörlük değil, memlekette garp demokrasisinin kurulmasını istiyoruz" diyenlerin maskelerinin düştüğünü ve amaçlarının memlekete komünizmi hakim kılmak olduğunu anlaşıldığını söylemiştir.

Asım Us, yazısında Görüşler Dergisi'nde yayınlanan "Mavzer konuşuyor!..." başlıklı şiire de değinmiş ve bu şiiri "Türk gençliğinin saf dimağı içerisine memlekette nizamı parçalamak için yerleştirilen atom bombası" olarak nitelendirmiştir. Asım Us, Sabiha Sertel'in yazılarında "hürriyet" kavramına değinmesi ile ilgili "Görüşler dergisinde Sabiha Zekeriya Sertel'in 'Hürriyet' isteyen bir yazısı var. 'Mavzer konuşuyor' şiiri gösteriyor ki bunlar 'mavzer ile konuşmak hürriyeti' istiyorlar. 'Tan'cılar, 'Yeni Dünyacı'lar vatan düşmanlığı hürriyeti istiyorlar. Millet düşmanlığı hürriyeti istiyorlar. Bu itibarla her zamandan fazla milletçe uyanık olmağa ihtiyaç vardır." diyerek sol anlayışın istediği demokrasi hakkında ipuçları vermişti.

4 Aralık 1945 tarihinde yayınlanan bir başka yazı ise Tasvir Gazetesi'nde "Bozguncu Kızılara Karşı Milleti Uyanıklığa ve Birliğe Davet Ediyoruz." başlığı ile çıkmıştı.¹⁰³⁷

Tasvir imzalı, Türk Milleti'ne ve Türk gençline hitaben yayınlanmış olan yazıda, komünistler Türk Milleti'nin mukaddesatını yıkmaya çalışmak ve Türk'ün kıymetlerine düşman olmakla suçlanmışlardı. Bu yazı ile Türk Milleti dikkatli ve uyanık olmaya davet edilirken; "Dikkat' Memleket içinde kızıl faşizmin beşinci kolu harekete geçti, gündelik gazeteleriyle, mecmuaları ile ortaya atıldılar. Neşriyatla fikirleri hazırlamak, komşu devletlerin başına gelen felaketleri buraya sirayet ettirmek istiyorlar. Kızıl faşistler başka

¹⁰³⁵Sertel, Sabiha.(1945). "Gazeteden Değil, Kamuoyundan Korkmalı". *Tan Gazetesi*. 4 Aralık.

¹⁰³⁶Us, Asım.(1945). "Maskeler Düştü". *Akşam Gazetesi*. 4 Aralık.

¹⁰³⁷Tasvir Gazetesi.(1945). "Bozguncu Kızılara Karşı Milleti Uyanıklığa ve Birliğe Davet Ediyoruz.". 4 Aralık.

yerden aldıkları direktifleri tatbik ederek gizli çalışmalarını açığa vurdular. Moskova radyosu ile iş birliği halinde sizleri zehirlemeğe uğraşıyorlar.” diye önemli bir hatırlatmada da bulunmuştu.

Ulus Gazetesi'nden Falih Rıfkı Atay'da 4 Aralık 1945 tarihinde Sertellere yönelik bir eleştiri yazısı kaleme almıştı.¹⁰³⁸ “Çirkin bir taktika” başlıklı yazısında Atay, Serteller için şunları söylemiştir; “Artık hiçbir içyüzleri kalmayan, renklerini, ruhlarını ve oyunlarını olduğu gibi açığa vuran Serteller gitgide cüretlerini artırmışlardı.”

Falih Rıfkı Atay, memlekette, “Kızıl anarşi” olarak tanımladığı komünizmin, propagandasını yapabileceği bir büyük sermayeci baskısının olmadığını ve devletin bu noktada vatandaşı için gerekeni yaptığını anlatmıştı.

Falih Rıfkı Atay, Zekeriya Sertel'in memleketteki üst düzey insanları vurgunculukla ve Hükûmeti de bu duruna göz yummakla suçlayan 1 Aralık 1945 tarihli “Millet Önünde Hesaplaşmak İstiyoruz” başlığıyla yazdığı yazısına değinerek bu iddiaların kanıtlanamaz olduğunu ve Meclis'in bu hususta her zaman gerekeni yaptığını belirtmişti.

Tan Gazetesi, savaş yıllarında başlayan “faşist”, “komünist” tartışmalarının yanı sıra 1944 yılının Mayıs ayından itibaren ağırlıklı olarak Türkiye'de çok partili hayata geçilmesi konusunda ortaya çıkan tartışmaların da içinde yer almıştı. Serteller, olağanüstü tedbirleri kaldırmanın zamanının geldiğini belirten yazılarının yanı sıra beklenen demokratik değişimi CHP iktidarının ve mevcut Meclis yapısı içinde Hükûmetin yapamayacağını iddia etmişti. Zira onlara göre Meclis demokratik yollarla seçilmemişti. Demokratik bir sisteme geçmek için gerekenleri yerine getiremeyeceği için öncelikle yeni bir Meclis'in oluşturulmasını istiyorlardı.¹⁰³⁹

Bu cümleden olmak üzere, 1945 ara seçimleri dolayısıyla CHP'nin aday göstermeyeceğini açıklaması ve parti dışından 6 milletvekilinin Meclis'e girmesiyle ilgili olarak çeşitli görüşler ileri sürülmüştü. Meclis'te ikinci bir partinin kurulacağını göstergesi

¹⁰³⁸Atay, Falih Rıfkı.(1945).“Çirkin birTaktika”. *Ulus Gazetesi*. 4 Aralık.

¹⁰³⁹*Tan Gazetesi*.(1945). 12 Mayıs; 27 Ağustos; 23 Kasım.

olarak değerlendirilen ara seçimleri için Sabiha Sertel, 13 Haziran 1945'te "Demokrasi Oyunu Oynamayalım" başlıklı yazısında, "faşist" ve "iktidar yanlısı" olarak nitelendirdiği gazetelerden Vakit Gazetesi yazarı Asım Us'un kamuoyuna takdim ettiği demokrasi ile ilgili düşüncelerini tenkid etmişti. Sertel, Cumhurbaşkanı'nın daha geniş bir demokrasi vaadinden anlaşılması gerekenlerin, siyasi ve iktisadi hürriyetleri içine alan bir demokrasinin getirilmesi olduğunu belirtmişti. Halkın demokrasi beklediği bir devirde, hürriyetleri sınırlayan kanunların değiştirilmediği, pahalılığın ve sefaletin önüne geçilmediği müddetçe altı milletvekilinin parti tarafından aday gösterilip gösterilmemesinin; daha geniş bir demokrasiye geçiş için ciddi bir adım değil, bilakis oynanan büyük bir oyun olduğunu belirtmiş, bu hususta atılan adımların yetersizliğini vurgulamıştı.¹⁰⁴⁰

Zekeriya Sertel de 15 Temmuz 1945 tarihli Tan Gazetesi'nde "Parti İşini de Soysuzlaştırmayalım" başlığı ile yayınladığı yazısında, demokrasinin gelişmesi için başka partilere ihtiyaç olduğu noktasında herkesin hemfikir olduğunu; ancak ikinci bir partinin nasıl doğabileceği hususunda kesin bir düşüncenin bulunmadığını belirtmişti. İkinci partinin Meclis içinden çıkması gerektiğine inananlar olduğu gibi bu durumda yeni partinin Meclis içi bir muhalefet grubundan öteye gidemeyeceğini, dolayısıyla Meclis dışındaki isimler tarafından kurulması gerektiğini savunanların da varlığına işaret etmişti.¹⁰⁴¹

Yine aynı yazıda Sertel, mevcut kanunların yeni bir parti kurulmasına imkan tanımadığını belirterek; yeni bir parti kurulması için mutlak surette bakanlar kurulundan izin alınması gerektiğini ve kurulacak partilerin Halk Partisi'nin altı prensibini kabul etmek zorunda kalacağını da eleştirmiş, söz konusu hükümleri değiştirmek üzere bir düzenlemenin yapılmasını da zaruri görmüştü.

Yine savaşın seyrine göre Türkiye'de devletin şekli ve yönetim biçimiyle ilgili olarak zaman zaman "rotasını değiştiren" gazetelere çatan Sabiha Sertel, 5 Ağustos 1945'te "Bu Bir Orta Oyunu mudur?" başlıklı bir yazı kaleme alarak, Asım Us'un, Türkiye'nin bir sol ve sosyalist devlet olduğunu söylemesine tepki göstermişti. Sertel yazısında devletin sosyalist olup olmadığı yönünde Türk basınındaki yapılan tartışmalarla ilgili görüşlerini açıklamaya

¹⁰⁴⁰Sertel, Sabiha.(1945). "Demokrasi Oyunu Oynamayalım". *Tan Gazetesi*. 13 Haziran.

¹⁰⁴¹Sertel, Zekeriya.(1945). "Parti İşini de Soysuzlaştırmayalım". *Tan Gazetesi*. 15 Temmuz.

devam etmişti. Harp döneminde sol hareketlerin Nazi etkisiyle bastırıldığını hatırlatmış, İngiltere'deki politika değişikliğine paralel olarak ortaya çıkan rejimin aslında sosyalist olduğu iddialarını da orta oyununa benzetmişti.

Birinci perdede sahnede nazizm mizansenı vardır, aktörler Cloyter rolünü oynarlar. İkinci perde de sahnenin demokrat mizansenı vardır, aynı aktörler bir Abraham Lincoln rolü oynarlar. Üçüncü perdenin mizansenı sosyalisttir, yine aynı aktörler bir Fourier veya Sen Simon rolü oynarlar. Böyle değilse, tarihin hangi devrinde bir rejimin böyle muhtelif mahiyeti olduğu görülmüştür.” diyerek demokrasinin belirli zümrelere hizmet eden ve dönemden döneme değişiklik arz eden bir sistem olmadığını belirtmişti.

Sabiha Sertel bu hususta; “Türkiye’de rejim, muayyen bir zümrenin keyfine göre, tefsir edilen ve mahiyetini değiştiren bir idare sistemi midir, yoksa orta oyunu mudur?” diyerek Avrupa’da yaşanan değişime bağlı olarak Türkiye’deki sistemin renk değiştirdiğini ve konunun basın tarafından adeta bir tiyatro gösterisi haline getirildiğini vurgulamıştı. Bu tenkitlere Akşam’dan Necmeddin Sadak ve Vakit’ten Asım Us uzunca bir cevap yazmışlardı.¹⁰⁴²

Tartışma Tan Gazetesi’nin 9 Ağustos 1945 tarihli sayısında da “C.H.P. Sosyalist midir?” başlıklı bir yazı ile devam etmiş ve bu soruyu diğerleri izlemişti. S. Sertel, bu yazısında İngiltere'deki seçimleri sosyalistlerin kazanması üzerine Türkiye'deki kimi gazete yazarlarının CHP'nin ve rejimin sosyalist bir nitelik taşıdığı iddiasında bulunduklarını belirtmiş ve bu durumu eleştirmişti. Yazıda, bu yönde bir iddiada bulunanların sosyalizm ile ilgili herhangi bir fikirlerinin olmadığı söylenmiş ve İngiliz iktisatçısı Strachey'in¹⁰⁴³ sosyalizm ile ilgili bir makalesinin bu konuyu aydınlatmak için Tan Gazetesi'nde yayınlanacağı haberi verilmişti.

İngiltere'de sosyalistlerin seçim kazanmasının ardından Türkiye'de CHP'ye yakın gazetecilerin, CHP'nin ve Türkiye'nin rejiminin de sosyalist olduğunu söylediklerine dair bir

¹⁰⁴²Sertel, Sabiha.(1945). “Bu Bir Orta Oyunu mudur?”. *Tan Gazetesi*. 5 Ağustos.

¹⁰⁴³Strachey, John.(1961).*Sosyalizm Nedir?* (Çev. N. Erken). Tan Gazetesi Matbaası: İstanbul.

iddiayı gündeme getiren Tan; bu iddianın sahibinin de Vakit Gazetesi'nden Asım Us olduğunu açıklanmıştı.

Sabiha Sertel de Asım Us'a, “Faşizm” iktidarda iken Türk rejiminin faşist mahiyette olduğunu; müttefiklerin zaferi kazanmasıyla birlikte Türkiye'nin demokrasi ile idare edildiğini; İngiltere'deki seçim sonuçlarından sonra ise sosyalist bir Türkiye'den bahsedildiğini sıralamış ve düşüncelerinin sık sık değişmesinin nedenini sormuştu.

Sabiha Sertel, Asım Us'tan cevap beklediği ikinci bir yazı daha kaleme almış ve 11 Ağustos 1945 tarihinde, “Türkiye Sosyalist Bir Devlet midir?” diye sormuştu. Sertel, Asım Us ile aralarında geçen münakaşayı özetledikten sonra, Türkiye'nin rejimini tahlil etmiş ve Milli Mücadele sonrasında gerçekleştirilen inkılap hareketi ile Türkiye’de sol eğilimli bir rejim oluşturulduğunu iddia etmişti. Sertel bu hususta şunları söylemişti: “1914-18 harbinin sonunda garp emperyalizmine karşı milli kurtuluş mücadelesi yapan Türkiye; saltanatı, irticaı yıkmış, halkçı, laik, devletçi, inkılapçı bir cumhuriyet kurmak suretiyle sola müteveccih bir rejim kabul etmiştir.”

Sabiha Sertel, Türkiye'nin rejimini sol eğilimli bir rejim olarak tanımlamış olmakla birlikte, II. Dünya Harbi yıllarında Alman faşizminin etkisi ile Türkiye'de inkılabın seyrinde bir gerileme ve duraklama görüldüğünü ve Anayasanın vermiş olduğu demokratik hakların kısmen hükmünü kaybettiğini de iddia etmişti. Sertel'e göre inkılapçı cumhuriyet; baskılar yüzünden rotasını sağa çevirmiş, siyasi hürriyet tek bir partinin rehberliği altında disipline edilmiş, kuvvet ve iktidar tek bir merkezde toplanmıştı. Bu yüzden mevcut rejim, hakiki bir demokrasi değildi.

Sabiha Sertel, “Türkiye sosyalist bir devlet midir?” şeklinde sorduğu soruya Türkiye'nin iktisadi işleyişinin sosyalizmin hiç bir modeline uygun olmadığını belirterek olumsuz cevap vermişti. Sosyalizm tartışmasında, “devlet sosyalizmi” ve “devlet kapitalizmi”ne de değinen Sertel, Türkiye'nin devletçilik anlayışının bu devletçilik modellerinden hiç birine benzemediğini söylemiş ve bu hususta Türkiye'nin takip ettiği sisteminin “Kemalizm” olarak tanımlandığını ve yine bunun da sosyalizm olmadığını yazmıştı.

Asım Us'un, Türkiye'yi sosyalist bir devlet olarak tanımlarken realiteye değil, elindeki

anayasaya baktığını söyleyen Sertel, Türkiye'nin rejiminin ne liberal bir demokrasi ne de sosyalist bir yapı olmadığını ifade etmişti.

Sabiha Sertel, Asım Us üzerinden CHP'ye de sert eleştirilerde bulunmuş ve “Dünyanın büyük inkılaplar ile sarsıldığı bir devirde, mütemadiyen isim değiştirmekle bir milletin tekamülüne rota çizilmez... Böyle bir devirde Halk Partisi diktatoryal bir kuvvet olarak bu memleketin tekamülüne sed çekemez. Dünyanın içinde çalkandığı bu inkılap selinde, inkılapçı bir parti iktidara geçebilirse ya daha sola geçer ya statik durumu içinde atom gibi parçalanır.” demişti.¹⁰⁴⁴

Sabiha Sertel ile Asım Us arasındaki münakaşaya Peyami Safa da katılarak Sertel'in Türk İnkılabına hakaret ettiğini iddia etmiş, Sabiha Sertel ise Peyami Safa'nın bu iddiası ile ilgili olarak; 13 Ağustos 1945 tarihli yazısında, “İnkılabı hakaret edilmiştir. Fakat benim tarafımdan değil. Faşistler iktidarda iken Türk rejiminin faşist mahiyette olduğunu, Toryler (Muhafazakar Parti) iktidarda iken Türkiye'nin demokrasi ile idare edildiğini, İngiltere'ye bir sosyalist hükûmet' geldikten sonra Türkiye'deki rejimin İngiliz sosyalist programıyla eş olduğunu Asım Us ve sizler iddia ettiniz. Hatta Peyami Safa bile sosyalist olarak ortaya çıktı. Avrupa'da herhangi rejim kuvvet kazanırsa Türk inkılabını ona benzetmek o inkılabı hakaret etmek değil de nedir?” diyerek; Asım Us ve Peyami Safa'nın önceki yazılarından da alıntılar yapıp, bilakis Türk İnkılabına muhataplarının hakarete bulunduğunu söylemişti.

Sertel, bu yazısında sözlerini desteklemek için Peyami Safa'nın çeşitli tarihlerde yazmış olduğu ve Türkiye'nin Mihver Devletleri ile aynı paralelde bir idare tarzına sahip olduğunu iddia eden yazılarına yer vermişti.¹⁰⁴⁵

Sabiha Sertel, TBMM'de Adnan Menderes ile Mümtaz Ökmen arasında yaşanan ve demokrasiye yönelik tartışmalara ilişkin olarak da 19 Ağustos 1945 tarihinde “İnkılabın Rûhuna ve Yasasına Sadık Kalmalıyız” başlıklı bir yazı kaleme almıştı. Sertel, Menderes ve Ökmen arasındaki kavgada; Anayasa ve Türk İnkılabının rûhuna sadık kalma konusunda aynı partinin milletvekilleri arasında bir fikir ihtilafının bulunduğu sonucuna varmış, Adnan

¹⁰⁴⁴Sertel, Sabiha.(1945). “Asım Us'a Cevap: Türkiye Sosyalist Bir Devlet midir?”. *Tan Gazetesi*. 11 Ağustos.

¹⁰⁴⁵Sertel, Sabiha.(1945). “Peyami Safa'ya Cevap: Davacı Biziz”. *Tan Gazetesi*. 13 Ağustos 1945

Menderes'in Anayasanın demokratik bir inkılap kanunu olduğu ve zaman zaman çıkan kanunların, Anayasanın rûhuna ve muhtevasına zıd hükümler taşıdığı yönündeki fikrine katıldığını, matbuatta birçok yazar arasında ve halk içinde de bu görüşün “şiddetli bir arzu” olarak ortaya çıktığını belirtmişti.

Sertel, Türk Anayasasının, memlekette çıkacak hiç bir kanunun kendisi ile tezat teşkil edemeyeceğini şart koştuğunu hatırlatarak, anayasaya aykırı mahiyette çıkarılmış kanunların bir rejim bunalımına sebep olacağını, bu durumun San Fransisco Konferansı hükümlerine de ters düşeceğini iddia etmişti. Sertel, mevcut kanunların anayasaya uygun hale sokulmasının gerekli olduğunu belirtmiş ve “Bu tezatları kaldırmak hususunda bugünkü Meclis’in sırtına yüklenmiş büyük mesuliyetler vardır. Bütün milletlerin dahili ve harici durumu Birleşmiş Milletler esasına ve anayasasına bağlı olunca, bu milletlerin hiç olmazsa demokratik mahiyetlerinde de bir eşitlik şarttır. Her milletin mukadderatını tayinde serbest olması, demokrasiyi kabul etmesi şartına bağlıdır. Anayasanın demokratik olması, tatbikattaki noksanları izaleye kafi değildir. Bütün dünyanın büyük inkılaplar geçirdiği bu devirde, eski kalıplara bağlanıp kalmak, Türk inkılabının rûhuna muhaliftir.” diyerek sistem değişiminin gerekliliğini vurgulamıştı.¹⁰⁴⁶

Zekeriya Sertel, 20 Ağustos 1945 tarihli “Birleşmiş Milletler Anayasası’nı Kabul Etmek Ne Demektir?” başlıklı yazısında da Birleşmiş Milletler Anayasası’nı kabul eden devletlerin dış ve iç politikalarını bu yasaya uygun şekilde ayarlamak zorunda olduklarını, bu kapsamda Türkiye'nin de bu yeni dünyada iç rejimini Milletler Cemiyeti’nin prensiplerine göre ayarlaması gerektiğini söylemişti.¹⁰⁴⁷ Zekeriya Sertel, 21 Ağustos 1945 tarihli yazısında da bu konuyu işlemiş, Adnan Menderes'in, Türk Anayasası’nın demokratik bir mahiyet taşımasına rağmen çıkartılmış bulunan kanunlar sebebiyle bu özelliğinden uzaklaştığına dair fikrine katıldığını belirtmişti. Memlekette demokrasiyi tesis etmek için yapılması gereken ilk işin, tek parti sisteminden vazgeçerek muhalif demokrat grupların bir araya gelerek muhtelif partiler halinde teşkilatlanmalarına izin vermek olduğunu söyleyen Sertel'e göre Türkiye;

¹⁰⁴⁶Sertel, Sabiha.(1945).“İnkılabın rûhuna ve Yasasına Sadık Kalmalıyız”. *Tan Gazetesi*. 19 Ağustos.

¹⁰⁴⁷Sertel, Zekeriya.(1945).“Birleşmiş Milletler Anayasasını Kabul Etmek Ne Demektir?”. *Tan Gazetesi*. 20 Ağustos.

hakiki demokrasiye geçmedikçe Birleşmiş Milletler ailesi içindeki mevkiini koruyamayacaktı.

Zekeriya Sertel, Türk Anayasası ile zıtlık taşıyan kanunlar ve bu kanunların yol açtığı düzen hakkında; “Ayaklarımızı ve kafalarımızı zincirliyen bu kanunlar değişmedikçe, hakiki demokrasiye doğru bir adım atmamız mümkün değildir... Söz ve fikir hürriyeti zincire vurulmuş bir memlekette demokrasiden bahsedilemez. Halbuki gerek matbuat, gerek ceza kanunu fikir ve söz hürriyeti, Hükûmetin keyfi iradesine terkedilmiştir. Gazetelerin zaman zaman kapatılması, kitapların toplatılması, bir kısım vatandaşların düşüncelerinden dolayı tevkif edilip aylarca polis nezareti altında çürümesi, tali kanunlarımızda hüküm süren otoriter zihniyetin birer neticesidir. O halde matbuat, cemiyetler ve ceza kanunlarında demokrasi prensipleri ve Anayasa hükümleriyle ahenksizlik gösteren bu hükümleri ortadan kaldırmadıkça hakiki demokrasiyi hakikat sahasına çıkarmamız imkansızdır.” diyerek dönemin anayasal değişiminin ve buna bağlı olarak çok partili siyasi hayata geçişin bir zorunluluk olduğunu vurgulamıştı.¹⁰⁴⁸

22 Ağustos 1945 tarihli, “Hükûmet ve Meclis’ten Bir Şey Bekleyebilir miyiz?” başlıklı yazısında ise Türkiye'nin daha geniş bir demokrasiye geçmesinin gerekliliğini Cumhurbaşkanı'dan en basit vatandaşa kadar herkesin kavradığını belirten Sertel; bu kavrayışa rağmen demokrasiyi sağlamak için kanunlarda yapılması gereken değişiklikler noktasında Hükûmet’ten ve Meclis’ten herhangi bir şey beklenemeyeceğini söylemişti. Nitekim Sertel'e göre Hükûmet, kanunları elinde güçlü bir silah olarak bulundurmakta ve bu silahtan vazgeçmeye de niyetli görünmemektedir. Meclis’ten de herhangi bir şey beklemeye gerek yoktur. Çünkü Meclis de Hükûmetin kontrolü altındadır. Zekeriya Sertel bu durum karşısında ne yapmak gerektiğini sorguladıktan sonra çare olarak milleti göstermiş ve “Görülüyor ki, Türk İnkılabı tarihin mühim bir dönüm noktasındadır. Türk Milleti artık kendi mukadderatına el koyacak derecede olgunlaşmıştır.” diyerek Milli iradeye işaret etmişti.¹⁰⁴⁹

Demokrasi talepleriyle ilgili Anayasal değişiklikler kamuoyunda muhit bulurken bir taraftan da ideolojik yönden farklı söylemlere sahip yazarlar tarafından polemik konusu haline getirilmiş ve konu gazete sütunlarına taşınmıştı. Hakkı Tarık Us, 20 Ağustos 1945

¹⁰⁴⁸Sertel, Zekeriya.(1945). “Hakiki Demokrasiye Geçmek İçin İlk Şart”. *Tan Gazetesi*. 21 Ağustos.

¹⁰⁴⁹Sertel, Zekeriya.(1945). “Hükûmet ve Meclisten Bir Şey Bekleyebilir miyiz?”. *Tan Gazetesi*. 22 Ağustos.

tarihinde Vakit Gazetesi'nde, Cami Baykurt'un İstanbul'da Türkçe yayın yapan La Turquie Gazetesi'nde Anayasa hükümlerine aykırı kanunların varlığı ve bunların tadili ile ilgili yayınlanan bir yazısını eleştirmişti. Hakkı Tarık Us'un bu yazısı üzerine, Cami Baykurt, 22 Ağustos 1945 tarihli Tan Gazetesi'nde "Hakkı Tarık Us'a Cevap: Açık Mektup" başlıklı bir yazı kaleme almış ve Anayasa hükümlerine aykırı kanunların varlığı ve bunların tadili mevzusunu ilk gündeme getirenin La Turqia Gazetesi olmadığını, Meclis içindeki bir grubun konu hakkında ilk muhalefeti gerçekleştirdiğini anlatmıştı. Baykurt bu muhalefeti sergileyen milletvekillerinin beyanlarına ehemmiyet verdiğini söylemiş ve Anayasa ile çelişen kanunlar hakkında Hakkı Tarık Us'a şu soruları yöneltmişti:¹⁰⁵⁰

"1-Memleketimizde basını, fikir hayatını boyunduruğa vuran meşhur sacayağı (Matbuat Umum Müdürlüğü Teşkilatına ve Vazifelerine Dair Kanun, Matbuat Kanunu, Basın Birliği Kanunu);

2-Cemiyetler Kanunu (hele meşhur 9 uncu maddesi);

3-Türk Ceza Kanununda cürümler babına sokulmuş bazı maddeler:

4-Polis Vazife ve Salahiyet Kanununda madde 2. A ve B. Fıkraları gibi kanunlar ve maddelerin Anayasa'nın metnine ve rûhuna taban tabana zıd olduklarını, mugalataya, safsataya sapmadan inkar etmek kabil olacağını iddia edebilir misiniz?" diyerek yukarıda sayılan hususlar değişmedikçe demokrasi yolunun açılmayacağını vurgulamak istemişti.

Sabiha Sertel, 23 Ağustos 1945 tarihinde "Totaliter Birlik" başlıklı bir yazı yazarak, Peyami Safa ile olan kavgasını sürdürmüş, bu yazısında meselenin sadece Peyami Safa'nın şahsı ile ilgili olmadığını, faşizmin memleket hayatına ve mekanizmasına sokulması sebebiyle bir memleket meselesi olduğunu iddia etmişti. Sertel'e göre, Peyami Safa'nın hürriyet, demokrasi ve milli birlik anlayışı faşist bir mahiyet taşımakta ve bu sebeple Peyami Safa ve bütün "faşist"ler; "demokrasi fikrini müdafaa eden" Tan ve Vatan Gazetelerine karşı birleşmişlerdi. Sabiha Sertel, kendilerine karşı oluşan tepkilere karşılık; "Ben bu hürriyet cephesinde yalnız kalmağı, totaliter bir sistem içinde faşistlerle beraber olmağı tercih

¹⁰⁵⁰Baykurt, Cami.(1945). "Hakkı Tarık Us'a Cevap, Açık Mektup". *Tan Gazetesi*. 22 Ağustos.

ederim. Kaldı ki, böyle totaliter bir rejimin en büyük muhalifi halk ve bütün millettir. Ben de onların arasındayım. Bizim anlayışımız da memleketin kalkınmasını, soyguncular ve muhtekirlerden kurtulmasını, her ferde müsavi haklar veren demokrat bir rejimin kurulmasını sağlayan, düşman karşısında tek bir cephe yapan birliktir. Totaliter rejimlerdeki birlik değildir.” diyerek iktidara karşı tek cephe muhalefetine destek vermişti.¹⁰⁵¹

Zekeriya Sertel, 24 Ağustos 1945 tarihinde “İnkılabı Koruyan Değil, Korumayan Tedbirler” başlıklı yazısında, Falih Rifki Atay'ın, CHP ve Tek Parti rejiminin demokrasi ve inkılap tezlerine yer vererek, bunlara yönelik bir takım eleştirilerde bulunmuştu. Atay'ın tezine göre CHP kurucuları, hiç bir zaman diktatorya rejimi istememişler ve memlekette garplı bir demokrasi rejimini geliştirmek hedefini benimsemişlerdi. II. Dünya Savaşı döneminde olağanüstü şartlar sebebiyle bu mümkün olmamıştı. Ancak bu durum, CHP'nin arzusu ile gerçekleşmemişti. Bu durumun CHP'nin arzusu ile gerçekleşmesi, partinin kendi öz prensiplerine, ülküsüne ve Anayasaya karşı gelmesi demekti.

Zekeriya Sertel, CHP'nin kurucularının inkılapçı oldukları ve batı usulü bir demokrasi kurmak istedikleri hususunda Atay ile hem fikir olduklarını belirtmiş; ancak harp döneminde demokrasiden uzaklaşılmasının CHP'nin arzusu doğrultusunda gerçekleştiğini söylemişti. Sertel'e göre, bu duruma sebep olan tedbirler, harp döneminde değil dünyanın sulh içinde yaşadığı harp öncesi devirde alınmıştı. Zekeriya Sertel, arzu edilen bir rejim olabilmesi için “İnsanlık hakları namına ne varsa hepsini garanti eden Anayasaya dönmek; Tek parti, tek Millet, tek Şef nazariyesini bırakıp “halkın, halk için halk tarafından idaresi”ni kabul etmek; yani bir kelime ile Halk Partisi'nin kurmak istediği garplı demokrasiyi benimsemek; bundan sonra inkılabı koruyacağız diye inkılabın inkar edilmesine müsaade etmemek” şeklinde maddeler halinde sıralamıştı.¹⁰⁵²

Sabiha Sertel de 24 Ağustos 1945 tarihinde, “Hürriyeti Tahdit Edenler, Hürriyet Veremezler” başlıklı yazısında, mevcut sistem içerisinde seçimlerin sağlıklı sonuç vermeyeceği iddiasını yinelemiş ve memleketin daha geniş bir demokrasiye geçebilmesi için “Halk Partisi diktatoryasının” güç ve yetkilerini diğer partilerle paylaşması gerektiğini ve bu

¹⁰⁵¹Sertel, Sabiha.(1945).“ Totaliter Birlik”. *Tan Gazetesi*. 23 Ağustos.

¹⁰⁵²Sertel, Zekeriya.(1945).“İnkılabı Koruyan Değil, Koruyamayan Tedbirler”. *Tan Gazetesi*. 24 Ağustos.

şekilde yapılacak seçimin sonucunda ortaya çıkacak Meclis ve iktidarın; hürriyeti yeni bir zihniyetle millete iade edebileceğini söylemişti.¹⁰⁵³

Sabiha Sertel, 25 Ağustos 1945'te de seçimler bahsine değindiği "Yeni Bir Seçimle Millet Reyini İzhar Edebilir mi?" başlıklı yazısında, CHP'nin ve Hükûmetin, katılımın serbest olduğu tek dereceli bir seçime izin vermesi durumunda bile seçimlerin sağlıklı bir şekilde gerçekleştirilemeyeceğini iddia etmiş, bu sonuca ise henüz etkili bir siyasi partinin bulunmadığı düşüncesiyle kanaat getirmişti. Sabiha Sertel'e göre seçimlerin sağlıklı bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için her şeyden önce tek parti düzenine son vermek gerekmektedir. Çünkü Tek Parti İktidarının sahip olduğu imkanlar karşısında, her türlü serbestlik tanınsa dahi, yapılacak seçimlerin amacına ulaşmayacağını ifade eden Sertel; "Halk Partisi bütün vilayetlerde ve köylerde Parti teşkilatlarıyla hakim bir mevkide bulundukça, Milletin reyini izhar etmesine imkan yoktur." demişti.¹⁰⁵⁴

Sabiha Sertel, 26 Ağustos 1945 tarihindeki "Devletin Umumi Siyaseti" başlıklı yazısında ise Matbuat Kanunu'nda yapılması planlanan değişiklik münasebetiyle bir kez daha demokrasi bahsini işlemişti. Sertel, Matbuat Kanununun 50. maddesinde yapılacak değişiklikle Bakanlar Kurulu'nun gazete kapatma yetkisini kaybedeceğini; ancak bunun yerine matbuat suçlarını incelemek için özel bir mahkeme kurulacağını eleştiren Sertel; "Demokrat bir memlekette matbuat suçları nelerdir? Gazetelerin memleketin umumi ahvalı üzerinde her nevi neşriyatın tenkidi bir suç teşkil etmez. Ancak umumi adaba uygunsuz, memleketin milli müdafaasını tehlikeye sokacak neşriyattır ki, bir suç sayılır. Fakat bunları da cezalandırmak için memleketin umumi kanunları ve adalet makinesi kafi derecede salahiyyete sahiptir. Memleketin asayişini bozan, cürüm ve cinayetleri, katilleri cezalandırmağa kafi olan bir adalet makinesi, nasıl olur da matbuata mensup fertlerin yapacakları cürümleri cezalandırmağa kafi gelmez?" diye sorular sorarak basın üzerinde var olan veya yeniden oluşturulması düşünülen vesayet düşüncesinden uzaklaşılmasını istemişti.¹⁰⁵⁵

Cami Baykurt da 26 Ağustos 1945 tarihinde, "Daha İyi Bir Cemiyete Doğru Değişme ve

¹⁰⁵³Sertel, Sabiha.(1945). "Hürriyeti Tahdit Edenler, Hürriyet Veremezler". *Tan Gazetesi*. 24 Ağustos.

¹⁰⁵⁴Sertel, Sabiha.(1945). "Yeni Bir Seçimle Millet Reyini İzhar edebilir mi?". *Tan Gazetesi*. 25 Ağustos.

¹⁰⁵⁵Sertel, Sabiha.(1945). "Devletin Umumi Siyaseti". *Tan Gazetesi*. 26 Ağustos.

Yenilenme” başlıklı bir yazı kaleme almıştı. Baykurt bu yazısında, San Fransisco Misakını kabul eden Türkiye'nin yeni milletler cumhuriyetinin bir parçası haline geldiğini söylemiş ve Türk Milletinin “biz kendimize benzeriz” diyerek yeni düzenin şartlarını tanımamazlık edemeyeceğini anlatmaya çalışmıştı. Cami Baykurt, Anayasa ile tezat teşkil ettiği iddiası ile eleştirilen kanunları işaret ederek; Matbuat, Cemiyet, Polis ve Ceza Kanunları ile ilgili düzenlemelerin yapıldığı tarih olarak 1932-1938 yılları arasındaki dönemi göstermişti. Baykurt, “O yıllardır ki, milletlerarası sermayecilik anlayışı Nazilerin yeni nizamını Avrupalı milletlere zorla kabul ettirmek için elindeki bütün vasıtalarla çalışmıştı. Dahili politikamızın, o esnada, faşizm nizamına uydurulmuş olmasını bir tesadüf eseri telakki etmek fazla safdillik olur. Bunların harp icabı ittihaz edilmiş tedbirler olduğunu iddia etmek ise ancak kronolojiyi zorlamak” olacağını, dolayısıyla mevcut rejimin bilerek isteyerek bu kanunları uygulamaya soktuğunu iddia etmişti.¹⁰⁵⁶

Tan Gazetesi iktidarın sertlik politikasından vazgeçmesinden de yararlanarak, geçmiş yıllarda yazılmayan konuları gündeme getirip bir hesaplaşmaya girişmişti. Zekeriya Sertel, “Değişmeyi Bu Meclis, Bu Hükûmet, Bu Parti Yapamaz” diyerek, Meclis’in demokratik yolla seçilmediğini, Hükûmetin ve CHP’nin demokrat olmadığını belirtmiş; demokratik bir rejimi getirebilmek için önce yeni bir Meclis’in seçilerek, iktidara demokrasiden yana bir hükûmetin gelmesi gerektiğini yazmıştı.¹⁰⁵⁷

Tan ile Tanin arasındaki sütunlar üzerinden yapılan hesaplaşma kızışmış, yazarlar birbirlerinin yazdıklarını takip ederek muhataplarının yazılarını eleştirmişlerdi. Yine böyle bir durum yaşanmış, Sabiha Sertel’in 24 Ağustos’ta kaleme aldığı “Hürriyeti Tahdit Edenler, Hürriyet Veremezler” başlıklı yazdığı yazısı Tanin Gazetesi’nde “Göze Çarpan Hakikatler” başlığıyla 27 Ağustos’ta H. C. Yalçın tarafından eleştirilmişti. Yalçın, Sabiha Sertel’in Hükûmetin ve hatta devlet reisinin değişmesini, CHP’nin yetkilerini başka partiler ile paylaşmasını istediğini söylemişti. Yalçın, Moskova’nın isteğinin de bu yönde olduğunu belirtmiş ve “Sabiha Sertel bugün demokrasi istiyor, yarın başka şeyler isteyecek” diyerek

¹⁰⁵⁶ Baykurt, CAmi.(1945).“Daha İyi Bir Cemiyete Doğru Değişme ve Yenilenme”. *Tan Gazetesi*. 26 Ağustos.

¹⁰⁵⁷ Sertel, Zekeriya.(1945).“Değişmeyi Bu Meclis, Bu Hükûmet, Bu Parti Yapamaz”. *Tan Gazetesi*. 27 Ağustos.

Sertel'in komünist bir düzen istediğini iddia etmişti.¹⁰⁵⁸ Bu kez Sertel, bu yazıya yine aynı başlıkla, “Göze Çarpan Hakikatler” adıyla cevabi bir makale yayınlamıştı.

Sabiha Sertel yazısında, basının iki cepheye bölündüğünü, bunların da geniş bir hürriyet ve demokrasiyi müdafaa eden cephe ve bu cepheye karşı tavır alan gazeteciler şeklinde ayrıldığını iddia etmiş; kendi yayın organları olan Tan Gazetesi ile birlikte Vatan Gazetesi'nin de hürriyet ve demokrasiyi savunan cephede bulunduğunu ifade ederek; “Tan ve Vatan'a karşı açılan bu otomatik ve sistemli hücum neyi hedef tutuyor? Bu, hürriyet ve demokrasi mücadelesini yıkmak mı? Onlar bu hürriyet ve demokrasiye muhalif midirler? Kendi iddialarına göre onların da istedikleri hürriyet ve demokrasidir. O halde neden çatıyorlar? Çünkü bu dileklerinde samimi değildirler. Tan'ın bu hürriyet ve demokrasi mücadelesini çürütmek için de onu Moskova'nın bir ajanı gibi göstermek, aralarında yaptıkları müşterek bir tabyadır.” diye sorular sorarak onların demokrasi istemediklerini ve “komünist ajanı” yakıştırmasıyla kendisi gibi düşünenlerin yolunu kesmek istediklerini vurgulamıştı.¹⁰⁵⁹

S. Sertel ile H. C. Yalçın arasındaki kavgaya, Akşam Gazetesi de katılmış Necmeddin Sadak da “Türkiye’de Bir Rejim Buhranı Yoktur, Bir İlerleyiş Hareketi Vardır” başlığıyla bir yazı yazmıştı.¹⁰⁶⁰

Bir gün sonra Sabiha Sertel, Hüseyin Cahit Yalçın'ın da içinde olduğu hasımlarının Tan Gazetesi'ne karşı saldırgan bir üslup içinde bulundukları için hürriyet ve demokrasi konularında samimi olmamakla suçlamış ve Yalçın'a şu cümleler ile cevap vermişti. “Tan'ın bu hürriyet ve demokrasi mücadelesini çürütmek için, onu Moskova'nın ajanı gibi göstermek, gerici basın aralarında kurdukları müşterek bir tabyadır. Dünya milletlerinin gerçek demokrasiye geçmesini yalnız Moskova mı istiyor? Roosevelt ölünceye kadar dört hürriyetle bunu haykırmadı mı? Türk Milleti bunu istemiyor mu? Bu gerçekler, 'Göze Çarpan Hakikatler' yazarının neden gözüne çarpıyor? Gelişme halinde olan bir toplum için daimi ve ebedi hiçbir kalıp yoktur. Yarın memlekette objektif, subjectif şartlar olgunlaşırsa, belki o

¹⁰⁵⁸Yalçın, H. C.(1945). “Göze Çarpan Hakikatler”. *Tanin Gazetesi*. 27 Ağustos

¹⁰⁵⁹Sertel, Sabiha.(1945). “Göze Çarpan Hakikatler”. *Tan Gazetesi*. 27 Ağustos.

¹⁰⁶⁰Sadak, Necmeddin. “Türkiye’de Bir Rejim Buhranı Yoktur, Bir İlerleyiş Hareketi Vardır”. *Akşam Gazetesi*. 27 Ağustos.

vakit daha ilerisini de isterim.” Ayrıca Sertel, yazılarında devlet reisinin değişmesine dair herhangi bir bahis açmadığını ve bu iddianın yalan olduğunu da belirtmişti.¹⁰⁶¹

Sabiha Sertel, 28 Ağustos 1945 tarihli yazısında “Demokrasiye Tahammül Edemeyen Zihniyet” başlığı ile gazeteci Nadir Nadi'nin sözlerini de eleştirmişti. Nadi, daha önce küçük bahanelerle gazetelerin kapatılmasına rağmen Tan ve diğer gazeteler arasındaki tartışmanın neden görmezden gelindiğini sorduğu için Sabiha Sertel'in hedefinde olan “Hükûmet yanlısı” gazetecilerden biri idi. Nadir Nadi'nin bu söylemini “totaliter bir zihniyetin ifadesidir” sözleri ile değerlendirmiş, “Bugün Hükûmeti, gazeteleri kapatmaya, hürriyeti boğmaya davet etmek, bir medeniyet dünyası içinde totaliter bir rejim istemektir.” diyen Sabiha Sertel; Nadir Nadi'nin “demokrasi yüzünden memleketin uğrayacağı zararı yarınki nesillerin çekeceğini” söylemesi karşısında ise; “Biz dünyanın demokrasi inkılaplarını yaptıkları günlerde derebeylik nizamını muhafaza etmiş bir neslin çocuklarıyız. Şimdi onun cezasını çekiyoruz. Çocuklarımız hürriyetten şikayetçi olmayacaklardır.” demişti.¹⁰⁶²

Zekeriya Sertel de aynı konulardan devam ederek 29 Ağustos 1945'te “Hükûmet Ağzıyla Konuşanlar, Hak Yoluna Geldiler” başlıklı bir yazı kaleme almış; demokrasi konusunda giriştikleri münakaşalarda kendileri ile çatışan kalemlerin, ağız değiştirdiklerini fakat Cumhuriyet Gazetesi'nin aynı tutumunu sürdürdüğünü belirtmişti. Necmeddin Sadak ve Falih Rıfkı Atay'ın yazılarından örnekler veren Sertel, “Görülüyor ki, düne kadar memlekette hürriyet ve demokrasi bulunduğunu iddia edenler de nihayet mevcut şartların 'zamana ve milli tekamüle' uymadığını itirafa mecbur kalmışlardır. Ve Hükûmet ağzını kullananlar da demokratik ihtiyaca engel olan kanunların değişmesi lazım geldiğine, bizimle birleşmişlerdir.” demişti.

Zekeriya Sertel, münakaşa ettikleri gazetecilerin demokrasi konusunda kendileri ile aynı noktaya gelmiş olmalarına rağmen, aralarındaki kavganın sürmesini ise bu kimselerin

¹⁰⁶¹Sertel, Sabiha.(1945). *Tan Gazetesi*. 28 Ağustos.

¹⁰⁶²Sertel, Sabiha.(1945). “Demokrasiye Tahammül Edemeyen Zihniyet”. *Tan Gazetesi*. 28 Ağustos.

milleti idare, tenkit ve murakebe hakkını sadece kendi ellerinde bulundurmak istemelerinden kaynaklandığını ifade etmişti.¹⁰⁶³

Sabiha Sertel, Akşam Gazetesi'nde çıkan bir yazıya cevap olarak 29 Ağustos 1945'te "Demokrasi Açık Müzayedede" başlıklı bir yazı kaleme almıştı. Akşam Gazetesi'nin, Halk Partisi'nin güç ve yetkilerinin paylaşılmasını istemenin, memleketi anarşiye sürüklemek olduğunu yazması üzerine Sertel, "Yeni partilerin kanuni şekilde teşekkül edebilmesi için, Cemiyetler Kanunu'nun değişmesi lazımdır. Millete bu hakkın kanunların kefaleti altında verilmesini istemek, memleketi anarşiye sürüklemek midir?" diye sormuş ve CHP'nin geçmişte memlekete büyük hizmetler verdiğini kabul ettiklerini; ancak şimdi demokrasi istemeyi suç sayan bir zihniyete müsaade etmeleri halinde CHP'ye güvenemeyeceklerini belirtmişti. Sabiha Sertel, "Partiler ve Hükûmetler geçicidir. Bunlar hesabına milletler feda edilemez." sözleriyle yazısını bitirmişti.¹⁰⁶⁴

Zekeriya Sertel, 30 Ağustos 1945 tarihinde "Biz Sadaka İstemiyoruz, Hakkımızı İstiyoruz" başlıklı bir yazı kaleme almış, Hükûmet'e yakın gazetelerin "Hürriyet istediniz, buyurunuz dedik. İstediginizi verdik. Serbest tenkit hakkı istediniz. Yapın, serbestsiniz dedik. Partiler kurmak istiyoruz dediniz, buyurun yapın dedik." tarzındaki demokrasi söylemleri hususundaki söylemlerine açıklık getirerek; yürürlükte bulunan kanunların söz ve fikir hürriyetini tahdit etmesi sebebiyle bu serbestliğin Hükûmet tarafından istediği zaman geri alabileceği bir lütûf olarak görüldüğünü ve Hükûmet'e yakın gazetelerin de üslupları ile hürriyeti; Millete verilen bir sadaka gibi değerlendirdiklerini söylemişti. Zekeriya Sertel, söz ve fikir hürriyetinin ve vatandaşın demokratik haklarının kanunların koruması altına alınmadan memlekette hürriyet ve demokrasiden bahsedilemeyeceğini belirtmiş ve "... biz, sadaka istemiyoruz, hakkımızı istiyoruz." demişti.¹⁰⁶⁵

Sabiha Sertel, Hüseyin Cahit Yalçın'ın yazısına cevap olarak 30 Ağustos 1945'te "Demokrat Hüseyin Cahid'i Arıyorum" başlıklı bir yazı kaleme almış, kendisinin demokrasi taleplerine şüpheyile yaklaşması sebebiyle Hüseyin Cahit Yalçın'ın demokrat olmadığını iddia

¹⁰⁶³Sertel, Zekeriya.(1945). "Hükûmet Ağzıyla Konuşanlar Hak Yoluna Geldiler". *Tan Gazetesi*. 29 Ağustos.

¹⁰⁶⁴Sertel, Sabiha.(1945). "Demokrasi Açık Müzayedede". *Tan Gazetesi*. 29 Ağustos.

¹⁰⁶⁵Sertel, Zekeriya.(1945). "Biz Sadaka İstemiyoruz, Hakkımızı İstiyoruz". *Tan Gazetesi*. 30 Ağustos.

etmişti. Sertel, demokrasi hususunda, dünyanın bir tekamül geçirdiğini, memleketin de bu olgunluğa eriştiğini ve memleketin eriştiği bu merhalenin de aşılması gerektiğini söylemiş ve yarın memleketin daha ileri bir safhaya gelmesi durumunda “daha ilerisini” isteyebileceğini vurgulamıştı. Sertel'in “daha ilerisi” ile kastettiği sosyalizmdi. Sertel bu noktada da “inkışaf halinde olan bir cemiyet için daimi ve ebebi hiç bir kalıp yoktur.” demişti.

Sabiha Sertel, dış tesirlerin etkisinde oldukları yönündeki eleştiriye ise, Hükûmetin değişmesini, Halk Partisi'nin gücü ve nüfuzunun paylaşılmasını istemenin, nasıl harici bir tesirle açıklanabileceğini sormuş; eleştirilere sebep olan Sovyet dostluğu hususunda ise “Eğer şüpheli nokta Sovyet dostluğu ise, müsaade edin, ben bu on dokuz milyonu Sovyet tankları altında çiğnetmemek için her çareye başvurulmasına, bütün bunlar menfi neticeler verirse emperyalist bir Rusya'ya karşı cephe almamıza taraftarım.” diyerek şahsında depreşen Sovyet dostluğunun gerekçelerini serdetmişti.¹⁰⁶⁶

Zaman zaman tartışmalara dahil olan Cami Baykurt da 30 Ağustos 1945'te tarihinde “Hakkı Tarık Us'la İkinci Yarenlik” başlığı ile bir yazı kaleme almış, iki cihan harbi arasındaki devirde medeni dünyanın iki zıt prensiple birbirinden ayrıldığını ve bunların demokrasi ile faşizm olduğunu anlatmıştı. Baykurt, Türkiye'de Cumhuriyetin gelişim safhasının da bu devre denk geldiğini söylemiş ve Türkiye Cumhuriyeti'ni, bu iki zıt kuvvetin tesiriyle kütüğü ve dalları birbirinden farklı olan bir ağaca benzetmişti. Anayasa ile çelişen kanunlar hususunda ise Baykurt, birbirinin tersi olan iki kaynaktan gelen prensiplerin doğurduğu kanun manzumesini barıştırmamanın mümkün olmayacağını söylemişti.¹⁰⁶⁷

Tan Gazetesi, 1 Eylül 1945'de “Dikkat! Bu Rejimin Adı Ne?” başlığıyla verdiği haberde, muhaliflere müşterek bir halde saldırdıkları iddia edilen gazeteciler arasında, rejimin mahiyeti konusunda bir ihtilaf olduğu söylenmiş, bu isimlerin Türkiye'deki mevcut rejimle ilgili görüşleri şöyle verilmiştir: Hüseyin Cahit Yalçın'a göre Diktatörlük; Falih Rıfkı Atay'a göre Garplı demokrasi; Asım Us'a göre Sosyalist; Necmeddin Sadak'a göre Devlet Sosyalizmi;

¹⁰⁶⁶Sertel, Sabiha.(1945). Demokrat Hüseyin Cahid'i Arıyorum”. *Tan Gazetesi*. 30 Ağustos.

¹⁰⁶⁷Baykurt, Cami.(1945). “Hakkı Tarık Us'la İkinci Yarenlik”. *Tan Gazetesi*. 30 Ağustos.

Ethem İzzet'e göre Kemalist" bir idare tarzı. Haberde, ilk önce bu isimlerin kendi aralarında anlaşp, savundukları rejime bir ad vermeleri tavsiye edilmiştir.¹⁰⁶⁸

Zekeriya Sertel, 2 Eylül 1945 tarihinde "Vaadlere Niçin İnanmıyoruz" başlıklı yazısında Hükûmetin demokratikleşme konusunda gereken adımları atacağına inanmadıklarını söylemektedir. Sertel, basında Hükûmet'e yakın isimlerin kendileri ile aynı noktaya geldiklerini ve basın hürriyeti, yeni partilerin kurulması ve anayasa ile çelişki arz eden kanunların değiştirilmesi gibi konularda aynı görüşleri savunmaya başladıklarını söylemiştir. Sertel bu kimselerin değişimi gerekli görmekle birlikte acele etmeye gerek olmadığını söylediklerini anlatmaktadır. Sertel ise, değişim için bir hazırlık emaresi dahi görünmediğini bu sebeple acele etmeye lüzum yok diyenlerin samimi olmadıklarını söylemiştir. Bu husuta Zekeriya Sertel, Dörtlü Takrir'e gösterilen tepkiyi ve takirci vekillerin komisyonlar kurulması teklifinin reddedilmesini örnek göstermiştir.¹⁰⁶⁹

Sabiha Sertel, 2 Eylül 1945'te "Yalnız Kanunları Değil, Zihniyeti Değiştirmek Lazım" başlıklı yazısında, Türkiye'de dört hürriyetin gerçekleştirilmesi noktasında süren tartışmalara bakıldığında, zevahirde, herkesin hürriyet ve demokrasi taraftarı olduğu ve idareciler için bunun bir zaman meselesi olduğu sonucuna ulaşılabacağını söylemiştir. Sertel, memleketin tehlike altında bulunması durumunda, beklenecek zamanın çok önemli olmadığını ancak meselenin zaman değil, hürriyet ve demokrasinin gerçekleştirilmesi konusunda gösterilecek samimiyet meselesi olduğunu söylemiştir. Sertel'e göre; "hürriyet ve demokrasi hiç bir zaman yalnız kanunlarla tahakkuk etmez. Kanunları hayata geçirenlerin bu imkana sahip olanların herşeyden evvel samimi olmaları, halkın hakimiyetini ve kontrolünü kabul etmeleri lazımdır."¹⁰⁷⁰

Sabiha Sertel, 3 Eylül 1945 tarihinde de demokrasi talepleriyle ilgili görüşlerini ifade etmeye devam etmiş "Muvafakatın Feryadı" başlıklı yazısında CHP'nin Meclis'te bir

¹⁰⁶⁸Tan Gazetesi.(1945). "Dikkat! Bu Rejimin Adı Ne?". 1 Eylül.

¹⁰⁶⁹Sertel, Zekeriya.(1945). "Vaadlere Niçin İnanmıyoruz?". Tan Gazetesi. 2 Eylül.

¹⁰⁷⁰Sertel, Sabiha.(1945). "Yalnız Kanunları Değil, Zihniyeti Değiştirmek Lazım". Tan Gazetesi. 2 Eylül.

çoğunluk partisinden ziyade bir ittifak partisi olarak bulunduğunu iddia etmiş ve bu ittifakın içinden bazı kimselerin muhalefete geçtiklerini belirtmişti.¹⁰⁷¹

Sabiha Sertel, Meclis müzakerelerinin gazetelerde yayınlanmasına izin verildikten sonra bu muhaliflerin sesinin işitmeye başladığını belirtmiş ve bu hususta kendi gazetesinin de bir rolü olduğunu şu cümleler ile izah etmişti; "... Şimdiye kadar 'kanun dairesinde' serbest olan matbuatın, yine kanun dairesinde ağzına kilit takılmıştı. Matbuat Kanunu'nun zincirleri kafi gelmediği zaman Matbuat Umum Müdürlüğü'nün bir emirnamesi veya telefon muhaberesi bu kilidi sıkmağa kafi gelirdi. Şimdi Türk matbuatı içinde bir iki gazete muhalefet yapabilmektedir. Kökü halkın içinde olan bu muhalefetin tesirleri pek mahdut olduğu halde, muvafakatın bunu boğmak için gösterdiği gayret hudutsuzdur. Muhalefete bahşedilen sıfat: İktidar mevkiini almak isteyen muhterisler... Bütün bunlar senelerce ihtikar, suistimal, tahakküm baskısı altında dilini, şuûrunu paslandıran halkı şaşırtmak içindir." diyerek muhalefetin susturulamayacağını söylemişti. Bu dönemde liberal eğilimin temsilcisi olan Ahmet Emin Yalman tarafından da demokrasi talepleri dillendirilmiş ve Vatan Gazetesinde bu türden yazılar yazılmıştı.

Zekeriya Sertel, 5 Eylül 1945 tarihinde yazdığı "Matbuatın Manzarası" başlıklı yazısında, basında bir kaç ay içinde yaşanmış olan hürriyetin bir takım hakikatleri ortaya çıkardığını iddia etmişti.¹⁰⁷² Sertel'in iddiasına göre, hakikatlerden ilki, memlekette bahsi geçen zamana kadar otoriter bir rejimin hakim olması idi. İkincisi ise, Türk basınının başında bulunanların mühim bir kısmının seviye düşkünlüğü idi. Sertel, matbuatın durumunu ise Hükûmet baskısına bağlamış ve hürriyetin bu durumu düzeltereğini söylemişti. Zekeriya Sertel bu hususta; "Matbuatı Hükûmet baskısı, istibdadın pençesi, merkezin direktifleri yükseltememiş, bilakis alçaltmıştı. Hürriyet bu seviye düşkünlüğünü tasfiye edecek ve matbuatta fikrin saltanatını kurarak gazeteciliğin seviyesini yükseltecekti."

Sabiha Sertel de 5 Eylül 1945 günlü sayısında "Organize Cemiyet" başlığı ile bir yazı yazmış, Türkiye'nin cemiyet şeklinin mütekamil ve olgun bir cemiyet şekli olmadığını söylemişti. Sertel bu hususta; "Halkın, fertlerin organize olmadığı bir yerde demokrasi;

¹⁰⁷¹Sertel, Sabiha.(1945). "Muvafakatın Feryadı". *Tan Gazetesi*. 3 Aralık.

¹⁰⁷²Sertel, Zekeriya.(1945). "Matbuatın Manzarası". *Tan Gazetesi*. 5 Eylül.

sadece haykırmadan ibaret kalır. Bu hürriyet ve demokrasi ne halka iner, ne de halkın içinden çıkar. En mütakamil bir anayasa da bu hürriyeti ve demokrasiyi temine kafi değildir.” demişti.¹⁰⁷³

Tan Gazetesi’nin Hükûmeti hedef haline getirilmesi ve eleştirilerdeki sert üslup, gazeteler arasındaki polemiği alevlendirdiği gibi eleştirilerin odağında yer alan Hükûmetin de rahatsızlığını artırmıştı. Gazetelerin kullandığı bu sert üslup nedeniyle dönemin Başbakanı Şükrü Saraçoğlu 1945 yılının Eylül ayında yaptığı bir basın toplantısında; “Bu mevzuları ortaya atanların tek kusuru konuşma tarzlarındadır. Haşin, sert, mütecaviz ve mübalağalı sözleriyle yazı ve fikir münakaşalarını boks müsabakası haline sokuyorlar. İnsan bir taraftan ben muhalif değilim diyen bir adamın acı yazılarını okurken, diğer taraftan İngiliz Parlamentosu’nda ben muhalifim diyen adamın sözlerini işitiyor ve gazetelerimizin milletin münakaşa kabiliyetini olgunlaştırmak kudretinden hala çok uzak olduğuna inanacağı geliyor.” diye çelişki içinde olan gazetecileri tenkid etmişti.¹⁰⁷⁴

Zekeriya Sertel, 7 Eylül 1945 tarihli “Başvekilin Beyanatı Münasebetiyle” başlıklı yazısında Hükûmet işlerinin artık gazetecilerin önünde açık açık konuşuluyor olmasından memnun olduklarını belirtmişti. Sertel bu yazısında dış politika bahsine de girmiş ve kıs bir süre sonra Londra’da gerçekleştirilecek olan dışişleri bakanları toplantısında ilk konuşulacak meselelerinden birinin Boğazlar ve Türkiye’nin vaziyeti olduğunu belirtmiştir. Sertel bu hususta esas olanın Türkiye’nin mukadderatı ve menfaatlerinin temini olduğu için iç politika meselelerinin bekleyebileceğini şu cümleler ile anlatmıştır; “... ajanslar Londra’da toplanmak üzere bulunan hariciye nazırları konferansında ilk konuşulacak meselelerden birinin de Boğazlar ve Türkiye’nin vaziyeti meselesi olduğunu bildiriyorlar. Türkiye’nin mukadderatı ile ilgil mühim meselelerin bahis mevzuu olduğu sırada dahili işlerimize ait münakaşalarımızı sonraya bırakarak harice karşı milli birlik manzarası göstermekte fayda görüyoruz. En kolay ve en kestirme yol olarak içimizde bir çöküntü çıkması ümidine kapılan

¹⁰⁷³Sertel, Sabiha.(1945).“Organize Cemiyet”. *Tan Gazetesi*. 5 Eylül.

¹⁰⁷⁴*Ayın Tarihi*.(1945).Sayı: 142. (Eylül), 25 vd.

yabancılar varsa bunların ümitlerine kuvvet verecek bir ikilikten sakınmak lüzumuna kani bulunuyoruz.”¹⁰⁷⁵

Zekeriya Sertel, demokrasi şekli olarak İngiliz dışişleri bakanı Ernest Bevin'in ve ABD eski başkanı Roosevelt'in modellerini esas almıştı.

Tan Gazetesi tarafından yapılan ağır itham ve suçlamalar karşısında en fazla tepki gösteren gazete Tanin olmuş ve başmuharriri olan Hüseyin Cahit Yalçın'ın kalemiyle “Şuursuz bir Moskova Papağanı” olarak nitelenen Sabiha Sertel'in ifade ettiği demokrasinin Bolşeviklik koktuğu belirtilmişti.¹⁰⁷⁶ Yine Tanin Gazetesi'nde; Tan ile Moskova radyosunun yayınlarını tarz, şekil, ruh bakımından aynı bulduğunu; Sabiha Sertel'in siyasi çizgisinin Moskova'nın siyasi çizgisiyle örtüştüğünü ifade eden yazılar yayınlanmıştı.¹⁰⁷⁷ Vakit gazetesi de bu tartışmalara dahil olmuş ve Asım Us da Sabiha Sertel'i yazdıklarından dolayı kınamış ve tenkidin dozunu artırarak kaleme aldığı yazısında; “(...) Ayıp yerlerini açıp ortaya çıkıvermiş bir mütereddi (soysuz) tasavvur ediniz; beyaz başörtülü hanım nineler bu çirkin manzarayı nasıl bir çığlıkla karşılarlar, nasıl ellerile gözlerini kaparlarsa biz de Tan köşesinde bir Sulukule kuran şu kalem şirreti önünde tiksinti duyuyoruz, o utanmıyor biz utanıyoruz.” demişti. Yine ayrı bir yazısında Sertellerin talep ettiği demokrasiyi tarif ederken de “Kızıl demokrasi” tanımlaması yaparak onların komünizmi istediklerini vurgulamış ve bu anlayışın karşısında olduklarını yazmıştı.¹⁰⁷⁸

Tasvir Gazetesinden Orhan Seyfi Orhon ise Sabiha Sertel'in ifade ettiği ileri demokrasinin sınıf diktatörlüğü olduğunu belirtmişti.¹⁰⁷⁹

Sabiha Sertel de düşüncelerinden taviz vermeden aynı şiddette eleştirilere devam etmiş ve muhataplarının yanlış yerde bulunduklarını ifade etmişti. 18 Eylül 1945'te Akşam Gazetesi'nden Necmeddin Sadak'ın “Herşeyden Önce Vatana Ve Millete Saygı” başlıklı yazısını hedef alarak, 11 Ekim 1945'te yazdığı yazıda; eleştiride bulunmanın demokratik

¹⁰⁷⁵Sertel, Zekeriya.(1945). “Başvekilin Beyanatı Münasebetiyle”. *Tan Gazetesi*. 7 Eylül.

¹⁰⁷⁶Yalçın, H. C.(1945). “Şuursuz bir Moskova Papağanı”. *Tanin Gazetesi*. 2, 4, Eylül.

¹⁰⁷⁷*Tanin Gazetesi*.(1945). 21 Eylül; 22 Kasım.

¹⁰⁷⁸Us, Asım.(1945).*Vakit Gazetesi*. 3, 4, 5 Eylül.

¹⁰⁷⁹Orhon, Orhan Seyfi.(1945). *Tasvir Gazetesi*. 3 Eylül.

rejimlerin bir gereği olduğunu; fakat Türkiye’de eleştiride bulunanların hain olarak değerlendirildiğini belirterek; “Muhalefet bir suç gibi, Hükûmeti ve Partiyi tenkit edenlere karşı ilk verilen sıfat ‘hain’dir. Bütün insanların kafasını bir totaliter silindirden geçirip bir makine gibi işleten, tenkit edenleri hapishanelere götüren rejimin adı faşizmdir. Bu rejimde her türlü tenkit, her nevi muhalefet vatana ihanettir. Bugün dünyanın her tarafında partiler arasında yapılan seçim kavgaları, iktidarı ele alma mücadelesidir. Bu suç değil, demokratik rejimin icaplarıdır. Yoksa muhalefet, iktidarın karşısına geçip: 'Zat ı alinizi bazı kusurlarından dolayı tenkit etmeme müsaade eder misiniz?' yollu nazikane bir reveransla muhalefet etmek değildir.” demiş ve ideolojik yeni bir tartışma başlatmıştı.¹⁰⁸⁰

Tasvir Gazetesinin ağır toplarından Peyami Safa ise Sabiha Sertel’in Türkiye’de Bolşevik süngüsüyle kurulmuş Sovyet tipi bir demokrasi için can attığını belirterek şunları yazmıştı:¹⁰⁸¹ “Sovyet tipi demokraside, hele Rusya’daki şekliyle, iyi kötü ne parlamento, ne ikinci bir parti, ne tenkit imkanı vardır. Hükûmet aleyhine alt çenesini biraz kımıldatan fırına gider. Türk tipi demokraside iyi kötü parlamento, iyi kötü ikinci parti ve yeni partiler kurmak imkanı, iyi kötü bir tenkit hürriyeti, hatta Sertellerin bozguncu yaygaralarına aldırmayacak kadar geniş bir müsamahayı temsil eden bir basın hürriyeti vardır.” diyerek muhalefet cephesini genişletmişti.

Safa, “Sovyetlerin Sertellere Aşkı” başlıklı yazısında ise “Tan gazetesinin yazıları, Sovyetlerin Türkiye hakkındaki emellerine tıpa tıp uymasaydı radyolarında gazetelerinde ve dergilerinde Sertellerin propagandasını yaparlar mıydı? (...) Şimdi içimizde kimleri beslediğimizi bir kere daha düşünelim” diyerek onları komünistlikle suçlamıştı.¹⁰⁸²

Akşam’ın “Estağfurullah Hiç Aynı Fikirde Değiliz” başlıklı başyazısında Sabiha Sertel’in Bulgaristan ve Yugoslavya’yı pek beğendiği belirtilerek “Oralardaki kızıl rejimlere ağzının suyu akıyor. Biz bunlardan tiksiniyoruz” denilmekte idi.¹⁰⁸³

¹⁰⁸⁰Sertel, Sabiha.(1945). *Tan Gazetesi*. 11 Ekim.

¹⁰⁸¹Safa, Peyami.(1945). *Tasvir Gazetesi*. 12 Ekim.

¹⁰⁸²Safa, Peyami.(1945).“Sovyetlerin Sertellere Aşkı”. *Tasvir Gazetesi*. 18 Ekim.

¹⁰⁸³Sadak, Necmeddin.(1945).“Estağfurullah Hiç Aynı Fikirde Değiliz”. *Akşam Gazetesi*. 11 Ekim.

Sabiha Sertel “Ne Garip Şey” başlıklı ve 13 Ekim 1945 günlü yazısında, savaşın galibi üç büyük devletin masa başında tekrar dünyayı taksim etmelerini, yeniden bir pazarlığa girişmelerini eleştirmiş; İngiltere ve Amerika’da grev yapan işçilerden söz etmişti. Sertel; “Konferans masalarında üç büyükler, beş büyükler, mini minicik devler sanki 1939 harbinin arefesindeymişiz gibi sanki bir harp olmamış gibi tekrar dünyanın tanzim ve idaresinde, hudutların çizilmesinde, nüfuz bölgelerinin taksiminde, menfaatle birleşen milletlere karşı düşman bloklar tesisinde yeniden bir pazarlığa giriştiler.

İngiltere’de, iktidara gelen Amele Hükûmeti ücretleri azalttığı için bizzat ameleler kendi partilerine karşı grev yapıyorlar. Amerika’da grev yapan işçilerden geçilmiyor. Uzak Şarktaki müstemlekeler, milli kurtuluş ve istiklal mücadeleleri içinde çalkalanıyorlar.

Ne garip şey... Bütün isyanlar, grevler, şikayetler, dünyaya dört hürriyeti vadeden memleketlere karşı oluyor. Ne garip şey.” demiş ve sosyalizmi dolaylı olarak öven cümleler kullanmıştı.¹⁰⁸⁴

Tasvir, Akşam, Tanin ve Tan Gazeteleri arasında başlayan tartışmada Tan Gazetesine karşı oluşturulan cephe; hız kesmeden kalem savaşlarına devam etmiş ve en önemli silahları bulunan kalemlerinin ucunu daha da sivrilterek Tan Gazetesinde savunulan düşünceler nedeniyle Tan’ı ve yazarlarını Sovyet yanlısı bir politik düşüncenin propagandasını yapmakla itham etmişlerdi.

Nitekim Hüseyin Cahit Yalçın, 15 Ekim 1945 tarihli makalesini Sertel’e bir gönderme yaparak; “Ne Garip Şey” başlığıyla yazmış ve “Bayan Sabiha Sertel siyasi dünyanın manzarasına bakıyor. Hayret içinde kalıyor ve bu şaşırmasını şu suretle ifade ediyor: Ne garip şey... Bütün isyanlar, grevler, şikayetler, dünyaya dört hürriyeti vadeden, Atlantik Misakını bir adalet ve sulh beratı gibi sunan memleketlere karşı oluyor... Ne garip şey.” diyerek Sabiha Sertel’in grevler hususunda verdiği örneklerin sadece faşist İtalya ve Almanya’da yaşanmadığını; fakat Sovyet Rusya’da da yaşandığını ve bu durumun muhatabı tarafından görülmek istenmediğini söylemişti.

¹⁰⁸⁴Sertel, Sabiha.(1945). “Ne Garip Şey”. *Tan Gazetesi*. 13 Ekim.

Yalçın, “Bu hazin manzara karşısında muhterem Bayan Sertel’i müteselli edebilecek başka bir manzara daha vardır ki, nasılsa gözden kaçmış, Sovyet Rusya, Bolşevik Rusya!

Vaktiyle, İtalya ve Almanya’da görmeğe alıştığımız sükûn içinde çalışma, grevsizlik ve şikayetsizlik şimdi yalnız orada kaldı. Rusya’da kimsenin ağzını açıp da muhterem bayanı rahatsız ettiği, teessürler içinde bıraktığı var mı? Sovyetler Hükûmetinin bu husustaki al-i cenablığını ve himmetini de bu münasebetle şükranla yad etmeliyiz... Zaten koca Rusya’nın içinde ses çıkmaz ki, bu ses dışarıya aksetsin.

Orada, milyonlarca insanı kutup havalisinin buzları ve mahrûmiyetleri arasına sürerek, aç ve sefil, gece-gündüz çalıştırır. Milyonlarca insan kıtlıktan can verir. Büyük nispette temizleme ameliyeleri yapılır. Sibiry ve uzak doğu tahşit karargahları dolar dolar boşalır. Fakat çıt yoktur, isyan yoktur, grev yoktur, demokrasilerde gördüğümüz şikayetler yoktur. Yalnız Bayan Sertel Atlantik Misakını hatırlatmakla bu başlığın keyfini biraz bozmuştur. Çünkü sevgili Bolşeviklerimiz de böyle bir günah işlediler. Şu Atlantik denilen baş belasını onlar da imzaladılar. Anglo-Saksonlar sözlerini tutmadıysa, onlar ne güzel tuttular değil mi? Kahraman Bolşevik orduları Avrupa’ya bir halaskar sıfatıyla girmediler mi? Evet girdiler ve kurtardılar... Bolşevik kurtarması içinde saadetten o kadar gaşyolmuşlar ki, ağızlarını açmağa takatleri yok. Lehistan da mes’ut ve memnun. Romanya rahat ve sükûnet içinde yüzüyor. Bulgaristan keyfinden sırtüstü yatmış... Yugoslavya baştan aşağı bir cennet...

Evet demokrasiler bu bakımdan çok kabahatli ve kusurludurlar. Demokrasilerin hüküm sürdüğü yerde, Rusya’daki gibi bir ölüm sükûtu, bir cansızlık sükûtu mevcut olamaz. Grev olur, şikayet olur, isyan olur. Çünkü demokraside ferdin bir hakkı ve bir hürriyeti vardır. Mitingler, nümayişler yapılır. Bu, yaşayan bir sosyetenin atan nabızlarıdır. Demokrasilerde keyfi surette hüküm süren öldürücü Bolşevik pençesi yoktur. Yalnız kanun vardır ki, o da yumuşaklıkla sertliği, te’dip ile müsahamayı mezcetmiştir. Bugün dünyada garip olan bir şey varsa da koca bir kıtayı kaplayan Bolşeviklerin Asyai ve iptidai durumları ve politikalarıdır” demiş ve Sertel’e demokrasi dersi vermişti.¹⁰⁸⁵

¹⁰⁸⁵Yalçın, H. C.(1945).“Ne Garip Şey”. *Tanin Gazetesi*. 15 Ekim.

18 Ekim 1945 tarihinde, Akşam Gazetesi'nde “Demokrat” mahlası ile “Kızmayın, Hürriyet Var!” başlıklı bir köşe yazısı yayınlanmış, bir milletvekilinin Antalya Halkevi'nde verdiği konferans sırasında iki gazete için “Yahudi gazeteleri” tabirini kullanması üzerine Sabiha Sertel'in “Halkevleri Faşistlerin Propaganda Ocağı mıdır?” diye sorması konu edilmiş ve yazar Sabiha Sertel'e eleştirel bir cevap vermişti.¹⁰⁸⁶

Akşam, Necmeddin Sadak imzasıyla 19 Ekim 1945'te de aynı seriye devam etmiş ve Sabiha Sertel'in bu yazısına “Türkiye’de Faşist Yoktur. Memlekette Hürriyet Var” başlığı altında cevap verilmiş ve “Evvela faşist kelimesinin üzerinde duralım. Çünkü Tan ve Bayan Sabiha, bu sifata çok ehemmiyet verirler. Hatta faşistliğin tasfiyesi için sık sık yazarlar.

Türkiye’de “faşistlik” diye bir suç yoktur. Daha doğrusu Türkiye’de faşist yoktur. Daha açıkçası, Bayan Sabiha’nın yani Moskova’nın anladığı manada Türkiye’de bizzat bayandan gayri herkes faşisttir. Herkes faşist olunca kim kimi tasfiye edecek? “Moskova'nın ve bayan muharririn anladığı manada faşistlik komünistliğin zıddı Bolşevikler de Faşistlerin tersidir. Bundan dolayı Faşistleri tasfiye davası yalnız mağlup Mihverci devletlerde, Bolşevik işgali altında çıkmıştır... Bayan Sabiha, Türkiye'yi Rus işgali altındaki memleketlere benzetmeye her nedense çok mütemayildir.” diyerek kavram kargaşasına dikkat çekilmişti.

Demokrat mahlasını kullanan yazar, Türkiye'de hürriyet ve istiklal olduğunu, istiklal olunca da faşistliğin tasfiyesi diye bir meselenin olmayacağını söylemişti. Yazara göre, hürriyet olunca her vatandaş isterse milliyetçi, ırkçı, halkçı, beynel-milelci ve sosyalist olabilir ve hatta Hükûmet’e küfür bile edebilir diyerek yazısını; “Bayan Sabiha boşuna hiddetleniyor. Memlekette hürriyet var!” cümlesi ile bitirmişti.¹⁰⁸⁷

25 Ekim 1945 tarihli Tanin Gazetesinde Sertellerin faşizm hakkında ileri sürdükleri düşüncelerine karşılık cevap veren H. C. Yalçın; “Faşizmi İmha Bahanesi Türkiye’yi Dört Hürriyet Prensibinden Uzaklaştırmaz” başlıklı yazısında “Türkiye’de rejimin ruhu, geniş bir liberalizmdir. Milletın hakimiyeti bütün manasıyla ve kuvvetiyle fiile çıkarmak için her şeyin üstünde bir gayedir. Hatta bir borç ve vazifedir. Bu hareketin başlaması zamanı gelmiştir.

¹⁰⁸⁶Demokrat.(1945).“Kızmayın, Hürriyet Var!”. *Akşam Gazetesi*. 18 Ekim.

¹⁰⁸⁷Demokrat.(1945).“Türkiye’de Faşist Yoktur. Memlekette Hürriyet Var”. *Akşam Gazetesi*. 19Ekim.

Bu vatan topraklarında, muhafazakarların da hayat hakkı vardır. Tefekkür hürriyetine, liberallik ve radikallik lehinde olsa bile tahditler konulmasını terviç edememem. Kimsenin vicdanına, nazarlarını nüfuz ettirmeğe Hükûmetin hakkı yoktur. Fakat komünizm bahsinde kanaatim şudur ki, bunun bir teşkilat olarak, parti olarak ortaya çıkmasına kat'iiyen müsaade edilmemelidir. Çünkü bu partinin esası, tefekkür ve vicdan hürriyetlerini mahvetmektir. Kendilerinden başkalarına hak ve hayat tanımamaktır.” diyerek hürriyetler hakkında değerlendirmeler yapmış ve Komünizmin dört hürriyeti ortadan kaldıran bir anlayış olduğunu vurgulamıştı.¹⁰⁸⁸

Zekeriya Sertel gibi Sabiha Sertel de Tanin’e cevap oluşturacak mahiyette “Hürriyeti Tahdit Edenler Hürriyet Veremezler” diyerek süratle demokratik kanunların çıkartılmasını, meşru bir muhalefetin oluşmasını talep etmiş; ancak bugüne kadar geçerli olan sistem içinde yaşatılan bir Hükûmetin bunu başaramayacağını ifade etmişti.¹⁰⁸⁹ Tek parti saltanatını sürdürmek için çıkarılmış kanunların değişmesini isteyen Sabiha Sertel, ciddi ve namuslu bir muhalefetin ilk şartının da halkın menfaatlerini müdafaa etmek olduğunu yazmıştı.¹⁰⁹⁰

Sabiha Sertel, 7 Kasım 1945 tarihinde, Tan Gazetesi'nde “Zincirli Hürriyet” başlıklı bir yazı kaleme alarak mevcut Meclis ve Hükûmetin Türkiye'nin demokrasiye yönelmesi hususunda başarılı olamayacaklarını tekrar etmişti. Sertel'e göre mevcut Meclis ve Hükûmet baskıcı bir anlayıştan doğmuşlardı. Bu noktada Sabiha Sertel, “Matbuat Cürümleri” bahsine girmiş ve “fikir hürriyetini, kanaat hürriyetini, münakaşa hürriyetini kabul eden bir demokraside matbuat cürümleri diye ayrı bir faslın” olamayacağını belirtmiş ve “Matbuat Kanunu'nda yapılacak değişiklik, ilim adamlarının, ellerinde ve kafalarındaki köstek, hür düşüncelerin üzerine sarılmış zincirli bir hürriyet hududunu geçemeyecektir.” demişti.¹⁰⁹¹

Hüseyin Cahit Yalçın 7 Kasım 1945 tarihinde Tanin Gazetesi'nde “Değişiklikleri Kim Yapacak?” başlıklı yazısı ile Sabiha Sertel'in Hükûmet ve Meclis'in memleketin ihtiyaç

¹⁰⁸⁸Yalçın, H. C.(1945). “Faşizmi İmha Bahanesi Türkiye’yi Dört Hürriyet Prensibinden Uzaklaştırmaz”. *Tanin Gazetesi*. 25 Ekim.

¹⁰⁸⁹Sertel, Sabiha.(1945).“Hürriyeti Tahdit Edenler Hürriyet Veremezler”. *Tan Gazetesi*. 24 Ağustos.

¹⁰⁹⁰Sertel, Sabiha.(1945).*Tan Gazetesi*. 6 Kasım; 29 Kasım.

¹⁰⁹¹Sertel, Sabiha.(1945).“Zincirli Hürriyet”. *Tan Gazetesi*. 7 Kasım.

duyduğu değişiklikleri yapamayacağını söylediği yazısına cevaben bir eleştiride bulunmuş ve “...Tan Gazetesi'nin arzusuna tevfikân, kabine istifasını verse, yeni bakanları, Büyük Millet Meclisi azaları arasından seçmek icap edecektir. Halbuki Meclis de Tan gazetesinin itimadını kazanamamakla bedbahttır. Şu halde Sertel dostumuzu memnun etmek için Meclis dışından, hatta Parti dışından devlet adamları seçmek icap edecektir...” demişti.¹⁰⁹²Hüseyin Cahit Yalçın, buna karşılık “Tan gazetesinin tavsiyesi sadece bir yıkma hareketidir. Bu ihtilal mantığıdır” diye cevap vermişti.

Sabiha Sertel, Necmeddin Sadak'ın Hükûmetin gazete kapatmaması gerektiği yönündeki yazısı üzerine de eski bir hatırayı hatırlayarak 9 Kasım 1945 tarihinde Tan Gazetesi'nde “Vay Hain, Vay!” başlığı ile bir yazı kaleme almış, bu yazıdan üç ay kadar önce aynı mevzuya kendisinin değinerek Hükûmetin gazete kapatmaması gerektiğini söylediğini ve bu yüzden kendisine Necmeddin Sadak ile bazı gazetecilerin “hain” dediklerini hatırlatmıştı.¹⁰⁹³

Tan'ın bayrağında ay yıldız değil, orak çekiç olduğunu söyleyen Tasvir yazarı Orhan Seyfi Orhon da “Türkçülük sadece iki şeyle birleşmez. Kozmopolitlikle ve onun (Sabiha Sertel'in) anladığı manada komünistlikle. Yani kendisi gibi olanlarla” diyerek demokrasi ve rejim tartışmalarında safını ve düşüncelerini bir kez daha ifade etmişti.¹⁰⁹⁴

20 Kasım 1945'te Tanin Gazetesinde H. C. Yalçın, “Fikri Hürriyet Etrafında Karışık Mütaalalar” başlıklı yazısında yine Tan Gazetesine seslenerek; “Tan Refikimiz yazıları üzerinde ekseriya durmak lüzumunu hissediyoruz. Ümid ederiz ki, buna yanlış bir mana verilmeyecektir. Tan Gazetesinde gerek Zekeriya Sertel gerek Sabiha Sertel, son günlerde çok mühim bir noktaya ısrar ile temasta bulundular. Refiklerimizin kurcaladıkları bahis, siyasi mahkûmların affı meselesidir. Biz bu nokta üzerinde münakaşa edecek değiliz. Siyasi mahkûmların affını istemek için istenen delili, bizzat meseleden ziyade mühim görüyoruz ve onu çürük buluyoruz. Zekeriya Sertel dostumuzun müdafaa ettiği tez şudur: Madem ki, söz ve fikir hürriyetinin demokrasinin temelleri olduğu kabul edilmiş ve muhtelif partilerin

¹⁰⁹²Yalçın, H. C.(1945). “Değişiklikleri Kim Yapacak?”. *Tanin Gazetesi*. 7 Kasım.

¹⁰⁹³Sertel, Sabiha.(1945). “Vay Hain, Vay!”. *Tan Gazetesi*. 9 Kasım.

¹⁰⁹⁴Orhon, Orhan Seyfi.(1945). *Tasvir Gazetesi*. 21 Kasım.

teşekkülleri tabii görülmüştür. Bizde otoriter rejim zihniyetinin hakim olduğu müddetçe tevkif edilen, mahkemelere verilen, hapishanelere atılan gençlerin çoğunun serbest bırakılmaları lazımdır. Zekeriya Sertel makalesinde ayrı siyasi düşünce sahiplerini artık hayata iade etmek zamanının gelmiş olduğunda ısrar ediyor. Tan gazetesiyle prensipte müşterekiz. Fikir ve söz hürriyetine hürmet edilmelidir. Eğer bu memlekette, Sertellerin dediği gibi sırf hükûmet ve partinin istemedikleri tarzda düşündüklerinden dolayı hapse atılmış, menfalara gönderilmiş kimseler varsa hemen serbest bırakılmalıdırlar. Yalnız fikir ayrılığından dolayı memlekette bir kimseni mahkûm edilmiş olduğuna emin değilim.

Bayan Sabiha, Kautsky'nin eserini tercüme etmiştir. Kendisini ne hapse attılar, ne menfalara sürdüler. Ben tam yedi sene 'fikir hareketleri'nde diktatörlük rejimi aleyhinde yazılar yazdım. Bayan Sabiha Sertel'in bugün faşist ve mürteci dediği bu hükûmet zamanında yedi sene faşizm ve irtica aleyhine yazı yazdım. Vicdan, söz ve fikir hürriyetini müdafaa eden yazılar yazdım ve kitaplar neşrettim. Bunlardan dolayı hiçbir takibe uğramadım. Hükûmet'tekilerden başka türlü düşündüklerinden dolayı kimsenin mahkûm ve tevkif edildiğini de duymadım. O halde mahkûm edilmiş olanlar kimlerdir? Bunlar, bir kısmı Rusya'da bir müddet kaldıktan sonra Türkiye'ye gizlice gelenlerin teşvikiyle gizli cemiyetler, hücreler vücuda getiren, komünist propaganda yapan kimselerdir ki, hareketleri Türk Ceza kanununun 141 ve 142. Maddeleri çerçevesine girmektedir. İşte Sertellerin siyasi af diye hapishanelerden çıkarmalarını istedikleri bunlardır." diyerek Sertellerin kimler için af istediklerini açıklamıştı.¹⁰⁹⁵

Tan ve Akşam Gazeteleri arasında cereyan eden CHP'nin inkılapçı parti olup olmadığı hakkında tartışmaya da dahil olan ve 22 Kasım 1945 tarihli Tanin'de görüşlerini yazan H. C. Yalçın, "İnkılapçı Parti Meselesi...Akşam ve Tan arasında cereyan etmekte olan bir mübahase çok alakaya değerlidir. Bayan Sertel Halk Partisini mürteci ve faşist addediyor, Necmeddin Sadak da buna itirazda bulunuyor. Bayan Sertel, Akşam'ın mukabelesine dün cevap vermiştir. İç politikamızın en ehemmiyetli bir noktasına temas eden şu polemik münasebetiyle biz de düşündüklerimizi söylemek istedik.

¹⁰⁹⁵Yalçın, H. C.(1945). "Fikri Hürriyet Etrafında Karışık Mütalalar". *Tanin Gazetesi*. 20 Kasım.

Bayan Sertel'in dediğine göre kendisi 1924 anayasasına muarız değildir. Fakat onu yapan Halk Partisine aynı vasıfları muhafaza etmediğine kanidir. Bunu teyid için de 1943'te çıkan Halk Partisi nizamnamesi ile o tarihten sonraki icraata bakılmasını tavsiye ediyor. Nihayet şu hükme varıyor: "Halk Partisi inkılapçı olarak başladığı işe bir faşist kampta karar kılmak suretiyle son vermiştir. Hele bugünkü dünyanın inkılapçı hüviyeti karşısında Halk Partisinin muhafazakar mahiyetini gözden geçirirsek, inkılapçılığın tam aksi bir istikamet çıkar" ... Bayan Sertel'in ağzından bugünkü dünyanın inkılapçı hüviyeti şeklini alan hareket hakikatte Sovyetlerin girdikleri memleketlerde yerleşmek; yahut onları nüfuzları altına almak isteyen komünist faaliyetlerden başka bir şey değildir. Yalnız ve yalnız Sovyet propagandasıdır ki, kendisinin hizmetine girmeye kabul etmeyenlere faşist ve mürteci damgasını basmakla meşguldür. Bayan Sertel'in yanıldığı nokta da yalnız bu Moskova gürültülerine kulak vermesi ve gözlerini yalnız oraya çevirmesidir. Bayan Sertel'in demokratlığı da inkılapçılığı da Moskova'nın demokratlığı ve inkılapçılığıdır.

Almanya faşist biz de faşistiz diyelim, fakat Bayan Sertel insaf etsin, Rusya'nın hali başka türlü mü? Orada partiden çıkarılarak fabrikadan atılan bir amele eski Hint paryaları gibi zillet ve sefalet içinde ölmeğe mahkûm kalmıyor mu? Rusya'da komünist Partisinden başka bir partiye hayat, fikir, söz hakkı tanınmış mıdır? Almanlar ve biz faşist oluyoruz da neden Ruslar faşist olmuyorlar? Sadece yaftaları Bolşevik ve inkılapçı olduğundan dolayı mı?" diye sorularla Sabiha Sertel'in bu konudaki anlaşılmaz yaklaşımını tenkit etmişti.¹⁰⁹⁶

23 Kasım 1945'te Tan Gazetesinde S. Sertel, Görüşler köşesinde "İnkılapçı Hüviyet Ne Demektir" başlıklı yazısında "Halk Partisinin inkılapçı hüviyetini kaybetmediğini anlatan yazıma, Bay Necmeddin Sadak cevap vermişti. Bay H. C. Yalçın bu münakaşaya gönüllü olarak iştirak ediyor.

... Bay H. C. Yalçın, dünyada bir inkılap hareketinin mevcut olduğuna kani değildir. Bu hususta üç büyük devleti ele alıyor. Amerika, İngiltere, Sovyet Rusya.

¹⁰⁹⁶Yalçın, H. C.(1945). *Tanin Gazetesi*. 22 Kasım.

... Bay H. C. Yalçın, inkılapla ihtilal arasındaki farkı pek ayırt edemiyor. İçtimai bir inkılap, eli silahlı bir çetenin veya zümrenin bir hükûmet darbesi yapması demek değildir. İçtimai inkılap cemiyet bünyelerinin geçirdiği inkişaf sayesinde eski şekilleri çürütüp, yeni şekiller doğurması demektir. İngiltere bu inkılabın en güzel numunesini vermiştir. İngiltere, tarihi iki partiyi bir hamlede kenara atıyor, halk kahir bir ekseriyetle Sosyalist partiyi iktidara getiriyor. Bu inklap değil de nedir” demiş ve H. C. Yalçın’a kaçamak bir cevap vermişti.¹⁰⁹⁷

24 Kasım 1945’te Tan Gazetesinde Z. Sertel, o günkü Parlamentonun kifayetsiz olduğunu, yeni zihniyete sahip insanlara ihtiyaç bulunduğunu ifade eden bir yazı yayınlamış ve “Seçime biran evvel geçmek lazımdır” başlığını taşıyan bu başyazının¹⁰⁹⁸ yanı sıra S. Sertel de H. Cahit’e cevap mahiyetinde “Hükûmet’te İnkılapçılık” başlığıyla bir yazı yazarak cevap vermişti.¹⁰⁹⁹ S. Sertel, “Bay Yalçın, dünkü Tanin’de “Hükûmet’te İnkılapçılık” başlığı altında yazdığı yazıda benim ne geniş bir demokrasi, ne de Roosewelt’in dört hürriyeti ile tatmin edilemeyeceğimi söylüyor. Bay Yalçın’a göre garb memleketlerindeki inkılapçılar demokrasi aleyhdarıdır, bunlar müfrid bir sosyalizm diye komünizm isterler. Türkiye’nin bir sosyalist veya komünizm nizamına geçmesi ne benim arzuma ne de beş on şahsın emir ve kumandasıyla yapılacak bir iştir. Bu memlekette sosyalist veya komünist nizamına geçmek için içtimai şartların olgunlaşması lazımdır. Bugün Türkiye’de bir amele diktatoryasını kuracak veya sosyalist inkılabı başaracak sınıflar henüz olgunlaşmamıştır. Bu şartlar altında Türkiye’de bir hamlede komünist devlet kurmak maddeten imkanı olmayan bir şeydir. Ben dünyanın sola teveccüh ettiğini realitelere bakarak söylüyorum. Üstadla bir noktada mutabık değilim. Her inkılaba tehlike sağdan gelir. Soldan gelmez.”

Zekeriya Sertel, Ülke Gazetesi'nin kendi serveti ile ilgili yönelttiği bir takım sorular üzerine 1 Aralık 1945 tarihinde Tan Gazetesi'nde “Millet Önünde Hesaplaşmak İstiyoruz” başlığıyla yazdığı bir yazısında, Sivas'ta yayın yapan Ülke Gazetesi üzerinden CHP idareceilerine yönelik sert bir eleştiride bulunmuştu. Zekeriya Sertel, CHP'nin Ülke Gazetesi'nin yayınlanması için ödediği dört yüz bin lirayı işaret etmiş ve ilk önce bu paranın hesabının verilmesini istemişti. Ayrıca Zekeriya Sertel, devleti idare eden kimselerin

¹⁰⁹⁷Sertel, Sabiha.(1945).“İnkılApçı Hüviyet Ne Demektir”. *Tan Gazetesi*. 23 Kasım.

¹⁰⁹⁸Sertel, Zekeriya.(1945).“Seçime Biran Evvel Geçmek Lazımdır”. *Tan Gazetesi*. 24 Kasım.

¹⁰⁹⁹Sertel, Sabiha. (1945).“Bay Yalçın, Dünkü Tanin’de “Hükûmette İnkılApçılık”. *Tan Gazetesi*. 24 Kasım.

1923'ten itibaren büyük servetler edindiklerini iddia etmiş ve bütün vatandaşların, bu kimselerin servetlerini nasıl ve hangi yoldan elde ettiklerini öğrenmek arzusunda olduklarını söylemişti.¹¹⁰⁰

Sabiha Sertel de 1 Aralık 1945 tarihli “Bu Devrin İbret ve Meşveret Gazeteleri” başlıklı yazısında CHP'ye ve onunla aynı çizgideki yayın organlarına yönelik sert bir eleştiride bulunmuştu. Sabiha Sertel, CHP'nin, kendisine taraftar olan gazetelere Tan ve Vatan Gazetesi'nin tenkitlerine cevap vermek görevini verdiğini; ancak bu cevapların Tan ve Vatan gazetelerinin sahiplerine yönelik iftiradan ibaret olduğunu söylemişti. Ayrıca Sertel, CHP'nin Tan ve Vatan gazetelerinin satılmaması ve okunmaması yönünde bir baskı ortamı yarattığını iddia etmiş, CHP tarafından muzır neşriyat olarak görülen bu yayınların amaçlarını ise “Hürriyet ve demokrasinin müdafaası, Halk Partisi ve Hükûmetinin, halkın aleyhine yaptığı icraatın tenkidi, halkı bir sülük gibi emen, suistimallerin, rüşvetlerin, Hükûmet icraatındaki aczin ortaya konması, memleketin yuvarlandığı ahlak bozukluğuna karşı mücadele yapılması...” gibi sözlerle ifade etmişti.¹¹⁰¹

Zekeriya Sertel, 2 Aralık 1945 tarihli yazısında, Görüşler Dergisine yönelik yapılan eleştirilere değinmiş, bu saldırılar demokrasi cephesini yıkmaya ve demokrasi taraftarı olan kimseleri birbirine düşürmeye yönelik olarak yapıldığını hatırlatmıştı. Aynı yazısında harpten sonra dünyanın her tarafında demokratik unsurların faşizm ve irticaya karşı ortak bir cephe oluşturduğunu belirtmiş, memlekette bulunan demokrat, sosyalist ve komünist kimselere aynı hedefe karşı birleşme çağrısını tekrarlamıştı.¹¹⁰²

Yine, 2 Aralık 1945 tarihinde Akşam Gazetesi'nde Demokrat imzası ve “Kızıl Yapraklar Açarken” başlığı ile yayınlanan köşe yazısı, Sabiha Sertel ve Tan Gazetesi'ne yönelik ağır bir eleştiri yöneltmiş, yazıda, Sabiha Sertel'in memlekette Abdülhamit devri gibi baskıcı bir dönem yaşanıyor iddiasına tepki gösterilmiş ve Sabiha Sertel'le “Komünist” arkadaşlarının istedikleri gibi gazete çıkararak Hükûmet'e yönelik hakaretlerde bulundukları belirtilmişti.¹¹⁰³ Yazar bu hususta, Sabiha Sertel'e; ... Sovyet Rusya'ya gidin de hürriyeti,

¹¹⁰⁰Sertel, Zekeriya.(1945).“Millet Önünde Hesaplaşmak İstiyoruz”. *Tan Gazetesi*. 1 Aralık.

¹¹⁰¹Sertel, Sabiha.(1945).“Bu Devrin İbret ve Meşveret Gazeteleri”. *Tan Gazetesi*. 1 Aralık.

¹¹⁰²Sertel, Zekeriya.(1945). *Tan Gazetesi*. 2 Aralık.

¹¹⁰³Demokrat.(1945).“Kızıl Yapraklar Açarken”. *Akşam Gazetesi*. 2 Aralık.

saadeti görün” demişti. Ayrıca Sabiha Sertel'in gazetesini Osmanlı döneminin Meşveret ve İbret gazetelerine benzetmesine yönelik ise şu cümleler sarf edilmişti; “... Gazetesinin de eski ibret değil, bütün memlekete en yeni, en güzel ibret olduğu da muhakkak. Fakat biz olsaydık- teşbihte hata olmaz derler- İbret gibi köhne gazeteler yerine, ileri demokrat sıfatile, İzvestia ve Pravda'lara benzetmeyi tercih ederdik. Bayan Sabihaya, o zaman kimsenin bir şey demeye hiç mi hiç hakkı olmazdı.”

Yazıda Sabiha Sertel ve gazetesinin yalnız kaldığı da vurgulanmış, Sabiha Sertel'in yazılarında ısrarla vurguladığı Tan-Vatan birlikteliği mesajlarına rağmen, Ahmet Emin Yalman'ın Sertellere sırtını döndüğünden ve yine Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü, Tevfik Rüştü Aras gibi isimlerin de tepkiler karşısında Sertellerin yanından ayrıldıklarından bahsedilmişti.

3 Aralık 1945 tarihli Tanin Gazetesi'nde Hüseyin Cahit Yalçın, “Sol-Sağ ve İleri-Geri” başlığıyla kaleme aldığı yazısında, Tanda çıkan “Dünya Sola Doğru gidiyor” cümlesinden hareketle dünyanın Bolşevikliğe yöneldiği iddiasına ve ilericilik- gericilik gibi tanımlamalara eleştiri getirmişti.¹¹⁰⁴ Yalçın bu hususta; “ Siyaset dünyasında ne sağ vardır, ne sol. Ne ileri vardır ne geri. Bunların hepsi bir laf yığınınan ibarettir ki, memleketimizde aldığı şekillere bakılırsa, sadece kötü bir propaganda yaygarası karşısında bulunuyoruz denilebilir.” Diyerek Sertellerin terminoloji hatalarını ortaya koymuştu.

Yalçın yazısında, Sertelleri ve beraberindekileri, memlekette bir komünist inkılabı yapmak istemekle suçlamıştı. Bu durum karşısında artık açık konuşmak gerektiğini belirten Yalçın, Komünist propagandası yapan Görüşler ve Yeni Dünya dergilerinin karşısında olduğunu söyleyerek; “Ben, 21 sene evvel, İstiklal mahkemesi huzurunda söylediğim gibi: Cumhuriyetçi, radikal ve laikim. Cemiyet içinde herkes için müsavi hak ve hürriyet taraftarıyım. Dört Hürriyet'e iman etmiş bulunuyorum ve bu liberal garp demokrasisi namınadır ki Yeni Dünya'nın ve Görüşler'in komünist propagandasına karşı dikiliyorum. Yegane silahım bu prensiplerimdir.” demişti.

¹¹⁰⁴Yalçın, H. C.(1945).“ Sol-Sağ ve İleri-Geri”. *Tanin Gazetesi*. 3 Aralık.

Tanin Gazetesi'nde 3 Aralık 1945 tarihinde yayınlanan bir başka yazı ise Namık Kemal'e atfen “Kalkın Ey Ehli Vatan!-Bir vatan Cephesine lüzüm vardır” başlığıyla imzasız olarak yayınlanmıştı. Yazıda, Sovyet Rusya'nın Türk istiklalini zedeleyecek taleplerine değinilmiş ve İsmet İnönü'nün “Şerefli insanlar gibi yaşayacağız ve şerefli insanlar gibi öleceğiz” sözü hatırlatılmıştı.

H. C. Yalçın'ın yazdığı bilinen “Kalkın Ey Ehli Vatan” başlıklı yazıda; “Bu memleket, asırlardan beri şimalden gelen hücûmlara karşı koydu. Milletın varlığı, bu ızdıraplar ve felaketlerle yoğrulmuştu. Bu defa yine anavatan topraklarından parçalar ve Türk istikbalinin hatimesini teşkil edecek surette Boğazlar'da üsler isteniyor. Büyük Vatanperver Namık Kemal'in sesi bugünün parolasıdır: Kalkın Ey... Ehli Vatan!... Mücadele başlıyor. Ve başlamak lazımdır. Çünkü en azgın ve insafsız bir propagandanın Türk Vatandaşlarının rûhuna her gün en yıkıcı, ye'is verici, ümit kırıcı bir propaganda zehrini dökmesine müsaade edemeyiz. Bir vatan sahibi olmak, bu vatanın içinde hür ve müstakil yaşamak isteyen her Türk bu propagandaya karşı koymaya mecburdur.

Görüşler'i açıp da Bayan Sertelin Zincirli Hürriyet makalesini gördüğüm zaman sahifeyi süsliyen bu kıpkızıl demirlerle bize nasıl bir hürriyet hazırlamak istediklerini derhal anladım.Bayan Sertel şöyle diyor: “Hür insanlar cemiyetinin en büyük şıarı, geniş halk kitlelerinin menfaati için icabederse, şahsi menfaatlerini feda etmektir.” Komünist edebiyatıyla meşgul olmamış olanlar bu satırların altında gizlenen manayı gözden kaçırabilirler. Geniş halk kitlelerinin menfaati namına hürriyetlerin feda edildiği yer Rusya'dır.”

Hüseyin Cahit Yalçın makalesini; “Bunları susturmak için, cevap Hükûmet'e düşmez. Söz, eli kalem tutan gazetecilerin ve hür vatandaşlarıdır” diyerek belki de bir gün sonra yaşanacakları haber vermişti.¹¹⁰⁵

Basında Sertelleri ve yayın organlarını eleştiren bu yazılar yayınlanırken, Sabiha Sertel de 4 Aralık Tan Gazetesi'nde kendilerine gösterilen tepkilere cevaben bir yazı yayınlamıştı. “Gazeteden değil, Umûmi Efkardan Korkmalı” başlıklı bu yazıda, Sabiha Sertel, CHP İstanbul

¹¹⁰⁵Yalçın, H. C.(1945). “Kalkın Ey Ehli Vatan!-Bir Vatan Cephesine Lüzüm Vardır”. *Tanin Gazetesi*. 3 Aralık.

Reisi'nin Hükûmet'e yakın bazı gazetecileri davet ederek bu kimselere muhalif gazetecilerle mücadele edilmesi yönünde bir tavsiyede bulunmasını eleştirmişti. Sertel bu hususta; "Neşriyat eğer halkın arzularını ifade ediyorsa, tesir yapar. Eğer halkın düşüncelerine ve menfaatlerine aykırı ise, kendi kendine erir gider. Mevcut muhalefet gazetelerine veya çıkacak olanlara karşı, partili gazetelerin koparacağı gürültüler ve kıyamet, halkı ne aldatmağa, ne de şaşırtmaya kafidir. Gazetelerden değil, umûmi efkardan korkmalıdır." diyerek kamuoyunun yanında olduğu mesajını vermek istemişti.¹¹⁰⁶

Olayın meydana geldiği 4 Aralık günkü gazetelerde kalem savaşları devam etmişti. Tanin'in "Beşinci Kol Propagandası" başlıklı imzasız başyazısında hürriyet pehlivanlarının hürriyetin en büyük düşmanları olduğu belirtilmişti.¹¹⁰⁷ Cumhuriyet'in "Bizim Yoldaşlar Nihayet Maskelerini Attılar" başlıklı haberinde Görüşler logosundaki "G'nin orağa benzediği şöyle öne sürülmüştü.¹¹⁰⁸

"Demokrasi isteriz, hürriyet isteriz feryadlarından sonra istenilen demokrasi ile hürriyetin ne olduğu artık iyice meydana çıktı. Bu demokrasi, komünist demokrasisi, bu hürriyet kızıl hürriyettir. (...) Onlar hür ve müstakil Türk vatanındaki demokrasiyi ve hürriyeti beğenmiyorlar. Bu vatani ve milleti Moskovakari bir rejimin esiri yapmak için demokrasi ve hürriyeti istiyorlar. İstedikleri Sovyet Rusya'dan başka hiç bir yerde tutunamamış bir içtimai akide olan komünistlik de değildir; emperyalist Rus Bolşevikliğidir."

Haberde, İzmir'de vatandaşların Görüşler ve Yeni Dünya'yı yırtıp attıkları, afişlerini söktükleri bildirilmektedir. Vakıf yazarı Asım Us da Cumhuriyet gibi "maskeleri düştü" diyerek şunları yazmıştı.¹¹⁰⁹

Biz komünist değiliz. Biz Bolşevik değiliz. Biz kızıl diktatörlük değil, garp demokrasisi kurulmasını istiyoruz diyenler birdenbire yüzlerindeki maskeyi attılar. (...) Sabiha Sertel çoktan beri komünist propagandası için hazırladığı Görüşler dergisinin bütün hazırlıklarını

¹¹⁰⁶Sertel, Sabiha.(1945). "Gazeteden değil, Umûmi Efkarıdan Korkmalı". *Tan Gazetesi*. 4 Aralık.

¹¹⁰⁷Tanin Gazetesi.(1945). "Beşinci Kol Propagandası". 4 Aralık.

¹¹⁰⁸Cumhuriyet Gazetesi.(1945). "Bizim Yoldaşlar Nihayet Maskelerini Attılar". 4 Aralık.

¹¹⁰⁹Us, Asım.(1945). "Maskeleri Düştü". *Vakıf Gazetesi*. 4 Aralık.

yapmış, fakat derginin kızıl ihtiraslarını örtmek için CHP'den son zamanlarda ayrılmış olan Celal Bayar'ı, Fuat Köprülü'yü, Adnan Menderes'i marka olarak kullanmıştı.

“Bozguncu Kızılara Karşı Milleti Uyanıklığa Ve Birliğe Davet Ediyoruz” başlıklı Tasvir imzalı yazı ise Türk milletine ve gençliğine şöyle seslenmektedir:¹¹¹⁰

Büyük Türk Milleti!

Evladlarını Çanakkalede, Sakaryada, memleket, hürriyet ve istiklal uğruna feda eden analar, bu milletin yarınını omuzlarında taşıyacak olan milliyetçi Türk gençliği, topraklarını vatan aşkile seven Türk köylüleri ve ey bu yurdun refahı, bağımsızlığı ve yükselişi için canını, malını vermeğe hazır büyük Türk millet! (...) Dikkat! Memleket içinde kızıl faşizmin beşinci kolu harekete geçti, gündelik gazetelerile, mecmualarile ortaya atıldılar. Neşriyatla fikirleri hazırlamak, komşu devletlerin başına gelen felaketleri buraya da sirayet ettirmek istiyorlar. Kızıl faşistler başka yerden aldıkları direktifleri tatbik ederek gizli çalışmalarını açığa vurdular. Moskova radyosile işbirliği halinde sizleri zehirlemeğe uğraşıyorlar. (...) Bunlar Türk milletinin bütün mukaddes tanıdığı kıymetleri yıkmak için senelerce uğraşmışlardır. Bunlar Türk büyüklerine, bunlar Türk ahlak ve geleneğine, bunlar Türk ordusuna, bunlar Türk'ün meçhul askerine, bunlar Türk'ün şehidine düşmandırlar.”

Tasvir, vatansever gençliği de göreve çağırmış; “... Ey Türk gençliği! Vatansever duygularınızdan şüphe etmiyoruz. Sizi uyanık ve müttehit olmaya davet ediyoruz. Bir parti işi değil, bir memleket işile meşgul olacaksınız! Düşüncemiz her nevi zümre ve parti fikrinin üzerinde yurt müdafaası ve memleket davasıdır.

Cepheler teşekkül etti. Tasvir, bu memleketin, bu yurdun cephesidir. Etrafımızda Türk basınıni, Türk münevverlerini ve Türk milletini bir fikir ve iman halkası halinde toplanmağa davet ediyoruz. Onlara bu sütunlardan sık sık hitap ederek irtibatı tesis ve muhafaza edeceğiz ve bu uğurda memleket düşmanlarını ezinceye kadar mücadeleden geri durmayacağız.” demişti.

¹¹¹⁰Tasvir Gazetesi.(1945).“Bozguncu Kızılara Karşı Milleti Uyanıklığa ve Birliğe DAVet Ediyoruz”. 4 Aralık.

Tasvir, Tevfik Rüştü Aras'ın Görüşler'de yer alan yazısına tepki gösteren üniversiteli gençlerin "Zavallı Tevfik Rüştü" başlıklı yazısına da birinci sayfasında yer vermişti.¹¹¹¹

Falih Rifkî Atay, "Çirkin Bir Taktika" başlıklı yazısında "Renkleri, ruhları ve oyunları açığa çıkmıştır. Kızıl anarşi; mülkiyeti, teşebbüs ve çalışma hakkını hırsızlık diye tahrik ediyor" demişti.¹¹¹²

Sabiha Sertel ise olacakları biliyormuşçasına 4 Aralık'ta yayınlanan son yazısının başlığını "Gazeteden Değil, Umumi Efkardan Korkmalıdır" koymuştur. İstanbul Halk Partisi Reisinin gazetecilerden, muhalif gazetelerle mücadele etmelerini istemesi üzerine şöyle demektedir:

"Gazete ancak fikrin mümessilidir. Eğer halk bu fikirleri benimsiyorsa, eğer kendi menfaatlerini müdafaa ettiğine inanıyorsa gazeteyi tutar, aksi taktirde hiçbir gazetenin, hiçbir fikrin halkı arkasında sürüklemesine imkan yoktur. (...) Neşriyat eğer halkın arzularını ifade ediyorsa tesir yapar, eğer halkın düşüncesine ve menfaatlerine aykırı ise kendi kendine erir gider. Tatlı vaadlere halk ancak bir zaman için inanır. Mevcut muhalefet gazetelerine veya çıkacak olanlarına karşı partili gazetelerin koparacağı gürültü ve kıyamet, halkı ne aldatmağa ve ne de şaşırtmağa kafidir. Gazeteden değil, umumi efkardan korkmalıdır."

Basında Sertellere yönelik oluşan öfke, toplum üzerine de sirayet etmişti. Bunda şüphesiz ki, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'yi tehdit eden politikalarının ve bunların toplum üzerinde oluşturduğu nefretin de bir etkisi vardı. Toplum üzerinde oluşan bu nefret, yayınları ile Sovyetler Birliği'nin ve onun ideolojisi komünizmin Türkiye'deki sesi gibi algılanan Tan Gazetesi ve yayıncılarına yönelmişti. Aralık ayının ilk günlerinden itibaren basında çıkan yazılarla büyüyen bu tepki, 4 Aralık 1945 gününde şiddetli bir toplumsal harekete dönüşmüştü. Sabah saatlerinde İstanbul Üniversitesi bahçesinde toplanan, çoğunluğu

¹¹¹¹Tasvir Gazetesi.(1945). "Zavallı Tevfik Rüştü". 4 Aralık.

¹¹¹²Atay, Falih Rifkî.(1945). "Çirkin Bir Taktika". *Ulus Gazetesi*. 4 Aralık.

öğrencilerden oluşan on beş bin civarındaki kalabalık, Beyazıt'tan Sirkeci'de Ebu Suud Caddesi'nin başında bulunan Tan Gazetesi'nin önüne yürümüştü.¹¹¹³

Tan Matbaası ile diğer sol/sosyalist/marksist çevrelere ait kitap ve kırtasiye mağazaları tahrip edilmişti. Özellikle Yeni Dünya ve La Turquie gazetelerinin basıldığı matbaayı da ağır bir hasara uğratan gençler, ellerindeki “Ne Faşistiz Ne Komünistiz, Demokrat Vatanseverleriz”, “Kahrolsun Komünistler, Kahrolsun Serteller”, “Yaşasın Demokrat Türk Ülkesi” yazılı pankartlarla Berrak Kitabevi’nin kepenk ve vitrinini kırarak kitapları yırttıktan sonra Beyoğlu dönüşünde de Cağaloğlu’nda ABC kitabevini tahrip etmişlerdi.¹¹¹⁴

Akşam Gazetesi, öğle saatlerinde baskı yaptığı için Tan baskını haberini 4 Aralık günü vermişti.¹¹¹⁵ Olayın ardından hazırlanan ilk baskısındaki manşet, “Talebenin Heyecanı Esefle Karşılancak Bazı Neticeler Verdi, Tan Gazetesinde Tahribat Yapıldı” şeklinde verilmiş iken, olaydan sonra Akşam’ın yazıhanesine giden gençler bu manşeti değiştirtmişlerdi.¹¹¹⁶ İkinci baskıda “Üniversite Talebeleri Bu Sabah Tezahüratta Bulundular” manşetiyle verilen haberlerde, gençliğin son günlerde yapılan bazı yersiz ve yabancı propagandaları protesto ettiği belirtilmişti. Üniversitedeki toplantının ardından yürüyüşe geçen gençlerin vatanperverane şarkılarla gazetenin önüne geldikleri, bir gencin Tan’ın tabelasını söküp yere attığı ve hep birlikte İstiklal Marşı söyledikleri belirtilen haberde şöyle denilmişti:

“Bu arada kalabalık bir grup Tan matbaasının arka tarafındaki makina kısmından içeriye girmiş, ellerine geçen eşyayı sokağa atmış, bazı malzemeyi tahribetmiştir. (....) Saat 11’de talebenin bir kısmı köprüyü geçmiştir. (...) Köprüyü geçen talebeler Taksim Abidesi önüne kadar gitmişler ve Tan matbaasından aldıkları Atatürk ile İnönü’nün büyük resimlerini

¹¹¹³Sertel, Yıldız.(1996).“Çok Satan, Ciddi Günlük Gazete Tan”. *Cumhuriyet Dergi*. 28 Ocak.; Sertel, Yıldız.(1995).“Özgürlük Savaşçılarına Baltayla Saldırı”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 4 Aralık.; Sertel, Yıldız.(1998). “Tarihten Bir Yaprak-Tan Olaylarının Perde Arkası”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 1 Aralık.

¹¹¹⁴*Akşam Gazetesi*.(1945). “Gençliğin Tezahürü”. 5 Aralık.

¹¹¹⁵*Akşam Gazetesi*.(1945). “Talebenin Heyecanı Esefle Karşılancak Bazı Neticeler Verdi, Tan Gazetesinde Tahribat Yapıldı”. 4 Aralık.

¹¹¹⁶5 Aralık 1945 tarihli Ulus, Son Telgraf, Vatan ve Vakıf Gazeteleri; Tan matbaasını tahrip eden gençlerin Akşam Gazetesine giderek bir açıklama yaptıklarını ve “Talebenin heyecanı eseyle karşılanacak bazı neticeler verdi” başlığını değiştirttiklerini yazmaktadır.

abidenin üzerine yerleştirdikten sonra abideye bir çelenk koymuşlardır. Taksim meydanında kalabalık pek büyüktü. Bu yüzden tramvaylar durmuştur. Hiçbir hadise olmamıştır.”

5 Aralık tarihli Akşam’da yine “Gençliğin Tezahürü” olarak verilen haberde iki gazete idaresiyle iki kitabevinin tahrip edildiği, Tan’ın idarehane ve matbaasının kullanılamayacak hale geldiği; altı dizgi makinesinin, mürettiphane kasalarının, baskı makinesinin, telefonların, radyoların tahrip edildiği, parçalanan kağıt bobinlerinin Sirkeci’ye kadar sürüklenerek denize atıldığı bildirilmekte idi. Akşam, polisin aldığı tedbirlere rağmen gençlerin Beyoğlu’nageçerek Yeni Dünya ve La Turquie gazetelerinin basıldığı matbaayı da ağır hasara uğrattıklarını, Berrak Kitabevi’nin kepenk ve vitrinini kırarak kitapları yırttıklarını, “Ne faşistiz ne komünistiz, demokrat vatanseverleriz”, “Kahrolsun komünistler, kahrolsun Serteller”, “Yaşasın demokrat Türk ülkesi” yazılı pankartlar taşıdıklarını, kafilenin Beyoğlu dönüşü Cağaloğlu’nda ABC kitabevini de tahrip ettiğini yazmıştı.

Gazetenin sahibi ve başyazarı Necmeddin Sadak ise “Türk Gençliğinin Heyecanlı Gösterisine Dünya Hayran Kalmıştır” başlıklı yazısında, üniversite gençliğinin bu müstesna heyecanını, milli varlığı tehlikeye sokan bir cereyana karşı ayaklanma olarak görmüştü. Gençliğin kendisini hedef alan komünist propagandaya karşı haklı isyanını destekleyen Sadak, “Komünist propagandasının memleket aleyhine zehirlemeğe yeltendiği gençlerin bu propaganda aleyhine giriştikleri tezahür karşısında milletin ruhunun sağlamlığı adına derin bir gurur ve güvenlik duymamak bizler için mümkün değildir” demişti.¹¹¹⁷

Saldırıyı “Üniversite Gençlerinin Dünkü Nümayişi” olarak manşetten veren Cumhuriyet, Tan ve Yeni Dünya gazeteleri ile Görüşler dergisinin matbaalarının ve iki kitabevinin tahrip edildiğini belirtmekte idi. “İstanbul Üniversitesi ve diğer yüksek mekteb öğrencileri Tan ve Yeni Dünya gazeteleri ile Görüşler mecmuasının neşir sahasında son zamanlarda takib ettikleri hareket tarzını protesto etmek üzere bir nümayiş yapmışlardır” diye verilen haberde, 10-16 bin gencin katıldığı gösterinin Beyazıt Meydanı’ndan başladığı, “İspanya kardeş kavgasını içimizde yaratmak isteyen kızıklar kahrolsunlar” yazılı pankartlar taşıyan ve vekar içinde marşlar söyleyen gençlerin halk tarafından alkışlandığı, mağazaların

¹¹¹⁷Akşam Gazetesi.(1945). 5, 7 Aralık.

vitrinlerine ve taşıtlara “Kahrolsun Serteller, kahrolsun komünistler, Görüşler’le görüştük” gibi sloganlar yazdıkları; Yeni Dünya, Tan ve Görüşler’in sopalara takılarak yakıldığı bildirilmektedir. İzmir muhabiri de İstanbul’daki kızıl neşriyat yuvalarının tahrip edildiğini haber veren akşam gazetelerinin kapışıldığını aktarmıştı.¹¹¹⁸

Türk milletinin, varlığını hedef alan yıkıcı yayınlara karşı çok hassas olduğunu belirten Nadir Nadi ise “Hükûmet, umumi siyasetine aykırı yazı basan gazeteleri, geçici olarak yakın zamanlara kadar kapatıyordu. Harb bittikten sonra, demokratik gelişmemizi bir an önce tamamlamak gayesile bu usûlden vazgeçildi” diyerek, gençliğin Atatürk inkılaplarına çelme takmak, yabancı bir ideolojinin propagandasını yapmak isteyen sınırlı sayıda, ama azgın bir kesime tepkisini dile getirdiği görüşündedir. Ancak Nadi, olayı üzüntüyle karşıladığını, milli duygulara aykırı da olsa yazıya yumrukla cevap vermeyi doğru bulmadığını da belirterek “Münevver, ağırbaşlı, olgun, hakkını koruyan gençliğin sinirlerine hakim olmasını isteriz” demişti.¹¹¹⁹ Nadi’ye göre milli birliği korumak duygusundan başka hiç bir amaç gütmeyen bu hareket her yerde takdirle karşılanmıştı.¹¹²⁰

Olayla ilgili olarak “Üniversite Gençliğinin Tezahüratı” manşetinin altında “Yüksek Tahsil Gençliği Dün Yaptığı Muazzam Bir Mitingte Kemalizm Rejimine Bağlılığını Teyit Etti” denilmekte idi.¹¹²¹ “Kalkın Ey Ehli Vatan” başlıklı yazısıyla sol/sosyalist çevrelerin şimşeklerini üzerine çeken Hüseyin Cahit Yalçın da olayın üzerinden dört gün geçtikten sonra “Nümayiş Hadisesi” başlıklı bir yazı kaleme almış ve Moskova Radyosunun Türkiye’nin içişlerine karışması nedeniyle Türk Milleti’nin rûhunda ve vicdanında biriken nefret ve isyan hissini, Milletin ümidi ve gözbebeği olan gençliğin açığa vurduğunu belirtmişti. Olayı, “memleket lehinde sulh içinde kazanılmış bir muharebe” olarak niteleyen H. C. Yalçın; “Bolşevik propagandasının kazandığı bir kale gibi gösterilmek istenen Üniversite, son yaptığı necip ve yüksek protesto hareketile kendisine leke sürülmesine imkan bırakmamıştır”

¹¹¹⁸ *Cumhuriyet Gazetesi*. (1945). Saldırısı “Üniversite Gençlerinin Dünkü Nümayişi”. 5 Aralık.

¹¹¹⁹ *Cumhuriyet Gazetesi*. (1945). 6 Aralık.

¹¹²⁰ *Cumhuriyet Gazetesi*. (1945). 9 Aralık.

¹¹²¹ *Tanin Gazetesi*. (1945). “Üniversite Gençliğinin Tezahüratı: “Yüksek Tahsil Gençliği Dün Yaptığı Muazzam Bir Mitingte Kemalizm Rejimine Bağlılığını Teyit Etti”. 5 Aralık.

demoşti. Yalçın, üniversite gençliğinin ve ardından bütün memleketin gösterdiği hassasiyet karşısında memnuniyet duyduğunu da dile getirmişti.¹¹²²

Tasvir ise verdiği haberde, “Gençliğin Tezahüratı” başlığını kullanmış vedışarıdan gelen sol/sosyalist/marksist propagandaların yayılmasına alet olan gazeteler meyanında büyük nümayiş yapıldığına dikkat çekilen yazıda; “Bir müddetten beri Tan, Yeni Dünya, Gün ve Görüşler mecmua ve gazetelerinin yapmış oldukları neşriyat üzerine bütün memlekette müşahade edilen sinirlilik dün nihayet gençlerin aksülamelile patlak vermiş ve İstanbul Üniversitesi gençleri yabancı maksadlara hizmet eden ve memleketi parçalayıcı ve birliği bozucu neşriyat yapmakta olan gazeteleri protesto etmek maksadile miting yapmışlardır.” denilmişti.¹¹²³

Cihad Baban da “Türk Gençliğinin Galeyanı” başlıklı yazısında bu hareketin ifade ettiği anlamdan dolayı iftihar ettiğini, rejimin kendisinden emin olduğu için Sertellere tahammül gösterdiğini; ancak her gün an’anesine, sevdiklerine ve inançlarına sövülen Türk gençliğinin artık buna tahammül edemediğini belirtmişti.¹¹²⁴

Baban yazısında devamla; “Ne garip tecellidir ki, bu memleketin rejimini değiştirmek, Türkiye’yi Balkan devletlerine veya İran’a çevirmek için gayret gösteren bu bir avuç insanı, bu beğenmedikleri rejim, elindeki bütün vasıtalarla korumağa çalışmış, polisile, itfaiyesile, süngülü askerleriyle ve yığıldırılmış kıtalarile düşman da olsa ferdin hukukunu korumak için harekete geçerek galeyan halindeki gençlikle adım adım mücadele etmiş ve onlarla uğraşmıştır.” demoşti.

Baban, Tass Ajansı’nın olayı Sovyet aleyhtarı bir gösteri olarak değerlendirmesine de karşı çıkarak, “Tegahurat Türk gençliğinin eseridir. Fakat Misak-ı Milli hudutları içinde refah ve istikbal için çırpınan ve bütün dünya milletlerine hizmet etmekten başka bir emel gütmeyen bu sulhperver memleketin her ferdi de gençlerin düşünceleri ve duygularile bütünleşmiştir” diyerek düşüncelerini ifade etmişti. Baban, Serteller için “su testisi su

¹¹²²Yalçın, H. C.(1945). “Nümayiş Hadisesi”. *Tanin Gazetesi*. 8 Aralık.

¹¹²³*Tasvir Gazetesi*.(1945).“Gençliğin Tezahüratı”. 5 Aralık.

¹¹²⁴Baban, Cihad.(1945).“Türk Gençliğinin Galeyanı”. *Tasvir Gazetesi*. 5 Aralık.

yolunda kırılmış”fikrini ileri sürerken adli koğuşturmada gençlere hoşgörü gösterilmesini de istemiş ve her türlü parti fikrinin üstünde bir millet ve memleket şuuru doğduğunu kaleme almıştı.¹¹²⁵

Peyami Safa ise “Türk Şuuru Uyanıktır” başlıklı yazısında Türkiye’yi İspanya’ya benzetemeyen Kızılların, Türk şuuru karşısında başarı göstermelerinin imkansız olduğunu belirterek, “Kızılar onu morfinlemeğe çalışırken iğnelerini boşa sıktıklarının farkında değiller; zehirlerinin birkaç damlası belki birkaç gafilin damarlarına varıyor; fakat bu millet ve onun gençliği uyanıktır; kendisini uyutmağa çalışanların oyunu önünde bir saniye kendinden geçmemiştir.Bu şuur en büyük kuvvetimizdir” demi şti.¹¹²⁶

Orhan Seyfi Orhon ise Sertelleri sadece Moskova radyosunun savunduğunu belirterek, “Faşist Türk gençliği demokrat Tan gazetesine hücum etmiş! İkisi de aynı derecede yalandır: Ne Türk gençliği faşisttir, ne Tan gazetesi demokrat” demektedir. Tan’ı memleket düşmanı kızıl propaganda aracı olarak gören Orhon, “Zararlarından başka bir şey yok. Ne dövülen var, ne sövülen. Türk vatanının bu çok hassas günlerinde en kutsal duygularına dokunulan gençler, milli vicdanın teessürünü gösterdiler, o kadar. (...) Meydandaki zararlar telafi edilemez şeyler değildir” görüşünde idi.¹¹²⁷

Ziyad Ebüzziya da savaş sonrası daha geniş bir demokrasiye varmak için basın hürriyetini sıkı bağların gevşetilmesini fırsat bilen Kızılların memleketi birbirine düşürecek yayınlara başladığını, sadece Tan’a bakarak Türkiye Kızılları ile Moskof Kızıllarını birleştiren bağların bütün çıplaklığıyla izlenebileceğini öne sürerken; Tasvir imzalı, “Türk Milleti Uyanık Ol!” başlıklı yazıda ise “Memlekette ve millette evvel kendilerini düşünen ve başkalarına hizmet etmek isteyenlerin karşısına iman ve fikirden kurulmuş yekpare bir cephe ile çık!” denilmekte idi.¹¹²⁸

Ulus Gazetesi de olayları manşetlerine taşımıştı. CHP’nin resmi yayın organı olan Ulus,olayadiğer gazetelere göre daha az yer vermiş ve “Dünkü Nümayiş: İstanbul’da İki

¹¹²⁵Baban, Cihad.(1945). *Tasvir Gazetesi*. 5, 6 Aralık.

¹¹²⁶Safa, Peyami.(1945).“Türk Şuuru Uyanıktır”. *Tasvir Gazetesi*. 5 Aralık.

¹¹²⁷Orhon,Orhan Seyfi.(1945). *Tasvir Gazetesi*. 10 Aralık.

¹¹²⁸*Tasvir Gazetesi*.(1945).“Türk Milleti Uyanık Ol!”. 6 Aralık.

Gazete İdarehanesi Harap Oldu” diyerek manşetten vermişti.Haberde, Tan matbaasında geniş çapta tahribat yapıldığı, dizgi ve baskı makinalarının parçalandığı, kağıt bobinlerinin caddelere atıldığı, on bini aşan ve ellerinde bayraklar, Atatürk ve İnönü’nün fotoğrafları bulunan öğrencilerin muazzam bir kfile halinde Taksim Abidesi önünde tezahürlerde bulunduğu bildirilmişti.¹¹²⁹

Falih Rifkî Atay da “İstanbul’daki Nümayiş” başlıklı yazısında tahrikin, doğrudan doğruya bozguncu gazeteden geldiğini, bu hareketin milli duygulara yönelik saldırılara karşı heyecanlı bir tepki olduğunu belirtmişti.¹¹³⁰

Vatan Gazetesi de olaylarla ilgili olarak “Yüksek Tahsil Gençliğinin Heyecanı-Komünizm Aleyhine Büyük Bir Nümayiş Yapıldı” şeklinde manşetten bilgi vermişti. Haberde binaya giren gençlerin makinaları, mobilyaları, kağıtları, klişeleri parçalayarak dışarı attığı, kağıt bobinlerinin denize kadar yerlerde yuvarlandığı vurgulanmıştı.¹¹³¹

Ahmet Emin Yalman ise Türk milletinin birliğini, azmini, heyecanını bütün dünyaya ilan eden Türk gençliğinin hayırlı bir iş yaptığı ve tahrip sorumluluğunun kalabalığa karışan idraksiz kişilere ait olduğunu savunmuştu. Yalman, yabancılar hesabına kundakçılık yapan gazetelere karşı hassasiyetini dile getiren gençliği haklı bulmuş ve “Gençliğin Heyecanlı Tezahürleri” başlıklı yazısında olayı şöyle değerlendirmişti:¹¹³²“Dün İstanbul heyecanlı bir gün geçirdi. Üniversite gençleri asil bir coşkunluk içinde toplandılar ve hariçten geldiğine ve memleketin birliğini, bekasını ve istiklalini tehdit ettiğine kani oldukları kundakçı cereyanlara karşı duydukları hassasiyet ve nefreti belirttiler. (...) Komşu memleketleri yabancıların kölesi haline indirmiş olan bir takım kundakçı cereyanlara karşı bu memleketin müsamahası ve tahammülü yoktur. (...) Gençler bir miting yapıp hassasiyetlerini belirtmekte çok haklıydılar. Mitingden sonra kanaatlerince yabancılar hesabına kundakçılık

¹¹²⁹ *Ulus Gazetesi*.(1945). “Dünkü Nümayiş: İstanbul’da İki Gazete İdarehanesi Harap Oldu”. 5 Aralık.

¹¹³⁰ Atay, Falih Rifkî.(1945). “İstanbul’daki Nümayiş”. *Ulus Gazetesi*. 6 Aralık.

¹¹³¹ *Vatan Gazetesi*.(1945). “Yüksek Tahsil Gençliğinin Heyecanı-Komünizm Aleyhine Büyük Bir Nümayiş Yapıldı”. 5 Aralık.

¹¹³² Yalman, Ahmet Emin.(1945). “Gençliğin Heyecanlı Tezahürleri”. *Vatan Gazetesi*. 5, 8 Aralık.

eden gazetelerin önünde nümayişler yapmalarını da mazur görmek caizdir. Fakat mesele orada kalmalıydı.”

Yalman, gençliğin Hükûmet’e bir telgraf çekerek bu tür gazetelerin yayınının yasaklanmasını ve ellerindeki makinaların satın alınarak memleketin yararına kullanılmasını istemelerinin daha iyi olacağı düşüncesiyle yazısını şöyle sürdürmüştü: “Bu telgrafla gençliğe düşen hassasiyet ve vazife tamamlanmış olurdu, üst tarafı memleketin kanuni kuvvetlerine kalırdı. Kırılan makinalar, memleketin dövizleri kullanılarak hariçten tedarik edilmiştir.”

Vatan, Ankara Üniversitesi’nden gelen telgrafı da okurlarıyla paylaşırken; “Üniversite gençliğinin kızıl faaliyetlere karşı yaptığı harekete, Ankara Üniversitesi gençleri de aynı heyecan ve samimi duygularla iştirak eder” denilmişti.¹¹³³

Vakit Gazetesinde de “Azıtan Tahrikçi Yayınlar Üzerine Üniversite Gençliği Dün Büyük Gösteriler Yaptı. Tan Matbaasile Komünist Dergiler Taşlandı.” başlığıyla verilen haberin yanı sıra, birinci sayfadaki “Yalancının Mumu Yatsıya Kadar Yanar” alt yazılı karikatürde, üzerinde “Görüşler” yazan bir mum üflenerek söndürülmekte idi. Haberde, gençlerin Tan matbaasının kapılarını ve kepenklerini kırıp içeriye girdikleri belirtilerek “Bir kaç dakika içinde Tan’ın camlarından eser kalmamış, sınırlara dokunan matbua sokakta yerlere atılmıştı” denilmişti.¹¹³⁴

Gençliğin, demokrasi adı altında memlekete kızıl diktatörlük getirmek isteyenlerin maksatlarını anladığını belirten Asım Us, “Tahrikler Karşısında Gençliğin Heyecanı” başlıklı yazısında “Türk Gençliğini Aldatamadılar, Gösteriden Çıkan Mana Budur” derken¹¹³⁵ “Moskova Radyosunun Hezeyanı” başlıklı yazısında da “Kızıl Tanlar, Kızıl Görüşler, Kızıl Yeni Dünyalar, Bağımsız Türk Milletinin İdaresini Yarın Elllerinde Tutacak Türk Gençliğini Aldatamamışlardır” demektedir.¹¹³⁶ Vakit, gençlerin, memleket içinde Kızıl

¹¹³³ Vatan Gazetesi.(1945). 6 Aralık.

¹¹³⁴ Vakit Gazetesi.(1945).“Azıtan Tahrikçi Yayınlar Üzerine Üniversite Gençliği Dün Büyük Gösteriler Yaptı. Tan Matbaasile Komünist Dergiler Taşlandı”. 5 Aralık.

¹¹³⁵ Us, Asım.(1945).“Tahrikler Karşısında Gençliğin Heyecanı”. Vakit Gazetesi. 6 Aralık.

¹¹³⁶ Us, Asım.(1945).“Moskova Radyosunun Hezeyanı”. Vakit Gazetesi. 8 Aralık.

tahrikçilik yapan bozguncularla milli hudut dışındaki komünizm hareketini birbirinden ayıracak seviyede olduğunubelirtmişti.¹¹³⁷

Yeni Sabah'ın manşeti ise "Üniversite Gençliğinin Dün Yaptığı Heyecanlı Nümayiş" idi. Yeni Sabah, yabancı bir ideolojinin propagandasını yapan bazı gazete ve mecmua idarehaneleriyle birkaç kitapçı dükkanının ciddi surette hasara uğratıldığını; Tan, Yeni Dünya gazetelerinin matbaa ve binalarının kullanılamaz halde olduğunu, üniversite gençliğinin Kızıl ve komünist cereyanlara duyduğu nefreti sert bir şekilde açıkladığını bildirmişti.¹¹³⁸

Cemaleddin Saraçoğlu imzalı yazıda ise, Üniversite gençliğinin nümayişinin "şu veya bu komşuya karşı değil, içimizde yaşayan ve memleketi içimizden çokartmak tehlikesi ile karşılaştıran birkaç bozguncu yayın vasıtasına" karşı yapıldığını vurgulamıştı.¹¹³⁹

Son Posta'dada "Yüksek Tahsil Gençliği Dün Büyük Bir Nümayiş Yaptı" manşetiyle verilen haberde "Kızıl Propagandayı Tel'in Ve Kemalizme Bağlılıklarını Göstermek İçin Dört Saat Süren Bir Nümayiş Yapan Gençler, Tan ve La Türki Matbaalarını Tamamile Tahrip Ettiler" denilmekte idi.¹¹⁴⁰ Selim Ragıp Emeç de "Son Hadise" başlıklı yazısında "Türk vatanının görenek ve geleneklerinden almadığı, milli bünyemize tamamen yabancı fikirlerle sabit bulunan neşriyatçı bir zümre uluorta herşeye hücum etmeye başlamıştı" diyerek şunları yazmıştı:¹¹⁴¹

(...) Aile laalettayin herhangi bir yerde karşılaşan bir çiftin iki söz teatisi ile birleşmesi sayılıyordu. (Ver sözünü gir zifafa; al sözünü çık sokağa) (...) Bütün bu yazı, söz ve hareketlerle bunların istedikleri şimdiye kadar bu memlekete çehresini vermiş olan şeylerin, daha doğrusu herşeyin değişmesi idi. Bu kadar gaddar, bu kadar insafsız ve bu

¹¹³⁷Vakit Gazetesi.(1945). 17 Aralık.

¹¹³⁸Yeni Sabah Gazetesi.(1945)."Üniversite Gençliğinin Dün Yaptığı Heyecanlı Nümayiş". 5, 6 Aralık.

¹¹³⁹Saraçoğlu, Cemaleddin.(1945). Yeni Sabah Gazetesi. 8 Aralık.

¹¹⁴⁰Son Posta Gazetesi.(1945)."Yüksek Tahsil Gençliği Dün Büyük Bir Nümayiş Yaptı". 5 Aralık.

¹¹⁴¹Emeç, Selim Ragıp.(1945)."Son Hadise". Son Posta Gazetesi. 5 Aralık.

kadar milli olmıyan bir düşüncenin davet etmesi tabii bulunan tepkisi nihayet bu memleketin en selahiyetli bir fikir kaynağından, üniversiteden çağladı.

Her heyecanlı kitle hareketi gibi bunun da bazı hadiselerle sebep olduğunu görmedik değil. Fakat binlerle ve binlerle insanı en mukaddes inançlarından yaralıyan ve bu batıl davaya karşı coşa gelen muazzam bir dalganın kıyı ve köşede bazı ufak tefek zararlara sebep olmasının önüne geçmek mümkün olmaz.”

Tan matbaasındaki tahribatın maddi boyutunun abartıldığı görüşünü savunan Son Posta, matbaadaki zararın 50 bin lirayı aşmayacağını belirterek bu iddiasını şöyle ifade etmişti:¹¹⁴²“Tan matbaası 1936 yılında İş Bankası’ndan toprağı, binası, bütün makineleri, yedek levazımı ve firma hakkı ile 50 bin lirası peşin, mütebakisi sekiz taksitte ödenmek üzere 160 bin liraya satın alınmıştır.

Bu rakam üç ile çarpılarak günün geçer akçesine çevrilirse 480 bin lira tutar. Demek oluyor ki matbaa toprağı ile yok olsaydı, zarar 480 bin lirayı geçmezdi.

Halbuki toprak, bina, muhtelif makineler yerlerinde durmaktadır ve zarar altı dizi makinesinin bozulmasına, bir kısım makinelerin tamire muhtaç hale gelmesine ve cam, çerçeve ile mobilyenin kırılmasına inhisar etmiştir.”

Son Telgraf, 4 Aralık günü saldırıyı “Türk Gençliğinin Galeyanı” olarak manşetten vermişti. “Komünist Tahrikler Karşısında Yüksek Tahsil Gençliği, Vakarlı Galeyanı İle Solcuları Tel’in Etti” denilen haberde gençliğin Tan matbaası önünde de nümayişler yaptığını ve matbaada bazı tahripler olduğunu belirtmişti. Haber, bir köşe yazısı gibi yorum katılarak şöyle yazılmıştı:¹¹⁴³

“Son günlerde bir kısım solcular, tanınmış komünistler ve solculuğu bir siyasi inanış fikri olarak değil de bir garaz ve kinle C.H. Partisi iktidarına karşı bir bozguncu vasıtası, Kemalist rejim ve ideolojiyi imha vesilesi yaparak harekete geçen kimseler, Görüşler, Yeni

¹¹⁴²Son Posta Gazetesi.(1945). 5, 10 Aralık.

¹¹⁴³Son TelgrafGazetesi.(1945).“Türk Gençliğinin Galeyanı”. 4 Aralık.

Dünya isimleriyle çıkarmağa başladıkları bir mecmua ve bir gazete ile asil ve vatansever Türk gençliğini, masum Türk halkını zehirlemeğe teşebbüs etmektedirler. Çok şükür ki bu memlekette son rubu asırda yetişmiş olan nesiller, solcuların büyük bir gaflet eseri olarak zannettikleri gibi asla bu nevi oyunlara gelecek cinsten değildir....Bunlar bizi içimizden yıkmak, Türk bağımsızlığını, Türk hürriyetini, Türk milli vicdanını ortadan kaldırmak ve bu suretle aziz vatani emperyalist ve gizli enternasyonalistlere satmak istemektedirler.”

5 Aralık günkü haberde ise tahrip edilen Tan ve Yeni Dünya gazeteleriyle ABC ve Berrak Kitabevinin faaliyetlerine devam edemeyecek hale geldiği belirtilmişti.

Gazetenin başyazarı Etem İzzet Benice ise olaydan dört gün sonra saldırıyı gündeme getirmiş ve olayın milli bünyemize ve rejimimize uymayan yıkıcı yayınlara yönelik bir protesto olduğunu söyleyen Benice, “Gençlik yalnız kendi duygusunu belirtmekle kalmamış, bütün milletin hissine, şuurun vicdan sesine tercüman olmuştur” demişti.¹¹⁴⁴

Sabiha Sertel, olayla ilgili olarak; Tan baskınının organize bir olay olduğunu, Hükûmet, basın ve İstanbul CHP il başkanı tarafından tertip edilerek üniversite gençliğini üzerlerine “saldırttıkları” görüşünü savunmuş ve gözlemlerini şu şekilde kaleme almıştı:¹¹⁴⁵ “Hüseyin Cahit Yalçın bizi susturmak için, “Kalkın Ey Ehli Vatan” kumandası ile kanunları, devlet nizamını çiğniyor, gençleri, vatandaşları ayaklanmaya çağırıyordu. Namık Kemal “Kalkın Ey Ehli Vatan” dediği zaman, millet Abdülhamit saltanatına, diktatörlüğe karşı harekete çağırmıştı. Hüseyin Cahit Yalçın ise, vatandaşları hürriyet için, demokrasi için savaşınlara karşı kıyama çağırıyordu.

Bu çağrı sebepsiz değildi, çünkü ertesi gün, 4 Aralık’ta Tan Matbaası’na hücum için üniversitenin bazı gençlik grupları daha önceden, Halk Partisi ve Saraçoğlu Hükûmeti tarafından teşkilatlandırılmıştı. Aylardan beri süren meydan muharebesinde, salladıkları kılıçların bizi susturamayacağını, gerici fikirlerin halk tarafından benimsenmediğini, aksine hürriyet ve demokrasi için savaşınlara geniş halk kitleleri tarafından desteklendiğini

¹¹⁴⁴Benice, Etem İzzet.(1945).*Son Telgraf Gazetesi*. 8 Aralık.

¹¹⁴⁵S. Sertel, *Roman Gibi*, 334 vd.

görmüşlerdi. Korkuyorlardı. Hürriyetten korkuyorlardı. Açık tartışma alanlarındaki mağlubiyetlerini, cebir kuvvetine başvurarak örtmek istiyorlardı.”

Olay sonrasında yurtdışına kaçmak zorunda kalan Zekeriya Sertel de Tan baskını ve sonrasında yaşananları değerlendirirken Tan Gazetesi ve Matbaasını Hükûmetin ve CHP’nin organize ettiğini, Vali Kırdar’ın da olaylara göz yumduğunu ve kendilerini korumadıklarını belirtmişti. Zekeriya Sertel hatıralarında, olay sabahı erkenden üniversiteli gençlerden birinin evine telefon ederek, “bir kısım gençlerin Tan matbaasını basmaya hazırladığını” bildirdiğini, matbaaya inmemesini salık verğini anlattıktan sonra olacakları telefonla valiye haber verdiğini ve “ne tedbir alındığını” sorduğunu ifade etmektedir. İstanbul Valisi Lütfi Kırdar’ın da “Merak etme. Matbaanın etrafını polis kuvvetleriyle kuşattım. Tehlike yok.” dediğini hatırlatan Sertel; “4 Aralık 1945 gününün sabahı üniversiteli faşist gençler ellerinde önceden hazırladıkları baltalar, balyozlar ve kırmızı mürekkep şişeleriyle matbaaya saldırdılar. Orada bekleyen polisler olup bitene seyirci kaldılar. Görevlerini yapmaya kalkmadılar. Göstericiler, baltalarla matbaa kapısını kırıp içeri girdiler. Makinaları balyozlarla kırdılar. Binanın camlarını indirdiler. İçindeki eşyayı kırıp döktüler. Elleri ne geçtiyse yakıp yıktılar. Sonra ellerinde kırmızı boya şişeleriyle ‘Serteller nerede?’ naralarıyla bizleri aramaya koyuldular. Amaçları, bizi çırılçıplak soyup üzerimize kırmızı boya dökmek ve sonra önlerine katıp sokaklarda ‘şte kızılar’ diye gezdirmektir. Bütün bunlar polisin gözü önünde oluyordu. Göstericiler bizleri bulamayınca vahşi naralarla yollara düştüler. Beyoğlu yakasına geçtiler, orada Sabahattin Ali ve Cami Baykurt’un çıkardığı La Turquie Gazetesinin matbaasına gittiler. Orasını da kırıp döktükten sonra vapurla Kadıköy’e geçip bizi evimizde basmaya teşebbüs ettiler.” diyerek olayın nasıl geliştiğini açıklamıştı. Ayrıca, gazete ve matbaasına olanların kendi başlarına da geleceği endişesiyle tekrar Vali’yi aradığını ve “Aldığınız tedbirin verdiği sonuçtan memnun musunuz? Şimdi de faşistler evime geliyorlar. Matbaamı yıktırdınız, bari hayatımıza kastedilmesini önleyin.” dediğini kaydeden Sertel, Vali’nin özür bile dilemediğini ve tedbir olarak “Evdeyseniz, ihtiyaten başka yere gidin. Evde oturmayın.” demekle yetindiğini aktarmaktadır. Sertel, yine hatırasında “Kanun adına, Hükûmet adına, memleket adına yüz kızartıcı bir rezalet sayılabilecek olan bu 4 Aralık olayından ötürü sonunda kim tutuklandı, bilir misiniz? Biz. Yani, ben, eşim Sabiha Sertel ve Cami Baykurt. Bu

olayın sorumlusu ve suçlusu olarak biz hapse atıldık ve biz mahkemeye verildik.” diyerek kendilerinin haksızlığa uğradıklarını ve cezalandırıldıklarını vurgulamıştı.¹¹⁴⁶

Olaydan sonra birkaç gün İstanbul’da değişik yerlerde gizlenmek zorunda kalan Serteller için artık yazı hayatı bitmiş ve birkaç denemeden sonra tamamen vazgeçerek 9 Eylül 1950’de yurt dışına çıkmak zorunda kalmışlardı.

Tan Baskını ile ilgili değerlendirme yapanların ortak görüşü, iktidarın Celal Bayar ve arkadaşlarının TKP ile birlikte diğer sol görüşe mensup kişilerin etkisi altında kalacak bir muhalefet partisinin kurulmasına müsaade etmemeleri, dolayısıyla bu olayın iktidar tarafından organize edildiği yönündedir. Bu görüşü ileri sürenler, iktidarın bir taşla iki kuş vurduğunu ifade etmişlerdi. İlki; CHP iktidarına ve iktidar yanlısı gazetelere karşı tenkitlerinde uzlaşmaz ve itham edici bir üslup taşıyan Sertelleri ve TKP’nin de içinde yer alacağı bir muhalefeti susturmuştu. İkincisi; iktidarın, yenedünya düzenine geçerken çok partili sisteme geçiş de dahil olmak üzere ortaya koyduğu düşüncelerle Batı bloğunda yer almak istediklerinin sinyallerini vermesi idi. Bunda da Sovyetler Birliği’nin savaş sonrasında Türkiye’den talep ettiği, “kabul edilemez” isteklerine karşı kamuoyunun artan duyarlılığı ve Tan’ın izlediği sosyalist politika etkili olmuştu.

¹¹⁴⁶Sertel, Zekeriya.(1977). *Hatırladıklarım*.(İkinci Baskı). Gözlem Yayınları: İstanbul, 258 vd.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1946-1950 YILLARI ARASINDA TÜRK DIŞ POLİTİKASI EKSENİNDE TÜRKİYE'DE SİYASİ ve İDEOLOJİK TARTIŞMALAR

3.1. 1946-1950 YILLARI ARASINDA TÜRK DIŞ POLİTİKASI

3.1.1. II. Dünya Harbi Sonrasında Türkiye-Sovyet Rusya İlişkileri (1946-1950)

Sovyet Rusya, 1943 Şubatında Almanlara karşı kazandığı Stalingrad zaferinden sonra rahatlamış, dengeler ve hesaplar lehine dönmesiyle birlikte Türkiye'yi tehdit eden yayılmacı bir siyaseti gündeme getirmeye başlamıştı.

Türk Hükûmeti de ortaya çıkan yeni duruma göre Sovyet Rusya ile ilişkilerini düzeltilmeye çalışmış, ilk iş olarak Almanya'ya krom sevkiyatını durdurmuş, kabinde değişikliğe giderek Alman yanlısı görünen Dışişleri Bakanı Menemencioğlu'nun istifasını istemiş ve Türkçü/Turancı yayın yapan dergileri kapatıp Türkçü/Turancı yazarları tutuklatmıştı. Ayrıca Türkiye'ye sığınan Azeri Sovyet vatandaşlarını iade etmiş¹¹⁴⁷, 1945 Ocak ayında savaş malzemesi taşıyan Sovyet gemilerinin Boğazlardan serbestçe geçişine izin verilmiş; ancak bu iyi niyet gösterilerinden olumlu bir sonuç alınamamıştı.

İran'ın savaş döneminde İngiltere ve Sovyet Rusya tarafından işgali ve nüfuz bölgelerine ayrılması, 6 Eylül 1944'te Sovyet Rusya tarafından Bulgaristan'ın işgali ile Sovyet basını ve Moskova Radyosunun Türkiye'yi tehdit eden yayınları gibi gelişmeler; Türkiye'yi oldukça endişelendirmişti.¹¹⁴⁸

4-11 Şubat 1945 tarihleri arasında gerçekleştirilen Yalta Konferansı'nda Sovyet Rusya; tarihi Rus isteklerini gündeme getirmiş ve savaş sonrası kurulacak dünya düzeni için ileri sürdüğü şartlardan birinin de Boğazlar rejimi ve Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin yeniden

¹¹⁴⁷Türkkan, Reha Oğuz.(1975). *Taputluktan Gurbete*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 35.

¹¹⁴⁸Gönlübol, M-Sar, C.(1977). *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)*. Cilt: 1. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 183.

gözden geçirilmesi olduğunu ortaya koymuştu. Nitekim Stalin, konferansın 10 Şubat 1945 tarihli 7. oturumunda bu konuyu dillendirmişti.

Bu arada Sovyet Rusya, Türkiye'nin uluslararası ilişkilerde yalnız kalmasının da etkisiyle 19 Mart 1945'te harekete geçmiş, süresi 7 Kasım 1945 tarihinde dolacak olan 17 Aralık 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nı tek taraflı olarak fesh etmiş ve Türkiye'yi köşeye sıkıştırarak istediklerini elde etmeye çalışmıştı.¹¹⁴⁹

19 Mart 1945'te Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper, Sovyet Dışişleri Bakanı V. Molotov'un daveti üzerine Kremlin Sarayı'nda bir araya gelmiş ve Molotov, Sovyet taleplerini içeren bir bildiri okumuştur. Sözkonusu bildiri; "Sovyet Hükûmeti, Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki dostluk ilişkilerinin devamında 17 Aralık 1925 tarihinde yapılan Türk-Sovyet Antlaşması'nın kıymetini takdir etmekle beraber, özellikle İkinci Dünya Savaşı'nda meydana gelen derin değişiklikler nedeniyle işbu antlaşmanın artık yeni koşullara uymadığını ve ciddi bir surette iyileştirmeye muhtaç olduğu lüzumunu müşahade etmektedir... Yukarıdaki antlaşmaların ve eklerinin feshi biçimini tespit eden 7 Kasım 1935 Protokolü kuralları gereğince işbu antlaşmayı fesh etmek arzusunda bulunduğunu Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti'ne beyan eyler." demekte idi.

S. Sarper, bu bildiriye Hükûmeti'ne ileteceğini söylemiş ve "Fesh ettiğiniz antlaşmanın yerine iki memleket arasındaki ilişkileri düzenleyecek yeni bir antlaşmanın esasları hakkında beni aydınlatır mısınız?" diye bir soru sormuş ve Molotov'un gerçek niyetini öğrenmek istemişti. Molotov da "Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti, mevcut antlaşmanın fesh edildiğini öğrendikten sonra yeni bir antlaşma yapmak istediğini bildirmesi gerekir" diye cevap vermişti.

Sarper, Molotov'la görüşmesini 20 Mart 1945'te Ankara'ya bildirmişti. Sarper, Sovyet Rusya'nın bu refleksinin sürpriz olmadığını ve 1925 Antlaşmasının yerine yeni bir antlaşma veya bir ittifak teklif edebileceklerini, asıl amaçlarının Boğazlar meselesini kendi yararlarına

¹¹⁴⁹Armaoğlu, Fahir.(1958). "İkinci Dünya Harbi'nde Türkiye". *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. Cilt: 13. Sayı: 2. (Haziran). ss. 139-179, 174.;*Ayın Tarihi*.(1945). No: 136. Mart, 52; T. C. Dışişleri Bakanlığı.(1974). *Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946)*. Ankara, 248-265.; Eser ve diğerleri, agm., 28 vd.

çözmek olduğunu da iletmişti. Ayrıca Sarper, Ruslarla yapılacak ikili bir antlaşmanın, Ruslar tarafından ileride yapılacak çok taraflı görüşmelere taşınabileceği endişesini de Ankara'ya iletmişti.¹¹⁵⁰

Sovyet Rusya'nın bu çıkışı, Ankara'da "tevekkül" ile karşılanmıştı. Ancak Dışişleri Bakanı Hasan Saka, durumu İngiltere ve ABD'nin Ankara'daki büyükelçilerine ileterek Rusların gerçek niyetlerini bildirmişti. Büyükelçiler de başkentlerini bilgilendirerek, Rusların mevcut durumdan faydalanarak Boğazlar üzerinde söz sahibi olmak için konuyu bölgesel bir mesele haline getirip Karadeniz'de serbest kalmak istediğini iletmişlerdi.

Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı takip ettiği düşmanca politika İngiltere'de bir kafa karışıklığına sebep olmuştu. Türkiye İngiltere'den bu dönemde doğrudan bir destek görmemiş olmakla birlikte İngiliz kamuoyunda bu durumun çok tasvip edilmediği de görülmekte idi. İngiliz "Economist" Dergisi yayınladığı bir makalede, Sovyetler Birliği'nin takip ettiği Türkiye politikası ile ilgili endişelerini dile getirmişti. Akşam Gazetesi'nin 24 Mart 1945 tarihli nüshasında yer verdiği bu makaleye göre Sovyetler Birliği, Karadeniz'in girişini Montrö Boğazlar Sözleşmesinden daha sıkı bir şekilde kapatmaya çalışacaktı. Bu durum da Boğazlar bölgesini doğrudan doğruya emniyet bölgesi kabul eden İngiltere ile Sovyet Rusya arasındaki ilişkilerin üzerinde vahim neticeler doğuracaktı. Ecnomist Dergisi, Sovyet idarecilerini, bu hususu mutlaka göz önünde bulundurmaları noktasında uyarmıştı.¹¹⁵¹ Ayrıca 19 Mart 1945'deki Sarper-Molotov görüşmesinden sonra o günlerde İngiltere'de bulunan C. Açıkalın'a talimat gönderen Hükûmet; Eden'le bu konuda görüşmesini de istemişti. Ancak savaşta büyük yara almış olan İngiltere, Türkiye'ye o sırada ihtiyacı olan desteği verecek durumda değildi¹¹⁵²

Yine Dışişleri Bakanı Hasan Saka, 31 Mart 1945'te kendisine veda ziyaretine gelmiş olan ABD Ankara büyükelçisi Steinhardt'a Sovyet Rusya'nın girişimi ile ilgili Türk görüşlerini izah ederken, "Sovyet Hükûmeti, Türk-Rus ilişkilerini, İngiliz ittifakına rağmen bölgesel görüyor. Boğazların, yalnız Karadeniz devletlerini ilgilendirdiğini vurgulamak istiyor.

¹¹⁵⁰Bilge, *age.*, 265 vd.

¹¹⁵¹*Akşam Gazetesi*.(1945). 24 Mart.

¹¹⁵²Gürün, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası*, 140 vd.

Boğazlar dahil Türk-Rus ilişkilerini ikili görüşmeler ile düzenleyeceğini İngiltere'ye duyurmak ve böylelikle görüşmelerle bir olup-bitti yapmak istiyor. Türkiye, Montreux Sözleşmesi'nin çok taraflı görüşmelerle yapılmasını tercih eder. Sovyetlerin önerilerini istedik. Makul değişiklikleri kabul ederiz. Ancak toprak ve üs vermeyiz. Sovyetlerin bize saldıracağını beklemiyoruz. Saldırırsa dövüşürüz.” diyerek Türkiye'nin duyduğu rahatsızlığı ve kararlılığını iletmişti.¹¹⁵³

Sovyetler Birliği'nin Türkiye ile ilgili politikası karşısında ABD'nin yeni Ankara Büyükelçisi Edwin C. Wilson da süreçle ilgili gelişmeler karşısında yeni başkan Truman'ı Dostluk anlaşmasının bozulmasının ardından sıkıntılı bir sürecin ortaya çıkabileceğini söyleyerek uarmıştı. Wilson'a göre Türkiye, Montrö'nün şartlarının değişmesine sıcak bakmakla birlikte bağımsızlığından taviz vermeyecekti.¹¹⁵⁴

O tarihlerde Çankaya'da yapılan toplantılarda da konu önemli gündem maddesi olarak tartışılmıştı. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Rus istekleri kabul edilmediği takdirde ortaya çıkacak olan tabloyu değerlendirirken; “Rusların Almanya'ya karşı kayıpları ağır olmuştur. Şimdi de Almanya, Polonya, Romanya ve Bulgaristan'da geniş işgal kuvvetlerine ihtiyaçları vardır. Yıkılıp yakılmış Rus şehirleri, yollar, fabrikalar insan gücünü bekliyor. Rusya, Japon cephesine de pay koparmak için asker gönderecektir. Bunun dışında San Francisco Konferansı toplanırken Sovyetlerin açık bir silahlı saldırıyı göze almaları zordur. Nihayet Ruslar pekala biliyorlardı ki, silahlı saldırıya girişirlerse, son gücümüze kadar savaştık. Türklerle savaşmak ise kolay değildi.” şeklinde bir görüşün ağır bastığı görülmektedir ki, Rusların yaptığı hamlelerinin meseleyi bir olup-bittiye getirmek istedikleri vurgulanmıştı.¹¹⁵⁵ Buna rağmen Türkiye, bölgede bir çatışmaya meydan vermemek için Sovyet Rusya ile ilişkileri normalleştirmek için üst düzeyde gayret göstermişti. Nitekim bu dönemde Sovyet politikalarının aleyhindeki neşriyat, alınan tedbirlerle susturulmaya çalışılmış ve İsmet İnönü de 19 Mayıs 1945 Gençlik ve Spor Bayramı kutlamalarında yaptığı konuşmasında Sovyet Rusya'yı Nazi tehdidinin ortadan kalkmasındaki en önemli etken

¹¹⁵³Bilge, *age.*, 267 vd.; Deringil, Selim.(1994). *Denge Oyunu-İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 251 vd.

¹¹⁵⁴Dokuyan, *age.*, 49.

¹¹⁵⁵Toker, Metin.(1971).*Türkiye Üzerinde 1945 Kabusu*. Ankara: Akis Yayınları, 22.

olarak değerlendirmiş ve Türkiye ile dost bir ülke vurgusu yapmıştı. Fakat vatandaşlar, İnönü'yü bu konuşmasından dolayı yuhalamışlar; hatta Harp Okulu öğrencileri, İnönü'ye sırtlarını dönerek onu protesto etmişlerdi.¹¹⁵⁶

Türkiye, bir taraftan müttefikleri bilgilendirirken diğer taraftan da Moskova ile ilişkilerin düzelmesi arzusu ile 4 Nisan 1945'te Sovyetlerin Ankara Büyükelçiliği'ne bir talimat vermiş ve Sovyetler Birliğinin fesih isteğinin kaydedildiği söylenmiş ve yeni bir antlaşma için yapılacak önerilerin Cumhuriyet Hükûmeti tarafından dikkat ve iyi niyetle inceleneceği kaydedilmişti. Ancak Sovyetler, Türkiye'nin beklediği cevabı San Fransisco Konferansı'nın toplandığı günlere kadar geciktirmiş ve konferanstaki atmosferi yokladıktan sonra cevabını ve şartlarını bildirmişti.

Türkiye ise Sovyet tehditlerine karşı Batı bloğu içinde yer almak için her türlü girişimde bulunmuş ve 23 Şubat 1945'te Almanya ve Japonya'ya savaş ilan ederek San Fransisco Konferansı'na katılma hakkı elde etmişti. Bu sayede, İngiltere ve ABD'nin desteğini sağlayıp Sovyet Rusya karşısında güvenli bir limana sığınmak istemişti. Fakat bu tarihlerde gerek İngiltere ve gerekse ABD; savaş sırasında takip ettiği politikası ve kendi yanlarında savaşa katılmadığı gerekçesiyle Türkiye'ye mesafeli yaklaşmışlardı.¹¹⁵⁷ Hatta konferansta Boğazların statüsünün savaş sonrasında yeniden belirlenmesini talep eden Rus istekleri kabul görmüştü.

Konferansın devam ettiği günler içinde S. Sarper Türkiye'ye gelmiş, Ankara'da Rus büyükelçi ile Türk-Rus ilişkileri üzerinde görüşmelerde bulunmuştu. Moskova'ya dönerken de Başbakan Ş. Saraçoğlu tarafından yazılı bir talimatname verilmişti. Moskova'da yapacağı girişim ve görüşmelerde bu talimata uyması istenmişti. 23 Mayıs 1945 tarihli talimatta;

¹¹⁵⁶Bağlum, Kemal.(1991). *Anıpolitik*. İstanbul: Bilgi Yayınevi, 136 vd.;*Ulus Gazetesi*.(1945). 20 Mayıs.;*Cumhuriyet Gazetesi*.(1945). 20 Mayıs.

¹¹⁵⁷Gürün, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası*, 128.

1-Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşmasının iyileştirilmesini gerçekleştirmek için Sovyetlerle bir ittifak antlaşması yapmaya kadar ilerlemeye prensip itibarıyla Cumhuriyet Hükûmeti mütemayildir.

2-Montreux Sözleşmesi çok taraflı bir antlaşma olduğu için hukuken iki taraflı olarak ele alamayız. Siyaseten de İngiliz-Sovyet ve İngiliz-Türk ilişkileri üzerinde yapacağı fena tesir bakımından hatalı olur.

3-Karadeniz'in güvenliği konusunda bir savaş halinde Türkiye'nin ülkesinden Sovyetlere düşman kara ve deniz kuvvetlerinin geçmesine müsaade etmeyeceğine ilişkin bir maddenin ittifak antlaşmasına konulmasını telkin edebilirsiniz.” diye devam eden ve bir anlaşma sağlanacaksa bundan İngiltere ve ABD'nin de haberdar olmasını sağlayacak bir takım hususları içermekte idi.¹¹⁵⁸

S. Sarper, Ankara'dan ayrılarak Moskova'ya gitmiş ve 7 Haziran 1945'te Rus Dışişleri Bakanı Molotov tarafından kabul edilmişti. Molotov görüşmede, “yeni bir anlaşma yapmadan evvel aramızdaki bütün pürüzlü sorunları çözümlenmemiz gerekir” dedikten sonra sözü 1921 tarihli Moskova Antlaşması'na getirmiş ve Sovyetlerin zayıf oldukları bir dönemde dikte ettirilen bu antlaşmadan doğan “haksızlıklar”ın tamir edilmesini istemişti. Molotov'a göre haksızlık, Ardahan ve Kars'ın Sovyet toprakları dışında kalması idi. İkinci düzeltilmesi gereken pürüz ise Boğazlar konusu ile ilgili idi. Boğazların savunulması için Sovyet Rusya üs veya üsler istiyordu. Ayrıca Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin değiştirilmesini istemişti. Molotov'un bu görüşmede öne çıkan talepleri şunlardı:

1-16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması ile belirlenen Türk-Sovyet sınırının Sovyetler Birliği lehine değiştirilmesi gerekmektedir. Kars ve Ardahan Sovyetler Birliği'ne geri verilmelidir.

2-Boğazların savunmasında Sovyetler Birliği'nin de ortak olması şarttır. Bunun için Boğazlarda Sovyetlere deniz ve kara üsleri verilmelidir.

¹¹⁵⁸Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, İkinci Dünya Savaşı Yılları, 261 vd.; Bilge, age., 268 vd.

3-Artık iflas etmiş olan Montreux Sözleşmesi'nin belirlemiş olduğu Boğazlar rejiminin değiştirilmesi şarttır. Bunun yerine Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında yeni bir ikili antlaşmanın imzalanması gereklidir.¹¹⁵⁹

S. Sarper-Molotov görüşmesi Ankara'da olumsuz bir hava yaratmış; hatta Başbakan Ş. Saraçoğlu, konuyu ABD büyükelçisi ile konuşurken, Rus isteklerini kastedip mevcut ilişkiler için "fena kokuyor" demişti. Ankara, Sarper'e gönderdiği yeni bir talimatta Molotov'un yaklaşımında iyimser bir değişiklik oluğu takdirde görüşmelere devam etmesi konusunda görüş belirtmişti. Söz konusu görüşmelerden İngiltere haberdar edilmiş ve İngiltere'nin Ankara büyükelçisi Sir M. Peterson durumu Londra'ya bildirmiş ve 20 Haziran 1945'te Türkiye'yi rahatlatacak bir destek gelmişti. Londra'nın tavsiyesi, Potsdam Konferansı öncesinde Moskova nezdinde girişimde bulunulacağı ve Türk-Rus görüşmelerinde Türk Hükûmeti'nin yanlış anlamaya meydan vermemek için somut önerilerde bulunulması yönünde idi.¹¹⁶⁰

Bundan sonraki Sarper-Molotov görüşmesi, 18 Haziran 1945'te gerçekleşmişti. Ancak bu görüşmede de kabul edilemez Rus istekleri gündeme geldiği için ilişkiler kopma noktasına gelmişti.¹¹⁶¹

Sovyet Rusya, San Fransisco Konferansı esnasında ve sonrasında Türkiye ile ilgili tarihi emellerini ortaya koyarken yalnız hareket etmemiş, Moskova'nın demir yumruğu ile yönetilen Ermenistan ve Gürcistan Sovyet Hükûmetlerini de devreye sokmuştu. 1921 Moskova Antlaşması görüşmeleri yapıldığı sırada uyguladığı siyaseti burada da gündeme getirmişti. Bilindiği gibi o tarihlerde Ruslar, Ermenistan adına TBMM Hükûmeti'nden Van-Bitlis-Muş üçgeni oluşturacak şekilde toprak talep etmiş ve antlaşmanın hayata geçirilebilmesi için bunu şart koşmuştu.

¹¹⁵⁹Bilge, *age.*, 265 vd.; Tellal, Erel.(2002). "SSCB'yle İlişkiler". *Türk Dış Politikası*. (6.Basım). (Editör: Baskın Oran). İstanbul: İletişim Yayınları, 502; Toker, *1945 Kabusu*, 25 vd.; Erkin, Feridun Cemal.(1968). *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*. Ankara: Başnur Matbaası, 257 vd.

¹¹⁶⁰Bilge, *age.*, 272.

¹¹⁶¹*Türkiye Dış Politikasında 50 Yıl, İkinci Dünya Savaşı Yılları*, 271 vd.

1945'te de uyguladığı propaganda faaliyetleri çerçevesinde kendi adına değil; fakat güçsüz ve zayıf Ermenistan ve Gürcistan Sovyet Hükûmetleri adına güya 1921'de yapılan yanlışlıkların hesabını sormak istemişti. Bunun için Ermeni ve Gürcü Sovyet Hükûmetlerini de devreye sokarak Türkiye'yi köşeye sıkıştırmak istemişti. Nitekim Türkiye'nin San Fransisco Konferansı'na kabul edildiği bir sırada Ermenistan Milli Komitesi, konferansı gerçekleştiren Üç Büyüklere çeşitli mektuplar göndererek, Türkiye'nin konferanstaki durumuna etki etmek istemişlerdi. Bu mektuplardan biri, Cumhuriyet Gazetesi'nin 9 Mayıs 1945 tarihli nüshasında yayınlanmıştı. Ermeni Milli Komitesi, Türkiye'de yaşayan Ermenilerin güven içinde olmadıklarını iddia ederek bunların Sovyet Rusya'ya taşınmasını istemişlerdi.¹¹⁶² Yine Ermenilerin konferans sırasında Türkiye'nin aleyhine giriştikleri faaliyetler bu mektuplarla sınırlı kalmamış, San Fransisco gazetelerinde de Türkiye'yi suçlayan yazılar yayınlatmışlardı. Ahmet Emin Yalman, 5 Ağustos 1945 tarihli "Sovyet Rusya ve Ermeni Meselesi" başlıklı yazısında bu konuya değinerek, "Türkler, Birleşmiş Milletler Konferansına Nasıl Kabul Edilir? Ermeni Meselesini Unuttunuz mu?" diye soran Ermenilere yönelik olarak kendisinin de yine aynı San Fransisco gazetelerinde eleştiri yazılarının yayınlandığını belirtmişti. Yalman, Ermeni iddialarının tutmadığını, İngiliz ve Amerikalı yetkililerin de Ermenilerin iddialarını eleştiren yazılar yazarak Ermenilerin Anadolu'da gerçekleştirdikleri zulümleri hatırlattıklarını belirtmişti. Ermeni iddialarına yönelik İngiliz ve Amerikalılar tarafından ortaya konulan bu tepki, Türkiye aleyhindeki Ermeni faaliyetlerinin kesilmesini sağlamıştı.¹¹⁶³

San Fransisco Konferansı ve Türkiye'nin geleceği endişeleri Türk basınında da yer almıştı. İngiltere'de yayınlanan Yorkshire Gazetesi, Sovyetlerin Türkiye'den taleplerine yer vermiş ve bu talepler Türk basınına da yansımıştı. Yorkshire Gazetesi'nden naklen Vatan Gazetede, boğazlar meselesi ve Sovyet talepleri ile ilgili olarak; " Boğazların müstakbel statüsü, pek muhtemel olarak önümüzdeki Çörçil-Stalin-Truman görüşmesinde tetkik edilecek meselelerden birini teşkil edecektir... Öğrenildiğine göre Rusya, yeni Rus-Türk dostluk muahedesinin şartlarından birini Boğazlar statüsünün tadili teşkil edeceğinden

¹¹⁶²Cumhuriyet Gazetesi.(1945). 9 Mayıs.

¹¹⁶³Yalman, Ahmet Emin.(1945). " Sovyet Rusya ve Ermeni Meselesi". Vatan Gazetesi. 5 Ağustos.

Türkleri haberdar etmiştir” denilmiştir.¹¹⁶⁴ Buna karşın 29 Haziran 1945 tarihli Vatan Gazetesi’nde de Rus isteklerinin Türkiye tarafından reddedildiği bildirilmiştir.¹¹⁶⁵

Ahmet Emin Yalman, Rusların Türkiye ile ilgili taleplerini ilk kez New York Times Gazetesi'nden öğrendiğini ve “yıldırımla vurulmuş” döndüğünü söylemişti. Yalman, Rusların bu taleplerinin bir Türk vatandaşı olarak daha önce Sovyetlere karşı iyi niyetli yaklaştığı için bir vicdan azabı oluşturduğunu söyleyerek; “ Rus talepleri bende insanlık ve memleket hesabına teessür ve endişe ile beraber bir de şahsi vicdan azabı uyandırmıştı. Uzun zaman gazetede yazdığım yazılarda Rus emellerini iyiye yormağa, Sovyet aleminin iyi taraflarını görmeğe, Rus-Türk dostluğuna hizmet etmeğe uğraşmışım. Acaba bunu yapmakla çok mu aldanmışım, memleketime karşı bir suç mu işlemişim?” demekten kendini alamamıştı.

Yalman Sovyetler ile ilgili taşıdığı olumlu düşüncesinde; Stalin'in, İngiltere'nin Moskova eski büyükelçisi Stanford Crips'e Türkiye ile ilgili sarfetmiş olduğu sözlerin de etkili olduğunu belirtmiştir. Zira Stalin'in Crips'e; “Türkiye savaşın buhranlı günlerinde Boğazları sadık ve güvene layık bir bekçi gibi korumuştur. Türkiye'nin daha da güçlenmesi lazımdır.” dediğini ve yine O'nun, savaşta kendilerine ihanet ettiğini ileri sürdüğü Bulgaristan'ın topraklarının bir kısmının Türkiye'ye verilmesi gerektiğine dair sözlerini anımsadığını yazmıştı.

Yalman tüm bunları söylemesine rağmen, yazısının devamında Stalin'e karşı ihtiyatlı bir üslup kullanmış; bunda da henüz Ankara'nın matbuata “Sovyetler ile ilgili olumsuz yayınlardan kaçın” mesajının etkili olduğu görülmekte idi. Her ne kadar hayal kırıklığı yaşadığını ifade etse de Yalman, Stalin ile ilgili şu değerlendirmeyi yapmıştı: “Stalin tarihin büyük bir lideridir. Milyonlarca insanı meşru bir müdafaa gayesiyle cenge sevk etmiş, Sovyet Rusya’nın ve dünyanın mukadderatı üzerinde büyük roller oynamıştır. Yarın da büyük roller oynamaya namzettir. Böyle bir insanın tarihe ve insanlığa karşı büyük mes’uliyetleri vardır. Her sözü bir tarihi senettir.” Yine Yalman'a göre, Sovyet Rusya'nın sözüne itimat duyulmalıdır; çünkü bu itimat ortadan kalkarsa üçüncü bir cihan harbinin kapıları açılmış olacaktır.¹¹⁶⁶

¹¹⁶⁴Vatan Gazetesi. 28 Haziran.

¹¹⁶⁵Vatan Gazetesi. 29 Haziran.

¹¹⁶⁶Yalman, Ahmet Emin.(1945).“Rus Davası: 1”. Vatan Gazetesi. 8 Temmuz.

Ahmet Emin Yalman, iki harp arasındaki devrede Türkiye ile Rusya'nın geliştirmiş olduğu dostluğun örnek olduğunu, iki ülkeyi bağlayan iki önemli bağın olduğunu savunmuştu. Türkiye ve Sovyet Rusya arasındaki bu iki bağdan birincisi, dünyayı ortak bir emniyet esasına kavuşturma emelinde birleşmeleriydi. İkincisi ise aynı dönemde inkılaplar gerçekleştirmiş olmalarıydı. Yalman, her şeye rağmen, Ruslarla dostluğun devamını arzu ettiğini şu cümleler ile ifade etmişti; “Başarı ümidi az bile olsa Rus dostluğunu istemek ve bunu sağlama bağlamak emeli ile çalışmak suç olamazdı; vatana en faydalı bir hizmet diye telakki edilmesi doğru olurdu... Hala bugün de bir elimizin Rusya’ya uzatılmış durması; en doğru harekettir. Bu dostluğu kurmak ve belki de neticede dünyanın huzurunu ve rahatını bozmak mesuliyeti bizde kalmamalıdır. Türlü türlü acı tecrübeler neticesinde olgunlaşan ve hadiselerle dinç, vakarlı ve soğukkanlı bir ruhla bakmağa alışan Türk vicdanı buna razı değildir”. Yalman, Hüseyin Cahit Yalçın'ın Sovyetlere karşı tutumunu¹¹⁶⁷ da yumuşak sözlerle eleştirmiş ve Yalçın'ın bazı Rus gazete ve radyolarının yaptıkları yayınlara tek başına savaş açtığını söylemişti.¹¹⁶⁸

Yalman, “Rus Davası” başlıklı yazı dizisinde¹¹⁶⁹ “Her zaman için tabii menfaatimiz, Rus-Türk dostluğunu ahenkli ve samimi bir hava içinde devam ettirebilmek için elimizden geleni yapmaktır... Bugün Ruslar askeri zaferlerin verdiği gururla Türk-Rus dostluğunun ana temelini tehdit edecek tavırlar takınmışlardır. Bu buhranlı dakikada iki komşu arasındaki tabii ve zaruri dostluğun bekçisi olmak rolü, sırf bize düşmektedir.” diyerek, Türkiye'nin sahip olduğu coğrafyanın konumu ve savaşın yarattığı durum nedeniyle feragat ve fedakarlık yapması gerektiğini vurgulamış, Sovyetlerle iyi ilişkileri devam ettirmenin zorunluluğuna işaret etmişti.

Ahmet Emin Yalman, Rus gazetelerinin bazılarında Türkiye'nin “düşman bir Anglo Sakson cephesinin Rusya'ya doğru uzanmış bir ileri karakolu” olarak tasvir edildiğini, böyle bir düşüncenin haklı kabul edilemeyeceğini, bunu ispatlayacak hiç bir delilin bulunmadığını ve tam tersi bir durumu ispat için Türkiye'nin elinde deliller bulunduğunu da yazmıştı. Yalman’a göre Türkiye, hudutlarda güvenliği gerektiği gibi sağlamış, savaş döneminde

¹¹⁶⁷Rusya’daki radyo yayınları hakkında duyulan rahatsızlık için bkz. *Ayın Tarihi*.(1945). No: 139. Haziran, 142. Bu konuda H. C. Yalçın da bir yazı yazmış ve Türkiye aleyhine yapılan Rus propagandasını tenkid etmişti. Bkz. Yalçın, H. C.(1945).“Moskova Radyosu'nun Hücumları”. *Tanin Gazetesi*. 29 Haziran.

¹¹⁶⁸Yalman, Ahmet Emin.(1945).“Rus Davası:2”. *Vatan Gazetesi*. 9 Temmuz.

¹¹⁶⁹Yalman, Ahmet Emin.(1945).“Rus Davası: 3”. *Vatan Gazetesi*. 10 Temmuz.

imzaladığı anlaşmalarda Rusya ile ihtilaflı bir duruma düşmemeyi de şart koştüğünü hatırlatmıştı.¹¹⁷⁰

Uluslararası ilişkilerde Türkiye'nin tedirginliği ve yalnızlığı, 17 Temmuz-2 Ağustos 1945 tarihleri arasında gerçekleştirilen Potsdam Konferansı'nda da devam etmişti. İngiltere'nin Churchill ve ABD'nin de Roosevelt'in 12 Nisan 1945'deki ölümünden sonra yeni Başkan Truman tarafından temsil edildiği Potsdam Konferansı'nda görüşülen en önemli konulardan birisi de Boğazlar meselesi olmuştu. Daha Konferans'ın ikinci gününde yani 18 Temmuz akşamı verilen yemekte Stalin, Churchill'e Türkiye ile SSCB arasındaki ittifakın; ancak aralarındaki anlaşmazlıkların çözüme kavuşmasıyla devam edebileceğini belirtmişti. Anlaşmazlıkların çözümünün de Türkiye'nin Kars ve Ardahan'ı Sovyetlere geri vermesi ve Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin yerine Sovyet çekincelerini ortadan kaldıracak yeni bir sözleşmenin yapılması ile mümkün olabileceğini vurgulamıştı. Churchill ise Stalin'in bu isteklerinin Türkleri endişelendirdiğini ve toprak bütünlüğünü koruyacak şekilde iki ülke arasında görülmesini dile getirmişti.

Yine 23 Temmuz akşamı verilen başka bir yemekte Stalin Türkiye'yi kontrol altına alabilecek isteklerini Churchill ile paylaşırken; İstanbul ve Boğazları kontrol edecek bir kazanım söz konusu olmayacak ise "Dedeagaç'ta bir üs alamaz mıyız?" diye sormuştu.¹¹⁷¹

Resmi görüşmeler kapsamında da Molotov; Türkiye'den Rus taleplerini içeren bir mektubu Churchill ve Truman'a sunduktan sonra Stalin ile birlikte bu taleplerin gerekçelerini açıklamışlardı. Taleplerinin karşılanmaması durumunda kuvvete başvurabileceklerini de açıkça beyan etmişlerdi.¹¹⁷² Boğazların denetimi ile ilgili konu, Konferansın 24 Temmuz'daki yedinci oturumunda da gündeme gelmiş; ancak sonuç alınamadığı için Konferanstan sonra çözülmek üzere ertelenmişti.¹¹⁷³ İngiltere, Konferans boyunca Sovyetlerin Boğazlar konusundaki emellerine itidalle yaklaşmış, Sovyet Rusya'nın istediği yönde bir değişikliği desteklediğini ancak bunun Türkiye'nin toprak bütünlüğünün korunması şartına bağlı bulunduğuna vurgu yapmıştı. Değişikliğin de çok taraflı

¹¹⁷⁰Yalman, Ahmet Emin.(1945).“Rus Davası: 4”. *Vatan Gazetesi*. 11 Temmuz.

¹¹⁷¹Bilge, *age.*,290 vd.

¹¹⁷²Bilge, *age.*,281 vd.

¹¹⁷³*Tahran, Yalta ve Potsdam Konferansları*, 269

görüşmelerle yapılması gerektiğinin altını çizen Churchill; Sovyet Rusya'nın Boğazlarda üs talebini kabul etmeyeceğini bildirmişti. Stalin'i gücendirmemek için Churchill'in düşündüğü çözüm ise Montreux'nün esastan değiştirilmesi yerine Japonya'yı Montreux'den çıkartılarak Sovyet Rusya'nın Akdeniz'e çıkmasını sağlayacak türden değişiklikler idi.

İngiltere'nin aksine ABD ise Boğazların uluslararası güvence altına alınarak serbest geçiş rejiminin uygulanması görüşünü ileri sürmüştü; fakat bu düşünce Stalin'i memnun etmemişti. Zira bu tekliflerin hiç birisi Boğazlarda üs taleplerinin yerine geçebilecek kadar bir önem taşımamakta idi.¹¹⁷⁴ Sonuçta, Konferans oturumlarında kabul edilen protokolün 16. maddesinde üç Hükûmetin değişen dünya şartlarına cevap vermeyen Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nde değişiklik yapılması gerektiğine karar verildiği açıklanmıştı. Ayrıca konunun; ABD, İngiltere ve Sovyet Rusya'nın Türkiye ile doğrudan görüşmeler yoluyla ele alınması ve her üç devletin de görüşlerini ayrı ayrı Türkiye'ye bildirmeleri kararlaştırılmıştı.¹¹⁷⁵

Potsdam'da alınan karar gereği, ABD, Boğazlarla ilgili görüşünü 2 Kasım 1945 tarihli nota ile Türkiye'ye bildirmişti.¹¹⁷⁶ ABD, Montreux'de şöyle bir değişikliğin yapılmasını istemişti:

1-Montreux Sözleşmesi'ne göre Türkiye'nin katıldığı bir savaşta, yabancı devletlerin ticaret gemileri ancak bazı kayıt ve şartlara uyarak Türk Boğazlarından geçebilirler. (Madde 5) Amerikan Hükümeti'ne göre sözleşmenin bu hükmü değiştirilmeli ve bütün devletlerin ticaret gemileri, barış zamanında olduğu gibi savaş sırasında da Süveyş ve Panama Kanalları rejimine benzer bir şekilde Türk Boğazlarından serbestçe geçebilmelidir.

2-Montreux Sözleşmesi'ne göre savaş zamanında, savaşan devletlerin harp gemileri Boğazlardan geçemez. (Madde 19) Amerikan Hükümeti'ne göre, Karadeniz'e sahilgar devletlerin harp gemileri Boğazlardan her zaman serbestçe geçebilmelidir.

¹¹⁷⁴Ertem, Barış.(2010). Türkiye Üzerindeki Sovyet Talepleri ve Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1947). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research*. Volume 3/11. (Spring). ss. 252-273, 267.

¹¹⁷⁵Tellal, agb., 502 vd.; Gürün, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası*, 154 vd.; protokolün 16.maddesi için bk. *Tahran, Yalta ve Potsdam Konferansları*, 381.

¹¹⁷⁶*Ayin Tarihi*.(1945). No: 144. (Kasım), 71; Armaoğlu, Fahir.(1991). *Belgelerle Türk Amerikan Münasebetleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını, 141 vd.; Eser ve diğerleri, agm., 29 vd.

3-Montreux Sözleşmesi'ne göre Karadeniz'e sahildar olmayan devletlerin harp gemileri bazı kayıt ve şartlar altında barış zamanında Boğazlardan serbestçe geçebilirler. (Madde 14 ve 18) Amerikan Hükümeti'ne göre bu hüküm de değiştirilmeli ve barış zamanında Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin açık müsaadesi olduğu hallerde Birleşmiş Milletler adına gönderilecek harp gemileri dışında, Türk Boğazları Karadeniz'e sahildar olmayan devletlerin harp gemilerine kapalı tutulmalıdır.

4-Sözleşmedeki Milletler Cemiyeti deyimi, günün gereklerine uyularak Birleşmiş Milletler deyimi ile değiştirilmeli ve Japonya bu sözleşmeyi imzalayan devletler arasından çıkarılmalıdır.¹¹⁷⁷

İngiltere de 21 Kasım 1945'de Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin değiştirilmesinden yana olduğunu bildirmekle beraber, bunun iki ülke arasında bir konu olmadığını, ancak Türkiye ya da Sovyetler Birliği söz konusu değişiklik için uluslararası bir konferansın toplanmasını isterse, İngiltere olarak bu konferansa katılacağını belirtmişti.¹¹⁷⁸

Başbakan Şükrü Saraçoğlu da 5 Aralık 1945'te yaptığı açıklamada, Türk Hükümeti'nin ABD'nin ileri sürdüğü şartlarda bir uluslararası toplantıyı kabul ettiklerini; ancak Montreux Boğazlar Sözleşmesi'ni değiştirmek için toplanacak bu konferansta ABD'nin kesin olarak yer almasını istediklerini vurgulamıştı. Türkiye'nin bu siyasi refleksi ise Sovyetler Birliği'ne karşı ABD'nin desteğini kazanmaktan öte bir şey değildi.¹¹⁷⁹

Türk Boğazları ile ilgili olarak, Türkiye ile ABD ve İngiltere arasında yazışmalar devam ederken, Sovyetler Birliği de bu gelişmeleri yakından takip etmiş ve bir taraftan da Türkiye'yi baskı altına almak için Sovyet basınında ve Moskova Radyosunda daha önce başlamış olan propaganda kampanyasına hız vermişti. Ayrıca Ermeni diasporasını da devreye sokmuştu.

¹¹⁷⁷Ülman, Haluk.(1961).*İkinci Cihan Savaşının Başından Truman Doktrinine Kadar Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri: 1939-1947*. Ankara: Sevinç Matbaası, 64 vd.

¹¹⁷⁸Burçak, Rıfık Salim.(1983). *Moskova Görüşmeleri (26 Eylül 1939-16 Ekim 1939) ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri*. Ankara: Gazi Üniversitesi Basımevi, 182; Erkin, age., 273 vd.; Gürün, *Türk Sovyet İlişkileri*, 302.

¹¹⁷⁹İnönü *Diyor ki, Nutuk-Hitabe-Beyanatlara-Hasbıhaller*.(1946). (Toplayan, metni hazırlayan ve notları neşreden: Herbert Meizig). İstanbul: Ülkü Basımevi, 222.

Çeşitli ülkelerde bulunan Ermeni Komitelerinin Türkiye'den toprak talepleri gündeme gelmeye başlamıştı.

Sovyet Rusya'nın her fırsatta açıkladığı ve propaganda yaptığı tarihi Rus istekleri, Türkiye'de büyük tepkilerin ortaya çıkmasına neden olmuştu. Türk kamuoyunda da Rus talepleri ayrıntılı bir şekilde yer almaya başlamıştı.¹¹⁸⁰ 1 Kasım 1945'te Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, TBMM'de yaptığı konuşmada savaş sırasında Boğazlar üzerinden Sovyetlere askeri yardım yapılamadıysa bunun sebebinin Türkiye'de aranmaması gerektiğini; zira 1945 yılına kadar Akdeniz yollarının Mihver devletleri tarafından tutulmuş olduğunu hatırlatarak "İkinci Cihan Harbinde Montrö Sözleşmesinin herhangi bir şekilde zararlı olduğunu söylemeye imkan yoktur. Boğazların emniyetli ellerde olduğu ve bütün milletlerin menfaatine serbest geçişin hiçbir engel karşısında bulunmadığı sabit olmuştur... Açıkça söyleriz ki, Türk topraklarından ve haklarından hiç kimseye verilecek bir borcumuz yoktur. Şerefli insanlar olarak yaşayacağız ve şerefli insanlar olarak öleceğiz." demişti. Bu konuşmasıyla İnönü, isim zikretmeden Sovyet taleplerine gönderme yapmış ve kararlılığını ortaya koymuştu.¹¹⁸¹

Sovyet Rusya'nın menfi tutumu ve yaptığı propaganda iki ülkenin ilişkilerini daha da germiş ve düşmanlığa dönüştürmüştü. Türk kamuoyundaki Sovyet düşmanlığı, ülkedeki solcu/sosyalist/Marksist çevrelere olan kin ve intikam hislerinin artmasına neden olmuş ve bu ortam içinde İstanbul Üniversitesi öğrencileri 4 Aralık 1945 günü yaptıkları bir gösteride, solcu/sosyalist/Marksist olarak tanınmış gazetecilere ve gazete matbaalarına yönelik büyük bir infial yaşanmıştı. Tan, Yeni Dünya ve La Turquie Gazeteleri ile Berrak Kitabevi tahrip edilmişti.

¹¹⁸⁰Bu konuda bkz.:*Yeni Sabah Gazetesi*.(1945). "Boğazlar ve Diğer Rus İstekleri". 7 Ekim.; Sadak, Necmeddin.(1945)."Boğazlar Meselesi ve Türk Sovyet Münasebetleri". *Akşam Gazetesi*. 7 Ekim.; Yalçın, H. C.(1945)."Boğazlar Meselesi Üzerinde Biraz Aydınlık". *Tanin Gazetesi*. 12 Ekim.; Us, Asım.(1945)."Boğazlar Meselesi". *Vakit Gazetesi*. 13 Ekim.

¹¹⁸¹İsmet İnönü'nün 1 Kasım 1945 konuşması için bkz. *TBMM Tutanak Dergisi*.(1945). DÖNEM: VII. Cilt: 20. TOPLANTI: 3. 1. Birleşim. 1 Kasım, 3 vd.

Tan Matbaası baskını diye bilinen olay, Türk-Sovyet ilişkilerini daha da gerginleştirmiş, Sovyet Rusya'nın Ankara Büyükelçisi Vinogradov gösterilerin Sovyetler Birliği'ne karşı düşmanca bir hareket olduğunu ileri sürerek, bir protesto notası vermişti.¹¹⁸²

Yine, Sovyet Rusya'nın yönlendirmesiyle, 20 Aralık 1945'te bir Tiflis Gazetesinde iki Gürcü Profesörün ortak bir mektubu yayınlanmıştı. Bu mektupta; Giresun'a kadar Karadeniz kıyı şeridinin Gürcistan'ın eski toprakları olduğu ileri sürülmüş ve geri verilmesi istenmişti. Bu mektup hemen Sovyet radyo ve basınında yer almış; Sovyet Rusya, Türkiye aleyhine kamuoyu yaratmak için Ermenileri ve Gürcüleri propaganda malzemesi yapmaktan geri kalmamıştı. İlgili haber, 22 Aralık 1945 tarihli Akşam Gazetesi'nde de yayınlanmış ve Türk kamuoyu bilgilendirilmişti.¹¹⁸³ Akşam'ın haberine göre Gürcistan Bilimler Akademisi'nde görevli iki profesör, 14 Aralık 1945'te Tiflis'te Komünist Gazetesi'nde, 20 Aralık 1945'te de Pravda, İzvestia, Kızıl Yıldız ve Tront gibi belli başlı gazetelerinde yayınlanan makalelerinde Türkiye'yi Gürcistan'ın topraklarını zapt etmekle suçlamamışlardı. Gürcü profesörlere göre; Ardahan, Artvin, Oltu, Tortum, İspir, Bayburt, Gümüşhane, Trabzon ve Giresun Gürcistan toprağı olarak kabul ve iddia edilmekteydi. Söz konusu topraklar Gürcistan Sovyet Cumhuriyeti'ne geri verilmeli idi.¹¹⁸⁴ Sovyet Gürcistan'ın bu girişimi sürerken, bunu Sovyet Büyükelçiliğinin Sovyet Ermenistan'ına yerleşmek isteyen Ermeni asıllı Türk vatandaşlarının kayıtlarını yaptırmak üzere İstanbul Başkonsolosluğuna başvurularını yapmaları yolundaki duyurusu izlemişti.¹¹⁸⁵ Böylelikle Türkiye, uluslararası arenada köşeye sıkıştırılmak istenmişti.

Aynı tarihlerde TBMM 1946 Bütçe görüşmelerinde de konu gündeme gelmiş ve Türkiye'nin o güne kadar devam eden bu konudaki sessizliğini İstanbul Milletvekili Kazım Karabekir bozmuş, Dışişleri Bakanlığı bütçesi görüşülürken görüşlerini açıklamıştı. Konu, 1921 Moskova Antlaşması ve Ardahan ve Kars'ın istirdadı olunca o dönemde "Doğu'nun

¹¹⁸²Ekinci, Necdet.(2017). *"İnönü Dönemi ve II. Dünya Savaşı Yılları"*. <https://www.tarihtarih.com>. İlgili sayfalar.

¹¹⁸³Akşam Gazetesi.(1945). 22 Aralık.

¹¹⁸⁴Burçak, Moskova Görüşmeleri, 182.

¹¹⁸⁵Gürün, Türk Sovyet İlişkileri, 302.

Başbuğu” olarak tanınan Kazım Karabekir, Gürcü profesörlerinin ve Ermenilerin iddialarına yönelik uzunca bir açıklama yapmıştı.

Kazım Karabekir, İstanbul’da halkla teması sırasında bazı vatandaşların kendisine “biz hakkımızdaki kararları veyahut tartışmaları ecnebi ajanslarından dinliyoruz. Niçin Hükûmetimiz bunu açıklamıyor?” diye serzenişte bulunduklarını belirttikten sonra Onları; “Hükûmet, kesin ve bir defa olarak fikrini söylemiştir, bazı işler vardır ki, Hükûmetin o işleri çok söylemesi fayda yerine zarar verir.” diyerek teskin ettiğini anlatmıştı. Fakat bazı gazetecilerin ve bazı aydınların, “Şark işlerinde, gerek askeri gerek siyasi birinci derecede vazife görmüş bir insan sıfatıyla madem ki, Hükûmetin böyle sık sık söylemesini doğru bulmuyorsunuz, siz neden susuyorsunuz? Gazetelere makale veriniz” dediklerini de hatırlatan Karabekir; “...Şimdi böyle nazik bir vaziyette, bir Milletvekili sıfatıyla susmaklığımı doğru bulmadığım için huzurunuzda ve tabii cihan huzurunda bazı faydalı malûmat vermek istiyorum... ‘Biz Kars ve ona komşu olan yerleri zorla işgal ettik ve hatta Moskova Muahedesini de Rusların zayıf zamanında yaptık’, iddialar bir. İkincisi, ‘oralar esasen Ermenistan idi. Biz gittik kestik, biçtik, temizledik ve Ermenileri yurdundan mahrum ettik’. Bu doğru mudur? Şark Cephemizde gerek askeri hareketi yapmış bir komutan, gerekse siyasi muahedeleri imzalamış bir arkadaşınız sıfatıyla bu soruları huzurunuzda cevaplandırmak isterim.” dedikten sonra konu hakkında teferruatıyla açıklama yapmıştı.

K. Karabekir, “...önce şunu belirtmek isterim ki, biz İstiklal harbimizde bazılarının zannettiği ve hatta iddia ettikleri gibi Şarktaki askeri hareketlerimizden ve Şarktaki muahedelerimizden istifade etmemiş değiliz. Fakat şunu da belirtirim ki, Ruslar da bizimle olan dostluklarından istifade etmemiş değillerdir. Ruslar inkılaplarını tamamlayabilmek için başlarında Lenin olduğu halde yeni doğan Türkiye evlatlarına medyundurlar. Bunu cihana bağırabilirim. Eğer o zaman biz Ruslarla harbe girseydik, işler büsbütün başka mecra alırdı. Bizden ziyade onlar zarar görürdü. Bunu kendilerine mükerrer görüşmelerimizde söylediğim gibi resmi nutuklarında onlar da söylediler. Onlar da istifade etmiştir...

Ruslar da bu sayede inkılaplarını tamamlamışlardır. Biz Ruslarla dostluk muahedesi yaptığımız zamanlarda...Türk-Rus düşmanlıkları, Çarlık ve Osmanlı devirlerine aitti. Biz bu düşmanlığı ebedi olarak gömüyoruz. Moskova ve Kars muahedeleri de bu gömdüğümüz

düşmanlığın mezar taşları olmalıdır. O ölüyü bir daha kaldırmamak lazımdır. Şimdi yeni iddialara karşı medeni mantıkla şahsi cevaplarımı veriyorum:

I-Kars diyarı kimlerindir? Bu asırlarca Türk halkıyla meskûn olan ve ancak kısa bir zaman için Çarlık idaresine tazminat karşılığı olarak verilen bir Türk ülkesidir.Biz, Sarıkamış'a Soğanlı ve Allahuekber dağlarını aşarak girdik. Akdeveler, Benli Ahmetler, Koca Halliler, Üçler Tepesi, Küçük Büyük Yahniler, Alacadağlar ve Çalkavurlardan geçtik. Nihayet Arpaçayı'ndan Çıldır Gölünden su içtik. Hududumuzu da son Türk ülkesidir diye Arpaçayıyla çizdik.Arkadaşlar; eğer haritayı açarsanız bu yerlerin isimleri bile tamamıyla Türktür. Çarlık Rusyası kırk küsur seneden beri oradaki Türklerin ne dilini ne de milliyetini ve hatta ne de köylerinin, dağlarının isimlerini değiştirememiştir... Biz orayı böyle bulduk ve orada bizim meşhur 93 Rus harbinden kalmış gazilerimizle sarıldık, öpüştük.

II-Biz oraları Ruslardan almadık, iki defa oralara harekat yaptık. Biri cihan harbinde; Ruslar kendi yurtlarına çekilmiş ve orada ne Rus nüfusu, ne de Rus ordusu yoktu. İkincisi İstiklal Harbimizde. Her ikisinde de onları Ermeni müstevlilerden aldık ve oradaki Türklerin hemen yarısı katliam edilmiş, evleri, köyleri yakılmış bir halde bulduk, koştuk onları kurtardık.

III-Kars ve Gümrü'deki Amerikan heyetleri bu harekatımızı gördüler yazılarıyla bizi takdir ettiler. Kars'taki Amerikan Heyetinin verdiği vesika Türk ordusunun çok muntazam bir ordu olduğunu ve medeniyet seviyesinin Avrupalılardan asla geri kalmadığını ve aceze ve çocuklara karşı katiyen zulüm ve katil yapılmadığını kendi Hükûmetlerine verdiği ilk rapordur. Gümrü'deki Amerikalılar da vaziyeti gördüler, Ermenilerin halini gördüler ve onlar da Amerika'ya şunları yazdılar: Türk milletine yardım ediniz. Türk istiklal davasına yardım ediniz, Türkler Büyük bir millettir, onun yetiştirdiği Ordu bugün elimizden tutarak çocuklarımızı ve bizi en medeni milletler gibi himaye ediyor ve bize yardım ediyor. Sonra bir kısmı General olmak üzere birçok Ermeni esir subaylarının verdiği imzaları altındaki vesikada Türk ordusunun katiyen katliam yapmadığını, esirlere çok iyi baktığını ve Türklere karşı Ermenilerin bundan sonra silaha sarılmamalarını Ermeni çocuklarının ve ahfadının bilmesi lazımdır dediler...

IV-Arkadaşlar, Moskova Muahedesi bu olan bitenlerin samimi kabulü idi. Kars Muahedesi ise Kafkas milletleriyle beraber Rusların bu Moskova Muahedesini tesbit etmeleri idi. Ortaya bir iddia çıkıyor, nereden bilmiyorum. Güya, biz Rusların zayıf zamanında zorla bu muahedeleri onlara imzalattmışız. Bu iddia Moskova'dan geliyorsa, onlara şu hatırayı arz edeyim: Moskova muahedesi zamanında bizim bütün şark ordusu, şarkta idi. Batum'ı işgali akabinde Moskova muahedesi imzalandı. Amma, Kars vilayeti ve civar vilayetlerini bize tamamiyle terk eden esas muahede Kars muahedesidir. Kafkas Federasyonu milletlerinin de delegeleri ve dış bakanları mevcut olduğu halde Kars Muahedesini imzaladığımız zaman asla biz kuvvetli değildik. şark ordumuz Garbe dönmüş, cephaneleri, ağır topları hep o tarafa sevk edilmişti. Bunu Ruslar da pekala biliyorlardı.

V-Kars muahedesi ebedi dostluğa dayanan bir muahede idi. Bunu nutuklarımızda da belirttik. Bundan başka bizim yerimizde başka bir millet ve hınç besleyen bir ordu olsaydı, Ermeni mevcudiyeti bile kalmazdı. Bunun için Ermeniler Kars muahedesine imzalarını koydukları zaman bunun şükran borcu olduğunu ifade etmişlerdi...O zaman Lenin Devlet Reisi, Çiçerin Hariciye Komiseri idi. Onlar da aynı mealde nutuklarla cihana haykırıyorlar ve diyorlardı ki, Türkler İstiklal harbi yapıyorlar, biz adilane sulhlerle Türklerin haklarını teslim ettik. Türkler önce haklarına güvenmişlerdir. Hakları için de güçlerine güveniyorlar. Ey Avrupa milletleri! Türklerin hakkını teslim ediniz. Biz şarkta, onların tamamiyle hakkı olan hudutları çizdik. Siz de Garpte bizim kadar medeni olunuz. Bunları söyleyen, Lenin, Çiçerin ve Kars muahedesini imzalayan Ganeski'dir. Bunu bu şekilde inkar eden bir idare, demek ki, bütün tarihi, bütün samimiyeti inkar haline geçmiş bir idaredir.” diyen Karabekir; **“Ben burada şunu da cihana belirtmek istiyorum ki, Kars yaylasına hakim olmak demek, Anadolu'yu istila etmek için pusuya yatmak demektir. Kars yaylasına hakim olmak demek, Dicle ve Fırat'ın boyunca, Akdeniz ve Basra körfezine inen yolların tepesine hakim olmak demektir. Kars yaylası oralara inecek büyük seli tutan biricik seddir. Boğazlar; milletimizin hakikaten boğazıdır. Oraya el saldırtmayız. Fakat şunu da bilmelidir ki; Kars yaylası de milli bel kemiğimizdir. Kırdırırsak yine mahvoluruz.”** açıklamalarıyla bir kurmay subayın yapması gereken tarihi açıklamalarıyla da Rus iddialarının ardındaki gerçekleri çok açık bir şekilde ifade etmiş ve Türk coğrafyasının jeopolitiğı hakkında önemli mesajlar vermişti.

Konuşmasının daha sonraki bölümlerinde Türkiye'nin bu konudaki kararlılığını da dile getiren K. Karabekir, Ruslara çağrıda bulunarak; “bir Türk Milletvekili olarak, ...dilerim ki, eski Çarlık düşmanlığı bir kere daha hortlamasın. Bu dostluk asla bizim tarafımızdan bozulacak değildir. Eğer bozulursa, cihan yıkılıncaya kadar düşmanlık sürüp gidecektir. Bundan Türk çok zarar görecektir; fakat Rus dostlarımız da yine o zaman kendilerinin de ağzından defalarca işittiğimiz gibi, çok zararlar görecektir...

Eğer Ruslar bizden yer istemekte ısrar ederlerse hiç şüphe yoktur ki, dövüşeceğiz; fakat istikbal bize olduğu kadar kendileri için de karanlık olur. Cihan yıkılıncaya kadar ve tek bir Türk kalıncaya kadar varımızı, yoğumuzu ortaya koyarak uğraşacağız. Paramızı, dişimizden tırnağımıza kadar silahlanmaya sarf edeceğiz. Bu takdirde iki taraf da hayattan, beşeriyetten, medeniyetten nasibini alacak değildir. Burada son sözümü söylerken, Rus komşularımıza, Rus dostlarımıza bir cümle daha ilave etmek yerinde olur: Türk dostluğu Ruslara da kuvvet verir. Türklere güvensinler. Fakat Türk dostluğunun yolu da ancak milletimizin iradesinin tecelli edebileceği bu Büyük Millet Meclisinden ve onun kurduğu Devlet manzumesinden geçer” diye sözlerini noktalamıştı.¹¹⁸⁶

Potsdam sonrasında Türk resmi çevrelerinde ve kamuoyunda bu gelişmeler yaşanırken ABD ve İngiltere cephesinde ise kısmi de olsa Türkiye lehine bazı düzeltmeler söz konusu olmuş ve Türkiye rahat bir nefes almaya başlamıştı.

Sovyet Rusya ise Türkiye üzerindeki tarihi emellerinden vazgeçmemiş, 8 Ağustos 1946'da Türkiye'ye yeni bir nota daha göndermişti.¹¹⁸⁷ Sovyet Rusya bu notasında, savaşın başından itibaren Boğazlardan seyr ü sefer yapan bazı Alman savaş gemileriyle ilgili örneklerle yer vermiş ve bu örneklerle dayanarak Türkiye'nin Boğazların güvenliğini sağlayamadığını iddia etmişti. Sovyet Rusya; “Mihver devletlerinin bu harp esnasında harp ve muavin gemilerini Boğazlardan Karadeniz'e ve aksi istikamete geçirdiklerine dair birçok misal zikretmek mümkündür ki, bu haller Sovyet Hükûmeti'nin Türkiye Hükûmeti nezdinde

¹¹⁸⁶Dışişleri Bakanlığı bütçesinin tümü hakkında söz isteyen İstanbul Milletvekili General KAzım Karabekir'in Konuşmasının tümü için bkz. *TBMM Tutanak Dergisi*.(1945). DÖNEM: VII. CİLT: 20. TOPLANTI: 3. 15. Birleşim. 20 Aralık. Perşembe, 256-260.; Aydemir, Şevket Süreyya.(1968). *İkinci Adam*. Cilt: 2. (2. Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi, 286 vd.

¹¹⁸⁷Ertem, agm., 268.

teşebbüs ve protestolarda bulunmasını mucip olmuştur.” diyerek güya savaş dönemindeki Boğazların güven vermeyen durumunu sergilemek istemişti.

Yine aynı notada, 9 Temmuz 1941 ve 4 Ekim 1942 tarihlerinde de Alman savaş gemilerinin boğazlardan geçişi ile ilgili hadiseler yaşandığına dair Sovyet Hükûmeti’nin şikayetlerini dile getiren örneklerle yer verilmişti.¹¹⁸⁸ Sovyet Rusya Hükûmeti, söz konusu notasında Alman gemilerinin Boğazlardan geçişiyle ilgili uzun bilgi vermiş ve Montreux Sözleşmesi’ne atıfta bulunduktan sonra yeni taleplerini şu şekilde sıralamıştı:

- 1-Boğazlar bütün devletlerin ticaret gemilerine sürekli açık olmalıdır.
- 2-Boğazlar Karadeniz devletlerinin savaş gemilerine devamlı açık olmalıdır.
- 3-Boğazlar özel olarak tespit edilecek haller dışında Karadeniz’e sahili olmayan devletlerin savaş gemilerine kapalı olmalıdır.
- 4-Boğazlardan geçiş rejimini düzenleme yetkisi Türkiye ile Karadeniz devletlerine ait olmalıdır.
- 5-Boğazlar Türkiye ve Sovyetler Birliği tarafından ortaklaşa savunulmalıdır.

Sovyet Rusya bu notanın birer kopyasını da İngiltere ve ABD’ye de göndermişti.

Sovyet Rusya’nın tarihi emellerine ulaşabilmek amacıyla baskı ve tehdit yöntemini kullanmaları, Türkiye’yi Batıya daha da yakınlaştırmış, içine düştüğü yalnızlıktan kurtulmak amacıyla İngiltere ve ABD’nin desteğini kazanmak için daha çok gayret sarf etmeye başlamıştı. Nitekim 1946’dan itibaren yapılan girişimler semeresini vermiş; ABD ve İngiltere, Sovyet Rusya’nın emellerine set oluşturacak şekilde bir siyaset takip etmeye başlamışlardı. ABD, kendilerine de iletilen Sovyet notasını 15 Ağustos 1946’da gerçekleştirilen bir

¹¹⁸⁸Aydın Tarihi.(1946). No: 153. (Ağustos), 72 vd.

toplantıda değerlendirmiş ve Türk dış politikasını da yakından ilgilendiren şu sonuca ulaşılmıştı:

1-Sovyetler Birliği'nin Türkiye'yi kontrol etmeyi amaçladığı,

2-Bu amacını gerçekleştirirse yeni hedef olarak Yunanistan'ı seçeceği,

3-Bu iki ülkenin kaybedilmesinin ABD'nin Orta Doğu ve Akdeniz politikasına büyük bir darbe indireceği sonucuna varılmıştı.

Dolayısıyla ABD, bundan sonra Sovyetlere karşı daha sert bir politika izlemeye karar vermişti. Bu ani refleksin bir sonucu olarak, 18 Ağustos 1946'da Akdeniz'e bir filo göndereceğini açıklamıştı. Bu gövde gösterisi anlamına gelen karardan sonra da Sovyet Rusya'ya 19 Ağustos'ta cevabi bir nota göndermişti.¹¹⁸⁹

ABD, Sovyet Rusya'ya gönderdiği notada, Sovyet notasındaki ilk 3 talebine sıcak baktığını belirtmiş; ancak 4. ve 5. taleplerini kabul etmediğini açıklamıştı. Sovyet notasında zikredilen dördüncü teklif (...) Montreux Sözleşmesi'nin tadilinden ziyade sadece Türkiye ile Karadeniz devletlerine münhasır kalacak yeni bir rejimin kurulmasını derpiş eder mahiyette görünmektedir. Hükûmetimizin görüşü şudur ki, Boğazlar rejimi yalnız Karadeniz devletlerine değil, fakat Birleşik Amerika da dahil olmak üzere diğer devletlere de taalluk eden bir meseledir. Binaenaleyh, Amerikan Hükûmeti, Boğazlar rejiminin kurulması işinin diğer devletler dışarıda bırakılmak suretiyle Karadeniz devletlerinin yetkisi dahilinde bulunmasına dair Sovyet görüşüyle mutabık olamaz. Sovyet notasında zikredilen beşinci teklif, Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin Boğazların savunmasını müştereken yapması yolundadır. Hükûmetimizin kesin düşüncesi şudur: Türkiye, Boğazların savunmasından başlıca sorumlu olarak kalmaya devam etmelidir. Eğer Boğazlar, bir mütecaviz tarafından bir tecavüz ... tehdidine konu olursa bundan doğacak durum milletlerarası güvenlik için bir tehdit ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi tarafından harekete geçilmesi için açık bir

¹¹⁸⁹ *Ayin Tarihi*.(1946). No: 153. (Ağustos), 74 vd.; Armaoğlu, *Türk-Amerikan Münasebetleri*, 148 vd.; Tellal, agb., 504 vd.; Erhan, Çağrı.(2001).“ABD ve Nato'yla ilişkiler (1945-1960). *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt 1: 1919- 1980)*. (Ed. Baskın Oran). İstanbul: İletişim Yayınları, 526.

sebeep tekil edecektir.” denilmişti. ABD, verdiği bu cevap ile artık; Sovyet Rusya’nın Türkiye’yi denetimi altına almak istediğini ve sonrasında Orta Doğu’da başka girişimlerde de bulunabileceğini görmesi anlamına gelmekte idi.

İngiltere de ABD’nin notasına benzer bir cevabi nota hazırlayıp 21 Ağustos 1946’da Sovyet Hükûmeti’ne göndermişti.

Sovyet notası, aynı tarihlerde Türkiye’de de görüşülmüştü. 14 Ağustos 1946’da TBMM’de yapılan görüşmelerde, Sovyet taleplerinin Türkiye’nin bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne ters düştüğü için kesin bir dille reddedilmişti. Yine aynı toplantıda Rus taleplerine karşı bir güvence anlamına gelecek şekilde ABD ile ilişkilerin geliştirilmesine de karar verilmişti.¹¹⁹⁰ Türk cevabi notası da ABD ve İngiltere’den sonra 22 Ağustos 1946’da verilmiş olup¹¹⁹¹, savaş sırasında Boğazlardan geçen Alman gemileri iddiasını çürüten bir tez ortaya koymuş ve Müttefik devletlerin görüşleri doğrultusunda Montreux’nün savaş ve ticaret gemilerinin Boğazlardan geçişlerini düzenleyen maddelerinde bazı değişiklikler yapılmasını kabul edebileceğini bildirmişti. Bunun dışında Rus istekleri içinde yer alan “Boğazlar rejimine Karadeniz’e sahili olan devletlerin karar vermesi ve Boğazların Sovyetlere ortak savunulması” görüşünü de kesin bir dille reddetmişti. Gerekçe olarak da “Bu Sovyet teklifi, milli bakımdan Türkiye’nin hiçbir suretle feragat edemeyeceği ve takyidini kabul eyleyemeyeceği egemenlik haklarına ve güvenliğine aykırıdır. Aynı teklif uluslararası bakımdan da çok ciddi itirazları davet etmektedir. Bu teklifin kabulü, Türkiye’nin Boğazlarda oynadığı muvazene ve irtibat unsuru rolünün sona ermesi ve Karadeniz devletlerinin sözde güvenliğinin, Türkiye’nin güvenliğinin imhası üzerine kurulması demek olacaktır. Türkiye Hükûmeti, 8 Ağustos tarihli notada ileri sürülen yeni güvenlik sisteminin karşılayacağı Sovyet endişelerinin künhüne varamamaktadır. Cumhuriyet Hükûmeti, memleketi, nereden gelirse gelsin, her tecavüze karşı, var kuvvetiyle müdafaa vazifesinin kendisine ait olduğu kanaatindedir. Tarih, Türkiye’nin dahil olup Türk Milletinin memlekete karşı vazifesini yapmadığı hiçbir harp misali kaydetmemiştir.

¹¹⁹⁰*TBMM Tutanak Dergisi*.(1946). Dönem: 8, Cilt: 1, OTURUM: 1. 3. Birleşim. 14 Ağustos, 29 vd.

¹¹⁹¹Ertem, agm., 270.

Binaenaleyh, memleketin güvenliğini dışarıdan gelebilecek herhangi bir tehdide karşı sağlamak üzere bütün gerekli tedbirleri almak Türkiye'ye aittir." denilmişti.¹¹⁹²

Sovyet Rusya, II. Dünya Harbi'yle elde ettiği avantajlı durumu dolayısıyla tarihi Rus isteklerinde vazgeçmemişti. Şansını bir kez daha deneyerek 24 Eylül 1946'da Türkiye'ye yeni bir nota daha göndermişti. 24 Eylül tarihli Sovyet notası içerik olarak 8 Ağustos 1946 tarihli notadan farklı değildi. Söz konusu notada; "Karadeniz'de uzunluğu 2100 kilometreye varan Sovyet sahillerinin memleketin en mühim mıntıkalarına isal ettiğini ve bu sebeple sahillerin güvenliğinin Sovyetler Birliği'nin Boğazların müdafaasına doğrudan doğruya iştirakiyle sağlanması lüzumunun Sovyetler Birliği'nin hayati menfaatlerinden neş'et ettiğini unutmak haksızlık olur. Bütün bunlar, Sovyet Hükûmeti'nin ne için Boğazların müdafaasının Türkiye ve Sovyetler Birliği'nin müşterek kuvvetleriyle sağlanmasına ve bundan bütün Karadeniz devletlerinin güvenliğinin gaye ittihaz edildiğine lüzum gösterdiğini izah eder" denilmişti.¹¹⁹³

Sovyet Rusya, daha önceki uygulamalarının aksine 24 Eylül 1946'te verdiği bu notanın birer kopyasını ABD ve İngiltere'ye göndermemişti. Artık Sovyet Rusya, tarihi Rus isteklerini gerçekleştirme yolunda ABD ve İngiltere'yi engel olarak görmeye başlamış ve bu nedenle meseleyi doğrudan doğruya Türkiye ile arasında çözmeyi denemişti. Ancak Türkiye, Sovyet Rusya'nın son notasının birer kopyasını ABD ve İngiltere'ye göndererek; artık bu konuda yalnız olmadığı mesajını vermişti.¹¹⁹⁴ Türkiye, 18 Ekim 1945'te gönderdiği cevabi notasında Sovyetlerin taleplerini reddettiğini bir kez daha bildirerek Boğazların idaresi konusunda şerik tanımadığını ortaya koymuştu.

ABD de kendisine gönderilmemiş olmasına karşın, 9 Ekim 1946'da Sovyet Rusya'ya cevabi bir nota göndererek; Boğazlar rejiminin Karadeniz'e sahildar devletler tarafından belirlenmesi ve Boğazların Türkiye ile Sovyet Rusya tarafından ortaklaşa savunulması taleplerine bir kez daha karşı çıkmıştı. İngiltere de, aynı gün ABD'nin notasına benzer içerikli

¹¹⁹²*Ayin Tarihi*.(1946). No: 153. (Ağustos), 76 vd.

¹¹⁹³24 Eylül tarihli Sovyet notasının tam metni için bkz. *Ayin Tarihi*.(1946). No: 154. (Eylül), 46 vd.

¹¹⁹⁴Gürün, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası*, 196.

bir nota göndererek Batı bloğunun Sovyet düşüncelerine set oluşturacağı düşüncesini ortaya koymuştu.

Türk-Sovyet ilişkilerindeki gergin ortam 1953 yılına kadar devam etmiş, Stalin'in ölümünden sonra bu taleplerinden tümüyle vazgeçtiğini resmen açıklamışlar Türk-Sovyet ilişkilerinde ılımlı bir süreç başlamıştı.¹¹⁹⁵

3.1.2.II. Dünya Harbi Sonrasında Türkiye- ABD İlişkileri(1946-1950)

II. Dünya Harbi'nde yaşanan siyasi ve askeri gelişmeler, Türkiye'yi Sovyet Rusya karşısında belirli bir süre siyasi yalnızlığa mahkûm etmişti. Türkiye, savaşın gidişatına göre tarafsızlık politikası takip etmiş ve değişen dengeler karşısında zaman zaman zor anlar yaşamıştı.

Türkiye, Türk dış politikasının temel dinamiklerine göre Batı bloğu içinde kalmaya ve ilgili devletlerle ilişkilerini belirli bir seviyede tutmaya özen gösterse de savaşın Almanya lehine geliştiği dönemde başta İngiltere ve ABD olmak üzere Müttefikler tarafından sıkıştırılmış ve savaşta aynı safta yer alması konusunda siyasi baskılarla karşı karşıya kalmıştı. Bu süreçte sınırına kadar gelmiş olan Almanya'ya karşı savaşa girmeyi göze alamayan Türkiye; ABD, İngiltere ve Sovyet Rusya'yı gücendirmiş hatta kızdırmıştı. Türkiye'nin, mihver devletlerin yenilgisinin kesinleşmesinden sonra sembolik de olsa Almanya'ya savaş ilan etmesi, Batı bloğu içinde yer almasını sağladıysa da Müttefiklerle olan siyasi ilişkilerini istenilen seviyeye çekmesine yetmemişti. Belirli bir süre daha ABD ve İngiltere'nin Türkiye'ye karşı hoşnutsuzluğu devam etmiş ve bu süreçte Türkiye; Sovyet Rusya ile karşı karşıya kalmış, hatta Sovyet tehditleri karşısında siyasi ve tehlikeli bir yalnızlık dönemi yaşamıştı. Nitekim dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 10 Mayıs 1946'da CHP'nin olağanüstü kurultayını açarken; "Dış siyasette memleketimiz durumunun türlü güçlükler geçirdiğini bütün vatandaşlarım bilirler. Memleketin emniyet ve selameti bakımından bugün çok daha iyi bir durumda bulunduğumuzu da vatandaşlarım fark etmişlerdir. Cihan harbi sonunda, bize karşı beliren haksız istekler ve propagandalar karşısında bir aralık,

¹¹⁹⁵Tellal, agb., 506; Erhan, ABD ve Nato'yla ilişkiler, 528.

insanlık aleminin kadir bilir ve adalet tanır zihniyetinden şüphe eder bir halde idik. Yalnızlık havası, vatandaşlarımızı üzüntü içerisinde bırakıyordu. İnsanlık aleminin Türkiye'nin haklı durumunu süratle kavradı. Bugün Birleşmiş Milletlerin şerefli bir üyesi, Büyük Britanya'nın hiçbir şüpheyi mahal bırakmayan müttefiki, ABD'nin yakın dostuyuz.” diyerek savaş döneminde Türkiye'nin üzerinde yaşadığı coğrafyanın yarattığı siyasi yalnızlığı bütün çıplaklığıyla ifade etmişti.¹¹⁹⁶

Türk-Sovyet ilişkileri bahsinde açıklandığı gibi Batı bloğu içinde yer alan devletler ile Sovyetler Birliği arasındaki karşılıklı kuşku ve güvensizliğin artmasına paralel olarak Türkiye; içine düştüğü yalnızlık politikasından sıyrılarak Batı'ya yanaşmaya başlamıştı. Buna karşın Doğu Avrupa ve Orta-Doğu'daki Sovyet yayılcılığı ile ilgili talepleri karşısında Türk coğrafyasının önemini kavrayan ABD; Türkiye'yi kendi kaderi ile baş başa bırakmanın doğru olmayacağı görüşünü benimsemeye başlamıştı.

ABD, Türkiye'nin üzerinde bulunduğu coğrafyanın sahip olduğu stratejik ve jeopolitik değeri nedeniyle Türkiye'yi kendi kaderi ile baş başa bırakmak istemediği aşikardı. Uzun süreden beri takip ettiği yalnızlık politikasından vazgeçen ABD; N. Speykman'ın kenar-kuşak hakimiyet teorisi olarak da bilinen ilkeleri, ABD dış politikasının ekseninde değerlendirmesiyle birlikte kendi coğrafyasından çok uzakta bulunan ve jeopolitik önemi haiz coğrafyalarla ilgilenmeye başlamıştı. Bu doğrultuda yapmayı planladığı ilk iş; Almanya ve Sovyet Rusya'yı kendi coğrafyası içinde hapsetmekti. Almanya'nın savaş sonrasında yapılan ve kendisine dikte ettirilen antlaşmalarla uzun süre vesayet altında kalması kesinleşmişti. Diğer taraftan soğuk savaş döneminin ilk günlerinden itibaren ortaya çıkan anlaşmazlıklar, ABD ve Sovyet Rusya arasındaki yayılmacı rekabeti kamçılamış ve yeni nüfuz alanları oluşturma yarışını hızlandırmıştı. Yenidünya olarak bilinen Amerika kıtasının coğrafyasından kaynaklanan olumsuzlukları ortadan kaldırmak ve avantajlı bir konuma yükselmek isteyen ABD; Sovyet Rusya'yı kuşatmak istemiş; Batı Avrupa kıyılarında başlamak üzere Uzak-Doğu'ya kadar çizilen geniş bir hilal içinde Rus hakimiyet alanını

¹¹⁹⁶Burçak, Rifki Salim.(1992).“Türk-Sovyet İlişkilerine Genel Bakış”. *Türkiye'nin Sorunları Sempozyumu (Tarihi Gelişmeler İçinde: Dün-Bugün Yarın)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını, 189.

abluka altında tutmaya çalışmıştı.¹¹⁹⁷ Bunun için belirlenen hilal çizgisinde yer alan stratejik noktaları kontrol altına almak istemiş ve bu bölgelerde bir takım siyasi, askeri ve iktisadi oluşumların kurulmasına da öncülük etmişti.¹¹⁹⁸

Türkiye ve ABD arasındaki ilişkilerin soğuk savaş döneminde değişmesi ve Türkiye'nin Sovyet Rusya karşısında yalnızlıktan kurtulmasında kenar-kuşak hakimiyet teorisi ile şekillenen ABD dünya hakimiyeti politikalarıyla da yakından ilgili idi. Zira ABD başkanı Truman 1946 yılı Ocak ayında "Sovyetler Birliği'nin Türkiye'yi istila ederek Boğazlar bölgesini ele geçirmek istediğine artık şüphem kalmadı. Eğer bu gidişe demirden bir yumruk uzatıp 'DUR' demezsek, yeni bir savaş çıkacaktır. Sovyetler Birliği yalnız bir sözden anlıyor: "KAÇ TÜMENİNİZ VAR?" diyerek yayınladığı muhtıradaki soğuk savaş dönemiyle birlikte bölgedeki ABD menfaatlerini açığa vurmuştu.¹¹⁹⁹

ABD Başkanı Truman, 5 Nisan 1946'da da "Ordu Günü" münasebetiyle Chicago'da yaptığı konuşmada yukarıda belirtilen ilkeler çerçevesinde, ABD'nin dış politikasına yeni bir yön vereceğini açıklamıştı. Truman bu konuşmasında, güçlü bir devlet olmanın ABD'ne büyük sorumluluk yüklediğini, bu sorumluluklardan kaçmanın uluslararası güvenliğe büyük bir ihanet olacağını ve ABD dış politikasının evrensel olması gerektiğini söylemişti. Truman, Türkiye'yi de çok yakından ilgilendiren konuşmasında; "...Gözlerimizi Yakın ve Ortadoğu'ya çevirdiğimiz zaman, vahim meseleler arz eden bir bölge ile karşılaşyoruz. Bu bölgede geniş doğal kaynaklar bulunmaktadır. En işlek kara, hava ve deniz yolları buradan geçmektedir. Bu bakımdan büyük iktisadi ve stratejik önemi vardır. Fakat bu bölgedeki ulusların hiçbiri ne yalnız ne de beraberce, kendilerine yöneltilecek bir saldırıya karşı koyabilecek kadar

¹¹⁹⁷ ABD'nin kenar-kuşak hakimiyet teorisi doğrultusunda ortaya koyduğu dış politika ve ABD güvenlik yaklaşımı; 1 Nisan 1946 tarihli ABD Dışişleri Bakanlığının bir memorandumunda ifade edilmiş ve " Moskova, ilk önce diplomatik yolla, bunda başarılı olunmazsa son çare olarak gerekirse askeri güç kullanarak, bu günkü dış politikasının onu ancak felakete götüreceği konusunda ikna edilmek zorundadır." denilmiştir. ABD Hava ve deniz hakimiyetine rağmen güçlü Sovyet kara birliklerine karşı tedbir olarak da "Amerika'nın ve olası müttefiklerinin deniz, amfibi ve hava kuvvetleri ile savunmanın mümkün olduğu" belirtilen memorandumda tehlikede olan ülkeler (gerçek anlamda ise ABD etki alanı içine dâhil edeceği ülkeler) ise "Finlandiya, İskandinavya, Doğu, Orta ve Güneydoğu Avrupa, İran, Irak, Türkiye, Afganistan, Sincan (Doğu Türkistan) ve Mançurya olduğu ifade edilmiş; ancak bu ülkelerin hepsi ABD tarafından ulaşılamayacak kadar uzakta olduğu için bu boşluğu İngiltere'nin kapatması istenmiştir. Bkz. Kissinger, *age.*, 430 vd.

¹¹⁹⁸ Öney, Süha.(1979). *Siyasi Coğrafya*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 40 vd.

¹¹⁹⁹ Gönlübol, Mehmet-Ülman, Halûk.(1966). "Türk Dış Politikasının Yirmi Yılı (1945- 1965)". *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. Cilt: 21. (Mart), 201.

güçlüdürler. Yakın ve Ortadoğu'nun bu bölgenin dışındaki büyük devletlerin arasında önemli bir rekabet alanı olacağını ve bu rekabetin birden bire bir çatışmaya yol açabileceğini kestirmek güç değildir. Yakın ve Ortadoğu'da küçük ya da büyük hiçbir devletin, Birleşmiş Milletler kanalıyla, diğer devletlerin çıkarlarıyla uzlaştıramayacağı hiçbir meşru çıkarı yoktur. Birleşmiş Milletlerin Yakın ve Orta Doğu ülkelerinin egemenlik ve toprak bütünlüklerinin baskı ya da sızma yoluyla tehdit edilmemesi konusunda ısrara hakkı vardır.” diyerek adeta Türkiye'nin içinde bulunduğu sıkıntıları dillendirmiş, öte taraftan Sovyet Rusya'nın da bölgede istediği gibi “at koşturamayacağı”na yönelik önemli bir mesaj vermişti.¹²⁰⁰

3.1.2.1.ABD Savaş Gemisi Missouri Zırhlısı'nın Washington Büyükelçisi M. Münir Ertegün'ün Cenazesini İstanbul'a Getirimesi

ABD Başkanı Truman'ın konuşmasını yaptığı gün Missouri, Providence ve Power adlı ABD savaş gemilerinin de İstanbul'a gelmeleri oldukça manidardı. Amerikan savaş gemilerinin Türkiye ziyareti, Sovyet Rusya'ya karşı “aba altından sopa gösterisi” idi.¹²⁰¹Türkiye bakımından da Sovyet Rusya karşısında süren tehlikeli yalnızlığının sona ermesi anlamına gelmekte idi.

ABD Donanmasına bağlı USS Missouri, Providence vePower Zırhlılarının başı çektiği ABD filosunun 5-9 Nisan 1946 tarihleri arasında İstanbul'a gelişi, yakın dönem Türk tarihi bakımından da önemli bir olay idi.¹²⁰²

Bilindiği gibi 11 Kasım 1944'te kalp krizinden dolayı vefat eden Türkiye'nin Washington Büyükelçisi M. Münir Ertegün'ün naaşı savaş yıllarında Türkiye'ye getirilememiştir. Washington'daki Arlington Ulusal Mezarlığı'na gömülmüştü. Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti, M. Münir Ertegün'ün ölümünden sonra, diplomatik teamüllere

¹²⁰⁰Gönlübol ve Ülman, agm., 202 vd.

¹²⁰¹Ekinci, age., 337.

¹²⁰²ABD ile Türkiye arasındaki siyasi, iktisadi, askeri ve kültürel ilişkilerin gelişmesi, Yalta, San Fransisco ve Potsdam Konferanslarından sonra özellikle Truman Doktrini ve Marshall Planı ile şekillendiği ve buna bağlı olarak Türkiye'nin 1952'de NATO'ya girdiği ve Batı ile çok yönlü bir bütünleşmeyi gerçekleştirdiği düşünüldürse Missouri'nin 5-9 Nisan 1946 tarihleri arasındaki bu ziyareti; yakın dönem Türk tarihi bakımından önemli bir olay olarak değerlendirilmelidir.

göre cenazenin bir savaş gemisi ile Türkiye'ye yollanmasını talep etmiş, bu talep ABD Hükûmeti tarafından olumlu karşılanmasına karşın, devam eden savaş nedeniyle ertelemişti. Savaş sona erdiğinde ABD Dışişleri bakan yardımcısı Acheson, Ocak 1946'da M. Münir Ertegün'ün cenazesinin diplomatik geleneklere uygun olarak, bir savaş gemisi ile Türkiye'ye gönderilmesini Truman'a önermiş ve kabul edilmesiyle birlikte hazırlıklar başlamıştı.¹²⁰³ Truman, müteveffa Türk büyükelçisi Münir Ertegün'ün naaşının Türkiye'ye götürülmesi için önceden alınmış olan karara istinaden Missouri Zırhlısı'nabaşka gemilerin de eşlik etmesi talimatını vermiş ve hazırlanan ABD filosunun Akdeniz'e açılmasını ve gövde gösterisinde bulunmasını istemişti.¹²⁰⁴

ABD Dışişleri Bakanlığı Missouri'nin İstanbul'a doğru yola çıkacağını, 6 Mart 1946'da açıklamıştı. Missouri ve beraberindeki ABD savaş gemileri, 21 Martta New York'tan ayrılıp Türkiye'ye doğru yola çıkacak, İstanbul'dan sonra Pire, İskenderiye, Napoli, Cezayir ve Tanca'ya uğrayacaktı.¹²⁰⁵

21 Mart günü Arlington Lahit Odasından çıkarılan M. M. Ertegün'ün naaşı küçük bir törenin ardından trenle New Jersey'e götürülmüş ve burada Missouri'ye nakledilmişti. M. M. Ertegün'ün eşi ve üç çocuğu da törende hazır bulunmuştu. Ayrıca cenaze için ABD'ye giden Dışişleri Bakanlığı protokol müdürü Kadri Rıza, Truman'ın özel elçisi Weddell de cenazeye refakat ederek Missouri ile İstanbul'a gelmişlerdi. Washington'daki törene iştirak eden ABD Avrupa Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Hevitt de cenaze kafilesine daha sonra Cebelitarık'ta katılmış ve İstanbul'a gelmişti.

Missouri Zırhlısı ve ona eşlik eden Providence ve Power savaş gemileri, 23 Mart akşamı New York'tan yola çıkarak, 1 Nisan'da Cebelitarık'ı geçmiş ve 5 Nisan 1945'te sabah saat 08:00'da İstanbul'a ulaşmışlardı.¹²⁰⁶

¹²⁰³Ülman, *age.*, 73 vd.; Akalın, Cüneyt.(2003). "Missouri'nin İstanbul'a Gelişinin Tarihsel Anlamı". *İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*. Yıl: 2. Sayı: 3. ss.1-14, 3.

¹²⁰⁴Türk basınında Amerika'nın Akdeniz'de büyük bir deniz gücü olduğunu göstermek ve bunu tüm dünyaya ispat etmek istediğini yazmıştı. Bkz. *Son Posta Gazetesi*.(1946). 9 Mart.

¹²⁰⁵Akalın, agm., 4.; *Cumhuriyet Gazetesi*.(1946). 8 Mart, 24 Mart.

¹²⁰⁶Akalın, agm., 5.

Türk donanmasına bağlı Muavenet, Sultanhisar, Demirhisar Muhriplerince karşılanan Missouri, Providence ve Power savaş gemileri, 5 Nisan 1946 sabahı saat 07:00 sularında Yeşilköy açıklarında Türk askeri yetkililer tarafından karşılanmış, ardından Selimiye önlerine gelerek 21 pare top atışı ile şehri selamlamışlardı. 270 m uzunluğunda ve 57.000 ton ağırlığındaki Missouri; Boğaz'a sığamadığı için Kızkulesi açıklarında, Providence ise Dolmabahçe Sarayı önünde demirlemişti. Missouri savaş gemisinin boğazlardan geçişi, Çanakkale'den itibaren bütün kıyı boyunca on binlerce insan tarafından seyredilmiş ve gemiye tezahüratta bulunulmuştu.¹²⁰⁷

Cenazeye refakat eden misafirler saat 10:00'da Dolmabahçe rıhtımına çıkmış ve M. Münir Ertegün'ün naaşı teslim edilmişti. Cenaze töreni, Minür Ertegün'ün naaşının Dolmabahçe'de top arabasına yerleştirilmesinden sonra başlamıştı. Cumhurbaşkanını temsilen İstanbul Valisi ve Belediye başkanı Lütfi Kırdar, ABD Avrupa Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Hewitt, Truman'ın özel temsilci Weddell ve Türk devlet erkanı ve vatandaşların iştirak ettiği cenaze töreni için Taksim-Beşiktaş arasındaki yollar trafiğe kapatılmıştı. Kortejin son durağı Beşiktaş Sinanpaşa Camii idi.¹²⁰⁸ Kılınan cenaze namazından sonra M. Münir Ertegün, Özbekler Tekkesi'nde defnedilmişti.¹²⁰⁹

Cenaze töreninden sonra Missouri dahil ABD savaş gemileri Türk vatandaşlarının ve basın temsilcilerinin ziyaretine açılmış; halk tarafından büyük bir ilgi ve alaka gösterilmişti. Missouri ve beraberindeki savaş gemileri, on binlerce vatandaşın sevgi gösterilerine sahne

¹²⁰⁷*Son Posta Gazetesi*.(1946). 5 Nisan.; *Tanin Gazetesi*.(1946). 5 Nisan.; Akalın, agm., aynı yer.

¹²⁰⁸*Tanin Gazetesi*.(1946). 5 Nisan.;*Cumhuriyet Gazetesi*.(1946). 6 Nisan.;*Ulus Gazetesi*.(1946). 6 Nisan.;*Vatan Gazetesi*.(1946). 6 Nisan.;*Akşam Gazetesi*.(1946). 6 Nisan.; *Vakit Gazetesi*.(1946). 6 Nisan.

¹²⁰⁹Özbekler Tekkesi, 18. yüzyılda Türkistan'dan gelen Nakşi dervişler için kurulmuştu. Türkistan'dan hAc yoluna çıkanların Padişahın sembolik iznini almak üzere İstanbul'a uğradığında barınmaları için kurulan Özbekler Tekkesi'nin İstiklal Harbi sırasında da önemli bir misyonu vardı. İstiklal Harbi'nde İstanbul'dan Anadolu'ya aydın, subay ve beraberinde silah, cephane sevkiyatının yapıldığı güzergahtaki önemli noktalardan biri de Özbekler Tekkesi idi. Milli Mücadele'ye katılmak için Anadolu'ya geçeceklerin buluşma ve dağıtım noktası, Anadolu ile İstanbul arasında bir haberleşme merkezi hüviyetini taşımakta idi. Münir Ertegün, İstiklal Harbi sırasında Mustafa Kemal Paşa'yla görüşmek üzere İstanbul Hükümeti'nce Ankara'ya gönderilen heyette yer almıştı. Tekkenin son şeyhi, Ata Efendi de Milli Mücadele hareketine destek vermiş; Karakol Cemiyeti'ne üye olarak İstanbul'dan Anadolu'ya silah, cephane ile başta İsmet İnönü, Fevzi Çakmak, Halide Edip ve son Osmanlı Meclis-i Mebusan üyelerinin önemli bir kısmı olmak üzere aydın ve subayların, gönüllülerin Anadolu'ya kaçmasında Tekkenin önemli bir rol üstlenmesini sağlamıştı. Milli Mücadele'ye katkılarından dolayı Özbekler Tekkesi; 1925'te çıkarılan Tekke ve Zaviyeler Kanunu'ndan etkilenmemiş, Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne bağlanan tekke, günümüze kadar bir kültür merkezi olarak faaliyetlerini sürdürmüştür. Bkz. Aydın, Mesut.(1992).*Milli Mücadele Dönemi'nde TBMM Hükümeti Tarafından İstanbul'da Kurulan Gizli Gruplar ve Faaliyetleri*. İstanbul Boğaziçi Yayınları, 138.

olmuştu.¹²¹⁰ Ziyaret dolayısıyla gemiyi gezmek isteyen Türk vatandaşlarını uyaran bir yazı da yayınlanmış ve “Harp gemilerini gezmek bazı an’anevi esaslara dayanır. Bunlara riayet etmek hem bir nezaket ve hem de bir misafirperverlik borcudur. Halkımız gemileri gezerken gemilerde kendileri için tahsis edilmiş bulunan mihmandarların vereceği direktife tamamen uyacaklar ve gruplar hiçbir sebeple bu mihmandarların yanından ayrılmayacaklardır. Gemilere ilk ayak basıldığında, yapılacak ilk iş geminin kıç tarafına dönerek geminin kıçındaki bayrağa selam vermektir.” diye bir dizi kural belirlenmişti.¹²¹¹

Burada dikkati çeken ve o dönemde tepki çekmeyen en önemli husus, talimatta yer alan ve selamlanması istenen bayrağın ABD bayrağı olmasıdır. Bayrak, elbette saygı gösterilmesi gereken sembollerden birdir. Fakat bu selamlamada dikkati çeken sadece ABD bayrağıdır. Halbuki bir devlete ait geminin bir başka devletin karasularına girdiği andan itibaren uluslararası teamüllere uygun olarak ilgili devletin de bayrağını göndere çekmesi gerekmektedir. Buradaki durumdan anlaşılan Missouri buna riayet etmemiş ve Türk vatandaşları da sadece ABD bayrağını selamlamakla iktifa etmiştir. Bu durum uluslararası ilişkilerde mütekabiliyet ilkesine de terstir.

ABD savaş gemileri ve beraberinde gelen misafirler, İstanbul’da en iyi şekilde memnun etmek için etmek için seferber olunmuş idi. İstanbul Belediyesi, Karaköy’den itibaren Beşiktaş’a kadar olan mıntikalarda ve Beyoğlu’nun bir kısım semtlerinde ev ve iş yerleri aynı renkte boyatılmıştı.¹²¹² Ayrıca Belediye, büyük bir temizlik kampanyası başlatmış, Beyoğlu’ndaki eğlence yerleri yeniden düzenlenmiş, genelevlerin bulunduğu Abanoz Sokağı temizlenmiş, evler içten ve dıştan badana edilmişti!

Tekel idaresi de Missouri’nin Türkiye’yi ziyaretinin bir hatırası olarak, “Missouri” adlı lüks bir sigara hazırlayarak piyasaya sürmüştü. Posta pulları çıkartılmıştı. ¹²¹³İki ülke bayrağının bulunduğu sigara paketinde, Missouri’nin görüntüsü de yer almıştı. Ziyaret

¹²¹⁰Cumhuriyet Gazetesi.(1946). 31 Mart-7 Nisan.

¹²¹¹Güler, Yavuz.(2004). II. Dünya Harbi Sonrası Türk-Amerikan İlişkileri (1945-1950). *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*. Cilt: 5. Sayı: 2. ss. 209-224, 213.; *Ulus Gazetesi*.(1946). 6 Nisan.

¹²¹²Ertem, Barış.(2009). “Türkiye-ABD İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı”. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Cilt: 12. Sayı: 21. (Haziran). ss. 377-397, 383.;*Cumhuriyet Gazetesi*. (1946). 5 Nisan.

¹²¹³Cumhuriyet Gazetesi.(1946). 27 Mart.

dolayısıyla sigara paketindeki düzenlemenin bir benzerini kibrit kutuları için de düşünen Tekel; bu ziyaretin hatırası olarak “Missouri” kibritlerini de satışa çıkartmıştı.¹²¹⁴ Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü de çeşitli spor karşılaşmaları düzenlemişti.

Cenaze töreninden sonra Missouri’nin komutanı Oramiral Hewitt ve Truman’ın özel temsilcisi Wendell, askeri ve siyasi görüşmelerde bulunmak üzere 5 Nisan 1945 gecesi yataklı trenle Ankara’ya gitmişlerdi.

6 Nisan sabahı Ankara’ya gelen Oramiral Hewitt ve Wendell, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve Başbakan Şükrü Saracoğlu tarafından kabul edilmişlerdi. Cumhurbaşkanı İnönü, ziyaret esnasında misafirlerle birlikte Türkiye’de bulunan yabancı gazetecilere hitaben; “Amerikan Donanmasına mensup gemiler bize ne kadar yakın bulunursa, o kadar iyiolur” demek suretiyle memnuniyetini belirtmesi, Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti’nin ve dolayısıyla Türk-Sovyet krizinin yaşandığı bu bölge ile ilgili olarak ABD’nin yeni dış politikasının ipuçlarını vermesi bakımından önem taşımakta idi.¹²¹⁵

Başbakan Saracoğlu da ziyaretin önemi ve Türk Hükûmeti’nin ülke güvenliği ile ilgili olarak yabancı gazetecilere verdiği beyanatta dönemin uluslararası siyasi durumunu değerlendirmiş ve Müttefiklerarası ilişkilere de değinerek “Birleşik Amerika ve İngiltere, saldıran bir devletin tarafını tutacak bile olsalar, varlığımız uğruna döğüşmekten başka bir ihtimal hatırıma gelmez” demek suretiyle Sovyet istekleri karşısında Türkiye’nin dik duruşunu sergilemişti.¹²¹⁶

Misafirler için bir başka durak da Genelkurmay Başkanlığı olmuş; Türk Genelkurmay Başkanı, 6 Nisan akşamı ABD’li misafirlerin şerefine Ankara Palas’ta bir resepsiyon vermişti. Burada ABD Başkanı Truman’dan İ. İnönü’ye bir mesaj getirdiğini söyleyen özel temsilci

¹²¹⁴*Son Posta Gazetesi*.(1946). 5 Nisan.;*Cumhuriyet Gazetesi*. (1946). 31 Mart.

¹²¹⁵Akalın, agm., 6; Tanin *Gazetesi*.(1946). 7 Nisan.;*Cumhuriyet Gazetesi*.(1946). 7 Nisan.;*Ulus Gazetesi*.(1946). 7 Nisan.;*Vatan Gazetesi*.(1946). 7 Nisan.;*Akşam Gazetesi*.(1946). 7 Nisan.; *Vakit Gazetesi*.(1946). 7 Nisan.

¹²¹⁶*Cumhuriyet Gazetesi*.(1946). 7 Nisan.;*Ulus Gazetesi*.(1946). 7 Nisan, 9 Mayıs.

Weddell, Truman'ın İnönü'den daha yakın ve dostça ilişkiler talep ettiğini sözlerine eklemişti.¹²¹⁷

İstanbul'a dönüşte ABD Avrupa Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Hewitt, 8 Nisan'da Missouri'de öğle yemeği vermiş ve İstanbul Valisi Lütfi Kırdar ile resmi görevlileri ağırlamış; Gemi Süvarisi de saat 16.00'da zırhlının güvertesinde verdiği bir kokteyle İstanbul Valisi ile askeri ve mülki erkanın yanısıra Amerikan Elçiliği personelini davet etmişti. Akşam saatlerinde ise Amerikalı sporcular, Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü mensuplarınca ağırlanmıştı. Bu ziyaret vesilesiyle hatıra olarak misafirlere İstanbul Ticaret Odası tarafından 18 adet "Kayseri seccadesi" verilmişti!¹²¹⁸

İçel milletvekili H. Suphi Tanrıöver de Missouri'nin Türkiye'den ayrılışından kısa bir süre sonra TBMM oturumunda ABD ve yeni dış politikası hakkında; "Aziz arkadaşlarım, bir silah yardımı, onun nereden geldiğini gördük. Sonra bir şefkat yardımı, onun da en fazla nereden geldiğini gördük. Amerika bize yalnız bunu mu veriyor? Harbin silahlı kısmı bitti. Arzın üzerinde karanlıklar var, milletler hala ızdırap içinde, hala yarına endişe ile bakıyor. Işık nereden geliyor? Bu ışığın bir menbaı var. Yine Amerika. Ümit nereden geliyor? Amerika'dan. Güven nereden geliyor? Amerika'dan..." diyerek ziyareti ve sonuçlarını değerlendirmişti.¹²¹⁹

Missouri'nin yolculuğu, Amerika Birleşik Devletleri'nden Türkiye'ye varıncaya kadar Türk kamuoyunda da yer almıştı. Gazeteler günlük olarak Missouri'den çeşitli haberler yapmış ve Türk kamuoyunu bilgilendirmişlerdi. Zira Missouri'nin Türkiye'ye gelişi, Türk kamuoyu için fevkalade bir ziyaret idi. Dolayısıyla Missouri'nin Türkiye'ye gelişi ile ilgili olarak Türk basınında yapılan değerlendirmeler; Türk kamuoyunun ABD ve ABD'nin de Türkiye hakkında neler düşündüğünü ve beklentilerinin ne olduğunu ortaya koymakta idi. İktidarın yayın organı konumunda bulunan Ulus Gazetesi, Missouri'nin Türkiye gelişini "Türk-Birleşik Amerika Dostluğunu Bir Kat Daha Kuvvetlendiren Büyük Ziyaret" başlığıyla vermişti.¹²²⁰ Ulus

¹²¹⁷ *Ayin Tarihi*. (1946). No: 149 (Nisan), 64 vd.; *Akşam Gazetesi*. (1946). 7 Nisan.

¹²¹⁸ Akalın, agm., 7.

¹²¹⁹ *TBMM Tutanak Dergisi*. (1946). DÖNEM: VII. Cilt: 23. TOPLANTI: 3. 48. Birleşim. 8 Mayıs, 27 vd.; Güler, agm., 213.

¹²²⁰ *Ulus Gazetesi*. (1946). 5 Nisan.

Gazetesi'nin başyazarı Falih Rifkî Atay da Missouri Zırhlısı'nın İstanbul'a gelişi ile ilgili "Missouri" başlıklı bir yazı kaleme almıştı. Atay, Missouri zırhlısının adının Türk-Amerikan dostluk tarihine büyük ve derin bir hatıra olarak katılacağını söylemişti. ABD'nin hür, eşit ve egemen milletlerin ortak güvenliğine dayanan, barış, ahlak ve hukukun hükmettiği bir dünya istemediğini vurgulayan Atay; "Böyle bir dünyada yaşamak isteyen herkes, Amerikan Bayrağında kendi talih yıldızını da görür" diyerek Missouri Zırhlısı'nın Türk Milleti nezdinde nasıl karşılanacağına ilişkin ise şunları söylemişti: "Missouri zırhlısı ve yanındaki harp gemileriyle İstanbul'a gelen Amiral, subay ve erler bu sabahdan beri Türk Milletinin, aramızda bulunuşları her yuvaya sevinç ve şenlik veren misafirleridir. Onlar karaya çıktıklarından ayrılacakları dakikaya kadar, Amerika'nın ne kadar sevildiğini gözlerin bakışında ve yüzlerin neşesinde görecekler, Türk fikrinin ve ülküsünün Amerikan insanîyetçiliği prensiplerinden ne kadar farksız olduğunu görüştüklerinin her sözünden anlayacaklardır."¹²²¹

Ayrıca; Nadir Nadi: "Dost Amerika'nın Dost Denizcilerini Karşılarken", başlığıyla Cumhuriyet Gazetesi'nde yazdığı yazısında; "Amerika bugün yeryüzünün en kuvvetli bir milletidir. Fakat bu kuvvet; barışın, adaletin ve milletler arasında eşitlik hakkını kurup yaşatmak isteyen temiz bir idealin emrindedir... Kötü niyet beslemeyen her kuvvet gibi Birleşik Amerika da muazzam endüstrisini yıllar boyunca yalnız insanlık ve medeniyet şartlarına göre yürütmekten başka bir şey yapmamıştır." demek suretiyle ABD'nin yeni dünya düzeninin en önemli aktörü olduğunu vurgulayan bir yorum yapmıştı.¹²²²Yine, aynı gazeteden Abidin Daver de "Eski Dostluğun Yeni ve Parlak Tezahürü" ile "Amerika, Ortadoğu'nun Koruyucusudur" başlıklarını kullanmak suretiyle yazdığı yazılarda Türkiye-ABD arasındaki ilişkilerin gelişimi yanında Orta-doğu'daki dengelerin; ancak ABD marifetiyle şekillenebileceğini açıklamıştı.¹²²³

Tanin Gazetesi de "Wellcome Missouri" başlığı ile savaş gemisinin gelişini, yapılan karşılama törenini duyururken¹²²⁴, A. Şükrü Esmer de Missourinin Türkiye'ye gelişini değerlendirmiş; ABD'nin M. Minür Ertegün'ün naaşını sıradan bir gemi ile yollamak yerine

¹²²¹Atay, Falih Rifkî.(1946). "Missouri". *Ulus Gazetesi*. 5 Nisan.; Atay, Falih Rifkî.(1946). "Türkiye'den Amerika'ya.". *Ulus Gazetesi*. 7 Nisan.

¹²²²Nadir Nadi.(1946). "Dost Amerika'nın Dost Denizcilerini Karşılarken". *Cumhuriyet Gazetesi*. 5 Nisan.

¹²²³DAver, Abidin.(1946). "Eski Dostluğun Yeni ve Parlak Tezahürü". *Cumhuriyet Gazetesi*. 6 Nisan.; DVer, Abidin.(1946). "Amerika, Ortadoğu'nun Koruyucusudur". *Cumhuriyet Gazetesi*. 8 Nisan.

¹²²⁴Tanin Gazetesi.(1946). 5 Nisan.;Vakit Gazetesi.(1946). 5 Nisan.

böyle bir zırhlı ile yollamış olmasının gerek Ertegün'ün şahsına gerekse Türkiye'ye karşı bir dostluk göstergesi olduğunu anlatmış ve Amerika'nın bu tavrının “Türk Milleti'nin kalbinde en samimi bir şekilde karşılığı bulacağını” yazmıştı.¹²²⁵

ABD için övgü dolu yorumlardan biri de Akşam Gazetesinde Missouri Zırhlısı'nın İstanbul'a gelişiyle ilgili olarak “Aziz Dostlarımız Hoş Geldiniz” diye başlık atmış ve binlerce İstanbullunun sahillerden “dost” gemileri seyrettiğini bildirmişti.¹²²⁶ Ayrıca Necmeddin Sadak tarafından da başlıksız bir yazı kaleme alınmıştı. Sadak, Amerikan gemisinin Türkiye'ye gelişinden ötürü duyduğu mutluluğu ifade etmiş ve Missouri Zırhlısının İstanbul'a gelmesi münasebetiyle Amerika'nın Akdeniz'de her tehlikeye karşı hazır bulunacağını mesajını verdiğini söylemişti. Sadak, Amerikan gemisinin Türkiye'de bulunmasının halk tarafından heyecan ve takdir duyguları ile karşılandığını belirterek; “İlk defadır ki bu harpten sonra bir Amerikan donanması bu münasebetle Akdeniz'de yer almaktadır. Bu da Amerika'nın yalnız Pasifik'te değil; Avrupa içlerine hakim Akdeniz sularında her tehlikeye karşı hazır olacağını göstermesi bakımından başlı başına ehemmiyetli bir hadisedir. ...Yeryüzünde hak, adalet, hürriyet prensiplerinin tatbik edilmesinden başka bir ideali olmayan, bu ideal uğrunda var kuvvetini ortaya koyan Büyük Devletin İstanbul sularını süsleyen donanması karşısında halkın duyduğu heyecan ve takdirin başlıca kaynağı Türk milletinin de yüreğinde taşıdığı aynı idealler, sulh ve insanlığın hadimi Amerikan milletine karşı beslediği sonsuz sevgi ve itimattır.” diye vurguda bulunmuştu.¹²²⁷

Vakit Gazetesi ise “Dost Amerikan Milletinin Temsilcilerini İstanbul Bugün Selamlıyacak” başlığıyla okurlarına duyurmuş ve Asım Us da “Missouri'nin Türk Sularını Ziyareti” başlığıyla yazdığı yazısında; “Missouri zırhlısının İstanbul'a gelişi ile Güvenlik konseyinde İran meselesinin Birleşmiş Milletler Anayasası prensipleri dairesinde bir cereyan alış aynı güne tesadüf etti. Bu tesadüf dünya tarihinin gidişini değiştiren çok hayırlı bir alamet gibi telakki edilse yeridir....Uzak Doğu harbinde Amerikan zaferini temsil eden Missouri zırhlısının gönderilmiş olması ...iki memleket arasındaki dostluk gösterisinden fazla ve üstün bir mana bulunduğunu anlatmağa kafi gelir.” şeklindeki değerlendirmesiyle adeta

¹²²⁵Esmer, Ahmet Şükrü.(1946).“ Bir Dostluk Tezahürü”. *Tanin Gazetesi*. 5 Nisan.

¹²²⁶*Akşam Gazetesi*.(1946). 5 Nisan.

¹²²⁷Sadak, Necmeddin.(1946). Başlıksız Yazı. *Akşam Gazetesi*. 5 Nisan.

bir gövde gösterisine dönen ziyareti ve ABD'nin savaş gemilerinin İstanbul'a gelişini tasvib etmişti.¹²²⁸

Tasvir Gazetesi ve Ziyad Ebuzziya da farklı bir değerlendirme yapmamış; "Türk Milleti Minnettardır" başlığıyla ziyareti duyurmuş ve "Amerika, istiklal, hürriyet, hak ve adalet mefhumlarının her varlıktan üstün olduğuna iman etmiş ve bu imanını bütün dünyaya yaymak için mücadeleye girişmiş bir devlettir... İki gündür aramızda bulunan binlerce Amerikalının topraklarımızda hiçbir yabancılik hissetmemelerinin, bizim de onları kendi çocuklarımız gibi telakki etmemizin sırrı buradadır." diyerek Missouri'nin İstanbul'a gelişini adeta bir kurtarıcı gibi değerlendirmişti.¹²²⁹

Ahmet Emin Yalman da Vatan Gazetesi'nde konuyu ele almış ve "Çelikten bir Barış Elçisi" başlığıyla Missouri'nin gelişini değerlendirmişti. Ayrıca "Yepyeni bir Hariciye Kurmak" başlığıyla da Türk-ABD ilişkilerinin gelişimine katkı sağlayacak bazı vurgularda bulunmuştu.¹²³⁰

Söz konusu ziyaret çerçevesinde Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri arasında samimi bir ilişkinin kurulduğuna inanan Türk kamuoyu, Missouri'nin gelişinde olduğu gibi gidişinde de yakından takip etmişti.¹²³¹ İstanbul Valiliği, misafirlerin yolcu edilmesine katılmak isteyen Yüksek Öğrenim gençliği ile İstanbul halkına çağrıda bulunmuş ve 9 Nisan 1946 günü saat 09.00'da Galata Yolcu Salonu'na gelmelerini istemişti. Missouri, Providence ve Power, plandığı gibi 9 Nisan 1946 günü saat 10.00'da hareket etmiş ve Galata'ya gelen halk tarafından uğurlanmıştı.

Amerikan Koleji'ne tahsis edilen Moda Vapuru Kabataş'tan; Üniversite ve Yüksek Öğrenim gençliğine tahsis edilen ve adını Atatürk'ün koyduğu Ada vapuru Suvat da Yolcu

¹²²⁸Us, Asım.(1946). "Missouri'nin Türk Sularını Ziyareti". *Vakit Gazetesi*. 6 Nisan.

¹²²⁹Ebuzziya, Ziyad.(1946). "Türk Milleti Minnettardır.". *Tasvir Gazetesi*. 7 Nisan.

¹²³⁰Yalman, Ahmet Emin.(1946). "Çelikten bir Barış Elçisi". *Vatan Gazetesi*. 5 Nisan.; Yalman, Ahmet Emin.(1946). "Yepyeni bir Hariciye Kurmak". *Vatan Gazetesi*. 9 Nisan.

¹²³¹Atay, Falih Rifki.(1946). "Amerika Artık Yolunu Bulmuştur.". *Ulus Gazetesi*. 8 Nisan.; DAver, Abidin.(1946). "Amerika, Yakın ve Orta Doğunun Koruyucusu.". *Cumhuriyet Gazetesi*. 8 Nisan.; Esmer, Ahmet Şükrü.(1946). "Türk Amerikan Dostluğu". *Ulus Gazetesi*. 8 Nisan.

salonu önünden; Halka tahsis edilen vapurlar da Karaköy'den hareket ederek ABD'li misafirlere bir süre eşlik etmişlerdi.

Missouri'nin gidişini Cumhuriyet Gazetesi adına takib eden Metin Toker yaşananlarla ilgili olarak; "Missouri kafilenin başına geçiyor, Providence, Power ve bizim harb gemilerimiz onu takip ediyorlar. Denizyolları vapurları kafilenin iki tarafından gidiyorlar. Sirkeci'den Yeşilköy'e kadar uzanan sahiller aynı heyecanlı kalabalıklarla dolu. Misafirlerimiz müthiş bir alkış tufanı arasında İstanbul'u arkalarında bırakıyorlar.

Yeşilköy açıklarında Denizyolları'nın on vapuru düdüğü çalarak dostlarımızı selamlıyor, dönüyorlar. Misafir gemiler, bir gelin alayı halinde Marmara'dan yavaş yavaş uzaklaşıyorlar." demiş ve "Yolunuz açık olsun dostlarımız" temennisinde bulunmuştu.¹²³² Missouri'nin gidişinde ilginç bir olay da yaşanmıştı. Dönemin gazeteler Missouri'nin iki öğrenciyi Amerika'ya götürdüğünü duyurmuştu. Aylardan beri ABD'ye gitmek için imkan bulamayan öğrencilerin talebi üzerine ABD komutanı, iki Türk yolcuğu da kabul ederek Missouri ile ABD'ye gitmelerine fırsat vermişti.¹²³³

Missouri ve beraberindeki savaş gemileri, dönüş güzergahı dahilinde Türkiye'den sonra Yunanistan'da Pire Limanına; İtalya'da Napoli'ye; Cezayir'de Algiers Limanına ve ardından da 26 Nisan'da Fas'ın Tanca Limanı'na uğrayarak Akdeniz'deki gövde gösterisini tamamlamıştı.¹²³⁴

Missouri Savaş Gemisinden sonra Amerikan filosuna mensup savaş gemileri de çeşitli vesilelerle Türkiye'yi ziyaret etmişlerdi. Missouri gemisinden sonra 23 Kasım 1946 tarihinde Amerikan Akdeniz filosu İzmir'e gelmişti. Gerçekleşen bu ziyarette, ABD Donanması'na ait Randolph uçak gemisi ile Perry, Fargo ve Donner adlı gemiler İzmir limanına gelmiş ve İzmir ziyaret edilmişti.¹²³⁵ İzmir gazeteleri de "Wellcome " manşetleriyle Amerikalı misafirlerini

¹²³²Cumhuriyet Gazetesi.(1946). 10 Nisan.

¹²³³Cumhuriyet Gazetesi.(1946). 10 Nisan.; Vakit Gazetesi.(1946). 10 Nisan.; Akşam Gazetesi.(1946). 10 Nisan.; İktisat Gazetesi.(1946). 10 Nisan.; Ulus Gazetesi.(1946). 10 Nisan.

¹²³⁴Akalın, agm., 8 vd.

¹²³⁵Güler, agm., 214.

karşılamışlardı.¹²³⁶ Orhan Rahmi Gökçe, Anadolu Gazetesi'nde; "Büyük Amerikan milletin kahraman, güzide, verimli, centilmen denizcileri, karşınızda gördüğünüz millet çocukları sizi çok iyi tanımış, çok sevmiş, size karşı hayranlık ve bağlılık taşıyan insanlardır... İşte bugün o yüreğin yaşadığı sevinç ve zevk içinde size ellerimi uzatıyor hoş geldiniz diyorum" demek suretiyle bu ziyareti ve ABD'li askerleri selamlamıştı.¹²³⁷

Türkiye'nin zor günlerinde gerçekleşen Kasım 1946 ziyareti de o dönemin önde gelen ulusal gazetelerinde ve Türk kamuoyunda ABD'nin Türkiye'ye verdiği bir destek olarak değerlendirilmişti.¹²³⁸ Nitekim Cihad Baban, 23 Kasım 1946'da Tasvir'de yazdığı yazısında; "Birleşik Amerika Filosu Türk Sularında" başlığıyla okurlarını bilgilendirmiş ve "Atatürk'ün Türk Milletine Onuncu Yıl Nutku ile göstermiş olduğu, Türkiye'yi muasır Medeniyetlerin fevkine çıkaracağız ideali üstün medeniyeti ile muasır dünyayı temsil eden Birleşik Amerika'ya yakınlaşmanın onun sihirli elleri ile insanlık alemine getirmiş olduğu yüksek medeniyete kucak açmanın Türk Milleti için bir zaruret olduğuna en manalı bir işaret. Atatürk'ün bu isteği bugün tamamıyla yerine geldi." demek suretiyle sağlanacak ABD yardımı dolayısıyla Atatürk'ün işaret ettiği muasır medeniyet seviyesine ulaşılacağını ileri sürmüştü.¹²³⁹ Bu ziyaret esnasında ABD'li askeri yetkililer, Randolph uçak gemisinden havalanan dört uçakla birlikte Ankara'ya gidip gereken makamlarla da temaslarda bulunmuşlardı.¹²⁴⁰

¹²³⁶Güler, agm., 214'ten naklen; *Anadolu Gazetesi*.(1946). "Wellcome You Gallant Taylors Of America", *Yeni Asır Gazetesi*.(1946). "Wellcome"; *Millet Gazetesi*.(1946). "Wellcome Secman of Randolph"; *İzmir Gazetesi*.(1946). "Wellcome Blue Jacket"; *Ticaret Gazetesi*.(1946). "Wellcome"; *Halkın Sesi Gazetesi*.(1946). "Wellcome American Fleet"; *Anadolu ve Ticaret Gazetesi*.(1946). "Wellcome"; *Ayın Tarihi*.(1946). No: 156. (Kasım), 76.

¹²³⁷Gökçe, Orhan Rahmi.(1946). "Hoş Geldiniz". *Anadolu Gazetesi*. 24 Kasım.

¹²³⁸Yalçın, Hüseyin Cahit.(1946). "Amerikan Donanmasının Ziyareti". *Tanin Gazetesi*. 24 Kasım.; D'Avér Abidin. (1946). "Safa Geldiniz Aziz Dostlar". *Cumhuriyet Gazetesi*. 24 Kasım.; Atay, Falih Rıfkı.(1946). "Bir Amerikan Filosu İzmir'de". *Ulus Gazetesi*. 25 Kasım.

¹²³⁹Baban, Cihad.(1946). "Birleşik Amerika Filosu Türk Sularında". *Tasvir Gazetesi*. 23 Kasım.

¹²⁴⁰*Ayın Tarihi*.(1946). No: 156. (Kasım), 78.

Bu ziyaretleri, 2 Mayıs 1947'deki Leyte uçak gemisi, Dayton kruvazörü ve Bristol ile Purdy muhriplerinden oluşan Amerikan filosunun İstanbul ziyareti izlemiş,¹²⁴¹ Türk kamuoyu Amerikan askerlerinin ziyaretlerine yine yoğun ilgi göstermişti.¹²⁴²

Missouri'nin İstanbul ziyareti ile ABD, bir taşla iki kuş vurmuş, Türkiye'nin yanında olduğunu vurgularken Sovyet Rusya'ya da tehditkar bir tutum sergilemek istemişti. Missouri Zırhlısının İstanbul ziyaretinin görünürdeki nedeni ABD'de görev yaparken vefat eden Türk büyükelçi Mehmet Münir Ertegün'ün naaşının Türkiye'ye getirilmesi idi. Bu ziyareti gerçekleştirenler; ziyaretin esas nedeninin Sovyetler Birliği'ni uyarmak amacıyla yapıldığını açıkça ortaya koymuşlar ve "Bu ziyaret bölgedeki siyasal istikrarsızlığın ABD'de yarattığı kaygıları Sovyetlere ve öteki uluslara hatırlatmak amacını taşıyordu." demişlerdi.¹²⁴³ Nitekim soğuk savaşın başlangıcında ABD yönetiminin önemli hamlelerinden biri olarak değerlendirilen Missouri Zırhlısı'nın gerek Türkiye ve gerekse Türkiye'den sonra ziyaret ettiği ülkelerde yaşananlara bakılacak olursa; gerçekleştirilen ziyaretin asıl nedeninin Akdeniz'de bir güç gösterisinde bulunmak olduğu muhakkaktı.

3.1.2.2. Truman Doktrini ve Türkiye-ABD İlişkileri

Türkiye-ABD ilişkilerindeki ikinci önemli aşama Truman Doktrini ve dolayısıyla Türkiye'nin ABD yardım paketi içine alınması idi.

17 Temmuz-2 Ağustos 1945 tarihinde düzenlenen Potsdam Konferansı'ndan itibaren yoğun bir şekilde gündeme gelen tarihi Rus istekleri karşısında Türk dış politikasında yaşanan ciddi sıkıntılar; ABD ve İngiltere'nin bölgedeki çıkarlarını gözeterek şekilde Sovyet Rusya'nın karşısında yer almaları sayesinde geçirilmiştir.¹²⁴⁴

¹²⁴¹ *Aydın Tarihi*. (1947). No: 162. (Mayıs), 64.

¹²⁴² Atay, Falih Rifki. (1947). "Amerikan Denizcileri İstanbul'da". *Ulus Gazetesi*. 2 Mayıs.; Nadir Nadi. (1947). "Hoş Geldiniz". *Cumhuriyet Gazetesi*. 2 Mayıs.; Us, Asım. (1947). "Türk-Amerikan Dostluğunda Mesut Gelişmeler". *Yeni Gazete*. 3 Mayıs.

¹²⁴³ Akalın, agm., 1 vd.

¹²⁴⁴ Uslu, Nasuh. (2000). *Türk Amerikan İlişkileri*. 21. Yüzyıl Yayınları Ankara, 92 vd.; Bozkurt, İbrahim. (2007). "II. Dünya Savaşı Sonrası Amerikan Missouri Zırhlısı'nın İstanbul Limanı'nı Ziyareti Üzerine Değerlendirmeler". *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*. Cilt: VI Sayı: 15. (Güz). ss.251-274, 254.; Ülman, age., 61 vd.; Türkmen, Fusun. (2012). *Kırılgan İttifaktan "Modern Ortaklığa": Türkiye ABD İlişkileri*. İstanbul: Timaş Yayınları, 60.

ABD, yeni dış politika kararları doğrultusunda Balkanlar, Orta-doğu ve İran'da stratejik bölgelerin ve enerji kaynaklarının Sovyet Rusya tarafından ele geçirilmesini engellemek amacıyla 1945 sonlarından itibaren Orta Doğu ve Türkiye ile daha yakından ilgilenmeye başlamıştı. Bu yeni strateji, ABD diplomasisini de tamamen değiştiren kenar kuşak hakimiyet politikası içinde de yer alan Çevreleme Politikası ya da Sınırlandırma Politikasının başlangıcı idi.¹²⁴⁵ Bu kapsamda Türkiye'nin jeopolitik konumunu da dikkate alan ABD; Türkiye ile yakından ilgilenmeye başlamıştı. ABD'nin Türkiye'ye ilk jesti; yanı başındaki Sovyet tehdidine karşı yalnız olmadığını göstermek ve özellikle Orta-doğu'da ABD'nin hayati çıkarları olduğunu sergilemek amacıyla Missouri Zırhlısını Türkiye'ye göndermek olmuştu.

Bir diğeri ise 23 Şubat 1945'te ABD ile Türkiye arasında imzalanan "Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu"¹²⁴⁶ çerçevesinde Türkiye'nin II. Dünya Savaşı sırasında yaptığı borçlanmanın, 7 Mayıs 1946'da yapılan ikinci bir anlaşmayla ABD tarafından silmesiydi.¹²⁴⁷ Bu suretle ABD; Avrupa'daki müttefikleriyle yaptığı anlaşmalarda olduğu gibi savaş sonrasında ekonomik bir darboğazdan geçmekte olan Türkiye'nin sırtından da ağır bir yükü kaldırmıştı.¹²⁴⁸ Ayrıca bu anlaşmayla Türkiye, ABD'ye 4,5 Milyon \$ ödeyerek, o ana kadar bu ülkeden Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu çerçevesinde almış olduğu tüm araç-gereç ve malzemeyi kendi mülkiyetine geçirme hakkını da elde etmişti.¹²⁴⁹ Ancak bu ekonomik yardımlar, Türkiye'nin savaştan sonra ekonomik durumunu düzeltmesi için yeterli değildi. Zira II. Dünya Harbi'nden sonra Türk ekonomisinin üstesinden gelmesi gereken iki önemli meselesi bulunuyordu. Birincisi, savaş sırasında yükselen gıda maddeleri ile hammadde fiyatları savaş sonlarına doğru yavaş yavaş normalde döndüğünden bunları ihraç eden Türkiye'nin gelirlerinde bir azalma söz konusu idi. İkincisi, belki de en önemlisi Türkiye'nin Sovyet tehdidi nedeniyle Ordusunu terhis edememesi ve dolayısıyla büyük bir ekonomik külfeti beraberinde getirmesi idi.¹²⁵⁰ Ayrıca Türkiye, o yıllarda elinde bulunan 245 Milyon dolarlık altın ve döviz stokunu da Sovyet Rusya ile bir savaş olasılığını dikkate alarak

¹²⁴⁵Kissinger, *age.*, 427 vd.

¹²⁴⁶Karakaş, Nuri.(2009). "Amerkan "Ödünç Verme ve Kiralama" Yardımlarında Türkiye". *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*. Cilt: XXIV. Sayı: 1. (Temmuz). ss. 21-52, 46

¹²⁴⁷Fahir Armaoğlu, *Türk-Amerikan Münasebetleri*, 143 vd.

¹²⁴⁸Erhan, ABD ve Nato'yla ilişkiler, 525.

¹²⁴⁹Sönmezoğlu, Faruk.(2006).*Türk Dış Politikası*. İstanbul: Der yayınları, 37.

¹²⁵⁰Sönmezoğlu, aynı yer.

kullanamıyordu. Var olan bu ekonomik sıkıntılar, Türk Hükûmetini yeni kaynak arayışına dolayısıyla dış kredi kaynaklarını aramaya sevk etmişti.¹²⁵¹ ABD ise o yıllarda birçok ülke gibi Türkiye'nin de çalacağı yegane kapı idi.

Türkiye, savaş sonrası ekonomisini düzeltebilmek için 1945 yılının sonlarına doğru ABD'den 300 Milyon dolarlık bir kredi istemiş, önce olumsuz bir cevap almasına karşın, 1946'daki gelişmelere bağlı olarak Ekim 1946'da 5 yıl vadeli ve %4 faizli olmak üzere 25-50 Milyon dolar tutarında bir kredi imkanına kavuşmuştu. Ancak bu miktar, Türkiye'nin istediğinden çok az olduğu gibi Türkiye'nin ekonomik ihtiyaçlarını karşılamaktan da çok uzaktı.¹²⁵²

Soğuk savaş başlangıcında güç dengelerinde yaşanan büyük değişime bağlı olarak İngiltere; savaştan yorgun ve büyük ekonomik yaralarla çıktığını; dolayısıyla bir süredir Türkiye ve Yunanistan'a vermekte olduğu ekonomik ve askeri yardımı bundan böyle veremeyeceğini açıklamıştı. Söz konusu açıklama İngiltere'nin ABD Büyükelçiliği marifetiyle ABD Dışişleri Bakanı George Marshall'a yapılmıştı.¹²⁵³ Söz konusu gelişme, ABD'nin Akdeniz ve Orta-doğu politikasında büyük bir değişimi de beraberinde getirmişti. Nitekim İngiltere, ABD'ye Türkiye ve Yunanistan'la ilgili olarak ayrı ayrı verdiği memorandumlarda Türkiye'nin Batı savunması için ehemmiyetini belirterek Türkiye'nin hem askeri hem de ekonomik yönden desteklenmesi gerektiğini ifade etmişti. İngiltere'nin o zamana kadar gözettiği mevcut statüko nedeniyle yapılan yardımları sürdürmeyeceğini; hatta Yunanistan'daki askeri birliklerini de geri çekeceğini bildirmişti. Bu durumda ABD'ye büyük bir sorumluluk yüklenmekteydi.¹²⁵⁴ Artık İngiltere, II. Dünya Harbi'ne kadar devam eden dünya devleti rolünü ABD'ye bırakmış oluyordu.

Soğuk savaş döneminin ilk günlerinde Akdeniz, Balkanlar ve Orta-doğu ile ilgili olarak ABD ve İngiltere'nin en önemli ve ortak endişeleri ise bölgede Sovyet yayılcılığının kuvvetle muhit bulacağı düşüncesi idi. Zira devam eden iç savaş ve sonrasında aşırı solcu bir

¹²⁵¹Ülman, *age.*, 90.

¹²⁵²Ülman, *age.*, 91 vd.

¹²⁵³Ertem, *agm.*, 385 vd.; Ülman, *age.*, 86.

¹²⁵⁴Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1980*. (2.Basım). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 441 vd.; Ülman, *age.*, 92 vd.

iktidarın işbaşına gelmesi ile Yunanistan; Sovyet Rusya'nın nüfuz alanına dahil olabilir ve Sovyet Rusya'nın rüyası gerçekleşebilirdi. Öte taraftan Türkiye'nin Sovyet Rusya karşısındaki durumu Yunanistan'dan hiç de farklı değildi. Sovyet Rusya Boğazlar üzerinde denetim sağlar ve Türkiye'de rejim değişikliğine giden bir yolu açarsa Orta-doğu'da Sovyet Rusya'nın ve ideolojik yayılmacılığının önüne geçilemezdi.¹²⁵⁵ Ayrıca İran petrollerinin Sovyet kontrolüne girmesi durumunda Batı ekonomisini başlıca enerji kaynaklarından biri olan İran petrollerinden yoksul kalacaktı. Buna bağlı olarak Sovyet Rusya, İran üzerinden de Türkiye'ye baskısı artırarak, dayanma gücünü kırabilecekti.¹²⁵⁶

Bu gelişmeler üzerine ABD Başkanı Truman, önce Dışişleri Bakanı George Marshall, Savaş Bakanı Robert Patterson ve Donanma Bakanı James Forrestal ile görüştü. Daha sonra da Dean Acheson ve Henderson'la görüşen ABD Başkanı; İngiltere'nin 1 Nisan 1947'de Türkiye ve Yunanistan'a sürdürdüğü yardımın ABD tarafından verileceğini kararlaştırmıştı.¹²⁵⁷

ABD'nin Türkiye ve Yunanistan'a yardım edebilmesi için Kongre'yi ikna etmesi gereken Başkan Truman, 12 Mart 1947'de Kongre'de Truman Doktrini" olarak anılacak olan tarihi bir konuşma yapmıştı. Truman, Amerikan Hükûmeti'nin Yunanistan Hükûmeti'nden acil bir mali ve iktisadi yardım çağrısı aldığını, Yunanistan'ın bağımsız bir ülke olarak kalabilmesi için yardımın gerekli olduğunu vurgulamıştı. Türkiye ile ilgili olarak da ABD'nin ilgisini hak ettiğini söyleyerek, Türkiye'nin ABD ve Batı dünyası için taşıdığı önemi hatırlatmıştı. Truman; "Bağımsız ve iktisadi açıdan istikrarlı bir devlet olarak Türkiye'nin geleceği, dünyanın özgürlük sever halkları için Yunanistan'ın geleceği" kadar önemli olduğunu vurgulamış ve Türkiye'ye de yardım yapılması gerektiğini dile getirmişti. Söz konusu yardımın Orta-doğu'daki düzenin korunması için gerekli olduğunu belirten Truman; İngiltere Hükûmeti'nin içinde bulunduğu güç durum nedeniyle Türkiye'ye daha fazla mali

¹²⁵⁵Sander, *age.*, 258 .

¹²⁵⁶Ülman, *age.*, 92; Uslu, *age.*, 97.

¹²⁵⁷Ertem, Truman Doktrini ve Marshall Planı, 386 vd.

ve iktisadi yardım yapamayacağını bildirmesinden sonra “...bu yardımı sağlayabilecek tek ülke biziz” sözleriyle Kongre’yi ikna etmeye çalışmıştı.¹²⁵⁸

Truman, 12 Mart 1947’deki konuşmasında Kongre’den şu talepte bulunmuştu:

1. Türkiye ve Yunanistan’a yardım amacıyla 30 Haziran 1948’e kadar geçerli olmak şartıyla 400 milyon \$ bütçe,
2. Yunanistan ve Türkiye’ye sivil ve askeri Amerikan personelinin gönderilmesi,
3. Seçilecek Türk ve Yunan personelin Amerika Birleşik Devletleri’nde eğitilmesi idi.¹²⁵⁹

Truman’ın konuşmasından sonra konu Amerikan Kongresi’nde yaklaşık 2 ay boyunca tartışılmıştı. Kongre üyeleri arasında doktrini ağır biçimde eleştirenler olmuştu. Onlara göre geleneksel olarak takip edilen Amerikan dış politikasından büyük bir sapma söz konusu idi.¹²⁶⁰ Öte yandan, Türkiye ve Yunanistan’ın demokratik bir rejimle yönetilmediğini ve yardımın bu ülkelerdeki rejimleri güçlendireceğini ileri sürenler¹²⁶¹ olduğu gibi savaşın hemen ardından gereksiz yere dışarıya para akıtılmasına karşı çıkanlar da olmuştu.

Yunanistan’a yapılacak yardımı haklı bulup, Türkiye’ye yardım yapılmasını engellemeye çalışanlar olduğu gibi Türkiye’nin çok partili rejime geçmiş bulunduğu, yapılacak yardımın Türkiye’nin iç ve dış sorunlarını azaltacağını ve demokratik sistemin güçlenmesine yardımcı olacağını ileri sürerek Türkiye’nin de yardım kapsamına alınmasında

¹²⁵⁸Armaoğlu, *Türk-Amerikan Münasebetleri*, 152 vd.; Erhan, ABD ve Nato’yla İlişkiler, 528 vd.; Uslu, *age.*, 97.; Ülman, *age.*, 95 vd.

¹²⁵⁹Amerika Türk Yardım Programı.(1948). (Çev. Cenar Sahir Silan). Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Yayını, 14 vd.

¹²⁶⁰23 Nisan 1947’de Senatör Claude Pepper, ABD’nin dış politikasında yaptığı en büyük hata olarak nitelendirdiği yardım hakkında; “bu, dış siyaset bahsinde işlediğimiz hataların en büyüğüdür. Bu tasvip, Birleşmiş Milletler Teşkilatının nüfuz ve itibarına bir darbe teşkil etmekte, bizi Sovyetler Birliği ile mücadele vaziyetine sokmakta ve evvelce harbe müntehi olmuş bulunan yollara sevk etmektedir” demişti. Bkz. *Aynı Tarihi*.(1947). Sayı: 161. (Nisan), 131

¹²⁶¹Yardım konusu, ABD basınında da tartışmalara neden olmuş, Türkiye’deki siyasi rejimin anti-demokrat olduğu yönünde kampanyalar söz konusu olmuştu. Nitekim Ermeni kuruluşlarının gönderdikleri telgraflar ve Amerikan basınında çıkan yayınlarda, yardımın totalitarizme karşı demokrasiyi korumak amacını güttüğü, buna karşın Türkiye’de demokrasinin bulunmadığı vurgulanmıştı. Bu nedenle Truman doktrini Kongre’de görüşülürken gerek Temsilciler Meclisi’nde gerekse Senato’da Türkiye’nin siyasi rejimiyle ilgili sert tartışmalar olmuştu. Bkz. Karpat, Kemal.(2010). *Türk Demokrasi Tarihi (Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller)*. İstanbul Timaş Yayınları, 164 vd.

ısrar edenler de olmuştı. Türkiye için olumlu düşünenler; Türkiye'nin hiçbir zaman Almanya'nın tarafını tutmadığını, müttefiklerin Türkiye'nin tarafsız kalmasını savaşa girmesinden daha faydalı bulduklarını ve Türk tarafsızlığının savaşın kazanılmasında büyük payı olduğunu ileri sürmüşlerdi.¹²⁶²

Ancak ABD, yeni dış politika hedefleriyle savaştan yorgun çıkan ve dünya devleti özelliğini büyük ölçüde yitiren İngiltere'nin Orta Doğu'daki mirasçısı konumuna geldiğine göre kesenin de ağzını açması gerekiyordu. Nitekim bu yönde bir karar çıkmış ve tartışmalar sonunda ABD Başkanı Truman'ın Türkiye ve Yunanistan'a askeri uzmanlar göndermesi ve bu iki ülkeye yardım yapılabilmesi için 400 Milyon dolar kullanma yetkisi verilmişti. Yardımın 300 Milyon doları Yunanistan, 100 Milyon doları ise Türkiye için kullanılacaktı. Truman doktrini ve yapılacak yardım 22 Nisan 1947'de Senato'da 23'e karşı 67 oyla; 9 Mayıs 1947'de de Temsilciler Meclisi'nde 107'ye karşı 287 oyla kabul edilmiş¹²⁶³, Kongre'de "Yunanistan ve Türkiye'ye Yardım Yasası" ya da "Public Law 75" olarak kanunlaşan doktrin¹²⁶⁴, 22 Mayıs 1947'de Başkan Truman'ın onayıyla yürürlüğe girmişti.¹²⁶⁵

Söz konusu kanun; ABD Başkanı'na Türkiye ve Yunanistan'a mali yardımla birlikte malzeme, hizmet ve bilgi yardımı yapmak, ilgili ülkelere askeri ve teknik uzmanlar gönderme yetkisini vermişti. Yine aynı kanun gereğince, yapılacak yardım, ABD Başkanı'nın bilgi ve onayı olmadan amaçları dışında kullanılamayacaktı.

Türk ve Yunan Hükümetleri, yapılacak yardımın yerinde ve amacına uygun olarak kullanılıp kullanılmadığını denetlemek için gönderilecek yetkili kişilere gerekli bilgiyi vermekle mükellef idi. Bu amaçla Amerikan Basın ve radyo temsilcilerinin, yardımın kullanılması konusunda ilgili ülkelerde serbestçe inceleme yapıp bilgi toplamalarına da engel olunmayacaktı.

Kanunun önemli hususlarından birisi de "Vandenberg değişikliği" adıyla bilinen değişiklikti. Buna göre; Güvenlik Konseyi ya da Genel Kurul, Türkiye ve Yunanistan'a yapılan

¹²⁶²Ülman, *age.*, 104.; Erhan, ABD ve Nato'yla İlişkiler, 531.

¹²⁶³Ülman, *age.*, 105; Sönmezoğlu, *age.*, 38.

¹²⁶⁴Atay, Falih Rıfkı.(1947). "Yeni Amerikan Politikasının Zaferi". *Ulus Gazetesi*. 11 Mayıs.

¹²⁶⁵Erhan, ABD ve Nato'yla İlişkiler, 532.

yardımanın kesilmesini isterse, Türk ya da Yunan Hükümetleri artık yardım istemediklerini bildirirlerse, Amerikan Başkanı bu kanun amaçlarının gereği gibi gerçekleştiğine ya da gerçekleşmesi imkanı kalmadığına karar verirse, ABD; Türkiye ve Yunanistan'a yaptığı yardıma son verecekti.¹²⁶⁶

Yardım antlaşmasının onaylanmasından sonra 23 Mayıs 1947'de "Oliver Heyeti" olarak anılan bir heyet Ankara'ya gelerek Türkiye'ye yapılacak yardım konusunda çalışmalara başlamıştı. Oliver Heyeti yaptığı incelemeler sonucunda, Türkiye'nin bir yandan savunma gücünü çoğaltmak, diğer yandan da ekonomik durumunu iyileştirmek için silah altındaki asker sayısının azaltılmasını, ordunun elindeki silahların modernleşmesini tavsiye etmişti.¹²⁶⁷

Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri arasında imzalanan yardım antlaşması ise 12 Temmuz 1947'de Ankara'da "Türkiye'ye Yapılacak Yardım Hakkında Anlaşma" adıyla imzalanmıştı.¹²⁶⁸ Türkiye ile ABD arasında imzalan yardım antlaşmasına göre ABD yardımının bağlı olacağı şartlar açıkça belirtilmişti. Ayrıca Misyon Başkanı (ABD'nin Türkiye Büyükelçisi), Türk Hükümeti'ne gerekli olan bilgi ve teknik yardımı verecek; Türk Hükümeti de Misyon Başkanı ve temsilcilerine, yapılan yardımın kullanılışı ve safahatı ile ilgili olarak hazırlanan muntazam raporlar ve gerekli bilgileri sunacaklardı. 22 Mayıs antlaşmasında yer alan "antlaşma hükümlerine uyulmazsa yardımın kesileceği" ile ilgili hüküm Türkiye ile imzalanan antlaşmada yer almamıştı. Hükümrancılık haklarını ihlal edebilecek özelliklere sahip olan "Amerikan Basın ve radyo temsilcilerinin, yardımın kullanılması konusunda ilgili ülkelerde serbestçe inceleme yapıp bilgi toplamaları" maddesi de Türk Hükümeti'nin bu konuda antlaşmaya farklı bir kayıt koydurmuştu. Nitekim antlaşmanın 3. Maddesi; Birleşik Devletler basın ve radyo temsilcilerinin bu yardımın kullanılışını serbestçe izleyip gözlemlerini bildirmelerine, ancak "iki ülkenin güvenliği ile kabili telif olduğu nispette" müsaade edileceği şeklinde değiştirilmiş ve Türkiye adına bu husus esnekleştirilmişti.¹²⁶⁹

¹²⁶⁶ Ülman *age.*, 105.

¹²⁶⁷ Ülman, *age.*, 111.

¹²⁶⁸ Antlaşmanın metni için bkz. Armaoğlu, *Türk-Amerikan Münasebetleri*, 162 vd.; *Düstur*.(1947). 3. Tertip. Cilt: 28, 1485 vd.; *Cumhuriyet Gazetesi*. 13 Temmuz.

¹²⁶⁹ Ülman, *age.*, 111 vd.

Türkiye ve Yunanistan'a yapılan yardım, 1948'de Amerikan Kongresi tarafından Dış Yardım Yasası içine aktarılmış; yardımlar süreklilik kazanmıştı.

Truman'ın 12 Mart 1947 tarihli konuşması, Türk basınında geniş yer almıştı. 14 Mart 1947 tarihli Ulus Gazetesi'nde Nihat Erim'in geniş bir değerlendirmesi yer almıştı. Yazıda; Truman'ın Türkiye ve Yunanistan hakkında söyledikleri kısaca özetlendikten sonra Türkiye'nin iç durumunun Yunanistan'dan daha iyi olduğu, güçlü bir hükümeti olduğu ve sağlam bir rejimle yönetildiği vurgulanmıştı. Ancak Türkiye'nin Sovyet Rusya tarafından iki yıldır ağır bir dış baskı altında tutulduğunu, Boğazlardan üs ve Doğu Anadolu'dan toprak talebinde bulunulduğunu kaleme almıştı. Nihat Erim, "Şimdi Truman'ın ağzından dünyanın en kuvvetli Cumhuriyetinin bizim yanımda yer aldığını öğrenmiş bulunuyoruz. Bu vaziyet alış, bizim için sürpriz olmamıştır... Nihayet şerefli milletlerin verdikleri sözü her ne pahasına olursa olsun tutacağından zerrece şüphemiz yoktur." diyerek Türkiye'nin tehlikeli bir siyasi yalnızlıktan kurtularak bölgede ABD gibi güçlü bir müttefik kazanmanın önemine değinmişti.¹²⁷⁰

Cumhuriyet Gazetesi ise 13 Mart 1947'deki sayısında Truman'ın konuşmasının tarihi bir önem taşıdığını yazmış ve ABD'nin yeni Orta-doğu politikası içinde Türkiye'nin toprak bütünlüğüne önem verdiğini belirtmişti.¹²⁷¹

Necmeddin Sadak, Amerika'nın Türkiye'ye yönelik yardımını siyasi bir zafer olarak nitelendirmişti. Sadak'a göre bu durum iki bakımdan zaferdir. Bunlardan ilki, Türkiye'nin siyasi yalnızlıktan kurtulmuş olması idi. Sadak, Amerika'nın yapacağı yardımın önemli olduğunu; bununla birlikte Türkiye'nin istilacı emeller besleyen bir komşu devlet karşısında yalnızlıktan kurtulduğunu belirtmişti. İkincisi ise Türkiye'nin bu yardımı elde etmek için Amerika'da çetin bir imtihandan geçtiğini anlatan Sadak; neticede Türkiye'nin Amerika nezdinde rüştünü ispatladığını ifade etmiş ve "Amerikan yardımı Türkiye'nin en büyük siyasi zaferidir. Çünkü Amerika ve Türkiye, milletlerin hürriyet ve istiklaline hürmet eden iki eşit devlet gibi konuşup anlaşmaktadırlar. Amerikan yardımı, Türkiye'nin istiklalini takviye etmek içindir: Sadece Sovyet tehlikesine karşı. Bütün Türk milleti, bütün Amerikan milleti,

¹²⁷⁰Erim, Nihat.(1947). *Ulus Gazetesi*. 14 Mart.

¹²⁷¹*Cumhuriyet Gazetesi*. 13 Mart.

bütün dünya bunu böyle biliyor. Komşumuz Sovyet Rusya'nın da bunu böyle bildiğine yürekten eminiz.” demişti.¹²⁷²

Türk basınında Truman'ın bu konuşmasından endişe duyan bazı yazarlar da yok değildi. Bu endişe, Başkan Truman'ın Türkiye ile Yunanistan'a yardım edilmesi gereğine dair Amerikan Kongresi'nde açıklama yaparken; yardımların amaca uygun olarak kullanılıp kullanılmadığını tetkik için gerekli tedbirlerin alınacağını söylemesinden doğmuştu. Bazı yazarlar bu tedbirlerin niteliği hakkında temkinli yaklaşırken, Amerikan yardımının Türkiye'nin başına yeni bir Düyûn u Umûmiye kesilebileceğini, Türk bağımsızlığına darbe vuracağını ve Türkiye'nin belli bir miktar para karşılığında istiklalini Washington'a kaptırdığını söylemişlerdi. Söz konusu bu iddialara, Hükûmete yakınlığı ile bilinen gazete ve yazarlar tarafından cevap verilmişti.¹²⁷³

Türkiye'ye verilmesi öngörülen 100 Milyon dolarlık yardımın önemli bir bölümü hava, kara ve deniz kuvvetlerinin modernizasyonu için kullanılırken, 5 Milyon dolarlık bir bölümü de yol yapım çalışmaları için ayrılmıştı. 1947-1951 yılları arasında Türkiye'ye yapılan Amerikan askeri yardımının toplam miktarı ise 400 Milyon dolar civarında idi.¹²⁷⁴

Yapılan yardım antlaşması, görünürde Sovyet Rusya'dan kaynaklanan tehdit algısını asgariye indirmesi yanında Türkiye'nin hükümlerlik haklarını kısıtladığı da aşıkardı. Bu noktada belki de en önemli maddelerinden birisi dördüncü maddesi idi. İlgili maddede “Türkiye'ye yardım olarak verilen malzemenin mülkiyeti Türkiye'nin değildir. Bu malzeme verilme amacının dışında kullanılmayacaktır.” denilmekte idi. Bu şart da ilgili ülkenin hükümlerlik haklarını ihlal edecek ve hareket kabiliyetini sınırlandıracak bir hususu çağırıyordu. Nitekim Türkiye; bu maddeye istinaden Kıbrıs'ta yaşananlara bir müddet müdahale edememiş ve ABD'nin engeli yüzünden askeri hareket gecikmeli olarak gerçekleştirilebilmişti. Benzer engeller ve hükümlerlik haklarının kullandırılmaması gibi yaptırımlar, sonraki yıllarda da Türk Hükûmetinin karşısına çıkarılmıştı.

¹²⁷²Sadak, Necmeddin.(1947).“Türkiye'nin SiyAsi Zaferi”.*Akşam Gazetesi*. 3 Eylül.

¹²⁷³Yalçın, Hüseyin Cahit.(1947). *Tanin Gazetesi*. 14 Temmuz.; Sadak, Necmeddin.(1947).“Türkiye'nin SiyAsi Zaferi”. *Akşam Gazetesi*. 3 Eylül.

¹²⁷⁴Erhan, ABD ve Nato'yla İlişkiler, 534 vd.

Truman Doktrini gereğince ABD tarafından gönderilen savunma araç-gereçleri için Türkiye bir bedel ödememiş olsa da bu araç-gereçlerin bakımı için yılda yaklaşık olarak 400 milyon lira para ayırmak zorunda kalmıştı. Aldığı yardımla savunma giderlerinden kısıntı yapmayı düşünen Türkiye; hayal kırıklığı yaşamış ve bu kısıntıyı gerçekleştirememiştir.¹²⁷⁵ Yine antlaşma gereği ABD'den gelen araç-gereçlerin yedek parçalarını, ABD'den para karşılığı almak zorunda olduğu için, dolar bulma sıkıntısı çekmişti. Kısacası Türkiye; yağmurdan kaçarken doluya tutulmuş, günümüze kadar devam eden bir ABD bağımlılığından kurtulamamıştır.

3.1.2.3.Marshall Planı ve Türkiye

ABD, gerek savaş döneminde ve gerekse savaş sonunda Avrupa'daki askeri ve ekonomik sıkıntının ortadan kaldırılmasına yönelik olarak Batı Avrupa ülkelerine toplam 15 Milyar dolar tutarında yardımda bulunmuştu. Ancak ABD'nin bu yardımları, bölgede istenen ekonomik canlanmayı sağlayamamış ve yeni bir plan üzerinde çalışmaya başlamıştı. Ekonomik kaynakları kurumuş olan Avrupa'nın içinde bulunduğu açmazdan kurtulabilmesi için yardım alması bir zaruret halini almıştı. Bu yardımı yapacak olan ABD, piyasaları canlandıracak ölçüde bir kredi imkanı sağlamak kararı almıştı. Bu dönemde ABD'nin gayri safi milli hasılasının sadece % 2'lik bir kısmını bu işe ayırarak Avrupa'daki iktisadi bunalımı düzeltebilecek güçte olduğu görülmekte idi. 1948 yılında yürürlüğe giren Amerikan yardımı, "ödünç verme-kiralama" kanunu ile başlayan sürecin devamı niteliğinde idi.¹²⁷⁶

Savaştan galip ayrılmasına rağmen İngiltere başta olmak üzere Batı Avrupa ülkelerinde ekonomik sıkıntılar had safhaya ulaşmıştı. Bu durum Avrupa'yı büyük bir ekonomik çıkmaza sürükleyebilirdi. Buna karşın Sovyet Rusya savaştan güçlenerek çıkmıştı. Sovyet Rusya'nın Avrupa'da yayılmacı bir siyasetle komünizmi Avrupa'ya ihrac etmesi karşısında Batı Avrupa'nın maddi ve manevi olarak güçlendirilmesi gerekli idi. Eğer savaşın

¹²⁷⁵Gönlübol, Ülman, agm., 155.

¹²⁷⁶Suvla, Refik Şükrü.(1949). "Türkiye ve Marshal Planı 1". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*. Cilt: 10. Sayı: 1-4.ss.145-165, 145 vd.

yaralarını saracak bir maddi destek sağlanır ve ekonomik olarak kendi ayakları üzerinde durabilirse, Sovyet Rusya karşısında siyasi olarak da bağımsızlığını koruyabilirdi.¹²⁷⁷

ABD bu noktada devreye girerek İngiltere, Almanya, Fransa'yı ve ikinci aşamada da bütün Avrupa'yı ortak yapacak bütünleşmiş bir Avrupa yaratmayı düşünmüştü.

Savaş sonrasında ABD'nin dış politikasına yön verenler, Avrupa'nın yeniden tamirinin sınırlı kredilerle, IMF yoluyla uygulanacak istikrar programlarıyla BM ve Dünya Bankası'nca finanse edilecek bir imar planıyla gerçekleştirilebileceğini savunmuşlardı.

Bunun için ABD Dışişleri Bakanlığı bünyesinde George Kennan başkanlığında bir çalışma grubu oluşturulmuştu. Grup, hazırladığı ilk raporu 23 Mayıs 1947'de Dışişleri Bakanı George Marshall'a sunmuştu. Rapora göre, ABD'nin yapacağı ekonomik yardımlar, Batı Avrupa ülkelerine tahsis edilmeli ve Almanya gözetilmeli idi. Kennan, Ren bölgesinin ve dolayısıyla Almanya'nın yeniden imarı gerçekleştirilmeden, Batı Avrupa'nın yeniden imarının söz konusu edilemeyeceğini vurgulamıştı. Ayrıca raporda; Avrupa'nın yeniden imarının iki aşamalı bir çalışmayı gerektirdiği, öncelikli olarak ekonomik dar boğazdan hızla aşılması, ikincisi ise Avrupa'nın ekonomik açıdan tamiri için uzun vadeli bir program öngörülmüştü. Kısacası Avrupa özgüvenine kavuşturulmalı, Ren kömür üretimi yeniden başlatılmalı ve ihtiyaç sahiplerine, tüketim alanlarına dağıtımı sağlanmalı idi. Uzun vadede ise ABD, Avrupalıları kendi ayakları üzerinde durmasını temin edecek bir yardım programı geliştirildikten sonra uygulamasını Avrupalılara bırakılmalı idi.

Hazırlanan raporun dışında ABD Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Dean Acheson da Avrupa'nın yeniden imarı konusunda kendi görüşlerini içeren bir çalışma yapmıştı. Acheson, yaptığı çalışmanın sonuçlarını 8 Mayıs 1947'de Cleveland Mississippi'de yaptığı bir konuşmasında kamuoyu ile paylaşmış ve "ABD'nin üretimi ile dünyanın diğer bölgelerindeki üretim arasında çok büyük bir bağ vardır. Amerika'nın kendi çıkarları açısından, zor durumdaki ülkelere yardım etmesi gerekmektedir. Dünyada istikrar sağlanmadan ve bazı ülkeler ekonomik olarak kendi kendilerine yeterli hale gelmeden, ABD için uzun süreli bir

¹²⁷⁷Armaoğlu, *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi*, 443 vd.

barış ve refah söz konusu olamaz. Amerika acilen, ithalatını ve Avrupa ülkelerindeki üretimi arttırmalı ve Avrupalıların gelir düzeyinin artmasına yardımcı olmalıdır.” diyerek ABD’nin niçin Avrupa’nın ekonomik durumunu düzeltmek zorunda olduğunu açıklamıştı.¹²⁷⁸

Daha önce hazırlanan raporlar doğrultusunda ABD Dışişleri Bakanı George Marshall, 5 Haziran 1947’de Harvard Üniversitesi’nin açılışında yaptığı konuşma ile kendi adıyla anılacak Avrupa yardım planını (Marshall Planı) dünya kamuoyuna ilan etmişti.¹²⁷⁹

Marshall, “Sıhhatli bir ekonomi olmadan, siyasi istikrar veya güvenli bir barış temin edilemez. Amerikan siyasetinin gayesi sıhhatli bir ekonomiyi canlandırmak ve böylece hür müesseselerin bulunduğu her yerde, siyasi ve sosyal şartların meydana çıkmasına müsaade etmek olmalıdır. Üzerimize alacağımız herhangi bir hareketin netice vermesi için buna lüzum vardır” diyerek planla ilgili ayrıntılı bilgiler vermişti. Marshall, yardım planında üç önemli konuya vurgu yapmıştı. Birincisi, Avrupa için ekonomik tamir üzerinde durmuştu. Plan, açlık, fakirlik ve kaosa mücadele başlatacaktı. İkincisi, tek tek ülkeler değil birleşik Avrupa gündeme getirilmişti. Üçüncüsü ise açık bir tehdit içermekte idi. Bu girişimi engellemeye kalkışacak olan hükümetler, siyasal partiler ya da grupların, karşılarında doğrudan doğruya ABD’yi bulacağı belirtilmişti. Açık tehdit, Sovyetler Birliği ve Batı Avrupa’daki komünist partileri içindi.¹²⁸⁰

Marshall Planı adını alan yardım planı, İngiltere, Fransa ve Sovyet Rusya’nın dışişleri bakanları tarafından 27 Haziran 1947’de Paris’te gerçekleştirilen bir toplantıda görüşülmüştü. Bu toplantıda, Molotov, Amerikan yardımının her bir memlekete ayrı ayrı yapılmasını öneren bir teklif sunmuştu. Molotov yardımın bir bütün olarak yapılması halinde Avrupa’nın doğu ve batı olarak ikiye ayrılabilirliğini söyleyerek muhataplarını konferanstan çekilmekle tehdit etmiş; ancak İngiltere ve Fransa, yardımın bir bütün olarak

¹²⁷⁸Erhan, Çağrı.(1996).“Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı”. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. Cilt: 51. Sayı: 1. ss. 275-287, 277 vd.; Erhan, ABD ve Nato’yla İlişkiler, 538.

¹²⁷⁹Armaoğlu, *Türk-Amerikan Münasebetleri*, 165 vd.;*Vatan Gazetesi*.(1947). “General Marshall’ın Mühim Demeci”. 6 Haziran.

¹²⁸⁰Ülman, *age.*, 116 vd.

Avrupa memleketlerinin hepsine yapılmasında ısrarcı olmuşlardı. Bunun üzerine Molotov, toplantıdan çekilme kararı almış vetoplantıyı 2 Temmuz 1947’de terk etmişti.¹²⁸¹

İngiltere ve Fransa ise aldıkları ortak karara istinaden İspanya dışındaki bütün Avrupa ülkelerini toplantıya çağırmış ve yardım planı doğrultusunda Avrupa’nın acil ihtiyaçlarını belirlemek için bir çalışma başlatmışlardı.

12 Temmuz 1947’de Paris’te Fransa Dışişleri Bakanlığında toplanan İzlanda, İrlanda, İtalya, Lüksemburg, Hollanda, Norveç, Portekiz, İsveç, İsviçre, Avusturya, Danimarka, Belçika, Yunanistan, Türkiye, İngiltere ve Fransa temsilcileri; ABD’nin istediği gibi Avrupa Ekonomik İşbirliği Konferansı adıyla da bir örgüt kurulması kararı almışlardı.¹²⁸²

Sovyet Rusya ise Marshall Planı çerçevesinde gerçekleştirilecek olan işbirliğine katılmamış,¹²⁸³ hatta kendi yanında olan Doğu Avrupa devletlerinin de katılımıyla Molotov Planı adında bir karşı plan oluşturmuştu. Sovyet Rusya, 10 Temmuz 1948’de Bulgaristan, 11 Temmuz 1948’de Çekoslovakya, 14 Temmuz 1948’de Macaristan, 25 Temmuz 1948’de Yugoslavya, 4 Ağustos 1948’de Polonya ve 26 Ağustos 1948’de ise Romanya ile ikili ticaret anlaşmaları imzalayarak Doğu Avrupa’da ekonomik bir birlikteliğin önünü açmıştı.¹²⁸⁴

Diğer taraftan 16’lar olarak da bilinen Avrupa ülkeleri, ihtiyaçlarını gösteren ortak bir rapor hazırlayarak 22 Eylül 1947’de ABD’ye sunmuşlardı.¹²⁸⁵ Toplantıya Türkiye de katılmış ve hazırlamış olduğu ekonomik kalkınma programını gerçekleştirebilmek için ABD’den 615 Milyon dolar yardım talep etmişti. Fakat bu talebi reddedilmişti. ABD’li uzmanlar, Marshall Planı’nın savaşta tahribata uğramış Avrupa’nın kalkınması için hazırlandığını ileri sürmüşler ve Türkiye’nin talebini uygun bulmamışlardı. Ayrıca uzmanlara göre, Türkiye’nin altın ve döviz stoklarıyla dış ticaret dengesi, toplantıya katılan diğer Avrupa ülkelerinden daha iyi

¹²⁸¹Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 444.

¹²⁸²Erhan, Marshall Planı, 280; Erhan, ABD ve Nato’yla İlişkiler, 539.

¹²⁸³Athanase J. Sbarounis.(1951). “Marshall Planı ve Karşılıklı Güvenlik Programı Ekonomisi”. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*. Cilt: 12. Sayı: 3-4. ss.72-108, 74 vd.

¹²⁸⁴Erhan, Marshall Planı, 282.

¹²⁸⁵Erhan, Marshall Planı, 283; *Ayın Tarihi*.(1947). No. 166. (Eylül), 122 vd.

durumda idi.¹²⁸⁶ Buna karşın Paris konferansında Türkiye'ye kısa vadede ekonomisinin mevcut düzeyini korumaya yardımcı olacak mamul maddelerin gönderilebileceği açıklanmıştı.¹²⁸⁷

Konferanstaki Amerikalı uzmanların bu olumsuz tavrı, Türk kamuoyunda tepkilere neden olmuş, Türkiye'yi ekonomik bakımdan yalnız bırakan ABD'nin ileride siyasi hayal kırıklığına uğratabileceği vurgulanmıştı. Basında Türkiye'nin Marshall Yardımından istifade etmek için yaptığı talebin reddedilmesinde Hükûmet sorumlu tutulmuş ve üzerine düşen görevi gerektiği gibi yerine getiremediği vurgulanmıştı.¹²⁸⁸ Bu noktada Meclis içindeki muhalefet de önemli ölçüde etkili olmuştu. Zira Celal Bayar, muhalefet partisi lideri sıfatıyla Balıkesir ve Eskişehir'de verdiği demeçlerinde Marshall Yardımını gündeme getirmiş ve Hükûmet'e yüklenmişti. 23 Ocak 1948'de Balıkesir'de konuşan Bayar; “Yürürlükteki bütçe, memleketin ödeme takatının çok üstündedir. Bu itibarla mali durumumuz, hiç de parlak değildir. Biz bu halimizle, hastalığının farkında olmıyan bir veremliye benziyoruz” demişti.

25 Ocak 1948'de Eskişehir'de yaptığı konuşmada ise Hükûmetin Marshall Planı üzerindeki hareket tarzını tavsif edecek kelime bulamadığını söyleyen Bayar; Planın Türkiye'yi ilgilendiren kısmının bu noktaya gelmesinde en büyük etkenin 7 Eylül Kararları olduğunu söylemişti. Bayar, Hükûmetin takip ettiği politika için de “... Üç çadırılı bir aşiret beyi dahi bu derece sakat iş görmez...” demişti.¹²⁸⁹

Paris Konferansına ikinci delege olarak katılan Ali Rıza Türel ise muhalefetin Hükûmet'e tepkilerine karşılık, “Biz bu işte söylendiği gibi kabahatli değiliz. Amerika'nın kararı, Paris Konferansında tespit edilen rakamları muhtevi rapora tamamen mugayyirdir...”

¹²⁸⁶Ülman, *age.*, 117 vd. ; Sander, Oral.(1979). *Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964*. Ankara: Sevinç Matbaası, 46 vd.

¹²⁸⁷Bu kapsamda Türkiye'ye, programın ilk 15 aylık dönemi için tarım ve madencilik sektörlerinde kullanılacak aletler, elektrik malzemeleri, nakliye kamyonları, petrol ürünleri ve kereste olarak, 58.900.000 dolarlık bir yardım yapılması öngörülmüştü. Bkz. Erhan, ABD ve Nato'yla İlişkiler, 539 vd.

¹²⁸⁸*Cumhuriyet Gazetesi*.(1948).“Gösterilen Kayıtsızlık Acı Bir Lisanla Muaheze Edildi”. 4 Şubat.

¹²⁸⁹*Akşam Gazetesi*.(1948). “Marshall Planı ve Türkiye”. 25 Ocak.

diyerek çıkan kararın adil olmadığını ve olumsuz kararda Hükûmetin dahli olmadığını ifade etmişti.¹²⁹⁰

Yeni Sabah Gazetesi, 25 Ocak 1948 tarihli nüshasında hususi ibareli bir haber yayınlanmış ve Türkiye'nin Amerikan yardımından yararlanamaması hususunda Maliye Bakanı ve konferansa katılan Türel'i suçlamıştı. Haberde, Maliye Bakanı başta olmak üzere Halk Partisi Hükûmetine mensup bazı kimselerin, meselenin sorumluluğunu Recep Peker Hükûmetine yükledikleri iddia edilmişti. Recep Peker Hükûmeti'nin hataları olmakla birlikte dönemin Maliye Bakanı Keşmir'in esas sorumluluk sahibi olduğu belirtilen haberde; Maliye Bakanı Keşmir'in Recep Peker Hükûmeti'nin de mali uzmanı olduğu hatırlatılmıştı. Haberde başka memleketlerde böyle bir durum karşısında hükûmetin düşeceği ifade edildikten sonra "Çöken kabine ve bizzat Maliye Bakanı hatalı hareketleriyle memleketi bu mühim yardım kaynağından mahrum bırakmış ve dünya çapında, telafisi zor bir hata işleyerek Türk Milletini müşkül bir duruma sokmuştur. Bu işlerin tek mesulü Halid Nazmi Keşmirdir..." denilmişti.¹²⁹¹

Marshall Planı vesilesiyle Hükûmet'e yöneltilen tepkilerden biri de Hikmet Bayur'dan gelmişti. Bayur, Hükûmeti kifayetsizlikle suçlamış ve yapılan hataları şu şekilde sıralamıştı:

1-Elimizde dar olan imkanların hakkıyla kullanılmasına mani oluyor.

2-Ulusal gelirin pek büyük kısmı vurguncu ve muhtekirlere kaptırıyor.

3-7 Eylül Kararları ve kimlere ne kadar menfaat sağladığı bilinmeyen yersiz ihracaat yüzünden ekonomik bünyemizi tehlikelere maruz bırakıyor.

4-Arta kalan vakitleri de geniş ölçüde israf ediyor.

¹²⁹⁰Yeni Sabah Gazetesi.(1948). 25 Ocak.;Akşam Gazetesi.(1948)."Ali Rıza Türel Yanlış Malumat Verilmemiştir Diyor". 25 Ocak.; Akşam Gazetesi.(1948)."Marshallin Yardım Planı ve Türkiye". 24 Ocak.

¹²⁹¹Yeni Sabah Gazetesi.(1948)."Amerikan Yardımının Esirgenmesi". 25 Ocak.

5-Dünya durumunu takdir edememezliği yüzünden yurdu dışarıdan umulan yardımlardan mahrum bırakıyor.

Bayur, dünya her konuda gelişirken Türkiye'nin Marshall yardımlarından faydalanamaması sebebiyle Osmanlı Devleti gibi geri kalacağını söylemiş ve bu konuda CHP'yi suçlamıştı.¹²⁹²

Türk Hükûmeti, Paris toplantısında çıkan karardan sonra pes etmemiş ve doğrudan ABD'ye müracaat ederek Türkiye'nin Marshall Planı kapsamındaki yardım paketine dahil edilmesini talep etmişti. Bu noktada Hazine Umum Müdürü Said Bey Amerika'ya gönderildiği gibi¹²⁹³ Ankara'daki ABD Büyükelçiliği de bilgilendiriliş ve Elçiliğin Washington'a yazdığı rapor doğrultusunda Plan kapsamında yardım yapılacak ülkeler listesine katılması sağlanmıştı. Türkiye'nin girişimleri yanında ABD'nin Ankara Büyükelçiliği'nin Türkiye'nin mevcut ekonomik durumu dolayısıyla yardım verilecek ülkeler listesine alınması gerektiğine dair raporu da etkili olmuştu.¹²⁹⁴

ABD, Türkiye'nin Marshall planına dahil edilebilmesi için kalkınma planında bazı değişiklikler yapmasını istemişti. Türkiye'ye yapılacak yardımın; ancak tarımsal üretimin artırılması, tarım aletlerinin modernizasyonu ve ülkedeki ulaşım sisteminin yenilenmesi amacıyla kullanabileceğine karar verilmişti. Ayrıca Batı Avrupa ülkeleri için gıda ve hammadde sağlayıcısı bir ülke olarak düşünülen Türkiye; sanayi alanında da değerli madenler, özellikle Krom istihsaline önem verecekti. Türkiye, bu istekleri yerine getireceğini taahhüt ettikten sonra Marshall yardımından yararlanabilecek ülkeler kapsamına alınmıştı.¹²⁹⁵

ABD'nin karar değişikliği, Türkiye'de büyük bir sevinç yaratmıştı. 16 Nisan 1948'de Paris'te bir araya gelen 16 devlet arasında imzalanan işbirliği antlaşmasından sonra 4 Temmuz 1948'de de ABD ile Türkiye arasında Ekonomik İşbirliği Antlaşması imzalanmıştı.

¹²⁹²*Yeni Sabah Gazetesi*.(1948). "Amerika'nın Son Kararı Etrafında". 26 Ocak.

¹²⁹³*Yeni Sabah Gazetesi*.(1948). 27 Ocak.

¹²⁹⁴Ülman, *age.*, 118; Gönlübol, *age.*, 236 vd.

¹²⁹⁵Erhan, ABD ve Nato'yla İlişkiler, 540.

Ekonomik İşbirliği Antlaşması, 8 Temmuz 1948’de onaylanmış ve ekonomik yardım başlamıştı.¹²⁹⁶

Türkiye, Marshall Planı kapsamında 1948-1952 yılları arasında yaklaşık 352 milyon dolar civarında yardım almıştı. Yapılan yardım 175 milyon dolarlık bölümü mal ve emtia satın alınması için verilen doğrudan yardımlardı. Doğrudan yardımların 84 milyon doları hibe ve 17 milyon doları da şarta bağlı yardımlardı. Geriye kalan 177 milyon dolarlık bölüm ise dolaylı yardımlardı.

Türkiye bu yardımları, ABD’li uzmanların görüşleri doğrultusunda kullanmış olup %60’lık bir bölümünü tarım alanında değerlendirmişti.¹²⁹⁷ Bu alanda yapılan harcamalar da modern tarım alet ve makinaları, sulama tesisleri için kullanılmıştı. Ayrıca kömür ocakları, limanlar ve hidroelektrik tesislerinin kurulması için yatırımlar yapılmış, demiryolu politikasından vazgeçilerek yeni yol güzergahları belirlenerek binlerce km karayolu inşa edilmiş, çelik endüstrisine önem verilmiş, demir ve krom ocakları modernleştirilmiş, et ve balık kombinaları kurulmuştu. CHP Hükûmeti’nin kazanımı olarak ortaya çıkan Mashall yardımının nimetlerini DP iktidarı toplamış; fakat ülke süratle dışa bağımlı bir hale getirilmişti.

3.2.Çok Partili Hayata Geçiş

3.2.1.Uluslararası Siyasi Ortamın Türk Siyasi Yapısına Etkileri: Tek Parti İktidarının Sonu ve Çok Partili Hayata Geçiş

İsmet İnönü’nün cumhurbaşkanı seçilmesinden kısa bir süre sonra patlak veren II. Dünya Harbi, Türkiye’yi pek çok yönden olumsuz etkilemişti. Bu olumsuzluklardan belki de en önemlisi, tek parti iktidarının otoritesinin artması olmuştu. Gerek Almanya’nın Türkiye’deki propaganda faaliyetleri ve Alman ordularının Trakya sınırlarına dayanması, gerekse Sovyetler Birliği’nin Türkiye’nin kuzey doğusunda oluşturduğu tehdit; Türkiye’nin, içerideki ideolojik gruplara zaman zaman baskısını artırmasına sebep olmuştu. Memleket dahilinde kendiliğinden oluşan sıkıyönetim şartları, hem Çankaya’nın hem de Hükümetin

¹²⁹⁶Gönlübol, *age.*, 447.; Güler, *agm.*, 222.

¹²⁹⁷Erhan, ABD ve Nato’yla ilişkiler, 543.

otoriter bir eğilim kazanmasına sebep olmuştu. Halbuki İsmet İnönü, Cumhurbaşkanı seçildiği ilk aylarda Türkiye'nin çok partili hayata geçmesine olumlu baktığını, yaptığı konuşmalarında sık sık ifade etmişti. Ancak savaş dönemi, İnönü'nün bu niyetini gerçekleştirmesine mani olmuştu.

3.2.1.1. Türkiye'nin Çok Partili Siyasi Hayata Geçmesinde Dış Etkenler

Müttefik Devletlerin, II. Dünya Harbi'nde Mihver devletleri karşısında kazandığı zaferle birlikte totaliter rejimler yavaş yavaş yıkılmaya başlamış, demokrasi rüzgarları esmeye başlamıştı.

Müttefik Devletlerin demokrasi söylemleri, savaş döneminden itibaren ifade edilmeye başlamıştı. Nitekim 14 Ağustos 1941 tarihinde İngiltere Başbakanı Churchill ve ABD Başkanı Roosevelt, yayınladıkları Atlantik Beyannamesi'nde her ulusun istediği idare biçimini özgürce seçmesini arzu ettiklerini söylemişlerdi. 1 Ocak 1942 tarihinde de Müttefik Devletlerin yanında savaşan 27 devlet, Birleşmiş Milletler Beyannamesini kabul ederek Atlantik Beyannamesinde belirlenen ilkeleri benimsediklerini ilan etmişlerdi.

3-11 Şubat 1945 tarihleri arasında Sovyetler Birliği, ABD ve İngiltere'nin hükümet ve devlet başkanlarının katılımıyla gerçekleşen Yalta Konferansı sonucunda ise, Mihver istilasından kurtarılan Avrupa devletlerinin sorunlarının demokratik yöntemlerle çözüleceği ve her milletin kendi hükümet biçiminin kendi istediği gibi seçme hakkının bulunduğu hususunda bir demeç yayınlanmıştı. Müttefik Devletler, Yalta Konferansı sonucunda toplanacağı ilan edilen San Francisco Konferansı'na katılmak isteyen devletlerin 1 Mart 1945 tarihine kadar Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmelerini ve Birleşmiş Milletler Beyannamesini imzalamalarını şart koşmuşlardı. Ancak Müttefik Devletlerce bu iki kriter yeterli görülmemiş, 17 Temmuz-2 Ağustos 1945 tarihleri arasında gerçekleştirilen Potsdam konferansı sonucu yayınlanan üçlü bildiride, Yalta Konferansında ilan edilen özellikleri taşıya bile, Nazi idaresinin desteği ile kurulmuş ve bu idarenin etkisinde bulunan İspanya'nın Birleşmiş Milletlere üyelik başvurusu yapmasını hoş karşılanmayacakları belirtilmişti. Bu

durum, Birleşmiş Milletler marifeti ile oluşturulacak yenedünya düzeninin totaliter rejimleri hoş karşılamayacağını göstermekte idi.¹²⁹⁸

II. Dünya Savaşı'ndan sonra galip devletler arasında yaşanan menfaat çatışmaları nedeniyle başlayan Soğuk Savaş döneminde de ABD ve İngiltere; Sovyet Rusya karşısında yer alacak devletler için demokrasi ve özgürlük argümanını kullanmaya devam etmişlerdi.

Türkiye de mevcut şartları dikkate alarak Tek parti anlayışını terk ederek demokratikleşme yolunda önemli adımlar atmış ve yeni siyasi partilerin kurulmasını gerekli görmüştü. Nitekim İsmet İnönü'nün, San Fransisco Konferansına katılacak heyette yer alan Feridun Cemal Erkin'e, Amerikalıların sormaları halinde, Türkiye'nin en kısa zamanda demokrasiye geçeceğinin söylenmesi talimatını vermişti.¹²⁹⁹

İsmet İnönü'nün tek parti düzeninden vaz geçerek demokrasiyi tatbit etmek istemesindeki en önemli neden, galip devletlerin kurgulayacağı dünyada Türkiye'nin de yer almasını sağlamak ve bu sayede Sovyet Rusya'nın yarattığı tehdit ve tehlikeyi bertaraf etmektir. Türkiye demokratik bir sistem oluşturduğu takdirde ABD ve İngiltere'nin desteğini sağlayabilir ve uluslararası ilişkilerde yalnız kalmaktan kurtulabilirdi.

Türkiye, II. Dünya Savaşı müddetince savaş dışı kalmaya gayret göstermişti. Savaşa girmeme konusunda haklı gerekçeleri olsa da bu durum savaş sonrasında ABD ve İngiltere'nin belirli bir süre Türkiye'ye mesafeli davranmasına neden olmuş ve Sovyet tehditleriyle baş başa bırakmıştı.

Türkiye ile İngiltere ve ABD arasındaki ilişkiler Potsdam Konferansı'ndan sonra yavaş yavaş düzelmeye başlamış; bu süreçte birlikte hem Sovyet tehdidinden kurtulmak hem de ekonomik sorunlarına çözüm bulabilmek amacıyla demokratikleşme çabalarını artırmıştı.

¹²⁹⁸Yetkin, Çetin.(1983). *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi 1930-1945*. İstanbul: Altın Kitaplar, 225 vd.

¹²⁹⁹Haytoğlu, Ercan.(1997).“Türkiye'de Demokratikleşme Süreci ve 1945'te Çok Partili Siyasi Hayata Geçişin Nedenleri (1908-1945)”. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. Sayı: 3. ss. 46-55, 50

3.2.1.2. Türkiye'nin Çok Partili Siyasi Hayata Geçmesinde İç Etkenler

Türkiye'nin çok partili siyasi hayata geçiş sürecinde sadece dış etkenlerin etkili olduğunu düşünmek mümkün değildir. Elbette iç gelişmeler ve buna bağlı olarak ortaya çıkan etkenler de etkili olmuştur. Özellikle II. Dünya Harbi'nin yol açtığı olumsuz gelişmelerden etkilenen Türkiye'nin sosyal ve ekonomik şartları ile bu şartların oluşturduğu muhalefetin güçlenmesi; çok partili siyasi hayata geçişte önemli bir etkendi. Diğerleri ise iktidara karşı biriken tepkinin, sosyal bir patlamaya dönüşebileceği endişesi idi.

Tek Parti döneminde CHP idaresine karşı muhalefet eden bir kesim, Atatürk döneminden beri mevcuttu. Zira Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet Fırkası gibi çok partili bir siyasi hayata geçişin temsilcisi olan partilerin tabanı; rejime ve CHP'nin tek parti idaresine muhalif kesimlerdi. Bu durum, İsmet İnönü döneminde de söz konusu idi.

İsmet İnönü'nün demokrasiye bakışı ve bu konudaki uygulamaları çoğu zaman eleştiri konusu olsa da unutulmaması gereken en önemli husus; Türkiye'nin çok partili hayata geçiş sürecinin, yine onun idaresi altında başlaması ve gerçekleşmesidir.

Nitekim İsmet İnönü, daha 1939 yılında Türkiye'de demokrasinin gelişmesi konusunda çalışmalar yapmak niyetinde olduğunu göstermişti. İlk örneği de Meclis içinde muhalefet Partisi görevi yapacak olan Müstakil Grubun çalışmaları idi.¹³⁰⁰

İsmet İnönü, bu dönemde meclis içi muhalefetin gerekli olduğunu düşünmüş; ancak yeni bir siyasi parti kurulmasından ziyade Meclis içinde muhalefet etmek görevini üstlenecek bir müstakil grup kurulmasını uygun bulmuştu. Müstakil grup, pek çokları için gerçek bir muhalefet hareketi olarak kabul edilmemiş olsa da İsmet İnönü döneminde çok sesliliğin ve muhalefetin şekillenmesi için atılmış ilk önemli adım olmuştu.¹³⁰¹

¹³⁰⁰Turan, Mustafa.(1999). "Cumhuriyet Döneminde İki Deneme: Siyasi Müsteşarlıklar ve Müstakil Grup". *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Cilt: 1. Sayı: 2. 1999, 28.

¹³⁰¹Timur, Taner.(1991). *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*. İstanbul: İletişim Yayınları, 10 vd.

Müstakil Grup, aslında 1931 yılından itibaren kurulmuş olan müstakil vekillik sisteminin değişmesi ile hayata geçmişti. 1931 seçimlerinde CHP, 22 seçim bölgesinde tam aday listesi çıkarmamış ve toplamda otuz milletvekili müstakil olarak Meclis'e girebilmişti. 1935 seçimlerinde ise 16 seçim bölgesinden 16 müstakil milletvekili meclise girmişti. 1939 yılında ise CHP'nin 5. Büyük Kurultayında değişikliğe gidilmiş ve CHP'li milletvekilleri arasından Büyük Kurultayca seçilecek isimlerden bir Müstakil Grup'un oluşturulmasına karar verilmişti.¹³⁰²

CHP'nin 5. Büyük Kurultayında alınan kararla kurulan Müstakil Grup, 21 kişiden oluşmuştu. Grup başkanı, CHP'nin “değişmez” genel başkanı olan Cumhurbaşkanı İsmet İnönü idi. Grup başkan vekili ise genel başkan ya da genel başkan vekili tarafından tayin olunacaktı. Müstakil Grup üyelerinin, CHP'nin doğal üyeleri oldukları, bununla birlikte müstakil bir hüviyete sahip idiler. Bu milletvekillerinin CHP meclis grubu toplantılarına katılabildikleri; ancak hiç bir şekilde fikir beyan etme ya da oy kullanma haklarının olmadığı bilinmektedir. Müstakil Grup milletvekilleri Meclis içinde kendi gruplarının kararına göre hareket edebilmekte ve oylarını buna göre verebilmekte idiler.

CHP yönetimi, Müstakil Grup'un görev ve yetkilerini de belirlemişti. Müstakil Grup'un görevi; devlet işlerinin iyi bir şekilde gerçekleştirilmesini sağlamak, Parti ve kurultayın kararlarını Meclis grubu kararına bağlı kalmadan murakabe etmektir.(Madde 128/a)

Müstakil grup, umumi heyetin alacağı karar ile bakanlar kuruluna soru sorabilir, açıklama talep edebilir ve Bakanlar kurulu için güvenoyu isteyebilirdi. Ayrıca grup üyeleri, herhangi bir meselenin Meclis'te görüşülmesini Hükûmet'ten talep edebilirdi. (Madde 128/b). Müstakil grup başkanı, Parti ve Hükûmetin başarısına katkı sağlar ve Hükûmet aleyhine bir icraata girişmemeye dikkat ederdi. (Madde 128/c)

¹³⁰²Büyük Kurultayın Tetkikine Sunulan Nizamname Projesi.(1939). (29.05.1939). Ankara; Ayın Tarihi.(1946). Sayı: 150. (Mayıs), 14.

Müstakil grup üyeleri Hükûmet'e üye olamazlardı. (Madde 129) Müstakil grup reis vekili, devlet ve Partinin resmi ve özel bütün yapılarında Meclis grup reis vekilleri ile aynı haklara sahipti. (Madde 130)¹³⁰³

1939 kurultayında belirlenmiş olan Müstakil Grup üyeleri ise şunlardır; Dr. Hüsamettin Ural (Ağrı Milletvekili), Atıf Akgüç (Bursa Milletvekili), Fazlı Güleç (Bursa Milletvekili), Emin Aslan Tokat (Denizli Milletvekili), Zeki Mesut Alsan (Diyarbakır Milletvekili), Aziz Akyürek (Erzurum Milletvekili), Nakiye Elgün (Erzurum Milletvekili), İzzet Arukan (Eskişehir Milletvekili), Ali Rana Tarhan (İstanbul Milletvekili), Ahmet Şükrü Esmer (İstanbul Milletvekili), Ziya Karamürsel (İstanbul Milletvekili), Şehime Yunus (İzmir Milletvekili) Ali Rıza Türel (Konya Milletvekili), Sadri Ertem (Kütahya Milletvekili), Emrullah Barkan (Malatya Milletvekili), Rıdvan Nafiz Ergüder (Manisa Milletvekili), Hüsnü Kitapçı (Muğla Milletvekili), Fuat Sirmen (Rize Milletvekili), Kemalettin Kamu (Rize Milletvekili), Abdurrahman Naci Demirağ (Sivas Milletvekili), Nazım Poroy (Tokat Milletvekili).¹³⁰⁴

5 Haziran 1939 tarihinde Müstakil Grup üyeleri bir idare heyeti belirlemişlerdi. Bu heyet şu isimlerden oluşmuştu: Müstakil Grup Reisi ve CHP Değişmez Genel Başkanı ve Milli Şef İsmet İnönü, Reis Vekili: Ali Rana Tarhan (İstanbul Milletvekili), Üye: Ali Rıza Türel (Konya Milletvekili), Üye: Hüsnü Kitapçı (Muğla Milletvekili), Üye: Fuad Sirmen (Rize Milletvekili).

Ali Tarhan, Müstakil Grup reis vekilliği görevini CHP'nin 1946 tarihli kongresinde Müstakil grup lağv edilene kadar sürdürmüştü. Müstakil Grup'un 1939 tarihinde belirlenen 21 üyesi ise 1943 yılına kadar çalışmalarını sürdürmüş, CHP'nin 6. Büyük Kurultayı'nda alınan karar ile grubun üye sayısı ve idare heyeti üyeleri değiştirilmişti. Bu tarihte yapılan düzenlemede Müstakil grup'un üye sayısının 21'den 35'e yükseltildiği görülmektedir.¹³⁰⁵ Bu isimler ise şunlardır;

¹³⁰³Bkz. CHP 1939 Parti Nizamnamesi: Madde; 103, 105, 125, 128 a/b/c.

¹³⁰⁴CHP.(1939). *Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları*.(29 Mayıs 1939-03 Haziran 1939). Ankara: Ulus Basımevi, 9.

¹³⁰⁵*Ulus Gazetesi*.(1943).“CHP Altıncı Büyük Kurultayında Parti Müstakil Grubu Raporu”. 12 Haziran.; Akandere, Osman.(1998). “TBMM’de Bir Denetleme ve Kontrol Organı Olarak Müstakil Grubun Yapısı ve İşlevi”.*Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Sayı: 3. 70 vd.

Rıfki Refik Pasin (Ağrı Milletvekili), Hıfzı Oğuz Bekata (Ankara Milletvekili), Ziya Yörük (Ankara Milletvekili), Tahsin Banguoğlu (Bingöl Milletvekili), Muhtar Ertan (Bitlis Milletvekili), Bülent Osma (Bitlis Milletvekili), Hıfzırrahman Raşit Öymen (Bolu Milletvekili), Sekip Engineri (Burdur Milletvekili) Selahattin Batu Çanakkale Milletvekili) Şükrü Sökmensüer (Erzincan Milletvekili), Zeki Soydemir (Erzurum Milletvekili), Necmi Osten (Giresun Milletvekili), Kazım Aydar (Isparta Milletvekili), Dr. Hayrullah Diker (İstanbul Milletvekili), Vehbi Sandal (İstanbul Milletvekili), Ali Rana Tarhan (İstanbul Milletvekili), Münir Bilsel (İzmir Milletvekili), Tezer Taşkıran (Kastamonu Milletvekili), Muhittin Taner (Kayseri Milletvekili), Fuat Çobanoğlu (Kırşehir Milletvekili). Şevket Turgut (Kırşehir Milletvekili), Refik Fenmen (Kocaeli Milletvekili), Ali Muzaffer Göker (Kütahya Milletvekili), Nasuhi Baydar (Malatya Milletvekili), Haldun Sarhan (Manisa Milletvekili), Feyzullah Uslu (Manisa Milletvekili), Dr.Kemali Beyazıt (Maraş Milletvekili), Lütii Ülkümen (Maraş Milletvekili), Sabiha Gökçül (Maraş Milletvekili), Süreyya Anamur (Trabzon Milletvekili), Esat Tekeli (Urfa Milletvekili), Suut Kemal Yetkin (Urfa Milletvekili), Yusuf Duygu Karslıoğlu (Yozgat Milletvekili), Şinasi Devrin (Zonguldak milletvekili), Hamit Pekcan (Kütahya Milletvekili).

Ali Rana Tarhan 1943 yılında yapılan düzenle ile Müstakil grup başkan vekilliği görevine devam ederken, İzmir Milletvekili Münir Bilsel ve Kütahya Milletvekili Ali Muzaffer Göker, Müstakil Grup idare heyeti üyeliklerine getirilmişlerdi. Grup bu görevini 1946 tarihli CHP Büyük Kurultayında lağvedilene kadar sürdürmüştür.¹³⁰⁶

CHP Parti nizamnamesi göz önünde bulundurulduğunda Müstakil Grup; Meclis içinde muhalefet görevini üstlenecek ve Hükûmeti denetleyecek bir yapı olarak kurulmuştu. Müstakil Grup fikri, bu haliyle değerlendirildiğinde Meclis ve Hükûmetin işleyişi açısından olumlu bir uygulama idi. Ancak Müstakil Grup'un tabii reisinin CHP'nin “değişmez” genel başkanı olması, grup milletvekillerinin CHP'nin doğal üyeleri olmaları ve Müstakil Grup'un sınırlarının bizzat Parti idaresi tarafından belirlenmiş olması, bu grubun amacına uygun bir yapı olup olmadığının tartışılmasına sebep olmuştu.

¹³⁰⁶CHP.(1946).*Büyük Kurultayının Olağanüstü Toplantısı Program- Tüzük Komisyonu Raporu*.(10.Mayıs.1946). Ankara, 5-6.

Ortaya çıkan manzara, Müstakil Grup'un CHP'nin izin verdiği ölçüde bir muhalefet ve denetleme mekanizması oluşturacağını göstermekte idi. Ali Fuat Başgil, Müstakil Grup'la ilgili olarak; oylamalarda Milletvekillerinin ellerinin tek bir hareketle inip kalktığını anlatmakta ve muhalefet görevini layıkıyla yerine getiremediğini yazmıştı. Müstakil Grup ile ilgili değerlendirmeler, grubun muhalefet ve denetim noktasında hiç kimseye gereken güveni vermediğini göstermektedir.

Yine İsmet İnönü, daha Cumhurbaşkanı olduğu ilk günlerde 6 Mart 1939 tarihinde İstanbul Üniversitesi'nde yaptığı bir konuşmasında halkçı bir idarenin tüm yönleri ile toplumsal hayata yerleştirileceğini vurgulayarak; “ Aziz vatandaşlarım, Halkçı bir idarenin bütün yüksek ve ileri teamülleri, siyasi hayatımızda mütemadiyen tahakkuk ettirilecektir. Milletin murakabesi, idare üzerinde hakiki ve fiili olmadıkça ve böyle olduğuna milletçe kanaat edilmedikçe, halk idaresi vardır denilemez.” diyerek demokrasi düşüncesinin devlet hayatına yerleştirileceği mesajlarını vermişti.¹³⁰⁷ Ancak, II. Dünya Harbi'nin başlaması ile birlikte zaruret haline gelen sıkıyönetim politikaları, demokrasi konusunda atılması gereken adımları sekteye uğratmıştı.

Bilindiği gibi II. Dünya Harbi yılları Türkiye için oldukça buhranlı geçmiş, ister istemez bir olağanüstü hal dönemi yaşanmıştı. Bu süreç, Türkiye savaşa girmeden, İsmet İnönü'nün takip ettiği dış politika tercihleriyle aşılmıştı. Ancak Türkiye, bu tercihler nedeniyle hem iç politikasında hem de dış politikasında ağır bedeller ödemek zorunda kalmıştı. Bu süreçte de dış politikada izlenen denge siyasetinin bir tezahürü olarak ülkede zaman zaman kişi hak ve hürriyetleri engellenmiş, mevcut siyasete ters düşen düşünceler ve düşünce sahipleri ise sık sık cezalandırılmıştı. Tek parti idaresi, dış politika gelişmelerinin etkisiyle zaman zaman çeşitli ideolojik grupların güçlenmesine göz yumarken, şartlar değiştiğinde bu grupları ağır yaptırımlarla tasfiye etmek zorunda kalmıştı. Türkçülük-Turancılık Davası ya da hükümetin Tan Gazetesi'ne yönelik takip ettiği politikalar bu konuda örnek olarak gösterilebilecek hadiselerdi. Yine dış politika ekseninde düşünülen ve bir zaruret olarak ortaya çıkan Varlık vergisi uygulaması, Milli Koruma Kanunu uygulaması, basın özgürlüğünün kısıtlanması ve son olarak uygulamaya sokulan Topraksız vatandaş, toprak sahibi yapacak reform

¹³⁰⁷ *Akşam Gazetesi*.(1939). 7 Mart.

çalışması; toplumdaki kimi kesimleri rahatsız etmiş, hem İsmet İnönü'nün şahsına hem de Tek Parti idaresine karşı büyük bir tepkinin ortaya çıkmasına sebep olmuştu. Söz konusu bu tepkiler, Türkiye’de çok partili siyasi hayata geçiş sürecinde en az dış politika gelişmeleri kadar önemli bir etken olmuştu. Bu hadiseler, sağ ve sol ideolojik grupların tek parti idaresine karşı cephe almasına sebep olmuş, ortaya çıkan tepkiler; demokrasiye geçiş sürecinde, CHP'ye muhalif kadroların işini kolaylaştırmıştı.

II. Dünya Harbi sonrasında Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı düşmanca bir politika takip etmeye başlaması, demokrasiye geçiş çalışmalarını bir zaruret haline getirmişti. İsmet İnönü, 1939 senesinde mesajını verdiği demokratik yönetim tarzını artık daha kuvvetli bir dille ifade etmeye başlamıştı. Nitekim 19 Mayıs 1945 tarihli konuşması bu konuda verilebilecek en önemli örnekti. İsmet İnönü, bu konuşmasında savaş döneminin yarattığı olumsuz şartlar giderildikten sonra, millet idaresinin demokrasi yolundaki gelişmesine devam edeceğini bildirmişti. İnönü bu konuda şunları söylemişti:

“Türk Milleti yeni bir çalışma devrine giriyor. İleri bir insan cemiyeti olmanın maddi şartlarını, hele manevi vasıtalarını mümkün olduğu kadar çabuk olarak tamamlamak için durmadan hamleler yapmak ödevindeyiz. Cemiyetimizin ana meselelerini çözmek için, harbin dar senelerinde gösterdiğimiz gayretleri arttırarak devam ettireceğiz.

Türk Gençleri!

Memleketimizin siyasi idaresi; Cumhuriyetle kurulan halk idaresinin her istikamette ilerlemeleri ve şartlarıyla, gelişmeğe devam edecektir. Harp zamanlarının ihtiyatlı tedbirlere lüzum gösteren darlıkları kalktıkça, memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir. En büyük demokrasi müessesemiz olan Büyük Millet Meclisi, ilk günden itibaren idareyi ele almış ve memleketi demokrasi yolunda mütemadiyen ilerletmiştir. Büyük Meclisin şimdiye kadar parlak bir surette ispat ettiği hakikat; halk idaresinin memleketi serbest düşüncelere ve hürriyet hayatına alıştırıp erişirmesi ve geçmişte olan otoriter idarelerden daha kuvvetli olarak vatanda anarşiyi ve sözü ayağa düşürmeyi kaldırması olmuştur. Büyük Meclis, az zaman içinde büyük inkılaplar geçirmiş bir memleketin, sarsıntılara uğramadan, daha ziyade ilerlemesini temin edecektir.

Harp yıllarında biz de, birçok memleketler gibi, fena hastalıklar geçirdik. Yabancı propagandaları ve yabancı fikirler bizde de yuvalar bulmak istidadını gösterdi. Harp zamanlarının haksız kazanç hırsları memlekete çok ıstırap çektirdi. Yabancı siyasetlerin inip çıkışları, bazı kimselerde kötü taklit hevesleri uyandırdı. Bütün bu fenalıklara karşı, Türk milleti kendi varlığını dikkat ve metanetle korumuştur. Harp kazançlarının kirleri ise, hiç bir suretle, idare ve iktidar başında bulunanlara bulaşmamıştır.

Türk Milleti, İkinci Cihan Harbinde siyasi ve manevi bakımdan, temiz ve başarılı bir imtihan geçirmiştir. Büyük Millet Meclisinin kudretli elinde olan millet idaresi, demokrasi yolunda olan gelişmesinde devam edecektir.”¹³⁰⁸

1 Kasım 1945 tarihinde TBMM'nin açılışı münasebetiyle yaptığı konuşmasında da bu konuya değinen İnönü, Meclis'in en ileri demokrasiyi gerçekleştirmiş milletlerden denetim anlamında geri kalan bir yönünün bulunmadığını; ancak hükümet partisi karşısında onu denetleyen bir muhalif partinin bulunmayışı yönünden bir eksikliği olduğunu söylemişti. İsmet İnönü, yeni partilerin kurulması noktasında da “Bizim tek eksikimiz, Hükümet Partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır. Bu yolda, memlekette geçmiş tecrübeler vardır. Hatta iktidarda bulunanlar tarafından teşvik olunarak teşebbüse girişilmiştir. İki defa memlekette çıkan tepkiler karşısında teşebbüsün muvaffak olmaması bir talihsizliktir. Memleketin ihtiyaçları sevgiyle, hürriyet ve demokrasi havasının tabii işlemesi sayesinde, başka siyasi partinin de kurulması mümkün olacaktır.” demişti.¹³⁰⁹ Ayrıca İnönü, 1947 yılında yapılması planlanan seçimlerin tek dereceli olmasını arzu ettiğini belirtmiş ve seçimlere katılacak partiler konusunda ise “ O zamana kadar bir karşı partinin kendiliğinden kurulabilip kurulamayacağını ve kurulursa bunun Meclis içinde mi, Meclis dışında mı ilk şeklini göstereceğini bilemeyiz. Şunu biliriz ki, bir siyasi kurul içinde prensipte ve yürütmede arkadaşlarına taraftar olmayanların hizip şeklinde çalışmalarından fazla, bunların, kanaatleri ve programları ile açıktan durum almaları, siyasi hayatımızın gelişmesi için daha doğru yol; milletin menfaati ve siyasi olgunluğu için daha yapıcı bir tutumdur. Siyasi kanaat

¹³⁰⁸İsmet İnönü.(2003). *Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1944-1950 (29.12.1944-28. 05. 1950)*. (Haz: İlhan Turan). Ankara: İnönü Vakfı Yayınları, 30 vd.;*Akşam Gazetesi*.(1945). 20 Mayıs.

¹³⁰⁹*TBMM Tutanak Dergisi*.(1945). Cilt: 20. DÖNEM: VII. TOPLANTI: 3. 1. Birleşim. 1 Kasım, 3 vd.

ayrılıklarından dolayı vatandaşlarımız arasında düşmanlık olmaması için bütün kuvvetimizle çalışacağız.” demişti.¹³¹⁰

İsmet İnönü'nün demokrasiye vurgu yaptığı konuşmalardan bir diğer konuşması ise 19 Mayıs 1947 tarihli konuşması idi. Bu tarihlerde Türkiye'de artık çok partili siyasi hayata geçiş başlamış ve DP Meclis içindeki yerini almıştı. İnönü bu konuşmasında demokrasi rejiminin güçlükleri aşara örnek bir hale gelmekte olduğunu söylemiş ve “Memleket idaresinde takip ettiğimiz demokrasi rejimi, güç merhaleleri muvaffakiyetle aşarak, feyizli safhalarına girmektedir. Şimdiye kadar geçirdiklerimiz ve belki de daha geçireceklerimiz, demokratik rejimin yeni feyizli inkişafında atlanması mukadder olan devirler sayılır. Demokrasinin her türlü gelişmeyi kanun içinde ve kanun yolunda yapması, ilk şarttır. Vatanimizde kanun hakimiyetinin en başta gelen ifadesi Büyük Millet Meclisinin mevcudiyeti olduğunu bilmek ise feyizli bir demokratik gelişmenin temelidir. Bir iki seneden beri memleketin gösterdiği gayret ve muhafaza ettiği huzur ve istikrar, demokratik rejim için büyük muvaffakiyet olmuştur.”¹³¹¹

3.2.1.3.Çok Partili Hayata Geçiş Sağlayan Kanuni Düzenlemeler

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün, çok partili siyasi hayata yeşil ışık yaktığı günlerde henüz yeni siyasi oluşumların kurulmasına engel teşkil eden kanunlar yürürlükteydi. Demokratik bir yönetimin sağlanabilmesi için ilk olarak bu kanunların değiştirilmesi gerekiyordu. Ortaya çıkış amacı farklı olsa da CHP içinde oluşan muhalefet tarafından bu değişikliklerin yapılması konusunda ilk ciddi girişimi 7 Haziran 1945 tarihli Dörtlülük karar önemli bir yer tutmaktadır.¹³¹² Zira Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan imzasıyla CHP Meclis Grubu Başkanlığına verilen Dörtlülük Kararı'nda kanunlardaki ve parti tüzüğündeki demokratik olmayan hükümlerin kaldırılması, Meclis'in, Hükümet üzerindeki denetim görevini yerine getirmesi ve seçimlerin serbestçe yapılması gibi esaslar

¹³¹⁰Aynı TBMM Tutanak Dergisi, 9.; Akşam Gazetesi.(1945).2 Kasım.

¹³¹¹Aynı Tarih.(1947). Sayı: 162.(Mayıs), 11 vd.; Ulus Gazetesi.(1947). 20 Mayıs.; Akşam Gazetesi.(1947). 20 Mayıs.

¹³¹²Bayar, Celal.(1969). *Başvekilim Adnan Menderes*. (Der. İsmet Bozdağ). İstanbul: Baha Matbaası, 30 vd.; Goloğlu, Mahmut.(2013). *Demokrasiye Geçiş, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi IV- 1946-1950*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 50 vd.; Ahmad, Feroz. (1994). *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*. (Çeviren: Ahmet Fethi). İstanbul: Hil Yayınları, 26.; Erer, Tekin.(1963). *Türkiye'de Parti Kavgaaları*. İstanbul: Yeni Matbaa, 73 vd.; Barutçu, Faik Ahmet.(1977). *Siyasi Anılar (1939- 1954)*. İstanbul: Milliyet Yayınları, 290 vd.

yer almıştı. Gerçi Takrir, gündeme geldiğinde büyük bir tepki toplamış olsa da CHP iktidarı; bu yolda yürümek ve demokrasinin önünü açmak amacıyla sözü edilen hususları hayata geçirmek için bir dizi düzenlemeler yapmıştı.

Demokratikleşme yönünden önemli adımlar CHP'nin 10 Mayıs 1946 tarihli olağanüstü kongresinde atılmıştı. Kongrede; seçimlerin bir sene öne çekilerek 1946 senesinde ve tek dereceli olarak yapılması, Milli Şef ve değişmez genel başkanlık uygulamasının değiştirilip parti başkanının dört yılda bir seçimle belirlenmesi, CHP içindeki müstakil grubun kapatılması gibi konular değerlendirilmişti.¹³¹³

İsmet İnönü, 10 Mayıs 1946 tarihli CHP olağanüstü kongresinde, Cemiyetler Kanunu'nda değişiklik yapılması gerektiğine dair görüşlerini dile getirmiş; CHP'nin sınıf mücadelesine karşı olduğunu ancak sınıf esası üzerine cemiyetlerin kurulmasına kanun yolu ile engel olunmayacağını söylemişti. İnönü, kurulmasına mani olunacak cemiyetler ile ilgili ise şunları söylemişti: “Bizim kanun yolu ile menetmeğe çalışacağımız cemiyet ve partiler, kökü dışarıda, yani yabancı aleti olan cemiyet ve partiler ve onlardan mülhem olanlardır. Bunun gibi dini siyasete alet eden cemiyet ve partilere de kanun yolu ile karşı koymakta devam edeceğiz.”

İsmet İnönü, CHP değişmez genel başkanlığı konusunda ise her genel seçim öncesi Kurultayın toplanarak parti genel başkanını seçmesi yönünde bir teklifte bulunmuş ve “Arkadaşlarımın bana muhabbetlerini bilirim. Ancak, bir büyük partinin çalışmasında, birinci derecede tesirli olan adamın, yine parti tarafından değiştirilmek imkanının, esas kaide olarak kabul edilmesinde gelecek için iyi bir teminat görüyorum. Halk idaresinde, herkesin, serbest oyların tesirinde bulunmasını, bir örnek olarak geleceğe devretmekten zevk alacağım.” diyerek parti içi demokrasiyi yerleştirme yolunda önemli bir adım atmıştı.¹³¹⁴

¹³¹³CHP.(1946). *Büyük Kurultayın Olağanüstü Toplantısı.(10 Mayıs 1946), Programda değiştirilen Hükümler. 4*

¹³¹⁴Uzun, Hakan.(2013). “Cumhuriyet Halk Partisi’nin 1946 Olağanüstü Kurultayı”. *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*. Cilt: XIII Sayı: 26. (Bahar), ss. 139-161, 143.; BCA., 490 01 218 860 1. Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı İsmet İnönü’nün Büyük Kurultayda Söylevi, 10 Mayıs 1946; CHP.(1946). *CHP Büyük Kurultayının Olağanüstü Toplantısı, Program-Tüzük Komisyonu Raporu, 5 vd.;Tanin Gazetesi.(1946). 12 Mayıs.;Ulus Gazetesi.(1946). 12 Mayıs.;Son Posta Gazetesi.(1946). 12 Mayıs.*

İsmet İnönü'nün CHP değişmez genel başkanı unvanının kaldırılması yönündeki talebi, şüphesiz dış politika gelişmeleri ile de yakından alakalı idi. Baskıcı rejimlerde görülen benzer uygulamalar, savaş sonrası dönemde yükselen batı tipi demokrasi anlayışı ile çeliştiğinden, batı bloğunda yer almak isteyen İsmet İnönü; bu uygulamanın kaldırılmasına karar vermişti.

Müstakil Grup, CHP olağanüstü kongresinde görüşülen bir diğer konu idi. İnönü, Meclis içi muhalefeti sağlamak için parti bünyesinde kurulmuş olan Müstakil Grup'un yeni siyasi partilerin kurulması ile birlikte faaliyetlerine ihtiyaç kalmadığını belirtmişti.¹³¹⁵

İsmet İnönü, kurultay konuşmasına seçimler bahsine değinerek başlamıştır. İnönü, seçimlerin 1947 senesinde gerçekleştirilmesini planladıklarını; ancak iç ve dış politikada ortaya çıkan zarureten dolayı memleket idaresinde gerekli olan değişiklikleri bir an evvel hayata geçirmenin zamanının geldiğini söylemişti. Ayrıca seçimlerin öne çekilmesinde, tek parti idaresine yönelik eleştirilerin de rolü olduğunu belirten İsmet İnönü; “ Bir seneden beri, memleket içinde, Büyük Millet Meclisi'ne göndermekte geciktığımız kanaatinde olanlar vardır. Hatta yeni partiler, seçime hemen girecek durumda olduklarını da söylemişlerdir. Zaten yeni seçim kanunu bir defa çıktıktan sonra artık Büyük Meclis, kendi temsil kudretinin zayıflığına kendisi hükmetmiş durumda kalacaktır.” diyerek seçimlerin öne çekilmesi gerektiğini ve Meclis'in de bu seçimden güçlenerek çıkacağını vurgulamıştı. İnönü, konuşmasının devamında başka ülkelerde, seçimleri protesto ederek ülkesini, yabancılara şikayet edenlerin olduğunu, bunun Türkiye'de olmayacağını da söylemişti. İnönü böyle düşünmesine ve yeni kurulan partilerin de seçim istediğini belirtmesine karşın, seçime karşı olup bu kararı eleştirenler de olmuştu.¹³¹⁶ İnönü'nün bu sözleri, seçimlerin öne çekilmesini eleştirenlerin tehditlerine de bir cevap niteliği taşıyordu.

CHP Olağanüstü Kongresi'nde atılan bu adımlar, demokratikleşme önünde engel olarak görülen çeşitli kanunların da değiştirilmesini sağlamıştı.

¹³¹⁵CHP.(1946). *Büyük Kurultayının Olağanüstü Toplantısı, Program-Tüzük Komisyonu Raporu*, 8.; CHP.(1946). *CHP Büyük Kurultayının 10 Mayıs 1946 Olağanüstü Toplantısına Sunulan CHP Müstakil Grubu Raporu ve Ekleri*. Ankara: TBMM Basımevi, IV.

¹³¹⁶*Ulus Gazetesi*.(1946). 11 Mayıs.; Demokrat Parti, 5 Haziran'da çıkan haberlere göre seçime girip girmeme yönündeki kararını henüz vermediğini belirtmişti. Bkz. *Akşam Gazetesi*.(1946). 5 Haziran.

3.2.1.3.1.Cemiyetler Kanunu'nda Yapılan Değişiklik

Türkiye'de yeni siyasi oluşumların kurulması sürecinde en önemli engel, Cemiyetler Kanunu idi. 14 Temmuz 1938 tarihli bu kanun yeni cemiyetlerin kurulmasını İçişleri Bakanlığı'nın müsaadesine bırakmıştı. Bununla birlikte sınıfsal yapıların kurulması da Cemiyetler Kanunu ile yasaklanmıştı. Böylece siyasi partilerin yanı sıra sendikaların da kurulması engellenmişti.

CHP'nin 10 Mayıs 1946 tarihli Olağanüstü Kongresi'nde İsmet İnönü, sınıf esasına dayalı cemiyetlerin kurulması konusunda kanun yolu ile engel olunmayacağını belirtmiş ve bu konu ile ilgili parti bünyesinde gerekli düzenlemeler yapılmıştı. Alınan kararın kanun yoluyla sağlanması için de Cemiyetler Kanunu'nda bazı maddelerin değiştirilmesi hakkındaki tasarı 5 Haziran 1946 tarihinde Meclis'e getirilmişti.¹³¹⁷ Kanun ile ilgili Meclis'te yapılan görüşmeler hararetli tartışmalara yol açmıştı. Özellikle 29. Madde, DP'li milletvekilleri tarafından şiddetli bir şekilde eleştirilmişti. DP adına söz alan Adnan Menderes, yapılan değişiklikleri memnuniyetle karşıladıklarını; ancak kanun düzenlemesinin 1901 tarihli Fransız Cemiyetler Kanunu'ndan ya da İkinci Meşrutiyet döneminin cemiyetler kanunundan daha geri bir özellik taşıdığını söylemişti. Ayrıca 29. maddenin ihtiva ettiği, idari amirlerin verecekleri yazılı emirle dernek toplantılarında Polis memurlarının bulunabileceklerine dair hükmün de demokrasiye uygun olmadığını savunmuş ve görüşmelerde bu maddenin tadil edilmesini istemişti.¹³¹⁸ Bu konuda yaşanan tartışmalar üzerine Yusuf Hikmet Bayur, 29. Madde'nin kanundan çıkarılması için bir önerge sunmuş; fakat görüşülen kanun maddeleri içinde bu madde bulunmadığı için oylamaya sunulmamıştı.¹³¹⁹

¹³¹⁷TBMM Tutanak Dergisi.(1946). Cilt: 24. DÖNEM: VII. TOPLANTI: 3. 59. Birleşim. 5 Haziran, 48-65.

¹³¹⁸TBMM Tutanak Dergisi.(1946). Cilt: 24. DÖNEM: VII. TOPLANTI: 3. 59. Birleşim. 5 Haziran,49 vd.

¹³¹⁹TBMM Tutanak Dergisi.(1946). Cilt: 24. DÖNEM: VII. TOPLANTI: 3. 59. Birleşim. 5 Haziran,50 vd.,65.; Akşam Gazetesi.(1946). 6 Haziran.;Ulus Gazetesi.(1946). 6 Haziran.

Cemiyetler Kanunu'nun bazı maddelerinin değiştirilmesi hakkındaki kanun, aynı tarihte Meclis tarafından kabul edilmiş¹³²⁰ ve 10 Haziran 1946 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmişti.¹³²¹

Muhalefetin itirazlarına rağmen yeni düzenleme ile birlikte Cemiyetler Kanunu'nda önemli değişiklikler ortaya çıkmıştı. Kurulacak derneklerin izin alma zorunluluğu ortadan kaldırılmış, kurulması yasak olan cemiyet türleri de azaltılmıştı. Ayrıca cemiyetlerin kuruluşu hususunda mülki amire tüzüklerini vermeleri yeterli sayılmıştı.¹³²²

3.2.1.3.2. Seçimlerin Tek Dereceli Yapılması Hakkında Yeni Düzenleme

CHP olağanüstü Kurultayında kararlaştırılan ve daha sonraki günlerde Meclis'e getirilen konulardan biri de seçimlerin tek dereceli yapılması ile ilgili yeni seçim kanunu tasarısı idi. Hükûmet tarafından Meclis'e sunulan kanun tasarısı 5 Haziran 1946'da görüşülmüş ve bu görüşmelerde DP düzenlemeye muhalif bir tavır sergilemişti.

DP adına Adnan Menderes, seçim kanununda yapılması planlanan değişiklikleri yeterli bulmadığını belirterek, seçim sandıklarında görev yapacak parti temsilcilerinin sandık kurullarına da üye olarak tutanakları imzalamaları gerektiğini söylemişti. Adnan Menderes bunlardan başka, oylamaların gizliliğine ve güvenliğine dikkat edilmesini, bunun için beş yüz kişiye bir sandık düşecek şekilde düzenleme yapılmasını ve muhtar seçimlerinin de milletvekili seçimlerinden öne alınmasını istemişti. Menderes, nispi temsil usulünün düşünülmemiş olmasını da eleştirmiş ve seçimlerde vatandaşın serbest bırakılması gerektiğini belirtmişti.

Adnan Menderes'in eleştirilerine CHP'li milletvekillerinden Tahsin Bekir Balta, sandık başındaki parti temsilcilerine, Adnan Menderes'in istediği yetkilerin verilmesi halinde bunların politik ihtiraslar doğurabileceğini söyleyerek talebin mahzurlarının neler olabileceğini sıralamıştı. Yine Şemsettin Sirer, nispi temsil sisteminin sınıflara ayrılmış

¹³²⁰ *TBMM Tutanak Dergisi*.(1946). Cilt: 24. DÖNEM: VII. TOPLANTI: 3. 59. Birleşim. 5 Haziran, 65

¹³²¹ *T. C. Resmi Gazete*.(1946). Sayı:4919.

¹³²² Dokuyan, age., 179.

toplumlarda bir çare olarak düşünüldüğünü ve Türkiye'de böyle bir sisteme gidilemeyeceğini söylemişti.

Kanun tasarısı görüşmeleri, oylamayla sona ermiş; oylamaya katılmayan 177 milletvekiline karşın, genel kurul salonunda bulunan 278 milletvekilinden 277'sinin oyları ile kanun değişikliği kabul edilmişti.¹³²³ 10 Haziran 1946 günlü oturumda da milletvekilliği genel seçimlerinin 21 Temmuz 1946 günü yapılması kabul edilmişti.¹³²⁴

3.2.1.3.3. Matbuat Kanunu'nda Yapılan Değişiklikler

Demokratik bir sistemin getirilmesi adına atılan adımlardan biri de 25 Temmuz 1931 tarihli Matbuat Kanununun yeniden gözden geçirilmesi idi. Konu, 13 Haziran 1946 tarihli Meclis oturumunda görüşmeye açılmış ve kanunun bazı maddelerinde değişiklik yapılması talep edilmişti. Hükümet, kendi üzerinde bulunan, memleket aleyhine neşriyat yapan yayınların geçici olarak kapatılması yetkisini, mahkemelere devretmişti.¹³²⁵ Tartışmalı geçen görüşmenin en hararetli safhası, kanunun 50. maddesinde yapılacak değişiklik ile ilgili olmuştu. DP adına konuşan Adnan Menderes, 50. madde ile ilgili teklif edilen değişikliğin 1325 tarihli Meşrutiyet matbuat kanunundan da çok geride kaldığını iddia etmişti. Ayrıca Avrupa ülkelerinde matbuat kanunu adında bir uygulamanın olmadığını ve basın ile ilgili suçların ceza kanunu çerçevesinde değerlendirildiğini söylemişti. Türk Ceza Kanunu'nda da basın suçları ile ilgili tanımların olduğuna dikkat çeken Menderes, mevcut durumda Matbuat Kanunu'nun gereksiz olduğunu ve kanunun tamamen kaldırılması gerektiğini belirterek; “Gerek matbuat kanununun ve gerekse diğer bazı kanunların artık cemiyetimizi tazyik eden ve milletimizin olgunluğuna nazaran geri bir zihniyetin mahsulü sayılacak mahiyetteki hükümleri bir hamlede ortadan kaldıralım.” demişti.¹³²⁶

¹³²³ TBMM Tutanak Dergisi.(1946). Cilt: 24. DÖNEM: VII. TOPLANTI: 3. 59. Birleşim. 5 Haziran, 39-48.; Goloğlu, *Demokrasiye Geçiş*, 51 vd.

¹³²⁴ Ülman, Haluk.(1957). "Seçim Sistemimiz ve Başlıca Siyasi Partilerimiz". *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. Cilt: XII. (Haziran), 45.

¹³²⁵ TBMM Tutanak Dergisi.(1946). Cilt: 24. DÖNEM: VII. TOPLANTI: 3. 64. Birleşim. 13 Haziran, 261-288, 262 vd.; T. C. Resmi Gazete.(1946).

¹³²⁶ TBMM Tutanak Dergisi.(1946). Cilt: 24. DÖNEM: VII. TOPLANTI: 3. 64. Birleşim. 13 Haziran, 269 vd.

Adnan Menderes'in Matbuat Kanunu hakkındaki bu eleştirilerine CHP'li milletvekilleri cevap vermişlerdi. Bu konuda konuşanlar, Basın Kanunu'nun gerekliliğinden bahsetmişlerdi. Basın Kanunu ile ilgili yapılacak değişiklik hakkında bilgi veren Adalet Bakanı Mümtaz Ökmen ise “Şimdi arkadaşlar, Hükûmet olarak bizim yaptığımız nedir? Bugün Hükûmet, matbuat kanunun 50. maddesiyle haiz olduğu büyük salahiyeti, bir kuvveti kendiliğinden tamamiyle bırakıyor ve bırakılmasını Meclis’e arz ediyor. Bu kuvvetin itimadı nefsin bir ifadesidir.”

Adalet Bakanı Ökmen'in bu konuşmasının ardından Meclis'te oylama yapılmış ve Matbuat Kanunu'nda değişiklik yapılmasına karar verilmişti.¹³²⁷

Matbuat Kanunu'nun 50. maddesi ve Ceza Kanunu hakkında yapılan değişikliklerin ardından gazete, kitap veya mecmualar aracılığı ile işlenen basın suçları hakkında da bir düzenleme yapılması ihtiyacı duyulmuştu. Mesele, 14 Haziran 1946 tarihinde Meclis'te görüşülmesinden sonra 7 Haziran 1946 tarihine kadar; gazete, kitap, mecmua veya 1881 sayılı Matbuat Kanununa aykırı davrananların matbuat yolu ile işlenen suçları affedilmişti.¹³²⁸

Matbuat Kanunu'nda 20 Eylül 1946 tarihinde yeni bir takım düzenlemelere gidilmişti. DP'nin olumsuz oy kullandığı değişiklik tasarısı¹³²⁹ 24 Eylül'de Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiş ve basın kuruluşlarına önemli bir rahatlama sağlamıştı. Söz konusu değişikliğe göre, gazete ve dergi çıkarmak için resmi izin alınması konusunda büyük kolaylık getirilmiş, basın kuruluşunun bulunduğu mahalde bulunan mülki amirin bilgilendirilmesi yeterli sayılmıştı.¹³³⁰

Matbuat Kanunu, Cemiyetler Kanunu ve Seçim Kanunu'nda yapılan değişikliklerle birlikte gündeme gelen bir başka konu da Türk Ceza Kanunu'nda yapılması gereken

¹³²⁷*TBMM Tutanak Dergisi*.(1946). Cilt: 24. DÖNEM: VII. TOPLANTI: 3. 64. Birleşim. 13 Haziran, 284 vd.;*Akşam Gazetesi*.(1946). 14 Haziran.

¹³²⁸*TBMM Tutanak Dergisi*.(1946). Cilt: 24. DÖNEM: VII. TOPLANTI: 3. 65. Birleşim. 14 Haziran, 232 vd.;*Akşam Gazetesi*.(1946). 15 Haziran.

¹³²⁹*TBMM Tutanak Dergisi*.(1946). Cilt: 1. DÖNEM: VIII. TOPLANTI: 1. 18. Birleşim. 20 Eylül, 433-441.;*Akşam Gazetesi*.(1946). 21 Eylül.

¹³³⁰*T. C. Resmi Gazete*.(1946). 24 Eylül. Sayı: 6416.

değişikliklerdi. Demokratik bir ortamın oluşturulması için Türk Ceza Kanunu'nda yer alan 141 ve 142. Maddelerin de günün şartlarına göre gözden geçirilmesi ve değiştirilmesi önem taşımakta idi.

Türk Ceza Kanununun 141 ve 142. maddelerinin değiştirilmesi hakkında Adalet Bakanlığınca hazırlanan ve Bakanlar Kurulunca 5 Haziran 1946 tarihinde TBMM'ye sunulan kanun tasarısının gerekçesinde "Cemiyetler Kanununun değiştirilmesi tasarısıyla muvazi olarak Ceza Kanununun bazı maddelerinin de değiştirilmesi zaruri görülmüştür. Sayın Cumhurbaşkanının Büyük Millet Meclisinin Yedinci Döneminin Üçüncü Toplantı yılını açarken verdikleri direktif dahilince Ceza Kanunumuza 1938 yılında yapılan değişiklikler neticesi konulan bazı maddelerin, memleketin güvenliğine, bünyesine ve ihtiyacına göre doğru ölçüler dahilinde iyileştirilmesi, partiler teşkiline karşı koyması ihtimali olan hükümlerin değiştirilmesi amacıyla" kanun tasarısı hazırlandığı ifade edilmişti.

Kanun tasarısı TBMM Adalet Komisyonuna havale edilmiş ve komisyon da 7 Haziran 1946'da hazırladığı raporunu TBMM Başkanlığına sunmuştu. Raporda tasarının; "partilerin kurulabilmesini kolaylaştırmak amacıyla Cemiyetler Kanununda yapılan değişikliklere muvazi olarak bir taraftan vatandaşların sınıf faydaları üzerine Parti kurumlarına mani hükümleri Ceza kanunundan kaldırırken diğer taraftan kökü dışarıda olan yabancı aleti cemiyet ve partilerin teşekkül ve memlekette faaliyetlerine engel olacak hükümleri sağlamak maksadıyla" tanzim edildiğine oybirliğiyle karar verildiğini ve maddelerin incelenmesinden sonra da bazı düzeltmeler yapılarak TBMM Başkanlığına sunulduğu vurgulanmıştı.

TBMM'nin 13 Haziran oturumunda görüşülen tasarı; Adalet komisyonundan geldiği şekliyle kabul edilmişti. Söz konusu değişikliğe göre ülke dahilinde bir sosyal sınıfın diğeri üzerinde tahakküm kurarak veya sosyal bir sınıfı ortadan kaldırmaya yönelik bir cemiyet oluşturmak ve yönetmek suç unsuru olarak tanımlanmıştı. Aynı şekilde kurulacak cemiyet marifetiyle memleket içinde teşekkül etmiş iktisadi veya içtimai nizamları devirmeye yönelik eylemin de suç oluşturduğu ve bu suçu işleyenlerin de iki yıldan beş yıla kadar ağır hapis cezasıyla cezalandırılacağı; eğer bu amaca ulaşmak için şiddet veya zor kullanılırsa verilecek cezanın beş yıldan on iki yıla kadar ağır hapis cezası olduğu hükme bağlanmıştı.

Ayrıca Cumhuriyetçiliğe aykırı veya milli hissiyatı sarsmağa veya zayıflatmağa yönelik cemiyetler oluşturanların bir yıldan üç yıla kadar ağır hapis ve bu cemiyetlere katılanların da altı aydan iki yıla kadar hapis cezasıyla cezalandırılacağı kararlaştırılmıştı. Aynı hükümler propaganda suçunu içeren 142. Madde için de geçerli idi.¹³³¹Yapılan düzenleme ile çok partili siyasi hayatın önündeki engellerden bir daha ortadan kaldırılırken; aynı zamanda hem devlet teşkilatı hem de siyasi kurumlar güvence altına alınmıştı.

3.2.1.3.4.Polis Vazife ve Salahiyetleri Kanunu'nda Yapılan Değişiklik

Mevcut kanuni düzenlemelerde yer alan anti-demokratik hükümler birer birer kaldırılmış ve son olarak da yaşanan olağanüstü durum nedeniyle uygulanan sıkıyönetim de son verilmişti. Bilindiği gibi TBMM'de sıkıyönetim, 23 Haziran 1947 tarihinden itibaren altı ay daha uzatılmasına karar verilmiş¹³³² Sıkıyönetimle ilgili bu uzatma kararından sonra başka bir tezkere gelmediğinden dolayı 22 Aralık 1947'den itibaren sıkıyönetim kaldırılmıştı.¹³³³Yürürlükte bulunan kanun, 1930'ların ihtiyaçlarına göre tanzim edilmiş bir düzenleme idi. 4 Temmuz 1934 tarihinde çıkartılmış olan kanunla ilgili önemli değişiklikler yapılması gündeme gelmişti. Gerçi, 1938'de gözden geçirilip yeniden düzenlenmişti. Ancak Polis Vazife ve Salahiyetleri Kanunuyla ilgili düzenleme, savaş rüzgarlarının estiği bir dönemde yapıldığı için Tek parti döneminin şartlarını oluşturan kanunlardan biri olarak değerlendirilmiş ve çok partili siyasi hayatın başlamasının ardından en çok eleştiri alan konuların başında gelmişti. Söz konusu kanun; polis teşkilatına, şahısların dokunulmazlığı üzerinde geniş yetkiler vermişti. Muhalefet, iktidarı bu kanun marifetiyle toplumu baskı altında tutmakla suçlamıştı.

DP, 1947 yılında söz konusu kanunun değiştirilmesi için bir girişimde bulunmuşsa da iktidar partisi olan CHP, bu talebe karşı çıkmıştı. Hükümet bu değişikliği herhangi bir partinin

¹³³¹*TBMM Tutanak Dergisi*.(1946). Cilt: 24. DÖNEM: VII. TOPLANTI: 3. 64. Birleşim. 13 Haziran, 261; *TBMM Tutanak Dergisi*.(1946). Cilt: 24. DÖNEM: VII. TOPLANTI: 3. 64. Birleşim. 13 Haziran 171 sayılı basma yazı: Türk CezA Kanununun 141 ve 142. maddelerinin değiştirilmesi hakkında kanun tasarısı ve Adalet Komisyonu raporu (1/616), 1-5.

¹³³²*TBMM Tutanak Dergisi*.(1946). Cilt: 5. DÖNEM: VIII. TOPLANTI: 1. 65. Birleşim. 28 Mayıs, 256.

¹³³³TBMM.(2012). *Türk Parlamento Tarihi VIII. Dönem (1946-1950) I*. Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 473.; Goloğlu, *Demokrasiye Geçiş*, 50 vd.; Ahmad ve Ahmad, *age.*, 39.; Esirci, Şükrü.(1967). *Menderes Diyor ki. Birinci Kitap (7 Ocak 1946- 14 Mayıs 1950)*. İstanbul: Demokrasi Yayınları, 60.

teklifine gerek olmadan yapmak istemiş ve 18 Şubat 1948'de TBMM'ye bir kanun tasarısı sunulmuştu.¹³³⁴

Kanun maddesinde değişiklik yapılmasına yönelik DPlilerin herhangi bir muhalefeti olmamıştı. Ancak CHP içinde iki isim kanunun 18. Maddesinin kaldırılmasına muhalefet etmişlerdi. Bu isimler, Nazım Poroy ve Galip Pekel'di. Galip Pekel; “Nizam bir kere bozuldu mu hangi hürriyeti bulabilirsiniz?” diyerek söz konusu maddenin kaldırılmasının memleket için zararlı olduğunu anlatmıştı. Ancak İçişleri Bakanı Münir Hüsrev Göle tasarı hakkında yaptığı konuşmasında 18. maddenin kaldırılmasının memleketin yararına olacağını ifade etmiş ve “...Galip Pekel, 18. maddenin kaldırılmasının zararlı olacağından bahsetti; hayır, zararlı olmayacaktır. Bir bakımdan çok hayırlı ve faydalı olacaktır. Yepyeni bir rejime girmiş ve hayli yol almış bulunuyoruz. Tahakkuk ettirmeğe mecbur olduğumuz birçok prensipler vardır. Bu 18. maddenin kaldırılması da bunlardan bir tanesini sağlama bakımından çok faydalıdır.” dedikten sonra kanun maddesi ile ilgili düzenleme oylamaya sunulmuş ve kabul edilmişti.¹³³⁵

Böylece Polis Vazife ve Salahiyetleri Kanunu'nun 18. maddesi 20 Şubat 1948 tarihinde kaldırılmış, bu düzenleme ile Türkiye'de demokratik bir idare tarzının oluşması için önemli bir adım atılmıştı.¹³³⁶

3.3.1946-1950 YILLARI ARASINDA KURULAN SİYASİ PARTİLER

3.3.1.Yeni Siyasi Partilerin Kuruluşu

3.3.1.1. Milli Kalkınma Partisi (1945-1957)

Çok partili hayata geçişle birlikte kurulan ilk muhalefet partisi idi. Dünyada olduğu gibi Türkiye’de de esmeye başlayan demokrasi rüzgarından sonra muhalefet partisi olarak ortaya çıkması beklenen parti, CHP içindeki muhalefetin oluşturacağı bir siyasi parti idi. Celal Bayar ve arkadaşları yeni bir parti kuracağına dair söylentiler dolaşırken Meclis dışından yeni bir parti

¹³³⁴ *TBMM Tutanak Dergisi*.(1946). Cilt: 10. DÖNEM: VIII. TOPLANTI: 2. 44. Birleşim. 18 Şubat, 224.

¹³³⁵ *TBMM Tutanak Dergisi*.(1946). Cilt: 10. DÖNEM: VIII. TOPLANTI: 2. 45. Birleşim. 20 Şubat, 272.

¹³³⁶ *TBMM Tutanak Dergisi*.(1946). Cilt: 10. DÖNEM: VIII. TOPLANTI: 2. 45. Birleşim. 20 Şubat, 106 sayılı basma yazı: Polis Vazife ve Salahiyet Kanununun 18. maddesinin kaldırılmasına dair kanun tasarısı ve Adalet ve içişleri Komisyonları raporları (1/310), 1 vd.; *Akşam Gazetesi*.(1948). 21 Şubat.

kurulmuştu. Kurucusu İstanbul'da ticaret ve sanayi alanında tanınmış iş adamlarından Mehmet Nuri Demirağ'dı. Parti, 18 Temmuz 1945 tarihinde kurulmuştu. Nuri Demirağ, "iktisadi ve sınai sahada kalkınmamış milletler, siyasi bütünlüklerini de sağlayamazlar" düşüncesinden hareketle Partiye "Milli Kalkınma Partisi" adını vermişti.¹³³⁷

Nuri Demirağ, 7 Temmuz 1945 tarihinden yeni bir parti kurmak maksadıyla İstanbul Valiliği'ne partisinin adını, siyasi ve içtimai hedeflerini açıklayan altı maddelik bir kuruluş dilekçesi vermişti. Demirağ dilekçesinde kurulacak partinin adının MKP olacağını belirtmiş ve partinin başka milletlerin ideolojilerinden etkilenmediğini belirttikten sonra hükûmeti devirmek veya iktidar mevkiine geçmek hırsıyla kurulmuş bir teşekkül olmadığını ifade etmişti. Partinin gayesini ise "mülkü millete mal etmek" olarak açıklamıştı.¹³³⁸ Ancak bu talep, cemiyetler kanununun 4. Maddesinde belirtildiği gibi dilekçeye parti tüzüğü eklenmediği gerekçesiyle geri çevrilmişti.¹³³⁹

Kuruluş dilekçesinin verildiği gün Partinin kuruluş gerekçesi hakkında basına da bilgi veren Demirağ; anayasanın belirlediği on beş gün içinde resmi bir cevap beklediğini ve olumlu bir cevap verilmesi halinde derhal faaliyete geçeceğini belirtmişti. Tek amacının memleketin menfaatleri olduğunu söyleyen Demirağ; "Teşebbüsüm kuvveden fiile çıkarsa bunlar cemiyet hayatında da benim için birer umde olacaktı" demişti.

Nuri Demirağ'ın aynı demecinde, memleketteki yolsuzlukla mücadele davasına ilginç bir çözüm önerisinde bulunmuş ve "Bütün bu yolsuzluklarla mücadele için çok sert kanuni müeyyideler ihdası kanaatindeyim. Mesela suistimal yapan bir kimseyi harekenin kasıt ve niyetine göre ölüm cezasına kadar çarptırmalıdır. Bunun için de 'iki ayaklı fare kapanı' diye isim verdiğim bir nevi alet icat ettim. Memleket menfaatlerine ihanet edenler bu aletin içerisinde tıpkı bir fare gibi can verirlerse, o zaman bütün bu yolsuzlukların bir kısmının önü alınmış olacaktır" diyerek kendine özgü bir takım önlemler de sıralamıştı.¹³⁴⁰

¹³³⁷ Deliorman, M. Necmettin.(1957). *Nuri Demirağ'ın Hayat ve Mücadeleleri*. İstanbul: Nu. D. Matbaası, 69.

¹³³⁸ *Tan Gazetesi*.(1945). 8 Temmuz.; *Cumhuriyet Gazetesi*.(1945). 8 Temmuz.; *Akşam Gazetesi*.(1945). 8 Temmuz.

¹³³⁹ *Vatan Gazetesi*.(1945). 10 Temmuz.; *Cumhuriyet Gazetesi*.(1945). 10 Temmuz.

¹³⁴⁰ *Tan Gazetesi*.(1945). 8 Temmuz.

Nuri Demirağ MKP'nin amaç ve hedefleri ise; halka hizmetin süratli bir şekilde gerçekleştirilmesi, görevini layıkıyla yapmayanların şiddetli bir şekilde cezalandırılması, serbest ticaretin sağlanması, mecburi askerliğin kalkması, ziraat işlerinin verimli hale getirilmesi, ABD ve İngiltere gibi devletlerin dahili ve harici sistemlerine benzeyen ancak Türk an'anesine uygun siyasi, idari ve iktisadi bir siyasetin takip edilmesi gibi umdelerle açıklamıştı.¹³⁴¹

Nuri Demirağ, partisinin ahlaki değerlerini de açıklamış, Yeşilköy'de kendine ait Gök Okulu'nda uygulanan ve Altı Kanat adıyla anılan prensiplerden hareketle parti mensuplarının işretten, kumardan, iffetsizlikten, eğrilikten, tembellikten, zulümkarlıktan sakınmak mecburiyetinde olduklarını vurgulamıştı.¹³⁴²

Aziz Nesin, Nuri Demirağ ve MKP'ye mizahi bir üslupla yaklaşmıştı. Nesin, Tan Gazetesi'ndeki "Hafta İçinden Şakalar" isimli köşesinde, "Müstakbel Parti Lideri ile Bir Röportaj" başlıklı yazısı ile meseleye değinmişti.

Aziz Nesin, Müstakbel MKP Lideri Nuri Demirağ ile Yeşilköy'deki "metruk" uçak fabrikasında bir röportaj yaptığını ve kendisini daha önce hiç görmediği bir aletin başında çalışırken bulduğunu söylemişti. Nesin, Demirağ'ın "İki ayaklı fare kapanı" adını verdiği ve yolsuzluk yapanları idam etmek için kullanacağını söylediği sistem ile alay etmişti. Ayrıca Demirağ'ı, yaptığı açıklamalar, parti programının belirsizliği ve partisinin ismi gibi konularda yine Demirağ'ın ağzından hicvetmişti.¹³⁴³

Mümtaz Faik Fenik de Ulus Gazetesi'nde "Milli Kalkınma Partisi değil Kitabı Mukaddes Partisi" başlığı ile yazmış olduğu yazıda, Nuri Demirağ'ın parti kurma girişimini eleştirmişti. Fenik, Nuri Demirağ'ın "adama göre iş değil, işe göre adam lazım" prensibine gönderme yaparak, kurulacak yeni partinin Nuri Demirağ tarafından kurulmaması gerektiğini söylemiş ve "Nuri Demirağ Milli Kalkınma adlı bir parti kurmağa kalktıysa senin bu telaşın neye? Ben telaş etmiyorum, asla!.. Nuri Demirağ prensipleri arasında adama göre iş değil, işe göre

¹³⁴¹Tan Gazetesi.(1945). 8 Temmuz.;Cumhuriyet Gazetesi.(1945). 8 Temmuz.

¹³⁴²Cumhuriyet Gazetesi.(1945). 8 Temmuz, 3.

¹³⁴³Nesin Aziz.(1945)."Müstakbel Parti Lideri ile Bir Röportaj". Tan Gazetesi. 15 Temmuz.

adam lazım demişti. Onun için kalemi elime aldım. Çünkü yazı yazmak bana göre bir iştir. Nuri Demirağ'ın işe göre adam prensibini de takdirle tatbik edersek o zaman partiyi her halde Nuri Demirağ'dan başkası kurmağa kalkmalıdır. Bakınız ben fabrika işleriyle, ticaret işleriyle uğraşıyor, taahhütlere girişiyor muyum?" demişti. ¹³⁴⁴

Partinin isminin başına milli kelimesinin konulması da manidar bulunmuş ve mercek altına alınmıştı. Partinin ismi, Bakanlar Kurulu tarafından incelenmiş ve sonuçta 5 Eylül 1945 tarihinde İsmet İnönü'nün emriyle kullanılmasına izin verilmişti. ¹³⁴⁵

Kuruluş belgesinde Partinin genel merkezi Nuri Demirağ'ın Paşalimanı'ndaki Kanarya Köşkü, hizmet binası olarak da Beşiktaş'taki uçak fabrikası idi. ¹³⁴⁶ MKP'nin merkezi olarak Nuri Demirağ'ın İstanbul Paşalimanı'ndaki köşkü seçilmişti. Ayrıca parti faaliyetleri için Nuri Demirağ'ın uçak fabrikası kullanılmış olup Partinin kurucularından Hüseyin Avni Ulaş, "Mes'uliyet" adında bir gazete imtiyazı almak için müracaatta bulunmuştu. ¹³⁴⁷

Partinin diğer kurucu isimleri ise Hüseyin Avni Ulaş ¹³⁴⁸ ve Cevat Rifat Atilhan ¹³⁴⁹ idi. Parti üyeleri ise, Lütfü Bornovalı, Abdurrahman Şakar, Ziya Ok, Bekir Doğaç, Kemal Kaçar ve İzzet Mühürdaroğlu idi. ¹³⁵⁰

Nuri Demirağ, 24 Temmuz 1945'te parti kuruluşu ile ilgili eksik evrakı tamamlayarak müracaatını tekrarlamıştı. ¹³⁵¹ İstanbul Valiliğine gönderilen dilekçe; yapılan ilk incelemeden sonra tüzükte "Ayan Meclisi kurulması", "kuvvetler birliği ilkesinin reddi", "cumhurbaşkanının doğrudan doğruya halk tarafından seçilmesi" gibi mevcut anayasaya

¹³⁴⁴Fenik, Mümtaz Faik.(1945). "Milli Kalkınma Partisi Değil Kitabı Mukaddes Partisi". *Ulus Gazetesi*. 9 Temmuz.

¹³⁴⁵Milli Kalkınma Partisi'nin bu isimle kuruluşuna Bakanlar Kurulu tarafından 5 Eylül 1945 tarihinde müsaade edilmiştir. Bkz. *Vatan Gazetesi*.(1945). 6 Eylül.; Çufalı, Mustafa.(2004). *Türkiye'de Demokrasiye Geçiş Dönemi (1945-1950)*. Ankara: Babil Yayıncılık, 53.

¹³⁴⁶Avşar, B. Zakir-Kaya, Emre Elif.(2012). "Çok Partili Hayata Geçiş Sonrasında İlk Muhalefet Partisi: Milli Kalkınma Partisi". *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. Cilt: 13. Sayı: 2. ss. 113-132, 118.

¹³⁴⁷*Vatan Gazetesi*.(1945). 8 Eylül.

¹³⁴⁸Bkz. Dervişoğlu, M. Fatih. (2011). *M. Nuri Demirağ. Türkiye'nin Havacılık Efsanesi*. (4. Basım). İstanbul: Ötüken Neşriyat, 161 vd.

¹³⁴⁹Dervişoğlu, age., 163 vd.

¹³⁵⁰Ağaoğlu, Samet.(1972). *Demokrat Partinin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri*. İstanbul: Baha Yayınları, 45 vd.

¹³⁵¹*Cumhuriyet Gazetesi*.(1945). 25 Temmuz, 3.

aykırı hükümler bulunduğu ve bu şekliyle kabulüne imkan olmadığı gerekçesiyle İçişleri Bakanlığına gönderilmişti.¹³⁵²

İçişleri Bakanlığı dilekçede şekil yönünden bazı değişiklikler yapılmasını istemiş¹³⁵³ Parti kurucuları da Bakanlığın yerine getirilmesini istediği değişiklikleri yaptıktan sonra¹³⁵⁴ 5 Eylül 1945'te Başbakan Şükrü Saraçoğlu MKP'nin kurulmasına izin verildiğini açıklamıştı.¹³⁵⁵ Geriye alınması gereken bir karar kalmıştı. Zira Cemiyetler Kanununa göre partinin isminde yer alan "Milli" kelimesinin geçerli olabilmesi için Bakanlar Kurulu kararı gerekiyordu. Bakanlar Kurulu da 22 Eylül 1945'te bu izni vermiş ve uzun bir aradan sonra Türk siyasi hayatında CHP'nin dışında başka bir siyasi parti faaliyete geçmişti.

MKP genel yönetim kurulu da Ekim ayında oluşturulmuş ve Nuri Demirağ genel başkanlığa, H. Avni Ulaş genel sekreterliğe seçilmiş, İzzet Mühürdaroğlu ve Baki Adlı ise yönetim kurulunda yer almışlardı.¹³⁵⁶

MKP'nin bir numaralı kurucu ismi olan Nuri Demirağ, siyasete yeni atılmış idi. İş hayatına müteahhit olarak başlayan Demirağ; daha sonra madencilik ve sanayiye yönelmiş, servet sahibi bir iş adamı idi. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren uçak sanayii ile ilgilenen Demirağ, Yeşilköy'de uçuş eğitimi yapan bir okul ve Beşiktaş'ta da bir uçak atölyesi kurmuştu.¹³⁵⁷

Nuri Demirağ, ticaret hayatında önemli engellerle karşılaşmış, bu yüzden dönemin devlet adamları ile ilişkileri de bozulmuştu. Nitekim iktidarla ilişkilerini istenen seviyede tutamayınca uçak fabrikası kapatılmış, Boğaz'da Ahırkapı-Salacak arasında yapmayı planladığı asma köprünün "Boğaz'ın görüntüsünü bozacağı" gerekçesiyle engellenmesi yine İstanbul'da yaptırmayı planladığı büyük bir hastane(Mesude Demirağ) ve Demiryolu

¹³⁵² *Cumhuriyet Gazetesi*.(1945). 31 Temmuz, 2.

¹³⁵³ *Cumhuriyet Gazetesi*.(1945). 7 Ağustos, 2.

¹³⁵⁴ *Cumhuriyet Gazetesi*.(1945). 15 Ağustos, 2.

¹³⁵⁵ Dervişoğlu, age., 153 vd.

¹³⁵⁶ *Cumhuriyet Gazetesi*.(1945). 27 Ekim, 3.

¹³⁵⁷ Özacın, Orhan.(2002). "Siyaset Tarihimizde Milli Kalkınma Partisi". *İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*. Yıl: 1. Sayı: 2. ss.205-233, 210.

projelerinin de bürokratik engellere takılması kaçınılmaz olmuş ve iş hayatında istediği sonuçları alamamıştı.¹³⁵⁸

Nuri Demirağ'ın iktidarla yaşadığı sıkıntılar noktasında kişiliği ve düşünceleri etkili olmuştu. Kurduğu uçak fabrikasında üretilen uçakların Türk Hava Kurumunca sipariş edilmesi ve akabinde THK'nin uçak siparişlerini "şartlara uygun olmadığı" gerekçesiyle 1943'te iptal etmesi, yıllarca süren bir mahkeme sürecini beraberinde getirmiş bu da iktidarı kızdırmıştı.¹³⁵⁹ Demirağ'a yönelik bu girişimin nedeni farklı yorumlanmış, kimileri Türkçü ve milliyetçi bir kimliğe sahip olmasından dolayı kara listeye alındığını¹³⁶⁰, kimileri ise Nuri Demirağ'ın şahsına yönelik engellemelerin ABD kaynaklı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Zira Türkiye'nin uçak sanayine sahip olmasını istemeyen ve Demirağ'ın havacılık alanındaki faaliyetlerini yakın takibe alan ABD'yi harekete geçirmiş, yapılan baskıların faturası da Demirağ'a çıkartılmıştı.¹³⁶¹

THK ile arasında yaşanan hukuki süreci kaybeden Demirağ; başta Cumhurbaşkanı İsmet İnönü olmak üzere bütün Hükûmet üyelerine yazdığı mektuplarla yapılan yanlışlığın düzeltilmesini talep etmiş, ancak başarılı olamamıştı.¹³⁶²

Demirağ, bu olumsuz gelişmeler karşısında siyasete atılmış ve kendine has bir üslûp ile parti programını hazırlamıştı. Demirağ; devletçiliği ve komünizmi şiddetle reddetmekte ve ülkenin kalkınması için yegane çaresinin liberal bir ekonomik sistem olduğunu düşünmekte idi.¹³⁶³

¹³⁵⁸Yatırım ve hayata geçirmek istediği projeler için bkz. İnçeoğlu, Semih.(1996). "Türkiye'nin İlk Uçak Fabrikasını Kuran Adam Nuri Demirağ". *Aksiyon*. (15-21 Haziran). ss. 24-29.

¹³⁵⁹Deliorman, *age.*, 32 vd.; Şakir, Ziya.(1947). *Nuri Demirağ Kimdir?*. İstanbul: Kenan Matbaası, 118 vd.

¹³⁶⁰Şakir, *age.*, 134 vd.; Deliorman, *age.*, 33 vd.

¹³⁶¹Tuna, Ender.(2010). *Türkiye İktisadi Kalkınma Sürecinde Girişimci Örneği: Nuri Demirağ*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 58 vd.

¹³⁶²Demirağ'ın İnönü'ye ve Fevzi Çakmak'a yazdığı yazı ve mektuplar için bkz. Deliorman, *age.*, 34 vd.; Şakir, *age.*, 143 vd.; Demirağ, Nuri.(1949).*C.H.P. İ. İnönü'ye Açık Mektup*. İstanbul: İktisadi Yürüyüş Matbaası, 1-18.; Demirağ, Nuri.(1950).*C.H.P Genel Başkanı İ. İnönü'ye 2. Açık Mektup*. İstanbul: Berksoy Matbaası, 1-2.2

¹³⁶³Deliorman, *age.*, 69, 80 vd.; Müjdecı, Mustafa.(2005). "Türk Basınında Milli Kalkınma Partisi". EKEV Akademi Dergisi, Sayı: 25 İnternet Adresi: <http://www.nuridemirag.com/belgeler>, 8 vd.

Nuri Demirağ tarafından kurulan MKP, 27 Ekim 1945'te Beşiktaş'taki tayyare fabrikasında törenle açılmıştı. Törene, Vali ve Belediye Başkanı olan Lütfi Kırdar, CHP adına Faruk Dereli, parti mensupları ve gazeteciler katılmıştı. İstiklal Marşı ile başlayan törende MKP mensuplarınca yapılan konuşmalarda; CHP özellikle de devletçilik politikaları eleştirilmişti.¹³⁶⁴

Açılış töreninde Nuri Demirağ, genel başkan sıfatıyla yaptığı konuşmada ülkenin artık eskiden olduğu gibi tek parti ile yönetilemeyeceğini belirtmişti. Hükûmetin takip ettiği devletçilik politikalarından da daha fazla iş ve adalet beklenemeyeceğini, demokrasinin ise “azı ve yavaşı değil, çoğu, çabuğu ve iyiyi amir” olduğunu söylemişti.¹³⁶⁵ Demirağ, bu ilkeleri kendisinin geçmişte bizzat uyguladığını ve iyi sonuçlar aldığı için gençliğe de uyguladığını, onları ahlaklı ve çalışkan olarak yetiştirdiğini belirtmiş, parti yöneticilerinin de idealist ruhlu, realist kişilerden oluşacağını ilave etmişti. Demirağ, geçmişte ülke için yaptığı tüm girişimlerin devletçilik uğruna baltalandığını, bundan böyle çeşitli ıztırap, felaket ve haksızlıkları önlemek amacıyla MKP'yi kurduğunu açıklamıştı.¹³⁶⁶

Nuri Demirağ'ın konuşmasının ardından Hüseyin Avni Ulaş da söz almış, CHP iktidarının bu kadar ağır milli yükü yalnız başına kaldıramayacağını, son zamanlardaki olaylardan da bunun daha iyi anlaşıldığını belirtmiş ve “Halk Partisi artık devrini ikmale başlamıştır” demişti. Davetlilere parti programını da izah eden Hüseyin Avni Ulaş, bunun bir doktrin olduğunu ileri sürmüştü ve bu doktrinin prensiplerini tahakkuk ettirmek için neler yapacaklarını anlatmıştı. Bazı müşahedelerini vurgulayan Ulaş; Yerli Malları vesaire gibi müesseseler kurulduğunu, fakat uygulamada yanlış bir yol tutulduğu için bir çoklarının milyoner olduğunu, bunları teker teker ayıklayacaklarını ve onları ebediyen kara listeye alacaklarını söylemişti. Türk dili üzerinde oynanan oyunlara da değinmiş ve bu meseleyi de çözeceklerini beliren Ulaş, Türk gençliğe de hitap ederek sözü İsmet İnönü'ye getirmiş ve cihan badiresinden memleketi kurtarmakla gösterdiği dirayetini takdir ettiğini, 25 yıldan beri muhalif olarak tanınan ve bugün de muhalif partiden birinin bu takdirleri karşısında İnönü'nün hayatında en büyük şerefi bulacağını söylemişti. Son olarak da İsmet İnönü'nün

¹³⁶⁴Müjdeci, agm., 11 vd.

¹³⁶⁵*Cumhuriyet Gazetesi*.(1945). 28 Ekim.

¹³⁶⁶Tunaya, Tarık Zafer.(1952). *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952*. İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları, 640 vd.

Halk Partisi'nin başından çekilerek bi-teraf bir duruma gelmesi ve kendilerini de himaye etmesi lazım geldiğini ilave etmişti.¹³⁶⁷

MKP'nin açılış törenine basın ilgi göstermişti. Partiyi tasvip edenler olduğu gibi söylemlerini gerçekçi bulmayan çevreler de vardı. Nitekim 28 Ekim 1945 tarihli Tan Gazetesi'nde H.Z. imzasıyla "Milli Kalkınma Partisi Dün Faaliyete Geçti" başlıklı bir yazı yayınlanmış ve MKP'yi dikkate almadığını göstermek için hicvetmişti.

Yazıda, MKP'nin ismi alaya alınmış ve "Milli Korunma Partisi" olarak verilmiş, partinin açılış daveti, "sünnet düğünü"ne benzetilmişti. Ayrıca Nuri Demirağ'ın, parti toplantısında yaptığı konuşmasında CHP'ye muhalif olduklarını söyledikten sonra iç ve dış politikada CHP'nin politikalarına uygun hareket edeceklerini söylemesi bir tutarsızlık olarak sergilenmiş ve "Kim dermiş ki, Türkiye'de tek parti var, al sana Milli Korunma "pardon" Kalkınma Partisi de kuruldu. Gürül gürül demokrasi faaliyetine geçtiler. Kırk bir kere maşallah. Dün Kalkınma Partisinin isim günü müydü, yoksa sünnet düğünü müydü? ...Cümle kapıdan sonra adım başına konmuş hoparlörler, zeveban haline gelmiş cümleleri mütemadiyen etrafa yayıyor. Bu arada masaya indirilen yumruk seslerine karışan şu kırık dökük cümleleri defterime not etmeden geçemedim. 'Bizim ne solumuz bellidir ne de sağımız..' ... 'Biz öyle muhaliflerdeniz ki...' Hoparlör yine hırlamağa başlıyor, zapt edebilirsiniz et: 'Ne dış politikada Halk Partisine aykırı hareket edecek. Ve ne de...' 'Yine hoparlör gürültüleri... 'Ve ne de iç politikada'... 'İşte biz böyle bir partiyiz...' denilerek MKP'nin tutarsız bir siyasi zeminde siyaset yapacağını ve inandırıcı olmadığını vurgulanmıştı.¹³⁶⁸

Partinin kuruluşundan kısa bir süre başlayan parti içi anlaşmazlıklar nedeniyle siyasi faaliyetlerinde pek ses getirememiş; kuruluşundan bir ay sonra Hüseyin Avni Ulaş partiden ayrılmıştı. Aralarında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası geleneğini takip edip etmeme konusunda yaşanan fikir ayrılığı nedeniyle Hüseyin Avni Ulaş'ın ayrılması, partinin kan kaybetmesine neden olmuş, teşkilatlanma uzun bir süreci almıştı.¹³⁶⁹

¹³⁶⁷Müjdecı, agm., 10.

¹³⁶⁸H.Z.(1945). "Milli Kalkınma Partisi Dün Faaliyete Geçti". *Tan Gazetesi*. 28 Ekim.

¹³⁶⁹Dervişoğlu, age., 170 vd.; Müjdecı, agm., 11.

MKP, pek başarılı olamasa da ülke genelinde teşkilatlanmaya hız vermişti. Partinin kurucularından Cevat Rifat Atilhan, Buca Şubesi'nin açılışı münasebetiyle yaptığı konuşmada Bornova, Menemen, Bergama, Dikili, Akhisar, Cumaovası, Kuşadası ve Tire'nin de içinde bulunduğu yaklaşık 150 merkezde şube açılacağını belirtmişti.¹³⁷⁰ Ancak 1946 Mayıs'ında teşkilat sayısı; İstanbul'da 14, Anadolu'da ise 100 civarında kalmıştı. Parti, Karadeniz'de de örgütlenmiş sadece Giresun'da kayıtlı üye sayısının 15.000'e ulaştığı iddia edilmişti.¹³⁷¹

MKP, ülke genelinde teşkilatlanmasını tamamlamaya çalıştığı bir dönemde ve yaklaşan mahalli seçimler arifesinde ciddi bir çalkalanma yaşamış, uzun süre bu çalkantının etkisinden kurtulamamıştı. Zira Mart 1946'dan itibaren Parti genel yönetiminde Nuri Demirağ ve genel başkan vekili Cevat Rifat Atilhan arasında sürtüşmeler yaşanmaya başlamış, bu da Partiye yansımıştı.

MKP kurucularından ve genel başkan vekili bulunan Atilhan, gazetelere gönderdiği mektupta Nuri Demirağ'ın baskıcı, keyfi idaresi ve bilgisizliği yüzünden partinin güçsüzleştiğini, önemli kişilerin üyelik başvurularının Demirağ tarafından reddedildiğini, Ebedi Şef'e karşı saygısızlıklarda bulunduğunu belirterek Demirağ'ın 3 Mart 1946 tarihli ve 2 numaralı Haysiyet Divanı kararı ile azledildiğini açıklamıştı. Diğer taraftan harekete geçen MKP genel yönetim kurulu da gazetelere birer mektup göndererek, yönetim kurulunun parti ilkelerine olduğu kadar Nuri Demirağ'a da bağlı olduğu açıklanmış ve Partinin nüfuzunu sarstıkları ve yalan beyanda bulunduklarından dolayı C. Rifat Atilhan ile Yaşar Çimen ve Zekai Dikin'in Partiden çıkarıldıkları belirtilmişti.¹³⁷²

MKP, bu çalkantılı günlerden sonra dikkatini seçimlere yönelmiş ve sonuçları ne olursa olsun öne çekilen ilk mahalli seçimlere girme kararı almıştı. DPnin katılmayacağını

¹³⁷⁰ *Cumhuriyet Gazetesi*.(1945). 27 Eylül, 2.

¹³⁷¹ Özacın, agm., 212 vd.; *Cumhuriyet Gazetesi*.(1946). 16 Mayıs.; 19 Mayıs.; 6-7 ve 11 Temmuz.

¹³⁷² MKP kurucularından ve genel başkan vekili bulunan Atilhan, gazetelere gönderdiği mektupta Nuri Demirağ'ın baskıcı, keyfi idaresi ve bilgisizliği yüzünden partinin güçsüzleştiğini, önemli kişilerin üyelik başvurularının Demirağ tarafından reddedildiğini belirterek Demirağ'ın 3 Mart 1946 tarihli Haysiyet Divanı kararı ile azledildiğini açıklamıştı. Diğer taraftan harekete geçen MKP genel yönetim kurulu da gazetelere birer mektup göndererek, yönetim kurulunun parti ilkelerine olduğu kadar Nuri Demirağ'a da bağlı olduğu açıklanmış ve Partinin nüfuzunu sarstıkları için C. Rifat Atilhan ile Yaşar Çimen ve Zekai Dikin'in Partiden çıkarıldıkları belirtilmişti. Bkz. *Cumhuriyet Gazetesi*.(1946). 22 Mart.

açıkladığı¹³⁷³ 26 Mayıs 1946 Belediye seçimlerine girmelerinin amacı ise seçmenlerin demokratik haklarını engelleyen mevzuatın varlığına rağmen muhalefetin iyi niyetini göstermek idi.

MKP, belediye seçimlerinde İstanbul, İzmir, Adana, Urfa, Hatay ve Çanakkale’de aday göstermiş ve seçim öncesi başarılı bir propaganda dönemi geçirmişti.

Nuri Demirağ MKP’nin propaganda faaliyetleri için seçim gezilerine uçakla gitmek için izin istemiş; ancak bu isteği Hükûmetçe reddedildiği için kara nakil vasıtaları ile İzmir ve Bergama’ya seçim gezisi yapmıştı. Demirağ, her gittiği yerde yaptığı seçim propagandasında Hükûmetin devletçilik politikasına çatmış, mevcut basın kanununu eleştirmiş ve MKP’nin politikaları hakkında bilgi vermişti. Halkın, gençliğin ve köylünün partisi olduğu söylenen MKP’nin propagandasını yoğunlaştırdığı yer ise İstanbul idi.¹³⁷⁴

MKP, İstanbul’daki seçim faaliyetleri için yarım milyona yakın çeşitli cinsten afiş ve beyannameler bastırmıştı.¹³⁷⁵ MKP’nin İstanbul’daki en ilginç seçim vaadi ise seçimleri kazandığı takdirde “Sarayburnu ile Üsküdar arasına bir köprü yaptırmak” olmuş ve hazırladığı afişlerde de yapılacak olan köprünün resimlerine yer vermişti.¹³⁷⁶ Ayrıca yurdun çeşitli yerlerinde uçaklardan propaganda amaçlı beyannameler atmak için bakanlıktan izin almıştı.¹³⁷⁷ Nitekim 18 Mayıs 1946’da İstanbul’da Eminönü, Sultanahmet, Beyazıt, Taksim, Beşiktaş, Üsküdar ve Kadıköy semalarından atılan propaganda amaçlı bildiri ve el ilanlarıyla halkın MKP adaylarına oy vermesi istenmiş ve propaganda faaliyetleri seçim günü de devam etmişti.¹³⁷⁸

MKP, yoğun bir faaliyet ile seçim çalışması yapmasına karşın; seçime fesat karıştırıldığı ve Hükûmetin tarafgir davrandığı gerekçesiyle seçim günü öğleden sonra seçimlerden

¹³⁷³Uran, Hilmi.(1959). *Hatıralarım 1905-1950*. Ankara, 438.

¹³⁷⁴Haytoğlu, Ercan.(1990). *Milli Kalkınma Partisi ve Siyasi Hayatı*. Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir, 153 vd.; Kayış, Yasin.(2008).“1946 Belediye Seçimleri ve Basın”. *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*. VII/16-17. (Bahar-Güz). ss. 397-419, 409 vd.

¹³⁷⁵*Tasvir Gazetesi*.(1946). 18 Mayıs.

¹³⁷⁶Kayış, agm. 410.;*Tasvir Gazetesi*.(1946). 18 Mayıs.;*Ulus Gazetesi*.(1946). 20 Mayıs.

¹³⁷⁷*Tasvir Gazetesi*.(1946). 15 Mayıs.

¹³⁷⁸*Tasvir Gazetesi*.(1946). 19 Mayıs.

çekildiğini açıklamıştı.¹³⁷⁹ Karar, ülke genelinde parti örgütüne zamanında ulaştırılamadığı için bazı yerlerde seçime devam edilmişti. MKP, CHP'nin ve tek Parti iktidarının gölgesinde gerçekleştirilen Belediye seçimlerinde istenilen sonuca ulaşamasa da Urfa'da, Osmaniye'de ve Hatay'a bağlı Ürdün bucağında MKP adayları seçilmişti. Kırıkkale'de de 22 kişilik belediye meclisine 6 MKP adayını girmeyi başarmıştı.¹³⁸⁰

MKP, mahalli seçimlerden sonra seçimlere fesat karıştırıldığı iddiasıyla kamuoyunu bilgilendirmek ve dikkatini çekmek amacıyla İstanbul'da bir miting yapılması kararlaştırılmış; ancak mitinge izin verilmeyince, uzun süreli bir hukuk mücadelesine girmiş, konuyu Danıştay'a da taşımasına rağmen sonuç alamamıştı.¹³⁸¹

MKP, Mahalli seçimlerin ardından 21 Temmuz 1946 milletvekili genel seçimlerine de iştirak etmiş ve başta İstanbul olmak üzere Kırklareli, Tekirdağ, İzmit, Çanakkale, İzmir, Samsun, Giresun, Adana, Edirne Niğde, Amasya, Urfa, Zonguldak ve Kocaeli olmak üzere birçok şehirde seçim çalışmalarını gerçekleştirmişti.¹³⁸² Bunun dışında seçimlerde bağımsız aday olarak iştirak eden Tasvir gazetesi başyazarı Cihat Baban ve Rauf Orbay'ı destekleyeceğini de ilan etmişti.¹³⁸³

MKP idarecileri adaylıklarını koyup seçime iştirak etmelerine rağmen Nuri Demirağ yaşanan parti içi çekişmelerden dolayı seçime iştirak etmemişti. Erken genel seçimlerinde CHP ve DP arasında bir çekişme yaşanmış; fakat MKP, yaşanan parti içi çekişmelerden dolayı istenen başarıyı sağlayamayarak büyük bir güç kaybetmişti.

Seçimin hemen ertesinde MKP'deki iç huzursuzluk had safhaya ulaşmış, Parti; Nuri Demirağ grubu ile Vahit Çadircioğlu grupları arasında ikiye bölünmüştü. Vahit Çadircioğlu grubu tarafından partiyi keyfi ve baskıcı bir tutum sergilemekle suçlanan, partinin zayıf kalmasından sorumlu tutulan Demirağ; genel yönetim kurulunca Haysiyet Divanı'na sek

¹³⁷⁹ *Cumhuriyet Gazetesi*.(1946). 27 Mayıs.; Toker, Metin.(1998). *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları-Tek Partiden Çok Partiye(1944-1950)*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 154.; *İzmir Gazetesi*.(1946). 27 Mayıs.

¹³⁸⁰ Özacun, agm., 213 vd.; *Cumhuriyet Gazetesi*.(1946). 27, 28, 31 Mayıs.; *İzmir Gazetesi*.(1946). 28 Mayıs.

¹³⁸¹ *Cumhuriyet Gazetesi*.(1946). 5 Haziran.; *Ulus Gazetesi*.(1946). 17 Haziran.

¹³⁸² *Cumhuriyet Gazetesi*.(1947). 18 Haziran. ; *Cumhuriyet Gazetesi*.(1946). 18 Temmuz.

¹³⁸³ *Cumhuriyet Gazetesi*.(1946). 17 Temmuz.

edilmişti.¹³⁸⁴ Sonuçta Partinin İstanbul il yönetimi, Nuri Demirağ'ın 24 Temmuz 1946'da partiden çıkarılmasını onaylamış¹³⁸⁵ve Parti genel merkezi de Beşiktaş'taki uçak atölyesinden Taksim Sıra Selviler Caddesi'nde 67 numaradaki yeni yerine taşınmıştı. Demirağ, kurduğu Partiden uzaklaştırıldıktan sonra Danıştay'a müracaat etmiş; belki de kendine yediremediği için Ağustos 1946'da Parti merkezine gönderdiği mektupta, başkanlığı bıraktığını açıklamıştı.¹³⁸⁶Yönetimi ele geçiren Nurettin Arıdoğan, genel başkanlık için Hüseyin Avni Ulaş ve Cevat Rifat Atilhan ile temas kurmuş; fakat olumsuz cevap almıştı. Bu arada yeni arayışlar içine giren parti yönetimi, Partiyi sosyalist söylemli bir yapıya büründürmek istemiş; hatta 29 Ekim 1946'da toplanan Parti kongresinde Parti adının "Milli Köylü Partisi" olarak değiştirmek istemişlerdi.¹³⁸⁷

Nuri Dermirağ'dan sonra genel sekreterlik görevine Vahit Çadircioğlu getirilmişse de bu çekişmeler MKP'yi tamamen zayıflatmıştı. Vahit Çadircioğlu'nun genel sekreterliğine seçilmesinden sonra il ve ilçe örgütlerinde toplu istifalar yaşanmıştı. Demirağ, ülke genelinde parti örgütünden gelen talepler doğrultusunda mücadeleyi bırakmamış ve 17 Nisan 1947'de parti kongresini toplatarak yeniden genel başkan seçilmişti.¹³⁸⁸ Bu arada Demirağ'ın başlattığı mahkeme süreci sona ermiş ve kararın Danıştay'ca onaylanmasından sonra Parti liderliğini tescil ettirmiş ve uzun süren çalkantılı dönem sona ermişti.¹³⁸⁹

MKP'de sular, yaşanan toplu istifalar ve kafa karışıklığı içinde durulmamış, bu arada milletvekilliği ara seçimleri yaşanmıştı. Nitekim 6 Nisan 1947'de İstanbul, Kastamonu, Tekirdağ ve Balıkesir seçim bölgelerinde gerçekleştirilen milletvekili ara seçimlerine katılmama kararı alınmasına karşın; İstanbul'daki ilçe örgütleri, alınan karara uymayarak İstanbul seçimlerine katılacaklarını açıklamışlardı.¹³⁹⁰

Türlü huzursuzluklarla boğuşan MKP, uzun süredir polemik konusu olan Parti kongresini de 29 Temmuz 1949'da toplamış ve kan tazelemişti. Kongrede Demirağ genel

¹³⁸⁴Cumhuriyet Gazetesi.(1946). 24 Temmuz.;Ulus Gazetesi.(1946). 25 Temmuz.

¹³⁸⁵Cumhuriyet Gazetesi.(1946). 31 Temmuz.

¹³⁸⁶Nuri Demirağ'ın mektubu için bkz. Tanin Gazetesi.(1946). 8 Ağustos.;Cumhuriyet Gazetesi.(1946). 8 Ağustos.

¹³⁸⁷Ulus Gazetesi.(1946). 31 Ekim.;Tanin Gazetesi.(1946). 3 Kasım.

¹³⁸⁸Cumhuriyet Gazetesi.(1947). 18 Nisan.;Ulus Gazetesi.(1947). 18 Nisan.

¹³⁸⁹Tunaya, age., 639.; Ulus Gazetesi.(1947). 12 Temmuz.

¹³⁹⁰Ulus Gazetesi.(1947). 6 Nisan, 3.

başkanlığa ve başkan vekilliklerine de Veysel Ünüvar, İhsan Hün, Parti genel sekreterliğine ise Safi Dümer seçilmişlerdi. Bu kongre ile birlik, beraberlik tesis edilmişti.¹³⁹¹

MKP, yaşanan çalkantı nedeniyle Şubat 1947’de Muhtar ve İhtiyar Heyeti seçimlerine, 6 Nisan 1947’de milletvekilliği ara seçimlerine, 30 Mayıs 1947’de Muhtar ve İhtiyar Heyeti seçimlerine, 17 Ekim 1948’de milletvekilliği ara seçimlerine ve 16 Ekim 1949 milletvekilliği ara seçimlerine katılamamıştı.

MKP, uzun aradan sonra 1950 seçimlerine katılmış; fakat başarı olamamıştı. Parti genel başkanı Nuri Demirağ, Ankara, Konya ve Malatya’da seçim çalışmaları yapmış ve DP ile seçimlerde ortak hareket etmek istemiş; ancak bu işbirliği gerçekleşmemişti. Dolayısıyla 1950 seçimlerinde de olumlu bir sonuç alınamamıştı.¹³⁹²

Nuri Demirağ ve MKP üyeleri arasındaki huzursuzluk yeniden nüksetmiş ve 1952 yılında MKP kongre başkanı Cemal Dümen imzası ve İstanbul 7. Noterliği yazısıyla Demirağ’ın Partiden çıkartılması gündeme gelmişti. Karar sonrasında karşılıklı ithamlarla huzursuzluğun boyutu büyümüştü.¹³⁹³ 31 Mayıs 1953’te toplanan Parti kongresinde Nuri Demirağ tekrar genel başkanlığa seçilmiş ve bu şekilde 1954 genel seçimlerine gidilmişti. Seçimlerde MKP, ancak 9257 oy alınabilmiş ve Nuri Demirağ, DP listesinden bağımsız Sivas milletvekili seçilmişti.¹³⁹⁴

MKP, TBMM dışında kalsa da Demirağ, Parti ilkelerini Meclis’te savunma ve gündeme getirme imkanı bulmuştu. Ancak 1954-1957 yılları arasında yer aldığı Meclis’te, DP’nin verdiği sözleri yerine getirmemesi üzerine DP’ye de muhalefet etmiş, MKP’nin vaatleri arasında yer alan düşünceleri savunmuştu.

¹³⁹¹Cumhuriyet Gazetesi.(1949). 31 Temmuz.

¹³⁹²Ahmad ve Bedia Turgay, *age.*, 66.

¹³⁹³Cumhuriyet Gazetesi.(1952). 13 Ağustos.;Ulus Gazetesi.(1952). 13 Ağustos.

¹³⁹⁴Karpat, *age.*, 367.; Milliyet Gazetesi.(1954). 4 Mayıs.

Nuri Demirağ'ın 13 Kasım 1957'de vefatı¹³⁹⁵ ile MKP, hamisiz kalmış ve 22 Mayıs 1958 tarihinde fesh edilmişti.¹³⁹⁶

MKP, kurulduğu günlerde kamuoyunda büyük bir ilgi uyandırmıştı. CHP ve Tek Parti iktidarı içinde kurulan ilk muhalefet partisi özelliğini kazanmıştı. Nuri Demirağ'ın Türkçü ve milli söylemleri, liberal bir ekonomik sistem talebinde bulunması, kendine özgü örnek köy projesi ve her defasında iktidarın siyasi müdahaleleriyle hayata geçmeyen projeleri ve Üsküdar sırtlarındaki Kanarya Köşkü'nde gazetecilere ve partililere sık sık kuzu ziyafetlerle hem Demirağ hem de MKP, çok partili siyasi hayata renk katmıştı. Demirağ'ın sık sık verdiği kuzu ziyafetlerinden dolayı MKP; "Kuzu Partisi" adıyla meşhur olmuştu.

3.3.1.2. Demokrat Parti

II. Dünya Harbi sonrasında Türkiye'de yaşanan siyasi gelişmeler, çok partili siyasi hayata geçiş için gerekli şartları oluşturmuş, MKP, 27 Ekim 1945'te gerekli evrakı tamamladıktan sonra süreci başlatmış ardından da 7 Ocak 1946'da DP kurulmuştu. DP'yi doğuran muhalefet hareketi, 1945 yılı bütçe görüşmelerinde ve Toprak Kanunu tasarısının Meclisteki tartışmalarında su yüzüne çıktı. Saraçoğlu Hükûmeti, Meclis görüşmelerinde o tarihe kadar görülmemiş bir şekilde hırpalanmıştı. Hikmet Bayur, başarılı olmayan bir Hükûmetin çekilmesini istemiş ve Adnan Menderes de Meclis tartışmalarında yaptığı eleştirilerle dikkatleri üzerine çekmişti.¹³⁹⁷

CHP Meclis Grubunu parçalayan, CHP'ye karşı güçlü bir muhalefet partisinin kurulmasına yol açan Dörtlülük Takrir, 7 Haziran 1945 tarihinde Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü'nün imzaları ile TBMM'ye sunulmuş ve Parti Meclis Grubu'nda 12 Haziran 1945 tarihli gizli oturumda görüşülmüştü.¹³⁹⁸ Dörtlülük Takrir'i veren isimler, "daha kuruluşundan beri,

¹³⁹⁵ *Cumhuriyet Gazetesi*.(1957). 14 Kasım.; *Son Posta Gazetesi*.(1957). 14 Kasım.; *Demokrat İzmir Gazetesi*.(1957). 14 Kasım.; *Ulus Gazetesi*.(1952). 13 Ağustos.

¹³⁹⁶ Teziç, Erdoğan.(1976). *100 Soruda Siyasi Partiler*. İstanbul: Gerçek Yayınları, 255.

¹³⁹⁷ Akkerman, Naki Cevat.(1950). *Demokrasi ve Türkiye'de Siyasi Partiler Hakkında Kısa Notlar*. Ankara: Ulus Basımevi, 26.

¹³⁹⁸ Dokuyan, Sabit.(2014). "Çok Partili Hayata Geçişte Önemli Bir Adım: Demokrat Parti'nin Kuruluşu". *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*. Yıl: 2. Sayı: 2/1. (Haziran). ss. 151-169, 153.; Akandere, Osman.(2003). "Bir Demokrasi Beyannamesi Olarak Dörtlülük Takrir'in Amacı ve Mahiyeti". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Sayı 9. Konya, 8 vd.; Özüçetin, Yaşar.(2002). "Demokrasiye Geçiş, Demokrat Parti'nin

Türkiye Cumhuriyeti'nin ve CHP'nin en esaslı umdesini teşkil eden demokrasi prensiplerine tamamiyla tatbiki sayesinde refah ve saadete kavuşacağı kanaatine bağlanmış olan vatandaşların bütün memlekette ve bilhassa partimiz mensupları arasında en büyük ekseriyeti teşkil ettikleri şüphesizdir. İşte bu kanaatlerdir ki milletçe özlenen bu amacın gerçekleştirilmesi için lüzumlu gördüğümüz tedbirleri partimizin meclis grubuna arz ve teklif etmeyi borç bildik.” cümleleri ile niyetlerini açıklamışlardı.¹³⁹⁹

Dörtlü Takriri imzalayan isimler, Türkiye Cumhuriyeti'nin Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile belki de dünyanın en demokratik anayasasını meydana getirmiş olduğunu, ancak 1925 yılından itibaren memleketi geriye götürmek isteyen akımların etkisiyle hürriyetlerin bazı kısıtlamalara uğradığını söylemişlerdi. Yine bu isimlere göre Türkiye, II. Dünya Harbi yıllarında da harp tehlikesi sebebiyle siyasi hürriyetleri bir kat daha kısıtlamak zorunda kalmıştı.

Takrir sahipleri, dünyada hürriyet ve demokrasi cereyanlarının zafer kazandığı dönemde ülkede Cumhurbaşkanı'dan en küçüğüne kadar tüm milletin aynı demokratik ülküyü taşıdığını, Türkiye'de geçen yirmi yıla göre bir demokratik olgunluğun oluştuğunu söylemişler ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunda hakim olan demokratik ruhun siyasi hayat ve teşkilatta tecelli etmesi için şu maddelerin gerçekleşmesi gerektiğini söylemişlerdi:

1) Milli hakimiyetin en tabii neticesi ve aynı zamanda dayanağı olan Meclis murakabesinin anayasamızın yalnız şekline değil, ruhuna da tamamiyla uygun olarak tecellisini sağlayacak tedbirlerin alınması.

2) Yurttaşların siyasi hak ve hürriyetlerini daha ilk Teşkilat-ı Esasiye Kanunumuzun gerektirdiği genişlikte kullanabilmeleri imkanlarının sağlanması.

Kuruluşu, 1946 Seçimleri”. *Türkler* 16. (Ed. H. Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca). ss. 765-773, 770.; Uran, Hilmi.(1958). “Tek Partiden Demokrasiye. DP’nin Kuruluşuna Yol Açan Dörtlü Takrir”. *Dünya Gazetesi*. 4 Kasım.; Köprülü, Fuat.(1957). “Demokrasi Yolunda (1945-1950), Dörtlü Takrir”. *Vatan Gazetesi*. 23 Kasım.

¹³⁹⁹Akkerman, *age.*, 72 vd.

3)Bütün parti çalışmalarının yukarıdaki esaslara tamamıyla uygun bir şekilde yeniden tanzimi”

Söz konusu milletvekilleri, bu takriri verirken Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün 19 Mayıs 1945 tarihinde Türkiye'nin siyasi ve fikri hayatında demokrasi prensiplerinin daha etkili olacağı yönünde verdiği mesajın etkili olduğunu ve tekliflerinin vakitsiz ve yersiz olmadığı yönündeki inançlarının böylece kuvvetlendiğini belirtmişlerdi.

Dörtlü Takrir'in verilmesinden birkaç gün sonra, 11 Haziran 1945'te Çiftçi Topraklandırma Kanunu Meclis tarafından kabul edilmiş ve bir gün sonra da CHP Meclis Grubu Dörtlü Takrir'i ele alarak tartışmıştı. Yedi saatlik bir tartışmanın ardından, bu gibi konuların CHP Meclis Grubu'nda görüşülmesinin gereksiz olduğu sonucuna varılmıştı.¹⁴⁰⁰Hatta İsmet İnönü, Dörtlü Takrir'i verenleri kastederek şu açıklamayı yapmıştı¹⁴⁰¹: "Bunu parti içinde yapmasınlar, çıksınlar karşımıza geçsinler, teşkilatlarını kursunlar ve ayrı bir parti olarak mücadeleye girişsinler". Ayrıca parti grubunda takrir sahiplerine hakarete varan eleştiriler yöneltilmişti.¹⁴⁰²

CHP Meclis Grubu'nda Dörtlü Takrir'in reddedilmesi, muhaliflerin CHP ile olan bağlarını tamamen koparmalarına yol açmıştı. Adnan Menderes ve Fuat Köprülü önergelerinde yer alan taleplerini, basına da aksettirmişler, Tan ve Vatan gazetelerinde yazılar yazmışlardı.¹⁴⁰³

Parti politikaları nedeniyle Adnan Menderes'in 13 Eylül 1945 tarihinde Vatan Gazetesi'nde Başbakan Saraçoğlu'nu eleştiren bir yazısı kamuoyu üzerinde de etkili olmuştu. Menderes, Başbakan Saraçoğlu'nun verdiği bir demecini eleştirmiş ve "Bütün

¹⁴⁰⁰Aydemir, Şevket Süreyya.(1969). *Menderes'in Dramı*. Ankara: Remzi Kitabevi, 138.

¹⁴⁰¹TBMM.(2009).*Türk Parlamento Tarihi TBMM-VII. Dönem (1943-1946)*. Cilt: IV. Ankara, 2905 vd.; Dokuyan, agm., 153.; Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, 66 vd.

¹⁴⁰²Tenkitleri göğüsleyen Celal Bayar; yıllar sonra kaleme alınan anılarında "Takriri reddetmek vazifesini alanlar, bizi şiddetle tenkit ediyor, hakaret ediyor, horluyor, hırpalıyordu. Biz bunlara karşı düşüncelerimizi metanetle savunduk..." diyerek kendilerine yöneltilen tenkitleri ve bu tenkitler karşısında kendilerini nasıl savunduklarını ifade etmişti. Bkz. Bayar, *age.*, 33.; Ayrıca bkz. Tuna, Işıl.(2015). "Verilişinin 70. Yılında Demokratikleşme Belgesi Olarak Türk Siyasal Hayatında Dörtlü Takrir". *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*. XV/30 (Bahar). ss. 203-219, 208; *Vatan Gazetesi*.(1945). 18 Temmuz.

¹⁴⁰³Gök, Sanem.(2003). *Türk Siyasal Yaşamında Vatan Gazetesi (1950-1960)*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara, 21.

dünyaca meşhur olan siyasi, iktisadi, hukuki, içtimai manada hürriyetlerin ve bütün yönleri ile demokrasinin yurdumuzda yerleşmesinin gaye olduğunu Başbakanın lisanından pürüzsüz bir şekilde ifade olunduğunu işitmek isterdik. Gönül isterdi ki, siyasi olgunluğundan kimsenin şüphesi olmayan Türk Milletine karşılık demokratik hak ve hürriyetler mevzuunda söylenecek sözler, daha açık ve daha kesin olsun” demişti.¹⁴⁰⁴ Bu arada kamuoyunda da CHP idaresinin yönlendirmesi ile takrirci milletvekillerine yönelik bir tepkinin ortaya çıktığı görülmekte idi. Bu hususta tepki gösteren en önemli isim Ulus Gazetesi başyazarı Falih Rıfkı Atay olup Dörtlü Takrir nedeniyle sert yazılar kaleme almaya başlamıştı.¹⁴⁰⁵

Yazılan tenkit yazıları, CHP yönetiminin büyük tepkisini çekmiş ve 21 Eylül'de Menderes ve Köprülü CHP'den ihraç edilmişlerdi.¹⁴⁰⁶ Bayar da bu kararı protesto ederek 28 Eylül'de milletvekilliğinden istifa etmişti.¹⁴⁰⁷

Bu arada Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 1 Kasım 1945'te TBMM'nin açılış münasebetiyle yaptığı konuşmada; “Demokratik karakter bütün cumhuriyet devrinde prensip olarak muhafaza olunmuştur. Diktatörlük, prensip olarak, hiçbir zaman kabul olunmadıktan başka, zararlı ve Türk milletine yakışmaz olarak daima itham edilmiştir. Büyük Meclisin her deneti yanında milletin vergileri ve harcadıkları üzerindeki deneti, en ileri demokratik milletlerin hiçbirinden eksik kalmayacak kadar kesin ve kavrayışlıdır.

Bizim tek eksiğimiz, Hükûmet Partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır. Bu yolda, memlekette geçmiş tecrübeler vardır. Hatta iktidarda bulunanlar tarafından teşvik olunarak teşebbüse girişilmiştir. İki defa memlekette çıkan tepkiler karşısında teşebbüsün muvaffak

¹⁴⁰⁴Menderes, Adnan.(1945). “Başbakanın Demeci Münasebetiyle”. *Vatan Gazetesi*. 13 Eylül.

¹⁴⁰⁵Atay, Falih Rıfkı.(1945). “Rejime Hakaret Edilemez”. *Ulus Gazetesi*. 22 Eylül.

¹⁴⁰⁶Köprülünün tasfiye ve ihracına neden olan yazıları; Vatan Gazetesinde yayınlanan “Yalancının Mumu” başlıklı yazısı ile yine Vatan Gazetesinde yayınlanan “Sırça Köşkte Oturan...” başlıklı yazıları idi. [Köprülü, M. Fuat.(1945). “Yalancının Mumu”. *Vatan Gazetesi*. 7 Eylül.; Köprülü, “Sırça Köşkte Oturan...”. *Vatan Gazetesi*. 11, 12 Eylül.] ihraç kararı da ardından gelmişti. Bkz. *Vatan Gazetesi*.(1945). 22 Eylül.

¹⁴⁰⁷*Vatan Gazetesi*.(1945). 28 Eylül.;*Vatan Gazetesi*.(1945). 29 Eylül.;*TBMM Tutanak Dergisi*.(1945). DÖNEM: VII. Cilt: 20. TOPLANTI : 3. 2. Birleşim.5 Kasım, 14.; Bayar, CHP’den istifa etmemesinin nedenini ise “CHP’den ayrılmak benim için son derece zordu. Bu kendi evimden ayrılmak gibi bir şeydi. Onu ancak, bütün kararlarımız verildikten sonra yapabildim” diyerek açıklamıştı. Bkz., Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, 74.; Us, Asım.(1945). “Celal Bayar’ın İstifası”. *Vakit Gazetesi*. 1 Ekim.; Sertel, Zekeriya.(1945). “Atatürk’ün Varisi”. *Tan Gazetesi*. 1 Ekim.

olmaması bir talihsizliktir. Fakat memleketin ihtiyaçları sevgiyle, hürriyet ve demokrasi havasının tabii işlemesi sayesinde, başka siyasi partinin de kurulması mümkün olacaktır.” demiş ve çok partili siyasi hayatın yolu açılmıştı.¹⁴⁰⁸

Bir taraftan demokratikleşme çabaları konusunda söylevler verilirken diğer taraftan CHP’nin parti içi demokrasi anlayışı dikta rejimlerini aratmayacak bir hüviyete bürünmüş ve partiden tasfiye süreci hızlanmıştı. Nitekim 21 Eylül’de Menderes ve Köprülü’den sonra 27 Kasım’da da Refik Koraltan¹⁴⁰⁹ CHP yönetimi tarafından partiden çıkarılmıştı. Daha önce milletvekilliğinden istifa eden Bayar, bu gelişmelerin ardından 3 Aralık’ta CHP’den de istifa etmiş ve eski partisiyle ipleri koparmıştı.¹⁴¹⁰ Partiden tasfiye ve ihraçlar bunlarla sınırlı kalmamış, Bayar veya Menderes’e yakınlığıyla bilinen isimler ile CHP yönetimine muhalif isimlerin peyder-pey ilişkisi kesilmişti.¹⁴¹¹

CHP’den ayrılanlar, 1946 başında DP’yi kurarak Türkiye’nin siyasi hayatında yeni bir döneme damgalarını vurmuşlardı. Nitekim ihraç ve istifa kararlarından sonra Celal Bayar’ın başkanlığında yeni bir siyasi partinin kurulacağı yönündeki haberler basına yansımaya başlamış ve Celal Bayar da verdiği demeçlerde böyle bir niyetinin olduğunu ifade etmişti.

Bu açıklamanın ardından Falih Rıfkı Atay, “Yeni Bir Muhalefet Partisi” başlıklı yazısında yeni bir parti kurulması kararını değerlendirmiş, yeni parti kuruluşunu memnurlukla karşılayan Atay, muhalefet partisinin temsilcilerinin “Halk Partisinden ihraç edilenler” olduğunu vurgulayarak Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan’ın isimlerini öne çıkartmıştı. Celal Bayar’ın Kemalizm’e ve Türk İnkılabına uygun bir muhalefet partisi kurmasını, kendisi kadar çok arzu ettiğini de belirten Atay; Bayar’ın yeni bir parti kurması

¹⁴⁰⁸*TBMM Tutanak Dergisi*.(1945). DÖNEM: VII. TOPLANTI: 3. Cilt: 20. 1. Birleşim. 1 Kasım, 7.

¹⁴⁰⁹Koraltan’ın gazetelerde Menderes, Köprülü ve Bayar’ı savunan ve CHP yönetimini suçlayan yazıları nedeniyle CHP’den tasfiyesi süreci, 3 Kasım’da başlamış [*Vatan Gazetesi*.(1945). 4 Kasım.] ve basındaki tartışmalarla devam etmişti. Son olarak bkz. *Vatan Gazetesi*.(1945). 28 Kasım.

¹⁴¹⁰Bayar’ın CHP ile ipleri koparması, 2 Aralık 1945 tarihinde gerçekleşmişti. Bayar, Basın Kanununun haberleşmeyi engelleyen 17. ve 50. Maddelerinde değişiklik yapılması için bir tasarı hazırlamış; fakat tasarısı Meclise gelmeden parti grubunda reddedilmişti. Bu durum Celal Bayar’ın partiden istifasına giden yolu açmıştı. Bkz. Tuna, agm., 214.; Dokuyan, agm., 157.

¹⁴¹¹Koraltan’ın ihraçının yaşandığı gün CHP Aydın İl Başkanı Ethem Menderes görevden alınmış ve O da CHP’den istifa etmişti. Ayrıca 22 Aralık 1945 tarihinde Antalya Milletvekili Cemal Tunca’nın CHP’den ayrıldığı, CHP’ye muhalefet eden bir başka isim Manisa Milletvekili Yusuf Hikmet Bayur hakkında da 22 Ocak 1946 tarihli bir karar alındığı ve Hürses Gazetesi sahibi Saim Nuri Uray’ın da partiden çıkartıldığı bilinmektedir. Bkz. Dokuyan, agm., 158.

yönündeki memnuniyetini ise “Celal Bayar, bizim partimizde fazileti, dürüstlüğü ve ülkücülüğü ile şöhret kazanmıştır. Karşımızda bu vasıflı liderin muhalefet partisini bulmaktan memnun olmamak imkanı var mıdır?” sözleriyle açıklamıştı.¹⁴¹²

Necmettin Sadak da “Celal Bayar bir parti lideri olmak için bütün şartlara maliktir. Milli İstiklal Harbinden beri denenmiş vatanseverliğine uzun bir siyasi hayatın en temelli meziyetleri katılmıştır. Başında bulunduğu işlerde ve devlet hizmetinde ayrı görüşlerden, düşüncemize uymayan ve tenkit edebilecek sistem ve kararları bulunabilir. Fakat Celal Bayar, her şeyden üstün, milliyetçi, dürüst ve faziletli bir insan olduğunu ispat etmiştir. Lider olarak arkasına insan toplayabilir. Etrafındakilere olduğu kadar karşısındakilere de güven ve saygı telkin edebilir. Nihayet ekonomi siyasetinde meslek sahibidir. Liberal ve şahsi teşebbüs taraftarıdır. Yeni partiye lazım olan böyle bir liderdir” diyerek Bayar’ın mazisinden övgü ile bahsetmiş ve yeni parti fikrini desteklemişti.¹⁴¹³ Hüseyin Cahit Yalçın ise Bayar’a bir mektup göndererek yeni bir parti kurmak için zamanın daha erken olduğunu belirtmiş ve Bayar da gerekli bilgiyi vermişti.¹⁴¹⁴

Partinin kuruluş sürecinde, ilgili bölümde izah edildiği gibi Tan Gazetesi sahibi ve yazarları Sabiha ve Zekeriya Sertel çiftinin adı da geçmişti. 1 Aralık 1945 tarihinde yeni çıkacak olan Görüşler dergisine Celal Bayar, Adanan Menderes ve Fuat Köprülü’nün yazar olarak katılacağı açıklanmış ve derginin yeni partinin bir nevi yayın organı olacağı söylentileri de dolaşmaya başlamıştı. Ancak, Bayar ve arkadaşları yapılan telkin üzerine bu yönde yapılan yayınları tekzip etmiş, Tan ve Görüşler dergisi ile ilgilerinin olmadığını açıklayarak, siyasi bir risk almak istememişlerdi. Zira kurulacak olan yeni partinin sol/sosyal demokrat/sosyalist eğilimli olacağı yönünde de haberler çıkmaya başlamıştı.

İşte Celal Bayar bu badireyi savuşturduktan sonra çok geçmeden, yeni bir parti kuracaklarını kamuoyu ile paylaşmıştı. Nitekim 1 Aralık 1945 tarihli Akşam Gazetesi’nde “Celal Bayar ve Arkadaşları Siyasi Bir Parti Kuracaklar” başlığı ile bir haber yayınlanmıştı. Haberde, Celal Bayar’ın yeni bir parti kurulacağı yönündeki haberleri teyit ettiği belirtilmiş; ancak Fuat Köprülü,

¹⁴¹²Atay, Falih Rıfkı.(1945). “Yeni Muhalefet Partisi”. *Ulus Gazetesi*. 3 Aralık.

¹⁴¹³Sadak, Necmettin.(1945). “Bir İyi Haber: Celal Bayar’ın Kurmak Üzere Olduğu Parti”. *Akşam Gazetesi*. 3 Aralık.

¹⁴¹⁴Bayar, *age.*, 37 vd.

Adnan Menderes, Refik Koraltan'ın da katılımı ile kurulacak olan bu yeni partinin programı, teşkilatı ve başka kimlerin katılımı ile kurulacağı hakkında henüz yeterli bir malumatın bulunmadığı vurgulanmıştı. Haberde ayrıca, yeni partinin TBMM'de üç temsilcisinin olacağı, bu isimlerin de Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan olduğu ifade edilmişti.¹⁴¹⁵

Basında yeni partinin ismi de merak konusu olmuştu. Akşam Gazetesi, 2 Aralık 1945 tarihli yayınında bu hususla ilgili iki ismin geçtiğini ve bu isimlerin, “Kemalist Partisi” ve “Demokrat Çiftçi Partisi” olduğunu belirtmişti.¹⁴¹⁶

Yeni kurulacak olan Partinin adının “Kemalist Parti” ve “Demokrat Çiftçi Partisi” olacağı yönünde söylentilerin çıkması üzerine¹⁴¹⁷, Bayar ise konuya açıklık getirmek için Samet Ağaoğlu'na bir mektup yazarak, kurulacak olan partinin isminin “Demokrat Halk Partisi” olacağını belirtmişti. Daha sonra ise parti isminin başında yer alan “Halk” kelimesinin çıkarılması söz konusu olmuştu. Ağaoğlu, bu değişikliğin nedenini, “CHP ile yeni kurulan partinin ilişki içerisinde olduğu intibainin verilmemesi” şeklinde yorumlamıştı.¹⁴¹⁸

Bayar, 4 Ocak 1946 günü kurulacak partinin genel başkanı sıfatıyla yaptığı açıklamada; “Partimizin ismini tespit ettik: DP. Program ve nizamnamemiz tamamıyla hazırlanmıştır. 80 kadar madde etrafında toplanan programımızı neşretmek üzere, önümüzdeki Pazartesi günü basına vereceğiz. Nizamnamemiz tamamıyla demokratik bir ruhla tanzim edilmiş bulunmaktadır. Partimizin merkezi Yenişehir'de Antalya Mebusu Cemal Tunca'ya ait apartmanın bir dairesidir.” diyerek kurulacak partinin adı da dahil olmak üzere birçok konuya açıklık getirmişti.¹⁴¹⁹

Celal Bayar, yeni partinin kuruluşu hususunda ilk olarak Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'yü bilgilendirmiş ve ikili arasında yapılan görüşmede, İnönü; Terakkiperver'de olduğu gibi “itikadat-ı diniyeye riayetkarız” diye bir madde var mı? diye sorduğunda Bayar; “Hayır Paşam! Laikliğin dinsizlik olmadığı var.” karşılığını vermişti. İnönü; “Zıyanı yok. Köy Enstitüleriyle, ilkokul

¹⁴¹⁵Akşam Gazetesi.(1945). “Celal Bayar ve Arkadaşları Siyasi Bir Parti Kuracaklar”. 1 Aralık.

¹⁴¹⁶Akşam Gazetesi.(1945). 2 Aralık.

¹⁴¹⁷Yalman, Ahmet Emin.(1997). *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1922-1971)*. (Yay. Haz: Erol Sadi Erding). Cilt: 2. İstanbul: Pera Turizm ve Ticaret AŞ. Yayınları, 1327.

¹⁴¹⁸Ağaoğlu, age., 87.

¹⁴¹⁹Ayin Tarihi.(1946). Sayı: 146. (Ocak). 8 vd.;Cumhuriyet Gazetesi.(1946).5 Ocak.; Vatan Gazetesi.(1946).5 Ocak.

seferberliğiyle uğraşacak mısınız?” diye sormuş ve kurulacak partinin çizgisi konusunda bilgi istemiş, Bayar ise “Hayır” cevabı ile yetinmişti. İnönü bu kez “Dış politikada ayrılık var mı?” diye sormuş ve “Yok” karşılığını almıştı.

Bayar’ın verdiği cevaplar karşısında İnönü; “O halde tamam.” diyerek yeni partiye muvafakat vermişti.¹⁴²⁰ Kısa bir süre sonra da 7 Ocak 1946 tarihinde DP'nin kuruluşu tamamlanmıştı.¹⁴²¹

DP, daha kurulacağı söylentileri çıktığı andan itibaren basında önemli bir yankı uyandırmıştı. Nitekim 2 Haziran 1945 tarihli Cumhuriyet Gazetesi de yeni bir parti kurulacağına dair iddialar dolaştığı haberini yapmıştı. Haberde bu parti için “yeni bir DP” ifadesi kullanılmıştı. Habere göre, mecliste ve tek parti içinde yaşanan tartışmalar zamanla ikinci bir partinin kurulmasına neden olacağı, böyle bir partinin kurulması durumunda da İsmet İnönü'nün nutkundan da anlaşılacağı üzere CHP tarafından iyi karşılanacağı ifade edilmişti.

Yeni partinin nasıl kurulacağına dair de “Bu parti, bugün Mecliste Hükûmeti sık sık tenkit eden Halk Partisi milletvekillerinin küçük bir grubu tarafından kendiliğinden teşkil edilebilir, yahut önümüzdeki seçimde ayrı bir program ve ayrı namzedler halinde ortaya çıkabilir.” denilmekte idi.

Partinin kurucuları arasında da Recep Peker ve Ankara Valisi Nevzat Tandoğan'ın isimleri ile birlikte Memduh Şevket Esenal ve CHP'yi tenkit eden vekillerin ismi geçmekte idi.¹⁴²² Ancak bu tarihte ismi geçenlerin hiçbiri yeni bir parti kurulacağını onaylamamıştı.

Akşam Gazetesi'nden Necmeddin Sadak, DP'nin kuruluş sürecinde, bu yeni hareket ile ilgili olumlu yazılar kaleme almıştı. Sadak, Celal Bayar'ın yeni bir parti kurmak üzere oluşunu sevindirici bir haber olarak nitelendirmiş ve Bayar'ın bir partinin başına geçmeyi kabul etmekle daha geniş demokrasiye doğru başlayan harekete en büyük hizmeti etmiş

¹⁴²⁰Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, 80 vd.

¹⁴²¹*Cumhuriyet Gazetesi*.(1946). 8 Ocak.; *Akşam Gazetesi*.(1946). 8 Ocak.; *Vatan Gazetesi*.(1946). 8 Ocak.; *Ulus Gazetesi*.(1946). 8-9 Ocak.

¹⁴²²*Cumhuriyet Gazetesi*.(1945). 2 Haziran.

olduğunu belirtmişti. Sadak'a göre Celal Bayar, bir parti lideri olmak için bütün şartları haizdi. Bayar, vatanseverliğini Milli Mücadele'de İstiklal Harbi'nde ve sonrasındaki hizmetleri ile ispatlamış, milliyetçi, dürüst ve faziletli bir insandı. Ayrıca Sadak, Celal Bayar'ın CHP'nin kurucuları arasında bulunduğunu ve memleketi yönetme tecrübesine sahip olduğunu da vurgulamıştı. Sadak, Celal Bayar ile ilgili yaptığı değerlendirmeden sonra “Bütün bu düşüncelerledir ki, Celal Bayar’ın parti kurmaya karar vermesinden dolayı derin ve samimi bir sevinç duyuyoruz ve hadiseyi gerek memleket, gerek Halk partisi için talih eseri sayıyoruz” demişti.

Necmeddin Sadak, yeni kurulacak parti ile ilgili CHP'yi yakından ilgilendiren bir takım tespitlerle tavsiyelerde de bulunmuş ve “Daha geniş bir demokrasiye gidişin ilk şartı, Hükûmeti uzun zamandır elinde tutan tek partinin, karşıtı bir parti ile tartışma halinde ve her ikisi de iktidara geçtikçe, birbirlerinin kontrolü altında bulunmalıdır. Cumhuriyet rejiminin bugüne kadar başlıca eksikliği bu idi.” diyerek muhalefet partisi rolünü üstlenecek olan yeni siyasi girişimin önemine değinmişti. Ayrıca Sadak, iktidar makamında olanların muhalefet partisinin tenkitlerine tahammül göstermesinin lüzumlu olduğunu ve hatta günün birinde muhalefet partisinden de hükûmete gelmesinin normal sayılması gerektiğini söylemişti.¹⁴²³

Akşam Gazetesi'nden Refik Halit Karay da yeni parti çalışmaları ile ilgili kaleme aldığı “Bir Partici Tipi” başlıklı yazısında, yeni partilerin kurulması ve partilerden bazı şahısların ayrılması ile ilgili olarak dikkate alınacak bir nokta olduğunu belirterek “Partiye hiç bir kıymet eklemeyen ve sadece süsten, gösterişten başka bir şey olmayan parazit partili tipini artık kadro dışı bırakmak...” gerektiğini söylemişti.¹⁴²⁴

Hüseyin Cahit Yalçın ise Tanin Gazetesi'nde “Yeni Parti” başlıklı bir yazı kaleme almış ve DP'nin kuruluşuna, demokrasinin gerçekleşmesi için en az iki siyasi partiye ihtiyaç olduğunu belirterek olumlu yaklaşmıştı. Bununla birlikte Yalçın, DP'yi, CHP'nin içinde

¹⁴²³Sadak, Necmeddin.(1945). “Bir İyi Haber: Celal Bayar’ın Kurmak Üzere Olduğu Parti”. *Akşam Gazetesi*. 3 Aralık.

¹⁴²⁴Karay, Refik Halit.(1945). “Bir Partici Tipi”. *Akşam Gazetesi*. 5 Aralık.

kurulmuş olan ve muhalefet görevini yürüten Müstakil Grup'a benzerlikleri olan bir yapı olarak değerlendirmişti.¹⁴²⁵

Partinin isim babası, o günlerde kurucularla çok sıkı ilişkilerde bulunan ünlü gazeteci Ahmet Emin Yalman idi.¹⁴²⁶

DP, 7 Ocak 1946 tarihinde kurulmuştu.¹⁴²⁷ İsmet İnönü döneminin ilk muhalefet partisi olmasa da CHP'ye alternatif oluşturan ve toplumda büyük bir heyecan uyandıran DP'nin kurucuları ise Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü idi. CHP içinde muhalif bir kadro oluşturan bu isimler, CHP içinde Dörtlü Takrir'i imzaladıkları için "Dörtler" olarak da anılmışlardı.

DP, Ankara Sümer Sokak'ta, Antalya milletvekili Cemal Tunca'ya ait olan sekiz numaralı binada kurulmuştu.¹⁴²⁸ DP'nin kuruluşu münasebetiyle 7 Ocak 1946 tarihinde, beraberinde parti kurucuları ile birlikte gazetecilere mülakat veren Celal Bayar; partilerinin daha önce kurulmuş olan hiç bir parti ile alakası olmadığını ve Türk milletine, Türk tarihine karşı bir sorumluluk üstlendiklerinin farkında olduklarını söylemişti.¹⁴²⁹

Bayar, gazetecilerin soruları üzerine yaptığı konuşmasında vurguladığı hususların başında "Serbest Fırka denemesinin sonuç vermemesinden dolayı kafalarda tereddüt kaldığını biliyoruz. İşte bu sebeple bu defa teşebbüsü esaslı surette ele aldık ve memleket hesabına büyük bir davaya atıldık... Atatürk, memleketin ikinci bir partiye ihtiyacı olduğuna tamamiyle inanmıştı. Fakat o zaman devrim pek yeniydi. Bugünkü tecrübeler de yoktu. Bugünkü şartlar tamamiyle değişiktir." diyerek çok partili hayata olan inancını tekrar etmişti. Ayrıca kafalara takılan ve "DP'nin bir muvazaa partisi olup olmadığı yönündeki soruya da "...Muvazaa hafifliktir. Ne bunu teklif edecek, ne de bu teklifi kabul edecek kimseler bulunmadığı gibi memleketin de muvazaalı işlere tahammülü yoktur." demişti.¹⁴³⁰

¹⁴²⁵Yalçın, Hüseyin Cahit.(1945). "Yeni Parti". Tanin Gazetesi. 15 Aralık.

¹⁴²⁶Yalman, Ahmet Emin.(1970).*Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*. Cilt: IV. İstanbul: Rey Yayınları, 4.

¹⁴²⁷Eroğlu, Cem.(2003). *Demokrat Parti,(Tarihi ve İdeolojisi)*. Ankara: İmge Kitabevi, 29.

¹⁴²⁸Bayar, age., 49.; Goloğlu, *Demokrasiye Geçiş*, 37.

¹⁴²⁹*Ulus Gazetesi*.(1946). 8 Ocak.

¹⁴³⁰*Cumhuriyet Gazetesi*.(1946). 8 Ocak.

Refik Koraltan tarafından İçişleri Bakanı Hilmi Uran'a teslim edilen parti programında DP'nin kuruluş gerekçesi; "Siyasi hayatımızın, birbirine karşılıklı saygı gösteren partilerle idaresi lüzumuna inanan DP, Türkiye Cumhuriyeti'nde demokrasinin geniş ve ileri bir anlayışla gerçekleşmesine ve umumi siyasetin demokratik bir görüş ve zihniyetle yürütülmesine hizmet maksadıyla" kurulduğu ifade edilmişti.¹⁴³¹

DP'nin tüzüğü 1946'da kırk yedi maddeden, 1949'da ise 86 madde ve bir de muvakkat maddeden ibaretti.¹⁴³² Parti, hazırlanan tüzüğün 43. maddesine göre parti kurucuları, Büyük Kongre'ye kadar Genel İdare Kurulu'nu oluşturacaklardı. Tüzüğün 5. maddesinde belirtilen merkez teşkilatı ise şu üç organdan oluşmuştu: Parti Başkanı, Genel İdare Kurulu ve Merkez Haysiyet Divanı.

Bu yapılanma doğrudan doğruya Büyük Kongre tarafından seçilecekti. 12 ve 13. Maddede belirtildiği gibi Büyük Kongre'den sonra en yetkili organ Genel İdare Kurulu idi. Kurul, partinin milletvekili adaylarını tespit etme yetkisine de sahipti. Taşra teşkilatı ise il, ilçe, bucak ve ocak kademelerinden oluşmuştu.

DP Programı ise seksen sekiz madde ve "Genel Hükümler" ile "Hükûmet İşleri" başlıklarıyla iki ana bölümden oluşmuştu. Birinci bölümde partinin genel ilkeleri belirtilmişti. Liberalizm, hem hürriyetler açısından hem de iktisadi düzen olarak kabul edilmişti. Programın Hükûmet işleri bölümünde ise üniversitelerin ilmi ve idari özerkliğe sahip olmaları gereğine değinilmiş; ayrıca partinin siyasi görüşleri açıklanmıştı. Bu hususta, "Özel teşebbüs ve sermayenin faaliyetinin esas olduğu" ve devlet kuruluşlarının özel girişime devredilmelerine atıfta bulunulmuştu. Kesin bir zorunluluk olmadıkça piyasalarda dokunulmayacağına vurgu yapılan programda; milli kalkınma için tarım sektörüne işaret edilmişti.

¹⁴³¹ *Demokrat Parti Tüzük ve Programı*.(1949). Ankara: Doğu Matbaası, 47.; Eroğul, age., 31 vd.

¹⁴³² *Demokrat Parti'nin Tüzük ve Programı*.(1946). Ankara.; *Demokrat Parti Tüzük ve Programı*.(1949). Ankara: Doğu Matbaası, 7-40.

Program incelendiğinde CHP ile DP arasında ciddi bir ayrışma söz konusu olmayıp DP; CHP'ye göre daha liberal bir kimlik oluşturmaya çalışmıştı.¹⁴³³

Parti programında demokrasi ve cumhuriyet değerlerine bağlı olduğunu belirten DP, milli iradenin tecelli etmesi için seçimlerin serbest ve gizli oyla yapılması ve siyasi partilerin eşit haklara sahip bulunmasını savunmakta idi. Ayrıca parti tüzüğünde milletvekilliği seçimlerinin de tek dereceli yapılması gerekliliğine vurgu yapılmıştı.

DP, ekonomik anlamda liberal bir yol izlemeyi hedeflemesine karşın Atatürk ilkeleri içinde yer alan devletçiliği de göz ardı edememişti. Zira program ve tüzüğünde Atatürk ilkelerine sadık kalacağına vurgu yapılmıştı.¹⁴³⁴

Partinin kuruluş işlemleri gerçekleştirildikten sonra, 8 Ocak 1946 tarihinde Genel İdare Kurulu toplanmış ve Celal Bayar, DP'nin genel başkanlığına seçilmişti. Kurucular, hazırlanan tüzüğün 43. maddesine göre Büyük Kongreye kadar Genel İdare Kurulunu teşkiledeceklerdi. Bu cümleden olmak üzere Antalya milletvekili Cemal Tunca da Genel İdare Kurulu üyeliğine seçilmişti.¹⁴³⁵

DP, 13 Şubat 1946'da Meclis çalışmalarına ara verilmesinden itibaren ülke genelinde örgütlenmesine başlamıştı. Partinin ilk şubesi, Emekli Albay Şefik Avni Özüdoğru tarafından 1 Şubat 1946 tarihinde Samsun'da açılmıştı. Bunun ardından Aydın'da Ethem Menderes, Ankara'da Avukat Zühtü Hilmi Velibeşe, Burdur'da Mehmet Erkazancı, Manisa'da Profesör Hüsnü Yaman, İzmir'de Dr. Hayri Üstündağ ve İstanbul'da da Avukat Kenan Öner tarafından yeni parti şubeleri kurulmuştu. 29 Nisan 1946 tarihine kadar DP; 24 il ve 71 ilçede örgütlenebilmişti.¹⁴³⁶

DP'nin kuruluşu konusunda yapılan ilk yorumlar, yapı itibari ile CHP'den farklı olmadığı yönünde idi. Nitekim Nadir Nadi, 13 Ocak 1946 tarihli köşe yazısında, programları

¹⁴³³Çolak, agm.; Atay, Falih Rifki.(1946). "Yeni Parti Kuruldu". *Ulus Gazetesi*. 8 Ocak.; Baban, Cihat.(1946). "İki Parti Arasındaki Farklar". *Tasvir Gazetesi*. 10 Ocak.

¹⁴³⁴Goloğlu, *Demokrasiye Geçiş*, 38.;*Demokrat Parti Tüzük ve Programı*, 3 vd.; Demokrat Parti Programı, o günün gazetelerinde de yayınlanmıştı. Bkz. *Akşam Gazetesi*.(1946). 8 Ocak.

¹⁴³⁵Tunaya, *age.*, 662.; *Vakit Gazetesi*. (1946). 9 Ocak.

¹⁴³⁶Goloğlu, *Demokrasiye Geçiş*, 39 vd.

ve temel prensipleri bakımından DP ve CHP arasında bir fark olmadığını söylemişti. Nadi'ye göre, DP'nin kurucuları CHP'den ayrılan isimler oldukları için çok fazla bir farklılık da beklenmemeli idi. Ancak bu durumun DP için hem kuvvet hem de zaaf olacağını ileri sürmüştü. DP için oluşturacağı kuvvet, vatandaşın partiye güveneceği düşüncesiyle ilgili idi. CHP'ye benzeyen yeni bir parti, vatandaş  rk tmeyecek ve inkılaplar da zarar görmeyecekti. Diğ er taraftan iki partinin programı arasında bir farklılık görünmemesi, DP'nin CHP'den ayırt edilmesini g   leştirecekti ki; bu da DP için bir zaaftı. CHP'den ayrılan k    nlerin DP'ye geçmesi, bu partiyi bir k    nler partisi durumuna getirebileceğinden, parti yöneticileri  ye kabulünde seçici olmak zorunda kalacaklardı.¹⁴³⁷

DP'nin kuruluşunun ardından basın kuruluşları Partiyi ve Genel Başkanı Celal Bayar'ı yakından takibe almışlardı. DP'nin takip edeceği politika merak konusu idi. Program ve t   ğ nde yer alan ilkeler ve takip edeceği politikalarla ilgili beklentileri de vardı.

Basında DP ile ilgili çıkan ilk haberlere bakıldığında bu yeni partinin, program itibarıyla CHP'den çok farklı olmadığı ve benzer bir politika takip edeceği yönünde idi. Zira bu süreçte kurulan partilerin t    klerinde yer vermeye zorunlu oldukları ilkeler, DP programını da CHP'nin programı ile benzer kılmakta idi. Ancak basında DP'nin CHP'ye benzerliğı ile ilgili çıkan haberleri sadece program benzerliğıyle izah etmek mümkün değıldi. Bu yönde çıkan haberlerde DP'nin CHP çizgisinin dışına çıkmaması yönündeki beklenti ve arzuları da ifade etmekte idi. Nitekim CHP milletvekili Yavuz Abadan, Cumhuriyet Gazetesi'nde 7 Ocak 1946 tarihinde yazdığı yazıda, yeni partinin CHP ile aynı hedeflere sahip olduğı yönünde bir değıerlendirme yapmış ve DP'nin Türk demokrasisindeki eksikliğı gidereceğini söylemişti. DP'yi kurulan diğ er partilerden farklı bir yerde konumlandıran Abadan; "Gerçi memleketimizde kurulmakta olan hatta faaliyet alanına gelen diğ er partiler de vardır. Ancak milli demokrasimiz, daha çok Amerikan sisteminde olduğı gibi belli ba lı iki kuvvetli partinin karşılıklı denetlenmesi esasına dayanan bir gelişmeye namzed görünüyor." diyerek çok partili sistem içinde ABD modelini işaret etmiş ve "... Demokrat Partisi, İkinci Cihan Savaşı'ndan sonraki geçiş döneminde, samimi olarak milli demokrasimizin kararla ıp k    mesine, 'memleketimizin hürriyet ve güvenlik içinde halk idaresini bütün şartlarıyla

¹⁴³⁷Nadir Nadi.(1946). "Yeni Partinin Kuvvetli ve Zayıf Tarafı". *Cumhuriyet Gazetesi*.(1946). 13 Ocak.

geliştirebilecek bir yolda ilerlemesine' ciddi surette yardım edebilirse" Türk halkının kalkınması ve yükselmesi davasına o nispetle şerefli bir hizmette bulunmuş olacağını vurgulayarak DP'ye yüklediği misyonu da açıklamıştı.

Abadan, DP'nin takip edeceğine inandığı dış politika ilkesini ise "Hiç şüphe yoktur ki yeni parti de dıştan gelecek her türlü tehdit ve tehlike karşısına çelikten bir kaya gibi dikilen milli birlik ve uyanıklığımızın her gün daha kuvvetli, her zaman daha canlı kalmasını esas prensip sayacaktır" cümleleriyle izah etmişti. Abadan, DP'nin iç siyasi gelişmeler bakımından ise inkılabın ana prensipleri ile devlet varlığının kanuni temeli olan kıymet ve kurumlara gerekli saygıyı göstereceğine inandığını belirtmişti.¹⁴³⁸

Ulus Gazetesi'nden Falih Rifki Atay ise, DP'ye karşı temkinli ve şüpheli bir üslupla yaklaşmıştı. Türk demokrasi hayatında hissedilen bir eksikliği DP'nin kapatacağını söyleyen Atay; bu noktada cumhuriyetçilerin iki korkusu ve bir dileği olduğunu ifade etmişti. Atay'ın korkuları; Rejim düşmanları veya yabancı ideolojilere hizmet edenlerce, demokratik memleketlerin vatandaşlarının sahip olduğu serbest tartışma ve çeşitli prensiplerin etrafında toplanma hürriyetlerinin sekteye uğratılması ile Türk demokrasinin gelişmesinin baltalanmasıdır.

Atay'ın dilek ve temennisi ise Türkiye'de Batılı bir demokrasi düzeninin tesis edilmesiydi. Celal Bayar'ın şahsında cumhuriyetçilerin söz konusu korkulardan kurtulacağını söyleyen Atay, DP'yi şimdilik iyi niyetle karşıladıklarını belirtmişti. Ayrıca Atay, DP ile CHP'nin gelecekteki münasebetleri için de "Rejim düşmanlığı kaygısı olmadıkça, iki partinin hatipleri ve muharrirleri arasındaki tartışmaların ve yazışmaların ancak vatan ve halk faydasına olacağı asla şüphe götürmez. Bir tarafın kötü niyetini sabit bir fikir gibi kafasına saplamadıkça ve hakkını, sadece inandırmak yolunda aradıkça fikir çarpışmalarının insanları selamlaşmaz yahut birbirlerine adlarını andırmaz hale getirmesi mümkün müdür?" diyerek olumlu bir mecrada sürmesini temenni etmişti.¹⁴³⁹

¹⁴³⁸Abadan, Yavuz.(1946). "Yeni Parti Kurulurken". *Cumhuriyet Gazetesi*. 7 Ocak.

¹⁴³⁹Atay; Falih Rifki.(1946). "Yeni Parti Kuruldu". *Ulus Gazetesi*. 8 Ocak.

Necmeddin Sadak ise Akşam Gazetesi'ndeki köşesinde “Demokrat Parti'ye Hoş Geldin Deriz” başlıklı bir yazı yayınlamış, DP'nin program bakımından Cumhuriyet Halk Partisi'nden farklı esaslara sahip olmadığını söylemiş ve CHP'nin altı okunu bu partinin bir kaç yorum farklılığı ile benimsemiş olduğunu belirtmişti. Sadak'a göre DP; memlekette yeni bir devlet sistem, yeni bir sosyal meslek ya da devrim programı oluşturmak iddiasında değildi. CHP ile aynı ana prensipler çerçevesinde Hükûmet ve idare mekanizmasında yenilik ve düzenleme isteği içinde olduğunu düşündüğü DP'nin; CHP'ye aykırı bir sosyal ve politik mezhep gütmeden, uygulamada bir kontrol vazifesi görmek gibi milli bir kaygı ile doğduğunun altını çizmişti. Bu cümleler göz önünde bulundurulduğunda, Necmeddin Sadak'ın da DP'ye sistem içinde CHP'ye yardımcı bir parti rolü biçtiği anlaşılmaktadır.

Necmeddin Sadak, DP'nin isminde geçen demokrasi ifadesi ve bunun tanımlaması hakkında bir de endişesini dile getirerek DP'nin programında yer alan “geniş ve ileri demokrasi” tabirini, solcu partiler tarafından benimsenen bir sıfat olarak tanımlamış ve “Demokrat Parti, programına göre ‘ileri bir demokrasi partisi’ değil, mülkiyet hakkına, teşebbüs ve sermayeye yer veren, Devletçiliği sadeceiktisadi alanda çoktandır devam eden boşluğu doldurmak suretinde anlayan liberal bir partiye daha çok benziyor” diyerek şüphelerini gidermeye çalışmıştı. Sadak, DP programında dikkate değer bulduğu noktalardan birinin de çalışan kesimlere sendika kurma hakkının verilmesi olduğunu ifade etmişti.¹⁴⁴⁰

Vakit Gazetesi, DP'nin kuruluşu hakkında ayrıntılı haberler vermiş ve 9 Ocak 1946 tarihli nüshasında Celal Bayar'ın bir karikatürünü yayınlamıştı. Celal Bayar'ın, dev aynasının karşısına geçmiş cılız bir yağlı güreş pehlivanı olarak resmedildiği karikatürün altında; “Celal Bayar partisinin faaliyete geçmesi münasebetiyle... Güreşe hazırlık!” yazılmıştı ki; bu mesaj, DP'nin CHP ile nasıl boy ölçüşeceği konusunda yapılan bir hatırlatma niteliğinde idi.¹⁴⁴¹

¹⁴⁴⁰Sadak, Necmeddin.(1946).“Demokrat Partiye Hoş Geldin Deriz”. *Akşam Gazetesi*. 9 Ocak.

¹⁴⁴¹*Vakit Gazetesi*.(1946). 9 Ocak.

3.3.1.3. Millet Partisi (1948-1954)

12 Temmuz Beyannamesi'nin ardından iç politikada başlayan yumuşama dönemi, CHP içinde müfrit olarak adlandırılan kesimi kızdırdığı kadar, DP içinde müfrit kabul edilen isimleri de hayal kırıklığına uğratmıştı. Parti içi muhaletin önemli isimleri, Osman Bölükbaşı, Sadık Aldoğan, Mustafa Kentli ve Kenan Öner idi. Kenan Öner, Adnan Menderes ve Celal Bayar'a İstanbul'a geldikleri sırada; “Niçin İnönü ile görüşüyorsunuz?” şeklinde hesap sorumuştur. Adnan Menderes ise bu suale, “Biz taktik yapıyoruz. Ona emniyet veriyoruz” şeklinde cevap vermişti.

DP içindeki bu muhalefet hareketi için Metin Toker, “Aslında müfritler, DP'li kamuoyundaki bir akımı temsil ediyorlardı. O kısım, CHP ile her yakınlığı davaya ihanet sayıyordu. DP'ye girmelerinin sebebi, DP'nin kara gözleri değildi ki... CHP'ye düşman olduklarından, ona karşı bir savaş açılınca hemen o saflara katılmışlardı.” demişti.¹⁴⁴²

DP içinde, yönetim kadrosunun takip ettiği politikalardan rahatsızlığını ilk ifade eden isimlerden biri Osman Bölükbaşı olmuştu. Bölükbaşı, ilk olarak 12 Temmuz Beyannamesinden aylar önce parti idaresine karşı tavrını ortaya koymuş ve 21 Ocak 1947 tarihinde de yürütmekte olduğu DP Fahri Müfettişliği görevinden istifa etmişti. Osman Bölükbaşı, istifasının kabul edilmemesi üzerine, 23 Temmuz 1947 tarihinde ikinci bir istifa mektubu daha yazmıştı. Bölükbaşı istifasının gerekçesi olarak, ömrünü verdiği bir davada kendisinin zararlı olarak görülmesinden duyduğu üzüntü ve bu düşünceyi Genel Merkeze kabul ettirenlerin de parti içinde söz sahibi olmaları idi.

Bölükbaşı, 30 Ağustos 1947 tarihinde yayınlanmak üzere Demokrat İzmir Gazetesi'ne “12 Temmuz Rüyası” başlıklı ve yeni süreci eleştiren bir yazı göndermişti. Ancak bu yazı, DP Genel Merkezi'nin müdahalesi sonucunda yayınlanmamıştı. Görüşlerinin sansüre uğradığını düşünen Bölükbaşı, DP'den istifa kararı almıştı.¹⁴⁴³

¹⁴⁴²Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, 211.

¹⁴⁴³Ağaoğlu, *Siyasi Günlük*, 433 vd.

Osman Bölükbaşı'nın istifa kararı aldıktan sonra Celal Bayar devreye girerek kendisi ile görüşmüştü. İkili arasında gerçekleşen görüşmede Celal Bayar, “İstifanız beni üzdü. Biz baba-evlat gibiyiz. Kabul edemem.” demesine karşın, Bölükbaşı “Mesele aydınlandı. (Davamız belli oldu.) Müfritlere partide yer yok. Hem bizi cumhurbaşkanı da istemiyor.” diyerek dert yanmış ve istifa noktasında ısrar etmişti.

Görüşmede “Ben sizi İnönü’ye karşı savundum. Bin kişi içinde iki kişi öyle konuşmuş ise bunun hoş görülmesi lazım.” diyen Bayar; Bölükbaşı’yı partide tutmaya çalışmış, fakat başarılı olamamıştı. Bölükbaşı “müfritlere partide yer yok.” şeklinde ısrar edince Bayar, 6 Eylül 1947 tarihli istifasını “teessürle kabul etmek zorunda kaldığını” bildirmişti.¹⁴⁴⁴

Osman Bölükbaşı, 6 Eylül 1947’de istifa etmesine karşın, basında çok sonraları yer bulmuştu. Nitekim Cumhuriyet Gazetesi'nin 4 Ekim 1947 tarihli nüshasında Osman Bölükbaşı'nın istifa haberi verilirken, Bölükbaşı'nın DP Kongresi'nde Atatürk'e yönelik sarf etmiş olduğu sözlerin parti içinde tepkiye sebep olduğu ve bu tepkiler sonucunda Bölükbaşı'nın istifa ettiği bildirilmekte idi.¹⁴⁴⁵ Osman Bölükbaşı, basında istifası ile ilgili çıkan haberler üzerine, Cumhuriyet Gazetesi'ne bir mektup yollayarak iddialara cevap vermiş, istifasının Atatürk dönemi ile ilgili sarf ettiği sözlerle alakalıymış gibi gösterildiğini ve bu durumun hakikatle ilgilisi olmadığını söylemişti. Ayrıca istifasının partisi tarafından arzu edilen bir hadise olduğu yönünde hava estirildiğini belirten Bölükbaşı; ilk olarak 22 Temmuz'da parti fahri müfettişliğinden istifa ettiğini bunun başta kabul edilmediğini, ancak ısrarı üzerine 6 Eylül 1947 tarihinde Celal Bayar tarafından kendisine bir mektup yazılarak istifasının teessürle kabul edildiğinin bildirildiğini anlatmıştı.

Bölükbaşı, DP üyeliğinden ise 10 Eylül 1947 tarihinde istifa ettiğini ifade etmişti. 20 Eylül 1947 tarihinde de Celal Bayar ile bir kez daha görüştüğünü anlatan Bölükbaşı, istifa konusunu kapatma kararı aldığını ve bu yöndeki dedikoduları ortadan kaldırmak için de Kudret Gazetesi'nde yayınlanmak üzere bir makale yazarak Ankara'dan ayrıldığını belirtmişti. Osman Bölükbaşı, Ankara'dan istifa kararından vaz geçerek ayrılmış olmasına

¹⁴⁴⁴Pancaroglu, Adnan Ferruh.(2006). *Yakın Tarihimizde Millet Partisi Olgusu (1948-1977)*. Afyonkarahisar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Afyon, 5 vd.

¹⁴⁴⁵*Cumhuriyet Gazetesi*.(1947). 4 Ekim.

rağmen, 3 Ekim 1947 tarihli Kudret Gazetesi'nde yayınlanan haberle istifasının kabul edildiğini şaşkınlıkla öğrendiğini söylemişti.¹⁴⁴⁶

DP içindeki hareketlilik, milletvekili maaşlarına zam yapılmasını içeren kanun düzenlemesi hakkında yapılan görüşmeler ile patlama noktasına gelmişti. CHP'li milletvekillerinin Meclise sunduğu milletvekili maaşlarına zam yapılmasını içeren kanun teklifi, DP saflarında bölünmeye sebep olmuştu. Zira Meclis genel kurulunda CHP'yi Dış politika dışında hiçbir konuda desteklemeyen DP'nin o tarihe kadar geliştirdiği söylemlere uygun değildi. Hatta Fuat Köprülü'nün Meclis koridorlarında sarfettiği iddia edilen sözler, DP'yi zor duruma düşürmüştü. İddialara göre Köprülü; “Çoğunluk CHP'lilerde. Nasılsa maaşların artmasına olumlu oy verecekler. Biz azınlıktayız. Hem karşı oy verimiz, hem de zamları cebe atarız.” demişti. DP'li bir milletvekili olarak Köprülü'nün bu sözleri, CHP'ye bağlı yayın organları tarafından samimiyetsizlikle suçlanmıştı.

Köprülü, CHP dışında da tepki almıştı. Nitekim DP'li muhalif milletvekilleri ve partililer de bu konuşmayı fırsat bilerek Köprülü'ye taarruz etmişlerdi. DP Genel Merkezi, bu durum karşısında, maaş ve ödenek zammının Meclis'ten geçmesi halinde aradaki farkın Parti'ye bağışlanacağını söylemek zorunda kalmıştı. Bu karar da DP içinde “müfrit” ve “mutedil” isimler arasında tartışmalara yol açmıştı.¹⁴⁴⁷ Çok geçmeden DP'li yirmi altı milletvekili, maaş ve ödeneklere yapılan zamların tasarruf hakkının milletvekillerinin vicdanına bırakılmasını isteyen bir takrir hazırlamışlardı. Bu takrir de parti genel merkezi tarafından, “müfrit” olarak adlandırılan milletvekillerinin partiden uzaklaştırılması için bir fırsat olarak görülmüş, maaş ve ödenek farklarının tasarrufu konusunda genel merkezin talebini yerine getiren “müfrit” vekiller dahi bu takrir bahanesi ile partiden ihraç edilmişlerdi.¹⁴⁴⁸

DP içindeki parçalanma, Partinin İstanbul İl Başkanı Kenan Öner'in görevinden istifası ile devam etmişti. Kenan Öner, partinin “müfrit” olarak adlandırılan grubun doğal bir üyesiydi. Ayrıca sert çıkışları ile kamuoyunda kendinden sıklıkla söz ettirmeyi başaran bir isimdi. Kenan Öner'in görevinden istifa ettiği, 7 Ocak 1948'de gazete manşetlerinde yer

¹⁴⁴⁶Cumhuriyet Gazetesi.(1947).18 Ekim.

¹⁴⁴⁷Arcayürek, Cüneyt.(1983). *Demokrasinin İlk Yılları 1947-1951*. Ankara: Bilgi Yayınları, 173.

¹⁴⁴⁸Pancaroglu, agt., 6 vd.

almasıyla birlikte kamuoyunun dikkatleri DP'ye çevirmiş; Öner'in istifanın, DP Genel Merkezi ile restleşmesi üzerine gerçekleştiği iddia edilmişti. Cumhuriyet Gazetesi'nde yer alan haberde, Kenan Öner'in DP Genel Merkezi'ne memleketin iç siyasi durumu ile ilgili bir rapor hazırlayıp gönderdiğini ve görüşlerinin dikkate alınmaması durumunda ise istifa edeceğini bildirdiği yazılmıştı. Parti Genel Merkezi, bu raporu dikkate almayınca, Kenan Öner için istifa zaruri bir hal almıştı. Yine aynı haberde, Öner'in istifası için "Halk Partisi mahfilleri bu hadiseyi DP Genel Kurulunun ifrata kaçan hareketleri tasvip etmediği şeklinde tesfir eylemekte" olduğu bildirilmiş ve CHP'li çevrelerde bu istifanın memnuniyetle karşılandığı belirtilmişti.

Kenan Öner, neden istifa ettiği yönündeki soruya ise "Müsaade edin de bu sırrı ben faş etmiyeyim, Celal Bayar açıklasın..." demişti.¹⁴⁴⁹ Bu durum üzerine Celal Bayar, Parti teşkilatına Öner'in istifası hakkında bir açıklama yapmış ve Öner gibi bir ismin önemli bir kayıp olacağını vurgulamıştı. Celal Bayar "... İstifalar kabule bağlı değildir. Bizim tarafımızdan yapılacak muamele yoktur. Arkadaşımız isterse yeni bir karar alır" demişti.¹⁴⁵⁰

Kenan Öner'e yönelik yapılan açıklamadan sonra DP Genel Merkezi İstanbul'a Emin Sazak ve Enis Akaygen gibi isimleri yollayarak orta yolu bulmayı denemekten de geri durmamıştı. Ancak Öner, istifasını geri alması için gösterilen çabanın "geç kalmış ve yanlış" bir iş olduğunu söylemişti.¹⁴⁵¹

Kenan Öner, istifasının ardından Celal Bayar'a hitaben bir mektup kaleme almış, Celal Bayar ve DP'ye ağır bir şekilde yüklenmişti. Öner mektubunda, DP Genel Merkezi'nin Hürriyet Misakı'nı tatbik etmediği ve bu konuda Genel Merkez'den hesap sorulacağına dair sözler sarf etmişti.¹⁴⁵² Öner'in bu mektubu, DP içinde "mutedil" kesime mensup milletvekilleri tarafından tepki ile karşılanmıştı. Tüm bu gelişmeler; artık Kenan Öner'in sadece CHP'nin değil, DP'nin de karşısında yer alacağını göstermekte idi.

¹⁴⁴⁹Cumhuriyet Gazetesi.(1948). 7 Ocak.

¹⁴⁵⁰Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, 21?

¹⁴⁵¹Cumhuriyet Gazetesi.(1948). 8 Ocak.

¹⁴⁵²Ulus Gazetesi.(1948). 18 Ocak.

Kenan Öner'in İstanbul İl Başkanlığından istifas etmesine neden olan hadise, Fuat Köprülü'nün oğlu Orhan Köprülü'yü partinin İstanbul İl Teşkilatı yönetimine sokmak istemesi olarak gösterilmişti. Ancak, DP'nin kuruluşundan beri, parti idarecilerinin Kenan Öner'den çok hazzetmedikleri de bilinmektedir. Kenan Öner'in, partide bir "kurucular sultanı" olduğu düşüncesinde olduğu ve bu durum karşısında daha rahat hareket edebileceği bir mecra arayışı içine girdiği anlaşılmaktadır. Nitekim Öner, 16 Ocak 1948 tarihinde istediği ortamı bulamayınca DP üyeliğinden de istifa etmişti.

Kenan Öner, yeni bir siyasi oluşum için çalışmalara başlamış ve İsmet İnönü ile arası açık olan Mareşal Fevzi Çakmak ve o tarihlerde Meclis dışında kalan Yusuf Hikmet Bayur ile temas kurmuştu. Bu iki ismin İsmet İnönü ile aralarının açık olmasından daha önemli olan ortak özellikleri ise DP idarecilerinin 12 Temmuz Beyannamesi çerçevesinde İsmet İnönü ile yakınlaştığını düşünmeleri ve bu duruma tepki göstermeleriydi.¹⁴⁵³

DP, Kenan Öner'in parti üyeliğinden istifası ile sonuçlanan krizi henüz atlatamamışken bu kez Meclis Grubu'nda yeni bir sıkıntı baş göstermişti. Daha önce milletvekillerinin maaş ve ödeneklerine yapılacak zam konusunda sarf ettiği iddia edilen sözler yüzünden eleştirilen Fuat Köprülü, bu sefer Parti meclisinde hedef tahtasına oturtulmuştu. Fuat Köprülü, İsmet İnönü ve Nihat Erim ile birlikte katıldığı Londra gezisinde bu iki isimle çok samimi ilişkiler kurmak ve bu ilişkinin kamuoyunda yer almasına müsaade etmek, Kenan Öner ve Yusuf Kemal Tengirşek'in aleyhinde çalışmalar yapmak, grup arkadaşlarına hakaretlerde bulunmak ve 12 Temmuz Beyannamesi'nin ardından İsmet İnönü ile Nihat Erim'i öven yazılar yazmak gibi konularda Parti Meclisi'nde ağır eleştirilere maruz kalmıştı. 7 Şubat 1948 tarihinde de Parti Grubu, Köprülü için güvensizlik oyu vermiş ve DP Grup başkanvekilliğine Fuat Hulusi Demirelli seçilmişti. Ortaya çıkan bu huzursuzluk karşısında Parti Grup kararlarını protesto eden Fuat Köprülü, Adnan Menderes ve Karaosmanoğlu İzmir'e giderek burada temas kurdukları partililere kendi sıkıntılarını anlatmaya başlamışlardı. Celal Bayar da bu tablo karşısında desteğini Köprülü-Menderes kanadına verdiğini göstermek için

¹⁴⁵³Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, 21?

İzmir'e gitmişti. Celal Bayar, İzmir'de Menderes, Köprülü ve Karaosmanoğlu'na katıldıktan sonra DP Meclis Grup Başkanlığı görevinden istifa ettiğini açıklamıştı.¹⁴⁵⁴

Celal Bayar'ın bu hareketi, DP içindeki sertlik yanlısı isimlerin etkisiz kalması ve ılımlı isimlerin güç kazanması anlamına geliyordu. Bayar, DP'nin içinde düştüğü bu sıkıntılı durum karşısında, parti içi muhalefete boyun eğmek yerine muhalif vekillerin istifalarını bir nevi tahrik etmiş veya muhaliflerin partiden ihracı hızlandırılmıştı. Özellikle, milletvekillerine yönelik maaş ve ödenek zammı ile ilgili tasarının tartışıldığı günlerde, Köprülü'ye yönelik ortaya çıkan tepkiler karşısında Bayar; tavrını Köprülü'den yana koyarak muhaliflerin partiden kopuş sürecini hızlandırmıştı.¹⁴⁵⁵

DP'den ihraç edilen veya istifa eden isimler, yeni bir siyasi oluşumun doğmasına hizmet etmişlerdi. Nitekim kamuoyunda, yeni bir partinin kurulacağı yönündeki haberler 1948 yılının ilk aylarından itibaren dillendirilmeye başlamıştı. 5 Şubat 1948 tarihinde DP Beşiktaş İlçe Başkanı Misbah Münif Ural, Celal Bayar'a bir mektup yazarak Kenan Öner'in yeni bir parti kurmak için çalışmalarına başladığını bildirmişti. Söz konusu mektuba göre Öner; Ankara'da Mareşal Fevzi Çakmak ile görüşerek, Yusuf Hikmet Bayur, Osman Bölükbaşı, Osman Nuri Köni ve Mustafa Kentli'nin de içinde yer alacağı bir parti kuracaklarını açıklanmış ve Mareşal'e partinin genel başkanı olmasını teklif etmişti.

Celal Bayar'a gönderilen bu mektubun ardından Fevzi Çakmak, Kenan Öner ve arkadaşları tarafından kurulacak olan yeni partiyi destekleyeceğini kamuoyuna ilan etmişti. Yeni partinin kuruluşu için teklif götürülen isimlerden biri de Yusuf Hikmet Bayur olmuştu. Bayur, kurulacak partinin “Atatürkçü” olması şartı ile teklifi kabul ettiğini bildirmişti.¹⁴⁵⁶

Celal Bayar, DP içindeki karışıklıkları sona erdirmek için kesin adımlar atmak istemiş ve huzursuzluğa sebep olduğunu düşündüğü isimleri, parti haysiyet divanına sevk ettirmişti. Bu süreçte partiden ilk ihraç edilen isimler, Osman Nuri Köni, Necati Erdem, Mithat Sakaroğlu, Sadık Aldoğan ve Kemal Silivrili olmuştu. İhraç kararına tepki gösteren DP

¹⁴⁵⁴Aydın, A., agm., 280.

¹⁴⁵⁵Arcayürek, age., 174.

¹⁴⁵⁶Aydın, A., agm., 281.

Merkez Komitesi üyelerinden; Yusuf Kemal Tengirşek, Emin Sazak, Enis Akaygen, Ahmet Oğuz, Hasan Dinçer ve Ahmet Tahtakılıç da komite üyeliklerinden çekilme kararı almışlardı. Ancak bu isimler de haysiyet divanına sevk edilerek DP'den ihraç edilmişlerdi.¹⁴⁵⁷

DP lideri Celal Bayar, yaşanan bu gelişmeler karşısında partisinin Meclis Grubunu kontrol etmekte güçlük çekmişti. Özellikle Ali Rıza Kırsever, Behçet Gökçen, Ahmet Ali Çınar, Bahaddin Öğütmen, Fethi Erimçağ, Mehmet Öktem, Şahin Laçın, Mehmet Aşkar, Haydar Arslan, Asım Gürsu gibi isimler grup toplantılarında, DP içinde varlığından rahatsızlık duydukları “liderlik sultası”na karşı yoğun bir muhalefet içine girmişlerdi. Bu muhalefet kadroları da kısa süre içinde DP'den ya tasfiye edilmiş ya da ihraç edilmişlerdi.¹⁴⁵⁸

Yaşanan bu gelişmeler; daha önce demokrasi konusunda CHP'yi eleştiren DP'li idarecilerinin de parti içi demokrasi konusunda CHP'li idarecilerden hiç de geri kalmadıklarını ve farklı düşünmediklerini ortaya koymakta idi. Nettekim Celal Bayar, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü'nün Parti teşkilatları üzerinde kesin bir hakimiyet kurma istedikleri; muhalif milletvekilleri ve partililerin ortaya attıkları “liderlik sultası” iddialarını haklı çıkartmıştı. Sonuçta, DP içinde başlayan bu karışıklık, Meclis içinde hem CHP'ye hem de DP'ye muhalif olan yeni bir siyasi oluşumun doğum sancıları olmuştu.

Meclis içinde ortaya çıkan bu yeni muhalif grup, DP'den ayrılmış yirmi altı milletvekilinden oluşmuştu. Grup, kuruluşunu 10 Mayıs 1948 tarihinde TBMM Başkanlığı'na bildirmişti. DP'den ayrılarak Müstakil Demokratlar Grubu adını alan bu grup, 17 Mayıs 1948 tarihinde bir beyanname yayınlayarak, grup üyelerinin kimlerden oluştuğunu duyurmuştu. Müstakil Demokratlar Grubunu oluşturan milletvekilleri; Enis Akaygen, Sadık Aldoğan, Hazım Bozca, Hasan Dinçer, Necati Erdem, Ahmet Oğuz, Mithat Sakaroğlu, Ahmet Kemak Silivri, Ahmet Tahta Kılıç, Yusuf Kemal Tengirşek, Ahmet Aşkar, Asım Gürsu, Ali Rıza Kırsever, Şahin Laçın, Bahaeddin Öğütmen ve Mehmet Öktem'di. Müstakil Demokratlar, gruplarının bir başkan tarafından idare edilmeyeceğini, her toplantıya alfabe sırasına göre üyelerden birinin başkanlık edeceğini bildirmişlerdi. Ayrıca yapılan gizli seçimle bir

¹⁴⁵⁷Çolak, Filiz.(2002). “Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş ve Demokrat Parti”. *Türkler 16*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 779.

¹⁴⁵⁸Aydın, A., agm., 284.

sekreterlik bürosunun kurulduğu, Ahmet Tahtakılıç'ın sekreterliğe, Hasan Dinçer ve Hazım Bozca'nın da sekreter yardımcılığına getirildikleri belirtilmişti.¹⁴⁵⁹

Müstakil Demokratlar Grubu, yeni bir siyasi partinin teşekkülü noktasında atılmış önemli bir adım olmuştu. Nitekim “DP’ye cephe almış bir ihanet şebekesi” olarak nitelendirilen Müstakil Demokratlar Grubu, DP’nin İkinci Büyük Kongresi’inde Partiden ihraçları kesinleşince milletvekillerinden Şahin Laçın, Mehmet Aşkar, Behçet Gökçen, Ali Rıza Kırseven, Fethi Erimçağ, Hasan Dinçer, Ahmet Oğuz, Ahmet Tahtakılıç da 19 Temmuz 1949’da MP’ne katılma kararı almıştı.

Grup, bir taraftan Meclis içindeki varlığını korurken diğer taraftan da yeni parti kurma çalışmalarına devam etmişlerdi. Mayıs ayı içinde kamuoyunda yeni kurulacak parti hakkında haber ve köşe yazıları çıkmaya başlamıştı. Bu konuda Cumhuriyet Gazetesi’nde isimsiz yayınlanan bir baş makede, Kenan Öner’in yeni parti ile ilgili söylediği “Partimizde kurucu vasfını taşıyan kimse yoktur. Yalnız milletin kurduğu partiyi millete takdim edenler vardır” sözleri eleştiri konusu olmuş ve bu konuda; “... bu sözler, bir siyasi edebiyattan başka bir şey değildir. Çünkü Mareşal Fevzi Çakmak, Hikmet Bayur, Osman Nuri Köni, Mustafa Kentli, Harun İlmen, Osman Bölükbaşı ve Profesör Kenan Önerden ibaret olan takdimciler, bütün Türk milleti demek değildir... şahısları ne kadar muhterem olursa olsun, sekiz vatandaşın bütün millet olmadığı meydandadır. Böyle bir düşünce, Türk milleti içinde başka hiç bir parti bulunmadığını iddia etmek demek olur ki, bu da kendilerini tek parti zihniyetine götürür...” şeklinde yorumlanmış ve tenkid edilmişti.¹⁴⁶⁰

Kamuoyunda yeni partinin hangi prensiplere sahip olacağı da merak konusu olmuştu. Yeni partinin kurucularından Mustafa Kentli, bu konu hakkında yaptığı açıklamada kuracakları partinin liberal ve milliyetçi bir özellik taşıdığını; ancak bir sınıf partisi özelliğini taşımadığını ifade etmiş ve “Dünyanın hiç bir liberal partisi, içtimai sınıflardan birine veya bir kaçına istinad etmez. Tam manasile bir millet partisi olacağız. Gayemiz serbest seçimle tezahür edecek milli iradeyi hakim kılmak, halkın siyasi, iktisadi hürriyetlerini nokansız olarak elde etmek, temsili bir Hükûmetin kurulmasına çalışmaktır. Amerikanın iki büyük

¹⁴⁵⁹Akşam Gazetesi.(1948). 18 Mayıs.

¹⁴⁶⁰Cumhuriyet Gazetesi.(1948). 18 Mayıs.

partisinden hiç biri içtimai bir sınıfa dayanmamaktadır. Buna ihtiyaç da yoktur. Fakat bu, şu demek değildir ki, partimiz memleketin büyük bir çoğunluğunu teşkil eden çiftçi sınıfını veya alın terile ekmeğini kazanan işçi sınıfını ihmal edecektir.” Denilerek adeta parti programı açıklanmıştı.

Aynı haberde, yeni partinin kurucularının kimler olduğu da bildirilmişti. Mustafa Kentli, “Parti kurucularının başında Mareşal gelir. Şimdilik Kenan Öner, Hikmet Bayur, Cafer Tayyar, Osman Bölükbaşı, Osman Nuri Köni ve İzmir'den iki arkadaşımızın müessisler arasında olduklarını söyleyebilirim.” demişti.¹⁴⁶¹

Yeni parti, 20 Temmuz 1948 tarihinde Millet Partisi adı ile kurulmuştu. MP, milletin ilk hakiki muhalefet partisi olduğu iddiasıyla Türk siyasi hayatındaki yerini almıştı.¹⁴⁶² Partinin fikir babası ve kurucularından Kenan Öner, MP'nin, "İktisad ve siyasi sahada liberal, ictimai sahada ırkçılık ve Turancılığa kapılmadan milliyetçi ve inkılapçı sahada ihtiyacı, zaruretləri zorlamadan daima müterakki hamlelerle ilerleyen" bir parti oluşunu beyan etmişti.¹⁴⁶³

MP'nin kurucuları ise Fahri Genel Başkan Mareşal Fevzi Çakmak, Prof. Dr. Yusuf Hikmet Bayur, Prof. Dr. Kenan Öner, Emekli General Sadık Aldoğan, Osman Nuri Köni, Dr. Mustafa Kentli, Enis Akaygen ve Osman Bölükbaşı idi.¹⁴⁶⁴

Partinin genel başkanlığına Yusuf Hikmet Bayur getirilmişti. Kamuoyunda adı parti genel başkanı olarak anılan Fevzi Çakmak ise “MP'nin Fahri Genel Başkanı” ilan edilmişti.

MP'nin genel başkanlığına getirilen Yusuf Hikmet Bayur, MP' nin kuruluş nedenlerini açıklarken DP kurucularının iktidarla muvazaa haline düşmüş olmaları, 12 Temmuz'dan sonra muhalefetin fiilen söndürülmüş olması, DP kurucularının iktidarla gizli temas halinde bulunmalarını ileri sürmüş ve DP'ye yüklenmişti.¹⁴⁶⁵ Ayrıca; “Halk bugünkü iktidardan

¹⁴⁶¹Akşam Gazetesi.(1948). 19 Mayıs.

¹⁴⁶²Kabasakal, age., 177 vd.

¹⁴⁶³Tasvir Gazetesi.(1948). 6 Mayıs.

¹⁴⁶⁴Kudret Gazetesi.(1948). 6 Temmuz.

¹⁴⁶⁵Kudret Gazetesi.(1949). 22 Haziran.

bıkmıştır. Halk bugünkü muhalefetten de şüphe etmektedir. Bu durumdan memleket düşmanları, komünist propagandacıları yararlanmaktadır. Temiz ve samimi muhalefet, komünist propagandasına karşı kesin bir panzehirdir. Yeni hiçbir esaslı fikir ileri sürmeden yalnız iktidarı devirip yerine geçmek için yapılan muhalefet; artık aydınlarca ve halkça kafi görülmemektedir” diyerek siyaset meydanına indiklerini ifade etmişti.¹⁴⁶⁶

Nurettin Ardiçoğlu da muhalefetin parçalanmasının nedenlerini açıklarken Bayur’un ileri sürdüğü nedenlere temas etmiş ve DP’nin iktidarla uzlaşma yolunda bazı grupların takip ettikleri muvazaa siyaseti ile yine aynı grupların "tahakküm saltanatı" oluşturma hevesleri nin neden olduğunu iddia etmişti.¹⁴⁶⁷

MP Parti Programında, Cumhuriyet, adalet ve liberalizm gibi değerler ile milliyetçilik esasına bağlı olduğunu belirtmiş, insanların tabii ve vazgeçilmez özgürlüklerinden hareketle ferdiyetçi felsefeye dayanan klasik demokrasiyi esas aldığını ifade etmişti. (1.Madde)

Her biri hukuk devleti teşkil eden ve ferdi hak ve hürriyetleri teminat altına alan Batı demokrasilerinin yanında olduğunu, bir zümrenin ya da bir sınıfın diktatörlüğünü çağrıştıran Doğu demokrasilerinin karşısında olduğunu beyan eden MP, Anayasa'nın hakiki demokrasiye uymayan hükümlerini ve bilhassa CHP'nin siyasi umdelerini (altı ok), devletin ana vasıfları haline sokan Anayasa'nın ikinci maddesinin kaldırılmasını istemişti.¹⁴⁶⁸

MP’nin ana vasıflarından birisi de milliyetçilik olup, ananeci mutedil milliyetçi bir parti olduğunu vurgulamıştı. MP, Kemalist milliyetçiliği "tebaa milliyetçiliği" olarak yorumlamış ve bu milliyetçilik anlayışının CHP ve DP’nin programlarında yer aldığı belirtilmişti. Bu konuda MP parti programının oluşturulmasında etkili olduğu bilinen Nurettin Ardiçoğlu da Kemalist milliyetçilik ve inkılapçılık devrinin kapandığını, o günün şartlarında ihtiyaca cevap veren bu anlayışın; artık yerini başka bir anlayışa bırakması gerektiğini savunmuştu. Bu anlayış, milletin “kendi kendine düşüncü” anlayışı olduğunu, Türkiye’de devrimler

¹⁴⁶⁶Çolak, agm., 780.

¹⁴⁶⁷Ardiçoğlu, Nurettin.(1948). “Muhalefetin Bugünkü Manzarası”. *Kudret Gazetesi*. 29 Temmuz.

¹⁴⁶⁸*Millet Partisi Program ve Tüzük*.(1948). Ankara: Millet Partisi Yayınları, 3 vd.;*Milletin Sesi*.(1948). “Millet Partisinin Programı”. 8 Ekim.; Çaylak, Adem.(2007). “1946-50 Arası Dönemde Müfrit Muhafazakar Demokratlar ve Türk Demokrasinin Almış Olduğu Biçim”. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. Cilt: 62. Sayı: 1. Ankara: *Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını*, ss.17-42, 35 vd.

döneminin sona erdiğini ve “milli intibah devri” yani milli uyanış devrinin başladığını iddia etmişti. O’na göre Milletin kendi tarihine yöneleceğini ve inkılaplarla benimsenen kurumların, tarihten gelen örf, adet, gelenek ve göreneklerle birleşerek; bizzat kendi milli kültürünü yaratabileceğini ve istikrara kavuşabileceğini ileri sürmüştü. Ayrıca, kana ve soya dayalı ırkçı-Turancı milliyetçilik anlayışı da reddedilmişti.¹⁴⁶⁹

Programın yedi ve onuncu maddelerinde millet kavramının ortaya koyduğu diğer unsurların din, milli an’aneler ve aile kurumu olduğu vurgulanmış, “Parti, içtimai nizamın teşekkülünde itikatların, ahlakın, geleneklerin, örf ve adetin büyük hisselerini tanır... Aile müessesesi, cemiyetin temeli ve yüksek manevi bir kıymetidir” denilmişti.¹⁴⁷⁰

Sekizinci maddede ise “Parti din müessesesine ve milli an’anelere hürmetkardır” ifadesi yer almış ve DP’nin muhafazakar-milliyetçi bir kimliğe sahip olduğu vurgulanmıştı.¹⁴⁷¹

Her ne kadar muhafazakar-milliyetçi bir kimliğe sahip olduğunu vurgulasa da MP'nin programı, çok partili düzene geçildikten sonra muhafazakar-İslamcı cereyanların ortaya çıkışına örnek teşkil eden ilk parti programı olmuştu. MP, laiklik konusunda da farklı bir görüşün benimsemişti. Zira din işlerinin devletten ayrılmasını, özerk bir teşkilat tarafından idare edilmesini istiyordu.¹⁴⁷² MP, Türkiye’de o güne kadar hakim olan laik düzenden farklı olarak, din hayatı ve dini kurumların tümüyle “mü'minler cemaatine” bırakılmasını, dinle ilgili her türlü işi bu cemaatin görmesini, dini hayatı düzenleyen mevcut kanunların kaldırılmasını ve Diyanet İşleri Başkanlığının da lağv edilmesini istiyordu.¹⁴⁷³

MP, hukuki düzenin tanziminde bir ilki gündeme getirmiş ve Anayasa Mahkemesi'nin kurulmasını istemişti. (Madde 35) Yine TBMM yanında halk tarafından seçilmiş bir Ayan Meclisi

¹⁴⁶⁹ Ardıçoğlu, Nurettin.(1948). “Muhalefetin Bugünkü Manzarası”. *Kudret Gazetesi*. 29 Temmuz.

¹⁴⁷⁰ *Millet Partisi Program ve Tüzük*, 4.

¹⁴⁷¹ *Millet Partisi Program ve Tüzük*, 4 vd.; *Milletin Sesi* .(1948). “Millet Partisinin Programı”. 8, 15 Ekim.

¹⁴⁷² Tunaya, *age.*, 169.

¹⁴⁷³ *Millet Partisi Program ve Tüzük*, 5 vd.

teşkil edilmesini gündeme getirmişti.¹⁴⁷⁴ Yusuf Hikmet Bayur ve Öner'in etkisi olduğu düşünülen bu hususlar dikkate alındığında o dönem Türkiye'si için oldukça ileri görüşlerdi.¹⁴⁷⁵

Mareşal Fevzi Çakmak, MP'nin ciddi ve samimi bir muhalefet partisine duyulan ihtiyaçtan doğduğunu söylemiş ve 21 Temmuz 1948 tarihinde yayınladığı bir beyanname ile MP'nin programında yer alan hedefleri; "Milleti dürüst ve herkese güven verici seçimler sayesinde, gerçekten hakim mevkie geçirmek, iktidarı onun efendisi değil hizmetkarı kılmak, bütün devlet makinesini yalnız halk için işletmek, herhangi bir kimsenin kanunen haiz olmadığı hakları kullanmasına ve mesul olmadığı halde mesuliyetli imiş gibi kararlar alarak bütün işleri bozmasına mani olmak, kötülükleri önliyerek hem hayatı kolaylaştırmak, hem de bir takım ezici vergileri azaltmak imkanını sağlamak, devlet sermayeciliğinin tahribatını durdurmak, hususi teşebbüsü serbest bırakarak vatandaşlara geniş çalışma imkanları vermek, memleketin ihtiyaçlarını esaslı ve ilmi tetkike tabi tutarak ona göre faaliyete geçmek, en çok ihmal edilen ve milletin en büyük kütlesini teşkil eden köylülerin ve bütün halkın refahını ilme ve namuslu çalışmalara dayanarak sağlamak." şeklinde izah etmişti.¹⁴⁷⁶

Fevzi Çakmak'ın yayınladığı beyanname, CHP'li çevrelerde tepki uyandırmıştı. Mareşal beyannamesinde CHP'yi iktidarı zor kullanarak ve baskı uygulayarak elinde tutan küçük bir zümre olarak tarif etmiş, CHP'lilerin "hiç bir hizmet karşılığı olmaksızın sefahati artıran muazzam servetler" biriktirdiklerini iddia etmişti. Beyanname incelendiğinde Mareşal'in DP'nin kuruluş sürecinden itibaren muhalif çevrelerin CHP'ye yönelik tekrarladıkları eleştirileri sert bir dille tekrar ettiği görülmektedir.

Ulus Gazetesi'nden Cevat Dursunoğlu, "Bir Parti Beyannamesi" isimli köşe yazısında Mareşal'in eleştirilerine cevap vererek, CHP'nin memleketin demokratikleşmesi ve zenginleşmesi noktasında önemli adımlar attığını savunmuş ve genel olarak CHP'nin

¹⁴⁷⁴Çaylak, agm., 38.;

¹⁴⁷⁵Anayasa Mahkemesi ve ikinci bir meclisin teşekkülü fikri, çok daha sonraki tarihlerde, CHP'nin 12-15 Ocak 1959 tarihleri arasında toplanan 14. Kurultay'ında yayınlanan "İlk Hedefler Beyannamesi" nde gündeme gelmişti. Bkz., Erer, *age.*, 356 vd.

¹⁴⁷⁶*Akşam Gazetesi*.(1948). 22 Temmuz.

kanunlara aykırı hareket etmediğini, halkın refahını düşündüğünü iddia yazmıştı.¹⁴⁷⁷ Ulus Gazetesi'nde "H.R.Ö." imzası ile yayınlanan bir başka yazıda da Fevzi Çakmak'ın beyannameini üslup bakımından eleştirilmişti. Yazıda, Millet Partililerin demokrasi kahramanlığına soyundukları; ancak artık demokrasi ve hürriyet kahramanlığının ucuz bir söylem olduğu söylenilmiş ve MP mensuplarının demokrasi ve hürriyet kahramanlığını hergün yeni baştan müzayedeye çıkarmakla suçlanmışlardı.¹⁴⁷⁸

MP'nin kuruluş süreci muhalefet hareketi içinde ortaya çıkan kavgaların bir sonucu olmuştu. CHP'li yayın organları, Partinin kuruluş süreci ve sonrasında yaşanan kavgaya temkinli yaklaşmışlardı. CHP'liler doğrudan partilerini hedef alan söylemler gündeme gelmedikçe yeni parti ile ilgili haberlere oldukça kısıtlı bir şekilde yer vermişlerdi. Özellikle MP'nin kurulduğu günlerde Ulus Gazetesi incelendiğinde partinin kuruluşu ile ilgili herhangi bir habere yer verilmediği; ancak Mareşal Fevzi Çakmak'ın yayınladığı bildiride CHP'ye yüklenmesi üzerine 23 ve 25 Temmuz 1948 tarihlerinde parti hakkında iki eleştiri yazısı yazmıştı.¹⁴⁷⁹ DP'yi destekleyen yayın organları da DP idarecilerinin hain olarak gördüğü MP kurucularına ağır eleştirilerde bulunmuşlardı.

MP, kuruluş sürecinde gerek CHP'yi gerekse DP'yi oldukça rahatsız etmişti. Ancak MP'nin, iktidar ve muhalefet çevrelerinde yarattığı rahatsızlık ve korku kısa süre içinde yerini sükûnete bırakmıştı. Çünkü MP, halk nazarında gerekli etkiyi yaratmayı başaramamış ve 14 Mayıs 1950 seçimlerinde bir varlık gösterememiş, gizli dini amaçlar taşıdığı gerekçesi ile Ankara Ağır Ceza Mahkemesi tarafından 27 Ocak 1954'te kapanmıştı.

3.3.1.4. Sol/Sosyalist/Marksist Partilerin Kuruluşu

CHP'nin demokrasinin tesisi yolunda attığı önemli adımlardan biri 1946 yılında Cemiyetler Kanunu'nun değiştirilmesi olmuştu. Kanunda yapılan değişiklik, yeni partilerin

¹⁴⁷⁷Dursunoğlu, Cevat.(1948). "Bir Parti Beyanname". *Ulus Gazetesi*. 23 Temmuz

¹⁴⁷⁸H.R.Ö. (1948). "Bir Beyanname Münasebetiyle". *Ulus Gazetesi*. 25 Temmuz

¹⁴⁷⁹*Ulus Gazetesi*.(1948). 23, 25 Temmuz.

kurulmasını kolaylaştırmıştı. Demokratikleşme süreciyle birlikte Türkiye'deki sol hareketler de partileşme imkanını bulmuşlardı.

Genel olarak dağınık bir vaziyette bulunan sol grupların partileşme sürecinde başı iki partinin çektiği görülmüştü. Bunlardan biri, Şefik Hüsnü Değmer tarafından kurulmuş olan Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi (TSEKP) idi. Diğeri ise Esat Adil Müstecaplıoğlu tarafından kurulan Türkiye Sosyalist Partisi idi. Her iki parti de Milli Mücadele döneminde kurulmuş; ancak daha sonra kapatıldığı için faaliyetlerini yer altına kaydırmış olan Türkiye Komünist Partisi'nin tabii uzantıları olarak kurulmuşlardı.

Bu iki partinin dışında kurulan ve teşkilatlanmasını tamamlayabilen sol partiler ise şunlardı: Sosyal Adalet Partisi (SAP), İşçi ve Köylü Partisi (ÇKP), Türkiye Sosyal Demokrasi Partisi (TSDP), Türkiye Sosyalist İşçi Partisi (TSİP), Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi (TİÇP), Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi (EKİP). 1946 yılında çok sayıda sol parti kurulmuş olmasına karşın; TSP ve TSEKP siyasi alanda varlık gösterebilmişlerdi.¹⁴⁸⁰

Aslında sol hareketler içinde yeni bir parti kurulması yönündeki hazırlıklar, Cemiyetler Kanunu'nun değiştirilmesinden çok önce başlamıştı. Zira illegal bir yapı olan Türkiye Komünist Partisi ve diğer sosyalist gruplar, siyasi iktidarın çok partili hayata geçiş sinyalleri vermeye başlaması ile birlikte harekete geçmişlerdi. Burada üzerinde durulması gereken en önemli husus, CHP iktidarına karşı sol/sosyalist grupların demokrat olarak tanımlanan çevrelerle iş birliği içinde hareket etmesi idi. Özellikle Cami Baykurt, Zekeriya ve Sabiha Sertel gibi isimlerin CHP'ye karşı daha sonra DP'yi kuracak isimlerle ve hatta Mareşal Fevzi Çakmak ile yakın ilişki içinde oldukları bilinmektedir.

“İleri Demokrat Cephe” çalışmaları olarak adlandırılan bu hareket, TKP'nin yönlendirmesi ile hayata geçirilmek istenmiş; ancak Tan Matbası baskını ve söz konusu hareketin yayın organı olması planlanan Yeni Dünya Gazetesinin daha ilk sayıdan sonra yayın hayatından çekilmesiyle birlikte bu hareket de başarısızlığa uğramıştı.¹⁴⁸¹ Artık bu

¹⁴⁸⁰Tunçay, M.(1988).“Türkiye Cumhuriyeti’nde Sosyalizm (1960’a kadar)”. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. Cilt: 7. İstanbul: İletişim Yayınları, 1954.

¹⁴⁸¹Nesimi, A. (1977). *Yılların İçinden*. İstanbul: Ören Basımevi, 220.

başarısız girişimden sonra Türkiye’de sol bir partinin kurulması için uygun bir siyasi zeminin oluşması beklenmişti. Cemiyetler Kanunu'nun 10 Mayıs 1946'da değiştirilmesi ile gerekli olan uygun zemin ortaya çıkmış; böylece sol partiler de bu özgürlük ortamının tabii bir yansıması olarak kurulmaya başlamıştı.

3.3.1.4.1.Sosyal Adalet Partisi.(SAP)

Sosyal Adalet Partisi, 13 Eylül 1945’te kurulmuştu. Kurucular, kuruluş evrakını Emniyet Genel Müdürlüğüne belirtilen tarihte vermiş olmasına karşın; gerekli izni 28 Şubat 1946'da alabilmişlerdi.

Partinin kuruluş dilekçesinin verildiği tarihte, henüz Cemiyetler Kanunu'nunda değişiklik yapılmamış olması, kuruluş sürecinin uzamasına neden olmuştu. Ayrıca, söz konusu parti, bu süreçte isim değişikliğine de gitmişti. 13 Eylül 1945 tarihli dilekçede partinin adı; Sosyal Demokrat Partisi olarak ifade edilmişti. Fakat daha sonra kurulan Türk Sosyal Demokrat Partisi ile isim bir benzerliği olmaması için Sosyal Adalet Partisi ismini benimsemişti.¹⁴⁸²

SAP’in hazırlanan tüzüğün ikinci maddesinde, partinin tek dayanağının Anayasa olduğu ve Cumhuriyet rejiminin benimsendiği ifade edilmişti. Aynı maddenin devamında partinin sembolü tanıtılmış ve “... Beyaz zemin üzerinde kırmızı ile çizilmiş bir “ok” ve bir “Yıldız”dır... Burada beyaz zemin “Demokrasi”yi, kırmızı yıldız “Sosyalizm”i, kırmızı ok da “Adalet”i ve “Devletçilik”i ifade etmektedir.” denilmiştir. Yayınlanan beyannameler dikkate alındığında, SAP’ın ideolojisi, hedefleri ve ilkeleri şu şekilde ifade edilebilir:

Partinin dayanak noktası demokratik hak ve menfaatleri süratli bir şekilde garanti altına alınması gereken emekçi çoğunluktur. Parti, plansızlık, lük ve sefahate ayrıca merkezîyetçiliğe karşıdır. Devletçi; fakat tekelliliğin karşısındadır.

¹⁴⁸²Tevetoğlu, Fethi.(1967).*Türkiye’de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler (1910-1960)*. Ankara, 532; *Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partiler (1923-2006)*. (2007). (Derleyen: Mete Kaan Kaynar). Ankara: İmge Kitabevi, 62.

SAP, yayınladığı beyannamelerde demokrasi konusunu da işlemişti. SAP, zümre demokrasinden sosyal demokrasiye geçişi, Türkiye için Rönesans hareketi ile eş değerde bir şans olarak değerlendirmişti. Partinin üzerinde durulması gereken bir diğer hedefi de Müslümanlar ile alakalıdır. Parti tarafından Dünya Müslümanları Birliği fikri desteklenmişti.¹⁴⁸³ Partinin bu düşüncesi, sol/sosyalist/komünist ideolojinin, Müslüman nüfusun yaşadığı ve henüz demir perde altına girmemiş coğrafyalarda yayılma zemini arayışıyla yakından ilgili idi. Herhangi bir teşkilatlanma içine giremeyen Parti; dolayısıyla hiç bir seçime katılamamıştı. Zaman içerisinde üye sayısı da düşen SAP'ın 21 Eylül 1952'de Parti Genel Kurulu'nun kararı ile feshedilmesi kaçınılmaz olmuştu.¹⁴⁸⁴

3.3.1.4.2.Çiftçi ve Köylü Partisi.(ÇKP)

Çiftçi ve Köylü Partisi, 24 Nisan 1946 tarihinde Bursa'da kurulmuştu. Kurucuları Sıddık Sümer, Mehmet Rüştü Tokay ve İbrahim Öztürk'tü.¹⁴⁸⁵ ÇKP programının ilk iki maddesi, partinin diğer sol partilerden farklı bir kimliğe sahip olduğunu ortaya koymuştu. Programda;

“1- Çiftçi Köylü Partisi'nin programındaki umumi kalkınma içinde görülen şeylerin birincisi, şerefli seciyemizin tamamıyla yerine getirilmesi ve an'anemizin muhafazası olup programın esası bu noktaya bağlanmıştır.

2- Dünyanın mukadderatı ile alakalı devletlerin çizip kabul ve tastik ettiği Türkiye Cumhuriyeti topraklarının bütünlüğünü Türk kanının son damlasıyla muhafaza, her Türkün ruhuna şeref bahşeden, tarihin kıymet vererek kaydettiği Türk adaletini, Türklüğün bütün vasıflarını zamanın icabına göre aynı durumda yaşatmak, muhafaza ve tatbik etmek.” şeklinde bir dizi milliyetçi ve muhafazakar söylem yer almıştır ki, bu söylemler bugün bile milliyetçi-muhazakar partilerin programlarında duymaya alışık olmadığımız söylemlerdi. ¹⁴⁸⁶

¹⁴⁸³Tevetoğlu, *age.*, 533 vd.

¹⁴⁸⁴*Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partiler*, 63.

¹⁴⁸⁵Süzan, Ünal.(2015). “Türkiye'de 1923-1960 Yılları Arasında Kapatılan Siyasi Partiler”. *Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Yıl: 5. Sayı: 10. ss. 100-156, 133.

¹⁴⁸⁶Tevetoğlu, *age.*, 535.

ÇKP Parti programı ve tüzüğünün söz konusu maddeleri; Partinin milliyetçi bir yönü olduğunu ortaya koymakta idi. Nitekim döneme dair önemli çalışmaları olan Naki Cevat Akkerman, ÇKP'yi İslami Sosyalizan olarak değerlendirmektedir.¹⁴⁸⁷

ÇKP'nin siyasi ömrü kısa olmuş, açıldıktan bir buçuk ay kadar sonra 2 Haziran 1946 tarihinde Cemiyetler Kanunu'na aykırı hareket etmek suçlaması ile mahkeme tarafından kapatılmıştı.¹⁴⁸⁸

3.3.1.4.3. Türkiye Sosyal Demokrat Partisi.(TSDP).

Türkiye Sosyal Demokrat Partisi, 26 Nisan 1946 tarihinde Cemil Alpay'ın başkanlığında kurulmuştu. Partinin kurucuları arasında Sadık Acarlı (işçi), Mustafa Yıldız (Binbaşı) ve Yakup Savaş gibi isimler yer almıştı. Cemil Alpay, partisini kamuoyuna, Milli Mücadele yıllarında kurulmuş olan Sosyal Demokrat Partisi'nin devamı olarak tanıtmış ve bu durumu İçişleri Bakanlığı'na verdiği kuruluş dilekçesinde de şu cümlelerle ifade etmişti: “Memleketime ve milletime hizmet etmek maksat ve gayesiyle evvelce kurmuş bulunduğum Sosyal Demokrat Partisi adındaki siyasi cemiyeti bu kere ihyaen Türkiye Sosyal Demokrat Partisi adı ile yeniden kurdum.”

Partinin amaç ve prensipleri içinde yer alan; söz, vicdan, fikir, yazı hürriyetlerine, mesken ve şahıs dokunulmazlığına, din ve mezhep farkı gözetmeksizin saygı göstermek; tek dereceli seçim sistemini getirmek; emekliler bakanlığını kurmak; tarım, ticaret ve endüstriyi sosyal demokrat temellere dayandırmak; sendikalar kurmak; tarımda teşkilatlanmayı sağlamak; toprak reformunu yeniden düzenlemek; adli, mali ve kültürel teşkilatları, finans ve vergi sistemini yeniden düzenlenmek; milletvekillerinin seçilme süresini dört yıla sınırlandırmak; dış politikada barışı sağlamak ve cumhurbaşkanlığının tarafsızlığını savunmak gibi o döneme göre ses getirecek fikir ve düşünceler ileri sürülmüştü.

¹⁴⁸⁷Akkerman, *age.*, 48

¹⁴⁸⁸*Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partiler*, 65.

TSDP, siyasi hayat içerisinde herhangi bir varlık gösterememişti. Herhangi bir kongre düzenlemeyen parti, hiçbir seçime de katılmamıştı. Cemil Alpay'ın 1951 yılında vefat etmesinin ardından TSDP, yönetici sayısı için altına düştüğü için kapanmıştı.¹⁴⁸⁹

3.3.1.4.4.Türkiye Sosyalist Partisi.(TSP).

Türkiye Sosyalist Partisi, 14 Mayıs 1946'da Esat Adil Müstecaplıoğlu'nun dilekçesi ile kurulmuştu. TSP kurucuları arasında Müstecaplıoğlu ile birlikte Macit Güçlü ve İhvan Kabacıoğlu da bulunmaktadı. Parti Genel Sekreteri olan Müstecaplıoğlu aynı zamanda partinin üç ana bürosundan biri olan Siyasi Büro'nun şefliğini de üstlenmişti. Bunun yanında, Teşkilat ve Teftiş Bürosu'nun başında Hüsamettin Özdoğu, Sendika ve Cemiyetler Bürosu'nun başında ise Mustafa Börklüce bulunuyordu.¹⁴⁹⁰

TSP nizamnamesinde Partinin temel hedef ve prensipleri ifade edilirken 1. Maddesinde Türk devletinin Halk devletine dönüştürüleceğinden bahisle “Türk Cumhuriyeti’ni tam bir halk devleti haline getirmek ve halkın kayıtsız şartsız kendi kendini idare etmesine imkan verici her türlü siyasi, iktisadi ve içtimai mevzuatı tesis ve tatbik etmek” ten söz edilmiş ve TSP’nin bu prensiple demokrat bir parti olduğu vurgulanmıştı.

2. Maddesinde “Türk milletinin refah, kültür, sağlık ve adalet seviyesini yükseltmek, vatandaşların ferdi gelişmelerini köstekleyen bütün sebepleri ve bu bakımdan mevcut her türlü iktisadi ve içtimai adaletsizliği ortadan kaldırarak emek ve kabiliyetleri” değerlendireceği belirtilmiş ve bu prensibiyle partinin sosyalist olduğu vurgulanmıştı.

Milliyetçiğin vurgulandığı 3. Maddede ise millet tanımından yola çıkılarak “Bu beraberliğin siyasi ve iktisadi tam bir hürriyet ve bağımsızlıkla devamını sağlamak ve başka milletler için de bu hakkı tanımak”tan söz edilmişti.

¹⁴⁸⁹ Bayır, Özgün Erler.(2011).“Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Solda Partileşme”. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. Sayı: 45. (Ekim). ss. 45-72, 62.; Ayrıca bkz.Cumhuriyet Gazetesi.(1961). 17 Şubat.

¹⁴⁹⁰Yeni Sabah Gazetesi.(1946).26 Haziran.; Teziç, age., 282.

4. Maddede de Partinin “beynelmilelci ve barışçı” olduğu ifade edilmiş ve “Milletin siyasi ve iktisadi bağımsızlığı, halk kitlelerinin içerden ve dışarıdan istismar edilmemesi, milletler arası içtimai adaletin ve hakiki demokrasinin temelini teşkil eder. Bütün yeryüzü halk kitlelerinin emperyalist ve istismarcı tecavüzlere karşı kendilerini ve milletleri korumak için işbirliği etmeleri, içtimai ve kültürel birlikler kurmaları, harbin sebeplerini ortadan kaldırma yolunda her türlü vasitadan faydalanmaları, hür, bağımsız fakat mütenasit milletlerden müteşekkil bir dünya nizamı kurulması” için çalışılacağı belirtilmişti.

5. Maddede ise dünya görüşü hakkında bilgi verilmiş ve “Tabiatüstü bir varlığa inanmak veya inanmamak hususunda fertlerin mutlak bir vicdan hürriyetine sahip olmaları ve bu hürriyetin her türlü tezahürü karşısında devletin tam bir tarafsızlık muhafaza etmesi layisizmin felsefi bir neticesidir” denilerek bu prensibi ile Partinin laik bir yapıya sahip olduğu açıklanmıştı.¹⁴⁹¹

TSP programında üzerinde durulan diğer hususlara bakıldığında ise, eğitim, aile hayatı, özel mülkiyet, iş ve çalışma şartları, din ve vicdan hürriyeti ve kültürel hürriyetlere değinildiği görülmektedir. TSP ilköğretimde eğitimin anadille yapılması ve orta, teknik ve yükseköğrenim kademelerinde parasız eğitim yapılacağı hususlarına değinmiştir (14. Madde). Bir başka maddede ise aile hayatını kolaylaştıracak hukuki düzenlemeler yapılması, sigorta ve kooperatif gibi işletmeler yanında anne ve çocuk yurtlarının devletçe desteklenmesi konularına değinilmişti.

TSP rejim konusunda ise Cumhuriyet idaresinin ve güçler ayrılığı ilkesinin benimsendiğini ifade etmişti. Parti programında yer alan bir başka husus da seçim sistemi idi. Seçimlerin tek dereceli ve gizli oy usulüyle yapılması, milletvekillerinin üç, cumhurbaşkanının dört sene için seçilmesi, seçme yaşının on sekize indirilmesi ve nispi temsil esasının benimsenmesi gerekliliği vurgulanmıştı (39. Madde). TSP programında yer alan ve 68. Maddede belirtilen diğer önemli bir husus da gerçek manada bir demokrasi idaresinin tesisi idi.¹⁴⁹²

¹⁴⁹¹Türkiye Sosyalist İşçi Partisi: 1.Program, 2:Nizamname.(1946). İstanbul, Stad Matbaası.;Yeni Sabah Gazetesi.(1946). 28 Haziran.; Celep, Barış.(2015). İstanbul İşçi Sendikaları Birliği Yayın Organı Hürbilek Gazetesi. İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları İşçi Hareketi Dizisi, 18.

¹⁴⁹²Bayır, agm., 58.

TSP kuruluşu ile birlikte kendini halka tanıtmak ve ilkelerini anlatabilmek için günlük Gerçek Gazetesi'ni ve düzenli bir aralıkta yayınlanamayan Gün Dergisi'ni çıkarmaya başlamıştı. Ayrıca Etienne Fajon'un siyasal mücadele, marksizm, devlet, devrim, demokrasi ve sosyalizm konularında yazdığı makaleler; Esat Adil Müstecaplıoğlu tarafından tercüme edilerek parti broşürü halinde basılmış ve piyasaya sürülmüştü. TSP'nin bir diğer etkinliği ise parti merkezinde düzenlenen konferanslar ve dersler olmuştur.¹⁴⁹³

TSP Sol hareket içinde önemli bir parti olmakla birlikte, tek parti değildi. Aynı dönemde TSP'nin ardından Şefik Hüsnü Değmer tarafından kurulan Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi (TSEKP); bu parti için önemli bir rakip ve alternatif olmuştur. Sol hareket içinde bölünmeyi ifade eden bu durum, Şefik Hüsnü Değmer'in TKP geleneğinden gelmemesi ve yasal zeminde hareket etmeyi seçmiş olmasından kaynaklanmıştır. Bu bölünme, TSP içinde dahi sıkıntılara yol açmıştır. TSP'nin İstanbul dışında, Samsun ve İzmir'de de şubeleri vardı. Bunlardan Samsun şubesi üyelerinin topluca istifa ederek TSEKP'ye katılmışlardı.

TSP, faaliyet gösterdiği kısa dönem içinde en önemli çıkışını, 1946 seçimlerinde yapmıştı. Parti, seçim mevzuatının demokratik olmadığı gerekçesi ile seçimlere katılmayacağını yayınladığı bir beyanname ile kamuoyuna duyurmuştu. TSP, CHP'nin tek parti idaresini “Türk Oligarşisi” olarak nitelendirmiş ve CHP'nin demokrasi ile ilgili söylemlerinin gerçeği yansıtmadığını savunmuştu. TSP'ye göre, totaliter rejimin idarecileri olarak gösterilen CHP yöneticileri, halkı cahil olarak görmekte ve bu cahil kütlenin hürriyet karşısında anarşiye sürükleneceği düşüncesi ile bir tedhiş sistemi kurmuşlardı. Ayrıca TSP'nin tepkisi sadece CHP'ye yönelik değildi. CHP'nin dışında seçimlere katılma kararı alan diğer partilerin de aynı amaca hizmet ettikleri savunulmuştu. Bu dönemde TSP'nin başka bir seçime katılma imkanı da olmamış, 16 Aralık 1946 tarihinde sıkıyönetim kararı ile kapatılmıştı. Sıkıyönetim mahkemesinin uygulaması sadece TSP için olmamış; beraberinde TSEKP ve 15 sendika ile 6 gazete ve dergi de kapatılmıştı.¹⁴⁹⁴ TSP, 1946'da başlayan yargılama sürecinin sona ermesinden sonra 1952 tarihinde tekrar açılmıştı.

¹⁴⁹³Gökmen, Özgür.(1998). “Çok Partili Rejime Geçerken Sol: Türkiye Sosyalizminin Unutulmuş Partisi”. *Topum ve Bilim*. (Güz). ss. 161-186, 178.

¹⁴⁹⁴Gökmen agm., 177 vd.; Bayır, agm., 59

3.3.1.4.5.Türkiye Sosyalist İşçi Partisi (TSİP)

TSİP, 24 Mayıs 1946 tarihinde İstanbul'da Sabit Şevki Şeren'in başkanlığında kurulmuştu. Partinin kurucuları arasında, Hasan Yaşatürk, Fehmi Ünal, Hüseyin Türkgeldi, Orhan Arıburnu ve Orhan Taner yer almıştı. Herhangi bir milletvekili seçimine girmemiş olan TSİP, TBMM'de temsil imkanını da bulamamıştı.¹⁴⁹⁵ Parti programının ana çerçevesi ise Anayasa'ya harfiyen hürmet edilmesi, millileşmiş halk diline ve İstanbul lehçesine uygun olarak kullanılan dilin yeniden düzenlenmesi, cumhuriyet rejiminin ve toprak bütünlüğünün muhafaza ve müdafaa edilmesi, milli hakimiyetin millete ait olduğu prensibinin kabulü, milletvekillerinin tek dereceli, gizli oyla ve dört yıl için seçilmesinin sağlanması, cumhurbaşkanının tarafsızlığının temini ve Meclis sisteminin muhafazası şeklinde özetlenmekte idi.¹⁴⁹⁶

TSİP, siyasi hayatta herhangi bir varlık gösterememiş ve 10 Eylül 1948 tarihinde kapatılmıştı. TSİP ismi, 1974 yılında bir kez daha siyasi hayata dahil olmuş; ancak 1974'teki TSİP'in, 1948 yılında kapatılan partiyle isim benzerliği dışında herhangi bir siyasi ve hukuki bağı kalmamıştı.¹⁴⁹⁷

3.3.1.4.6.Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi.(TİÇP).

Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi, Avukat Ethem Ruhi Balkan'ın öncülüğünde 17 Haziran 1946 tarihinde İstanbul'da kurulmuştu. Parti'nin merkezi Kurtuluş Şahap Sokak'ta bir apartman dairesiydi. TİÇP'nin kurucu kadrosu, Selahattin Yorulmazoğlu (Marangoz), Mehmet Şükrü Sekban (Emekli), İrfan Recep Havel (İşçi), Necmettin Deliorman (Gazeteci), Ali Esenkaya (çiftçi) ve İbrahim Tokav (Gazeteci)'dan oluşmaktaydı.¹⁴⁹⁸

TİÇP, kuruluşunun ardından süratli bir şekilde şubeleşmeye başlamıştı. Sivas, Amasya, Uşak, Eskişehir, Edirne, İzmit, Aydın ve Bursa gibi illerde şubeler açmıştı. Genel merkezin

¹⁴⁹⁵ *Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partiler*, 65 vd.

¹⁴⁹⁶ Bayır, agm., 63

¹⁴⁹⁷ *Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partiler*, 70

¹⁴⁹⁸ Terzioğlu, Sait Arif.(1961).“Cumhuriyet Devrinde Kurulan Siyasi Partiler, 1946'dan Sonraki Devre”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 17 Şubat.

bulunduğu İstanbul'da ise Beyoğlu'nda Suavi Reşitoğlu tarafından bir ilçe şubesi açılmıştı. Parti, kısa süre içinde on yedi şube açmıştı.¹⁴⁹⁹

TİÇP program ve nizamnamesine göre amacı, işçi sınıfının menfaatlerini önde tutarak, şehirlerde fabrikalarda çalışan vatandaşların içtimai durumunu iyileştirmek; ayrıca işçi ve çiftçilerin geleceğini temin etmek için çareler aramaktır. Sınıf esasına dayanan TİÇP, işçilerin sermaye sahipleri tarafından istismarını engellemek, devlet mekanizmasında demokrasi idaresini esas almak, milliyetçilik ilkesini ve iktisadi anlamda devletçilik ilkesini benimsemek ve laik bir yönetim tarzını savunak şeklinde özetlenmekte idi.

TÇİP seçimler ve temsil konusunda ise güçler ayrılığı ilkesi doğrultusunda çalışan bir parlamenterizmi benimsemiş, seçimlerin nispi temsil yolu ile ve Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin tek dereceli olarak yapılmasını savunmuştu. TÇİP, Atatürk ilkelerinin benimseyen ve dönemin mevcut siyasi şartlarını zorlamayan bir sol parti görünümündeydi. Ayrıca TÇİP, dış politikada da benzer bir yol izlemiş, aşağı yukarı dönemin tüm sol partilerinde yer aldığı gibi Birleşmiş Milletler Örgütü ile iyi ilişkiler geliştirilmesini savunmuştu.

Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi'nin programında üzerinde durulması gereken bir önemli husus da partinin özel mülkiyete bakışı ile ilgilidir. TÇİP, özel mülkiyete karşı değildi. Ancak özel mülkiyetin vatandaşların hareket alanını kısıtlamasına karşıydı. TÇİP, bu ifadeleriyle sermaye sahipleri ve çalışanlar arasında bir denge kurmak istemişti. Bu yönüyle TÇİP'in klasik sosyalist bir harekitten ziyade, Sosyal Demokrasi'yi savunan bir parti olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu durumun bir yansıması olarak parti programında, sendikaların kurulması, madenlerin milli unsurlar marifetiyle işletilmesi, kooperatfçiliğin geliştirilmesi gibi hususların üzerinde durulduğu da görülmekte idi.¹⁵⁰⁰

Türk siyasi hayatında herhangi bir etki gösteremeyen TÇİP hakkında genel bilgilerin haricinde, bilgiler sınırlıdır. Ancak Parti'nin 1946 yılı seçimleri için Yalnız Vatan Partisi ile

¹⁴⁹⁹Bayır, agm., 71.

¹⁵⁰⁰Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi Program ve Tüzüğü.(1951). Eskişehir: Ticaret Matbaası Yayınları.

birlikte CHP'nin yanında seçime katıldığı bilinmektedir. Parti 1946 seçimlerinde on altı bin civarında bir oy almış ve TBMM'ye girmeyi başaramamıştı.¹⁵⁰¹

1949 yılında Ethem Ruhi Balkan'ın ölümünün ardından TÇİP genel başkanlığına Avukat Suavi Raşidoğlu seçilmiş ve Basri Ergün, Besim Yüzaydın ve Ali Esenkova TÇİP Merkez İdare Heyeti üyeliklerine getirilmişlerdi.¹⁵⁰² TÇİP yönetim değişikliği sonrasında da herhangi bir varlık gösterememiş; Parti zaman içinde atıl bir hale gelmişti. Bu durum partinin kapatılma gerekçesini de teşkil etmişti. Nitekim TÇİP, parti tüzüğüne göre her yılın Nisan ayında yapılması gereken genel kongresini 1951 yılından sonra gerçekleştiremediği için Cumhuriyet Başsavcılığı, TÇİP'in 648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun geçici 5. maddesinde ön görülen sekiz aylık süre içerisinde parti merkez karar organı kararı ile söz konusu kanun hükümlerine uymadığı yönünde bir iddianame hazırlamıştı. Anayasa Mahkemesi, Siyasi Partiler Kanunu'nun 113 maddesinin ikinci fıkrasına göre bu konuda TÇİP'i parti kongresini gerçekleştirmesi hususunda uyarmış; Parti idaresi söz konusu uyarıya rağmen genel kurulu gerçekleştiremediği için Anayasa Mahkemesi kararı ile 20 Haziran 1968 tarihinde kapatılmıştı.¹⁵⁰³

3.3.1.4.7. Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi.(TSEKP).

Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi, Milli Mücadele döneminde kurulmuş olan İşçi, Çiftçi, Sosyalist Fırkası'nın yöneticileri tarafından 19 Haziran 1946 tarihinde kurulmuştu. Partinin lideri Dr. Şefik Hüsnü Değmer'di. Değmer'den başka, Ragıp Vardar, Fuat Bilege, Habil Amato, Müntakim Ölçmen, İstefo Papadopoulos ve Hayrettin Emin Manoğlu gibi isimler de TSEKP'nin kurucuları arasında yer almışlardı.¹⁵⁰⁴

TSEKP'nin Parti programında TSEKP'nin hedefleri, uzak hedef ve yakın hedef olmak üzere iki ana başlık altına toplanmıştı.¹⁵⁰⁵ Partinin uzak gayesi, programın ikinci maddesinde

¹⁵⁰¹ Bayır, agm., 64.; Tuncer, E.(2002). *Osmanlı'dan Günümüze Seçimler*. Ankara: Tesav Yayınları, 246 vd.; *Gerçek Gazetesi*.(1946). 22 Temmuz.

¹⁵⁰² Tevetoğlu, age., 546.

¹⁵⁰³ Tıkveş, Özkan.(2011). "Anayasa Mahkemesinin Siyasi Partilerle İlgili İki Kararı". *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*. Sayı: 36. ss. 615-630, 625.

¹⁵⁰⁴ *Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partiler*, 75.; Akkerman, age., 52.

¹⁵⁰⁵ *Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi, Ana Nizamname ve Faaliyet Programı*.(1946). İstanbul.

şu cümleler ile izah edilmişti: “Geniş halk yığınlarının gittikçe daha ziyade yoksullaşma sonucunu doğuran iş gücünün sömürülmesini ortadan kaldırmak; büyük istihsal vasıtalarını milletin müşterek mülkiyetine geçirmek; bir sosyalist demokrasi içinde bütün millet fertlerine yüksek bir geçim ve mesut bir hayat sağlamak.”

Partinin kısa vadede gerçekleştirmeyi planladığı “yakın gaye” ise programın üçüncü maddesinde izah edilmişti.¹⁵⁰⁶ Söz konusu maddede;

a) Memleketin ekonomik, politik ve sosyal hayatının bütün gelişmelerinde, şehir ve köy emekçi halk yığınlarının demokratik hak ve hürriyetlerden gerçek manada faydalanmalarını, iç ve dış siyasetimizin tayininde doğrudan doğruya söz sahibi olmalarını sağlamak,

b) Şehir ve köylerdeki emekçi halkın, Anayasanın tek mil vatandaşlara tanıdığı hak, serbestlik ve dokunulmazlıklardan faydalanmalarını güçleştiren ve bazı hallerde imkansız kılan bütün kanuni ve idari engellerin kaldırılmasını sağlamak,

c) Bu halk yığınlarının, kendi hayati menfaatlerini korumak maksadı ile bizzat kuracakları meslek birlikleri (Sendikalar) vs. ekonomik, sosyal ve kültürel cemiyetler, kulüpler, gece mektepleri etrafında teşkilatlanma teşebbüslerine her suretle yardımda bulunmak ve böylece milleti teşkilatlı, demokratik bir bünyeye kavuşturarak, bu sarsılmaz temel üstünde milli istiklalimizi gereği gibi sağlamlaştırmak,

ç) Türkiye emekçi ve köylülerini ve onların tabii müttelikleri olan sosyal zümreleri ırk, din ve mezhep farklarına, deri rengine, yerli veya muhacir olmalarına bakmaksızın yerli ve yabancı sermayedarların sömürmelerine ve siyasi baskılarına karşı korumak, irtica ve faşizme karşı aralıksız ve sistemli bir mücadele yürütmek,

d) İleri demokrat prensiplere göre, halk faydasına geliştirilecek devlet sınai, ticari işletmelerinde ve onlar dışında kalacak hususi işletme ve fabrikalarda, emekçi gücünün; demokrat Cumhuriyet idaresine kabul ettireceğimiz sıhhi iş şartları, kolektif mukaveleler ve

¹⁵⁰⁶Timur, *age.*, 81 vd.

içtimai sigortalar çerçevesi içinde sendikaların sıkı kontrolleri altında korunmasını ve dolgun gündelikler karşılığında kullanılmasını sağlamak,

e) Teşkilatlı emekçi ve köylü yığınlarının, aralıksız kabaran dalgalar halinde, iktisadi hareketlerine ve siyasi savaşımlara atılmalarına yardım ve bütün bu faaliyetleri atbaşı yürütmek suretiyle, memleketimizde sosyalist bir cemiyete geçiş şartlarının gelişmesini hızlandırmak.

TSEKP'nin programında yer alan yakın ve uzak hedefler incelendiğinde, partinin nihai hedefinin Türkiye'de sosyalist bir düzen kurulması olduğu; ancak henüz şartların müsait olmaması nedeniyle kısa vadede gerçekleştirilecek hedeflerle memleketin sosyalizme uygun bir dönüşüm yaşamasını sağlamaktır.

TSEKP, parti programında yer alan ilkeler doğrultusunda işçilerin sendikalaşmasını desteklemişti. Bu yönü ile TSP gibi TSEKP'nin örgütlenmesi de İstanbul, İzmir, Kocaeli, Ankara, Adana, Samsun, Eskişehir ve Zonguldak gibi işçi nüfusunun yoğun olduğu şehirlerde olmuş ve TSEKP'ye bağlı 35 civarında sendika kurulmuştu. İstanbul'da TSEKP'ye bağlı olarak kurulan sendikalar, İstanbul İşçi Sendikaları Birliği çatısı altında hareket etmişlerdi.

İstanbul İşçi Sendikaları Birliği Genel Sekreteri Ferit Kalmuk, TSEKP'nin sendikalar ile ilgili tutumunu; “Geçirdiğimiz dört beş aylık tecrübe ile memleketimizde, şaşırtıcı kaynaşmalardan, çeşitli teşebbüslerden sonra, emekçiler sınıfının öz koruyucusu ve kılavuzu ödevini görecektir, hakiki sosyalizmi temsil eden, bir inkılapçı partinin süratle gelişmekte olduğu ve planlı ve sistemli çalışmalarıyla emekçi kitlelerin güveni ve sevgisini kazanmak yolunu tuttuğu meydana çıkmıştır.

Sosyalist Emekçi Ve Köylü Partisi, üzerine aldığı şerefli vazifeyi yapmakta kol ve kafa emekçilerinin şuuru ve siyasi savaş rotasını aydınlatan bir meşale rolünü oynamakta devam ettiği müddetçe, sendikacıların da partisi olacak, ...emekçi halkın sömürülmekten ve sömürme sisteminden kurtuluşunu çabuklaştıracaktır.” sözleriyle ifade etmişti.¹⁵⁰⁷

¹⁵⁰⁷Celep, age., 21.; Güzel, Mehmet Şehmus.(1996). *Türkiye'de İşçi Hareketi 1908-1984*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 149 vd.; Çelik, Aziz.(2010). *Vesayetden Siyasete Türkiye'de Sendikacılık (1946-1967)*. İstanbul: İletişim Yayınları, 105.

TSEKP'nin parti programında üzerinde durulması gereken bir başka husus ise Türkiye'nin dış politikası ile ilgilidir. TSEKP dış politikada, II. Dünya Harbi'nden sonra San Francisco konferansı sırasında kabul olunan Birleşmiş Milletler Anayasası'na uyacağını açıklamıştı.¹⁵⁰⁸ Bu çerçevede TSEKP, ABD ve İngiltere'nin başını çektiği ve demokrat devletler olarak tabir edilen ülkelerle sağlam ve samimi dostluk ilişkileri kurmayı hedeflemişti. (Parti Programı, 18. madde)

Parti örgütlenmesi İstanbul genel merkez olmak üzere, Adana, Ankara, Balıkesir, Erzurum, Gaziantep, İzmir, İzmit, Mersin, Samsun ve Trabzon şehirlerinde açılan şubelerle sağlanmıştı. TSEKP'nin örgütlenmesi sol partiler için bir bölünmeyi de beraberinde getirmişti. Nitekim TSEKP'den önce açılmış olan TSP'nin Samsun il teşkilatı topluca TSEKP'ye geçmişti.¹⁵⁰⁹ Bu durum, Şefik Hüsnü Değmer ve Adil Esat Müstecaplıoğlu'nun arasındaki anlaşmazlığın dışa vurumu idi.

Bilindiği gibi TSEKP, TSP kurucusu Adil Esat Müstecaplıoğlu'nun takip ettiği siyasete bir tepki olarak kurulmuştu. Rasih Nuri İleri'nin TSEKP'nin Adana şubesi ile ilgili sözleri de sol kadroların iki parti arasında tercih yapmak zorunda kaldığını göstermekteydi. İleri; "Önce Esat Adil'in TSP'si kuruldu. Parti kurucularından Macit Güçlü bana 'TSP Adana İl Örgütü'nü kurar mısın?' teklifini getirdiği sıralarda Dr.Şefik Hüsnü'nün de bir parti kurduğu haberi geldi. Ben Şefik Hüsnü'nün partisi TSEKP'den yana tutum takındım. Derhal Esat Adil'e bir mektup yazarak bölünmenin aleyhinde olduğumu bildirdim ve arkasından TSEKP'nin Adana İl Örgütü'nü kurdum." demiş ve tercihini TSEKP'den yana kullanmıştı.¹⁵¹⁰ TSEKP, faaliyetlerinde basının imkanlarını da kullanmıştı. Bu noktada TSEKP'nin yayın organı olan Sendika Gazetesi'nin ilk nüshası 31 Ağustos 1946 tarihinde çıkmıştı. Haftada bir, cumartesi günleri çıkan gazetenin sloganı; "Ekonomik ve Sosyal Alanda Kol ve Kafa İşçisinin Davalarını Güder" idi. Son sayısı 14 Aralık 1946'da çıkan Sendika Gazetesi kapatılana kadar toplam 17 sayı yayınlanmıştı. Gazete yayınlarında TSEKP ile ilgili haber sayısı oldukça az olmakla birlikte sendikalar ve işçi hakları gibi konular üzerine çok sayıda yayın yapılmıştı.¹⁵¹¹ Aylık

¹⁵⁰⁸Timur, *age.*, 84.

¹⁵⁰⁹Bayır, *agm.*, 57.

¹⁵¹⁰Karaca, Emin. (1996). *Eski Tüfeklerin Sonbaharı*. İstanbul: Gendaş Yayınları, 62 Bayır, *agm.*, 61.

¹⁵¹¹*Sendika Gazetesi*, (1946). 31 Ağustos, 14 Aralık.

yayınlanan Yiğın ve Ankara'da iki haftada bir yayınlanan Söz Dergileri de TSEKP'nin yayın organları arasında idi. Ayrıca Adana'da yayınlanmış olan Başak Dergisi ile İzmir'de çıkan Havadis Gazetesi'nin de TSEKP'nin yayın organları arasındaydı.¹⁵¹²

Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi, kısa ömürlü bir parti olmuştu. II. Dünya Harbi'nin ardından Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı tehditkar bir siyaset izlemeye başlaması ve Türkiye'nin bu durum karşısında batı eksenli bir siyasete kayması, iç politikada dengeleri değiştirmişti. Devletin kendini korumak üzere geliştirdiği refleksin bir sonucu olarak, Sovyetler Birliği ve onun rejimine taraftar olan çevrelere karşı bir kovuşturma başlatılmış; bunun sonucunda TSEKP, 16 Aralık 1946 tarihinde Sıkıyönetim Mahkemesi tarafından, yabancı çıkarlarına hizmet etmek ve mensup bulunduğu sosyal zümre marifetiyle diğer zümreleri ezmeyi istemek suçlaması ve Türk Ceza Kanunu'nun sınıf mücadelesini yasaklayan 141. ve 142. maddelerince kapatılmıştı.¹⁵¹³

3.3.1.4.8.Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi.(EKİP).

Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi (EKİP), 21 Haziran 1946 tarihinde Arif Hikmet Adsız, Ali Çelik, Suat Uzer, Cahit Ateş ve Adnan Dink'in öncülüğünde kurulmuştu. Partinin genel merkezi İstanbul Aksaray'da idi. EKİP, İstanbul'un dışında İzmir ve Balıkesir Susurluk'ta teşkilatlanabilmişti. Partinin üye sayısı ise Arif Hikmet'in ifadesine göre iki yüz civarındaydı.¹⁵¹⁴

Partinin isminde geçen Ergenekon ifadesi, EKİP'in Turancı bir parti olduğu izlenimini uyandırmıştı. Cevat Naki Akkerman'a göre Parti; bu yönüyle Nasyonel Sosyalis bir görünüm arz etmekte idi. EKİP'in kuruluş dilekçesinde yer alan ; "... Kuracağımız partinin umdesi şu tek cümledir: Elimize, belimize, dilimize doğru olmağa millet, medeniyet ve demokrasi davasında fedai bir nefis taşımağa milletçe ant içip Türk'ün ileri bir cemiyet olmasına çalışacağız..." söylemi de bunu delili olarak değerlendirilmişti.¹⁵¹⁵

¹⁵¹²Bayır, agm., 61.; Sayılğan, Aclan.(1976). *Türkiye'de Sol Hareketler*. İstanbul, 302.; Teziç, age., 284,

¹⁵¹³Ünal, agm., 140.

¹⁵¹⁴Yalçın, Soner.(2008). "Ergenekon". *Hürriyet Gazetesi*. 27 Ocak.

¹⁵¹⁵Akkerman, age., 54

Bu söylemlerin yanı sıra Parti tüzüğü'nün 155. maddesinde yer alan şu ibare de milliyetçi ve sosyalist bir çizgide yer aldığını göstermekteydi: “Dedelerimizden Büyük Mete’nin temsili bir resmi ile ‘askerler! Çin’de altın, ipek, gümüş çoktur, bunlar Türkü gevşetir. Ülkende bunlar yoksa da İstiklal vardır’ diyen ilahi hitabesi keza Atatürk’ün Türk gençliğine hitabesi ve resmi... Genç Osman, Köprülü Mehmet Paşa, III. Selim’in, Fazıl Ahmet Paşa’nın, Alemdar Mustafa Paşa’nın, Mithat Paşa’nın, Namık Kemal’in, Büyük Türkçülerden Ali Vefik Paşa’nın, Rıza Nur’un, Ziya Gökalp’in, Mareşal Fevzi Çakmak’ın resimleri parti merkez ve şubelerinde görünür yerlere konacaktır.”

Söz konusu bu örneklerle karşılık, Parti tüzüğü'nde yer alan; “Ergenekon müteşebbisi faşist Turancılık şaibesi ile lekelenmiş değildir” ifadesi ise Parti kurucularının, Türkçü-Turancı hareketten kendilerini soyutlama ihtiyacını hissettiklerini göstermekteydi. Zira Partinin kuruluşundan kısa bir süre önce Türkçü-Turancı isimlere karşı yürütülen yargılama süreci, EKİP'in bu hareketini anlaşılır kılmakta idi.

Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi'nin programı incelendiğinde, partinin demokrasi ve cumhuriyet idaresine taraftar olduğu, görülmektedir.¹⁵¹⁶ Bu noktada, polis vazife ve salahiyat kanununun İngiltere ve ABD gibi ülkeler örnek alınarak değiştirileceği, böylece şahsi hürriyetin sağlanacağı ve yenilenen teşkilatın halkta dehşet ve nefret uyandırmak yerine emniyet mensuplarının; halka, şahısların hürriyetlerini koruyan kanun adamları olduğunu göstereceği ifade edilmişti. Programda, çalışanların, işçilerin sendikalaşmasının destekleneceği ve kurulacak sendikaların konfederasyon çatısı altında yabancı ülkelerdeki sendikalarla ilişkiye girmesinin teşvik edileceği belirtilmişti. Ayrıca parti programında, toplumun refahını ilgilendiren konularda atılacak adımlar da belirtilmişti. Buna göre, köylerde okul ve dispanser gibi kurumlar açılacak veya mevcut olanlar geliştirilecekti. Köylülerin toprak sahibi olması sağlanacak, tarımın gelişmesi için köylüye pulluk verilecekti. Ulaşım konusunda ise parti programında demiryollarının ihya edileceği belirtilmişti.¹⁵¹⁷

Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi, yerel ve genel seçimlere katılmamış; haliyle TBMM'de temsil edilmemişti. Siyasi anlamda hiç bir varlık gösteremeyen parti, 28 Mart 1953 tarihinde

¹⁵¹⁶Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi Programı. İstanbul: Öztürk Basımevi.

¹⁵¹⁷Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi Tüzüğü.(1946). İstanbul: Öztürk Basımevi.

Türk Medeni Kanunu'nun 70. Maddesi yerine getirilmediği için dağılmış kabul edilmiş be kapatılmıştı.¹⁵¹⁸

1946 yılında Türkiye'nin çok partili siyasi hayata geçişini kolaylaştıran düzenlemelerin gerçekleşmesi üzerine TSP ve TSEKP, Türkiye Komünist Partisi'nin yasal olmayan teşkilatları üzerine kurulmuşlardı. Bunun için de dönemi inceleyen kaynaklar, bu iki partiyi diğer sol partilerden ayrı olarak değerlendirmiş, diğer sol partileri dikkate almadıklarıdır.

1946'dan itibaren kurulan sol partilerin neredeyse tamamı oldukça kısa ömürlü olmuş ve teşkilatlanma noktasında bir varlık gösterememişlerdi. Türkiye'nin takip ettiği dış politikanın bir neticesi olarak kurulmuş bu partilerin akıbetinde belirleyici olan da yine dış politika gelişmeleri olmuştu. CHP bir taraftan “demokrasi bloku”nda yer almak arzusu ile demokratik düzenlemeler gerçekleştirmiş; diğer taraftan artan Sovyet baskı ve tehdidi karşısında içeride önemli tedbirler almak mecburiyetinde kalmıştı. Bunun sonucu olarak da 1946 yılının Aralık ayında sol gruplara yönelik bir kovuşturma başlatılmıştı. TSEKP ve TSP bu kovuşturma neticesinde kapatılmış ve kurucuları 1952 yılına kadar süren bir yargılama süreci ile karşı karşıya kalmışlardı. 1946 Aralığında başlayan kovuşturma ile kapatılmayan sol partilerin de herhangi bir hareket alanı kalmamış; bu durumdaki partiler de zaman içinde ya kendiliğinden ya da üye sayılarının yetersizliği gerekçesiyle mahkemeler tarafından kapatılmışlardı.

3.4. 1945-1950 YILLARI ARASINDA HÜKÜMET-MUHALEFET TARTIŞMALARI

3.4.1.1946 Seçimleri

Türk siyasi hayatı için 1946 yılı oldukça önemli gelişmelere sahne olmuştu. Bu yıl içinde, Türkiye'de çok partili siyasi hayatın tam olarak yerleşmesini sağlayan iki önemli seçim gerçekleşmişti. İlk olarak 26 Mayıs 1946 tarihinde Belediye seçimleri yapılmıştı.

¹⁵¹⁸Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partiler, 74.

3.4.1.1.Belediye Seçimleri (26 Mayıs 1946)

DP, teşkilatlanmasını tamamlamaya çalıştığı bir dönemde, erken seçim sürprizi ile karşı karşıya kalmıştı. CHP kurmayları, 1947 yılında yapılacak genel seçimlerde ibrenin DP lehine döneceği ve iktidarın da DP'nin eline geçeceği endişesiyle, 1946 Eylül'ünde yapılacak olan Belediye seçimlerini 1946 Mayıs'ına ve ardından da 1947 sonbaharında yapılacak genel seçimleri yaklaşık bir buçuk sene öne çekmek suretiyle baskın seçim kararı almak istemişlerdi.

Görünürde de olsa bu kararın alınmasında Celal Bayar'ın verdiği bir demecin de etkisi olmuştu. Zira Celal Bayar, Tasvir Gazetesine verdiği demeçte DP'nin "bazı şartlarda" erken seçime hazır olduğunu söylemiş ve CHP'li milletvekilleri de bu ayrıntıyı dikkate almadan DP'nin erken seçim istediği şeklinde yorumlamışlardı. Daha doğrusu böyle yorumlamak işlerine gelmişti. Ardından da seçim konusu önemli bir gündem maddesi haline gelmiş ve 25 Nisan 1946'da da Cumhurbaşkanı İnönü, Partisini olağanüstü toplantıya çağırmişti.¹⁵¹⁹ Nitekim CHP Meclis Grubu, seçimlerin öne çekilmesi ve seçim kanununun değiştirilmesi için 26 Nisan 1946 'da toplanmıştı. Başbakan Şükrü Saraçoğlu, yeni yapılacak genel seçimlere hazırlanmak üzere kanun gereğince 1946 Eylül'ünde yapılması gereken Belediye seçimlerinin bir defaya mahsus olmak üzere 1 Mayıs 1946'ya alınmasını ve prensip olarak Belediye seçimlerine oy verme işlemlerinin de bir günde sonuçlandırılmasını teklif etmişti.

Kanun teklifi, grupça oy birliği ile kabul edilmişti. Söz konusu değişiklik teklifi, 27 Nisan tarihli gazetelerde yer almasıyla birlikte DP'liler büyük bir şaşkınlık yaşamışlardı. Çünkü 27 Nisan ile Belediye seçimlerinin başlayacağı 1 Mayıs arasında tam üç günlük bir süre söz konusuydu. DP, Belediye seçimlerine gireceğini telgraflarla il teşkilatlarına bildirmeye kalksa; o günün şartlarında üç günde haberin ulaşmayacağı beldeler söz konusu idi. Kaldı ki, CHP Meclis grubunda kabul edilen Belediye seçimlerinin öne alınma teklifi; ancak 29 Nisan günü TBMM'de görüşülebilmisti. Bu, kanunun kabul edildiği günün ertesinde seçimlere başlanması demektir.

¹⁵¹⁹İnan *age.*, 181 vd.

Belediye seçimlerinin alelacele öne alınması için TBMM’de yapılan görüşmeler de çok tartışmalı geçmişti. İçişleri Bakanı Hilmi Uran, Belediyeler Kanununda yapılacak değişikliği öngören kanun teklifini TBMM’de sunarken; “Yüksek, heyetinizin malûmudur ki, Belediye seçimleri Eylülde başlar, Ekim’in 20’sinde biter ve içinde bulunduğumuz sene de Belediye seçimlerinin icra edileceği senedir... Hükûmetiniz milletvekilleri seçimini, bugünkü belediye heyetleri yerine yeniden seçilecek olan belediye heyetlerince yapılmasının daha demokratik ve bugünün ihtiyacına daha uygun telakki etmiştir... Büyük, Meclis seçime yakın bir tarihte girecek olursa belediye heyetlerinin yenilenmesinin imkan dahilinde alınması düşünülmüştür. Muvakkat diye arz ettiğim ve seçimlerin Mayıs içinde yapılmasını mümkün kılacak hükmü ihtiva eden tadil bu mucip sebeple huzurunuzda sunulmuş bulunuyor.

Bugünkü kanun seçimlerin bir hafta ve kafi gelmediği takdirde uzatılarak ikinci bir hafta dahilinde yapılmasını amirdir. Biz bunu tadil ederek huzurunuzda Belediye seçimlerinin bir günde yapılması hükmünü getirdik ve tekmil ileri memleketlerde cari olan bir hüküm olduğu için bunu vatandaş hukukunu ve seçim emniyetini daha ziyade koruyacak bir hüküm telakkisiyle yüksek huzurunuzda geldik. Aynı zamanda bunun seçime vatandaşların geniş mikyasta iştirakini sağlayabilmesini temin için tekmil seçim faaliyetinin, tekmil seçim formalitesinin bitmesini takip edecek ilk Pazarda yapılması hükmünü koyduk. Tadilin birisi budur.

İkinci tadil hükmü, bir günde yapılacak olan seçim formalitelerinin bir ay içerisinde sığdırılması keyfiyetidir. Arz ettiğim gibi bugün Eylül ayını içerisinde aldığı gibi Ekim ayından da 20 gün almak suretiyle 50 günde bitirilmekte olan seçim formalitesinin bilhassaseçimlerin bir günde yapılması dolayısıyla bir ay içine sığacağı görülmektedir ki, bunu da bu şekilde tespit ettik.

Yine demokratik ve bugünün ihtiyacına cevap verecek bir tadil hükmü olarak seçim merkez kurulları ve seçim bürolarındaki seçim komisyonlarına herhangi bir yerde teşkilatı bulunan siyasi partilerin temsilci göndermeleri yetkisini kabul ettik...

Yüksek Heyetinizin malûmudur ki, bugünkü kanunda vatandaşlar belediye seçiminde reylerini kullanırlarken rey pusulalarının altına imzalarını, hüviyetlerini koymak kanuni

mecburiyeti altındadırlar. Biz bunu serbest ve gizli cereyan edecek bir seçim için mahzurlu telakki ettik ve bu mecburiyeti de kanundan kaldırdık. Vatandaşların orada verilecek pusulaya, orada reylerini yazmaları mecburiyeti yerine, istediği yerde ve istediği kimseye reylerini yazdırarak bu varakayı bir zarf içinde orada bulunan komisyon huzurunda sandığa atmalarını kabul ettik.

Bir günde icra edilecek seçimin Pazara rastlaması gibi bu seçimin hangi saatte başlayıp, hangi saatte biteceğini kanunda tasrih ettik. Sandığın açılma saati olarak saat 19'u kabul ettik. Yaptığımız tadiller bunlardan ibarettir" diyerek etraflıca bir açıklama yapmış ve muhalefete mensup milletvekillerini de ikna etmeye çalışmıştı.¹⁵²⁰

İçişleri Bakanı Hilmi Uran'dan sonra söz alan Adnan Menderes ise Belediyeler Kanununda yapılacak değişikliklerle Belediye seçimlerinin öne çekilmesini tasvip etmediklerini ve bu işin mahzurlarını ifade eden konuşmasında; "...Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubu, 26 Nisanda yaptığı toplantıda, Belediye seçimlerinin 1 Mayıs tarihinde başlaması ve bir ay içinde bitirilmesi kararını vermiştir.

Elimizdeki tasan bu karar gereğince hazırlanmıştır. Bu tasarıda dikkati çeken nokta, Belediye seçimlerinin bir defaya mahsus olmak üzere Eylül ayı yerine Mayıs ayma alınmış olmasıdır. Bunun için gösterilen mucip sebep de yaz ayı içinde yapılması yine Halk Partisince kararlaştırılmış bulunan Milletvekilleri seçimlerinin eski belediye heyetleriyle değil, yeniden seçilecek Heyetlerle yapılmasıdır. Anlaşıyor ki, bir taraftan Belediye seçimleri Mayıs ayına alınırken diğer taraftan da 1947'de yapılması mukarrer ve kanun iktizası olan Milletvekilliği seçimleri de önümüzdeki yaz ayları içinde yapılacaktır. Seçimlerin acele ve ani olarak, kanuni müddetinden bir hayli evvele alınması için ileri sürülen sebep milletvekili seçimlerinin kış ayları içinde yapılamayacağı iddiasıdır. Kanaatimizce, bu sebep varit değildir. Çünkü tek dereceli seçimde reye iştirak edecek olan Türk köylüsü yaz aylarında tarlada, bahçede, yaylada işi gücü başına dağılmış ve fazlasiyle meşguldür. Kaldı ki, Milletvekilliği

¹⁵²⁰TBMM Tutanak Dergisi.(1946). Cilt: 22. DÖNEM: VII. TOPLANTI: 3. 45. Birleşim. 29 Nisan, 215 vd.

seçimlerinin kanuni miadı da ilkbahar aylarına rastlamaktadır. Binaenaleyh, seçimlerin böyle ani olarak tacil edilmesi gerçek, inandırıcı sebeplere dayanmak gerek idi...

Arkadaşlar, bugün siyasi hayatımızın en önemli olayı, Cumhuriyet Halk Partisinden başka siyasi partilerin kurulmakta olmasıdır. Yani Türk milleti şu aylarda siyasi alanda gerçek bir teşkilatlanma devresi yaşamaktadır. Siyasi alanda bu bahsedilen teşkilatlanma gerçekleşmeden rey serbestliğı ve milletler iradesi gereğı gibi gerçekleşemez. Halbuki siyasiteşkilatlanmanın henüz daha ilk aylarını yaşamaktayız. Seçimlerin böyle bir zamanda yapılmasını, yeni kurulmakta olan partilere birkaç ayın dahi esirgenmek istenmesi, millet iradesinin serbest tecellisini engelleyen bir karar olarak karşılamak mecburiyetindeyiz. Fakat bu, umumi efkarın gözünden kaçmayacaktır. Unutmamalıdır ki, seçimler milletin iradesini ve mukadderatını dört sene için bağlamaktadır.

Memlekette gerçek ve ileri demokrasiye yer veren tedbirler alınmadıkça, demokrasiyi aksatan kanunlar değışmedike ve hatta bütün bunlar yapıldıktan sonra milletin yeni seçime hazırlanması için muayyen bir zaman geçmedikçe seçimlerin yapılmasının çok hatalı bir hareket olduğunda ısrar ediyoruz” diyerek seçimlerin ileri bir tarihe alınmasının daha uygun olacağını vurgulamıştı.¹⁵²¹

Yine muhalif milletvekillerinden Emin Sazak da aynı mahzurlara değinerek “...arkadaşlar, maalesef bu kanun tamamen bu arzuların zıddınadır. Partiler yeni kurulmuştur, henüz teşkilatı eksiktir. Bu tedbiri almakla bu yeni kurulan partilere bir hakkı hayat verilmemesi kararlaştırılmış ve arzu edilmiş demektir... Kanun yolu ile kanun adına bu milletin iradesine tecavüz edilirse arzu ettiğimiz, ümit ettiğimiz şey kim bilir kaç sene geri kalacaktır. Bu çok ağır bir mesuliyettir.” diyerek seçimlerin tarihiyle oynanmaması gerektiğini ve sonuçları itibarıyla bunun büyük bir mesuliyeti beraberinde getirdiğini söylemişti.¹⁵²²

DP milletvekillerinin konuşmalarından sonra söz alan Başbakan Recep Peker ise DP milletvekillerinin seslerini TBMM kürsüsünden duyduğu memnuniyeti ifade eden bir

¹⁵²¹TBMM Tutanak Dergisi.(1946). Cilt: 22. DÖNEM: VII. TOPLANTI: 3. 45. Birleşim. 29 Nisan, 216 vd.

¹⁵²²TBMM Tutanak Dergisi.(1946). Cilt: 22. DÖNEM: VII. TOPLANTI: 3. 45. Birleşim. 29 Nisan, 217 vd.

konuşma yaparak “Kamutay Kürsüsünden yeni Demokrat Partinin sesini işitmekle bahtiyarız. Bu suretle Devlet ikinci bir parti ile yeni olgunluk yolundan ferah verici, vatan işlerinde kontrolün teminatını sağlayıcı bir istikamete doğru gitmektedir...” diyerek celseye hakim olan tansiyonu düşürdükten sonra “...Bugünkü konuşma konumuz olan belediye seçimini yenileştirmek, çabuklaştırmak ve seçim usûllerini daha ileri, daha demokratik hükümlerle kuvvetlendirmek istiyoruz. Muhalif parti bundan memnun olmalıdır...” demişti.

Peker konuşmasının bu bölümünde tek dereceli seçim sisteminin gerekli olan alt yapısını oluşturacak değişiklikler ile ilgi bilgi vermiş ve “...Türkiye'de siyasi hayat sisteminde tek dereceli seçim esas olunca arkadaşlar düşününüz memleketimizin iklim, mevki ve mevsim farklarından dolayı yüksek yerler ve uzak köylerde vasıtasız, çaresiz yerlerde kar altında gidip ilk defa bir dereceli seçim tecrübesinde memnunluk verecek bir başarı mümkün müdür?... Biz belediye seçimini şimdi yenilemez, Eylül'e bırakırsak Eylül'den Ekim ayının nihayetlerini bulacak olan devreye kadar yeni belediye meclisleri ancak seçilecektir. Ondan sonra milletvekili seçimine girilecektir. O zaman kışın imkansızlığı önümüze gelip perde olacaktır ve iş öbür bahara kalacaktır...

Şimdiki belediye heyetleri Türkiye'de başka siyasi partiler bulunmadığı zaman seçilmiş olan heyetlerdir. Önümüzdeki Meclis seçimini bu heyetlerle yaparsak, yani bu seçimi Eylül'den evvel yaparsak o vakit eski belediye teftiş heyetleri yeni Milletvekili seçimini idare edecektir demektir. Bunu önlemek kendilerinin de samimi arzuları veçhile teftiş heyetlerinde muhalif parti müesseseleri bulundurmak ileri bir harekettir. Eskiden reylerin altına rey sahibi tarafından imza konup, adres yazılıyordu bunları kaldırıyoruz. Sandık emniyetini sağlamak için hususi tedbirler alıyoruz. Bütün bu istekleri, yeni seçime şüphesiz iştirak edecek ve vazife başında çalışacak olan DP elbette tasvip ve hatta takdir edecektir. Bunu yeni Partiden bekliyoruz. Muhalif partilerden sandıkların başında müşahit olarak üye bulundurmak sistemini de yeni tedbirlerin heyeti mecmuasına eklemek lazımdır. Belediye seçimlerini acele yapmakta acil sebeplerden biri hadiseler bizi yaz içinde Meclis seçimine sev kederse, o vakit bizim parti tarafından vücutlandırılmış olan belediye teşkilatının bu seçimleri idare etmesini önlemektir...

Dünyanın bugünkü anlayışına göre ileri bir Devlet manzarasında idame etmenin lüzumunu anlamakta DP'nin de geniş bir mesuliyeti vardır. Bir parti kurmak demek, kurulmuş olan bir siyasi partinin yapması tabii vazife olan işleri yerine getirmek taahhüdünü de almak demektir. Binaenaleyh kürsüde Demokrat partinin sözünü bugün ilk defa işitmekle bahtiyarız diye başladığım sözümü başka bir dilekle bitirmek istiyorum. DP, hiç bir hususi maksadı ve hiç bir vakit kendilerinin ilerlemesini, açılıp genişlemesini engellemeğe makrun olmayan ve samimi olarak eyi yolda muvaffakiyetlerini isteyen insanlar sıfatıyla, bize inanmalı beraberce açılacak olan yeni seçim yolunda sandık başlarında vazifelerini yapmalıdırlar..." diyerek konuşmasını bitirmiş ve yapılacak olan değişikliklerin şart olduğunu vurgulamıştı.¹⁵²³

Peker'den sonra söz alan muhalif milletvekillerinden DP'li Refik Koraltan da "...Arkadaşlar; Demokrat Parti, Belediye seçimlerinin kanuni miadından evvel yapılmasını icab ettiren tasarı dolayısıyla Demokrat Parti nokta i nazarını Sayın arkadaşımız Adnan Menderes yüksek huzurunuzda arz etmiş bulunuyor. Şimdi söyleyeceğim, sözlerle bu maruzatı hem teyit edecek, hem de Adnan Menderes arkadaşımızdan sonra söz alan Sayın Recep Peker arkadaşımızın hakikaten her konuda tatlı tatlı kendine has belagatla söylemiş bulunduğu sözlerini de cevaplamış bulunacağım." dedikten sonra Belediye seçimlerinin öne alınmasından önce TBMM'nin halletmesi gereken önemli meseleler olduğunun altı çizmişti.

Koraltan; "...mesele sadece Belediye seçimlerinin öne alınması olsaydı, belki de bunda bizim cepheden görüşümüz bakımından daha fazla üzerinde durulması icab etmeyebilirdi. Fakat meselenin şekli bu kadar sade değildir. ...mesele doğrudan doğruya milli vicdana, milli iradeye, millet hakimiyetinin kayıtsız ve şartsız işlemesine temas eden durumda ve büyük bir ehemmiyettedir. Şimdi bir seçime gidiyoruz. Milleti, Sayın Recep Peker arkadaşımızın da işaret ettiği gibi iktidar mevkii hakkında itimadı var mı, yok mu onu izhara davet edeceğiz.

Şimdi bir seçime geçerken iktidar mevkiinin elindeki silahları sayacağım.

1-Matbuat Kanunu,

¹⁵²³ TBMM Tutanak Dergisi.(1946). Cilt: 22. DÖNEM: VII. TOPLANTI: 3. 45. Birleşim. 29 Nisan, 217 vd.

2-Cemiyetler Kanunu,

3-Polis Vazife ve Salahiyet Kanunun 18. Maddesi,

4-2510 Numaralı kanun,

5-İçtimaat-ı Umumiye Kanunu,

6-Geniş paralarla idare edilen gazeteler mesela Ulus Gazetesi vs. gibi,

7-Radyo,

8-Ajans,

9-Para ve bankalar vardır... Bunlar hep iktidar partisinin elindedir. Ajans ilk günlerinde Demokrat Parti'den bahsederdi. Bugün bundan çekiniyor, Burada büyük bir dosyamız vardır. İçişleri Bakanına zaman zaman sunduk. Neticenin ne olduğu hakkında henüz malumatımız yoktur..." diyerek seçimlerden önce yukarıda sayılan konularla ilgili pürüzlerin giderilmesini istemişti.¹⁵²⁴

Başbakan Recep Peker, iktidara yönelik tenkitleri cevaplamak üzere tekrar söz almış ve özellikle Koraltan'ın konuşmasında maddeler halinde sıraladığı iddialara cevap vermişti. Peker, iktidarın Anadolu Ajansı ve Radyo ile ilgili iddialara cevap olarak "...Yeni kurulmuş olan bir siyasi partiye, samimiyetini göstermek, işleyişini kolaylaştırmak için Devlet bu türlü cihaz vasıtaları ile bir müddet kendilerine yardım etmiştir. Sırf; yeni bir partidir, ilk güçlük günlerinde yardım olsun diye... Yeni Parti, artık açılıp yayılmış olduğu için bu neşriyatın devam etmesine bir fasıla verilmiş olacaktır. Unutmamak lazım gelir ki, bu yayınlar çoğalınca masrafları da artar" diyerek basın-yayın kuruluşları üzerinde oluşan iktidar vesayetinin meşru olduğunu savunmuştu.

¹⁵²⁴TBMM Tutanak Dergisi.(1946). Cilt: 22. DÖNEM: VII. TOPLANTI: 3. 45. Birleşim. 29 Nisan, 221 vd.

Peker'in bu yaklaşımı, bugüne kadar devam eden ve iktidarı elinde bulunduran gücün zihniyetinde hiçbir değişim olmadığını da hatırlatması bakımından önemli idi... Aynı gün Belediye seçimleri ile ilgili Belediyeler kanununda yapılan değişiklikler 3'e karşı 450 oyla kabul edilmiş¹⁵²⁵ ve Belediye seçimleri öne alınarak Mayıs ayında Belediye seçimlerine geçilmişti.¹⁵²⁶

İsmet İnönü de çok partili hayatın bu ilk seçiminde, seçim çalışmaları yapmak üzere Mayıs ayının ilk haftası yurt gezisine çıkmıştı.¹⁵²⁷ Cumhurbaşkanı ilk konuşmasını Eskişehir Halkevi balkonundan gerçekleştirmiş vebüyük seçimde bütün vatandaşları vazifeye davet ettiğini bildirmişti. Ertesi gün Kütahya'da yine Halkevi'nde gerçekleştirdiği konuşmasında "Kütahyalıların gelecek büyük seçimlerde vatandaşlık ödevlerini tam bir olgunlukla yapacaklarından emin bulunuyorum" demişti. Cumhurbaşkanı'nın konuşmalarında "Büyük seçim" vurgusu yapması, elbette tesadüf değildi. Artık DP'lilerin tereddütleri ortadan kalkmış, genel seçimlerin de erkene alınacağından emin olmaya başlamışlardı. Nitekim Belediye seçimlerinin hemen ardından Milletvekili genel seçimlerine gidilmesi için karar çıkarılmıştı¹⁵²⁸

Belediye seçimlerin Mayıs ayında yapılacağını duyurulmasından sonra iktidarı destekleyen gazeteler, yoğun bir propagandaya girişmişlerdi.¹⁵²⁹ Muhalefet ise bu oldu-bitti karşısında ne yapacağını, parti organlarında görüşmeye başlamış ve sonuçta DP; 8 Mayıs 1946'da verdiği kararla Belediye seçimlerine katılmayacağını ilan etmişti. Ayrıca ileride yapılacak milletvekilli genel seçimlerine katılmak için de İnönü'nün 1 Kasım 1945'teki Meclis açılış konuşmasında verdiği vaatlerin hayata geçirilmesini şart koşmuştu. Yoksa Milletvekili genel seçimlerine de katılmayacaklardı.¹⁵³⁰ İnönü de CHP'de kendisine yakın isimlere;

¹⁵²⁵ *TBMM Tutanak Dergisi*.(1946). Cilt: 22. DÖNEM: VII. TOPLANTI: 3. 45. Birleşim. 29 Nisan, 214-237.; *Tasvir Gazetesi*.(1946). 30 Nisan.

¹⁵²⁶ Belediye Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesi hakkında Kanun için bkz. *Düster*.(1946). 3. Tertip. XXVII, 1056.; Erer, *age.*, 102 vd.

¹⁵²⁷ Ahmad ve Ahmad, *age.*, 19.

¹⁵²⁸ Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, 143.

¹⁵²⁹ Kayış, *agm.*, 402 vd.

¹⁵³⁰ *Ulus Gazetesi*.(1946). 9 Mayıs.; *Cumhuriyet Gazetesi*.(1946). 9 Mayıs.; Yalman, Ahmet Emin.(1946). "Demokrat Parti Karar Verdi". *Vatan Gazetesi*. 9 Mayıs.

“Yaptığımız bir tecrübedir. Muvaffak olursak ne ala. Olmazsa vazgeçer, birkaç sene eski usûlle gideriz. Sonra yeniden tecrübe ederiz” demişti.¹⁵³¹

DP’nin bu kararı, basında tartışma konusu olmuş; gazeteler görüşlerini okuyucularıyla paylaşmaya başlamışlardı. Vatan Gazetesi Ahmet Emin Yalman vasıtasıyla DP’nin bu kararını desteklediğini açıklamış, CHP sözcülüğü yapan Ulus Gazetesi ve başyazarı Falih Rıfkı Atay ise “Taktik basittir ve şundan ibarettir: Demokrat Parti teşkilat kurabildiği yerlerde dahi ne belediye, ne de meclis seçimlerini kazanamayacağını görmüştür. Kendini ortaya atsaydı, bütün memlekette bugünkü iktidara karşı umumi bir hoşnutsuzluk olduğu hakkındaki iddiasını bizzat yalanlamış olacaktı...” demişti.¹⁵³² Cihad Baban ise DP’nin haklı olup olmadığına seçim sonunda halkın karar vereceğini; bu kararın da halkın seçimlere ne oranda katılım göstereceğiyle ortaya çıkacağını vurgulamıştı.¹⁵³³ Yine siyasi ortamın gerginleşmesinden sonra Atay’ı aratmayacak bir söylemle Nihat Erim de “demokrasinin üzerine şal örtmek”ten bahsetmişti.¹⁵³⁴

Öte yandan Milli Kalkınma Partisi, 8 Mayıs’ta seçimlere katılma kararı almış¹⁵³⁵ olsa da seçim günü CHP’nin seçimlere müdahale ettiği gerekçesi ile İstanbul’da girdiği seçim yarışından vazgeçmişti.

DP’nin seçimlere girmeyeceğini açıklaması, CHP’de şok etkisi yarattığı gibi parti kurmaylarını da asabileştirmişti. Nitekim 10-11 Mayıs 1946 tarihleri arasında yapılan CHP olağanüstü kurultayında İnönü DP’ye aba altından sopa göstermiş ve “Şüphe etmek istemem ki, şimdiye kadar kurulmuş olan partiler, seçime parti olarak gireceklerdir... Milletın iradesinin açık bir surette belli olması için, bu kadar dikkat gösterdiğimiz halde, partilerin veya bağımsız olanların, bir bahane bularak seçime girmekten kaçınmalarını istemem. Son zamanlarda, bazı memleketlerde, seçime iştirak etmemek taktiği görülmüştü. Bunun manası, yabancı devletlere karşı memleketin iç idaresini itham etmektir. Kendi iç idaremizi yabancı devletlere karşı kötülemek teşebbüsünü, Türkiye denilen memlekette

¹⁵³¹Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, 91.

¹⁵³²Atay, Falih Rıfkı.(1946). “Demokrat Parti’nin Tamimi Üzerine”. *Ulus Gazetesi*. 10 Mayıs.

¹⁵³³ Kayış, agm. 404.

¹⁵³⁴Erim, Nihat.(1946).“Demokrasi Gaye midir Vasıta mıdır?”. *Ulus Gazetesi*. 30 Mayıs.

¹⁵³⁵*UlusGazetesi*.(1946). 10 Mayıs.;*Cumhuriyet Gazetesi*.(1946). 9 Mayıs.

vatandaşların hoş görmeyeceklerine eminim” diyerek DP’ye seçimlere girmesi noktasında büyük bir sorumluluk yüklemişti.¹⁵³⁶ Aksi takdirde DP, “idareimizi yabancı devletlere karşı kötülemek” ile suçlanacak ve halkın nezdinde hain konumuna düşmüş olacaktı.

DP’nin seçimlere girmeyeceğini açıklaması, yapılacak olan seçimlerin sonucunu daha başından belirlemişti. Zira seçimlere gireceğini açıklayan MKP’nin CHP karşısında hemen hemen hiç şansı yoktu. CHP, seçim öncesinde DP’nin seçimleri boykot etmesini propaganda malzemesi yapmış ve her ne surette olursa olsun halkın seçimlere katılımının üst düzeyde gerçekleşmesi için yoğun bir çaba sarf etmişti. Yapılan propagandalarda da gerçekleştirilecek olan Belediye seçimlerinin, Batı dünyasına karşı verilen bir demokrasi dersi olduğu ve katılımın yüksek olması halinde bu sınavdan başarıyla çıkmış olacağı vurgulanmakta idi. Dolayısıyla vatandaşlık görevini yerine getirmesi için Halka manevi bir baskı uygulanmakta ve oy kullanmaları yönünde telkinde bulunulmakta idi. Nitekim İsmet İnönü’nün 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı münasebetiyle radyodan yaptığı konuşmasında “Bütün dünya milletlerinin birbirini gözlediği bu zamanda, Türklerin oy sandıkları başında, milli vazifelerini ne kadar hevesle yaptıklarının meydana çıkması, varlığımız için büyük meseledir” demesi; bu yönde yapılan propaganda ve manevi baskının en canlı delili olmuştu.¹⁵³⁷

Diğer taraftan 1946 Belediye seçimleri, kısa bir süre sonra yapılacak olan ve bizzat İsmet İnönü’nün gezilerde sözünü ettiği “büyük seçim”in¹⁵³⁸ yani Milletvekili genel seçimlerinin provası niteliğinde düşünüldüğü için çok yönlü bir seçim çalışmasına da başlangıç olmuştu. Özellikle ülkenin nabzının tutulacağı İstanbul’da; Belediye, halkın seçimlere katılımını sağlamak için mahalle muhtarları vasıtasıyla her seçmene davetiye göndermiş, memurları da yapılacak

¹⁵³⁶ *Ulus Gazetesi*.(1946).11 Mayıs.

¹⁵³⁷ *Ulus Gazetesi*.(1946).20 Mayıs.

¹⁵³⁸ Mayıs başında Eskişehir, Kütahya, Afyon, Akşehir, Konya, Niğde’yi kapsayan bir yurt gezisine çıkan İnönü; halkı yakında yapılacak olan “büyük seçim”e katılmaya davet etti. İnönü gezisinin bir durağında şöyle diyordu: “... Memleket idaresini ve politikasını içerde ve dışarda kararlı bir hale getirmek için yeni büyük seçimlere karar verdik dünya vaziyeti kararsız ve karanlık olarak uzun bir sürunceme devrine girmiş görünüyor. Bu devrede Türkiye’nin politikası hangi istikamette ve anlayışta olduğunun içerde ve dışarda açık bir surette belli olması lazımdır. Buna, memleketin menfaatleri bakımından ihtiyaç gördük”. Bkz. *Tasvir Gazetesi*.(1946). 4,6-7 Mayıs.; *Ulus Gazetesi*.(1946). 4-5,7,9 Mayıs.; Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, 101; Nadir Nadi.(1946).“Seçimlere Dair Birkaç Söz”. *Cumhuriyet Gazetesi*.(1946). 4 Mayıs.; Yalman, Ahmet Emin.(1946).“Türk Vatandaşı Vazife Başına”. *Vatan Gazetesi*. (1946). 5 Mayıs.; Ziyad Ebüzziya.(1946).“Cumhurbaşkanının Seçim Gezisi”. *Tasvir Gazetesi*. (1946). 7 Mayıs.

olan seçimlere katılmaları konusunda ikaz eden bir genelge yayınlanmıştı.¹⁵³⁹ Ayrıca İstanbul sinemalarında filmler gösterilmesine, Halkevlerinde ve meydanlarda kurulacak hoparlörler aracılığıyla propaganda yapılmasına karar verilmişti.

Ulus Gazetesi de propaganda faaliyetlerine katılmış ve 14 Mayıs'tan itibaren yayınladığı ilanlarla halkı üst düzeyde seçimlere iştirak etmeye davet etmişti. CHP, Belediye seçimleri için hazırladığı muhtelif afişlerle de şehirlerde boy göstermiş ve Belediye seçimlerine katılmayacağı kesin olarak bilinmesine rağmen DP aleyhine propagandaya hız vermişti. CHP'li gazeteler, sütunlarında Partinin seçim faaliyetlerine yer vererek DP'nin komünist bir yapılanma içinde olduğunu iddia edecek kadar aleyhte propaganda yapmaya başlamışlardı.¹⁵⁴⁰ Zira esas hedeflenen, kısa bir süre sonra gerçekleştirilecek olan Milletvekilliği genel seçimleri idi.

İsmet İnönü de Belediye seçimleri öncesinde Sivas, Erzincan, Kars, Erzurum, Trabzon ve Rize'yi kapsayan bir yurt gezisine çıkmış ve seçim gününü de Kars'ta geçirmişti. Cumhurbaşkanı İnönü, bu gezi kapsamında Belediye seçimlerinden çok Milletvekili genel seçimlerine yönelik mesajlar vermişti.¹⁵⁴¹ Hükûmet, Cumhurbaşkanı'dan kaymakamına devletin imkanlarını seferber etmiş, resmi görevliler de seçim öncesi devletin gücünü kullanmaktan çekinmemişti. Nitekim bazı yerlerde kaymakam ve nahiye müdürleri, çeşitli partilere mensup muhtarlara baskı uygulayarak onları azletmiş ve ellerinden mühürlerini alarak görev yapmalarına engel olmuşlardı.¹⁵⁴²

DP, seçimlere girmemesine rağmen gelişmeleri yakından takip etmiş ve seçim öncesinde yayınladığı bir beyanname ile Belediye seçimleri öncesi yapılan baskı ve müdahalelere dikkat çekmiş, seçim esnasında da benzer müdahalelerin yapılmaması ve seçimlere fesat karıştırılmaması için sandık başında müşahit bulunduracaklarını açıklamıştı.¹⁵⁴³

Yaşanan tüm olumsuzluklara ve menfi propagandalara rağmen Belediye seçimleri, CHP'nin istediği gibi 26 Mayıs'ta gerçekleştirilmişti. 1946 Belediye seçimleri, her ne kadar sonucu baştan

¹⁵³⁹Tasvir Gazetesi.(1946). 15, 24 Mayıs.; Kayış, agm. 409

¹⁵⁴⁰Kayış, agm. 409 vd.

¹⁵⁴¹UlusGazetesi.(1946). 25-26, 30 Mayıs, 1, 3 Haziran.;AkşamGazetesi.(1946). 2-3 Haziran.

¹⁵⁴²Tasvir Gazetesi.(1946). 22 Mayıs.

¹⁵⁴³AkşamGazetesi.(1946). 19 Haziran.;TasvirGazetesi.(1946). 24 Mayıs.

bilinen bir seçim olsa da çok partili hayata geçişin ilk seçimi olması nedeniyle önem taşımakta idi. Seçim günü, Türkiye'nin her yerinde sabah 08.00'den akşam 19.00'a kadar oy verme işlemi sürmüş ve aynı gün seçimler sonuçlanmıştı.¹⁵⁴⁴ Seçimlerde katılım beklendiği gibi oldukça düşük çıkmıştı. Hatta seçime katılmayan DP'nin güçlü olduğu yerlerde katılımın düşük bir oranda seyretmesi daha da belirgin ve manidardı.

Seçim sonuçlarına göre CHP; il, ilçe ve beldelerde oluşturdukları listelerle çoğu yerde seçimi kazanmıştı. Sayıca az da olsa güçlü oldukları yerlerde MKP adayları, çıkarılan güçlüklerle ve engellemelere rağmen seçimi kazanmışlardı. Yine bir kısım yerlerde de bağımsız adaylar, sandıklardan isimlerini çıkartmayı başarmışlardı. Ancak yurt genelinde seçimlerin galibi CHP olmuştu. Ülke genelinde CHP tarafından hazırlanan listeler, katılım oranı düşük olsa da halk tarafından kabul görmüş ve ezici bir çoğunlukla seçimi kazanmışlardı.¹⁵⁴⁵

3. 4.1.2.Milletvekilliği Genel Seçimleri (21 Temmuz 1946)

Belediye seçimlerinin tamamlanmasından sonra, Milletvekilliği genel seçimleri için çalışmalar başlamıştı. Bu konuda atılan en önemli adım, seçimlerin tek dereceli usûle göre gerçekleştirilmesi konusunda olmuştu. 1946 yılına kadar milletvekilliği seçimleri, iki dereceli seçim usûlüyle gerçekleştirilmişti. Halkın doğrudan temsilini sağlamayan bu sistemde vatandaş, milletvekillerini seçecek olan seçmenleri belirler ve seçmenler ise aday gösterilen isimleri milletvekili olarak seçerlerdi. Türkiye'de bu adaylıklar genelde parti başkanının ataması ile gerçekleştiğinden, iki dereceli seçim sistemi demokratik bir uygulama değildi.

İsmet İnönü, Türk Dış Politikasında uygulanan ilkelerin bir gereği olarak 10 Mayıs 1946 tarihli CHP Kurultayı'nda seçim sisteminin tek dereceli usûle göre gerçekleştirileceğini bildirmişti. CHP Kurultayında alınan bu karar üzerine 31 Mayıs 1946 tarihinde TBMM'de seçimlerin tek dereceli usûle gerçekleştirilmesi konusugörüşülmüş, 4320 sayılı Milletvekili Seçim Kanunu kaldırmıştı.¹⁵⁴⁶ 5 Haziran 1946 tarihinde de 4918 Sayılı ve tek dereceli yeni bir seçim kanunu teklifi görüşülerek kabul edilmişti. Buna bağlı olarak seçimlerin öne alınması

¹⁵⁴⁴ Kayış, agm. 411.; *Tasvir Gazetesi*.(1946). 26 Mayıs.

¹⁵⁴⁵ Seçim sonuçları için bkz. *Ulus Gazetesi*.(1946). 28-30 Mayıs.; *Cumhuriyet Gazetesi*.(1946). 30 Mayıs.

¹⁵⁴⁶ TBMM Tutanak Dergisi.(1946).DÖNEM: VII. Cilt: 23. TOPLANTI: 3. 57. Birleşim. 31 Mayıs, 245-284.

konusunda da bir önerge görüşülerek kabul edilmişti.¹⁵⁴⁷ Dönem dönem TBMM, 10 Haziran'da aldığı bir kararla 21 Temmuz 1946'da erken genel seçimlerinin yapılmasını onaylamış ve yeni Meclis'in 5 Ağustos 1946 tarihinde toplanmak üzere faaliyetlerini tatil etmişti.¹⁵⁴⁸

Genel seçimlerin öne çekilmesi konusunda da DP muhalif tavrını sürdürmüştü. Seçimlerin tek dereceli usûlde gerçekleştirilmesi konusunda ise DP'nin ciddi şüpheleri olduğu bilinmektedir. Bu konuda DP'nin önemli isimlerinden biri olan Ali Fuat Başgil, CHP'nin tek dereceli seçim usûlüne geçerken bir takım ince hesaplar yaptığını iddia etmişti. Buna göre, tek dereceli usûle göre seçim sandıkları, kamuoyu hareketlerinden uzakta bulunan köy ve kasabalara götürülecekti. Bu durum iktidara iki konuda fayda sağlamaktaydı. Bunlardan biri, güvenlik güçlerinin ücra yerlerde halkı CHP'nin lehine yönlendirmesi, ikincisi ise sandıklardaki oy pusulalarının çalınması ihtimaliydi. Ali Fuat Başgil, bu konuda CHP'yi oy pusulalarını çalmakla itham etmişti.

Ali Fuat Başgil'in seçimler konusundaki bir diğer eleştirisi de seçim kanunu ile ilgili idi. Seçim kanunun, verilecek oyların güvenliğini sağlayamadığını iddia eden Başgil, bu konuda açık oy gizli tasnif yönteminin takip edilmiş olmasına tepki göstermişti. Buna göre, seçmen oyunu sandığa atmadan önce seçim bürosu görevlilerine göstermek zorundaydı. Görevliler ise oyları kapalı bir oturumda saydıktan sonra yakmakla yükümlüydüler. Bu durumun kontrol ve itiraz imkanına engel olduğunu savunan Başgil, açık oy, kapalı sayım konusunda “iktidardakilerin dalaverelerine, ardından da seçim sonuçlarının değiştirilmesine kapıları ardına kadar açan böyle bir sistem; açıkçası oy verme hürriyetini garanti altına almıyor ve seçmenlerin güvenini daha baştan yok ediyor” demişti.¹⁵⁴⁹

DP, seçimlere girme kararı almakta zorluk çekmişti. Nedeni, seçim çalışmalarının başladığı dönemde, henüz memleket genelindeki örgütlenmesini tamamlayamamış olmasıydı. Ancak DP'yi destekleyen vatandaşlar, partilerinin seçime girmesi için genel

¹⁵⁴⁷TBMM Tutanak Dergisi.(1946).DÖNEM: VII. Cilt: 24. TOPLANTI: 3. 59. Birleşim. 31 Mayıs, 39-48.

¹⁵⁴⁸TBMM Tutanak Dergisi.(1946).DÖNEM: VII. Cilt: 24. TOPLANTI: 3. 65. Birleşim. 14 Haziran, 345; *Türk Parlamento Tarihi 1943-1946*.(2009). Cilt: 3, 3087 vd.

¹⁵⁴⁹Başgil, *age.*, 52 vd.

merkez yöneticilerine ısrar etmişlerdi. Bunun üzerine, DP yöneticileri seçimlere katılma konusunda verecekleri kararı belirlemek için il başkanlarını genel merkeze çağırmişti.

Seçim kanunuyla ilgili istekleri kabul edilmeyen DP; başlangıçta Milletvekilliği genel seçimlerine de katılmama konusunda kararlı görünse de 16 Haziran 1946 tarihinde gerçekleştirilen toplantı sonucunda, milletvekilliği seçimlerine katılma kararı almış ve 18 Haziran 1946 tarihinde DP Genel Başkanı Celal Bayar tarafından kamuoyuna ilan edilmişti. Kararda “Bütün bu menfi amillere rağmen toplantıda partimizin milletvekili seçimlerine iştirak etmesi kararına varılmıştır. Bilhassa Belediye seçimlerinde beliren ve bilinen durum karşısında milletvekili seçimlerine iştirak etmek kararının alınmasında dar ve hodkam bir particilik zihniyeti değil, yalnız ve yalnız memleketin yüksek menfaatlerinin gösterdiği yolda yürümek ruh ve kaygısı hakim olmuştur... Aynı zamanda bu kararı vermenin seçim adı altında reylerini behemehal başkaları tarafından hazırlanan listelere vermek mecburiyetinden ilk defa kurtulmakta olan halkımızın reyini kullanmak ve milli iradeyi tam temsil edecek bir Meclis kurmak hususunda duymakta olduğu arzu ve öfkeye uygun” bir şekilde hareket edileceği belirtilmiş ve bütün dayatmalara rağmen seçimlere girme kararı aldıkları beyan edilmişti.¹⁵⁵⁰

DP’nin seçimlere katılma kararı alması üzerine Falih Rifkî Atay, Ulus Gazetesinde “Demokratlar nihayet kendi aralarında toplandılar ve seçime karar verdiler. Seçime katılmamak için kullanılagelen ‘partinin yeteri kadar memlekete yayılmamış olduğu bahanesi’ böylece ortadan kalkmıştır. Bundan memnun olduğumuzu söyleyemeyiz. Çünkü seçime katılmamada ısrar etmenin normal demokrasi şartlarını gerçekleştirme bakımından hiçbir faydası yoktu. Memleket aleyhinde çalışan belli maksatlı yabancı propagandaları teşvik etmek bakımından ise hiç şüphesiz zararlı idi. DP bu tip suçlamalardan son kararı ile kendini kurtarmış bulunmaktadır. DP merkezinin kendi taşra teşkilatçılarının baskısı altında kaldığına şüphe yoktur. Gerçi parti lideri buna ‘Halk baskısı’ adını vermekle mübalağa etmemiştir. Seçimlerde hiçbir tazyik görmemiş olduğu için, DP’nin ortaya sürdüğü müdahalecilik mazeretinin bir bahane olduğunu da bilmiyor değildi. Ancak Büyük Millet

¹⁵⁵⁰Teksoy, agm., 27.; *Cumhuriyet Gazetesi*.(1946).19 Haziran.; *Ulus Gazetesi*.(1946).19 Haziran.; Tuncer, age., 68.; Goloğlu, *Demokrasiye Geçiş*, 65 vd.

Meclisine girmek ümidiyle DP'ye girmiş olanlar ise seçimlere katılmadıktan sonra bu siyasi partide kalmanın manasının ne olacağını çoktan soruşturup durmakta idiler.

Nitekim merkezin aldığı ilk karara rağmen Demokrat Partizanları hemen her yerde müspet veya menfi Belediye seçimlerine katıldılar ve merkezlerini bu meseleyi izah edebilmek için hayli beyin yormak ve edebiyat sanatları dersini gözden geçirmek zorunda bıraktılar.” diyerek DP'nin seçimlere girme konusunda tabandan gelen baskılara boyun eğdiğini belirtmiş ve “Memleket aleyhinde çalışan belli maksatlı yabancı propagandaları teşvik etmek” suçlamalarından da kurtulduğunu vurgulamıştı.¹⁵⁵¹

DP, 21 Temmuz 1946'da yapılacak olan Milletvekili genel seçimlerine iştirak edecek adayların isimlerini belirleme işlemini 6 Temmuz 1946'da tamamlamış ve aday listelerini 15 Temmuz 1946 günü gazetelere dağıtmıştı.¹⁵⁵² Basında yer alan listelere göre DP'nin İstanbul adayları arasında önemli isimler mevcuttu. Bunlar; Mareşal Fevzi Çakmak¹⁵⁵³ (Müstakil), Celal Bayar, Yusuf Kemal Tengirşek, Fuat Köprülü, Adnan Adıvar (Müstakil), Fuat Hulusi Demirelli, Refik Koraltan, Enis Akaygen, Osman Nuri Köni, Yusuf Salmona, Faruk Nafiz Çamlıbel, Cihad Baban, Abdurrahman Münip Berkan, Vasil Konos, Burhan Cahid Morkaya, Ahilya Moslios, Ali Rıza Sporel, Salamon Adatto, Ahmet Kemal Silivrili, Kirkor Keşişyan, Senihi Yürüten ve Salih Keçeci idi.

DP'nin Ankara adayları ise Mareşal Fevzi Çakmak, Fuat Köprülü, Emin Sazak, Zühtü Velibeşe, Üzeyir Avunduk, Said Başak, Fehmi Yağcı, Ramiz Eren, Muhlis Bayramoğlu,

¹⁵⁵¹Atay, Fali Rıfkı.(1946).*Ulus Gazetesi*. 16 Haziran.

¹⁵⁵²*Ulus Gazetesi*.(1946). 15 Temmuz.;*Cumhuriyet Gazetesi*.(1946). 15 Temmuz.;*Tasvir Gazetesi*.(1946).15 Temmuz.; *Akşam Gazetesi*.(1946). 15 Temmuz.;*Vatan Gazetesi*.(1946). 15 Temmuz.

¹⁵⁵³Fevzi Çakmak'ın adaylığı en çok konuşulan ve tartışılan bir konu olmuştur. CHP, Mareşal Fevzi Çakmak'a birkaç defa milletvekilliği teklif etmiş; fakat O, "Ben askerim. Mecliste işe yaramam. Ben memlekete cephede hizmet edebilirim. Meclis'e girip Kazım Karabekir'in vaziyetine düşmek istemem" demişti.[Bkz.Erim, Nihat.(2005). *Günlükler 1925-1979*. Cilt: 1.(Haz. Ahmet Demirel). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 59] Ancak Demokrat Parti, 27 Haziran 1946'da Mareşal Fevzi Çakmak'ı müstakil aday olarak listelerine alarak büyük bir sükses yapmıştı. Bu, DP'lilerin seçim kampanyasında önemli bir başarısı olarak değerlendirilmişti.[Bkz. Ahmad-Turgay.,age., 22.]. Çakmak'ın adaylığı gazetelerde ve CHP kulislerinde de çok tartışılmıştı. Nitekim Bayar'ın “Mareşal'in işsiz güçsüz evinde oturması yazık olur” şeklindeki demeci, Başbakan Şükrü Saracoğlu tarafından tepkiyle karşılanmıştı. Çakmak'a bizzat kendisinin beş defa milletvekilliği teklifinde bulunduğunu; fakat kabul etmediğini açıkladıktan sonra sitemkAr bir dille “umûmi efkAr önünde bir tariz propagandası sezdim demişti.[Bkz. *Ulus Gazetesi*.(1946).29 Haziran]; Us, Asım.(1946).”Mareşal Çakmak'ın Adaylığı”. *Vakit Gazetesi*. 30 Haziran.;Goloğlu, *Demokrasiye Geçiş*, 66, 69.

Mustafa Yalım, Şevki Dağdelen, Fuat Seyhun, Muhlis Ete, Samed Ağaoğlu, Hayri Yunt, İbrahim Batmaz ve Sıtkı Takçu idi.

Bursa'da Celal Bayar, Hulusi Köymen, Mehmet Ali Aybar, Manisa'da Yusuf Hikmet Bayur, Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu, Refik Şevket İnce, Adnan Menderes, Cemal Tunca, Burhan Belge ve Muammer Köktürk listelerde yer almışlardı. DP için önemli şehirlerden biri de Aydın idi. Burada da Adnan Menderes, Ethem Menderes ve Mükerrer Sarol gibi isimler öne çıkmışlardı.¹⁵⁵⁴

1946 Milletvekili genel seçimleri, Türkiye genelinde (mülki ve idari taksimat dikkate alınarak) 63 vilayet ve mülhakatında gerçekleştirilecekti. DP, kuruluşundan sonraki kısa zaman zarfında ülke genelinde teşkilatını tamamlayamadığı için sadece 49 vilayette seçimlere katılabiliyordu. Ağrı, Bingöl, Bitlis, Çorum, Diyarbakır, Gümüşhane, Hakkari, Kars, Kırşehir, Malatya, Mardin, Muş, Niğde, Rize, Siirt ve Van olmak üzere toplam 16 vilayette aday gösteremediği için seçime katılamamıştı.¹⁵⁵⁵

DP, 16 şehirde seçime giremediği gibi girdiği illerde de tam liste çıkaramamıştı. Zira DP'nin ağır topları diye bilinen isimlerin Meclis'e girmesi gözetildiği için o isimler birkaç şehirde mükerreren aday gösterilmişlerdi. Bu hususta en çok istenen isim Mareşal Fevzi Çakmak idi. Ankara, İstanbul, İzmir ve Erzurum'da hazırlanan DP listelerinde liste başı idi. Celal Bayar ise Bursa, İstanbul ve İzmir adayı olarak listelerde yer almıştı. Adnan Menderes de Aydın, Kütahya ve Manisa'dan aday gösterilmişti. Fuad Köprülü Ankara, İstanbul ve İzmir; Koraltan ise İstanbul, Hatay ve İçel listelerinde yer bulmuştu. Yusuf Kemal Tengirşenk, İstanbul, Kastamonu ve Sinop'tan aday gösterilmişti. Emin Sazak da Ankara ve Eskişehir adayı idi. Demokratlar İstanbul aday listesinde, 5 tane gayr-i müslim, 1 tane de bayan adaya yer vermişlerdi.¹⁵⁵⁶

¹⁵⁵⁴Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, 170 vd.; Birgit, Orhan.(2006). *Evvel Zaman İçinde*. İstanbul: Doğan Kitap, 57; Goloğlu, *Demokrasiye Geçiş*, 71 vd.

¹⁵⁵⁵Yücel, *age.*, 55.

¹⁵⁵⁶Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, 170 vd.

DP'nin seçime girdiği şehirlerde gösterdiği aday sayısı toplam 273 idi.¹⁵⁵⁷ Fevzi Çakmak'ın bağımsız aday olarak seçimlere DP listesinden girmesi, onu sevenleri de DP'ye kazandırmış ve seçimlerde etkili olan isimlerden biri olarak ön plana çıkmıştı.¹⁵⁵⁸

Milletvekilliği seçimleri sürecinde DP'ye gerek Milli Mücadele gerekse Atatürk dönemlerinde memlekete önemli hizmetleri olmuş isimler de destek vermişti. Yusuf Hikmet Bayur da bunlardan biri idi. Bayur; "DP'nin serbest bir seçim sonunda iktidara gelmesi tarihimizin en büyük devrimlerinden biri olur. Ben bağımsızım; fakat DP ile birleşik çalışıyorum ve aynı düşünceleri paylaşmış bir kimse olarak listelerinde bulunacağım." diyerek DP'ye yönelik desteğini açıklamıştı.

3. 4.1.2.1. Seçim Propagandaları ve Yaşanan Tartışmalar

Milletvekilliği genel seçim çalışmaları, CHP ve DP arasında oldukça gergin bir havada cereyan etmişti. Seçim çalışmalarının huzurlu bir ortamda geçmesi maksadıyla, İçişleri Bakanı Hilmi Uran valiliklere bir genelge yollamıştı. Genelgede, seçimlerin memleketin her tarafında kanunlar çerçevesinde tam bir düzen içerisinde gerçekleşmesi kadar vatandaşların oylarını serbestçe istedikleri adaya verebilmelerinin Hükûmet tarafından önem verilen bir konu olduğu vurgulanmıştı.¹⁵⁵⁹

DP, seçim çalışmalarını 19 Haziran 1946 tarihinde yayınlanan beyanname ile başlatmıştı. Beyannamede, CHP'nin seçimleri öne çekme kararının altında muhalefet partilerini engelleme arzusunun yattığı söylenmiş ve tek dereceli seçim usûlü nedeniyle, vatandaşın oylarının güvende olmadığı iddia edilmişti. Ayrıca Cumhurbaşkanlığı makamı ile

¹⁵⁵⁷ *Cumhuriyet Gazetesi*.(1946). 21 Temmuz.; *Vatan Gazetesi*.(1946). 21 Temmuz.

¹⁵⁵⁸ Seçim sonuçlarının alınmasıyla birlikte Fevzi Paşa'nın İstanbul'daki evi, kendisine tebrik ve saygılarını sunmak üzere gelen kişiler tarafından dolup taşmaya başlamıştı. Paşa, ziyaretçilere "Hep beraber çalışıp, hürriyete kavuşacağız" demişti. Bkz. *Vatan Gazetesi*.(1946)."Gençliğin Mareşali Ziyaretleri". 27 Temmuz.; Ayrıca Fevzi Çakmak, İstanbul-Ankara güzergahında çok sayıda insan tarafından sevgi gösterileriyle karşılanmıştı. Pendik'te 3000, İzmit'te ise 20000 kişi tarafından kendisine sevgi gösterilerinde bulunulmuştu. Çakmak Ankara'ya vardığında ise istasyonda yine binlerce kişi tarafından "Yaşasın babamız... Yaşasın Mareşalimiz" tezAhürAtı ile karşılanmış, üniversite öğrencileri ve Şoförler Cemiyeti tarafından kırmızı ve beyaz renkteki çiçeklerden oluşan buketler verilmişti. Çakmak'ın İstasyondan Çankaya'daki evine gidene kadar büyük bir kfile kendisine eşlik etmişti. Bkz. *Vatan Gazetesi*.(1946). 29 Temmuz, 1,3.; *Akşam Gazetesi*.(1946).29 Temmuz, 1.; *Vatan Gazetesi*.(1946). "Mareşal Ankara'da". 30 Temmuz 1, 3.; *Akşam Gazetesi*.(1946)."Mareşal Fevzi Çakmak Bu Sabah Ankara'ya Vardı". 29 Temmuz, 1.; *Cumhuriyet Gazetesi*.(1946)."Mareşal Fevzi Çakmak'ın Ankara'ya Gelişi". 29 Temmuz, 1, 3.

¹⁵⁵⁹ *Cumhuriyet Gazetesi*.(1946). 1 Temmuz.; *Vatan Gazetesi*.(1946). 1 Temmuz.; *Ulus Gazetesi*.(1946). 1 Temmuz.

Parti başkanlığı makamının birbirinden ayrılmamasından kaynaklanan rahatsızlıklar anlatılmıştı.¹⁵⁶⁰

DP'nin seçimlere katılma kararı almasının ardından kamuoyunda bu partiye sunulan destek, CHP'yi rahatsız etmişti. Bu rahatsızlığın önemli bir işareti, İçişleri eski Bakanı Faik Öztürk'ün Celal Bayar'ı Rus taraftarı olarak göstermesi olmuştu. Bu yaklaşım, CHP'nin DP'lilere karşı en önemli propaganda malzemesini de ortaya koymuştu. Trakya bölgesinde DP'ye “Dimitrof Partisi” denildiği de görülmekte idi.¹⁵⁶¹ Bu konuda dönemin önemli tanıklarından biri olan Mahmut Goloğlu; “O günler, DP'lileri komünistlikle suçlama, iktidar partisinin muhalefete karşı mücadelesinin en etkili sanılan sloganıydı. Mesela Ordu'dan Samsun'a giden bir lise öğrencisine, DP'li olduğunu söylediği için gemi kaptanı “Sen Komünistsin” demiş ve ona beş saat mecburi ateşçilik yaptırmıştı. Yine “içinizde DP'li varmı?” diye soran bir lise edebiyat öğretmeni, “İki kişi varız” diyen bir öğrenciye, “İkinizde komünistsiniz” demişti. Kahvehanesinin duvarlarına DP ileri gelenlerinin resimlerini asan bir köylüye, “İndir, yırt şu komünistlerin resimlerini” demişlerdi. Bu konudaki örnekleri çoğaltan Goloğlu son olarak da “DP listesinde bulunan Salamon Adato'nun Rus Bankası avukatı olması da bir propaganda vesilesi oldu.” demektedir.¹⁵⁶²

DP'yi komünist olmakla suçlayan çevrenin işini kolaylaştıran en önemli husus, şüphesiz ki Moskova Radyosunun DP lehine gerçekleştirdiği yayınlar olmuştu. Tanin Gazetesi'nden Hüseyin Cahit Yalçın, Moskova'nın DP'yi desteklediğini iddia etmiş ve vatandaşların oy kullanırken bu durumu hatırlamaları gerektiğini söylemişti.¹⁵⁶³ Cumhuriyet Gazetesi'nden Abidin Daver de “İbret Alalım ve Daima Uyanık Kalalım” başlıklı yazısında bu konuya değinmişti.¹⁵⁶⁴ Tasvir Gazetesi'nden Cihat Baban ise DP'ye yönelik iddiaları eleştirerek, bir komünistin para karşılığında DP saflarına karışıp “Yaşasın Stalin” diye

¹⁵⁶⁰ *Vakit Gazetesi*.(1946). 19 Haziran.

¹⁵⁶¹ Dokuyan, *age.*, 232 vd.

¹⁵⁶² Goloğlu, *Demokrasiye Geçiş*, 69.

¹⁵⁶³ *Tanin Gazetesi*.(1946). 10, 17, 21 Temmuz.; Gürkan, *age.*, 207.

¹⁵⁶⁴ *Cumhuriyet Gazetesi*.(1946). 18 Temmuz.

bağırabileceğini ve bu noktada ortaya çıkabilecek kötülüklerin engellenebilmesi için tek yöntemin soğukkanlılık olacağını söylemişti.¹⁵⁶⁵

DP'nin seçim propagandalarına karşılık CHP'nin bir tepkisi de İçişleri Bakanlığı'nın 8 Temmuz 1946 tarihli beyannamesinde ifade bulmuştu. Bu beyanname ile Hükûmet ve DP arasında bir beyannameler savaşı başlamıştı. Beynamede, seçim çalışmaları için köylere giden muhtelif partililerin arasına bazı zararlı şahısların karıştığı ve bunların vatandaşları rejim aleyhinde kışkırttığı iddia edilmişti. İçişleri Bakanlığının beyannamesinde bu konu hakkında gerekli incelemelerin yapıldığı belirtilmiş ve alınacak tedbirleri de “...bundan böyle köyleri gezerek halka telkinlerde bulunduğu görülen ve hüviyeti bilinmeyen şüpheli kimselerden hangi parti adına köylü ile görüştüğü hakkında vesika istenmesi ve böyle bir vesika gösteremeyenlerin incelemeye tabi tutulması ve seçim propagandası için köylere göndereceği mensuplarına mutlaka böyle birer vesika vermeleri için de teşkilatı olan partilere daha evvel bilgi verilmesi İçişleri Bakanlığı'nda bir kaç gün evvel teknil illere tebliğ” edildiği belirtilmişti.¹⁵⁶⁶

İçişleri Bakanlığı'nın yayınladığı bu beyanname, DP'lilerin tepkisini çekmişti. Parti merkezi, 11 Temmuz 1946 tarihinde bir karşı beyanname yayınlamıştı. DP'nin beyannamesinde, parti görevlilerinin idare amirlerinden izin almadan seçim bölgelerine girememeleri eleştirilmiş ve bu hususta Anayasa'da yer alan sefereberlik, salgın hastalıklar ve sıkıyönetim halleri dışında hiç kimsenin seyahat hakkının engellenemeyeceği yönündeki hüküm hatırlatılmıştı. Beynamede muhalefet partilerinin propaganda faaliyetleri sırasında yaptıkları konuşmaların “zehirli sözler” olarak tanımlanmasına da tepki gösterilmiş ve bunun iktidarın muhalif isimleri engellemek için ürettiği bahanelerden biri olduğu söylenmişti. Ayrıca beynamede DP üyelerinin idare amirleri ve zabıta memurlarının baskıları ile partilerinden istifaya zorlandığı ve bunun yanı sıra kimi sabıkalı şahıslar tarafından DP'lilere yönelik saldırılarda bulundukları bildirilmişti.¹⁵⁶⁷

¹⁵⁶⁵Baban, Cihad.(1946). “Sükûn Tavsiye Ediyoruz”. *Tasvir Gazetesi*. 8 Temmuz.

¹⁵⁶⁶*Ulus Gazetesi*.(1946). 12 Temmuz.

¹⁵⁶⁷Dokuyan, *age.*, 234.

İçişleri Bakanlığı, DP'nin yayınladığı bu beyannameye cevap olarak, 12 Temmuz 1946 tarihinde yeni bir beyanname yayınlamıştı. Söz konusu beyanname Hükûmetin seçim bölgelerinde aldığı tedbirlerizah edilmiş ve seçim hazırlıklarının sürdüğü hassas bir dönemde hüviyeti belli olmayan kimselerin partiler adına konuşmalarının engellenmek istediği anlatılmıştı. Seçim bölgelerinde çalışan partililere vesika verilmesinin ise kamu emniyeti bakımından bir zaruret olduğu ifade edilmişti.¹⁵⁶⁸

Falih Rifki Atayda DP'nin beyannamesine tepki göstermişti. Atay, “bir takım tahrikçiler” diye nitelendirdiği kimselerin, hassas bölgelerde propaganda yaptıklarını ve propaganda faaliyetlerinin de partilerin kontrolünden çıktığını iddia etmişti. Atay, propaganda yapan kimselerin irticai söylemlerde bulunduklarını, mezhep ve tarikat davalarını canlandırmak istediklerini, bunun yanı sıra CHP'nin iktidardan düşmesi halinde tüm vergilerin kaldırılacağını söylediklerini ifade etmişti.¹⁵⁶⁹

CHP ve DP arasında yaşanan gerginlikler, en çok partilerin seçim mitinglerinde kendini göstermişti. Seçim propagandası sürecinde DP'nin ilk mitingi, 30 Haziran 1946 tarihinde Adana'da gerçekleştirmişti. Celal Bayar Adana'da kalabalık bir topluluk tarafından sevgi gösterileri ile karşılanmıştı. Vatandaşlar Celal Bayar'a duydukları yakınlığı, onun makam arabasını omuzlarında taşıyarak göstermişlerdi. Celal Bayar'ın bu mitingde yaptığı konuşma, DP'nin CHP'ye karşı nasıl bir propaganda siyaseti takip edeceğini de ortaya koymuştu.¹⁵⁷⁰

DP'nin gerek Adana ve gerekse sonraki mitinglerinde CHP'ye yönelik eleştirileri laiklik ve devletçilik konusundaki yaklaşımları ve ekonomik sıkıntılara sebep olan Varlık Vergisi, Toprak Mahsulleri Kanunu ve Milli Korunma Kanunu gibi konularla ilgili olmuştu.¹⁵⁷¹ Bu konuda DP İstanbul İl Başkanı Kenan Öner; “Bizim seçim propagandamız, Halk Partisi'nin bugüne kadar yaptıklarıdır.” demişti.¹⁵⁷² Kısacası DP, seçim propagandasını CHP'nin tek Parti idaresi üzerinde yoğunlaştırmıştı.

¹⁵⁶⁸ *Ulus Gazetesi*. (1946). 12 Temmuz.

¹⁵⁶⁹ Atay, Falih Rifki. (1946). “Demokrat Parti'nin Beyannamesine Dair”. *Ulus Gazetesi*. 12 Temmuz.

¹⁵⁷⁰ *Akşam Gazetesi*. (1946). 30 Haziran.

¹⁵⁷¹ Turan, Şerafettin. (2003). *İsmet İnönü- Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği*. Ankara: Bilgi Yayınları, 292.

¹⁵⁷² Goloğlu, *Demokrasiye Geçiş*, 66.

DP'nin gerçekleştirdiği mitinglerde vurguladığı en önemli husus da seçimlerde adaletin sağlanması, seçimlerin gizli oy-açık tasnif şeklinde gerçekleştirilmesi, devletçilik ilkesinin yumuşatılması ve kişisel hürriyetlerin genişletilmesi, kişi hak ve hürriyetlerinin masûniyeti ve vicdan hürriyeti gibi konularda olmuştur.¹⁵⁷³

Bununla birlikte DP'nin CHP'yi eleştirmedeği tek konu dış politika olmuştur. Dış politika konusunda iktidar ile muhalefet arasında yazılı bir anlaşma varmış gibi davranılmış ve seçim propagandalarında dış politika meselelerine değinilmemişti. Celal Bayar'ın İzmir'de seçim münasebetiyle yaptığı bir konuşmasında; “Dış politika durumumuzu münakaşa etmekle memleket nam ve hesabına fayda görmüyoruz” diyerek bu durumu doğrulamıştı.¹⁵⁷⁴ DP'nin dış politika meselelerinde CHP'ye karşı olan ılımlı tutumu, iki partinin dış politikada aynı hedeflere sahip olduğu sonucunu da ortaya koymaktadır. Ancak bu hususta dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta, DP'lilerin CHP'liler tarafından komünistlikle suçlanmış olmalarıdır. Bu da Sovyet tehditlerinin ülke genelinde bu ülkeye yönelik tepkilerin arttığı bir dönemde DP'nin istesede dış politika konusunda CHP'yi suçlayamayacağını; aksi takdirde parti idarecilerine ve partililere yöneltilen komünistlik suçlamalarının şiddetlenebileceğini göstermektedir.

DP mitinglerinde CHP'ye yöneltilen eleştiriler, en çok ekonomi alanında yoğunlaşmıştı. DP, Türkiye'nin II. Dünya Harbi'ne katılmamış olmasına rağmen Hükûmetin takip ettiği politikaların bir sonucu olarak ülkenin ekonomik anlamda savaşa giren ülkeler gibi yıprandığı iddia edilmişti. Bu noktada DP mitinglerinde, Varlık Vergisi uygulamasının, Hükûmetin vaktinde gerekli tedbirleri almadığı için ortaya çıktığı savunulmuş ve Varlık Vergisi'nin tarihte eşi görülmemiş bir vergi olduğu iddia edilmişti. Ayrıca DP mitinglerinde Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, ormanları korumak için alınan tedbirler, köylerde okul binalarının köylüler tarafından yaptırılması gibi uygulamalar da sert bir dille eleştirilmişti.

CHP'nin takip ettiği devletçilik politikası konusunda ise DP şiddetli eleştirilerini sürdürmüştü. İzmir konuşmasında, devletçik anlayışının memleketteki boşlukları

¹⁵⁷³Dokuyan, *age.*, 236.

¹⁵⁷⁴Burğaç, Murat.(2016). “1946 Genel Seçimlerinde Propaganda”. *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*. XIII/26. (Bahar). ss. 163-184, 169.

doldurmak için on beş yıl önce gerekli olduğunu söyleyen Celal Bayar; devletçilik ilkesinin artık yumuşatılması gerektiğini savunmuştu.

DP'nin Cumhuriyet Halk Partisi'ne yönelik bir diğer eleştirisi ise Cumhurbaşkanı'nın aynı zamanda parti başkanı olması hususunda olmuştu. DP idarecileri bu durumun CHP'ye büyük bir fayda sağladığını ve muhalefet partilerine zarar verdiğini savunmuşlardı.¹⁵⁷⁵

DP'nin yoğun bir miting programı gerçekleştirmesi ve Hükûmete yönelik eleştirilerde bulunması CHP'yi de harekete geçirmiş ve miting çalışmalarına hız kazandırmıştı. Anadolu'nun en ücra köylerine kadar dolaşan CHP adayları, halkla kurdukları temaslarda genellikle CHP'nin ülkeyi kuran, kalkınıp güçlenmesini sağlayan Atatürk'ün partisi olduğunu vurgulayarak memleketin içinde bulunduğu sıkıntılı şartlardan ancak CHP'nin tecrübeleri ile çıkabileceğini savunmuşlardı. Ayrıca İsmet İnönü'nün parti başkanı olması ve ülkeyi savaş dışı tutmuş olmasının da CHP'nin halk desteğini sağlamak için kullandığı bir başka propaganda malzemesi olmuştu.¹⁵⁷⁶

DP dışındaki muhalefet partilerinin seçim çalışmaları ise nispeten sönük geçmişti. MKP, seçim çalışmalarında DP'ye yönelik eleştirileri ile gündeme gelmişti. MKP'lilere göre DP; devletçilik konusunda CHP ile aynı çizgide idi.¹⁵⁷⁷ MKP'nin dolayısıyla Nuri Demirağ'ın CHP'ye yönelik olarak da Türkiye'nin II. Dünya Harbi'ne katılmamasını eleştiren demeci, garip bir örnek teşkil etmişti.¹⁵⁷⁸

3.4.1.2.2. Seçim Sonuçları ve Yaşanan Tartışmalar

İlk defa gerçekleştirilen ve altı siyasi partinin katıldığı tek dereceli seçim sonucunda açık oy, gizli sayım ve çoğunluk sistemi esasına göre yapılmıştı. Seçim sonuçlarına göre CHP ülke genelindeki oyların % 85.4'ünü; DP %13.1'ini; DP listelerinde aday gösterilen Bağımsızlar % 0.9'unu ve Bağımsız olarak seçilenler ise %0.6'sını almışlardı. Bu oranlara göre 465 milletvekilliğinden 397 milletvekilliğini CHP; 61 milletvekilliğini ise DP adayları

¹⁵⁷⁵Burgaç, agm., 166 vd.

¹⁵⁷⁶Dokuyan, age., 237.

¹⁵⁷⁷Goloğlu, *Demokrasiye Geçiş*, 68

¹⁵⁷⁸*Ulus Gazetesi*.(1946).“Garip Bir Tenkit”. 6 Temmuz.

kazanmıştı. Bağımsız adaylardan da 7'si seçimlerde başarılı olmuş ve Meclis'e girmeye hak kazanmışlardı. Bağımsız adayların 4'ü DP listelerinde yer alarak seçilmişlerdi.¹⁵⁷⁹

Metin Toker'ın, 1946 genel seçimleriyle ilgili olarak DP'nin Sümer Sokak'ta bulunan genel merkezinde seçim sonuçlarının gelmeye başladı ilk günkü gözlemleri ilginçti. Toker; "Akşam, Sümer Sokak'ta canlı, neşeli ve ümitli başladı. Çok ilden gelen haberlerde önde bulunulduğu, hatta seçimlerin kazanıldığı bildiriliyordu. Her telefona bir kaç kişi birden koşuyor, galibiyet haberi geldiğinde 'Yaşasın! Şurasını da kazandık...' 'Yaşasın! Burasını da kazandık...' sesleri yükseliyordu. Celal Bayar bile meşhur sükûnetinin kısmen dışına çıkmıştı... Akşamın belirli bir saatinden sonra Sümer Sokak'ta çalan telefonlar başka haberler getirmeye başladı. Hüzünlü, hatta ağlamaklı sesler seçim sonuçlarının değiştirildiğini, mazbataların yok edildiğini bildiriyordu. Kazanılan galibiyet, el çabukluğuyla mağlubiyet haline sokulmuştu. Yer yer zafer o kadar farklı olmuştu ki oralarda iktidarın alındığı inancı bile esmişti... Teşkilatın Sümer Sokağa gönderdiği haberler hep iki unsur taşıyordu. Ya DP'nin kazandığı sandıklara ait mazbatalar yok edilmiş, yerine CHP çoğunluğunu tespit eden uydurma mazbatalar konulmuştu. Ya da köylerden, bilhassa uzak köylerden gelen oylar dengeyi bir anda alt üst etmişti. Mazbatalar gözlerin önünde değiştirilirken gözlerden uzak yerlerde kim bilir neler yapılmıştı? DP teşkilatı bunun kahrının içindeydi... Celal Bayar gece yarısından sonraya kadar Genel Merkezde kaldı.

Neşeli hava artık kaybolmuştu. Yüzler asılmıştı ve mahmurluk sadece uykusuzluğun sonucu değildi. Bir hayal kırıklığına uğranmıştı ve bu, belki fazla pembe bir hayalin arkasından gelmişti. Büyük şehirlerin DP'ye oy vermiş olması ne kadar muhtemelse küçük merkezlerdeki bilhassa Doğu'daki halkın türlü sebeplerden dolayı oyunu CHP'nin ve Milli Şef İsmet Paşa'nın lehinde kullanmış bulunması aynı derecede muhtemeldi. Hatta o ihtimal daha bile fazlaydı... Celal Bayar'ın gidişi Sümer Sokak'taki heyecanı da yok etti. Herkes yavaş yavaş ayrılıyordu. Henüz kesin sonuçlar alınmış değildi. Fakat bir ara ümidine düşülen iktidar gerçekleşmemişti." demek suretiyle yapılan seçimlerin iktidar partisinin gölgesinde geçtiğini izah etmişti.¹⁵⁸⁰

¹⁵⁷⁹ *Cumhuriyet Gazetesi*.(1946). 24 Temmuz.; *Vatan Gazetesi*.(1946). 24 Temmuz.; *Ulus Gazetesi*.(1946). 24 Temmuz.; global.tbmm.gov.tr/docs/secim_sonucdari/secim3_tr.pdf, 1

¹⁵⁸⁰ Çelebi, Onur.(2015). "Türkiye'de Demokrasinin Sancılı Doğumu: 1946 Seçimleri". *Turkish Studies*. Volume: 10/1 (Winter). p. 251-272, 263 vd.; Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, 173 vd.

Seçim sonuçları ilan edildikten sonra, DP seçimde baskı, hile ve yolsuzluk yapıldığını ileri sürmüştü; DP milletvekilleri toptan istifa etmeyi düşünmüştü; fakat bu itirazlar sonuç vermemişti. İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı da seçimlerle ilgili basında artan protesto ve menfi yayınlarla ilgili olarak düğmeye basmış ve muhalefeti susturmak için bir tebliğ yayınlamıştı. Tebliğde DP ve onu destekleyen gazeteler hedef alınmıştı.¹⁵⁸¹ Tebliğde “Millet iradesinin tam bir serbestlikle tecellisini güçleştirir endişesiyle İstanbul gazetelerinde seçime takaddüm eden günlerde yapılmış olan çeşitli ağır neşriyata karşı hiçbir tedbire başvurulmamıştı. Fakat seçim büyük bir sükûnet ve emniyet havası içinde bitmiş olduğundan halkımızın artık karşılıklı sevgi ve saygı hisleri içinde yaşamaları ve her hangi bir tahrike maruz bırakılmamaları icap eder. Bu böyle iken de bazı gazetelerin bilhassa seçim sonuçları hakkında vatandaşları şüpheye düşürücü ve bu yüzden memleketin huzurunu sarsıcı ağır neşriyata devam ettiği görülmektedir. Sıkıyönetim bölgesinde bu gibi tahriklerin devamına müsaade edilmeyeceği ve bu kabil yazılara karşı Sıkıyönetim Komutanlığının harekete geçeceği” ifade edilmişti.

Bunun üzerine 27 Temmuz 1946’da Celal Bayar’ın da katılımıyla gerçekleştirilen DP toplantısında İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığının yayınladığı tebliğin protesto edilmesine karar verilmişti.¹⁵⁸² Gerek Sıkıyönetim Komutanlığı kararı ve gerekse seçim sonuçlarını protesto etmek için yurt genelinde protesto mitingleri düzenlemişti.¹⁵⁸³ Protesto mitinglerinin ilki 25 Temmuz 1946’da İzmir Cumhuriyet Meydanı’nda tertip edilmişti.¹⁵⁸⁴

¹⁵⁸¹Sıkıyönetim Komutanı Korgeneral Asım Tınaztepe’nin yayınladığı tebliğ için bkz. *Akşam Gazetesi*.(1946). “Sıkıyönetim Komutanlığının Tebliği”. 25 Temmuz.

¹⁵⁸²*Cumhuriyet Gazetesi*.(1946). 28 Temmuz.

¹⁵⁸³Çeşitli yerlerde yapılan protesto mitingleri için bkz. *Ulus Gazetesi*.(1946). “Demokratlar Beklenen Mitinglerini Yaptılar”. 26 Temmuz, 1, 3.;*Tanin Gazetesi*.(1946). “Demokratların İzmir’deki Mitingi”. 26 Temmuz, 1, 2.;*Cumhuriyet Gazetesi*.(1946).“DP’nin İzmir’de Dün Yaptığı Miting”. 26 Temmuz, 1, 3. ; *Akşam Gazetesi*.(1946). “İzmir’de Büyük Bir Miting Yapıldı”. 26 Temmuz, 1.;*Vatan Gazetesi*.(1946).“İzmir’de Muazzam Bir Miting Yapıldı”. 26 Temmuz, 3.;*Cumhuriyet Gazetesi*.(1946). “Bursa’da Dün Büyük Bir Miting Yapıldı”. 28 Temmuz, 1, 3.;*Vatan Gazetesi*.(1946). “Bursa’da Dün Muazzam Bir Miting Yapıldı”. 28 Temmuz, 1.;*Tanin Gazetesi*.(1946). “Demokrat Parti’nin Bursa Mitingi”. 28 Temmuz, 1.;*Vatan Gazetesi*.(1946).“Adana’da Büyük Bir Miting Yapıldı”. 1 Ağustos, 1, 3.;*Cumhuriyet Gazetesi*.(1946). “DP’nin Adana’da Dünkü Mitingi”. 1 Ağustos, 1, 3.;*Cumhuriyet Gazetesi*.(1946). “Dün Konya’da da Büyük Bir Miting Yapıldı”. 2 Ağustos, 1.; *Vatan Gazetesi*.(1946).“Ankara Mitingi Çok Muazzam Oldu”. 4 Ağustos, 1.;*Cumhuriyet Gazetesi*.(1946). “DP’nin Ankara’daki Dünkü Mitingi”. 4 Ağustos, 1, 3.;*Cumhuriyet Gazetesi*.(1946). “Aydın’da Dünkü Mitingi”. 7 Ağustos, 1, 3.

¹⁵⁸⁴Akşam Gazetesi’ne göre mitinge 30-40 bin kişi, Cumhuriyet Gazetesi’ne göre 30 bin kişi, Tanin Gazetesi’ne göre 10 bin kişi katılmıştır. *Tanin Gazetesi*.(1946).“Demokratların İzmir’deki Mitingi”.26 Temmuz, 1, 2.;*Cumhuriyet Gazetesi*.(1946).“DP’nin İzmir’de Dün Yaptığı Miting”. 26Temmuz,1, 3.;*Akşam Gazetesi*.(1946).“İzmir’de Büyük Bir Miting Yapıldı”. 26Temmuz,1.;*Vatan Gazetesi*.(1946).“İzmir’de Muazzam Bir Miting Yapıldı”. 26Temmuz,3.

Akşam saat 19.00'da gerçekleştirilen mitinge yaklaşık 30-40 bin civarında partili ellerinde, "Biz Seçmedik, İstemiyoruz", "Seçimi Protesto Ediyoruz" ve "Bu Seçimi Tanımıyoruz" yazılı levha ve pankartlarla meydanı doldurmuş ve seslerini duyurmaya çalışmışlardı. Ancak türlü iddia ve şaibe çalkantıları içerisinde CHP ve tek parti iktidarının kontrolü altında gerçekleştirilen 1946 Milletvekili genel seçimleri; sonuçları itibarıyla çok partili siyasi hayatın en tartışmalı seçimleri olmuştu.

DP genel başkanı Celal Bayar'ın seçimlerle ilgili görüşlerini gazete sütunlarına aktarmış bulunan Yeni Sabah ve Gerçek Gazeteleri de Sıkıyönetim komutanlığının yukarıda belirtilen tebliğde yer alan gerekçeler nedeniyle kapatılmıştı.¹⁵⁸⁵ Gerek muhalefetin susturulmaya çalışılması ve gazetelerin kapatılması ve gerekse seçim sonrası sayım işlemleri tamamlanır tamamlanmaz oyların alelacele imha edilmesi, seçimlere fesat karıştırıldığı iddialarını artırmıştı.¹⁵⁸⁶

1946 Milletvekili genel seçimleri, CHP'nin ezici üstünlüğü ile sonuçlanan bir seçim gibi görünse de seçime hile karıştırıldığı iddiaları nedeniyle halkın nezdinde büyük bir prestij kaybına uğramıştı.

1946 yılında gerçekleştirilen Milletvekili genel seçimleri öncesinde iktidar ve muhalefet partileri arasında yaşanan kamplaşmanın basını da etkilediği görülmekte idi. Vatan, Yeni Sabah ve Tasvir Gazeteleri açıkça CHP'nin karşısında yer alarak DP'yi desteklemişlerdi. Buna karşılık CHP'nin yayın organı konumunda bulunan Ulus Gazetesi yanında Akşam, Cumhuriyet, Vakit ve Tanin Gazeteleri de yayınlarını CHP çizgisinde gerçekleştirmişlerdi.

CHP'nin muhalif basına yönelik tepkisini en iyi ortaya koyan örnek, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün 10 Mayıs 1946 tarihli CHP Kurultayı'nda basını "bozguncu gazeteler" ve "memleketin huzurunu koruyan gazeteler" olarak ayırmış olması idi. İnönü, "Memleket durumunu karıştırmak, ateş çıkarmak gibi bir insafsızlığı meslek olarak takip eden gazeteler

¹⁵⁸⁵Yeşilçayır, Neşe.(2011). "Çok Partili Döneme Geçiş Sürecinde Türk Basını". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. Cilt: XXVII/79. (Mart). ss.131-192, 160.

¹⁵⁸⁶Tunaya, age., 657.; Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, 172.; Barutçu, age., 385 vd.

cephesi kuruldu. Bunlar, her şeyden önce, Cumhuriyet Halk Partisini kötüleyip ortadan kaldırmağa çalıştılar. Bu gayretlere bir de, bazı yabancı propagandaların devamlı haksızlıklarını eklerseniz, karşısında bulunduğumuz ihtimallerin manasını tekrar hatırlıyabilirsiniz. Bu durum içinde, parti ve hükümet olarak, şiddet tedbirleri göstermekten sakındık. Soğukkanlılığımızı, nihayet vatandaşlar takdir ettiler. Gazetelerimiz, bozguncu gazetelere karşı memleketin huzurunu canla başla korumağa çalıştılar. Gerek bozgunculara, gerek dışardan gelen baskılara karşı, vatandaşlar, kesin bir uyanma ve karşı koyma gösterdiler ” demişti.¹⁵⁸⁷

İsmet İnönü'nün muhalif basına yönelik bu yaklaşımı Hükûmete yakın gazeteler tarafından da benimsenmişti. ¹⁵⁸⁸

Seçim sürecinde Hükûmete ve CHP'ye muhalif gazetecilerin içinde Ahmet Emin Yalman başı çekmişti. “Yarınki Meclis'in Manzarası” başlıklı yazısında TBMM'nin tek parti idaresinde bir memurlar meclisi görüntüsü sergilediğini ifade eden Yalman; Meclis'in bu görüntüsünden kurtulmasını arzu ettiğini vurgulamıştı. ¹⁵⁸⁹

Yine Ahmet Emin Yalman, 19 Temmuz 1946 tarihli yazısında ise idarecilerden adil bir seçimin yapılmasını istemiş ve CHP'ye bu konuda bir çağrıda bulunmuştu. Yalman, “Seçim mücadelelerinin son emir olarak bütün memurlara halkın iradesine hürmet etmek, tazyikte bulunmamak, mazbatalarda hile ve sahtekarlık karıştırmamak emrini veriniz. O zaman mazinin kötü taraflarını mertçe tasfiye etmiş olursunuz.” demişti.¹⁵⁹⁰

Necmeddin Sadak daDP'lilerin İsmet İnönü ve CHP'ye yönelik eleştirileri üzerine, “Açık ve Samimi Bir Konuşma” başlığı ile bir yazı kaleme almıştı. Sadak yazısında memleketin çok partili siyasi hayata geçmesinin İsmet İnönü ve CHP'nin bir eseri olduğunu savunmuş, CHP'nin bazı kanun maddelerinde değişiklik yaparak memlekette geniş bir basın hürriyetini temin ettiğini ve yeni partilerin kurulmasını sağladığını; buna rağmen vesayetçilikle

¹⁵⁸⁷İnönü'nün *Söylev ve Demeçleri*, T.B.M. Meclisinde ve CHP Kurultaylarında, 1919 –1946.(1946). İstanbul: Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, 401 vd.;Gürkan, Nilgün .(1998).*Türkiye’de Demokrasiye Geçişte Basın (1945-1950)*. İstanbul: İletişim Yayınları, 203 vd.

¹⁵⁸⁸*Ulus Gazetesi*.(1946). 11 Mayıs.

¹⁵⁸⁹Yalman, Ahmet Emin.(1946). “ Yarınki Meclis'in Manzarası”.*Vatan Gazetesi*. 27 Haziran.; Gürkan, age., 204.

¹⁵⁹⁰*Vatan Gazetesi*.(1946). 19 Temmuz.; Gürkan, age.,205.

suçlandığını söylemişti. DP'li yöneticilerin eleştirilerinin özellikle harp yıllarında takip edilen Hükûmet politikalarının çevresinde yoğunlaştığını iddia eden Sadak; “İnsaf... Harp devresi içinde Türkiye'yi en koyu düşmanları bile takdir ettiler” demişti.

Necmeddin Sadak, DP'yi kurduğunda “yurda hizmet etmekten başka emel beslememiştir” dediği Celal Bayar'ın son yıllara kadar CHP'nin bankacısı, vekili ve başvekili olduğunu söyleyerek bu nedenle Celal Bayar'ın “Artık yeter!”, “Parti saltanatını yıkacağız” gibi sloganlar ile propaganda yapmasını anlayamadığını belirterek “... O derece anlamıyoruz ki, Celal Bayar'ın DP lideri olduğunu bilmeyen bir insan; sanki eskiden kalma bu çeşit yaftaların doğrudan doğruya kendisine hitap ettiğine” de kanaat getirebileceğini söylemişti.

Sadak'ın Celal Bayar'a yönelik bir diğer eleştirisi ise DP etrafında toplanan isimler ile ilgili olmuş ve “Halk Partisinden değerli emellerle en dürüst şekilde ve kutlu bir vazife duygusu ile” ayrıldığını söylediği Bayar'ın etrafında CHP idaresinden memnun olmayan isimlerin toplandığını söylemişti. Sadak, bu isimlerle ilgili olarak “bir kere bile DP programını okumamış ve Celal Bayar'ın başvekilliği döneminde ona muhalefet eden” kimseler olduğunu iddia etmişti.

DP'nin CHP'ye karşı takip ettiği politikanın biran önce iktidarı ele geçirme hırısından kaynaklandığını iddia eden Sadak; DP'nin ilk olarak muhalefet partisi görevini layıkıyla yerine getirmesi gerektiğini savunmuştu. DP'lilerin CHP'nin cebir ve şiddetine uğradığı iddialarına karşı ise “Seçimlerde çokluğu elde etmek gayreti, edememek hiddetidir ki, milleti ikiye ayırmak tehlikesini sezdiren bu hüznü manzaraya sebep oluyor, şimdiden seçimlerde cebir ve şiddet kullanıldığı vesilesini muhalifler elinde devamlı bir silah olarak hazırlıyor.” diyerek CHP'ye karşı haksız yere ithamda bulunulduğu vurgusunu yapmıştı.¹⁵⁹¹

26 Mayıs 1946 tarihinde gerçekleştirilen Belediye seçimleri, milletvekilliği genel seçimleri sürecinde yaşanan tartışmalara da konu olmuştu. Yusuf Hikmet Bayur'un TBMM'de bir takrir vererek Belediye seçimlerinde serbestlik ve gizliliğin temin edilemediğini iddia etmesinden sonra Asım Us, Vakit Gazetesi'ndeki köşesinde cevap

¹⁵⁹¹Sadak, Necmeddin.(1946). “Açık ve Samimi Bir Konuşma”. *Akşam Gazetesi*. 13 Haziran.

mahiyetinde bir yazı yazmış ve seçimlerde vatandaşların oy vermesi sırasında gizliliğin sağlanması için gereken tedbirlerin alındığını, Bayur'un talep ettiği gibi her sandık başında oy kabini kurulmasının memleketin şartları çerçevesinde mümkün olmadığını ve vatandaşın oyunu sandık başına gelmeden de yazıp zarfa koyabileceğini belirtmişti. Ayrıca, partilere her sandık başında görevli bulundurma hakkı verildiğini, usûlsüzlük durumunda ise bunların tutanak tutmaları gerektiğini ifade etmiş ve aksi hareketlerin boş gürültüden ibaret olacağını söylemişti.¹⁵⁹²

Asım Us, DP'nin 18 Haziran 1946 tarihinde yayınladığı beyannameyi de 20 Haziran'da yazdığı bir yazı ile "ihtiraslı" bir beyanname olarak nitelendirmiş ve DP'nin seçim sonuçlarını "ümitleri aşan bir kayıpla karşılaşmak" ihtimali karşısında halka karşı daha en başından bir mazeret sunduğunu söylemişti. Asım Us, DP'nin Hükûmetten beklentileri için de "Muhalliflerin haklı olarak Hükûmetten isteyecekleri bir tek şey vardır. Bu da seçimlerde Hükûmet teşkilatının tarafsız kalması, halkın oylarını serbest ve gizli olarak kullanmalarına imkan vermesidir. Cumhuriyet Halk Partisi Hükûmeti bu noktada muhalifler kadar alakalıdır. Çünkü kendisini milletin arzusuna ve iradesine dayanan bir Hükûmet olarak biliyor..." diyerek zaten iktidarın bu beklentilere cevap verecek özelliklere malik olduğunu vurgulamıştı.

Asım Us, DP'nin seçime katılması konusunda ise bunun bir fedakarlık değil; bilakis görev olduğunu belirterek DP'nin sanki bir fedakarlık sergiliyormuş gibi kendisini mazlum göstermeye çalıştığını da iddia etmişti.¹⁵⁹³

Cumhurbaşkanlığı makamı ile parti başkanlığının birbirinden ayrılması talebi ile ilgili olarak da görüşler serdeden Asım Us, Serbest Cumhuriyet Fırkası Başkanı Fethi Okyar'ın Atatürk'e ilettiği bir talebi okuyucularıyla paylaşmıştı. Okyar, Atatürk'e CHP'nin başından ayrılmasını, İsmet İnönü ile kendisini de rekabet için başbaşa bırakmasını talep etmiş; ancak Atatürk'ün bu teklifi kabul etmediğini belirtmişti. Us, SCF'nin kuruluşunu destekleyen Atatürk'ün seçimlerde tarafsız kalacağına inandığı için bu teklifi geri çevirdiğini; ayrıca Atatürk'ün CHP ile bütünleştiğini ve parti başkanlığından ayrılmasının mantıklı olmayacağını

¹⁵⁹²Us, Asım.(1946). "Seçimde Serbestlik ve Gizlilik". *Vakit Gazetesi*. 14 Haziran.

¹⁵⁹³Us, Asım.(1946). "Demokrat Partinin Beyannamesi Etrafında". *Vakit Gazetesi*. 20 Haziran.

anlatmıştı. Asım Us, Fethi Okyar'ın Atatürk'e bu teklifi ilettiği dönemde Celal Bayar'ın ve pek çok DP'linin Atatürk'ün yanında yer aldığını ve dolayısıyla Atatürk'ü parti başkanlığı ve cumhurbaşkanlığı makamlarının birbirinden ayrılmaması konusunda desteklediklerini hatırlatmıştı. Us, o dönemde Atatürk'ü destekleyenlerin şimdi İsmet İnönü'ye karşı tam tersi bir beklenti içinde olduklarını dolayısıyla tezat teşkil ettiğini siyasi bir dil ile açıklamak istemişti.¹⁵⁹⁴

DP kurucuları, Belediye seçimleri ile ilgili iddialarını, milletvekilliği genel seçimleri için gerçekleştirilen propaganda çalışmalarında da mühim bir malzeme olarak kullanmışlardı. Adnan Menderes, DP'nin Mamak şubesinin açılışı münasebetiyle 23 Haziran 1946 tarihli konuşmasında bu konuya değinmiş ve milletvekilliği seçimlerinde CHP'nin baskı ve müdahalede bulunacağını beklediklerini belirtmişti. Menderes, “Bu mühim günlerde pek çok vatandaşın zihninde bir endişenin yaşamakta olduğunu hissetmemek, sezmek mümkün değildir. Bu endişe, milletvekilliği seçimlerinin iktidar partisinin ve idarenin baskısı altında cereyan edeceği ihtimalidir. Kabul etmek lazımdır ki, Belediye seçimlerinde görülen birçok hadiseler, bu endişeye hak verdirecek mahiyette olmuştur. Partimizin kurulmasına ve yayılmasına karşı birçok yerlerde bazı Halk Partisi mensuplarının ve asıl teessüre şayan olanı da birçok idare amir ve memurlarının yaratmak istedikleri baskı ve yolsuz hareketler de bu endişeye ayrıca yer vermektedir.” diyerek yakın bir gelecekte yapılacak olan milletvekilliği genel seçimlerinde iktidarın seçimlere fesat karıştıracağı endişelerini dile getirmişti.¹⁵⁹⁵

DPMilletvekili genel seçim çalışmaları sürerken, Belediye seçimlerinde bir takım usûlsüzlüklerin yaşandığı iddiası ile bir broşür yayınlamıştı. CHP'nin Belediye seçimlerinin öne çekilmesi, bu durum karşısında DP'nin seçimlere girmeme kararı alması ve CHP idaresinin seçimlere müdahale edeceği yönünde DP iddialarına yer verilen broşürde; “Teşkilatımızdan alınan raporlar ve vesikalar, DP'nin kararını haklı çıkaracak birçok tesir, müdahale ve yolsuzlukların 26 Mayıs Belediye seçimlerinde ifa edilmiş olduğunu tesbit etmektedir. Belediye seçimleri, kanûni miadından dört ay evveline alınmakla her tarafta birçok karışıklıklara

¹⁵⁹⁴Us, Asım.(1946). “Cumhurbaşkanlığı ve Parti Başkanlığı Meselesi”. *Vakit Gazetesi*. 23 Haziran.

¹⁵⁹⁵*Cumhuriyet Gazetesi*.(1946). 24 Haziran.

sebebiyet vermiş, bu yüzden yeni seçim kanunun başlıca hususiyetini teşkil eden iki nokta üzerinde; seçimin gizli olması ve bir günde yapılması hususiyetlerinde amme efkarını tatmin etmemiştir.” diyerek seçimlerden önce uyarılarda bulunulmuştu.

DP broşüründe CHP'nin Belediye seçimlerinde yaptığı iddia edilen müdahale ve yolsuzluklar ile ilgili ayrıntılı örneklerle yer verilmiş ve parti teşkilatlarından merkeze bu yönde bir hayli raporun gönderildiği; fakat yayınlanamayacak bir hacimde bulunduğuiddia edilmişti. Söz konusu broşürde; seçimlerin öne alınmasının da etkisiyle seçim defterlerinin birçok yerde karışık ve eksik olarak düzenlendiğine dair iddialar tekrarlanmış ve seçmen kütüklerinde nüfusu yüz bin civarında olan Adana'nın yine nüfusu yetmiş bin civarında olan Eskişehir'den daha az sayıda seçmeni bulunduğunu gösteren listelerin kullanılacağıın altı çizilmişti.

Broşürde yer alan bir başka iddia da seçimlerde sandık güvenliğinin sağlanmamış olduğuna yönelik iddialardı. Buna göre, sandıklar fiziki olarak oy vermeye uygun değildi. Ayrıca kimi seçmenlerin yerine seçim görevlileri tarafından oy atıldığı ve seçmen tutanaklarında aynı elden çıkan çok sayıda parmak izi olduğu iddia edilmişti. Kırklareli'nden parti merkezine gönderilen bir raporda ise “Özerler Mahallesinde Paşanın Hanındaki sandıkta 112 imzaya karşı 240 zarf çıkmış ve 128'i kaymakamın teklifi ile imha edilmişti. Bu husus tarafımızdan Cumhuriyet Savcılığına ihbar edilmiştir” denilmekte idi.¹⁵⁹⁶

Vatandaşın CHP'ye oy vermesi için yüklü miktarlarda harcamalar yapıldığı, ziyafetler verildiği hatta kimi vatandaşların oylarının satın alındığı da iddiaedilmişti. Burdurteşkilatından parti merkezine gönderilen bu konudakiraporda da “Oylar adeta para ile satın alınmış ve bir aydan beri her gece asgari 150 lirayı bulan ziyafetler çekilmişti. Ayrıca çoğu muhtar ve bazı ileri gelen nüfuz sahiplerine de şahsına göre peşinen 15-50, 50-150 lira gibi mühimce paralar verilmiş ve seçim günü de oyunu kulanacak işçilere bir iki günlük yevmiye tutarı gene peşinen verilerek lehlerine oy kullanılması temin edilmiştir.” denilmişti. YineMusevi cemaatine yapılan baskılarla hahamlar, dini törenler esnasında cemaatlerine CHP'ye oy vermeleri gerektiği yönünde konuşmalar yaptığına yönelik iddialar da ifade

¹⁵⁹⁶Eroğul, *age.*, 36.

edilmişti. Bu ve benzeri iddialar, Milletvekili genel seçimlerinden sonra da devam etmiş, 1946 seçimlerini ve CHP iktidarını üstesinden gelemeyeceği bir şaibe altında bırakmıştı.

Seçim tartışmalarını alevlendiren bir konu da Mareşal Fevzi Çakmak'ın milletvekilliği adaylığı olmuştu. CHP, Fevzi Çakmak'a defalarca milletvekilliği teklifinde bulunmuş; fakat Çakmak bu teklifleri geri çevirmişti. Aynı günlerde DP'de Fevzi Çakmak'ın kendi listelerinden aday olmasını istemiş, Çakmak da bu teklife sıcak bakmıştı.

Celal Bayar, 27 Haziran 1946 tarihli basında yayınlanan demecinde Fevzi Çakmak'ın siyasi sahnenin dışında kaldığını iddia ederek bu durumdan duyduğu üzüntüyü dile getirmiş, Çakmak'ın DP listelerinden müstakil aday gösterileceğini bildirerek; "Mareşal Fevzi Çakmak bütün hayatını memleket hizmetine bağlamış, mümtaz bir şahsiyettir. Evinde işsiz güçsüz oturması yazık olur. Yüksek liyakatinden, geniş tecrübesinden millet menfaati namına faydalanmak lazım gelir. ...İstanbul'da olduğu gibi Ankara ve İzmir'de de kendilerinin aday gösterilmesi için cereyanlar vardır. DP, bu büyük asker ve devlet adamını müstakil aday olarak listesine alacak ve bütün Demokratların kendilerine rey vermelerini sağlayacaktır. Bu konuda sayın Mareşalımızla mutabıkız." diyerek Fevzi Çakmak'ın DP'den adaylığını garantilemişti.¹⁵⁹⁷

Başbakan Şükrü Saraçoğlu, Celal Bayar'ın Mareşal Fevzi Çakmak hakkında yaptığı açıklamalar üzerine bir beyanname yayınlayarak tepki göstermiş ve Mareşal Fevzi Çakmak'ın DP'den adaylığını tabii gördüğünü belirterek, Mareşal'in işsiz güçsüz evde oturtulması iddiasını kabul etmemişti. Saraçoğlu, söz konusu iddiayı, kamuoyu önünde Hükûmete yönelik bir tariz propagandası olarak gördüğünü belirttikten sonra Fevzi Çakmak'ın CHP'den aday gösterilmesi için gerçekleştirdiği girişimleri şu sözlerle anlatmıştı; "Sayın Mareşal emekliye ayrıldıktan sonra, muhtelif yerler açıldıkça, kendisini milletvekilliğine aday göstermek için hiç olmazsa beş defa, müracaat ve ricada bulunulmuştur. En son defa Büyük Meclisin seçimi yenilemek kararını vermesinden bir iki gün sonra evine bizzat giderek milletvekilliği için aday göstermemize muvafakatlerini ısrarla rica ettim. İtiraz ettiler. Buna karşı da adaylığını emrivaki yapacağımı söyledim. 'Çok rica

¹⁵⁹⁷ *Cumhuriyet Gazetesi*.(1946). 27 Haziran.

ederim, böyle bir şey yapmayınız, gücenirim' cevabını verdiler. Ricamı kesmeye mecbur oldum.” diyerek daha önceki dönemlerde de F. Çakmak’a milletvekilliği önerisi götürdüklerini; fakat Çakmak’ın reddettiğini hatırlatmış, DP’lilerin konuyu saptırarak bir seçim malzemesi yapmak istediğinin altını çizmişti.¹⁵⁹⁸

Fevzi Çakmak'ın milletvekilliği adaylığı üzerinden başlayan bu tartışmaya basının önemli kalemleri de katılmışlardı. Asım Us, Mareşal'in CHP tarafından kendisine sunulan teklifleri reddetmesi karşısında parti ile bir anlaşmazlığının bulunup bulunmadığını sormuştu. Çakmak'ın Celal Bayar ile Hükûmet başkanı olduğu dönemde yakın ilişki içerisinde olduğunu iddia eden Us; “... C. Bayar'ın başkanı bulunduğu DP'yi seçimde bir yer kazanmış göstermek için kendi adını bayrak olarak kullanmasına lüzum görmekten ileri geliyorsa, kendi hareketlerinde serbest olmakla beraber memleketin ve milletin halini ve istikbalini şiddetle alakadar eden bir genel seçime girecek halk efkarı da bu hususta aydınlanmak ihtiyacı duyacaktır.” diyerek F. Çakmak’ın DP’yi tercih nedenlerini açıklamasını istemişti.¹⁵⁹⁹

Asım Us’un bu talebine Çakmak’tan cevap gecikmemiş ve ismi üzerinde ortaya çıkan bu tartışmalar nedeniyle bir mülakat gerçekleştirmişti. Çakmak, emekli olduktan sonra herhangi bir partiye girmek istemediğini; ancak DP'nin teklifinin müstakil adaylık şeklinde geldiğini bu durumun DP'ye üye olmak anlamını taşımayacağını anımsattıktan sonra CHP ile DP arasında bir fark gözetmediğinin de bilinmesini ifade etmişti. “Benim rolüm partiler arasında muvazene temin etmek için çalışmak olacaktır. Şu veya bu parti hakkında alacağım tavır seçimden sonra toplanacak TBMM'ndeki parti vaziyetlerine göre kararlaştıracığım.” diyen Çakmak; diğer partilerin de kendisini listelerinden müstakil aday göstermelerine itirazı olmayacağını belirtmişti. Ancak isminin farklı partiler arasında bir propaganda malzemesi olarak kullanılmasını da doğru bulmayacağını söyleyerek tartışmaların odağından kaçmak istemişti.¹⁶⁰⁰ Belki de 1944'te Genelkurmay Başkanlığı makamından İsmet İnönü tarafından emekliye zorlanması nedeniyle CHP'ye İsmet Paşa'ya küskün olan

¹⁵⁹⁸ *Ulus Gazetesi*.(1946). 29 Haziran.; Gürkan, *age.*, 201.

¹⁵⁹⁹ *Vakit Gazetesi*.(1946). 30 Haziran.

¹⁶⁰⁰ *Vakit Gazetesi*.(1946). 5 Temmuz.; Gürkan, *age.*, 202.

Fevzi Çakmak; böyle bir tercih kullanarak İsmet Paşa'dan ve CHP'den intikam almak istemişti.

CHP ise Fevzi Çakmak'ın DP listelerinden müstakil aday gösterilmesi üzerine karşı bir hamlede bulunmuş ve milli Mücadele döneminde “Doğunun Başbuğu” Kazım Karabekir'i İstanbul'dan aday göstermişti. Bu konu hakkında CHP milletvekili Sedat Pek, “Karşımıza bir Mareşal çıkardınız, biz de bir onbaşı veya yüzbaşı ile mukabele edemezdik ya, omuzladık Generali” diyerek Çakmak konusundaki CHP duygusallığını açığa vurmuş ve bu seçimlerde DP'yi hafife almadıklarını da göstermişlerdi.¹⁶⁰¹

Partiler arasında sertleşen propaganda dili, basında kimi kalemleri rahatsız etmişti. Cumhuriyet Gazetesi'nden Abidin Daver bu konudaki rahatsızlıklarını dile getiren bir isimdi. Daver, partilerin propaganda üsluplarını eleştirmek üzere kaleme aldığı bir yazısında, CHP'nin Türkiye'nin daha ileri demokrasi ile yönetilmesi için attığı adımları anlattıktan sonra, seçim sürecinde partilerin sertleşen üsluplarına değinmiş; siyasi partilerin seçim propagandalarında hırçın bir dil kullandığını ve rakiplerini kötüleme yolunu seçtiğini belirterek bu durumun memleketin birlik ve beraberliğine zarar verdiğini söylemişti. Söz konusu zararlı propaganda faaliyetlerinin parti şeflerinin arzusu dahilinde olmadığını iddia eden Daver; “... Fazla gayretkeşler, ihtirasa kapılanlar ve bizi birbirimize düşürerek kaleyi, Türk kalesini içinden fethetmek isteyenler” şeklinde tarif ettiği kimseleri suçlamıştı.

Abidin Daver, seçim yarışına giren partilere yönelik ise “ Parti programları ve şeflerinin 'milletin menfaati her şeyden üstün' sözünü milli bir bayrak yaptıklarını görüyoruz. Böyle olunca da seçim propagandaları da bu kutsal gayeye uygun olmak lazım gelir. Milletın yüksek menfaati, partiler, zümreler ve sınıflar arasında husûmet uçurumları açılmamasını; bilakis bütün yurttaşlar arasındaki sevgi ve saygının, birliğin kuvvetlenmesini emreder. Kötüleyici ve fena propaganda ise husûmet doğurmaktan başka bir meyve vermez ve halk arasına nifak sokar. Hiçbir vatanseverin, akli başında tek kimsenin bunu istemediğine şüphe yoktur”hatırlatmasında bulunmuştu.¹⁶⁰²

¹⁶⁰¹Dokuyan, *age.*, 243.

¹⁶⁰²Daver, Abidin.(1946).“Unutmıyalım ki Gaye, Milletın Yüksek Menfaatidir”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 29 Haziran.

Seçim sürecinde DP ile CHP arasındaki gerilimi artıran açıklamalardan biri de DP listelerinden müstakil olarak milletvekili adayı gösterilen Yusuf Hikmet Bayur'dan gelmişti. Bayur, CHP'nin İkinci Dünya Harbi sırasında memleketi kötü idare ettiğini söylemiş ve bu sözleri CHP'lileri kızdırmıştı. Bayur'un bu iddiasına cevap veren isim ise mutad olduğu veçhile Falih Rifkî Atay olmuştu. Atay, Ulus Gazetesi'ndeki köşesinde, Hikmet Bayur'un iddiasını “Uğramış Olduğumuz Tenkidlerin En Gülüncüdür” sözleri ile eleştirmişti. Atay'a göre, Türkiye II. Dünya Harbi'ne girmeyerek büyük bir başarı göstermişti. Harbin yarattığı yıkım ve felaket Türkiye'ye uğramamış ve Türkiye savaş giren memleketlerin nesiller boyu telafi etmeye çalışacağı kayıplarla karşılaşmamıştı. Atay, bu yönü ile Türkiye'yi İkinci Dünya Harbi'nden uzak tutan İsmet İnönü idaresinin Türk tarihine; “...Türkiye'yi harbe girmekten ve mahvolmaktan kurtaran idare” olarak geçeceğini söylemişti.¹⁶⁰³

Basında DP'ye yöneltilen eleştiri ve çeşitli iddiaların kaynağı da genellikle CHP'nin yayın organı olan Ulus Gazetesi marifetiyle gerçekleştirilmişti. Ulus Gazetesi'nin 30 Haziran tarihli nüshasında, kimi yerlerde vatandaşların haberleri olmadan DP'ye üye kaydedildiği iddiasına yer verilmiş; ayrıca Maraş ilinde DP'den istifa ettiği iddia edilen bazı vatandaşların isimlerine de yer verilmişti.¹⁶⁰⁴ Ulus Gazetesi, seçim sürecinde sık sık buna benzer istifa haberlerine yer vererek, halkın DP'ye tepki gösterdiği ve partiden uzaklaştığı izlenimi yaratmak istemişti. 4 Temmuz 1946 tarihli nüshasında, yine “DP'den toptan istifalar” başlığıyla DP Bursa teşkilatında toplu istifaların yaşandığı ve partiden istifa edenler tarafından DP levhası ile evrakının CHP'ye teslim edildiği iddiasına yer verilmişti.¹⁶⁰⁵ 5 Temmuz 1946 tarihli Ulus Gazetesi'nde ise Bursa İnegöl DP teşkilatı hakkında bilgiler verilirken 138 kişinin daha DP'den istifa ettiği iddia edilmişti.¹⁶⁰⁶

Adana mitinginde halka seslenirken, Atatürk'ün açmış olduğu yolda yürüdüklerini söyleyen Celal Bayar; “Bu yol milletin hakimiyetini esas tutan yoldur. O asil davasını bu gayeyi ele alarak gerçekleştirmişti. Bu yol milli irade yoludur. Her şeyde son söz milletimizin olacaktır. Milli iradenin sağlam ve salim bir surette tecellisini temin edince,kendimizi

¹⁶⁰³Atay, Falih Rifkî.(1946).“Tenkidlerin En Gülüncü”. *Ulus Gazetesi*. 30 Haziran.

¹⁶⁰⁴*Ulus Gazetesi*.(1946). 30 Haziran.

¹⁶⁰⁵*Ulus Gazetesi*.(1946).“Demokrat Parti'den Toptan İstifalar”. 4 Temmuz.

¹⁶⁰⁶*Ulus Gazetesi*.(1946). 5 Temmuz.

maksada vasil olmuş sayacağız” demişti. DP'nin kuruluş amacının da bu minvalde değerlendirilmesi gerektiğini anlatan Celal Bayar, kendisi için en büyük mükafatın bu gayenin gerçekleşmesi olduğunu söylemişti.¹⁶⁰⁷

Celal Bayar'ın Adana mitingi üzerine Falih Rifki Atay, Ulus Gazetesi'ndeki köşesinde bir yazı kaleme almıştı. Atay, Bayar'ın; “Nasıl Atatürk her işinde yalnız Türk milletinin dediğini yapmışsa, biz de o yoldan gideceğiz.” sözlerine tepki göstermiş ve şunları söylemişti: “Demek ki bizde Cumhuriyet devrini ikiye ayırmak lazım geliyor. Atatürk'ün ölümüne kadar her şeyde milletin dediği olmuştur. Onun ölümünden beri de sadece bir partinin ve liderinin diktaları yürümüştür. Demokrat partizanlarının tek partiadını verdikleri rejimin 1938'den, hatta belki de Bay Celal Bayar'ın başbakanlıktan çekildiği günden beri hüküm sürmekte olduğunu böylece öğrenmiş oluyoruz...”

DP'nin iktidara gelme arzusunu da eleştiren Atay, partinin bu yönü ile Serbest Cumhuriyet Fırkası'na benzediğini iddia etmişti. Atay'a göre DP, iktidarı hedeflemek yerine demokrasi şartlarının yerleşmesi için muhalefet görevini icra etmelidir. Ancak DP, CHP iktidarını yıkma fikri etrafında gönüllüler devşirmeye çalışan “bir yıkıcılar ve intikamcılar hareketi” halini almıştı. Atay bu yönü ile nedenleri ve hedefleri ne olursa olsun CHP iktidarını yıkmak isteyen herkesin DP'nin tabii bir üyesi olduğu suçlamasında da bulunmuştu.¹⁶⁰⁸

Ulus Gazetesi, 5 Temmuz 1946 tarihli nüshasında da DP'yi suçlayan bir takım iddialarda bulunmuştu. “Halkı Kandırmak İçin Çok Çirkin Bir Yol Tuttular” başlığı ile verilen haberde DP yetkililerin çeşitli şehirlerde giriştiği iddia edilen faaliyetlere yer verilmişti. Buna göre, Celal Bayar'ın şahsi temsilcisi olarak Nazilli'ye giden Doktor Ali Rıza'nın orada yaptığı seçim konuşmasında Aydınlıları övmek için Karadenizlilere hakaret ettiğini ve “Aydınlılar efedir, insanı alnından vururlar. Karadenizliler kahpe ve kancıktır, arkadan vururlar” gibi garip bir ifadede bulunduğu iddia edilmişti. Dr. Ali Rıza'nın yanı sıra Nazilli DP müteşebbis heyeti başkanı Dr. Fuat Köse'nin de vatandaş üzerinde zararlı bir propaganda faaliyeti yürüttüğü iddia edilen habere göre Köse; devlet tarafından verilmiş bir teneke gazağını,

¹⁶⁰⁷ *Akşam Gazetesi*.(1946).30 Haziran.

¹⁶⁰⁸ Atay, Falih Rifki.(1946).“Seçime Nasıl Gidiyoruz?”. *Ulus Gazetesi*. 4 Temmuz.

İsabeyli köyünde halka dağıtarak bu gaz yağının DP tarafından vatandaşlara dağıtıldığı söylenmişti.

Ulus Gazetesi, DP idarecilerini, kendi çıkar ve menfaatleri için çalışmakla ve hatta rejim aleyhtarı konuşmalarda bulunmakla da suçlamış, DP'nin İnegöl teşkilatı idarecilerinin rejim aleyhtarı konuşmalar yaptıkları için Cumhuriyet Savcılığına şikayet edildiklerini iddia etmişti. Haberde yer alan bir başka iddiada ise vatandaşların DP'lilerce kandırıldıklarını, iktidara gelmeleri halinde gıda ve barınma ihtiyacı başta olmak üzere çeşitli alanlarda yardımlarda bulunacaklarını söyleyerek oy talep ettiklerini açıklamakta idi.¹⁶⁰⁹

Falih Rıfki Atay, basında çıkan Mareşal Fevzi Çakmak'ın adaylığı ile ilgili tartışmalara cevap olarak bir yazı kaleme almış ve "Celal Bayar'ı Moskova'nın Adamı Gibi Gösteren Ulus, Acaba Mareşal İçin de Aynı Şeyi Söylemeye Cesaret Edecek midir?" sorusuna cevaben, Celal Bayar'a hiç bir zaman Moskova'nın adamı şeklinde bir yakıştırma yapmadıklarını söylemişti. Celal Bayar'ın CHP Hükûmetinin eski başbakanlarından olduğunu hatırlatan Atay; "Eğer Cumhuriyet Halk Partisi'nin bir Başbakanı, partisinden ayrıldığı için bir yabancı devlete alet olabilecek kadar zayıf karakterli çıksaydı, bunu bizler muhalefetten önce kendi ayıbımız sayardık ve görsek bile göstermekten utanırdık" demişti.

Falih Rıfki Atay, Fuat Köprülü'nün yabancı basında yayınlanmak üzere verdiği demecine de vurgu yaparak, bu durum karşısında Köprülü'yü kınadıklarını; fakat onu yabancı bir devletin adamı olmakla suçlamadıklarını belirtmişti. Mareşal Fevzi Çakmak konusunda ise Atay; "Mareşal'a gelince, bütün ömrünü savaşta ve barışta Türk ordusuna vakfeden bu eski askere karşı derin bir saygıdan başka hiçbir hissimiz yoktur. Onun adı, bütün milliyetçi partilerin listelerinde yer alabilir. Yahut kendisi bağımsız adaylar arasında bulunmağı tercih edebilir... Mareşalin yapmayacağı bir şey varsa, hırs ve kin çarpışmaları içinde memleketi kargaşalığa sürüklemek isteyenlerin elinde bayrak olmayacağıdır. O daima vatanın adamı olmuştur ve öyle kalacaktır." demiş ve "hırs ve kin çarpışmaları içinde memleketi kargaşalığa sürüklemek isteyenler" yakıştırması ile üstü kapalı da olsa DP'ye göndermede bulunmuştu.¹⁶¹⁰

¹⁶⁰⁹Ulus Gazetesi.(1946).“Halkı Kandırmak İçin Çok Çirkin Bir Yol Tuttular”. 5 Temmuz.

¹⁶¹⁰Atay, Falih Rıfki.(1946).“Politika ve Ahlak”. Ulus Gazetesi. 6 Temmuz.

DP kurucuları da Milli Şef anlayışına tepki olarak “lidersiz parti” iddiasında bulunmuşlar ve yaptıkları konuşmalarda bu hususu vurgulamışlardı. Bu durum CHP’de ağır topların tepkisini çekmiş ve Nihat Erim, *Ulus Gazetesi*’ndeki köşesinde bu konuya değinen bir yazı kaleme alarak “lidersiz parti” kavramının dünya siyasi ve hukuk literatürüne DP ile girdiğini söyleyerek hicvetmişti. Erim, DP yöneticilerinin “demokrasinin gerçek icabının, bir partinin lidersiz olması ile yerine gelebileceği” iddiasına karşılık; “...Lidersiz, yani başsız parti olamaz. Bir partinin bir başkanı olması ile başkanlık ödevinin üç beş kişilik bir heyet tarafından yerine getirilmesi arasında demokrasi prensipleri bakımından hiçbir fark yoktur. Demokrasi kelimesi, bilen bilmeyen tarafından o kadar keyfi olarak kullanılmakta, öyle manalara yorulmaktadır ki, nerede ise gerçek demokrasi mefhûmu ara yerde kaynayıp gidecek.” demişti.¹⁶¹¹

DP’lilerin ordunun terhis edilmemesi ve ordu ihtiyaçları için bütçeden ayrılan pay hususunda yaptıkları eleştiriler, CHP’li isimler tarafından tepkiyle karşılanmış, Falih Rifkî Atay, bu konuda Meşrutiyet döneminde ortaya çıkan ordu tartışmalarına örnek vermiş ve “İttihat Terakki Muhaliflerinin” ordu masraflarının azaltılması için orduda gerçekleştirmiş olduğu terhis işleminin Balkan Harbi esnasında ülkeye büyük kayıplar yaşattığını örnek vermişti.

İttihat Terakkimuhaliflerinin (Hürriyet ve İtilaf) dış tehdit yokmuş gibi davrandıklarını ve bu yönü ile DP’lilerin de benzer bir davranış içine girdiklerini savunan Atay DP’lilere cevaben şunları söylemişti: “Ordu pahalı bir şeydir; fakat hürriyet daha; vatan ise büsbütün daha pahalı bir şeydir. Biz bin zahmet çekerek Meşrutiyet ordusunun masrafları altından kalkabilirdik, fakat Rumeli’yi geri alabilir miyiz?” diye sorarak ülke savunması için her türlü fedakarlığın yapılmasının altını çizmişti.

Falih Rifkî Atay, ordunun terhis edilmesi ve artan gelirle çalışanların maaşlarına zam yapılmasının çok basit bir düzenleme ile mümkün olacağını; ancak bunu iktidarda kalmak için her türlü sorumsuzluğu göze alabilen kimselerin yapabileceğini de belirterek DP’lilerin ordunun ihtiyaçlarının yabancı devletler marifetiyle karşılanabileceği yönündeki söylemlerine de “Propagandacılar arasında bütün ordu masraflarının müttefiklerimizden alınabileceği gibi daha saçma iddialarda bulunanlar da vardır. Biz böyle bir şey isteseydik,

¹⁶¹¹Erim, Nihat.(1946).“Bir Parti Ne Zaman Lidersiz Kalır?”. *Ulus Gazetesi*. 8 Temmuz.

ilk şartı harbe girmemiz olurdu. Almanlar Birinci Cihan Harbindeki Osmanlı ordusunu, yüzbinlerce evladımızı Sarıkamışlarda, Sinalarda ve Iraklarda öldürmemiz şartıyla cihazladılar ve öldürdüler. Bağımsız bir milli politika gütmek isteyen bir devlet; kendi yükünü kendi çekmeye razı olmalıdır. Başkasının bütçesi ile ordu yapanlar; milli bir ordu değil, bir lejyoner sürüsü yapmış olurlar.” diyerek, onların ileride aynı hataya düşeceklerini sezmişçesine DP’lilere tarih dersi vermişti.¹⁶¹²

Ulus Gazetesi, seçim sürecinde CHP'nin bir yayın organı olarak propaganda çalışmalarını etkili bir şekilde sürdürmüştü. Gazetede sütunları halkın CHP'li adaylara ve mevcut devlet erkanına birçok yerde sevgi gösterilerinde bulundukları yönünde haberlerlesüslenirken,¹⁶¹³ halkın DP'ye olan desteğini çektiği ve DP'ye tepki gösterdiği iddialarına da bol bol yer verilmişti. Bu yöndeki haberlerin en önemlisi, gazetede günlerce yayınlanan DP'den toplu istifalar olduğu yönündeki haberlerdi.

Ulus Gazetesi'nin, DP'ye yönelik bir başka iddiası ise halkın kimi yerlerde DP'ye zorla üye yapıldığı yönünde olmuştu. Gazeteye göre, silahlı bir kaç kişi, Hatay civarındaki köylerde köy halkının bir kısmını DP'ye üye olmaya zorlamışlardı. Durum, kolluk kuvvetlerine bildirilmiş, Jandarmanın bölgeye intikal etmesiyle DP'yi destekleyen bir vatandaş, halkı jandarma birliklerinin üzerine saldırtmıştı. Vatandaşın darp ettiği jandarmaların ellerinden silahları alınmıştı. Bunun üzerine bölgeye bir müfreze asker gönderilmiş ve karışıklığa neden olanlar yakalanmıştı.¹⁶¹⁴

Seçim sürecinde taraflar arasındaki rekabet, kavga boyutlarına ulaşmıştı. CHP'yi destekleyen yayın organları kadar DP'yi destekleyen yayın organları da hırçın bir üslup kullanmış ve taraflar birbirlerine karşı hakarete varan cümlelerle tarizlerde bulunmuşlardı. Bu durum, kalemini oldukça sert kullanan Falih Rifki Atay'ı dahi rahatsız etmiş ve Atay, 13 Temmuz 1946 tarihli yazısında “Tartışmayı Çığırına Sokalım” şeklinde bir çağrı yapmak zorunda kalmıştı.¹⁶¹⁵ Atay, 14 Temmuz 1946 tarihli yazısında ise tartışmalar karşısında CHP'nin yumuşak tavrın muhalifler tarafından suistimal edildiğini savunan bir yazı kaleme almış ve DP gazeteleri olarak

¹⁶¹²Atay, Falih Rifki.(1946).“Hürriyetin Pahası”, *Ulus Gazetesi*. 9 Temmuz.

¹⁶¹³*Ulus Gazetesi*.(1946). 9-10 Temmuz.

¹⁶¹⁴*Ulus Gazetesi*.(1946).13 Temmuz.

¹⁶¹⁵Atay, Falih Rifki.(1946).“Tartışmayı Çığırına Sokalım”. *Ulus Gazetesi*.13 Temmuz.

adlandırdığı muhalif gazetelerin manşetlerinin “Çılgınlık Halinde” çıktığını söyleyerek, koro halinde Türkiye’de de Rusya’dakine benzer bir istibdat politikası takip edildiği yönündeki iddialara tepki göstermişti. İstibdat politikasının ilk önce gazeteleri susturacağını ve muhaliflerin hareketlerine imkan tanımayacağını söyleyen Atay; CHP’nin istibdat politikası takip etmediğini savunmuş ve aşağıda gösterildiği şekliyle maddeler halinde sıralamıştı:

“1-Türkiye tarihinde şimdiye kadar iktidarı elinde tutupda sırf inkılapçı ve idealist olduğu için kendine karşı bu kadar kontrolsüz, dizginsiz, alabildiğine hücum ve tecavüz hürriyetini kendiliğinden kolaylaştıran hiç bir idare görülmemiştir...

2-Türkiye tarihinde şimdiye kadar iktidarı elinde tutup da bu kadar uzun müddet, bu kadar ağır hücumlara, iftiralara, yalan, tezviri ve hakaretlere karşı adeta gülümseyerek katlanırlık gösteren hiçbir idare görülmemiştir...

3-Hepsinden iyisi, Türkiye tarihinde hiçbir zaman bu kadar uzun süren tahriklerin, fesatların, sorumsuz propagandaların kanlı isyanlara sebep olmadığı görülmemiştir.”¹⁶¹⁶

Milletvekilliği seçimleri için hazırlıklar sürerken DP İstanbul İl Başkanı Kenan Öner, herhalde H. Nihal Atsız’dan esinlenerek Başbakan Şükrü Saraçoğlu’na açık bir mektup yazmış ve CHP ile DP arasındaki tartışmaları daha da derinleştirmişti. 14 Temmuz 1946 tarihli gazetelerde yayınlanan açık mektup ile Kenan Öner; “Millet ve memleketin selameti için sizlere düşen vazifenin mevkiinizi terketmekten başka bir şey olmadığını düşüneneğinize emin olmak istiyoruz” diyerek Başbakan Saraçoğlu’nu istifaya davet etmişti.

Mektubunda seçimlerin partilere hazırlık fırsatı vermemek için hazırlandığını savunmuş ve muhalefete karşı memleketin her tarafında “pervasızca” bir tedhiş hareketi gerçekleştirdiğini iddia eden Öner; bu durumun Başbakan ve Hükûmet tarafından da bilindiğini söylemişti. Kenan Öner mektubunda, CHP’nin seçim çalışmaları esnasında valiler, kaymakamlar ve ilçe müdürleri marifetiyle devletin bütün imkanlarını kullandığını, Belediye seçimleri esnasında muhalefet partilerine mensup sandık gözlemcilerinin çeşitli bahaneler ile mahkemeye sevk edildiklerini, bu yolla seçim sonuçları ile oynandığını ve CHP’nin bazı

¹⁶¹⁶Atay, Falih Rıfkı.(1946).“Onlar Bağırınsınlar Biz Konuşalım!”. *Ulus Gazetesi*. 14 Temmuz.

başı-bozuk kimselerle anlaşıp bunlar vasıtasıyla seçmenler üzerinde baskı kurulduğunu iddia etmişti.

Kenan Öner “Partinizin memlekete yaydığı oligarşiye Hükûmetin de iştiraki yüzünden çok vahim hadiselerin arifesine kadar sürüklenmiş bulunuyoruz. Memlekete hediye ettiğiniz bu akıbet karşısında çok düşünmenizi ve milleti bir anarşiden kurtarmak için -bir fedakarlık da olsa- mes'uliyeti başkasına devretmenizi hamiyetinizden diler ve bu acı sözlerin bir partici zihniyetiyle değil, vatan ve vatandaşlık kaygısıyla söylendiğinin kabulü semahatinde bulunmanızı temenni eylerim” diyerek mektubunu bitirmişti.¹⁶¹⁷

Kenan Öner'in açık mektubunun basında yer bulmasının ardından Ulus Gazetesi, Başbakan Şükrü Saraçoğlu ile bir mülakat yaparak konu hakkındaki görüşlerini almış ve Saraçoğlu da Kenan Öner'in ortaya attığı iddiaların “...baştan aşağı haksız ve yersiz iddia ve tecavüzlerden başka bir şey olmadığını..” söylemişti. Yazılanların taşkın bir propaganda olarak bile izah edilemeyeceğini söyleyen Saraçoğlu; DP'lilerin beyanatları üzerine ortaya çıkabilecek karışıklıklar için de “...seçim serbestliği adına azami müsamaha ile hareket ettiğimizi biliyorum. Fakat herhangi bir tahrikin hazırlayabileceği ve meydana getireceği fitneyi, her nerede olursa olsun, azami hassasiyetle karşılayacağımıza hiçkimsenin şüphesi olmamalıdır” demişti.¹⁶¹⁸

Falih Rıfki Atay ise Kenan Öner'in mektubu için; “Açık mektup değil, açık tahrik!” olarak nitelendirmiş ve muvazenesini kaybetmekle suçladığı Öner'in iddiaları için de şunları söylemişti: “Bugünkü iktidara karşı hiç bir sevgi taşımayan, fakat akli ve vicdanı yerinde vatandaşların bu açık mektubu okurken neler duyup düşündüklerini gerçekten merak ettik. Bütün bu meydan okumalar, tehdit savurmalar ve intikam marşları ile Musollini'nin Roma üstüne yürüyüşü gibi Ankara üstüne bir yürüyüş süsü verilmek istenen bu hareket; eğer devleti zayıf bulup da muvaffak olsaydı, vatan neye uğrardı.” diyerek mektubu şuursuz ve kendini bilmez bir kişinin kaleminden çıkan hezeyanlar olarak değerlendirmişti.¹⁶¹⁹

¹⁶¹⁷Cumhuriyet Gazetesi.(1946).14 Temmuz.

¹⁶¹⁸Ulus Gazetesi.(1946).15 Temmuz.

¹⁶¹⁹Atay, Falih Rıfki.(1946). “Açık Mektup Değil Açık Tahrik!”. *Ulus Gazetesi*.16 Temmuz.

Kenan Öner'in açık mektubuna CHP'nin tepkisi günlerce devam etmişti. Ankara'da çeşitli bakanlıklarda görev yapan memurlar topluca imzaladıkları bir mektubu; Ulus Gazetesi'ne göndererek, Öner'i protesto etmişler ve “DP'nin İstanbul Başkanı Kenan Öner ismindeki şahıs ... 'Devlet memurlarının hiç değilse bir kısmı haysiyet ve feragat sahibidirler' diyerek Türk devlet memurlarını alenen tahkir etmiştir. Türk devlet memurlarının hayatı daima haysiyet ve feragatin canlı bir numunesi olmuştur. Uzak ve yakın tarihimiz ve milletimizin bizlere olan bugünkü güveni bunun en büyük şahididir. Biz Türk memurları, dün ve bugün olduğu gibi yarın da ödevimizi aynı haysiyet ve feragat düşüncesi ile yerine getirmekten hiçbir zaman vazgeçmeyeceğiz. Umumi efkara arzına delaletini rica ederiz.” şeklinde bir ifade kullanılarak Kenan Öner'i, ifadelerinden dolayı protesto etmişlerdi.

Yalnız bu ve benzeri “karşı atakları” ihtiyatla takip etmek gerekmektedir. Zira iktidarın bütün imkanlarını elinin altında tutan ve kullanan CHP ve yayın organlarının böyle bir mizansen hazırlaması hiç de zor değildi. Benzer örnekleri de propaganda malzemesi olarak kullanmıştı. Nitekim CHP tarafından DP'lilerin bu yöndeki eylemleri, Kenan Öner'le sınırlı tutulmamış; Falih Rıfkı Atay'ın kaleminden bir sürü örnek türetilmişti. CHP'li kadın vatandaşlara telefon ve mektuplar yolu ile hakaret edildiği, çeşitli yerlerde DP'li adayların halka CHP adaylar diye takdim edildikleri ve DP'nin himaye ettiği kimseler tarafından halkın din yolu ile tahkir edildiği gibi iddialarda bulunulmuştu.¹⁶²⁰

Falih Rıfkı Atay, DP'lilerce “vesikasız kimselerin partiler adına köylere dolaşmasına müsaade edilmemesi” konusunda gösterdikleri tepkiye cevap olarak; “Bir serseri bir köye giderek kanunun suç saydığı bir harekette bulundu mu, onu tutmak zulüm; bir zabıta-i mania tedbiri almak üzere bu çeşit serseriler köylere girmesinler diye hüviyet tespit edilmeye kalkışıldı mı idarimüdahale!” diyerek olayı basit bir adli vaka haline getirmişti.¹⁶²¹ Burada DP'lilerin ısrarla üzerinde durdukları konu; iktidar yanlısı kaymakam, bediye heyetleri ve muhtarların devletin gücünü kullanarak muhalefet parti temsilcilerinin köylere sokulmaması ve zorluk çıkarmaları idi. Yoksa asayişin sağlanması konusunda hiç kimsenin bir diyeceği olmasa gerektir.

¹⁶²⁰Atay, Falih Rıfkı.(1946). “Kendilerini Düşüren Oyunlar”. *Ulus Gazetesi*. 20 Temmuz.

¹⁶²¹Atay, Falih Rıfkı.(1946). “Halkı Kimler Kandırıyor?”. *Ulus Gazetesi*. 15 Temmuz.

Nuri Demirağ, 2 Temmuz 1946 tarihinde gazetelere bir demeç vererek, CHP Hükûmetinin II. Dünya Harbi sırasındaki faaliyetlerini eleştirmişti. Nuri Demirağ'ın eleştirileri, Türkiye'nin II. Dünya Harbi'ne girmemesi etrafında şekillenmişti. Demirağ, CHP'nin milletvekilliği seçimi için gerçekleştirdiği propaganda faaliyetlerinde Türkiye'nin İsmet İnönü ve CHP idaresinin takip ettiği siyaset sayesinde savaştan uzak kaldığı yönündeki söylemlerine tepki göstererek Türkiye'nin II. Dünya Harbi'ne girmemesinin bir hata olduğunu iddia etmişti.¹⁶²²

Nuri Demirağ'ın bu çıkışı üzerine Abidin Daver; siyasi hayatın nankör olduğunu ve parti kavgaları arasında geçmişte yapılan iyi işlerin dahi eleştirildiğini söylemişti. Türkiye'nin savaş dışı kalma politikasının doğruluğunu savunan Daver, bütün dünya milletlerinin bu politikayı takdir ettiklerini de sözlerine eklemişti.

Abidin Daver, II. Dünya Harbi'nde Türkiye'nin savaşa girmesi durumunda Türkiye; bir tarafta Trakya sınırına kadar gelmiş olan Alman ordusunun saldırısı ile karşı karşıya kalacak diğer tarafta ise Sovyet Rusya, yardım bahanesi ile memleketi girmek isteyecek ve bu sayede boğazlar bölgesine ayak basmış olacaktı. Abidin Daver haklı olarak, Nuri Demirağ'ı kast ederek "...Eğer Türkiye'yi idare edenler, Milli Kalkınma Partisi başkanının bugün düşündüğü gibi hareket etselerdi; aziz vatanımız, yüz binlerce evladını şehid verdikten başka harpten yanmış yıkılmış ve perişan bir halde çıkacaktı... Galip milletler bile zaferin asla telafi edemediği büyük kayıplara ve tahriplere uğradıkları için harbi nefret velanetle anıyorlar ve memleketimize gıpta ile bakıyorlar. Sayın Nuri Demirağ'ın istediği gibi harbe girseydik asıl o zaman, Türk Milleti, Türk vatani, ne kadar yansa az olurdu." diyerek onu aklı selim düşünmeye davet etmiş ve bir nevi siyaset dersi vermişti.¹⁶²³ Hakikaten Nuri Demirağ, CHP ve İsmet İnönü'yü savaştaki tutumu yerine DP politikacıları gibi daha gerçekçi tenkitlerde bulunup sadece kendi projelerini halka götürmüş olsaydı; MKP adına daha farklı bir seçim sonucu ortaya çıkmış olurdu.

İstanbul Valisi Lütfü Kırdar da Kenan Öner'in kendisine yönelik yayınlattığı açık mektubuna 5 Temmuz 1946 tarihinde cevap vermiş ve Kenan Öner'in açık mektubunun

¹⁶²² *Akşam Gazetesi*.(1946). 3 Temmuz.

¹⁶²³ DAVER, Abidin.(1946). "Eğer Harbe Girseydik...". *Cumhuriyet Gazetesi*. 3 Temmuz.

amacının propaganda yapmak olduğunu söylemişti. Kırdar, Belediye seçimlerinde kendisinin bir müdahalesi olmadığını ve seçimlerin İstanbul halkının gözleri önünde gerçekleştiğini belirtmiş ve seçim esnasında seçim kurulları ve komisyonlarının, Hükûmet memurlarının ve diğer memurların görevlerini tarafsız bir şekilde yaptıklarını vurgulamıştı. Vali Kırdar, bu iddialarını da DP'nin Belediye seçimleri ile ilgili yayınladığı broşürde bu yönde herhangi bir iddianın bulunmadığını söyleyerek desteklemişti.

Ayrıca Lütfü Kırdar, Kenan Öner'in kendisinden seçimlerde İstanbul'da görevli olacak tüm memurlara seçim kanunu hakkında ihtar ve tebligatta bulunması yönündeki talebi karşısında; "...kendilerini memnun ve tatmin etmek için İstanbul'daki bütün partilere ve bütün sayın hemşehrilere hitabederek diyorum ki, Milletvekili seçimlerinin gayr-i kanuni hiç bir müdahale ve tazyik olmadan, tam bir serbestlik içinde cereyan edeceğine ve herhangi bir müdahale ve tazyik vukuu hakkında, kanun ve usûle uygun şekilde yapılacak bütün şikayetlerin derhal nazar-ı dikkate alınacağına emin olabilirler." diyerek kanunların bir valinin ihtarından daha üstün olacağını söyleyerek K. Öner'i rahatlattığını ifade etmişti.¹⁶²⁴ Ancak gelişmeler, hiç de Lütfi Kırdar'ın dediği gibi gelişmemiş, 1946 milletvekilliği genel seçimlerine büyük oranda fesat karışmış ve kendi deyimiyle müdahalede bulunamamıştı.¹⁶²⁵

3.4.2. 1946 Seçimlerinden Sonra İktidar-Muhalefet İlişkisi

21 Temmuz 1946 Milletvekili genel seçimlerinden hemen sonra DP'li milletvekillerinden bir bölümü TBMM'ye katılmayarak "sine-i millete" dönülmesini isteyerek protestoyu daha da genişletmek istemişlerdi. Başta Celal Bayar olmak üzere

¹⁶²⁴ Akşam Gazetesi.(1946). 6 Temmuz.

¹⁶²⁵ Ahmet Emin Yalman'ın Kenan Öner'in bu iddiasını, hatıralarında da teyit etmişti. Vali Kırdar'ın İstanbul Valiliğini kurtarmak amacıyla seçim sonuçlarında yapılan suistimallere göz yumduğu, Yalman ile Kırdar arasında geçen konuşmada şu şekilde anlatılmaktadır: Kırdar, Yalman'a; "Size güvenim olduğu için memlekete ait bir davayı danışmak istiyorum. Evet, İstanbul'da Demokrat Parti seçimi kesin bir şekilde kazandı. Fakat buradan KAzım Karabekir, Hamdullah Suphi Tanrıöver, General Cahit Toydemir, General Refet Bele ve Hüseyin Cahit Yalçın'ın çıkarılması ve Demokrat Parti'ye ancak on sekiz kişilik bir yer bırakılması hakkında sıkı bir emir aldım. Dürüst bir memur ve memleketçi sıfatıyla nasıl hareket edeyim? Bu emri yerine getirmezsem, İstanbul seçimlerini kökünden bozmak için bahane aranması ve yeni partinin bu on sekiz kişilik mühim kuvveti elden kaçırmayı ihtimali vardır. Bana ne tavsiye edersiniz?" dediği anlatılmaktadır. Abartılı da olsa bu konuşmada geçen olay daha sonra Kırdar tarafından tekzip edilmediğine göre böyle bir konuşmaya söz konusu olaya itibar etmek gerektir. Bkz., Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim IV*, 80 vd.

Partinin kurucuları ve seçilen diğer vekiller bu düşünceye karşı çıkarak, muhalefetin TBMM’de meşrû bir zeminde yapılmasını savunmuşlardı. Bu durum, daha yolun başlangıcında DP içinde bölünmelere neden olmuştu. Ancak “sine-i millet” fikri, yakın dönem Türk siyasi hayatına ve terminolojisine girmiş oldu.¹⁶²⁶

DP içinde katılıp katılmama konusunda tartışmaların yaşandığı bu günlerde sekizinci dönem TBMM, 5 Ağustos 1946’da toplanmıştı. TBMM, iç tüzük gereği, Meclisin en yaşlı üyesi Seyhan Milletvekili Ali Münif Yeğena tarafından “Arkadaşlar, bu Meclisin bundan evvelki Meclislere nazaran iki mühim ve mümeyyiz vasfı vardır. Birisi, tek dereceli seçim mahsulü olması diğeri de iki esaslı Partiden ve müstakil olarak seçilen sayın üyelerden tereküp etmiş bulunmasıdır” diyerek açılmış ve and içme töreni yapılmıştı. Daha sonra Meclis başkanlığı ve Cumhurbaşkanlığı seçimleri için aday gösterme süreci yaşanmış ve seçimlere geçilmişti.

CHP, Meclis Başkanlığı seçimi için İstanbul Milletvekili Kazım Karabekir’i aday göstermişti. DP ise Sinop Milletvekili Yusuf Kemal Tengirşek’i aday göstererek seçimlere geçilmiş ve Kazım Karabekir 379 oy alarak TBMM başkanı olmuştu. Tengirşek ise 58 oy alabilmişti. Başkanlık divanı seçimlerinden sonra sıra Cumhurbaşkanlığı seçimine gelmişti. CHP’liler Cumhurbaşkanlığına İsmet İnönü’yü aday göstermişlerdi. DP’liler de Cumhurbaşkanlığı için Mareşal Fevzi Çakmak’ı aday göstererek adaylarına oy vermişlerdi. Yapılan seçimler sonucunda 451 milletvekilinden 388’inin oyuyla Ankara Milletvekili İsmet İnönü yeniden Cumhurbaşkanlığına seçilmiş, DP adayı İstanbul Milletvekili Fevzi Çakmak ise 59 oy almıştı. Seçime katılan diğer aday Sinop Milletvekili Yusuf Kemal Tengirşek de 2 oy almış, 2 oy da boş bırakılmıştı.¹⁶²⁷ 12 Ağustos 1946’da da Şükrü Saracoğlu kabinesinin çekilmesinden sonra Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Recep Peker’i yeni kabineyi kurmakla görevlendirmişti.¹⁶²⁸

İnönü’nün cumhurbaşkanı seçildiği gün, DP’li milletvekilleri, CHP milletvekilleri gibi onu alkışlamak için ayağa kalkmamış; ardından da Meclis komisyonlarının seçimi için

¹⁶²⁶Albayrak, *age.*, 91 vd.

¹⁶²⁷TBMM *Tutanak Dergisi*.(1946). Cilt: 1.DÖNEM: VIII. TOPLANTI: 0. 1. Birleşim. 5 Ağustos, 2 vd.

¹⁶²⁸TBMM *Tutanak Dergisi*.(1946). Cilt: 1.DÖNEM: VIII. TOPLANTI: 0. 1. Birleşim. 12 Ağustos, 12 vd.

başlatılan oy verme işlemine katılmayarak seçimlerden beri devam eden protestolarını bir şekilde devam ettirmişlerdi. Ayrıca bu hareketleriyle Meclis'in meşrûluğundan şüphe ettiklerini göstermek istemişlerdi.¹⁶²⁹

14 Ağustos 1946'da İstanbul Milletvekili Recep Peker'in kurduğu kabine ve oluşturulan programın okunmasının ardından¹⁶³⁰ hemen güven oylamasına geçilmek istenmiş; fakat DP milletvekili Fuad Köprülü¹⁶³¹ ve ardından Refik Koraltan¹⁶³² Hükûmet programını incelemek için görüşmelerin 16 Ağustos Cuma gününe bırakılmasını istemişlerdi. Fuad Köprülü, "Muhterem arkadaşlar; yeni kabinenin programını dinledik. 75 dakika süren bu program Devletin iç ve dış siyasetine ait ana prensiplerden başlayarak kibritlerin ıslahına kadar; memleketin umumi hayatını alakadar eden bin bir meseleden bahsediyor. DP, Hükûmetin programı hakkında kendi mütalaa ve tenkitlerini arz etmeyi kendisi için bir borç bilir. Ancak şimdi dinlediğimiz ve yeni elimize aldığımız bu program hakkında Partimizin tenkitte ve mütalaada bulunması için müzakerenin Cuma'ya talikini rica ediyorum." diye haklı bir talepte bulunmuştu.

İktidar milletvekillerinden söz alanlar, sekizinci döneme kadar Meclis'te böyle bir durum yaşanmadığını ve görüş bildirmek için oylamanın ileri bir tarihe ertelenmediğini söyleyerek Anayasanın 44. Maddesine göre talebin reddedilmesini istemişlerdi. Tartışmalar sürerken Koraltan da söz istemiş ve usûlen böyle bir talepte bulunmanın en tabii hakları olduğunu savunmuş ve "Fuat Köprülü arkadaşımızın Sayın Başbakanın okuduğu ve hakikaten 75 dakika süren uzun ve geniş ölçüdeki beyannamesinden sonra Demokrat Partinin nokta-i nazarını bildirmesi için konuşulmanın Cuma gününe tehirini istemesi üzerine karşı taraftan arkadaşlar bu talikin Anayasanın 44. maddesine uymadığı üzerinde hemen hemen birbirini tamamlayıcı söz söylediler. Filvaki arkadaşlar ilk nazarda bu sözlerin Anayasanın 44. maddesinin son fıkrası ... 'Hükûmet tutacağı yolu ve siyasi görüşünü en geç bir hafta içinde Meclise bildirir ve ondan güven ister.'

¹⁶²⁹Eroğul, *age.*, 37 vd.

¹⁶³⁰TBMM Tutanak Dergisi.(1946). Cilt: 1.DÖNEM: VIII. TOPLANTI: 0. 3. Birleşim. 14 Ağustos, 27-38.

¹⁶³¹TBMM Tutanak Dergisi.(1946). Cilt: 1.DÖNEM: VIII. TOPLANTI: 0. 3. Birleşim. 14 Ağustos, 37 vd.

¹⁶³²TBMM Tutanak Dergisi.(1946). Cilt: 1.DÖNEM: VIII. TOPLANTI: 0. 3. Birleşim. 14 Ağustos, 40.

...Arkadaşlar, bu nokta-i nazarı hemen cevap vermek şeklinde tevcih eden arkadaşlarımızın görüşleri, düşünceleri, herhalde bir itiyadın ifadesidir. Yani uzun zamandan beri düne kadar Mecliste böyle kurulmuş, karşılıklı partiler olmadığı ve kurulan partilerin, kurulan Hükûmetlerinin tek parti tarafından desteklendiği ve doğrudan doğruya tek parti bütün mesuliyeti de beraber yüklendiği için daha evvel kendi aralarının kurdukları Hükûmetlerin beyannamelerini dinlediler, inandılar, getirdiler ve gördüler. Şimdi demokratik esaslara uygun olarak memleketimizin hayatında ileri bir anlayışı, ileri bir demokrasiyi hakim kılmak zihniyetiyle bir fırkanın vücudu, Muhterem Heyetiniz içinde bulunan Demokrat Partiyi teşkil eden milletvekilleriyle meydandadır. Bu itibarla Devlet teşkilatının en ufak memurundan başlayarak en büyük teşkilat cihazına kadar bir hafta işletilmek suretiyle hazırlanmış olan ve burada ancak okunması 75 dakikada sona eren ve umumi manada bütün memleket işlerinin mukadderatını kucaklayan bir mevzu üzerinde sadece okunması 75 dakika süren bir beyannameye ...derhal cevap vermek imkanı var mıdır? Millet sabırsızlıkla ıztıraplarına çare bulunmasını bekliyor. İşte gerek memleket dertlerinin zaruri icabı, gerek milletin ihtiyaçlarının hakiki ifadesini burada mutlak manada hürriyetini sağlayacak ve onun timsali olan, bu kürsüden behemehal ifade etmenin tek yolu, okunan beyannamenin iki gün ara verilerek, karşı partinin, yani Demokrat Parti tarafından tetkik edilmesi zarureti meydandadır... dünya parlamentolarında değişmeyen ve behemehal riayetinde fayda olan bu usûlü biz ilk tertipte reddedersek bu zihniyetin başlangıçta gerek içeride, gerek milletimizin umumi hayatında iyi karşılanmayacağına eminiz.”

Bu istekleri kabul edilmeyince de salonu terk eden DP’li milletvekilleri, oylama başlayınca gelip oylarını kullanmışlar ve muhalefet görevlerini icra etmişlerdi. Oylama sonunda Recep Peker Kabinesi, DP’lilerin 53 red oyuna karşılık 378 evet oyu alarak TBMM’den güvenoyu almıştı.¹⁶³³

CHP ve DP arasında TBMM’de yaşanan muhalefet, seçim meydanlarında da yaşanmaya başlamıştı. Recep Peker kabinesi döneminde, 1 Eylül 1946’da İl Genel Meclisi seçimleri yapılmış; DP, daha önce yaşanan baskıların devam etmesini gerekçe göstererek,

¹⁶³³ TBMM Tutanak Dergisi.(1946). Cilt: 1. DÖNEM: VIII. TOPLANTI: 0. 3. Birleşim. 14 Ağustos, 70.;Ulus Gazetesi.(1946). 15 Ağustos.;Vatan Gazetesi.(1946). 15 Ağustos.;Cumhuriyet Gazetesi. 15 Ağustos.

birçok yerlerde bu seçimlere katılmamıştı. Seçime girdiği bazı yerlerde ve bu arada Afyon, Ankara ve İzmir merkez ilçelerinde DP'nin başarılı olduğu görülmüştü. Buna karşın diğer birçok şehir ve kazada seçimi yine CHP kazanmıştı.¹⁶³⁴

3.5. 7 EYLÜL KARARLARI (1946)

Recep Peker'in tartışma yaratan Hükûmet politikalarından biri de, 7 Eylül Kararları olarak bilinen develüasyon kararıdır. 7 Eylül 1946'da gerçekleştirilen ve Cumhuriyet dönemi Türk ekonomisinin ilk develüasyonu özelliğini taşıyan bu düzenleme ile üretimi artırma, dış ticareti sağlıklı bir yapıya kavuşturma ve Uluslararası Para Fonu'na (IMF) üye olabilmek amaçlanmıştı.

Recep Peker Hükûmeti, 7 Eylül Kararlarını alırken, Türk parasının kıymetini yabancı para birimleri karşısında düşürerek ihracatı artırmayı planlamıştı. Bu kararlarla, Türk Lirasının ABD Doları karşısında değeri % 53.6 oranında düşürülmüş, 1 Dolar 1.30 TL'den 2.80 TL'ye yükselmişti.¹⁶³⁵ Böylesine büyük oranda develüasyon yapılmasının nedeni dönemin uluslararası ekonomik siyasetine uyum sağlamak, yurtdışına satılmakta olan ürünlerin dolar cinsinden fiyatlarını düşürerek ihracaatı artırmayı hedeflemektir. Bunun yanı sıra Türkiye'nin, ABD ve İngiltere'nin başını çektiği Bretton Woods teşkilatına katılma arzusu ve ABD ile sürmekte olan kredi ve yardım görüşmeleri de Türkiye'nin bu politikasında etkili olmuştur.

CHP Meclis grubu, 7 Eylül 1946 tarihinde Seyhan milletvekili Hilmi Uran'ın başkanlığında toplanarak Türk parasının kıymetinin düşürülmesi ve ticari hayatın canlandırılması konusunda bir takım kararlar almıştı. Grup toplantısında Başbakan Recep Peker ve Maliye Bakanı Halid Nazmi Kışmır söz alarak alınacak kararların gerekçeleri ve mahiyeti hakkında bilgi vermişlerdi. Harp yıllarının bozduğu iktisadi dengenin yeniden kurulması ve üretim ile ithalatı yeniden artırabilmek için memleketin ve dünyanın yeni şartlarından doğan bir fiyat seviyesi etrafında ekonominin düzenlenmesi gerekli idi. Dış ticarete, serbest döviz ve rekabet esasına göre alım ve satımları mümkün olduğu kadar yüksek

¹⁶³⁴ *Ulus Gazetesi*.(1946). 3 Eylül, 1.

¹⁶³⁵ *Tanin Gazetesi*.(1947).“7 Eylül Kararları”. 27 Temmuz.

bir seviyeye ulaştırılmalı ve Bretton Woods prensiplerine uyarak hedeflendiği gibi dünya ticaretine katılabilmek için döviz rayıçlerinin iç ve dış fiyat seviyeleri arasında denge kurulmasına yardım edilmeli idi. Bu esaslara dikkat edilmesi halinde fiyatları normal sınırdan aşağı düşen ihraç mallarının fiyatları yükselebilecek, elde kalan mahsullerin ihracı kolaylaşacak ve bu durumdan üretici fayda sağlayacaktı. Bu çerçevede alınan kararlar ise şunlardı:

1-İthalat için piyasaya geniş ölçüde döviz tahsisi yapılmasına karar verilmişti.

2-Bu maksatla 9 Eylül 1946 tarihinden itibaren serbest dövizle ithal edilebilecek olan malların üzerindeki tüm kısıtlamalar kaldırılmıştı.

3-İthalatçı birlikleri tarafından yapılmakta olan cins, vasıf ve fiyat kontrolleri kaldırılmıştı.

4- Teslim süresi geçmiş veya gerekli şartları yerine getirilmemiş, geri çekme imkanı elde edilmiş olan akreditiflerin, serbest dövizli ithal listesine dahil diğer mallara çevrilmesine müsaade edilecekti.

5- İthalat talepleri, ithalatçı birliklerin mevcut oldukları yerlerde bulundurulacak olan bakanlık memurları vasıtasıyla Ticaret Bakanlığı'na ulaştırılacaktı.

6- İthalat işlerinde siparişlerin piyasanın ihtiyaçlarına göre ayarlanması işi, doğrudan doğruya ithalatçının takdirine bırakılmıştı.

7-9 Eylül 1946 Pazartesi sabahından itibaren ilgililer istedikleri malumatı Ticaret Bakanlığı'ndan, İstanbul, İzmir ve Mersin'deki bakanlık müracaatbüolarından alabileceklerdi.¹⁶³⁶

Ticaret Bakanı Atıf İnan, 10 Eylül 1946 tarihinde 7 Eylül Kararları ile ilgili bir demeç vermiş ve kur sistemi gereği yabancılara pahalı gelen ihraç ürünlerimizi satıp yine aynı kur marifetiyle ucuza ürün ithal etmenin devam ettirilebilir bir durum olmadığını belirterek Hükûmetin yerinde bir karar almış olduğunu ifade etmişti. Bakan İnan, 7 Eylül Kararları ile Türkiye'nin dış ticaretinin “istikbale doğru geniş bir adım” atmış olduğunu belirttiği

¹⁶³⁶Cumhuriyet Gazetesi.(1946). 8 Eylül.

demecinde ithalat ve ihracaat işlerini belirleyen iç fiyatlar ile dış fiyatların ayarlanmasının önemi hususunda ise şunları söylemişti: “... İç fiyat seviyemiz bire dört iken, ve mesela sadece bire iki veya üç artış ile gelen mal, iktisadi kanunların zoru ile müstahlike ...bire dörtle intikal ederken, hayatiyeti olmıyan bir gümrük fiyatı mihveri etrafında ithalatımızı ilanihaye bu darlıkta mı tutalım? Yoksa iç fiyat seviyesindeki ...realiteyi kavriyarak, memlekete bol ithalat sağlamak, refahlığı bollukta aramak mı doğrudur? Bu sualin cevabını halkımızın daima doğru yolu bulan sağduyusuna ve bir de zamana bırakıyorum”.¹⁶³⁷

Maliye Bakanı Halit Nazmi Keşmir ise Hükûmetin aldığı bu kararlar ile Türk ekonomisinin ve vatandaşların geçim şartlarının bir dengeye kavuştuğunu söylemişti. Keşmir'e göre, para değerinin ayarlanması sayesinde ithalat için piyasada bulunması gereken döviz miktarı artacak ve piyasalara büyük bir ferahlık gelecekti. Keşmir, söz konusu tedbirlerin ithalat ve ihracat işlerinde büyük bir krizle karşılaşma tehlikesi karşısında alınmış olduğunu da belirtmişti. Keşmir ayrıca, Türk parasının kıymetinin düşmediğini, ancak savaş döneminde bozulan iktisadi yapı nedeniyle Türk parasının yıprandığını ve söz konusu kararlarla Türk parasının gerçek kıymetine çekildiğini vurgulamıştı.¹⁶³⁸

İktidar yanlısı basının en önemli ismi Ulus Gazetesi de 7 Eylül Kararlarının haklılığını savunmuş ve “Para Meselesi Son Kararla Halledilmiştir” başlıklı bir haberde, 7 Eylül Kararlarının ortaya çıkış gerekçelerini sıralamıştı. İlk olarak “kazanmak mecburiyetinde olduğumuz Anglo-Amerikan dünyası fiyatlarıyla milli fiyatlar arasındaki mühim ayrılığın”ülke ihracatını zorlaştırdığına dikkat çekilmişti. İkinci gerekçe ise Bretton Woods para ve maliye anlaşmasına katılma isteği olarak değerlendirilmişti.¹⁶³⁹

Ulus Gazetesi'nde yayınlanan “Paramızın Dış Değeri ve İktisadi Muvazenemiz” başlıklı bir başka yazıda ise Recep Peker Hükûmetinin almış olduğu kararlardan övgü ile söz edildikten sonra Türkiye için harp dönemindeki ihracat şartlarının değiştiği ve dünyaya hakim olan piyasa şartları gereği Türkiye'nin istihsal maddelerini ihraç edebilmesi için fiyatların inmesi gerektiği anlatılmıştı. İstihsal ürünlerinin fiyatlarının inmesi için ise Türk parasının değerinin

¹⁶³⁷ *Ulus Gazetesi*.(1946). 11 Eylül.

¹⁶³⁸ *Ulus Gazetesi*.(1946). 10 Eylül.;*Cumhuriyet Gazetesi*.(1946). 10 Eylül.

¹⁶³⁹ *Ulus Gazetesi*.(1946). 9 Eylül.

azaltılmasının bir zaruret olduğu izah edilmişti.¹⁶⁴⁰ Ulus Gazetesi'nde yer alan bir başka yazıda ise, 7 Eylül Kararlarının piyasada yer alan ürünlerin fiyatlarının bir düzene sokulmak üzere belirlendiği ifade edilmişti.¹⁶⁴¹

Akşam Gazetesi de 7 Eylül Kararlarını “cesurane ve pratik” bulduğunu belirtmiş ve Hükûmetin altın satışları ile ilgili düzenlemesine vurgu yaparak Ziraat Bankası'nın 9 Eylül 1946 tarihinde müracaat edenlere 505 bin liralık altın sattığını bildirmişti.¹⁶⁴² Necmeddin Sadak da 7 Eylül Kararları ile ilgili olarak; “Hükûmet, ilk icraat olarak milli ekonomiye düzen verecek cesaretli tedbirler almıştır. Bu tedbirlerin hem müstahsilin, hem ticaretin durumunu genişletecek mahiyette olması büyük bir isabettir. Bu isabetin ilk delili, dünden beri piyasa çevrelerinde görülen ferahlıktır. Bundan sonraki daha ehemmiyetli safha, bu kararların tatbikinde gösterilecek dikkat ve başarıya bağlıdır. Milli ekonomi gibi birçok çeşitli amillerin tesiri altında bulunan bir mesele ancak bütün devlet makinesinin, bütün Bakanlıkların, tek plan gereğince aynı hedefe elbirliğiyle yürümeleriyle halledilir. Hükûmetin yapacağı en büyük yenilik budur” demiş ve kararlara destek vermişti.¹⁶⁴³

Vakit Gazetesi de 7 Eylül Kararları'na olumlu yaklaşmıştı. Gazetenin 9 Eylül 1946 tarihli sayısında yer alan bir haberde Hükûmetin almış olduğu kararların çok iyi neticeler doğurmasının beklendiği yazılmıştı.

Peyami Safa, “Bu Kararı Alkışlıyoruz ve Bekliyoruz...” başlıklı yazısında Hükûmetin almış olduğu kararla ihraç mallarının fiyatlarını aşağı çekerek elde edilecek fazla dövizle ithalat yapmak suretiyle memlekete daha bol ve çeşitli ürünlerin getirilebileceğini söylemişti. Peyami Safa, memnuniyetini bildirmekle birlikte aynı konuda taşıdığı bir çekinceyi de “Hükûmetin para değeri üzerinde yaptığı bu enerjik müdahale yeni bir fiyat politikasının temeli gibi mütalaa edilemez. Çünkü fiyatın teşekkülünde, ithalat ve ihracat arasında olduğu kadar istihsal ve istihlak arasında, sermaye ve çalışma arasındaki münasebetlerinde tesir payı vardır. Bugünkü dünyada fiyat politikası, birbirine zıd iki prensipin mücadelesini geçiriyor: Ya fiyatın teşekkülünü serbest menfaatların çarpışmasına bırakırsınız, yahut planlaştırırsınız. ...Recep Peker

¹⁶⁴⁰Ulus Gazetesi.(1946). 10 Eylül.

¹⁶⁴¹Ulus Gazetesi.(1946). 11 Eylül.

¹⁶⁴²Akşam Gazetesi.(1946). 9-10 Eylül.

¹⁶⁴³Sadak, Necmeddin.(1946). “Milli Ekonomi Sahasında İlk Ehemmiyetli Adımlar”. Akşam Gazetesi. 9 Eylül.

Hükûmetinin son kararlarını tereddütsüz alkışlarken, memleketin genel ekonomik hayatını ve fiyat seviyesini başıboş bırakmayan bir tanzim ve ayarlama prensibinin tatbikine geçilmekte de geç kalınmıyacağını umuyoruz.” sözleriyle dile getirmişti.¹⁶⁴⁴

Asım Usda 7 Eylül Kararları hakkında yazdığı köşe yazısında, Hükûmetin almış olduğu bu kararları desteklemiş ve 7 Eylül Kararlarını “inkılapçı” bir karar olarak nitelendirmişti. Asım Us, Hükûmetin almış olduğu kararların sadece kağıt üzerinde bir takım alım satım usûllerinin ve idari formalitelerin değiştirilmesinden ibaret olmadığını, bu kararları alan Hükûmetin döviz konusunda büyük bir fedakarlığı göze aldığını belirtmişti. Asım Us, 7 Eylül Kararları ile ilgili en mühim meselenin dış ticaret konusunda alınan kararların müspet neticelerini alabilmek olduğunu belirtmiş ve bunun için en az bir sene beklemek gerektiğini söylemişti.¹⁶⁴⁵

Peker Hükûmeti, alınan kararlar doğrultusunda piyasalarda olumlu bir etkinin hissedileceğini düşünmüştü. 7 Eylül Kararlarının bir sonucu olarak ithalatın artmış olması, piyasadaki malların artmasını da sağlamıştı. Bu sayede piyasada istikrar sağlanmış olsa da bu çok uzun sürmemişti. Çok geçmeden kamuyunda 7 Eylül kararlarının ekonomik düzeni daha çok bozduğu ve piyasaların eskiye nazaran daha büyük bir kararsızlık içinde olduğu yönünde eleştiriler ortaya çıkmaya başlamıştı. Nitekim serbest dövizle yapılan ithalat, ihtiyacın üzerine çıkmış ve piyasada artan ürünlere alıcı bulunamamıştı. Ayrıca ihracaat ve ithalat arasındaki dengenin sağlanamaması nedeniyle Türk parasının değerindeki düşüş devam etmişti.

7 Eylül Kararları sonrasında basın, ortaya çıkan manzarayı; “Piyasa büyük bir kararsızlık içindedir”, “İthal malları ortadan kaybolurken ihraç mallarının fiyatları da hızla yükseliyor”, “Bazı firmalar, 48 saat içinde üreticiden eski fiyatla mal toplayarak bütün savaş süresince elde edemedikleri kadar kar sağladılar”, “Altın satışları hareketlendi”, “Bir kalemde bu satışlardan 200 bin lira kazanan adam hakkında soruşturma yapılıyor”, “Kar hadlerinin azlığından perakendeci esnaf mal alamıyor” gibi manşetlerle değerlendirmeye başlamıştı.¹⁶⁴⁶

¹⁶⁴⁴Safa, Peyami.(1946). “Bu Kararı Alkışlıyor ve Bekliyoruz ki...”. *Vakit Gazetesi*. 10 Eylül.

¹⁶⁴⁵Us, Asım.(1946). “Hükûmetin Aldığı Mali ve İktisadi Tedbirler”. *Vakit Gazetesi*. 11 Eylül.

¹⁶⁴⁶Goloğlu, *Demokrasiye Geçiş*, 112 vd.

7 Eylül Kararları, özellikle üretim ve dış ticaret alanlarında istenen başarıyı sağlayamadığı için muhalefetin şimşeklerini üzerine çekmiş ve giderek artan biçimde eleştirilere maruz kalmıştı.¹⁶⁴⁷

7 Eylül Kararları, CHP'ye muhalif olan çevreler tarafından başlangıçta temkinli karşılanmıştı. Vatan Gazetesi, Hükûmetin almış olduğu son kararların piyasalarda geniş ölçüde tereddütler doğurduğunu, Hükûmetin bu kararlar ile yakın zamanda olumlu neticeler elde etmeyi planladığını; ancak piyasalara, ithal malların fiyatlarının yükseleceği yönünde bir endişenin hakim olduğunu yazmıştı.¹⁶⁴⁸

Nadir Nadi de 7 Eylül Kararları ile ilgili olarak “Yeni Tedbirler Beklemeliyiz” başlıklı bir yazı yazmıştı. Nadi, Hükûmetin Türk parasını dünya şartlarına uydurmak maksadıyla giriştiği hamlenin gelişim yolunda olduğunu; ancak bu teşebbüsün başarılı olup olmayacağı konusunda henüz kesin bir hükme varmanın mümkün olmadığını söylemişti. Nadi, Hükûmetin ortaya çıkabilecek olumsuzluklara karşı gerekli tedbirleri aldığını anlatmış; fakat hedeflere ulaşılabilmesi için piyasa şartlarında önemli bir değişikliğin ortaya çıkmaması gerektiğini belirtmişti.

Nadi, piyasadaki olumsuzlukları göz önünde bulundurarak ortaya çıkabilecek tabloyu da “... Hükûmet tedbirleri yürürlüğe girdiği günden beri ihrac maddeleri fiatları üzerinde kendini gösteren yükselme temayülü devam edip gidiyor. Bu vaziyeti Hükûmet acaba önceden tahmin etti ve gerekli tedbirleri aldı mı? Şayed aldıysa bugünlerden onların tatbikini beklemeliyiz. Çünkü ihrac maddeleri fiatları üzerindeki yükseliş bu tempo ile yürüyüp gittiği takdirde, milli ekonomimizi dünya şartlarına uydurmak için aldığımız tedbirlerin hepsi birden suya düşecek, ortalıkta feci bir hayat pahalılığı baş gösterecek, ihrac mallarımızı gene kimse almayacak, döviz sıkıntımız artacak, ithalat imkanlarımız günden güne azalacak ve memleketimiz eskisinden daha karanlık bir iktisadi çıkmaza saplanıp kalacaktır.” cümleleriyle izah etmişti.¹⁶⁴⁹

¹⁶⁴⁷Tuna, Serkan.(2007).“Cumhuriyet Ekonomisinin İlk Devalüasyonu: 7 Eylül 1946”. *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. Cilt: 7. Sayı: 13. ss. 86-121, 86 vd.

¹⁶⁴⁸*Vatan Gazetesi*.(1946).10 Eylül.

¹⁶⁴⁹Nadir Nadi.(1947).“Yeni Tedbirler Beklemeliyiz”.*Cumhuriyet Gazetesi*. 17 Eylül.

Samet Ağaoğlu da 7 Eylül Kararları ile ilgili iyimser bir tablo çizmemişti. Ağaoğlu, alınan tedbirlerin memlekette sadece geçici bir süre için rahatlama yaratacağını iddia etmişti. Ağaoğlu'na göre, üretim maliyetlerinin azaltılması, üretimin artırılması ve pazar oluşturulması gibi konular halledilmeden Hükûmetin almış olduğu bu kararlar olumlu sonuçlar doğurmayacaktı. Zira Hükûmetin almış olduğu bu kararların, gelişmiş memleketlerde başarılı olabileceği vurgulanırken, Türkiye'nin bu konuda gerekli alt yapıya sahip olmadığı belirtilmişti.¹⁶⁵⁰

Cumhuriyet Gazetesi'nin 7 Eylül Kararları'na yönelik tavrı kısa süre içerisinde değişmişti. Daha önce Hükûmetin, Türk parasını dünya şartlarına uydurmak maksadıyla giriştiği hamlenin gelişim yolunda olduğunu; ancak bu teşebbüsün başarılı olup olmayacağı konusunda henüz kesin bir hükme varmanın mümkün olmadığını söyleyen Nadir Nadi'nin sabrı kısa sürede tükenmişti. Nadir Nadi bu konu hakkında; "Dünya şartlarına uymak ve memleket ekonomisini yoluna koymak maksadıyla Recep Peker Hükûmeti bildiğimiz tedbirlere başvurduğu zaman, biz alınan kararların isabeti hakkında hüküm verecek bir durumda değildik. Hakiki vaziyeti gözönünde tutarak paramızın resmi rayicini düşürürken ve bir nevi iktisadi liberalizme doğru adım atarken Hükûmetin ne gibi bir taktik kullanacağını, nasıl bir hareket hattı tutacağını bilmiyorduk. Onun için ne körü körüne tenkid yoluna saptık, ne de 'maşallah, ne güzel! Oh, ne iyi!' diyerek el çırpmağa lüzum gördük. Hükûmetçe başvuru tedbirler hakkında objektif bir hükme varabilmek için az çok bir zaman geçmesini beklemek icab ediyordu" diyerek meseleye dair düşüncelerini aktarmıştır. Nadi, Hükûmetin almış olduğu kararların fiyatlarda bir denge yaratamadığını, bazı ürünlerin fiyatları azalırken bazı ürünlerin fiyatlarının yükseldiğini anlattığı yazsında, bir yandan hayatı ucuzlatmaya çalışırken öbür yandan attığı adımlarla pahalılık yaratan bir Hükûmet programının başarılı bir iktisadi politikaya dayandığını iddia etmenin imkansız olduğunu söylemişti.¹⁶⁵¹

7 Eylül Kararları hakkında en ciddi eleştiriler, DP grubundan gelmişti. DP'lilerce 7 Eylül Kararlarına yönelik Hükûmete verilen bir soru önergesi, muhalefetin bu kararlara bakışını

¹⁶⁵⁰Tuna, agm., 100. ; Ağaoğlu, Samet.(1946). "Son iktisadi Kararlar". *Tasvir Gazetesi*. 12 Eylül.

¹⁶⁵¹Nadir Nadi.(1946). "Hayat Böyle mi Ucuzlar?". *Cumhuriyet Gazetesi*. 16 Ekim.

da ortaya koymakta idi. Eskişehir Milletvekili Ahmet Oğuz, 19 Ekim 1946 tarihinde, Türk parasının uluslararası piyasalardaki kıymeti üzerine Hükûmetçe alınan sonkararın Türkiye'nin ticari, iktisadi ve malidurumuna etkileri hakkında Başbakanlık makamının cevaplama talebiyle bir soru önergesi vermişti. Ahmet Oğuz'un soru önergesi on sorudan oluşmakta idi.; Oğuz; 7 Eylül Kararları alınırken Türk parasının kıymetinin hangi ölçü ve düşünceler çerçevesinde belirlendiğini, Bretton Woods anlaşması çerçevesinde ithalat ve ihracaat dengesinin amacı da dahil olmak üzere, 7 Eylül kararlarının ekonomik anlamda bir zarar doğurmadan uygulanabilmesi için alınan tedbirlerin hangileri olduğunu, piyasada altın satışları ile Hükûmetin hedeflediği amacı ve uygulanan emisyon ile bunun miktarı hakkında Hükûmetin ne düşündüğünü sormuştu.

DP Genel Başkanı Celal Bayar, partisinin il ve ilçe kongrelerinde bu konuya değinerek memlekette en önemli derdin pahalılık olduğunu belirtmiş ve yeni mali tedbirlerin neticeleri hakkında bir şey söylemek için henüz vaktin erken olduğunu belirtmişti. “Yabancı dövizlerle bizim paramızın harici münasebatını incelerken çok etraflı düşünmek icab eder. Halbuki bizim elimizde bu hususta kafi doküman yoktur.” diyen Celal Bayar; DP'li milletvekillerinin Hükûmete bu konu hakkında on tane soru sorduklarını hatırlatarak, sorulara cevap aldıktan sonra düşüncelerini açıklayacağını belirtmişti.¹⁶⁵²

Ahmet Oğuz'un soru önergesine Maliye Bakanı Halit Nazmi Keşmir, 13 Kasım 1946 tarihinde cevap vermişti. Keşmir, Türk parasının kıymetindeki ayarlamanın son zamanlarda ortaya çıkan fiyat seviyelerindeki düşme eğilimleri, piyasalarda hissedilen darlık ve para yokluğu ile ihracaatın felce uğraması tehlikesi karşısında düzenlemenin yapılmış olduğunu söylemişti. Keşmir, Bretton-Woods anlaşmasının dapara düzenlemesinin bir an önce yapılması konusunda bir zaruret olarak kabul edildiğini anlatmıştı. Memleket ihtiyaçlarının karşılanması için yeterli miktarda döviz tahsisinin bulunduğunu anlatan Keşmir; döviz kurunun iyi bir durumda olduğunu ve herhangi bir fona ihtiyaç duyulmadığını söylemişti. Para ayarlamasını sağlayacak olan mali tedbirler konusunda da iki nokta üzerinde durulabileceğini ifade eden Keşmir; bunların bütçe ihtiyaçlarını emisyon ve dalgalı borç yollarına başvurmaksızın normal gelirler ve iktisadi işler için uzun vadeli ve düşük faizli iç ve

¹⁶⁵²Cumhuriyet Gazetesi.(1946). 22 Ekim.

dış borçlarla karşılanabileceğini, dalgalı borçları da mümkün olduğu kadar hızlı bir şekilde ve bir program dahilinde gerçekleştirmek istediklerini söylemişti. Alınan kararların bütçeye giderler bakımından etkisi için ise Keşmir 25 ila 27 milyon lira arası bir rakamı işaret etmişti. Keşmir, altın satışı konusunda ise para operasyonunu fırsat bilen kimselerin altın fiyatları üzerinde spekülasyonlar yaparak haksız kazanç elde etmelerini engellemeyi amaçladıklarını belirtmişti. Emisyon ve miktarı konusunda ise Keşmir, bütçe ve resmi teşekkül masrafları için emisyonu gitmekten kesin olarak kaçınacaklarını söylemişti.

Maliye Bakanı Halit Nazmi Keşmir'in vermiş olduğu cevap; D.P. milletvekili Ahmet Oğuz'u tatmin etmemişti. Oğuz, söz konusu kararların dünya piyasalarını yakından takip edilmeden alındığını ifade etmişti. Oğuz'un bu ithamına karşı ise Bakan Keşmir, söz konusu kararların kapsamlı bir inceleme sonucunda hayata geçirildiğini, develüasyon kararında zamanlamanın yanlış olmadığını, bu tip kararların suistimal edilmemesi için dışarıya duyurulmadan aniden alınması gerektiğini anlatmıştı.¹⁶⁵³

7 Eylül Kararları'nı CHP Hükûmeti karşısında kendi politikalarını savunmak için önemli bir araç gören DP yöneticileri, söz konusu kararları değerlendirirken bir gün iktidara gelmeleri durumunda memleketin içinde bulunduğu zorlukları ortadan kaldıracak planlara sahip olduklarını da söylemekten geri kalmamışlardı.¹⁶⁵⁴

7 Eylül Kararları, Cumhuriyet Halk Partisi'nin genel yapısı itibariyle de sorgulanmasına yol açmıştı. Nadir Nadi, Cumhuriyet Gazetesi'ndeki köşesinde 7 Eylül kararları çerçevesinde CHP'ye yönelik bir takım eleştirel tespitlerde bulunmuştu. Nadi, 7 Eylül Kararlarının halktaki memnuniyetsizliğin sebepleri araştırılmadan, ilgili bakanlıklardaki dar bir liberal kadro tarafından alındığını; Hükûmette, fiyatlarda yapılacak ayarlamalar ve memurların maaşlarına eklenecek zamlar sonrasında memleketin ekonomik sıkıntılarından kurtulacağı düşüncesinin hakim olduğunu; ancak girişilen uygulamalar neticesinde hayat pahalılığının eskiye nazaran çok yüksek bir seviyeye ulaştığını anlatmıştı. Nadi, bu noktada asıl hatanın, sebeplerin köklerine inmeden yüzeysel çözümler aranması olduğunu belirttikten sonra CHP'nin genel yapısı hakkında da "Halk Partisi, oldukça uzun mazisine, çok başarılı

¹⁶⁵³ *TBMM Tutanak Dergisi*.(1946). Cilt: 2. DÖNEM: VIII. TOPLANTI: 1. 3. Birleşim. 13 Kasım, 21 vd.

¹⁶⁵⁴ *Cumhuriyet Gazetesi*.(1946). 12 Kasım.

hizmetlerine rağmen -kelimenin Avrupalı manasına- bir türlü siyasi bir parti olamamış, sosyal ve ekonomik sahalarda temel prensiplerini kurup onlar üzerinde şaşmaz bir yol tutamamıştır.

...İleriyi, yani bugünleri ve yarınları düşünmek, ona göre de sosyal ve ekonomik temelli prensipler hazırlamak vazifesi partiye düşüyordu. Halk Partisi bu işlerle hiç meşgul olmamış, her güçlüğü liderlerin kudretine bırakarak pasif bir hayat sürmeye alışmıştır” diyerek oldukça ağır bir ithamda bulunmuştu.

Nadir Nadi, bu eleştirilerini sıralarken CHP'nin basın kadrosuna da tepki göstererek bu kimselerin “şeflerden” aldıkları direktifler ile yüksekten konuştuklarını ve halkın gözünde “birer antipatik adama” dönüştüklerini söylemişti. Nadi'ye göre vatandaş üzerinde CHP'ye karşı bir çekingenlik oluşmasının en önemli nedeninin deCHP'li yazarların üslubundan kaynaklandığını belirtmiş ve “ Halka bu dille hitap etmenin artık doğru sayılamayacağınıBaylar bir türlü takdir edemiyorlar. 'Demokrasiyi size biz getirdik, istersek geri alırız' gibi tuhaf sözler hala bu adamların kaleminden çıkıyor. Halkı partiden uzaklaştırmak için daha kötü bir taktik bilmem aransa bulunabilir mi?” diyerek gerçekçi bir tespitte bulunmuş ve bu üslubun halk nezdinde olumsuz bir etki yarattığını vurgulamıştı.¹⁶⁵⁵

7 Eylül Kararları'nın yarattığı şartlar ve kamuoyunda ortaya çıkan tepkiler, CHP Meclis Grubu tarafından da dikkatle incelenmişti. 14 Kasım 1946 tarihine kadar üç gün süren toplantılar neticesinde Parti grubu; Hükûmeti 7 Eylül Kararlarını masaya yatırmış ve Hükûmetten bilgi istemişti. Üç gün süren toplantılarda 7 Eylül Kararlarının esasları ve üzerinden geçen süre zarfında gelişen olaylar hakkında incelemelerde bulunulmuş ve Hükûmet üyeleri kendilerine yöneltilen sorular hakkında milletvekillerini bilgilendirmişlerdi. Toplantılarda üzerinde en çok durulan konu, ürün fiyatlarında yaşanan pahalılık olmuştu.Toplantı sonucunda CHP grubu, 7 Eylül Kararları'nın esasları ve tatbiki arasında tam bir uyum olduğuna karar vererek Hükûmetin bu konudaki tedbirlerinin onaylanmasına karar vermişti.¹⁶⁵⁶

¹⁶⁵⁵Nadir Nadi.(1946). “Partilerin Hataları 2”.*Cumhuriyet Gazetesi*. 13 Kasım.

¹⁶⁵⁶*Akşam Gazetesi*.(1946). 15 Kasım.

Recep Peker Hükûmeti, 7 Eylül Kararlarını alırken Türkiye'nin iktisadi alanda özellikle dış ticarettakarşı karşıya bulunduğu sıkıntıları çözmeyi planlamıştı. Peker Hükûmeti'nin bir gayesi de savaş yıllarının yarattığı geçim darlığı yüzünden toplumda CHP'ye karşı oluşan tepkileri gidermek istemesi olmuştu. Türk parasının kıymetini azaltmak suretiyle ihraç ürünlerinin satışını kolaylaştırmak ve elde edilecek döviz fazlası ile de ithal ürünleri artırarak memlekette bir bolluk ortamı yarartmak amacının yanında fiyatlarda ortaya çıkacak artışların vatandaşı etkilememesi içinde memurların maaşlarına zam ve sabit gelirli vatandaşların şartlarında iyileştirmeler yapılması gibi çareler düşünülmüştü.

7 Eylül Kararları uygulamaya sokulduktan sonra Uluslararası alanda Türkiye'yi memnun edecek gelişmeler yaşanmış, İMF ve Bretton Woods gibi örgütlere üyeliğimiz kabul edilmişti. Ancak İngiltere'nin 21 Eylül 1946 tarihinde almış olduğu devalüsyon kararı, dış piyasa şartlarında değişmeye neden olmuş, Türk parası 21 Eylül kararları ile ortaya çıkan olumsuz şartlara rağmen yabancı para birimleri karşısında % 30 değer kazanmıştı. Halihazırda bir develüasyon yapıldığı için ikinci bir düzenlemeye gidilememiş; böylece dış ticaret konusundaki beklentiler boşa çıkmıştı. İç politikada da 7 Eylül kararları Peker Hükûmeti'ne ve Recep Peker'in istifasından sonra CHP idaresine karşı ciddi tepkilerin ortaya çıkmasına neden olmuştu. DP'nin başı çektiği muhalif kadro, özellikle hayat pahalılığı konusunda 7 Eylül Kararları'nı CHP'ye karşı bir propaganda aracı olarak kullanmışlardı. CHP'li idarecilerin ve iktidarı destekleyen basın mensuplarının aksi yöndeki iddialarına rağmen 7 Eylül Kararları'nın, hedeflenen ekonomik istikrar ortamını kuramadığı ve başarısız olduğu görülmektedir.

Ulus Gazetesi, 21 Haziran 1947 tarihli sayısında, Milletler arası para sandığının Türk Lirasının değerini 280 kuruş olarak belirlediğini bildirdikten sonra “Bankanın aldığı bu kararla Hükûmetimizin yedi eylül kararlarını almakla ne kadar haklı olduğu kadar kurun tesbitinde de isabetli olduğunu göstermek bakımından da dikkate şayandır.” denilerek 7 Eylül Kararlarında Türk parasına biçilen değer uluslararası kuruluşlar tarafından da benimsendiği ve bu durumun da Hükûmetin aldığı kararların haklılığını gösterdiği ifade edilmişti.¹⁶⁵⁷

¹⁶⁵⁷Ulus Gazetesi.(1947). 21 Haziran.

DP'lilerin 7 Eylül Kararlarına yönelik tepkisi sadece 1946 yılının sonları ile sınırlı kalmamıştı. DP Eskişehir Milletvekili Ahmet Oğuz, 24 Mayıs 1947 tarihinde DP Genel Merkezinde verdiği bir konferansta 7 Eylül Kararlarına değinmiş ve 7 Eylül kararlarının, memleketin iç ve dış piyasalarında ciddi bir tetkik yapılmadan, dar bir görüş ve gerçeklere uymayan bir düşünce çerçevesinde gerçekleştirildiğini anlatmıştı. Zira Hükûmetin bu konuda vadetmiş olduğu iyileştirmeler gerçekleştirilememiş, tam tersine mevcut düzen ve dengeler bozulmuştu. Bu durum da hayat pahalılığının artmasına neden olmuştu. 7 Eylül Kararları sonucunda elde edilen başarılar ise kaybedilenlerin ancak küçük bir kısmını karşılamakta idi. Oğuz, konferansını 7 Eylül Kararlarının başarısız olduğunu belirten şu cümleler ile tamamlamıştı: "Hülasa, 7 Eylül Kararları, mahiyeti ve bütün neticeleri itibarile muvaffak olamamış, bilakis memleketi iktisadi ve ticari külfetlere boğmuştur".¹⁶⁵⁸

Konu 1950 Genel seçimlerine kadar geçen sürede DP'li isimler tarafından gündeme getirilip CHP'ye karşı bir propaganda malzemesi olarak kullanılmıştı. Nitekim Adnan Menderes'in 1949 yılında söz konusu kararlar ile ilgili söyledikleri bu konuda örnek olarak verilebilir. Menderes, "Peker Hükûmetinin 7 Eylül kararlarını da hatırlayalım, o zaman para fiyatında yapılan mevsimsiz ve isabetsiz indirmelerin memleket ekonomisinde yaptığı tahribatı bir tarafa bıraksak bile şu meşhur çok taraflı ve serbest döviz esasına dayanan dış ticaret politikasının memleketin birikmiş satın alma kudretlerini, istihsal faaliyet ve düzenine hiçbir şey ilave etmeden kısa bir zamanda nasıl israf edip tükettiğini herkes bilmektedir" diyerek Hükûmetin ekonomi siyasetini eleştirmişti.¹⁶⁵⁹

7 Eylül kararlarının alınmasında; genel olarak ABD'nin belirlediği ekonomik ve siyasi şartlar önemli bir yer tutmuştu. Türkiye, bu kararlar ile birlikte dış ticaret anlamında liberalleşmeyi hedeflemiş; ancak ekonomik ve siyasi olarak şartların elverişli olmayışı sebebiyle başarılı olamamıştı.¹⁶⁶⁰

7 Eylül kararları DP'yi harekete geçirmiş ve çok sert bir şekilde eleştirilerde bulunmaya başlamışlardı. Belki de bu uygulama, iktidar ile muhalefet arasındaki ilk ciddi sınav olmuştu.

¹⁶⁵⁸Cumhuriyet Gazetesi.(1947). 25 Mayıs.

¹⁶⁵⁹Tuna, agm., 105.

¹⁶⁶⁰Tuna, agm., 94.

Ancak CHP iktidarı, o güne kadar böyle bir muhalefete alışık olmadığı için yine eski alışkanlığını meslek edinip muhalefeti destekleyen bazı gazeteleri ve fırsattan istifade sol muhalefet partilerini kapatma cihetine gitmişti. Yapılan iş; bir anlamda DP'ye gözdağı vermek idi.¹⁶⁶¹

3.6. MATBUAT KANUNU DEĞİŞİKLİĞİ(1946)

İktidar ile muhalefet arasındaki diyalogün kapanmasında etkili olan olaylardan biri de iktidar Partisi CHP'nin basını daha yakından denetleyebilmek amacıyla Basın Kanunu'nu değiştirme girişiminde bulunmaları ile yakından ilgili idi. Nitekim yönetimde sertlik yanlısı kararlarıyla bilinen Recep Peker, Hükûmeti kurduktan sonra Matbuat Kanununda değişiklik yapılması konusunda ilk adımı atmış ve partilerin kendi binaları dışında siyasi faaliyette bulunmalarını ve toplantı düzenlemelerini yasaklayan bir kanunla basın suçları hakkında bir kanun teklifinin hazırlayarak Meclise verileceğine dair haberler de basına yansımıştı.¹⁶⁶²

Recep Peker Hükûmeti, çok geçmeden; “resmi görevlilerin şeref ve onurları hakkında kötü kanaat doğuracak ya da halkın devlet güçlerine karşı güvenini sarsacak nitelikli yayınlar” için 5 yıla kadar hapis cezası öngören bir teklifi Meclis gündemine getirmişti. 9, 12, 15, 18, 27, 30, 34, 35, 48 ve 55. maddelerinin değiştirilmesi hakkında kanun tasarısı, 26 Ağustos 1946 tarihinde TBMM'ye sunulmuş, 13 Eylül 1946 tarihinde de Genel Kurul'da görüşülmeye başlanmıştı.¹⁶⁶³ Görüşmeler esnasında Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından seçimde usûlsüzlük yapıldığı gerekçesiyle ilgili olarak yayın yapan Yeni Sabah ve Gerçek Gazetelerinin “müddet belirtilmeden” kapatılması ve aradan bir buçuk ay geçmesine rağmen tekrar açılmaması hakkında İstanbul Milletvekili Cihat Baban; durumun akıbetini sormuş¹⁶⁶⁴ ve konu ile ilgili olara söz alan Başbakan R. Peker, Sıkıyönetim Komutanlığının aldığı bir karara Hükûmetin müdahale hakkının bulunmadığı yönünde bir cevap vererek işi geçiştirmek istemişti.¹⁶⁶⁵

¹⁶⁶¹Çavdar, agm., 2066.

¹⁶⁶²Karataş, agm., 507.; *Vatan Gazetesi*.(1946). 8 Ağustos.

¹⁶⁶³Matbuat Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesi hakkında kanun tasarısı ve Adalet ve İçişleri Komisyonları raporları için bkz. *TBMM Tutanak Dergisi*.(1946). Cilt: 1. DÖNEM: VIII. TOPLANTI: 0. 14. Birleşim. 13Eylül, (1/12). S. Sayısı: 49, (Basma yazı, 1-25 sayfa).

¹⁶⁶⁴*TBMM Tutanak Dergisi*.(1946). Cilt: 1.DÖNEM: VIII. TOPLANTI: 0. 14. Birleşim. 13 Eylül, 271, 272 vd.

¹⁶⁶⁵*TBMM Tutanak Dergisi*.(1946). Cilt: 1.DÖNEM: VIII. TOPLANTI: 0. 14. Birleşim. 13 Eylül, 271, 274 vd.

Söz konusu açıklama, muhalefeti; dolayısıyla DP'li milletvekillerini tatmin etmekten uzaktı. DP Bağımsız Milletvekili Adnan Adıvar, 13 Eylül 1946'da konu ile ilgili söz alarak “demokratik bir memleket için matbuatı susturmaktan daha tehlikeli, seçme hakkını haiz her vatandaş gazetesi açıp objektif bir fikir edinmekten men etmek, velhasıl matbuat hürriyetini tahdit etmekten daha zararlı bir hareket tasavvur edemiyorum” diyerek hazırlanan tasarıyı kabul edilemez bulmuştu.¹⁶⁶⁶

Geriye dönüşün işareti sayılan Matbuat Kanunundaki değişiklik görüşmeleri sırasında TBMM'de hararetli tartışmalar yaşanmış ve 20 Eylül 1946'da değişiklik tasarısıyla ilgili görüşmeler yapılmış ve kabul edilmişti.¹⁶⁶⁷ DP'nin olumsuz oy kullandığı değişiklik tasarısı 24 Eylül'de Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmişti.¹⁶⁶⁸

3.7. 1947 YILI BÜTÇESİ GÖRÜŞMELERİ (18 ARALIK 1946)

Recep Peker Hükûmetinin iktisadi ve siyasi alanda gerçekleştirmiş olduğu uygulamalar, DP'nin CHP'ye karşı güçlü bir muhalefet gerçekleştirmesini kolaylaştırmıştı. CHP'nin baskıcı bir yönetim anlayışını dayattığını savunan DP'liler, gerek Hükûmet uygulamaları sayesinde gerekse TBMM içinde yaşanan tartışmalar neticesinde, bu iddiasını halka önemli bir propaganda aracı olarak sunmayı başarmıştı.

İktidarla muhalefet arasında en önemli anlaşmazlıklardan biri de 18 Aralık 1946 tarihinde 1947 yılının bütçe görüşmeleri yapılırken meydana gelmişti. 1947 yılı bütçe görüşmeleri sırasında ilk olarak Başbakan Recep Peker bir konuşma yapmış ve yeni bütçe çalışması ile ilgili Hükûmetin ana prensiplerini izah ettikten sonra, memleketin istiklalinin korunması noktasında Hükûmetin bozgunculuk hareketini kati surette önleyerek iç huzuru ve emniyeti muhafaza etmesinin bütçe rakamlarının ifadesi içinde gömülü bulunan esasların en mühimi olduğunu söylemişti.¹⁶⁶⁹

¹⁶⁶⁶ *TBMM Tutanak Dergisi*.(1946). Cilt: 1.DÖNEM: VIII. TOPLANTI: 0. 14. Birleşim. 13 Eylül, 279 vd.

¹⁶⁶⁷ *TBMM Tutanak Dergisi*.(1946). Cilt: 1. DÖNEM: VIII. TOPLANTI: 0. 18. Birleşim. 20 Eylül, 433-441.; *Akşam Gazetesi*.(1946). 21 Eylül.; *Vatan Gazetesi*.(1946). 21 Eylül.

¹⁶⁶⁸ *T. C. Resmi Gazete*.(1946). 24 Eylül. Sayı: 6416.; Albayrak, age., 96.

¹⁶⁶⁹ *TBMM Tutanak Dergisi*.(1946). Cilt: 3. DÖNEM: VIII. TOPLANTI: 1. 18. Birleşim. 18 Aralık, 3 vd.

Recep Peker'in konuşmasından sonra da Maliye Bakanı Halit Nazmi Keşmir, 1947 bütçesi hakkında bilgi vermişti. İktidar mensuplarınca yapılan konuşmaların ardından DP sözcüleri, Hükûmetin Meclise getirdiği 1947 yılı bütçesini eleştirmişlerdi. Özellikle kürsüye gelen Adnan Menderes, Recep Peker'in konuşmasının iki amaç taşıdığını ve bu amaçlardan ilkinin bütçe üzerine yapılacak tenkitlerin tesirini peşinen azaltamak olduğunu söyleyen Sözcü; ikinci amacın ise şiddetli bir dil kullanmak suretiyle iç politikaya dokunarak, korkutucu bir etki bırakmak olduğunu iddia etmişti. Menderes konuşmasının devamında ise bütçenin açıklarından, gittikçe bozulan iktisadi ve mali durumu düzeltecek köklü tedbirlerin yer almayışından bahsetmişti. Ayrıca bürokrasinin çok yaygın hale geldiğini, tarımın yeteri derecede desteklenmediğinden şikayet etmişti.¹⁶⁷⁰

Menderes'in çizdiği bu karanlık tablo karşısında sinirlenen Başbakan Recep Peker, Adnan Menderes'in sözlerine cevap vermek üzere tekrar kürsüye gelmiş ve “Muhterem arkadaşlarım, Demokrat Parti adına dinlediğiniz Adnan Menderes'in sesinde kötümser ve psikopat bir ruhun mariz karanlıklar içinde şanlı bir milletin ve arkada bıraktığı karanlıklardan azametli, şan ve şerefli bir istikbale gitmek azminde bulunan kudretli bir devletin hayatını bir boşluk halinde ifade eden ruh haletinin akislerini dinledik. Bu ruh haletine temas ettiğim zaman kendimi derin bir hakikati keşfetmiş vaziyette görüyorum.” demişti.¹⁶⁷¹

Peker'in Adnan Menderes'in sözleri için sarfettiği “psikopat bir ruhun ifadesi” sözleri, Meclis'te tansiyonu yükseltmiş ve ortalık karışmıştı. Toplantıda hazır bulunan Celal Bayar, bu çirkin yakıştırmaya sonrasında “Kalkın arkadaşlar, müzakereyi terkedelim.” demesi üzerine DP milletvekilleri, Başbakan'a tepki olarak Meclis oturumunu terk etmişlerdi.¹⁶⁷²

Meclis içinde Recep Peker'e gösterilen tepki bununla sınırlı kalmamış, CHP Milletvekili Hamdullah Suphi Tanrıöver de kürsüye gelerek yaptığı konuşma ile Başbakanı eleştirmişti. Tanrıöver, Adnan Menderes'in sözlerinde haksız olabileceğini; fakat Başbakan'ın cevap vermek için acele ettiğini ve hatalı bir üslup kullandığını söylemişti. Tanrıöver'in bu çıkışı,

¹⁶⁷⁰*TBMM Tutanak Dergisi*.(1946). Cilt: 3. DÖNEM: VIII. TOPLANTI: 1. 18. Birleşim. 18 Aralık, 15-23.

¹⁶⁷¹*TBMM Tutanak Dergisi*.(1946). Cilt: 3. DÖNEM: VIII. TOPLANTI: 1. 18. Birleşim. 18 Aralık, 23.

¹⁶⁷²*TBMM Tutanak Dergisi*.(1946). Cilt: 3. DÖNEM: VIII. TOPLANTI: 1. 18. Birleşim. 18 Aralık, 24.

CHP sıralarında beklenen bir tepki olmadığı için milletvekilleri üzerinde şaşırtıcı bir tesir uyandırmıştı.¹⁶⁷³

Eski Başbakan Ş. Saraçoğlu, 18 Aralık 1947’de Bayar ve Menderes’le görüşüp arabuluculuk yaparak DP’lilerin tekrar Meclise gelmelerini sağlamaya çalışmış; ancak bu girişim sonuçsuz kalmıştı. Neticede İsmet İnönü, işe müdahale etmek zorunda kalmış; Celal Bayar’ı Çankaya’ya davet edip, onunla konuşmuştu. Böyle durumun tekrar yaşanmaması için güvence isteyen DP; sonunda ikna olmuş ve 28 Aralık 1946’da Meclise geri dönmüşlerdi.¹⁶⁷⁴

Neticede, Recep Peker’in sert mizacı, DP’nin muhalefet noktasında işini kolaylaştırmış ve bu olaydan sonra DP; dokuz gün boyunca meclis oturumlarını boykot ederek Peker Hükûmeti için önemli bir kriz ortamı yaratmayı başarmıştı. Hakikaten bu hareket, çok partili demokratik bir rejime başlangıç yapan TBMM’de karşılaşılan en ciddi krizlerden biri olmuş; DP milletvekillerinin Meclisi boykot etmeleri ve birleşimlere gelmemeleri iktidar partisi CHP’yi rahatsız etmişti.

1947 yılı bütçe tartışmaları sırasında yaşanan olaylar, basınada aksetmişti. Nadir Nadi, “Demokrasiye Veda mı?” başlıklı yazısında ilk olarak muhalefet partisini ardından da Başbakan Recep Peker ve CHP’yi eleştirmişti. Nadi, kamuoyunun 1947 yılı için yapılacak bütçe konuşmalarına, ilk kez bir muhalefet partisinin Mecliste Hükûmet programını tenkit edecek olması münasebetiyle önem verdiğini belirtmişti. DP’lilerin Başbakan’ın sözlerine alınarak salonu terk ettiklerini söyleyen Nadi; DP’nin bu hareketini tasvip etmediğini zira Halkın Mecliste temsil noktasında kendilerine bir görev verdiğini anlatmıştı. DP’lilerin bu görevi yerine getirmek istememeleri durumunda yapacakları hareketin ise milletvekilliğinden çekilmek olduğunu ifade eden Nadi; buna karşılık Başbakan Peker’in sözlerini de tasvip etmediğini söylemişti. Halk Partililerin muhalefet ile olan ilişkileri hakkında ise “... Halk Partisinin muhalefet hakkındaki fikri biraz garibdir. DP milletvekilleri kalsın, kürsüye gelerek Hükûmeti tebrik etsin, yalnız ufak tefek itirazlar ve dileklerle tenkid

¹⁶⁷³ *TBMM Tutanak Dergisi*.(1946).Cilt: 3. DÖNEM: VIII. TOPLANTI: 1. 18. Birleşim. 18 Aralık, 27 vd.;*Cumhuriyet Gazetesi*.(1946). 19 Aralık.

¹⁶⁷⁴ Koçlar, agm., 756.

vazifesini yapsın isteniyor gibi bir hava seziyoruz.” diyerek CHP'nin bu yaklaşımının hatalı olduğunu belirten Nadi; demokrasinin halkın kendisini serbestçe ifadesine bağlı olduğunu, buna tahammül edilemeyeceklerse demokrasiden bir an önce vazgeçilerek boşuna vakit kaybedilmemesi gerektiği yönündeki sözleri ile eleştirisini noktalamıştı.¹⁶⁷⁵

Nihat Erim ise Ulus Gazetesindeki köşesinde, DP'nin Meclis oturumunu terk etmesini çirkin bir hareket olarak tanımlamış ve DP'li milletvekillerinin çok ağır ithamlar karşısında bulunsalar dahi Meclis'i terk etmelerinin haklı olmayacağını savunarak “ Meclis salonu, milletvekillerinin salonudur. Millet onları o çatı altına, her türlü şartlar içinde, kendi adına devlet işlerini yürütsün veya kontrol etsin diye göndermiştir... Hükûmete darılıp Meclis salonunu bırakıp çıkmayı haklı kılacak -hemde bütçe gibi, parlamentoların en önemli vazifesi bahis konusu olduğu anda bir milletvekilini yerinden ayıracak bir baskı, bir söz, herhangi bir hareket tasavvur olunamaz” diyerek DP'lilerin Meclis'i terk etmek gibi bir lükse sahip bulunmadıklarını eleştirmiş ve doğrudan olmasa da Recep Peker'i haklı çıkartmaya çalışmıştı.¹⁶⁷⁶

Yine Ulus Gazetesi yazarlarından olan Nadir Tekeli de Meclis'te yaşanan tartışmanın detaylarına girmeden DP'nin bütçe görüşmeleri sırasında ortaya koyduğu muhalefeti ve bunu ifade eden Adnan Menderes'in sözlerini eleştirmişti. Tekeli, “keskin ve acı” şeklinde tanımladığı muhalefet eleştirilerinin teknik bakımdan hatalı olduğunu ve mantık ile itidal ölçülerine uymadığını söylemişti. Esat Tekeli, yazısında Hükûmete açık destek vererek “Biz Hükûmetin, başta ordu olmak üzere her zümrenin durum ve menfaatini, memleketin umumi menfaati ile ahenkli surette gözönünde bulundurduğunu izaha lüzum görmüyoruz.” diyerek bu desteğini ifade etmişti.¹⁶⁷⁷

Vakit Gazetesi'nden Asım Us ise DP'li milletvekillerinin Meclis oturumunu terk etmiş olmalarının Meclis çevrelerinde bir hayret havası yarattığını ifade ederek DP'lilerin bu hareketleri ile Başbakan Recep Peker'in sarfettiği sözlerin haklılığını gösterdiklerini söylemişti. Adnan Menderes ve arkadaşlarının bütçe tasarısında bir takım hayali kusurlar aradıklarını ve bu hayali unsurları mevcut ile harmanlayarak tenkitlerde bulunduklarını

¹⁶⁷⁵Nadir Nadi.(1946). “Demokrasi'ye Veda mı?”. *Cumhuriyet Gazetesi*.20 Aralık.

¹⁶⁷⁶Erim, Nihat.(1946). “Meclisi Terk Etmek Vazifeden Kaçmaktır”. *Ulus Gazetesi*. 19 Aralık.

¹⁶⁷⁷Tekeli, Esat.(1946). “Tenkidde İtidal”.*Ulus Gazetesi*. 20 Aralık.

iddia eden Asım Us, muhalefet partisinin bu konuda yerine getirmesi gerektiğine inandığı vazifeleri ise “Muhalefet partisin Türk Milletinin beklediği vazife her sahada devlet işlerini en küçük teferruatına kadar şümulunu alan yeni sene bütçesi müzakere edilirken memleketin umumi havasını içeride ve dışarıda karartmaktan başka bir şeye yaramıyacak bir jest yapmak değil, devlet hazinesinden sarfedilecek paraların gerekçeleri üzerinde durmak, Halk Partisinden ayrı olan görüşlerini belirtmek, Hükûmet programına göre ayarlanmış olan işleyişin iyiye doğru gitmesi için hususi düşünceleri varsa bunları açıkça söylemektir.” sözleriyle özetlemişti.¹⁶⁷⁸

DP’li milletvekillerinin Meclisi terketmeleri, kamuoyunu günlerce meşgul etmişti. Bu konuda ortaya atılan iddialardan biri de DP’li milletvekillerinin Meclisi terk etmeleri üzerine CHP’de bir ikilik çıktığı ve kimi milletvekillerinin bu konuda Başbakan Recep Peker’i hatalı buldukları yönünde idi. DP’li milletvekilleri oturumu terkettikten hemen sonra Hamdullah Suphi Tanrıöver’in Meclis kürsüsünde yaptığı konuşmada Başbakan Peker’in hatalı olduğunu söylemesi göz önünde bulundurulduğunda bu iddiaların gerçek olma ihtimali bir hayli yüksekti. Ancak 20 Aralık 1946 tarihli TBMM oturumunda CHP’li Kemal Turan, bu konuda bir konuşma yaparak iddiaları reddetmişti.¹⁶⁷⁹

DP’nin Meclis oturumlarını boykotu devam ederken, basında da bu konuyu sıcak tuttuğu ve kendilerini savundukları görülmekte idi. Zira DP Eskişehir milletvekili Ahmet Oğuz, DP’nin 1947 Bütçesine yönelik eleştirisinde bir bütçeden beklenen açıklık, samimiyet, tasarruf, birlik ve denklik gibi vasıfların rakamlara dayanan bilgilerle izahına çalıştıklarını; fakat Peker’in, DP’nin söylemlerini karşı tezler ile çürütmek yerine şiddet politikası izleyerek cevap verdiğini yazmıştı. Örneği görülmemiş bir müdahale ile aklın mantığın kabul etmeyeceği bir takım vasıfların kendilerine yakıştırıldığını belirten Oğuz; Başbakan Peker’e hitaben de “Sayın Başbakan; tenkidden ve hakikatten ürkmeyiniz. Onların vereceği kuvvet herşeyin üstündedir. Bir tetkikin sonuçları, vakıalara dayanıyorsa ve ona uyuyorsa dört aydır

¹⁶⁷⁸Us, Asım.(1946). “Demokrat Parti’nin Mecliste Obstrüksiyonu”. *Vakit Gazetesi*. 20 Aralık.

¹⁶⁷⁹*Cumhuriyet Gazetesi*.(1947). 21 Aralık.

başında bulunduğunuz Hükûmet onlardan ancak faydalanır.” diyerek O’nu itidale davet etmişti.¹⁶⁸⁰

DP’lilerin Hükûmete yönelik tepkileri gün geçtikçe sertleşirken, CHP’li isimlerin bir süre sonra ortamı yumuşatma gayretleri içerisine girmişlerdi. Nitekim CHP’nin yayın organı Ulus Gazetesi’nde 22 Aralık 1946 tarihinde Nihat Erim’in imzasıyla yayınlanan bir yazıda, her iki partinin mensuplarını da soğukkanlı davranmaya davet edilmişti. Erim, DP’li milletvekillerinin Meclis’i terk etmiş olmalarının tüm memleket efkarının dikkatini fazlasıyla çektiğini, DP’li milletvekillerinin Milletten aldıkları emaneti terk etmeleri noktasında kendi kararlarını vereceklerini ifade ettikten sonra yinede bu durum karşısında memleket hesabına üzüleceklerini belirtmişti. DP’lilerin takip ettiği politika için “...bu düşünce tarzını olgun kafalara yakıştırmaya bir türlü gönlümüz razı olmuyor. Bu sebepten, ilk yazımızda da işaret ettiğimiz veçhile 18 Aralık jestini bir nevi acelecilik saymak istiyoruz” diyen Erim, Türkiye’de demokrasinin sürekliliğini sağlamak istediklerini belirtmiş ve şunları söylemişti: “Bundan sonra aynı istikamette hızla ilerlemenin en önemli şartı şudur: Her iki parti de serin kanlılığını daima muhafaza etmelidir. Zaman zaman tartışmalar olabilir, günün yorgunlukları içinde karşı tarafı zedeleyici jestler istemiyerek yapılabilir. Bunların hepsi hoş görülebilir şeyler sayılırsa mesele kalmaz. Fakat kendi hesabına çok nazlı olan muhalefetin ta seçimlerden önceki devreden bugüne kadar iktidarda bulunanları ne ağır ithamlardan, ne yakışsız ve çirkin isnadlardan esirgememiş olduğunu anlaması için, kendilerine taraftarlık eden gazetelerden herhangi birini alıp... gözden geçirmesi kafidir. Bütün bu hücumlar isnad ve hakaretler karşısında geniş müsamahasını muhafaza eden iktidar bir an sertleşince tahammülsüzlük göstermek, ‘mızıkçılık etmektir’ dersek kızmamalıdır. Unutmamak lazımdır ki bu alanda vazifeler tek taraflı değil karşılıklıdır.”¹⁶⁸¹

DP’nin TBMM’yi terk etmesi ile başlayan krizin ardından basında DP Genel Merkezi’nin konu ile ilgili bir bildiri yayınlaması beklentisi de ortaya çıkmıştı. Ancak DP bu yönde bir bildiri yayınlamamıştı. Bu suskunluk, kamuyounda DP’ye yönelik olan tepkileri de artırmıştı. Asım Us, DP’li yöneticilerin günlerce toplantılar düzenlemiş olmalarına rağmen,

¹⁶⁸⁰Cumhuriyet Gazetesi.(1947). 23 Aralık.

¹⁶⁸¹Erim, Nihat.(1947). “Vazifeler Tek Taraflı Değil Karşılıklıdır”. *Ulus Gazetesi*. 22 Aralık.

Meclis'i neden terk ettiklerine dair bir bildiri yayınlamamış olmalarını eleştirdiği yazısında; “Bu kararsızlık içinde koca Türk Milletinin idaresi sorumluluğunu eline almak davasını güden bir muhalefet partisi milletvekilleri toplu olarak Meclisin müzakere salonundan çekiliyorlar. Bütün bir sene devlet ve millet işlerini düzenliyecek olan bütçe kanunun müzakeresi gibi en mühim bir vazifeye iştirak etmiyorlar da bunun sebebini halk efkarına bir türlü izah edemiyorlar.” diyerek bu suskunluğun gerekçelerini sormuştu.¹⁶⁸²

Akşam Gazetesi'nden Necmeddin Sadak ise DP'nin herhangi bir beyanname yayınlamamış olmasını, kimi DP'li milletvekillerinin partilerinin Meclisi terk etmelerinden duydukları memnuniyetsizliğe ve parti içinde bir anlaşmazlığın yaşanmasına bağlamıştı. Sadak, DP'nin hali hazırda Meclise karşı bir savaş açmış olduğunu, söz konusu olayın da bu savaşın bir parçası olduğunu söylemiş ve DP'nin Meclisi terk etmekteki maksadı ile ilgili olarak da “Şu halde, DP'nin, bir hakaret düşüncesiyle izah edilemeyecek şekilde uzayan ve genişleyen son hareketinde, Millet Meclisini tek partili bırakmak için bir çeşit tehdit ve tazyik unsuru sezilebilir mi?” diye bir iddiada bulunmuştu.¹⁶⁸³

Bunun dışında da DP'nin suskunluğu konusunda bir takım iddialar ortaya atılmıştı. Cumhuriyet Gazetesi, DP'nin henüz Meclise katılma konusunda herhangi bir karar vermemesi ve Partiden bir açıklama yapılmamış olmasını; CHP ve DP arasında uzlaşma maksadıyla bir takım görüşmeler yapıldığına yorumlamıştı.¹⁶⁸⁴ Nitekim TBMM'de ortaya çıkan bu kriz üzerine CHP'nin Genel Başkan vekili Şükrü Saraçoğlu'nun DP ileri gelenlerinden Adnan Adıvar ve Fuat Köprülü ile bir uzlaşma ortamı oluşturmak amacıyla görüşmeler yaptığı da düşünülürse bu görüşün yanlış olmadığı ortadadır.

Görüşme, DP'nin kararında bir değişikliğe yol açmayınca bu sefer devreye Cumhurbaşkanı İsmet İnönü girmişti. İsmet İnönü, 23 Aralık 1946 tarihinde Celal Bayar ve Fuat Köprülü ile görüşmüştü. Bu görüşmeye Başbakan Recep Peker de katılmıştı. Celal

¹⁶⁸²Us, Asım.(1946). “Demokrat Parti Millet Vekillerinin Kararsızlığı”.*Vakit Gazetesi*. 23 Aralık.

¹⁶⁸³Sadak, Necmeddin.(1946). “Demokrat Partisindeki Kararsızlık Ne Gibi Düşünceler Uyandırıyor”. *Akşam Gazetesi*. 24 Aralık.

¹⁶⁸⁴*Cumhuriyet Gazetesi*.(1946). 22 Aralık.

Bayar, görüşmenin ardından Şükrü Saraçoğlu ve Başbakan Yardımcısı Mümtaz Ökmen ile de bir araya gelmişti.¹⁶⁸⁵

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün başlattığı görüşme süreci, üç gün sürmüş, son olarak 26 Aralık 1946 tarihinde Çankaya Köşkü'nde Celal Bayar ve Fuat Köprülü'nün de katılımı ile gerçekleştirilen görüşmenin ardından taraflar arasındaki huzursuzluk sona erdirilmişti. Son toplantıda, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, partiler arasındaki kavganın haklı ya da haksız tarafları üzerinde durmamış; bunun yerine söz konusu hadiseden ötürü DP'li milletvekillerinin müteessir olmalarından duyduğu üzüntüsünü dile getirmişti. Taraflar arasında karşılıklı saygı ve iyi niyet çerçevesinde bir ilişki kurulacağına emin olduğunu ifade eden İnönü; DP idarecilerine, Meclis çalışmalarının normale dönmesi konusunda ricada bulunmuştu. Çankaya Köşkü'nde gerçekleştirilen görüşme Celal Bayar ve diğer parti yöneticilerini memnun etmiş, Meclis Grubu'nda oy birliği ile alınan kararın ardından TBMM faaliyetlerine dönmüştü. Böylece yaşanan kriz sekiz günün sonunda tatlıya bağlanmış ve DP'li milletvekilleri, 27 Aralık 1946 tarihinde TBMM oturumuna katılmışlardı.¹⁶⁸⁶

İsmet İnönü'nün bu konuda partiler üstü bir tutum sergilemesi ve DP'li milletvekilleri ile gerçekleştirmiş olduğu temaslar, Recep Peker ve taraftarları açısından bir mağlubiyet, DP için de siyasi bir zafer olarak kabul edilmişti.¹⁶⁸⁷

3.8. HÜRRİYET MİSAKİ (7-11 OCAK 1947) ve DP-CHP ARASINDA GERGİNLİK

1946 yılının sonlarında Meclis'te bütçe tartışmaları sırasında ortaya çıkan kriz, Cumhurbaşkanı'nın partiler üstü bir tutum sergilemesi sayesinde sona ermiş, CHP ve DP arasında ilişkilerin yumuşaması sağlanmıştı. Ancak bu yumuşama çok uzun ömürlü olmamış, DP'nin etkisi her geçen gün artan muhalefeti, yeni gerginliklerin ortaya çıkmasına

¹⁶⁸⁵ *Akşam Gazetesi*.(1946). 24 Aralık.;*Cumhuriyet Gazetesi*.(1946). 24 Aralık.

¹⁶⁸⁶ *Akşam Gazetesi*.(1946). 27 Aralık.;*VakitGazetesi*.(1946). 27 Aralık.;*Cumhuriyet Gazetesi*.(1946). 27 Aralık.

¹⁶⁸⁷ Berber, Şarika Gedikli.(2012). "Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Sivil Hükümet Darbesi: CHP'de 35'ler Vakası". *Gazi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Akademik Bakış Dergisi*. Cilt: 6. Sayı: 11.(Kış).ss. 131-150, 142.

neden olmuştu. 7 Ocak 1946 tarihinde başlayan DP Birinci Büyük Kongresi, CHP ile DP arasındaki tartışmaları yeniden başlatmıştı.

DP, ilk büyük kongresini, partinin birinci kuruluş yıldönümü olan 7 Ocak 1947 tarihinde başlatmış ve 11 Ocak tarihine kadar devam etmişti. Kongreye damgasını vuran gelişme ise Hürriyet Misakı'nın kabul edilmesi idi. Hürriyet Misakı, çok partili hayata ve demokrasiye geçiş sürecinin başında muhalefet partisi olarak DP'nin, iktidarı elinde tutan CHP'ye karşı gündeme getirdiği manifesto niteliğinde bir belge idi. Belgenin hazırlanışı ve kamuoyuna duyurulması ise 7 Ocak 1947'de başlayarak beş gün süren DP Birinci Büyük Kongresi'nde mümkün olmuştu. Dolayısıyla DP Birinci Büyük Kongresi'nin hem DP hem de Türk demokrasi tarihinde önemli bir yeri vardır.

Kongreye ülke genelinde teşkilatlarından 906 delege katılmış¹⁶⁸⁸ ve Celal Bayar'ın açış konuşmasıyla başlamıştı. Bayar, Partinin kuruluşundan itibaren gelişmelere yer verdiği konuşmasında; karşılaşılan güçlükleri sıralamış ve Türk demokrasisinin gelişmesi için aşılması gereken hususları sıralamıştı.

Bayar'ın üç başlıkta topladığı bu tedbirler;

1. Anayasaya aykırı kanunların tasfiyesi,
2. Seçim Kanunu'nun güvenceli hale getirilmesi,
3. CHP'yi işaret ederek Cumhurbaşkanlığı ile Parti başkanlığının ayrılması şeklinde belirginleşmişti.¹⁶⁸⁹ Söz konusu hususlar "Hürriyet Misakı" adını almıştı.¹⁶⁹⁰

Hürriyet Misakı, I. Büyük Kongre öncesinde DP'nin iktidardan istediklerini kapsayan siyasi bir "ültimat" niteliği taşımakta idi. DP kurulduktan sonraki günlerde bu misakta

¹⁶⁸⁸Çufalı, *age.*, 94.; *Cumhuriyet Gazetesi*. (1947). 6-13 Ocak.

¹⁶⁸⁹DP iktidara gelince sözünü tutmuş ve Celal Bayar, Cumhurbaşkanı seçildikten sonra DP Genel Başkanlığından istifa etmişti. Bu da demokrasi tarihimizde yeni bir başlangıç teşkil etmişti. Bkz. Göktepe, *agm.*, 901.

¹⁶⁹⁰Ana Davalar Komisyonu, gece yarısı saat 03.10'da Bayar'ın açış konuşmasında sözünü ettiği üç maddelik önerisini ayakta ve alkışlarla kabul etmiş, bu isteklerin bir bildiri haline getirilerek adına "Hürriyet Misakı" denilmesi benimsenmişti. Bkz. *Ulus Gazetesi*.(1947). 11 Ocak, 1.

sözü edilen konular sürekli olarak dile getirilmişti. Hürriyet Misakı (Özgürlük Andı) şu maddelerden oluşturulmuştu:

1. Vatandaş hak ve hürriyetlerini haleldar eder mahiyette olan ve Anayasamızın ruhuna ve metnine uymayan kanun hükümlerinin kaldırılması,

2. Vatandaş reyinin (oyunun) emniyet ve masuniyetini sağlamak ve milli hakimiyet prensiplerini teminat altına almak maksadıyla seçim kanununda değişiklikler yapılması,

3. Devlet Reisliği ile fiili parti reisliğinin bir zat uhdesinde birleşmemesi esasının kabulü,

4. İdarenin tarafsızlığının sağlanması,

Misakın getirdiği en büyük yenilik, bu talepler kabul edilmediği takdirde DP'nin, Meclisi terk edip mücadeleyi milletin içine götüreceği tehdidiydi. Raporda; “Tek Parti zihniyetinin milli vicdana mal olan meseleler karşısında gidiş istikametinde memleketin demokratik inkişafını sağlayacak mahiyette küçük belirtiler göstermemekte devam etmesi karşısında Grubumuzun Meclis’ten çekilmesi, Partimiz için içtinabı mümkün olmayan tabii bir karar olacaktır” denilmişti.¹⁶⁹¹

Kongrede açılış konuşmasını yapan Celal Bayar, memleket meselelerini değerlendirdikten sonra, Hükûmetin muhalefete karşı tarafsız hareket etmediğini belirtmiş ve daha sonra Hürriyet Misakı olarak anılacak bildirinin temel taleplerini ifade etmiştir. Bunlar, demokrasiye ve anayasaya aykırı olan kanunların kaldırılması, seçimlerin hukuki makamların kontrolüne tabi tutulması ve cumhurbaşkanlığı makamının parti liderliğinden ayrılması şeklindeki taleplerdir.¹⁶⁹²

DP'nin I. Kongresi, sadece muhalefet partisi ile iktidar arasındaki rekabetin sertleşmesine zemin hazırlamamış ayrıca parti içinde de bir ikiliğin ortaya çıkması noktasında başlangıç olarak sayılmıştır. Özellikle, Kenan Öner, Samet Ağaoğlu, Osman

¹⁶⁹¹Demokrat Parti'nin I. Büyük Kongresinde kabul edilen Ana Davalar Komisyonu Raporu.(1947).; Burçak, Demokrasiye Geçiş, 105 vd.; Kabasakal, age., 174 vd.

¹⁶⁹²Cumhuriyet Gazetesi.(1947). 8 Ocak, 1.

Bölükbaşı, Mükerrerem Sarol ve Osman Sarol'un başı çektiği bir grup muhalefet hareketinin sert politikalarla icra edilmesini istiyorlardı. Bunun en önemli, göstergesi, DP mensubu olan milletvekillerinin meclisten çekilmeleri yönündeki talepleri idi.

DP içindeki muhalifler olarak görülen bu grup, DP'nin Meclis'ten çekilmesi durumunda Hükûmetin millet ile karşı karşıya kalacağını düşünüyordu. Buna karşılık, Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Şevket İnce, Ekrem Hayri Üstündağ, Hulusi Köymen gibi isimlerin içinde bulunduğu grup ise partinin Meclis'ten çekilmesi fikrine karşı çıkmışlardı.

Taraflar arasında, anlaşmazlığa sebep olan diğer konular ise parti genel idare kurulunun kaç kişiden oluşması gerektiği ve kongre başkanının kim olacağı yönünde idi. Fuat Köprülü ve Adnan Menderes gibi isimler genel idare kurulu üye sayısının dokuz kişiden oluşmasını böylece otoritelerini sarsacak kimselerin parti yönetiminde söz sahibi olmamalarını isterlerken; Kenan Öner, Osman Bölükbaşı, Emin Sazak ve Samet Ağaoğlu gibi isimler daha demokratik bir yönetim biçimini oluşturacağı gerekçesi ile bu sayının on beş olmasını talep etmişlerdi.

Kongre başkanlığı konusunda da DP'nin yönetici kadrosu Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu'nun kongre başkanı olmasını isterken buna karşılık muhalifler Kenan Öner'i aday göstermişlerdi. Neticede Kongre Başkanlığını kazanan isim Kenan Öner olmuştu.¹⁶⁹³

7 Ocak 1946 tarihinde başlayan ve beş gün süren kongrenin en dikkat çekici özelliği, partini kurucu kadrolarının parti içi muhalefeti hoş karşılamadıklarının görülmüş olmasıydı. Delegelerden söz alan ve genel görüşe aykırı konuşan kimselerin susturuldukları görülmektedir. Neticede, parti kurucularının hazırladığı program yeteri kadar görüşülmeden kabul edilmişti.¹⁶⁹⁴

¹⁶⁹³Çaylak, agm., 23 vd.

¹⁶⁹⁴Karpat, *age.*, 269.

DP'nin I. Büyük Kongresi'nde ortaya çıkan bu tablo parti içi kavgaların başlangıcı olarak kabul edilmekteydi. Kongrede varlığını ortaya koyan bu muhalif grup bir süre sonra DP'den ayrılarak kendi yolunu çizecekti.

DP'nin I. Büyük Kongresi'nde parti içi muhalefet kendisini göstermiş olmakla birlikte tüm partililerin üzerinde ortak tavır sergiledikleri konu, CHP iktidarının eleştirisiydi. Beş gün süren toplantılar sonunda, Celal Bayar'ın açılış konuşması sırasında belirttiği üç temel ilkeye dayanan Hürriyet Misakı, partililer tarafından oy birliği ile kabul edilmişti.

Hürriyet Misakı, Anayasaya aykırı olan kanun maddelerinin vatandaşların temel hak ve hürriyetlerini baskı altında bulundurduğu, bu durumun DP'nin kuruluşu ve gelişmesi yönünde de bir engel teşkil ettiği ifade edilmiş ve bu hüviyetteki kanunların yürürlükten kaldırılması istenmişti. Mevcut Seçim Kanunu ise ayrı bir sıkıntı idi. Vatandaşların seçme hürriyeti, emniyet ve dokunulmazlığının sağlanması ve milli hakimiyet prensiplerinin teminat altına alınması için Seçim Kanunu'nda önemli değişiklikler yapılması gerekmektedir. Ayrıca Cumhurbaşkanı ile parti başkanlığının aynı kişinin elinde toplanmasının idarede tarafsızlığı engellediği gerekçesi ile bu iki makamın birbirinden ayrılması istenmişti.

Hürriyet Misakı'nda dile getirilen bu taleplerin Hükûmet tarafından kabul görmemesi durumunda ise DP'nin Meclisten çekilebileceği ve bu konudaki kararı da Parti Meclis Grubu'nun vereceği bildirilmişti.¹⁶⁹⁵

DP Kongresi, basın tarafından da ilgi ile izlenmişti. CHP'nin yayın organı olan Ulus Gazetesi'nde Nihat Erim, DP'nin gelişmesinin bir tezahürü olarak değerlendirdiği bu kongrenin, herkes için bir iftihar kaynağı olduğunu söyleyerek DP'nin varlığının modern demokrasi, temsili sistem, parlamento usûlü ve hürriyet rejiminin varlığına işaret ettiğini izah etmişti. Erim, DP Kongresiyle ilgili olarak; “Sevinçle karşılanmalıdır. Çünkü sağlam bir idare, bir siyasi düzen, ancak ve ancak milleti teşkil eden fertlerin ve türlü grupların birbirine

¹⁶⁹⁵Cumhuriyet Gazetesi.(1947). 13 Ocak.

bazan zıt, bazan uygun menfaat ve isteklerinin ahenkli bir sistem içinde uzlaştırılmasıyla kurulabilir.” diyerek memnuniyetini belirtmişti.¹⁶⁹⁶

Nihat Erim, DP kongresinde Hükûmete yönelik ortaya çıkan olumsuz hava üzerine yazdığı bir başka yazısında ise DP Kongresi'nin önemine dair aynı görüşleri muhafaza ettiğini fakat kongrede ortaya çıkan tablodan elem duyduğunu belirtmiş ve “...Demokrat Partinin bu ilk kurultayında yukarıda sözünü ettiğimiz tutum bakımından, yüreğimizi burkan bir hava estiğini elemle söylemekten kendimizi alamıyacağız. Merkez idare heyeti adına partinin sayın başkanı tarafından okunan nutukta, başta Cumhurbaşkanımız olmak üzere Cumhuriyet Halk Partisi saflarında yer almış olanlara ve memleketin idare cihazına karşı dost sayılması imkansız bir dil kullanılmıştır. Kanaatimizce böyle bir metoda başvurmak bugün için artık lüzumsuz ve hatta pek zararlıdır” diyerek DP kongresinde beliren görüşler dolayısıyla yaşadığı hayal kırıklığını ifade etmişti.¹⁶⁹⁷

Necmeddin Sadak, DP Kongresi ile ilgili yazdığı baş yazısında, Kongrenin Türk iç politika tarihinde başlı başına yer tutan bir hadise olduğunu belirtmiş ve demokrasinin gelişmesi açısından önemine değinmişti. Sadak, iyi niyetlerini sıraladıktan sonra DP'nin bir an önce iktidara gelme konusundaki hevesini eleştirmişti. Muhalefet partisinin bu hedefinin basında, CHP ve DP'nin katılımları ile bir birlik Hükûmeti kurulacağı yönündeki haberlere konu olduğunu belirten Sadak; Ahmet Emin Yalman'ın Tek Parti zihniyetinin zedelediği ruhu tamir etmek için en iyilerimizden bir milli hükmet kurulmalı şeklindeki sözlerine tepki göstermişti. Sadak'a göre böyle bir Hükûmetin kurulması, ülkeyi ancak şiddetle eleştirilen tek parti rejimine götürebilirdi.¹⁶⁹⁸ Sadak, bu konu hakkında yazdığı bir başka yazısında ise Kongre konuşmalarında iki özelliğin göze çarptığını ve bunlardan birinin “düşüncede ve sözde hudutsuz hürriyet”, diğerinin ise “sonsuz ve ateşli heyecan” olduğunu belirtmiş ve bu durumun memleket hayatındaki hürriyet ve halk hakimiyetinin ifadesi olduğunu söyleyerek örtülü bir şekilde DP'lilerin tutum ve davranışlarını eleştirmişti.

¹⁶⁹⁶Erim, Nihat. (1947). “Demokrat Parti Kurultayı”. *Ulus Gazetesi*. 7 Ocak.

¹⁶⁹⁷Erim, Nihat. (1947). “Demokrat Parti Kurultayı Dağıldıktan Sonra”. *Ulus Gazetesi*. 12 Ocak.

¹⁶⁹⁸Sadak, Necmeddin. (1947). “İki Partili Hayatın İlk Adımında Geriye mi Döneceğiz?”. *Akşam Gazetesi*. 7 Ocak.

Hürriyet Misakı'nda yer alan ve Cumhurbaşkanlığı ile parti başkanlığı görevlerinin birbirlerinden ayrılması hususundaki taleplere cevap veren Erim, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün 1946 yılının Ağustos ayından itibaren fiili olarak CHP'nin genel başkanlığını yapmadığı ve bu görevi genel başkan vekili olarak Şükrü Saraçoğlu'nun yürüttüğünü söylemişti. Ayrıca yazıda, çok partili Meclis yapısının ortaya çıkması ile birlikte CHP genel başkanlığı ile Hükûmet başkanlığının da birbirinden ayrıldığı hatırlatılmıştı. Nihat Erim'in bu yazısından CHP'nin ancak uygun şartlar oluştuktan sonra DP'nin söz konusu teklifini değerlendirebileceği anlaşılmaktaydı. Bu konuda, Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin dört yılda bir yenilenen Meclis seçimlerinden sonra yapıldığı ve Cumhurbaşkanı seçilmek için milletvekili olma şartı bulunduğu ifade edilmişti. Bu şartlar altında gerekli düzenlemeler yapılmadan da Cumhurbaşkanlığı makamı ile parti genel başkanlığı makamlarının birbirlerinden ayrılmasının bir takım sıkıntılara yol açacağı iddia edilmişti.¹⁶⁹⁹

Cumhuriyet Gazetesi'nden Nadir Nadi, DP'lilerin kongrede dile getirdikleri taleplerinin yersiz olduğu düşüncesindeydi. Nadi bu konuda; “Anayasaya aykırı kanunların derhal kaldırıldığını, Seçim Kanununun değiştirildiğini, Cumhurbaşkanlığı ile parti başkanlığı vazifelerinin de birbirinden ayrıldığını farzedelim. Milli saadetin tılsımı acaba böylelikle elimize geçecek midir? Ne münasebet!” demişti. Nadi'ye göre, kanunları daha mükemmel bir hale getirmek o günün davası değildi. Ancak Nadi “millet sevgisi ile çarpan yüreklerimizi yalnız, ama yalnız millet uğruna yoralım! İşte dava budur.” derken bunu gerçekleştirmek için DP'lilerin ne yapması gerektiğine değinmemiştir.¹⁷⁰⁰

Kuvvet Gazetesi'nden Yusuf Hikmet Bayur, Hürriyet Misakı'nı savunan bir yazı kaleme almış ve Hürriyet Misakı'nın memleketin tam bir demokrasi ve hürriyet içinde yaşaması için alınması gereken kanuni tedbirler olduğunu ifade etmişti. Bayur, “Hürriyet Misakı, tam demokrasi ve hürriyete erişmek için var güçle ve durup dinlenmeden uğraşmak için bir and içiş sayılmalıdır” demiştir.¹⁷⁰¹

¹⁶⁹⁹Sadak, Necmeddin.(1947).“Demokrat Partisinin Kongresi Dalayısıle Bazı Samimi Düşünceler”. *Akşam Gazetesi*. 11 Ocak.

¹⁷⁰⁰Nadir Nadi.(1947).“Anahtar!”. *Cumhuriyet Gazetesi*.12 Ocak.

¹⁷⁰¹Bayur, Yusuf Hikmet.(1947).“Hürriyet Misakı”. *Kuvvet Gazetesi*. 12 Ocak.

Basında yer alan haber ve yazılar dikkate alındığında, CHP'ye yakın yayın organlarının DP Kongresi'nin toplanmasından hemen önce, bu konuda destekleyici ve olumlu bir dil kullandığı; ancak DP'li isimlerin CHP'yi ve Hükûmeti eleştiren söylemlerinin ve Hürriyet Misakı'nda ifade edilen taleplerin ortaya çıkması ile birlikte söz konusu yayın organlarının üslubunun da sertleştiği görülmüştü.

Bu siyasi tablo, ilerleyen zamanda iktidar ve muhalefet arasındaki tartışmaların daha çok derinleşmesine yol açmıştı.

3.9. 1947 SEÇİMLERİ

Çok partili hayata geçilmesinden sonra 1947 yılında köy ve kentlerde olmak üzere, ayrı ayrı iki muhtarlık ve ihtiyar heyeti seçimleri yapılmıştı. Köylerde yapılan muhtarlık ve ihtiyar heyeti seçimleri 16 Şubat 1947'de; şehirlerde yapılan muhtarlık ve ihtiyar heyeti seçimleri ise 30 Mayıs 1947'de gerçekleştirilmişti. Köylerde yapılan seçime, kuruluşunu tamamlamış bütün partiler katılmış; 1947 yılı köy muhtar ve ihtiyar heyeti seçimi çok partili dönemde birden fazla partinin katıldığı, DP'nin parti içi muhalefet çalkantılarına rağmen çekilmeyip seçimlere iştirak ettiği ilk mahalli seçimler olmuştu.¹⁷⁰² MKP de parti içi muhalefet ve yaşanan olaylar nedeniyle bu seçimlerde sesini çıkartamamıştı.

1946 Belediye Seçimlerindeki tartışmalar ve milletvekili seçiminde usulsüzlük yapıldığı gerekçesiyle yapılan eleştiriler nedeniyle CHP, 1947 yılında yapılacak köy muhtarlığı seçimlerine özel bir önem vermişti. Zira CHP Genel Sekreterliğinden Trabzon Milletvekili Faik Ahmet Barutçu imzasıyla CHP İl İdare Kurullarına gönderilen 16 Ocak 1947 tarihli genelgede; Şubat ayı içerisinde yapılacak seçimlerde kazanacak kimselerin, dört yıl içinde yapılacak belediye, il genel meclisleri ile milletvekili seçimleri sırasında önemli rolleri olacağı için bu seçimlerde CHP'nin adaylarının kazanması konusunda azami gayretin gösterilmesi istenmişti.¹⁷⁰³

¹⁷⁰²Koçak, Cemil.(2013). *Rejim Krizi Türkiye’de İki Partili SiyAsi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)*. Cilt: 3. İstanbul: İletişim Yayınları, 513 vd.; Güneş, Gönül.(2013).“Çanakkale’de Demokrat Parti Döneminde Seçimler”. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*. Cilt: 1. Sayı: 1. ss. 67-85, 76 vd.

¹⁷⁰³Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA). Fon Kodu: 490.01. Yer No: 7.35.6-1.; Özkan, Asaf.(2013).“1947 Muhtarlık Seçimleri Bağlamında Urfa’da Parti Mücadeleleri (Vali ve Umumi Müfettişin Raporlarına Göre)”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. Sayı: 50. ss. 254-270, 256 vd.

Faik Ahmet Barutçu imzasıyla gönderilen 5 Şubat 1947 tarihli ikinci genelgede de yine CHP'nin seçimi kazanması gerektiği vurgulanmış ve DP'nin de bu seçimlere büyük önem verdiği belirtilerek DP'nin propaganda faaliyetleri konusunda CHP il teşkilatları uyarılmıştı. Barutçu imzasıyla gönderilen genelgede DP'liler; muhtarlık seçimini kesinlikle kendilerinin kazanacaklarını, ardından da milletvekili seçimlerini yenileyeceklerini iddia ettikleri ve köylerde DP Ocakları açtıkları belirtilmişti. DP'lilerin halkı kendi adaylarına oy vermeleri konusunda tehdit ettikleri vurgulanan genelgede; köylerde muhtar ve ihtiyar heyeti seçimini kazandıracak köy ocak reisi ve üyelerine, köy bütçesinden maaş bağlanacağına dair söz verdikleri iddiasına da yer verilmişti. Ayrıca Demokrat Parti kazanırsa köylerde ocak kurucu üyelerinden ve DP'ye oy verenlerden köy salması, köy bütçesi parası, köy okulu inşaatı parası almayacakları taahhüt edilmişti.¹⁷⁰⁴

DP'nin yöntemlerini ve propaganda faaliyetlerinden sonra CHP teşkilatlarından beklentilerini sıralayan Barutçu; "... bu gibi bulandırıcı ve şaşırtıcı propagandalar karşısında, bizim de tetik, uyanık ve daima faal olmamız lazımdır. Kendisine, suret-i haktan görünerek söylenecek propagandalara enini boyunu düşünmeden kapılabilecek, saf ve temiz yürekli köylülerimiz bulunabilir. Onları her vesile ve fırsattan faydalanarak seçimler başlayıp bitinceye kadar geçecek önümüzdeki zaman zarfında arasız faaliyet göstermek suretiyle aydınlatmak ve seçimi behemehal kazanmak uğrunda hiçbir gayreti, fedakarlığı esirgememek ödevi karşısındayız. Bu önemli ödevi imanlı ve idealist arkadaşlarıma bir kere daha hatırlatmayı lüzumlu ve faideli buldum" diyerek seçim çalışmalarını sıkı tutmalarını ihtar etmişti.¹⁷⁰⁵

Köylerde yapılan muhtarlık seçimlerinde muhalefet, iktidar partisi tarafından yoğun bir baskı altında bırakıldığı iddiası gündeme gelmişti. İddialarda CHP'nin Parti mensuplarını köylerde gezdirerek, yapılacak olan seçimlerde CHP adaylarını seçmelerini; aksi takdirde diğer adayların Hükûmetçe kabul edilmeyeceği propagandası yaptığı yönünde idi.¹⁷⁰⁶

Böyle bir durumun ortaya çıkması ve vatandaşların temel hak ve hürriyetlerinin masûniyetinin korunmaması yönünde yaşanan olayların sorumluları ise Jandarma, Bucak

¹⁷⁰⁴BCA. Fon Kodu: 490.01. Yer No: 7.35.16-1,2.

¹⁷⁰⁵BCA. Fon Kodu: 490.01. Yer No: 7.35.16-3.

¹⁷⁰⁶Çakmak, Fevzi.(2013).“Çok Partili Hayata Geçiş Süreci ve İzmir (1946-1950)”.*İzmir Kent Ansiklopedisi-Tarih*. Cilt: 2. İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları. ss. 319-341, 331.

Müdürleri ve Kaymakamlardı. Köylüleri uyaran DP, onlarla birlikte hareket etmelerini, birliğin kuvvet yaratacağını, kendi adaylarına oy vermeleri konusunda baskı yapanları, tutacakları bir zabıta DP'nin o beldedeki merkezine ve idari makamlara bildirmelerini istemişlerdi. Ayrıca seçimler sırasında seçim sandıklarına ve oy tasnifine dikkat etmelerini de hatırlatmışlardı.

Köylerde yapılan muhtarlık seçimlerinin kesin sonuçlarına göre 31.000 köyde CHP, 1.328 köyde DP, 1 köyde İşçi ve Çiftçi Partisi, 1.869 köyde de bağımsızlar kazanmıştı. Ülke genelinde 40 binin üzerinde köy olmasına karşın, çok küçük ve yakın köyler birleşerek bir tek muhtar seçmişlerdi. Bu sonuçlara göre köy muhtarlıklarının toplamı 34. 198'i bulmakta idi.¹⁷⁰⁷ Köylerin % 95'inde CHP; % 4'ünde ise DP kazanmıştı. Bağımsızlar da % 1 oranında muhtarlık kazanmıştı. İşçi ve Çiftçi Partisi bir yerde muhtarlık seçimini kazanmıştı.

DP en fazla muhtarlığı % 24 ile İçel'de kazanmıştı. Samsun ve Bilecik'te ise muhtarlıkların % 15'ini almıştı. DP, diğer vilayetlerdeki köy muhtarlıklarının da bir bölümünü kazanmıştı. Örneğin; Isparta'da % 14'ünü, İzmir'de % 12'sini Kayseri, Manisa, Muğla, Aydın ve Tekirdağ'da ise % 10'unu kazanmıştı. CHP ise Ağrı, Bingöl, Bitlis, Elazığ, Hakkari, Mardin, Muş, Siirt ve Tunceli'de muhtarlıkların tümünü kazanmıştı.

Amasya'da bir muhtarlığı İÇP kazanmıştı. 27 vilayette de bağımsız adaylar muhtarlık seçimini kazanmıştı. Örneğin Van'daki köy muhtarlıklarının % 49'unu Seyhan (Adana Vilayeti'nin o dönemdeki ismi) % 6'sını ve İçel'de % 5'ini kazanmışlardı.¹⁷⁰⁸

Seçimin kesin sonuçları açıklandıktan sonra ülkenin çoğu yerinden seçimlerde baskı, başta valiler olmak üzere İktidar Partisinin gücünü seçimlere yansıtan idari ve mülki makamların vatandaşlara yönelik kanunsuz davranışları, seçim sonuçlarına hile ve fesat karıştırılması gibi iddia ve şikayetler su yüzüne çıkmaya başlamıştı. Muhtar seçimlerinde yapılan usulsüzlükler, halkın ve DP'nin çok büyük tepkisiyle karşılanmıştı. Bu durumun ortaya çıkmasında Başbakan Recep Peker'in, tek parti geleneğine bağlı otoriter bir kişiliğe

¹⁷⁰⁷ *Ulus Gazetesi*.(1947). 25 Nisan.

¹⁷⁰⁸ Turan, Ali Eşref.(2008).*Türkiye'de Yerel Seçimler*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 80.; Özkan, agm., 257.; Güneş, agm., 77.

sahip olmasının ve çok partili demokratik hayata geçişi ağır adımlarla gerçekleştirmek düşüncesinden yana bir tavır sergilemesinden kaynaklanmakta idi.

16 Şubat 1947’de yapılan muhtarlık seçimlerinde muhalefeti susturmak ve sindirmek amacıyla birçok olay yaşanmıştı. Bunların en ilginç olanı İçel Vilayeti’ne bağlı Aslanköy’de yaşananlardı.¹⁷⁰⁹ Köyde seçimi kaybeden CHP’li eski muhtar Tahir Şahin, sonuçlara göre seçimi kaybettiğini İçel Valisi Tevfik Gür’e bildirmiş ve bunun üzerine Vali; seçimleri yenileme kararı almıştı. Seçim sonucunda CHP 216, DP 566 oy almıştı. Yeni Muhtar Harun Yedigöz ve arkadaşları; vilayete götürmek üzere oldukları seçim sonuçlarına ait mazbatayı göstermelerine rağmen 25 Şubat 1947’de yeni seçim komisyonu Aslanköy’e gelerek eski seçim sandığını istemiş, gerçekleri ört-bas etmek istemişti. Seçimlerde sandık başkanı olan Başöğretmen Mustafa Kubilay da seçim sandığını halktan aldığını; ancak halkın mümessillerine imza karşılığında verebileceğini söyleyerek bu talebi reddetmişti. Halk da seçim sandığını vermemek üzere direnmiş, kendilerine zor kullanan jandarma ve görevlilere karşı taş ve sopalarla direnmişlerdi. Hatta Köylü kadınlar, eski CHP’li muhtarın “kendilerinin ırzına tasallut ettiğini” iddia etmişler ve seçimlerin yenilenmesine karşı çıkmışlardı.¹⁷¹⁰ Olayların büyümesi üzerine Silifke Jandarma Okulu’ndan 145 er ve dört subay ile olay mahalline gelen jandarma; asayiş sağlamıştı.¹⁷¹¹

Olaylar nedeniyle oylarına sahip çıkmaya çalışan toplam 47 Aslanköylü vatandaş, sanık durumuna düşmüş ve Türk Ceza Kanunun 190, 149 ve 172. Maddelerine istinaden “bi’l-fiil isyan ve buna iştirak” iddiasıyla yargılanmaya başlamışlardı. Aslanköy Davası kamuoyuna intikal edince ülkenin her tarafından ücret almaksızın katılmak isteyen avukatlar davaya müdahil olmak istemişlerdi.

Kamuoyunun yoğun ilgiyle takip ettiği ve içinde kadınlarla çocukların da bulunduğu Aslanköy davası; 28 Şubat 1947’de başlamış, 11 duruşma yapılarak 23 Haziran 1948’de karara bağlanmıştı. Yargılama, “Devlete isyan” iddiasıyla başlamış; fakat mahkemenin ilerleyen aşamalarında isnat edilen suç “Kamu görevlisine mukavemet” şekline

¹⁷⁰⁹Koçak, Cemil.(2013).*Rejim Krizi, Türkiye’de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)*. Cilt: 3. İstanbul: İletişim Yayınları, 515 vd.

¹⁷¹⁰Albayrak, age.,113.

¹⁷¹¹*Babalık Gazetesi*.(1947). 11 Aralık.

dönüştürülmüş, sanıkların 19’una altı ay 11’er gün ve 11’ine altı ay ceza verilmişti. Geri kalanlar da beraat etmişlerdi.¹⁷¹²

Söz konusu seçimler dolayısıyla Başbakan Recep Peker’in seçimlerde “Seçimlerde zor kullanma olmamıştır” resmi söylemine karşı; DP ve diğer muhalefet partilerinin vaki iddiaları ile Aslanköy olayı ve diğer örnekler, resmi söylemi tekzip eder mahiyette idi.¹⁷¹³

DP, bu ve benzeri yolsuzluklar karşısında büyük tepki göstermiş, Menderes ve Bayar, meydanlarda yaptıkları konuşmalarla muhtarlık seçimlerindeki yolsuzluk iddialarını kamuoyunun gündemine taşımışlardı. Menderes 26 Mart 1947’de Kütahya’da yaptığı konuşmasında “Kütahya ili dahilinde muhtar seçimleri, köylerin % 70’inde tamamen kanunsuz yapılmıştır. Hatta bu köylerin hemen hepsinde seçime benzer bir muamele dahi cereyan etmemiştir” demişti.¹⁷¹⁴

Bayar da konuyla ilgili olarak Vatan Gazetesine verdiği mülakatta; birçok köyde oyların % 95’inin Demokratlar tarafından alınmasına rağmen CHP’nin kazanmış gözükmesinin, seçimlerin niteliğini ortaya koyduğunu belirtmişti. Bayar’a göre seçimler bütünüyle kanunlara uygun bir biçimde yapılmamıştı. Seçimlere kanuni olmayan müdahaleler ve baskılar yapılmıştı. Bunlar olmasaydı DP’nin büyük çoğunlukla seçimleri kazanacağını iddia etmişti.¹⁷¹⁵

Köy Muhtarlığı ve İhtiyar Heyetleri seçimlerinden sonra Türkiye yeni bir seçim sath-ı mahalline girmişti. Bu kez de bazı vilayetlerde boşalan milletvekillikleri için milletvekilliği

¹⁷¹²Akdağ, Ömer. (2009).“Torosların Tepesinde Bir Demokrasi Destanı: Aslanköy Olayı”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. Cilt: XXV. Sayı: 74. (Temmuz), 309-343, 325 vd.

¹⁷¹³Dönemin basın-yayın organlarında, 1947 yılı Şubat’ında ülke genelinde gerçekleşen muhtarlık seçimlerinde birçok yerde seçimlere müdahale edildiği ve fesat karıştığı iddialarına dair birçok haber yayınlanmıştı. Tartışmalı geçen bu seçimlerde DP’nin birçok yerde seçimlere itirazları olmuştu. Türkiye genelinde CHP, 40 seçim sonucuna itiraz ederken DP, 112 seçim bölgesi için şikâyet dilekçesi vermişti. İçişleri Bakanlığı’na 59 vilayetten 184 sandık için hile ve fesat ihbarı yapılmıştı. Seçimler sırasında 79 köyde olaylar çıkmış, bu olaylarda 7 kişi ölmüş ve 167 kişi de yaralanmıştı. Gümüşhane, Konya, İzmir, Afyon, Çorum ve Amasya gibi yerlerde de seçimlerde jandarmanın köylülere baskı yaptığı iddiaları söz konusu olmuştu.[Bkz. Sakal, Fahri.(2009).“Tek Parti’nin Vatandaşları ve Ötekileştirdikleri”. *History Studies*. Volume: 1/1. p. 134-160, 137.] Çoğu yerde de köylüler ihbar etmeye korktukları ve ilgili makamlara ulaştırmaktan çekindikleri için şikâyetlerini yapamamışlardı. [Bkz. Cumhuriyet Gazetesi.(1947). 11 Mart.]

¹⁷¹⁴Esirci, age., 70.

¹⁷¹⁵Vatan Gazetesi.(1947). 5 Mart.

ara seçimleri ve şehir merkezlerindeki muhtar ve ihtiyar heyetlerinin seçileceği muhtarlık seçimleri yapılacaktı. Her iki seçim arefesinde de iktidar-muhalefet arasındaki ilişkilerde tansiyon yükselmeye devam etmişti.

İstanbul, Tekirdağ, Balıkesir ve Kastamonu'da boş olan milletvekillikleri için milletvekilliği ara seçimleri, 6 Nisan 1947'de yapılacaktı. Bütün ısrarlarına ve TBMM'ye getirdikleri değişiklik tekliflerine rağmen seçim kanununun günün şartlarına göre düzenlenmemesi ve özellikle son muhtarlık seçimlerinde yaşanan usulsüzlüklere tepki gösteren DP; milletvekilliği ara seçimlerine girip girmeme konusunda karar verememişti. Bu konuda Parti yetkililerinin kesin bir cevap vermeleri kolay olmamıştı. DP'li yöneticiler, bir taraftan iddia ettikleri gibi CHP'nin anti-demokratik yönetimini protesto ederek halk nezdinde itibarlarını artırma düşüncesi taşıırken, diğer taraftan da partilerinin milleti temsil görevinden kaçtığı yönünde karşılaşılabilecek tepkilerden çekinmişlerdi. Ayrıca, Parti yöneticileri sık sık CHP'nin politikalarına güvenmediklerine dair açıklamalar yapmışlardı. Bunun bir örneği olarak Adnan Menderes, Kütahya'da yaptığı konuşmasında, Başbakan Recep Peker'in muhalefet kadrolarına karşı bir takım gizli niyetler beslediğini iddia etmişti. Celal Bayar, partisinin ara seçimlere katılması konusunda bir karar alınması için istişare usûlüne başvurmayı uygun görmüş ve bu maksatla Parti yöneticileriyle 2 Nisan 1947'de İzmir'de bir toplantı yapmaya karar vermişti.

DP'nin İzmir'de toplanma kararı alması üzerine, Başbakan Recep Peker bir karşı hareketle DP'li isimlerden önce, 31 Mart 1947'de İzmir'e gitmişti.¹⁷¹⁶ Peker'i karşılamak üzere kalabalık bir CHP kitlesi oluşturulmaya çalışıldı. Bu amaçla öğrenciler okullarından toplandığı, fabrika işçileri bir günlük fazladan ücret verilerek tören için getirildiği iddiaları söz konusu olmuştu.¹⁷¹⁷ Her ne surette olursa olsun Recep Peker'in İzmir'de karşılanması sırasında muazzam bir kalabalık toplanmıştı.

Aynı tarihte Celal Bayar'ın İzmir'e gelişi de ses getirmiş ve benzer bir kalabalık Bayar'ı karşılamıştı. Her iki ismin de aynı günlerde İzmir'e gelmesi, DP'nin yürüttüğü muhalefet

¹⁷¹⁶*Vatan Gazetesi*.(1947). 31 Mart.; *Ulus Gazetesi*.(1947). 31 Mart.; *Vatan Gazetesi*.(1947). 1 Nisan.; *Cumhuriyet Gazetesi*.(1947). 1 Nisan.; *Vatan Gazetesi*.(1947). 1 Nisan.; *Ulus Gazetesi*.(1947). 3 Nisan.; *Cumhuriyet Gazetesi*.(1947). 1 Nisan.

¹⁷¹⁷Karpat, *age.*, 272.

hareketine karşı Başbakan Recep Peker'in misillemeye bulunması, taraflar arasında ciddi tartışmaların yaşanmasına da neden olmuştu. Tartışmaların ilki, liderleri kimlerin, kaç kişilik kalabalıklarla karşıladığı yönünde olmuş ve gazetelerde ciddi bir polemik konusu olmuştu. Bu konuda basında yapılan en güzel tespitlerden biri Zincirli Hürriyet Gazetesi tarafından yapılmıştı. Gazetede diğer gazetelerin karşılama sırasındaki kalabalığın sayısı verildikten sonra kendi açıklamalarını yaparak; "Recep Peker'i yalnız Partisi, Celal Bayar'ı ise Halkın kendisi karşılamıştır" denilmişti.¹⁷¹⁸

Peker, DP gibi halkla doğrudan temasa geçmemiş; onun yerine Halkevlerini ziyaret etmişti. Halkevi'nde yaptığı konuşmada DP'ye sert bir üslupla yüklenmiş ve DP'nin seçime girmemesinin büyük bir hata olacağını belirtmişti. Peker, aksi takdirde İstiklal Mahkemesinin henüz kalkmadığını hatırlatan bir konuşma yapmıştı.¹⁷¹⁹ Peker'in bu tehditkar tavrı, DP'nin ara seçimlere girmeme kararı almasını adeta teşvik etmişti.

DP'nin İzmir'deki programı olaylı geçmişti. 1 Nisan 1947'de Celal Bayar'ın Deniz Gazinosu'nda vermiş olduğu yemek sırasında dışarıda, trafiği kilitleyecek kadar büyük bir kalabalık toplanmıştı. Vatandaşlar, DP'li yöneticileri görmek için tezahüratta bulunmuşlar, parti yöneticileri de zaman zaman gazino penceresine çıkarak halka seslenmişlerdi. Kalabalığın artması üzerine bölgeye intikal eden polisler, halkı dağıtmak için havaya ateş etmek zorunda kalmışlardı. Bu durum gazino içinde ve dışında bir paniğe neden olmuştu. DP'lilerin endişesi, Serbest Fırka'nın başına gelenlerin PD için de yaşanacak olması idi.¹⁷²⁰ Zira Serbest Fırka'nın İzmir'de gerçekleştirdiği miting esnasında sonu ölümle biten istenmeyen olaylar yaşanmıştı.

2 Nisan 1946 tarihinde toplanan DP Genel İdare Kurulu, yaşanan olumsuz gelişmelerden sonra milletvekilliği ara seçimlerine girmeme kararı almıştı. Bu kararın ardından da ara seçimin gerçekleşeceği İstanbul, Tekirdağ, Balıkesir ve Kastamonu DP İl başkanlıklarına birer telgraf çekilerek, DP Genel İdare Kurulu'nun, ara seçimlere katılmama kararı tebliğ edilmişti.¹⁷²¹ DP, 3 Nisan'da da kamuoyuna seçimlere katılmama gerekçelerini izah eden bir açıklama yayınlamış ve "Seçim emniyeti kanunla sağlanmadıkça ve idare

¹⁷¹⁸Zincirli Hürriyet Gazetesi.(1947). 15 Nisan.

¹⁷¹⁹Vatan Gazetesi.(1947). 2 Nisan, 1.; Karpas, age., 159 vd.

¹⁷²⁰Toker, Tek Partiden Çok Partiye, 172 vd.

¹⁷²¹Toker, Tek Partiden Çok Partiye, 173.

mekanizmasının tarafsızlığına imkan bırakmayan zihniyet değişmedikçe seçime girmeyi Türk demokrasisine karşı ağır bir suç sayıyoruz” ifadeleriyle bu konudaki kararlılığını ortaya koymuştu.¹⁷²² Ayrıca Bayar, Seçim Kanunu değiştirilmeden seçime girmenin manasız olduğunu, Peker’in ispat ettiğini ifade etmişti.¹⁷²³

DP'nin bu tavrı en çok İsmet İnönü'yü rahatsız etmişti. İsmet İnönü, deyim yerinde ise iki arada kalmıştı. Bir taraftan, DP'nin takip ettiği muhalefet politikası nedeniyle Türkiye'yi ABD nezdinde sıkıntıya sokacağını düşünmüştü. Zira II. Dünya Harbi'nden sonra ABD'nin başını çektiği “demokrasi” cephesine katılmak istiyorlardı. Ancak tek partili rejimle bunu gerçekleştiremeyeceğinin farkında idi. Çok partili hayata geçiş de istenilen düzeyde gerçekleşmiyor, muhalefet sık sık demokrasi taleplerini gündeme getiriyordu.

Diğer taraftan muhalefetin sesini dikkate alsa CHP ve kendisi iktidar mevkiinden olacaktı. Aslında talep edilenler, temel hak ve hürriyetlerin güvence altına alınması, seçim sisteminin gizli oy-açık tasnif ve seçim sonuçlarına müdahaleine önüne geçilmesi gibi isteklerdi. Eğer istenilenler, layıkıyla yerine getirilecek olsaydı; DP yapılan ilk genel seçimlerde(1946) iktidar olması kuvvetle muhtemeldi. Ancak iktidar partisi, DP'nin taleplerine, ülke güvenliği gerekçesi ile yanaşmamıştı. Aslında İsmet Paşa'yı düşündüren asıl mesele bu idi.

DP ise taleplerinden vaz geçmemiş hem meydanlarda halka hem de batı kamuoyuna verdiği mesajlarla Türkiye'de tek partili bir rejimin sürdürülmek istendiğini vurgulamıştı. Son olarak DP'nin ara seçimlere katılmama konusundaki kararı da bu mesajı destekler mahiyette idi. DP'nin söylemleri batı kamuoyunda destek bulmuş, İngiltere ve ABD'de Türkiye'nin demokrasi ile yönetilmediği yönünde bir kanaat oluşmuştu. Adnan Adıvar, ABD seyahati dönüşünde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'yü ziyaret ederek bu görüşü ona aktarmıştı. Ancak İnönü, Adıvar'ın bu iddialarını tepki ile karşılamıştı.

Metin Toker, yıllar sonra İsmet İnönü'nün, DP'nin bu tür muhalefet anlayışından duyduğu rahatsızlığını; “Onların kafasında benim bütün yaptıklarımı Amerikalı ve İngilizlerin baskısına veren düşünce yaşadıkça rahat çalışamayacağız. Bir de seçimlerde ‘iktidarı alabilecek iken

¹⁷²² *Cumhuriyet Gazetesi*.(1947). 3 Nisan.; *Tasvir Gazetesi*.(1947). 4 Nisan, 1.

¹⁷²³ *Vatan Gazetesi*.(1947). 6 Nisan, 1, 3.

kaçırdık, binaenaleyh dört yıl beklemeyelim' düşüncesi devam ettikçe bu iş sökmeyecek. Onun için şimdi, şu Meclisi terk etme tehdidini kullansınlar ve Meclisi terk etsinler veya edemesinler. Her iki şıkta da mesele halledilecek. Eğer memleketin herhangi bir yerinde karışıklık çıkarmaya kalkışarlarsa onu da göze aldım." dediği kaydetmişti.¹⁷²⁴

İsmet İnönü'nün bu yöndeki tepkisini, hal i hazırda DP'lilere karşı hiç bir muhabbet beslemeyen Recep Peker de bir fırsat olarak değerlendirmişti. Nitekim Recep Peker, DP'lilere yönelik söylemlerini sertleştirmiş ve seçimlere girmemenin milli vazifeyi sabote etmek anlamına geleceğini savunmuştu.

DP, ara seçimlere katılmama kararı almış olmakla birlikte, partileri seçimlere katılıyormuş gibi mitingler düzenlemekten de geri kalmamışlardı. İzmir, Balıkesir, Bandırma, Gönen ve Kütahya mitingleri, DP için bir gövde gösterisine dönüşmüştü. DP'liler, gerçekleştirdikleri bu mitinglerde; Recep Peker Hükûmetini eleştirmekten ve Hürriyet Misakı çerçevesinde isteklerini dile getirmekten de geri kalmamışlardı. Bu durum CHP'li çevrelerde tepkiyle karşılanmış ve DP'ye yönelik eleştirilerin artmasına neden olmuştu.¹⁷²⁵

DP'nin katılmadığı 6 Nisan 1947 tarihindeki ara seçimler gerçekleştirilmişti.¹⁷²⁶ CHP tek başına yarıştığı için seçimlerin bir kazananı olduğunu söylemek mümkün değildi. Seçimler tamamlandıktan sonra, bu kez seçimlere katılım oranı tartışma konusu olmuş, CHP seçimlere katılım oranının % 60 civarında olduğunu, DP'liler ise sadece % 10 civarında bir katılımın gerçekleştiğini iddia etmişlerdi.¹⁷²⁷ Her ne kadar resmi rakamlar, katılım oranını % 60 civarında gösterse de İsmet İnönü'nün de katılıma dair kendisine sunulan bilgilerden tatmin olmadığı bilinmekteydi. İnönü, görüştüğü CHP'li milletvekillerine katılımın gerçek rakamını sorduğunda kimi resmi bilgileri teyit ederken, kimilerinin de bu rakamı % 30'lara kadar düşürmüştü.¹⁷²⁸ 1947 seçim tablosu; DP'nin seçimlere girmeyerek, seçimlerin meşruluğu ile ilgili bir kafa karışıklığı yaratmayı başardığını da göstermişti.

¹⁷²⁴Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, 174 vd.

¹⁷²⁵Karpat, *age.*, 274.

¹⁷²⁶Koçak, *Rejim Krizi*, 516.

¹⁷²⁷Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim II*, 1397.

¹⁷²⁸Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, 175.

Son seçimler nedeniyle iktidar ve muhalefet arasındaki ilişkilerin gergineştiği bir ortamda, 1947 yılı sonunda yapılması gereken muhtarlık ve ihtiyar heyeti seçimlerinin de öne çekilmesi, işin tuzu biberi olmuş mevcut siyasi durumu iyice zora sokmuştu. 1947 Milletvekilliği ara seçimlerine anti-demokratik kanunların kaldırılmaması ve Hürriyet Misakında ifade edilen taleplerinin yerine getirilmemesi nedeniyle protesto ederek katılmayan DP; Mayıs ayına çekilmesi düşünülen muhtarlık seçimlerine de sıcak bakmayacağı aşıkardı. Buna karşın, çok partili hayata geçiş döneminde durumunu sağlamlaştırmaya çalışan CHP; baskın seçim anlayışıyla önce ülke genelindeki teşkilatlarını harekete geçirmiş ve yapılacak olan mahalle muhtarlığı ve ihtiyar heyetlerinin belirleneceği erken seçim için hazırlıklarını tamamlamaları istenmişti.

Karpat'a göre CHP'nin bu seçimlerdeki gerçek niyeti, DP örgütlerini köylerden söküp atmaktır.¹⁷²⁹Nitekim CHP Genel Sekreterliğinden Trabzon Milletvekili Faik Ahmet Barutçu imzasıyla 30 Nisan 1947'de CHP İl İdare Kurulu Başkanlıklarına gönderilen bir genelgeyle, köy seçimlerinde olduğu gibi bu seçimlerde de seçilecek kişilerin, ileride yapılacak genel seçimlerde görev yapacakları bölgelerde önemli roller üsleneciklerini dikkate alarak, her beldede CHP adaylarının kazanması için azami gayretin gösterilmesi istenmişti.¹⁷³⁰Sonraki günler içinde de Hükûmet marifetiyle hazırlanan erken seçim kanun tasarısını TBMM'ye getirmişti.

Şehir ve kasabalarda mahalle muhtar ve ihtiyar heyetleri teşkiline dair 4541 sayılı Kanunun bazı maddelerinin değiştirilmesine ve bu kanuna bazı maddeler eklenmesine dair kanun tasarısı, 7 Mayıs 1947'de TBMM'de görüşmeye başlanmış ve muhalefet bir emr i vaki ile karşı karşıya bırakılmıştı.

DP İstanbul Milletvekili Fuat Hulusi Demirelli, tasarımı usûl bakımından tenkit etmişti. CHP Hükûmeti tarafından "1947 senesi Mayıs ayında yeniden bir muhtar ve ihtiyar heyeti seçimi yapılması... zaruri görüldüğünden" dolayı Meclis'e getirilmesine ve seçim kanununda yapılacak değişikliklerin ivedilikle görüşölmek istenmesine hayret ettiğini belirtmiş ve "Ben bunu katiyen anlayamadım. Belediye seçimleri Ekim ayında olacaktır. Muhtar seçimleri de Belediye seçimlerinin yapıldığı senenin Aralık ayında yapılacaktır. Mayısla bunun ne

¹⁷²⁹Karpat, *age.*, 271 vd.

¹⁷³⁰BCA. Fon Kodu: 490.01. Yer No: 7.37.7-1.

münasebeti vardır? Mayıs ayı nereden çıktı? Belediye seçimi Ekim ayında yapılacağına göre muhtar seçimlerinin de Aralık ayında yapılmasından tabii bir şey olmaz.” diyerek tasarının gereksizliğine işaret etmişti.

Demirelli, işin aceleye getirilmesine gerek olmadığını belirterek, “...Seçimlerin Mayısta yapılması ve bunun ivedilikle yapılması zaruri ise bizi ikna etsinler.” dedikten sonra ¹⁷³¹ İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer kürsüye gelerek yapılması gerekli olan kanun değişikliği hakkında bilgi vermişti.

Şükrü Sökmensüer, “şehir ve kasabalarda mahalle muhtar ve ihtiyar heyetlerinin seçimi hakkında ilk tanzim edilen kanunda dört senede bir seçimin tecdit edileceğine ve ilk seçimin 15 Mayısta yapılacağına dair bir kayıt var. Bir taraftan seçimlerin Aralık ayına alınmasına dair de hüküm vardır. Nihayet bu hükümlerin her ikisi tetkik edildikten sonra Aralık ayında seçimin yapılamıyacağı kanaatine varmış bulunuyoruz.” demiş; ancak “kanaat” dışında mücbir bir sebep gösterememişti.¹⁷³²

DP Afyonkarahisar Milletvekili Hazım Bozca da tasarı hakkında söz istemiş ve tasarının; tek parti sisteminin geçerli olduğu sıralarda uygulanan 4541 sayılı şehir ve kasabalarda mahalle muhtar ve ihtiyar heyetleri teşkiline dair olan Kanunun çok partili sisteme geçiş münasebetiyle yeni rejimin icaplarına uyularak değiştirilmesi amacıyla gündeme getirildiğini söylemişti. Bozca tasarının kanunlaşması halinde ortaya çıkacak en önemli mahzura dikkat çekmiş ve “...Ancak tasarı bugün yüksek tasviplerine arzedilen şekliyle kabul buyrulursa seçimi yapacak idare kurulları ve onların seçecekleri seçim komisyonları tamamen iktidar partisi elemanlarından ibaret olacaktır. Zira bilindiği veçhile gerek belediye reisleri ve gerekse azaları partice desteklenerek o mevkilere getirilmişlerdir. Bunlar memur oldukları seçim kurullarında gayet tabii olarak programını ve politikasını benimsedikleri ve belki de minnetdarlığını taşıdıkları partinin göz ve kulağı vazifesini yapacaklardır.”

¹⁷³¹ TBMM Tutanak Dergisi.(1947). Cilt: 5. DÖNEM: VIII. TOPLANTI: 1. 57. Birleşim. 7 Mayıs, 100 vd.

¹⁷³² TBMM Tutanak Dergisi.(1947). Cilt: 5. DÖNEM: VIII. TOPLANTI: 1. 57. Birleşim. 7 Mayıs, 100-101.

“Bu keyfiyet ise neticesi itibariyle halk üzerinde seçimlere karşı büyük bir lakaydi tevlit edecektir. Bu mahzuru bertaraf etmek, vatandaş üzerinde seçim, emniyetini sağlamanın yegane çaresi, kurulun bi-taraf insanlar arasından seçilmesiyle kabil ve mümkün olacağını sanırız. Bugünkü Devlet kadrosu içinde tarafsızlığını muhafaza imkanını sahip olabilen teşkilatta muhakkakki adalet müessesesidir. Zira hakim; verdiği hükümlerde Anayasa gereğince müstakil olmaya yalnız hakka ve kanuna bağlı kalıp vicdanının sesine uyarak bitaraf iş görmeyi itiyat etmiş resmi sıfatı haiz bir insandır. Kanuni vasfı itibariyle de hakkın dili, kanunun koruyucusu ve vicdan ı ammenin kulağıdır. O halde kurumun bu şartı haiz yargıçların riyaseti altında teşekkülünü prensip olarak lüzumlu saymaktayız. Bununla beraber seçime atılan siyasi partilerin içerisinden alınacak birer delegenin, seçim komisyonu faaliyetlerine mesul birer şahıs olarak iştirak ettirilmesinde de fayda mütalaa etmekteyiz.”

“Arkadaşlar; geçirdiğimiz seçim tatbikalı bize gösterdi ki, siyasi parti temsilcileri tamamen hadisatın seyrine bigane bırakılmakta ve haklı müdahaleleri asla terviç edilmemektedir. ...Bilindiği veçhile zabıt varakaları görülen tetkik neticesi öğrenilen hususları belirten birer evraktır. Seçim müddetince Komisyon faaliyetine iştirak ettirilen ve böylece seçime nezaret imkanı sağlanmış bulunan siyasi parti temsilcilerinin seçim sonunda komisyonlarca tanzim edilen tutanaklara imza koyması, oyların emniyet altında bulundurulmadığına mütedair serdedilecek itirazı bertaraf etmek, uyuyan tereddütleri izale eylemek bakımından da çok faydalı olsa gerektir.”

Tasarının oy verme muamelesinden bahis olan muaddel 11 nci maddesinin yazılış şekli tatbikatta büyük tereddütler husule getirecek mahiyettedir. Kullanılacak oy puslalarının matbu olabileceği ve siyasi partilerin işareti mahsusalarını taşıyabileceği hususlarının maddede tasrihen yazılması gereklidir. Hemen kaydedelim ki tasarı hali hazır şekliyle oyların gizli verilmesi prensipini sağlamaya matuf tedbirleri ihtiva etmemektedir. Halbuki seçimin en basit ve tabii kaidesi de budur. Bir yandan Hükümetin silahlı kuvvetleri, öbür yandan parti teşkilatları diğer taraftan da sıkı surette birbirine bağlı zümre menfaatleri karşısında kendini zayıf ve aciz durumda gören vatandaş rey vermede serbesti prensipini ancak ve ancak seçimin gizli yapılmasında bulmaktadır.

Biz de; oyunu kullanacak vatandaşlar rey pusulasına istediği, beğendiği kimselerin adını yazıp atarken biri harici diğeri derimi iki tesirin tazyiki altındadır. Bunlardan birisi vatandaş üzerinde reyini dilediğinden başkasına verdirmek için korkutabildi, yanıltabildi, aldatıp ifsat edebilen vait ve teşviklerle maddi ve manevi cebir icrasına yeltenen insanların tazyikidir. Pek tabii olarak bunlar sivil olabildiği gibi Devlet hizmetinde çalışan veya amme hizmetinde vazife kabul eden memur ve müstahdemler de olabilir, ikinci tesiri ise vatandaşın bizzat derunialeminde yaşadığı husustur. Bu da vesvese, korku, evham, zarar endişeleri gibi karakter noksanlığı ve irade zaafından doğan hallerdir. Simdi bu şartlar altında seçimlerde gizlilik sağlanamazsa haktan, hürriyetten nihayet tecelli etmiş iradede bahsetmek bilmem ne dereceye kadar mümkündür. Vatandaş oyunu zarfa indirirken her türlü tesirden azade kalmalı ve yalnızca vicdanının sesini dinlemelidir. Bu da şüphesiz ki ya bir kapalı oda temini veya çok basit bir halde hücre tesisi ile mümkündür.

Mühim olan bir cihet de Komisyon Başkanının daveti olmadıkça zabıta amir ve memurlarının vesair silahlı kuvvetlerin değil sandık başlarına, sandık civarına dahi yaklaşmamalarını temin edecek surette tasarıya madde ilave olunmalıdır. Seçim süresinin saati, saat 19'a kadar devamı, seçimlerin normalleştiği zamana göre mutlak olarak mahzur tevlit eder. Zira bu saatlerden çok evvel hava kararmıştır, **sandık ise bol ziyadan hoşlanır**. Tasnif mutlaka aleni yapılmalıdır. Sandığın bulunduğu mahallin müsaadesi nispetinde oyunu kullanmış vatandaşların tasnife nezaretleri temin olunmalıdır. Mütemediyen memleketlerde bu kabil hizmetler vatani vazife sayılmakta, yurttaş bunu seveseve yapmaktadır.”

“Belediye Kanununda da oyların yakılmayıp muhafaza edilmesi gerekli bulunmasına ve nihayet tasnifte tutanak tanziminde yapıldığı iddia edilecek yolsuzlukların tahkiki de bunların vücuduna lüzum hissettirmesine göre oyların yakılmamasını gerekli saymaktayız. Hulasa arkadaşlar; görülüyor ki, tasarı hal i hazır durumu ile çok partili sistemin gerektirdiği oy vermede gizlilik, tasnifte alenilik ve binnetice seçimde teminat unsurlarından mahrumdur.” diyerek tasarının Komisyona geri gönderilmesini ve yukarıda belirtilen

mahzurların giderilerek Meclis huzuruna getirilmesini talep etmiştir.¹⁷³³ Bunu kolaylaştıracak bir de değişiklik önergesi hazırlayıp Meclis başkanlığına sunmuştu.

CHP’li milletvekillerinin “hayır” oylarıyla gündeme alınmayan bu önergede; “4541 sayılı kanunun bazı maddelerinin değiştirilmesine ve bazı maddeler eklenmesine dair olan kanun tasarısı; oy vermede gizlilik; tasnifte alenilik ve binnetice seçimde itimat unsurlarından mahrumdur. Bunları sağlayacak maddelerin yeni baştan tedvini için tasarının komisyona geri çevrilmesini arz ve teklif ederim.” denilmekte idi.¹⁷³⁴

CHP Yozgat Milletvekili İhsan Ogun ise Hazım Bozca’nın demokratik sistem içinde riayet edilmesi gereken ve yapılacak kanun değişikliğinde de muhakkak olması gereken ilkeleri içeren yapıcı konuşmasının dinlememiş olmalı ki, sadece muhalefet etmek ve DP’lileri susturmak amacıyla kürsüyü işgal etmiş ve “Ötedenberi konuşulduğu gibi Demokrat Parti mensubu arkadaşlar, daima her yeni seçimde, seçimin yolsuzluğu, seçimde maddi, manevi birçok tazyiklerin icra kılındığı ve bu seçimlerin binnetice meşru olmadığını gerek matbuat, gerekse Komisyonlarda söylemektedirler” şeklinde bir değerlendirme yapmıştı.¹⁷³⁵

DP Kütahya Milletvekili Ahmet Tahtakılıç da Hazım Bozca’nın kanun değişikliği hakkındaki eksiklikleri gündeme getirdiğini vurguladıktan sonra hem DP’nin tutumunu tenkit eden İhsan Ogun’un sözlerine cevap vermiş hem de Gaziantep Milletvekili Cemil Said Barlas’ın “muhtar ve ihtiyar heyetlerinin vazifesi yalnız ölüm veya askerlik ilmühaberlerini vermekten ibaret” sözünden hareketle bir konuşma yapmıştı.

Tahtakılıç, muhtarlık seçiminin gayesinin “ölüm ilmühaberini tasdik edecek bir muhtar bulmaktan ibaret” olmadığına altını çizdikten sonra yapılan kanun değişikliği görüşmelerinde bütün mesailerini, geçmiş olayların tartışma ve değerlendirmelerinden ziyade demokratik ve esaslı değişikliklere, Anayasanın ruhuna uygun ve vatandaşın lehine yapılacak olan seçim sistemine, vatandaşın oyunun gizliliğini temin edecek kararların alınmasına, vatandaşın kullandığı oyun emniyeti ve masuniyetinin sağlanması gibi ilkelerin

¹⁷³³ *TBMM Tutanak Dergisi*.(1947). Cilt: 5. DÖNEM: VIII. TOPLANTI: 1. 57. Birleşim. 7 Mayıs, 101 vd.

¹⁷³⁴ *TBMM Tutanak Dergisi*.(1947). Cilt: 5. DÖNEM: VIII. TOPLANTI: 1. 57. Birleşim. 7 Mayıs, 127.

¹⁷³⁵ *TBMM Tutanak Dergisi*.(1947). Cilt: 5. DÖNEM: VIII. TOPLANTI: 1. 57. Birleşim. 7 Mayıs, 103 vd.

hayata geçirilmesinde yarış halinde bulunmaları gerektiğini söylemiş ve sözlerine şu cümlelerle devam etmişti: “Yoksa ‘bu muhtarlıktır, bunun siyasi vazifesi nedir’ gibi her meseleyi müşahhas bir hale getirip de karşılıklı fikirleri bu zaviyeden boğmak her halde iyi bir yol değildir, bu takdirde Türkiye'deki demokratik bir idarenin gerçekleştirilmesi ve kökleştirilmesi yolundaki mücadeleler bir sürünceme devresinde kalacak ve memleketin umumi bünyesinde şimdi olduğu gibi derece, derece sarsıntılar göreceğiz!”¹⁷³⁶

İktidar ve muhalefete mensup milletvekillerinin konuşmalarından sonra “Şehir ve Kasabalarda mahalle muhtar ve ihtiyar heyetleri teşkiline dair olan 4541 sayılı kanunun bazı maddelerinin değiştirilmesine ve bu kanuna bazı maddeler eklenmesine dair kanun tasarısı”nın ek maddesi oya sunulup kabul edilmişti. Seçimlerin öne alınmasını ve Mayıs 1947’de yapılmasını öngören ek maddede “Bu seçim dönemine münhasır olmak üzere mahalle ihtiyar heyetleri seçimleri 1947 Mayıs ayında İçişleri Bakanlığınca tesbit edilecek bir günde yapılır. Seçilen bu heyetlerin kanuni süresi 1950 yılı Aralık ayına kadar devam eder ve seçim günü yine İçişleri Bakanlığınca tesbit edilerek vilayetlere tebliğ olunur.” denilmekte idi. Kanun, 14 Mayıs 1947’de Remi Gazetede de yayınlanarak yürürlüğe girmiş ve seçimlerin de 18 Mayıs 1947’de yapılması kesinlik kazanmıştı.¹⁷³⁷

Daha önce yapılan köy muhtarlığı ve milltvekilliği ara seçimlerinin seçimlerinin sonuçları kamuoyunun gündemde tutulduğu, muhalefet partisinin de fırsat buldukça bu seçimlerde yapılan usulsüzlük iddialarını meydanlarda anlattıkları için yeni bir seçim çalışması başlatılmamış, propaganda faaliyetleri hız kesmeden kaldığı yerden devam etmişti. Nitekim DP’liler yurdun çeşitli yerlerinde mitingler düzenliyor, bir yandan halka Birinci Büyük Kongre’de kabul edilen Hürriyet Misak’ını anlatırken, diğer yandan da iktidar partisi olan CHP’nin seçim kanunun antidemokratik oluşunu ve seçim esnasında yapılan baskılardan şikayet etmişlerdi.¹⁷³⁸

¹⁷³⁶*TBMM Tutanak Dergisi*.(1947). Cilt: 5. DÖNEM: VIII. TOPLANTI: 1. 57. Birleşim. 7 Mayıs, 105 vd.

¹⁷³⁷*TBMM Tutanak Dergisi*.(1947). Cilt: 5. DÖNEM: VIII. TOPLANTI: 1. 57. Birleşim. 7 Mayıs, 146.; Ayrıca kanun teklifi ve komisyonlarda çalışılıp Meclis görüşmelerinden sonrahazır hAle gelen 4541 sayılı kanun maddeleriyle ilgili olarak Aynı tutanaktaBasma Yazı içinbkz.S. Sayısı: 125 ve geçici komisyon raporu (1/164)(1-10); *T.C. Resmi Gazete*.(1947). 5046 Sayılı Kanun. 14 Mayıs 1947, Sayı: 6606.

¹⁷³⁸Karpat, *age.*, 159 vd.

DP'liler, Mayıs ayında yapılacak mahalle muhtarlık seçimlerine, seçim kanunu değiştirilmediği için katılmayacaktı. DP aldıkları kararın gerekçesini halkla paylaşmak ve İzmir Merkez'deki gücünü iktidara bir kez daha göstermek için büyük bir miting düzenledi. Celal Bayar ve Adnan Menderes'in katıldığı mitingde, konuşmalar devam ederken silah sesleri duyulmaya başlamış, polis kuvvetleri havaya ve halkın ayaklarına doğru ateş açmıştı. Bu olay karşısında Celal Bayar, ceketini çekerek Adnan Menderes'i uyarmıştı. Adnan Menderes, ona dönerek "Bu büyük milletin muhabbeti karşısında kurşun bize işlemez, bunlar kestane fişeğidir Celal Bey" ifadelerini kullanmış, halk ise "Dağ başını duman almış" marşını söyleyerek dağılmıştı.¹⁷³⁹

Menderes, 18 Nisan 1947 günü yaptığı konuşmada milletvekilliği seçimlerinde yaşanan durumun halkı iktidara küstürdüğünü belirtmiş; artık Halkın, Hükûmet Partisini tanımazlıktan geldiğini, sandığın ülke gerçeklerini yansıtmadığını, içinde yaşanan idare tarzının da polis idaresi olduğunu vurgulamıştı. Ayrıca seçimleri kazanabilmek için devlet gücünü seferber eden Hükümet Partisi için "...‘memlekette demokrasi devrini açıyoruz’ iddiasını ileri sürenler, bu devri hile fesat ve zor kullanma temeli üzerine kuracaklarını farz ediyorlar" demiş ve iktidarın meşruiyeti olmadığını ima etmişti.¹⁷⁴⁰

İktidarın Menderes'e cevabı ise sert olmuş; Hükûmeti eleştirdiği bu konuşmasından dolayı dokunulmazlığının kaldırılması gündeme gelmişti. Ayrıca O'nun konuşmasını yayınlayan Tasvir ve Demokrasi Gazeteleri hakkında dava açılmasına ve akabinde kapatılmasına karar verilmişti.¹⁷⁴¹ Menderes'in dokunulmazlığının kaldırılması kararı ise dönem sonuna bırakılmıştı.¹⁷⁴²

Ulus Gazetesi'nden Nihat Erim de DP'lilerin seçimlere katılmama kararı ve Hürriyet Misakı çerçevesindeki taleplerinin yerine getirilmemesi durumunda Meclisten çekilebilecekleri yönündeki tehtitlerine karşılık sert bir yazı yazmıştı. Erim, hiç bir

¹⁷³⁹Çakmak, agbölüm., 332.

¹⁷⁴⁰Inan, *age.*, 304.

¹⁷⁴¹Inan, *age.*, 303 vd.

¹⁷⁴²Menderes'in dokunulmazlığının kaldırılması kararından sonra Karma Komisyonun hazırladığı 11 Şubat 1948 tarihli raporunda ise Anayasanın 17. maddesine göre Menderes'in dokunulmazlığının kaldırılmasına gerek görülmediği belirtilmişti. Bkz. Ahmad, *age.*, 99.

demokratik memleketin Meclisinde azınlıktaki partilerin Hükûmetlerine karşı, talepleri yerine getirilmezse Meclisi terk edecek şekilde bir tehtit savurmadığını ifade etmiş ve DP'nin bu yönde atacağı adımların siyasi anlamda kendi sonunu hazırlayacağını iddia etmişti.¹⁷⁴³

28 Mayıs 1947'de sıkıyönetimin altı ay daha uzatılmasının ardından DP, 30 Mayıs'ta yapılacak mahalle muhtarlığı seçimlerine katılmamış ve seçim; diğer muhalefet unsurlarıyla CHP arasında cereyan etmişti.¹⁷⁴⁴ DP ülke genelinde seçimlere katılmamasına karşın sadece Çorum'daki seçime katılmış; ancak burada da oyların çoğunluğunun CHP'ye baskı yolu ile verildiği iddiasıyla seçimden çekilmişti.¹⁷⁴⁵

3.10.12 Temmuz Beyannamesi ve Dp İle Chp Arasında Uzlaş (12 Temmuz 1947)

1947 yılının Şubat ayından itibaren iktidar ile muhalefet arasındaki anlaşmazlıkların artmasıyla beraber iki partiyi uzlaştırma çabaları da başlamıştı. Bu çabaların ilki, eski Mebusan Meclisi başkanlarından Halil Menteşeoğlu'nun Cumhurbaşkanı'na yazdığı açık mektup idi. Bu mektupta İnönü'nün bulunduğu konum gereği, demokrasinin gerçek anlamda kurulabilmesi için iki parti arasındaki anlaşmazlığa müdahale etmesi belirtilmişti.¹⁷⁴⁶

Bu sırada Türk Milletvekillerinden bir heyet, İngiliz Parlamentosu Avam Kamarası tarafından davet edilmişti. Bu seyahatte CHP'li Nihat Erim ile DP'nin kurucularından Fuat Köprülü iki parti arasındaki anlaşmazlıkları konuşma fırsatı bulmuş ve karşılıklı anlamışlardı.¹⁷⁴⁷

DP'nin kurulduğu andan itibaren özellikle demokratik adımların biran önce atılması konusunda takip ettiği siyaset, CHP içinde farklı tepkilerin ortaya çıkmasına neden olmuştu. DP'nin 1946 ve 1947 yılı içinde öne çekilen seçimlerin büyük bir kısmında; seçim kanunun değiştirilmemesi, sıkıyönetim ve kişi hak ve hürriyetlerini engelleyen kanunların

¹⁷⁴³Erim, Nihat.(1947). "Asıl Sebep Ne Olabilir?". *Ulus Gazetesi*. 4 Nisan.

¹⁷⁴⁴*Cumhuriyet Gazetesi*.(1947). 29-30 Mayıs.; Eroğul, age., 54.

¹⁷⁴⁵*Ulus Gazetesi*.(1947). 31 Mayıs.

¹⁷⁴⁶*Cumhuriyet Gazetesi*.(1947). 24-25 Şubat.

¹⁷⁴⁷Karpat, age., 161.; Nalbant, Şerife Gökçen.(2014). *Türkiye'de Merkez Sağın Kuruluşu: Demokrat Parti'nin Gözünden Cumhuriyet Halk Partisi*. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Aydın, 47 vd.

kaldırılmamasını gerekçe göstererek seçimleri boykot etmesi anlaşmazlığın temel nedeni idi. DP'nin TBMM'de ve seçim meydanlarında sergilediği tutum ve muhalefet anlayışı ile bu süreçte CHP ve DP arasında yaşanan polemikler; iktidar ile muhalefet arasındaki siyasi ilişkilerin gerginleşmesine yol açmıştı. Hatta CHP, DP'yi susturmak ve sindirmek amacıyla iktidar gücünü de kullanarak çeşitli anti-demokratik usullere başvurmaktan çekinmedi.

İktidarın yayın organı konumundaki Ulus Gazetesi marifetiyle yayınlar yapılarak DP baskı altına alınmaya çalışılmış; DP'nin seçimleri protesto edip katılmaması ise "Türkiye'yi batılı devletlere şikayet etmek" ve "hainlik" şeklinde yorumlanmıştı. Seçim sürecinde Başbakan Recep Peker'in sertlik yanlısı politikaları ve muhalefet uyguladığı baskı, işi çıkmaza sürüklemişti. Nitekim DP'nin seçimlere katılmaması durumunda İstiklal Mahkemelerinin hala açık olduğunu hatırlatması ve benzeri tutumları, totaliter devlet idarelerinin uygulamalarını anımsatır türdendi.

Çok geçmeden de Adnan Menderes, Fuat Köprülü, Emin Sazak ve Sadık Aldoğan'ın dokunulmazlıklarının kaldırılmasını isteyen bir yazı, başbakanlık makamı adına meclise sunulmuştu.¹⁷⁴⁸ Diğer taraftan DP'li milletvekillerinin seçim sürecinde ve TBMM çatısı altında taleplerini gündeme getirirken görüş ve düşüncelerinden rahatsızlık duyan on beş CHP milletvekili de DP'lilerin sözlerinin tecavüz sınırına vardığı gerekçesiyle, Başbakan'ın cevaplama için bir tahrir vermiş ve Hükûmetin bu konuda ne düşündüğünü öğrenmek istemişlerdi.¹⁷⁴⁹

Aynı hezeyan Sıkıyönetimin uzatılması görüşmelerinde de yaşanmış, İçel Milletvekili Şefik Tugay; sıkıyönetimin uzatılmasını isterken DP'lilerin, Partilerini kurdukları zamandan beri Cumhuriyet Halk Partisine ve Hükûmetine yönelttikleri tenkitte, vatandaşların tabii hak ve hürriyetlerini tahdit ettiğini iddia ettiklerini ve haksızlık ettiklerini ifade etmişti. Tugay, DP'li milletvekillerinin yapılan hizmetleri görmezlikten geldiğini söylemiş ve "bu memlekette vatandaş hak ve hürriyetlerinin en kutsi bir mefhum olarak yerleşmesine

¹⁷⁴⁸Turan, Şerafettin.(1999).*Türk Devrim Tarihi. Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (10 Kasım 1938-14 Mayıs 1950)*.Cilt: IV/I. Ankara: Bilgi Yayınevi, 245.

¹⁷⁴⁹*Cumhuriyet Gazetesi*.(1947). 30 Nisan.

hizmet eden ve bu mefhumların memleket içinde tesis eden Cumhuriyet Halk Partisine yöneltlen bu iddianın, bu bariz hakikatler karşısında samimiyetine inanmak güçtür.

Arkadaşlar; bu büyük, mukaddes mefhumların yanında bir mukaddes mefhum daha vardır, memleketini seven ve memleketinin hakikatlerini gören her vatandaşın takdir edeceği bu büyük hakikat yüksek memleket menfaatidir, memleketin yüce menfaatidir. Devleti temsil eden ve bu mesuliyeti üzerine alan insanların memleketin yüksek menfaatlerini takdirde büyük salahiyetleri vardır. Ve vatanın menfaati, memleketin selameti için doğrudan doğruya Anayasa hukukunun kendilerine bahşeylediği bu hakkı kullanırken tarihin önünde mesuliyet almış insanlar sıfatıyla, hiç şüphesizdir ki, onun mesuliyet duygusu ve kanaati karşısında birtakım gayrimesul kimselerin duydukları hissi kanaatlardan büsbütün başkadır ve onun içindir ki; hakikaten Hükümet mesuliyetini almış Devlet adamları sıfatıyla memleket içerisinde vatanın yüksek menfaatine uygun kararlar almıştır.”

“Arkadaşlar, buyuruyorlar ki bugün Sıkıyönetimin ilan edilmesini lüzumlu gösteren mahallerde nasıl şartlar vardır? Arkadaşlar, bu şartları görmemek gaflettir. Bu şartları bizim kadar kendileri de takdir ederler; fakat takdirlerini parti politikalarına bir vesile ve bir alet etmek istedikleri için bunu takdir etmez görünüyorlar. Esef edilecek bir vaziyettir. Esef edilecek bir vaziyettir: Vatanın, memleketin yüksek ve ali menfaatleri mevzuubahis olurken bu en mukaddes mefhumun yanında bir parti politikası ve parti taktiği yapmak memleket için hayırlı neticeler tevhit etmez.

İstanbul'da Sıkıyönetimin ilanından kimler şikayetçidir. Memleket içerisinde, memleketin intizamından, asayişinden memnun olan insanlar mı şikayet ediyor. Sıkıyönetimin ilan edildiği yerlerde vatandaşların hak ve hürriyetleri tahdit edildiği için şikayetler mi vardır. Milletvekili arkadaşlar sıfatıyla kimselere bu şikayetleri serddetmiştir. Arkadaşlar, evet, şikayet edenler vardır. Bunların milletin yegane mesnedi olan ve memleketin mukadderatına karar vermek salahiyetini haiz olan Büyük Millet Meclisinin meşruiyeti hakkında söz söylemek isteyenler vardır, bu karardan müştekidirler. Doğrudur, onlar daima bu karardan müşteki olacaklardır. Büyük Millet Meclisinin meşruiyeti hakkında söz söylemenin ve bir devre boyunca memleketin mukadderatına hakim olan ve tamamiyle meşru yollardan gelen Türkiye Büyük Millet Meclisi hakkında gayrimeşru bir müessesedir diye söz söylemek salahiyetini tanımayı hangi mantık,

hangi hakiki bitaraf bir düşünce kabul edebilir? Ve bunu memleket içerisinde bir parti silahı olarak kullanmaya hangi memleket müsaade edebilir? Edilemez.” diyerek DP’nin olağanüstü hal durumunu görmezlikten geldiğini ve sadece CHP iktidarını yıpratmak adına ülke güvenliği aleyhinde bulunduklarını iddia etmişti.¹⁷⁵⁰

Bu konuda Meclis’te yaşanan tartışmalar sürekli gergin olan gündemin daha da gerilmesine sebep olmuştu. 28 Mayıs 1947 tarihinde gerçekleştirilen Meclis oturumunda, DP adına söz alan isimlerden biri olan Afyon Milletvekili Sadık Aldoğan, sıkıyönetim şartlarını eleştiren bir konuşma yapmıştı. Sıkıyönetim şartlarının mutlakiyet şartlarından daha zalim bir anlayış taşıdığını savunan Aldoğan; “Yedi yıldır memleketimizin birkaç ilinde devam ettirilmekte olan Sıkıyönetim idaresinin milletten ve bütün demokrasi dünyasından hicap duyularak uzatılmasına gidilmiyeceğini zannetmiştik. Böylece Halk Partisi Hükümetinin tarihinde pek hoş gitmiyecek olan bir idare tarzına son verileceğini beklemiştik. Bu ümidimizde ne kadar aldanmış olduğumuzu ve bizimle aynı temiz duygulara sahip olan bütün vatandaşların, Hükümetin bu saygısız hareketinden ne kadar elem duyduklarını bu kürsüden haykırmayı bir vazife sayıyorum.

Bütün dünyanın bildiği üzere Sıkıyönetim, Anayasanın da tarif ettiği veçhile kişi ve konut dokunulmazlığı, basın, gönderişme, dernek, ortaklık hürriyetlerinin, yani insan hak ve hürriyetlerinin büyük bir kısmının geçici olarak kayıtlanması ve durdurulması demektir.

Anayasadan okuyorum, Anayasadan. Bu tarife nazaran Sıkıyönetim Mutlakiyet İdaresine bile rahmet okutacak zalimane bir idare tarzıdır.” demiş ve ortalık karışmıştı. Kimi CHP milletvekilleri “sözünü geri al” diye bağırırken Oturum Başkanı Feridun Fikri Düşünsel de “sözünü geri aldirtacağım. Sakin olun!” diye ortalığı yatıştırmaya çalışmış ve sonunda içtüzük hükümlerini tatbik etmek üzere oturuma 15 dakika ara verilmişti. Tekrar toplanıldığında da “Devletin kanunlarının tevdi ettiği kutsal kanuni ve milli vazifesini ifa eden bir Cumhuriyet müessesesi hakkında hakaretimiz sözler” sarf eden ve müteaddit

¹⁷⁵⁰ TBMM Tutanak Dergisi.(1947). Cilt: 5. DÖNEM: VIII. TOPLANTI: 1. 61. Birleşim. 28 Mayıs, 232 vd.

iharlara rağmen, sözünde ısrar eden Sadık Aldoğan'a 15 gün müddetle TBMM'den çıkarılma cezası verilmişti.¹⁷⁵¹

Sadık Aldoğan'ın Meclis'ten uzaklaştırıldığı oturumda Celal Bayar da söz almış ve yedi yılın sonunda ilk kez Meclis kürsüsünde konuşma yapmıştı. Bayar, sıkıyönetim konusunda arkadaşlarının iddialarını destekler mahiyette görüşler ileri sürmüştü ve Hükûmet talebinin reddedilmesini istemişti. Nitekim DP görüşü olarak Afyon Milletvekili Hasan Dinçer ile Sinob Milletvekili Suphi Batur imzalarıyla verilen ve "Sıkıyönetimin uzatılmasını içinde bulunduğumuz şartlara göre memleket menfaatlerine ve Anayasa hükümlerine uygun bulmadığımızdan uzama talebinin reddini teklif ile oya konmasını arz eyleriz." yazılı bir önerge Meclis'e sunulmuştu.¹⁷⁵² Ancak CHP'li milletvekillerinin oyu ile önerge reddedildiği gibi Hükûmetin sunduğu önergeye istinaden sıkıyönetim 6 ay daha uzatılmış ve 6 vilayette olağanüstü hal durumunun devam etmesi kararlaştırılmıştı.¹⁷⁵³

İktidar ile muhalefet arasında gergilik yaratan bir başka sıkıntı DP milletvekillerince iktidarın kendilerine karşı polis ve jandarmayı baskı aracı olarak kullanmasını önlemek amacıyla 5 Haziran 1947'de TBMM'ye bir önerge vermeleriyle yaşanmıştı. Polis Görev ve Yetkileri Kanununun 18 ve 40. maddelerinin değiştirilmesini istemişlerdi.

Çok partili siyasi hayatın başlamasından itibaren sürekli artan ve siyasi hayatı adeta felce uğratan bu kavgalı manzara, meseleye bir şekilde müdahale edilmesinin gerekli olduğu düşüncesini ortaya çıkarmıştı. 1947 yılının başlarında eski İzmir milletvekili ve Meclis başkanlarından Halil Menteşe, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye hitaben açık bir mektup yazarak, kendisinden meseleye demokrasi çerçevesinde müdahale etmesi isteğinde bulunmuştu.

Menteşe mektubunda, memleket genelindeki demokratik beklentilerin karşılanabilmesi ve CHP'nin içine düştüğü sıkıntılardan kurtulabilmesi için Parti tüzüğünün demokratik esaslara uygun bir şekilde değiştirilmesinin zarureti savunmuş olduğunu;

¹⁷⁵¹TBMM Tutanak Dergisi.(1947). Cilt: 5. DÖNEM: VIII. TOPLANTI: 1. 61. Birleşim. 28 Mayıs, 241 vd.

¹⁷⁵²TBMM Tutanak Dergisi.(1947). Cilt: 5. DÖNEM: VIII. TOPLANTI: 1. 61. Birleşim. 28 Mayıs, 256 vd.

¹⁷⁵³Cumhuriyet Gazetesi.(1947). 29 Mayıs.

fakat bu sebeple Cumhurbaşkanı da dahil CHP'li çevrelerin tepkisini çektiğini anlatmıştı. Menteşe, karşılaştığı tepkilere rağmen halen çoğunluğun ümidinin Cumhurbaşkanı'nın şahsında toplanmış bulunduğuna inandığını ifade etmiş ve “Halk Partisine dört senelik bir fırsat devri kazandırdınız. Artık derlenip toparlanmak onun vazifesidir. Ama bu vazifeyi ifa edecek yerde serbest çalışabilmek için çabalamakta olan yeni parti ile bugün olduğu gibi didişme ve boğuşma halinde fırsat zamanları ifna edilirse, netice her bakımdan kötü olur. Artık baskı ile sevk ve idare edilebilecek bir yığın yoktur. Hürriyet ve insanlık şerefine hürmet isteyen insanlar vardır... Hülasa; devletin, hatta Halk Partisinin selameti, demokrasiyi samimi olarak kabulünüze, bunu partilere de mal etmenize bağlıdır.” diyerek, İnönü'ye çağrıda bulunmuş ve CHP iktidarını da akl ı selime davet etmişti.¹⁷⁵⁴

İsmet İnönü, partiler arasındaki gerginliği yakından takip etmiş zaman zaman müdahale ederek partiler üstü bir konumda olduğunu gösterme imkanı da bulmuştu. Keza bu dönemde CHP ve DP arasında arabuluculuk yapılması için bizzat İnönü'nün onayı ile çeşitli temaslarda da bulunulmuştu. Bunlara verilebilecek örneklerden biri CHP'li milletvekili ve iş adamı Vehbi Koç¹⁷⁵⁵ ile DP'li milletvekili ve aynı şekilde iş adamı olan Üzeyir Avunduk'un arasında gerçekleştirilen temaslardı. İki isim partilerindeki nüfuz ve güç sahibi kimselerin barışması için seferber olmuşlardı.

İsmet İnönü'nün partiler arasında sinir harbine dönüşen kavgalı duruma hakemlik etmesi yönündeki talepler, CHP içinden de gelmişti. Başbakan Recep Peker'in politikalarından rahatsızlık duyan ve daha sonra ona karşı 35'ler grubunun da liderliğini yapacak olan Nihat Erim, “Canım, İsmet İnönü varken biz hiç başka bir devlet başkanı

¹⁷⁵⁴ *Cumhuriyet Gazetesi*.(1947). 25 Şubat.

¹⁷⁵⁵ İnönü, *Defterler 1.*, 454.; Vehbi Koç, bu dönemde Demokrat Parti ile kendi partisi arasında arabuluculuk görevi üstlenirken diğer taraftan Türkiye'nin ABD iş çevrelerinde temsil edilmesine de kendince bir katkıda bulunmuştu. İş adamı kimliği ile ABD iş çevrelerinde temaslarda bulunan Vehbi Koç, ABD'nin Türkiye'ye yönelik ekonomik yardım ve kredilerinin özel sektör üzerinden gerçekleştirileceğini düşünmüş ve bu düşünce Vehbi Koç'un ekonomik anlamda daha da güçlenmesini beraberinde getirmişti. Bkz., Koç, Vehbi.(1987). *Hatıralarım, Görüşlerim, Öğütlerim*. İstanbul; Hürriyet Ofset, s.171; Koç.(1973). *Hayat Hikayem*. İstanbul; Çeltüt Matbaacılık, 550.

düşünebilir miyiz? O, partiler arasında hakem olsun, bizleri idare etsin...” diyerek İsmet İnönü’yü işaret etmişti.¹⁷⁵⁶

30 Haziran 1947 tarihinde Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Celal Bayar arasında yapılan görüşme sırasında Celal Bayar da İsmet İnönü'nün söz konusu gergin ortamın giderilmesi için hakemlik yapması gerektiğini dile getirmişti. Bayar'ın bu düşüncesi, Tanrıöver tarafından İnönü'ye iletilmesinden sonra İsmet İnönü'de taraflar arasında hakemlik yapma düşüncesi kesinlik kazanmıştı.¹⁷⁵⁷

DP'li isimlerin Çankaya'ya çağırılması konusunda İsmet İnönü'ye ilk teklifi yapan isim de yine Nihat Erim olmuştu. Erim, Hükûmetin 1947 yılında gerçekleşen İngilere temaslari sırasında kafileye katılan DP'li isimlerden biri olan ve bu münasebetle aralarında bir arkadaşlık oluşan Fuat Köprülü'nün Çankaya Köşkü'ne çağırılmasını teklif etmişti. İnönü başta bu teklife sıcak bakmamış; ancak listeyi genişletip İngiltere'ye giden heyetin tamamını Köşke davet ederek DP'li isimlerle örtülü bir şekilde görüşmeyi uygun bulmuştu.

İsmet İnönü, söz konusu görüşmede hem DP'lileri belli istekleri konusunda rahatlatmak hem de DP tarafından desteklenebilecek bir cumhurbaşkanlığı fikri için yatırımda bulunmak istemişti. Nitekim İnönü bu toplantıda hazır bulunan F. Köprülü'ye Cuhurbaşkanlığının statüsünü değiştirmeye yönelik fikirlerini de gündeme getirmişti. CHP'nin ilk parti kurultayında “Parti başkanının aynı zamanda Cumhurbaşkanı olması halinde bu görevini sadece kurultay zamanlarında ve seçim zamanlarında yürütmesi” konusunda bir teklif vereceğini söylemişti. Ayrıca İsmet İnönü, Köprülü'ye seçime katılan her partinin oy oranına göre milletvekili çıkarabilmesine dayanan bir usûl olan, nispi seçimler ile ilgili ne düşündüklerini de sormuştu. O dönemde uygulanan seçim usûlüne göre bir ilde birinci gelen partinin tüm milletvekillerini topladığı dikkate alındığında nispi seçim usûlünün DP'nin muhalefette kalması halinde daha çok milletvekili ile temsil edilebilmesine

¹⁷⁵⁶Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, 179 Turan, Şerafettin.(1999).*Türk Devrim Tarihi. Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (10 Kasım 1938-14 Mayıs 1950)*.Cilt: IV/I. Ankara: Bilgi Yayınevi, 245.

¹⁷⁵⁷İnönü, *Defterler 1*,453.; Turan, *İsmet İnönü*, 297.

yarayacağı aşıkardı. Ancak Köprülü bu konuda partisinin de her hangi bir fikri bulunmadığından bir cevap vermemişti.¹⁷⁵⁸

Fuat Köprülü, Çankaya toplantısında Cumhurbaşkanı İnönü'ye DP'liler üzerindeki baskılarından şikayet etmiş ve CHP milletvekilleri ve DP'ye muhalif gazeteler tarafından zaman zaman suçlandıkları gibi halkı bir ihtilal hareketine sevk etme düşüncesi taşımadıklarını belirtmekle yetinmişti.¹⁷⁵⁹

İsmet İnönü, Çankaya Köşkü'nde olumlu bir havada gerçekleştirilen bu görüşmenin ardından 7 Haziran 1947'de de Celal Bayar'ı Çankaya Köşkü'nde kabul etmişti. Celal Bayar, görüşme sırasında Köprülü'nün daha önce ifade ettiği meselelere değinerek, idarenin partiler üzerindeki baskılarından yakınmıştı. Bayar, partisine mensup isimlerin kolluk kuvvetleri tarafından dövülüp, tehdit edildikleri ve DP'li memurların işlerine son verildiği yönünde iddialarda bulunmuştu. Celal Bayar'ın değindiği bir diğer konu da seçimler ile ilgili olmuştu. 21 Temmuz 1946 tarihinde gerçekleştirilen milletvekili seçimlerinde partilerine haksızlık yapıldığını iddia eden Bayar'a İsmet İnönü bazı haksızlıkların yaşanmış olabileceğini söylemiş, ardından da bu iddiaların Meclis komisyonlarında görüşülerek karara bağlanmış olduğunu hatırlatmıştı.¹⁷⁶⁰ Görüşmenin bundan sonraki seyri içinde ise Bayar, partisi içindeki aşırı gurupları bastıracak güçte olduğunu, ordunun politikaya karışmasına karşı olduğunu belirtmişti. İsmet İnönü, Celal Bayar'ı dinledikten sonra görüşmelerin süreceğini ve ortamın yumuşaması adına bir çıkar yol bulacağını belirtmişti.

İsmet İnönü, Celal Bayar'la görüşmesinden sonra Başbakan Recep Peker'i de kabul etmişti. İnönü, Celal Bayar'a söz verdiği çıkar yolu sağlamak için Peker'den muhalefete yönelik baskı yapılmayacağı yönünde bir genelge yayınlamasını istemişti. Bu malûmun ilamı demekti. Zira Peker de bu yönde bir genelge yayınlamanın; Hükûmetin muhalete baskı yapmakla suçlanması noktasında bir delil oluşturacağını söylemişti. Peker, DP'lilerle görüşülmesi ve olumlu bakmamış ve İsmet İnönü'ye görüşmelerin kesilmesini teklif etmişti.

¹⁷⁵⁸Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, 180 vd.

¹⁷⁵⁹Akın, Fehmi.(2005). "12 Temmuz Beyannamesi'nin Türk Siyasi Tarihindeki Yeri ve Önemi". *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Cilt: VII. Sayı: 2. (Aralık). ss. 93-109, 93.

¹⁷⁶⁰İnönü, *Defterler 1.*, 454 vd.

Recep Peker'in olumsuz tavrı, İsmet İnönü üzerinde önemli bir tesir bırakmamış olacak ki, 11 Haziran 1947 tarihinde Celal Bayar bir kez daha Çankaya Köşkü'ne kabul edilmişti. Görüşmede İnönü, DP'nin taleplerini Hükûmete ilettiğini belirtmiş ve aynı zamanda Hükûmet ile DP arasındaki meselenin giderilebilmesi için tarafları bir araya gelmesi yönünde bir teklifte bulunmuştu. Bayar'ın olumlu karşıladığı bu teklif üzerine taraflar, 14 Haziran 1947 tarihinde yine Çankaya Köşkü'nde bir araya gelmişlerdi.

Görüşmelerde Hükûmet adına Başbakan Recep Peker ve CHP Genel başkan vekili Mümtaz Ökmen, DP adına ise Celal Bayar hazır bulunmuşlardı. İsmet İnönü, tarafları dineleyip çıkar yol bulma niyetinde olduğunu belirttikten sonra ilk sözü Celal Bayar almış ve idarecilerin baskılarından duydukları rahatsızlığı dile getirmişti. Bayar'a göre Hükûmet, DP'nin hiç bir sıkıntısını dikkate almamıştı.

Recep Peker, Celal Bayar'ın bu sözlerini kabul etmemiş, DP'nin şikayetlerinin incelendiğini; ancak büyük bir kısmının asılsız çıktığını söylemişti. Peker'in DP ile ilgili en önemli şikayeti ise partinin takip ettiği politikalar olmuştu. Peker'e göre DP, “üç aya, altı aya kadar iktidara geleceğiz. Nasıl geleceğiz, geldiğimiz zaman görürsünüz” tarzında söylemleri ile ihtilalci bir çizgi takip etmekte idi.

Bayar ise seçimlerden sonra ortaya çıkan infialden ötürü bu söylemlerin kullanıldığını; fakat ihtilalci bir niyetleri bulunmadığını anlatmıştı. Görüşmeler sırasında Peker'in Celal Bayar'ı teskin edecek bir öneride bulunmadığı; aksine Bayar'a ve partisine karşı saldırgan bir tutum ve üslup kullandığı görülmüştü. Recep Peker, DP'nin istediği yönde bir genelgenin Hükûmetin muhalefete baskı yaptığı iddialarını meşrûlaştıracaklarını bu görüşmede de savunmuştu. Taraflar arasında herhangi bir uzlaşma gerçekleşmemiş olmasına karşın, İsmet İnönü görüşmelerin sürmesini istemişti.

İsmet İnönü'nün hakemliğinde Hükûmet temsilcileri ve muhalefet liderinin Çankaya Köşkü'nde gerçekleştirdikleri görüşmeden sonra İsmet İnönü ve Celal Bayar beş kez daha bir araya gelmişlerdi. Bu görüşmelerde de Celal Bayar, iktidarın baskılarından şikayet ederek kendilerine güvence veren bir beyannamenin yayınlanması talebini tekrarlarken; Bayar'a da Hükûmetin, DP tarafından ihtilalci bir siyaset takip edildiği yönündeki şikayeti

tekrar iletilmişti. Celal Bayar ise “İhtilal teşebbüsleri düşünmüyoruz demek bile zoruma gidiyor” sözleri ile bu iddayı kabul etmediğini belirtmişti.¹⁷⁶¹

12 Temmuz beyannamesinin yayınlanmasını sağlayan süreç; Celal Bayar ve Recep Peker açısından İsmet İnönü adına olduğu kadar kolay geçmemiştir. Celal Bayar, Hükûmet muhalefet ilişkilerini normalleştirme amacı güden bu görüşmeleri gerçekleştirirken, Parti teşkilatını ve tabanını diri tutacak söylemleri de ihmal etmemiştir. Bunun en önemli nedeni Bayar'ın, Partisine yönelik bir muvazaa yakıştırması yapılması yönündeki endişesiydi. Nitekim 27 Haziran 1947 tarihinde gittiği Sivas'ta, DP'lilerin gerçekleştirdiği programa katılmış ve programda söz alan partililer, iktidarı eleştiren konuşmalar yapmışlardı. Bayar da Hükûmetin kendilerine yönelik bir baskı politikası yürüttüğüne işaret ederek DP'nin iktidara gelmesi halinde kimseye baskı yapmayacaklarını söylemişti.

Celal Bayar, Celal Bayar, kürsüye çıktığında, partililerin, memleket meseleleri konusunda mesuliyet duyarak konuştuklarını ve bu sebeple baştakilerden hesap sormakta haklı olduklarını söylemişti. Bayar konuşmasında, devlet memurlarının siyasi faaliyetlerde bulunmalarının sakıncalı olduğunu ve Halkevleri'nin CHP'nin bir organı olarak faaliyet göstermesi yerine bir kültür kurumu olarak tarafsız kalması gerektiğini belirtmişti. Seçim emniyetinin zaruretine de işaret eden Bayar; Ankara'dan memleket genelindeki manzarı görebildiklerini ve seçim sürecinde DP'lilerin ağır bir baskı altında bırakıldıklarını söylemişti. Partililerin CHP ile DP arasındaki görüşmelerin akıbetine dair sorusu üzerine ise Bayar; Cumhurbaşkanı ve Başbakan ile görüştiklerini, Cumhurbaşkanı'nın Parti başkanlığı görevini bırakması yönündeki fikirlerini muhafaza ettiklerini ve memleketteki baskı ortamının kalkmasının gerekli olduğu yönündeki düşüncelerini ise muhataplarına ilettiklerini bildirmişti.

Memleketteki baskı ortamının kalkması için sıkıyönetimin kaldırılmasının şart olduğunu ifade eden Bayar, gördükleri olumsuzlukların giderilmemesi durumunda Hürriyet Misakı çerçevesinde Meclis'ten çekilebileceklerini bir kez daha vurgulamıştı. Ayrıca devlet

¹⁷⁶¹İnönü, *Defterler* 1., 461.

imkanlarından sadece iktidarın faydalanabildiğinden şikayet eden Bayar; bu konuşması ile uzlaşma çabalarına rağmen Hükûmeti eleştirmekten geri kalmayacağını da göstermişti.¹⁷⁶²

Celal Bayar'ın uzlaşma sürecinde Sivas'ta yaptığı bu konuşma, CHP'lilerin tepkisini çekmişti. Nihat Erim, Ulus Gazetesi'ndeki köşesinde Celal Bayar'ı tutumundan dolayı tenkit eden bir yazı yayınlamıştı. Erim, CHP'nin gerçek tutum ve davranışlarına yönelik olarak Bayar'ın yaptığı eleştirilerde haksızlık yaptığını iddia etmişti. DP'nin CHP'lilerin alkışları ve iyi niyetli beklentileri etrafında doğduğunu ifade eden Erim; buna rağmen DP'nin aynı iyi niyeti göstermediğini söylemişti. Nihat Erim'e göre DP'lilerin tepki gösterdiği meseleler tamamen onların davranışlarından kaynaklanmakta; DP'nin kuruluşunun ardından Belediye ve Milletvekilliği seçimlerinin öne çekilmesi, kanunlar çerçevesinde atılmış bir adım iken DP'liler bu karara gereksiz yere tepki göstermişlerdi.

Seçimlerin emniyeti konusunda da DP'lilerin tutum ve davranışları ile yaptıkları konuşmalar, emniyetsizliğin temel nedeniydi. Nihat Erim, DP'nin milletvekilliği seçim sonuçlarına yönelik gerçekleştirdikleri itirazları da bir garabet olarak nitelendirmiş; seçimleri nerdeyse bütün illerde kaybetmiş olmalarına rağmen toplu bir itirazda bulunduklarını söylemişti. Erim, itirazların kanunlar çerçevesinde değerlendirilmiş olmasına rağmen aldıkları cevaptan yine de memnun olmadıklarını ve bu sefer ihtilalci bir üslupla Hükûmeti tehdit etmeye başladıklarını vurgulamıştı.

Cumhurbaşkanı'nın partiler arasında üstlendiği arabuluculuk rolüne de değinen Erim; buna rağmen Celal Bayar'ın Cumhurbaşkanı'nın tarafsız olması gerektiği yönündeki sözlerini de doğru bulmadığını belirtmişti.¹⁷⁶³

Celal Bayar'ın, uzlaşma görüşmelerine rağmen Hükûmete yönelik eleştirilerini sürdürmesi, Başbakan Recep Peker'i de kızdırmıştı. Bunun bir sonucu olarak Başbakan

¹⁷⁶²Cumhuriyet Gazetesi.(1947). 28 Haziran.;Kuvvet Gazetesi.(1947). 28 Haziran.

¹⁷⁶³Erim, Nihat.(1947). "Demokrat Parti Liderinin Son Nutku". *Ulus Gazetesi*. 29 Haziran.

Peker, muhalefeti sert sözlerle eleştirmiş ve Peker ve Bayar arasında karşılıklı bir beyanname savaşı başlamıştı.¹⁷⁶⁴

Taraflar arasındaki görüşmeler, 5 ve 7 Temmuz 1947 tarihli toplantılarda netlik kazanmıştı. 5 Temmuz'da muhalefetin Cumhurbaşkanı İnönü'den hangi konularda hakemlik yapmasını beklediği konuşulmuş ve bu beklentiler ile idarenin vereceği güvenceler yazılı bir hale getirilmişti. 7 Temmuz 1947 tarihli görüşmede ise yayınlanacak olan bildirinin içeriği belirlenmiş ve yazılı halde İsmet İnönü tarafından Celal Bayar'a teslim edilmişti. 10 Temmuz 1947 tarihli son görüşmede ise taraflar arasında yayınlanacak olan bildirinin içeriği hakkında uzlaşma sağlanmıştı.¹⁷⁶⁵

Celal Bayar, 10 Temmuz'da İsmet İnönü ile görüşmesinden sonra DP Genel İdare Kurulu'nu toplantıya çağırmış ve kendisine verilen bildiri metnini üyeler ile paylaşmıştı. Bu noktada DP GİK üyeleri ikiye ayrılmıştı. Üyelerden bir kısmı, Hükûmetin takip ettiği baskı politikasının artık dayanılmaz bir hale geldiğini ve vatandaşların bu nedenle DP'ye yaklaşımdan çekindiklerini ifade ederek yayınlanacak bildirinin bu durumu değiştirmesi bakımından faydalı olacağını belirtmişlerdi. Diğer grup ise İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığı ve parti başkanlığı görevlerinin ikisini de bırakmadan demokrasi oyunu oynamak istediğini söyleyerek bildiri konusundaki teklifin kabul edilmemesini ve görüşmelerin kesilmesini istemişlerdi. Görüşmelerin kesilmesini savunanlardan Yusuf Kemal Tengirşek ve Ahmet Tahtakılıç İnönü'nün böyle bir bildiriye yayınlama sıfatına ve yetkisine sahip olmadığını savunmuşlar; buna karşılık Celal Bayar, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü ise bu bildirinin Başbakan ve Cumhurbaşkanı'na da bağlayıcı bir özelliğe sahip olması açısından yayınlanmasında yarar olduğunu savunmuşlardı. Ayrıca Bayar ve arkadaşları, bu bildirinin kabul edilmemesinden DP'nin büyük zarar göreceğini de iddia etmişlerdi. Yaşanan tartışmalar sonucunda başta bildirinin yayınlanmasına muhalif olan isimler de Celal Bayar'ın tarafını tutmuşlar ve yapılan oylamada Yusuf Kemal Tengirşek'in dışındaki tüm üyeler, bildirinin kabulüne karar vermişlerdi.¹⁷⁶⁶

¹⁷⁶⁴ *Ulus Gazetesi*.(1947).3 Temmuz.; *Cumhuriyet Gazetesi*.(1947).3 Temmuz.; *Akşam Gazetesi*.(1947).3 Temmuz.; *Vatan Gazetesi*.(1947). 3 Temmuz.; *Kuvvet Gazetesi*.(1947). 3 Temmuz.

¹⁷⁶⁵ İnönü, *Defterler* 1., 465.

¹⁷⁶⁶ Goloğlu, *Demokrasiye Geçiş*, 210.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, tarafların olurlarını aldıktan sonra 1947 yılının 11 Temmuz'u 12 Temmuz'a bağlayan gecesi, tarihe 12 Temmuz Beyannamesi olarak geçen bildirisini kamuoyuna ilan etmişti.¹⁷⁶⁷ İsmet İnönü bildirisinde Başbakan Recep Peker'i ve Celal Bayar'ı karşılıklı olarak dinlediğini belirtmişti. Kendisine sunulan şikayetlerin içinde mübalağa payı ne olursa olsun hakikat payının da bulunduğunu belirten İnönü, “İhtilalci bir teşekkül değil, bir kanuni siyasi partinin metodlarıyla çalışan muhalif partinin, iktidar partisi şartları içinde çalışmasını temin etmek lazımdır” demişti. İnönü, bu sözleri ile iki tarafın da kaygılarını anladığını ve bu kaygıların çözüleceği mesajını vermişti. Ayrıca İsmet İnönü, Cumhurbaşkanı olarak kendisini her iki partiye karşı eşit şekilde sorumlu gördüğünü ve iki parti arasındaki emniyetin sağlanmasının ulaşmak istediği temel sonuç olduğunu söylemişti.¹⁷⁶⁸

ABD Başkanı Truman'ın beyannamesinin yayınlandığı güne tesadüf eden 12 Temmuz Beyannamesi, kamuoyunda da olumlu bir etki bırakmış, DP'yi destekleyen gazeteler dahil olmak üzere tüm basın yayın organları, İsmet İnönü'nün açıklamasını övgü dolu sözlerle karşılamışlardı. Nitekim Akşam ve Cumhuriyet Gazeteleri yaptıkları haberlerde; CHP'nin yayın organı Ulus Gazetesi ile DP'nin yayın organı Kuvvet Gazetesi'nin 12 Temmuz Beyannamesi hakkında aynı dili kullandıklarına işaret edilmiş ve bunun olumlu bir gelişme olduğu ifade edilmişti.¹⁷⁶⁹

Türk basınında önemli bir yer tutan kalemler de 12 Temmuz Beyannamesini, iktidar ve muhalefet ilişkilerinde dengenin sağlanabilmesi adına olumlu ve gerekli bir gelişme olarak değerlendirmişlerdi. Cumhuriyet Gazetesi'nden Nadir Nadi, İsmet İnönü'nün demecinin sabırsızlıkla beklendiğini ve bu demeç ile İnönü'nün iki parti arasındaki ilişkilerin normalleşmesi adına doğru yolu işaret ettiğini söylemişti. Nadi, 12 Temmuz Beyannamesinin çok partili Meclisin geçirdiği bir yıllık çetin dönemin ardından yayınlandığını hatırlatarak Cumhurbaşkanının sadece CHP'ye ait sayılması ya da CHP'den uzaklaştırılmasının onun tarihi kişiliği göz önünde bulundurulduğunda memlekete zarar

¹⁷⁶⁷Akın, agm., 98.

¹⁷⁶⁸İnönü, *DeFTERler* 1., 467 vd.; *Ulus Gazetesi*.(1947). 12 Temmuz.;*Cumhuriyet Gazetesi*.(1947). 12 Temmuz.;*Akşam Gazetesi*.(1947). 12 Temmuz.

¹⁷⁶⁹*Akşam Gazetesi*.(1947). 12 Temmuz.;*Cumhuriyet Gazetesi*.(1947). 13 Temmuz.

vereceğini söylemişti. İsmet İnönü'nün bu yönü ile partiler üstü bir hakem rolü üstlenmesinin gerekliliğine inandıklarını belirten Nadi; beyannamede işaret edilen hususların mutlaka kanun güvencesi altına alınması gerektiğini de belirtmiş ve “Bundan böyle yapılacak iş, bugünkü fiili vaziyete ilk fırsatta hukuki bir şekil vermektir. Devlet Reisi taraf tuttuğu takdirde idare mekanizmasının tarafsızlığını muhafaza etmek de güçtür. Bu takdirde siyasi bünyemizi normalleştirmek nasıl mümkün olabilecektir? ... Çok partli bir siyasi çerçeve içinde devletin parçalanmaz bütünlüğünü yaşatmak ancak idare mekanizmasının tarafsız işlemesile kabil olduğuna göre, bu hususu gerçekleştirecek bütün şartları dikkatle yerine getirmek lazımdır.” diyerek Cumhurbaşkanı'nın uzlaştırıcı rolünün önemine vurgu yapmıştı.¹⁷⁷⁰

DP'nin kurucu ve yöneticilerinden Fuat Köprülü'nün Kuvvet Gazetesi'nde yayınlanan makalesinde de 12 Temmuz Beyannamesi'nden övgü dolu sözlerle bahsedilmişti. Köprülü, 12 Temmuz Beyannamesinin dünya ve memleket şartlarını kavrayan tarafsız bir Devlet başkanının isabetli kararları olduğunu söyleyerek, bu beyannamesinden ötürü İsmet İnönü'yü tebrik ettiklerini belirtmişti. Köprülü, 12 Temmuz Beyannamesinde muhalefet hareketinin korunması noktasında hangi tedbirlerin alınacağını açıklanmamış olması açısından kimilerince eleştirilebileceğini; ancak kendileri adına endişe edilecek bir durum olmadığını, çünkü bu konuda İsmet İnönü'ye itimad ettiklerini belirtmişti.¹⁷⁷¹

Vakit Gazetesi'nden Asım Us da 12 Temmuz Beyannamesi hakkında, Cumhurbaşkanı'nın memleketin içinde bulunduğu “çapraşık” durum hakkında partiler üstü bir hakem sıfatı ile tetkik yaparak okuyanların ruhunda ferahlık uyandıran bir karar verdiğini ifade etmişti. Asım Us, 12 Temmuz Beyannamesinin önemi hakkında ise “...memleketimizde çok partili demokrasi hayatının, doğum devrinin anormal şartlar içinde geçen ilk sahfası bu beyanname ile kapanıyor ve karşılıklı saygıya dayanan yeni bir sayfa açılıyor.” diyerek ümitvar bir mesaj vermişti.¹⁷⁷²

¹⁷⁷⁰Nadir Nadi.(1947). “İnönü'nün Demeci”. *Cumhuriyet Gazetesi*.13 Temmuz.

¹⁷⁷¹Köprülü, Fuat.(1947). “Son Tebliğin Büyük Manası”. *Kuvvet Gazetesi*. 12 Temmuz.

¹⁷⁷²Us, Asım.(1947). “Cumhurbaşkanımızın Parti Münasebetleri Hakkındaki Kararı”.*Vakit Gazetesi*.13 Temmuz.

İsmet İnönü, çok partili hayata geçiş sürecinde Hükûmeti kurma görevini Saraçoğlu yerine otoriter kişiliği ile bilinen Recep Peker'e verirken önemli bir misyon da yüklemişti. Başlangıçta, İnönü'nün yanlış bir tercihte bulunduğunu düşünenlerin aksine, DP'nin takip ettiği sert muhalefet anlayışına karşı tedbiren bilinçli olarak bu görevi vermişti. Ancak sonrasında yaşanan gelişmeler, İsmet İnönü'nün farklı politikalar takip etmesini gerekli kılmış; bir taşla iki kuş vurmak istemişti. İnönü bir yandan Recep Peker eliyle muhalefeti kontrol altında tutmaya çalışmış; diğer taraftan ortaya çıkan gergin siyasi zeminde “kavga eden çocukları arasında hakkaniyeti gözetmeye çalışan adil bir baba” rolünü üstlenmişti.

İnönü, “Adil baba” kimliğinin siyaseten kabul görmesi durumunda partiler üstü bir kimliğe kavuşmuş olacak ve Nihat Erim'in de ifadesiyle “İsmet İnönü varken başka bir Cumhurbaşkanı'nın düşünülmesine” gerek kalmayacaktı. Ancak bütün uzlaşi çabalarına rağmen bu kimlik bir türlü oluşmadığı için İsmet İnönü DP iktidarının sonuna kadar CHP Hükûmetlerinin baskı politikaları nedeniyle eleştirilecekti.

Menderes, 12 Temmuz Beyannamesiyle ilgili ilk açıklamasını, 28 Eylül'de İzmir Bornova'da yapmıştı. Menderes bu açıklamasında, konuyla ilgili gelişmeleri ve beyannamenin nasıl ortaya çıktığını anlatmıştı. 9 Ocak 1948'de Mersin'de yaptığı bir konuşmasında ise “12 Temmuz Bildirisi, ülkede düzen ve kanun fikrinin hakim olacağını ve partilere eşit şartlar dairesinde çalışmak imkanlarının temin olunacağını ifade eden bir belgedir.” diyerek İnönü'nün beyannamesinde muhalefete verdiği güvenceye olan inancını ifade etmişti. Menderes, 15 Şubat 1948'de İzmir'de yaptığı bir başka açıklamasında ise “O kadar ki, millet bir tarafa, Hükûmet bir tarafa, karşılıklı iki karargah haline geldi. Türk milleti iktidara kaşlarını çattı, ‘Ben seni beğenmiyorum, seni itham ediyorum’ dedi ve iktidarın iradesini eritti. 12 Temmuz Bildirisi işte bunun belgesidir.” diyerek beyannameyi iktidarın baskısına karşı DP'nin milletle verdiği mücadelenin sonucunda kazanılmış bir başarı belgesi olarak değerlendirmişti.¹⁷⁷³

12 Temmuz Beyannamesi hem CHP'de hem de DP'de sarsıntılara yol açmıştı. DP içerisindeki çalkantı ikinci büyük kongreye kadar sürmüştü ve bazı DP'lilerin yeni bir parti

¹⁷⁷³İnan, *age.*, 321 vd.; Şahin, İbrahim.(2017). “İktidar-Muhalefet İlişkileri Çerçevesinde İnönü ve Menderes'in Siyaset Dili”. *Tarih ve Günce. Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi*. 1/1. (Yaz). ss. 191-216, 198.

kurmasıyla sonuçlanmıştı.¹⁷⁷⁴ DP içerisindeki muhalifler Mareşal Fevzi Çakmak başkanlığında Temmuz 1948’de “Millet Partisi” adıyla yeni bir parti kurmuşlardı. Menderes, bu yeni partinin kuruluşundan sonra İzmir’de yaptığı bir konuşmada “Elbiseler, rütbeler hiçbir zaman cesaretin, hamiyetin, itidal, dirayet ve zekanın şaşmaz ölçüsü olmamıştır.” diyerek açıkça Fevzi Çakmak’ı karşısına almıştı.¹⁷⁷⁵

12 Temmuz Beyannamesi’nin yayınlanmasından yaklaşık bir buçuk ay sonra ise Recep Peker “sağlık sorunları” sebebiyle başbakanlıktan istifa ettiğini açıklamış ve yerine Hasan Saka Hükûmeti kurulmuştu. Peker’in istifasından 3 gün sonra İnönü; partisinden Nihat Erim’i, DP’den de Nuri Özsan’ı yanına alarak doğu illerine seyahate çıkmış, iktidar-muhalefet ilişkileri de bu süreçte bir yumuşama dönemine girmişti.¹⁷⁷⁶

3.11. Hasan Saka Hükûmetleri

Recep Peker’in istifasının ardından, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından yeni Hükûmeti kurma görevi Hasan Saka’ya verilmişti. Hasan Saka’nın Hükûmeti kurmakla görevlendirilmesi, kamuoyunda da genel olarak olumlu bir etki uyandırmıştı.

DP, söz konusu değişikliklerle ilgili olarak, 12 Temmuz Beyannamesi’nin uygulanabilir olmasının Saka Hükûmetine bağlı olduğunu ifade etmişti. Özellikle DP’nin kurucularından ve parti sözcüsü olan Fuat Köprülü’nün Kuvvet Gazetesi’nde yayınlanan köşe yazısında Hükûmetten beklentilerini, “Bütün mesele Hükûmetin, 12 Temmuz beyannamesini nazariyattan fiiliyata geçirmek hususunda göstereceği sürat, faaliyete ve bilhassa samimiyete bağlı bulunuyor.” şeklinde izah etmişti. Köprülü, Hükûmetin çok ileri giden bazı valileri hemen işten el çekirmesini, DP’nin iktidar partisi ile aynı şartlar dairesinde çalışmasını sağlayacak tedbirleri almasını, Matbuat ve Ceza kanunları başta olmak üzere bütün anti-demokratik kanunları değiştirip sistemi demokratik hale getirmesini, Örfi idarenin kaldırılmasını, Milletin arzusuna uygun yeni bir seçim kanunu hazırlamasını; dolayısıyla kamuoyundaki endişeleri gidermesini ve Meclis açılıncaya kadar ileri sürülen

¹⁷⁷⁴Eroğul, *age.*, 63.

¹⁷⁷⁵Eroğul, *age.*, 66 vd.

¹⁷⁷⁶Eroğul, *age.*, 60 vd.

hususları hazır hale getirmesini istemişti. Aksi takdirde Saka Hükûmeti'nin de Recep Peker Hükûmeti'nden hiç bir farkı olmayacağını sözlerine ilave etmişti.¹⁷⁷⁷

Ulus Gazetesi'nden Esat Tekeli ise Saka Hükûmeti'nin iktisatçılardan oluştuğu vurgusunu yaparak; özellikle Hasan Saka'nın bu özelliğinin, talihin bir eseri olduğunu söylemiş ve yeni kabinenin iktisat politikasında liberal esaslardan ziyade tanzimci ve müdahaleci tedbirlere kıymet verdiği takdirde geniş halk kitlelerinin ihtiyacını daha iyi karşılayacağını söylemişti.¹⁷⁷⁸

Tanin Gazetesi'nden Hüseyin Cahit Yalçın da Saka Hükûmeti'nden beklentilerini; “Yeni kabinenin demokratik gelişme mevzuunda daha yumuşak, daha uysal ve bilhassa daha tereddütsüz ve süratli adımlar atacağını ümit ederiz” şeklinde belirtmişti. Yalçın'a göre CHP, bir vatanseverlik örneği göstererek kendi içinde bir inkılap yapmış ve günün ihtiyaçlarını karşılayacak bir ruh içinde yeni bir kabine kurmayı başarmıştı.¹⁷⁷⁹

Akşam Gazetesi, Hasan Saka Kabinesi'nin kurulması hakkında “Kabine Ankara Mahfillerinde Çok İyi Karşılandı” başlığını kullanmış ve yeni Hükûmetin mutedil bir siyaset takip edeceğinin beklendiği belirtilmişti. Ayrıca yeni Hükûmetin çalışmaya başlaması ile 7 Eylül kararları konusunda herhangi bir değişiklik yaşanmayacağı; ancak mevcut sıkıntıyı gidermek için bazı kararların alınacağı ve hayat pahalılığının giderilmesi için çalışılacağı belirtilmişti.¹⁷⁸⁰

Hasan Saka'nın Hükûmeti kurmakla görevlendirmesi, kamuoyunda genel anlamda olumlu bir etki uyandırmış olsa da CHP içinde Recep Peker Hükûmeti zamanından kalma sorunlar ortadan kalkmamıştı. Nitekim Hasan Saka'nın 8 Ekim 1947'de Hükûmetin programını ve üyelerini Meclis'e sunması ile birlikte CHP içindeki ihtilaf su yüzüne çıkmıştı. Cumhuriyet Gazetesi'nde yer alan bir habere göre, Recep Peker Hükûmeti'nin tasfiye edilmesinin ardından Hasan Saka'nın yeni Hükûmet programını Meclis'e sunduğu güne kadar geçen olayların CHP içinde bir takım hoşnutsuzluklar doğurmuştu. Bazı milletvekilleri, yaşanan süreç içerisinde

¹⁷⁷⁷Köprülü, Fuat.(1947). Kuvvet Gazetesi. 12 Eylül.

¹⁷⁷⁸Tekeli, Esat.(1947). “Hasan Saka Kabinesi İş Başında”. *Ulus Gazetesi*.12 Eylül.

¹⁷⁷⁹Yalçın, Hüseyin Cahit.(1947). “Kabinenin Değişmesi”. *Tanin Gazetesi*. 11 Eylül.

¹⁷⁸⁰*Akşam Gazetesi*.(1947).11 Eylül.

partinin DP'nin tahakkümü altına girdiğini dahi iddia etmekten çekinmemişlerdi.¹⁷⁸¹ Bu konuda yine aynı gazetede Doğan Nadi, yazdığı köşe yazısında; Hasan Saka'nın Hükûmeti kurmakla görevlendirilmesi ve Meclise sunduğu Hükûmet programı çerçevesinde CHP içinde iki farklı kanaat oluştuğunu iddia etmişti. Nadi; “Birinci grup ki, Recep Pekerin taraftarları olacak, mevcut kanunların aynen tatbikini, bunlardan değişmesi icab edenlerin, Meclis ekseriyeti reyile değiştirilmesini, şimdiye kadar da kanunlar dışında hareket edilmediğini ileri sürmektedir. Bu gruptakiler, 12 Temmuz Beyannamesini, kendi anlayışlarına ve mizaçlarına göre tefsir ediyorlar. Bu bakımdan, yapılagelen bir takım değişiklikleri kolay kolay izah ve kabul edemiyorlar.

İkinci grup ki, bunların kimin etrafında toplandığını bilemiyoruz. Halk Partisinin, tabir caizse liberal azasıdır. Bunlar, 12 Temmuz beyannamesini benimsemişler ve bu esasların çerçevesi içinde parti bünyesini, bir nevi yenileme yolundadırlar. Görüldüğüne göre Cumhuriyet Halk Partisi, şimdi bu iki cereyan arasında bir istihale devri geçirmektedir” demiş ve parti içinde iki farklı anlayış olduğunu iddia etmişti.¹⁷⁸²

Tasvir Gazetesi'nden Selim Ragıp Emeç de CHP içindeki ayrışmaya işaret ettiği yazısında, parti içinde hem temel prensipleri hem de bu prensiplerin uygulanmasına dair metodlar konusunda bir takım anlaşmazlıklar olduğunu iddiasında bulunmuştu. Emeç CHP'nin memleketi idare tarzı hakkında ise “...bu memlekete olan sevgi fazlalığından olacak; onu başka hiçbir evladının idaresine tevdi edemediği ve kendisi de bu işi başaramadığı için yavaş yavaş kuvvetten düşüyor...” diye açıklamıştı.¹⁷⁸³

Hasan Saka, 8 Ekim 1947 tarihinde Hükûmet üyelerinin listesini TBMM'ye sunmuştu.¹⁷⁸⁴ 13 Ekim 1947 tarihinde ise yeni Hükûmet planı, TBMM'de okunmuştu. Hükûmet programında demokrasinin gelişmesi ve çok partili siyasi hayatın korunması yönünde gerekli adımların atılacağı ifade edilmişti. Bu noktada, devlet idare mekanizması karşısında iktidar partisi ve muhalefet partilerin eşit muameleye tabi olacakları vaad edilmişti. Ayrıca hayat pahalılığının ve bu çerçevede vatandaşların geçim sıkıntısını giderecek tedbirler alınacağı belirtilmiş, bu şartların sağlanabilmesi için de üretimin artırılması yolunda gerekli adımların atılacağı

¹⁷⁸¹ *Cumhuriyet Gazetesi*.(1947). 9 Ekim.

¹⁷⁸² Doğan Nadi.(1947). “Ankarada Hava”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 9 Ekim.

¹⁷⁸³ Gürkan, age., 293; Emeç, Selim Ragıp.(1947). “Yeni Kabinenin Şansı”. *Tasvir Gazetesi*. 14 Ekim.

¹⁷⁸⁴ *TBMM Tutanak Dergisi*.(1947). Cilt: 6. DEVRE: VIII. TOPLANTI: 1. 85. Birleşim. 13 Ekim, 672 vd.

bildirilmişti. Saka Hükûmeti'ni Cumhurbaşkanı İsmet İnönü dönemindeki diğer CHP Hükûmetlerinden ayıran en önemli husus ise şüphesiz Hasan Saka'nın devletçilik ilkesi konusunda bir yumuşamaya gitmesi olmuştu. Yine programda yerli ve yabancı yatırımcılar için gerekli kolaylıkların sağlanacağı ifade edilmişti.¹⁷⁸⁵ Bu açıklama, CHP'nin genel yaklaşımından farklı olarak liberal ekonomi ve özel sermaye konularında önemli bir takım adımlar atılmak istendiğini göstermektedir ki; kamuoyu, gerek tek partili idare döneminde gerekse çok partili siyasi hayatın başlamasının ardından CHP'nin en çok eleştirildiği konulardan biri ile ilgili olarak rahatlatılmıştı.¹⁷⁸⁶

Hasan Saka, TBMM'ye sunduğu Hükûmet programını, klasik CHP çizgisinin dışında bir yaklaşıma taşımış olsa da bu durum DP'lileri memnun etme konusunda yeterli olmamıştı. Hükûmet Programı hakkında DP adına konuşan isim Adnan Menderes olmuştu. Adnan Menderes öncelikle Hükûmet programının partilerine görüşmelerden iki gün önce verildiğini hatırlatmış, bu sürenin yeterli olmadığını belirtmişti. Ancak Recep Peker Hükûmetinin kurulması sırasında kendilerine Hükûmet programını mütaala etmek üzere süre verilmediğini vurgulayarak bunun olumlu bir gelişme olduğunu da söylemişti. Meclis kürsüsünde yaptığı konuşmasında Hükûmet Programı hakkında oldukça sert ifadeler kullanmış ve söz konusu programın; “müphem, mütereddid, vuzuhtan mahrum ifadelerle bir programsızlık örneği” olduğunu hatırlatan Menderes'e göre Hükûmet programında eski Hükûmet programlarından farklı bir yön bulunmamakta idi.

CHP, ne DP'nin kuruluşundan itibaren yaşanan süreçten, ne 12 Temmuz Beyannamesi ile ortaya çıkan gelişmelerden ne de Recep Peker Hükûmetini istifaya sürükleyen olaylardan herhangi bir ders çıkarmamıştı. Söz konusu programın “dünün müdafaası” gayretini gösterdiğini iddia eden Menderes, yeni Hükûmet programının geniş demokrasi rejimini tesis edecek bir özellik taşıdığına inanmadıkları yönünde düşüncesini tekrarlamış ve demokrasinin tesisi için kaldırılmasını gerekli gördükleri kanunlar hakkında yeni kabinenin otoriter bir anlayışa sahip olmakla suçlanan Recep Peker'in gerisinde kaldığını ifade etmişti.

¹⁷⁸⁵ *TBMM Tutanak Dergisi*.(1947). Cilt: 6. DEVRE: VIII. TOPLANTI: 1. 85. Birleşim. 13 Ekim, 672-675.; *Ulus Gazetesi*.(1947). 14 Ekim.

¹⁷⁸⁶ Dokuyan, age., 287.

Menderes, “Peker kabinesinin bile antidemokratik kanunların mevcudiyetinden haberdar olduğu ve hatta bunların değiştirileceğinden bahsetmiş bulunduğu bilinmektedir. Bütün memleketin, artık Anayasaya aykırı hüküm ve kanunların süratle değiştirilmesini beklediği şu sıralarda, Hükûmetin bundan tamamilе gafil görünmesinin umumi teessürle karşılanacağına şüphe yoktur.” demişti. Menderes'e göre, Hasan Saka, geçmişі savunma amacını taşımakta, Hükûmet programı ise yüzeysel bir ifade tarzına sahip olup, anayasaya aykırı özelliklere sahip olan kanunların kaldırılması ve sıkıyönetim uygulamasının sonlandırılması konularına hiç değinilmemişti.¹⁷⁸⁷

Yeni Hükûmet programı, 13 Ekim tarihli Meclis oturumunda tartışıldıktan sonra güven oylaması yapılmış ve Hasan Saka Hükûmeti, oturuma katılan 411 milletvekilinden 362 milletvekilinin oyu ile güvenoyu almıştı.¹⁷⁸⁸

İsmet İnönü, Hasan Saka'yı Hükûmeti kurmakla görevlendirerek iktidar-muhalefet ilişkisinin yumuşaması noktasında 12 Temmuz Beyannamesi'nin bir devamı olarak önemli bir adım atmıştı. İnönü, bundan sonra da iktidar ve muhalefet partilerine karşı eşit mesafaede olduğu izlenimini vermeye gayret göstermiş ve gerçekleştirdiği yurt gezilerine DP'li isimlerin de iştirak etmesini sağlamıştı. 14 Eylül 1947 tarihinde başlattığı gezi programına DP milletvekili Nuri Özsan'ı da dahil etmiş; yine 15 Eylül'de Erzurum DP teşkilatını ziyaret eden İnönü; Erzurum Valisi ve diğer kamu görevlilerine, partiler arasında eşit mesafede bulunmaları gerektiğini söylemişti.¹⁷⁸⁹

Ancak İsmet Paşa'nın gayretleri, iktidar ve muhalefet arasında kesin bir sulh ortamının sağlanmasına ya da CHP kanadında beklenildiği gibi DP'nin kavgacı muhalefet üslubundan vazgeçmesine yetmemişti. Nitekim İsmet İnönü'nün 1 Kasım 1947 tarihinde TBMM'nin yeni dönemin açılışı münasebetiyle yaptığı konuşması, muhalif isimlerden biri olan Y. Hikmet Bayur'u tatmin etmemişti. Bayur; “Bu söylevin zamanın demokratik gereklerine ve Türk ulusunun beklediklerine hiç uymadığını yazmak herhalde lüzumsuzdur. Söylevi her dinleyen

¹⁷⁸⁷ TBMM Tutanak Dergisi.(1947). Cilt: 6. DEVRE: VIII. TOPLANTI: 1. 85. Birleşim. 13 Ekim, 676 vd.;Cumhuriyet Gazetesi.(1947). 14 Ekim.

¹⁷⁸⁸ TBMM Tutanak Dergisi.(1947). Cilt: 6. DEVRE: VIII. TOPLANTI: 1. 85. Birleşim. 13 Ekim, 735.

¹⁷⁸⁹ TBMM.(2012). *Türk Parlamento Tarihi (TBMM- VIII. Dönem 1946-1950.*, Cilt: 1. Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 12.

ve okuyan bunu derhal görmekte güçlük çekmemiş olmalıdır. Cumhurbaşkanı 12 Temmuz vaatlerinden bir adım ileriye gitmiş değildir. O yine idarenin kanuni ve herkese eş muamelesinden bahsetmiştir. En tabii şey olan bu yönün halka karşı bir lütufmuş veya bir demokratik gelişme imiş gibi biteviye tekrarlanması aksı tesirler yarattığı bilinmelidir” diyerek bu konudaki memnuniyetsizliğini ve beklentilerini ifade etmişti.¹⁷⁹⁰

Ayrıca Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün genel kurula girişi esnasında DP'li milletvekillerinin önceki açılış yılındaki hareketlerini tekrarlayarak ayağa kalkmamış olmaları da DP'lilerin idare mekanizmasına karşı önemli bir davranış değişikliği olmadığını göstermekte idi. Ortaya çıkan manzara, tüm şartlara rağmen iktidar ve muhalefet arasındaki güven sorununun giderilemediğini ve tartışmaların devam edeceğini göstermekte idi.¹⁷⁹¹

Hasan Saka, CHP içindeki hizipleşmenin doruk noktasına ulaştığı bir süreçte başbakanlık koltuğuna oturmuştu. Türkiye'nin üstündeki Sovyet Rusya baskısının giderek arttığı bir dönemde, batı kamuoyuna Türkiye'nin demokrasi konusunda ödevlerini yerine getirmek isteyen bir ülke olduğu mesajının verilmek istendiği bu dönemde, CHP içindeki aşırı gruplar karşısında, ılımlı kanadın güç kazandığı, hatta Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün de bu ılımlı kanada destek verdiği görülmekte idi.

Parti içindeki müfrit ve mutedil tartışmalarının bir yansıması da Meclis başkanlığı konusunda kendini göstermiş, Meclis başkanlığı'na aday olan Recep Peker; ılımlı kanadın desteklediği Kazım Karabekir karşısında seçimi kaybetmişti.¹⁷⁹²

Nitekim CHP'nin 7. Büyük Kongresi'nde de parti içindeki aşırı ve ılımlılar arasında gerginlik yaşanmış ve ılımlı kanadın güç kazanması ile sonuçlanmıştı. Bu durum, CHP'nin yayın organı Ulus Gazetesi'ne de yansımış; Parti içinde sertlik yanlısı olan Falih Rıfkı Atay'ın gazeteden ayrılma isteği, CHP Genel Sekreterliği'nce kabul edilmişti.¹⁷⁹³

¹⁷⁹⁰Bayur, Y. Hikmet.(1947). *Yeni Sabah Gazetesi*. 3 Kasım.

¹⁷⁹¹*Son Posta Gazetesi*.(1947). 2 Kasım.

¹⁷⁹²Goloğlu, *Demokrasiye Geçiş*, 233.

¹⁷⁹³Dokuyan, *age.*,288.

12 Temmuz Beyannamesi ile İsmet İnönü-Recep Peker arasındaki fikir ve hesap ayrılığı Recep Peker'in istifası ile sonuçlanmış; ancak parti içinde Recep Peker taraftarı olan ve müfrit olarak adlandırılan grup ile Peker'İN istifasında önemli yer tutan ve İsmet İnönü tarafından muhafaza edilen 35'ler grubu arasındaki çekişme bitmemişti.

CHP Kongresi'nde müfrit ve mutedil olarak tanımlanan taraflar arasındaki tartışma; Recep Peker'in, Başbakanlık'tan istifa etmesi hakkında yaptığı konuşma ile patlak vermişti. Kongre sırasında delegeler, Recep Peker'e başbakanlıktan çekilmesinin sebeplerinin izahını isteyen sorular yöneltmişti. Bu durum karşısında Recep Peker, Kurultay kürsüsüne çıkarak bir konuşma yapmış ve Başbakanlık görevinden ayrılmasındaki temel sebebin sağlık problemleri olduğunu belirtmiş, bunun yanında çeşitli iç siyasi gelişmelerinin de bu istifayı zorunlu kıldığını ifade etmişti. Peker, iç siyasi gelişmeleriyle ilgili olarak 12 Temmuz Beyannamesi ve Cumhurbaşkanı'nın Hükûmet politikaları üzerindeki rolünü işaret ederek şunları söylemişti: "...12 Temmuz beyannamesi, bir Hükûmetin Büyük Millet Meclisi'ne karşı sorumluluğu esasının icabı olan vazife anlayışını değiştirmeye amil olacak ne bir mahiyet ne bir kıymet ifade eder... Partiler üzerinde yüksek hakemlik gibi bir anlayışa; ruhum, bütün vazifemin devamı boyunca asla intibak etmedi..." Peker, bu noktada Cumhurbaşkanı'nın Hükûmetin işlerine müdahale etmesini, Anayasaya aykırı bulduğunu örtülü biçimde ifade etmişti. Ayrıca Peker, 12 Temmuz Beyannamesinin ardından parti içinde kendisine muhalif olan milletvekillerinin oluşturduğu 35'ler Grubu'nun takip ettiği siyasetin Hükûmeti zor duruma düşürdüğüne de değinmişti. Nitekim Peker'in istifası bu grubun marifeti ile gerçekleşmişti.¹⁷⁹⁴

Recep Peker'in parti kurultayında yaptığı bu konuşma, 35'ler Grubu'nun başında yer alan Nihat Erim tarafından sert bir üslupla eleştirilmişti. Nihat Erim, Uluş Gazetesi'ndeki köşesinde dört gün sürecek bir yazı dizisi yayınlamış ve Peker'in istifasına neden olduğunu savunduğu olayları anlatmıştı. Erim'in "Bay Peker'in Meselesi" başlığı ile yayınladığı 4 günlük dizinin ilk yazısında, Recep Peker'in parti kongresinde yaptığı konuşmayı yersiz bulmuş ve Peker'i açık konuşmadığı için eleştirmişti. Erim, Peker'in 12 Temmuz Beyannamesi'ni benimsemediğini ve çok geçmeden Beyannamenin ortaya çıkardığı siyaseti

¹⁷⁹⁴Cumhuriyet Gazetesi.(1947). 4 Aralık.

uygulamayacağını söylemişti. Erim'in eleştirdiği bir başka konu ise Peker'in Hükûmet başkanlığı yanında parti başkan vekilliğinin de kendi uhdesinde bulunmasını istemesi idi.¹⁷⁹⁵

Erim'e göre Recep Peker, totaliter görüşlere sahipti. Bu noktada çoğunluğun azınlık üzerinde bir tahakküm oluşturabiliceğine inanmaktaydı. Bu sebeple de 12 Temmuz Beyannamesinin doğurduğu havaya da karşı çıkmıştı.¹⁷⁹⁶ Peker, İsmet İnönü'nün 12 Temmuz Beyannamesinde oynadığı role de açıkça karşı durmuştu. Erim, Recep Peker'in Kurultay kürsüsüne haksızlığa uğramış bir mazlum edasıyla çıktığını; ancak yaptığı konuşmasıyla ne parti grubunu ne de kurultayı ikna edemediğini söylemiş ve Peker'in konuşması için "... bazı politika esnafı tarafından önceden ihtimamla yaratılmak istenen bulutlu ve zehirli havayı biraz daha bulandırmıştır" demişti.

Nihat Erim, Recep Peker'i 12 Temmuz Beyannamesinin oluşturmayı hedeflediği demokratik ortamı desteklememekle de suçlamıştı. Bu konuda da Recep Peker'in 1947 Ağustos'unda Cumhurbaşkanı'nın bu politikasını takip edemeyeceği yönünde yaptığı konuşmasını örnek olarak göstermişti. Ayrıca Nihat Erim, Recep Peker'in İsmet İnönü'nün hakemlik rolünü kabul etmediğini iddia etmişti. Erim'in eleştirdiği bir başka konu da Peker'in Cumhurbaşkanı ile aralarında herhangi bir ihtilaf bulunmadığı yönündeki beyanı ve bu beyanın ardından Parti Grubundan güvenoyu alması ile ilgili olmuştu. Erim'e göre Cumhurbaşkanı İnönü, Peker'in bu tutumunu onun 12 Temmuz Beyannamesinin ruhunu kabul etmesi olarak değerlendirmiş; fakat Peker, kendi düşüncesinden kesinlikle vazgeçmemişti. Nihat Erim, Recep Peker'in istifası konusunda ise onun bakanlar kurulunda keyfi değişiklikler yapmak istemesi ve bunu Meclis'in tatile girdiği dönemde gerçekleştirme arzusuna bağlamıştı. Erim, Peker'in talebine Cumhurbaşkanı'nın karşı çıkıp, bu konuda ısrar edilmesi halinde Meclis'i toplantıya davet edeceğini ifade ettiğini anlatmıştı. Peker bu gelişme üzerine Parti grubunda Hükûmette gerçekleştirmeyi planladığı revizyonu gündeme getirmek zorunda kalmış ve milletvekillerinin tepkisiyle karşılaşmıştı. Bu durum karşısında Peker, Çankaya Köşkü'ne çıkarak istifa etmek istediğini belirtmiş ve İsmet İnönü'nün tüm çabalarına rağmen bu niyetinden vazgeçmemişti.

¹⁷⁹⁵Erim, Nihat.(1947). "Bay Peker'in Meselesi". *Ulus Gazetesi*. 4 Aralık.

¹⁷⁹⁶Erim, Nihat.(1947). "Bay Peker'in Meselesi". *Ulus Gazetesi*. 5 Aralık.

Recep Peker'in istifa etmesine sebep olarak "bazı arkadaş unsurları" tanımlaması ile 35'ler grubu üyelerini göstermesi ve bunları bozgunculukla suçlaması üzerine ise Nihat Erim, söz konusu gruba kendisinin de dahil olduğunu ve hareketlerinin demokrasi çerçevesinde gerçekleştiğini söyledikten sonra Peker'in, farklı görüşlere tahammülü olmayan totaliter bir kişilik olduğunu vurgulamıştı.

Nihat Erim, Recep Peker'in istifası konusunda ise "... Bay Peker'in istifasının asıl sebebi ki, bunu hala kendisi farkedememiş görünüyor- Türk halk efkarının şiddetli ve dayanılmaz baskısıdır. Bay Peker'in istifası üzerine geniş vatandaş çevrelerinin adeta bayram yaptığını hatırlatmak lazımdır..." demişti.¹⁷⁹⁷

3.11.1.CHP 7. Büyük Kongresi ve CHP'de Yaşanan Değişim

CHP'nin 7. Büyük Kongresi, idare mekanizmasının demokrasi konusunda takip edeceği politikayı belirleyecek bir kongre olması bakımından kamuoyu tarafından yakından takip edilmişti. Bu konuda kongre toplanmadan günler önce basında çeşitli haber ve köşe yazıları yer almıştı.

Ahmet Emin Yalman, 13 Kasım 1947 tarihli Vatan Gazetesi'nde yer alan yazısında, CHP kongresinde alınacak kararlar marifetiyle ya ahenkli bir çalışma devri yahut zaruri bir mücadele devrinin açılacağını belirterek CHP Kongresi'nin memleketin siyasi havası üzerinde belirleyici bir rol oynayacağını ifade etmişti. Yalman, bu süreçte İsmet İnönü'nün takip edeceği yolun önemine işaret ederek; "Bu itibarla memleketin İnönü'den beklediği rolü açık ve samimi bir surette münakaşa etmekte fayda vardır. Okuyucularım, elbette hatırlarlar. Tek parti tahakküm ruhu ile samimi demokrasi cereyanı arasındaki mücadelenin en şiddetli dakikalarında bile ben; İnönü'nün hayır ile şer arasındaki mücadelenin hayır tarafında mevki almasındaki kıymeti daima belirttim, umumi hayatımızdaki istikrarın İsmet İnönü'nün sağlığında tamamlanmasının büyük faydalar temin edeceğini ve millet hesabına görünür ve görünmez tehlikeleri önliyeceğini ısrarla ileri sürdüm. Fakat itiraf edeyim ki bu;

¹⁷⁹⁷Erim, Nihat.(1947). "Bay Peker'in Meselesi". *Ulus Gazetesi*. 6-7 Aralık.

sırf nazari bir dilekti. Memleket hesabına bu kadar mühim ve lüzumlu gördüğüm tarzdeki gelişmelerin gerçekleşmesine binde bir ihtimal vermiyordum.

Çünkü İsmet İnönü gibi uzun yıllar huluskarlık(dalkavukluk) havası içinde yaşamış, buyurma zevkinin en keşif ve hudutsuz şekillerine alışmış, etrafında mukadderat birliği ile birbirine sıkı bir surette perçinleşen insanlardan mürekkep geri ve muhteris bir muhit peyda olmuş bir insanın; bütün bunları silkip atması, mütevazı millet hizmetinin derin ve feragatli vicdanı hazzını keşfetmesi, candan millet sevgisinin zevkine varması; bütün insanlık tarihi boyunca pek nadir tesadüf edilmiş bir manzaradır.

Kendi nefsine ve muhitine karşı bu kadar muazzam bir zafer pek az fanilere nasip olmuştur. Günün birinde gözlerime inanmadım. Bir mucizenin ilk alametleri belirmişti, İsmet İnönünün zeka ve insafı; huluskarlıktan, buyurma zevkinden, muayyen bir muhitin taş kesilmiş mukadderat birliğinden ibaret alışkanlıkları ve baskıları yarmak ve bütün hakikatleri, geniş memleket ve dünya ölçüleriyle görebilmek istidatlarını gösteriyordu. Topladığım malumata dayanarak bu istidatların derinliğine kanaat getirdikten sonra memnuniyetimi ve nikbinliğimi gizlemedim ve beliren iyi istidatları gazeteci sıfatiyle desteklemeği en hayırlı bir memleket hizmeti saydım.

Geniş bir blok halinde hak ve hürriyet mücadelesine dalmış olan vatandaşlar arasında elbette içtihat ve görüş farkları bulunur. Bunlardan biri olarak vardığım görüş ve kanaatlere herkesin iştirak etmesini beklileyemedim. Fakat bu kadar yıldır asıl hedeften şaşmadan, çekinmeden, korkmadan ve şahsi bir emel arkasında koşmadan bu mücadeleye nefsini vakfeden ve mücadele silahlarını vaziyetin icaplarına göre kullanan bir vatandaş sıfatiyle görüşüm ister doğru, ister yanlış olsun, emellerimdeki samimiyete emniyet edilmesini beklemek elbette hakkımdır.” Yalman, yazısının devamında, CHP'nin milletin sevgi ve güvenini kazanmasının tek yolunun İsmet İnönü'nün parti başkanlığından çekilmesi olduğunu belirterek kamuoyunda bu yönde oluşan beklentileri ifade etmişti.¹⁷⁹⁸

¹⁷⁹⁸Yalman, Ahmet Emin.(1947). “İsmet İnönü'nün Rolü”. *Vatan Gazetesi*. 13 Kasım.

Yeni Sabah Gazetesi de 17 Kasım 1947 tarihli sayısında o gün toplanacak olan kongreden bahsederken; “CHP'nin ıslahı için tek ümit kurultay” ifadesini kullanmış ve CHP'nin demokratikleşme yönünde adım atmasının gerek partinin gerekse siyasi hayat ve memleketin normalleşmesi için zaruri olduğunu belirtmişti.¹⁷⁹⁹

CHP'nin yayın organı olan Ulus Gazetesi'nde de Nihat Erim'in imzasıyla CHP'nin 7. Kongresi ile ilgili bir yazı yayınlanmıştı. Erim yazısında Cumhurbaşkanı'nın aynı zamanda parti başkanı olmasının hukuki açıdan bir engel taşımadığını belirttikten sonra Cumhurbaşkanı'nın anayasa gereği sadece bir partiye mensup olarak milletvekili seçilmesinin yeterli olduğunu hatırlatmıştı. Bununla birlikte Erim, CHP'nin tek bir ismin şahsı ile ayakta duran bir parti olmadığını belirtmiş ve şahsi kanaatinin İsmet İnönü'nün parti kavgalarının dışında ve üstünde tutulması yönünde olduğunu vurgulamıştı. Erim, bu durumun gerek memleket gerekse parti menfaatlerine uygun olduğunu belirterek, İsmet İnönü'nün CHP Genelbaşkanı olarak kalmasının bir zaruret olmadığını da ifade etmişti.¹⁸⁰⁰

Cumhuriyet Gazetesi'nin 17 Kasım 1947 tarihli nüshasında ise Nadir Nadi, CHP'nin Büyük Kongresi'nde alınacak kararların iyi veya kötü bir netice vermesi her hal ü karda CHP'nin eseri olarak sayılacağını ve milletin hükmünü bunu düşünerek vereceğini söylemişti.¹⁸⁰¹

CHP 7. Büyük Kongresi, 17 Kasım 1947 tarihinde Cumhurbaşkanı ve CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'nün nutku ile açılmıştı. İnönü nutkunda, genel olarak demokrasinin gelişmesi yönünde vaadlerde bulunmuştu. İnönü, 12 Temmuz Beyannamesi ile demokrasi çerçevesinde atılan adımların korunacağını belirtmiş ve bu süreçte seçim kanunu, matbuat kanunu, memurlar kanunu ve benzer kanunlarda düzenlemeler yapılarak demokrasinin geliştirilmesi için gerekli adımların atılacağını söylemişti. İnönü, özellikle seçim süreçlerinde DP'lilerin en çok eleştirdikleri konuların başında gelen devlet memurlarının idare

¹⁷⁹⁹Yeni Sabah Gazetesi.(1947). 17 Kasım.

¹⁸⁰⁰Erim, Nihat.(1947). “Devlet Başkanlığı ve Parti Başkanlığı”. *Ulus Gazetesi*. 18 Kasım.

¹⁸⁰¹Nadir Nadi.(1947). “Parti ve Memleket İçin En Büyük Tehlike”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 18 Kasım.

mekanizmasının etkisi altında hareket etmeleri memeselesinde ise memurların siyasi partiler arasında tarafsız kalmasının sağlanması gerektiğini belirtmişti.

İsmet İnönü, kurultay nutkunda milli meselelerin Mecliste serbestçe konuşulması ve bu çerçevede muhalefet partisinin tekliflerinin de Mecliste tartışılması için gerekli düzenlemelerin yapılmasının gerekliliği üzerinde durmuş, Halkevleri'nin DP'lilerin de istifadesine açılarak devlete ait tarafsız bir kültür kurumu olarak çalışmasını istemişti. İnönü, memleketin idaresi konusunda her şeyin kanun içinde gerçekleştirileceğini ve hiç bir hedefe zorla varılamayacağını belirtmişti. İsmet İnönü partiler üstü bir konuma çıkmak ve CHP Genel Başkanlığını terk etmek husularında ise “Vatandaşın beni partilere karşı müsavi durumda bir emniyet unsuru saydığını fark ediyorum. Cumhurbaşkanı bulunduğum müddetçe Kurultayın seçeceği bir zatın Parti Genel Başkanlığı yapması lüzumlu bir mahiyet almıştır.” demiş ve iki görevi birlikte sürdüreceği mesajını vermişti.¹⁸⁰²

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün yaptığı konuşma genel olarak demokrasinin teminat altına alınması yönünde olsa da vaad edilenler, DP'lileri tatmin etmeye yetmemiştir. 19 Kasım 1947 tarihli Kuvvet Gazetesi'nde Fuat Köprülü'nün imzasıyla yayınlanan yazıda, İsmet İnönü'nün nutkunun daha önceki kurultay nutuklarına nazaran olumlu bulunduğunu ve demokrasi yolunda atılmış olan kuvvetli adımların ifadesi olduğu ifade edilmişti. Ancak Köprülü, söz konusu güzel vaatlere rağmen bunların henüz fiili ve müspet neticelerinin tecelli etmediğini de vurgulayarak İnönü'nün irad ettiği nutkun sarıh olmadığını, yer yer müphem ve tereddütlü bir mahiyet taşıdığını ifade etmişti. Köprülü, İsmet İnönü'nün CHP Genel Başkanlığı'nı bırakmamak yönünde verdiği mesaj ile ilgili olarak ise Cumhurbaşkanı'nın Parti reisi sıfatını taşımasına açık kapı bırakıldığını söylemişti.

Köprülü, İsmet İnönü'nün nutku ile ilgili duydukları şüphenin giderilmesi için ilk şartın, yukarıda bahsedilen ve demokrasinin temelini teşkil eden şeylerin derhal gerçekleştirilmesi yolunda fiiliyata geçilmesi olduğunda ısrar etmişti. Bugünkü anti-demokratik hükümler ortada durdukça, devlet Reisi, velev ki fahri olsun, Parti Genel Başkanı sıfatını taşıdıkça, idare emirleri kanunen imtiyazlı bir sınıf mahiyetinde kaldıkça, örfi idare usûlü ile matbuat

¹⁸⁰² *Son Posta Gazetesi*.(1947). 18 Kasım.; *Vatan Gazetesi*. (1947). 18 Kasım.; *Cumhuriyet Gazetesi*.(1947). 18 Kasım.; *Ulus Gazetesi*.(1947). 18 Kasım.

hürriyeti daimi bir tehdit altında bulunduruldukça; şüphe ve emniyetsizlik havasının kalkması asla mümkün olmayacaktı. Köprülü, “Bu hakikati bir defa daha hatırlatmayı, kendimize bir vazife biliyoruz” diyerek sözlerini tamamlamıştı.¹⁸⁰³

İsmet İnönü'nün nutku üzerine görüş bildiren isimlerden biri de Cihat Baban idi. Baban, Tasvir Gazetesi'ndeki köşesinde, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye hitaben bir açık mektup yayınlamıştı. Baban'a göre, memleketin demokratik anlamda gelişmesinin, tamamiyle İsmet İnönü'nün şahsına bağlı olduğunu ve kendi rızasıyla Parti başkanlığından çekimesinin demokrasi yolunu açacağını ifade etmiş ve bu düşüncesini “Öyle bir kritik zamandayız ki, ufak bir himmet darbesi, hürriyet kervanını en güzel bir yola sürükleyebilir. Bu himmeti Türk milletinden esirgememenizi rica ederim. Halk Partisi delegeleri, sizin başkanlıktan ayrılmanıza rıza göstermeyebilirler, fakat devlet reisi olarak, memleketin menfaatini, partinin menfaati üzerinde tutmağa ve Türk milletinin arzu ve isteğine uygun hareket etmeye, kendinizi mecbur telakki edeceğinizden eminim.” Sözleriyle açıklamıştı.

Baban, İnönü'nün Parti başkanlığından ayrılmasından sonra bir süre bocalayabileceklerini; fakat demokratik rejimin gelmesi durumunda bu sıkıntıyı atlatmanın zor olmayacağını hatırlatmış ve “CHP'lilerin Halk partisi delegelerinin de endişelerini seziyor ve hak veriyorum. Büyük bir istinattan mahrum kalacaklardır. Belki sizden boşalan yere, eserini yürütemeyecek, demokrasiye düşman unsurlar gelecektir. Fakat Türk yurdunun demokratik bir rejime kavuşması davası, parti mülahazalarının gölgesi altına düşemez...” diyerek ülke yararına atılacak demokratik adımlar için CHP'nin de fedakarlıkta bulunması gerektiğine vurgu yapmıştı.

Son olarak da iktidar mevkiine yönelik tehdit hatırlatmalarına da karşı çıkmış ve Milletin buna müsaade etmeyeceğini ifade ederek “Sayın İnönü! Halk Partisi Başkanlığını artık kabul etmeyiniz. Boşala cak yere hürriyet düşmanları gelemez. Gelse de tutunamaz.” demişti. İsmet İnönü'nün partiler üstü konumuna gelmesi ve bunu muhafaza etmesi durumunda demokrasinin kolaylıkla muhit bulacağını hatırlatmış ve “... bir kere partililerin üzerine yükseldiniz mi? Artık tutukluk kalmayacak! Halk Partisi, sizin prestijinize

¹⁸⁰³ *Kuvvet Gazetesi*.(1947). 19 Kasım.

dayanamayınca, halka yaranmak ihtiyacını duyarak, demokrasi yolunda hızla yürümek mecburiyetini hissedecektir... Bir kere siz partililerin üzerine yükselince, idare hayatımızın bitarafılığı tamamen sağlanacak, manevi hüviyetimizin ağırlığı bir taraf lehine terazinin kefesine oturmayınca, müsavat ve eşitlik fiili bir şekilde belirecektir” diyerek CHP olmak üzere iktidarı elinde bulunduracak gücün, Halkla uyum sağlayarak güzel bir idare tesis etmek konusunda yarışacağını iddia etmişti.¹⁸⁰⁴

İsmet İnönü, 7. Büyük Kongre'de tekrar CHP Genel Başkanlığı'na seçilmiş, Cumhurbaşkanlığı ve Parti genel başkanlığı görevlerini birlikte sürdürme geleneği de devam etmişti. Bu karar öteden DP'lilerin beri var olan şüphelerini de haklı çıkartmıştı. Ancak İsmet İnönü'nün “Vatandaşın, beni partilere karşı müsavi durumda bir emniyet unsuru saydığını fark ediyorum. Cumhurbaşkanı bulunduğum müddetçe Kurultayın seçeceği bir zatın Parti Genel Başkanlığı yapması lüzumlu bir mahiyet almıştır.” diyerek daha önce verdiği vaadlere ters düşmesi, DP'lilerin tepkisini çekmiş ve kamuoyunu bir müddet meşgul edecek tartışmalara sebep olmuştu.

DP'li Sadık Aldoğan, İsmet İnönü'nün Parti başkanlığını bırakmaması konusunda, CHP'nin Cumhurbaşkanlığı makamını istismar ettiğini ve devlet teşkilatına dayanmış, mevcudiyetini buna borçlu bir Parti profili oluşturduğunu iddia etmişti. Aldoğan; “İşte asıl mesele HP'sinin bu yoldan suret-i katiyede vazgeçmesi keyfiyeti idi. Halbuki kurultay kendi partisinin hakiki mahiyetini açıkça meydana koyacak kadar medeni bir cesaret de göstermedi. Ve yine eskisi gibi devlet teşkilatına bir türlü idrak ve ifade cesaretini gösteremedi. Hakikat şudur ki, Ankara'da Halkevinin dört duvarı içinde kendi kendine gelin güvey olan bu insanlar, halkı tamamıyla ihmal etmişler, halk itimadına sahip olmanın bir parti için ne büyük mazhariyet olduğunu idrak dahi edememişlerdir.” Diyerekoldukça sert bir şekilde tenkit etmiş ve CHP'nin içinde bulunduğu duruma işaret etmişti.

Aldoğan, iddialarını sürdürmüş ve CHP'nin İnönü'yü genel başkan seçmekte ısrar etmelerinin tek sebebinin; O'nun devlet başkanı bulunmasından faydalanmak isteğinden kaynaklandığını vurgulamıştı. Ancak İnönü, cumhurbaşkanlığından çekilerek parti başına

¹⁸⁰⁴Baban, Cihat.(1947). “İnönü'ne Açık Mektup”. *Tasvir Gazetesi*. 23 Kasım.

geçip serbestçe siyasete atılacak olursa da CHP'nin bir gün içinde tarih olacağını dolayısıyla CHP'nin ne yardan ne de serden vazgeçmek niyetinde olmadığını belirtmişti.¹⁸⁰⁵

Sadık Aldoğan'ın bu konudaki görüşlerine yer veren Yeni Sabah Gazetesi, bir başka nüshasında ise “Dünyada hiçbir kuvvet bir kimseyi kanaati hilafına bir iş yapmaya zorlayamaz. Kurultayın teveccühüne teşekkür etmekle beraber, Genel Başkanlıktan çekilmek, sayın İnönü'nün hakkıdır...” cümleleri ile eleştirilerini sürdürmüştü.¹⁸⁰⁶ Aynı gazetede Cemalettin Saraçoğlu imzasıyla yayınlanan bir başka köşe yazısında ise Saraçoğlu ve Peker Hükûmetlerinin uygulamalarına da atıfta bulunarak, Halkın artık CHP'li Hükûmet ve devlet adamlarının sözlerine inanmadığı iddia edilmiş, İsmet İnönü'nün CHP Genel Başkanlığı'na tekrar seçilmesi konusunda da “Kurultay menfaat endişeleriyle ve parti hisleriyle böyle bir harekette bulunmakla İnönü'nün herkese karşı açıkladığı kanaati hilafında, bu unvanı ve mevkii kabul etmesi için kendilerine hiçbir mecburiyet yüklemiş değildir.

Dünyada hiçbir kuvvet, bir kimseyi kanaati hilafına bir işi yapmağa ve yahut yapmakta devam etmeğe zorlayamaz. Kurultayın teveccühüne teşekkür etmekle beraber bu genel başkanlık vazifesinden çekilmek her zaman Sayın İnönü'nün hakkıdır ve salahiyetidir. Böyle bir istifa hadisesini hala bekleyenler pek çoktur ve biz de bu intizarda bulunanlar arasındayız. Bahusus ki DP ileri gelenlerinden ve sözünü pek esirgemek itiyadında olmayanlardan Afyon milletvekili General Sadık Aldoğan, İsmet İnönü Halk Partisi başkanlığından çekilirse bu parti tarihe karışır diyecek kadar ileri gitmiş ve böylece cumhurbaşkanının aynı zamanda Halk Partisi genel başkanı olmasının bir parti lehine ne derece tarafgirlik ifade ettiğini açıklamıştır” denilerek, Aldoğan'ın düşüncelerinin haklılığına da vurgu yapılmıştı.¹⁸⁰⁷

Söz konusu tartışmayla ilgili bir diğer örnek de Son Posta Gazetesi'nde görüşlerine yer verilen Milletvekili Osman Nuri Köni'nin açıklamaları idi. Köni, Cumhurbaşkanının partisine karşı fiili durumunun asla değişmeyeceğini iddia etmiş, Kurultay'da alınan karar gereğince Cumhurbaşkanı'nın parti genel başkanı olması durumunda parti idaresinin başkan vekili

¹⁸⁰⁵Yeni Sabah Gazetesi.(1947). 6 Aralık.

¹⁸⁰⁶Yeni Sabah Gazetesi.(1947). 9 Aralık.

¹⁸⁰⁷Saraçoğlu, Cemalettin.(1947). “Böyle Bir İstifayı Hala Bekleyenler Pek Çoktur”. Yeni Sabah Gazetesi.9 Aralık.

tarafından yürütüleceği yönündeki kararın kanun önünde eski vaziyeti değiştirmedeğini, genel başkanın partisinin işleri ile fiilen meşgul olmak zorunda bulunduğunu ve bu mesuliyetin kanunlardan geldiğini belirtmişti.

Köni, İsmet İnönü'nün ancak genel başkanlıktan çekilerek parti işleriyle meşgul olmaktan kurtulabileceğini ifade etmiş ve “C.H.P. Genel başkanlığına seçilen Cumhurbaşkanı'nın kendi partisine karşı fiili durumu da kanunen ‘gayrı mevcut’ sayılan yeni tüzük hükümleri karşısında, evvelki gibi tam olarak devam etmekte ve asla değişmemektedir.” diyerek malûmun ilamı sayılacak bir tespitte bulunmuştu.¹⁸⁰⁸

İsmet İnönü'nün CHP Genel Başkanlığı görevine tekrar seçilmesi üzerine DP teşkilatları da durumu protesto eden eylemlere girişmişlerdi. DP'nin İzmir Karşıyaka Teşkilatı'nın kongresinde İsmet İnönü'nün CHP Genel Başkanlığından çekilmemesi ve Hürriyet Misakı'nın hayata geçirilmemesi durumunda Parti milletvekillerinin Meclis'ten çekilmeleri yönündeki taleplerini DP Genel Merkezi'ne göndererek “Hasan Saka Hükûmeti ile demokrasi olmaz” diye de eklemişlerdi.

DP İstanbul- Beşiktaş Teşkilatı'nın kongresinde de benzer bir görüş ortaya çıkmış ve “Cumhurbaşkanı milletvekilleri seçmektedir, milletvekilleri halk tarafından seçilir; halkın ise partiler hakkındaki kanaatleri ayrı ayrı olduğundan, Reisicumhur tek bir parti başkanlığından istifa ederek, partiler üzerinde kalmalıdır.” şeklinde Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye bir telgraf çekilmişti.¹⁸⁰⁹

Muhalefetin sesi durumunda bulunan Yeni Sabah Gazetesi'nde ise bu konuda yayınlanan haberde, “Cumhurbaşkanı 12 Temmuz beyannamesi ile bütün vatanda bir ferahlık uyandırmış, Partilere eşit muamele tavsiyesine çok ümitler bağlanmıştı... Fakat fiiliyatta böyle müsavi muameleye ciddi surette şahit olamadık”denilmek suretiyle yaşanan hayal kırıklığı vurgulanmıştı.¹⁸¹⁰

¹⁸⁰⁸ *Son Posta Gazetesi*.(1947).10 Aralık.

¹⁸⁰⁹ *Cumhuriyet Gazetesi*.(1947).13 Aralık.

¹⁸¹⁰ *Yeni Sabah Gazetesi*.(1947).14 Aralık.

Aynı gazetenin bir başka nüshasında ise Ulus Gazetesine vurgu yapılarak, İsmet İnönü'nün parti genel başkanlığından istifasını talep edenleri suçlayan ve tehdit eden bir üslupta yayın yaptığı ifade edilmiş ve bu duruma tepki gösterilmişti.¹⁸¹¹ Nitekim Ulus Gazetesi'nin 16 Aralık 1947 tarihli nüshasında, “Gidenlerin Yeri Asla Boş Kalmayacaktır” başlığı ile yayınlanan isimsiz başyazı, DP'lilerin bu yöndeki iddialarını sürdürmelerine yol açacak türdendi.

Yazıda, 12 Temmuz Beyannamesi sonucunda muhalefet partisinin baskı iddiaları başta olmak üzere şikayetçi olduğu pek çok konuda olumlu gelişmelerin yaşandığı, muhalefet partisine baskı yapmakla suçlanan memurların bile zaman zaman DP'nin tepkisinden çekinerek görevlerini yerine getiremediği ve bunun bir sonucu olarak DP'nin bir nevi dokunulmazlık kazandığı iddiaedilmişti. Yazının devamında, DP Kongrelerinde milletvekillerinin Meclisten çekilmesi yönünde ortaya çıkan talepler ile ilgili olarak bir eleştiri yapılmış ve “Meclisten çekilme bahsinde söylenecek tek söz şudur: Muhalefet vazifesinde Büyük Meclis içinde devam etmek istemiyen bir parti ile konuşulamaz. DP milletvekilleri, tek tük çıkan seslere uyarak Büyük Meclisten çıkıp giderlerse, buna üzülme lazımdır. Fakat aynı zamanda, Devlet vazifesinin boş kalamıyacağını, boşalan yerlere behemehal hem de hiç vakit geçirmeden yeni temsilcilerin geleceği bilinmelidir... BMM'den çekilmek tehdidi; tehditlerin en kabası, en çirkinidir. Büyük Meclis böyle şantajlar karşısında, iktidar ve yetkililerini korumakla lüzumu kadar hassastır.” diyerek DP'lilerin “TBMM'den çekilme” tehdidine karşı farklı bir tehditle cevap veriş ve “hodri meydan” demişti.

Ulus Gazetesi, DP'nin Meclis'ten çekilmesi durumunda, boş kalan vekillikler için yapılacak seçimlerde, CHP'nin gerekirse aday göstermeyerek yine Meclis içinde muhalif bir grubun ortaya çıkmasına müsaade edilebileceğini de belirtmişti.¹⁸¹²

Aynı gazetenin 17 Aralık 1947 tarihli nüshasında ise “İşi Azıttılar” başlığı ile yayınlanan haber metninde, DP'liler tarafından Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye, ya parti başkanlığından ya da Cumhurbaşkanlığı'ndan istifa etmesi yönünde telgraflar çekilmesini sert bir üslupla

¹⁸¹¹Yeni Sabah Gazetesi.(1947).16 Aralık.

¹⁸¹²Ulus Gazetesi.(1947). “Gidenlerin Yeri Asla Boş Kalmıyacaktır.”. 16 Aralık.

eleştirilmiş ve “...Yer yer toplanan Demokrat Parti kaza ve Büyük Kongreleri- şüphesiz merkezden aldıkları işaret üzerine- çok defa her türlü nezaket ve saygı sınırlarını da aşarak Devlet Reisinin şahsına tecavüz yolunu tutmuşlardır... Demokratlar, Devlet Reisinin Parti Başkanlığını sadece fiilen yaomamasını evvelce öne sürdükleri halde şimdi bu tahakkuk ettikten sonra işi azıtmışlardır...” gibi cümlelere yer verilmişti. Ulus Gazetesi, İsmet İnönü'ye çekilen telgraflar karşısında halkın tutumu hakkında ise şu iddiada bulunmuştur; “Baştanberi Sayın İnönü'nün memlekette demokratik hayatın sağlam ve güzel esaslar üzerinde yükselmesi için ne büyük gayretler harcadığını bilen halk efkârı, demokratların bu yakışıksız hareketleri karşısında en hafif tabiriyle teessür duymaktadırlar.” diyerek Halkın da Ulus yazarları gibi düşündüğünü iddia etmişti.¹⁸¹³

CHP'nin 7. Büyük Kongresi sırasında başlayan ve İsmet İnönü'nün CHP Genel Başkanlığı görevinden ayrılmasına etrafında şekillenen tartışmalar, CHP ve DP'yi karşı karşıya getirmiş olsa da kısa süre içinde meselenin sükûnete kavuştuğu görülmektedir. Bu noktada söz konusu tartışmalarda fatura, DP içinde yer alan ve daha sonra partiden ayrılarak MP'ni kuracak olan muhalif kanada kesilmek suretiyle taraflar arasındaki kavga sona erdirilmişti.

CHP'nin 7. Büyük Kongresinde alınan kararlar, partinin özellikle II. Dünya Savaşı sırasında uyguladığı politikalar sebebiyle halkta ortaya çıkan tepkiyi ortadan kaldırmak ve bu tepkiden yararlanarak durumu siyasi bir avantaja çeviren DP'nin elindeki kozları etkisiz hale getirmektir. Parti yöneticileri, uygulayacakları politika değişikliğiyle, kaybettiklerini düşündükleri halk desteğini kazanmayı istemişlerdi. Bu maksatla, CHP'nin 7. Büyük Kongresi'nde, partinin son yıllarda takip etmiş olduğu politikalarla taban tabana zıt kabul edilebilecek kararlar alınmıştı.

CHP'nin içine gireceği dönüşüm süreci, İsmet İnönü'nün 12 Temmuz Beyannamesinin bir sonucu olarak kabul edilebilir. Nitekim kamuoyunda gerek CHP'li gerekse muhalif çevrelerde, CHP'nin bir dönüşüm geçirmesinin gerekli olduğu yönünde görüşler basın marifetiyle dile getirilmeye başlanmıştı. Nitekim Akşam Gazetesi'ndeki köşesinde meseleyi

¹⁸¹³Ulus Gazetesi.(1947). 17 Aralık.

ele alan Necmeddin Sadak, parti kongresinden beklentisini; “Yeni bir devrimin arefesindemiyiz?” sorusu ile ifade etmiş, ülkedeki demokrasinin seyrini hazırlanan tasarıtlardan ziyade, kongrede alınacak kararların belli edeceği düşüncesine yer vermişti.¹⁸¹⁴

Sadak, yazısının devamında CHP'de gerçekleşeceğini düşündüğü değişim için ise şunları söylemişti: “Kurtuluş ve istiklal mücadelesinde, her çeşit vatanseverlerin bir şef etrafında toplanmasından doğan CHP, bundan sonra kendi varlık kudretini, tarihte her zaman ele geçmeyen müstesna, fakat fani Şeflerden değil, kendi idealinden, bu ideal etrafında fikir ve kanaat birliğinden, bu ideale kafası ve ruhile bağlı teşkilattan alacak, mücadele hayatında ve seçimlerde yalnız kendine güvenecektir. Sırf kendi işleri ve gayretleri ile kendilerini ve bilhassa milleti tatmin edici icraatı ile kuvvetli Hükûmetlerini memlekete sevdirmeye çalışan ve bunda muvaffak olan partilerdir ki yüksek ve müstesna bir otoritenin himayesinden yoksun kaldıkları zaman dahi tarihi vazifelerine devam edebilirler.”

Cumhuriyet Gazetesi'nden Nadir Nadi ise kendi düşüncesine göre CHP'nin neden bir dönüşüm geçirmesi gerektiğini tartışmış ve “Halk Partisinin geçirmek zorunda bulunduğu bünye değişikliği, yalnız bu siyasi teşekküle bağlı olan bir kısım vatandaşları değil, bütün Türk milletini yakından ilgilendirecek kadar önemlidir. Çünkü içine girmeğe çalıştığımız ileri hürriyet rejiminin muvaffakiyeti, herşeyden önce Halk Partisinin, karşılaştığı imtihanı başarı ile atlatmasına bağlıdır.” diyerek değişimin önemini izah etmişti.¹⁸¹⁵

CHP idarecileri, gerek kendilerinin zorunlu gördükleri gerekse kamuoyunda bir beklenti haline gelmiş değişim düşüncesi ile partinin 7. Büyük Kurultay'ını gerçekleştirmişlerdi. Bu doğrultuda, devletçilik tanımında yapılan değişiklik, CHP'nin değişim sürecini hayata geçirdiğinin de göstergelerinden biri olmuştu. Kongre kararlarında devletçilik, “... özel teşebbüslerin başarmaya imkan bulamadığı veya yeter derecede başaramadığı, yahut kazançlı bulmadığı, yahut kazançlı bulmadığı için girişmediği işleri devlet üzerine alabilir.” şeklinde tanımlanmıştı. Bu tanımıyla devletçilik, özel teşebbüslere

¹⁸¹⁴Sadak, Necmeddin.(1947). “Yeni Bir Devrim Arefesinde miyiz?”. *Akşam Gazetesi*. 8 Ağustos.

¹⁸¹⁵Nadir Nadi.(1947). “Bekliyoruz”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 13 Ağustos.

yardım etmek gibi bir görevi üstlenmiş olduğunu göstermekte idi.¹⁸¹⁶ Kongrenin ardından Devletçilik ile ilgili girilen bu değişiklik basında da değerlendirmelere konu olmuştu. Ulus Gazetesi'nde "CHP Devletçiliği" başlığı ile yayınlanan makale, partinin süreç içinde devletçiliğe nasıl yaklaştığını izah ederken bir yandan da bu yaklaşımların savunusunu yapmıştı.¹⁸¹⁷

CHP 7. kongresinde alınan bir diğer önemli karar da DP'nin kurulmasını beraberinde getiren tartışmaları doğurmuş olan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ile ilgili idi. Parti programında, ilgili kanun maddesiyle ilgili olarak "Toprak Kanunu'nun ana prensipleri mahfuz kalmak üzere bu kanun müliyet güvenliği, toprak sahiplerine bırakılacak azami miktar ve kamulaştırma değeri yönlerinden gözden geçirilmesini faydalı buluruz" denilerek kısmi bir değişikliğe kapı açmıştı.

Bir başka önemli konu da Köy Enstitüleri idi. Kongre tarafından Köy Enstitüleri hakkında da önemli bir karar benimsenmişti. Kongrede alınan karara göre, Köy Enstitüleri'nde uygulamalı eğitimler, geri plana atılarak bunun yerine kültür derslerine ağırlık verilecekti. Bu karar, Köy Enstitülerinin vasıflı mezunlar vermesini engelleyecek bir sonuç doğuracaktı. CHP'nin aldığı bu karar, Köy Enstitülerinin tasfiyesinin başlangıcı olarak değerlendirilmektedir.¹⁸¹⁸

CHP'nin özellikle DP tarafından her fırsatta eleştirildiği din politikası ile ilgili bir yumuşama da ilk defa 7. Büyük Kongre'de kendini göstermişti. Parti programında laiklik ile ilgili maddeye "Din anlayışı vicdan işi olduğundan her türlü taarruzdan ve müdahaleden masundur. Hiçbir vatandaşa kanunların menetmediği ibadet ayinlerinden dolayı karışılmaz" şeklinde bir ek yapılmış ve dini ibadetler konusuna yeni bir yorum getirilmişti.¹⁸¹⁹

CHP'nin geçirdiği bu dönüşüm, iç politikada bir rekabet ortamının oluşmasına zemin hazırlaması şeklinde açıklanabileceği gibi bu tek başına yeterli olmamıştı. Ancak şurası da bir gerçektir ki; CHP, savaş sonrası dünya düzeninde Sovyetler Birliği'nin oluşturduğu tehdit

¹⁸¹⁶Timur, *age.*, 61

¹⁸¹⁷*Ulus Gazetesi*.(1947). "CHP Devletçiliği". 17 Ocak.

¹⁸¹⁸Timur, *age.*, 62

¹⁸¹⁹Timur, *age.*, 62 vd.

karşısında “demokrasi” taraftarı gözüken Batı Blokunda yer alma arzusunu her alanda olduğu gibi parti programında yaptığı tadilatla da ortaya koymuştu.

3.11.2.Hasan Saka Hükûmetleri ve Meclis’teki Tartışmalar

Hasan Saka'nın iş başına gelmesi, CHP idaresinin muhalefete karşı yumuşamasını ifade ediyordu. Ancak Hasan Saka, ne muhalefet kanadına ne de CHP içinde “müfrit” olarak adlandırılan kanada yaranamamıştı. Muhalefet, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün şahsına karşı bir yumuşama politikası izlese de CHP Hükûmeti'ne karşı Meclis içindeki muhalefet görevini oldukça sert bir biçimde yerine getirmişti. “Müfrit” olarak adlandırılan CHP’li vekiller ise, Cumhurbaşkanı'nın ve dolayısıyla Hükûmetin muhalefetin etkisi altında hareket ettiğini, daha açık birdeyişle azlığın çokluğa tahakküm ettiğini, savunmaya devam etmişlerdi.

Hükûmet-muhalefet ilişkileri noktasında gerginliğe sebep olan gelişmelerden biri Seçim kanunu ile ilgili yapılması düşünülen değişiklik çerçevesinde ortaya çıkmıştı. Seçim kanununda değişiklik yapılmasına yönelik talep, ilk defa DP Milletvekillerinden Nuri Özsan, Hazım Bozca ve Hasan Dinçer'in 19 Eylül 1946 tarihinde Meclis'e verdikleri bir teklif ile ortaya çıkmıştı. DP'li vekiller, seçmenlerin oylarını kapalı bölmelerde tek başlarına kullanmalarını, parti temsilcilerinin seçim tutuanaklarını imzalamalarını, her temsilciye bu tutanakların bir suretinin verilmesini ve her sandıktan çıkan sonucun hemen yerinde ilan edilmesini istemişlerdi.¹⁸²⁰ Ancak bu teklif, Peker Hükûmeti tarafından dikkate alınmamıştı. Hasan Saka, Seçim kanunu ile ilgili ortaya çıkan beklentileri yerine getirmek için bir düzenleme yapma ihtiyacı hissetmiş ve bu niyetini 13 Ocak 1948 tarihinde Meclis gündemine getirmekle göstermişti.¹⁸²¹ Ancak CHP Parti Meclisi'nde “müfrit” olarak adlandırılan vekiller, bu düzenlemeye “muhalefetin iktidarı tahakküm altına almak” istediğini ileri sürerek tepki göstermişlerdi. Sonuçta Parti Meclis grubu Hükûmete gereken

¹⁸²⁰TBMM.(2012).*Türk Parlamento Tarihi (TBMM- VIII. Dönem 1946-1950)*. Cilt: 1. Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları: 7.

¹⁸²¹*Cumhuriyet Gazetesi*.(1948).14 Ocak.

yetkiyi vermiş; fakat Hükûmet bu sırada ortaya çıkan başka mesleler ile ilgilnemek zorunda kaldığı için tasarımı bir müddet daha bekletmek mecburiyetinde kalmıştı.

DP, 1948 yılının Mayıs ayına gelindiğinde Saka Hükûmeti'nin askıya aldığı Seçim Kanunu'nda yapılacak tadilatın bir an önce gündeme getirilmesini artık yüksek sesle ifade etmeye başlamıştı. 9 Mayıs 1948 tarihinde Eskişehir'de yapılan DP Mitingi'nde konuşan Celal Bayar, Seçim kanunu meselesine değinerek, 21 Temmuz seçimlerinin milleti tatmin etmediğini iddia ettikten sonra memlekette demokrasi ve milli hakimiyetin yerleşmesi için esas olan değerın seçim emniyeti olduğunu ve bu emniyet temin edilene kadar bu taleplerini müdafa etmekten vazgeçmeyeceklerini söylemişti. Ayrıca mitingde, kalabalığın tezahüratları eşliğinde oylanarak alınan kararların Cumhurbaşkanlığı, TBMM Başkanlığı ve Başbakanlığa sunulmasına da karar verilmişti. Söz konusu kararlar şunlardı:

1-Seçimlerde gizli oy; aleni tasnif,

2-Adil teminat ve emniyet,

3-Memurlar muhakemat kanununun kaldırılması,

4-Acele olarak kaldırılmadığı takdirde bu kanunun seçimlerde idareciler hakkında tatbik edilmemesi.

DP'liler söz konusu kararları ve taleplerini kamuoyu önünde dile getirmeye devam etmişlerdi. Nitekim 12 Mayıs 1948 tarihinde DP İstanbul İl Başkanlığı'nda Celal Bayar ve DP İdare kurulunun katılımıyla yapılan toplantıda, 16 Mayıs 1948 tarihinde İstanbul'da Seçim Kanunu'nun değışmesi taleplerini dile getirmek için bir miting yapmaya karar vermişlerdi. Toplantı sonucunda yayınlanan ve "Sayın İstanbul halkına" diye başlayan beyannamede; "İnsanlık hak ve hürriyetlerine susamış büyük bir milletin çocuklarısınız. Millet iradesine dayanan bir idarenin derin hasret ve iştıyakı içindesiniz. Seçim haklarınız muhakkak bir emniyet altına alınmadıkça milli irade tecelli edemez. İktidar partisi büyük milletimizin en meşru hakkını teslim etmekte hala tereddüd içinde bocalamaktadır. Bu aziz hakkı tanımak ve tanıtmak fikrini ilk defa 'Hürriyet Misakı' ile ilan eden partimiz seçim hürriyetini kayıdsız ve şartsız temin maksadile yapılacak teşebbüserde bu davayı candan benimsiyen sizleri 16

Mayıs 1946 Pazar günü saat 11:00'da Taksim Meydanı İnönü Gezisinde toplanmağa davet” etmiş ve yanında yer almasını istemişti.¹⁸²²

Muhalefetin Seçim kanunu ve seçimlerin güvenliğinin sağlanması yönündeki talepleri basında da karşılık bulmuştu. Bu konuda Akşam Gazetesi'nde Adnan Adıvar'ın kaleminden çıkan bir yazıda, sadece Seçim Kanunu'nda yapılmasını istediği değişikliklere değinmemiş, yine muhalefetin seçim emniyetinin sağlanması için dile getirdiği diğer konulara da değinmişti. Adnan Adıvar, Seçim kanununda yapılması istenen tadilat çerçevesinde Meclis komisyonunda gerçekleştirilen müzakerelerin uzadığını; ancak bu yolla Kanun içeriğinin de genişlediğini belirtmişti.

Adıvar, sürecin uzaması ve değişiklik kapsamının genişlemesi noktasında DP'nin verdiği tadilat teklifine işaret etmiş ve her iki partinin de seçimlerin emniyeti ve selametini temin edebilmek maksadıyla samimi aruzları temin etmek istediğini söylemişti. Adnan Adıvar, yazısında gerçekleştirilmek istenen değişiklikler hakkında ise “Bir demokrasiyi kökleştirmek için milletin mümessillerinin yaptığı her kanun önünde her başın eğilmesinden başka bir çare yoktur. Bu hususta memuru diğer vatandaş fertlerden ayıracak bir demokrasi kaidesi olamaz. İdare memurluklarından birine geçmiş bir ferdin memuriyet vazifesini ifa ederken irtikap ettiği cürümlerden dolayı ayrı bir kazai sisteme tabi tutulması ancak ve ancak polis devlet denilen pek eski bir devlet mefhumundan bakiye kalmış bir izdir... İşte Hükûmetin, yalnız seçim esnasında değil bütün diğer ahvalde de memurlar muhakemesinin doğrudan doğruya adli sistem içine alınması hakkında mensup olduğu parti grubunda yapacağı teşebbüse karşı demokrasi taraftarlarının alkış tutmaktan başka yapacakları başka bir şey yoktur. Bu kanun muvaffakiyetle Meclisten çıkarsa değil yalnız seçim gibi demokrasinin bir tezahürü için belki bütün demokrasi unsurları için vatandaşlara verilmiş en büyük teminat olacaktır” diyerek yapılacak tadilatı sabırsızla beklediğini belirtmişti.¹⁸²³

16 Mayıs 1948 tarihinde İstanbul Taksim Meydanı'nda büyük bir halk kalabalığının toplanması ile gerçekleştirilen mitingde Celal Bayar, seçim emniyeti meselesi üzerine bir konuşma yapmıştı. Bayar konuşmasında; “Onlar Seçim kanununda herhangi açık bir nokta

¹⁸²² *Cumhuriyet Gazetesi*.(1948).13 Mayıs.

¹⁸²³ *Akşam Gazetesi*.(1948). 16 Mayıs.

bırakmak suretile iktidarı muhafaza etmek istiyorlarsa da emellerinde muvaffak olamayacaklardır.” sözleri ile Hükûmete karşı partisinin tepkisini dile getirmişti. Seçim kanununun değişmesi ile halkın tüm arzu ve emellerine tercüman olabilecek vekillerin Meclis'e gidebileceğini söyleyen Bayar; ayrıca seçim emniyetinin sağlanabilmesi için artık “köhne” bir hale geldiğini iddia ettiği Memurin kanununda da bir değişikliğin yapılması gerektiğini ifade etmişti.¹⁸²⁴

DP'nin İstanbul'da gerçekleştirdiği miting için CHP idaresinin gereken kolaylığı göstermiş; hatta İstanbul Valiliğinin, DP'lilerin isteği üzerine, miting sırasında İstiklal Marşı'nı icra etmesi için Şehir Bاندosu'nu görevlendirmişti.¹⁸²⁵ Bu durum, CHP'nin artık muhalefete karşı ılımlı bir politika izlediğinin de işaretlerinden biri olmuştu. Ancak miting gerçekleştirildikten bir gün sonra CHP'nin yayın organı Ulus Gazetesi'nde isimsiz yayınlanan bir makale ile DP'lilerin hareket tarzı eleştirilmişti. Yazıda, demokrasi ile yönetilen memleketlerde mitinglerin seçim sürecinde gerçekleştirildiği, seçimden sonra ise parti liderlerinin mitinglerde değil, Meclis kürsülerinde konuştukları ifade edilerek DP'lilerin taleplerini Meclis kürsüsü yerine miting meydanlarında dile getirmelerinin yanlış bir hareket olduğu iddia edilmişti. Celal Bayar'ın CHP'ye yönelik sıraladığı eleştirilere de bu yazı vasıtası ile cevap verilmiş ve CHP idaresinin memlekette demokratik kaidelerin yerleşmesi için gereken adımları attığı ve atmaya devam edeceği belirtilmişti.¹⁸²⁶

Ulus Gazetesi'nde DP'lilerin gerçekleştirdikleri mitingleri ve dile getirdikleri talepleri eleştiren bir başka yazı ise CHP Milletvekili Cemil Sait Barlas'ın kaleminden çıkmıştı. Barlas, DP'lilerin talep ettiği seçim emniyetinin sağlanması meselesinin CHP tarafından bir vicdan borcu olarak telakki edildiğini ve kanun yolu ile bu meselenin halledilmesine çalışıldığını belirtmişti. Barlas, bu konuda konuşulacak yerin miting alanları olmadığını, meselenin Meclis'te görüşülmesi gerektiğini söyledikten sonra DP'lilerin CHP'nin gerçekleştirdiği düzenlemelere yaklaşımlarını ise şu cümleler ile eleştirmişti:¹⁸²⁷ “Mitingde konuşacak hatipler, CHP'nin 25 senede vücuda getirdiği eserleri beğenmedilerse gene inkar edecekler,

¹⁸²⁴ *Cumhuriyet Gazetesi*.(1948).17 Mayıs.; *Ulus Gazetesi*.(1948). 17 Mayıs.; *Vatan Gazetesi*.(1948). 17 Mayıs.

¹⁸²⁵ *Cumhuriyet Gazetesi*.(1948). 16 Mayıs.

¹⁸²⁶ *Ulus Gazetesi*.(1948).18 Mayıs.

¹⁸²⁷ Barlas, Cemil Sait.(1948). “ Demokrat Partinin Bugünkü Mitingi”. *Ulus Gazetesi*. 30 Mayıs.

beğendilerse yalnız Atatürk'e mal edeceklerdir. Mevcut iktisadi güçlüklerin sebeplerini de yalnız CHP'ye onun Hükûmetine yükledikten sonra bunlarla meşgul olunmağa daha sıra gelmediği ifade edilecek ve belki de 'tekme ile yıkılacak' bazı kanunlara da dokunulduktan sonra seçim hususunda adil murakebe istenecektir."

DP, Seçim kanunu ve seçimlerin güvenliği konularındaki taleplerini dile getirmek için miting çalışmalarına devam etmişti. İstanbul Taksim Meydanı'nda gerçekleştirilen mitingi, 23 Mayıs 1948 tarihinde gerçekleştirilen Bursa, Adana; 29 Mayıs 1948 tarihinde gerçekleştirilen Ankara ve İzmir mitingleri takip etmişti. Söz konusu mitinglerde de İstanbul mitinginde olduğu gibi DP'lilerin Seçim kanununun değiştirilmesi, seçimlerin adaletli bir şekilde emniyet altında gerçekleştirilmesi yönündeki talepleri dile getirilmişti.¹⁸²⁸

DP'lilerin talepleri kamuoyunda da karşılık bulmuştu. Cumhuriyet Gazetesi'nden Nadir Nadi, "Seçimde Emniyet" başlıklı yazısında; seçimlerin tam bir emniyet içinde gerçekleşmesi konusunda iktidarı ya da muhalefeti destekleyen tüm vatandaşların hemfikir olduğunu belirttikten sonra "pek ileri gelen bir Halk Partili"ye ait olan ve "Seçimin dürüst yapılması kafi değildir; ayrıca vatandaşları bu hakikate inandırmak lazımdır." şeklindeki cümleye de satırlarında yer vermişti. Nadi, CHP'li vekillerin, hem halkta itimat uyandıracak şekilde bir seçim mekanizmasının kurulmasını istediklerini hem de her ihtimalde tekrar seçimi kazanmayı beklediklerini ifade ederek demokratik esaslara uygun şekilde, tam işleyen bir seçim kanununun yapılması halinde bu kimselerin tekrar milletvekili seçilmelerinin sadece ihtimalden ibaret olduğunu söylemişti. Yeni Seçim kanununu hazırlayacak olan vekillerin aynı zamanda yeni şartları en çok yadırgayan kimseler olacağını ifade eden Nadi; meselelerin sağlıklı bir demokratik sistemin kurulamamış olmasından kaynaklandığını ve bu durumun düzeltilmesi için seçim mekanizmasının düzeltilmesi gerektiğini savunmuştu.¹⁸²⁹

DP'nin gerçekleştirdiği mitingler kamuoyunda önemli bir etki uyandırmış olsa da Hükûmet gerekli düzenlemeleri gerçekleştirmek için gereken adımları hemen atmamıştı.

¹⁸²⁸Cumhuriyet Gazetesi.(1948). 24 Mayıs, 30 Mayıs.

¹⁸²⁹Nadir Nadi.(1948)."Seçimde Emniyet". Cumhuriyet Gazetesi.23 Mayıs.

Hükûmeti söz konusu tasarımı bekletmeye iten durum ise bazı Hükûmet üyeleri hakkında yolsuzluk iddialarının bulunması ve bunların soruşturma konusu olması idi.

Hasan Saka'yı muhalefete karşı zor bir duruma düşüren asıl önemli konu bu idi. İlk defe Recep Peker Hükûmeti zamanında 21 Kasım 1947 tarihinde gündeme gelen Buğday yolsuzluğu meselesi, Hasan Saka'nın da karşısına çıkmıştı. Meseleyi ilk defa gündeme getiren Afyon Milletvekili Ahmet Veziroğlu'nun iddialarına göre Peker Hükûmeti'nin Ticaret Bakanı olan Atıf İnan'ın buğday politikası, memleket genelinde bir buğday sıkıntısı yaşanmasına sebep olmuştu. İddiaya göre İnan; Toprak Ofisi'nin buğday ihraç etmesine izin vermek suretiyle arkadaşlarına büyük bir gelir sağlamıştı. Bu durum da memleket genelinde buğday miktarının azalmasına sebep olmuştu. Veziroğlu'nun bu konu hakkında Meclis'e verdiği önerge, 24 Kasım 1947 tarihinde reddedilmişti. Ancak konu yine de maliye müfettişleri tarafından incelenmişti. Müfettiş raporlarının Meclis'te okunması üzerine 4 Haziran 1948 tarihinde soruşturma açılmasına karar verilmişti.¹⁸³⁰

Bu soruşturma, Hükûmeti zor durumda bırakmış, söz konusu iddialara adı karışan Milli Savunma Bakanı istifa etmek zorunda kalmıştı. Hasan Saka, bu durum karşısında Hükûmetin çekilmesi ve bazı bakanların değişmesi gerektiği düşüncesindeydi. Nitekim Saka, 8 Haziran 1948 tarihinde istifasını vermişti.¹⁸³¹

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, yeni Hükûmeti kurma görevini tekrar Hasan Saka'ya vermiş ve yeni Hükûmet, 18 Haziran 1948 tarihinde güvenoyu almıştr. Başbakan Yardımcısı, İçişleri ve Dışişleri Bakanları, yeni Hükûmette yerlerini korumuşlar; bununla birlikte CHP içindeki grupların hepsi yeni Hükûmette kendilerine yer bulmuşlardı. Ancak CHP içindeki “müfrit” olarak adlandırılan gruptakiler bu Hükûmetten memnun olmamışlar ve Hükûmete “Otuzbeşler” veya “Karadenizliler Hükûmeti” adını takmışlardı.¹⁸³²

Öte yandan Hükûmet- muhalefet ilişkileri de yeni kabine ile birlikte daha sert bir hal almıştı. İlişkilerin gerilmesi noktasında en önemli husus, bir önceki Hükûmet zamanında da

¹⁸³⁰TBMM.(2012).*Türk Parlamento Tarihi (TBMM- VIII. Dönem 1946-1950)*. Cilt: 1. Ankara, 14.

¹⁸³¹*Cumhuriyet Gazetesi*.(1948). 9 Haziran.;*Akşam Gazetesi*.(1948). 9 Haziran.;*Vatan Gazetesi*.(1948). 9 Haziran.; *Ulus Gazetesi*.(1948). 9 Haziran.

¹⁸³²*Türk Parlamento Tarihi (TBMM- VIII. Dönem 1946-1950)*. Cilt: 1, 15.

kamuoyunu meşgul etmiş olan Seçim kanununun değiştirilmesi ile ilgili olmuştur. Bu sorun, 1948 yılında gerçekleştirilen ara seçimlere muhalefet partilerinin katılmaması ile doruk noktasına ulaşmıştı.

Hasan Saka, kabinede istediği değişikliği gerçekleştirdikten sonra uzun süredir muhaliflerin gündemde tuttuğu Seçim kanununun tadili meselesine el atmaya karar vermiş, konu 2 Temmuz 1948 tarihinde tekrar Meclis gündemine getirilmişti. Seçim kanununda yapılması planlanan değişiklik, ilk önce CHP Meclis Grubu'nda konuşulmuş ardından da Meclis Genel Kurulu'na getirilmişti.

Başbakan Hasan Saka, Meclis Genel Kurulu'nda yaptığı konuşmasında, Seçim kanununda yapılacak değişiklikler hakkında bilgi vermişti. Hasan Saka'nın üzerinde durduğu hususlar; oy kullanımı, hazırlanan hücrelerde oy verme işleminin gerçekleştirilmesine yönelikti. Oy kullanma sırasında beyaz kağıt kullanılmak suretiyle kişilerin tercihlerinin anlaşılmasının önüne geçilecekti. Oy pusulalarına parti işaretleri konularak seçmenin oy vereceği partiyi tanıması sağlanacaktı. Sandıklar, parti temsilcileri ve vatandaşların huzurunda açılacak, sayım sonuçları mazbatalara yazılarak halka ilan edilecek, talep eden parti yetkilisi ya da adaylara mazbata örnekleri verilecek ve seçim esnasında kanun dışı hareket eden kimseler hakkında tutanak tutulacaktı.

Parti ve adayların temsilcilerinin seçim, sayım ve mazbataların hazırlanması sırasında hazır bulunmaları için imkan sağlanacaktı. Milletvekili adaylarının seçim sürecine ve sonuçlarına müdahalede bulunabilecekleri ihtimali karşısında bu kimselerin seçim komisyonlarında olmasına izin verilmeyecekti.¹⁸³³ Ancak bu tadilat, muhalefet milletvekillerini tatmin etmeye yetmemişti. Muhalefet milletvekilleri, tasarının gündeme alındığı 2 Temmuz 1948 tarihli oturumdan itibaren, CHP'nin hazırladığı tasarının seçim emniyetini sağlayamayacağını iddia etmişti. CHP'li vekiller ise muhalefetin bu tepkisini samimiyetsiz bularak DP'nin istediği değişikliklerin gerçekleşmesi durumunda bile seçimde

¹⁸³³Dokuyan, *age.*, 299 vd.

alacakları başarısız bir netice karşısında yine Hükûmeti suçlamaya devam edeceklerini iddia etmişlerdi.

DP'liler, herşeyden önce seçimler konusunda adli teminatın sağlanması gerektiğini ısrarla ifade etmişler ve mevcut Seçim kanununun her maddesi için ayrı bir tadilat teklifi hazırlamışlardı.¹⁸³⁴ Kanun değişikliği teklifi, TBMM Genel Kurulu'nda görüşülmeye başlandığında Adalet Komisyonu sözcüsü Emin Halim Ergun, tasarının esasları hakkında açıklamalar yapmış, CHP'nin seçim kurulu ile ilgili yapmak istediği düzenleme ise Cevdet Kerim İncedayı tarafından Meclis'e bildirilmişti.¹⁸³⁵

DP milletvekili İsmail Hakkı Çevik, partisinin hazırladığı değişiklik teklifini Meclis Kürsüsü'nde açıklamış ve genel olarak seçimlerin emniyeti konusunda adli kontrolün sağlanması gerektiğini savunmuş ve bunun için de her ilde en kıdemli hakimin veya onun işaret edeceği bir hakimin başkanlığı altında bir seçim kurulu oluşturulmasını, seçim sandıklarının başına gidecek olan heyet başkanlarının seçim kurulunun başkanlığını yapacak hakimler tarafından seçilmesini, böylece adalet cihazının, seçimleri idare etmesini istemişti.

Çevik, CHP'nin hazırlamış olduğu tasarıda seçim emniyetini sağlamaya yönelik böyle bir düzenlemenin yer almadığını iddia etmiş¹⁸³⁶ DP adına konuşan Adnan Menderes de 21 Temmuz seçimleri sırasında yürürlükte olan Seçim kanununu eleştirerek “Bu kanunla bir taraftan iki dereceli seçimden tek dereceliye geçilmek gibi demokratik bir hamle yapılıyor, diğer taraftan yolsuz ve kanunsuz hareketlere, her türlü hile ve kötü tertiplere kapılar ardına kadar açık bırakılıyordu. Bu yüzden, 21 Temmuz seçimleri, vatandaşın ve Türk Milletinin vicdanında seçim emniyetinin yerleşmesine asla imkan bırakmıyan şartlar altında yapılmış oldu. Bunun neticesi olarak, seçimlerle yerlerine oturan bütün heyetlerin, Devlet ve Hükûmet organlarının seçimlerinde emniyet unsurunun eksikliği ve hatta yokluğu yüzünden memlekette derin bir huzursuzluğun, bir nevi manevi asayişsizliğin yerleştiğini ve o günden bugüne devam ede geldiğini görmekteyiz.” demişti.

¹⁸³⁴ *Akşam Gazetesi*.(1948). 2 Temmuz.

¹⁸³⁵ *TBMM Tutanak Dergisi*.(1948). Cilt: 12. DEVRE: VIII. TOPLANTI: 2. 80. Birleşim. 2 Temmuz, 608 vd.

¹⁸³⁶ *TBMM Tutanak Dergisi*.(1948). Cilt: 12. DEVRE: VIII. TOPLANTI: 2. 80. Birleşim. 2 Temmuz, 616 vd.

Adnan Menderes, konuşmasının devamında CHP'nin demokratik gelişimi, memleketin okuyup yazabilme oranının artmasına ve vatandaşın kendi işine sahip olmasına bağlı gördüğünü ve bu sebeple Seçim kanununda milli iradenin tecellisini sağlayacak tadilatın çok uzun bir süre zarfında gerçekleşebileceğine inandığını ifade etmişti. Menderes, CHP'nin bu düşüncesini eleştirerek “Memlekette bir defa ele geçirilmiş olan iktidarı ilanihaye elden bırakmamak kaygısından ileri geldiğine şüphe olmıyan bu görüş ve muhakeme tarzı demokratik gelişme yolunda, karşılaşılan bütün bocalamaların hakiki sebebini gayet güzel izah etmektedir. Bu memleketi muhtaç-ı vesayet cahillerle ve seçim hakkını kullanmakta vicdanı serbest olmıyan serflerle dolu zan ve farzeden bu zihniyet derhal bırakılmalıdır” diyerek tenkit etmişti.¹⁸³⁷

DP'lilerin seçim kanunu ile ilgi verdikleri teklif ve Adnan Menderes'in yaptığı konuşma, CHP sıralarında tepki ile karşılanmıştı. CHP'li Sahir Kurutoğlu, muhalefetin arzu ettiği şekilde bir seçim kurulu teşkil edilse bile DP'lilerin seçimleri kaybetmeleri durumunda hakimlerin de taraf tuttuğunu söyleyebileceklerini iddia etmiş ve; “İşte bu müesseseyi, bu gibi isnadlara maruz kalmaktan korumak içindir ki, seçim işlerine karıştırmak istemiyoruz” demişti.¹⁸³⁸

Mecliste gündeme gelen düzenleme çalışmaları ve iktidar ile muhalefet milletvekilleri arasında yaşanan tartışmalar, basın tarafından da yakından takip edilmişti. Kudret Gazetesin'den Hikmet Bayur, Hükûmetin nihayet geri adım attığını söylemiş ve CHP'nin düzenleme konusunda neden yavaş davrandığını ise “Cumhuriyet Halk Partisi seçimin ne tarafsız, ne de iş başındakilerce istedikleri vakit işten çıkarılamıyacak kimseler tarafından yapılmasına bir türlü razı olmamıştır. Bugünkü Türkiye’de iki şartı yalnız yargıçlar haizdir. Bu yüzden onların seçim işlerine karışmalarına rıza gösterilmemiş ve seçimlerle hemen hepsi Halk Partisine mensup olan Belediye Başkan ve üyeleri görevlendirilmiştir. Bu da şimdiki iktidar partisini yüz yıllarca iş başında tutmağa yarıyacak bir tedbirdir.” diyerek, CHP’yi bir nevi şark kurnazlığı yapmakla itham etmişti.¹⁸³⁹

¹⁸³⁷ TBMM Tutanak Dergisi.(1948). Cilt: 12. DEVRE: VIII. TOPLANTI: 2. 80. Birleşim. 2 Temmuz, 598 vd.

¹⁸³⁸ TBMM Tutanak Dergisi.(1948). Cilt: 12. DEVRE: VIII. TOPLANTI: 2. 80. Birleşim. 2 Temmuz, 615 vd.

¹⁸³⁹ Kudret Gazetesi.(1948).2 Temmuz.

Cumhuriyet Gazetesi'nden Nadir Nadi de CHP içinde, “ileri düşünceli” olarak tarif ettiği unsurların vatandaş haklarına riayet eden bir kanun hazırlamak için samimiyetle çalıştıklarına inandığını; ancak parti içindeki müfrit unsurların ters istikamette hareket ederek düzenlemeyi zora soktuğunu söylemişti.¹⁸⁴⁰

Nadir Nadi, 4 Temmuz 1948 tarihli yazısında ise Seçim kanununu müdafaa eden vekillerin “kuru laf ebeliği” yaptığını söyledikten sonra muhalefetin seçim kurullarına hakimlerin başkanlık etmesi yönündeki teklifinin makul olduğunu, bununla birlikte bu formülün yerine muhtelif formüllerin de üretilebileceğini belirtmişti.¹⁸⁴¹

Ulus Gazetesi'nde konuyla ilgili yer alan bir haberde ise gerçekleştirilecek düzenlemenin seçimler konusunda adli teminatı yerine getireceği savunulmuş ve muhalefetin tepkilerine karşılık olarak; “Memleketimizin bünyesinde daha uygun tedbirler tavsiye etmeksizin, tasarının böyle bir murakabeyi sağlayacak hükümlerden mahrum olduğunda ısrar etmek garip bir politika taktığından başka bir şey değildir.” denilmişti.¹⁸⁴²

Meclis görüşmelerinde muhalefetin seçim emniyetine yönelik taleplerinin CHP'liler tarafından kabul edilmemesi üzerine İstanbul basınından yedi gazeteci, 7 Temmuz 1948 tarihinde söz konusu meseleyi değerlendiren bir açık metup yayınlamışlardı. Açık mektubu yayınlayan gazeteciler; Cumhuriyet Gazetesi'nden Nadir Nadi, Hürriyet Gazetesi'nden Sedat Simavi, Son Posta Gazetesi'nden Selim Ragıp Emeç, Son Saat Gazetesi'nden Bahadır Dülger, Tasvir Gazetesi'nden Cihad Baban, Vatan Gazetesi'nden Ahmed Emin Yalman ve Yeni Sabah Gazetesi'nden Cemaleddin Saracoğlu idi. Mektup, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Meclis Başkanı Ali Fuad Cebesoy, Başbakan Hasan Saka, DP Genel Başkanı Celal Bayar ve CHP Genel Başkan Vekili Hilmi Uran'a telgraf çekilmek suretiyle iletilmişti. Söz konusu mektupta; CHP'nin adli teminatı temin edecek şartları reddederken bunun yerine herhangi bir teminatı, lüzûmuna rağmen, getirmediği ifade edilelerek bu durumun kamuoyunda yaratacağı ihtilaflardan CHP'nin sorumlu olacağı uyarısında bulunulmuştu. Ayrıca mektupta, seçim komisyonlarında tam teşkilat sahibi partiler ve temsilcilerinin üye olarak

¹⁸⁴⁰Nadir Nadi.(1948).“Bir Gün Sonra”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 3 Temmuz.

¹⁸⁴¹Nadir Nadi.(1948).“Tekrar Ediyoruz”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 4 Temmuz.

¹⁸⁴²*Ulus Gazetesi*.(1948).2 Temmuz.

bulunmalarının kabul edilmesi tavsiye edilmiş ve CHP'nin böylece “asgari iyi niyet imtihanı” geçirmiş olacağı söylenmişti.¹⁸⁴³

İstanbul Basınında yer alan bu açık mektuba, CHP Genel Başkan Vekili Hilmi Uran ve Başbakan Hasan Saka telgraf yolu ile cevap vermişlerdi. Başbakan Hasan Saka, çektiği telgrafta gazetelerin seçim işlerine gösterdiği derin ilgiden memnun olduğunu ifade etmiş, seçim emniyetinin sağlanması ve vatandaşların bu hususta herhangi bir şüpheye düşmemeleri hususlarının TBMM ve Hükûmetin üzerinde hassasiyetle durduğu bir mesele olduğunu ifade etmişti. Hasan Saka, muhalif milletvekillerinin seçim kurullarına hakimlerin başkanlık etmesi yönündeki tekliflerinin incelendiğini; ancak Anayasa'ya aykırı bulunduğunu ve bunun yerine tüm vatandaşları tatmin edecek bir usûl bulunduğunu söylemişti.

CHP Genel Başkan Vekili Hilmi Uran ise çektiği telgrafta, Seçim kanununun son şekliyle seçimlerin emniyet içerisinde gerçekleşmesini sağlayacağını düşündüğünü belirtmiş ve tüm siyasi partilerin seçimlere katılacağını umduğunu ifade etmişti.¹⁸⁴⁴

Hasan Saka, İsmet İnönü tarafından 12 Temmuz Beyannamesi ile oluşan ılımlı havanın sürdürülebilmesi ve Recep Peker Hükûmeti sırasında sertleşen Hükûmet-muhalefet ilişkilerinde arzu edilen yumuşamanın sağlanabilmesi adına Başbakanlığa getirilmişti. Ancak özellikle Seçim kanununun tadili konusunda ortaya çıkan manzara göz önünde bulundurulduğunda, İsmet İnönü'nün ve CHP'nin bu yumuşama politikası ile muhalefetin halk nezdinde kendilerine yönelttikleri eleştiri kozlarını ortadan kaldırmak istedikleri düşünülebilir.

CHP bu süreçte muhalefete karşı ılımlı bir siyaset takip etse de muhalefet hareketinin seçimlerle iktidara gelebilecek olması fikrini de kabullenememişti. Diğer taraftan DP, CHP'nin muhalefet kozunu ortadan kaldırmak için atmış olduğu adımları etkisiz kılacak bir siyaset izlemiş, partililer 12 Temmuz Beyannamesi karşısında duydukları memnuniyeti- “müfrit” Demokratlara rağmen- ifade etmekten geri kalmamış; bu arada sert muhalefetten

¹⁸⁴³*Cumhuriyet Gazetesi*.(1948). 8 Temmuz.

¹⁸⁴⁴*Cumhuriyet Gazetesi*.(1948).10 Temmuz.

de vazgeçmemişlerdi. Hatta gerek yolsuzluk soruşturmalarında, gerekse seçimlerde emniyeti sağlamak için adli kontrol düşüncesinde DP; kamuoyunda CHP'ye karşı olumsuz bir algı yaratmayı başarmıştı.

İktidar ve muhalefet arasındaki sorunların çözülememiş olması, II. Hasan Saka Hükûmeti'nin de sonunu getirmişti. 1949 yılının Ocak ayının ilk günlerinden itibaren Hasan Saka'nın Hükûmetten çekileceği yönünde haberler basında da yer almış, 16 Ocak 1949 tarihine gelindiğinde Hasan Saka Hükûmeti'nin görevi sona ermişti.

3.12. 1948 Seçimleri

3.12.1. Muhalefetin 1948 Ara Seçimlere Katılmama Kararı

Seçim Kanunu çerçevesinde Meclis oturumlarında gerçekleşen tartışmalar ve DP'lilerin kanun hakkında verdikleri önergelerin, CHP'li vekiller marifetiyle reddedilmesi üzerine muhalefet çevrelerinde ara seçimlere katılmama yönünde fikirler ortaya çıkmaya başlamıştı. Nitekim 7 Temmuz 1948 tarihinde DP Genel Merkezi'nde partinin il teşkilatlarının katılımı ile üç gün süren bir toplantı gerçekleştirilmiş ve söz konusu tartışmada DP'liler, CHP'nin uygulamalarına tepki olarak seçimlere girmeme kararı alınması gerektiğini savunmuşlardı.¹⁸⁴⁵ 9 Temmuz 1948 tarihinde toplantı sona ermiş ve Celal Bayar, Mecliste yaşanan tartışmaları örnek göstererek, partisinin bu şartlar altında seçime girmeyeceğini ilan etmişti.¹⁸⁴⁶ MP de bu şartlar altında ara seçimlere katılmama kararı almıştı.

3.13.ŞEMSETTİN GÜNALTAY HÜKÛMETİ

Hasan Saka'nın istifasının ardından yeni Hükûmeti kurma görevi Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından Şemsettin Günaltay'a verilmişti. Bununla birlikte, Günaltay'ın İsmet İnönü'nün ilk tercihi olmadığı da bir gerçektir. Nitekim basında yer alan haberlerde, İsmet İnönü'nün Hükûmeti kurmak için üzerinde durduğu farklı isimler söz konusu idi. Bu isimlerin

¹⁸⁴⁵ *Akşam Gazetesi*.(1948). 8 Temmuz.; *Cumhuriyet Gazetesi*.(1948). 8 Temmuz.

¹⁸⁴⁶ *Cumhuriyet Gazetesi*. (1948). 10 Temmuz.

başında, CHP Genel Başkan Yardımcısı Hilmi Uran vardı. Ancak Uran, görevi kabul etmemişti. Uran'dan başka Necmeddin Sadak, Fuad Sirmen ve Nurullah Sümer'e de Hükûmeti kurma görevinin teklif edildiği iddiası basında yer almıştı.¹⁸⁴⁷ Yeni Hükûmet kurma çalışmaları ile ilgili dikkati çeken bir diğer husus ise CHP'li vekillerin Hükûmete katılma noktasında isteksiz olmaları idi.

Şemsettin Günaltay, Hükûmeti kurma görevini aldıktan sonra gerçekleştirdiği temaslarda bakanlık teklif ettiği kimi vekiller, kendisine olumsuz cevap vermişler, kimi vekiller ise düşünmek için süre istemişlerdi. Bu durum basında, Şemsettin Günaltay'ın Hükûmeti kurmakta zorluk yaşadığı şeklinde yorumlanmıştı.¹⁸⁴⁸

CHP'li vekillerin Hükûmeti kurma ya da Hükûmete katılma konusunda gösterdikleri isteksizlik, CHP'nin o dönem içinde bulunduğu durumun da bir göstergesi idi. Özellikle 12 Temmuz Beyannamesi'nden sonra estirilen demokrasi rüzgarının kısıtlı bir şekilde bile olsa CHP'nin iç dinamiklerini de etkilemişti. 12 Temmuz Beyannamesi'nden sonra parti içinde ortaya çıkan müfrit-mutedil tartışmalarının da etkisiyle artık CHP'li vekillerin herhangi bir gruplaşmaya dahil olmasalar bile parti ve Hükûmet politikalarını eskiye nazaran daha açık bir şekilde eleştirmeyi öğrenmişlerdi. Hasan Saka'yı istifaya götüren sebepler göz önünde bulundurulduğunda CHP'li vekiller; artık İsmet İnönü'nün iradesine rağmen farklı tercihlerde bulunmaya başlamışlardı. Bu durum, demokrasi adına olumlu bir gelişme olsa da yeni Hükûmetin kurulmasını da zora sokmuştu.

Cumhuriyet Gazetesi'nde CHP'nin yeni bir Hükûmet kurma konusunda yaşadığı sıkıntıya açıklık getirilmiş ve “Cumhuriyet Halk Partisi'nin kaderile alakalı bir mevzu şimdi bütün çıplaklığıyla ortaya çıkmış bulunuyor: Mecliste kahir çoğunluğa malik olan parti, iç kargaşalıklar yüzünden kolaylıkla Hükûmet kuramayacak hale geldi.” diye bir değerlendirme yapılmıştı. Aynı haberde; “Halk Partisini hükûmet kuramıyacak hale getiren durumun ancak umumi seçimlere gidilerek bertaraf edilebileceği söyleniyor” ifadesi ile CHP'de hakim olan iradeye uymayan vekillerin tasfiye edeceği yönünde bir imada

¹⁸⁴⁷ *Cumhuriyet Gazetesi*. (1949). 16 Ocak

¹⁸⁴⁸ *Akşam Gazetesi*. (1949). 16 Ocak; *Yeni Sabah Gazetesi*. (1949). 16 Ocak; *Cumhuriyet Gazetesi*. (1949). 16 Ocak.

bulunulmuştu.¹⁸⁴⁹ Yine aynı tarihli gazetede “Cumhuriyet” imzası ile yayınlanan baş makalede ise gerek Hükûmet kurma, gerekse bakanlık teklifi alan vekillerin bu teklifleri reddetmiş olmalarının demokrasinin tekamülü olarak görülmesi gerektiği yönünde bir değerlendirme yapılmıştı. Yazıda, artık devlet idaresinin çok güç bir vazife halini aldığı ifade edilmiş ve bu noktada hem muhalefet ve basın Hükûmete yönelik sert tenkitlerin, hem de kendi iç bünyesinde ortaya çıkan mutedil ve müfrit gruplarının CHP'nin işini zorlaştırdığı belirtilmişti.¹⁸⁵⁰

Şemsettin Günaltay'ın yeni Hükûmeti kurma konusunda yaşadığı sıkıntıya değinen bir başka yazı ise Yeni Sabah Gazetesi'nde yer almıştı. “Yeni Sabah” imzası ile yayınlanan baş makalede, Cumhuriyet tarihinde ilk defa kendisine başbakanlık veya bakanlık teklif edilen kimselerin bu teklifleri reddetmiş olduklarına değinilmiş ve bu durum artık söz konusu makamların bir cazibesinin kalmadığı vurgulanmıştı. Yazının devamında ise “Halk Partisi içinde müfritler, gençler, şiddet taraftarları, demokrasi temayülleri, dini takviye etmek isteyenler ve laikliği ifrata götürenler kaynaşmaktadır.” denilerek CHP'nin içinde bulunduğu duruma açıklık getirilmişti.¹⁸⁵¹

Gazetelerde yer alan haber ve yazılar, yeni Hükûmetin kurulması noktasında ortaya çıkan zorlukları göstermesi bakımından önemli idi. Zira Şemsettin Günaltay'ın kuracağı Hükûmetin üye listesi iki gün içinde belirlenmişti. Basının gösterdiği hassasiyetin nedeni, Hükûmetin kuruluş sürecinin uzaması değil, yukarıda yer verilen yazılardan da anlaşılacağı üzere, daha önce vekillerin görev almaktan kaçınması yönünde bir örneğin yaşanmamış olması idi.

Şemsettin Günaltay'ın yeni Hükûmeti kurma çalışmaları sırasında basında ortaya çıkan bir başka tartışma ise yeni Hükûmet politikalarının mutedilleri mi yoksa müfritleri mi memnun edeceği yönündeydi. Kudret Gazetesi, muhalefetin CHP Hükûmetlerinden herhangi bir beklentisi olmadığını ifade ettikten sonra merak edilen tek konunun; Hükûmeti oluşturacak isimlerin mutedillerden mi yoksa müfritlerden mi oluşturulacağı olduğunun

¹⁸⁴⁹ *Cumhuriyet Gazetesi*. (1949). 17 Ocak.

¹⁸⁵⁰ *Cumhuriyet Gazetesi*. (1949). “Yeni Kabine Kurulurken”. 17 Ocak.

¹⁸⁵¹ *Yeni Sabah Gazetesi*. (1949). “Yeni Başbakan Müfrit mi, Mutedil mi?”, Yeni sabah, 17 Ocak 1949

altını çizmiş ve Hükûmette Nihat Erim gibi mutedil kanatta yer alan isimlerin yanında Kemal Satır gibi “ifratın ifratına” giden isimlerin yer aldığı vurgulanarak, yeni Hükûmet ile ilgili duyulan kuşkuya işaret edilmişti.¹⁸⁵²

Yeni Sabah Gazetesi'nde ise Hükûmet programı açıklanmadan herhangi bir yorum yapılamayacağını ifade eden bir yazı yayınlamış, Hükûmetin genel eğilimi hakkında bazı kanaatler ileri sürülmüş ve “Kabinenin listesi ve bilhassa programı belli olmadan ihtimaller üzerinde fazla mütalaa yürütmek imkanı pek yoktur. Yalnız mutedil sayılan genç ve demokrat elemanların, haberler doğru ise kabineye iştirak için yapılan tekliflere muvafık cevap vermemeleri dikkati çekecek mahiyettedir” denilerek mutedillerin bu konuda pek sıcak bakmadıkları anlatılmıştı.¹⁸⁵³

Şemsettin Günaltay zor da olsa Hükûmetinioluşturmuştu. Günaltay, şu isimlere yer vermişti: Başbakan Yardımcısı Nihat Erim, İçişleri Bakanı Emin Erişirgil, Dışişleri Bakanı Necmeddin Sadak, Adalet Bakanı Fuat Sirmen, Milli Savunma Bakanı Hüsnü Çakır, Maliye Bakanı İsmail Rüştü Aksal, Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu, Ekonomi ve Ticaret Bakanı Cemil Sait Barlas, Bayındırlık Bakanı Şevket Adalan, Ulaştırma Bakanı Kemal Satır, Tarım Bakanı Cavit Oral, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Kemal Beyazıt, Gümrük ve Tekel Bakanı Fazıl Şerafettin Bürge, İşletmeler Bakanı Münir Birsell, Çalışma Bakanı Reşat Şemsettin Sirer, Devlet Bakanı Nurullah Sümer.¹⁸⁵⁴

Şemsettin Günaltay, 24 Ocak 1949'da TBMM kürsüsünden Hükûmet programını okumuş, Türk Dış Politikası ile ilgili olarak mevcut politikaların sürdürüleceğini belirtmiş, Türkiye'nin Birleşmiş Milletler Programına bağlılığı vurgulanmış ve Amerikan Hükûmeti'nin yardımları doğrultusunda ülkenin milli savunma ihtiyaçlarının ve ekonomik kalkınma hamlelerinin gerçekleştirileceği ifade edilmişti. Söz konusu kalkınma hamlelerinin gerçekleştirilmesi için de gerekli tedbirlerin alınacağı söylenmişti. Ayrıca Türkiye'nin,

¹⁸⁵²Kudret Gazetesi. (1949). 17 Ocak.

¹⁸⁵³Yeni Sabah. (1949). 17 Ocak.

¹⁸⁵⁴

Avrupa Ekonomik İş Birliği Teşkilatı için faydalı bir unsur olması yolunda çalışılacağı da belirtilmişti.

İç politikada ise demokrasinin gelişmesi için gerekli tedbirlerin alınması ve tek dereceli seçimler yoluyla halk idaresinin mükemmel bir şekilde kurulmasının sağlanması yolunda gerekli adımların atılacağı söylenmişti. Bu noktada, 1950 seçimlerinin güvenli bir şekilde gerçekleşmesi için lazım gelen tedbirlerin alınması ve demokratik şartların sağlanması için Basın kanunu başta olmak üzere ilgili kanunlarda tadilat yapılması için çalışılacağı belirtilmişti.

Günaltay Hükûmeti'nin programında, üzerinde durulan bir diğer konu da Din ve Vicdan Hürriyeti ile edilecek din eğitimi olmuştur. Programda, vatandaşın vicdan hürriyetinin mukaddes olduğu vurgulanmış ve din öğretiminin “ihtiyari olması esasına sadık kalarak, vatandaşların çocuklarına din bilgisi vermek için” gerekli düzenlemelerin yapılacağı; ancak “din perdesi” altında yayılma tehlikesi olan hurafelerin yayılmasına engel olunacağı, dinin siyaset ve şahsi menfaatlere alet edilmesine izin verilmeyeceği, bu ve benzeri suistimallerin en ağır şekilde suç olarak kabul edilmesi için çalışılacağı belirtilmişti.

Hükûmet Programı'nda, mahkemelerin vatandaşın hak ve hürriyetleri ile birlikte sosyal nizamı ve memleketin huzurunu koruma konusunda itina göstermesi için çalışılacağı da belirtilmişti. Bunun için memurların görevlerini kendi sorumlulukları gereğince yerine getirmeleri ve bürokratik işlerin vatandaşın zahmet vermeden gerçekleştirilmesi için gerekenin yapılacağı ifade edilmişti. Ayrıca İdare amirlerinin ve emniyet kuvvetlerinin asayiş ve halkın huzurunu sağlama vazifelerini her türlü tesir ve endişeden uzak bir şekilde yerine getirmelerinin hedeflendiği açıklanmıştı.

Hükûmet Programının ekonomi ile ilgili hedeflerinde ise devlet sermayesi ile girişilecek işlerde imkanlar ölçüsünde gerekli yatırımların yapılması, özel sermayenin ise iktisadi sahalara girişinin teşvik edilmesi ve kolaylaştırması için düzenlemeler yapılacağı

kaydedilmişti. Yine, bütçe muvazenesini sağlamak ve bu yolda gerekli tedbirleri araştırıp uygulamak için çalışılacağı vurgulanmıştı.¹⁸⁵⁵

Şemsettin Günaltay, Hükûmet programını Meclis'e sunduktan sonra muhalefet kanadı program hakkındaki tenkit ve görüşlerini ifade etmiş, MP adına Osman Nuri Köni bir konuşma yapmıştı. Köni konuşmasında, Hükûmet programında olumlu yönlerinin olduğunu; ancak Hükûmetin vaadlerinde samimi olup olmadığının ancak icraatler gerçekleştirildikçe anlaşılabilceğini belirtmişti. Köni bu konuda; “Hükûmetin fiili asar ve icraatını beklemek zaruridir. Şayed ileride hayırlı tezahürlere şahid olursak, ancak o zaman samimiyetine inanabiliriz.” demiş ve ardından Hükûmet programı ile ilgili eleştirilerini sıralamıştır. Köni ilk olarak, Hükûmet Programı'nda hayat pahalılığı ve ihtikar meselelerinden ve bunlara karşı alınabilecek tedbirlerden bahsedilmemesini eleştirmişti. Köni, Günaltay Hükmeti'nin laiklik meselesine karşı yaklaşımını da eleştirmiş, din adamlarının siyasete karışmamalarının uygun olmadığı gibi devletin de din işlerine karışmaması gerektiğini söyleyerek, Diyanet İşleri ve Vakıfların devlet teşkilatlarında yer almaması gerektiğini savunmuştu. Bu düzenlemenin anayasanın bir gerekliliği olduğunu da iddia etmişti. Köni'nin bu konudaki teklifi ise Diyanet İşleri ve benzeri kurumların cemaatler tarafından idare edilmesi olmuştu.

Osman Nuri Köni, Seçim Kanunu'nun ihtiyacı karşıladığı yönündeki Hükûmet görüşünün isabetsiz bir görüş olduğunu söylemiş, bu görüşün milli iradenin sağlanmasına engel olan zihniyeti ve bu zihniyetin uygulamalarını koruyacağını savunmuştu. Ayrıca Köni, Hükûmet Programında Anayasaya aykırı olduğunu savunduğu Hakimler kanununun kaldırılması ve yenisinin yapılması noktasında herhangi bir bahis de konulmadığını belirtmiş ve konuda; “... Anayasa hilafında Adliye ve mahkemelere direktif verilir gibi beyan vardır” demişti.

Osman Nuri Köni'nin eleştirdiği bir diğer konu ise Günaltay Hükûmeti üyelerinin büyük bir kısmının önceki Hükûmetin üyelerinden oluşması idi.¹⁸⁵⁶

¹⁸⁵⁵ TBMM Tutanak Dergisi. (1949). Cilt: 15. DEVRE: VIII. TOPLANTI: 3. 36. Birleşim. 24 Ocak, 162 vd.

¹⁸⁵⁶ TBMM Tutanak Dergisi. (1949). Cilt: 15. DEVRE: VIII. TOPLANTI: 3. 36. Birleşim. 24 Ocak, 164 vd.

DP adına yeni Hükûmet Programına dair görüş ve eleştirilerini sunan isim de Adnan Menderes'ti. Menderes konuşmasına, geçmiş CHP Hükûmetlerini eleştirerek başlamış ve "... iç politika hayatımızın son üç yılı, mazinin devamını istiyen zihniyet ve unsurlarla memleketin hayrı ve istikbalini demokrasinin kökleşmesinde gören görüş ve zihniyet arasında cereyan eden uzun ve şiddetli mücadelelerle geçmiştir." demişti. Menderes, geçmiş iktidarların herşeye rağmen demokrasinin tesisi için olumlu adımlar atmış olduğunu kabul ettiğini belirtmiş; ancak uzun zamandan beri bu yönde gerekli adımlar atılmadığını, iktidarın bu konuda tereddüt ve kararsızlık içinde olduğunu savunmuştu.

Adnan Menderes, geçmiş CHP Hükûmetine yönelik eleştirilerini dile getirdikten sonra yeni HükûmetProgramı'na da değinmiş, anti-demokratik olarak kabul ettikleri kanunların tadilata uğrayacağı ve vicdan hürriyetinin sağlanması için çalışmalar yapılacağı yönünde ortaya konan vaatleri olumlu bulduklarını ifade etmişti. Ancak Hükûmet programının laiklik ile ilgili olan kısımda bir takım şüpheler oluştuğunu belirterek; "Kanunların yasak ettikleri hususların suç sayılması, nihayet tabii olduğuna göre böyle bir kaydın ilavesine neden lüzum görüldüğünü anlamak güçtür...Bu ifade otoriter bir devlet telakkisine saplanmış olanların vatandaş hak ve hürriyetlerini kayıtlamak için kullandıkları dile benzemektedir. Şayed bu vuzuhsuz sözlerden maksad, hürriyeti yok etmeği gaye edinen aşırı sağ ve sol irticaları önlemekten ibaretse, bunu daha açık ifade etmek icab ederdi. Hürriyeti yok etmek hürriyetini tanımamakta elbette isabet vardır." diyerek daha açık ve anlaşılabilir bir açıklamaya ihtiyaç duyulduğunu söylemişti.

Adnan Menderes, Hükûmet Programının dış politika bahsini de olumlu bulduklarını ve takip edilen dış politikanın milli bir dava olarak kabul görüldüğünü ifade etmişti. Menderes'in bu yaklaşımı, CHP sıralarından alkışlarla karşılık bulmuştu. Bundan sonra Menderes, Amerikan Hükûmetinin yardımlarına değinmiş, söz konusu yardımlar için Amerikan Hükûmetine şükranlarını sunduğunu ve bu yardımlar çerçevesinde milli savunma hamlelerini desteklediklerini; ancak bu yönde icraatlara girişilirken israfa sebep olacak uygulamalardan kaçınılması gerektiğini söylemişti.

Adnan Menderes, Hükûmet Programına karşı olumlu bir üslup kullanmış olsa da nihayetinde yeni Hükûmetin güvenilirliğini yine kendi icraatlerinin belirleyeceğini ifade

etmiş ve “Halk Partisi Hükûmetleri, öylesine birbirinin içinden gelip geçmişlerdir ki, bunları birbirinden ayırd etmek pek kolay olmamaktadır. Bu itibarla dar parti zihniyetinden kurtulduğu hakkında kat'i ve fiili deliller ortaya koyuncaya kadar halkımızın Günaltay kabinesini programları ve vaidleri ne olursa olsun, Halk Partisi iktidarının teşkil ettiği zincirin bir halkası olarak görmekte devam etmesi tabiidir.” demiş ve peşinen güvenoyu veremeyecekleri vurgusu yapmıştı.¹⁸⁵⁷

Hükûmet Programı için Müstakil Demokratlar Grubu adına ise Hazım Bozca bir konuşma yapmış, DP adına konuşan Adnan Menderes gibi geçmiş CHP Hükûmetlerini eleştirerek söze başlamıştı. Bozca'nın bu konudaki eleştirileri, geçmiş dönem CHP Hükûmetlerinin kişi hak ve hürriyetlerini tanımak istememesi yönünde yoğunlaşmıştı. Bozca; “Gelip geçen Hükûmetler, halkın güvenine dayanmadıkları için memleketin maddi ve manevi ıstıraplarını dindiremişlerdir. Karşılıklı itimadsızlık havasını yeni ve dürüst bir seçimle dağıtmadıkça, iş başına geçecek Hükûmetlerin, memleket derdlerini cesaretle ele alarak muvaffak olacaklarına inanmak güçtür.” Demiş ve konuyu seçim kanunu ile anti-demokratik uygulamalara getirmişti.

Hazım Bozca da Osman Nuri Köni gibi Hasan Saka Hükûmeti'nde görev almış isimlerin çoğunun yeni kabinede de görev almasını eleştirmişti. Ayrıca Bozca, Saka Hükûmeti döneminde Hükûmet üyelerinin bütçe üzerinde daha fazla tasarruf tedbiri alma imkanları kalmadığı iddiasıyla açığı; kazanç, yol ve lüks vergisiyle kapatma yoluna gittiklerini blirttikten sonra ekseriyetini aynı isimlerin oluşturduğu yeni Hükûmetin bütçe açığını kapamak için bütçede kısıntı yapacaklarını ve vergi kanunlarını geri çeceklerini söylemelerini çok gerçekçi bulmadığını belirtmişti.

Hazım Bozca, Hükûmet Programının din ve vicdan hürriyeti bahsinde yer alan ceza hususunu ise “bu hürriyetlerin de baskı altında tutulacağına dair vicdanlarda şüphe uyandıran bir işaret” olarak değerlendirmişti. Ayrıca Hükûmet programının geçim zorluğu,

¹⁸⁵⁷ *TBMM Tutanak Dergisi*.(1949). Cilt: 15. DEVRE: VIII. TOPLANTI: 3. 36. Birleşim. 24 Ocak, 165 vd.

sağlık, ulaştırma, bayındırlık ve milli eğitim gibi konularda herhangi bir görüş belirtmediğini de ifade etmişti.¹⁸⁵⁸

Yeni Hükûmet Programını tenkit eden isimlerden biri de CHP Milletvekili Behçet Kemal Çağlar'dı. Çağlar, yeni Hükûmetin programının da geçmiş dönem Hükûmetleri gibi samimi ve iyi niyetli olduğunu; ancak bu Hükûmetin de kendinden öncekiler gibi başarısız olacağına inandığını söylemişti. Çağlar, bu konuda partisinin bir işe kalkışırken, memleketin gerçeklerini yeterince bilmeden, iktisadi faktörleri hesaba katmadan ve milletin çalışma ve inanma şevkini kendisine ortak edinmeden harekete geçtiğini ve bu nedenle başarısız olduğunu iddia etmişti. Çağlar'ın bir diğer eleştirisi ise Atatürk'ün ilkeleri konusunda Hükûmet programında yeterli teminatlar vermediği yönündeydi. Çağlar, en az laiklik ilkesi kadar Milliyetçilik, Halkçılık ve Devletçilik gibi ilkelerin de teminat altına alınması gerektiğini ifade etmiş; ancak bu yolla devletin vatandaşa karşı vazifelerini yerine getirebileceğini savunmuştu.

Behçet Kemal Çağlar, konuşmasının sonunda, memleket işlerinde yeteri kadar faydalı olmadığı gerekçesi ile CHP'den ve Erzincan ilinden seçilmiş bulunduğu milletvekilliği görevinden istifa ettiğini de açıklamış; Çağlar'ın istifası, CHP içinde ortaya çıkan ayrışmanın da bir ifadesi olmuştu.

Şemsettin Günaltay Hükûmeti'nin kuruluşuna karşı CHP içinde ortaya çıkan en önemli tepki, şüphesiz Behçet Kemal Çağlar'ın milletvekilliği görevinden ve parti üyeliğinden istifası olmuştu. Çağlar'ın Günaltay Hükûmeti'ne yönelik tepkisinin altında yeni kabinenin laiklik ilkesi çerçevesinde atacağı adımları bir taviz olarak görmesi yatmaktaydı. Nitekim, Behçet Kemal Çağlar, Şemsettin Günaltay tarafından Hükûmet programının okunmasının ardından Osman Nuri Köni'nin yaptığı konuşma sırasında laiklik ilkesi hakkında söylediklerine “Bravo” diyerek destek vermiş; ardından kendisi de söz alarak Hükûmet programını ve genel olarak partisinin takip ettiği siyaseti eleştirmişti.

¹⁸⁵⁸ TBMM Tutanak Dergisi. (1949). Cilt: 15. DEVRE: VIII. TOPLANTI: 3. 36. Birleşim. 24 Ocak, 169 vd.

Çağlar'ın eleştirileri, CHP'nin içinde bulunduğu sıkıntıları artık çözemediği, halktan ve gerçeklerden kopuk bir siyaset takip ettiği yönünde olmuştu. Çağlar, eleştirilerini sıraladıktan sonra da istediği gibi faydalı olamadığı gerekçesiyle bulunduğu makamı işgal etmek istemediğini söyleyerek istifa kararını açıklamıştı. Çağlar'ın bu tepkisi, CHP içinde bir hayal kırıklığı yaratmış olsa da sürpriz olmamıştı. Bu karar, Recep Peker'in istifası ile başlayan ve CHP'nin VII. Büyük Kurultay'ında gizlenemez bir hal alan parti içindeki tartışmaların bir devamı olarak kabul edilmelidir.¹⁸⁵⁹

Çağlar'ın istifasını takip eden gün Cumhuriyet Gazetesi'nde yer alan bir haberde, Çağlar'ın Meclis'te yaptığı konuşmanın metnini, Falih Rifkî Atay'ın hazırladığı yönünde şayiaların bulunduğu dikkat çekilmişti. Atay'ın da CHP içindeki müfrit-mutedil tartışmalarının bir sonucu olarak Ulus Gazetesi'nden ayrılmış olduğu bilinmektedir.

Aynı haberde işaret edilen bir diğer husus da CHP içinde Atatürk ilkelerinden uzaklaştığı düşüncesini taşıyan kimselerin Behçet Kemal gibi partiden istifa edecekleri ve seçimden hemen önce Kemalist Parti adıyla bir parti kuracakları iddiasıydı. Tüm bunlar dedikodulardan ibaret kalmış olsa da CHP'nin içinde 12 Temmuz süreci ile ortaya çıkan yumuşama siyasetinden rahatsızlık duyan ve bunu partinin değerlerinden ödün vermek olarak algılayan isimlerin varlığı da bilinen bir gerçektir. Behçet Kemal Çağlar'ın “müfrit” kabul edilen isimlerden olduğu söylenemese de neticede parti içindeki sertlik yanlısı isimlerle aynı çizgiye gelmişti. Dolayısıyla Şemsettin Günaltay'ın muhalefet kanadınca da kabul gören mutedil yapısı; CHP içinde bir kez daha hareketlenmeye sebep olmuştu.¹⁸⁶⁰

CHP içinde yaşanan bu çekişmelerin ortaya çıkardığı belki de en ilginç manzara, muhalefet kanadının olaylara yaklaşım şekli olmuştur. Halihazırda, CHP'nin müfrit kanadının temsil ettiği sertlik yanlısı politikalardan muzdarip olduklarını ısrarla dile getiren muhalefet çevreleri; Behçet Kemal Çağlar'ın CHP adına yaptığı özeleştiriye sahiplenmiş ve Çağlar'a sahip çıkmışlardı. Yusuf Hikmet Bayur bu konu hakkında verdiği bir demecinde; “Çağlar, yepyeni bir çığır açmıştır. Kendisini tebriki bir borc bilirim. Onun hareketinin bir vicdanlar ayaklanması başlangıcı olmasını çok temenni ediyorum. Henüz Halk Partisi

¹⁸⁵⁹ *TBMM Tutanak Dergisi*. (1949). Cilt: 15. DEVRE: VIII. TOPLANTI: 3. 36. Birleşim. 24 Ocak, 172 vd.

¹⁸⁶⁰ *Cumhuriyet Gazetesi*. (1949). 25 Ocak.

içinde kalan bütün vicdan sahipleri onun gibi davranırlarsa, yurdumuzda yepyeni bir hava eser ve pek çok şey, düzelme yolunu tutar. Eski Erzincan milletvekili, açtığı yolda yalnız kalırsa bir medeni kahramanlık örneği, tuttuğu yola başkalarını da sokarsa bir önder olur... Kendisinin son yıllardaki davranışı birçokları ile birlikte bizi de üzmüştü. Dünkü hareketi ile o, Atatürkün, kendisi ile ilgilenmiş olmasına layık olduğunu ispat etmiştir. Türk milleti böyle bir evladile övünebilir.” demişti. Bayur'un beyanatının dışında, muhalefet kanadının önemli isimlerinden Osman Nuri Köni ve Sadık Aldoğan gibi isimlerin de Çağlar'ı telefon ile arayarak tebrik etmişlerdi. Bu süreç içinde muhalefetin Çağlar'a sahip çıkması; CHP içindeki müfrit-mutedil yönündeki tartışmalara sadece CHP'ye kan kaybettirdiği ölçüde ilgi gösterdiğini ortaya çıkarmakta idi.¹⁸⁶¹

Şemsettin Günaltay'ı CHP içinden eleştirenlerden biri de İhsan Faik Barutçu idi. Şemsettin Günaltay her ne kadar ılımlı bir kişi olarak kamuoyu hafızasında yer almış olsa da O'nun başbakan olmadan önceki durumu ile ilgili CHP'li İhsan Faik Barutçu'nun aktardıkları farklı bir portre çizmekte idi. Barutçu'ya göre Günaltay, Başbakan olmadan önce koyu bir partici idi. Öyleki, Hasan Saka Hükûmeti zamanında tüm memurların aynı zamanda partili olması gerektiğini dahi ileri sürmüş ve Hükûmeti kendi partisi ile sağlam bir işbirliği içinde olmamakla suçlamıştı. Ancak Günaltay Başbakan olduktan sonra söylemlerini yumuşatmıştı. Barutçu, Günaltay'ın Başbakanlığı kabul edilişle ilgili olarak: “... 'Ben bu görevi, ülkede demokrasiyi yerleştirmek için kabul etmek zorunda kaldım' diyecek ölçüde, sudan tartışmalarla Saka Hükûmetini düşürüp, yerine geçmek için harcadığı çabaları unutarak, ne kadar içtenliksiz bir kişilik taşıdığını gösterdi.” diyerek eleştirmişti.¹⁸⁶²

TBMM Genel Kurulu'nda Hükûmet Programının okunması ve değerlendirilmesinin ardından, güven oylamasına geçilmiş ve Şemsettin Günaltay Hükûmeti 42 red oyuna karşı 349 oyla güvenoyu almıştı.¹⁸⁶³

¹⁸⁶¹ *Yeni Sabah Gazetesi*.(1949). 26 Ocak.

¹⁸⁶² *TBMM Tutanak Dergisi*.(1949). Cilt: 15. DEVRE: VIII. TOPLANTI: 3. 36. Birleşim. 24 Ocak, 162 vd. ; Barutçu, *age.*, 358.

¹⁸⁶³ *TBMM Tutanak Dergisi*.(1949). Cilt: 15. DEVRE: VIII. TOPLANTI: 3. 36. Birleşim. 24 Ocak, 202.

Şemseddin Günaltay Hükûmeti'nin programı, geçmiş dönem CHP Hükûmetlerinin programlarına göre oldukça yapıcı bir üslup ve içerik taşıyordu. Bu durum Meclis içindeki muhalefet kanadının söylemlerinde de kendini göstermişti.

Söz konusu yaklaşım, basında da kendini göstermişti. Cumhuriyet Gazetesi'nden Nadir Nadi, Şemsettin Günaltay'ın ılımlı bir politika ile eski dönemin asık suratlı havasını dağıttığını söylemiş ve Günaltay Hükûmetinin programında yer alan vaatleri kısa süre içinde yerine getirmesi halinde memleketin havasının tamamiyle değişeceğini ve iyimser duyguların ortama hakim olacağını söylemişti.¹⁸⁶⁴

Yeni Sabah Gazetesi'nde yayınlanan bir baş makalede ise Şemsettin Günaltay'ın yumuşak üslubu taktir edildikten sonra; "... Bu işte en büyük vazife Halk Partisine ve onun Hükûmetine düşüyor. Matbuat hürriyeti ve seçim emniyeti sağlanarak dürüst bir intihabla milletin hakiki temsilcileri toplanırsa onlar, memleketin hissiyatını en iyi şekilde açıklarlar ve müvekkillerinin dileklerini tahakkuk ettirirler. Denk bir bütçe yapıldıktan sonra bu iki hedefi Günaltay sağlarsa o kadar sevdiğini temin ettiği Demokrasiye en iyi hizmeti yapmış olur" diyerek iyi niyetini ifade etmişti.¹⁸⁶⁵

CHP, Şemsettin Günaltay Hükûmetinin kurulması ile kamuoyunda din ve laiklik politikası nedeniyle üzerine çektiği tepkinin ortadan kaldırılmasını hedeflemişti. Geçmiş dönemde, din eğitimi ve benzer konular üzerinde uygulanan kısıtlamalar, halkın önemli bir bölümünün tepkisini çekmiş ve bu tepki başta DP muhalefet hareketince siyasi bir koz olarak kullanılmıştı.

Bu süreçte Türkiye; dış politikasında yaşanan gelişmeler doğrultusunda batılı müttefiklerine demokratik bir görüntü verebilmesi için toplumda ortaya çıkan talepleri göz ardı etmemesi gerekliydi. En önemlisi ise yaklaşan seçimlerin, muhalefetin de ısrarıyla demokratik şartlara uygun bir şekilde gerçekleştirilmesi gerekiyordu. Bu şartlarda gerçekleştirilecek bir seçimde, CHP'nin iktidar makamını koruyabilmek için toplumda ortaya çıkan huzursuzlukları gidermesi ve halk desteğini arkasına alabilmesi gerekiyordu. İşte bu

¹⁸⁶⁴Nadir Nadi.(1949). "Ümid", *Cumhuriyet Gazetesi*. 25 Ocak

¹⁸⁶⁵*Yeni Sabah* (1949). "Zahiri İnkılaplar", *Yeni Sabah Gazetesi*. 26 Ocak.

ortamda Şemsettin Günaltay Hükûmeti'nin toplumun reflekslerine uygun bir siyaset takip etmesi gerekli idi.

Şemsettin Günaltay'ın iş başına gelmesi, İslami kesim üzerinde önemli bir etki uyandırmıştı. Çünkü Günaltay, dindar kabul edilen bir isimdi. İslamcılar tarafından Şemsettin Günaltay, kamuoyuna medresede yetişmiş bir İslam alimi olarak tanıtılmıştı. Şemsettin Günaltay, dindar bir çizgide olmasına karşın; dini konularda da ılımlı ve denge taraftarı bir isim olması da gerekiyordu. Dolayısıyla Hükûmet programı yayınlandığında, Şemsettin Günaltay'a yönelik beklentilerin yerini hayal kırıklığına bıraktığı görülmüştü. Çünkü, Günaltay'ın programında inkılaplar, o güne kadar nasıl korunduysa aynı şiddetle korunacağı söylenmişti.¹⁸⁶⁶

Bununla birlikte, Cemil Sait Barlas, Tahsin Banguoğlu gibi İslamcı çevreler tarafından “din düşmanı” olarak suçlanan isimlerin, Günaltay Kabinesi'nde yer alması da bu hayal kırıklığını artırmıştı. İslamcı kesimin, Şemsettin Günaltay'a yönelik umutlarının kısa sürede hayal kırıklığına dönüşmesi, Günaltay Hükûmeti'nin dini konularda gerçekleştirdiği olumlu düzenlemelere rağmen artarak devam etmişti. Nitekim 1950 seçimlerinden hemen önce, bu kesim CHP için; “Bu parti, din derslerine müsaade etmesine, türbeleri açmasına rağmen dini tutumu ile Müslüman Türk halkını üzmüş, bağrına hançer saplamıştı.” diyerek CHP hakkındaki algıyı devam ettirmişti.¹⁸⁶⁷

Şemsettin Günaltay'ın Başbakanlığı döneminde de Recep Peker ve Hasan Saka Hükûmetleri döneminde olduğu gibi Hükûmet ve muhalefet arasındaki ilişkilerin seyrinde seçim sistemi ve Cumhurbaşkanının aynı zamanda parti başkanı olması meselesi, belirleyici olmuştu.

Şemsettin Günaltay'ın Hükûmeti kurmasının ardından, CHP yeni bir seçim sistemi oluşturmak üzere çalışma yapmış ve farklı seçim kanunları arasında mukayese yapabilmek

¹⁸⁶⁶ TBMM Tutanak Dergisi. (1949). Cilt: 15. DEVRE: VIII. TOPLANTI: 3. 36. Birleşim. 24 Ocak, 198 vd.

¹⁸⁶⁷ Tunaya, age., 190.

için bir kitapçık hazırlatmıştı. Söz konusu çalışma yapılırken MKP dışında muhalefet bilgilendirilmiş, DP ve Millet Partisi'ne taslaklar gönderilmiş ve görüşleri istenmişti.

Kamuoyunda “Pembe Kitapçık” olarak adlandırılan bu çalışma ile Türkiye'nin 1877 tarihinden itibaren gerçekleştirdiği seçimlerin mevzuatı ve yabancı ülkelerin seçim kanunları ile Hasan Saka Hükûmeti tarafından yabancı uzmanlara konu hakkında sorulan soruların cevapları da yer almıştı. Kitapçıkta görüşlerine yer verilen yabancı uzmanlardan bazıları şunlardı: Paris İstinaf Mahkemesi Avukatı Paul Boncurdan, Belçika İçişleri Bakanlığı müfettişlerinden Van Den Bulcke ve İngiliz hukukçu Lord Natham.

Söz konusu kitapçığın önsözünde Nihat Erim imzası ile serbest seçimlerin yapılması için belirlenen ilkelere atıfta bulunulmuş ve “Demokrasinin temeli seçimdir... Vatandaşın kendisini temsil edecek olanları serbestçe seçebilmesini sağlamak, hürriyet rejimlerinin her zaman ve her yerde baş davası olmuştur... Bu tetkikten sonra meydana getirilecek yeni Seçim Kanunu Türk demokrasisinde seçim üzerindeki münakaşayı kaldırmasını bütün yüreğimizle arzu etmekteyiz” denilmişti.¹⁸⁶⁸

CHP'nin Seçim Kanunu'na yönelik gerçekleştirdiği bu çalışma, daha sonra seçim kanununun esaslarını belirlemesi için kurulacak olan bir komisyona da yardımcı kaynak olarak sunulmuştu. Söz konusu komisyonun çalışmaları sırasında üniversitelerin hukuk fakültelerinden, Yargıtay ve Danıştay üyelerinden ve üç ilin barolarından seçilen bir ilim heyetinden yardım almıştı.¹⁸⁶⁹

Seçim Kanunu'nun değiştirilmesi için çalışmalarını sürdüren komisyon, bir yandan da muhalefetin talep ve eleştirilerini içeren raporları değerlendirmişti. MP, 8 Ekim 1949 tarihinde konuyla ilgili değerlendirme ve önerilerini ilgili heyete göndermişti. MP'nin cevabında Yusuf Hikmet Bayur imzası ile parti görüşü belirtilmiş ve “Dürüst olarak yapılmamış olan Temmuz seçimleriyle iktidarda kalan tek parti ve tek şef devri mes'ullerinin elile yapılacak seçimlerde milli iradenin tecelli edemeyeceğine dair vatandaş çokluğunun vicdan ve şuûruna yerleşmiş bir kanaat ve endişe mevcuttur. Üç yılda dört Hükûmet

¹⁸⁶⁸ *Cumhuriyet Gazetesi*. (1949). 10 Mayıs; *Akşam Gazetesi*. (1949). 10 Mayıs.

¹⁸⁶⁹ *TBMM Tutanak Dergisi*. (1949). Cilt: 24. DEVRE: VIII. TOPLANTI: 4. 40. Birleşim. 7 Şubat, (1/642), 1 vd.

tecrübesi yapan ve anayasaya aykırı kanunları kaldırmadıktan başka yeni baskı kanunları yapmak gibi hareketlerde bulunan iktidar şimdi 1946'da yapılan seçimlerin mes'uliyetini unutturmak ve 1950 seçimlerini mutlak kazanmak arzusunu göstermektedir.” denilerek yapılan çalışmaların pek güven telkin etmediğini bildirmişti.

Ayrıca MP tarafından, ilim heyetinin tarafsızlığına güven duyulmadığı ve söz konusu komisyonun mahiyeti hakkında aydınlatıcı bazı bilgilere ihtiyaç duyulduğu bildirmekteydi. MP'nin güven konusunda ortaya koyduğu en önemli tepki, komisyonda Yargıtay başkanlarına yer verilmesi ile ilgiliydi. MP bu durumun Anayasaya aykırı olduğunu savunmuş ve bu şartlar altında hazırlanan bir kanunun sorumluluğunu kabul etmeyeceklerini bildirmişti. Partisinin talebi ise, 1946 seçimleri ve sonrasında yapılan seçimlerde suç işlemiş olanların cezalandırılmasıdır. Bunun gerçekleştirilmemesi durumunda ise hazırlanan kanunun samimiyetine inanmayacaklarını belirtmişlerdir.¹⁸⁷⁰

DP ise Seçim Kanunu ile ilgili öneri ve değerlendirmelerini hazırladığı raporunu, 11 Ekim 1949 tarihinde ilgili heyete göndermişti. DP'nin hazırladığı raporda, milli iradenin tecellisini doğru yansıtmayan bir seçim mekanizmasının iktidarda bulunanlar adına bir tahakküm vasıtası olacağına işaret edilmiş ve böyle bir durumda seçim emniyetinin milli bir dava mahiyetini alacağı ifade edilmişti. Seçimin emniyet altında yapılabilmesinin şartları ise;

1-Seçime mümkün mertebe büyük bir vatandaş kütlesinin kolayca iştirak edebilmesi;

2-Hiçbir muamele ve karar, ferdi takdirlere bırakılmayarak; zaman, mekan, usûl ve şekillerin evvelden tesbit edilmesi suretiyle seçim muamelelerinde hile ve tazyik imkanlarının zorlaştırılması.

3-Seçimin idaresi: Tarafsızlığından şüphe edilemeyecek organlara tevdi

4-Bütün yolsuzlukların, hataların itimad ve emniyet veren usûllerle dürüstlüğüne halkın inandığı teşekküller tarafından resen veya vatandaşların mücerret bir talebiyle düzeltilebilmesi.

¹⁸⁷⁰Yeni Sabah Gazetesi.(1949). 9 Ekim; Cumhuriyet Gazetesi.(1949). 8 Ekim.

5- Milli iradenin tecellisini bozanlar hakkında, hiçbir tarafın izin ve icazetine mahal olmadan doğrudan doğruya vatandaşlar tarafından ceza davası açılabilmesi.

6- Reyin gizliliği hariç olmak üzere seçim muamelelerinin başından sonuna kadar, her safhasında kayıtsız ve şartsız bir aleniyet bulunması.

DP'nin raporunda geçmiş seçim dönemlerinde yaşanan aksaklıklara ve usûlsüzlük iddialarına da yer verilmiş ve bu hususlar eleştirilmişti. DP'nin bildirisinde partinin talepleri ve endişeleri ifade edildikten sonra komisyon çalışmalarına dair görüşleri bildirilmişti. DP'liler, tasarının birbirine aykırı prensiplere dayanan, yabancı kanun maddelerinden derlenmiş yetersiz bir çalışma olduğunu savunmuşlardı. Söz konusu tasarının uygulamada, seçmenlerin seçim haklarını iptal etmek, itirazları fiilen imkansız hale getirmek, seçim işlerini yürütecek makamların tarafsızlığını sağlayamamak ve ortaya çıkabilecek usûlsüzlüklere ait delillerin yok edilebilmesini kolaylaştırmak gibi durumları ortaya çıkarabileceğini savunarak bu durumun tehlikeli bir zihniyete işaret ettiğini söylemişlerdi. DP'liler, kendi hazırladıkları alternatif bir tasarımı raporlarına eklemek suretiyle ilgili komisyona göndermişlerdi.¹⁸⁷¹

Seçim Kanunu çalışmalarının uzaması, muhalefet kanadında şüphe ile karşılanmıştı. Nitekim DP İstanbul İl Başkanlığı, Seçim Kanunu çalışmalarının uzamasını, 1950 milletvekilliği seçimlerinin mevcut kanunlar çerçevesinde gerçekleştirilmek istendiği yönünde yorumlamıştı.¹⁸⁷²

DP'nin bu yorumuna karşılık CHP Genel Başkanvekili Hilmi Uran bir açıklama yaparak şüpheleri gidermek istemiş ve yayınladığı basın bildirisinde; “Böyle bir maksadımız yoktur. Yeni seçim kanunu tasarısı ilmi heyet tarafından tetkik edilmektedir. Tasarı, yakında Büyük Millet Meclisine sevkedilecektir. Ortaya atılan bu gibi iddialar hayal mahsulünden başka bir

¹⁸⁷¹*Yeni Sabah Gazetesi*.(1949). 12 Ekim.

¹⁸⁷²*Cumhuriyet Gazetesi*.(1950). 13 Ocak; *Akşam Gazetesi*.(1950). 13 Ocak.

şey değildir.” demişti.¹⁸⁷³ Hilmi Uran'ın beyanatından bir gün sonra 2 Aralık 1949 tarihinde Seçim Kanunu'na yönelik yapılan çalışma, Bakanlar Kurulu'na sunulmuştu.¹⁸⁷⁴

Hükûmet, tasarıyı kanun değişikliği için kurulmuş komisyona göndermiş; ancak kanun tasarısının Bakanlar Kurulu'na ve ardından ilgili komisyona havale edilmiş olması DP'li çevreleri tatmin etmeye yetmemişti. Üstelik sürecin yavaş işlemesi, DP'lilerin kuşkularını artırmıştı. Nitekim 7 Ocak 1950 tarihinde, DP Genel Merkezi'nde bu duruma tepki olarak iki yüz kişilik katılımı bir istişare toplantısı düzenlenmiş, toplantı üç gün sürmüştü. DP, gerçekleştirdiği istişare kongresinden iki gün sonra 12 Ocak 1950 tarihinde bir beyanname yayınlarak; “Mahiyeti herkesçe malum olan 1949 seçimlerinin, ruhi bir aksülameli olarak ikinci büyük kongremizca ittihaz edilen bir kararı 'Milli Husûmet Andı' diye adlandıran ve bunu istediği şekillerde tefsir ederek bir tehtit ve tahrik vasıtası olarak kullanmağa kalkan iktidara, bu hususta yeni bir cevap vermek lüzumunu asla duymuyoruz.” denilmiş ve seçimlerin baskı altında gerçekleşmesi durumunda DP'nin seçimlere katılmayacağı bildirilmişti. Böylece DP'liler, bir kez daha Hükûmete karşı seçimlere girmeme tehtidini öne sürmüşlerdi.¹⁸⁷⁵

DP'nin yayınladığı beyanname, basında farklı tepkilerin ortaya çıkmasına neden olmuştu. Vatan Gazetesi'nden Ahmet Emin Yalman, DP'lilerin mevcut şartlarda seçimlere katılmama yönünde ortaya koydukları tavrı olumlu bulduğunu belirtmiş ve söz konusu beyannamenin; “vatan alakasının, aklın, insafın dile gelmesi” mahiyetini taşıdığını ifade etmişti.¹⁸⁷⁶

Aynı konuda Hürriyet Gazetesi'nde yer alan haberde ise DP'lilerin CHP'nin vermiş olduğu sözlere inanması gerektiğinden bahisle; “Şimdilik Halk Partisinin resmi ağızlarından çıkan bu teminata inanmamak için hiç bir sebep yoktur. Tehtit ve baskı havası devam etmiyeceğine göre, Demokrat Partinin seçimlere iştirak etmemesi mevzuubahis

¹⁸⁷³Uran, Hilmi.(1949). *Ulus Gazetesi*.1 Aralık.

¹⁸⁷⁴*TBMM Tutanak Dergisi*.(1949). Cilt: 24. DEVRE: VIII. TOPLANTI: 4. 40. Birleşim. 7 Şubat. S. Sayısı: 161. Milletvekilleri Seçimi Kanunu Tasarısı ve Geçici Komisyon Raporu (1/642), 3.

¹⁸⁷⁵*Cumhuriyet Gazetesi*.(1950). 13 Ocak.

¹⁸⁷⁶Yalman, Ahmet Emin.(1950). “Demokratların Sevgi Siyaseti Karşısında Halk Sevgisi”. *Vatan Gazetesi*.13 Ocak.

olmayacaktır.” denilerek CHP’nin verdiği teminata güvenmesini ve seçimlere girmesi gerektiğini telkin etmişti. Haberin devamında ise, gerek CHP ve gerekse DP’nin seçim sonucunda ortaya çıkacak milli karara boyun eğmeleri gerektiği söylenmiş ve 1950 seçimlerinin ilk serbest seçim olacağı vurgulanarak dünya kamuoyunun da bu seçimleri takip edeceği hatırlatılmıştı. Hürriyet Gazetesi bu haberiyle tarafları karşılıklı olarak itidalli davranmaya davet etmişti.¹⁸⁷⁷

DP’nin beyannamesine en sert tepkiyi gösteren basın organı, CHP’nin sözcüsü olan Ulus Gazetesi olmuştu. Ulus’ta konuyla ilgili olarak yer alan haberde, DP’lilerin seçimlere katılmama yönündeki tehtitlerine karşılık; “Memleket idaresine iştirak etmek veya etmemek kararı acaba Demokrat Parti Genel İdare Kurulunca bu derece basit, tali, dahili ve umumi efkârı katiyen ilgilendirmez bir hafiflikte mi alınmıştır.” sözleri ile tepki gösterilmişti. Haberin devamında ise Demokart Partililerin II. Kongresinde alınan kararların Milli Husûmet Andı olarak adlandırılmasına gösterdikleri tepki eleştirilerek, söz konusu kongrede alınan kararların ittifakla ve “and içeriz” şeklinde bağırışlar eşliğinde kabul edildiği hatırlatılmış ve söz konusu tanımlamanın bu yüzden uydurulmuş bir tanım olmadığı savunulmuştu.¹⁸⁷⁸

Yine Ulus gazetesi, seçim kanunu üzerindeki münakaşaya son vermek için Hükûmetin her tedbiri almak istediğini yazmıştı. Ulus Gazetesi kanunun, dürüst bir seçim gerçekleştirmek amacıyla en kötü niyetlileri dahi susturacak bir mükemmelliyyette hazırlandığını, hiçbir fedakarlıktan kaçınılmadığını; çünkü ülkenin yüksek menfaatlerinin bunu gerektirdiğini belirtmişti.¹⁸⁷⁹

Kamuoyunda tartışmalar sürerken İsmet İnönü de 1 Kasım 1949 tarihinde İzmir gezisinde seçim kanununa temas etmiş ve “Seçim münakaşası bütün bu iç çekişmelerin birleştiği noktadır. Bu mesele bence esas itibariyle hallolunmuştur. Çektiğimiz zorluklar ve münakaşalar ruhi buhranlardan ve itimat havasının eksikliğinden geliyor.

¹⁸⁷⁷Hürriyet Gazetesi.(1950). 14 Ocak.

¹⁸⁷⁸Ulus Gazetesi.(1950). 14 Ocak.

¹⁸⁷⁹Ulus Gazetesi.(1949). 31 Temmuz.

İktidar Partisi, yani Halk Partisi serbest bir seçimle iktidarda kalmak ve serbest seçimi de kaybedince iktidarda kalmamanın mukadder olduğunu bilmektedir. İktidar Partisi'nin bunu anlayışına en büyük delil, seçim kanunu üzerinde 1946'dan 1948 senesine kadar yapılmış olan değişikliklerdir. 1948'de yapılmış olan kanun bugün emniyetli bir seçimin bütün şartlarını haizdir. Birçok eksiklikleri olabilir ama serbest bir seçime yarayacak modern usûller bu kanunda yer almıştır.

Bunun inandırıcı diğer bir misalini vereyim: Bu kanun üzerinde yeni münakaşalar olduğu zaman Hükûmet de, partisi de artık maddeler üzerinde çekişmeyi bırakmışlar ve 'Ne istiyorsanız yapmağa hazırız' demişlerdir. Demek ki, kanun olarak tereddüt edilecek sakınılacak hiçbir yer kalmamıştır... Şiddet politikası itimat havasını tahrip eder. İtimat havası çoğaldıkça şiddet politikasına lüzum kalmaz. Demek ki, siyaset cereyanları seçimi kazanmayan iktidarda kalmayacak, seçimi kazanmayan iktidara gelmeyecek, iktidarda bulunan karşısındakine emniyet verecek gibi asgari mevzular üzerinde vatandaşlar arasında itimat tesis ederse bütün bu meseleler sağlam bir şekilde ve sağlam istikametler üzerinde inkişaf etmiş olur. Söyleyeceklerim bundan ibarettir.

Vatandaşlar arasında düşmanlık olmayacak, dostluk olacak, emniyet ve huzur hüküm sürecek, Hükûmet her türlü arıza ve hadiselerle galebe edecek ve siyasi partiler vazifelerini kanun içinde yapacak. Bunu dediğim zaman gördünüz ki, iktidar için ve muhalefet için düşündüğüm hususları olduğu gibi söylüyorum. Bu münasebetlerin herhangi bir safhasında tereddüt olduğu zaman ruhlarda buhran başlar ve türlü şekiller altında cemiyetin içinde gösterileri olur. Saf vatandaşlar arasına türlü kıyafetlere bürünerek türlü şekillerde telkinlere gidilir" diyerek Türkiye'nin ne kadar geniş bir hürriyet idaresine doğru yol aldığını ifade etmişti. Ayrıca İnönü, seçimleri kaybetmek ihtimalini göz önünde bulundurarak süreci tamamlamış ve seçim kanununu hazır hale getirtmişti.¹⁸⁸⁰

İsmet İnönü'nün nutku bazı çevrelerce eleştirilmişti. Nadir Nadi Cumhuriyet Gazetesindeki yazısında, İnönü'nün kendisine yakışan sağduyu sınırları içinde iyi sözler söylediğini ve güzel temennilerde bulunduğunu; ancak insanlar arasında husûmet

¹⁸⁸⁰ *Cumhuriyet Gazetesi*.(1949).2 Kasım, 1-2.; Nadir Nadi.(1949). "Nutka Dair". *Cumhuriyet Gazetesi*. 3 Kasım.

yaratılmaması gereğinden bahsederken kendisinin meseleyi daha çok araştırarak konuşmasının daha faydalı olacağını belirtmişti.¹⁸⁸¹

MP, TBMM’de verdiği soru önergesinde İsmet İnönü’nün nutkunun anayasaya aykırı olduğunu vurgulamış ve nutukta bahsi geçen 12 Temmuz Beyannamesinin günü geçmiş bir vesika olduğunu, devlet başkanlığını ve Hükûmeti ilgilendiren bir mahiyet taşımadığını ileri sürmüştü. Beyannamenin, 21 Temmuz 1946 seçimleriyle köylerdeki muhtar seçimlerinde yaşanan yolsuzlukları tespit ettiği belirtilmiş, Halk Partisi Genel Başkanı ve kadrosu tarafından muhalefetin haklı ve ciddi eleştirilerinden kurtulmak ve demokrasi mücadelesini etkisiz kılmak amacıyla yayınlandığı da iddia edilmişti.¹⁸⁸²

Seçim kanunu ile ilgili süreci kamuoyu da yakından takip etmişti. Cumhuriyet Gazetesinden Nadir Nadi, gelecek seçimlere kadar vatandaşa emniyet verici bir kanunun hazırlanacağını, basın kanununun değiştirileceğini, diğer kanunlar içerisinde de gerekli olanların yeni şartlara göre düzeltileceğini ve böylece seçimlere hazırlıklı bir şekilde girileceğini vurgulamıştı. Yalnız bu süreç içinde partiler arasındaki kavga ve huzursuzluklar yüzünden söz konusu uygulamaların hayata geçirilmesinin gecikeceğine işaret eden Nadi; devlet adamlarının kavgasının ülke geleceği için değil kendi aralarındaki özel anlaşmazlıklar yüzünden olduğunu beyan etmişti.¹⁸⁸³

Sadri Maksudi Arsal da yine Cumhuriyet gazetesindeki köşesinde yazdığı yazısında, seçim kanununun gerekliliğine vurgu yaparak “hakiki bir demokrasi olması için, devlet idaresi başına gelenlerin hakikaten halkın dilediği, itimat ettiği kişiler olmasının gerekliliğini” belirtmişti. Arsal, bunu sağlayan en etkili silahın da iyi bir seçim kanunu olduğunu anlatmıştı.¹⁸⁸⁴ Yine Sadri Maksudi Arsal, “Demokrasi Kapısı Önündeyiz” adlı yazısında; her vatandaşın seçim mahalline gitmeden önce, giderken ve bilhassa oyunu kullandığı esnada vicdanıyla baş başa kalarak tarihi vazifesini yerine getirirken, milletin geleceğinin anahtarı

¹⁸⁸¹Nadir Nadi.(1949). “Nutka Dair”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 3 Kasım.

¹⁸⁸²*Cumhuriyet Gazetesi*.(1949). 6 Kasım.

¹⁸⁸³Nadir Nadi.(1949). “Çözölmeyen Düğümler”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 4 Ağustos.

¹⁸⁸⁴Arsal, Sadri Maksudi.(1950). “Bir Hukuk Abidesi: Yeni Seçim Kanunu Tasarısı”.*Cumhuriyet Gazetesi*. 13 Ocak.

kendisine verilmiş bir sorumluluk sıfatıyla düşünmesi gerektiğini ifadetmiş ve seçim kanununun önemine temas etmişti¹⁸⁸⁵.

Seçim Kanunu ile ilgili görüşmelere, 7 Şubat 1950 tarihinde başlanmıştı.¹⁸⁸⁶ Seçim Kanunda yapılan değişikliklere göre, 150 ve üzeri nüfusa sahip köy, kasaba ve şehirlerdeki her mahalle seçim bölgesi olarak kabul edilmişti. Nüfusu 150'nin altında kalan yerleşim yerlerinin ise en yakındaki seçim sandığına bağlanmasına karar verilmişti.

Bir aday en fazla bir seçim bölgesinden aday olabilecekti. Birden fazla bölgede aday olan kimsenin aldığı oylar geçersiz kabul edilecek; eğer seçilmişse milletvekilliği düşecekti. Bu yolla vekilliği düşen kimselerin yerine ikinci sıradaki aday milletvekili olacaktı.

Partilerin veya adayların radyolardan propaganda yapabilmesi için günlük en çok 10 dakikalık bir süre belirlenmişti. Ayrıca en az beş seçim bölgesinde aday gösteremeyen siyasi partilerin bu imkandan yararlanamayacaklarına hükmedilmişti. Siyasi partilerin seçim çalışmalarında kullanacakları duvar ilanlarında Türk Bayrağı, dini ifadeler, Afrap harfleri ve her türlü resim bulundurmaları yasaklanmıştı.

İlçe seçim kurulu, il merkezinde bulunan en yüksek dereceli hakim başkanlığında ve altı üyenin katılımıyla oluşturulacaktı. Tüm seçim evrakı ve tutanaklar, kabul edilirlikleri kesinleşinceye kadar yerel asliye mahkemelerinde muhafaza edilecekti. Ayrıca bu evrak, Yüksek Seçim Kurulu ve TBMM'nin talebi olmadan hiçbir makama gönderilmeyecekti.

Seçim Kanunu ile ilgili muhalefetin ilk tepkisi, kanunun çoğunluk sistemini muhafaza etmesi olmuştu. Muhalefetin çoğunluk sisteminin değiştirilmesi yönündeki taleplerine ise Başbakan Şemsettin Günaltay; ülke bütünlüğünü sağlamak için çoğunluk sisteminin muhafaza etmesinin gerekliliğine dair yaptığı konuşma ile cevap vermişti.¹⁸⁸⁷

Seçim Kanunu'nun kabulü basında olumlu karşılanmıştı. Cumhuriyet Gazetesi'nden Nadir Nadi, TBMM'nin kendisinden beklenen en büyük işi başardığını belirtmiş ve bu

¹⁸⁸⁵Arsal, Sadri Maksudi.(1949). "Demokrasi Kapısı Önündeyiz". *Cumhuriyet Gazetesi*. 2 Mayıs.

¹⁸⁸⁶TBMM Tutanak Dergisi.(1950). Cilt: 24. DEVRE: VIII. TOPLANTI: 4. 40. Birleşim. 7 Şubat, 149-212.

¹⁸⁸⁷TBMM Tutanak Dergisi.(1950). Cilt: 24. DEVRE: VIII. TOPLANTI: 4. 48. Birleşim. 16 Şubat, 711.

noktada Başbakan Şemsettin Günaltay ile Başbakan Yardımcısı Nihat Erim'in olumlu gayretlerinin inkar edilemeyeceğini söylemişti.¹⁸⁸⁸

Yeni Sabah Gazetesi, Seçim Kanunu'nun kabulünü; “İyi bir adım” olarak değerlendirmişti. Bu konuda Yeni Sabah imzasıyla yayınlanan başyazıda; “Seçim kanunu müzakereleri sona erdi ve yüksek seçim kurulunun yetkileri bahsinde muhalefetin görüşüne, iktidar partisi hemen tamamilere uydu. Bu neticenin müspet bir adım olduğunda şüphe yoktur. Çünkü bütün yurt, seçim emniyeti hususunda gayet hassastır. O vadede ne kadar tatmin edici bir hareket hattı takip edilirse o kadar iyi olur.” demişti.¹⁸⁸⁹

Hürriyet Gazetesi ise Seçim Kanunu hakkındaki haberini; “Partiye Göre Kanun” başlığı ile vermişti. Söz konusu haberde, iktidar ve muhalefet partilerinin kanun tasarısının hemen hemen tüm maddelerine temas ederek düzeltme gayretini gösterdikleri; ancak meselenin mahiyetinin kendisini tatbikat esnasında göstereceği ifade edilmişti.¹⁸⁹⁰

DP'nin yayın organı olarak yayın hayatına henüz başlamış bulunan Zafer Gazetesi'nde de Mümtaz Faik Fenik imzasıyla yayınlanan köşe yazısında, Seçim Kanunu'nun seçimlerin emniyetini sağlama konusunda faydalı olacağı belirtilmişti. Bununla birlikte Fenik, kanunun, propaganda faaliyetleri hakkında önemli kısıtlamalar getirdiğini söylemiş ve bu durumun Anayasa'nın sağladığı toplantı ve söz hürriyeti haklarını çiğnediğini savunmuştu. Mümtaz Faik Fenik kanunun tarafsız ve baskıdan uzak bir şekilde uygulanmasının önemine de işaret etmiş ve “Onu da zaman gösterecek” demişti.¹⁸⁹¹

Ulus Gazetesi'nden Yavuz Abadan ise Seçim Kanunu'nun hazırlanması ve Meclis'te görüşülmesi sırasında Hükûmet ve iktidar partisinin seçimlerin bağımsız ve güvenli bir ortamda gerçekleşmesi davasında samimi olduklarını ispatladıklarını söylemişti.¹⁸⁹²

¹⁸⁸⁸Nadir Nadi.(1950).” Çok Şükür”. Cumhuriyet Gazetesi. 12 Şubat.

¹⁸⁸⁹Yeni Sabah Gazetesi.(1950). “İyi Bir Adım”. 12 Şubat

¹⁸⁹⁰Hürriyet Gazetesi.(1950). “Partiye Göre Kanun”. 12 Şubat.

¹⁸⁹¹Fenik, Mümtaz Faik.(1950). “Seçim Kanunu'nun Son Şekli”. Zafer Gazetesi, 11 Şubat.

¹⁸⁹²Abadan, Yavuz.(1950). “Seçim Kanunun Kabulü”. Ulus Gazetesi. 12 Şubat.

7 Şubatta başlayan görüşmelerin ardından Seçim Kanunu tasarısı, 16 Şubat 1950 tarihinde TBMM'de oylanmıştı. Oylamada, 346 milletvekili oy kullanmış, 336 kabul oyuna karşılık 10 ret oyu kullanılmıştı. DP ve Müsatkil Demokratlar Grubu, kanunun lehinde oy verirken, MP, ret oyu vermişti.¹⁸⁹³

CHP milletvekilleri, 24 Mart 1950 tarihinde milletvekili genel seçimlerinin tarihinin belirlenmesi için bir önerge vermişlerdi. CHP milletvekilleri, milletvekilliği seçimlerinin 1950 yılının Mayıs ayında yapılmasını önerirlerken, muhalefet kanadı ise seçimlerin daha ileri bir tarihte yapılmasını istemişlerdi.

DP ve MP'nin bu isteği, Seçim Kanunu'nun henüz kabul edilmesi ve belirtilen tarihin çok yakın olmasından kaynaklanmıştı. Bu süre zarfında seçim kütüklerinin düzenlenemeyeceği ve partilerinin seçimlere hazırlıklı giremeyeceğinden endişelenen muhalefet kanadı, CHP'li milletvekillerinin önergesine tepki göstermişlerdi.

Konu hakkında DP adına konuşan Hasan Polatkan, Mayıs ayında; özellikle Doğu bölgesinde köylünün tarım işlerinden dolayı seçimlere katılamayacağını ifade etmişti. Ayrıca Matbuat Kanunu ve Memurin Muhakemet Kanunu gibi kanun maddelerinin de henüz değişmediğini hatırlatmış ve bu değişiklikler yapılmadan seçimlerin sağlıklı bir şekilde gerçekleştirilemeyeceğini savunmuştu. Polatkan konuşmasının sonunda ise seçimlerin yenilenmesi konusundaki görüşmelerin, 15 Nisan 1950 tarihine bırakılmasını teklif etmişti.¹⁸⁹⁴

Ahmet Tahtakılıç da normal zamanından erken bir tarihte seçimlere gitmenin Anayasa'ya aykırı olduğunu belirtmişti.¹⁸⁹⁵

Buna karşılık CHP adına söz alan Faik Ahmet Barutçu, seçimlere gidilmesinin sebebini yeni bir seçim kanununun teşkil edilmiş olmasına bağlamış ve Meclis'in bu seçim kanununa uygun şekilde yeniden teşkil edilmesinin gerekli olduğunu savunmuştu. CHP milletvekilleri seçimlerin yapılması gereken süreden öne çekilmesinin de Meclis'in yetki alanı içinde olduğunu ifade

¹⁸⁹³ *TBMM Tutanak Dergisi*. (1950). Cilt: 24. DEVRE: VIII. TOPLANTI: 4. 48. Birleşim. 16 Şubat, 667-710 vd.

¹⁸⁹⁴ *TBMM Tutanak Dergisi*. (1950). Cilt: 25. DEVRE: VIII. TOPLANTI: 4. 72. Birleşim. 24 Mart, 1038.

¹⁸⁹⁵ *TBMM Tutanak Dergisi*. (1950). Cilt: 25. DEVRE: VIII. TOPLANTI: 4. 72. Birleşim. 24 Mart, 1038 vd.

ederek seçimlerin gerçekleşmesi gereken Temmuz ayından önce yapılmasının bir mahsuru olmadığını savunmuşlardı. Ayrıca CHP'li milletvekilleri, muhalefetin seçmen kütüklerinin hazırlanamayacağı yönündeki eleştirilerine ise kütüklerde ortaya çıkacak eksikliklerin kanun çerçevesinde yapılacak itirazlar yoluyla düzeltilebileceğini söylemişlerdi. Muhalefetin, köylünün Mayıs ayında tarım işlerinden dolayı seçimlere katılamayacağı yönündeki iddalarına karşılık ise her ay farklı bölgelerde farklı iklim koşulları nedeniyle benzer durumların ortaya çıkabileceğini ifade etmişlerdi.¹⁸⁹⁶

Milletvekillerinin konuşmalarının ardından oylamaya geçilmiş, muhalefetin eleştirilerine rağmen, seçimlerin 14 Mayıs 1950 tarihinde yapılması teklifi, 23 ret oyuna karşılık 299 kabul oyuyla kabul edilmişti. Ortaya çıkan manzara, CHP'nin seçimleri öne çekerek muhalefetin seçimlere yeteri kadar hazırlanmasını önlemek niyetini göstermekte idi. Bu oylama ile birlikte 8. Dönem Meclis çalışmaları da sona ermişti.¹⁸⁹⁷

3.14. 14 Mayıs 1950 Milletvekilliği Genel Seçimleri Çalışmaları

Seçim tarihinin belirlenmesinin ardından partiler, ilk olarak milletvekili aday listelerini belirlemek için çalışmalara başlamışlardı. CHP'nin milletvekili adaylarını belirlerken takip ettiği yol, parti içinde ciddi huzursuzluklara yol açmıştı. Partinin VII. Büyük Kurultayı'nda alınan kararlara göre milletvekili adaylarının yüzde yetmişlik kısmı ön seçim yolu ile il teşkilatları tarafından belirlenecek, kalan yüzde otuzluk kısım ise Genel Merkez tarafından belirlenecekti. CHP'nin mevcut milletvekilleri, il teşkilatlarında yapılacak ön seçimlerde listeye giremeyeceklerinden çekindikleri için Genel Merkez'in kontenjanına girmeye çalışmışlardı. Söz konusu kontenjan lisetesinin hazırlanması noktasında ise Parti Divanı ve Genel Kurul'a açıkca müdahale eden İsmet İnönü etkili olmuştu. CHP'nin milletvekili adayları açıklandığında mevcut milletvekillerinden 169'unun tekrar aday gösterilmediği görülmektedir. Bu rakam partinin milletvekili sayısının yüzde 40'ına denk gelmekteydi. Seçim listelerinde yer alamayan milletvekillerinden bazıları, CHP'den istifa ederek

¹⁸⁹⁶ TBMM Tutanak Dergisi. (1950). Cilt: 25. DEVRE: VIII. TOPLANTI: 4. 72. Birleşim. 24 Mart, 1044 vd.

¹⁸⁹⁷ TBMM Tutanak Dergisi. (1950). Cilt: 25. DEVRE: VIII. TOPLANTI: 4. 72. Birleşim. 24 Mart, 1046 vd.

tepkilerini ortaya koymuşlardı. Ortaya çıkan manzara, muhalif basında, CHP içinde bir tasfiye yaşandığı yönünde değerlendirilmişti.¹⁸⁹⁸

DP'nin milletvekili adayları da CHP'ye benzer bir yöntemle belirlenmiş, adayların 388 tanesi il tekilatları tarafından belirlenirken Parti Genel Merkezi 97 kişilik bir kontenjan kullanmıştı.¹⁸⁹⁹

Seçim sürecinin başlaması ile partiler seçim kampanyalarındaki söylemlerini karşılıklı olarak birbirlerini suçlama üzerine oturtmuşlardı. Bu durum siyasi havanın bir kez daha sertleşmesine sebep olmuştu.

14 Mayıs 1950 seçimleri için gerçekleştirilen kampanyalar, CHP'nin siyasi hareketlerinde önemli bir değişikliğin ortaya çıktığını da göstermişti. Geçmiş seçimlerin aksine CHP, vatandaşların ayağına tam kadro giderek seçim çalışmalarını gerçekleştirmiş, vatandaşlar da ilk defa bu yolla bizzat devlet erkanından memleketin meselelerini öğrenme imkanını bulmuşlardı. Bu durum, Türkiye'de demokratik anlamda ciddi bir değişikliğin yaşandığını, tek parti idaresinin müzmin alışkanlıklarının artık terkedilmekte olduğunu göstermekteydi.¹⁹⁰⁰

Seçim sürecinde, geçmiş seçimlerden farklı olarak ortaya yeni bir anlayış çıkmıştı. DP, seçimlerin emniyet içerisinde gerçekleşmesi için koalisyon yoluyla bir seçim hükûmeti kurulması gerektiğini savunmuş ve CHP'ye bu konuda bir teklif sunmuştu. Ancak CHP, bu teklifi reddetmişti.¹⁹⁰¹

CHP'nin seçim çalışmalarında İsmet İnönü'nün gerçekleştirdiği yurt gezileri önemli bir yer tutmuştu. İnönü bu gezileri sırasında gerçekleştirdiği mitinglerde muhalefete karşı eleştirilerde bulunmuş, 12 Temmuz Beyannamesi ile kendine biçtiği partiler üstü rolü bir kenara bırakmıştı.¹⁹⁰² İsmet İnönü, yaptığı konuşmalarda, demokrasinin gelişmesine

¹⁸⁹⁸Güngör S. (2010). "14 Mayıs 1950 Seçimleri ve CHP'de Bunalım". *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (Mayıs). Sayı: 21. ss. 193-208, 194 vd.

¹⁸⁹⁹Dokuyan, age., 333.

¹⁹⁰⁰CHP'nin seçim beyannamesi için bkz. *Ulus Gazetesi*.(1950). 28 Nisan.

¹⁹⁰¹Dokuyan, age., 331; *Zafer Gazetesi*.(1950).18 Mart.

¹⁹⁰²Gürkan, age., 376.

hizmet edecek şekilde Anayasa'nın değiştirileceği ve CHP'nin prensiplerini ifade eden “ALTI OK”un halkın memnuniyetini sağlaması için gereken düzenlemelerin yapılacağını belirtmişti.¹⁹⁰³

DP'nin gerçekleştirdiği seçim kampanyasında ise iktidar partisinin geçmiş seçimlerdeki uygulamaları ve usûlsüzlük iddiaları önemli bir yer tutuyordu. Bununla birlikte vatandaş hakları, vergiler, grev hakkı, köylünün kalkındırılması gibi konular DP'nin söylemleri arasında yer alıyordu.¹⁹⁰⁴

DP, seçim süreci içinde yaşanan tüm tartışmaların aksine, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü marifetiyle CHP'lileri rahatlatacak bir adım atmıştı. Menderes ve Köprülü söylemlerinde “devr-i sabık” yaratmayacakları yönünde teminatlarda bulunmuşlar, bu durum olası bir iktidar değişikliğinde DP'liler tarafından hedef tahtasına oturtulmaktan korkan CHP'lileri de rahatlatmıştı.¹⁹⁰⁵

MP de seçimlere girmiş; fakat seçim çalışmalarında pek başarılı olamamıştı.¹⁹⁰⁶ Mareşal Fevzi Çakmak'ın ölümü ve cenaze merasimi sırasında yaşanan hadiseler¹⁹⁰⁷ dolayısıyla DP'liler CHP'ye yüklenerek vatandaşın takdirlerini kazanmalarına karşın MP, beklenen patlamayı yapamamıştı.

3.15.Chp İktidarının Sonu

CHP, 14 Mayıs 1950 seçimlerinden sonra DP karşısında hiç ummadığı bir yenilgiye uğramış ve iktidarı kaybetmişti. Beyaz Devrim olarak nitelendirilen 1950 seçimleri ve ardından iş başına gelen DP iktidarıyla Türkiye’de büyük bir değişim yaşanmaya başlamıştı.

İsmet İnönü’nün 12 yıl süren Cumhurbaşkanlığı dönemi sona ermiş; Celal Bayar

¹⁹⁰³İnönü'nün konuşmaları için bkz. *Ulus Gazetesi*.(1950). 23-24-26 Mart.

¹⁹⁰⁴*Zafer Gazetesi*. (1950). 18-24, 25 Mart.; Menderes ve Bayar'ın konuşmaları için bkz. *Zafer Gazetesi*.(1950). 3 Nisan.; *Ulus Gazetesi*. (1950). 3 Nisan.

¹⁹⁰⁵DP'nin seçim beyAnnAmesi için bkz. *Cumhuriyet Gazetesi*.(1950). 9-10 Mayıs.

¹⁹⁰⁶MP'nin seçim beyAnnAmesi için bkz. *Kudret Gazetesi*.(1950). 9 Nisan.; Yeşil, *age.*, 157.; Dokuyan, *age.*, 342.

¹⁹⁰⁷Fevzi Çakmak'ın CenAze MerAsimi ve MP'ye Yöneltilen Suçlamalar için bkz. *Ulus Gazetesi*.(1950). 10-22 Nisan.; *Cumhuriyet Gazetesi*.(1950). 10-22 Nisan.

Türkiye Cumhuriyeti'nin 3. Cumhurbaşkanı seçilmiş ve Adnan Menderes, yeni hükûmeti kurarak göreve başlamıştı.

3.16.Siyasi-İdeolojik Tartışmalar (1946-1950)

3.16.1.Ankara Cinayeti Davası ve Tartışmaları

Türkiye'nin çok partili siyasi hayat ile tekrar tanıştığı günlerde kamuoyunu meşgul eden önemli hadiselerden biri de Ankara Cinayeti Davası olmuştur. Olay emniyete intikal ettiği ilk günlerde sıradan bir cinayet davası olarak görülmüş; ancak meselenin tarafları ortaya çıktıkça Genelkurmay eski başkanlarından Kazım Orbay'ın Oğlu Haşmet Orbay, Ankara Valisi Nevzat Tandoğan gibi isimler ön plana çıkmıştı. CHP'ye karşı örgütlü bir muhalefetin harekete geçtiği tarihlerde bu isimlerin bir cinayet davasında anılmaları; kamuoyunun Ankara Cinayeti Davasını yakından takip etmesine neden olmuştu.¹⁹⁰⁸

16 Ekim 1945 tarihinde Dahiliye ve Çocuk Hastalıkları uzmanı Doktor Neşet Naci Arzan, Ulus Anafartalar Caddesi'nde Çocuk Sarayı Apartmanı'ndaki muayenehanesinde tabanca ile vurularak öldürülmüştü.¹⁹⁰⁹ Olay, basına sıradan bir cinayet haberi olarak yansımıştı.¹⁹¹⁰ Cinayetin nedeni de Verem Dispanserine alınmayan bir hastanın Dr. Neşet Naci Arzan'a duyduğu kızgınlık olarak belirtilmişti.¹⁹¹¹

Dr. Neşet Naci Arzan'ın katili olarak tutuklanan isim Reşit Mercan'dı. Reşit Mercan, 18 Ekim 1945 tarihinde Dr. Neşet Naci Arzan cinayetinin ilk duruşmasında mahkemede verdiği ifadesinde, kendisinde verem hastalığı bulunduğu inandığını; ancak bunu son muayenesine kadar Doktor Neşet Naci Arzan'a kabul ettiremediğini ve bu yüzden verem dispanserine alınmadığını söylemişti. Mercan, son muayenesine giderken arkadaşı Haşmet'ten silah istediğini ve muayene sırasında Doktor Neşet Naci Arzan'ı korkutmak amacıyla silahı kullandığını anlatmıştı.

¹⁹⁰⁸Tombuş, İhsan.(2003). *Ankara Cinayeti*. Bilgi Yayınevi: Ankara. S.168

¹⁹⁰⁹Sav, AtılA.(2007).“Adalet Tarihimize ilişkin Notlar”. *Ankara Barosu Dergisi*. Yıl: 65. Sayı: 3. (yaz). ss. 186-195, 189 vd.

¹⁹¹⁰*Ulus Gazetesi*. 17 Ekim 1945; *Akşam Gazetesi*.(1945). “Ankara’da Bir Doktor Kabinesinde Öldürüldü.”. 17 Ekim.;*Akşam Gazetesi*.(1945). “Ankara Cinayeti, Katil Reşidin İdamı İstendi”. 19 Ekim.

¹⁹¹¹*Ulus Gazetesi*.(1945). 18 Ekim.

Dr. Neşet Naci Arzan'ın telaşa kapılması üzerine cinayeti işlediğini söyleyen Mercan, olayın ardından arkadaşı Haşmet'in evine giderek saklandığını ve tanınmamak için de yine Haşmet'in elbiselerini giydiğini ifade etmişti. Mahkeme, Mercan'ın arkadaşı Haşmet'i de dinlemiş; Haşmet ifadesinde, yakın arkadaşı olan Reşit Mercan'ın kendisinden silah istediğini, Mercan'ın tabiatı sebebiyle kimseye zarar veremeyeceğini düşünerek bu isteği yerine getirdiğini söylemişti. Ancak çok geçmeden ifadeler değişmeye başlamış ve Reşit Mercan ile Haşmet'in kötü olan maddi durumlarını düzeltmek için tabanca ile zor kullanarak para toplama niyetleri ortaya çıkmıştı. Yine de Haşmet, tabancayı tehdit maksatlı satın aldığı iddiasını kabul etmemiş, davanın ilk duruşması bu şekilde sona ermişti.¹⁹¹²

Ankara Cinayeti davasının basına yansıdığı ilk günlerde kamuoyu için ilginç ayrıntılardan birisi de basında katil olarak ismi verilen Reşit Mercan'ın arkadaşı Haşmet'in soy isminin ısrarla haberlerde anılmaması idi. Burada bahsi geçen Haşmet, dönemin Genelkurmay Başkanı Kazım Orbay'ın oğlu Haşmet Orbay'dı. Annesi Mediha Hanım, Enver Paşa'nın kız kardeşiydi. Ayrıca Haşmet Orbay, Ankara Valisi ve Belediye Başkanı Nevzat Tandoğan'ın özel kalemi ve dönemin istihbarat teşkilatı olan MAH mensubu oldu iddia edilmişti. Basın, Ankara Cinayeti hadisesini günlerce işlemiş olmasına rağmen Haşmet Orbay'ın soyadını vermemiş ve böylece vakayı Genelkurmay Başkanı Kazım Orbay ile ilişkilendirmemeyi başarmıştı.

Karar duruşması, 13 Kasım 1945 tarihinde gerçekleşmişti. Duruşma sırasında Reşit Mercan ve Haşim Orbay ile ilgili yeni iddialar mahkemeye yansımıştı. İddialar, Reşit Mercan'ın cinayeti Haşim Orbay'ın emri ile gerçekleştirdiği ve ikilinin para elde etmek için uygunsuz işler gerçekleştirdikleri yönünde idi. Ancak bu iddialar mahkeme heyeti tarafından ciddiye alınmamış; sonuçta Reşit Mercan, Dr. Neşet Naci Arzan'ı öldürmekten ağırlaştırılmış 20 yıl hapis cezasına çarptırılmıştı. Haşim Orbay ise cinayet ile ilişkilendirilmemiş; ancak cinayete yardım ve yataklık ettiği, suç aletini temin ve katili korumak için gayret göstermiş olması nedeniyle bir yıl hapis cezasına çarptırılmıştı.¹⁹¹³

¹⁹¹² *Ulus Gazetesi*.(1945). 19 Ekim.; *Cumhuriyet Gazetesi*.(1945). 19 Ekim.

¹⁹¹³ *Akşam Gazetesi*.(1945). "Ankara Cinayeti, Kaatil Reşit 20 yıl, Haşmet de 1 Sene Hapse Mahkûm Oldu.". 14 Kasım.; *Ulus Gazetesi*.(1945). 14 Kasım.; *Cumhuriyet Gazetesi*.(1945). 14 Kasım.

Ankara Cinayeti Davası böylece karara bağlanmıştı. Ancak kamuoyunda cinayet hakkında bir takım dedikodular dolaşmaya devam etmişti. Bu dedikodular, Ankara Valisi Nevzat Tandoğan'ın ve polis müdürünün Reşit Mercan ile özel olarak ilgilendikleri ve görüştükleri yönünde idi. Ayrıca, kamuoyu, cinayet davasının seyrinden ve sonuçlarından da pek tatmin olmamıştı. Dava sırasında delillerin yeterince incelenmediği ve tanıkların verdiği çelişkili ifadelerin çok dikkate alınmadığı düşüncesi davaya gölge düşürmüştü. Bu kaygılar, Yargıtay Ceza Diresi tarafından da paylaşılmıştı. Neticede Yargıtay tarafından mahkeme kararının bozulmasına karar verilmiş ve davanın Ankara Ağır Ceza Mahkemesi'nden alınarak Bolu Ağır Ceza Mahkemesi'ne taşınmasına karar verilmişti.¹⁹¹⁴

Bolu Ağır Ceza Mahkemesinde yeniden görülen dava 17 Nisan 1946 tarihinde başlamıştı. Reşit Mercan burada yaptığı savunmasında cinayeti işlediğini kesin olarak reddetmiş ve cinayetin Haşim Orbay tarafından işlendiğini iddia etmişti. Daha önce cinayeti üstlenmiş olmasıyla ilgili olarak Haşmet Orbay ile aralarında bir anlaşmaya vardıklarını, ileride babasından ve aile efradından yüklü bir miras kalacağını anlatan Haşim Orbay'ın kendisine varlıklı bir gelecek temin etme sözü verdiğini söylemişti. Ayrıca Mercan, Ankara Valisi Nevzat Tandoğan ile cumhuriyet savcısı Kemal Bora'nın, kendisine suçu üstlenmesi için telkinlerde bulunduklarını da iddia etmişti. Reşit Mercan'ın iddialarını kabul etmeyen Haşmet Orbay isecinayeti kendisinin işlemediğini ve cinayet saatinde Ankara Valiliğindeki görevi başında olduğunu söylemişti.

Mahkeme Reşit Mercan'ın annesi, Kamran Hanım'ı da dinlenmişti. Kamran Hanım, Haşmet Orbay'ın kendisine, oğlunun verdiği ifade dışında herhangi bir şey konuşmaması için telkinde bulunduğunu; ayrıca Cumhuriyet Savcısı Kemal Bora'nın da kendisinden Haşmet Orbay ile ilgili konuşmamasını istediğini anlatmıştı. Kamran Mercan, savcı Kemal Bora'nın davanın seyrini değiştirmeye çalıştığını iddia etmişti. Buna göre Kemal Boran ilk olarak Reşit Mercan'ın kız kız kardeşi Sadiye Mercan'ı Adliyedeki odasında üç buçuk saat alıkoyarak ondan öldürülen Dr. Neşet Naci Arzan ile ilişkisi olduğu yönünde bir ifade vermesini istemiş ve böylece Reşit Mercan'ın kurtarılabilceğini söylemişti. Sadiye Mercan'ın bu teklifi reddetmesi üzerine Kamran Mercan'ın abisinin eski eşi olan Lütfiye

¹⁹¹⁴Goloğlu, *Demokrasiye Geçiş*, 62.

Hanım Kemal Bora tarafından adliyeye çağırılmış ve kendisinden Dr. Neşet Naci Arzan ile Kamran Mercan arasında bir ilişki olduğu ve Reşit Mercan'ın cinayeti bu sebeple işlediği yönünde bir ifade vermesini istemişti. Savcı Bora böylece cinayet için kamuoyu tarafından anlaşılabilir bir gerekçe oluşturmayı amaçlamıştı.¹⁹¹⁵

Dava ile ilgili bu gelişme; davayı daha da ilginç hale getirmişti. Nitekim Manisa Milletvekili Yusuf Hikmet Bayur, konuyu TBMM'ye taşımış ve bir soru önergesi hazırlayarak Adalet Bakanı Mümtaz Öktem'den Ankara Cinayeti davasıyla ilgili bilgi vermesini istemişti. Bayur, Dr. Neşet Naci Arzan'ın öldürülmesiyle Bolu Ağır Ceza Mahkemesinde görülen davanın son oturumunda beliren ve o güne kadar yalanlanmayan şu hususlarla ilgili bilgi istemişti:

1-Ankara Cumhuriyet Savcısı Kemal Bora, bazı kimseleri dinleyip tuttuğu zabıtları Mahkemeye vermemiş, Yargıtay'a göndermemiş, nihayet hadise Bolu Mahkemesi'ne intikalden sonra oraya göndermeğe başlanmıştır. Sonradan gönderilen bu evrakın vaktiyle Mahkemeye verilmemesi bir suç mahiyetinde midir? Zira bundan dolayı Bolu Ağır Ceza Mahkemesi Adalet Bakanlığı'na şikayete karar vermiştir.

2-Halen Kemal Bora'nın elinde evrak vardır. Bolu Mahkemesi bundan şikayetçidir.

3-En önemli delillerden olan bir tabanca kurşunu ortadan kaybedilmiştir.

4-Bütün bu olaylar karşısında Ankara Cumhuriyet Savcısı'nın adaleti şaşırtmak için sanık Reşit Mercan'ın ana ve kız kardeşini en çirkin şeyleri üzerlerine almaya teşvik ve bu yolda onları tazyik ettiğine dair ileri sürülen iddialar doğru mudur? Doğru ise Cumhuriyet savcısı görevini kötüye kullanmış değil midir?

Bayur, yukarıda sıraladığı iddialara göre Ankara Cumhuriyet Savcısı Kemal Bora'nın adaletin tarafsız bir hizmetkarı olmadığını; üstelik amme görevini de kaybettiğini

¹⁹¹⁵Cumhuriyet Gazetesi.(1946). 18 Nisan.;Ulus Gazetesi.(1946).18 Nisan.

vurgulamış ve savcının nasıl makamında bırakıldığını Adalet Bakanlığı'ndan sorup, cevap istemişti.¹⁹¹⁶

Adalet Bakanı da “Arkadaşlar, bütün yuttaşların ilgi ile takip ettikleri bu dava şimdi Yargıtayın kararına uygun olarak Bolu Ağır Ceza Mahkemesinde her dava gibi açık olarak görülmekte, sanıkların tanıkların dava ve müdafaa avukatlarının ifadeleri herkesin gözü önünde dinlenmekte ve tabiatıyla bütün deliller yeniden ölçülmektedir. Arkadaşlar, takdir buyurursunuz ki, dava bu safhada iken hepimize ve bilhassa Adalet Bakanına düşen vazife henüz kanaat ve kararını kesin olarak izhar ve ilan etmemiş olan adli cihazın kararını beklemek ve bu karar üzerine uzaktan dahi tesir yapması muhtemel olan her hareketten kati olarak sakınmaktadır.” diyerek görülmekte olan bir dava hakkında konuşmanın sakıncalı olduğunu belirtmiş ve konuşmaktan imtina etmişti.¹⁹¹⁷

Bayur, söylenenlerden tatmin olmamış ve sorularına tam anlamıyla cevap almamış olmalı ki, Adalet Bakanı'nın konuşmasından sonra tekrar söz almış ve “Sayın Adalet Bakanının sözlerinin sonunda verdiği teminattır. Buna tabiatile hepimiz inanırız ve inanmak isteriz ve takip edeceğiz, netice ne olacak?” dedikten sonra Ankara Cumhuriyet Savcısı'nın görevini köye kullanması ile ilgili iddiaları yinelemişti. Bayur, “...Yolsuzluklar apaçıktır. Cumhuriyet Savcısı şahitleri dinliyor, zabıtlar tutuyor, bu zabıtları sıra ile derece derece mahkemeye gönderiyor. Bu duyulur duyulmaz Adalet Bakanına ve herkese düşen ilk vazife bu sahi midir, değil midir, diye tahkik etmektir.

...Bir sanık, onun anası, kız kardeşi diyorlar ki, Cumhuriyet Savcısı bizi çağırdı, bize dedi ki, biz Dr. Naci'nin metresi idik diye söyleyiniz. Bu derhal tekzip edilmeli idi. Böyle şey olmamıştır diye. Çünkü bu o kadar ağır bir töhmettir ki, bunun altında nasıl durulabilir?

Bu da şimdiye kadar tekzip edilmemiş, böylece bırakılmıştır, efkar-ı umumiye mal olmuş ve aradan 15-20 gün geçmiştir. Gene vaziyet öyle devam ediyor. Şimdi bir taraftan bu var, diğer taraftan vicdanın isyan etmemesi imkanı var mıdır? Adliye tarihinde böyle bir şey görülmüş müdür? Derhal tekzip edilmesi lazımdı.” diyerek işin geçirildiğini ve Adalet

¹⁹¹⁶TBMM Tutanak Dergisi.(1946). DÖNEM: VII. Cilt: 23. TOPLANTI: 3. 53. Birleşim. 22 Mayıs. 161.

¹⁹¹⁷TBMM Tutanak Dergisi.(1946). DÖNEM: VII. Cilt: 23. TOPLANTI: 3. 53. Birleşim. 22 Mayıs. 161 vd.

Bakanlığı'nın da savcının üzerine gidilmediğini ve işin içinde başka işler olduğunu vurgulamıştı.

Bayur, bu konuyuda tekrar dillendirmiş ve esas üstü kapatılmak istenen konunun CHP iktidarında göreve getirilen isimlere ve bu arada Genelkurmay Başkanı Kazım Orbay ile yakından ilgili olduğunu ifade etmek istemiş ve tanıkların korktukları için ifade vermekten kaçındıklarını vurgulamıştı. Bayur; “Bütün korkanlar, doğru söylemeyenler, şüphesiz Reşit Mercan'dan korkmuyorlar... Büyük bir mevki sahibi olan bir adamın akraba ve taallûkatı aleyhinde söz söylemekten korkuyorlar.” demişti. Bayur'un Orbay'ı işaret eden sözlerinden sonra Meclis salonunda tepki sesleri ve gürültüler yükselmiş ve CHP Erzurum Milletvekili Ş. Koçak, müdahale ederek “Sıçratma, sıçratma” sözleriyle adeta Genelkurmay Başkanı Kazım Orbay'ın avukatlığını üstlenmişti.¹⁹¹⁸

Diğer taraftan, basına intikal ettiği kadarıyla sanık Reşit Mercan'ın “Vali beni çağırdı, valinin yanında bir buçuk saat kaldım” demesine karşın bir memur “yarım saat kaldı”, öbürü de “10 dakika kaldı” demek suretiyle adaleti yanıltıcı ve ürkek cevaplar vermesi; o dönemin yargı bağımsızlığını ve ifade veren kişinin ne derecede devletin koruması altında olup olmadığını da sorgulayan ayrıntılar idi. Ayrıca Reşit Mercan'ın ifadeleri arasında, “Vali ile Ne konuştun?” sorusuna karşılık verdiği cevap oldukça ilginç ve düşündürücü idi. Kendi akıbetini de belirleyecek bir soru karşısında “söyliyemem” cevabıyla yetinen sanık, herhalde baskı altında bu cevabı vermişti. Yusuf Hikmet Bayur da TBMM kürsüsünden bu konuya dikkat çekmiş ve “Bunları böyle bir müthiş korku içinde bırakmak adaletin tecellisine yol açmak mıdır? Yoksa adaletin tecellisini men etmek midir? Bu korkuyu izale, Hükûmetin başlıca vazifesidir. Ben, arkadaşımızın bunu böyle aldırışsızlıkla karşılamasına hayret ediyorum.” diyerek adaletin yerine getirilmesi için en azından savcının görevden el çektilmesi ve bir başka savcının işe el atmasını istemiş ve iddialarında ısrar etmişti.¹⁹¹⁹

Ankara Cinayeti Davası, tarafların birbirini karşılıklı olarak suçlaması ile devam ederken 26 Haziran 1946 tarihli duruşmada mahkeme heyeti tarafından önemli bir karar alınmıştı. Belki de Yusuf Hikmet Bayur'un konuyu TBMM'ye taşımasının da etkisiyle

¹⁹¹⁸ TBMM Tutanak Dergisi.(1946). Cilt: 23. DÖNEM: VII. TOPLANTI: 3. 53. Birleşim. 22 Mayıs. 163.

¹⁹¹⁹ TBMM Tutanak Dergisi.(1946). Cilt: 23. DÖNEM: VII. TOPLANTI: 3. 53. Birleşim. 22 Mayıs. 162 vd.

Mahkeme, Reşit Mercan'ın karakola teslim olmasının ardından Ankara Valiliğine götürüldüğü ve burada cinayeti üstlenmesi hususunda Ankara Valisi Nevzat Tandoğan¹⁹²⁰ tarafından telkinlerden bulunulduğu yönündeki iddiaların incelenmesi için Nevzat Tandoğan'ın da Ankara'da ifade vermesine karar vermişti.¹⁹²¹

8 Temmuz 1946 tarihinde, Vali Nevzat Tandoğan ve beraberinde Ankara Emniyet Müdürü Şinasi Tulga, Belediye Başkan yardımcıları Tahsin Kayaalp ve Rauf Demirtaş, Belediye Baş Müfettişi Cemil Emre, Belediye Yazı İşleri Müdürü Taki Gürgök'ün Ankara Birinci Asliye Ceza Mahkemesinde ifadeleri alınmıştı. Söz konusu isimler, Reşit Mercan'ın cinayeti işlediğini itiraf etmesinin ardından valilik makamına getirildiğini ve kendisine burada herhangi bir telkinde bulunulmadığını söylemişlerdi.

Neşet Naci Arzan'ın avukatı Hamid Şevket İnce,¹⁹²² Emniyet Müdürüne hitaben herhangi bir suçlunun Emniyet müdürü tarafından çağırılması ve ardından valinin huzuruna çıkarılmasının normal olup olmadığını sorması üzerine; “Nevzat Tandoğan on sekiz seneden beri valilik etmektedir. Ayrıca, polislikten yetişmiştir. Ankara'nın asayişinden o sorumludur. Biri bir ağaç kesse Vali onu da yanına çağırır, ya nasihat eder ya ceza verir. Üstelik doktor tanınmış bir adamdı. Cinayetle bütün Ankara alakadar oldu. Ben her şeyi Valiye haber veririm...” demişti. Söz sırası Vali Nevzat Tandoğan'a geldiğinde, Tandoğan mesele ile alakadar olmasını Dr. Naci'nin tanınmış bir isim olması ve vilayete bağlı bir sağlık

¹⁹²⁰ Nevzat Tandoğan, 1894'te İstanbul'da doğmuştur. Birinci Dünya Harbi yıllarında İstanbul'da istihbarat subayı olarak görev almış, savaşın son iki yılında bu görevinin yanında öğretmenlik de yapmıştı. 1918 yılında polisliğe geçmiş, İstanbul'un işgali sırasında 1920-1922 yılları arasında açıkta kalmıştı. Sait Molla'nın izlenmesi, İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin evraklarının ele geçirilmesi ve DAHiliye Vekili Ali Kemal'in İstanbul'dan İzmit'e gönderilmesinde birinci derecede rol oynamıştı. İstanbul Valisi Esat Paşa'nın valilikten alınmasından sonra polislikten ayrılıp bir süre belediyede çalışmış; ardından 1925 yılında Malatya valisi olmuştu. Malatya'ya Başbakan İnönü'nün talebi üzerine gönderilmişti. Malatya'da sarhoşları şehir dışına çıkartıp, orada bırakmak gibi uygulamalarıyla tanınmıştı. 1927'de CHP'nin Konya milletvekili olmuş; fakat kısa bir süre sonra da Ankara valiliğine getirilmiştir. Tandoğan uzun bir süre Ankara Valisi ve aynı zamanda Belediye başkanı olarak görev yapmıştır. CHP ve Tek Parti döneminde valilerin CHP il başkanlığı görevini de üstlenmesi kararından sonra Vali, Belediye başkanı ve aynı zamanda CHP Ankara il başkanlığı görevini de birlikte sürdürmüştü. Bkz. Bayram, İpek.(2015). *Nevzat Tandoğan: Hayatı ve Faaliyetleri (1894-1946)*. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul, 6-44.

¹⁹²¹ *Cumhuriyet Gazetesi*.(1946). 27 Haziran.

¹⁹²² Avukat Hamit Şevket İnce, 3 Mayıs 1944 tarihindeki “İrkçılık-Turancılık davası”nda Nihal Atsız'ın da avukatlığını yapmıştı. Hamit Şevket İnce'nin iki kardeşleri Refik Şevket İnce ve Hüseyin Hamit İnce, DP Ankara milletvekili idiler. Olayın siyasi zemine çekilmesi ve faileri nedeniyle CHP karşısında koz olarak kullanılması da bu konuyla yakından ilgilidir. İlginç bir bilgi de DP'nin teorisyenlerinden ve kurucularından Refik Şevket İnce de gazeteci yazar Emin Çölaşan'ın anne tarafından dedesi olmasıdır.

müessesesinin başında olması ile açıklamıştı. Dr. Naci'nin gerçek katilinin Haşmet Orbay olduğu ve kendisinin Reşit Mercan'ı suçu üstlenmesi için ikna ettiği yönündeki iddiaları ise reddeden Nevzat Tandoğan; “Türkiye Cumhuriyeti idare amir ve emniyet memurları katilin yerine bir katil bulmak, şunun bunun tesiriyle suçluyu tazyik vaziyetine şimdiye kadar düşmemiştir. Bu iddialarla neyin istismar edildiğini kavramak mümkün değildir. Teslim olan, itiraf eden Reşit Mercan’ın bu yalan ve dedikodularla istihdaf ettiği gaye ancak mahkemenin kanaatini sarsmak, efkar-ı umumiye-yi yanlış yollara sürüklemektir.” diyerek iddiaları reddetmiş ve Mercan’ın katil olduğu yönündeki düşüncelerinde ısrar etmişti.¹⁹²³

Tek parti idaresi döneminde uzun yıllar Ankara'yı yönetmiş, otoriter bir isim olan Tandoğan aslında bu davada CHP'yi temsil etmekte idi. Sorgulanamaz, tartışmasız güç sahibi bir iradenin artık mahkeme önünde hesap verebiliyor olması, bu dönemde Türkiye'de önemli bir değişimin yaşandığını gösteren önemli bir örnek olmuştur.

Nevzat Tandoğan, Ankara Adliyesi'nde ifade verdiği günün akşamı evinde ölü bulunmuştu. Vali'nin ölüm sebebi intihar olarak duyurulmuştu.¹⁹²⁴ Nevzat Tandoğan'ı intihara sürükleyen neden ise Ankara Cinayeti Davasıyla isminin ilişkilendirilmesi olmuştur. Bununla birlikte kamuoyunda Nevzat Tandoğan'ın bir gönül ilişkisi ya da yaklaşan seçimlerde başarısız olma korkusu gibi nedenlerle intihar etmiş olabileceği yönünde farklı gerekçelerde basına intikal etmişti.¹⁹²⁵ Ancak, kudretli bir valinin hakim karşısına çıkması, burada avukatlar tarafından soru yağmuruna tutulması ve açıkça bir katili koruduğu yönünde suçlanmış olması, bu intihar hadisesinin nedeninin Ankara Cinayeti Davası olduğunu düşündürmektedir.¹⁹²⁶

¹⁹²³Goloğlu, *Demokrasiye Geçiş*, 58.;*Cumhuriyet Gazetesi*.(1946). 9 Temmuz.

¹⁹²⁴*Cumhuriyet Gazetesi*.(1946).“Ankara Valisi Nevzat Tandoğan İntihar Etti”.10 Temmuz.;*Ulus Gazetesi*.10 Temmuz.

¹⁹²⁵Goloğlu, *Demokrasiye Geçiş*, 64.

¹⁹²⁶Erer, *age.*, 286.; Goloğlu, *Demokrasiye Geçiş*, 56 vd.; Us,Asım.(1966).*Atatürk, İnönü, İkinci Dünya Harbi ve Demokrasi Rejimine Giriş Devri Hatıraları (1930-1950)*. Vakit Matbaası: İstanbul, 695.; Yetkin, Çetin.(2002). *Karşıdevrim (1945-1950)*. (1. Basım). Otopsi Yayınları: İstanbul, 508 vd.; Ulus Gazetesi ise şeref ve izzet-i nefsinin her zaman her şeyden üstün tutmuş olan Tandoğan’ın şahsına yöneltilen çirkin dedikodulardan dolayı intihar ettiğini yazmıştı. Nitekim Tandoğan, ölümünden önce, evinde kardeşi ile dertleşmiş ve “taammüden ve kasten şerefine ve izzet-inefsine karşı devam eden taarruzlar karşısında kendisini namusuna tecavüz edilmiş bir adam” olarak gördüğünü ve karısına iseson söz olarak “ben şerefi ile oynanacak bir adam mıyım” dediğini vurgulamıştı. Bkz.,*Ulus Gazetesi*.(1946). 10 Temmuz.

Falih Rifkî Atay daN. Tandoğan'ın intihar etme nedenini, Anafartalar Karakolu'ndan sonra Valiliğe getirilen katil zanlısı Mercan'ı hiç tanımamasına rağmen zanlı ile aralarında oluşturulan iltisak ve bunu gururuna yediremeyişi olarak değerlendirmişve yazısında da “davaya kendi adının karışmasına sebep, rahmetli Naci'yi öldürdüğünü söyleyen katili, onun 15 dakika görmüş olmasından ibaret” olduğunu söyleyerek Tandoğan'ın bu durumu hazmedemediğini ve intihar ettiğini yazmıştı.¹⁹²⁷

Altan Öymen de aynı gerçeği vurgulamış ve Tandoğan'ın intihar etmeden hemen önce Adalet Bakanı'nı arayarak; “Ben bu suçlamalarla karşılaşacak adam mıyım?” diye sitemde bulunduğunu iddia etmektedir.¹⁹²⁸ Nevzat Tandoğan'ın ölümü ile ilgili bir başka iddia ise Ankara Cinayeti Davası nedeniyle öldürülmüş olabileceği yönündedir.¹⁹²⁹ Ancak bu iddiaların hiç biri ispatlanamamış bu yöndedir. Cumhuriyet Gazeteside Nevzat Tandoğan'ın ölümü hakkında; “Bu kıdemli idare adamı, Ankara Cinayeti davasında şahsı hakkında yapılan dedikodulardan duyduğu teessürle kendine kıydı” denilmişti.¹⁹³⁰

23 Ekim 1946 tarihli duruşma artık Ankara Cinayeti Davası ile ilgili kamuoyunda kesin bir düşüncenin ortaya çıkmasına yardımcı olmuştu. Bu duruşmada, iki tanık Haşmet Orbay ile yüzleştirilmişler ve Orbay'ın Neşet Naci Arzan'ı öldürdüğüne şahitlik etmişlerdi. Tanıkların bu beyanı karşısında Reşit Mercan, susmayı tercih ederken Haşmet Orbay ise iddiaları kesin bir şekilde reddedilmişti. Mahkeme heyeti, yeni ifadeler üzerine inceleme yapmak üzere duruşmayı 31 Ekim 1946 tarihine ertelemiş,¹⁹³¹ 31 Ekim tarihli duruşmada da yeni tanıklar dinlenmiş ve bunlarda katilin Haşmet Orbay olduğunu söylemişlerdi.¹⁹³²

Haşmet Orbay ile ilgili ortaya çıkan bu gelişmeler üzerine Neşet Naci Arzan'ın avukatı Hamid Şevket İnce, 2 Kasım 1946 tarihli duruşmada mahkeme heyetinden, Haşmet Orbay'ın idam ve Reşit İnce'nin 10 yıl hapis cezalarına çarptırılmaları talebinde bulunmuştu.¹⁹³³ 11Kasım 1946 tarihli duruşmada ise Bolu Cumhuriyet Savcısı Zahid Tor, Haşim Orbay'ın

¹⁹²⁷ *Ulus Gazetesi*.(1946). “Nevzat Tandoğan'ın Ölümü”. 10 Temmuz.

¹⁹²⁸ Öymen, Altan.(2002).*Bir Dönem Bir Çocuk; Değişim Yılları (1940 'lar)*. Doğan Kitap: İstanbul,503

¹⁹²⁹ Yetkin, age.,514.; Mumcu, Uğur.(1997).*40'ların Cadı Kazanı*.UM: AG Araştırmacı Gazetecilik Vakfı: İstanbul, 176.

¹⁹³⁰ *Cumhuriyet Gazetesi*.(1946). 10-11 Temmuz.; *Akşam Gazetesi*.(1946).10 Temmuz.

¹⁹³¹ *Cumhuriyet Gazetesi*.(1946). 24 Ekim.

¹⁹³² *Cumhuriyet Gazetesi*.(1946). 1 Kasım.

¹⁹³³ *Cumhuriyet Gazetesi*.(1946). 3 Kasım.

idam cezasına çarptırılmasını istemişti. Haşim Orbay, hakkında dile getirilen iddialar hakkında herhangi bir şey söylemek istemediğini, savunması için avukatının zaman isteyeceğini söylemişti. Orbay'ın avukatı Feridin Söğütligil ise mahkemeden savunma için bir aylık ek süre talep etmiş ancak mahkeme heyeti bu sürenin sanığın mahkeme sürecini etkilemesi için yeterli geleceğini belirterek ek süreyi bir hafta olarak belirlemişti. Böylece karar duruşması 16 Kasım 1946 tarihine ertelenmişti.¹⁹³⁴

16 Kasım 1946 tarihli karar duruşmasında taraflar dinlendikten sonra mahkeme başkanı, "Haşmet Orbay'ın Ankara doktorlarından Neşet Naci Arzan'ı meçhul bir sebep ve saik tahtında tabanca ile öldürdüğünün anlaşıldığını, bu sebeple Ceza Kanununun 450. maddesinin 4 numaralı bendi gereğince ölüm cezasına çarptırıldığını" söylemişti. Ayrıca mahkeme heyeti, Reşit Mercan ile ilgili olarak da Haşmet Orbay'ın işlediği cinayeti kolaylaştırdığı ve bu suretle suça iştirak ettiğini belirtmiş ve Mercan'ın da on yıl hapis cezasına çarptırılmasına karar vermişti. Mahkemenin verdiği bu karar karşısında Haşmet Orbay ve Reşit Mercan'ın avukatları temyiz başvurusunda bulunacaklarını söylemişlerdi.

Dr. Neşet Naci Arzan'ın neden öldürüldüğü hiç bir zaman tam olarak aydınlatılamamıştı. Bu konudaki iddialardan biri, cinayetin bir casusluk meselesi yüzünden işlendiği yönündedir. Buiddiaya göre casusluk meselesinden alınması gereken paranın paylaşılması hususundaki anlaşmazlık yüzünden Neşet Naci Arzan öldürülmüştü.¹⁹³⁵ Buna benzer bir iddia Uğur Mumcu tarafından gündeme getirilmiş ve Haşmet Orbay'ın MİT mensubu olduğunu; ancak mahkemeye bu bilginin verilmediğini söyledikten başka Haşmet Orbay'ın, Sovyetler Birliği Elçiliğinin de doktorluğunu üstlenmiş olan Dr. Neşet Naci Arzan tarafından çeşitli haritalar etrafında Sovyet memurlarına bilgi verirken görüldüğü ve cinayetin bu yüzden işlendiği iddiasını dile getirmişti.¹⁹³⁶ Ayrıca Mumcu'nun değindiği bir diğer iddia ise Dr. Neşet Naci Arzan'ın MİT'in emriyle öldürüldüğü yönünde idi.¹⁹³⁷

¹⁹³⁴ *Cumhuriyet Gazetesi*. (1946). 12 Kasım.

¹⁹³⁵ *Cumhuriyet Gazetesi*. (1946). 10 Temmuz.

¹⁹³⁶ Mumcu, *age.*, 149.

¹⁹³⁷ Mumcu, *age.*, 177.

Tüm bu iddialar ispatlanamamış ve mesele Haşmet Orbay'ın idam, Reşit Mercan'ın ise on yıl hapis cezasına çarptırılması ile kapatılmıştı.¹⁹³⁸ Haşmet Orbay'ın idamı gerçekleştirilmemiş, cezası temyiz sonucunda 20 yıla çevrilmişve iki isimde 1950 yılında çıkarılan af kanunu ile serbest bırakılmışlardı.¹⁹³⁹ Ankara Cinayeti Davası sürecinde Genelkurmay başkanı Kazım Orbay istifa etmek zorunda kalmış ve daha pasif bir görev olan Yüksek Askeri Şura üyeliğine atanmıştı.¹⁹⁴⁰

Ankara Cinayeti Davası'na basın yoğun bir ilgi göstermişti. Özellikle CHP'ye muhalif çevrelerin meseleye yaklaşımı CHP'nin idare tarzını sorgulama fırsatı olarak değerlendirilmişti. Büyük Doğu Dergisi'nde Ankara Cinayeti bir rejim meselesi olarak ele alınmış ve “içtimai, terbiyevi, ruhi ve siyasi cepheleri bakımından fevkalade bir hadise...” olarak nitelendirilmişti.¹⁹⁴¹

22 Kasım tarihli nüshasında ise Ankara Cinayeti Davası ile ilgili olarak; “Bolu mahkemesinden çıkan karar bizi hayran bırakmış ve bu memlekette vicdan ve adalet ruhu taşıyan insanlar ve nesiller bakiyesi noktasından ümit ve teselli doldurmuştur. İnsan görüyor ki, Türkiye’de, orada, burada ve nihayet Bolu’da hakimler vardır...”. İlgili yazıda cinayetin neden gerçekleştirildiğinin açıklığa kavuşturulması gerektiği belirtildikten sonra bu sebep ve saiklerin altında bütün bir rejim davasının yattığı söylenmişti. Yazıda eğer rejim kendisini bu meselede temize çıkarmak istiyorsa ne yapıp edip cinayeti aydınlatması gerektiği de vurgulanmıştı.¹⁹⁴²

Büyük Doğu Dergisi 14 Temmuz tarihli nüshasında ise Ankara Valisi Nevzat Tandoğan'ın intiharıyla Ankara cinayeti davasını ilişkilendirerek; “Ankara Valisi intihar etti. Ankara Cinayetinin bu kadar mühim bir idare amirini hayatına kıydıracak kadar gizli şeref ve haysiyet ukdeleri belirtmesi; artık meseleyi, ...tahammül edilemez hale getirmiştir. Bu işi Türk milletinin

¹⁹³⁸ *Ulus Gazetesi*.(1946). 17 Kasım.; *Cumhuriyet Gazetesi*.(1946). 17 Kasım.

¹⁹³⁹ Yetkin, age., 511.

¹⁹⁴⁰ Genelkurmay Başkanlığı.(1989). *Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*. Genelkurmay Basımevi: Ankara, 231 vd.; Kazım Orbay, 1960 Hükûmet Darbesinden sonra 6 Ocak 1961’de Kurucu Meclis üyeliğine seçilmiş olup aynı meclisin başkanlığını da yapmıştı. Ayrıca bu dönemde I. Dönem Kontenjan senatörü de olmuştu.

¹⁹⁴¹ *Büyük Doğu Dergisi*.(1946). 15 Kasım.

¹⁹⁴² Be. De.(1946). “Hadiselerin Dili”. *Büyük Doğu Dergisi*. 22 Kasım.

önüne bütün sebepleri ve neticeleriyle dökmek borcu karşısında Saraçoğlu Hükûmeti ne düşünmektedir? Belki de intihardan daha ağır mahkûmiyetlere layık şahıslar önünde Ankara Valisinin vaziyeti, en hafif tabiriyle Ankara Cinayeti bütün bir rejim ve Hükûmetmeselesidir.” diyerek iktidarın gerekenleri yapması istenmişti.¹⁹⁴³

Bu dava, hukukun tek parti iktidarı döneminde çeşitli baskı ve zorlamalara rağmen işlediğini ve Türkiye'nin bir hukuk devleti olma ilkesini sistemine yerleştirdiğini göstermektedir. Dava, kamuoyu tarafından yakından takip edilmiş ve nüfuz sahibi olan katil ceza almaktan kurtulamamıştır. Ayrıca ortaya çıkan bu manzara, iç politikadaki şartların; artık CHP'nin aleyhinde bir hal aldığını, herşeye muktedir bir CHP'nin büyük bir güç kaybettiğini de göstermiştir. Dönemin şartları dikkate alındığında zayıf bir ihtimal olarak değerlendirilse bile CHP iktidarının bu süreçte demokratikleşme adımları çerçevesinde hareket ettiğini, adalet mekanizmasının yasama ve yürütme tarafından etki altına alınmadan adil bir kararın çıkmasına hizmet ettiği de söylenebilir.

3.16.2 Köy Enstitüleri ve Yaşanan Siyasi Tartışmalar

Köy Enstitüleri, köy çocuklarının okulla tanışması, okuyup yazabilme seferberliğinin köye ulaşması düşüncesinden doğmuştu. Zira Köy Enstitülerinin kurulduğu yıllarda ülke nüfusunun yaklaşık % 80'i köylerde yaşamakta idi. Yine bu dönemde köylerin çoğunda okul olmayıp; okulu olan köylerde de öğretmen ihtiyacı had safhada idi. 1935 yılında toplanan Cumhuriyet Halk Partisi kurultayında köylerde de eğitime ağırlık verilmesi kararlaştırılmıştı. Mustafa Kemal Atatürk, bu kararın uygulanabilmesi için Milli Eğitim Bakanı Saffet Arıkan'a gerekli direktifleri vermiş; Saffet Arıkan da İsmail Hakkı Tonguç'u ilköğretim Genel Müdürlüğü'ne atayarak köy çocukları için eğitim seferberliğini başlatmıştı. ¹⁹⁴⁴

İsmail Hakkı Tonguç,¹⁹⁴⁵ 1936 yılında Eskişehir Çifteler'de dört aylık bir kurs açmış ve bu kursta askerliğini yapmış okur-yazar gençlerden seçtiği bir grup genci eğitim unvanıyla

¹⁹⁴³ *Büyük Doğu Dergisi*. (1946). 14 Temmuz.

¹⁹⁴⁴ Aysal, Necdet. (2005). “Anadolu’da Aydınlanma Hareketinin Doğuşu: Köy Enstitüleri”. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. Sayı: 35-36. (Mayıs-Kasım). ss.267-282, 271.

¹⁹⁴⁵ Almanya, Bulgaristan, Macaristan, Avusturya gibi ülkelere geziler yapan Tonguç'un John Dewey, Georg Kerschensteiner, Heinrich Pestalozzi gibi eğitimcilerin fikirleri ve Alman sosyalistlerinin eğitim görüşleri ile

yetiştirmişti. Burada yetişen eğitimcilerin başarılı olması üzerine, 11 Haziran 1937'de "Köy Eğitimcileri Kanunu" çıkarılmıştı.¹⁹⁴⁶ Daha sonra da eğitim seferberliğini köylere taşıyacak, köy eğitimcilerinin yetiştirileceği Köy Öğretmen Okullarının açılması, 7 Temmuz 1939'da çıkarılan 3704 sayılı bir kanunla kararlaştırılmıştı.¹⁹⁴⁷ İzmir/Kızılçullu ve Eskişehir/Çifteler'de "Köy Öğretmen Okulu" açıldı.

17-29 Temmuz 1939 tarihleri arasında toplanan I. Maarif Şûrası'nda¹⁹⁴⁸ da köylülere sadece okuma-yazma öğreten bir öğretmenin yeterli olamayacağı, köyler için çok yönlü öğretmenler yetiştirilmesine ve yeni açılacak kurumlara "Köy Enstitüsü" adının verilmesi kararlaştırılmıştı.¹⁹⁴⁹

İsmail Hakkı Tonguç; Cumhuriyet döneminin en önemli eğitim projelerinden biri olan Köy Enstitüleri'nin kuruluş amaçlarını, "Köylüyü, mutlaka bir hayat ihtiyacı olarak elde etmesi gereken, gıda, mesken, giyecek ve iş vasıtası gibi ihtiyaçlarını sağlayacak duruma getirmek, Cumhuriyetin ana ilkelerini, yeni değerlerini onlar arasında yayarak, onlara mal etmek, köylüyü sanayi için güvenilir bir üretici haline getirmek" için hayata geçirildiğini açıklamıştı. Saffet Arıkan'ın sağlık nedenlerinden dolayı görevini devrettiği Hasan Ali Yücel ise "İstiklal mücadelesinden itibaren sosyal hayatımızda yaptığımız büyük devrimleri köylere götürmek isteriz" şeklinde bir açıklama yaparak Köy Enstitülerinin kuruluş gerekçesini anlatmıştı.¹⁹⁵⁰

Çok geçmeden de 3803 sayılı kanunla Köy Enstitüleri kurulmuştu. 17 Nisan 1940 tarihinde¹⁹⁵¹ çıkarılan ve 22 Nisan 1940 tarihinde Resmi Gazetede yayımlanan 3803 Sayılı

Amerika'nın pragmatik eğitim modeli hakkında yaptığı araştırmalar için bkz. Kaya, Yalçın.(2011). *Köy Enstitüleri Sistemi*. Tıglat Matbaacılık: İstanbul, 210.

¹⁹⁴⁶TBMM Zabıt Ceridesi.(1937). Cilt: 19. DEVRE: V. İÇTİMA: 2. 74. İnikad. 11 Haziran.S. Sayısı: 258. Köy Eğitimcileri Hakkında Kanun Layihası ve Maarif, Ziraat, Dahiliye ve Bütçe Encümenleri Mazbataları (1/862) T.C. Resmi Gazete.(1937). Sayı: 3639. Kanun No: 3238. 24 Haziran.

¹⁹⁴⁷TBMM Zabıt Ceridesi.(1939). Cilt: 4. DEVRE: VI. İÇTİMA: 1. 37. İnikad. 7 Temmuz, 173 vd.; T.C. Resmi Gazete.(1939). Sayı: 4258. Kanun No: 3704. 14 Temmuz.; Öztürk, Emine.(2012). *Cumhuriyet Dönemi Aydın Kimliği Sekülerleşme ve Köy Enstitüleri*. Rağbet Yayınları: İstanbul, 20.

¹⁹⁴⁸Teferruatlı bilgi için bkz. *Birinci Maarif Şûrası (17-29 Temmuz 1939).(1991)*. Milli Eğitim Basımevi: İstanbul.

¹⁹⁴⁹Kapuhan, Erol.(2012). "Atatürk Dönemi Eğitim Seferberliği ve Köy Enstitüleri". *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Marmara Coğrafya Dergisi*. Sayı: 26. ss. 172-194, 184.

¹⁹⁵⁰Öztürk, age., 12.

¹⁹⁵¹426 milletvekilinden 148'i oylamaya katılmamış ve tasarı 278 oyla kabul edilerek kanunlaşmıştı. Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü gibi isimler köy-kent ayrımına neden olacağı gerekçesiyle oylamaya

Kanun'un 1. Maddesinde; "Köy öğretmeni ve köye yarayan diğer meslek erbabını yetiştirmek üzere ziraat işlerine elverişli arazisi bulunan yerlerde, Maarif Vekilliğince köy enstitüleri açılır" denilmiş ve yine 6. Maddesinde de "Köy enstitülerinden mezun öğretmenler, tayin edildikleri köylerin her türlü öğretim ve eğitim işlerini görürler. Ziraat işlerinin fenni bir şekilde yapılması için bizzat meydana getirecekleri örnek tarla, bağ ve bahçe, atölye gibi tesislerle köylülere rehberlik eder ve köylülerin bunlardan istifade etmelerini temin ederler. Bu öğretmenlerin disiplin işlerinin ne suretle görüleceği bir nizamname ile tayin edilir" denilerek Köy Enstitülerinin kuruluş amacı ortaya konulmuştu.¹⁹⁵²

Köy Enstitüleri, aynı plan tatbik edilerek, demiryolu güzergahına yakın köy merkezlerinde kurulmuşlardı. Köy Enstitülerinde, örnek tarım ve ziraat yapılmaya elveriş en az 5 dönümlük bir bahçe hazırlanmış, hamam, fırın ve kütüphane inşa edilmişti. Derslik ve yatakhaneler de aynı yapılaşmanın içinde yer almışlardı. Başlangıçta karma eğitimin yapıldığı Köy Enstitülerinde görülen mahzurlar ve yaşanan sıkıntılar nedeniyle kız öğrenciler birkaç Köy Enstitüsünde toplanmıştı. Hasanoğlan Köy Enstitüsü, 1942'den sonra Köy Enstitülerine öğretmen yetiştiren Yüksek Köy Enstitüsü haline getirilmişti.¹⁹⁵³

Yurt genelinde açılan Köy Enstitüleri ise Adana (Düziçi), Adapazarı (Arifiye), Ankara (Hasanoğlan), Antalya (Aksu), Aydın (Ortaklar), Balıkesir (Savaştepe), Diyarbakır (Dicle), Erzurum (Pulur), Eskişehir (Çifteler), Isparta (Gönen), İzmir (Kızılcıllu), Kars (Cılavuz), Kastamonu (Gölköy), Kayseri (Pazarören), Kırklareli (Kepirtepe), Konya (İvriz), Malatya (Akçadağ), Sivas (Yıldızeli), Samsun (Ladik) ve Trabzon (Beşikdüzü)'nde idi.¹⁹⁵⁴

Köy Enstitülerinin programları uzun bir araştırma sürecinden sonra 1943 yılında kesinleşmişti. Bu süre içinde Enstitülerin, ortaöğretim programlarından da yararlanarak kendi özelliklerine göre program geliştirmelerine önem verilmişti. Eğitim-öğretim

katılmamışlardı. Bkz. *TBMM Zabıt Cerideleri*.(1940). Cilt:10. DEVRE: VI. İÇTİMA: 1. 41. Birleşim. 17 Nisan, 71 vd.; Aysal, agm., 275.

¹⁹⁵²*T.C. Resmi Gazete*.(1940). Sayı: 4491. Kanun No: 3803. 22 Nisan, 13682.;*Düstur*.(1940).3. Tertip. Cilt: XXI. Devlet Matbaası: Ankara, 693.

¹⁹⁵³Duman, Tayyip.(1991). *Türkiye'de Ortaöğretime Öğretmen Yetiştirme (Tarihi Gelişimi)*. MEB Yayınları: İstanbul, 56.

¹⁹⁵⁴Kültür Bakanlığı..(2000), *Köy Enstitüleri 60. Yıl*. (Yay. Haz: M. Özel). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları,, 4.

ilkelerinde bütünlük sağlanırken, çevre özelliklerine göre program yapma, eğitim sistemine ilk kez giren bir anlayış olmuştu. Özellikle üretim şartları, mevsim özellikleri, öğrencilerin düzeyi bu esnekliği gerekli kılmıştı.

Enstitüler, yeterli öğrenci bulamazlarsa, ilkokulun son iki yılını kendi bünyelerinde “hazırlık sınıfı” adı ile açabileceklerdi. Üretim konularını, kendi çevre özelliklerine göre, bilimsel çevrelerden aldıkları teknik yardımla kendileri programlayacaklardı. Bu tutum sadece bir çağdaş program anlayışı getirmiyor, demokratik bir eğitimin de örneğini oluşturuyordu.

1943 yılı programında genel kültür, ziraat ve teknik dersler olmak üzere üç ayrı başlıkta oluşturulan dersler verilmesi planlanmıştı. Öğrenciler, haftada 44 saat ders görecekteler ve bu derslerin yarısını genel kültür dersleri, geri kalan yarısını ise tarım ve teknik dersleri oluşturacaktı.

Her Enstitünün özelliğine, işlerinin durumuna, talebesinin seviye ve sayısına, öğretmenlerin özelliklerine, iş araçlarının çeşidine, iş alanlarının genişliğine, hayvanlarının cins ve sayılarına göre haftalık, aylık ve mevsimlik çalışma planları hazırlanıyordu. Köy Enstitülerinde, ...Programlar “yarım gün, tam gün, haftalık” olmak üzere uygulanmıştı.

Ayrıca “acele yapılması gereken bina, yol, köprü, su arkı, belli bir müddet zarfında bitirilmesi zarûri ekim, hasat, harman gibi önemli işler çıktığı taktirde, gereğine göre yeter sayıda ya da bütün öğrenci ve öğretmenlerin katılımıyla, bütün gün veya birkaç gün aynı işte çalışmışlardı. Bu gibi işlere iştirak eden öğrencinin, o müddet içinde devam edemediği ders veya işler için bundan sonraki çalışma planlarında gerekli zaman ayrılarak yapılmayan dersleri telafi edilirdi.”¹⁹⁵⁵

Köy Enstitüsü Öğretim Programından da anlaşılacağı gibi ders yükü oldukça ağırdı. Ortalama olarak günlük 10 saat ders ve uygulama yapılmakta idi. Ancak, derslerin bir kısmının uygulamalı olması, Enstitülerin yatılı oluşu ve Enstitü yönetimlerine tanınan yetkiler ile üstesinden gelinmişti. Kuruluşundan, dönüştürülmesine kadar Türkiye genelinde

¹⁹⁵⁵ Maarif VekAleti.(1943). *Köy Enstitüleri Öğretim Programı*. 1 vd.

21 Köy Enstitüsü kurulmuş; 16.400 öğretmen, 8.756 eğitmen ve 7.300 sağlık memuru yetiştirilmişti.¹⁹⁵⁶

Köy Enstitülerinin kuruluşundan itibaren ideolojik tartışmaların odağında olmuştu. Özellikle bu enstitülerde komünizm propagandası yapıldığı, kız ve erkek öğrenciler arasında gayr-i ahlaki ilişkiler yaşandığı iddiaları gündeme gelmişti.¹⁹⁵⁷ Bu konuda, Reşat Şemsettin Sırrer döneminde müfettişlik görevi yapan Fethi İsfendiyaroğlu'nun raporları önemli bir etki yapmıştı.

İsfendiyaroğlu, Enstitülerin kütüphanelerinde bulunan kitapların asker ve millet aleyhine ifadelerle dolu olduğunu, Köy Enstitüsü Dergisi'nde komünizm propagandası yapıldığını, öğretmenlerin derste, atölyede, teneffüste öğrencilere solculuk propagandası yaptıklarını ve ““Allah ile devlet olmasa bütün insanlık saadete kavuşurdu” gibi sözlerle öğrencilerin zihinlerini bulandırdıklarını ifade etmişti. Nitekim bu Enstitülerin “Kitap Tanıtma Kampanyası”nda Max Beer'in “Sosyalizm ve Sosyal Mücadelelerin Tarihi”, Huxley'in “Yeni Dünya”, Freud'un “Psikanaliz Teorisi”, HeroldLaski'nin “Demokrasi ve Sosyalizm”, Willem Van Loon'un “İnsanlığın Kurtuluşu”, Zühtü Uyar'ın “Tanrı” isimli kitaplarının tanıtılması bu iddiaların temelini oluşturmuştu.¹⁹⁵⁸

Nihal Atsız'ın kardeşi Nejdet Sançar, Köy Enstitülerini “kızıl propagandanın yapıldığı fesat yuvaları” olarak tanımlarken Peyami Safa da bu okullarda Nazım Hikmet'in şiirlerinin ezberletilmesini eleştirmişti.¹⁹⁵⁹ Bu durum 1946 yılında güvenlik güçlerine gönderilen ihbar mektuplarında da yer almıştı. Bu mektuplardan birinde “Hasanoğlu Köy Enstitüsünde milli bir cinayetin feci ve trajik hazırlıkları yapılmaktadır. Komünizm propagandası, İsmet İnönü'nün en çok bel bağladığı köy kalkınma davasının perdesi arkasında bir takım gizli ve müfrit unsurlar, oynayacakları rolün sonuçlarıyla meşguldürler. Ankara'da öğretmen, öğrenci olarak bulunan bazı solcular ve Hükûmetçe malûm komünist temayüllü elebaşılar bu faaliyetin yazı, şiir ve kitap gibi vasıtalarla destekleyicidirler” denilerek Sebahattin Ali,

¹⁹⁵⁶Kapluhan, agm., 185.

¹⁹⁵⁷Anık, Mehmet.(2006). “Bir Modernleş(tir)me Projesi Olarak Köy Enstitüleri”. *Divan İlmi Araştırmalar Dergisi*. Sayı: 1. ss.279-309, 300.

¹⁹⁵⁸Anık, agm., 302.

¹⁹⁵⁹Anık, agm., 303.

Adnan Cemgil, Behice Boran, Niyazi Berkes ve Mediha Berkes gibi bazı öğretmen, öğretim üyesi ve sol/Marksist görüşe sahip yazarlar ile öğrencilerin isimleri verilmişti.¹⁹⁶⁰

İhbar mektubunun geldiği dönemde İlköğretim Genel Müdürü Yunus Kazım Köni'nin Hasanoğlu Köy Enstitüsü'ne yaptığı ziyarette öğrencilerle arasında ideolojik bir tartışma da yaşanmıştı. Köni, öğrencilere “Bizim de bir ideolojimiz var, biz nasyonalistiz” demişti. Öğrenciler arasında bu söze tepki gösterenler olunca, ikinci gün Bakan Şemsettin Sirer okula gelmiş ve kendisi de nasyonalist sözcüğünü kullanarak tepki gösteren öğrencilere “O halde ben sizi cerrahi ameliyata tutacağım, müdahale edeceğim” demişti.¹⁹⁶¹

Nasyonalizm meselesinin kaynağında ise bazı araştırmacılar tarafından Köy Enstitülerinin fikir babası olarak kabul edilen Dr. Halik Fikret Kanad bulunmakta idi. Emin Soysal'ın Kızılçullu Köy Enstitüsü müdürü olduğu dönemde, bu okulda Gökbörü, Çınaraltı, Bozkurt gibi Turancı dergilerin yanı sıra Nasyonal Sosyalist olarak bilinen Kanad'ın “Milliyet İdeali ve Topyekün Milli Terbiye” adlı kitabı da bu okulda öğrencilere okutulmuştu.¹⁹⁶²

Köy Enstitülerinin komünizm propagandası yaptığı konusundaki eleştirilere karşı enstitüleri savunanlar ise karşı çıkanları feodal sistemi savunmakla suçlamışlardı. Örneğin Emin Sazak'ın Köy Enstitülerini eleştirirken enstitü mezunlarının kendilerini birer Atatürk sandıklarını söylemesi üzerine Hasan Ali Yücel; bu sözü eleştirdikten sonra Emin Sazak'ın büyük topraklara sahip olduğunu kasederek “Arkadaşlar, Emin Sazak arkadaşımın oturduğu yerde içini çekmeğe hakkı vardır. Çünkü ilköğretim davası milletlerin rüşdünü ispat etme davasıdır. İlköğretim davası feodal sistemle kendisini idare etmek isteyenlerin samimi olarak istemeyeceği bir davadır.” demişti.¹⁹⁶³

Sabahattin Eyüboğlu, Köy Enstitüleri ile ilgili tartışmaların kaynağında kişilerin kimlikleri hakkında bilgi veren bir tartışma yattığını ifade etmiş ve çevresinde gördüğü,

¹⁹⁶⁰Dündar, Can.(2003).*Köy Enstitüleri*. Ankara: İmge Yayınevi, 82.

¹⁹⁶¹Dündar, age., 83.

¹⁹⁶²Kaya, age., 211.

¹⁹⁶³TBMM Tutanak Dergisi.(1945). Cilt: 17. DEVRE: VII. TOPLANTI: 2. 60. Birleşim. 23 Mayıs, 313 vd.

duyduğu “okumuş” insanlardan Köy Enstitülerine gelen eleştirileri bir kaç maddede sıralamıştı.¹⁹⁶⁴ Eyüboğlu bu eleştirileri birkaç başlık altında toplamıştı. Bunlar;

“Köy Enstitülerinde okuyanlar, köyde kalacaklar mı bakalım? Sen olsan kalır mısın? Zorla bırakmaya da hakkımız yok.”

“Bence bu iş böyle olmaz. Milletin parasını böyle fantezilere harcamaya hakkımız yok. Önce köylümüzü sefaletten, hastalıklardan kurtarmamız gerek.”

“Köylü çocuklarını şımartıyoruz. Enstitüde okuduk diye çalımlarından geçilmiyor. Göreceksiniz bunlar bize kafa tutacaklar. Besle kargayı oysun gözünü.”

“Kendim görmesem inanmazdım. Ankara Halkevi’nde Hasanoğlu Köy Enstitüsü öğrencileri Faust’u görmeye gelmişlerdi. İlkın asker zannettim. Kaba kaba elbiseler, kapkara yüzler, korkunç bir ter kokusu. Bir facia. Bunlar öğretmen olacak da...”

“Bunlar Shakspeare’in, Goethe’nin, Gogol’ün, Balzac’ın eserlerini okuyorlarmış, güler misin ağlar mısın? Bu eserleri biz bile okuyup anlayamıyoruz.”

“Köy Enstitülerinin sola kaymalarından korkulur. Milli tehlike karşısında esaslı tedbirler almak lazım.”

“Vallahi acıyorum köylülere. Bu kadar da olmaz. Enstitü mezunlarını yetiştireceğiz diye adamların canlarını çıkarıyoruz. Şehirlilerden istemediğimiz bir fedakarlığı onlardan ne hakla istiyoruz? Ufacık bir köy on binlerce lira verecek, insaf. Bari bu eziyetlere karşı köye doğru dürüst bir öğretmen gitse, hayır efendim dün akşam gören birisi anlatıyordu, ne kültür varmış ne sanat, konuşmasını bile bilmiyorlarmış.”

“Köy bir tecrübe tahtası değildir. Uzun tetkikler yapmadan, pedagojik, sosyolojik esaslara dayanmadan böyle cetvel kalem yenilik yapmaya kalkılmaz...”

¹⁹⁶⁴Eyüboğlu, Sabahattin.(1999).“Köy Enstitüleri Hakkında Ne Düşündüğünü Söyle, Sana Kim Olduğunu Söyleyeyim”. *Köy Enstitüleri Üzerine*. Yeni Gün Haber Ajansı, 7.

“Canım bu çocuklar öğrenci mi işçi mi? Zavallılar akşama kadar boğaz tokluğuna çalıştırılıyorlarmış. Gıdasızlıktan verem olanlar varmış. Yazık, günah değil mi? Zaten bir insana hem sanat hem kültür kazandırmak olacak iş mi?” şeklinde sıralanmıştı.¹⁹⁶⁵

Bu eleştiriler incelendiğinde bazılarının ideolojik alt yapıya, bazılarının sosyo-kültürel kaygılara dayandıkları görülmektedir. Eyüboğlu ise bu sözlerin tenkit olmadığını; kötüleme, yadırgama, küçümseme¹⁹⁶⁶ olduğunu ifade etmişti.

Köy Enstitüleri hakkında eleştiriler yalnızca gazeteciler ve siyasetçiler tarafından dile getirilmemişti. Bizzat Köy Enstitülerinde çalışanlar da bu konuda eleştirilerde bulunmuşlardı. Örneğin Pazarören Köy Enstitüsü’nün ilk müdürü Sabri Kolçak; Köy Enstitülerinin öğretmenlerinin yetersiz olduğu, öğrencilerin de yetersiz yetiştiği; köy öğretmeni-şehir öğretmeni gibi ayrımların olduğu; öğrencilerin kötü sağlık ve çalışma şartlarında yetiştirildiği; öğretmenlerin az maaş almaları nedeniyle başka işler yaptıkları ve asli görevlerini yerine getirmedikleri gibi eleştirilerde bulunmuştu.¹⁹⁶⁷

Kızılçullu Köy Enstitüsü’nün ilk müdürü M. Emin Soysal ise enstitülerde üretim meselesinin eğitimden öncelikli tutulmasını eleştirmişti. Soysal’a göre Enstitülerin masraflarının çıkarılması amacıyla yapılan üretim; öğrencilerin bilgi, beden ve ruh gelişimini olumsuz yönde etkilemişti.¹⁹⁶⁸

Daha sonradan DP Milletvekili olan M. Emin Soysal, TBMM’de de konuyu sıkça değerlendirmiş, Ağustos 1947’de TBMM’de yaptığı konuşmada Köy Enstitüsünde okuyan çocukların “bugün başımıza yabancılar geçti, yarın bu yabancıları kovacağız. Yerlerine biz gelip yerleşeceğiz” dediklerini ve kendi elimizle yetiştirdiğimiz çocuklara bu yönde telkinler yapıldığını söylemişti.¹⁹⁶⁹ Aynı oturumda Emin Soysal, Milli Eğitim Bakanı Şemsettin Sirer’in cevaplamasını istediği çok sayıda soru önergesi vermişti. Bu sorulardan biri dikkat çekici idi. 14. soru olarak sorulan soruda; “Bundan 4- 5 sene önce birkaç Enstitüye Rusça dersi

¹⁹⁶⁵Eyüboğlu, agm., 8 vd.

¹⁹⁶⁶Eyüboğlu, agm., 9.

¹⁹⁶⁷Altunay, Niyazi.(2005). *Köy Enstitüsü Sistemine Toplu Bir Bakış*. Kelebek Matbaası: İstanbul, 100

¹⁹⁶⁸Altunay, age., 102

¹⁹⁶⁹TBMM Tutanak Dergisi.(1947). Cilt: 6. DEVRE: VIII. TOPLANTI: 1. 78. Bileşim. 29 Ağustos, 543 vd.

konuğu ve bu dersi öğretmek üzere hoca tayin edildiği ve sonra bu dersin okutulmasından vazgeçildiği duyulmuştu. Teşkilatındaki bilgilere ve dosyalara nazaran Eğitim Bakanı, bu söylentilerin aslı olup olmadığını ve mahiyetinin neden ibaret olduğunu aydınlatabilir mi?” denilmişti.

Bu soru aslında okullarda Komünizm propgandası yapılıp yapılmadığı ile ilgiliydi. Sirer, bu soruya “Okullarımızda okutulması mutat olmıyan, bahis konusu yabancı dil, benim incelemelerime göre bugüne kadar hiçbir Köy Enstitüsüne konulmamıştır ve bu dersi okutmak için kimse tayin edilmemiştir ve eğer böyle bir şey düşünülmüş olsa bile tahakkuk etmemiş bulunduğuna göre bu düşüncenin Bakanlığın en yüksek salahiyet merciinin irtılaina vasıl olabilecek bir muamele mahiyetini iktisap etmiyerek, tali vazife unsurlarının bir tasavvuru mahiyetini asla aşmamış olduğu anlaşılır. Benim kanaatim tamamiyle bu merkezdedir” diyerek cevap vermişti.¹⁹⁷⁰

Emin Soysal’ın Köy Enstitüleri ile ilgili “18. Sorusu” ve bu soruya verilen cevap ise okullarda komünizm ve solculuk propagandası yapıldığı ile ilgili idi. Emin Soysal, “Markopaşa adlı gazetede, Köy Enstitülerinin medreselere çevrileceğine dair bir yazı intişar etmişti. Bu güne kadar bu yazıya cevap verilemedi, Enstitülerde değişen nedir ki, Markopaşa bu değişikliği böyle yazmış?” diye sormuştu.¹⁹⁷¹ Markopaşa isimli gazete o dönemde solcu oluşlarıyla bilinen Sabahattin Ali, Aziz Nesin, Rifat Ilgaz ve Mustafa Mim Uykusuz gibi yazarlar tarafından çıkarılan bir gazete idi. Nitekim Emin Soysal’ın bahsettiği yazı, Sabahattin Ali’nin “Ne İnkılapçılık” başlıklı 24 Şubat 1947 tarihinde yayınlanan yazısı idi. Sabahattin Ali bu yazısında “İlköğretim seferberliği yapıldı. Memleketi kalkındıracak tek yol budur, dendi. Köy Enstitüleri'nde sahiden uyanık gençler yetiştirilecekti. Ümit verici adımlar atılmıştı. Bir de baktık, bu kültür yuvaları, eski medreselere rahmet okutan bir yobazlık baskısı altına alınıyor” demişti.¹⁹⁷²

Sebahattin Ali, Marko Paşa’da benzer eleştirileri sıkça yapmıştı. 22 Eylül 1947 tarihinde yayınlanan “Bekliyoruz” başlıklı yazısında da “On sekiz milyona irfan nurunu

¹⁹⁷⁰*TBMM Tutanak Dergisi*.(1947). Cilt: 6. DEVRE: VIII. TOPLANTI: 1. 78. Bileşim. 29 Ağustos, 541.

¹⁹⁷¹*TBMM Tutanak Dergisi*.(1947). Cilt: 6. DEVRE: VIII. TOPLANTI: 1. 78. Bileşim. 29 Ağustos, 542.

¹⁹⁷²Sabahattin Ali.(2006). *Marko Paşa Yazıları ve Ötekiler*. Yapı Kredi Yayınları: İstanbul, 19.

götürebilmek yolunu tutan, içeride ve dışarıda, dostun düşmanın hayran olduğu hür düşünce ve çalışma yuvaları, Köy Enstitüleri, atılan tırpanlarla, ortaçağ müesseseleri haline getirilmek üzere” demişti.¹⁹⁷³

Bu soruya verilen cevapta “Markopaşayı kimlerin çıkarttıklarını bilirsiniz. Markopaşayı çıkaranların Köy Enstitülerimizle diğer tahsil müesseselerimizin nasıl bir hava iktisap etmesini istediklerini bilirsiniz. Onun için biz Markopaşanın muharrirleri ve onlar gibi düşünenlerin ve duyanların canını sıkın bir şeyler yapıyorsak bundan ferahlık duyabiliriz. ... Köy Enstitülerimiz ne Markopaşayı çıkaranların ne de benzerlerinin istedikleri gibi müesseseler olmayacaklardır. Bu naçiz arkadaşınız sizlerin ve bütün Türk Milletinin istediği müesseseler olarak inkişaf ve tekemmüllerine devam edeceklerdir.”denilmişti.¹⁹⁷⁴

18. soru ve verilen cevap, Marko Paşa Gazetesi’nin tutumu ile birlikte değerlendirildiğinde Hasan Ali Yücel’in bakanlığı dönemi ile Şemsettin Sirer döneminde Köy Enstitülerinin durumunda önemli değişiklikler olduğu; Türkiye’de “sol” olarak değerlendirilen kesimin bu değişimden rahatsızlık duyduğu sonucunu da ortaya çıkartmaktaydı. Köy Enstitülerinde yaşanan değişimde 1944’te sindirilen milliyetçi akımların tekrar canlanması ve dış politikada ABD ile yapılan anlaşmaların da etkisi olduğu söylenebilir.¹⁹⁷⁵

Çok partili yaşama geçişle birlikte Köy Enstitülerine yönelen eleştiriler artmıştı. 1946 seçimlerinden sonra kurulan Recep Peker Hükûmetinde Milli Eğitim Bakanı Şemsettin Sirer olmuştu. Sirer’in de bu okullarda sol düşünce propagandası yapıldığına dair bir kanaat oluşması, enstitülerin kapatılması yönünde ilk adımların atılmasını sağlamıştı. Aynı yıl İsmail Hakkı Tonguç ve Tonguç’un sağ kolu olarak bilinen Ferit Oğuz Bayır da görevinden uzaklaştırılmıştı.

Ferit Oğuz Bayır, görevden uzaklaştırmaların ideolojik yaklaşımlar sonucu ortaya çıktığını ve Bakan Sirer’in Türk-İslam sentezcisi olduğunu, bu durumun Necip Fazıl’ın Sirer’e yazdığı açık mektuptan anlaşıldığını ifade etmişti. Günümüze kadar Sirer’in bakanlığı

¹⁹⁷³Sabahattin Ali, *age.*, 167

¹⁹⁷⁴*TBMM Tutanak Dergisi.*(1947).Cilt: 6. DEVRE: VIII. TOPLANTI: 1. 78. Bileşim. 29 Ağustos, 542.

¹⁹⁷⁵Altunya, *age.*,111 vd.

dönemi ve Köy Enstitüleri hakkında aldığı karar ile söz konusu edilen tartışmaların kanıtı olarak gösterilen mektupta Sirer; “Necip, Allah’tan duam senin ideolojini muzaffer kılmasıdır” diye yazmış olmasıdır. Bu cümle Sirer’in Türk-İslam düşüncesini benimsediğine delil olarak gösterilmişti.¹⁹⁷⁶

Bu dönemde Köy Enstitüleri hakkında Meclis’te de tartışmalar yaşanmıştı. İsmail Hakkı Baltacıoğlu “Bizi öldüren sinektir, karasinek, sivrisinek, yeşilsinek, kırmızı sinektir! Bizi öldüren pisliktir. Arkadaşlarım, Milletvekilleri! Millet çocuklarını öldüren bittir. Bitle mücadele etmek lazımdır. Eğitim Bakanı, öğretmenlerimizi bundan böyle bitle, pislikle ve savsaklıkla savaşır bir hale getirmelisin, öyle bir talebe yetiştirmelidir ki, ilaçla mücehhez olacak, sinek, bit öldürmesini bilecek, temizlenmesini bilecek. Bu marangozluk öğretmekten daha mühimdir. Köy Enstitüsünün teşkil edeceği tip, mütahassıs demirci tipi değildir. Onu, sanat okulu yapabilir. Bizim teşkil edeceğimiz tip, tavşan tipidir, Hezarfen Mehmet Efendi tipidir! Hani masallarda var ya! O tip! O, amil i inkılaptır, köyün içinde..” diyerek enstitüleri eleştirmişti.¹⁹⁷⁷

Aslında basit gibi görünen bu sözler Köy enstitülerinin programını eleştiriye açan sözler olmuştu. Aynı şekilde Nurettin Ünen de “14 milyon Türk köylüsünü 7’sinden 70’ine kadar yetiştirecek olan Köy enstitüsü mezunları; artık hayata daha olgun bir şekilde atılmalıdır.

Çok zayıf bir köy tahsilinden sonra köy enstitüsüne giden öğrenci mandolinden marangazluğa, sıvacılıktan pedagojiye kadar öğrenir. Arkadaşlar, beş senede bir adamın alim, Fazıl, sanatkar olmasına imkan yoktur. Şu zihniyeti bilmeleri lazımdır ki, Türk köylüsü böyle yarım yamalak yetişenlerin bilgisine ihtiyaç gösterecek kadar aşağı seviyede değildir” diyerek programı eleştirmişti.¹⁹⁷⁸ Bu dönemde köylüler arasında da şehirlielerin her türlü eğitim imkanına zahmetsiz ulaştığı, köylülerin ise bedel ödemek zorunda kaldığı yönünde söylentiler ayyuka çıkmış; İsmet İnönü bile bu iddialara “köylünün cahil kalmasından

¹⁹⁷⁶Ekmekçi, Mustafa.(1987). *Cumhuriyet Gazetesi*. 23 Nisan, 10.

¹⁹⁷⁷TBMM Tutanak Dergisi.(1946). Cilt: 3. DEVRE: VIII. TOPLANTI: 1. 21. Bileşim. 23 Aralık, 389.

¹⁹⁷⁸TBMM Tutanak Dergisi.(1946). Cilt: 3. DEVRE: VIII. TOPLANTI: 1. 21. Bileşim. 23 Aralık, 396.

menfaat elde edenlerin propagandası” olduğu yönünde cevaplar vermek zorunda kalmıştı.¹⁹⁷⁹

Benzer eleştiriler neticesinde, 1947 yılında Köy Enstitüsü Öğretim Programı ve Yönetmeliği değiştirilmişti. Bu değişimle öğrencilerin yönetime katılması, iş eğitimi gibi temel ilkelerle birlikte mezun öğrencilere arazi temini gibi uygulamalardan vazgeçilmişti.¹⁹⁸⁰

1950 yılından itibaren Köy Enstitülerinde kız öğrenciler ayrılarak Kızılçullu Köy Enstitüsünde toplanmıştı. Ancak 1951 yılında bu enstitünün yerinin NATO’ya verilmesi üzerine Kız Köy Enstitüsü Bolu merkeze taşınmış ve bazı enstitülerin sağlık kolları kapatılmıştı. Bu durum kız öğrencilerin sayısının azalmasına neden olmuştu. DP iktidarı döneminde bu okulların programları 1953 yılında ilk öğretmen okullarının programlarıyla birleştirilmiş ve nihai olarak 27 Ocak 1954 tarihinde çıkarılan 6234 sayılı kanunla, enstitüler ilk öğretmen okullarına dönüştürülerek kapatılmıştı.¹⁹⁸¹

Köy Enstitüleri, DP iktidarı zamanında kapatılmasına karşın, bu eğitim kurumunun sonunu hazırlayan gelişmeler CHP iktidarı döneminde yaşanmıştı. Zira CHP iktidarı, II. Dünya Harbi yıllarındaki değişen siyasi şartlar ve dış siyasi gelişmelere bağlı olarak ideolojik çevrelere göreceli davranmıştı.

Türk Hükûmeti, Harbin ilk yıllarında Almanya’yı göz önünde bulundurmuş ve Sovyet tehdidine karşı milli bir refleks geliştirmiş, “Biz Türkçüyüz !” diyen Şükrü Saracoğlu gibi bir başbakan ile idare edilmişken; 1943-1945 yılları arasında Moskova önlerinden eli boş dönen Almanya karşısında avantajlı bir duruma gelen Sovyet Rusya’yı gözetken bir siyaset takip etmek zorunda kalmıştı.

Dış siyasi gelişmelere bağlı olarak içeride de sol/sosyalist/Marksist çevreler ön plana çıkmış, gerek Hükûmette ve gerekse basında önemli kazanımlar elde etmişlerdi. Ancak Hükûmetin Sovyet Rusya karşısındaki bu siyaset değişikliği uzun ömürlü olmamış, ABD

¹⁹⁷⁹Karaömeroğlu, M. Asım.(1998). “Köy Enstitüleri Üzerine Düşünceler”. Toplum ve Bilim. Sayı: 76. ss.56-85, 65.

¹⁹⁸⁰Öztürk, age., 22.

¹⁹⁸¹T.C. Resmi Gazete.(1954). Kanun No.: 6234. 27 Ocak, 1831 vd.

Başkanı Truman'ın Türkiye'yi de içine aldığı yeni siyaset, Türkiye için büyük bir güvence teşkil etmiş ve Sovyet tehditlerine boyun eğmemiştir.

İşte bu süreç içinde Köy Enstitüleri, “komünist” olarak addedilen Hasan Ali Yücel'in Maarif Vekilliği döneminde kurulmuş, Türkçü, milliyetçi ve muhafazakar olarak addedilen ve CHP içinde önemli bir gücü elinde tutan grup tarafından yıpratılmıştı. Özellikle Reşat Şemseddin Sirer'in Maarif Vekilliğine gelmesinden sonra komünist bir yuvalanmanın yapıldığı iddia edilen Köy Enstitüleri, bütçesi ve ödenekleriyle iyice budanmış, işlevi hemen tamamıyla bitme noktasına gelmişti. Son darbeyi ise kurulduğu andan itibaren karşısında bulunan DP vurmuştu.

Köy Enstitüleri, yapılan bütün eleştirilere karşın, dönemin eğitim-öğretim seferberliği içinde önemli bir işlevi yerine getirmiş eğitim kurumu olmuştur. Şehirli-köylü tartışmasında köy çocuklarının aleyhine işleyen süreci değiştirmiş; hatta ibrenin köy çocuklarının lehine dönmesini sağlamış olan Köy Enstitüleri, unutulmayacak öğretmenler yetiştirmişti. Keşke, kangren haline gelen bir yara olarak görülme, ideolojik tartışmalar arasında diyet ödememiş ve yeniden yapılandırılması cihetine gidilmiş olsaydı; Türkiye, kendi tarihini yazan ve geleneği olan bir kuruma sahip olurdu.

3.16.3.Dini Meseleler Etrafında YaşananSiyasi Tartışmalar

Cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra eğitim alanında yapılan en önemli yenilik, Tevhid-i Tedrisat Kanununun kabul edilmesi olmuştur. 3 Mart 1924'te kabul edilen bu kanunla Türkiye'de bulunan bütün eğitim öğretim kurumları Maarif Vekaletine bağlanmışlardı.

20 Nisan 1924'te kabul edilen Anayasanın 75. Maddesi ile laiklik (din ve vicdan hürriyeti) teminat altına alınmış ve bu madde ile ilişkili olan 80. Maddede “Hükûmetin nezaret ve murakabesi altında ve kanun dairesinde her türlü tedrisat serbesttir.” denilerek din eğitiminin de belli kurallara tabi olarak gerçekleştirilebileceği ifade edilmişti. Anayasanın kabulünün ertesi günü Darü'l-Hilafeti'l-Aliye ve Medresetü'l-Mütehassisin kapatılmış, Darü'l-Fünûn'a bağlı bir İlahiyat Fakültesi açılmıştı.

1925 yılında Hafız-ı Kur'an yetiştirilmek üzere Diyanet bütçesine "Hafız Muallimleri Ücüratı" adıyla özel bir ödenek konulmuştu. 1927 yılında açılan Kız Muallim Mektepleri ders programına, yalnızca bir saatlik din dersi konulmuş; ortaokul programlarından din bilgisi dersleri çıkarılmıştı. 1929 yılında ise Kur'an kursları resmen kapatılmış ve ilkokul programlarında yer alan din dersleri de çıkarılmıştı. 1930 yılında Kütahya ve İstanbul İmam Hatip Mektepleri resmen kapatılmış; aynı yıl yalnızca ilkokul 5. sınıf öğrencilerinden isteyenlere Perşembe günleri öğleden sonra din bilgisi dersleri okutulabileceği bildirilmişti.

1933 yılında ise Darü'l-Fünûn bünyesinde açılan İlahiyat Fakültesi kapatılmış ve yerine İslami Tetkikler Enstitüsü açılmıştı. Ancak bu enstitü de 1936 yılında öğrenci yetersizliği nedeniyle kapatılmıştı. 17 Nisan 1940 tarihinde açılan Köy Enstitülerinin programında da din derslerine yer verilmemişti.¹⁹⁸²

İkinci Maarif Şurasında (15-21 Şubat 1943) ahlak eğitimi gündeme getirilmişti. Daha çok seküler ve milli bir ahlak anlayışı üzerinde durulan şurada Hasan Ali Yücel; "Yapmayı istediğimiz bu telkinlerin ilkelerini milli Faziletlerimizden çıkarabiliriz. Çünkü milli hayatımız bize, en büyük ahlak düsturlarını verecek derecede zengindir. Siyasal ve medeni tarihimizin olayları ve büyükleri, halkımızın düşünceli ve ihtiyatlı hayatı, vakarlı hareket tarzı, çetin toprak terbiyesinden aldığı gerçekçi görüşü, en değerli ahlak temelleridir" diyerek milli ve tarihi ahlak anlayışından bahsetmişti.¹⁹⁸³

Yapılan eğitim düzenlemelerindeki din dersi müfredatı ile ilgili kararlarda süreklilik olmamış, açılan okullara öğrenci gelmemesi gerekçesiyle okullar kapatılmış ve diğer okullardaki ders saatlerinde kısıtlamaya gidilmişti. Atatürk döneminin sonlarından itibaren din eğitimi uzun bir süre gündeme gelmemiş; ancak 24 Aralık 1946'da bazı milletvekilleri, gençlerin komünizme karşı korunması için okullarda din derslerine yer verilmesine yönelik talepleri söz konusu olmuştu.

¹⁹⁸²Konuyla ilgili kronolojik sıralama için Bkz. "Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi ve Öğretimi Kronolojisi (1923'den Günümüze)". *DEM Dergi*. Yıl: 1. Sayı: 2. ss.64-71, 64 vd.

¹⁹⁸³Öz, Ayhan.(2014)."Heyet-i İlmiye Toplantıları ve Milli Eğitim Şuralarında Din Eğitimi". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Cilt: XVI. Sayı: 29. ss.129-156, 134

Başbakan Recep Peker de “kommünizm denen bir içtimai zehirden bünyeyi korumak için onun yanında yavaş yavaş genişleyecek bir şeriat hayatının ikamesi ihtimalini bir tedbir diye düşünmek, aşağı yukarı bir öldürücü zehrin laakal onun kadar öldürücü olan başka bir zehirle tedavi edileceğini zannetmekten ibarettir” diyerek karşı çıkmıştı.¹⁹⁸⁴ Ancak DP’nin bir muhalefet partisi olarak, din ve vicdan özgürlüğü hakkında CHP’yi zorlayan talepleri Meclise taşımaları, yeni bir sürecin başlamasına zemin hazırlamıştı.

DP’in geliştirdiği söylemlere paralel olarak CHP’nin 1947 yılının aralık ayında düzenlenen kurultayda Din eğitimi de gündeme gelmiş, bu konuda genel olarak bir yumuşuma dönemi söz konusu olmuştu. Din eğitiminin CHP sıralarında tartışılmaya başlaması ve oluşan ılımlı hava, basında da kendisini göstermişti. Burhan Felek, 12 Şubat 1948’te Cumhuriyet’te "uzun uzun izaha ve münakaşaya girmeden söylemek isterim: Bir cemiyet için din lüzumlu bir salah unsurdur... Bundan 25 sene evveline gelene kadar mekteplerinde din tedrisatı yapan, hatta daha yakın zamana kadar imam hatib gibi cami hademesi yetiştirir mektepleri olan bir memlekettik. Ne oldu, nasıl oldu, tafsile lüzum görmeden bu duruma geldik. Bugün 20-25 yaşındaki çocuklar eğer evlerinde ana babaları öğretmediyse peygamberin adını bilmez" diyerek din eğitiminin gerekliliğine vurgu yapmıştı.¹⁹⁸⁵

Aynı şekilde Ulus Gazetesi de “Netice itibariyle din öğretiminin, devlet murakabe ve kontrolüne tabi olarak genel eğitim ve öğretim kanunları çerçevesinde teşkilatlandırılması bir zarurettir. Bu bakımdan hangi dereceden olursa olsun din öğretimi okullarının, Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı olarak açılması, bizim kanaatimize göre, tevhidi tedrisat kanununa da aykırı düşerdi. CHP Meclis Grubunun prensip kararı, memleket ihtiyacını karşılayacak kadar din hizmetleri görececek elemanlar yetiştirilmesi imkanını sağlıyor. Devletin bu işteki rolünü, kanuni esasların gözetilmesini temin edecek umumi bir murakabe görevine hasretmekle laiklik prensibini her türlü ihlal ihtimalinden koruyor” diyerek hem din eğitiminin bir ihtiyaç olduğunu belirtmiş, hem de laiklik ilkesinin korunmasının korunacak olmasının önemine işaret etmişti.¹⁹⁸⁶

¹⁹⁸⁴ TBMM Tutanak Dergisi. (1946). Cilt: 3. DEVRE: VIII. TOPLANTI: 1. 22. Bileşim, 24 Aralık, 445 vd.

¹⁹⁸⁵ Felek, Burhan. (1948). “Din Tedrisatı Meselesi”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 12 Şubat, 3.

¹⁹⁸⁶ *Ulus Gazetesi*. (1948). “Layiklik ve Din Hizmetleri”. 24 Mayıs, 1.

CHP'nin ve basının yumuşamasında İsmet İnönü'nün bu konudaki tutumunun etkili olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim İnönü'nün "... Yirmi beş yıllık bir zaman geçmiştir. Yeni düzenle de on yıl geçtikten sonra, gücünü kaybeder. Çocuklarına din eğitimi vermek isteyen ana babalar, devlete şunu söyleyeceklerdir; ya bize bırakın, ya siz yapın. Türk olmayan azınlıklara tanınan bu en doğal vicdan hakkının gereklerini yerine getirmekten, Türkleri yoksun kılmak hangi hakka dayandırılabilir?" sözleri artık din eğitimi konusunda esnek davranmanın zamanının geldiğini göstermişti.¹⁹⁸⁷

Çok partili siyasi hayata geçildikten sonra din eğitimi ile ilgili karşımıza çıkan ilk gelişme ise 19 Şubat 1948'de ilkokulların 4. ve 5. Sınıflarında isteğe bağlı olarak program dışı din bilgisi derslerinin okutulabilmesi kararı olmuştu. Ancak yıl sonuna kadar bu konuda adım atılmadığı için Yozgat Milletvekili İhsan Olgun, Milli Eğitim Bakanının cevaplama isteğiyle bir soru önergesi vermiş ve şu soruları sormuştu:

1.İlkokullarda ihtiyari olarak okutturulması kararlaştırılan din bilgisi öğretimine ne zaman ve hangi tarihte başlanacaktır?

2.İmam ve hatip yetiştirmek üzere açılacak kurslar hangi il merkezlerinde açılacak ve ne zaman faaliyete geçecektir? İlkokullarda İmam ve hatip kurslarında tedris edilecek bilgilerin programı hazırlanmış mıdır?

3.İslam İlahiyat Fakültesi hangi üniversitede kurulacak ve ne zaman çalışmaya başlayacaktır.¹⁹⁸⁸

İhsan Olgun son olarak din eğitime neden önem verdiğini "Arkadaşlar bu hizmetleri yerinde ve zamanında karşılayamadığımız takdirde bu yeri, yani bu manevi iklimin yerini başka rüzgarlar, başka fırtınalar doldurmaktadır. ... Bu memleketin içtimai bünyesine bazan şeriat, bazan tarikat ve bazan felaket halinde gelebilir. Bugün memleketin hakikaten manevi aleminde bir boşluk yaşamaktadır" şeklinde bir açıklamada bulunmuştu.

¹⁹⁸⁷Akkır, Ramazan.(2014). "Türkiye'nin Demokrasiye Geçiş Süreci ve Laiklik Anlayışının Değişmesinde Bir Dönüm Noktası: CHP'nin Yedinci Olağan Kurultayı". *Turkish Studies*. Volume: 9/2 . (Winter). ss. 53-65, 62.

¹⁹⁸⁸TBMM Tutanak Dergisi.(1948). Cilt: 14. DEVRE: VIII. TOPLANTI: 3. 18. Bileşim, 13 Aralık, 105 vd.

Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu ise Hükûmetin çalışmalarını sürdürdüğünü ifade etmiş ve konuyla ilgili çalışmalar hakkında teknik bilgileri sunmuştu.

Yaşanan ılımlı hava neticesinde Milli Eğitim Bakanlığı, 30 Aralık 1948 tarih ve 247 sayılı kararı ile 10 vilayette İmam Hatip Kursları açılmasına karar verilmiş ve 1949 yılı Ocak ayında bu kursların programları onaylanmıştı.

Yine bu ay içinde başbakan olan Şemsettin Günaltay, kurduğu Hükûmetin programını açıklarken değindiği ilk konulardan biri de din öğretimi olmuştu. Günaltay “Türk inkılabının ana prensiplerini titiz bir itina ile savunmakta devam edeceğiz. Bütün diğer hürriyetler gibi vatandaşın vicdan hürriyetini de mukaddes tanırız. Din öğretiminin ihtiyari olması esasına sadık kalarak, vatandaşların çocuklarına din bilgisi vermek haklarını kullanmaları için gereken imkanları hazırlayacağız” demişti.¹⁹⁸⁹ Buna bağlı olarak 4 Haziran 1949’da önemli bir gelişme yaşanmış, “Ankara Üniversitesi Kuruluşu ve Kadroları hakkındaki 5239 sayılı kanuna ek kanun tasarısı” görüşülürken, İlahiyat Fakültelerinin kurulması da gündeme gelmişti. Bu görüşmede İsmail Hakkı Baltacıoğlu, İlahiyat Fakültesi açmanın önemini “Dini tecrübe de beşer tecrübesinin bir şekli, bir nevi mahsusudur. Bu işin başını boş bırakırsak, yani ilim adamlarının elinden alırsak, bu İlahiyat Fakültesi olmazsa, dini kültüre ait neşriyat olmazsa naehillerin eline düşer. Sapıklar çoğalır. Anormaller, psikopatlar hiçbir devirde bu kadar artmamıştır, hiçbir memlekette bu kadar artmamıştır. İlim bakımından şayan ı dikkattir. İlahiyat Fakültesini açmayı büyük bir olay olarak kabul ediyorum, kendi hesabıma” sözleriyle İlahiyat Fakültelerinin tekrar açılmasının büyük bir ihtiyaç olduğunu söylemişti.¹⁹⁹⁰

Kanunun onaylanması üzerine 1949 yılı Ekim ayında Ankara Üniversitesine bağlı olarak İlahiyat Fakültesi açılmıştı.

3.16.3.1. Türkçe Ezan Tartışmaları

Türkçe ezan tartışmaları esasında “Türkçe ibadet” tartışmalarının bir parçası olarak gündeme gelmişti. 19. yüzyılda batılılaşma akımının öncülerinden olan Ali Suavi, Ulûm

¹⁹⁸⁹ TBMM Tutanak Dergisi. (1948). Cilt: 15. DEVRE: VIII. TOPLANTI: 3. 36. Bileşim, 24 Ocak, 163 vd.

¹⁹⁹⁰ TBMM Tutanak Dergisi. (1949). Cilt: 20. DEVRE: VIII. TOPLANTI: 3. 101. Bileşim, 4 Haziran, 278 vd.

Gazetesi'nde yazdığı yazılarda İslam fıkhnı ve Arapça'yı batıcı bir bakış açısıyla eleştirmişti. Eleştirisinde İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin Kur'an'ın tercüme edilmesiyle ilgili fetvasını gündeme getirmişti.¹⁹⁹¹

Bu konu İkinci Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra sıkça gündeme gelmiş ve Mehmed Ubeydullah Efendi, Talat Paşa'dan Türkçe namaz kıldırmak için izin istemiş; ama olumlu cevap alamamıştı.¹⁹⁹² Bu dönemde deneme mahiyetinde Türkçe Kur'an baskıları yapılmış; ancak kesin uygulamalara geçilmemişti.

Mustafa Kemal'i etkileyen fikirleriyle bilinen Ziya Gökalp, 1918 yılında yayımlanan Vatan şiirinde;

“Bir ülke ki, camiinde Türkçe ezan okunur,

Köylü anlar manasını, namazdaki duanın.

Bir ülke ki, mektebinde Türkçe Kur'an okunur.

Küçük, büyük herkes bilir buyurduğunu Huda'nın.

Ey Türkoğlu! İşte orasıdır senin vatanın.” demişti.¹⁹⁹³

Yine, 1922 yılına gelindiğinde Talat Paşa'ya Türkçe namaz kılınmasını öneren İstanbul Darü'l-Fünûn Müderrislerinden Ubeydullah Efendi'nin İslam'a inanmanın yeterli olmadığını, bilmek de gerektiğini belirten yazılar yayınlaması; Abdülmecit Efendi'nin halife seçilmesi üzerine 22 Kasım 1922'de hutbenin Türkçe okunması; 7 Şubat 1923'te Mustafa Kemal'in Balıkesir hutbesini Türkçe yapması; Türkçe ibadet konusunda önemli adımlar olmuştu.¹⁹⁹⁴

¹⁹⁹¹Akgün, Seçil.(1980). “Türkçe Ezan”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*. Cilt: 13. Sayı: 24. ss.105-113, 106.

¹⁹⁹²Dikici, Ali.(2006). “İbadet Dilinin Türkçeleştirilmesi Bağlamında Türkçe Ezan Denemesi ve Buna Gösterilen Tepkiler”. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*. Yıl: 5. Sayı:10. ss. 77-104, 78.

¹⁹⁹³Ayhan, Halis-Uzun, Mustafa.(1995).“Ezanın Türkçeleştirilmesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt: 12. ss.38-42, 38 vd.

¹⁹⁹⁴Akgün, agm., 107.

Bu dönemde birçok kişi Kur'an tercümesi yapmaya başlamış; ancak bu tercümelerde hatalar olması, TBMM'nin bu işe müdahil olmasını gerektirmişti. 21 Şubat 1925 tarihinde TBMM'de Diyanet İşleri bütçesi görüşülürken Abdullah Azmi Efendi; "Bugün ihtiyaç-ı umumi haline geldiğini görüyorum. Rastgelen Kur'an tercümesi yazmağa kalkıyor. Bunun hata alût olduğu görülüyor ve mütehassısları tarafından cerh olunuyor. Kitabımız olan Kur'an-ı Kerim'in mütehassıs bir heyet-i ilmiye tarafından tefsiri bir şekilde tercüme edilerek herkesin bu husustaki ihtiyacatını temin için buraya müracaat etmesi de hemen bugün vecibe halini almıştır" diyerek uzun bir açıklama sonucunda Kur'an tercümesinin Diyanet İşleri tarafından yaptırılmasını talep etmişti.¹⁹⁹⁵

Meclis görüşmelerinde Türkçe Kur'an ile Türkçe hutbeye hayli değinilmiş; ancak Türkçe ezan söz konusu edilmemişti. Bu görüşmeler sonucunda TBMM, Mehmet Akif'e Kur'an'ı tercüme etme görevi vermiş; ancak Mehmet Akif bu görevden vazgeçince görev Elmalılı Hamdi Yazır'a verilmişti.

1926 yılında Göztepe Camii İmamı Cemaleddin Efendi bir Cum'a namazını Türkçe kıldırmişti. Ancak bu durum tepkilere neden olmuş, 23 Mart 1926'da Atatürk tarafından göreve getirilen ilk Diyanet İşleri Başkanı Rifat Börekçi'nin de imzasıyla Müşavere Heyeti kararı yayınlanmış ve Kur'an'ın yapısı ve namaz üzerinde durulan bir kararla Cemaleddin Efendi'nin yaptığıнын yanlış olduğu ifade edilmişti.¹⁹⁹⁶

1931 yılının Ramazan ayında Atatürk Dolmabahçe Sarayı'nda tanınmış mü'ezzinleri bir araya getirerek ezanın Türkçeleştirilmesi isteğinde bulunmuştu. Bu toplantılar sonucunda "Tanrı uludur, Tanrı uludur/ Tanrıdan başka Tanrı yoktur, Tanrıdan başka Tanrı yoktur, Hamd ona mahsustur"¹⁹⁹⁷ şeklinde ezan Türkçeleştirilmişti. 22 Ocak 1932'de Ayasofya Yerabatan Camii'nde Hafız Yaşar Bey tarafından ilk Türkçe Yasin okunmuştu.¹⁹⁹⁸

¹⁹⁹⁵ TBMM Zabıt Cerideleri.(1925/1341).Cilt: 14. DEVRE: II. İÇTİMA SENESİ: II. 61. İçtima, 21 Şubat, 210 vd.

¹⁹⁹⁶ "Türkçe İbadet Üzerine Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Nuri Yılmaz'ın Basın Açıklaması". *Diyanet Aylık Dergi*.(1998). Sayı: 85. (Ocak), 5.

¹⁹⁹⁷ Akgün, agm., 111.

¹⁹⁹⁸ *Cumhuriyet Gazetesi*.(1932). "Türkçe Kuran Dün İlk Defa Okundu". 23 Ocak, 1.

30 Ocak 1932 tarihinde de Fatih Camiinde ilk Türkçe ezan Hafız Rifat Bey tarafından okunmuştu.¹⁹⁹⁹

Atatürk hayatta iken Türkçe ezan okunması ile ilgili kanuni bir düzenleme yapılmamıştı. Ancak onun ölümünden sonra yer yer Arapça ezan okunması durumuyla karşılaşılması üzerine, 26 Haziran 1941 tarih ve 4055 sayılı kanun ile Arapça ezan okuyanların cezalandırılması öngörülmüştü.²⁰⁰⁰

Çok partili siyasi hayata geçişle birlikte “Türkçe ezan” tek başına tartışılan bir konu olmayıp, “din ve vicdan hürriyeti” ile “irtica” kavramlarıyla birlikte gündeme gelmişti. 1946 seçimlerinden önce düzenlenen seçim mitinglerinde DP’nin “ezanı Arapça okutacağız” şeklinde propagandalar yapması, basında da yer almış²⁰⁰¹ ve yeni bir süreç başlamıştı.

Türkçe ezan meselesi, Mecliste ilk olarak 1946 seçimlerinden sonra gündeme gelmişti. 26 Ağustos 1946 tarihinde TBMM’de Ankara Milletvekillerinin seçim tutanakları hakkında “Tutanakları İnceleme Komisyonu raporu” görüşülürken, Isparta Milletvekili Kemal Turhan “Arapça Ezan okunsun diyenler kimlerdir?” diyerek, kürsüde konuşan Fuat Köprülü’ye sataşmıştı. Fuat Köprülü bu soruya doğrudan cevap vermemiş ve “Herhangi bir yerde kanuna muhalif bir hareket varsa onun hakkından gelmeye Hükûmet kadirdir” demişti. Kastamonu Milletvekili Fahri Ecevit, seçim çalışmalarında ziyaret ettikleri köylerde, kendilerinden önce bölgeye giden ve başta Fuat Köprülü olmak üzere bütün DP adaylarının gezdikleri yerlerde okullara “ilm ü hal” sokacakları ve Türkçe ezanı Arapça ezan haline döndürecekleri propagandasını yaptıklarını belirtmiş ve Fuat Köprülü’nün olduğu bir zamanda Çubuk’ta Arapça ezan okunduğunu iddia etmişti. Fuat Köprülü ise kendisinin bulunduğu sırada böyle bir şey yaşanmadığını ifade etmişti.²⁰⁰²

¹⁹⁹⁹*Cumhuriyet Gazetesi*. “İlk Türkçe Ezan Dün Fatih’te Okundu”. 31 Ocak, 1.

²⁰⁰⁰*TBMM Tutanak Dergisi*.(1941). Cilt: 19. DEVRE: VI. İÇTİMA: 2. 61. İnikat, 2 Haziran, 6; *T. C. Resmi Gazete*.(1941). 6 Haziran. Türk Ceza Kanununun Bazı Maddelerini Değiştiren Kanun. Kanun No:4055. Sayı: 4827, 1125.; Akgün, agm., 113.

²⁰⁰¹Söz konusu haberler, daha çok CHP’nin ihtar ve tutanaklarında yer aldığı şekilde yapılmıştı. Bu dönemde basında hususen “Türkçe ezan” tartışmasına rastlanılmamakta, daha çok DP’nin propaganda unsuru olarak Arapça ezan kavramını kullandığına değinilmekte idi.Örnek olarak bkz. *Cumhuriyet Gazetesi*.(1946). “Mersin Demokratları Dün Miting Yaptı”. 18 Temmuz, 4.

²⁰⁰²*TBMM Tutanak Dergisi*.(1946). Cilt: 1. DEVRE: VIII. TOPLANTI: 0. 8. Bileşim, 26 Ağustos, 122-136.

26 Kasım 1947 tarihinde Adana Milletvekili Ahmet Remzi Yüreğir'in Cumhuriyet kanunlarına uyulmadığı, irticaya geçit verildiği yönündeki uzunca konuşmasına verilen cevaplarda Adalet Bakanı Şinasi Devrin, "1947 yılı içinde mahkemelere intikal eden 677 sayılı Kanunun şumûlüne dahil suçlarla Arapça ezan ve kamet okuma fiillerinin de istatistiğini arz etmekte fayda vardır. Bu arz etmiş olduğum 677 sayılı Kanuna muhalefet suçu 89 olup, bunlardan 6'sı falcılık, 15'i mushacılık, 2'si tekke açmak, 5'i tarikat ayini yapmak, 29'u üfürükçülük, 3'ü büyücülük, 1'i dervişlik, 2'si türbedarlık, 2'si seyyidlik, 3'ü tarikatçılık, 1'i Arapça kamet okumak, 1'i Arapça ezan okumak suçlarıdır. Bunlardan 17'si mahkûmiyet, 15'i beraet etmiş ve 57'si de derdest-i rû'yettir." Diye bir cevap vermiş ve ezan tartışmaları ile verilen cezalar gündeme gelmişti.²⁰⁰³

Çok partili siyasi hayata geçişle birlikte Türkçe ezan ve ibadet konusuna dolaylı ifadelerle karşı çıkan bir parti de MP olmuştu. 1948 yılında MP Programının 10. Maddesinde "Parti, din ve devlet işlerinin birbirinden ayrı olmasını kabul eder, herkesin vicdan ve i'tikat hürriyetini, dilediği dilde ve dilediği şekilde ibadet hakkını mukaddes tanır. Din ve vicdan hürriyetlerini diğer hak ve hürriyetler gibi korur. Kifayetli din adamlarının yetiştirilmesini ve bunların yeter derecede geçim imkanlarına kavuşturulmasını zaruri görür" ifadelerine yer vermişti.²⁰⁰⁴

4 Şubat 1949 tarihinde Meclis bütçe görüşmeleri esnasında dinleyici locasında bulunan iki kişi, Arapça ezan okumaya başlamışlardı. Konu hakkında açıklama yapan Başkan Vekili Bingöl Milletvekili Feridun Fikri Düşünsel; "Başkanın Yüksek Heyetinize arzettiği gibi; bugünkü içtima'nın başında, alt kat samî'in locasında Muhittin Ertuğrul isminde biri tarafından Arapça ezan okunmaya başlandığını müteakıp emniyet memurları kendisini dışarı çıkarırlarken Osman Yaz isminde diğer biri tarafından da gene Arapça ezan okunmaya başlanmıştır.

Bunlar Karakola götürülmüşler, ifadeleri alınmıştır. Bunlardan Muhittin Ertuğrul, Devlet Demiryollarındaki vazifesinden üç dört ay evvel ayrılarak tarikat işleriyle uğraşmakta devam etmiş bir adamdır. Osman Yaz'a gelince Ticani tarikatının müritlerinden biridir. Aslen

²⁰⁰³ TBMM Tutanak Dergisi.(1947). Cilt: 7. DEVRE: VIII. TOPLANTI: 2. 11. Bileşim, 26 Kasım, 211 vd.

²⁰⁰⁴ Millet Partisi Programı.(1948). Atlı Matbaası, Ankara, 7.

Çubuklu olup Solfasol Köyünde oturur, tarikat propagandası yapmakla meşguldür. Bunlar, muhtelif zamanlarda, Eskişehir ve Ankara'nın kaza ve köylerindeki camilerde Arapça ezan okuduklarından dolayı adalete verilmiş ve mahkûm olmuşlardır. Bunlar şimdi Ankara Emniyetine teslim edilmişlerdir ve haklarında kanuni takibat yapılmaktadır” diye yaşananlar ve adı geçen kişilerin akibeti ile ilgili bilgi vermişti.²⁰⁰⁵ Konu Mecliste daha fazla tartışılmamış, sadece bu kişilerin Meclise nasıl girdikleri, akıl sağlıklarının yerinde olup olmadığı gibi sorular sorulmuştu.

8 Haziran 1949 tarihinde Türk Ceza Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesi hakkında kanun tasarısı görüşülürken Osman Nuri Köni, kanun tasarısının laikliği aştığını vurgulayarak; “... ibadetin şekli üzerinde müdahale yapıyoruz, karışıyoruz. Buna da hakkımız yoktur. Nitekim Atatürk zamanında, inkılap zamanında müdahale edilmemiştir. Ancak 1941 senesinde şöyle kamet getirilecek, şöyle ezan okunacak denmiştir. Böyle bir teyid-i hükme, mahal yoktur. Buna sebep ve icap yoktur. Buna karışmak olmaz. Hangi dille okursa okusun, karışmamalıyız. Nitekim ötekiler, öteki cemaatlar hangi dille ibadet ederlerse, karışıyor muyuz? Karışıyor musunuz? Hayır. Binaenaleyh buraya da karışmamak lazımdır. Evet, Ceza Kanununa girmiştir. Anayasaya muhaliftir, demokrasiye muhaliftir. Anayasaya büsbütün muhaliftir... Vicdan meselesidir. Vicdan meselesi serbesttir. Arkadaşlar, vicdan takyitten, emirden ve saireden azadedir. Evet ne zaman karışabiliriz biz? Asayiş ihlal ettiği zaman Hükûmet karışır. Takip eder, tedib eder. Ceza verir. El birliğiyle mani oluruz.” demiş ve ezanın Türkçe okunmasının din ve vicdan hürriyetine müdahale olduğunu belirtmişti.²⁰⁰⁶

Köni'nin sözlerine cevap verilirken genel olarak din ve vicdan hürriyeti, istibdat, cumhuriyet gibi kavramlar da tartışılmıştı. Görüşmeler esnasında CHP İzmir Milletvekili Ekrem Oran konuşmasında doğrudan Osman Nuri Köni'nin sözlerine değinmiş, Köni'nin “İslam elden gidiyor” şeklindeki endişelerini giderecek maddelere de yer verilmesi gerektiğini; ancak bunu yaparken Tıcanı tarikatı üyelerinin Mecliste Arapça ezan okumalarının da dikkate alınması gerektiğini belirtmişti.²⁰⁰⁷

²⁰⁰⁵ *TBMM Tutanak Dergisi*.(1949).Cilt: 16. DEVRE: VIII. TOPLANTI: 3. 41. Bileşim, 4 Şubat, 37 vd.

²⁰⁰⁶ *TBMM Tutanak Dergisi*.(1949). Cilt: 20. DEVRE: VIII. TOPLANTI: 3. 104. Bileşim, 8 Haziran, 574 vd.

²⁰⁰⁷ *TBMM Tutanak Dergisi*.(1949).Cilt: 20. DEVRE: VIII. TOPLANTI: 3. 104. Bileşim, 8 Haziran, 593.

10 Haziran 1949 tarihinde tekke ve zaviyelerle türbelerin kapatılmasına ve türbedarlıklar ile birtakım unvanların men'i ve ilgasına dair 677 sayılı Kanunun birinci maddesine bir fıkra eklenmesi hakkında kanun görüşülürken Ticani tarikatı da gündeme gelmiş ve Ahmet Remzi Yüreğir, Mecliste Arapça ezan okunması eyleminin bu tarikat tarafından yapıldığını; aynı tarikatın Yozgat'ta da Arapça ezan okumaya devam ettiğini söylemişti.²⁰⁰⁸

Bu dönemde DP'nin ezan ile ilgili propagandalarında Arapça ezanın 1941 yılında yasaklandığına, Atatürk döneminde yasaklanmadığına dikkat çekilmiş, halkın çoğunluğunun talebini yerine getirmenin laikliği ve demokrasiyi de güçlendirmek olacağı vurgusu yapılmıştı.²⁰⁰⁹ Türkçe ezan düzenlemesi ile ilgili tartışmalar basına da intikal etmiş ve Cumhuriyet Gazetesi'nde yer alan bir haberde Türkçe ezanla Atatürk'ün alakasının bulunmadığını söylediğine dair Hikmet Bayur'un sözlerine yer verilmişti. Falih Rıfkı Atay ise "Ezanın Türkçe'ye çevrilmesinde Atatürk'ün bizzat çalıştığı"nı söylemişti.²⁰¹⁰

DP'nin iktidara gelmesinden sonra Türkçe Ezan tartışmaları yoğunlaşmıştı. 1950 yılı Haziran ayında Başbakan Adnan Menderes'in açıklamaları ile tartışmanın dozu artmıştı. Adnan Menderes, Mümtaz Faik Fenik'in Türkçe Ezan ile ilgili sorduğu bir soruya daha önce taassupla mücadele için gerekli olan ezanın, Türkçe okunması meselesinin kendisinin taassup haline geldiğini ifade ederek cevap vermişti.²⁰¹¹ Bu cevap, kısa zamanda Arapça ezana izin verileceği şeklinde değerlendirmelere yol açmıştı.

Menderes'in açıklamasını destekleyenler ülkenin sosyal şartlarının değiştiğini; artık gericliğin mümkün olmadığını iddia eden yazılar yazmışlardı. Örneğin Ali Naci Karacan, "Ezanın Türkçe veya Arapça okunması aslında nihayet vicdan telakkilerimizi alakadar eden bir meseledir. İçtimai şartları değişerek memlekette dini politikaya alet eden taassup cereyanları artık kalmadığına göre Arapça ezan okunmasında bir mahsur olabileceğini tasavvur etmek biraz

²⁰⁰⁸ *TBMM Tutanak Dergisi*. (1949). Cilt: 20. DEVRE: VIII. TOPLANTI: 3. 106. Bileşim, 10 Haziran, 708 vd.

²⁰⁰⁹ *Milliyet Gazetesi*. (1949). "Arapça Ezan İçin Demokrat Partinin Cevabı". 10 Haziran, 1. Haberin 4. sayfada verilen devamında başlık olarak "Muhalefete Mukabele" ifadesi kullanılmıştır. Laiklik vurgusu 4. sayfada yapılmıştır.

²⁰¹⁰ *Cumhuriyet Gazetesi*. (1949). "Atatürk Devrine Ait Önemli Bir Tartışma". 8 Şubat, 1

²⁰¹¹ *Milliyet Gazetesi*. (1950). "Arapça Ezana Müsaade Ediliyor". 5 Haziran.

güç bir keyfiyettir” demişti.²⁰¹² Bir kısım yayın organları da Arapça ezanı, gericilik olarak değerlendirmişlerdi. Örneğin, 10 Haziran 1950 tarihli Milliyet Gazetesi’nde Be. Fa. imzasıyla yayınlanan bir yazıda “Arapça ezan mı dediniz? Peki ama fes ve sarığın ne kabahati var? ve ne için ‘spor kulübü’ de Bektaşî Tekkesi değil? Şair Eşref’e ‘Sultan Hamidin bir oğlu oldu’ demişler. Sormuş: Adı ne? Ertuğrul. Eşref çenesini avuçlayarak, Osmanoğullarının banisi, Ertuğrul beyi telmihen: ‘Ulan demiş. Biz sonuna geldik diye sevinirken yeniden mi başlıyoruz?’” diyerek geriye gidiş yaşandığını iddia etmişti.²⁰¹³ Bu ve benzeri muhaliflerin vurguladığı nokta, geriye dönüş yani irtica endişeleri olmuştu.

Bu tartışmalarla birlikte DP elini çabuk tutmuş ve 16 Haziran 1950 tarihinde konuyu Meclis gündemine taşımıştı. Bu tarihte TBMM’de Türk Ceza Kanununun 4055 sayılı Kanunla değiştirilmiş olan 526. maddesinin değiştirilmesi hakkında Kanun görüşülmüştü. CHP grubu adına söz alan Trabzon Milletvekili Cemal Reşit Eyüboğlu “Bu memlekette Milli Devlet ve Milli şuur politikası, Cumhuriyetle kurulmuş ve CHP bu politikayı takip etmiştir. Bu politika icabı olarak ezan meselesi de bir dil meselesi ve Milli şuur meselesi telakki edilmiştir. Milli Devlet politikası, mümkün olan her yerde Türkçenin kullanılmasını emreder. Türk Vatanında ibadete çağırmanın da öz dilimizle olmasını bu bakımdan daima tercih ettik. Türkçe ezan, Arapça ezan mevzuu üzerinde bir politika münakaşası açmaya taraftar değiliz. Milli şuurun bu konuyu, kendiliğinden halledeceğine güvenerek Arapça ezan meselesinin ceza konusu olmaktan çıkarılmasına aleyhtar olmayacağız” demişti.²⁰¹⁴

Bu konuşma üzerine Mecliste ciddi bir tartışma olmadan Türk Ceza Kanununun 526. maddesinin ikinci fıkrasında yazılı “... veya Arapça ezan ve kamet okuyanlar” ibaresi kaldırılmıştı.²⁰¹⁵ Kanuna Türkçe ezan okunması aleyhinde herhangi bir ifade de eklenmemişti. Yani Arapça ezan okunmasına izin verildiği gibi Türkçe ezan okumak da yasaklanmamıştı.

²⁰¹²Karacan, Ali Naci.(1950). “Arapça Ezan Meselesi”. *Milliyet Gazetesi*. 6 Haziran,1.

²⁰¹³*Milliyet Gazetesi*.(1950). 10 Haziran, 1.

²⁰¹⁴*TBMM Tutanak Dergisi*.(1950). Cilt: 1. DEVRE: IX. TOPLANTI: Olağanüstü. 9. Bileşim, 16 Haziran, 181 vd.

²⁰¹⁵*TBMM Tutanak Dergisi*.(1950). Cilt: 1. DEVRE: IX. TOPLANTI: Olağanüstü. 9. Bileşim, 16 Haziran, 186 vd.

3.16.4. İdeolojik Tartışmalar

Muhalefet-iktidar ilişkilerinde çok daha gergin ve tehlikeli bir ortam, 1947 yılı Ocak ayının sonlarına doğru gündeme gelmişti. Hükûmet, DP'nin aşırı sol akımlarla ilişkisi olabileceğini öngören bir söylem içine girmişti.

Konunun Meclise taşınmasından çok daha önce Ulus Gazetesi Başyazarı Falih Rıfkı Atay, Türkiye’de komünist tehlikesi ve bunun DP ile olan ilişkisine dair üstü kapalı bir yazı yayınlamıştı. Seçimlerden 6 gün sonra yazılan bu yazıda Atay; son seçimlerde aslında Türkiye’nin bir rejim savaşı verdiğini, İçişleri Bakanlığı’nın elindeki vesikaları millete bildirdiği vakit, bunun anlaşılacağını ileri sürmüştü.²⁰¹⁶ Muhalefetin, bugünkü iktidarı hemen devirmek için seçime atıldıklarını belirten Atay, DP’ye “gizli ve şüpheli bütün tahrik kaynakları”nın yardım ettiğini söylemiş; fakat seçim sonrasında DP’nin mağlubiyeti ile “Moskova Radyosunun” “hayal sukutuna” uğradığını dile getirmişti.²⁰¹⁷

Erken bir uyarı sayılabilecek Atay’ın bu yazısından sonra konu, Aralık ayında biraz daha yoğunlaşmaya başlamıştı. 16 Aralık 1946 tarihinde, sıkıyönetim tarafından iki sol parti ve altı gazetenin kapatılması ile Türk basınında anti-komünist rüzgar şiddetlenmişti. Türkiye’de demokrasinin yerleşmesini istemediği ve Batı ile olan ilişkileri zedelemeyi amaç edindiği ileri sürülen her türlü kurum, kuruluş ve şahsa yönelik bir kovuşturma süreci başlatılmıştı.

Bu sürecin bir devamı olarak İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer, 28 Ocak 1947 tarihinde komünizme karşı yapılan tahkikatlar hakkında Mecliste yaptığı konuşmada, Zekeriya Sertel ve Cami Baykurt’un Tefvik Rüştü Aras aracılığı ile Fevzi Çakmak’a yolladıkları mektubu okumuştur. Mektupta, Meclis, Hükûmet ve Cumhurbaşkanlığı’nın gayri meşru olarak kurulduğunu izah eden kısa bir nutuktan sonra Çakmak’ın Meclisten çekilerek Meclis dışında ve halkla birlikte davayı savunması gibi radikal bir harekete ihtiyaç olduğu ifade edilmişti. Sökmensüer, bu vesikayı delil göstererek, Türkiye’de aşırı sol akımların DP’yi etki

²⁰¹⁶Karataş, agm., 508.

²⁰¹⁷Atay, Falih Rıfkı.(1946). *Ulus Gazetesi*. 2 Temmuz, 1.

altında bıraktığını ve Meclisi terk ettirmek istediklerini ileri sürmüş, solculara alet olmadıkları için de DP'ye teşekkür etmişti.²⁰¹⁸

Sökmensüer'in bu konuşması, DP'nin Birinci Kongresi'nde kabul edilen ve Hürriyet Misakı'nda da dillendirilen Meclisi terk etme tehdidine bir cevap niteliğini taşımakta idi. Bu bir bakıma, iktidar tarafından muhalefete aba altından sopa gösterilerek, Meclisi terk etmenin komünist ideolojiye hizmet demek olacağı mesajı verilmek istenmişti. Ayrıca DP'nin seçimlere girmeme ya da Meclisi terk etme gibi protestolarının komünizmle ilişkilendirilebileceği ikazıyla, muhalefetin en önemli kozunu elinden alınmak istenmişti.

Nitekim Nadir Nadi, olaydan iki gün sonra yazdığı "Kızım Sana mı Söylüyorum?" başlıklı makalesinde, Sökmensüer'in konuşmasının yeni siyasi hayata giren Fevzi Çakmak'la ilgili bölümüne dikkat çekerek, DP'nin konuşmadan ders çıkarması gerektiğini ifade etmişti.²⁰¹⁹

Bayar da Sökmensüer'in imasını görenlerdendi. Bayar, 9 Şubat 1947 günü, Sökmensüer'in iddialarına karşı bir beyanname yayınlamış; bu iddiaların DP'yi komünist hareketiyle alakalı göstermek, Mareşal ile partiyi birbirinden ayırmak, antidemokratik kanunları komünistlere karşı elde tutmak gerektiği fikrini beslemek ve böylece sıkıyönetimin devamını sağlamak, nihayetinde de DP Meclisten çekilirse bunda komünistlik tesiri olduğunu ileri sürmeyi amaçladıklarını açıklamıştı.²⁰²⁰

Bayar'ın bu açıklamalarına Sökmensüer'in cevabı ise hayli ilginç olmuştu. Sökmensüer, bu vesikaları neşretmenin parti taktiği olduğunu ima edenlerin "bilerek veya bilmeyerek komünistlere hizmet ettiği"ni ileri sürmüştü.²⁰²¹

Komünistlik suçlaması, 1946 yılından itibaren dış siyasi gelişmelerle de paralel biçimde artarak devam etmiş, çok uzunca bir dönem siyasi manevra konusu olarak gündemde kalmıştı. CHP tarafından temelleri atılan komünistlik suçlaması, daha sonraki

²⁰¹⁸ TBMM Tutanak Dergisi. (1947). Cilt: 4. DEVRE: VIII. TOPLANTI: 1. 37. Bileşim. 29 Ocak, 72.

²⁰¹⁹ Nadir Nadi. (1947). Cumhuriyet Gazetesi. 31 Ocak, 1 ve 3.

²⁰²⁰ Vatan Gazetesi. (1947). 9 Şubat, 1 ve 3.

²⁰²¹ Vatan Gazetesi. (1947). 10 Şubat, 1 ve 3.

süreçte kültürel, ekonomik ve sosyal alanlarda yayılsa da politik arenanın değişmez unsurlarından biri olmuştu. İlk olarak bu suçlamadan DP nasibini almıştı. Nitekim Toker, konuyla ilgili olarak “Bu ‘Moskovacılık’ suçlaması, demokrasi tarihimizde ilk defa, CHP militanları ve fanatikleri tarafından DP’ye karşı icad edildi” diyerek önemli bir tespitte bulunmuştu.²⁰²²

Aynı dönemde DP’nin de bu icadı kısmen de olsa kullandığı görülmekte idi. Recep Peker Hükûmetinin iktisadi kalkınma planları ile meşgul olduğu bir sırada Bayar; kendi partisinin iktisadi buhranı engelleyecek bir program hazırladığını dile getirmiş, Hükûmetin iktisadi konulardaki anlayışına da atıfla “Bolşevik prensiplerin, memleketi mesud edeceğine asla inanmıyoruz” demişti.²⁰²³ Bu söylemi ile Bayar, hem devletçilik politikasını Bolşevik prensiplerine benzetiyor, hem de Hükûmeti Bolşevik prensiplere dayanmakla itham etmişti.

3.16.4.1. Devletin Komünizme Bakışı

Türkiye’de Türk-Rus ilişkilerinin odağında komünizm tartışmaları yer almıştı. Nitekim Milli Mücadele döneminde Sovyet Rusya ile iyi komşuluk ilişkileri oluşturulmuş, 1920 yılında Mustafa Kemal’in teşviki ile Tefvik Rüştü Aras ve Mahmut Esat Bozkurt gibi isimler tarafından da Türkiye Komünist Fırkası kurulmuştu. Bu parti tam anlamıyla komünist bir parti olmayıp daha çok illegal örgütlenmeleri kontrol altına almak isteyen bir görünüme sahipti. Zira Resmi Türkiye Komünist Fırkası’nın ömrü üç ay sürmüştü ve 1921 yılında başlayan sol hareketleri bastırma çalışmaları içinde bu parti de kendiliğinden erimişti.²⁰²⁴

Cumhuriyetin kurulmasından itibaren de Türkiye’de komünist hareketlerin engellenme çabaları devam etmişti. Sovyet Rusya da Türkiye ile dostluğunu kaybetmemek için bu çabalar karşısında sessiz kalmayı tercih etmişti. Ancak 1935 yılından sonra Türk-Rus dostluğu bozulmaya başlamış, Sovyet Rusya 1939’da Montreux Antlaşması’nın değiştirilmesini istemişti. Bu durum Türkiye’nin Batı bloku ile yakınlaşmasına neden

²⁰²²Toker, *Tek Partiden Çok Partiye*, 110.

²⁰²³*Cumhuriyet Gazetesi*.(1947). 12 Mart, 1ve 3.

²⁰²⁴Akkuş, Bülent.(2015). “Türkiye Cumhuriyeti’nde Sosyalizm: Türkiye Komünist Partisinin Cumhuriyet Halk Partisine Bakışı ve Özgün Bir Düşünür ve Siyaset Adamı Olarak Mehmet Ali Bayar”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. Cilt: 8. Sayı: 40. (Ekim). ss.239-252, 241.

olmuş²⁰²⁵, II. Dünya Harbi'nden sonra Türkiye Cumhuriyeti; komünizmi Sovyet Rusya'nın yayılma unsuru olarak değerlendirmişti.²⁰²⁶

Bu dönem Türk siyasetinde komünizm devlet nezdinde hiçbir zaman kabul görmemiş, komünist gruplara karşı her zaman takibat ve tevkifat gerçekleştirilmişti. 1946 yılında Cemiyetler Kanunu'nda yapılan değişikliklerle ancak sınıf esasına dayanan dernek ve partilerin kurulmasına imkan tanınmıştı. Şükrü Sökmensüer, o zamana kadar Cemiyetler Kanununda değişikliğe gidilmemesinin gerekçesi olarak, Türkiye'de demokrasinin yerleşebilmesi ve saltanat rejimiyle birlikte sosyalist bir rejimin gelmemesi için gerekli olduğunu açıklamıştı.²⁰²⁷ Nitekim 10 Haziran'da Cemiyetler Kanunu'nun değiştirilmesinden bir hafta sonra 18 Haziran 1946 tarihinde Türk Ceza Kanunu'nun 141 ve 142. maddelerinde yapılan değişikliklerle sınıf esasına dayanan partilerin fiilen faaliyet gösterilemeyecek duruma getirilmeleri²⁰²⁸ de devletin refleksini ve komünizme bakışını göstermesi bakımından önemli idi.

14 Mayıs 1946'da Esat Adil Müstecaplıoğlu, Türkiye Sosyalist Partisi'ni; Şefik Hüsnü Değer ise 19 Haziran 1946'da Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi'ni kurmuşlardı. İki parti de 16 Aralık 1946'ya kadar faaliyette bulunmuş, bu tarihle birlikte iki partinin de kapatılmış olması, devletin komünizme karşı olumsuz bakışının somut örneğini teşkil etmişti.

İki sosyalist partinin kapatılması, kamuoyunda da yakından takip edilmişti. Akşam Gazetesi başyazısında Necmeddin Sadak, söz ve kanaat hürriyetinin geliştiği bir dönemde iki partinin kapatılmasını; "Sosyal, politik, ekonomik işlerde solcu olmak yasak mıdır?" sorusuyla cevaplamaya çalışmıştı. Sadak; "Kapatılan iki parti görünüşte sosyalist adına bürünmüş, meşru siyasi faaliyetlere girişmiş, kanuna göre doğmuş ve kurulmuş partilerdi. Fakat gerçekte bunların asıl maksatlarını gizleyen yabancı bir devlet hesabına çalışarak

²⁰²⁵Karpat, *age.*, 431.

²⁰²⁶Türkiye'de "Çarlık Rusyasının Hristiyanların haklarını bahane etmesi ile Sovyet Rusya'nın komünizmi yayma isteği temelde Rusya'nın Akdeniz'e çıkış yollarını emniyete alma amacına hizmet etmektedir" görüşü yaygındır. Bkz. Karpat, *age.*, 433.

²⁰²⁷*Cumhuriyet Gazetesi*.(1946). "Cemiyetler Kanununda Yapılan Değişiklikler". 6 Haziran, 5

²⁰²⁸Gökmen, agm., 179

memleketin siyasi nizamını meşru yollardan değiştirmeye değil, ihtilal vasıtasıyla yıkmaya çalışan teşekküller olduğundan şüphe edilmiştir" diyerek, devletin komünizme hala mesafeli durduğunu ve şüphe ile yaklaştığını vurgulamıştı.²⁰²⁹

CHP Milletvekili de olan Hüseyin Cahit Yalçın ise "Türkiye’de rejimin ruhu, geniş bir liberalizmdir. Milletin hakimiyetini bütün manasıyla ve kuvvetiyle fiile çıkarmak için her şeyin üstünde bir gayedir. Hatta bir borç ve vazifedir. Bu hareketin başlaması zamanı gelmiştir. Kimsenin vicdanına nazarlarını nüfuz ettirmeğe Hükûmetin hakkı yoktur. Fakat komünizm bahsinde düşüncem şudur ki, bunun bir teşkilat olarak, parti olarak ortaya çıkmasına katiyen müsaade edilmemelidir" diyerek bir bakıma bu konuda resmi görüşü ifade etmişti.²⁰³⁰

Türkiye Cumhuriyeti’nin komünizme bakışının temelinde Rusya’ya karşı tam bağımsızlık duygusu rol oynarken bu durum ABD ile de yakınlaşmayı da sağlamıştı.

II. Dünya Harbi’nden sonra Türkiye, ABD’nin yanında yer alırken, komünizme karşı siyasi ve iktisadi liberalizme doğru yelken açacağını da açıkça belli etmişti. Nitekim Amerikan Missouri zırhlısının 5-9 Nisan 1946 tarihinde İstanbul’a yaptığı ziyaret, bu sürecin en önemli işareti olmuştu.

Missouri zırhlısının yaptığı ziyaret, Türk-Amerikan ilişkileri ve dolaylı olarak Türk-Rus ilişkilerinin de en önemli belirleyicisi olmuştu. Türkiye’de aynı yıl içinde komünist partilerin kurulması ve birkaç ay içinde kapatılması, Türkiye’nin soğuk savaşta ABD’nin içinde bulunduğu safı tercih edeceğini göstermişti. Bu durumun doğal bir sonucu olarak, komünist partilerin kurulmasına izin verilmiş olmasına rağmen, kamuoyunda komünist olarak bilinen kişilere karşı başlatılan kovuşturmalar daha ciddi bir hal almıştı.

Nitekim Uğur Mumcu’un deyimiyle “cadı kazanı” olarak değerlendirdiği DTCF’deki olaylar ve sol/sosyalist/Marksist görüşlü öğretim üyelerine yönelik soruşturma açılması ve akabinde üniversiteden tard edilmeleri bunun en güzel örneklerinden biri idi. DTCF Dekanı

²⁰²⁹Akşam Gazetesi.(1946). “Ne Yapmak İstiyorlardı?”. 19 Aralık, 1.

²⁰³⁰Gürkan, age., 419.

Enver Ziya Karal'ın Behice Boran, Pertev Naili Boratav ve Niyazi Berkes'in Zekeriya Sertel'e ait olan Görüşler Dergisinde yazı yazdıklarını Yüksek Öğrenim Genel Müdürlüğü'ne bildirmiş ve 15 Aralık 1945'te bu kişiler bakanlık emrine alınmışlardı. Danıştay, 26 Mart 1946'da bu kararı iptal edince komünistlikle suçlananlar görevlerine geri dönmüşler; fakat bu süreçle birlikte Fakültede olaylar başlamıştı.

Behice Boran, Pertev Boratav ve Niyazi Berkes hakkında yeni bir soruşturma açılmış ve yapılan yargılama sonucunda bu kişiler beraat etmişlerdi. CHP iktidarı ise yargı kararına bakmadan 5 Temmuz 1948'te bu öğretim üyelerinin bulundukları kadroları kaldırarak, fiilen bir tasfiye hareketi başlatmıştı.²⁰³¹

Komünistlere yönelik kovuşturma ve tahkikatlar 1947 yılı Ocak ayında Meclis gündemine gelmiş ve Giresun Milletvekili Ahmet Ulus; “Son günlerde kendini daha fazla gösteren komünist tahrikleri üzerinde, İstanbul'da Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından yapılan tahkikatın bugünkü durumu ve şimdiye kadar alınmış olan sonuçları hakkında İçişleri Bakanlığından sözlü olarak açıklamada bulunulması” talebiyle bir soru önergesi vermişti.²⁰³²

İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer, soruya çok önemli ve ayrıntılı cevaplar vermişti. Sökmensüer, Türkiye’de Komünist faaliyetlerin tarihi sürecini beş safhada izah etmiş, beşinci safhayı da 1945-1946 yıllarına ayırmıştı. Sökmensüer’in açıklamalarına göre; ilk olarak Tan Gazetesi, Şefik Hüsnü’nün Türkiye Sosyalist, Emekçi ve Köylü Partisi, , Esat Adil'in Türkiye Sosyalist Partisi ve komünizm propagandası yapan sendikalar bu dönemde kapatılmıştı. Yine bu dönemde Zekeriya Sertel’in evinde aramalar yapılmış, Zekeriya Sertel, Tevfik Rüştü Aras, Celal Bayar ve Fevzi Çakmak arasında yapılan bazı yazışmaların ele geçirildiği dile getirilmişti.²⁰³³

Bilindiği gibi Mareşal Fevzi Çakmak, bu süreçte Zekeriya Sertel ile sıkça görüşmüş ve İnsan Hakları Derneği adında kurulması planlanan derneğin başkanlığını kabul etmişti.

²⁰³¹Karpat, *age.*, 452 vd.

²⁰³²TBMM *Tutanak Dergisi*.(1947).Cilt: 4. DEVRE: VIII. TOPLANTI: 1. 37. Bileşim.29 Ocak, 66 vd.

²⁰³³TBMM *Tutanak Dergisi*.(1947).Cilt: 4. DEVRE: VIII. TOPLANTI: 1. 37. Bileşim.29 Ocak, 72.

Ancak bu süreç içerisinde ortaya çıkan tepkiler neticesinde komünistlerin kendisinden yararlanmaya çalıştıklarını farkettiği anda Sertel ve ekibi ile görüşmeleri kesmişti.

Yaklaşık bir yıl sonra 14 Ocak 1948'de Denizli Milletvekili Reşad Aydın'ının, komünist faaliyetlerini önleyici ne gibi tedbir alındığının açıklanmasını istemiş ve bir soru önergesi hazırlamıştı. Aydın'ya cevap Devlet Bakanı ve Başbakan yardımcısı Faik Ahmed Barutçu'dan gelmiş ve "Devlet dairelerinde ve müesseselerinde vazife almış bulunanlar arasında istihdamlarına kanunca engel teşkil etmeyecek cezalarla hükümlü veya af ile mahkûmiyetlerinin neticeleri kaldırılmış olan kimseler vardır. Bunlar sayılı ve bellidirler." diyerek bu tür faaliyette bulunanların kontrol altında tutulduğunu olduğunu vurgulamıştı.

Ayrıca "Devlet hizmetinde yasadışı zararlı faaliyetlerin başıboş ve takipsiz kalması varit değildir. Umumiyetle memleketin nizam ve emniyetini kanunun yasakladığı her türlü faaliyetlere karşı korumak mevzuunda lüzumlu tedbirler eksiksiz ve aralıksızdır²⁰³⁴" demek suretiyle komünizm faaliyetlerine müsaade edilmeyeceğini ifade etmişti.

Denizli DP Milletvekili Reşad Aydın, verdiği soru önergesinin cevaplanmasından sonra tekrar söz aldığı anda komünizme bakışını şu sözleriyle özetlemiş ve "Cümlemizin bildiği bir hakikattir ki, bu gün dünya Hitler ve ortaklarının kurmak istedikleri meşum yeni nizamdan daha beter olan, Kızıl nizam ile karşı karşıyadır. Hakikat şudur ki; Kremlin Küreyi istiyor. Kominizim denilen ütopi ise Moskof sömürge imparatorluğunun kurulması için sadece bir istila silahıdır. Bu silahın hedefi milletlerin istiklalleri ile insanların her türlü hak ve hürriyetleridir. Binaenaleyh buna Moskofizm demek daha doğru olur kanaatindeyim. Bununla beraber Kominizim ile Sovyetizm aynı şey değildir. Sovyetizm tam ve mükemmel bir islavcılıktır. Komünizm ise, bu hunhar Moskofculuğun dış politika planıdır." demişti.²⁰³⁵

Aynı yıl Haziran ayında, Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Veteriner Fakültesindeki 8 öğrencinin komünistlik propagandası yapmaları, Meclis gündemine gelmişti. Emin Soysal'ın sorusu üzerine başlayan görüşmelerde, bu 8 öğrenci hakkında 20 Mart 1948'de tahkikat başlatıldığı ve 5 Mayıs 1948 tarihinde bitirildiği ifade edilmişti. 572 sayfalık tahkikat

²⁰³⁴ TBMM Tutanak Dergisi. (1948). Cilt: 9. DEVRE: VIII. TOPLANTI: 2. 30. Bileşim, 14 Ocak, 27 vd.

²⁰³⁵ TBMM Tutanak Dergisi. (1948). Cilt: 9. DEVRE: VIII. TOPLANTI: 2. 30. Bileşim, 14 Ocak, 27.

raporunda, öğrencilerin bir kısmının itirafına rağmen bu öğrencilere ceza verilmemesi ve yurt müdürünün sürgün edilmesi konuşulmuş ve Tarım Bakanı Tahsin Coşkun'un bu konu üzerinde duracağı belirtilerek görüşmeler sona ermişti.²⁰³⁶

Komünizm fikri, üniversite çevrelerinde ilgi görürken halkın genelinde komünizme sıcak bakmadıkları bir gerçektir. Trabzon Milletvekili Reşit Tarkçıoğlu, 6 Temmuz 1948'de Mecliste yaptığı bir konuşmada, halkın komünizme bakışını şu şekilde açıklamıştı: "Kış tatilinde seçim bölgeme gitmiştim. Ankara'da iken komisyonlarda Üniversite içinde çıkan komünist hastalığı üzerinde ileri geri konuşmuştum. Bana bir köylü kafilesi dedi ki, Ankara'da bir büyük okul, mektep varmış ve orada itoğluluklar türemiş. Bunlar nedir? Birden anlamadım. Bu büyük mektep Ankara'da Üniversite olacak dedim, itoğluluklar deyince bir lahza düşündüm. Yabancı ideoloji kelimesi Türk'ün ağzında 'itoğluluk' olmuş. Bunu kendilerine anlattım. 'Pekala nedir bunlar, tutun kolundan atın dışarı' dediler. Biz aklı yerinde, ahlakı kuvvetli, sapasağlam evlatlarımızı gönderiyoruz, böyle itoğlu itliklerle onların fikirleri değişiyor. Bizim için ve kendileri için fena oluyorlar. Ankara'ya geldiğim zaman hadiseyi birkaç arkadaşına anlattım, gülüştük. Ama tasavvur edin, halk dayanamıyor bu itoğlu itlikleri toplamak istiyor. 'Bu itolitler üniversitede mi, Hükûmet binasında mı, bağda mı, sokakta mı, her nerede ise kulağından tutun dışarı atın' diyorlar. Onun için arkadaşlarımın şikayetleri yerindedir, yerden göğe kadar hakları vardır. Karakter, Türk gencinde aradığımız birinci vasıf, birinci meziyettir".²⁰³⁷

Bu dönemde genel olarak Cumhuriyet Gazetesi'nde de komünizmi ve komünistleri eleştiren yazılar yazılmıştı. Örneğin, bu gazetede yayınlanan "Kahrolsun Esaret" başlıklı yazıda komünizmin eleştirisi İngiltere örneğinden yola çıkarak yapılmıştı. Yazıya göre İngiltere'de çıkan Daily Worker adlı komünist gazeteyle bir mektup gelmiştir. Mektupta komünist bir kadın yine komünist olan kocasını şu şekilde şikayet etmişti: "Karisini istismar eden sözde komünist hakkında ne düşünüyorsunuz? Ben sabahın altısından sekizine kadar çalışıyorum ve işten haric serbest saatlerinde çarşıya, pazara gidip öteberi almak, çamaşır yıkamak, yemek pişirmek, evi süpürmek ve sökülük yırtık dikmek mecburiyetindeyim... Ben

²⁰³⁶ TBMM Tutanak Dergisi. (1948). Cilt: 12. DEVRE: VIII. TOPLANTI: 3. 66. Bileşim, 2 Haziran, 3 vd.

²⁰³⁷ TBMM Tutanak Dergisi. (1948). Cilt: 12. DEVRE: VIII. TOPLANTI: 2. 83. Bileşim, 6 Temmuz, 797 vd.

bütün bunları yaparken de kocam, komünist nümayişlerine iştirak ediyor ve "Kahrolsun esaret" diye bağıyor." Yazar bu anektodu aktardıktan sonra komünistlerin "kahrolsun" diye bağırdıkları ne varsa hepsini kendilerinin yaşattıklarını; "yaşasın" diye bağırdıkları her şeyi de kendilerinin öldürdüklerini belirtmişti.²⁰³⁸

Komünizm ve komünist gruplarla ilgili en sert eleştirileri yapanlar arasında Necip Fazıl Kısakürek de yer almıştı. Büyük Doğu Dergisinde komünizm aleyhinde onlarca yazı yazan Necip Fazıl, bu yazılarında Türkiye’de komünistlerle yeterince mücadele edilmediğini ve komünistlerin CHP tarafından korunduğunu iddia etmişti. Nitekim Necip Fazıl bu düşüncelerini "Komünizma ve Biz" başlıklı yazısında özetlemişti. Necip Fazıl yazısında "Dünyada yalnız bizde komünizmayla mücadele teşkilatlı değildir. Komünistler hala diledikleri faaliyetleri yapmakla kendilerini serbest saymaktadırlar. Eğer, bu tezahürler olmasa onların bu sert ilerleyişi hemen hemen kimseleri üzmeyecektir. ...Evvelki hafta Düziçi Köy Enstitüsünde olan vak'a çok tipiktir. Türk köylüsüne rehber yetiştirme vazifesiyle mükellef olan bu Türk müessesesinde, Türk Bayrağı merasimle parçalanmıştır. Suçlular 3 öğretmen ile 9 talebe, yani köy öğretmeni namzedidir. Enstitünün matematik ve beden terbiyesi hocaları de atölye şefi halen mevkuftur. Bugünkü durum, bundan çok sene evvel atılmış ve o vakitler atılmasına müsamaha edilmiş tohumların meyvelerinden başka bir şey değildir." diyerek, komünist yuvalanmalarının müsebbibi olarak iktidarı ve CHP’yi işaret etmişti.

Necip Fazıl, komünizm ile mücadelede kanun çıkartmakla yol alınamayacağını; kanunların sıkı sıkıya tatbik edilmesi gerektiğini ve asla taviz verilmemesi gerektiğini işaret ederek "Bugün bu hadiselerden ders almak şöyle dursun, hala aynı müsamaha havası devam etmektedir. Vakıa komunizma ile mücadele kanunları çıkarılmıştır. Ceza ve memurin kanunları değiştirilmiştir. Fakat kanunlar kendi kendilerine yürümezler. Biz tasfiye şöyle dursun, mühim vazifelere tayin etmekten bile çekinmiyoruz." Diyerek yaşanan çelişkiye dikkat çekmişti.

²⁰³⁸ *Cumhuriyet Gazetesi*.(1947). "Kahrolsun Esaret". 17 Ekim, 3.

Türkiye’de her geçen gün komünist teşkilatına mensup olan insan sayısında artış olduğunu ve bunun önemli bir kısmının eğitim kurumlarında ve iş çevrelerinde yuvalandıklarını hatırlatan Necip Fazıl, “...1946'da Türkiye'deki komünistlerin sayısı yekûn 60 bin olarak tahmin ediliyordu. Biraz İstanbul’da. Kısmen Köy Enstitülerinde ve İzmir ile Zonguldak'ta yayılmış bulunuyorlar. 1949'daki durum şöyledir:

Komünistler, İstanbul’da işçi muhitlerinde 80 bin kadar sempatizan ve taraftarı olduğunu hesap ediyorlar.

Üniversite, okul ve öğretmenler arasında 5000 kişileri olduğunu tahmin ediyorlar. Ayrıca 15000 kadar da küçük esnaf, Rum ve Ermeniler arasında taraftarları olduğunu iddia etmektedirler. Böylece İstanbul’da 100 bin kişinin kendileriyle beraber olabileceği kanaatindedirler.

Zonguldak ve İzmir’deki kuvvetleri 60 bin kadara çıkmıştır. Şimdi Seyhan mıntıkası da geniş ölçüde faaliyet sahaları haline gelmiştir. Komünistler bugünkü taraftarlarını Türkiye’de 450 bin olarak hesaplamaktadırlar.” diyerek tehlike hakkında rakamlarla bilgilendirme yapmıştı.

Necip Fazıl, aynı yazısında CHP içinde söz ve oy sahibi bazı şahsiyetlerin bir mütalaasını da tenkit ederek CHP’nin solcuları himaye etmek suretiyle oylarına sahip olabileceklerini düşündüklerini; fakat yanıldıklarını anlatmıştı. Necip Fazıl, CHP’lilerin “Biz bir taraftan Demokrat ve Millet Partilerinin hücumuna maruzken diğer taraftan da birçok güçlükler içindeyiz. Solcuları da gücendirirsek halimiz fena olur. İyisi mi, onlara müsamaha ederek bu 400 bin reyi temin cihetine gidelim.” dediklerini; ancak İstanbul, Zonguldak, İzmir ve Adana'da "işçi sınıfının" oylarının CHP’ye gelmeyeceğini, bunun sadece bir vehim ve bir hayal olduğunu söylemişti. Zira “Mühim bir solcu şahsiyetin mahremlerinden mürekkep bir mecliste verdiği şu direktif, herhalde Hükûmetin ve Emniyet makamlarının da malumu olmalıdır. Mahrem direktif şudur, CHP her ne pahasına olursa olsun, iktidarı bırakmamak için elinden geleni yapacaktır. Bizlere gösterdiği yumuşak yüz sadece bir oyalamadan ibaretdir. Bu vaziyetten istifade ederek azami faydalar temin etmek elzemdir. Fakat iş seçim mücadelesine gelince bütün kuvvetimizle bugünkü iktidarın yıkılmasına çalışmalıyız. Ondan

sonra mevki alacak kuvvet veya parti kim olursa olsun bizim için bugünkü rejimden daha rahat olur. Çünkü yeni iktidarın temine mecbur olduğu hürriyet havası içinde biz de işimizi yürütürüz.” dediğini okurlarıyla paylaşmıştı.

Yazısının final bölümünde ise Türkiye'deki komünist faaliyetlerinin asla tavsamadığını ve gevşemediğini hatırlatan Necip Fazıl, bilakis her gün biraz daha artan bir şiddetle devam ettiğini yazmıştı. Ayrıca Hükûmet içinde komünizm taraftarlığını açıkça yazmaktan çekinmeyen bir Bakanın, Türk siyaetini idareye memur olduğunu ihbar etmiş, Hükûmetin en önemli ve stratejik kadrolarında “en hafif tabirle” koyu solcular bulunduğundan şikayet etmişti. Bütün bu gelişmeler karşısında çoğunluğun da “bin bir gaflet içinde yorgan altına çekilmiş, uyumakta” olduğunu yazmıştı.²⁰³⁹

3.16.5.Kenan Öner-Hasan Ali Yücel Davası

Çok partili siyasi hayata geçişle birlikte kurulan sol/sosyalist/marksist partilerin mercek altına alınmaları ve Komünistlere yönelik kovuşturmalar, 1947 yılı Ocak ayında Meclis gündemine de taşınmıştı. Giresun Milletvekili Ahmet Ulus, 29 Ocak 1947’de İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından yapılan Komünistlere yönelik tahkikatın sonuçları hakkında bir soru önergesi vermiş ve İçişleri Bakanından açıklamada bulunmasını istemişti.²⁰⁴⁰

İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer de aynı oturumda sorulan bu soruya ayrıntılı bir şekilde cevap vermişti. Sökmensüer, Türkiye’deki Komünist faaliyetlerin tarihi sürecini beş safhada açıklamış, beşinci safhayı da 1945-1946 yıllarına ayırmıştı. Sökmensüer’in açıklamalarına göre devletin takibatına uğrayan bu faaliyetler kapsamında ilk olarak Tan Gazetesi, Şefik Hüsnü Değmer’in Türkiye Sosyalist, Emekçi ve Köylü Partisi; Esat Adil Müstecaplıoğlu'nun Türkiye Sosyalist Partisi ile komünizm propagandası yapan sendikaların kapatıldığını açıklamıştı. Yine bu dönemde Zekeriya Sertel’in evinde aramalar yapılmış;

²⁰³⁹Kısakürek, Necip Fazıl.(1949).“Komünizma ve Biz”. *Büyük Doğu* Dergisi. 22 Temmuz. Sayı:20, 4.

²⁰⁴⁰TBMM Tutanak Dergisi.(1947).DEVRE: VIII. Cilt: 4. TOPLANTI: 1. 37. Bileşim.29 Ocak, 66.

Zekeriya Sertel, Tevfik Rüştü Aras, Celal Bayar ve Fevzi Çakmak arasında yapılan bazı yazışmaların ele geçirildiğini de dile getirmişti.²⁰⁴¹

DP'lileri töhmet altında bırakan Komünist yapılanmaya yönelik belgelerdeki bilgiler içinde öne çıkan en önemli ayrıntının “Türkiye’nin selamete çıkması için İngiltere’ye mi, yoksa Sovyetler Birliğine mi dayanması” gerektiği vurgulanmıştı. Komünistler, CHP'lilerin “memleketi, İngiltere'ye satacaklarını ve tabi bir devlet haline getirecekleri” ni iddia etmişler; DP'ye mensup olanlar, özellikle Mareşal Fevzi Çakmak’ın da “süratle Sovyetlerle anlaşp, memleketi kurtarmak ve milli istiklali sağlamlaştırmak” düşüncesiyle inkılapçı, çalışkan halk yığınlarıyla iş birliği yapacaklarını açığa vurmaktan çekinmemişlerdi.²⁰⁴²

Ancak Sökmensüer, DP'nin ve Fevzi Çakmak’ın komünistlerin oyununa gelmediklerini belirtip “Demokrat Partiyi idare edenlerin komünistlerin bu aldatıcı taktiklerine alet olmamak için gösterdikleri uyanıklığı memnurlukla karşılıyoruz” diyerek kendilerine teşekkür etmişti.

Fevzi Çakmak, İçişleri Bakanının açıklamalarından sonra 5 Şubat 1947’de gazetelere verdiği demeçte; bu iddiaların asılsız olduğunu CHP’nin bir suçlu arayacaksa kendi içinde araması gerektiğini ima eden bir beyanda bulunmuştu. Hatta eski bir Maarif Vekilinin komünizmi destekleyen faaliyetleri olduğu için Hükûmeti uyardığını da ifade etmişti²⁰⁴³. Olay bambaşka bir boyut kazanmış, tartışmalara yeni isimler dahil olmuştu.

Fevzi Çakmak’ın demecinde geçen “komünizmi destekleyen faaliyetler faaliyetler içinde bulunan Eski Maarif Vekili” ithamı Hasan Ali Yücel’i harekete geçirmiş; Ulus Gazetesi’nde Fevzi Çakmak’a “açık bir mektup” yayınlamıştı.²⁰⁴⁴ Yücel, Fevzi Çakmak’a;

“1-Beyanınızdaki eski Maarif Vekili dediğiniz hakikaten ben miyim?

²⁰⁴¹TBMM Tutanak Dergisi.(1947).DEVRE: VIII. Cilt: 4. TOPLANTI: 1. 37. Bileşim.29 Ocak, 68 vd.; Koçak, *Rejim Krizi*, 306 vd.

²⁰⁴²TBMM Tutanak Dergisi.(1947).DEVRE: VIII. Cilt: 4. TOPLANTI: 1. 37. Bileşim.29 Ocak, 72.

²⁰⁴³Akşam Gazetesi.(1947). “Mareşal Fevzi Çakmak Dün Demeçte Bulundu”. 6 Şubat, 2.

²⁰⁴⁴Ulus Gazetesi.(1947). 6 Şubat.

2-Desteklenen komünistler kimlerdir ve nasıl desteklenmişlerdir?

3-Bu hususta Hükûmeti yazı ile ikaz ettiniz mi? Sözle ise kime, ne zaman söylediniz? Bunları sizden soruyorum ve sözünün sahibi bir Türk vatandaşı olarak cevabınızı bekliyorum.” demişti.²⁰⁴⁵ Ancak Fevzi Çakmak, Yücel’in sorularına cevap vermemiştir.

Yücel’in sorularına cevap; Demokrat Parti İstanbul İl Başkanı Prof. Kenan Öner’den gelmiş ve Öner 11 Şubat 1947 tarihinde açık bir mektup yayınlamıştı.²⁰⁴⁶ Öner; “Evet, o Maarif Vekili sizsiniz... Sayın Mareşale yazmak cüretinde bulunduğunuz açık mektubu... Baş döndürücü bir hayretle okudum. ... Pekala bilir ve hatırlarsınız ki, 1944 senesinde Nihai Atsız... Mareşale sorduğunuz suali, neşrettiği bir broşürde üç sene evvel açıklamış, fakat bu ifşaatin tesiri altında mevki-i müstahkemini tehlikede zanneden zat-ı devletiniz o broşürde de Şükrü Sökmensüer'in nutkunda geçen Sabahattin Ali'yi bu milliyetçi öğretmen aleyhine Ankara mahkemesinde bir hakaret davası açtırmaya ve Ulus avukatını kendine fahri bir vekil tayin ettirmeye muvaffak olmuşunuz. Türk adalet tarihinde bu havayı yaratanlar için, sizin için ebedi bir hicab teşkil etmesi icab eden bu hadiseyi İstanbul sıkıyönetiminin vazifesi içine sokarak, İstanbul zabıtasının elbirliği ile tahkikatı istediğiniz şekle soktunuz. Bu dava 'İnönü'nün 19 Mayıs nutkunun tesiri altında kalan sıkıyönetim ve zabitanın iştiraki ile hazırlık ve ilk tahkikat safhasını geçirirken genç, münevver, okumuş ve okutulmuş tam 23 sanığı mutena hücre ve tabutluk denilen yerlerde bir seneden fazla inim inim inlettikten sonra bunlardan birçoğunun uzun seneler sürecektir ağır hapis cezaları ile mahkûmiyetlerine yol açtınız.

Siz yalnız komünistleri vekaletinizde beslemekle, uğradıkları hücumlara karşı onları müdafaa etmekle kalmadınız, vekaletiniz marifetiyle milliyetçilik belasına başlarını soktuğunuz tam 23 genci İspanyolların engizisyonuna rahmet okutacak işkencelerle ezdirdiniz, harap ettiniz ve hırpaladınız» demişti.

Kenan Öner, Yücel’in Maarif Vekilliği sırasında bastırılan kitaplarda ve üniversite kürsüsünde okutulan inkılap tarihi derslerinde milliyetçi düşüncüyü “ırkçılık Turancılık”

²⁰⁴⁵Mumcu, *40'ların Cadı Kazanı*, 130.

²⁰⁴⁶*Yeni Sabah Gazetesi*.(947). “Evet, O Maarif Vekili Sizsiniz”. 11 Şubat, 1.

olarak nitelendirildiğini de ileri sürmüştü. Ayrıca Öner; “Cami Baykut’tan da Sertel’den de ‘yüz bin kat fazla komünist’ olan Sabahattin Ali’yi koruduğunu, O’nu kışkırtarak H. Nihal Atsız’a dava açtığını; 1944 yılında açılan Irkçılık-Turancılık davasının da yine Yücel’in etkisi ile açıldığını söylemişti. Bu süreçte yaşanan olayların perde arkasındaki tek sorumlunun Hasan Ali Yücel olduğunu vurgulamış ve itham etmişti.

Hasan Ali Yücel, Ankara Hukuk Fakültesinden Bülent Nuri Esen’i avukat olarak tutmuş ve Profesör Kenan Öner’i, aleyhinde yazdıkları nedeniyle mahkemeye vermişti. İsmail Hakkı Tonguç siyasi ortamın pek de müsait olmadığını söyleyerek Yücel’i bu davadan vazgeçirmek istediye de başarılı olamamıştı.²⁰⁴⁷ Bu arada Yücel, Mareşal Fevzi Çakmak’a yeni bir “açık mektup” daha yayınlamıştı.²⁰⁴⁸

23 Şubat 1947 tarihli mektupta; “İtiraf edeyim ki, suallerime cevap vermemenizin sebebini anlamak mümkün olmamıştır. Ya sizin politikanızı müdafaa edenlerin yazdıkları gibi beyannamenizdeki imada beni kastediyorsunuz, bu takdirde medeni bir insan olarak fikrinizi açıkça söyleyecek cesareti sizden beklemek hakkımızdır. Yahut bunun tahminler hilafına imanınızda beni kastetmediniz. O halde bunu bir kelime ile söylemek her namuslu adam için borçtur.” demişti.

Hasan Ali Yücel, “komünistleri desteklediği” konusundaki iddianın da gerçek dışı olduğunu söylemiş ve “... Bu, delilsiz, ispatsız boş bir söz olarak kalmıştır. Ben üç zatın başbakan bulundu ğu heyetlerde Milli Eğitim Bakanlığı vazifesini gördüm. Birincisi, Celal Bayar, ikincisi Refik Saydam, üçüncüsü Şükrü Saraçoğlu’dur. Celal Bayar’a bir şey yazmış ve söylemiş olmanız ihtimalden uzaktır. Çünkü kendileri ile ancak iki ay hükümette bulundum. Şükrü Saraçoğlu, böyle bir ikazdan haberdar olmadığını söylüyor. Bir üçüncü ihtimal olarak ikaz ettiğinizi söyleyebileceğiniz Hükûmet başkanı şimdi aramızda bulunmayan ve kendisinden işin hakikatini sorup öğrenme imkanı olmayan merhûm Refik Saydam’dır.” diyerek sorusuna cevap aramıştı.

²⁰⁴⁷Üç buçuk yıl süren dava hakkında Yücel, yalnız kaldığını ve CHP’nin kendisini desteklemediğini iddia etmiş ve Tonguç’a daha sonra hak vermişti. Bkz. Vural, Mithat Kadri.(2010). “Siyasi Bir Hesaplaşma Olarak Hasan Ali Yücel-Kenan Öner Davası”. *Yeniden İmece Dergisi*. Sayı: 8. ss. 41-45, 41 vd.

²⁰⁴⁸*Ulus Gazetesi*.(1947). 23 Şubat.

Yücel ayrıca, Çakmak ile ilişkilerinin o güne kadar “hürmet ve muhabbetle” sürdüğünü, 1941 yılı Milli Eğitim Bakanlığı bütçesi üzerine yaptığı konuşma nedeniyle Çakmak’ın kendisini “takdir ve teşekkürlerle” kutladığını hatırlatmıştı. Yücel, “Eğer o zamanlar hakkımda böyle menfi bir kanaatiniz bulunmuş olduğuna sezmiş olsaydım, sizin yaptığınız gibi hareketsiz kalmaz, bu kanaatin sahibinden bugünkü gibi hesap sorardım. Devlet ve milletin hayat ve mukadderatı üzerinde susmakla ve hareketsiz kalmakla yaptığınız bu ihtiyatsızlığı ve senelerce beraber çalıştığınız arkadaşlarınız hakkında bu kadar insafsız ima ve isnatlarda bulunmanızı, şimdi esefle ve hüznle idrak etmiş bulunuyorum” diyerek yazısına son vermişti.

Hasan Ali Yücel’in, DP İstanbul İl Başkanı Prof. Kenan Öner ile O’nun mektubunu yayınlayan Yeni Sabah Gazetesi sahibi ve Yazı İşleri Müdürü Cemalettin Saracoğlu haklarında açtığı dava, Ankara 3. Asliye Ceza Mahkemesinde görülmeye başlamıştı. Ankara Cumhuriyet Savcılığı, Hasan Ali Yücel, eski bir bakan ve milletvekili olduğu için Kenan Öner hakkında kamu davası açmıştı.

Ankara Cumhuriyet Savcı Yardımcısı Fahrettin Öztürk, iddianamesini 19 Mart 1947’de hazırlayarak mahkemeye vermiş ve davanın görülmesine 17 Nisan 1947 günü başlanmıştı.

Dava; kamuoyunda, iki kişi arasında yaşanan suçlamaların görüldüğü bir dava olmaktan ziyade iktidar ve muhalefet arasında yaşanan bir tartışmanın yansıması olarak dikkat çekmişti. Komünistlik suçlaması, DP için kullanılacak önemli bir siyasi malzeme olmuştu. Hatta İçişleri Bakanı Sökmensüer tarafından kendilerine yöneltilen iddiaların asılsız olduğunu; komünistleri asıl koruyan ve devlet kademelerinde görev vererek palazlanmalarına sebep olanların, iktidarı elinde bulunduran CHP içinde bulunduğunu propaganda etme fırsatını ele geçirmişlerdi.

Davanın seyri içinde Öner’in iddiaları daha çok yer tutmuştu. Çünkü Öner de Hasan Ali Yücel aleyhine dava açmıştı. Öner, dilekçesinde, Yücel’in Ulus Gazetesinde yayınlanan mektubunda kendisi için ad vermeden “müfteriler itirafçı olmaktan kendilerini kurtaramayacaklar” sözünü kullandığını, bu nedenle Yücel hakkında dava açtığını ve bu davanın da aynı mahkemede görülmesini talep etmiş ve mahkemeden “ispat hakkı” istemişti.

Öner'in "ispat hakkı" isteyen dilekçesinde Yücel'in komünistlere destek olduğu; Pertev Naili Boratav, Behice Boran, Niyazi Berkes, Mediha Berkes ve Muzaffer Şerif Başoğlu gibi isimleri DTCF'ye ve Sabahattin Ali'yi de Ankara Konservatuarına atadığı; Moskova'dan teşekkürname aldığı; "Yurt ve Dünya", "Adımlar" gibi sol/sosyalist/Marksist dergilerin bakanlığı döneminde maddi olarak desteklendiği ve Köy Enstitülerinde gerçekleştirilen komünist faaliyetlere göz yumduğu gibi iddialar öne çıkmıştı.²⁰⁴⁹ Öner, mahkemeye sunduğu iddialarını ispatlayacak şahitleri de 1944 Irkçılık-Turancılık Davasının sanıklarından seçmişti.

Dava, bu haliyle 1944 Irkçılık-Turancılık Davasının da rövanşı niteliğine bürünmüştü. Öner, 1944 davasına atıfta bulunmuş; ancak iddialarında CHP ve İsmet İnönü'den hiç söz etmeyerek Yücel'i tek sorumlu olarak göstermeye çalışmıştı.²⁰⁵⁰

Mahkeme, 19 Kasım 1947 tarihli son duruşmada, Öner hakkında açılan hakaret davasının düşmesine karar vermişti. Zira Öner, 8 Mart 1949 'da ölmüştü. İddiaları yayınlayan Yeni Sabah gazetesinin Yazı İşleri Müdürü Cemaleddin Saraçoğlu ise 4 ay 20 gün hapis ve 155 Lira 50 Kuruş ağır para cezasına çarptırılmıştı.²⁰⁵¹ Sonuçta Hasan Ali Yücel davayı kazanmış; ancak, bu süreçte yaşananlar nedeniyle siyasi olarak bir hayli yıpranmıştı. Zira İnönü bile eski bakanı Yücel'e sahip çıkmamıştı.

3.16.6.DTCF Olayları ve Üç Öğretim Üyesinin Tasfiyesi (1948)

1939'dan itibaren başlayan II. Dünya Harbi, Türkiye'nin iç ve dış politikasını etkilemiş, aynı tarihlerde ülke genelinde başlayan siyasi ve ideolojik ayrışmayı hızlandırmıştı. Ülkedeki ulusal trajik gazete ve dergiler de savaş döneminde takip ettikleri yayın politikalarıyla ideolojik tercihleri ön plana çıkartmışlardı. Tan, Vatan, Tasvir, Akşam, Tanin, Cumhuriyet ve Ulus gazeteleri ile bir kısım dergiler, savaşın ilk yıllarında Müttefik Devletler ile Mihver Devletleri arasında tercih yaparak Türk basınında sağcı/Türkçü/Turancı ve

²⁰⁴⁹Vural, agm., 44.

²⁰⁵⁰Koçak, Cemil.(1997). "İrkçılık-Turancılık DAVAsının Siyasi Rövanşı: Öner-Yücel DAVAsı". *Tarih ve Toplum*. Cilt: 28. Sayı: 166. (Ekim). ss. 22-30, 25 vd.

²⁰⁵¹Vural, agm., 45

solcu/sosyalist/marksist düşüncelerle ideolojilerin tarafı olmuş, birbirleriyle kıyasıya bir kavganın içinde yer almışlardı.

Bu durumdan, bilim, eğitim ve kültür kurumu olan üniversite de nasibini almış, dönemin önemli bilim adamları da ideolojik ayrışma içine giren bir takım gazete ve dergilerde ülkenin siyasi atmosferinin tansiyonunu etkileyen yazılara imza atmışlardı. Savaş döneminin yarattığı siyasi ve ideolojik ayrışma, öğrenciler üzerinde de etkili olmuş, adeta kamplara ayrılmışlardı. 26 Nisan 1944'te Sabahattin Ali-Hüseyin Nihal Atsız davası görülürken başlayan öğrenci olayları, Türkçü-Turancı kesime yönelik olarak başlatılan tutuklamalar ve yapılan işkenceler, 4 Aralık 1945'te İstanbul Üniversitesi öğrencilerince başlatılan gösteri sırasında yaşanan Tan Matbaası baskını; bir girdap gibi entelektüel çevreyi içine çekmiş ve DTCF de bundan nasibini almıştı. Nitekim 6 Mart 1947'de Ankara'daki sağcı/Türkçü/Turancı çevreye mensup üniversite gençliğinin DTCF'de görev yapan solcu/sosyalist/marksist eğilimli öğretim üyelerinin üniversiteden atılmasına yönelik gerçekleştirdikleri eylemler, iktidarın takip ettiği iç ve dış politikayla da örtüşünce, DTCF'de tasfiye başlatılmıştı.

Tasfiye sürecinde sağcı/Türkçü/Turancı çevreye mensup üniversite gençliğinin düzenlediği eylemlerinin odağında Yurt ve Dünya ile Adımlar dergilerini de çıkaran, yazıları ve çalışmalarıyla dönemin sol/sosyalist/marksist düşüncenin önemli isimleri arasında yer alan DTCF öğretim üyeleri vardı. Bunlar Felsefe bölümü öğretim üyeleri olan Mediha Berkes, Niyazi Berkes, Behice Boran ve Pertev Naili Boratav idi. Yurt ve Dünya ile Adımlar Dergilerinde yazdıkları yazılar, 1944-1948 yılları arasında açılan kovuşturma ve davalarda delil olarak aleyhlerinde kullanılmış, suçlanmalarına neden olmuştu.²⁰⁵²

1944 Ocak ayında yoğunlaşan polemik ve şikayetler üzerine DTCF'de oluşan siyasi kamplaşmayı araştırmak üzere bir soruşturma başlatılmış, hazırlanan Maarif Vekaleti müfettiş raporuyla Niyazi Berkes, Behice Boran, Pertev Naili Boratav ve Muzaffer Şerif Başoğlu'nun yazdıkları ve öğrencilerle ilgili yaklaşımları soruşturulmuştu. Diğer taraftan Mart 1944'te Muzaffer Şerif Başoğlu'nun tutuklanıp hapse atılması, Nisan-Mayıs 1944'te

²⁰⁵²Konuyla ilgili ayrıntı için bkz. Çetik, Mete.(2008). *Üniversitede Cadı Avı: 1948 DTCF Tasfiyesi ve Pertev Naili Boratav'ın Müdafası*. Ankara: Dipnot Yayınları, 55 vd.

Sabahattin Ali-H. Nihal Atsız davası sırasında Nihal Atsız'ın DTCF'deki Tarih bölümü öğretim üyesi Doç. Dr. Osman Turan'ı ziyaret edişi sonrasında Osman Turan'a soruşturma açılması ve Vekalet emrine alınması, H. Nihal Atsız'ın "Başbakan Saraçoğlu'na Açık Mektupları"nda DTCF'deki bazı solcu hocaların Maarif Vekili Hasan Ali Yücel tarafından kayırılıp kollandığı iddiaları; DTCF'deki havayı büyük ölçüde etkilemişti. Nitekim Atsız'ın iddiaları üzerine H. Ali Yücel, zor durumda kalmış olmalı ki, Berkes, Boratav ve Boran Vekaletе çağrılarak, kendilerine adı geçen dergilerde yazı yazmamaları yönünde bir talep iletilmiş ve Hocalar da buna uymuşlardı.²⁰⁵³ Hatta, Yücel, durumunu güçlendirmek için Hocalara "Milli Şef'e Bağlılık (ubudiyet)" bildirisini imzalatmış idi.

Bu tarihlerde Berkes çifti, Fakülte'deki ve Türkiye'deki gergin ortamın yarattığı huzursuzluktan kurtulmak ve ABD'de yarım kalan doktora eğitimlerine devam etmek için Fakülte Dekanlığına yaptıkları müracaatın reddedilmesi, akabinde Tan Olayları nedeniyle Mediha Berkes, Niyazi Berkes, Behice Boran ve Pertev Naili Boratav'ın Maarif Vekaleti'ne çağrılarak bakanlık müfettişleri tarafından sorgulanmaları; DTCF'deki "solcu" hocaların tasfiye sürecini hızlandırmıştı.

Müfettiş raporlarında bir "görev suçu" ile ilgili bir sonuç çıkmasa da Maarif Vekili H. Ali Yücel, kamuoyunda artarak devam eden baskılar nedeniyle daha önce kollayıp koruduğu hocaların üzerinden elini çekmişti.²⁰⁵⁴ Ayrıca Görüşler Dergisi'nin kapatılması sonrasında, Mediha Esenel Berkes, Niyazi Berkes, Behice Boran ve Pertev Naili Boratav hakkında durumlarının incelenmesi için Maarif Vekaleti'nin girişimiyle bir soruşturma komitesi kurulmuş, adı geçen hocalar; Maarif Vekaleti Müdürler Encümeni'nin 15 Aralık 1945 tarihli ve 132 sayılı kararı ile Vekalet emrine alınmışlardı.²⁰⁵⁵ Ayrıca siyasi içerikli yazılar yazmaları da yasaklanmıştı.²⁰⁵⁶ DTCF'nin adı geçen hocaları haklarında soruşturma neticesinde 1946 Nisan ayı sonlarına kadar Fakülteden uzaklaştırılmışlardı. Söz konusu soruşturma ve

²⁰⁵³Yücel, Hasan-Ali.(1947). *DAvam*. Ankara: Ulus Basımevi, 113.

²⁰⁵⁴Sayılgan, Aclan.(1962). *İnkAr Fırtınası*. İstanbul: Ülke Yayınları, 33.

²⁰⁵⁵Ak, Gökhan.(2015). "Türk Düşünce Hayatında Mediha Esenel (Berkes) ve 1948 DTCF Tasfiyeleri İlişkisi Üzerine Bir İnceleme". *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi Journal Of Modern Turkish History Studies*. XV/30. (Bahar/Spring). ss.251-293, 286.; Berkes, Niyazi.(1997). *Unutulan Yıllar*. (Yayına Hazırlayan: Ruşen Sezer). İstanbul: İletişim Yayınları, 356 vd.; Mumcu, Uğur.(1994). *Bir Uzun Yürüyüş*.(12.baskı). İstanbul: Tekin Yayınevi, 39.

²⁰⁵⁶*Akşam Gazetesi*.(1945). "Profesör ve Öğretmenler: Siyasi Mahiyette Yazılar Yazamayacaklar". 16 Aralık, 2

sonrasında yaşananlar dolayısıyla adı geçen Hocalar; kararın iptali için Danıştay'da Vekalet aleyhine dava açmışlar ve davaya bakan Danıştay 5. Dairesi, alınan kararı iptal etmişti.²⁰⁵⁷

Mediha Berkes, Niyazi Berkes, Behice Boran ve Pertev Naili Boratav, iptal kararından sonra DTCF'ye geri dönmüşlerdi. Ancak olaylar durulmamıştı. Mediha Esenel Berkes, siyasi gerilim ve baskılar sonucu 7 Ocak 1947 tarihinde DTCF'deki görevinden istifa etmiş²⁰⁵⁸ ve 22 Şubat 1947'de 24 Saat adlı günlük siyasi bir gazete yayınlamaya başlamıştı.²⁰⁵⁹ Gazeteye bazı DTCF'li hocalar da yazı vermeye başlamışlardı. Bu arada iktidarda da önemli değişiklikler olmuş, Milli Şef İnönü, Ş. Saraçoğlu yerine Recep Peker'i Başvekilliğe getirmiş, 7 Ağustos 1946'da kabineyi kurma görevini alan Peker de Şükrü Sökmensüer'i Dahiliye Vekili ve Reşat Şemsettin Sirer²⁰⁶⁰'i de Maarif Vekilliğine getirmişti. Bu, Hasan Ali Yücel'in ve DTCF'de yapılacak tasfiyelerin de habercisi idi. DTCF'deki tasfiye ile ilgili süreç, 29 Ocak 1947'de TBMM'de verilen bir soru önergesine karşı dönemin İçişleri Bakanı Sökmensüer'in yaptığı konuşma ile başlamıştı. Giresun Milletvekili Ahmet Ulus'un, komünist tahriklerinden dolayı Sıkıyönetim Komutanlığınca yapılan soruşturma hakkındaki sözlü sorusuna İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer'in verdiği uzunca cevapta, Türkiye'deki komünist faaliyetler açıklanmış ve bu arada TKP'nin Yurt ve Dünya ile Adımlar dergilerinin Şefik Hüsnü tarafından kullanıldığı belirtilmişti.²⁰⁶¹

²⁰⁵⁷ *Cumhuriyet Gazetesi*.(1946).“Bakanlık Emrine Alınan Doçentler”. 4 Mayıs.

²⁰⁵⁸ Ak, agm. 277

²⁰⁵⁹ *24 Saat Gazetesi*.(1947). 22 Şubat.; Gazetede, öğretmenlikten ayrıldıktan sonra Adnan Cemgil de yazmaya başlamış ve aynı zamanda yazı işlerini idare etmişti. Gazetenin imtiyaz sahibi Mediha Esenel Berkes idi. Günlük olarak yayınlanmaya başlayan 24 Saat Gazetesi, ancak 13 sayı yayınlanmıştı. Kısa süre içinde yayın hayatından çekilmesinin nedenlerinden biri 6 Mart 1947'de gerçekleştirilen gösteriler sonrasında 24 Saat Gazetesi'nin gazete bayilerindeki sayılarının öğrenciler tarafından toplanıp yakılması ve bu olaylardan korkan Sakarya Basımevi'nin de Tan gibi matbaasının tahrip edilmesinden korkarak gazetenin basımını üstlenmemesi idi. Bkz. Karpat, *age.*, 452.

²⁰⁶⁰ Mediha Esenel Berkes, Hükûmetteki bu radikal değişimi ve Reşat Şemsettin Sirer'in Maarif Vekaletine getirilişini değerlendirirken; “Sıkı çalışmalarımız arasında bizler gidişatı, işin tehlikeli mecralara doğru nasıl hızla ilerlediğini algılayınca kadar epeyce zaman geçti. Milli Eğitim Bakanlığı'nın yüksek kademelerine yerleşenlerin ilk hedefi, Hasan-Ali Yücel'i düşürmekti. Bu grubun temsilcisi, Sivas milletvekili Reşat Şemsettin Sirer'di. Yücel'i ortadan kaldırdıktan sonra, Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'ndeki solcu profesörleri atmak, büyük emeklerle kurulmakta olan ve de bütün köylerin eğitim problemini çözebileceği apaçık görülen köy enstitülerini ortadan kaldırmak hiç de zor olmayacaktı.” demiş ve DTCF'deki solcu/sosyalist/marksist öğretim üyelerinin tasfiyesinin de bu süreçle birlikte gündeme geldiğini iddia etmektedir. Bkz. Esenel, Berkes Mediha.(1999). *Geç Kalmış Kitap (1940'lı Yıllarda Anadolu Köylerinde Araştırmalar ve Yaşadığım Çevreden İzlenimler)*. İstanbul: Sistem Yayıncılık, 261 vd.

²⁰⁶¹ Şükrü Sökmensüer'in konuşması için bkz. *TBMM Tutanak Dergisi*.(1947).Cilt: 4. DEVRE: VIII. TOPLANTI: 2. 37. Birleşim. 29 Ocak, 66-76.

Tasfiye sürecini hızlandıran en önemli gelişme ise “dilekçe”furyası idi. İlk dilekçe, DTCF’li sağcı/Türkçü/Turancı gençler tarafından yazılan ve 1 Mart 1947’de Başvekalete, Dahiliye ve Maarif Vekaletine sunulan 67 imzalı bir şikayet dilekçe idi. Dilekçe mahiyeti yine aynı gün, Bayrak Gazetesi’nde de yayınlanmıştı. Dilekçede, Yurt ve Dünya ile Adımlar gibi komünist eğilimli dergilerinin yayıncıları olan Niyazi Berkes, Behice Boran ve Pertev Naili Boratav’ın DTCF’deki görevlerine son verilmesi, Yurt ve Dünya dergilerinin de kütüphanelerden kaldırılması talep edilmekte idi.²⁰⁶² Ardından 5 Mart 1947’de Üniversite Rektörlüğüne, DTCF Dekanlığına sunulan ve 108 sol/sosyalist/marksist görüşlü öğrencinin imzasını taşıyan bir dilekçe ise adeta bir savunma niteliğinde idi. Dilekçe çeşitli gazetelere gönderilmiş fakat muhatap bulamamıştı. Sadece 24 Saat Gazetesi’nde yayınlanmıştı.²⁰⁶³

Basına yansıyan ve kendi bakış açılarına göre DTCF’deki öğretim üyelerinin durumuna açıklık getiren dilekçeler; siyasi tansiyonu iyice yükselmiş, 5 Mart 1947’de de Pertev Naili Boratav’ın DTCF’nin halka açık konferanslar serisi içinde önceden planlanmış konferansı ise olayları alevlendirmişti. Pertev Naili Boratav’ın vereceği konferans, önceden planlanmış bir konferans olduğu için hazırlıklı olan sağcı/Türkçü/Turancı gençler, konferans salonunu doldurmuş ve P. N. Boratav’ı protesto etmek istemişlerdi. Konferansta olay çıkmaması için Rektör Şevket Aziz Kansu’nun girişimiyle P. N. Boratav’ın konferansı iptal edilmişti. Bunun üzerine, ertesi gün sağcı/Türkçü/Turancı gençler, aynı salonda toplanıp önceki taleplerinin yerine getirilmesi için Rektör Şevket Aziz Kansu’ya baskı yapmak istemişler, orada hazır bulunan Emniyet Müdürlüğü Siyasi Şube Şefi Ekrem Bey kürsüye çıkarak, “Bu asil heyecanı takdir ettim, eğer miting yaparsanız müdahale edeceğim” diyerek öğrencileri ikna etmeye çalışması ve daha sonra Rektör Şevket Aziz Kansu’nun da öğrencileri teskin eden konuşmasından sonra eylem sona ermişti.

Yaklaşık 1000 kişilik öğrenci grubu, İstiklal Marşı okuduktan sonra “Kahrolsun Kızılar, Kahrolsun Komünistler” gibi sloganlar atarak Ulus’a doğru yürüyüşe başlamış ve güzergah boyunca gazete bayilerinde yer alan sol içerikli gazete ve dergileri yırtmış ve 24 Saat

²⁰⁶² Bayrak Gazetesi.(1947). 1 Mart; Cumhuriyet Gazetesi.(1947).“Okullarda Hala Kızıl Propaganda Yapanlar mı Var?”, 2 Mart, 1 vd.

²⁰⁶³ 24 Saat Gazetesi’nin 12. sayısında yayınlanan dilekçe için bkz. 24 Saat Gazetesi.(1947). “Ankara Üniversitesi Dil Tarih-Coğrafya Öğrencilerinin Gazetemize Gönderdiği Mektup”. 5 Mart, 1 vd.

Gazetesi'nin basıldığı matbaaya yürümek istemişti. Polis bu eyleme müsaade etmemişti.

2064

Ankara Üniversitesi Senatosu, olayları görüşmek üzere 6 Mart 1947 günü toplanmış ve DTCF'de ve sonrasında yaşanan olaylar nedeniyle Niyazi Berkes, Behice Boran ve Pertev Naili Boratav hakkında soruşturma açılmasına karar vermişti.

Disiplin soruşturması 1946 tarihli 4936 sayılı Üniversiteler Kanunu'nun 46. maddesinin (d) bendine göre açılmıştı.²⁰⁶⁵ Ankara Üniversitesi Senatosu, uzun süren bir soruşturma devresinden sonra 10 Ocak 1948'de Pertev Naili Boratav, Niyazi Berkes ve Behice Boran'ın üniversite öğretim üyeliğinden çıkarılmalarına oy birliği ile karar vermişti. Konu, basında da geniş bir şekilde yer almıştı.²⁰⁶⁶ 12 Ocak 1948 tarihli Cumhuriyet, olayı "Aşırı Sol Temayüllü Hocalar" başlığıyla sütunlarına taşımış ve "Senato Kati Kararını Verdi: Prof. Pertev Naili ile doçentlerden Behice Boran ve Niyazi Berkes öğretim üyeliğinden ihraç edildiler. Bu kararın ilk akisleri C.H.P. tarafından tertip edilen Demirtepe Ocağı'ndaki gençlik toplantılarının bugünkü oturumunda görülmüş ve Senatoya bu çıkarma kararının sevinç ve heyecanla karşılandığını belirten bir telgraf çekilmesine ittifakla karar verilmiştir." diye duyurmuştu.²⁰⁶⁷ Yine iktidardaki CHP'nin yayın organı niteliğinde olan Ulus Gazetesi ise "Demirtepe Ocağı'nda dünkü Pazar toplantısında alınan bir karar gereğince gençler Üniversite Senatosu'na bir teşekkür telgrafı çekmişlerdir." şeklinde haberi vermiş ve

²⁰⁶⁴ *Vatan Gazetesi*.(1947). "Dil, Tarih Fakültesinde Toplanan Gençler, Ulus Meydanına Gelerek "Kahrolsun Kızılar, Kahrolsun Komünistler" Diye Bağırıldılar ve Marko Paşa, 24 Saat Gazeteleri Parçalanarak Ayaklar Altında Çiğnendi."; *Vatan Gazetesi*.(1947). "Ankara'da Yüksek Tahsil Gençliğinin Heyecanı: Dün, Solcular Aleyhine Bir Nümayiş Yapıldı". 7 Mart, 1 vd.; *Cumhuriyet Gazetesi*.(1947). "Ankara Gençliğinin Kızıl Propagandayı Protestosu". 7 Mart, 1 vd.; *Akşam Gazetesi*.(1947). "Ankara Üniversite Talebesinin Nümayişi". 7 Mart, 1 vd.; Çetik, age., 37.; Atılgan, Gökhan.(2009). *Behice Boran-Öğretim Üyesi, Siyasetçi, Kuramcı*. (2. Baskı). Yordam Kitap: İstanbul, 92.; Kabacalı, Alpay.(1992). *Türkiye'de Gençlik Hareketleri*. Altın Kitaplar Yayınevi: İstanbul, 112.

²⁰⁶⁵ 11 Haziran 1946 tarihli 4936 sayılı Üniversiteler Kanunu'nun 46. maddesinin (d) fıkrasında; "Üniversite öğretim mesleğinden çıkarma - Üniversite öğretim mesleğinde kalmasına yer bırakmayacak kadar şeref ve haysiyet kırıcı bir suç işleyenlerin üniversite öğretim mesleğinden çıkarılmasıdır. Bu gibilerin akademik unvanlarını taşıyıp taşıyamayacakları Üniversite Senatosu'nun ayrıca karar altına alınır. "a" fıkrasında yazılı cezA, Senatoca veya doğrudan doğruya dekan veya rektörler tarafından verilir." hükmü yer almaktadır. Bkz. *T.C. Resmi Gazete*.(1946). 18 Haziran. Sayı: 6336, 10779

²⁰⁶⁶ Konu, 8 Ocak 1948'den itibaren basının gündeminde yer almıştı. Örneğin, *Cumhuriyet Gazetesi*.(1948). "Ankara'daki Sol Temayüllü Hocalar". 8 Ocak; *Akşam Gazetesi*.(1948). "Ankara Üniversitesinde, Senato, Bir Profesör ve İki Doçentin Öğretim Üyeliğinden Çıkarılmasına Karar Verdi". 11 Ocak; *Ulus Gazetesi*.(1948). "Üniversite Senatosu Karar Verdi 1 Profesör ve 2 Doçent Üniversiteden Çıkarıldılar". 11 Ocak.

²⁰⁶⁷ *Cumhuriyet Gazetesi*.(1948). "Aşırı Sol Temayüllü Hocalar". 12 Ocak.

öğretim üyelerinin durumu ve sonuca gösterdikleri tepkiye de yer vererek, “Profesör B. Pertev Naili Boratav ile Doçent B. Niyazi Berkes kararın kanunsuz ve haksız olduğunu” ve “Üniversitelerarası Kurul’a müracaat ederek itirazda bulunacaklarını” belirtmiş, son olarak da öğretim üyelerinin “Üniversitelerarası Kurulun hakkımızı teslim edeceğine inanıyoruz” şeklindeki beyanlatları ve olayla ilgili gözlemleri gazete sütunlarında yer almıştı.²⁰⁶⁸

Bu karara istinaden üniversiteden tard edilen üç öğretim üyesi karara itiraz ederek bir üst merci olan Üniversitelerarası Kurul’a müracaat etmiş ve Kurul ihraç kararını, 21 Şubat 1948’de delilleri yeterli görmeyerek iptal etmiş, ilgili öğretim üyelerinin DTCF’ye dönmelerini sağlamıştı.²⁰⁶⁹

Bu karar üzerine 23 Şubat 1948’te toplanan Ankara Üniversitesi DTCF Yönetim Kurulu, öğretim üyelerinin görevlerine dönmelerinin Üniversite disiplinini bozacağı gerekçesiyle bu öğretim üyelerine ait dersleri tatil etmişti. Olayların mahkemeye intikal ettiği dönemde TBMM, yargı kararının sonucunu beklemeden, Ankara Üniversitesi Kuruluş ve Kadroları Hakkında Kanun Tasarısı’nın görüşülmesi sırasında, adı geçen üç öğretim üyesinin “L”

²⁰⁶⁸ *Ulus Gazetesi*.(1948).“Senatonun Çıkarma Kararı Etrafında Yankılar Bir Profesör ve İki Doçentin Üniversite Öğretim Üyeliğinden Uzaklaştırılmasındaki Karar Üzerine”. 12 Ocak.

²⁰⁶⁹ *Akşam Gazetesi*.(1948).“Ankara Üniversitesi Solculuk Meselesinin CHP Meclis Grubunda Görüşülmesi Muhtemel.” ve “Dil, Tarih Fakültesinin Lağvedileceğinden Bahsediliyor”. 22 Şubat. *Vatan Gazetesi*.(1948). “Solcu Profesörlerin Vazifesine İadesine Karar Verildi”. 23 Şubat; *Ulus Gazetesi*.(1948). “Solcu Öğretim Üyeleri Meselesi” 24 Şubat; *Kudret Gazetesi*.(1948). “Solcu Profesörler, Kurul bu hocaların vazifelerine iadesine karar verdi” 24 Şubat; *Akşam Gazetesi*, 23 Şubat 1948 tarihli nüshasında ise “Ankara Üniversitesindeki Solcu Profesörler Meselesi” başlıklı haberinde; “Üniversitelerarası Kurul, İstanbul Üniversitesi’nin delegelerinin oyu ile tart kararının reddine karar verdi. Ankara Üniversitesi temsilcileri karara muhalif kaldılar. Üniversitelerarası kurulun bu kararından sonra şimdi ortada garip bir vaziyet hasıl olmuştur.... Umumi tahminlere göre meselenin tatil devresini müteakip, meclise aksedeceği, Ankara Üniversitesi muhtar bulunduğu için solcu profesörlerin, üniversiteden uzaklaştırılmaları, ancak üniversitenin bir kanun maddesiyle lağvedilmesi ve yeniden teşkili suretiyle kabil olacak ve solcu profesörler bu suretle tasfiye olunabileceklerdir. Çünkü evvelce verilen ihraç kararından sonra adı geçen profesörlerin tekrar üniversiteye dönmeleri de garip olacaktır. Bu itibarla yegane hal tarzının üniversitenin lağvedilerek yeniden tesisinden ibaret bulunduğu” söylentilerine yer vermişti. Bkz. *Akşam Gazetesi*.(1948). 23 Şubat; *Cumhuriyet Gazetesi* de olayı diğer gazetelerden farklı bir şekilde manşetlerine taşımış ve “Sol Temayüllü Profesörler Hakkında Verilen Karar” başlığıyla Fahri Kurtuluş’un demecine geniş bir yer ayırmıştı. Milletvekili olan F. Kurtuluş’un Üniversitelerarası Kurul’un kararında İstanbul Üniversitesi Profesörlerinin etkili olmasını tenkit ve muaheze ettiğini belirtmiş ve “Üniversitelerarası Kurul kararına Ankara Üniversitesi profesörlerinin katılmaması çok memnuniyet verice bir hadisedir. İstanbul Üniversitesi profesörleri komünistlik konusunda ucuz hürriyet kahramanlığı taslamaları takdire layıktır. Bir profesör komünist olabilir ve bir taraftan da ders verebilirmiş. Zavallı ilim anlayışı. Türk üniversite adamları elinde ne hale düşmüş? Üniversite muhtariyeti hiçbir zaman vatan ve memleket ve milliyet meselesinin üstünde bir mesele değildir. Bu İstanbul profesörleri vazifelerini yaptıklarına kani iseler, biz de milletvekili olarak bu milletin hakları ve topraklarımızın menfaati bakımından vazifelerimizi elbette yapacağız.” diyen F. Kurtuluş’un bu konudaki düşüncelerini aksettirmiş ve okuyucularını bilgilendirmişti. Bkz. *Cumhuriyet Gazetesi*.(1948). 24 Şubat.

Cetveline göre açığa alınarak Üniversite’den ihracına karar vermişti.²⁰⁷⁰Üniversiteden uzaklaştırılan hocalarla ilgili Danıştay kararı da Üniversitelerarası Kurulun verdiği kararlarla örtüşmekte idi. Danıştay da kararı onaylamamıştı.²⁰⁷¹

Pertev Naili Boratav, Niyazi Berkes ve Behice Boran’ın öğretim üyeliği görevlerinden ihracına neden olan ve yargılanmalarına gerekçe gösterilen suç isnadı içinde Pertev Naili Boratav’a yönelik olanlar şunlardı: “Türkçülük aleyhinde bulunmak”, “Namık Kemal’i milliyetçi olduğu için eleştirmek”, “Komünist olduğu söylenen Ruhi Su ile münasebette bulunmak”, “Karacaoğlu’nın Türklükle alakası olmadığını söylemek”, “Hüseyin Rahmi’nin fikirlerini solculuk propagandası için kullanmak”, “Komünist olduğu söylenen Jira ve Bazen ile seyahate çıkmak”, “Masalların halkın, destanların ise aristokrasi sınıfının mahsulü olduğunu söylemek”, “Anadolu isyanlarına ilgi göstermek” gibi iddialardı. Behice Boran’a yönelik olanlar; “Sağcı talebeleri sınıfta bırakmak”, “Konferanslarda Rus Rejimini methetmek”, “Seminerlerde komünizmi methetmek”, “İptidai cemiyetlerde mülkiyet hakkı olmadığı için bunların modern cemiyetlerden daha üstün olduğunu söylemek” gibi iddialar yer almaktaydı. Niyazi Berkes hakkındaki iddialar da “Derslerde komünizmi methetmek”, “Derslerde komünist beyannamesini ısrarla okutmak”, “Milliyetçi talebeyi sınıfta bırakmak”, “Sabahattin Ali’nin evine gidip, dostu olmak”, “Verdiği konferansta İngiltere ve Amerika’yı emperyalist olarak tanımlamak” idi.²⁰⁷² Bu iddiaların yer aldığı deliller ise derslerde kullanılan materyaller, öğrencilerin tuttukları ders notları ve sağcı/Türkçü/Turancı öğrencilerin sözlü ifadelerine dayanan iddialar idi.²⁰⁷³

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi öğretim üyeleri Pertev Naili Boratav, Niyazi Berkes ve Behice Boran’ın fakülteden tasfiyelerine ilişkin TBMM’deki görüşmeler 3 Mayıs 1948’de Zonguldak Milletvekili Orhan Seyfi Orhon’un soru önergesiyle başlamıştı. Orhan Seyfi Orhon, 15 Mart 1948’de TBMM’ne verdiği dilekçesinde adı geçen öğretim üyelerinin, Dil ve

²⁰⁷⁰Şanlı, Halise Karaaslan.(2011). “Basında ve Mecliste 1948 Tasfiyesine İlişkin Tartışmaların Söylemi”. *Kültür ve İletişim*. 14/1. (Kış). ss. 105-133, 111.

²⁰⁷¹*Vatan Gazetesi*.(1948).“Solcu Profesörleri Danıştay da Mesul Görmedi”. 27 Şubat; Cumhuriyet Gazetesi aynı günkü nüshasında verdiği haberde; “Aşırı solcu temayüller besledikleri ileri sürülen DTCF hocalarının kürsülerinden uzaklaştırılması meselesinin henüz halledilemediğini yazmıştı. Bkz. *Cumhuriyet Gazetesi*.(1948). “Sol Temayüllü Üniversite Profesörleri Meselesi”. 27 Şubat.

²⁰⁷²Şanlı, agm., 112.

²⁰⁷³Berkes, N, *age.*, 481

Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin kuruluş maksadına ve Üniversiteler Kanununun 3. maddesine aykırı bir yol tutarak milliyet aleyhtarı, solcu telkinler yapmaları ve bu yolda neşriyatta bulunmaları üzerine kendilerine vaki olan tavsiye, ikaz ve ihtarlara rağmen bu yoldan vazgeçemedikleri için Ankara Üniversitesi Senatosu tarafından öğretim mesleğinden çıkarılmalarına oybirliği ile karar verildiğini hatırlatmıştı. Senato kararının, Üniversitelerarası Kurulda "oy çokluğuyla" bozulduğunu, bu üç profesörün gerek Üniversite muhitinde, gerek kamuoyunda uyandırdıkları huzursuzluğa bakılmaksızın iadelerinin kabul ve tasvip edildiğini belirtmişti.

Orhan Seyfi Orhon, bu kısa açıklamadan sonra Reşat Şemsettin Sirer'den, Milli Eğitim Bakanlığı'nın bu hususta ne düşündüğünün sözlü olarak açıklanmasını talep etmişti.²⁰⁷⁴ Reşat Şemsettin Sirer de Ankara Üniversitesinin Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesine mensup üç öğretim üyesinin son yıllarda, bilhassa son beş yıl içerisinde idare, emniyet ve eğitim makamlarını meşgul ettiklerini, haklarında birkaç kere tahkikat açılmış olduğunu, bir kere Bakanlık emrine alınmış bulunduklarını, sonra resmi ve hususi toplantılarda, basında, aile muhitlerinde adlarının birçok kere zikredildiğini ve fiil ve hareketlerinin tenkide maruz kaldığını sayın arkadaşlarımızdan çoğu bilir.

Birisi profesör ve ikisi de doçent payesini haiz bulunan bu öğretim üyeleri geçen sene ilkbaharda toplu bir talebe şikayetine mevzu teşkil etmiş bunun üzerine Ankara Üniversite İdaresi bunlar hakkında Üniversite Kanununun 29. maddesinin amir hükmü gereğince tahkikat açılmasına karar vermişti. Yine bu madde gereğince yapılan tahkikatın fezlekesi üniversitelerin başı sayılan Milli Eğitim Bakanlığına tevdi olunur. Milli Eğitim Bakanı da bunu Devlet Şûrasına sunar.

²⁰⁷⁴ *TBMM Tutanak Dergisi*.(1948).Cilt: 11. DEVRE: VIII. TOPLANTI: 2. 54. Birleşim. 3 Mayıs, 246 vd.;*Hürriyet Gazetesi*.(1948).“Solcu Profesörlere Dair Ağır İthamlar Yapıldı”. 4 Mayıs.;*Kudret Gazetesi*.(1948).“B.M. Meclisinin Dünkü Toplantısı, Solcu Profesörler Meselesi”. 4 Mayıs.;*Cumhuriyet Gazetesi*.(1948).“Sol Temayüllü Üniversite Profesörleri Meselesi, Dava Dün Millet Meclisinde İnfial Tezahürleri ve Gürültüler Arasında Tekrar Görüşüldü”. 4 Mayıs. TBMM’nde cereyan eden görüşmeler daha sonraki günlerde de devam etmiş ve Orhan Seyfi Orhon gündeme damgasını vurmuştu. Bkz. *Cumhuriyet Gazetesi*.(1948).“Yabancı İdeolojilere Karşı Mukavemet”, “Solcu Cereyanların Tahribat Sahaları” ve “İlmin Davası”. 9 Mayıs; *Ulus Gazetesi*.(1948).“Dava, Milletimizin Hürriyeti, Emniyeti ve Selameti Davasıdır”. 9 Mayıs.

Devlet Şûrası, Memurin Muhakemat Kanununun tayin ettiği prosedüre tevfikan lüzum u muhakemeye veya buna lüzum olmadığına karar verir. Geçen sene yapılan tahkikat üzerine meydana gelen fezleke bana tevdi edilince; sizin huzurunuzda Üniversite işlerinden mesul ve muhatabı bulunan arkadaşınız olmam sıfatiyle ve bu mesuliyetin ağırlığı altında yaptığım tetkik neticesinde yalnız memurin muhakemat prosedürünün tayin ettiği kovuşturma ile iktifa etmeyip, bahis mevzuu öğretim üyeleri hakkında yine Üniversiteler Kanunu gereğince mesleki disiplin bakımından da kovuşturma yapmak zaruretine kail oldum....mevzu bahis öğretim üyeleri hakkında bir disiplin kovuşturması yapılmasını düşünüp düşünmediklerini sordum. Bu sualim üzerine Ankara Üniversitesi Senatosu toplandı ve mesleki disiplin bakımından da bir kovuşturma yapılmasına karar verdi.

Senato; mevzu bahis öğretim üyelerinin fiil ve hareketlerini incelemeye koyulunca bir nokta üzerinde tereddüde düştü. O nokta şudur: Acaba Üniversite organları Üniversite Kanununun tahmil ettiği vazifeleri yerine getirmeyen, bunların zıddı hareketlerde bulunan öğretim üyelerini de hareketlerinin ağırlığı derecesine göre Üniversite öğretim üyeliğinden çıkartabilir mi? Bu noktada Üniversite Senatosu tereddüde düştüğü için delaletimle Yüksek Meclisten bir tefsir istedi. Yüksek Meclis; bu noktada asla tereddüde yer olmadığını, kanun hükmünün sarih bulunduğu ve aranan yetkinin mevcut olduğunu ifade buyurdu. Bunun üzerine Ankara Üniversitesi Senatosu mevzu bahis öğretim üyelerinin fiil ve hareketlerini artık kendilerinin Üniversite tedris kadrosu içerisinde muhafazalarına müsait olmayacak şekilde ağır olduğunu ifade ederek ihraçlarına karar verdi.

Yine Üniversite Kanunu hükmü icaplarındandır ki; üniversitenin Senatosunca haklarında bu tarzda karar verilen kimseler itiraz edebilirler. Bu itirazın temyiz mercii üniversitelerarası kuruldur. Yüksek malûmunuz olduğu veçhile Üniversitelerarası Kurul 3 üniversitemizin rektörleri, fakülte dekanları ve bunların birer temsilcisinden mürekkeptir. Milli Eğitim Bakanı da bu kurulun başkanıdır ve bizim üniversitelerarası kurulumuz reisiyle beraber bu anda 20 üyeden tereküp eder.

Ankara Üniversitesinin haklarında ihraç kararı verdiği üniversite öğretim mensupları bu karara itiraz ettiler. İtirazlarını üniversitelerarası kurula havale ettim. Kurul: Delilleri kafi görmediği için Ankara Senatosunun kararını nakzetti. Mesleki disiplin kovuşturması bu

suretle Üniversitelerarası Kurulun Ankara Senatosunun kararını nakzetmesiyle sonuçlanmış bulunuyor. Ancak bu öğretim üyeleri de vazifelerine avdet etmiş değillerdir. Çünkü Ankara Üniversitesinin Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yönetim Kurulu, bu öğretim üyelerinin vazifelerine dönmelerinin, üniversite disiplinini bozacağını düşünerek talimatnamenin kendisine verdiği bir salahiyyeti kullandı ve bu öğretim üyelerine ait dersleri tatil etti. Şu anda Ankara Üniversitesinde Sosyoloji, Halk Edebiyatı ve Folklor dersleri okutulmamaktadır.” diyerek devam eden bir dava hakkında daha fazla konuşmak istemediğini söylemişti.

Bakan durumu özetledikten sonra Orhan Seyfi Orhon’un sorusunu cevaplamış ve “... bu karar Üniversitelerarası Kurulunca çoğunlukla bozularak bu üç profesörün gerek üniversite muhitinde, gerek umumi efkar üzerinde uyandırdıkları huzursuzluğa bakılmaksızın kürsülerine iadesi kabul ve tasvip edilmiştir” dedikten sonra “... Orhon arkadaşın bir endişesi vardır ve o endişe üzerinde durmak isterim. Ankara Üniversitesi senatosu, üç öğretim üyesini, artık bunları kendi kadrosu içinde muhafaza edemeyecek kadar kusurlu görmüştür ve kanuni salahiyyetini kullanarak bunları ihraç etmiştir.

Üniversitelerarası Kurulun Ankara'ya mensup olanlar dışında kalan yani, İstanbul'un iki üniversitesini temsil eden üyeleri bu karara iltihak etmemişler ve onu bozmuşlardır. Bu ayrılık nereden ileri geliyor? Acaba Ankara Üniversitesinin üzerinde hassasiyet gösterdiği hususlara karşı İstanbul Üniversitelerini temsil eden, İstanbul'dan gelen temsilciler lakayt mıdır? Bu ayrılık böyle bir lakaytlıktan mı doğmaktadır?

Arkadaşımı korkutan ve ürküten ve ona sual sorduran endişenin bu olduğunu sanıyorum. Onun için bu noktayı cevaplamayı lüzumlu görüyorum. Sayın arkadaşlarım; Ankara Üniversitesinde de İstanbul Üniversitesi’nde de hizmet gören arkadaşlarımız, öğretim üyeleri, aşağı yukarı aynı formasyonlardan geçmiş, aynı bilgi ve ahlaki meziyetleri haiz, birbirlerine denk kıymette bu memleketin evlatlarıdır. O halde fark nereden doğuyor? Ankara Üniversitesinin temsilcileri ihraç kararı vermişlerdir, İstanbul'dan gelenler buna iştirak etmemişlerdir. Ankara Üniversitesinde bulunanlar ihraçlarına karar verdikleri kimselerin yanı başındadırlar, onların fiil ve hareketlerini daima takip ve müşahade edebilmek vaziyetindedirler. Ama İstanbul'da hizmet gören arkadaşlarımız bu durumda değildirler, uzaktadırlar. Fikrimce bu uzaklık ve yakınlık görüş

ve karardaki farkı doğurmuştur. Orhun arkadaşına bu vesile ile daha bir kanaat ve müşahedemi söylemek isterim.

Uzviyetlerde olduğu gibi, içtimai bünyelerde de maraz müvellidi amillere karşı mukavemet etmenin ve kurtulmanın emin çaresi bu bünyeleri kuvvetli bulundurmaktır. Dışardan vuku bulan müdahalelerin değeri, bünyenin mukavemeti yanında dışardan verilen ilaç kıymeti derecesinde tali bir mahiyet arzeder. Bu kanaatimi böylece tekrarladıktan sonra, şunu arkadaşına arz edeyim ki her neviden ve dereceden talim ve terbiye müesseselerimizde yabancı ideolojilere karşı mukavemet kuvveti ferahlık verecek mertebededir. Ve müesseselerimizin manevi havası patojenleri yaşatmayacak bir ciyadet kazanmaktadır. Buna emin olmalarını rica ederim. Büyük Millet Meclisimizin, bu konudaki hassasiyeti hepimizin çalışmalarımızın ümit noktası, dayanağı ve kuvvet kaynağı oluyor.” diyerek sözlerini tamamlamıştı.²⁰⁷⁵

Orhan Seyfi Orhon, “Sayın Milli Eğitim Bakanımıza verdiği izahattan dolayı teşekkür ederim.” diyerek tekrar söze başlamış ve sorusunu; hangi rejimi müdafaa ettikleri artık herkesçe pekiyi bilinen Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinin bu üç öğretim üyesi hakkında yeni bilgiler edinmek için sormadığını bilakis işgal ettikleri Üniversite kürsülerinde ilmi ödevlerini nasıl yaptıklarını ve hangi maksat için çalıştıklarını, herkes gibi kendisinin de çok iyi bildiğini söylemişti. Orhon, “Ben bu soruyu, bu üç öğretim üyesini suçsuz; gösteren, Üniversitelerarası Kurul’un kararını kaldırmaya bir yol aramak için de sormadım. Yine pekiyi bilirim ki komünist tahrikçiliği ve milliyet aleyhtarlığı ne onlarla başlamıştır, ne de onların vazifelerinden çıkarılmaları ile bilecektir. Bu işleri yapanları suçsuz göstermek gayretine de ilk defa bu kurulun kararında rasgelmiyoruz” diyerek üniversitelerarası Kurul’a da çatmıştı.

Orhon, bir konuya dikkat çekmiş ve “... Memleketimizin bugünkü kadar nazik bir durumunda, bu derecede tehlikeli bir konuda bu zihniyeti taşıyanlara karşı İngiltere gibi Amerika gibi muazzam müdafaa kudretine sahip, dünyanın en hür ve demokrat milletleri olağanüstü tedbirlere baş vururken, bizim Üniversitelerarası Kurulun sayın üyeleri, Milli hayatımızda mürşitlik ve rehberlik vazifesini görecek bu ilim adamlarımız, kendilerinden

²⁰⁷⁵Hürriyet Gazetesi.(1948). 4 Mayıs; Kudret Gazetesi.(1948). 4 Mayıs.

bihakkın beklenen dikkat, hassasiyet ve alakayı” göstermedikleri ve işi çıkmaza soktukları için üniversitelerarası kurul üyelerini suçlamıştı. Orhon konuşmasını şöyle sürdürmüştü: “Yaptıkları iş, Senatonun kendi çatısı altında geçen bu müessif hadise hakkında oy birliği ile verdiği kararı, bir avukat maharetiyle şekil bakımından bozarak bir çıkmaza götürmekten ibarettir. Bu kurul, komünist tahrikçiliği yapan, bu üç öğretim üyesinin adeta müdafaa şahitliğini üzerine almış görünüyor.”

“Arkadaşlar, eğer bu sayın zatlar, memleketimizin selamet ve emniyeti bakımından, gereken bir tarzda tetkiklerini yaptıktan sonra bu üç öğretim üyesinin asla o zihniyette ve o davada insanlar olmadığı kararına samimiyetle varsaydılar, aksini gösteren deliller ortada durmasına rağmen, taşıdıkları yüksek ilim rütbesine inanarak, kanaatimi değiştirmekte bir lahza tereddüt etmez, hatta bize üç Türk münevver kazandırdıkları için kendilerine bu kürsüden teşekkür etmeyi bir borç bilirdim. Fakat iş böyle olmamıştır. Yüksek Meclisinizin ve Milli Eğitim Bakanlığınızın bu meseleyi hassasiyetle takip edişini, üniversite muhtariyetine müdahale sayan bir dik başlılık göze çarpmaktadır. Üniversite muhtariyetinden bahsediliyor, üniversite muhtariyetiyle bu işlerin ne alakası olabilir? Üniversite muhtariyeti, devlet aleyhine, millet aleyhine zorla koparılmış siyasi bir muhtariyet midir? Bütçesini bu milletin kesesinden alan, bu rejimin kurduğu üniversitelerin ilim adamları, muhtariyetin gölgesinde bu devlete ve bu millete bağlılıklarını unutabilirler mi?” diyerek Üniversitelerarası Kurul’un verdiği kararın bir karşı çıkış olduğunu ve komünist tahrikçiliği yapan üç öğretim üyesinin adeta avukatlığına soyunduklarını ifade etmişti.²⁰⁷⁶

Bu arada DTCF’li öğretim üyeleri ile ilgili mahkeme süreci de başlamış, ilk duruşma 15 Haziran 1948’de yapılmıştı. Dava, basından tarafından da yakından takip edilmiş ve değişik yorumlar yapılmıştı.²⁰⁷⁷

²⁰⁷⁶ *TBMM Tutanak Dergisi*. (1947). Cilt: 11. DEVRE: VIII. TOPLANTI: 2. 54. Birleşim. 3 Mayıs, 246-252.

²⁰⁷⁷ *Akşam Gazetesi*, “Solcu Profesörlerin Muhakemesi, Sanıklar, Kendilerine Atfedilen İthamları Red ve İnkAr Ettiler” başlığıyla verdiği haberde “Yabancı ideolojileri yayarak gençliğe zehirli fikirler aşılamak suretiyle vazifelerini suiistimal etmekten sanık, Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi profesörlerinden Pertev Naili Boratav’la, Doçent Niyazi Berkes ve Behice Boran haklarındaki davaya bu sabah Ankara dördüncü Asliye Mahkemesinde başlandı” diyerek duyurmuştu. Bkz. *Akşam Gazetesi*. (1948). “Solcu Profesörlerin Muhakemesi, Sanıklar, Kendilerine Atfedilen İthamları Red Ve İnkAr Ettiler”. 16 Haziran.; *Hürriyet Gazetesi*. (1948). “Üç Solcu Profesörün Dün Ankara Asliye Dördüncü Mahkemesinde Duruşmasına Başlandı, Profesörler Aleyhlerindeki İsnatları Red Ettiler”. 16 Haziran.; *Son Posta Gazetesi*. (1948). “Solculuktan Sanık

Davanın mahkemeye intikal ettiği bir süreçte konuyla ilgili olarak TBMM’de tartışmaların yaşanması, ister istemez yargıyı etki altında bırakmış ve basında da buna ilişkin yazılar çıkmıştı. 5-7 Temmuz 1948 tarihlerinde TBMM’de Ankara Üniversitesi Kuruluş ve Kadroları Hakkında Kanun Tasarısı²⁰⁷⁸ ve Maarif ve Bütçe Komisyonları Raporlarının görüşüldüğü²⁰⁷⁹ oturumlarda DTCF’deki üç öğretim üyesinin kadrolarının açığa alınmasıyla ilgili tartışma ve konuşmalar yapılmıştı. Oturumlarda Orhan Seyfi Orhun’la birlikte Üniversitelerarası Kurul’un kararına tepki gösteren milletvekillerinden Nurettin Ünen; Meclis’in ve Bakanlığın meseleye müdahale etmesi gerektiğine değinerek, yapılan işlemin “üniversitenin muhtariyetine tecavüz” olmadığını söylemişti.

Tahsin Banguoğlu da üniversitelere ilişkin görüşlerini açıkladığı konuşmasında “Üniversitelerimiz milletin malıdır ve dolayısıyla sizin malınızdır. Üniversitelerimiz, millet adına hesap soran yüksek heyetinize her an hesap vermeye amade olacaktır” diyerek TBMM’nin üniversitelere müdahalesini ve tasfiye sürecini savunmuştu.²⁰⁸⁰

Orhon’u destekleyen bir başka isim de Fahri Kurtuluş’tu. Kurtuluş’un üniversite ve üniversitenin görevleriyle ilgili yaptığı konuşmada, tarihten alıntılar ve dramatik vurgular dikkat çekicidir: Bir üniversite ki, İkinci Viyana bozgunundan bu yana sönen Türk’ün ışığı ile parlayacak. Bir üniversite ki; yirminci asırda Türk tefekkürüne yeni bir ufuk açacak. Bir üniversite ki cemiyet gemimizi hadiselerin bin bir çalkantısına karşın sağlam tutacak nesiller yetiştirecek. Bir üniversite ki, ideali realite ile kaynaştıracak, denkleştirecek ve Türk milletinin sağlamlığı ve dayanıklılığı ve ebediliğini temin ve devam ettirecek. Benim anladığım manada üniversite işte budur...

Üniversitenin vazifesi, bizim gibi milli tesanüte muhtaç ve topraklarında muhteris kızıl gözler dolaşan bir memlekete, bu toprakları ecdadımızın ve istiklal savaşı

DTCF Hocalarının Mahkemeleri Başladı. Boratav Milliyetçilik Aleyhinde Bulunmadığını, Berkes Komünizmi Methetmediğini, Boran Sovyet Rejimini Övmediğini Söyledi”. 16 Haziran.; *Kudret Gazetesi*. (1948). 16 Haziran.

²⁰⁷⁸ *Son Posta Gazetesi*. (1948). “Mecliste Ankara Üniversitesi Teşkilat Kanunu Kabul Edildi. Komünizm İdeoloji Değil, Vataana İhanettir”. 7 Temmuz.

²⁰⁷⁹ *TBMM Tutanak Dergisi*. (1947). Cilt: 12. DEVRE: VIII. TOPLANTI: 2. 82. Birleşim. 5 Temmuz, 753-775; 83. Birleşim. 6 Temmuz, 783-813; 855-858.

²⁰⁸⁰ *Ulus Gazetesi*. (1948). “B. Banguoğlu Dedi ki: Üniversiteler Meclise Hesap Vermeye Her An Amade Olacaktır”. 7 Temmuz.

kahramanlarımızın kanları bedeli olarak muhafaza ettiğimizi ve icap ettiğinde yine kanlarımızı akıtarak düşmanı serhat boylarında çivileyeceğimizi ve vatan namusunu koruyacağımızı, yetiştirmekte olduğumuz nesle daima hatırlatmaktır” diyerek DTCF’li üç hocaya gönderme yapmıştı.²⁰⁸¹

Tasfiye süreci ile ilgili olarak TBMM’de geçen en ilginç ve düşündürten cümleler ise Trabzon milletvekili Reşit Tarakçıoğlu’nun konuşması içinde geçmekte idi. Tarakçıoğlu; “Arkadaşlar, geçen kış tatilinde seçim bölgeme gitmiştim. Ankara’da iken komisyonlarda üniversite içinde çıkan komünist hastalığı üzerinde ileri geri konuşmuştum. Bana bir köylü kafilesi dedi ki, ‘yahu Ankara’da bir büyük okul, mektep varmış ve orada it oğlu itlikler türemiş. Bunlar nedir?’ Birden anlamadım. Bu büyük mektep Ankara’da üniversite olacak dedim. İt oğlu itlikler deyince bir lahza düşündüm. Yabancı ideoloji kelimesi Türk’ün ağzında it oğlu itlik olmuş. Bunu kendilerine anlattım. ‘Pekala, nedir bunlar, tutun kolundan atın dışarı, dediler. Biz akli yerinde, ahlakı kuvvetli, sapasağlam evlatlarımızı gönderiyoruz, böyle it oğlu itler onların fikirlerini değiştiriyor.’ Tasavvur edin. Halk dayanamıyor ‘bu it oğlu itler üniversitede mi, hükümet binasında mı, bağda mı, sokakta mı, her nerede ise kulağından tutun dışarı atın’ diyorlar”. diyerek hocalarla ilgili hakaret dolu benzetmeleri Meclis’e taşımıştı.²⁰⁸²

Tasfiye konusunda aykırı görüş beyan eden ilk kişi Dr. Adnan Adıvar olmuştu. Adıvar: “Bu kanun mucibince, bazı kürsüler doğrudan doğruya isim zikredilerek lağvediliyor. Halbuki bendenizin prensip ve kanaatlerine göre, hiçbir meclis isim zikrederek, muhtar olan üniversitesinin bir kürsüsünü lağvetmez. Ama isim zikretmeyerek istediği kadar parasını kesebilir. Kestiği paraya göre, üniversite kendi kadrosunu tesbit eder” demiş ve bütçesini devletten alan üniversitelerin özerk hareket edemeyeceği görüşünü savunmuştu.²⁰⁸³

²⁰⁸¹*TBMM Tutanak Dergisi*.(1947).Cilt: 12. DEVRE: VIII. TOPLANTI: 2. 82. Birleşim. 5 Temmuz, 754.;*Hürriyet Gazetesi*.(1948).“Üniversitede Sol Cereyanlara Hücum, Fahri Kurtuluş Dil Fakültesi ve Bazı Profesörler İçin Acı Bir Lisan Kullandı”. 7 Temmuz.

²⁰⁸²*TBMM Tutanak Dergisi*.(1947).Cilt: 12. DEVRE: VIII. TOPLANTI: 2. 83. Birleşim. 6 Temmuz, 796 vd.

²⁰⁸³*Vatan Gazetesi*.(1948).“Adıvar, Muhtar Olan Bir Üniversitenin Kürsülerini İsim Zikrederek Lağvetmeyi Doğru Bulmadı”. 6 Temmuz.

TBMM’de üniversite muhtariyeti ve DTCF’li hocalarla ilgili genel teamüle aykırı görüş bildiren bir başka isim ise General Sadık Aldoğan’dı. Aldoğan: “Malum u aliniz buradaki Senato bu üç öğretici arkadaşın vazifesine nihayet verilmesine karar veriyor. Sonra Üniversitelerarası Kurul bunu nakzediyor. Şimdi öyle bir vaziyet karşındayız ki, Üniversitelerarası kuruluş olan heyetin bir kararı var ortada; bu karar doğru mudur, eğri midir, çatlak mıdır, değil midir? Bunun için bir şey diyemem.

Ancak, bildiğim bir şey varsa, mademki üniversitenin muhtariyetini kabul etmişiz ve bu işte kanunda yerini bulmuştur, yani; hüküm vermeye salahiyetli kurul hükmünü vermiştir. Şimdi hükümetin tasarısının içerisinde bu üç hocanın kürsüsü kaldırılıyor. Ben bunu niye teşbih edeyim bilmem ki! İşte arkadaşlarım; bu mesele hakkında düşündüklerim topluca bundan ibarettir. Şahsen, bu üç kürsünün kaldırılmasını doğru bulmuyorum... Arz ettiğim gibi üniversite bir ağaçtır; bu ağacın şurasını burasını kesip düzeltemeyiz. Bu ağacın en küçük bir dalına dokunamayız. ‘Üniversiteler şöyledir böyledir diye konuşamayız’. Bu düşünceden vazgeçelim. Devlet eliyle kürsüler kurmak, kürsüler lağvetmekle üniversite olmaz” demişti.²⁰⁸⁴

TBMM, DTCF’li öğretim üyeleri ile ilgili konunun dava sürecinde, mahkeme kararını beklemeden adı geçen öğretim üyelerini açığa almış ve kürsülerinin fonlarının kesilmesine dair karar vermişti. Buna basın olayları verirken takındığı tavır ve oluşturduğu kamuoyunu da ilave edecek olursak mahkeme süreci önemli ölçüde olumsuz yönde etkilenmişti.

Buna karşın 15 Haziran 1948’de başlayıp 23 Aralık 1950’ye kadar devam eden dava; adı geçen öğretim üyelerinin beraat etmesiyle sonuçlanmış fakat TBMM’de alınan kararlar nedeniyle fakülteadaki kürsüleri lağv edilen ve üniversiteden uzaklaştırılan Pertev Naili Boratav, Behice Boran ve Niyazi Berkes bir daha öğretim üyeliği görevlerine geri dönememişlerdi.²⁰⁸⁵

²⁰⁸⁴TBMM Tutanak Dergisi.(1947).Cilt: 12. DEVRE: VIII. TOPLANTI: 2. 83. Birleşim. 6 Temmuz, 807 vd.;*Vatan Gazetesi*.(1948). Sadık Aldoğan: Üniversitenin Fikir Ve İçtihad Hürriyetine Karışmayalım”. 7 Temmuz.;*Kudret Gazetesi*.(1948).“Üniversiteye Hücumlar Yapılırken, Aldoğan Heyecanlı Bir Konuşma Yaptı”. 7 Temmuz.

²⁰⁸⁵Daha geniş bilgi için bkz. Çetik, *age.*, 1-43; Atılğan, *age.*, 82-115.

3.16.7. Sabahattin Ali Cinayeti ve Basında Yaşanan Tartışmalar

1907 Yılında Gümölcine'de doğan Sabahattin Ali'nin bilinen ilk siyasi faaliyeti, 1932 yılında Konya'da öğretmenken Atatürk'ü yeren bir şiir okuması idi. Sabahattin Ali, bu olaydan sonra tutuklanmış, Konya ve Sinop Cezaevlerinde yatmıştı. 1933 yılında Cumhuriyetin 10. yılı münasebetiyle çıkarılan afla cezaevinden çıkmış ve öğretmenlik görevine dönebilmişti.

1941-1945 yılları arasında Ankara Devlet Konservatuarında öğretmenlik yapmaya başlayan Sabahattin Ali, sürekli solcu ve komünist olmakla suçlanmıştı. Ancak bu dönemde Saffet Arıkan'ın özel ilgisi nedeniyle polis, Sabahattin Ali'ye dokunamamıştı.²⁰⁸⁶Yine Hasan Ali Yücel'in bakanlığı döneminde de bakan koruması altında idi.

Bu dönemde Nihal Atsız 1 Nisan 1944 tarihinde Orhun Dergisi'nde Başvekil Saraçoğlu'na açık bir mektup yazarak Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'in komünistleri koruduğunu iddia etmişti. Nihal Atsız, mektupta Sabahattin Ali'yi "vatan haini" ilan etmiş ve görevden alınmasını, Milli Eğitim Bakanı'nın da istifa etmesi gerektiğini belirtmişti.²⁰⁸⁷İlgili bölümde izah edildiği gibi 1944 yılında Nihal Atsız-Sebahattin Ali Davası" ve ardından meşhur "İrkçılık-Turancılık Davası" Türkiye'nin gündemini işgal etmiş ve Sabahattin Ali bu davaların müştekisi konumunda bulunmuştu.

1946-1947 yılları arasında Aziz Nesin ve Rifat Ilgaz'la başta Marko Paşa olmak üzere çeşitli dergi ve gazeteler çıkarmış ve yazılar yazmıştı. Sabahattin Ali Marko Paşa yazıları nedeniyle birçok kez polis takibatına uğramış ve mahkûmiyet cezası almıştı. Polis takibatı nedeniyle artık Türkiye'de kalmak istemediği için yurt dışına kaçmaya karar vermişti. Bu düşüncesini dostlarıyla da paylaşmıştı.

1948 Ocak ayında gazete için getirttiği baskı makinesini satıp borçlarını ödemiş, elinde kalan paranın bir miktarını Ankara'da bulunan eşine göndermişti. Bu sıralarda Fransa'ya gitmek için ilgili yerlere başvurup pasaport almak istemişti. Ancak bu girişimleri sonuçsuz

²⁰⁸⁶Sertel, Zekariya.(2001). *Hatırladıklarım*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 244.

²⁰⁸⁷Sonsöz, Hande.(2012). "Sosyalizmin Türkiye Düşünce Tarihindeki İzleri". *Doğu Batı Dergisi*. Sayı: 59, 113 vd.

kalmıştı.²⁰⁸⁸ Yaşadıklarından ve üzerindeki artan siyasi baskılardan dolayı bunalan Sabahattin Ali; yurt dışına kaçmaya karar vermişti. Zira normal yollarla yurt dışına çıkamayan ve pasaport temin edemeyen Sabahattin Ali'nin aklına, cezaevinde yattığı günlerde tanıdığı Hasan Tural gelmiş ve ona müracaat etmişti. Hasan Tural, 1928'de Bulgaristan'dan göçmen olarak Türkiye'ye gelmiş, Sovyet Konsoloslukuna mektup yazarak onlar için çalışmak istediğini bildiren ve bu eylemi ortaya çıktığında da 1,5 yıl hapis cezasına çarptırılmış bir sabıkalı idi.

Hasan Tural, Sabahattin Ali'yi, Ali Ertekin adlı bir kaçakçı ile tanıştırmıştı. Ali Ertekin ise sözde ordudan silah çalmak ve satmak suçuyla yargılandığı için ordudan kovulmuş bir Yugoslav göçmeni idi. Sabahattin Ali, yurt dışına kaçmak istediğini söylemiş ve Ali Ertekin ile anlaşmıştı. Sabahattin Ali, o günlerde atın aldığı bir kamyon ile taşımacılık yaptığı için yurt dışına çıkma konusunda bu kamyonu kullanmak istemişti. Ali Ertekin de bölgeyi iyi tanıyor olmasından dolayı birlikte Kırklareli'ne kadar gelmişlerdi.

Sabahattin Ali ve yol arkadaşı, Kırklareli Üsküp mevkiine geldiklerinde, kamyonu ve şoförünü geri gönderip, sınıra doğru yürümeye başlamışlardı.²⁰⁸⁹ Fakat 2 Nisan 1948'de Sazara Köyü civarına geldiklerinde Ali Ertekin; Sabahattin Ali'yi sopa darbeleriyle öldürmüştü.²⁰⁹⁰

Sabahattin Ali niçin ve nasıl öldürülmüştü? Bu hala aydınlanmayan bir cinayet olarak gizemini korumaktadır. Zira Sabahattin Ali'nin öldürüldüğü çok sonraları anlaşılmıştı. Eşi ve dostları, O'nun kaçtığını ve yurt dışına çıktığını zannediyorlardı. Dolayısıyla arayıp sormamışlardı.

Gerçek, 16 Haziran 1948'de bir çobanın Üsküp Jandarma Komutanlığı'na gelerek, Sazara köyü civarında bir ceset gördüğünü haber vermesiyle ortaya çıkmıştı. Fakat aradan 4-5 ay gibi bir süre geçtiği için ceset çürümüş ve kimliğini tespit etmek mümkün olamamıştı.

²⁰⁸⁸Kabacalı, Alpay.(1993). *Türkiye'de Siyasal Cinayetler*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 333.

²⁰⁸⁹Yetkin, age., 499.

²⁰⁹⁰Turan, *Türk Devrim Tarihi IV*, 201.

Aynı tarihlerde İstanbul Polisi, sürdürülen bir soruşturma esnasında Bulgaristan’a adam kaçıran bir çetenin varlığını ortaya çıkartmıştı.

İlginç olan, çete üyesi olarak yakalananlardan birinin de Ali Ertekin olmasıydı.²⁰⁹¹ Olayı daha da ilginç yapan da Ali Ertekin’in 28 Aralık 1948 tarihli sorgusu sırasında Sabahattin Ali’yi kendisinin öldürdüğünü söylemiş olmasıydı.

Ali Ertekin, ifadesinde; “Sabahattin Ali’nin Türklükle alakası olmayan ve Türk Milletine fenalık etmek için harice kaçmak isteyen bir canavar olduğunu anladım. Zaten elinde de şişkin bir çantası vardı. Bu çantada olması gereken muzır evrakı düşündüm. Heyecanım üzüntüye dönüştü. Titremeye başladım. Her geçen saniye asabımı bir kat daha sarsıyordu. Gözlerim kararır gibi oldu. İşte bu milli düşünce ile birdenbire irademi kaybederek elimdeki sopa ile kitap okumakta iken kafasının sol tarafına, yüzüne doğru şiddetle vurdum. Suratı, gözlükleri ve kulağı kan içinde kalmıştı. Arkasından aynı yere şiddetle bir daha vurdum. Bu iki darbeden sonra Sabahattin Ali sağ tarafına doğru yıkıldı. Ağzından burnundan kanlar boşandı. Dikkat ettim, hafif hafif nefes alıyordu. Bu defa üçüncü bir darbeyi ensesine vurunca nefesi tamamen kesildi. Ölmüştü.” diye işlediği cinayeti anlatmıştı.²⁰⁹²

Polisin, yürüttüğü soruşturma ve ilgilendiği olay bambaşka bir konu ile ilgili olmasına karşın Ali Ertekin’in böyle bir itirafta bulunması, alışılmış bir durum değildi. Polis, zorla bu cinayeti itiraf ettirmiş de olamazdı. Zira Polis, Sabahattin Ali’nin öldürüldüğünü bilmediği gibi cesetin de Sabahattin Ali’ye ait olduğundan haberi yoktu.

Sabahattin Ali cinayetini esrarengiz hale sokan ve sonrasında ortaya atılan iddialardan da anlaşılacağı gibi devreye bilinmeyen ellerin girmesi olmuştu. Birileri, Ertekin’den ya işlediği bu suçu ikrar etmesini ya da başkalarının işlemiş olmasına karşın üstlenmesini istemişti.²⁰⁹³ Ali Ertekin, 9 Ocak 1949’da Sazara köyüne götürülüp, olay yerinde keşif yaptırılmıştı. Ali Ertekin, burada Sabahattin Ali’yi sınıra çok yakın bir yerde öldürdüğünü

²⁰⁹¹Yetkin, *age.*, 500.

²⁰⁹²Kabacalı, *Siyasal Cinayetler*, 336 vd.

²⁰⁹³Yetkin, *age.*, 500.

söylemesine karşın, cesedi sınırdan 35 km kadar içeride bulunmuştu. Mahkemece yapılan keşifte de Ertekin çelişkili ifadeler kullanmıştı.²⁰⁹⁴

Yargılama sırasında ortaya atılan iddialardan biri de Ali Ertekin'in Milli Emniyet Teşkilatı mensubu olduğuyla ilgili idi. Ali Ertekin'in avukatlarının iddiasına göre Ertekin'in uzun süre Milli Emniyet Teşkilatında çalıştığı, ülke çıkarlarına hizmet ettiği ifade edilmişti.

Durumun, ilgililerden mahkeme huzurunda sorulmasını, gerekirse gizli oturum yapılmasını istemişlerdi. Bu talep kabul edilmiş ve bir saat süren gizli bir oturumda Milli Emniyet Teşkilatı görevlileri dinlenmişti. Yine Emniyet Genel Müdürlüğünden gelen bir yazıda da Ali Ertekin'e Emniyetce iki defa 50'şer lira ikramiye verildiği ortaya çıkmıştı. Bu ve benzeri bilgiler, Sabahattin Ali cinayetinin sıradan bir cinayet olmadığını, bir kaçakçı tarafından tesadüfen öldürülmediğini siyaseten işlenen bir cinayet olduğunu ortaya koymakta idi. Nitekim Sabahattin Ali cinayetiyle ilgili olarak Rasih Nuri İleri "Sabahattin Ali, Bulgar sınırında Ali Ertekin tarafından öldürülmedi. Sınırı geçtiğini sandığı bir anda Milli Emniyet tarafından yakalandı. Kırklareli Emniyet Müdürlüğünde sorgusu sırasında işkence edilirken öldü. Cesedi sınır civarına bırakıldı, çürüdü ve orada köylüler tarafından bulundu. Milli Emniyet ajanı Ali Ertekin²⁰⁹⁵, katil rolünü üstlendi ve kendisini yakalattı." diyerek cinayetin, siyasi boyutunu öne çıkartan bir iddiada bulunmuştu.²⁰⁹⁶

Sabahattin Ali cinayeti, kamuoyu tarafından da takip edilmişti. 16 Haziran 1948 tarihinde cesedi bulunan Sabahaddin Ali'nin ölümü ile ilgili olarak, dönem gazeteleri "Solcu Muharrir Sabahaddin Ali öldürüldü (katledildi)" gibi ifadeler kullanmışlardı.²⁰⁹⁷

Konuyla ilgili Cumhuriyet Gazetesi'nde tek eleştirel yazı cesedin teşhisi ile ilgili olarak 16 Ocak 1949 tarihinde D.N imzasıyla "Bu yaşta Bu Zeka" başlığıyla yazılmıştı. Cesedin, Sabahattin Ali'ye ait olduğunun teşhis edilmesi için yaklaşık altı ay beklenmesine tepki gösterilen yazıda; "Bundan altı ay evvel Kırklareli'nde bir cesed bulunmuş. Kafasının ezilmiş

²⁰⁹⁴Kabacalı, *Siyasal Cinayetler*, 337 vd.

²⁰⁹⁵Sabahattin Ali cinayetiyle ilgili karar, 14 Ekim 1950 tarihli oturumda açıklanmıştı. Af kanunu ve hafifletici sebepler göz önüne alınarak Ali Ertekin; dört yıl ağır hapis cezasına mahkûm edilmişti. İki yıldır tutuklu yargılanan Ali Ertekin karardan sonra salıverilmişti. Bkz. Kabacalı, *Siyasal Cinayetler*, 338

²⁰⁹⁶Kabacalı, *Siyasal Cinayetler*, 339.

²⁰⁹⁷*Cumhuriyet Gazetesi*.(1949). "Ali Ertekinin Duruşması". 12 Kasım, 3.

manzarasından bunun bir cinayet eseri olduğu anlaşılmış. Bir tanıyan bulunur mu diye civar iki üç köyde teşhir etmişler. Bilen yok. Bunun üzerine eh... ne yapalım diye cesedi gömüvermişler. Sabahaddin Ali'nin bedbaht macerası böyle başlayıp altı ay sonra; ancak bu günlerde patlak verdi. Acaba cesedin bir fotoğrafını çıkarıp teksir ederek her tarafa gönderilse tanıyan bulunmaz mı idi? Bunun için de mi deha lazım?" denilmişti.²⁰⁹⁸

Aynı gazetede 14 Ocak 1949 tarihinde yazılan "Daha Uyanık Olalım" başlıklı yazıda ise gazetenin olaya ve Sabahaddin Ali'ye bakışını göstermekte idi. Yazıda "Sabahaddin Ali'yi öldüren adamın itirafları ve o müseccel komünistin Kırklareli'nde, Bolşevik Rusya'nın peyki Bulgaristan'ın hududu karşısında ölümünden ve kendi tabiri ile hürriyete kavuşmak hülyasından biraz evvel kaçakçıya söyledikleri ve resmi tahkikat gösteriyor ki, memleketimizdeki komünistler gizli çalışmalarına devam etmektedirler" denilmişti.²⁰⁹⁹

Bu söylem, gazetenin Sabahaddin Ali'nin öldürülmesinden çok ülkemizdeki komünistlerin gizli faaliyetleri ile ilgilendiğini göstermekte idi. Ulus ve Akşam Gazeteleri de 12 Ocak 1949'dan itibaren yaklaşık olarak bir hafta boyunca Sabahattin Ali'nin öldürülmesiyle ilgili haber yapmışlardı. Ancak Sabahattin Ali'nin kişiliği ya da fikirleriyle değil, nasıl öldürüldüğüyle ilgilenmişlerdi.

Necip Fazıl Kısakürek de konu hakkında "Sabahattin Ali İşi" başlıklı bir yazı yazmış ve "Bugünlerde Kırklareli Ağır Ceza Mahkemesi Sabahattin Ali'nin ölümü davasını ana mecrasına sokmak üzere bulunuyor. Kendisine en faydalı şekilde hizmet arzusunda olduğumuz adalet, şu anda iki büyük istifham karşısındadır. Bulunan ceset Sabahattin Ali'ye mi aittir? Sabahattin Ali ne sebeple ve hangi saik tarafından öldürülmüş veya ölü gösterilmiştir?

Her şeyden evvel kaydetmek yerinde olur ki, eldeki ceset vaziyetine göre, hadisenin Sabahattin Ali'ye ait olduğunu ispat edecek unsurlar bile tamam ve kati değildir. Bu hususta, kaatil mevkiindeki şahsın itirafları doğru olabileceği kadar, hiçbir hüccet de teşkil etmeyebilir. Öyleyse, Sabahattin Ali meselesi üzerinde imkanlar alemi, en hayali ihtimale

²⁰⁹⁸Cumhuriyet Gazetesi.(1949). "Bu yaşta Bu Zekâ". 16 Ocak, 3.

²⁰⁹⁹Cumhuriyet Gazetesi.(1949). "Daha Uyanık Olalım". 14 Ocak, 1.

kadar, a, b, c, d, e halinde, yalnız beş şekil gösterebilir.” diyerek türlü ihtimaller üzerinde durmuştu.

Necip Fazıl, bu ihtimalleri aşağıda yer aldığı şekilde sıralamıştı:

1.Sadece parasına tamah yüzünden, bugün ortada mevcut, basit ve adi şekil altında, mahut katil tarafından öldürüldü.

2.Bazı memleket içi kuvvetler tarafından öldürüldü ve ölümüne mahut basit ve adi şekil verildi.

3.Doğrudan doğruya komünistler tarafından öldürüldü ve ölümüne mahut basit ve adi şekil verildi.

4.Bir komünist tertibi olarak, öldürülmüş gösterildi ve memleket dahilinde yaşamakta.

5.Bir komünist tertibi olarak öldürülmüş gösterildi ve Rusya'ya kaçırıldı.

Necip Fazıl, bu ihtimallerden ikinci, dördüncü ve beşinci ihtimali ciddi bir ihtimal olarak değerlendirmemiş; Sabahattin Ali'nin Türkiye'de bir kuvvet tarafından öldürülmüş olabileceğine veya Ruslarca ölü gösterilip Türkiye'de gizletilmiş olabileceğine ya da Rusya'ya kaçırılmış olabileceğine inanmadığını ifade etmişti. Zira olayın bu şekilde oluşmayacağını ve bu ihtimaller doğrultusunda Sabahattin Ali'nin öldürülmesinin veya saklanmasının ya da öldü gösterilmesinin herhangi bir fayda sağlamayacağını ve “böyle bir tertip için zahmete değmeyeceğini” iddia etmişti. Ona göre geriye iki ihtimal kalmıştı. “Ya, Allah'ın bir cilvesi olarak, mahut siyasi şahıs, basit ve adi bir tamaha hedef teşkil etmiş yahut da bizzat ve bilfiil komünistlik teşkilatı tarafından tasfiye olunmuştur” iddiasında bulunmuştu.²¹⁰⁰

DP ise Sabahattin Ali'nin öldürülmesinden CHP'yi sorumlu tutmuştu. Samed Ağaoğlu günlüklerinde “Dün Menderes, Sabahattin Ali'nin Hükûmet tarafından öldürüldüğünü, hadisenin on gün²¹⁰¹ kadar evvel olduğunu, Hükûmetin bu işi nasıl meydana çıkaracağını

²¹⁰⁰Kısakürek, Necip Fazıl.(1949). “Sabahattin Ali İşi”. *Büyük Doğu Dergisi*. 15 Temmuz. Sayı: 19, 1.

²¹⁰¹Bu süre, on ay olmalıdır.

çok düşündüğünü, eğer geçmişte 33 kişinin öldürülmesi hadisesi²¹⁰² olmasaydı, meydana çıkartmamak yolunu tutacaklarını, fakat buna imkan bulamadıklarını, bunun için de hadiseye gazetelerde yazılan şekli verdiklerini anlattı. Açılan yolun fena olduğunu söyledim. 'Doğru inşallah bununla ebediyen kapanır' cevabını verdi." demişti.²¹⁰³

Ancak bu durum, Muğlalı Mustafa Paşa ve Van Özalp'te 33 kaçakçının öldürülmesi olayında olduğu gibi Mecliste gündeme gelmemiştir. Anlaşılan sadece parti içi konuşmalarda dile getirilmiştir.

²¹⁰²Van Özalp'te yaşanan olayda öldürülen 33 kişi kastedilmektedir.

²¹⁰³Ağaoğlu, *Siyasi Günlük*, 160.

4.SONUÇ

Tarih boyunca, yönetim biçimi, coğrafya ve kültür farkları gözetilmeksizin, tüm devletler komşularıyla veya dönemin güçlü devletleri ile uluslararası münasebetlerini geliştirmek için bir çaba sarf etmişler ve bu çabanın doğal bir sonucu olarak da kendi iç dinamiklerini belirlemişlerdir. Devletlerin sahip oldukları güç ile doğru orantılı olan bu durumun en bariz yansıması; zayıf olarak kabul edilen devletlerin ayakta kalabilmek için bir takım denge politikaları geliştirmeleri olmuştur. Bu da ilgili devletin iç politika dinamiklerini askeri, siyasi, kültürel, ekonomik hatta psikolojik olarak etkilemiştir.

19. yüzyılın başlarından itibaren Türk dış politikası da denge politikaları ekseninde ortaya çıkan olaylar etrafında şekillenmiştir. 17. yüzyılın ortalarına kadar dünyanın “süper gücü” olarak kabul edilen Osmanlı Devleti; Avrupa’nın Coğrafi Keşifler, Rönesans ve Reform hareketleri çerçevesinde nasıl bir değişim içerisine girdiğini kavrayamamış, yeni gelişmelere ayak uyduramadığı için de gerileme dönemini yaşamaya başlamıştır.

Osmanlı Devleti, Sanayi Devriminin gerçekleşmesinin ardından Batılı muhataplarıyla başta ekonomi olmak üzere askeri ve siyasi alanlarda rekabet edemeyecek şekilde gerilemiş ve inisiyatif, Avrupa devletlerinin eline geçmişti. Özellikle Fransız İhtilalinin etkilerinin hızlı bir şekilde tüm Avrupa’ya yayılmasının ardından Osmanlı Devleti için neticesi yıkım olan bir süreç başlamıştır. Bu dönemle birlikte devletlerarasındaki anlaşmazlıkların çözümünde, ilgili devletlerin iç dinamikleri üzerine geliştirilen siyasetler, en az savaşlar kadar önemli olmuştur. Emperyalist devletler, Fransız İhtilalinin ortaya çıkardığı iddia edilen; fakat emperyal hedefler doğrultusunda içi boşaltılmış olan “Hürriyet”, “Eşitlik”, “Adalet”, “Zulme Karşı Baş Kaldırı Hakkı” gibi kavramları kendi yayılma politikaları doğrultusunda kullanmaya başlamışlardır. Bu durum, eski parlak günlerinden çok uzak olan ve “Hasta Adam” olarak nitelendirilen Osmanlı Devleti’ne büyük bir zarar vermiştir.

Osmanlı Devleti, hakimiyetinin sonlandırılması için Avrupalı devletler tarafından geliştirilen politikaların yıkıcı etkilerinden kurtulmak veya biraz olsun bu politikaların etkilerini kırabilmek için III. Selim zamanından itibaren “Denge Politikası” izlemeye başlamıştır.

Osmanlı Devleti dış siyasetini denge politikaları ekseninde belirlerken ilk önce, İngiltere'yle yakınlaşmak zorunda kalmıştır. İngiltere'nin Osmanlı Devleti ile müttefik olmasının temel sebebi, sömürge topraklarını koruma arzusudur. Bu noktada Osmanlı Devleti, İngiltere'nin nüfuz bölgelerini diğer sömürgeci devletlerden korurken bir tampon bölge ve bir nevi jandarma görevini görecekti. Zira İngiltere “üzerinde güneş batmayan imparatorluğu”nun üzerinde tek tehdit unsuru olarak Rusya'yı görüyordu. İngiltere'nin, Rusya'nın Ortadoğu'ya sarkmasını önlemek ve Türkistan'a kadar uzanan imparatorluk yolunu emniyet altına alabilmek için Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü desteklemesi gerekiyordu.

İngiltere, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikasını 1869'da Süveyş Kanalı'nın açılmasına kadar sürdürmüştür. Bu süre zarfında İngiltere, Osmanlı Devleti'nden ekonomik yönden önemli ayrıcalıklar elde etmeyi de ihmal etmemiştir. Süveyş Kanalı'nın açılması ve İngiltere'nin 1878'de Kıbrıs'a yerleşmesiyle dengeler değişmiş; artık Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü gözeten politikasında eksen kayması yaşanmaya başlamıştı. Bu tarihten sonra Osmanlı Devleti bir taraftan uluslararası alanda yalnız kalırken diğer taraftan da eski müttefiki İngiltere'nin saldırılarına maruz kalmaya başlamıştır.

Osmanlı Devleti, uluslararası yalnızlıktan Almanya'nın 1885'ten itibaren önemli bir askeri ve siyasi güç olarak ortaya çıkması ve dünya siyasetindeki mevcut dengeleri bozmasıyla kurtulmuştur. Almanya, geç başladığı sömürgecilik yarışında çabuk yol alabilmek için İngiltere'nin nüfuz bölgelerini hedef almıştı. Almanya'nın tek çıkar yolu; önemli bir stratejik komuma sahip olan Osmanlı Devleti'yle ittifak etmesi ve bu coğrafi konumundan istifade etmesiydi. II. Wilhelm dönemi ile birlikte başlayan Osmanlı-Alman ittifakı 1918 yılına kadar sürmüştür.

Osmanlı Devleti'nin takip ettiği denge politikaları, büyük toprak kayıplarını engelleyememişti. Osmanlı Devleti, son olarak Balkan Harbinde yaşadığı hezimetten sonra Balkanlardan da kovulmuş ve kendini, 1914 yılında I. Dünya Harbinin içinde bulmuştu.

Osmanlı Devleti, dış politikasını denge politikaları üzerine inşa ederken, içerde de ciddi kaçınılmaz bir değişim yaşamıştı. Oluşturulmak istenen dış politika ekseninde III. Selim

döneminden itibaren sistemli bir yenileşme sürecine girilmişti. Ancak Batılı devletler nezdinde “aferin” almak için başlatılan ıslahat çalışmaları, zamanla renk değiştirmiş ve çoğu zaman Batılı devletlerin müdahaleleri ile gayr-ı Müslim tebaanın lehine siyasi bir mahiyet kazanmıştır. Devleti ayakta tutmak, tekrar eski gücüne kavuşturmak amacıyla yapılmak istenen idari, hukuki, siyasi ve kültürel alanlara hitap edecek ıslahat çalışmaları, gayr-ı Müslim tebaanın Osmanlı Devletinden kopmasına yol açmış ve Büyük Devletlerin inisiyatifinde gelişen bu süreci hızlandırmıştır.

Osmanlı devlet adamları, yine aynı dönemde takip edilen dış politikaya bağlı olarak bir takım fikir akımlarını devreye sokarak devleti ayakta tutmaya çalışmışlardır. Islahat fikri ekseninde Müslim ve gayr-ı Müslim tebaayı bir arada tutmak, eşit haklara dayanan bir Osmanlı milleti yaratmak istemişlerdi. Osmanlı milleti yaratmak ve bir çatı altında bir arada tutabilmek için II. Mahmut’tan II. Abdülhamit dönemine kadar var gücüyle çalışılmış; ancak “Osmanlı Bankası kadar Osmanlı” kimliği oluşturulabilmişti.

Büyük devletlerin baskısı ve sürekli toprak kaybı, yeni arayışları beraberinde getirmiştir. Nitekim II. Abdülhamit, İngiltere’nin dikkatini dağıtmak ve mevcut Osmanlı topraklarını korumak amacıyla İslam birliği fikrine dört elle sarılmış, halifelik sanını da kullanarak Dünya Müslümanlarını bir bayrak altına toplamaya çalışmıştır. Ancak İngiltere’nin cevabı, Osmanlı ülkesinde yeni bir deprem yaratmış ve ülkenin Türk olmayan Müslüman unsurları arasında başlayan isyan hareketleriyle kopmalar başlamıştı. Artık Osmanlı aydını ve devlet adamlarının sıkı sıkıya sarılıp yüceltecekleri tek bir anlayış kalmıştı. Ülkedeki Müslim, gayr-ı Müslim azınlıkların hürriyet rüzgarlarının da tesiriyle mikro milliyetçi bir tavır takınmaları ve bunu ideal haline getirmeleri üzerine Osmanlı Türk aydını da milli bir refleks geliştirmiş, Türk milliyetçliğini esas alan ve milli bir devlet kurmaya yönelik irade geliştirmiştir.

İttihat ve Terakki döneminden itibaren filizlenen milli devlet anlayışı, I. Dünya Harbi’nden sonra ortaya çıkan gelişmelere paralel olarak 1920’de tahakkuk etmiştir. Mondros Mütarekesi’nden sonra yaşanan işgaller, u süreci hızlandırmıştır. Milli Mücadele döneminin Amentüsü olarak değerlendirilen Misak-ı Milli umdeleri doğrultusunda işgale ve

işgalcilere karşı bir savaş başlatılmış; aynı zamanda İstanbul'daki Osmanlı Devleti ve halife sultana karşı da meşrûyetmücadelesine girilmiştir.

TBMM'nin açılması ile birlikte Milli Mücadelenin sevk ve idare edilmeye başlaması, yer yer baş gösteren isyan hareketlerinin bastırılması, milli ordunun oluşturulup Yunanlı istilacılara karşı İstiklal Harbinin başarıyla sonuçlandırılması, yeni Türk devletinin meşrûyetini sağlayan en önemli dayanaklarından olmuştur.

Yeni Türk devletinin uluslararası arenada meşrûyetini sağlayan gelişmeler ise TBMM'nin 1920 yılı sonunda yaptığı Gümrü Antlaşmasından sonraki ikili siyasi antlaşmalar ve Londra konferansı gibi katıldığı uluslararası toplantılarda elde ettiği başarılarla söz konusu olmuştur. Elbette ki, bunutaçlandıran en önemli başarı, Lozan Barış Antlaşması olmuştur.

Lozan Barış Antlaşması, asırlardan beri devam eden askeri ve siyasi yenilgiler dönemini sonlandıran, Türk'ü Anadolu'dan da söküp atmak isteyen Hristiyan haçlı zihniyetini ve "ölü doğmuş" Sevr antlaşmasını geçersiz kılan bir başarının adı olmuştur. Lozan Barış Antlaşması Türk Milletinin bağımsızlık beratıdır. Sözde Doğu'da sulh yapmak isteyen devletlerle kazandığı büyük bir zaferle aynı statüde masaya oturan Türk devleti; hiç şüphesiz Misak-ı Milli kararlarını hayata geçirmek için büyük bir mücadele vermişti. Ancak tecrübesizlik, askeri ve siyasi yalnızlığın da etkisiyle Misak-ı Millide söz edilen bazı umdeleri hayat geçirmek mümkün olmamıştı.

24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Barış Antlaşmasının uluslararası hukukta geçerlilik kazanmasından sonra Türkiye; peyderpey Misak-ı Millide yer alan fakat Lozan'da sonuçlandırılmayan konular üzerinde gerçekleştirdiği dış politika hamleleriyle kendisini tenkit eden çevreleri utandıracak başarılarla imza atmıştır. Lozan süreciyle birlikte başlatılan Türk-Rum mübadelesi ve Etabli Meselesi, Boğalar Meselesi ve Montreux Boğazlar Sözleşmesi, Sancak Meselesi Hatay'ın ana vatana ilhakı ve Osmanlı Devleti'nden İntikal eden borçların hakkaniyet içinde taksimi gibi konularda önemli bir başarı sağlanmıştır.

Lozan'da Türk Hükûmeti'nin tecrübesizliği ve iyi niyeti sonucu aleni görüşmelerden çıkartılan, İngiltere ve Türkiye arasında görüşülerek çözümlenmesine karar verilen Musul

Meselesi; maalesef Misak-ı Millide başarıya ulaştırılamayan tek önemli konu olmuştu. Gerçi Musul Mesesi dikkatle incelenecek olursa, Türkiye'nin Lozan'dan sonraki gayretleri, tutum ve duruşu takdire şayandır. Zira 19 Mayıs 1924 tarihiyle birlikte başlatılan yeni süreçte yaşanan gelişmeler ve Milletler Cemiyetinin tutumu dikkate alındığında Türkiye'nin yapacağı tek bir hamle kalmıştı. O da Musul'a girmek ve bölgeyi istirdat etmek; yani tekrar sahibine iade etmek gibi fiili bir durumla karşı karşıya kalmıştı. Fakat 1920'den itibaren İngiliz propagandalarıyla Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde geniş bir fesat şebekesi oluşturan Kürt Teali Cemiyetiyle bölgedeki uzantısı Şeyh Said ve sergerdelerinin başlattığı isyan buna mani olmuş ve Türk Devleti sırtından hançerlenmişti.

Ortaya çıkabilecek olumsuz bir karar sonrası Musul'a girmek için sınırda yapılan askeri yığınak, maalesef içeri kaydırılmış, sözde dini bir kimlikle bir anda alevlenen ve genişleyen isyanı bastırmak için kullanılmıştı. Bölgede silahlı bir mücadeleyi göze alamayan İngiltere; ayrılıkçılığı ve din simsarlığını meslek edinmiş hainlerin taşeronluğu sayesinde Musul'a sahip olmuştur. Türkiye, uzun süre bu isyanla meşgul olmuş ve Musul konusunda Milletler Cemiyetinin yarattığı olup-bittiyi kabul etmekten başka bir şey yapamamıştı.

Sonuçları itibarıyla söz konusu isyan; sadece Musul ve çevresinin Türkiye'den koparılmasına sebebiyet vermemiş, bölgede bugüne kadar yaşanan trajedi ve karmaşanın da müsebbibi olmuştur. Günümüzde isyanın dini saiklerle ortaya çıktığını ve Şeyh Said'in bir hak arayışı sonrasında "şehid" olduğunu iddia eden dini çevreler ile etnik-ayrılıkçı hareketlere değişik isimlerle geçit veren zihniyetler söz konusu olduğuna göre bu isyan ve ihanetten gerekli dersleri çıkarttığımız da söylenemez.

Osmanlı Devleti'nin son dönemleriyle birlikte yüzünü Batıya çeviren Türkiye; Atatürk döneminde de belirlenen dış politika ekseninde içeride önemli adımlar atmış, yeni bir sistem oluşturmuştur. Demokrasinin gelişmesi ve yerleşmesi amacıyla kurumsal bakımdan birçok alanda inkılaplar gerçekleştirilmiştir. Muasır medeniyetler seviyesine ulaşılması amacıyla siyasi, iktisadi, hukuki düzenlemelerle Türk Milletinin hafızasında yer etmiş; fakat unutulmuş birçok hatıra, tekrar canlandırılmaya çalışılmıştır.

Atatürk'ün vefatı ile Türkiye'de yeni bir dönem başlamıştır. 11 Kasım 1938'de Cumhurbaşkanlığına seçilen İsmet İnönü 1938-1950 yılları arasında Türkiye'ye damgasını vurmuştur. İnönü, aldığı kararlar ve uygulamalarla Milli Şef ve CHP'nin değişmez genel başkanı olarak anılmış, günümüze kadar süren eleştirilerin de odağında yer almıştır.

İnönü'nün cumhurbaşkanlığına getirilmesi ile birlikte yaşanan süreç; hem Avrupa ve dünyada hem de Türkiye'de savaş rüzgarlarının estiği, akabinde de II. Dünya Harbinin yaşandığı bir dönem olmuştur. Hayli çalkantılı bir dönemde iş başına gelen İsmet İnönü, bir taraftan Avrupa'da esen savaş rüzgarları karşısında Türkiye'yi ayakta tutmaya çalışırken, diğer taraftan da Atatürk döneminde başlatılan çalışmaları sürdürmek için çaba sarf etmişti.

İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığının ilk yıllarında takip edilen dış politikada öne çıkan en önemli husus, Türkiye'yi savaşın dışında tutabilmek idi. Zira 1939 yılında Avrupa merkezli olarak ortaya çıkan; fakat kısa sürede tüm dünyayı etkisi altına alan savaş, Türkiye için oldukça sıkıntılı, zorlu bir süreci de beraberinde getirmiştir. Dünya, 1914 yılında başlayan savaştan çok daha büyük ve yıkıcı bir savaş ile karşı karşıya kalmıştır. Türkiye, I. Dünya Harbi'nin yarattığı tahribatı kısmen tamir etmiş olsa da Cumhuriyet Hükûmetiyle başlamış olan ağır sanayi hamleleri, meyvelerini henüz verememişti. Teknolojik bakımdan büyük devletler ile rekabet edebilecek milli bir sanayinin oluşmaması yanında 1929 yılında tüm dünyayı etkisi altına alan dünya iktisadi buhranı da ekonomik yönden Türkiye'yi -batılı devletler kadar olmasa da- etkilemişti.

Türkiye'nin, 1939 yılı içinde bulunduğu siyasi ve iktisadi vaziyetin dışında I. Dünya Harbi, Milli Mücadele ve İstiklal Harbi gibi önemli savaşlardan sonra hala yaralarını saramamış olması ve Türk Milletinin hafızasında yeretmiş olumsuz savaş tecrübeleri; haklı olarak İnönü ve devlet adamlarında "savaştan şartlarından uzak kalmak" gibi bir refleksi de ön plana çıkartmıştır. Bu refleksle beliren politikanın uygulanması tamamıyla mümkün olmasa da savaş döneminde takip edilen denge politikalarıyla Türkiye'nin II. Dünya Harbine girmemesi ve savaşın en az zayıyla savuşturulması başarılmıştır.

II. Dünya Harbi yılları ve İnönü dönemi, Osmanlı'nın son dönemlerinden itibaren aşına olduğumuz bir uygulamayı, büyük güçler nezdinde oluşturulan bir denge siyasetini de beraberinde getirmiştir.

Almanya'nın Polonya, ardından da Belçika üzerinden Norveç'e uzanan istila harekatı ve Fransa'yı işgal etmesi; İtalya'nın 1939 yılı Nisan ayında Arnavutluk'u işgal ederek savaşı Adriyatik'ten Akdeniz'e kaydırması, Türkiye'yi huzursuz etmişti.

Ortaya çıkan manzara, Türkiye'nin savaş şartları içinde tamamen tarafsız kalamayacağını göstermişti. Nitekim Türkiye, Balkanlar üzerinden güvenliğini doğrudan tehdit eden bu şartlar karşısında İngiltere ve Fransa'ya yakınlaşmak ihtiyacı hissetmiştir. Türkiye'yi rahatlatan teklif Müttefik Devletlerden gelmiş, 13 Nisan 1939'da İtalyan tehdidine karşı Yunanistan ve Romanya'ya bir güvence veren İngiltere ve Fransa; aynı güvenceyi 15 Nisan 1939 tarihinde Türkiye için de vermişlerdi. Türkiye, güvenceyi olumlu karşıladığını belirtmiş, bunun yanı sıra bu güvencenin iki taraflı olmasını isteyerek, bir tehdit karşısında güvenilir taahhütlere sahip olmak istediğini ifade etmiştir. Böylece, Türkiye'yi "Barış Cephesi" içine almak için müzakereler başlamıştır.

Türkiye'nin, İngiltere ve Fransa ile yakınlaşması, Almanya ve Sovyetler Birliği'ni rahatsız etmiştir. Almanya, Türkiye'nin Müttefik Devletler ile yakınlaşmasını önlemek için harekete geçmiş, II. Dünya Harbi süresince Türk-Alman ilişkilerine yön veren ve önemli bir diplomat olan VonPapen'i Ankara'ya büyükelçi olarak göndermiştir. Zira VonPapen, savaş döneminde Ankara'nın Müttefik Devletler ile ilişkilerini bozmak ve Ankara'yı "etkileyerek" Almanların yanına çekmek üzere bir siyaset izlemiştir. Ayrıca VonPapen, Hitler'e sunduğu raporlarda Türkiye'nin kendi yanlarında savaşa girmesi için 12 Adalar içerisinde iki küçük adanın bir nevi rüşvet olarak Ankara'ya bırakılması gerektiği yönünde tavsiyelerde de bulunmuştur.

II. Dünya Harbi sürecinde Türkiye, stratejik konumu gereği hem Müttefik Devletlerinin hem de Mihver Devletlerinin savaş stratejileri içinde önemli ancak bir o kadar da tehlikeli bir konuma sahip olmuştur. Bu konumu nedeniyle kendisine her iki cephede de kolaylıkla yer bulabilecek olan Türkiye; tercihini Müttefik Devletlerden yana belirlemiştir. 12 Mayıs

1939 tarihinde Türkiye ile İngiltere arasında imzalanan ittifak anlaşması, malumun ilamı olmuştur. Söz konusu anlaşma ile Türkiye güvenliğini garanti altına almak istemiş; ancak tek başına İngiltere ile imzalanacak bir anlaşma, Türkiye'nin güvenlik endişelerini gidermek için yeterli olmamıştır. Gerek Türkiye ve gerekse İngiltere, stratejik hedefleri gereği bu anlaşmayı yeterli görmemişlerdi. Nitekim Türk-İngiliz deklerasyonunun imzalanmasının ardından Fransa da Türkiye ile bir anlaşma imzalamak istemişti. Ancak mevcut Türk-Fransız ilişkilerinin Hatay Meselesi yüzünden gergin bir halde olması ve Türkiye tarafından bu meselenin Misak-ı Milli umdeleri doğrultusunda çözülmesi şartı gündeme geldiği için Türk-Fransız deklerasyonunun imzalanması gecikmişti.

Fransa, geri adım atmış; Hatay Meselesinin Misak-ı Milli çerçevesinde çözüme kavuşması noktasında Türkiye ile uzlaşmış, 23 Haziran 1939 tarihinde de Türk-Fransız deklerasyonu imzalanmıştır.

Türkiye, İngiltere ve Fransa ile yaptığı görüşmeler sırasında “Sovyet Rusya” konusundaki çekincesini açık bir şekilde ortaya koymuş; imzaladığı anlaşmaların 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve İttifak Antlaşması ile çelişmemesine özen göstermişti. Türkiye'nin bu hassasiyeti, İngiltere ve Fransa tarafından da saygı ile karşılanmıştı. Ancak sergilenen bu hassasiyet, Sovyet Rusya'yı memnun etmeye yetmemişti.

Sovyetler Birliği, Türk-İngiliz Deklerasyonu görünürde iyi karşılamıştı. Daha Türk-İngiliz görüşmeleri sırasında Ankara'ya gelen Dışişleri komiser yardımcısı Potemkin, Sovyetler Birliğinin bu görüşmeleri olumlu karşıladığını bildirmişti. Potemkin, Almanya'ya karşı mukavemet edilmesini ve Batılılarla işbirliği yapılmasını istemişti. Ancak ilerleyen günlerde Sovyetlerin rota değiştirip Almanlara yanaşması ve Türkiye'yi haberdar etmeden 23 Ağustos 1939 tarihli Alman-Rus Saldırmazlık Paktını imzalamaları, denge siyasetleri içinde kendine yer bulmaya çalışan Türkiye'yi ciddi bir şekilde rahatsız etmişti. Siyaseten güven vermeyen bir tutum içine giren Sovyet Rusya yeni duruma göre, Türkiye ile ilgili politikasını değiştirebilir; hatta tarihi emellerini gerçekleştirmek için ciddi bir tehdit haline gelebilirdi.

Almanya ile Sovyetler Birliği arasında imzalanan anlaşmanın ardından, Ankara'nın uluslararası vaziyeti ve Türk-Sovyet ilişkilerinde gelineen süreci görüşmek üzere Türk Dışışleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu Moskova'ya davet edilmişti. Gerçekleştirilen görüşmelerde Dışışleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu; Karadeniz bölgesinde Türk-Sovyet karşılıklı yardım paktının ve Boğazlar ile ilgili Montreux sözleşmesinin doğurduğu şartların devamını öneren bir antlaşma sunmuştu. Sovyetler de Türkiye'nin İngilizler ile hazırladıkları antlaşma projesinde bir iki değişiklik istemiş, Türkiye'nin bildirmesi üzerine İngiltere ve Fransa da Rusların bu teklifini kabul etmişlerdi.

Moskova'da ortaya çıkan gelişmeler Almanya'yı memnun etmemişti. Almanya'nın Moskova'ya yönelik baskıları kısa sürede sonuç vermiş, Türkiye için ortaya çıkan olumlu tablo tersine dönmüştü. Nihayetinde Ruslar ilk görüşmelerden üç hafta sonra, Türk tarafının takip ettiği dış politikanın kendi menfaatlerine kesin olarak aykırı olduğunu ifade ederek yeni teklifler ileri sürmüşlerdi. Yeni teklife göre Boğazlar, Türkiye ve Sovyetler Birliği tarafından ortaklaşa savunulacak; Karadeniz'e kıyısı olmayan Devletlerin savaş gemilerinin Boğazlardan geçişi engellenecek; Sovyetler Birliği, Almanya ile savaşa girmesine sebep olacak hiçbir kayda girmeyecek ve Sovyetler Birliği'nin Baserabya ile Dobruca'yı ele geçirmesi halinde Türkiye tarafsızlığını koruyacaktı.

Bu talepler Moskova görüşmelerinden olumlu bir sonuç çıkmasını engellemişti. Türkiye, Sovyetler Birliğinin sunduğu bu talepleri kabul edilemez bulmuştur. Dışışleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu da Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile savaşa sürüklenmesini engelleyecek bir kayıt üzerinde ısrar etmiş; böylece görüşmeler çıkmaza girmiştir. Saraçoğlu'nun 17 Ekim'de Moskova'yı terk etmesi ile birlikte Türkiye ve Sovyetler Birliğinin yolları ayrılmıştır.

Sovyetlerin Türkiye'ye karşı takındığı tutum, Ankara'nın İngiltere ve Fransa ile yakınlaşmasını zaruri bir hale getirmişti. Türk heyetinin Moskova'dan dönmesinden kısa bir süre sonra hali hazırda gerçekleştirilmesi planlanan Türk-İngiliz ve Fransız İttifak anlaşması imzalanmıştır. Böylece Türkiye, savaşa girmemekle birlikte Müttefik Devletler safında yer almıştı.

20 Ekim 1939 tarihinde, Türkiye-İngiltere ve Fransa arasında imzalanan anlaşma, Ankara'nın Müttefik Devletler safında yer alacağını resmileştirmiş olsa da söz konusu bu anlaşma Türkiye'nin savaşa katılacağı anlamına da gelmekteydi. Nitekim Türkiye, bundan sonraki süreçte savaş dışı kalma politikasında ısrar etmiş; İngiltere ve Fransa'nın doğrudan desteğini alarak bir taraftan İtalya ve Almanya'nın, diğer taraftan da Sovyetler Birliği'nin ortaya koyacağı tehditler karşısında kendini güvence altına almak istemişti. Ancak Türkiye'nin savaş dışında kalma arzusu hiç de kolay bir şekilde tahakkuk etmemiş, savaşa girme yönünde müteaddit defalar baskı altına alınmıştı.

Türkiye'nin savaşa katılması yönündeki ilk talep, 13 Haziran 1940 tarihinde gelmiştir. İngiliz ve Fransız büyükelçileri, Türk Hükûmeti ile görüşerek 1939 yılında imzalanan anlaşmalar doğrultusunda Hükûmetlerinin Türkiye'den beklediklerini bildirmişlerdir. Türkiye müttefiklerinden gelen bu talebe olumlu bir cevap vermemiştir. Zira Fransa, Almanlar karşısında tutunamamış ve Almanlar tarafından işgal edilmişti. Bu durumda yalnız kalacak olan İngiltere'nin Türkiye'ye yeterli desteği veremeyeceğini düşünen Ankara; savaş dışı kalmanın hem kendisi için hem de müttefikleri için daha faydalı olacağını savunmuştur.

Ortaya çıkan manzaraya göre Türkiye, savaşa girecek olursa, bir tarafta Alman bir tarafta da Sovyet tehdidiyle karşı karşıya kalacaktır. Ayrıca Fransa'nın mağlubiyetiyle yalnız kalan İngiltere, tek başına Türkiye'nin ihtiyaçlarını karşılayamazdı. Haliyle mevcut durum, Türkiye'nin savaş dışı kalma konusundaki kararlılığını artırmıştır. Neticede Türkiye, İngiltere ve Fransa'nın içinde bulunduğu şartları ve Sovyetlerin tepkisini göz önünde bulundurarak 19 Ekim 1939'da imzaladığı ittifak anlaşmasının 2 numaralı protokolünde geçen Türkiye'nin yükümlülüklerinin kendisini Sovyetler Birliği ile bir savaşa sürüklemeyeceği ifadesini hatırlatarak savaş dışı kalacağını açıklamıştır.

Savaşın başlangıcında savaşa girmeme konusundaki ısrarı ve ihtiyatlı tutumu, Türkiye'yi haklı çıkarmıştı. Kısa süre içinde savaş dengeleri değişmiş, Almanya; Fransa'yı bertaraf ettikten sonra Sovyet Rusya ile imzaladığı anlaşmayı bir tarafa bırakarak, Sovyet Rusya'ya da savaş ilan etmişti. Sovyetler de Batı bloğu içinde yer almıştı. Bu durum, Türkiye'nin durumunu daha karmaşık hale getirmişti. Türkiye'yi rahatlatan tek konu, Sovyet tehditlerinden kısa bir süre de olsa kurtulması idi.

İngiltere'nin Türkiye'yi savaşa sürükleme gayretleri, 1941 yılında da devam etmiştir. Şayet Türkiye savaşa girerse Alman Ordusu ile Türk Ordusu Anadolu'da harbe tutuşacak, İngiltere ise küçük yardımlarla durumu idare edecekti. Türkiye'nin Almanları durdurması mümkün olursa İngiltere'nin nüfuz bölgeleri korunacak; bu mümkün olmazsa İngiltere, Alman ilerleyişini yavaşlatmış ve gerekli tedbirleri almış olacaktı. Ayrıca İngiltere, Türkiye'nin savaşa girmesi halinde Almanya'nın Sovyetler ile ilgili planlarını da erteleyeceğini düşünmüştü.

Churchill, 31 Ocak 1941 tarihinde İsmet İnönü'ye bir mektup yollamıştı. Mektubunda, Almanların Bulgar sınırına yerleşmesinin Türkiye için oluşturacağı tehlikeyi anlatmış ve Türkiye'nin savaşa katılması istemiştir. Ayrıca Churchill, Türkiye'nin savaşa girmesi konusunda gereken askeri ve teknik yardımı yerine getirme sözünü de vermiştir.

Türkiye'nin savaşa sürüklenmesi gayretlerine kısa süre sonra ABD de dahil olmuştur. ABD, henüz savaşa fiili olarak katılmamış olmakla birlikte, Almanların Balkanlar'daki ilerlemesi Washington için bir tehdit olarak görülmüştü. Bu noktada ABD Başkanı Roosevelt'in temsilcisi sıfatıyla Albay Danovan, 1 Şubat 1941 tarihinde Türkiye'ye gelmiştir. Albay Danovan Türk Hükûmetiyle gerçekleştirdiği temaslarda, Türkiye'ye çeşitli teminatlar vermiş; fakat Türk Hükûmeti, ABD ve İngiltere'nin ideallerini tam olarak benimsediğini ifade etmekle birlikte herhangi bir taahhütte bulunmamıştı.

İngiltere'nin baskılarını artırdığı bir dönemde Almanlar da hareket geçmiş, Hitler; 4 Mart 1942 tarihinde İsmet İnönü'ye bir mektup yollamıştı. Hitler, Türkiye'ye karşı saldırgan bir niyetinin olmadığını belirtmiş ve Türk sınırına 60 kilometreden fazla yaklaşmayacağını teminatını vermişti. Bununla birlikte Hitler, Türkiye'yi kendi yanına çekmek gayesiyle Türk Büyükelçisine Sovyetlerin Boğazlardaki emellerinden bahsetmişti. Hitlerin amacı, Türkiye üzerinde bir Sovyet korkusu yaratmak ve Almanya yanına çekmektir. Dolayısıyla Sovyetlere gerçekleştireceği saldırı sırasında, doğrudan bir destek almasa bile en azından Türkiye'nin tarafsızlığını sağlamış olacaktı.

Almanya'nın takip ettiği politika, Sovyetler Birliği'ni rahatsız etmişti. Sovyetler Birliği, Almanya'nın amacının Türkler üzerinde bir korku oluşturmak ve Türk dış politikasını Mihver

devletlerine yaklaştırmak olduğunu görmüş ve bunun üzerine Ankara ile temas kurmak zorunda kalmıştı. Daha önceleri işi yokuşa süren Sovyet Rusya, 24 Mart 1941’de Türkiye ile bir saldırmazlık deklarasyonu imzalamış; iki ölke arasında 1925 yılında imzalanan Dostluk ve Saldırmazlık antlaşması teyit edilmişti. Ayrıca bir saldırıya uğraması ve topraklarını savunmak için savaş girmesi durumunda Türkiye; imzaladığı anlaşmalara güvenerek Sovyetler Birliğinin tarafsızlığından emin olabilecekti.

Diğer taraftan Sovyetler ile savaşa tutuşacak olan Almanya, Türkiye'nin pozisyonunu güvence altına almak için bir saldırmazlık anlaşması teklifinde bulunmuştu. Türkiye, kendisini Alman tehdidinden kurtaracak bu anlaşmayı memnuniyetle kabul etmiş, 18 Haziran 1941 tarihinde Türk- Alman Saldırmazlık Anlaşması imzalanmıştı.

Türkiye, imzaladığı bu anlaşmalarla, müttefikleriyle olan ilişkilerini zedelememeye itina göstermişti. Bu politikasını, Almanya ile imzaladığı son anlaşmada da sürdürmüş ve İngiltere ile olan ittifakından doğan sorumluluklarının baki kalacağını, Almanya'nın çok sıcak bakmamasına rağmen anlaşma metnine eklemeyi başarmıştı.

Türk-Alman Saldırmazlık Anlaşmasının imzalanması, ister istemez İngiltere ve ABD’yi memnun etmemişti. Hatta ABD, Türkiye'ye yaptığı yardımı kesmiş, bir süre sonra tekrar yardıma başladığında ise yardım miktarını oldukça düşük tutmuştu. Buna karşın Türkiye, süreç içerisinde Almanya ile ticari ilişkilerini sürdürmüştü. Stratejik bir maden olan Krom ihracatını da durdurmamıştı.

I. Dünya Harbindeki akibeti tekrar yaşamak istemeyen Sovyet Rusya da Almanya karşısındaki durumunu güçlendirmek için 10 Ağustos 1941 tarihinde İngiltere ile birlikte Türkiye'ye teminat vererek Montreux Boğazlar Rejimine bağlı kalacaklarını ve Türkiye'nin toprak bütünlüğüne saygı gösterecekleri teyit etmişti. Ayrıca, Türkiye'nin bir Avrupa devleti tarafından saldırıya uğraması durumunda gereken yardımı yapacaklarını da vadetmişlerdi.

1943 yılı ocak ayına gelindiğinde harbin dengeleri müttefik devletlerinin lehine değişmişti. Almanların Stalingrad'da Kızıl Orduya mağlup olmaları, ABD'nin İngiltere'ye desteği ve Müttefik kuvvetlerin Kuzey Afrika'da Fransız sömürgelerinin bulunduğu alanda başarılı olmaları, Mihver Cephesini zora sokmuştu. Bundan sonra müttefik devletlerin

amacı, Balkanlarda bulunan Alman kuvvetlerini etkisiz hale getirmek olacaktı. Değişen dengeler içinde Türkiye, bu plan için kritik bir öneme sahipti. Çünkü Türkiye'nin konumu ve özellikle hava alanları, müttefik devletler tarafından kullanılacak olursa Alman ordularının mağlup edilmesi kolaylaşacaktı.

Türkiye'nin 1943 yılına kadar takip ettiği tarafsızlık politikası, müttefik devletler tarafından kendi menfaatlerine uygun bulunmuştu. Ancak Alman ordularına son darbeyi vurmak için Türkiye'nin stratejik konumundan yararlanmak isteyen Müttefik Devletler, Türkiye'nin kendi saflarında savaşa girmesi için baskılarını artırmaya başlamışlardı. Bu kapsamda Türkiye'nin durumunun da görüşüldüğü bir dizi konferans ve görüşmeler yapılmıştı. Türkiye'nin durumunu doğrudan ilgilendiren görüşmelerin ilki Kazablanca Konferansı olmuştu.

Müttefik Devletler, 19 Ocak 1943'de Kazablanca Konferansında Türkiye'nin savaşa katılması için girişimlerde bulunulmasını kararlaştırmışlardı. Bu kararın ardından Churchill, 30 Ocak 1943'te Adana'ya gelerek İsmet İnönü ile görüşmüştü.

Churchill, Türkiye'yi savaşa sokabilmek ümidiyle İsmet İnönü'ye yazılı bir metin sunmuştu. Türkiye'nin şimdiye kadar ordusunun ihtiyaçları sebebiyle savaşa girmediğinin bilindiğini; ancak savaşa katılması durumunda en az 25 uçaktan oluşan bir filonun Türkiye'ye gönderilebileceğini söylemişti. Ayrıca, Birleşmiş Milletlerin düzenleyeceği barış konferansına Türkiye'nin İngiltere ve ABD ile ortak sıfatıyla katılmasının arzulandığı da bildirilmişti. Ancak, bunun için Türkiye'nin Almanya'ya savaş açması gerekmekteydi.

Türkiye, savaş döneminde Almanya'yı Sovyetler karşısında bir denge unsuru olarak görmüştü. İki taraf arasında savaş durumu sürdükçe Türkiye'nin güvenliğini sağlamanın daha kolay olduğu düşünülmüştü. Almanların mağlubiyeti sonrası Sovyetlerin Balkanlar'da güçleneceği düşüncesi, Türkiye'nin savaşa girme noktasında isteksiz bir duruş sergilemesine sebep olmuştu. Ayrıca, Türkiye, müttefiklerine ve onların savaş planlarına da yeteri kadar güvenmemekteydi. Bu sebeple Adana görüşmeleri, Türkiye'nin savaş dışı kalma konusundaki niyetini değiştirmemişti. Ancak İngiltere ve müttefiklerinin Türkiye'yi savaşa sokma konusundaki ısrarları sürmüştü. Bundan sonraki süreçte Quebec Moskova, Kahire,

Tahran Konferanslarında da konu tekrar gündeme gelmiş; ancak Türkiye'nin tavrı değişmemiştir. Taraflar, Türkiye'yi kendi yanlarında savaşa sokmak için türlü vaatlerde de bulunmuşlardır. Bunların en ilginç 12 adalarla ilgili vaatlerdir.

Tüm çabalarına karşın Türkiye'nin savaş dışı kalma arzusu, Müttefik devletleri kızdırmıştı. Bunun fırsat bilen Sovyetler Birliği, savaş sonrası dünya düzenini belirlemek üzere gerçekleştirilen toplantılarda Türkiye ve Boğazlar ile ilgili taleplerini açık bir şekilde dile getirmeye başlamıştı.

Türkiye, Sovyetlerin kendisine karşı aldığı pozisyonun bir sonucu olarak iç politikada ciddi bir değişim yaşamıştı. II. Dünya Harbinde Alman-Sovyet mücadelesi, Türkiye'de Türkçü ve Komünist gruplar arasındaki rekabeti de kızdırmıştı.

II. Dünya Harbinin ilk yıllarında Almanya, Ankara'yı baskı altına almış; hatta Türkiye içinde muazzam bir propaganda faaliyetine girişmişti. Bu propaganda faaliyetleri kapsamında Almanlar; Türkiye'ye Kafkasya üzerinden Türkistan kapılarının açılacağı yönünde vaatte bulunması, Türkçü-Turancı kesimler üzerinde Alman nüfuzunun artmasına vesile olmuştu. Savaşın Almanya'nın lehine seyretilmesi Türkçü/Turancı kesimleri sevindirdiği gibi Türk siyasetçileri üzerinde de olumlu bir etki yaratmıştı. Nitekim Başbakan Şükrü Saraçoğlu, 5 Mayıs 1942'de TBMM'de yaptığı bir konuşmasında "Biz Türk'üz, Türkçüyüz ve Daima Türkçü kalacağız" demek suretiyle Almanlar ile ittifak kurulmasını savunan gruplara yakın olduğu mesajını vermiş, iç siyasi dengeleri yerinden oynatmıştı.

Almanların güç kazandığı dönemde "Türkçü/Turancı" çizgideki gruplar da kuvvetlenmişti. Saraçoğlu'nun TBMM'deki konuşmasından cesaret bulan Hüseyin Nihal Atsız, Orhun Mecmuasında "Türkçü Başvekil Saraçoğluna" başlığıyla iki açık mektup yayınlamış; Türkiye'deki komünist çevrelerin faaliyetlerini ve devlete nasıl nüfûz etmeye çalıştıklarını anlatmıştı. Ancak bundan sonraki süreçte, savaşın sonucu belli olup Sovyetler Birliği Türkiye için bir tehdit haline gelince, Türkçü gruplar günah keçisi ilan edilmişlerdi.

1944 yılının Mayıs ayına gelindiğinde Türkçü isimler tutuklanmışlar ve bir müddet sonra da "İrkçilik-Turancılık" davası kapsamında yargılanmalarına başlanmıştı. Bundan sonra İsmet İnönü'nün Türkçülere karşı yaklaşımı da sert olmuştu. İnönü, 19 Mayıs 1944

tarihinde 19 Mayıs bayramı münasebetiyle yaptığı konuşmada, Türkçüleri Hükûmeti yıkmak için darbe planları yapmakla suçlamıştı. Ayrıca bu dönemde Türkçüler tutuklanırken, VonPapensuikastine karışan Sovyet ajanları da serbest bırakılmışlardı.

1944 yılı Haziran ayında, Alman gemilerinin boğazlardan geçmesiyle yaşanan krizin sonucu istifa eden Numan Menemencioğlu'nun durumu da Türk dış politikasındaki değişimi ve Sovyetler Birliğine verilen mesajı ifade eder bir nitelik taşımakta idi. Çünkü Menemencioğlu Alman taraftarı olarak bilinmekteydi. Görevden alınması ile Türk dış politikasında Alman etkisinin ortadan kalktığı mesajı yaratılmış ve bu yolla Sovyetler Birliği memnun edilmek istenmişti.

Türkiye, iç politikasını Sovyetleri memnun edecek bir çizgiye çektikten sonra Moskova ile görüşmeyi denemiş; ancak Sovyetler Birliği, Türkiye'nin Almanya ile ilişkilerini kesmesini şart koşmuştu. Ayrıca İngiltere ve ABD de Türkiye'ye bu yönde baskı yapmaya başlamışlardı. Türkiye bu baskıların sonucunda 2 Ağustos 1944'te Almanya ile diplomatik ilişkilerini kestiğini ilan etmişti.

Türkiye'nin Almanya ile ilişkilerini kesmiş olması, Ankara'nın beklentilerinin aksine, Sovyetlerin politikalarında ciddi bir değişiklik yaratmamıştı. Türkiye'nin daha önce Moskova ve Tahran'da alınan kararlara uymayarak savaşa katılmamasını bahane eden Sovyetler Birliği; Ankara'nın aldığı bu kararı, savaşın durumu itibarıyla "kıymetini kaybetmiş bir karar" olarak değerlendirmişti. Neticede, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerini düzeltmek için gösterdiği gayret yeterli gelmemişti.

6 Eylül 1944'te Bulgaristan'ın Kızılordu tarafından işgal edilmesi ile birlikte Türkiye üzerindeki Sovyet tehdidi daha da artmış; bundan sonra Türkiye, İngiltere ve ABD ile ilişkilerini geliştirmeye özen göstermişti.

4 Şubat 1944 tarihinde İngiltere, ABD ve Sovyetler Birliği, savaş sonrası dünya düzenini belirlemek üzere Yalta'da bir araya gelmişlerdi. Gerçekleştirilen görüşmelerde Türkiye'yi ilgilendiren meseleler de görüşülmüştü. Yalta Konferansının 10 Şubat 1944 tarihli oturumunda Stalin, Montreux Boğazlar Sözleşmesinin değiştirilmesini istemişti. Sovyetler

Birliği'nin bu talebi konferansta bir karara bağlanmamış; ancak ileri bir tarihte, üç ülkenin dışışleri bakanlarının gerçekleştireceği bir görüşmede ele alınmasına karar verilmişti.

Yalta Konferansında Türkiye'yi ilgilendiren bir diğer karar San Fransisco Konferansı ile ilgilidir. Müttefik Devletler, 1 Mart 1945 tarihine kadar Almanya ve Japonya'ya savaş ilan eden devletlerin, Birleşmiş Milletlerin San Fransisco'da toplanacak konferansına kurucu üye sıfatıyla katılacaklarını açıklamışlardı. Bu kararın üzerine Türkiye, 23 Şubat 1945 tarihinde Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmişti.

Türkiye'nin savaşa katılma kararı almış olması, mevcut durumunu değiştirecek bir etki yaratmamıştı. Aksine Sovyetler Birliği Türkiye üzerindeki baskısını daha da artırmıştı. Nitekim Sovyetler Dışışleri Bakanı Molotov, 19 Mart 1945 tarihinde Türk Büyükelçisi Selim Sarper'i makamına davet etmiş ve 1925 Türk Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşmasının süresinin uzatılmayacağını bildirmişti.

Moskova'nın bu kararı, savaş sonrası dönemde Türkiye'yi bekleyen en büyük tehlikenin Sovyet yayılmacılığı olacağını göstermişti. Sovyetler Birliği, savaş dönemi boyunca Türkiye ile ilgili niyetlerini muhafaza etmiş; fakat savaşın seyrine göre değişen politikaları sebebiyle, bunları gerçekleştirecek imkanı bulamamıştı. Artık savaşın galipleri arasında yer alan Sovyetler Birliği, Türkiye'nin savaş döneminde takip ettiği politikalardan doğan memnuniyetsizliği de koz olarak kullanmış ve taleplerini yüksek sesle dile getirmeye başlamıştı.

Molotov, Türk Hükûmetinden 7 Haziran 1945'te ilişkilerin sürmesi için ilk olarak Türkiye'den Kars ve Ardahan'ın Gürcistan ve Ermenistan'a bırakılmasını istemişti. Bununla birlikte Boğazların ortaklaşa savunulması ve Boğazlarda üs kurma talebinde bulunmuştu. Boğazlar ile ilgili taleplerinin gerçekleşebilmesi için de Montreux Boğazlar Sözleşmesinin değiştirilmesini önermişti.

Toprak talepleri ile ilgili olarak Molotov, 16 Mart 1921 tarihli anlaşmanın şartlarının artık değiştiiğini, söz konusu tarihte Rusya'nıngüçsüz bir durumda olduğunu, 1921 Moskova Antlaşmasının Rusya'ya dayatıldığını ve toprak konusunda tavizler vermek zorunda

kaldıklarını belirtmişti. Oysa 1945'te şartlar değişmişti. Dolayısıyla Ardahan, Kars ve Artvin'in Sovyet Rusya'ya verilmesi gerektiğini ileri sürmüştü.

Rus talepleri ve ileri sürülen gerekçelerine karşılık K. Karabekir; "Ben burada şunu da cihana belirtmek istiyorum ki, Kars yaylasına hakim olmak demek, Anadolu'yu istila etmek için pusuya yatmak demektir. Kars yaylasına hakim olmak demek, Dicle ve Fırat'ın boyunca, Akdeniz ve Basra körfezine inen yolların tepesine hakim olmak demektir. Kars yaylası oralara inecek büyük seli tutan biricik seddir. Boğazlar; milletimizin hakikaten boğazıdır. Oraya el saldırtmayız. Fakat şunu da bilmelidir ki; Kars yaylası de milli bel kemiğimizdir. Kırdırırsak yine mahvoluruz." açıklamalarıyla Rus iddialarının ardındaki gerçekleri çok açık bir şekilde ifade ederek, talebin kabul edilemez olduğunu vurgulamıştı.

İsmet İnönü de Sovyetler Birliği'nin bu taleplerini kesin bir dille reddetmiş, Türk topraklarını devretme hakkına sahip olmadığını ve Türk Milletinin gerekirse onuru için ölmeye hazır olduğunu ifade etmişti. Bundan sonra Sovyetler Birliği, Türkiye üzerindeki baskısını artırmış ve Molotov, Selim Sarper'e bir kez daha Sovyet taleplerini iletmışti. Moskova'nın taleplerinden taviz vermeyeceğinin anlaşılması üzerine, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile 1925 Dostluk Anlaşmasını yenileme ümidi kalmamıştı.

Bu gelişmelere paralel olarak Türk siyasetinde, sol/sosyalist/marksit çevreler lehine 1944 olaylarından sonra oluşturulan "siyasi vitrin" çok uzun ömürlü olmamış, Sovyet Rusya'nın Türkiye ile ilgili düşmanca tavırları basında ve Türk kamuoyunda tepki ile karşılanmaya başlamıştı. Söz konusu tepkiler ve Türk dış politikasında Sovyet Rusya ile yaşanan kriz; iç politika dinamiklerini de büyük ölçüde değiştirmiş, bu kez de sol/sosyalist/Marksist çevreler hedef haline gelmişti. Nitekim Sovyet Rusya'nın toprak talepleri karşısında Türk basınında artarak devam eden menfi yayınlar ve Komünizm aleyhtarlığı, milli bir husumete dönüşmüş, 4 Aralık 1945'de sol/sosyalist/Marksist bir çizgide bulunan Tan Gazetesi Matbaası üniversite öğrencileri tarafından basılmış, gazete ve matbaa tahrip edilmiştir. Bu gösteriler sırasında Tan Gazetesi dışında Yeni Dünya Gazetesi ve Görüşler Dergisi de hedefte olan yayın organları olmuştur. Ayrıca Tan Gazetesinin sahibi ve yazarı Zekeriya Sertel ile Hükûmet yanlısı ve Türkçü yazarların hedefi haline gelen Sabiha Sertel de bundan nasibini almış, olay sonrası gözaltına alınmışlardır. Olayların tırmanmasında

Sovyet Rusya'nın Türkiye'den talep ettiği, "kabul edilemez" isteklere karşı kamuoyunun artan duyarlılığı ve Tan'ın izlediği sosyalist politika da etkili olmuştu.

Hükûmetin demokratik bir düzenin oluşturulması kapsamında yaptığı anayasal değişikliklerden sonra kurulan sol/sosyalist/Marksist çizgideki partilere de bu süreçte göz açtırılmamış ve ilk fırsatta kapatılmışlardı. Yine bu dönemin sol/sosyalist/Marksist gazete ve dergileri de mercek altına alınmış, Aziz Nesin, Sabahattin Ali, Behice Boran, Pertev Naili Boratav, Adnan Cemgil, Niyazi Berkes, Mediha Berkes, Muzafer Şerif Başoğlu gibi isimler hakkında zaman zaman kanuni kovuşturmalar ve polis takibatı söz konusu olmuştu.

Sovyetler Birliği, Türkiye ile ilgili takip ettiği siyasetini, Potsdam Konferansında da sürdürmüştü. Stalin, müttefiklerini, Boğazlar hususunun Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki bir mesele olduğuna ikna etmeye çalışmış ve Sovyetler Birliği'ne Boğazlarda veya bu mümkün olmazsa Dedeağaç bölgesinde bir üs verilmesini istemişti. Sovyetler Birliği ile müttefikleri arasında bu yönde bir ittifak sağlanamamış olsa da taraflar Montreux Anlaşmasının değiştirilmesi ve bunun Türkiye'ye bildirilmesi hususunda anlaşmaya varmışlardı. Ancak Moskova, müttefikleri ile uzlaşmadan, 8 Ağustos 1946 tarihinde Türkiye'ye yeni bir nota çekmiş ve taleplerini Ankara'ya bildirmişti. Bu durum şartların Türkiye lehine gelişmesini sağlamıştı.

Moskova'nın takip ettiği politikadan rahatsızlık duyan İngiltere ve ABD, Türkiye ile yakınlaşmaları gerektiği düşüncesine varmışlardı. Nitekim İngiltere, 1939 yılında imzalanan Üçlü İttifak Antlaşmasının halen yürürlükte olduğunu hatırlatarak, herhangi bir saldırıya uğraması halinde Türkiye'ye yardım etme yükümlülüklerinin bulunduğunu söylemişlerdi. Ayrıca ABD, Türkiye ile ilgili tavrında değişikliğe gitmiş, Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Münir Ertegün'ün vefatı üzerine, naaşını Missouri Zırhlısı ile Türkiye'ye getirerek Ankara'ya büyük bir diplomatik jest yapmıştı. İngiltere ve ABD'nin bu yaklaşımları, Türkiye'nin savaşın son döneminde içine düştüğü yalnızlıktan kurtulması anlamına gelmişti. Ankara, bundan sonraki Sovyet taleplerini İngiltere ve ABD'nin desteğine güvenerek reddetmişti.

Savaşta izlediği tarafsızlık politikası nedeniyle savaşın galipleri tarafından zaman zaman eleştirilen Türkiye; bu gelişmelerden sonra Batı bloğu içinde yer almak için iç ve dış

politikasında önemli değişikliklere ve yeni uygulamalara imza atmıştı. Özellikle çok partili hayata geçiş ve demokrasi taleplerine cevap verecek çalışmaları başlatan Türkiye; dış politikasında da Sovyet tehdidini boşa çıkartacak tedbirler geliştirmek amacıyla Batı Bloğunda yer alan devletlerle askeri, siyasi ve ekonomik alanlarda işbirliğini geliştirecek girişimlerde bulunmaya başlamıştı.

II. Dünya Harbi sürecinde Türkiye; bir taraftan savaş dış kalmak için azami bir gayret gösterirken iç politikasını da dış politika dengelerini gözeterek oluşturmaya çalışmıştı. Devlet bu dönemde bir taraftan dış politikasında hassas bir denge kurmak, diğer taraftan da Türkiye'yi her an savaşa girecekmiş gibi askeri, siyasi, psikolojik ve ekonomik anlamda hazır tutmak adına oldukça sert tedbirlere başvurmuştu. Bu tedbirler içinde Varlık Vergisi, Milli Müdafaa (Korunma) Kanunu ve Toprak Mahsulleri Vergisi gibi uygulamalar, toplumsal ve siyasi hayatta travmatik sonuçları olan etkiler yaratmıştı.

Uygulamalar nedeniyle savaş sürecinde toplumsal alanda ciddi sıkıntılar baş göstermiş, Hükümet ise söz konusu huzursuzlukları, yaşanan olağanüstü dönemin yöntemlerini kullanmak suretiyle baskılamak istemişti. Özellikle Polis Salahiyetleri Kanunu, Matbuat Kanunu ve Cemiyetler Kanunu'nda yapılan kısıtlamalar, CHP'nin tek parti iktidarını daha da güçlendirmiş, iktidara karşı en ufak bir muhalif hareketin ortaya çıkmasına izin verilmemiştir. Dolayısıyla İsmet Paşa ve CHP, bu dönemde giriştikleri uygulamalar yüzünden Halk nezdinde itibar kaybetmişlerdir.

Gerek Batılı müttefiklerinin demokrasi talepleri ve gerekse Halkın artarak devam eden huzursuzluğunu dikkate alan İnönü; demokratik bir sistem oluşturulması ve çok partili hayata geçilmesi amacıyla kolları sıvamış, savaş sırasında yaşanan anti-demokratik uygulamaları da göz önünde bulundurarak bir takım anayasal değişikliklere peyder pey imza atmıştır. Ancak savaş sonrasında demokrasinin yerleşmesi amacıyla yapısal değişikliklere gidilmesi kolay olmamış; Türkiye, oldukça sancılı bir süreçten geçmiştir.

İsmet İnönü'nün demokrasiye bakışı ve bu konudaki uygulamaları çoğu zaman eleştiri konusu olsa da unutulmaması gereken en önemli husus; Türkiye'nin çok partili hayata geçiş süreci, yine onun idaresi altında CHP ile başlamıştı. CHP Meclis Grubunu parçalayan, CHP'ye

karşı güçlü bir muhalefet partisinin kurulmasına yol açan olay da Dörtlü Takrir adıyla bilinen belgenin hazırlanmasıyla olmuştu. Dörtlü Takrir, 7 Haziran 1945 tarihinde Celal Bayar, Adanan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü'nün imzaları ile TBMM'ye sunulmuş ve Parti Meclis Grubu'nda 12 Haziran 1945 tarihli gizli oturumda görüşülmüştü.

Dörtlü Takriri imzalayan isimler, Türkiye Cumhuriyeti'nin Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile belki de dünyanın en demokratik anayasasını meydana getirmiş olduğunu; ancak 1925 yılından itibaren memleketi geriye götürmek isteyen akımların etkisiyle hürriyetlerin bazı kısıtlamalara uğradığını söylemişlerdi. Yine bu isimlere göre Türkiye, II. Dünya Harbi yıllarında da harp tehlikesi sebebiyle siyasi hürriyetleri bir kat daha kısıtlamak zorunda kalmıştı.

Takrir sahipleri, dünyada hürriyet ve demokrasi cereyanlarının zafer kazandığı dönemde ülkede, Cumhurbaşkanından en küçüğüne kadar tüm milletin aynı demokratik ülküyü taşıdığını, Türkiye'de geçen yirmi yıla göre bir demokratik olgunluğun oluştuğunu söylemişler ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunda hakim olan demokratik ruhun siyasi hayat ve teşkilatta tecelli etmesi için aşağıdaki hususların gerçekleşmesi gerektiğini söylemişlerdi:

1.Milli hakimiyetin en tabii neticesi ve aynı zamanda dayanağı olan Meclis murakabesinin anayasamızın yalnız şekline değil, ruhuna da tamamıyla uygun olarak tecellisini sağlayacak tedbirlerin alınması.

2.Yurttaşların siyasi hak ve hürriyetlerini daha ilk Teşkilat-ı Esasiye Kanunumuzun gerektirdiği genişlikte kullanabilmeleri imkanlarının sağlanması.

3.Bütün parti çalışmalarının yukarıdaki esaslara tamamıyla uygun bir şekilde yeniden tanzimi”.

Söz konusu milletvekilleri, bu takriri verirken hareket noktalarının Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün 19 Mayıs 1945 tarihinde yaptığı konuşmada, Türkiye'nin siyasi ve fikri hayatında “demokrasi prensiplerinin daha etkili olacağı” yönünde verdiği mesajın etkili olduğunu belirtmişlerdi.

II. Dünya Harbi sonrasında Türkiye'de yaşanan siyasi gelişmeler, çok partili siyasi hayata geçiş için gerekli şartlarını oluşturmuş, MKP ve DP'yi doğuran muhalefet hareketi, 1945 yılı bütçe görüşmelerinde ve Toprak Kanunu tasarısının Meclisteki tartışmalarında su yüzüne çıkmıştı. Demokrasi mücadelesi, önce CHP içinde yaşanmıştı. Parti içi demokrasinin oluşmadığı gerekçesiyle CHP'de parti içi muhalefeti oluşturan Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Emin Sazak gibi isimler, Hükûmeti yüksek sesle eleştirmeye başlamış, başarılı olamayacaklarını anlayınca da partiden birer birer istifa etmişlerdi.

CHP içinde başlayan bu mücadele ve muhalefet hareketi, 18 Temmuz 1945'te MKP ve 7 Ocak 1946'da da DP'nin kurulması ile şiddetlenmiştir. Bu mücadelenin seyrini belirleyen de yine 1945-1950 yılları arasındaki Türkiye'nin dış politika şartları olmuştur.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün, çok partili siyasi hayata yeşil ışık yaktığı günlerde henüz yeni siyasi oluşumların kurulmasına engel teşkil eden kanunlar yürürlükteydi. Demokratik bir yönetimin sağlanabilmesi için ilk olarak bu kanunların değiştirilmesi gerekiyordu. CHP iktidarı; bu yolda yürümek ve demokrasinin önünü açmak amacıyla sözü edilen hususları hayata geçirmek için bir dizi düzenlemeler yapmıştı.

Demokratikleşme yönünden önemli adımlar, CHP'nin 10 Mayıs 1946 tarihli olağanüstü kongresinde atılmıştı. Kongrede; seçimlerin bir sene öne çekilerek 1946 senesinde ve tek dereceli olarak yapılması, "Milli Şef" ve "değişmez genel başkanlık" uygulamasının değiştirilip parti başkanının dört yılda bir seçimle belirlenmesi, CHP içindeki müstakil grubun kapatılması gibi konular değerlendirilmişti.

İsmet İnönü'nün CHP değişmez genel başkanı unvanının kaldırılması yönündeki talebi, şüphesiz dış politika gelişmeleri ile de yakından alakalı idi. Zırabaskıcı rejimlerde görülen benzer uygulamalar, savaş sonrası dönemde yükselen batı tipi demokrasi anlayışı ile gelişmekte idi. Dolayısıyla batı bloğunda yer almak isteyen İsmet İnönü bu uygulamanın kaldırılmasına karar vermişti.

CHP Olağanüstü Kongresi'nde atılan bu adımlar, demokratikleşme önünde engel olarak görülen çeşitli kanunların da değiştirilmesini sağlamıştı. DP'nin, TBMM'ye sevk edilen

ve anti-demokratik olarak kabul edilen kanunların kaldırılması veya yeniden düzenlenmesi sırasında muhalif bir tutum sergilemesine ve ihtiyacı karşılamaktan uzak düzenlemeler olarak nitelemesine karşın, 1946 yılı içinde önemli yapısal değişikliğe imza atılmıştı. Özellikle “Cemiyetler Kanunu”, “Seçimlerin Tek Dereceli Yapılması”, “Matbuat Kanunu” ve “Polis Vazife ve Salahiyetleri Kanunu”nda yapılan değişiklikler veya getirilen yenilikler, arzu edilen seviyede olmasa da demokratik bir idare mekanizmasının oluşmasının önünü açmıştı.

Sonuçları itibarıyla DP’yi tatmin etmese de 1946 yılında başlayan Belediye ve Milletvekilliği genel seçimleri ile çok partili hayata geçiş gerçekleştirilmişti. Bundan sonraki süreçte TMMM’de CHP, DP ve kısa bir süre sonra kurulan MP yer almış ve atılan demokrasi adımları hızlanmıştı.⁷ Eylül kararlarından sonra Türkiye, sadece siyasi hayatında değil ekonomik hayatında da kabuk değiştirmeye başlamış ve liberal eğilimler güç kazanmıştır. Ayrıca seçimlerin sisteminde değişiklik yapılması, “gizli oy, açık tasnif” anlayışı getirilmezse demokratikleşmenin gerçekleşmeyeceği, oy veren vatandaşın masuniyeti gibi hususlarda gerekli düzenlemelerin yapılması için DP’nin baskıları gittikçe artmıştı. DP, ileri sürülen hususlarda adım atılmadığı takdirde bir sonraki seçimlere katılmayarak “sine-i millete” döneceği tehdidini de koz olarak kullanmaya başlamıştı. Bu noktadaki en önemli gelişme DP’nin 7-11 Ocak 1947 tarihleri arasında toplanan I. Büyük Kongresinde alınan kararlar ve Hürriyet Misakı olmuştu.

Hürriyet Misakının yarattığı en önemli etki, misakta ileri sürülen talepler kabul edilmediği takdirde, DP’nin, Meclisi terk edip mücadeleyi milletin içine götüreceği tehdidiydi. Raporda; “Tek Parti zihniyetinin milli vicdana mal olan meseleler karşısında gidiş istikametinde memleketin demokratik inkişafını sağlayacak mahiyette küçük belirtiler göstermemekte devam etmesi karşısında grubumuzun Meclis’ten çekilmesi Partimiz için içtinabı mümkün olmayan tabii bir karar olacaktır” denilmişti.

Bayar, misakta belirtilen sorunların çözülmesini “Türk Demokrasisinin gelişmesi yolunda aşılması zaruri merhaleler ...” olarak görmüştü.

CHP ise DP’nin seçimlere katılmaması ve bunun kamuoyundaki yansımalarının Batılı müttefikler nezdinde menfi sonuçlar doğuracağı endişesiyle, demokratik talepleri peyder

pey yerine getirmeye gayret etmişti. Bu konuda en önemli gelişme, İsmet İnönü'nün 12 Temmuz Beyannamesi ve Türk siyasetinde yarattığı etkiler olmuştu. Zira Türkiye, açtığı demokrasi yolundatökezmek istemiyordu. İnönü ABD ve İngiltere ile ilişkilerin düzgün bir çizgide devamını sağlayacak önemli bir adım atmış ve iktidar ile muhalefeti uzlaştırmak için girişimlerde bulunmuştu.

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, iktidar ile muhalefet arasındaki siyasi gerginliği gidermek ve ortamı yatıştırmak amacıyla, DP lideri Celal Bayar'ı 15 Haziran 1947'de Çankaya'da kabul ederek bir görüşme yapmıştı. Bu görüşmede, Başbakan Recep Peker deyer almıştı. Daha sonra Bayar ile yapılan bu görüşmeler, birkaç defa tekrarlanmış; Bayar her defasında Partisine ve partililere yapılan baskıdan şikayet etmiş; fakat Hükûmete bir türlü kabul ettirememişti. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün iktidar ile muhalefet arasında başlattığı uzlaşma görüşmeleri, 11 Temmuz 1947'ye kadar devam etmiş ve 12 Temmuz Beyannamesi adı verilen tarihi bir uzlaşma bildirisi ile noktalanmıştı.

İnönü'nün bu beyannamesinde Hükûmet ile muhalefetin bir araya getirilişi anlatılmış ve arabuluculuğun amacının da iki taraf arasında bir uzlaşma ortamı oluşturmak olduğu vurgulanmıştı. 12 Temmuz Beyannamesi, her ne kadar iki parti arasındaki uzlaşmayı sağlamak amacıyla yayınlanmışsa da muhalefetin geçerli şikayetlerini ve Hükûmetin muhalefete karşı uyguladığı baskıyı zımnen kabul eden bir belge olmuştu.

12 Temmuz Beyannamesi, muhtevası kadar yayınlayanın kimliği bakımından da önemli idi. İnönü bu hareketi ile Hükûmeti de temsil eden bir siyasi partinin mensubu olarak değil, partiler üstü bir kimlikle, bir hakem gibi tavır koymuş; hatta tercihini muhalefetten yana kullanmıştı. Bu da DP'nin istediği bir siyasi sonuç olmuştu.

12 Temmuz Beyannamesi siyasi tarihimiz açısından da önemli bir dönüm noktası olmuştu. 12 Temmuz beyannamesi; Truman doktrini doğrultusunda Türkiye için öngörülen Yardım Antlaşmasının imzalandığı tarihe tesadüf etmesinin yanı sıra, demokratik sürecin önünde engel teşkil eden bazı uygulamaların kaldırılması için de önemli bir adım olmuştu.

12 Temmuz Beyannamesinin yayınlanmasının ardından Peker Hükûmeti istifa etmek zorunda kalmış; Recep Peker'in istifasından sonra muhalefet daha ılımlı bir sürece girmiş ve

yeni kurulan Hasan Saka Hükûmeti tarafından muhalefetle uzlaşma hususunda önemli bir adım atılmış, yedi yıldan beri uygulanan sıkıyönetim 23 Aralık 1947’de kaldırılmıştı. Ayrıca her iki partide de demokratik teamüllereriyet etmeyen “müfrit” partililerin tasfiyesini de beraberinde getirmişti. Yeni kurulmuş olan DP’deki tasfiyeler, Parti içi bölünmelerin de yaşanmasına neden olmuştu. Parti içi bölünmeler ve tartışmalar yeni bir partinin doğmasıyla sona ermişti. DP’den ayrılanlar veya tasfiye edenler önce Müstakil Demokratlar adıyla bir grup sonra da 20 Temmuz 1948 tarihinde Millet Partisi adıyla bir parti kurmuşlardır. Partinin başkanlığına da Yusuf Hikmet Bayur getirilmiştir.

DP, yaşanan sıkıntılı süreçten sonra 20 Haziran 1949’da 1700 delegenin katılımıyla II. Büyük Kongresini gerçekleştirmiştir. Bu kongrede “Milli TeminatMisakı” diye adlandırılan bir rapor hazırlanmıştı. Milli TeminatMisakı, İktidarın vaat ettiği fakat o güne kadar yerine getirmediği demokratik kararların alınması hususunda bir iltümatom niteliği taşımaktaydı. Raporda; I. Kongrede olduğu gibi bu kongrede de iktidardan istenilenlerin yerine getirilmemesi durumunda, iktidarın “milli vicdanın ifadesi olan millet husûmetine maruz kalmak gibi ağır ve tarihi bir mesuliyete mahkûm olacağı...” belirtilmişti. Raporun son cümlesindeki “husûmet” hatırlatması nedeniyle İktidar partisi CHP; bu raporu, “Milli HusûmetMisakı” diye nitelendirmişti.

CHP, DP’nin ısrarla üzerinde durduğu seçim sistemindeki aksaklıkları giderecek kanuni düzenlemeleri yerine getirmiş ve alınan seçim kararından sonra 14 Mayıs 1950 seçimlerine gidilmişti.

DP, umulmadık bir başarı kazanarak; adeta CHP iktidarını tarihe gömmüştü. 1950 milletvekilliği genel seçimlerinde oyların % 53.59’unu alan DP, 408 milletvekili; % 39.98’ini alan CHP ise 69 milletvekili çıkarabilmişti. MP, bu seçimlerde bir varlık gösterememiş, sadece 1 milletvekili kazanabilmişti.

1946-1950yılları arasında yaşanan ideolojik ve siyasi tartışmalara damgasını vuran konular ise Köy Enstitülerinin yapısal kimliği, Devletin komünizme ve komünist yapılanmalara bakışı, Sol/sosyalist/Marksist partilerin kapatılması, DTCF’deki sol/sosyalist/Marksist eğilimli üç öğretim üyesinin üniversiteden atılması,Kenan Öner-

Hasan Ali Yücel Davası ve Sabahattin Ali'nin öldürölmesi ile ilgili yaşanan tartışmalar olmuştı.

5.KAYNAKÇA

5.1.Arşivler

T.C.Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi(BCA),Fon No: 30 10. 00, Kutu No: 224, Dosya No: 510, Sıra No:11

BCA., Fon No:30 10 0.0, Kutu No: 243, Dosya No: 642, Sıra No: 25.

BCA., Fon No:30. 10. 0.0, Kutu No: 231, Dosya No: 560, Sıra No: 10.

BCA., Fon No:30. 10. 0.0, Kutu No: 184, Dosya No: 272, Sıra No: 2. 216A31

BCA., Fon No:30. 11. 1.0, Kutu No: 151, Dosya No: 4, Sıra No: 6

BCA., Fon No:30. 18. 1.2, Kutu No: 94, Dosya No: 10, Sıra No: 4.212

BCA., Fon No:30. 18. 1.2, Kutu No: 94, Dosya No: 10, Sıra No: 5.170

BCA., Fon No:30. 18. 1.2, Kutu No: 107, Dosya No: 516, Sıra No:106.10

BCA., Fon No:30. 18. 1.2, Kutu No: 105.24.10, Dosya No: 52, Sıra No:12

BCA., Fon No:490.01, Kutu No: 7, Dosya No: 35, Sıra No: 16-1,2

BCA., Fon No:490.01, Kutu No: 7, Dosya No: 35, Sıra No: 16-3

BCA., Fon No:490.01, Kutu No: 7, Dosya No: 37, Sıra No: 17-1

BCA., Fon No:490.01, Kutu No: 218, Dosya No: 860, Sıra No: 1

5.2.Resmi Kurum ve Kuruluşların Yayınları

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.(1990). Atatürk'ün Kültür ve Medeniyet Konusundaki Sözleri. Ankara.

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi.(2006). *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III.(Açıklamalı Dizin İle)*. Ankara.

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi.(2006). *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*. Ankara.

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu.(1988). *Büyük Türkçe Sözlük I*. Ankara.

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu.(1988). *Büyük Türkçe Sözlük II*. Ankara.

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu.(2009). *Türk Amacı 1-8. (Tıpkıbasım)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Birinci Maarif Şurası (17-29 Temmuz 1939).(1991). Milli Eğitim Basımevi: İstanbul.

Documents on British ForeignPolicy 1919-1939. (1982).(Ed.W.N.Medlicott-Douglas Dakin). XIX. London.

İzmir Büyükşehir Belediyesi.(2004). *İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat-4 Mart 1923)*. İstanbul.

Kara Kuvvetleri Komutanlığı.(1982). *Atatürkçü Düşünce ve Yaklaşım Tarzı*. Ankara.

Maarif Vekaleti.(1943). *Köy Enstitüleri Öğretim Programı*. Ankara

Maarif Vekaleti.(1944). *İrkçilik Turancılık*. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları. No: 4: Ankara.

Meclis-i Meb'usan Zabıt Ceridesi.(1336/1920). Devre IV. Cilt: 1. İçtima Senesi: 1. İçtima-ı Fevkalade. 11. İnıkad. 17 Şubat. Ankara: TBMM Basımevi.

T. C. Başbakanlık Basın-Yayın Genel Müdürlüğü.(1973).*Cumhuriyetin İlanında Adı Geçenler*. Başbakanlık Basın-Yayın Genel Müdürlüğü, 50.Yıl Armağanı. Ankara.

T. C. Dahiliye Vekaleti Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi.(1340/1924). *Ayın Tarihi*. Cilt: III. Sayı: 7-8-9-10.(Mart, Nisan, Mayıs, Haziran).Ankara: Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumiyesi Yayınları.

Ayın Tarihi.(1937). Sayı: 46. (Eylül). Ankara.

Ayın Tarihi.(1939). Sayı: 66. (Mayıs). Ankara.

Ayın Tarihi.(1939). Sayı: 67. (Haziran). Ankara.

Ayın Tarihi.(1939). Sayı: 71. (Ekim). Ankara.

Ayın Tarihi.(1940). Sayı: 85. (Aralık). Ankara.

Ayın Tarihi.(1941). Sayı: 86. (Ocak). Ankara.

Ayın Tarihi.(1941). Sayı: 88 .(Mart). Ankara

Ayın Tarihi.(1941). Sayı: 93. (Ağustos). Ankara.

Ayın Tarihi.(1941). Sayı: 96. (Kasım). Ankara.

Ayın Tarihi.(1941). Sayı: 96. (Kasım). Ankara.

Ayın Tarihi.(1942). Sayı 108. (Kasım). Ankara.

Ayın Tarihi.(1942). Sayı: 100. (Mart). Ankara.

Ayın Tarihi.(1943). Sayı: 115. (Haziran). Ankara.

Ayın Tarihi.(1944). Sayı: 127 (Haziran). Ankara.

Ayın Tarihi.(1944). Sayı: 129. (Ağustos). Ankara.

Ayın Tarihi.(1945). Sayı: 136. (Mart). Ankara.

Ayın Tarihi.(1945). Sayı: 139. (Haziran). Ankara.

Ayın Tarihi.(1945). Sayı: 142. (Eylül). Ankara.

Ayın Tarihi.(1945). Sayı: 144. (Kasım). Ankara.

Ayın Tarihi.(1946). Sayı: 146. (Ocak). Ankara.

Ayın Tarihi.(1946). Sayı: 149. (Nisan). Ankara.

Ayın Tarihi.(1946). Sayı: 150. (Mayıs). Ankara.

Ayın Tarihi.(1946). Sayı: 153. (Ağustos). Ankara.

Ayın Tarihi.(1946). Sayı: 154. (Eylül). Ankara.

Ayın Tarihi.(1946). Sayı: 156. (Kasım). Ankara.

Ayın Tarihi.(1947). Sayı: 161. (Nisan). Ankara.

Ayın Tarihi.(1947). Sayı: 162. (Mayıs). Ankara.

Ayın Tarihi.(1947). Sayı: 166. (Eylül). Ankara.

Ayın Tarihi.(1950). Sayı: 200. (Temmuz). Ankara.

Ayın Tarihi.(1950). Sayı: 201. (Ağustos).Ankara.

Başvekalet Neşriyat ve Müdevvenat Umum Müdürlüğü. *Düstur.*(1337/1921). 3. Tertip. Cilt: 2. Devlet Matbaası: Ankara.

Düstur.(1340/1924). 3. Tertip. Cilt: 5. Devlet Matbaası: Ankara.

Düstur.(1341/1925). 3. Tertip. Cilt: 7. Devlet Matbaası: Ankara.

Düstur.(1926). 3. Tertip. Cilt: 3. Devlet Matbaası: Ankara.

Düstur.(1932). 3. Tertip. Cilt: 13. Devlet Matbaası: Ankara.

Düstur.(1934). 3. Tertip. Cilt: 16. Devlet Matbaası: Ankara.

Düstur.(1939). 3.Tertip, Cilt: 21. Devlet Matbaası: Ankara.

Düstur.(1940).3. Tertip. Cilt: 21. Devlet Matbaası: Ankara.

Düstur.(1943). 3. Tertip. Cilt: 24. Devlet Matbaası: Ankara.

Düstur.(1946). 3. Tertip. Cilt: 27. Devlet Matbaası: Ankara.

Düstur.(1947). 3. Tertip. Cilt: 28.Devlet Matbaası: Ankara.

T. C. Dışışleri Bakanlığı.(1974). *Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl: Cumhuriyet'in İlk On Yılı ve Balkan Paktı 1923-1934*. Ankara: Dışışleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü Yayınları.

T. C. Dışışleri Bakanlığı.(1973). *Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl: İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946)*. Ankara: Dışışleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü Yayınları.

T. C. Dışışleri Bakanlığı.(1974). *Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl: Montreux ve Savaş Öncesi Yıllar*. Ankara: Ankara: Dışışleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü Yayınları.

T. C. Genelkurmay Başkanlığı.(1998). *Atatürkçülük I: Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri*. İstanbul.

T. C. Genelkurmay Başkanlığı.(1989). *Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*. Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Yayınları.

T. C. Genelkurmay Başkanlığı.(1972). *Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar(1924-1938)*. Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Yayınları.

T. C. Hariciye Vekaleti.(1925) *La Question de Mossoul, De La Signature Du Traité D'armistice De Moudros (30 Octobre 1918) au l're Mars 1925*.

T. C. Kültür Bakanlığı.(1981). *Atatürk'ün Milli Dış Politikası I, (Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge) 1919-1923*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

T.C. Kültür Bakanlığı.(1981). *Atatürk'ün Milli Dış Politikası II: Cumhuriyet Dönemine Ait 100 Belge*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

T. C. Kültür Bakanlığı.(2000). *Köy Enstitüleri 60. Yıl*.(Yay. Haz: M. Özel). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

T. C. Resmi Gazete.(1340/1924). 20 Nisan. Sayı: 491.

T. C. Resmi Gazete.(1341/1925). 5 Eylül. Sayı: 168.

T. C. Resmi Gazete.(1928). 5 Haziran. Sayı: 905.

T. C. Resmi Gazete.(1934). 2 Temmuz. Sayı: 2741.

T. C. Resmi Gazete.(1934). 29 Kasım. Sayı: 2867.

T. C. Resmi Gazete.(1937). Sayı: 3713. 20 Eylül.

T. C. Resmi Gazete.(1938). Sayı: 3959. Numara: 3511. 14 Temmuz.

T. C. Resmi Gazete.(1941). Kanun No:4055. Sayı: 4827. “Türk Ceza Kanununun Bazı Maddelerini Değiştiren Kanun”. 6 Haziran.

T. C. Resmi Gazete.(1943). Sayı: 5423. 7 Haziran.

T. C. Resmi Gazete.(1945). Sayı: 6902. Kanun No: 4801. 24 Ağustos.

T. C. Resmi Gazete.(1946). Sayı: 6416. 24 Eylül.

T. C. Resmi Gazete.(1946). Sayı:4919.

TBMM.(1943). *I. Dönem Kavanin Mecmuası*, Ankara: TBMM Basımevi.

TBMM Albümü I.(1920-2010).(2010). (2. Baskı). Ankara: TBMM Genel Sekreterliği Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü.

TBMM.(2015). *Milli Egemenlik Belgeleri: Havza Genelgesi, Amasya Tamimi, Erzurum Kongresi Beyannamesi, Sivas Kongresi Beyannamesi, Misak-ı Milli Beyannamesi.*(Der: Sefer Yazıcı). Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayınları.

TBMM Gizli Celse Zabıtları II.(1985). (17 Mart 1921-25 Şubat 1922). Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

TBMM Gizli Celse Zabıtları III.(1985). (6 Mart 1922-27 Şubat 1923). Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

TBMM Gizli Celse Zabıtları IV.(1985). (2 Mart 1923-25 Ekim 1934). Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

TBMM Tutanak Dergisi.(1945). DÖNEM: VII. Cilt: 17. TOPLANTI: 2. 60. Birleşim. 23 Mayıs.

TBMM Tutanak Dergisi.(1945). DÖNEM: VII. Cilt: 17. TOPLANTI: 3. 55. Birleşim. 16 Mayıs.

TBMM Tutanak Dergisi.(1945). DÖNEM: VII. Cilt: 20. TOPLANTI: 3. 1. Birleşim. 1 Kasım.

TBMM Tutanak Dergisi.(1945). DÖNEM: VII. Cilt: 20. TOPLANTI: 3. 1. Birleşim. 1 Kasım.

TBMM Tutanak Dergisi.(1945). DÖNEM: VII. CİLT: 20. TOPLANTI: 3. 15. Birleşim. 20 Aralık.

TBMM Tutanak Dergisi.(1945). DÖNEM: VII. Cilt: 20. TOPLANTI:3. 2. Birleşim.5 Kasım.

TBMM Tutanak Dergisi.(1946). DEVRE: VIII. Cilt: 1. TOPLANTI: 0. 8. Bileşim, 26 Ağustos.

TBMM Tutanak Dergisi.(1946). DEVRE: VIII. Cilt: 3. TOPLANTI: 1. 21. Birleşim. 23 Aralık.

TBMM Tutanak Dergisi.(1946). DEVRE: VIII. Cilt: 3. TOPLANTI: 1. 22. Bileşim, 24 Aralık.

TBMM Tutanak Dergisi.(1946). DÖNEM: VII. Cilt: 22. TOPLANTI: 3. 45. Birleşim. 29 Nisan.

- TBMM Tutanak Dergisi*.(1946). DÖNEM: VII. Cilt: 23. TOPLANTI: 3. 48. Birleşim. 8 Mayıs.
- TBMM Tutanak Dergisi*.(1946). DÖNEM: VII. Cilt: 23. TOPLANTI: 3. 53. Birleşim. 22 Mayıs.
- TBMM Tutanak Dergisi*.(1946). DÖNEM: VII. Cilt: 23. TOPLANTI: 3. 57. Birleşim. 31 Mayıs.
- TBMM Tutanak Dergisi*.(1946). DÖNEM: VII. Cilt: 24. TOPLANTI: 3. 59. Birleşim. 5 Haziran.
- TBMM Tutanak Dergisi*.(1946). DÖNEM: VII. Cilt: 24. TOPLANTI: 3. 64. Birleşim. 13 Haziran 171 sayılı basma yazı: Türk Ceza Kanununun 141 ve 142. maddelerinin değiştirilmesi hakkında kanun tasarısı ve Adalet Komisyonu raporu (1/616).
- TBMM Tutanak Dergisi*.(1946). DÖNEM: VII. Cilt: 24. TOPLANTI: 3. 64. Birleşim. 13 Haziran.
- TBMM Tutanak Dergisi*.(1946). DÖNEM: VII. Cilt: 24. TOPLANTI: 3. 65. Birleşim. 14 Haziran.
- TBMM Tutanak Dergisi*.(1946). DÖNEM: VIII. Cilt: 1. TOPLANTI: 0. 1. Birleşim. 5 Ağustos.
- TBMM Tutanak Dergisi*.(1946). DÖNEM: VIII. Cilt: 1. TOPLANTI: 0. 1. Birleşim. 12 Ağustos.
- TBMM Tutanak Dergisi*.(1946). DÖNEM: VIII. Cilt: 1. TOPLANTI: 0. 3. Birleşim. 14 Ağustos.
- TBMM Tutanak Dergisi*.(1946). DÖNEM: VIII. Cilt: 1. TOPLANTI: 0. 14. Birleşim. 13 Eylül.
- TBMM Tutanak Dergisi*.(1946). DÖNEM: VIII. Cilt: 1. TOPLANTI: 0. 14. Birleşim. 13 Eylül, (1/12). S. Sayısı: 49, (Basma yazı, 1-25 sayfa).
- TBMM Tutanak Dergisi*.(1946). DÖNEM: VIII. Cilt: 1. TOPLANTI: 0. 18. Birleşim. 20 Eylül.
- TBMM Tutanak Dergisi*.(1946). DÖNEM: VIII. Cilt: 10. TOPLANTI: 2. 44. Birleşim. 18 Şubat.
- TBMM Tutanak Dergisi*.(1946). DÖNEM: VIII. Cilt: 10. TOPLANTI: 2. 45. Birleşim. 20 Şubat.
- TBMM Tutanak Dergisi*.(1946). DÖNEM: VIII. Cilt: 10. TOPLANTI: 2. 45. Birleşim. 20 Şubat, 106 sayılı basma yazı: Polis Vazife ve Salahiyet Kanununun 18. maddesinin kaldırılmasına dair kanun tasarısı ve Adalet ve İçişleri Komisyonları raporları (1/310).
- TBMM Tutanak Dergisi*.(1946). DÖNEM: VIII. Cilt: 2. TOPLANTI: 1. 3. Birleşim. 13 Kasım.
- TBMM Tutanak Dergisi*.(1946). DÖNEM: VIII. Cilt: 3. TOPLANTI: 1. 18. Birleşim. 18 Aralık.
- TBMM Tutanak Dergisi*.(1946). DÖNEM: VIII. Cilt: 5. TOPLANTI: 1. 65. Birleşim. 28 Mayıs.
- TBMM Tutanak Dergisi*.(1947). DEVRE: VIII. Cilt: 12. TOPLANTI: 2. 82. Birleşim. 5 Temmuz.
- TBMM Tutanak Dergisi*.(1947). DEVRE: VIII. Cilt: 12. TOPLANTI: 2. 83. Birleşim. 6 Temmuz.
- TBMM Tutanak Dergisi*.(1947). DEVRE: VIII. Cilt: 4. TOPLANTI: 1. 37. Birleşim. 29 Ocak.
- TBMM Tutanak Dergisi*.(1947). DEVRE: VIII. Cilt: 6. TOPLANTI: 1. 78. Birleşim. 29 Ağustos.

- TBMM Tutanak Dergisi*.(1947). DEVRE: VIII. Cilt: 6. TOPLANTI: 1. 85. Birleşim. 13 Ekim.
- TBMM Tutanak Dergisi*.(1947). DEVRE: VIII. Cilt: 7. TOPLANTI: 2. 11. Bileşim, 26 Kasım.
- TBMM Tutanak Dergisi*.(1947). DÖNEM: VIII. Cilt: 5. TOPLANTI: 1. 57. Birleşim. 7 Mayıs.
- TBMM Tutanak Dergisi*.(1947). DÖNEM: VIII. Cilt: 5. TOPLANTI: 1. 57. Birleşim. 7 Mayıs. S. Sayısı: 125 ve geçici komisyon raporu (1/164)(1-10).
- TBMM Tutanak Dergisi*.(1947). DÖNEM: VIII. Cilt: 5. TOPLANTI: 1. 52. Birleşim. 21 Nisan
- TBMM Tutanak Dergisi*.(1947). DÖNEM: VIII. Cilt: 5. TOPLANTI: 1. 61. Birleşim. 28 Mayıs.
- TBMM Tutanak Dergisi*.(1948). DEVRE: VIII. Cilt: 9. TOPLANTI: 2. 30. Birleşim. 14 Ocak.
- TBMM Tutanak Dergisi*.(1948). DEVRE: VIII. Cilt: 11. TOPLANTI: 2. 54. Birleşim. 3 Mayıs.
- TBMM Tutanak Dergisi*.(1948). DEVRE: VIII. Cilt: 12. TOPLANTI: 3. 66. Birleşim. 2 Haziran.
- TBMM Tutanak Dergisi*.(1948). DEVRE: VIII. Cilt: 12. TOPLANTI: 2. 80. Birleşim. 2 Temmuz.
- TBMM Tutanak Dergisi*.(1948). DEVRE: VIII. Cilt: 12. TOPLANTI: 2. 83. Birleşim. 6 Temmuz.
- TBMM Tutanak Dergisi*.(1948). DEVRE: VIII. Cilt: 14. TOPLANTI: 3. 18. Birleşim. 13 Aralık.
- TBMM Tutanak Dergisi*.(1949). DEVRE: VIII. Cilt: 15. TOPLANTI: 3. 36. Birleşim. 24 Ocak.
- TBMM Tutanak Dergisi*.(1949). DEVRE: VIII. Cilt: 16. TOPLANTI: 3. 41. Birleşim. 4 Şubat.
- TBMM Tutanak Dergisi*.(1949). DEVRE: VIII. Cilt: 24. TOPLANTI: 4. 40. Birleşim. 7 Şubat. S. Sayısı: 161. Milletvekilleri Seçimi Kanunu Tasarısı ve Geçici Komisyon Raporu (1/642).
- TBMM Tutanak Dergisi*.(1949). DEVRE: VIII. Cilt: 20. TOPLANTI: 3. 101. Birleşim. 4 Haziran.
- TBMM Tutanak Dergisi*.(1949). DEVRE: VIII. Cilt: 20. TOPLANTI: 3. 104. Birleşim. 8 Haziran.
- TBMM Tutanak Dergisi*.(1949). DEVRE: VIII. Cilt: 20. TOPLANTI: 3. 106. Birleşim. 10 Haziran.
- TBMM Tutanak Dergisi*.(1950). DEVRE: IX. Cilt: 1. TOPLANTI: Olağanüstü. 9. Bileşim, 16 Haziran.
- TBMM Tutanak Dergisi*.(1950). DEVRE: VIII. Cilt: 24. TOPLANTI: 4. 40. Birleşim. 7 Şubat.
- TBMM Tutanak Dergisi*.(1950). DEVRE: VIII. Cilt: 24. TOPLANTI: 4. 48. Birleşim. 16 Şubat.
- TBMM Tutanak Dergisi*.(1950). DEVRE: VIII. Cilt: 25. TOPLANTI: 4. 72. Birleşim. 24 Mart.
- TBMM Zabıt Ceridesi*.(1941). DEVRE: VI. Cilt: 19. İÇTİMA: 2. 61. İnikat. 2 Haziran.
- TBMM Zabıt Ceridesi*.(1341/1925). DEVRE: II. Cilt: 14. İÇTİMA SENESİ: II. 61. İçtima, 21 Şubat.

TBMM Zabıt Ceridesi.(1937). DEVRE: V. Cilt: 19. İÇTİMA: 2. 74. İnikad. 11 Haziran. S. Sayısı: 258. Köy Eğitimcileri Hakkında Kanun Layihası ve Maarif, Ziraat, Dahiliye ve Bütçe Encümenleri Mazbataları (1/862).

TBMM Zabıt Ceridesi.(1937). DEVRE: V. CİLT: 19. İÇTİMA: 2. 77. İnikad. 18 Eylül.

TBMM Zabıt Ceridesi.(1939). DEVRE: VI. CİLT: 2. İÇTİMA: Fevkalade. 11. İnikad. 12 Mayıs.

TBMM Zabıt Ceridesi.(1939). DEVRE: VI. CİLT: 3. İÇTİMA: Fevkalade. 30. İnikad. 23 Haziran.

TBMM Zabıt Ceridesi.(1939). DEVRE: VI. Cilt: 4. İÇTİMA: 1. 37. İnikad. 7 Temmuz.

TBMM Zabıt Ceridesi.(1940). DEVRE: VI. Cilt: 10. İÇTİMA: 1. 41. İnikad. 17 Nisan.

TBMM Zabıt Ceridesi.(1940). DEVRE: VI. Cilt: 11. İÇTİMA: 1. 47. İnikad. 6 Mayıs.

TBMM Zabıt Ceridesi.(1940). DEVRE: VI. Cilt: 11. İÇTİMA: 1. 51. İnikad. 15 Mayıs.

TBMM Zabıt Ceridesi.(1941). DEVRE: VI. CİLT: 21. İÇTİMA: 3. 1. İnikad. 1 Kasım.

TBMM Zabıt Ceridesi.(1944). DEVRE: VII. Cilt: 8. İÇTİMA: 1. 32. İnikat. 23 Mart.

TBMM Zabıt Ceridesi.(1945). DÖNEM: VII. Cilt: 19. Toplantı: 2. 90. Birleşim. 15 Ağustos.

TBMM Zabıt Ceridesi.(1945). DÖNEM: VIII. Cilt: 15. TOPLANTI: 2. Olağanüstü İnikat. 23 Şubat.

Türk Parlamento Tarihi Araştırma Grubu.(1994). *Türk Parlamento Tarihi I, Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem (1919-1923)*. Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.

Türk Parlamento Tarihi Araştırma Grubu.(1995). *Türk Parlamento Tarihi II, Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem (1919-1923)*. Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.

Türk Parlamento Tarihi Araştırma Grubu.(1993). *Türk Parlamento Tarihi I, TBMM II. Dönem (1923-1927)*. TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.

Türk Parlamento Tarihi Araştırma Grubu.(1993). *Türk Parlamento Tarihi II, TBMM II. Dönem (1923-1927)*. Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.

Türk Parlamento Tarihi Araştırma Grubu.(1996). *Türk Parlamento Tarihi I, TBMM IV. Dönem 1931-1935*. Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.

Türk Parlamento Tarihi Araştırma Grubu.(2009).*Türk Parlamento Tarihi III, TBMM VII. Dönem (1943-1946)*. Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.

Türk Parlamento Tarihi Araştırma Grubu.(2009).*Türk Parlamento Tarihi IV, TBMM VII. Dönem (1943-1946)*. Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.

Türk Parlamento Tarihi Araştırma Grubu.(2012). *Türk Parlamento Tarihi I, TBMM VIII. Dönem (1946-1950)*. Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.

5.3.Hatıra ve Tetkik Eserler

“2 nci Kanun 1941 Ayı İçinde Yeni Çıkan, Kapanan ve Kapatılan Gazete ve Mecmualar”. *Ayın Tarihi*.(1941). Sayı: 86 (Ocak). Ankara.

“İstanbul Meclis-i Mebusanının Gizli Oturumunda Hamdullah Suphi Tanrıöver’in Bir Konuşması”.(1985).*Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. Cilt: I, Sayı: 3 (Temmuz), Ankara.

“Mayıs ve Haziran 1944 Aylarında Çıkan ve Kapanan Gazete ve Mecmualar”. *Ayın Tarihi*.(1944). Sayı: 127. (Haziran). Ankara.

“Türk Yazı İnkılabının Fikri Hazırlıkları”.*Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*. İstanbul. 1985

“Türkçe İbadet Üzerine Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Nuri Yılmaz’ın Basın Açıklaması”. *Diyanet Aylık Dergi*.(1998). Sayı: 85.(Ocak).

“Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi ve Öğretimi Kronolojisi (1923’den Günümüze)”. *DEM Dergi*. Yıl: 1. Sayı: 2. ss.64-71.

24 *Saat Gazetesi*.(1947). “Ankara Üniversitesi Dil Tarih-Coğrafya Öğrencilerinin Gazetemize Gönderdiği Mektup”. 5 Mart.

Abadan, Yavuz.(1945). “Kırım Anlaşmasının Esasları”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 15 Şubat.

Abadan, Yavuz.(1945). “Üçler Konferansı”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 28 Ocak.

Abadan, Yavuz.(1946). “Yeni Parti Kurulurken”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 7 Ocak.

Acar, Yalçın.(1995). *Tarihsel Açıdan Türkiye Ekonomisi ve İzlenen İktisadi Politikalar (1923-1963)*. Bursa.

Afetinan, Ayşe.(1972). *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı 1933*. Ankara.

Afetinan, Ayşe.(1989). *İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat-4 Mart 1923*. Ankara.

Afetinan, Ayşe.(1989). *Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı 1936*. Ankara.

Ağaoğlu, Ahmet.(1994). *Serbest Fırka Hatıraları*. İstanbul.

Ağaoğlu, Samet.(1946). “Son iktisadi Kararlar”. *Tasvir Gazetesi*.12 Eylül.

Ağaoğlu, Samet.(1967). *Arkadaşım Menderes*. İstanbul: Baha Matbaası.

Ağaoğlu, Samet.(1972). *Demokrat Partinin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri*. İstanbul: Baha Yayınları.

Ağaoğlu, Samet.(1992). *Siyasi Günlük*.(Haz. Cemil Koçak). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Ahmad, Feroz- Ahmad, Bedia Turgay.(1976). *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Ahmad, Feroz.(1986).*İttihatçılıktan Kemalizme*.(Çev. Fatmagül Berktaş). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Ahmad, Feroz.(1994). *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*.(Çeviren: Ahmet Fethi). İstanbul: Hil Yayınları.
- Ahmet İzzet Paşa.(1993). *Feryadım II*. (Haz. Süheyl Furgaç). İstanbul.
- Ak, Gökhan.(2015). “Türk Düşünce Hayatında Mediha Esenel (Berkes) ve 1948 DTCF Tasfiyeleri İlişkisi Üzerine Bir İnceleme”. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*. XV/30.(Bahar/Spring). ss.251-293.
- Akalın, Cüneyt.(2003). “Missouri’nin İstanbul’a Gelişinin Tarihsel Anlamı”. *İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*. Yıl: 2. Sayı: 3. ss.1-14.
- Akandere, Osman.(1998). “TBMM’de Bir Denetleme ve Kontrol Organı Olarak Müstakil Grubun Yapısı ve İşlevi”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Sayı: 3.
- Akandere, Osman.(2001). “Atatürk’ün İzmit Basın Toplantısı (16-17 Ocak 1923) ve Bu Toplantıda Verilen Önemli Mesajlar”. *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*. Cilt: 2, Sayı: 1, Konya, 124-136.
- Akandere, Osman.(2003). “Bir Demokrasi Beyannamesi Olarak Dörtlü Takrir’in Amacı ve Mahiyeti”. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 9, Konya.
- Akandere, O.(2004). “Atatürk’ün İzmit Basın Toplantısı (17 Ocak 1923) ve Bu Toplantıda Verilen Önemli Mesajlar”. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Cumhuriyet’in 80. Yılına Armağan*, 1-26, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Akandere, Osman.(2009). “II. Dünya Savaşı Yıllarında Almanya’nın Türkiye’ye Baskısı ve Savaşın İçerisine Çekme Gayretleri”. *I. Uluslar Arası Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Türk-Alman İlişkileri Sempozyumu (8-10 Ekim 2009)*. ss.1-11.
- Akbal, İsmail.(2011). “Komitacı Eylemlerin Son Temsilcisi İsmail Hakkı Tekçe ve Faaliyetleri”. *Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 7, Sayı: 13, (Bahar), 70-102.
- Akçura, Yusuf.(1976). *Üç Tarz-ı Siyaset*. Ankara.
- Akçura, Yusuf.(1981). *Yeni Türk Devletinin Öncüleri, 1928 Yılı Yazıları*.(Haz. N. Sefercioğlu). Ankara.
- Akdağ, Ömer.(2002). “Büyük Taarruz’dan Önce Ankara ile İstanbul Arasında Saltanatın Akibetini Tayin Eden Bir Görüşme”. *Türkler* 16. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 97-105.

- Akdağ, Ömer.(2009). "Torosların Tepesinde Bir Demokrasi Destanı: Aslanköy Olayı". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. Cilt: XXV. Sayı: 74.(Temmuz), ss. ??, ??.
- Akgün, Seçil., Uluğtekin, Murat.(1989). "Misak-ı Maarif". *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. II/3, (Mayıs), Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Akgün, Seçil.(1980). "Türkçe Ezan". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*. Cilt: 13. Sayı: 24. ss.105-113.
- Akın, Fehmi.(2005). "12 Temmuz Beyannamesi'nin Türk Siyasi Tarihindeki Yeri ve Önemi". *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Cilt: VII. Sayı: 2.(Aralık). ss. 93-109.
- Akıncıoğlu, Mehmet.(1951). "Bir Bayrak Altına". *Tanrıdağ Dergisi*. Sayı: 5. (5 Ocak). İstanbul.
- Akkerman, Naki Cevat.(1950). *Demokrasi ve Türkiye'de Siyasi Partiler Hakkında Kısa Notlar*. Ankara: Ulus Basımevi.
- Akkır, Ramazan.(2014). "Türkiye'nin Demokrasiye Geçiş Süreci ve Laiklik Anlayışının Değişmesinde Bir Dönüm Noktası: CHP'nin Yedinci Olağan Kurultayı". *Turkish Studies*. Volume: 9/2 .(Winter). ss. 53-65.
- Akkuş, Bülent.(2015). "Türkiye Cumhuriyeti'nde Sosyalizm: Türkiye Komünist Partisinin Cumhuriyet Halk Partisine Bakışı ve Özgün Bir Düşünür ve Siyaset Adamı Olarak Mehmet Ali Bayar". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. Cilt: 8. Sayı: 40.(Ekim). ss.239-252.
- Akşam Gazetesi*.(1945). "Ankara Cinayeti, Kaatil Reşit 20 yıl, Haşmet de 1 Sene Hapse Mahkûm Oldu.". 14 Kasım.
- Akşam Gazetesi*.(1945). "Ankara Cinayeti, Katil Reşidin İdamı İstendi". 19 Ekim.
- Akşam Gazetesi*.(1945). "Ankara'da Bir Doktor Kabinesinde Öldürüldü.". 17 Ekim.
- Akşam Gazetesi*.(1945). "Celal Bayar ve Arkadaşları Siyasi Bir Parti Kuracaklar". 1 Aralık.
- Akşam Gazetesi*.(1945). "Profesör ve Öğretmenler: Siyasi Mahiyette Yazılar Yazamıyacaklar". 16 Aralık.
- Akşam Gazetesi*.(1946). "İzmir'de Büyük Bir Miting Yapıldı". 26 Temmuz.
- Akşam Gazetesi*.(1946). "Mareşal Fevzi Çakmak Bu Sabah Ankara'ya Vardı". 29 Temmuz.
- Akşam Gazetesi*.(1946). "Ne Yapmak İstiyorlardı?". 19 Aralık.
- Akşam Gazetesi*.(1946). "Sıkıyönetim Komutanlığının Tebliği". 25 Temmuz.
- Akşam Gazetesi*.(1947). "Ankara Üniversite Talebesinin Nümayişi". 7 Mart.
- Akşam Gazetesi*.(1947). "Mareşal Fevzi Çakmak Dün Demeçte Bulundu". 6 Şubat.

Akşam Gazetesi.(1948). “Ali Rıza Türel Yanlış Malumat Verilmemiştir Diyor”. 25 Ocak.

Akşam Gazetesi.(1948). “Ankara Üniversitesi Solculuk Meselesinin CHP Meclis Grubunda Görüşülmesi Muhtemel.” ve “Dil, Tarih Fakültesinin Lağvedileceğinden Bahsediliyor”. 22 Şubat.

Akşam Gazetesi.(1948). “Ankara Üniversitesinde, Senato, Bir Profesör ve İki Doçentin Öğretim Üyeliğinden Çıkarılmasına Karar Verdi”. 11 Ocak.

Akşam Gazetesi.(1948). “Ankara Üniversitesindeki Solcu Profesörler Meselesi”. 23 Şubat.

Akşam Gazetesi.(1948). “Marshallin Yardım Planı ve Türkiye”. 24 Ocak.

Akşam Gazetesi.(1948). “Marshall Planı ve Türkiye”. 25 Ocak.

Akşam Gazetesi.(1948). “Solcu Profesörlerin Muhakemesi, Sanıklar, Kendilerine Atfedilen İthamları Red ve İnkâr Ettiler”. 16 Haziran.

Akşın, Aptülahat.(1991). *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Akşın, Sina.(1998). *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele II, Son Meşrutiyet (1919-1920)*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Aktürk, Şenol.(2012). “Toplumcu Gerçekçi Yönüyle Suat Derviş'in Romanlarına Bakış”. *International Journal of Social Science*. Volume: 5. Issue: 3. (June). p. 1-33.

Akyol, Hüseyin.(2010). *Bölüne Bölüne Büyümek Türkiye'de Sol Örgütler*, (2. Baskı). İstanbul: Phoenix Yayınevi.

Akyüz, Kenan.(1986). *Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi*. Ankara.

Akyüz, Yahya.(1982). *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1982'ye)*. Ankara.

Albayrak, Mustafa.(2004). *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946- 1960)*. Ankara: Phoenix Yayınevi.

Alöç, Kazım.(1967). “İfşa Ediyorum”. *Yeni Gazete*. 12-26 Nisan.

Alpaslan, Teoman.(2007). *Topal Osman Ağa*, İstanbul: Kum Saati Yayınları.

Altınar, Bilal.(2014). “Birleşmiş Milletler: Amacı, Gelişimi, Etkinliği, Uluslararası Güvenliğe Katkısı ve Geleceği”. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*. Cilt: 1. Sayı: 1. ss. 1-9.

Altunay, Niyazi.(2005). *Köy Enstitüsü Sistemine Toplu Bir Bakış*. Kelebek Matbaası: İstanbul.

Amerika Türk Yardım Programı.(1948).(Çev. Cenân Sâhîr Silân). Ankara: Genelkurmay Başkanlığı Yayını.

- Anbarcioğlu, Meliha.(1981). “Atatürk ve İran’da Yapılan Reformlar”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih, Coğrafya Fakültesi Doğu Dilleri Dergisi*. Cilt: III. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih, Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Anchieri, Ettore.(1959). “Roma-Berlin Mihverinin İç Yüzü (1937-1940)”. (Türkçeye çeviren: S. Derbil). *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 16/1-4. ss. 58-70.
- Anık, Mehmet.(2006). “Bir Modernleş(tir)me Projesi Olarak Köy Enstitüleri”. *Divan İlmi Araştırmalar Dergisi*. Sayı: 1. ss.279-309.
- Arai, Masami.(1994). *Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği*.(Çev. Tansel Demirel). İstanbul.
- Arar, İsmail.(1969). *Atatürk’ün İzmit Basın Toplantısı(16/17 Ocak 1923)*. Burçak Yayınevi.
- Aras, Ahmet.(2007). *Amerikan Belgelerinde II. Dünya Savaşı Sonrası Türkiye (1945–1950)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü. Ankara.
- Aras, T. Rüştü.(1935). *Lozan İzlerinde 10 Yıl*.(Der. Numan Menemencioğlu). İstanbul.
- Arcayürek, Cüneyt.(1983). *Demokrasinin İlk Yılları 1947-1951*. Ankara: Bilgi Yayınları.
- Ardakoç, M. Kamran.(1955). *Hilafet Meselesi*. İstanbul.
- Ardıçoğlu, Nurettin.(1948). “Muhalefetin Bugünkü Manzarası”. *Kudret Gazetesi*. 29 Temmuz.
- Arık, R.Oğuz.(1946). “Özleyiş ve Çağırış”. *Özleyiş Dergisi*. Sayı: 1. (Ekim). Ankara.
- Armaoğlu, Fahir.(1992). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi I (1914-1990)*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Armaoğlu, Fahir.(2003). *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*. Ankara.
- Armaoğlu, Fahir.(1958). “İkinci Dünya Harbi’nde Türkiye”. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. Cilt: 13. Sayı: 2.(Haziran). ss. 139-179.
- Armaoğlu, Fahir.(1958). *İkinci Dünya Harbinin Önemli Olayları ve Paktları*.(Yayın yeri yok).
- Armaoğlu, Fahir.(1991). *Belgelerle Türk Amerikan Münasebetleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.
- Arsal, Sadri Maksudi.(1949). “Demokrasi Kapısı Önündeyiz”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 2 Mayıs.
- Arsal, Sadri Maksudi.(1950). “Bir Hukuk Abidesi: Yeni Seçim Kanunu Tasarısı. *Cumhuriyet Gazetesi*. 13 Ocak.
- Arslan, Ali.(1995). *Darü'l-Fünûn’dan Üniversiteye*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Arslan, Ali.(2011). *Türkiye’de Üniversite ve Siyaset*. Paraf Yayınları: İstanbul.

- Arslan, Cumhur.(2002).“Çınaraltı”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce-Milliyetçilik*, Cilt: 4. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aslan, Taner.(2008). “İkinci Meşrutiyet Düşüncesinin Cumhuriyet'e Tesirleri”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Sayı: 21 (Ağustos). Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Yayınları.
- Atabay ,Mithat.(2002). “Anadoluculuk”. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*. (der. Tanıl Bora, Murat Gültekingil). Cilt: 4. İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 515-532.
- Atabay, Mithat.(2005). *İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türkiye’de Milliyetçilik Akımları*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Atabey, Figen.(2014). “İkinci Dünya Harbi Öncesi Türk-İngiliz-Fransız Ortak Deklerasyonu”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 7/31. ss. 296-304.
- Atalay, Mustafa.(1954). *Türk Milli Bankacılığı*. Ankara.
- Ataöv, Türkkaya (1965). *Turkish Foreign Policy (1939-1945)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Ataöv, Türkkaya.(1968).“Soğuk Harb’in Doğuşu: San Francisco’dan Mihver Barış Toplantılarına”. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. Cilt: XXIII. Sayı: 1.(Mart). Ankara.
- Ataöv, Türkkaya.(1969). *Amerika, NATO ve Türkiye*. Ankara: Aydınlık Yayınevi.
- Atatürk. M. Kemal.(1997). *Nutuk (1919-1927)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Atay, Aytekin.(1978). “Neden İsviçre Medeni Kanunu”. *Medeni Kanunun 50. Yılı Sempozyumu I, Tebliğler*. İstanbul.
- Atay, Falih Rıfki.(1945). “Çirkin Bir Taktika”. *Ulus Gazetesi*. 4 Aralık.
- Atay, Falih Rıfki.(1945). “İstanbul’daki Nümayiş”. *Ulus Gazetesi*. 6 Aralık.
- Atay, Falih Rıfki.(1945). “Rejime Hakaret Edilemez”. *Ulus Gazetesi*. 22 Eylül.
- Atay, Falih Rıfki.(1945). “Yeni Muhalefet Partisi”. *Ulus Gazetesi*. 3 Aralık.
- Atay, Falih Rıfki.(1946). “Bir Amerikan Filosu İzmir’de”. *Ulus Gazetesi*. 25 Kasım.
- Atay, Falih Rıfki.(1946). “Açık Mektup Değil Açık Tahrik!”. *Ulus Gazetesi*.16 Temmuz.
- Atay, Falih Rıfki.(1946). “Amerika Artık Yolunu Bulmuştur”. *Ulus Gazetesi*. 8 Nisan.
- Atay, Falih Rıfki.(1946). “Demokrat Parti’nin Tamimi Üzerine”. *Ulus Gazetesi*. 10 Mayıs.
- Atay, Falih Rıfki.(1946). “Demokrat Parti'nin Beyannamesine Dair”. *Ulus Gazetesi*. 12 Temmuz.

- Atay, Falih Rifkî.(1946). “Halkı Kimler Kandırıyor?”. *Ulus Gazetesi*. 15 Temmuz.
- Atay, Falih Rifkî.(1946). “Hürriyetin Pahası”. *Ulus Gazetesi*. 9 Temmuz.
- Atay, Falih Rifkî.(1946). “Kendilerini Düşüren Oyunlar”. *Ulus Gazetesi*. 20 Temmuz.
- Atay, Falih Rifkî.(1946). “Missouri”. *Ulus Gazetesi*. 5 Nisan.
- Atay, Falih Rifkî.(1946). “Onlar Bağsınlar Biz Konuşalım!”. *Ulus Gazetesi*. 14 Temmuz.
- Atay, Falih Rifkî.(1946). “Politika ve Ahlak”. *Ulus Gazetesi*. 6 Temmuz.
- Atay, Falih Rifkî.(1946). “Seçime Nasıl Gidiyoruz?”. *Ulus Gazetesi*. 4 Temmuz.
- Atay, Falih Rifkî.(1946). “Tartışmayı Çığırına Sokalım”. *Ulus Gazetesi*.13 Temmuz.
- Atay, Falih Rifkî.(1946). “Tenkidlerin En Gülüncü”. *Ulus Gazetesi*. 30 Haziran.
- Atay, Falih Rifkî.(1946). “Türkiye’den Amerika’ya”. *Ulus Gazetesi*. 7 Nisan.
- Atay, Falih Rifkî.(1946). “Yeni Parti Kuruldu”. *Ulus Gazetesi*. 8 Ocak.
- Atay, Falih Rifkî.(1947). “Amerikan Denizcileri İstanbul’da”. *Ulus Gazetesi*. 2 Mayıs.
- Atay, Falih Rifkî.(1947). “Yeni Amerikan Politikasının Zaferi”. *Ulus Gazetesi*. 11 Mayıs.
- Atay, Falih Rifkî.(1969). Çankaya. İstanbul: Doğan Kardeş Matbaası.
- Atay; Falih Rifkî.(1946). “Yeni Parti Kuruldu”. *Ulus Gazetesi*. 8 Ocak.
- Athanase J. Sbarounis.(1951). “Marshall Planı ve Karşılıklı Güvenlik Programı Ekonomisi”. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*. Cilt: 12. Sayı: 3-4. ss.72-108.
- Atılğan, Gökhan.(2009). *Behice Boran-Öğretim Üyesi, Siyasetçi, Kuramcı*.(2. Baskı). Yordam Kitap: İstanbul.
- Atsız, H. Nihal.(1934). “20. Asırda Türk Meselesi-Türk Birliği I”. *Orhun*. Sayı:8, (23 Haziran). İstanbul.
- Atsız, H. Nihal.(1934). “Alaylı Alimler”. *Orhun Dergisi*. Sayı:5.(Mart). İstanbul.
- Atsız, H. Nihal.(1934). “Yirminci Asırda Türk Meselesi–2 Türk Irkı: Türk Milleti”. *Orhun*. Sayı: 9. (16 Temmuz). İstanbul.
- Atsız, H. Nihal.(1940). *İçimizdeki Şeytanlar*. (1. Baskı). Arkadaş Basımevi: İstanbul.
- Atsız, H. Nihal.(1944). “Başvekil Saraçoğlu Şükrü’ye Açık Mektup” *Orhun*. Sayı:16, (Nisan). İstanbul.
- Atsız, H. Nihal.(1944). “Başvekil Saraçoğlu Şükrü’ye Açık Mektup”. *Orhun*. Sayı:15. (Mart). İstanbul.

- Atsız, H. Nihal.(1947). "Işık". Altın Işık Dergisi. Sayı: 1. (Ocak). İstanbul.
- Atsız, H. Nihal.(1947). "Milli Mukaddesat Düşmanları". *Altın Işık Dergisi*. Sayı:2. (15 Şubat). İstanbul.
- Atsız, H. Nihal.(1951). "1944-1945 Irkçılık-Turancılık Davası". *Orkun Dergisi*. Sayı: 27. 6 Nisan. İstanbul.
- Atsız, H. Nihal.(2003). *Çanakkale'ye Yürüyüş ve Türkçülüğe Karşı Haçlı Seferleri*. 3. Baskı. İstanbul: İrfan Yayınları.
- Avcı, Orhan.(1996). "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'nin Dış Politikası". *Askeri Tarih Bülteni Dergisi*.(Ağustos). Ankara.
- Avşar, B. Zakir.(2013). *Tanrıdağ Dergisi*. Ankara.
- Avşar, B. Zakir-Kaya, Emre Elif.(2012). "Çok Partili Hayata Geçiş Sonrasında İlk Muhalefet Partisi: Milli Kalkınma Partisi". *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*. Cilt: 13. Sayı: 2. ss. 113-132.
- Aybars, E.(1988). *İstiklal Mahkemeleri I-II (1920-1927)*. İzmir.
- Aydemir, Şevket Süreyya.(1983). *Tek Adam, Mustafa Kemal 1922-1938*, Cilt: III, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aydemir, Şevket Süreyya.(1969). *Menderes'in Dramı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aydemir, Şevket Süreyya.(1999). *İkinci Adam, Cilt II (1938-1950)*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aydemir, Şevket Süreyya.(2016). *Suyu Arayan Adam*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aydın, Ayşe.(2014). "Demokrat Parti'nin Kuruluşunun İlk Yıllarında Parti İçinde Meydana Gelen Hizipleşme ve Müstakil Demokratlar Grubu". *Tarih Okulu Dergisi*. Yıl: 7. Sayı: XIX.(Eylül). ss. 269-288.
- Aydın, Mesut. K.(2011).*Milli Mücadele Dönemi İstanbul Öğrenci Hareketleri (1918-1922)*. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ.
- Aydın, Mesut.(1987). "Proclamation of Ankara as the Nation's capital". *Turkish Review Quarterly Digest*. Autumn. Ankara, ss. 35-50.
- Aydın, Mesut.(1992). *Milli Mücadele Dönemi'nde TBMM Hükümeti Tarafından İstanbul'da Kurulan Gizli Gruplar ve Faaliyetleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Aydın, Mesut.(1998). *Misak-ı Milli ve Yeni Türk Devletinin Sınırları*. Malatya.
- Aydın, Mesut.(2001). *Türkiye ve Irak Hudûdu Meselesi*, Ankara: Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları.

- Aydın, Mesut.(2002). “Yeni Türk Devleti ve Misak-ı Milli”. *Türkler* 16. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Aydın, Mesut.(2005). *Kubilay Olayı ve Türk Gençliği*. Malatya.
- Aydın, Mesut.(2006). “Türk Basınında Haliç Konferansı(19 Mayıs-5 Haziran 1924)”. *Uluslararası İkinci Ortadoğu Semineri Düünden Bugüne Irak. (27-29 Mayıs 2004)*. Elazığ.
- Aydın, Mesut.(2014). “Cumhurbaşkanlığı Arşivi Belgeleri Işığında Müdafaa-i Hukuk Grubu’nun Kuruluşu ve Ülke Genelinde Gruba Ait Heyet-i Merkeziye Listelerinin Oluşturulması”. *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 9/4, (Spring 2014), ss. 97-137.
- Aydın, Mustafa.(2001). “İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt 1: 1919-1980)*.(Ed. Baskın Oran). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aydın, Mustafa. (2002). “Savaş Kaosunda Türkiye: Görelî Özerklik 2: 1939-1945”. *Türk Dış Politikası 1919-1980*. (ed.: Baskın Oran). İstanbul: İletişim Yayınları
- Ayhan, Bünyamin.(2009).*Atatürk ve Basın*. Konya.
- Ayhan, Halis-Uzun, Mustafa.(1995).“Ezanın Türkçeleştirilmesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt: 12. ss.38-42.
- Aysal, Necdet.(2005). “Anadolu’da Aydınlanma Hareketinin Doğuşu: Köy Enstitüleri”. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. Sayı: 35-36.(Mayıs-Kasım). ss.267-282.
- Aysan, Mustafa.(1997). *Celal Bayar ile Sohbet. Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi*. Manisa.
- Aysan, Mustafa.(2004). *Atatürk’ün Ekonomi Politikası*. İstanbul.
- Aytekin, Halil.(1943). “Köylerin Bugünkü İaşe Durumu”. *Yurt ve Dünya Dergisi*.Sayı: 36. (Aralık). Ankara.
- Baban, Cihad.(1945). “Biz de Bunu Beklerdik”. *Tasvir Gazetesi*. 2 Aralık.
- Baban, Cihad.(1945).“Türk Gençliğinin Galeyanı”. *Tasvir Gazetesi*. 5 Aralık.
- Baban, Cihad.(1946). “Birleşik Amerika Filosu Türk Sularında”. *Tasvir Gazetesi*. 23 Kasım.
- Baban, Cihad.(1946). “İki Parti Arasındaki Farklar”. *Tasvir Gazetesi*. 10 Ocak.
- Baban, Cihad.(1946). “Sükûn Tavsiye Ediyoruz”. *Tasvir Gazetesi*. 8 Temmuz.
- Baban, Cihad.(1947). “İnönü’ne Açık Mektup”. *Tasvir Gazetesi*. 23 Kasım.
- Baban, Cihad.(1970). *Politika Galerisi (Büstler ve Portreler)*. Remzi Kitapevi: İstanbul.

- Bağlum, Kemal.(1991). *Anıpolitik*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Banarlı N. Sami.(1983). *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul.
- Barkay, Gül İnanc.(2001). *ABD Diplomasisinde Türkiye 19440-1943*. İstanbul: Buke Yayınları.
- Barlas, Cemil Sait.(1948). “ Demokrat Partinin Bugünkü Mitingi”. *Ulus Gazetesi*. 30 Mayıs.
- Barutçu, F. Ahmet.(1977). *Siyasi Anılar (1939-1954)*.İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Barutçu, F. Ahmet.(2001). *Siyasi Hatıralar-Milli Mücadeleden Demokrasiye*. Cilt: 2. Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları.
- Barutçu, Zübeyir- Kaynar, M. Kaan.(2015). *Yurt ve Dünya Dergisi Üzerine Bir İnceleme*. Eğitim Kitabevi Yayınları: Konya.
- Başgil, Ali Fuat.(2011). *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri: Görüp Yaşadıklarım*.(Çev. Cemal Aydın). İstanbul: Yağmur Yayınları.
- Başoğlu, Muzaffer Şerif.(1943). “Gençliğin Yetiştirilmesi”. *Yurt ve Dünya Dergisi*. Sayı: 26–27. (Şubat-Mart). Ankara.
- Başoğlu, Muzaffer Şerif.(1943). “Psikoloji Karşısında Irkçılık”. *Yurt ve Dünya Dergisi*. Sayı: 25. (Ocak). Ankara.
- Batur Sertan-Aslıtürk, Ersin.(2006). “Sosyal Psikolojinin Önemli İsmi Muzaffer Şerif’in Türkiye Yılları”. *Toplumsal Tarih*. Sayı: 152. (Ağustos), ss. 50-55.
- Bayar, Celal.(1969). *Başvekilim Adnan Menderes*.(Der. İsmet Bozdağ). İstanbul: Baha Matbaası.
- Bayır, Özgün Erler.(2011).“Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Solda Partileşme”. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. Sayı: 45.(Ekim). ss. 45-72
- Baykal, B. Sıtkı.(1969). *Erzurum Kongresi İle İlgili Belgeler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Baykurt, Cami.(1945). “Daha İyi Bir Cemiyete Doğru Değişme ve Yenilenme”. *Tan Gazetesi*. 26 Ağustos.
- Baykurt, Cami.(1945). “Hakkı Tarık Us’a Cevap, Açık Mektup”. *Tan Gazetesi*. 22 Ağustos.
- Baykurt, Cami.(1945). “Hakkı Tarık Us’la İkinci Yarenlik”. *Tan Gazetesi*. 30 Ağustos.
- Bayram, İpek.(2015). *Nevzat Tandoğan: Hayatı ve Faaliyetleri (1894-1946)*. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.
- Bayur, Y. Hikmet.(1976). “T.B.M.M. Hükümeti Umur-ı Hariciye Vekili Yusuf Kemal Tengirşek’in 1922 Mart’ında Yaptığı Avrupa Gezisiyle İlgili Anıları”. *Belleten*. XL/160 (Ekim 1976). ss.617-669.

- Bayur, Y. Hikmet.(1991). *Türk İnkılabı Tarihi I/II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Bayur, Y. Hikmet.(1947). "Hürriyet Misakı". *Kuvvet Gazetesi*. 12 Ocak.
- Bayur, Y. Hikmet.(1973). *Türkiye Devletinin Dış Siyaseti*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Be. De.(1946)."Hadiselerin Dili". *Büyük Doğu Dergisi*. 22 Kasım.
- Bekata, Hıfzı Oğuz.(1941). "Çığır'a Göre". *Çığır Mecmuası*. Sayı: 89. (Ocak). Ankara.
- Belen, A. Münir.(1942). "Osmanlı İmparatorluğu Sonlarında Endüstri Politikası". *Yurt ve Dünya Dergisi*. Sayı: 20. (29 Ekim). Ankara.
- Belen, A. Münir.(1942). "Varlık Vergisi". *Yurt ve Dünya Dergisi*. Sayı: 22–23. (Aralık). Ankara.
- Belli, M.(2002). *İnsanlar Tanıdım: Mihri Belli'nin Anıları*. Doğan Kitap: İstanbul.
- Berber, Şarika Gedikli.(2012). "Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Sivil Hükümet Darbesi: CHP'de 35'ler Vakası". *Gazi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Akademik Bakış Dergisi*. Cilt: 6. Sayı: 11.(Kış). ss. 131-150.
- Berk, Bekir.(1950). "Türk Kültür Ocağı". *Komünizme Karşı Mücadele Dergisi*. (15 Aralık). Sayı: 10. İstanbul.
- Berkes, Mediha.(1941). "Köyde Şehirli". *Yurt ve Dünya Dergisi*. Sayı: 4. (Nisan). Ankara.
- Berkes, Mediha.(1941). "Türk Köyünün Tetkikine Başlarken". *Yurt ve Dünya Dergisi*. Sayı: 1. (Ocak). Ankara.
- Berkes, Mediha.(1942). "Kadının Durumu". *Yurt ve Dünya Dergisi*. Sayı: 21. (Kasım). Ankara.
- Berkes, Mediha.(1943). "Köy Gençliği". *Yurt ve Dünya Dergisi*. Sayı: 26–27. (Şubat-Mart). Ankara.
- Berkes, Mediha.(1943). "Köyde Yaşayış". *Yurt ve Dünya Dergisi*. Sayı: 30. (Haziran). Ankara.
- Berkes, Niyazi.(1941). "Ezbercilik". *Yurt ve Dünya Dergisi*. Sayı: 12. (Aralık). Ankara.
- Berkes, Niyazi.(1941). "Köy Nüfusu". *Yurt ve Dünya Dergisi*. Sayı: 4. (Nisan). Ankara.
- Berkes, Niyazi.(1942). "İrk ve İrkçilik". *Yurt ve Dünya Dergisi*. Sayı: 24. (30 Aralık). Ankara.
- Berkes, Niyazi.(1942). "İlim Dünyasındaki Durumumuz". *Yurt ve Dünya Dergisi*. Sayı: 20. (29 Ekim). Ankara.
- Berkes, Niyazi.(1943). "Garpten Gelen Düşünceler". *Yurt ve Dünya Dergisi*. Sayı: 34. (Ekim). Ankara.
- Berkes, Niyazi.(1943). "Gençliğin Sosyal Durumu". *Yurt ve Dünya Dergisi*. Sayı: 26–27. (Şubat-Mart). Ankara.

- Berkes, Niyazi.(1943). “Modern Ekonominin Doğuşu”. *Yurt ve Dünya Dergisi*.Sayı: 30. (Haziran). Ankara.
- Berkes, Niyazi.(1943). “Modern Ekonominin Temelleri”. *Yurt ve Dünya Dergisi*.Sayı: 31. (Temmuz). Ankara.
- Berkes, Niyazi.(1943). “Modern Ekonominin Tezatları”. *Yurt ve Dünya Dergisi*.Sayı: 32. (Ağustos). Ankara.
- Berkes, Niyazi.(1943). “Modern Ekonominin Tezatlarından Faşizm”. *Yurt ve Dünya Dergisi*. Sayı: 33. (Eylül). Ankara.
- Berkes, Niyazi.(1944). “Darwinizm Karşısında İleri ve Geri Düşünüşler”. *Yurt ve Dünya Dergisi*. Sayı: 39. (1 Şubat). Ankara.
- Berkes, Niyazi.(1944). “Emperyalizm”. *Yurt ve Dünya Dergisi*.Sayı: 40. (15 Şubat) Ankara
- Berkes, Niyazi.(1997). *Unutulan Yıllar*.(Yayına Hazırlayan: Ruşen Sezer). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Berksoy, İhsan.(1944). “İrk Üstünlüğü İddiaları”. *Yurt ve Dünya Dergisi*.Sayı: 41. (1 Mart). Ankara.
- Berktaş, Fatmagül.(1997). “İki Söylem Arasında Bir Yazar: Suat Derviş”. *Defter* Sayı: 29 (Kış): 89-100.
- Bıyıklıoğlu, Tevfik.(1959). *Atatürk Anadolu’da (1919-1921)*. Ankara.
- Bıyıklıoğlu, Tevfik.(1987). *Trakya’da Milli Mücadele I*. Ankara.
- Bıyıklıoğlu, H. Nadir.(1991). *Türk Havacılık Sanayii*. Ankara.
- Bila, H.(1987). *Sosyal Demokrat Süreç İçinde CHP ve Sonrası*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Bilge, A. Suat.(1992). *Güç Komşuluk, Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri(1920-1964)*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Bilsel, M. Cemil.(1998). *Lozan I*, İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Bilsel, M. Cemil.(1998). *Lozan II*, İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Bingöl, Yılmaz-Pakış, Ahmet.(2016). “Milliyetçiliğin Anadolucu Söylemde Yeniden Üretimi”. *Amme İdaresi Dergisi*. Cilt: 49. Sayı: 1. (Mart). ss.1-27.
- Birgit, Orhan.(2006). *Evvel Zaman İçinde*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Bolat, B. Salman, Demiraslan Tekin.(2013). “Lozan Görüşmeleri Sırasında Mecliste Ortaya Çıkan II. Grup Muhalefeti ve Basına Yansıması”. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi S. 53, (Lozan Antlaşması Özel Sayısı)*. ss. 29-60, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları.

- Bora, Tanıl.(1998). *Türk Sağının Üç Hali: Milliyetçilik, Muhafazakarlık, İslamcılık*. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Boran, Behice Sadık.(1941). "Modern Şehir Örneği". *Yurt ve Dünya Dergisi*. Sayı: 6. (Haziran). Ankara.
- Boran, Behice Sadık.(1941). "Şehir ve Şehirleşme Davamız". *Yurt ve Dünya Dergisi*. Sayı: 3. (Mart). Ankara.
- Boratav, Korkut.(1974). *100 Soruda Devletçilik*. İstanbul Gerçek Yayınevi.
- Boratav, Korkut.(2006). *Türkiye'de Devletçilik*. İmge Yayınları: Ankara.
- Bozdağ, İsmet.(1995). *Atatürk'ün Sofrası*. İstanbul.
- Bozkurt, Gülnihal.(1989). *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu(1839-1914)*. Ankara.
- Bozkurt, Gülnihal.(1999). *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*. Ankara.
- Bozkurt, Gülnihal.(2003). "Sevr'i Bilmek Lozan'ı Anlamak". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. XIX/56 (Temmuz 2003). Ankara.
- Bozkurt, İbrahim.(2007). "II. Dünya Savaşı Sonrası Amerikan Missouri Zırhlısı'nın İstanbul Limanı'nı Ziyareti Üzerine Değerlendirmeler". *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*. Cilt: VI. Sayı: 15.(Güz). ss.251-274.
- Bozkurt, M. Esat.(1994). *Türk Medeni Kanunu Nasıl Hazırlandı? Medeni Kanunumuzun XV. Yıldönümü İçin*. İstanbul.
- Bölükbaşı, Deniz.(2005). *Türk Siyasetinde Anadolu Fırtınası Osman Bölükbaşı*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Budak, Mustafa.(2014). *Misak-ı Milli'den Lozan'a İdealden Gerçeğe Türk Dış Politikası*. (5. Baskı). İstanbul.
- Buluç, Sadettin.(1981). *Osmanlılar Devrinde Alfabe Tartışmaları. Harf Devrimi'nin 50. Yılı Sempozyumu*. ss.45-48. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Burçak, Rıfkı Salim.(1946).*Türk-İngiliz Münasebetleri (1791-1941), İkinci Cihan Harbi'nde Türkiye'nin Durumu*. İstanbul.
- Burçak, Rıfkı Salim.(1979). *Türkiye'de Demokrasiye Geçiş 1945-1950*. İstanbul: Olgaç Yayınevi.
- Burçak, Rıfkı Salim.(1983). *Moskova Görüşmeleri (26 Eylül 1939-16 Ekim 1939) ve Dış Politikamız Üzerindeki Tesirleri*. Ankara: Gazi Üniversitesi Basımevi.

- Burçak, Rifkî Salim.(1992).“Türk-Sovyet İlişkilerine Genel Bakış”. *Türkiye’nin Sorunları Sempozyumu (Tarihi Gelişmeler İçinde: Dün-Bugün Yarın)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.
- Burgaç, Murat.(2016). “1946 Genel Seçimlerinde Propaganda”. *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*. XIII/26.(Bahar). ss. 163-184.
- Buzpınar, Ş. Tufan.(2006). “Mustafa Fazıl Paşa”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt: XXXI, ss. 300-301. İstanbul.
- Bülbül, Özlem.(2016). “Remzi Oğuz Arık ve Anadolucu Milliyetçilik”. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Cilt: 7. Sayı: 2. ss.73-94.
- Bütünler, Zübeyir.(2012).“3 Mayıs 1944 Olayları Işığında İç-Dış Politikada Siyasi Dengeler”. *The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science*. Volume: 5. Issue: 6. (December) p. 91-103.
- Cantemur, Türkan.(2012). “Türkiye-İtalya İlişkileri (1930-1950)”, 38. *ICANAS (İnternational Congress of Asian and North African Studies)*. Cilt: II. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları: 14/2. ss.779-813.
- Cartier, Raymond.(1975). *İkinci Dünya Savaşı*. Cilt: I. (Çev: Safa Kılıçlıoğlu). İstanbul: Meydan Gazetecilik ve Neşriyat.
- Cebesoy, A. Fuat.(2000). *Milli Mücadele Hatıraları*. İstanbul: Temel Yayınları.
- Cebesoy, A. Fuat.(2002). *Siyasi Hatıralar I: Büyük Zaferden Lozan’a*.(Haz. Osman Selim Kocahanoğlu), İstanbul.
- Cebesoy, A. Fuat.(2002). *Siyasi Hatıralar-Lozan’dan Cumhuriyete II*. (Haz. Osman Selim Kocahanoğlu), İstanbul.
- Celep, Barış.(2015). *İstanbul İşçi Sendikaları Birliği Yayın Organı Hürbilet Gazetesi*. İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları İşçi Hareketi Dizisi.
- Cemal, Behçet.(1955). *Şeyh Sait İsyanı*. İstanbul.
- Cemgil, Adnan.(1941). “Ansiklopedi”. *Yurt ve Dünya Dergisi*.Sayı: 3. (Mart). Ankara.
- Cemgil, Adnan.(1942). “Olduğu Gibi-İçyüzleri”. *Yurt ve Dünya Dergisi*.Sayı: 22–23. (Aralık). Ankara.
- Cemgil, Adnan.(1944). “Koyu Milliyetçilik Nedir?”. *Yurt ve Dünya Dergisi*. Sayı: 41. (1 Mart). Ankara.
- CHP.(1939). *Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları*.(29 Mayıs 1939-03 Haziran 1939). Ankara: Ulus Basımevi.
- CHP.(1939). *CHP 1939 Parti Nizamnamesi*. Ankara

- CHP.(1939). *Büyük Kurultayın Tetkikine Sunulan Nizamname Projesi*. (29 Mayıs 1939). Ankara.
- CHP.(1946). *Büyük Kurultayın Olağanüstü Toplantısı*.(10 Mayıs 1946), *Programda Değiştirilen Hükümler*. Ankara.
- CHP.(1946). *CHP Büyük Kurultayının 10 Mayıs 1946 Olağanüstü Toplantısına Sunulan CHP Müstakil Grubu Raporu ve Ekleri*. Ankara: TBMM Basımevi.
- CHP.(1946). *Büyük Kurultayının Olağanüstü Toplantısı Program- Tüzük Komisyonu Raporu*.(10 Mayıs). Ankara.
- Cerrahoğlu, Abdurrahman. (1975). *Türkiye’de Sosyalizmin Tarihine Katkı*. İstanbul.
- Cumhuriyet Ansiklopesi (1941-1960)*.(2005). Cilt: 2. (Yayın Kurulu; Hasan Ersel, Ahmet Kayaş, Ahmet Oktay, Mete Tunçay). (5. Basım). Yapı Kredi Yayınları: İstanbul.
- Cumhuriyet Dönemi Siyasi Partiler (1923-2006)*.(2007).(Derleyen: Mete Kaan Kaynar). Ankara: İmge Kitabevi.
- Cumhuriyet Gazetesi*.(1932). “İlk Türkçe Ezan Dün Fatih’te Okundu”. 31 Ocak, 1.
- Cumhuriyet Gazetesi*.(1932). “Türkçe Kuran Dün İlk Defa Okundu”. 23 Ocak, 1.
- Cumhuriyet Gazetesi*.(1945). "Karadeniz Konferansı Bitti".13 Şubat.
- Cumhuriyet Gazetesi*.(1945). "Üç Büyükler Konferansı Gelecek Hafta Sona Eriyor.". 11 Şubat.
- Cumhuriyet Gazetesi*.(1945). "Üçler Konferansı: Konferans, Karadeniz’de Soçi Şehrinde Toplantı Halinde!". 7 Şubat.
- Cumhuriyet Gazetesi*.(1945). "Üçler Konferansına Dair Tebliğ". 8 Şubat.
- Cumhuriyet Gazetesi*.(1945). "Üçler Konferansında Konuşulan Meseleler". 4 Şubat.
- Cumhuriyet Gazetesi*.(1946). “Aydın’da Dünkü Mitingi”. 7 Ağustos.
- Cumhuriyet Gazetesi*.(1946). “Bursa’da Dün Büyük Bir Miting Yapıldı”. 28 Temmuz.
- Cumhuriyet Gazetesi*.(1946). “Cemiyetler Kanununda Yapılan Değişiklikler”. 6 Haziran.
- Cumhuriyet Gazetesi*.(1946). “DP’nin Adana’da Dünkü Mitingi”. 1 Ağustos.
- Cumhuriyet Gazetesi*.(1946). “DP’nin Ankara’daki Dünkü Mitingi”. 4 Ağustos
- Cumhuriyet Gazetesi*.(1946). “Dün Konya’da da Büyük Bir Miting Yapıldı”. 2 Ağustos.
- Cumhuriyet Gazetesi*.(1946). “Mersin Demokratları Dün Miting Yaptı”. 18 Temmuz.
- Cumhuriyet Gazetesi*.(1946). “Ankara Valisi Nevzad Tandoğan İntihar Etti”.10 Temmuz.

- Cumhuriyet Gazetesi*.(1946). "Mareşal Fevzi Çakmak'ın Ankara'ya Gelişi". 29 Temmuz.
- Cumhuriyet Gazetesi*.(1946). "Aydın'da Dünkü Mitingi". 7 Ağustos.
- Cumhuriyet Gazetesi*.(1946). "Bakanlık Emrine Alınan Doçentler". 4 Mayıs.
- Cumhuriyet Gazetesi*.(1946). "DP'nin İzmir'de Dün Yaptığı Miting". 26 Temmuz.
- Cumhuriyet Gazetesi*.(1947). "Kahrolsun Esaret". 17 Ekim.
- Cumhuriyet Gazetesi*.(1947). "Ankara Gençliğinin Kızıl Propagandayı Protestosu". 7 Mart.
- Cumhuriyet Gazetesi*.(1947). "Okullarda Hala Kızıl Propaganda Yapanlar mı Var?". 2 Mart.
- Cumhuriyet Gazetesi*.(1948). "Ankara'daki Sol Temayüllü Hocalar". 8 Ocak.
- Cumhuriyet Gazetesi*.(1948). "Sol Temayüllü Profesörler Hakkında Verilen Karar". 24 Şubat.
- Cumhuriyet Gazetesi*.(1948). "Sol Temayüllü Üniversite Profesörleri Meselesi". 27 Şubat.
- Cumhuriyet Gazetesi*.(1948). "Aşırı Sol Temayüllü Hocalar". 12 Ocak.
- Cumhuriyet Gazetesi*.(1948). "Gösterilen Kayıtsızlık Acı Bir Lisanla Muaheze Edildi". 4 Şubat.
- Cumhuriyet Gazetesi*.(1948). "Sol Temayüllü Üniversite Profesörleri Meselesi, Dava Dün Millet Meclisinde İnfial Tezahürleri ve Gürültüler Arasında Tekrar Görüşüldü". 4 Mayıs.
- Cumhuriyet Gazetesi*.(1948). "Yabancı İdeolojilere Karşı Mukavemet", "Solcu Cereyanların Tahribat Sahaları" ve "İlmin Davası". 9 Mayıs.
- Cumhuriyet Gazetesi*.(1949). "Atatürk Devrine Ait Önemli Bir Tartışma". 8 Şubat.
- Cumhuriyet Gazetesi*.(1949). "Bu yaşta Bu Zeka". 16 Ocak.
- Cumhuriyet Gazetesi*.(1949). "Daha Uyanık Olalım". 14 Ocak.
- Cumhuriyet Gazetesi*.(1949). "Ali Ertekinin Duruşması". 12 Kasım.
- Çağlayan, Saniye-Korkmaz, Murat- Öktem, Gönül.(2014). "Muzaffer Şerif'in Hayatı ve Eserleri". *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*. Cilt: 3. Sayı: 1. (Şubat)ss. 153-159.
- Çakmak, Fevzi.(2013). "Çok Partili Hayata Geçiş Süreci ve İzmir (1946-1950)". *İzmir Kent Ansiklopedisi-Tarih*. Cilt: 2. İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları. ss. 319-341.
- Çakmak, Zafer.(2009). *İkinci Dünya Savaşı Öncesi Akdeniz'de Korsan Denizaltılar Sorunu Nyon Antlaşması*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Çapa, Mesut.(1989). "Sakarya Savaşı'ndan Sonra İmzalanan Türk İngiliz Esir Mübadelesi Anlaşmasının Uygulanması ve Belgeler". *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*.1/3. ss. 399-418, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.

- Çavdar, Tevfik.(1983). “Serbest Fırka”. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. Cilt: VIII. İstanbul.
- Çavdar, Tevfik.(1983).“Demokrat Parti”. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. Cilt: VIII. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çavdar, Tevfik.(2007). *İz Bırakan Gazeteler ve Gazeteciler*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Çavdar, Tevfik.(2013). *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi-1950'den Günümüze*. (5. Baskı). Ankara: İmge Kitabevi.
- Çaylak, Adem.(2007). “1946-50 Arası Dönemde Müfrit Muhafazakar Demokratlar ve Türk Demokrasisinin Almış Olduğu Biçim”. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. Cilt: 62. Sayı: 1. Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını. ss.17-42.
- Çelebi, Mevlüt.(2015). “Atatürk Dönemi ve Sonrasında Türkiye-İtalya İlişkilerini Etkileyen Faktörler”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. Cilt: XXXI, Sayı: 91, (Bahar). ss. 93-130.
- Çelebi, Onur.(2015). “Türkiye’de Demokrasinin Sancılı Doğumu: 1946 Seçimleri”. *Turkish Studies*. Volume: 10/1 (Winter). p. 251-272
- Çelik, Ahmet.(2011).*İkinci Dünya Savaşı Sürecinde (1939-1945) Muhalif Basın*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Çelik, Aziz.(2010).*Vesayetten Siyasete Türkiye’de Sendikacılık (1946-1967)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çelik, Hüseyin.(1992). “Mustafa Fazıl Paşa ve Yeni Osmanlılar Cemiyeti’nin Tüzüğü”. *Tarih ve Toplum*, XVIII/108.
- Çelik, Hüseyin.(1999). “Yeni Osmanlılar Cemiyeti ve Türkiye’de Parlamenter Sistem Tartışmalarının Başlaması”. *Osmanlı 7*, Ankara.
- Çetik, Mete.(2008). *Üniversitede Cadı Avı: 1948 DTCF Tasfiyesi ve Pertev Naili Boratav’ın Müdafası*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Çetin Halis.(2007). *Çağdaş Siyasi Akımlar*. Ankara: Orion Kitabevi.
- Çılgın, Canan.(2011).*Tek Parti Döneminde Yayınlanan İrkçi Turancı İçerikli Dergilerin İncelemesi (Orhun, Bozkurt, Ergenekon, Gök-Börü)*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Çolak, Filiz.(2002). “Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş ve Demokrat Parti”. *Türkler 16*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Çufalı, Mustafa.(2004). *Türkiye’de Demokrasiye Geçiş Dönemi (1945-1950)*. Ankara: Babil Yayıncılık.
- Danışmend, İ. Hami.(1972). *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*.Cilt: IV. İstanbul.

Darendelioğlu, İlhan Egemen.(1975). *Türkiye’de Milliyetçilik Hareketleri*. İstanbul: Toker Yayınları.

Darendelioğlu, İlhan, (1962). *Türkiye’de Komünist Hareketleri*. Toprak Dergisi Yayınları: İstanbul.

Daver, Abidin.(1946). “Amerika, Yakın ve Orta Doğunun Koruyucusu.”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 8 Nisan.

Daver, Abidin.(1946). “Eğer Harbe Girseydik...” *Cumhuriyet Gazetesi*. 3 Temmuz.

Daver, Abidin.(1946). “Eski Dostluğun Yeni ve Parlak Tezahürü”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 6 Nisan.

Daver, Abidin.(1946). “Safa Geldiniz Aziz Dostlar”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 24 Kasım.

Daver, Abidin.(1946). “Unutmıyalım ki Gaye, Milletin Yüksek Menfaatidir”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 29 Haziran.

Deliorman, Altan.(2010). “Bir Dergi, Bir Şahsiyet: Tanrıdağ ve Dr. Rıza Nur”. Orkun. (Mart). Sayı: 157.

Deliorman, M. Necmettin.(1957). *Nuri Demirağ’ın Hayat ve Mücadeleleri*. İstanbul: Nu. D. Matbaası.

Demirağ, Nuri.(1949).*C.H.P. İ. İnönü’ye Açık Mektup*. İstanbul: İktisadi Yürüyüş Matbaası.

Demirağ, Nuri.(1950).*C.H.P Genel Başkanı İ. İnönü’ye 2. Açık Mektup*. İstanbul: Berksoy Matbaası.

Demirbaş, Osman.(2001). “Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinde II. Grup’un Milletvekili Seçim Yasasının Değiştirilmesine İlişkin Önergesi ve Mustafa Kemal Paşa’nın Yurttaşlık Hakları”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 23-24 (Ekim - Mart).

Demirel, Ahmet.(1994). *Birinci Meclis’te Muhalefet, İkinci Grup*. İstanbul: İletişim Yayınları

Demokrat Parti Tüzük ve Programı.(1949). Ankara: Doğu Matbaası.

Demokrat Parti’nin I. Büyük Kongresinde Kabul Edilen Ana Davalar Komisyonu Raporu.(1947).

Demokrat Parti’nin Tüzük ve Programı.(1946). Ankara.

Demokrat.(1945). “İkinci Derviş Vahdeti”. *Akşam Gazetesi*. 18 Kasım.

Demokrat.(1945). “Kızıl Yapraklar Açarken”. *Akşam Gazetesi*. 2 Aralık.

Demokrat.(1945). “Kızmayın, Hürriyet Var!”. *Akşam Gazetesi*. 18 Ekim.

- Demokrat.(1945). "Türkiye'de Faşist Yoktur. Memlekette Hürriyet Var". *Akşam Gazetesi*. 19 Ekim.
- Denniston, Robin.(1998). *Churchill'in Gizli Savaşı: Diplomatik Yazışmalar, İngiliz Dışışleri Bakanlığı ve Türkiye, 1942-1944*. (Çev: Sinan Görtunca), İstanbul: Sabah Kitapları.
- Derin, Haldun.(1940).*Türkiye'de Devletçilik*. İstanbul.
- Deringil, Selim.(2004). *Turkish Foreign Policy During the Second World War: Active Neutrality*. Cambridge University Press.
- Deringil, Selim.(2008). *Denge Oyunu, İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Dervişoğlu, M. Fatih.(2011). *M. Nuri Demirağ. Türkiye'nin Havacılık Efsanesi*.(4. Basım). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Develi, Tevfik Orkun.(2014). "Tanrıdağ Dergisinin Değişen Yüzü (1942, 1950-1951)". *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*. Cilt: 11, Sayı: 1, (Mart). ss. 43-76.
- Dikici, Ali.(2006). "İbadet Dilinin Türkçeleştirilmesi Bağlamında Türkçe Ezan Denemesi ve Buna Gösterilen Tepkiler". *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*. Yıl: 5. Sayı: 10. ss. 77-104.
- Dikici, Mehmet.(2005). *İdeal-İdeoloji ve Milli Ülkü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Dilek, M. Sait.(2012). Akdeniz'de Yaşanan Güvenlik Sorunu ve Büyük Güçlerin Politikası (1936-1939). *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkish*. Volume 7/4. Fall. p. 1519-1540.
- Dilek, M. Sait.(2013). "Büyük Güçlerin Politikaları ve Briand-Kellogg Paktı". *Uluslararası İlişkiler Dergisi*. 10/37(Bahar). ss. 145-169.
- Dinçer, Hasan.(2008). II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Bir Dergi: Yurt ve Dünya. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. Sayı: 42. (Kasım). ss.193-230.
- Doğan Nadi.(1947). "Ankarada Hava". *Cumhuriyet Gazetesi*. 9 Ekim.
- Doğanay, Rahmi.(2000). "Milli Mücadele'de Türk-İngiliz Esir Değişimi". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 10/1. ss. 69-78, Elazığ.
- Doğrul, Ö. Rıza.(1945). "Siyasi İcmal: Devamlı Sulh Yolunda Kesin Adımlar". *Cumhuriyet Gazetesi*. 6 Mart.
- Dokuyan, Sabit.(2013). *1945-1950 Yılları Arasında Türkiye (Dış Politika- İç Politika)*. Cilt: I. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

- Dokuyan, Sabit.(2014).“Çok Partili Hayata Geçişte Önemli Bir Adım: Demokrat Parti’nin Kuruluşu”. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*. Yıl: 2. Sayı: 2/1.(Haziran). ss. 151-169.
- Dönmez, Aykut.(1996). *Londra Konferansı ve Bekir Sami Bey*. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek lisans Tezi). Malatya.
- Duman, Tayyip.(1991). *Türkiye’de Ortaöğretime Öğretmen Yetiştirme (Tarihi Gelişimi)*. MEB Yayınları: İstanbul.
- Dursunoğlu, Cevat.(2000). *Milli Mücadelede Erzurum*. İstanbul.
- Dündar, Can.(2003).*Köy Enstitüleri*. Ankara: İmge Yayınevi.
- Dündar, Recep.(2015). *Çanakkale Deniz Muharebeleri ve Cevat (ÇOBANLI) Paşa*. Malatya.
- Eagleton, Terry.(2011). *İdeoloji*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Ebuzziya, Ziyad.(1945). “Pravda’nın Hezeyanları”. *Tasvir Gazetesi*. 28 Eylül.
- Ebuzziya, Ziyad.(1945). “Tan, Moskova İle İşbirliği Yapan, Kulağı Moskova’da Ağzı İstanbul’da Bir Gazetedir”. *Tasvir Gazetesi*. 29 Haziran.
- Ebuzziya, Ziyad.(1946). “Türk Milleti Minnettardır”. *Tasvir Gazetesi*. 7 Nisan.
- Ziyad Ebuzziya.(1946). “Cumhurbaşkanının Seçim Gezisi”. *Tasvir Gazetesi*.(1946). 7 Mayıs.
- Ekinci, Necdet.(1996). “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Ege Adaları Sorunu”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*.Cilt: XII.(Kasım). Sayı: 36, ss. 817-847.
- Ekinci, Necdet.(1997). *II. Dünya Savaşı’ndan Sonra Türkiye’de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkiler*. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- Ekinci, Oğuzhan.(2014). “İkinci Dünya Savaşı Öncesi Beklenmeyen Gelişme: 23 Ağustos 1939 Tarihli Alman Rus Paktı”. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*. Yıl: 18. Sayı: 2. (Ağustos). SS. 241-263.
- Emeç, Selim Ragıp.(1945). “Son Hadise”. Son Posta Gazetesi. 5 Aralık.
- Emeç, Selim Ragıp.(1947). “Yeni Kabinenin Şansı”. *Tasvir Gazetesi*. 14 Ekim.
- Engels, F.(1999). *Sosyalizmin Bilimden Ütopyaya Gelişmesi*.(çev. İsmail Yarkin, M. A. İnci). İstanbul: İnter Yayınları.
- Eraslan C.(1992). *II. Abdülhamid ve İslam Birliği*. İstanbul.
- Ercan, Yavuz.(1996). “Bloklararası Çatışmalarda Osmanlı Topraklarının Stratejik Önemi”. *Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri I: Değişen Dünya Dengeleri İçinde Askeri ve Stratejik Açısından Türkiye (23-25 Ekim 1995 İstanbul)*. Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları.

- Ercilasun, A. Bican.(1977). *Bugünkü Türk Alfabeleri I-II*, Ankara.
- Erer, Tekin.(1963). *Türkiye'de Parti Kavgaları*. İstanbul: Yeni Matbaa.
- Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi Programı. İstanbul: Öztürk Basımevi.
- Ergenekon Köylü ve İşçi Partisi Tüzüğü.(1946). İstanbul: Öztürk Basımevi.
- Ergun, Mustafa.(1982). *Atatürk Devri Türk Eğitimi*. Ankara.
- Ergün, Mehmet.(1998). "Basın Tarihimizde İlginç Bir Olay: 'Sahte' Marko Paşa". *Tarih ve Toplum*. Sayı: 175. ss. 41-48.
- Erhan, Çağrı.(1996). "Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı". *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. Cilt: 51. Sayı: 1. ss. 275-287.
- Erhan, Çağrı.(2001). "ABD ve Nato'yla İlişkiler (1945-1960). *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt 1: 1919- 1980)*.(Ed. Baskın Oran). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erim, Nihat.(1944). "Milletlerarası Daimi Adalet Divanı ve Türkiye, Etabli Meselesi", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. II/1. Ankara, ss.62-73.
- Erim, Nihat.(1946). "Bir Parti Ne Zaman Lidersiz Kalır?". *Ulus Gazetesi*. 8 Temmuz.
- Erim, Nihat.(1946). "Demokrasi Gaye midir Vasıta mıdır?". *Ulus Gazetesi*. 30 Mayıs.
- Erim, Nihat.(1946). "Meclisi Terk Etmek Vazifeden Kaçmaktır". *Ulus Gazetesi*. 19 Aralık.
- Erim, Nihat.(1946). Milletlerarası Daimi Adalet Divanı ve Türkiye, Musul Meselesi. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* . Cilt: III. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Erim, Nihat.(1947). "Bay Peker'in Meselesi". *Ulus Gazetesi*. 4 Aralık.
- Erim, Nihat.(1947). "Bay Peker'in Meselesi". *Ulus Gazetesi*. 5 Aralık.
- Erim, Nihat.(1947). "Bay Peker'in Meselesi". *Ulus Gazetesi*. 6-7 Aralık.
- Erim, Nihat.(1947). "Demokrat Parti Kurultayı Dağıldıktan Sonra". *Ulus Gazetesi*. 12 Ocak.
- Erim, Nihat.(1947). "Demokrat Parti Kurultayı". *Ulus Gazetesi*. 7 Ocak.
- Erim, Nihat.(1947). "Demokrat Parti Liderinin Son Nutku". *Ulus Gazetesi*. 29 Haziran.
- Erim, Nihat.(1947). "Devlet Başkanlığı ve Parti Başkanlığı". *Ulus Gazetesi*. 18 Kasım.
- Erim, Nihat.(1947). "Vazifeler Tek Taraflı Değil Karşılıklıdır". *Ulus Gazetesi*. 22 Aralık.
- Erim, Nihat.(1953). *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri I*. Ankara.

- Erim, Nihat.(2005). *Günlükler (1925–1979)*. Cilt: I-II. (Haz. Ahmet Demirel). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Erkin, Feridun Cemal.(1968). *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*. Ankara: Başnur Matbaası.
- Eroğlu, Ebubekir.(2000). “Dergiler Arasında”. *Kitaplık*. (Temmuz-Ağustos), Sayı: 42.
- Eroğul, Cem.(2003). *Demokrat Parti,(Tarihi ve İdeolojisi)*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Ertem, Barış.(2009). “Türkiye-ABD İlişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı”. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Cilt: 12. Sayı: 21.(Haziran). ss. 377-397
- Ertem, Barış.(2010). “Türkiye Üzerindeki Sovyet Talepleri ve Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1947)”.*Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research* Volume 3/11. (Spring). p. 252-273.
- Ertem, Rekin.(1991), *Elifbe’den Alfabe’ye*, İstanbul: Dergah Yayınları.
- Erzen, Nejdet.(1941). “Endüstri ve Şehirleşme Davamız”. *Yurt ve Dünya Dergisi*.Sayı: 5. (Mayıs). Ankara.
- Esenbel, Selçuk.(2002). “Türk Japon İlişkilerinin Tarihi”. *Türkler 13*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Esenel, Berkes Mediha.(1999). *Geç Kalmış Kitap (1940’lı Yıllarda Anadolu Köylerinde Araştırmalar ve Yaşadığım Çevreden İzlenimler)*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Eser, Bahadır- Demirkıran, Özlem-Çiçek, Eda.(2011). “II. Dünya Savaşı Sonrasında Türk Siyasetinin Liberalleşmesi Bağlamında Türk-Amerikan İttifakının Ortaya Çıkışı: Batı Bloğuna Geçiş”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Yıl: 2011/2. Sayı:14. ss. 17-38.
- Esirci, Şükrü.(1967). *Menderes Diyor ki. Birinci Kitap (7 Ocak 1946- 14 Mayıs 1950)*.İstanbul: Demokrasi Yayınları.
- Esirci, Şükrü.(1999).*Celal Bayar’ın Söylev ve Demeçleri 1946-50*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Esmer, A Şükrü- Sander, O.(1987). *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)*, Cilt: I, Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Esmer, A Şükrü.(1944). *Siyasi Tarih*. İstanbul.
- Esmer, A. Şükrü.(1945). "Dış Politika: Üçler mi? Dörtler mi?". *Ulus Gazetesi*. 17 Ocak.
- Esmer, Ahmet Şükrü.(1946). “Türk Amerikan Dostluğu”. *Ulus Gazetesi*. 8 Nisan.
- Esmer, Ahmet Şükrü.(1946). “ Bir Dostluk Tezahürü”. *Tanin Gazetesi*. 5 Nisan.

- Eyüboğlu, Sabahattin.(1999). “Köy Enstitüleri Hakkında Ne Düşündüğünü Söyle, Sana Kim Olduğunu Söyleyeyim”. *Köy Enstitüleri Üzerine*. Yeni Gün Haber Ajansı.
- Eyyupoğlu, İsmail.(2002). *Mudanya Mütarekesi*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Felek, Burhan.(1948). “Din Tedrisatı Meselesi”. *Cumhuriyet Gazetesi*.12 Şubat.
- Fenik, Mümtaz Faik.(1945).“Milli Kalkınma Partisi Değil Kitabı Mukaddes Partisi”. *Ulus Gazetesi*. 9 Temmuz.
- Gediz, Ergüder.(1988).“Türk Havacılık Sanayiinin Tarihçesi”. *Uçantürk Dergisi* (Haziran 1988). Ankara.
- Gerede, Hüsrev.(2002). *Hüsrev Gerede’nin Anıları: Kurtuluş Savaşı, Atatürk ve Devrimler*, (Haz. Sami Önal), İstanbul.
- Gevgilili, Ali.(1987). *Yükseliş ve Düşüş*.(2. Baskı).Bağlam Yayınları: İstanbul.
- Gevrek, Meltem Ağduk.(1998). “Yurt ve Dünya/1941-1944: 1940’ların “Solunun” Ankara çevresi”. *Toplum ve Bilim*.78, (Güz). İstanbul, ss. 255-272.
- Glasneck, Johannes.(1966). “Alman Faşizminin Türkiye’deki Propaganda Faaliyetleri”. (Çeviri: Murat Çakır). (1966 yılında Halle’de Martin-Luther-Üniversitesinin “Wissenschaftliche Beiträge” adlı dizininde yayınlamıştır.).
- Glasneck, Johannes.(1966). *Deutsch-Faschistische Propaganda in der Türkei: Alman Faşizminin Türkiye’deki Propaganda Faaliyetleri*.(Çeviri: Murat Çakır).
- Goloğlu, Mahmut.(1970). *Üçüncü Meşrutiyet*, Ankara.
- Goloğlu, Mahmut.(1972). *Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)*. Ankara.
- Goloğlu, Mahmut.(2009). *Tek Partili Cumhuriyet (1931–1938)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Goloğlu, Mahmut.(2012). *Milli Şef Dönemi/Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-III 1939-1945*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Goloğlu, Mahmut.(2013). *Demokrasiye Geçiş, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi IV- 1946-1950*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Gök, Sanem.(2003). *Türk Siyasal Yaşamında Vatan Gazetesi (1950-1960)*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara.
- Gökalt, Ziya.(1941). “Çınaraltı”. *Çınaraltı*. Cilt: 1. Sayı: 12. (25 Ekim). İstanbul.
- Gökalt, Ziya.(1976). *Türkleşmek,İslamlaşmak, Muasırlaşmak*. İstanbul.
- Gökbilgin, M. Tayyip.(1965). *Milli Mücadele Başlarken II*. Ankara.

- Gökçe, Orhan Rahmi.(1946).“Hoş Geldiniz”. *Anadolu Gazetesi*. 24 Kasım.
- Gökmen, Özgür.(1998). “Çok Partili Rejime Geçerken Sol: Türkiye Sosyalizminin Unutulmuş Partisi”. *Topum ve Bilim*.(Güz). ss. 161-186.
- Gökşen, Bahanur Garan- Gökşen, Erol.(2016). “1923’ten 1960’a Kadar Ankara’da Çıkan Edebiyat-Kültür ve Sanat Dergileri Üzerine Tanıtıcı Bir Kaynakça Denemesi 1”. *Kültürel Mirasın İzinde*.(Haz: Gonca Gökalp Alpaslan, Pelin Şahin Tekinalpankara). Ankara.
- Göney, Süha.(1979). *Siyasi Coğrafya*, İstanbul.
- Gönlübol, Mehmet. Sar, Cem.(1989). *Olaylarla Türk Dış Politikası I (1919-1973)*. (7. Baskı). Ankara: Alkım Kitabevi.
- Gönlübol, Mehmet-Ülman, Halûk.(1966).“Türk Dış Politikasının Yirmi Yılı (1945- 1965)”. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. Cilt: 21.(Mart).
- Göz, Ali Cem.(2011).“İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Siyasal İktidar Tarafından Kapatılan Basın Organları Bağlamında Bir Listeleme Denemesi”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*. 3/5. ss.1-12.
- Gözler, K.(2000). *Türk Anayasa Hukuku*. Bursa.
- Güçlü, Yücel.(2001). “Turco-British Reapprochment On The Second World War”. *Belleten*. Sayı: 65. Nisan. ss. 257-312.
- Güler, Ali.(2002). “Atatürk’ün Ölümü, Cenaze Namazı ve Defin İşlemi”. *Türkler* 16. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları
- Güler, Yavuz.(2004). “II. Dünya Harbi Sonrası Türk-Amerikan İlişkileri (1945-1950)”. *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*. Cilt: 5. Sayı: 2. ss. 209-224.
- Gülmez, Nurettin- Demirci, Ersin.(2013). “Von Papen’in Türkiye Büyükelçiliği”. *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Çağdaş Türkiye Tarih Araştırmaları Dergisi*. Cilt: XIII. Sayı: 27. (Güz). ss. 225-250.
- Gültekin, Bilgehan.(2001).*Devletlerarası İlişkilerde Halkla İlişkiler ve Siyasal Propagandanın Rolü*. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler Ve Tanıtım Anabilim Dalı Doktora Tezi, İzmir.
- Gümrükçüoğlu, Osman.(2000). “Mülkiye Şeref Kitabı’nın Çıkması Vesilesiyle, Mülkiye ve Mülkiyelilere Ait İlginç Bir Şeref Tablosu”. *Türk Yurdu Dergisi*. Sayı: 157. (Eylül). Ankara.
- Günağ, Altuğ.(2014). “Amerika Birleşik Devletleri’nde Mc Carthy Dönemi ve Dış Politika Üzerindeki Etkileri”. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 4/1. (Temmuz-Aralık). ss.62-78.
- Günay, Çimen.(2001). *Toplumcu Gerçekçi Türk Edebiyatında Suat Derviş’in Yeri*. Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara.

- Gündüz, Asım.(1973). *Hatıralarım*.(Haz: İhsan Ilgar). İstanbul: Kervan Yayınları.
- Güneş, Gönül.(2013).“Çanakkale’de Demokrat Parti Döneminde Seçimler”. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*. Cilt: 1. Sayı: 1. ss. 67-85.
- Güneş, İhsan.(1997). *Birinci TBMM’nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*. Ankara: Türkiye Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Güngör, Süleyman. (2010). “14 Mayıs 1950 Seçimleri ve CHP’de Bunalım”. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Mayıs 2010, Sayı:21, ss.193-208.
- Günyol, Vedat.(1984). “Cumhuriyet Sonrası Sanat ve Edebiyat Dergileri”. *Türkiye’de Dergiler Ansiklopediler (1849-1984)*. İstanbul: Gelişim Yayınları.
- Günyol, Vedat.(1986). *Sanat ve Edebiyat Dergileri*. Alan Yayınları: İstanbul.
- Gürel, Şükrü. Sina.(1993). *Tarihsel Boyut İçinde Türk-Yunan İlişkileri 1921-1993*. Ankara.
- Gürkan, Nilgün .(1998).*Türkiye’de Demokrasiye Geçişte Basın (1945-1950)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gürkaynak, Muharrem.(2004). *İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Avrupa’da Savunma ve Güvenlik*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Gürün, Kamuran.(1983).*Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939’dan Günümüze Kadar)*. Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Gürün, Kamuran.(1991).*Türk-Sovyet İlişkileri (1923-1950)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Gürün, Kamuran.(2000). *Savaşın Dünya ve Türkiye 3 (Savaş 1939-1945)*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Güzel, M. Şehmus.(1997). *Türk Usulü Demokrasi*. Ankara: Doruk Yayınları.
- Güzel, Mehmet Şehmus.(1996). *Türkiye’de İşçi Hareketi 1908-1984*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- H.Z.(1945).“Milli Kalkınma Partisi Dün Faaliyete Geçti”. *Tan Gazetesi*. 28 Ekim.
- Hanioğlu, M. Şükrü.(1981). *Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*. İstanbul.
- Hatipoğlu, Murat.(1997). *Yakın Tarihte Türkiye ve Yunanistan 1923-1954*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Haytoğlu, Ercan.(1990). *Milli Kalkınma Partisi ve Siyasi Hayatı*. Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir.

- Haytoğlu, Ercan.(1997). "Türkiye'de Demokratikleşme Süreci ve 1945'te Çok Partili Siyasi Hayata Geçişin Nedenleri (1908-1945)". *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. Sayı: 3. ss. 46-55.
- Haytoğlu, Ercan.(2006). "İnönü Döneminde Siyasal Yaşam 1938-1950", *Yakın Dönem Türk Politik Tarihi*.(Ed. Süleyman İnan, Ercan Haytaoğlu). Ankara: Anı Yayınları.
- Haytoğlu, Ercan.(2011). "Kore Savaşı ve Denizli Kore Şehitleri ile Gazileri". *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. Sayı: 11. ss. 76-115.
- Heywood, Andrew.(2007). *Siyaset* (Editör; Buğra Kalkan, Çevirenler; Bekir Berat Özipek, Bican Şahin, Mete Yıldız, Zeynep Kopuzlu, Bahattin Seçilmişoğlu, Atilla Yayla). Ankara: Adres Yayınları.
- Heywood, Andrew.(2007). *Siyasi İdeolojiler*(çev. Ahmet Kemal Bayram, Özgür Tüfekçi, Hüsamettin İnaç, Şeyma Akın, Buğra Kalkan). Ankara: Adres Yayınları.
- Hür, Ayşe.(2006). "Halifeliğin Kaldırılması". *Toplumsal Tarih Dergisi*, Sayı: 148 (Nisan 2006), İstanbul.
- Hürriyet Gazetesi*.(1948)."Solcu Profesörlere Dair Ağır İthamlar Yapıldı". 4 Mayıs.
- Hürriyet Gazetesi*.(1948)."Üç Solcu Profesörün Dün Ankara Asliye Dördüncü Mahkemesinde Duruşmasına Başlandı, Profesörler Aleyhlerindeki İsnatları Red Ettiler". 16 Haziran.
- Hürriyet Gazetesi*.(1948)."Üniversitede Sol Cereyanlara Hücum, Fahri Kurtuluş Dil Fakültesi ve Bazı Profesörler İçin Acı Bir Lisan Kullandı". 7 Temmuz.
- Hüseyin Kazım Kadri.(1991). *Meşrutiyetten Cumhuriyete Hatıralarım*, (Haz. İsmail Kara). İstanbul.
- İğdemir, Uluğ.(1986). *Sivas Kongresi Tutanakları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İğdemir, Uluğ.(1989). *Heyet-i Temsiliye Tutanakları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İleri, Rasih Nuri.(1986)."Suat Derviş-Saadet Baraner". *Tarih ve Toplum*. Sayı: 29 (Mayıs). ss.17-18.
- İleri, Suphi Nuri.(1998). *Yeni Edebiyat: Sosyalist Gerçekçilik*.İstanbul: Scala Yayıncılık.
- İmece, M. Selim.(1959). *Atatürk'ün Şapka Devriminde Kastamonu ve İnebolu Seyahatleri 1925*. Ankara
- İnan Süleyman.(2006). *Muhalefet Yıllarında Adnan Menderes*. Ankara: Liberte Yayınları.
- İnan, Arı.(1996). *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

İnceöz, Semih.(1996).“Türkiye’nin İlk Uçak Fabrikasını Kuran Adam Nuri Demirağ”. *Aksiyon*. (15-21 Haziran). ss. 24-29.

İnönü Diyor ki, Nutuk-Hitabe-Beyanatlar-Hasbıhaller.(1946).(Toplayan, metni hazırlayan ve notları neşreden: Herbert Meizig). İstanbul: Ülkü Basımevi.

İnönü, İsmet.(1946). *İnönü’nün Söylev ve Demeçleri(1919-1946)*. Cilt: 1. Milli Eğitim Basımevi. İstanbul.

İnönü, İsmet.(1985). *Hatıralar I*. Ankara: Bilge Yayınevi.

İnönü, İsmet.(1987). *Hatıralar II*. Ankara: Bilge Yayınevi.

İnönü, İsmet.(2001). *Defterler (1919-1973)*.(Haz: Ahmet Demirel). Cilt:1. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

İnönü, İsmet.(2001). *Defterler 1919-1973*.(Haz. Ahmet Demirel). Cilt: 2. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

İnönü, İsmet.(2003). *Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşiler 1933-1938*.(Haz: İlhan Turan), Ankara:İnönü Vakfı Yayınları.

İnönü, İsmet.(2003). *Konuşma, Demeç, Makale, Mesaj ve Söyleşileri 1944-1950*.(Haz: İlhan Turan). Ankara: İnönü Vakfı Yayınları.

İnuğur, M. Nuri.(2005). *Basın ve Yayın Tarihi*. İstanbul: Der Yayınevi.

İnuğur, M. Nuri.(1992). “1923-1950 Dönemi Basınında Vatan-Tan Gazeteleri ve Ahmet Emin Yalman”. *Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*. Sayı: 1. (Aralık). ss. 251-265.

İnuğur, M. Nuri.(1992). *Türk Basın Tarihi*, İstanbul.

İorga, Nicolae.(1948).Osmanlı Tarihi (1774-1912) V.(Çev. Bekir Sıtkı Baysal). Ankara.

İqbal, Javid.(1987). “Türk-Bulgar İkili Antlaşmaları Işığında Bulgaristan’daki Müslüman-Türk Azınlığı Sorunu”. *Bulgaristan’da Türk Azınlığa Uygulanan Baskılar Hakkında Uluslararası Hukuk Sempozyumu (21-23 Eylül)*.İstanbul: İstanbul Barosu Yayınları.

İskenderon-Antakya Meselesi II.(1936). Ankara.

İskenderon-Antakya Meselesi IV.(1936). Ankara.

Jaeschke, Gotthard.(1971). *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Jivkova, Litmova (1978). *İngiliz-Türk İlişkileri*.(Çev: F. Muharrem-F. Erdinç). İstanbul.

Kabacalı, Alpay.(1993). *Türkiye’de Siyasi Cinayetler*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

Kabacalı, Alpay.(1992).*Türkiye’de Gençlik Hareketleri*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

- Kabacalı, Alpay.(1993). *Türkiye’de Siyasal Cinayetler*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Kabacalı, Alpay.(1995). *Yakın Tarihimizden Büyük Dönemeçler*.İstanbul:Çağdaş Yayınları.
- Kabaklı, Ahmet.(1992). *Temellerin Duruşması*. İstanbul
- Kabasakal, Mehmet.(1991). *Türkiye’de Siyasal Parti Örgütlenmesi*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Kafesoğlu, İbrahim.(1983). *Atatürk İlkeleri ve Dayandığı Tarihi Temeller*. İstanbul.
- Kahraman, H. Bülent., Keyman, E. Fuat. (2000). “Kemalizm, Oryantalizm ve Modernite”. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*. Sayı: II (Şubat-Mart-Nisan 1998). Ankara.
- Kamil, İbrahim.(1989). *Bulgaristan’daki Türklerin Hakları*. Ankara.
- Kandemir, Feridun.(1955).*İzmir Suikastının İçyüzü*. İstanbul.
- Kanlıdere, Ahmet.(1999). “Rusya Türklerinin Osmanlı Fikir Hayatındaki Etkileri: Dini Islah Düşüncesi ve Türkiye’deki Yankıları”. *Osmanlı 7*. Ankara.
- Kansu, M. Müfit.(1988). *Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber*. Cilt: I. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kansu, M. Müfit.(1988). *Erzurum’dan Ölümüne Kadar Atatürk’le Beraber*. Cilt: II. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kapuhan, Erol.(2012). “Atatürk Dönemi Eğitim Seferberliği ve Köy Enstitüleri”. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Marmara Coğrafya Dergisi*. Sayı: 26. ss. 172-194.
- Kara, İsmail.(1986/1987). *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi I-II*. İstanbul
- Kara, Mustafa.(1990). *Din Hayat Sanat Açısından Tekke ve Zaviyeler*, İstanbul.
- Karabekir, Kazım.(1993). *İstiklal Harbimiz*. Cilt: I. İstanbul.
- Karabekir, Kazım.(1993). *İstiklal Harbimiz*. Cilt: II. İstanbul.
- Karaca, Emin.(1994).Cumhuriyet Olayı. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Karaca, Emin.(1996). *Eski Tüfeklerin Sonbaharı*. İstanbul: Gendaş Yayınları.
- Karacan, A. Naci.(1971). *Lozan*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Karacan, Ali Naci.(1950). "Bozguncuları Tasfiye Zamanı Gelmiştir". *Milliyet Gazetesi*. 1 Ağustos.
- Karacan, Ali Naci.(1950). “Arapça Ezan Meselesi”. *Milliyet Gazetesi*. 6 Haziran.
- Karadeniz, Abdurrahim.(2002).Düşünce ve Edebiyatımızda *Yurt ve Dünya Dergisi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

- Karakaş, Nuri.(2008).*Türk-Amerikan Siyasi İlişkileri (1939-1952)*. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Karakaş, Nuri.(2009). “Amerikan “Ödünç Verme ve Kiralama” Yardımlarında Türkiye”. *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*. Cilt: XXIV. Sayı: 1.(Temmuz). ss. 21-52.
- Karakoç, Sarkis.(1939). *Sicilli Kavanini*, Cilt: 20. İstanbul: Cihan Matbaası.
- Karakuş, Emin.(1977). *40 Yıllık Bir Gazeteci Gözü ile İşte Ankara*. Hürriyet Yayınları: İstanbul.
- Karal, E. Ziya.(1960). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi(1918-1960)*. İstanbul.
- Karal, E. Ziya.(1988). *Osmanlı Tarihi* . Cilt: IX. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karal, E. Ziya.(1988). *Osmanlı Tarihi* . Cilt: VII. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karal, E. Ziya.(1988). *Osmanlı Tarihi* . Cilt: VIII. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karal, E. Ziya.(1995). *Osmanlı Tarihi*. Cilt: V. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karaman, Hayrettin.(1994). “Efgani, Cemlaledin (1838-1897)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt: 10. ss. 456-466. İstanbul.
- Karaömeroğlu, M. Asım.(1998). “Köy Enstitüleri Üzerine Düşünceler”. *Toplum ve Bilim*. Sayı: 76.
- Karataş, Murat.(2014). “Cumhuriyet Halk Partisi’nin Siyasal İktidar Anlayışı (1946-1950)”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. Cilt: 7. Sayı: 29. ss. 505-524.
- Karatepe, Şükrü.(1997). *Tek Parti Dönemi*. İstanbul: İz Yayınları.
- Karauğuz, Doğu.(2006). “Türkçülüğün Zonguldak’tan Yükselen Sesi: Doğu Dergisi”. *Türk Yurdu*. Sayı: 230. (Ekim). ss. 59-67.
- Karauğuz, Doğu.(2011). *Kuvay-ı Milliye Ruhuyla Bir Ömür*. İstanbul.
- Karay, Refik Halit.(1945). “Bir Partici Tipi”. *Akşam Gazetesi*. 5 Aralık.
- Karpat, Kemal.(2010). *Türk Demokrasi Tarihi (Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller)*. İstanbul Timaş Yayınları.
- Kasalak, Kadir.(1998).“San Francisco (San Fransisko) Konferansı ve Türkiye”. *Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri* (İkinci Dünya Harbi ve Türkiye).(20-22 Ekim 1997). Ankara.
- Kasapoğlu, Aytül.(2011). “Bir Halk Sosyolojisi Örneği Olarak Adımlar Dergisinin Semiyotik İncelemesi”. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*. Cilt: 14. Sayı: 1 (Bahar). ss. 135-191
- Kaya, Yalçın.(2011). *Köy Enstitüleri Sistemi*. Tıglat Matbaacılık: İstanbul.

- Kayış, Yasin.(2008).“1946 Belediye Seçimleri ve Basın”. *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*. VII/16-17.(Bahar-Güz). ss. 397-419.
- Kaymaz, Nejat.(1985). “T. B. M. M.’de Misak-ı Milli’ye Bağlılık Andı İçilmesi Konusu”. *Tarih ve Toplum*. (Temmuz). İstanbul.
- Kaymaz, Nejat.(1985). “TBMM’nde Misak-ı Milliye Bağlılık Andı İçilmesi Konusu-II”. *Tarih ve Toplum*. Sayı: 20. (Ağustos).İstanbul.
- Kaynar, Mete Kaan-Ak, Gökhan.(2016). “Niyazi Berkes ve 1940’lı Yılların Sol Muhalif Dergisi Yurt ve Dünya Birlikteliği”. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları DergisiJournal Of Modern Turkish History Studies XVI/33* (Güz/Autumn), ss. 325-372.
- Keddie, Nikke.(1997). *Cemaleddin Efgani Siyasi Hayatı*(Çev. Alaeddin Yalçinkaya). İstanbul
- Keskin, Mustafa.(1991). *Hindistan Müslümanlarının Milli Mücadele’de Türkiye’ye Yardımları (1919-1923)*. Kayseri.
- Keyder, Çağlar.(1982). *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*. Ankara: Yurt Yayınevi
- Kılıç Ali.(1997). *İstiklal Mahkemesi Hatıraları*. İstanbul.
- Kılıç, Hulusi.(1992). *Türkiye ile Yunanistan Arasında İmzalanan İkili Anlaşmalar, Önemli Belgeler ve Bildiriler*. Ankara.
- Kılıç, Selami.(1997). “Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa’nın Batı Anadolu Gezisi ve Karşılama Törenleri”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*.Sayı: 8, Erzurum.
- Kısakürek, Necip Fazıl.(1949). “Komünizma ve Biz”. *Büyük Doğu Dergisi*. 22 Temmuz. Sayı: 20.
- Kısakürek, Necip Fazıl.(1949). “Sabahattin Ali İşi”. *Büyük Doğu Dergisi*. 15 Temmuz. Sayı: 19.
- Kızılca, Gül Karagöz.(2003). “Milliyet, Mahmut Soydan ve Devletçilik Tartışmaları”. *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*. Cilt: 2. Sayı: 4. (Ocak). ss.140-148. Konya.
- Kinross, Lord.(1994). *Atatürk. Bir Milletten Yeniden Doğuşu*. İstanbul.
- Kissinger, Henry.(2002). *Diplomasi*.(Çev.: İbrahim H. Kurt).(3. Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Kocabaş, Süleyman.(1986). *Avrupa Türkiye’sinin Kaybı ve Balkanlarda Panis Slavizm*. Kayseri.
- Kocabaş, Süleyman.(2007). *Türkiye’de Demokrasi Buhranı İcazetli, Muvazaalı, Emanetçi Partiler 1920-1987*. İstanbul Vatan Yayınları.

- Kocaoğlu, Osman.(1972). “Rus Yardımının İç Yüzü”. *Yakın Tarihimiz* . Cilt: I. Sayı:10.(Mayıs). İstanbul.
- Koç, Vehbi.(1987). *Hatıralarım, Görüşlerim, Öğütlerim*. İstanbul.
- Koç. Vehbi.(1973). *Hayat Hikayem*. İstanbul.
- Koçak, Arif.(1976).*Tarihte Türk-Bulgar İlişkileri*. Ankara.
- Koçak, Cemil.(1991). *Türk-Alman İlişkileri(1923-1939) İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde Siyasal, Kültürel Askeri ve Ekonomik İlişkiler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Koçak, Cemil.(1986).*Türkiye’de Milli Şef Dönemi I: 1938-1945*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koçak, Cemil.(1997). “İrkçılık-Tûrancılık Davasının Siyasi Rövanşı: Öner-Yücel Davası”. *Tarih ve Toplum*. Cilt: 28. Sayı: 166. (Ekim). ss. 22-30.
- Koçak, Cemil.(2013). *Rejim Krizi Türkiye’de İki Partili Siyasal Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)*. Cilt: 3. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koçlar, Bekir.(2013). “Türk Milliyetçiliği Düşüncesini Tanımlama ve Temellendirme Çalışmalarına Bir Örnek: Ergenekon Dergisi”.*History Studies*. Volume: 5. Issue: 2. (March). A Tribute to Prof. Dr. Halil INALCIK. p. 263-286.
- Koçlar, Bekir.(2002). “Çok Partili Hayata Geçiş Döneminde Hükümet-Muhalefet İlişkisi”. *Türkler*16. Yeni Türkiye Yayınları: Ankara, ss. 754-764.
- Koloğlu, İhsan.(1947). “Altın Işık Yolu”, *Altın Işık Dergisi*. Sayı: 1. (Ocak). İstanbul.
- Koloğlu, Orhan.(1994). *Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Basın*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Konuralp, N. Aydın.(1970). *Hatay Kurtuluş ve Kurtuluş Mücadelesi Tarihi*. İskenderun.
- Koraltürk, Murat.(2002). “Türkiye Ekonomisi (1923-1960)”. *Türkler* 17, Ankara, ss. 581-597.
- Köker, Osman.(1994). “Şeyh Said (1925) ve Seyid Rıza (1937). Kürt İsyanlarının Liderleri Nasıl Yargılandı, Nasıl Asıldı”. *Toplumsal Tarih*. Sayı: 67, (Temmuz 1999), İstanbul.
- Köprülü, Fuat.(1945). “Sırça Köşkte Oturan...”. *Vatan Gazetesi*.11, 12 Eylül.
- Köprülü, Fuat.(1947). “Son Tebliğin Büyük Manası”. *Kuvvet Gazetesi*. 12 Temmuz.
- Köprülü, Fuat.(1957). “Demokrasi Yolunda (1945-1950), Dörtlü Takrir”. *Vatan Gazetesi*. 23 Kasım.
- Köprülü, M. Fuat.(1945). “Yalancının Mumu”. *Vatan Gazetesi*. 7 Eylül.
- Koroğlu, Ömer.(2011).İkinci Dünya Savaşında Türkiye’nin Askeri Durumu ve Savaş Dışı Politikası. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Basılmamış Doktora Tezi. Ankara.

Kudret Gazetesi.(1948). “Solcu Profesörler, Kurul Bu Hocaların Vazifelerine İadesine Karar Verdi” 24 Şubat.

Kudret Gazetesi.(1948).“B.M. Meclisinin Dünkü Toplantısı, Solcu Profesörler Meselesi”. 4 Mayıs.

Kudret Gazetesi.(1948).“Üniversiteye Hücumlar Yapılırken, Aldoğan Heyecanlı Bir Konuşma Yaptı”. 7 Temmuz.

Kurat, A. Nimet.(1990). *Türkiye ve Rusya*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Kutay, Cemal.(1985). *Üç Devirde İrfan ve Vicdanının Hasreti Millet ve Devletini Arayan Adam, Mehmet Şeref Aykut*. İstanbul.

Kuyucuklu, Nazif.(1986). *Türkiye İktisadı*. İstanbul.

Küçük, Cevdet.(1988). “Abdülmecid Efendi (1868-1944), Son Osmanlı Halifesi (1922-1924)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt: I. ss. 261-263. İstanbul.

Küçük, Cevdet.(2003). “Mehmed VI”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt: 28. ss. 422-430, İstanbul.

Küçük, Yalçın.(1983).“Cumhuriyet Döneminde Aydınlar ve Dergileri”. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. Cilt: I. İletişim Yayınları: İstanbul, ss.138-144.

Küçüköğlu, Bayram.(2003).*Türk Dünyasında Misyoner Faaliyetleri*. İstanbul.

Kürkçüoğlu, Ömer.(1978). *Türk-İngiliz İlişkileri(1919-1926)*, Ankara.

Kürümoğlu, M. Emre.(2011). *Yalta-Postdam Sonrası Uluslararası Düzenin Kurulması ve Türkiye (Türk Basınına Göre 1945)*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara.

Kütükoğlu, Mübahat. S.(1985). “1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Muahedesi”. *Türk-İngiliz İlişkileri (1583-1984)*. Ankara.

Levis, Bernard.(1960). “Türkiye’de Tarihçilik ve Milli Uyanış”. *Türk Yurdu*, Sayı: 2. Ankara.

Lewis, Bernard.(2004). *Modern Türkiye’nin Doğuşu*. (Çev: Metin Kırıatlı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Longrigg, Stephen Hemsley.(1956). *Iraq to 1950: a political, social and economic history*, London.

Maden, Sedat-Altunbay, Müzeyyen.(2016). “Türk Kültür Birliğinin Sağlanmasında Türk Amacı Dergisi”. *Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi Süreli Yayınlar Özel Sayısı*. Cilt: 7. Sayı: 4. ss. 1-12.

Manka, A. Gülçin.(2008). *Anadolu Ajansı ve İkinci Dünya Savaşı*. Ankara.

Mardin, Şerif.(1983). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)*. İstanbul.

- Mardin, Şerif.(2010). *İdeoloji*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Marksist Düşünce Sözlüğü*.(2005).(Yayın Yönetmeni; Tom Bottomore, Yazım Kurulu; Laurence Harris, V. G. Kiernan, Ralph Miliband, Çeviren; Mete Tuncay). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Melek, Abdurrahman.(1986). *Hatay Nasıl Kurtuldu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Menderes, Adnan.(1945). “Başbakanın Demeci Münasebetiyle”. *Vatan Gazetesi*. 13 Eylül.
- Mengi, Mine.(1991). “Çukurova Halk Kültürüne Hizmet Eden Adana Dergileri”. *II. Uluslararası Karacaoğlan ve Çukurova Halk Kültürü Sempozyumu, (20-24 Kasım)*. Adana. ss.369-374.
- Meram, Ali Kemal.(1969). *Türkçülük ve Türkçülük Mücadeleleri Tarihi*, İstanbul: Kültür Kitabevi Yayınları.
- Meray, Seha L. (1970). *Lozan Barış Konferansı-Tutanaklar, Belgeler*. Takım I, Cilt: I, Kitap 2. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Meray, Seha L.(1973). *Lozan Barış Konferansı-Tutanaklar, Belgeler*. Takım II, Cilt: 2, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Meray, Seha L.; Olcay, Olcay.(1977). *Osmanlı İmparatorluğu’nun Çöküş Belgeleri. Mondros Bırakışması, Sevr Andlaşması. İlgili Belgeler*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Meray, Seha L.; Olcay, Olcay.(1978). *Montreux Boğazlar Konferansı, Tutanaklar Belgeler*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Meray, Seha L. (1969). *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler*. Takım: I, Cilt: I, Kitap: 1. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Meriç, Cemil.(2013). *Bu Ülke*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Meşe, İlknur.(2008). “Cumhuriyet Öncesi Modernleşme Sürecinde Türk Siyasal Kimlikleri”. *Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*. Yıl: 3, Sayı: 6 (Güz 2007). Ankara.
- Millet Partisi Program ve Tüzük*.(1948). Ankara: Millet Partisi Yayınları.
- Millet Partisi Programı*.(1948). Atı Matbaası, Ankara.
- Milletin Sesi*.(1948). “Millet Partisinin Programı”. 8 Ekim.
- Milliyet Gazetesi*.(1949).“Arapça Ezan İçin Demokrat Partinin Cevabı”. 10 Haziran.
- Milliyet Gazetesi*.(1950). “Arapça Ezana Müsaade Ediliyor”. 5 Haziran.
- Moos, Herbert von.(1952). *Büyük Dünya Olayı*. Cilt: II. İstanbul.

Mumcu, Uğur.(1994). *Bir Uzun Yürüyüş*.(10. Baskı).Tekin Kitabevi: İstanbul.

Mumcu, Uğur.(1997).*40'ların Cadı Kazanı*. UM: AG Araştırmacı Gazetecilik Vakfı: İstanbul.

Müftüoğlu, Mustafa.(1977). *Milli Şef Döneminde Çankaya'da Kabus 1944 Turancılık Davası*. (İlaveli 2. baskı). Yağmur Yayınevi: İstanbul.

Müstakil Demokratlar Grubu.(1949). *Demokrat Parti Kurucuları Bu Davanın Adamı Değildirler*. Ankara: Yeni Matbaa.

Mzali, M. Salah., Pignon, Jean.(1997). *Tunuslu Hayreddin Paşanın Hatıraları*. (Çev. Belma Aksun), İstanbul.

Nadir Nadi.(1945). "Karadeniz Konferansı". *Cumhuriyet Gazetesi*. 9 Şubat.

Nadir Nadi.(1946). "Demokrasi'ye Veda mı?". *Cumhuriyet Gazetesi*.20 Aralık.

Nadir Nadi.(1946). "Dost Amerika'nın Dost Denizcilerini Karşılarken". *Cumhuriyet Gazetesi*. 5 Nisan.

Nadir Nadi.(1946). "Hayat Böyle mi Ucuzlar?". *Cumhuriyet Gazetesi*. 16 Ekim.

Nadir Nadi.(1946). "Partilerin Hataları 2".*Cumhuriyet Gazetesi*. 13 Kasım.

Nadir Nadi.(1946). "Seçimlere Dair Birkaç Söz". *Cumhuriyet Gazetesi*.(1946). 4 Mayıs.

Nadir Nadi.(1946). "Yeni Partinin Kuvvetli ve Zayıf Tarafı". *Cumhuriyet Gazetesi*.(1946). 13 Ocak.

Nadir Nadi.(1947). "Anahtar!". *Cumhuriyet Gazetesi*.12 Ocak.

Nadir Nadi.(1947). "Bekliyoruz". *Cumhuriyet Gazetesi*. 13 Ağustos.

Nadir Nadi.(1947). "Hoş Geldiniz". *Cumhuriyet Gazetesi*. 2 Mayıs.

Nadir Nadi.(1947). "İnönü'nün Demeci". *Cumhuriyet Gazetesi*.13 Temmuz.

Nadir Nadi.(1947). "Parti ve Memleket İçin En Büyük Tehlike". *Cumhuriyet Gazetesi*. 18 Kasım.

Nadir Nadi.(1947). "Yeni Tedbirler Beklemeliyiz". *Cumhuriyet Gazetesi*. 17 Eylül.

Nadir Nadi.(1948). "Bir Gün Sonra". *Cumhuriyet Gazetesi*. 3 Temmuz.

Nadir Nadi.(1948). "Seçimde Emniyet". *Cumhuriyet Gazetesi*.23 Mayıs.

Nadir Nadi.(1948). "Tekrar Ediyoruz". *Cumhuriyet Gazetesi*. 4 Temmuz.

Nadir Nadi.(1949). "Çözülmeyen Düğümler". *Cumhuriyet Gazetesi*. 4 Ağustos.

Nadir Nadi.(1949). "Nutka Dair". *Cumhuriyet Gazetesi*. 3 Kasım.

- Nalbant, Şerife Gökçen.(2014). *Türkiye’de Merkez Sağın Kuruluşu: Demokrat Parti’nin Gözünden Cumhuriyet Halk Partisi*. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Aydın.
- Necatigil, Behçet.(1997). “Dünya Kadın Yılında Suat Derviş Üzerine Notlar”. *Nesin Vakfı Edebiyat Yıllığı*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Nesimi, Abidin.(1977). *Yılların İçinden*. İstanbul: Ören Basımevi.
- Nesin, Aziz.(1945). “Modern Bir Şövalye”. *Tan Gazetesi*. 12 Ağustos.
- Nesin, Aziz.(1945). “Müstakbel Parti Lideri ile Bir Röportaj”. *Tan Gazetesi*. 15 Temmuz.
- Nur, Rıza.(1942). “Bildirge”. *Tanrıdag Mecmuası*. Sayı:1. (Mayıs). İstanbul.
- Nur, Rıza.(1967). *Hayat ve Hatıratım* Cilt: II. İstanbul.
- Nur, Rıza.(1994). *Türk Tarihi* Cilt:I, İstanbul: Toker Yayınları.
- Oktay, Ahmet.(2000).*Toplumcu Gerçekçiliğin Kaynakları*. İstanbul: Tümzamanlar Yayıncılık.
- Okutan, M. Çağatay.(2004). *Bozkurt’tan Kur’an’a Milli Türk Talebe Birliği (MTTB)1916-1980*. (1.Basım). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Okyar, Fethi.(1980). *Üç Devirde Bir Adam*. İstanbul.
- Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)*.(1982). (Mehmet Gönübol, Cem Sar ve Diğerleri).Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Olca, Osman.(1981). *Sevres Andlaşmasına Doğru (Çeşitli Konferans ve Toplantıların Tutanakları ve Bunlara İlişkin Belgeler)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Olgun, E. Oruç.(2009). *Ali Şükrü Bey Olayı*. Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- Oran, Baskın.(1986). *Türk Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu*, İstanbul: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları: 2.
- Oran, Baskın.(2001).*Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Olaylar, Belgeler, Yorumlar I: (1918-1980)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oran, Baskın.(1969). “İç ve Dış Politika İlişkisi Açısından İkinci Dünya Savaşında Türkiye’de Siyasal Hayat ve Sağ -Sol Akımlar”. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 23/3.
- Orbay, Rauf.(1993). *Cehennem Değirmeni Siyasi Hatıralarım* Cilt:II. İstanbul.
- Ortaylı, İlber.(1981).*Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*. Ankara.

- Ovalı, Şevket.(2012). “İkinci Dünya Savaşı ve Nedenleri”. *Türk Dış Politikası*. 2.Baskı. (Ed: Haydar Çakmak). Ankara: Barış Kitap.
- Öke, M. Kemal.(1987). *Musul Meselesi Kronolojisi 1918-1926*, İstanbul.
- Öke, M. Kemal.(1990). *Unutulan Savaşın Kronolojisi Kore, 1950- 1953*. Boğaziçi Yayınları: İstanbul.
- Öke, M. Kemal.(1991). *Hilafet Hareketleri*. Ankara.
- Öksüz, Hikmet.(2002). “Atatürk Döneminde Balkan Politikası (1923-1938)”. *Türkler* 16, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, ss. 625-642.
- Ökte, Faik.(1951). *Varlık Vergisi Faciası*. Nebioğlu Yayınevi: İstanbul.
- Öner, Kenan.(1948).*Siyasi Hatıralarım ve Bizde Demokrasi*. İstanbul: Osmanbey Matbaası.
- Tahtakılıç, Ahmet.(1989).*Dönüşü Olmayan Yol*. Ankara: Akademi Matbaası.
- Öney, Süha.(1979). *Siyasi Coğrafya*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Öymen, Altan.(2002).*Bir Dönem Bir Çocuk*. İstanbul.
- Öymen, Altan.(2002).*Değişim Yılları (1940 'lar)*. Doğan Kitap: İstanbul.
- Öz, Ayhan.(2014).“Heyet-i İlmiye Toplantıları ve Milli Eğitim Şuralarında Din Eğitimi”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Cilt: XVI. Sayı: 29. ss.129-156.
- Özacun, Orhan.(2002).“Siyaset Tarihimizde Milli Kalkınma Partisi”. *İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*. Yıl: 1. Sayı: 2. ss.205-233.
- Özalp, Kazım.(1988). *Milli Mücadele (1919-1922)*. Cilt: I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Özcan, Azmi.(1992). *Pan-İslamizm Osmanlı Devleti Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1914)*. İstanbul.
- Özcan, Ali.(2014). “Serdengeçti Dergisi ve Siyasal İktidarlarla ilişkisi”. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*. Cilt: 2. Sayı: 3. (Mart). Gümüşhane. ss. 300-316.
- Özçelik, Ayfer.(1993). “Fevzi Çakmak”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt: 8, ss. 190-192, İstanbul.
- Özçelik, Mücahit.(2010). “İkinci Dünya Savaşı’nda Türk Dış Politikası”. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Sayı: 29 Yıl: 2010/2. ss. 253-269.
- Özçelik, Mücahit.(2010). “İkinci Dünya Savaşı’nda Türk Dış Politikası”. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Sayı: 29. Yıl: 2010/2. ss. 253-269.
- Özdemir, Cihan.(2007). *Atsız Bey*. İstanbul: Ötüken Yayınevi.

- Özdemir, Emin-Şendil, A. Fatih.(2016). "Soğuk Savaş Dönemi Algı ile Gerçek Arasında Bir İmge Olarak Türk Solu; Demokrat Parti'nin Sol Hareketlere Yaklaşımı". *Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*. Yıl: 12. Sayı: 23. (Bahar), s. 337-367.
- Özdemir, Nurettin.(1951)."Türk Kültür Ocağı'nın Feshi Dolayısıyla". *Orkun Mecmuası*. (17Ağustos). Sayı: 46. İstanbul.
- Özdoğan, Günay Göksu.(2001). "*Turan*"dan "*Bozkurt*"a. *Tek Parti Döneminde Türkçülük (1931-1946)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özderim, S. N.(1978). *Yazı Devriminin Öyküsü*. Ankara.
- Özgiray, Ahmet.(1992). "Türk-Fransız İlişkileri". *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*. Cilt: VII, İzmir.
- Özgiray, Ahmet.(1995). "İngiliz Belgeleri Işığında Türk-İran Siyasi İlişkileri (1920-1938)". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. Cilt: XI. Sayı: 33. (Kasım).
- Özgüldür, Yavuz.(1993). *Türk-Alman İlişkileri(1923-1945)*. Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Özgüldür, Yavuz.(1999). "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikasını Belirleyen İki Antlaşma ve Sonuçları: Türk-İngiliz-Fransız İttifak Antlaşması ve Türk-Alman Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması". *Altıncı Askeri Tarih Semineri Bildirileri*. Cilt: II. ss. 83-93, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Özkan, Asaf.(2013). "1947 Muhtarlık Seçimleri Bağlamında Urfa'da Parti Mücadeleleri (Vali ve Umumi Müfettişin Raporlarına Göre)". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. Sayı: 50. ss. 254-270.
- Özkaya, Yücel.(1993). "Türk Basınında Cumhuriyetin İlanının Öncesi ve Sonrası". *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi Atatürk Yolu*. Cilt: II, Sayı: 11, Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, ss. 279-310.
- Özkaya, Yücel.(2007). *Milli Mücadele'de Atatürk ve Basın*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Özmen, Süleyman, Karaca, R. K.(2008). "Ekümenlik İddiasının Tarihi Seyri ve Patrikhane". *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*. Sayı: 12, (Ağustos 2008). Yıl:6.Ankara
- Öznur, Hakkı.(2001). *Ülkücü Hareket Türk Siyasi Tarihinde*. Cilt: 6. Alternatif Yayınları: İstanbul.
- Öznur, Hakkı.(2001). *Ülkücü Hareket, Teşkilatlar ve Mücadeleler*. (III. Baskı). Ankara: Alternatif Yayınları.
- Özsoy, Osman.(1999). *Saltanattan Cumhuriyete Giden Yolda Kurtuluş Savaşı'nın Perde Arkası*, İstanbul.

- Öztekin, Hülya.(2015).“Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Muhalif Bir Dergi: Görüşler”. *Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*. Sayı: 41. (Güz). ss. 170-191. Ankara.
- Öztoprak, İzzet.(1989). *Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Öztoprak, İzzet.(1993). “Bekir Sami Bey’in İstifası Meselesi”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. IX/25.(Kasım). Ankara.
- Öztuna, Yılmaz.(1985). “Atsız’ın Ardından”. *Boğaziçi*. (Aralık). İstanbul.
- Öztürk, Emine.(2012). *Cumhuriyet Dönemi Aydın Kimliği Sekülerleşme ve Köy Enstitüleri*. Rağbet Yayınları: İstanbul.
- Öztürk, Mustafa.(1996).”Osmanlı Miri Rejiminin Misak-ı Milli ile Münasebetleri”, *Genelkurmay Başkanlığı Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri I. (23-25 Ekim 1995)* Ankara.
- Özüçetin, Yaşar, Ataş, Nermin.(2015). “Meclis Celse Zabıtlarında Sevr Muahedesine Karşı Tepki ve Yorumlar”. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* . Cilt:I Sayı: 2, ss.40-68.
- Özüçetin, Yaşar.(2002).“Demokrasiye Geçiş, Demokrat Parti'nin Kuruluşu, 1946 Seçimleri”. *Türkler 16*.(Ed. H. Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca). ss. 765-773.
- Pancaroglu, Adnan Ferruh.(2006). *Yakın Tarihimizde Millet Partisi Olgusu (1948-1977)*. Afyonkarahisar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi. Afyon.
- Pazarcı, Hüseyin.(1989). *Uluslararası Hukuk Dersleri*. Ankara.
- Polat, N. Hikmet.(2000). “İctihad”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt: XXI. ss. 432-445. İstanbul.
- Renovuin, Pierre.(1969).*Birinci Dünya Savaşı Tarihi I (1914-1918)*(Çev. K. Demirkaya). İstanbul.
- Sabahattin Ali.(1940). *İçimizdeki Şeytan*. Remzi Kitabevi: İstanbul.
- Sabahattin Ali.(1943). “Yarı Münevver”. *Yurt ve Dünya Dergisi*. Sayı: 30. (Haziran). Ankara.
- Sabahattin Ali.(2004). *Mahkemelerde–Belgeler*.(Hazırlayanlar: Nüket Esen-Nezihe Seyhan).Yapı Kredi Yayınları: İstanbul.
- Sabır, H.(2006). “Atatürk’ün Ekonomi Anlayışı”. *Sayıştay Dergisi* (Temmuz-Eylül 2006). Sayı: 62, Ankara, ss. 3-18.
- Sadak, Necmeddin.(1945). “Bir İyi Haber: Celal Bayar’ın Kurmak Üzere Olduğu Parti”. *Akşam Gazetesi*. 3 Aralık.

- Sadak, Necmeddin.(1945). "Bir İyi Haber: Celal Bayar'ın Kurmak Üzere Olduğu Parti". *Akşam Gazetesi*. 3 Aralık.
- Sadak, Necmeddin.(1945). "Esağfurullah Hiç Aynı Fikirde Değiliz". *Akşam Gazetesi*. 11 Ekim.
- Sadak, Necmeddin.(1945). "Türkiye'de Bir Rejim Buhranı Yoktur, Bir İlerleyiş Hareketi Vardır". *Akşam Gazetesi*. 27 Ağustos.
- Sadak, Necmeddin.(1945)."Boğazlar Meselesi ve Türk Sovyet Münasebetleri". *Akşam Gazetesi*. 7 Ekim.
- Sadak, Necmeddin.(1946). "Açık ve Samimi Bir Konuşma". *Akşam Gazetesi*. 13 Haziran.
- Sadak, Necmeddin.(1946). "Demokrat Partisindeki Kararsızlık Ne Gibi Düşünceler Uyandırıyor". *Akşam Gazetesi*. 24 Aralık.
- Sadak, Necmeddin.(1946). "Demokrat Partiye Hoş Geldin Deriz". *Akşam Gazetesi*. 9 Ocak.
- Sadak, Necmeddin.(1946). "Milli Ekonomi Sahasında İlk Ehemmiyetli Adımlar". *Akşam Gazetesi*. 9 Eylül.
- Sadak, Necmeddin.(1947). "Demokrat Partisinin Kongresi Dalayisile Bazı Samimi Düşünceler". *Akşam Gazetesi*. 11 Ocak.
- Sadak, Necmeddin.(1947). "İki Partili Hayatın İlk Adımında Geriye mi Döneceğiz?". *Akşam Gazetesi*. 7 Ocak.
- Sadak, Necmeddin.(1947). "Türkiye'nin Siyasi Zaferi". *Akşam Gazetesi*. 3 Eylül.
- Sadak, Necmeddin.(1947). "Yeni Bir Devrim Arefesinde miyiz?". *Akşam Gazetesi*. 8 Ağustos.
- Safa, Peyami.(1945). "Sovyetlerin Sertellere Aşkı". *Tasvir Gazetesi*. 18 Ekim.
- Safa, Peyami.(1945). "Türk Şuuru Uyanıktır". *Tasvir Gazetesi*. 5 Aralık.
- Safa, Peyami.(1946). "Bu Kararı Alkışlıyor ve Bekliyoruz ki...". *Vakit Gazetesi*. 10 Eylül.
- Sakal, Fahri.(2009). "Tek Parti'nin Vatandaşları ve Ötekileştirdikleri". *History Studies*. Volume: 1/1. p. 134-160.
- Salışık, Selahattin.(1980). *Türk-Yunan İlişkileri Tarihi ve Etnik-i Eteryası*. İstanbul.
- Sançar, Nejdettin.(1947). *Hasan Ali ile Hesaplaşma*.Aylık Kurt Yayınları: İstanbul.
- Sander, Oral.(1979). *Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Sander, Oral.(2007).*Siyasi Tarih: 1918-1994*. Ankara: İmge Yayınları.
- Sanlı, Ferit Salim.(2010). *Türkçülük Akımında Din Olgusu Üzerine Aykırı Bir Yaklaşım: Hüseyin Nihal Atsız ve Fikirleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü.

- Saraçoğlu, Cemalettin.(1947). “Böyle Bir İstifayı Hala Bekleyenler Pek Çoktur”. *Yeni Sabah Gazetesi*. 9 Aralık.
- Sarc, Ö. Celal.(1986). “Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi ve İktisat Politikaları”. *Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk*. İstanbul.
- Sarıbay, A. Yaşar.(2001). *Türkiye’de Demokrasi ve Politik Partiler*. Bursa: Alfa Yayınları.
- Sarıçoban, Gülay.(2014). “Çığır Dergisi ve Hıfzı Oğuz Bekata Üzerine”. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. (Güz). Sayı: 21. ss. 183-196.
- Sarınay, Yusuf.(1988). *Türkiye’nin Batı İttifakına Yönelişi ve Nato’ya Girişi*, Ankara.
- Sarınay, Yusuf.(1995). *Atatürk’ün Millet ve Milliyetçilik Anlayışı*. İstanbul.
- Sarınay, Yusuf.(1996). “Atatürk’ün Hatay Politikası I”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* Cilt: XII Sayı: 34.(Mart 1996). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Sarınay, Yusuf.(1996). “Atatürk’ün Hatay Politikası II”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. Cilt: XII. Sayı: 35. (Temmuz). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Sarınay, Yusuf.(2000). “Atatürk'ten Günümüze Türk Dış Politikası Hakkında Genel Bir Değerlendirme”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. Cilt: 16. Sayı: 48. (Kasım 2000). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Sarioğlu, Nemci.(1943). “Okulda Ahlak Terbiyesi”. *Yurt ve Dünya Dergisi*. Sayı: 26–27. (Şubat-Mart). Ankara.
- Sav, Atilla.(2007). “Adalet Tarihimize ilişkin Notlar”. *Ankara Barosu Dergisi*. Yıl: 65. Sayı:3.(yaz). ss. 186-195.
- Sayar, Nihad. S.(1977). *Türkiye İmparatorluk Dönemi Mali Olayları*. İstanbul.
- Sayılgan, Aclan.(1962). *İnkâr Fırtınası*. İstanbul: Ülke Yayınları.
- Sayılgan, Aclan.(1970). *Soldaki Bitmeyen Kavga*, Ayşe Yayınları: Ankara.
- Sayılgan, Aclan.(1972). *Türkiye’de Sol Hareketler 1871-1972*. Hareket Yayınları: İstanbul.
- Sefercioğlu, Necmeddin.(2003). “1944-1945 Türkçülük Davası: Sonuçları ve Etkileri”. *Orkun Dergisi*. Sayı: 43. (Eylül). İstanbul.
- Sefercioğlu, Necmeddin.(2004). *Türkocağı’na Hizmet Edenler : Ocak’ta Kim Kimdi?* Ankara.
- Sefercioğlu, Necmeddin.(2009). *3 Mayıs 1944 ve Türkçülük Davası*. Türk Ocakları Ankara Şubesi Yayınları: Ankara.
- Sefercioğlu, Necmeddin.(2008). *Türkçü Dergiler*. Ankara: Türk Ocakları Ankara Şubesi Yayınları.
- Selçuk, Hamdi.(1972). *Bütün Yönleriyle Hatay’ın O Günleri*. İstanbul.

Serdengeçti, Yüksel Osman.(1947). "Azap Hücrelerinde". *Serdengeçti Dergisi*. Sayı: 2.(Mayıs). Sesışık Matbaası: Eskişehir.

Serdengeçti, Yüksel Osman.(1949).“Hamdullah Suphiye Soruyoruz: Açtığınız Ocak Türk Ocağı mı, Ekalliyetler Ocağı mı?”. *Serdengeçti Dergisi*. Sayı: 6. (Mayıs).İstanbul.

Serin, Necdet.(1963). *Türkiye'nin Sanayileşmesi*. Ankara.

Sertel, M. Zekeriya.(1945). "Atatürk'ün Varisi". *Tan Gazetesi*. 1 Ekim.

Sertel, M. Zekeriya.(1945). "Biz Sadaka İstemiyoruz, Hakkımızı İstiyoruz". *Tan Gazetesi*. 30 Ağustos.

Sertel, M. Zekeriya.(1945). "Haftanın Görüşleri". *Görüşler Dergisi*. Sayı: 1. (Aralık). Tan Matbaası: İstanbul.

Sertel, M. Zekeriya.(1945). "Hükümet Ağzıyla Konuşanlar Hak Yoluna Geldiler". *Tan Gazetesi*. 29 Ağustos.

Sertel, M. Zekeriya.(1945).“Başvekilin Beyanatı Münasebetiyle”. *Tan Gazetesi*. 7 Eylül.

Sertel, M. Zekeriya.(1945).“Birleşmiş Milletler Anayasasını Kabul Etmek Ne Demektir?”. *Tan Gazetesi*. 20 Ağustos.

Sertel, M. Zekeriya.(1945).“Değişmeyi Bu Meclis, Bu Hükümet, Bu Parti Yapamaz”. *Tan Gazetesi*. 27 Ağustos.

Sertel, M. Zekeriya.(1945).“Hakiki Demokrasiye Geçmek İçin İlk Şart”. *Tan Gazetesi*. 21 Ağustos.

Sertel, M. Zekeriya.(1945).“Hükûmet ve Meclisten Bir Şey Bekleyebilir miyiz?”. *Tan Gazetesi*. 22 Ağustos.

Sertel, M. Zekeriya.(1945).“İnkılabı Koruyan Değil, Koruyamayan Tedbirler”. *Tan Gazetesi*. 24 Ağustos.

Sertel, M. Zekeriya.(1945).“Matbuatın Manzarası”. *Tan Gazetesi*. 5 Eylül.

Sertel, M. Zekeriya.(1945).“Millet Önünde Hesaplaşmak İstiyoruz”. *Tan Gazetesi*. 1 Aralık.

Sertel, M. Zekeriya.(1945).“Parti İşini de Soysuzlaştırmayalım”. *Tan Gazetesi*. 15 Temmuz.

Sertel, M. Zekeriya.(1945).“Seçime Biran Evvel Geçmek Lazımdır”. *Tan Gazetesi*. 24 Kasım.

Sertel, M. Zekeriya.(1945).“Vaadlere Niçin İnanmıyoruz?”. *Tan Gazetesi*. 2 Eylül.

Sertel, M. Zekeriya.(2000). *Hatırladıklarım*. (4. Basım). Remzi Kitapevi: İstanbul.

Sertel, Sabiha.(1945). "Asım Us'a Cevap: Türkiye Sosyalist Bir Devlet midir?". *Tan Gazetesi*. 11 Ağustos.

Sertel, Sabiha.(1945). "Bay Yalçın, Dünkü Tanin'de "Hükûmette İnkılapçılık". *Tan Gazetesi*. 24 Kasım.

Sertel, Sabiha.(1945). "Bayan Sertel Sünnü midir, Şii midir?". *Tan Gazetesi*. 1 Eylül.

Sertel, Sabiha.(1945). "Bozguncu Peyami Safa'nın Ta Kendisidir". *Tan Gazetesi*. 21 Ağustos.

Sertel, Sabiha.(1945). "Bu Bir Orta Oyunu mudur?". *Tan Gazetesi*. 5 Ağustos.

Sertel, Sabiha.(1945). "Bu Devrin İbret ve Meşveret Gazeteleri". *Tan Gazetesi*. 1 Aralık.

Sertel, Sabiha.(1945). "Değişen Dünya". *Görüşler Dergisi*. Sayı: 1. (Aralık). Tan Matbaası: İstanbul.

Sertel, Sabiha.(1945). "Demokrasi Açık Müzayedede". *Tan Gazetesi*. 29 Ağustos.

Sertel, Sabiha.(1945). "Demokrasi Oyunu Oynamayalım". *Tan Gazetesi*. 13 Haziran.

Sertel, Sabiha.(1945). "Demokrasiye Tahammül Edemeyen Zihniyet". *Tan Gazetesi*. 28 Ağustos.

Sertel, Sabiha.(1945). "Devletin Umumi Siyaseti". *Tan Gazetesi*. 26 Ağustos.

Sertel, Sabiha.(1945). "Gazeteden değil, Umûmi Efkardan Korkmalı". *Tan Gazetesi*. 4 Aralık.

Sertel, Sabiha.(1945). "Göze Çarpan Hakikatler". *Tan Gazetesi*. 27 Ağustos.

Sertel, Sabiha.(1945). "Her Milliyetçi Sosyalist midir?". *Tan Gazetesi*. 12 Ağustos.

Sertel, Sabiha.(1945). "Himaye Gören Kimlerdir?". *Tan*. 16 Ağustos.

Sertel, Sabiha.(1945). "Hürriyeti Tahdit Edenler Hürriyet Veremezler". *Tan Gazetesi*. 24 Ağustos.

Sertel, Sabiha.(1945). "İnkılabın Ruhuna ve Yasasına Sadık Kalmalıyız". *Tan Gazetesi*. 19 Ağustos.

Sertel, Sabiha.(1945). "Kanaat Buhranı-Oportünizm". *Tan Gazetesi*. 3 Ağustos.

Sertel, Sabiha.(1945). "Mes'ud Faşistler". *Tan Gazetesi*. 16 Ekim.

Sertel, Sabiha.(1945). "Milliyetçilik Ne Demektir?". *Tan Gazetesi*. 5 Temmuz-8 Temmuz.

Sertel, Sabiha.(1945). "Muvafakatın Feryadı". *Tan Gazetesi*. 3 Aralık.

Sertel, Sabiha.(1945). "Ne Garip Şey". *Tan Gazetesi*. 13 Ekim.

Sertel, Sabiha.(1945). "Nihayet Dilimi Kesemedi". *Tan Gazetesi*. 6 Mayıs.

Sertel, Sabiha.(1945). "Organize Cemiyet". *Tan Gazetesi*. 5 Eylül.

- Sertel, Sabiha.(1945). "Peyami Safa'ya Cevap: Davacı Biziz". *Tan Gazetesi*. 13 Ağustos.
- Sertel, Sabiha.(1945). "Siz Günlerdir Neredeydiniz?". *Tan Gazetesi*.26 Mayıs.
- Sertel, Sabiha.(1945). "Totaliter Birlik". *Tan Gazetesi*. 23 Ağustos.
- Sertel, Sabiha.(1945). "Vay Hain, Vay!". *Tan Gazetesi*. 9 Kasım.
- Sertel, Sabiha.(1945). "Yalnız Kanunları Değil, Zihniyeti Değiştirmek Lazım". *Tan Gazetesi*. 2 Eylül.
- Sertel, Sabiha.(1945). "Yeni Bir Seçimle Millet Reyini İzhar Edebilir mi?". *Tan Gazetesi*. 25 Ağustos.
- Sertel, Sabiha.(1945). "Zincirli Hürriyet". Görüşler Dergisi. Sayı: 1. (Aralık). Tan Matbaası: İstanbul.
- Sertel, Sabiha.(1945). Demokrat Hüseyin Cahid'i Arıyorum". *Tan Gazetesi*. 30 Ağustos.
- Sertel, Sabiha.(1945). "Gazeteden Değil, Kamuoyundan Korkmalı". *Tan Gazetesi*. 4 Aralık
- Sertel, Sabiha.(1945). "İnkılapçı Hüviyet Ne Demektir". *Tan Gazetesi*. 23 Kasım.
- Sertel, Sabiha.(1969). Roman Gibi (1919-1950). Ant Yayınları: İstanbul.
- Sertel, Yıldız.(1995). "Özgürlük Savaşçılarına Baltayla Saldırı". *Cumhuriyet Gazetesi*. 4 Aralık.
- Sertel, Yıldız.(1996). "Çok Satan, Ciddi Günlük Gazete Tan". Cumhuriyet Dergi. 28 Ocak.
- Sertel, Yıldız.(1998). "Tarihten Bir Yaprak-Tan Olaylarının Perde Arkası". *Cumhuriyet Gazetesi*. 1 Aralık.
- Sertel, Yıldız.(2001). *Annem Sabiha Sertel Kimdi, Neler Yazdı*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Sertel, Yıldız.(2002). *Babam Gazeteci Zekeriya Sertel, Susmayan Adam*. Cumhuriyet Kitapları: İstanbul.
- Sertkaya, Osman Fikri.(1976). "Hüseyin Nihal Atsız, Hayatı ve Eserleri". *Atsız Armağanı*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Shaw, S. J., Shaw, E. K.(1983). *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*. Cilt: II. İstanbul.
- Sırma, İ. Süreyya.(1989). *II. Abdülhamid'in İslam Birliği Siyaseti*. İstanbul.
- Siyaset Bilimi (Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler)*.(2012). (Haz: Gökhan Atılğan, E. Attila Aytekin). İstanbul: Yordam Kitabevi.
- Sofuoğlu, Adnan.(1996). *Fener Rum Patrikhanesi ve Siyasi Faaliyetleri*. İstanbul: Turan Yayıncılık.

- Soğukömeroğulları, Mehmet.(2014). “Altın Işık” Dergisi Üzerine” *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (Nisan). Sayı: 31. ss.81-98.
- Son Posta Gazetesi*.(1948). “Mecliste Ankara Üniversitesi Teşkilat Kanunu Kabul Edildi. Komünizm İdeoloji Değil, Vatana İhanettir”. 7 Temmuz.
- Son Posta Gazetesi*.(1948).“Solculuktan Sanık DTCF Hocalarının Mahkemeleri Başladı. Boratav Milliyetçilik Aleyhinde Bulunmadığını, Berkes Komünizmi Methetmediğini, Boran Sovyet Rejimini Övmediğini Söyledi”. 16 Haziran.
- Sonsöz, Hande.(2012). “Sosyalizmin Türkiye Düşünce Tarihindeki İzleri”. *Doğu Batı Dergisi*. Sayı: 59.
- Sonyel, Salahi R.(1986). *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*. Cilt: II. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Soyak, H. R.(1973). *Atatürk'ten Hatıralar*. Cilt: II. İstanbul.
- Soysal, İsmail.(1984). “Türk-Fransız Siyasal İlişkileri (1919-1984)”. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. Cilt: 2. Sayı: 2, İstanbul.
- Soysal, İsmail.(1984). “Türk-Fransız Siyasal İlişkileri (1921-1984)”. *Belleten*. Cilt: XLII. Sayı: 188. (Ekim 1983). ss. 959-1044. Ankara Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Soysal, İsmail.(1985). “Balkan Paktı (1934-1941)”. *Yusuf Hikmet Bayur'a Armağan*. ss. 131-199. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Soysal, İsmail.(2000). *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*. Cilt: I (1920-1945). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Soysal, İsmail.(1982). “1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı”. *Belleten*. Sayı:182. Nisan. ss. 367-415.
- Sökmen, Tayfur.(1978). *Hatay'ın Kurtuluşu İçin Harcanan Çabalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sönmezoğlu, Faruk.(2006).*Türk Dış Politikası*. İstanbul: Der yayınları.
- Suvla, Refik Şükrü.(1949).“Türkiye ve Marshal Planı 1”. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*. Cilt: 10. Sayı: 1-4.ss.145-165.
- Süzan, Ünal.(2015). “Türkiye'de 1923-1960 Yılları Arasında Kapatılan Siyasi Partiler”. *Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Yıl: 5. Sayı: 10. ss. 100-156.
- Şahin, İbrahim.(2017). “İktidar-Muhalefet İlişkileri Çerçevesinde İnönü ve Menderes'in Siyaset Dili”. *Tarih ve Günce. Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi*. I/1.(Yaz). ss. 191-216.
- Şahin, M. Süreyya.(1996). *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*.İstanbul: Ötüken Neşriyat.

- Şahiner, Necmeddin.(2009). *Hakkın Yılmaz ve Sarsılmaz Müdafii Bekir Berk*. İstanbul: Şahdamar Yayınları.
- Şakir, Ziya.(1947). *Nuri Demirağ Kimdir?* İstanbul: Kenan Matbaası.
- Şanda, Hüseyin Avni.(1942). “Hangi Köylü Zenginleşiyor”. *Yurt ve Dünya Dergisi*. Sayı: 20. (29 Ekim). Ankara.
- Şanda, Hüseyin Avni.(1942). “Köy Bakkalları ve Kahvecileri”. *Yurt ve Dünya Dergisi*. Sayı: 13. (Ocak). Ankara.
- Şanda, Hüseyin Avni.(1942). “Köylüyle Kim Alay Ediyor”. *Yurt ve Dünya Dergisi*. Sayı: 22-23. (Aralık). Ankara.
- Şanda, Hüseyin Avni.(1942). “Meşrutiyette Milli Ekonomi Cereyanları”. *Yurt ve Dünya Dergisi*. Sayı: 15-16. (Mart-Nisan). Ankara.
- Şanda, Hüseyin Avni.(1942). “Yarı Koloni Münevverleri”. *Yurt ve Dünya Dergisi*. Sayı: 17. (Mayıs). Ankara.
- Şanda, Hüseyin Avni.(1943). “Bizde İlk Anonim Şirketler”. *Yurt ve Dünya Dergisi*. Sayı: 36. (Aralık). Ankara.
- Şanda, Hüseyin Avni.(1943). “Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Ticaret Müesseseleri”. *Yurt ve Dünya Dergisi*. Sayı: 35. (Kasım). Ankara.
- Şanda, Hüseyin Avni.(1944). “Dış Ticaret ve Harp”. *Yurt ve Dünya Dergisi*. Sayı: 38. (15 Ocak). Ankara.
- Şanlı, Halise Karaaslan.(2011). “Basında ve Mecliste 1948 Tasfiyesine İlişkin Tartışmaların Söylemi”. *Kültür ve İletişim*. 14/1.(Kış). ss. 105-133.
- Şatıroğlu, Ayşen.(2006). “San Francisco Konferansı Sonrası Dünyada Türkiye’nin Yer Arayışı”. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi*. Cilt: 3. Sayı: 12. İstanbul.
- Şenyürek, Muzaffer.(1941). “Biyolojik ve Kültürel Veraset”. *Yurt ve Dünya Dergisi*. Sayı: 5. (Mayıs). Ankara.
- Şeref, Muvaffak.(1943). “Fikir Hayatımızda Geri Temayüller”. *Yurt ve Dünya Dergisi*. Sayı: 36. (Aralık). Ankara.
- Şeref, Muvaffak.(1943). “Kültür Münakaşaları Karşısında”. *Yurt ve Dünya Dergisi*. Sayı: 31. (Temmuz). Ankara.
- Şevket, Ertuğrul.(1945). “Peyami’yi Müdafaa Etmek İstiyorum”. *Tan Gazetesi*. 29 Ağustos.
- Şimşir, Bilal. N.(1976). *Ege Sorunu-Belgeler Aegean Question Documents II(1913-1914)*. Ankara.
- Şimşir, Bilal. N.(1976). *Malta Sürgünleri*. İstanbul.

Şimşir, Bilal. N.(1979). "Amerikan Belgelerinde Türk Yazı Devrimi", *Belleten*. Cilt: XLIII. (Ocak) ss. 107-214.

Şimşir, Bilal. N.(1986). *Bulgaristan Türkleri*. Ankara.

Şimşir, Bilal. N.(1988). *Ankara...Ankara...Bir Başkentin Doğuşu*, İstanbul.

Şimşir, Bilal. N.(1994). *Lozan Telgrafları*. Cilt: II. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Şimşir, Bilal. N.(2001). *Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları* .Cilt: II. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Tabak, Serap.(2002). "Serbest Cumhuriyet Fırkası". *Türkler* 15. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Tahran, Yalta ve Potsdam Konferansları: Gizli Belgeler.(1972).(çev.: Fahri Yazıcı). İstanbul: Sinan Yayınları.

Tanin Gazetesi.(1946). "Demokrat Parti'nin Bursa Mitingi". 28 Temmuz.

Tanin Gazetesi.(1946). "Demokratların İzmir'deki Mitingi". 26 Temmuz.

Tanin Gazetesi.(1947). "7 Eylül Kararları". 27 Temmuz.

Tanör, Bülent.(1998). *Türkiye'de Kongre İktidarları (1918-1920)*. İstanbul.

Tanrıöver, H. Suphi.(2000). *Dağ Yolu*. Cilt: I. (Yay. Haz: F. Tevetoğlu). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Tansel, Selahattin.(1991).*Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*. Cilt: II. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Tansel, Selahattin.(1991). *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*. Cilt: IV. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Tanyu, Hikmet.(1950). *Türkçülük Davası ve Türkiye'de İşkenceler*. Kayseri.

Taşdemirci, Ersoy.(1994). "Atatürk'ün Önderliğinde 1933 Üniversite Reformu". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Sayı: 5, ss. 135-153, Kayseri.

Taylak, Muammer.(1969). *Saltanat, II. Meşrutiyet ve I. Cumhuriyet'te Öğrenci Hareketleri*. Ankara: Başnur Matbaası.

Tekeli, Esat.(1946). "Tenkidde İtidal". *Ulus Gazetesi*. 20 Aralık.

Tekeli, Esat.(1947). "Hasan Saka Kabinesi İş Başında". *Ulus Gazetesi*.12 Eylül.

Tekeli, İlhan, İlkin, Selim.(1977). *1929 Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*. Ankara.

Tekin, Mehmet.(1993). *Hatay Tarihi*. Antakya.

- Teksoy, Beril Yaşar.(2010). *Demokrat Parti’de Parti İçi Demokrasi (1946-1960)*. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. İzmir.
- Tellal, Erel.(2002). “SSCB’yle İlişkiler”. *Türk Dış Politikası*.(6.Basım).(Editör: Baskın Oran). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tengirşek, Y. Kemal.(1981). *Vatan Hizmetinde*, Ankara.
- Terzioğlu, Sait Arif.(1961).“Cumhuriyet Devrinde Kurulan Siyasi Partiler, 1946’dan Sonraki Devre”. *Cumhuriyet Gazetesi*. 17 Şubat.
- Tevetoğlu, Fethi.(1988). “Türkçü Dergiler: Orhun”. *Türk Kültürü*. Cilt: XXVI. Sayı: 306 (Ekim). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 34-39.
- Tevetoğlu, Fethi.(1990). “Türkçü dergiler: Tanrıdağ”. *Türk Kültürü*. Cilt. XXVII. Sayı: 321. (Ocak). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, ss. 24-31.
- Tevetoğlu, Fethi.(1967). *Türkiye’de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler (1910-1960)*. (1.Baskı). Ankara:Ayyıldız Matbaası.
- Tevetoğlu, Fethi.(1988). “Türkçü Dergiler, VII: Atsız Mecnua”. *Türk Kültürü*. Cilt: XXVI, Sayı: 304 (Ağustos). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları. ss. 499-505.
- Tevetoğlu, Fethi.(1988). “Türkçü Dergiler: Orhun”. *Türk Kültürü*. Cilt: XXVI.Sayı: 300.(Nisan). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, ss. 39-45.
- Tevetoğlu, Fethi.(1989). “Türkçü Dergiler: Kopuz”. *Türk Kültürü*. Cilt: XXVII.(Mart). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 59-62.
- Teziç, Erdoğan.(1976). *100 Soruda Siyasi Partiler*. İstanbul: Gerçek Yayınları.
- Tıkveş, Özkan.(2011).“Anayasa Mahkemesinin Siyasi Partilerle İlgili İki Kararı”. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*.Sayı: 36. ss. 615-630.
- Timur, Taner.(1994). *Türk Devrimi ve Sonrası*. Ankara.
- Timur, Taner.(1991). *Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Toker, Metin.(1998). *Şeyh Sait İsyanı*. İstanbul.
- Toker, Metin.(1971).*Türkiye Üzerinde 1945 Kabusu*. Ankara: Akis Yayınları.
- Toker, Metin.(1991). *Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları, DP’nin Altın Yılları 1950-1954*. (2 Basım). Bilgi Yayınevi: Ankara.
- Toker, Metin.(1998). *Demokrasimizin İsmet Paşa’lı Yılları, Tek Partiden Çok Partiye, 1944-1950*. (4. Basım). Bilgi Yayınevi: Ankara.
- Tokgöz, E.(2009). *Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi(1914-2009)*. Ankara.
- Tokmakçioğlu, Erdoğan.(2011). *Türk Basın Tarihi*. İsim Yayınları: Ankara.

- Tombuş, İhsan.(2003). *Ankara Cinayeti*. Bilgi Yayınevi: Ankara.
- Tonga, Necati.(2005). "Çınaraltı Mecmuası Üzerine". *Türk Yurdu. Türkiye’de Fikir Dergiciliği Özel Sayısı*. Cilt: 25. Sayı: 213. (Mayıs). ss.125-129.
- Tongul, Neriman.(2004). "Türk Harf inkılabı". *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. Sayı: 33-34 . (Mayıs-Kasım), Ankara, ss. 103-130.
- Topçu, Nurettin.(1951). "İnkılap-İrtica".*Komünizme Karşı Mücadele Dergisi*. (1 Nisan), Sayı: 17. İstanbul.
- Topuz, Hıfzı.(2003). *II. Mahmut’tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Toros, Taha.(2001). *Atatürk’ün Adana Seyahatleri*. Adana.
- Torun, Esmâ.(2003). *Sivas’dan Büyük Kongreye Cumhuriyet Halk Partisi*. İzmit: Kocaeli Üniversitesi Yayınları.
- Tosik, Fadime.(2002). *Tevfik Rüştü Aras’ın Siyasi Kişiliği*. İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Malatya.
- Tosun, Ramazan.(2002). "Türk-Rum Nüfus Mübadelesi". *Türkler 16*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, ss.597-608.
- Truman, Harry S.(1968). *Hatıralarım*. Ankara: Ulusal Basımevi.
- Tuna, Ender.(2010). *Türkiye İktisadi Kalkınma Sürecinde Girişimci Örneği: Nuri Demirağ*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Tuna, Işıl.(2015). "Verilişinin 70. Yılında Demokratikleşme Belgesi Olarak Türk Siyasal Hayatında Dörtlü Tahrir". *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*. Cilt: XV. Sayı: 30 (Bahar). ss. 203-219.
- Tuna, Serkan.(2007). "Cumhuriyet Ekonomisinin İlk Develüasyonu: 7 Eylül 1946". *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. Cilt: 7. Sayı: 13. ss. 86-121.
- Tunaya, T. Zafer.(1952). *Türkiye’de Siyasal Partiler 1859-1952*. İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları.
- Tunaya, T. Zafer.(1958). "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti’nin Kuruluşu ve Siyasal Karakteri". *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. Cilt: XXIII. Sayı: 3-4, 230-232
- Tunaya, T. Zafer.(1981). *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*. İstanbul.
- Tunaya, T. Zafer.(1988). *Türkiye’de Siyasal Partiler I, İkinci Meşrutiyet Dönemi*. İstanbul.
- Tunaya, T. Zafer.(1998). *İslamcılık Cereyanı*. Cilt: II. İstanbul.
- Tunca, E. Asude.(2006). "Türk Harf Devriminin Halka Tanıtımı Çalışmaları". *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. Cilt: II. Sayı: 2. (Aralık). Mersin.

- Tuncer, Erol.(2002). *Osmanlı'dan Günümüze Seçimler*. Ankara: Tesav Yayınları.
- Tuncer, Erol.(2008). *1946 Seçimleri*. Ankara: Tesav Yayınları.
- Tunçay, Mete.(1972). *Mesai, Halk Şuralar Fırkası Programı*. Ankara: Ankara Üninersitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 107 vd.;
- Tunçay, Mete.(1976). "Misak-ı Millinin 1.Maddesi Üstüne", *Birikim Dergisi*. Cilt: III, Sayı: 18-19, (Ağustos-Eylül).
- Tunçay, Mete.(1978). *Türkiye'de Sol Akımlar(1908-1925)*. İstanbul.
- Tunçay, Mete.(1988). "Türkiye Cumhuriyeti'nde Sosyalizm (1960'a kadar)". *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. Cilt: 7. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tunçay, Mete.(1992). *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*. İstanbul.
- Tural, M. Akif.(1987). *Atatürk Devrinde İktisadi Yapılaşma ve Celal Bayar (1920-1938)*. Ankara.
- Turan, Ali Eşref.(2008). *Türkiye'de Yerel Seçimler*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Turan, Mustafa.(1999). "Cumhuriyet Döneminde İki Deneme: Siyasi Müsteşarlıklar ve Müstakil Grup". Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. Cilt: 1. Sayı: 2. 1999.
- Turan, Mustafa.(2017). "Misak-ı Milli'nin Anlamı ve Tarihi Değeri", *Yeni Türkiye, Misâk-ı Milli Özel Sayısı*, S. 93 (Ocak-Şubat 2017), s. 99-111.
- Turan, Mustafa. (2005). *Siyasi ve Hukuki Açidan Milli Mücadele (30 Ekim 1918-24 Temmuz 1923)*. Berikan Yayınevi. Ankara.
- Turan, Şerafettin.(1970). "Rodos ve 12 Ada'nın Türk Hakimiyetinden Çıkışı". *Atatürk Konferansları II, (1964-1968)*. Ankara.
- Turan, Şerafettin.(1991). *Türk Devrim Tarihi I: İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Turan, Şerafettin.(1991). *Türk Devrim Tarihi II: Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyetine*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Turan, Şerafettin.(1995). *Türk Devrim Tarihi. III/1: Yeni Türkiye'nin Oluşumu(1923-1938)*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Turan, Şerafettin.(1995). *Türk Devrim Tarihi. III/2: Yeni Türkiye'nin Oluşumu(1923-1938)*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Turan, Şerafettin.(1999). *Türk Devrim Tarihi. Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (10 Kasım 1938-14 Mayıs 1950)*. Cilt: IV/I. Ankara: Bilgi Yayınevi.

- Turan, Şerafettin.(2003). *İsmet İnönü- Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği*. Ankara: Bilgi Yayınları.
- Turgut, Hulusi.(1995). *Türkeş'in Anıları-Şahinlerin Dansı*. ABC Basın Ajansı: İstanbul.
- Türk Dış Politikası I (1919-1980)*.(2002).(Editör: Baskın Oran). 4.Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Türkali, Vedat.(2001). *Komünist*. Gendaş Kültür Yayınları: İstanbul.
- Türkeş, Alparslan.(Tarihsiz). *1944 Milliyetçilik Olayı*. Hamle Yayınları: İstanbul.
- Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi Program ve Tüzüğü*.(1951). Eskişehir: Ticaret Matbaası Yayınları.
- Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi, Ana Nizamname ve Faaliyet Programı*.(1946). İstanbul.
- Türkiye Sosyalist İşçi Partisi: 1.Program, 2:Nizamname*.(1946). İstanbul, Stad Matbaası.
- Türkkan, Reha Oğuz.(1940). "İçimizdeki Şeytan: İyi Bir Kabiliyet, Kötü Bir Fikir Hizmetinde". *Bozkurt Mecmuası*. Sayı: 3. (Mayıs-Haziran). Arkadaş Matbaası: İstanbul.
- Türkkan, Reha Oğuz.(1975). *Taputluktan Gurbete*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Türkkan, Reha Oğuz.(2011). *Arayan Adam Bir Dava Uğruna 44 Olayları ve Tabutluk İşkenceleri*. Cilt: II. İstanbul.
- Türkmen, Füsün.(2012). *Kırılğan İttifaktan "Modern Ortaklığa": Türkiye ABD İlişkileri*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Türsan, Nurettin.(1980). *Yunan Sorunu*. İstanbul.
- Tüstav Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı, *Adımlar Dergisi (1943-1944)*.İstanbul.
- Uca, Alaattin.(2009).İkinci Dünya Savaş Yıllarında Türkiye'nin Altı Vilayetinde İlan Edilen Örfi İdare Ve Buna Karşı Mecliste Gösterilen Demokratik Tepki". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. Sayı: 40. ss.375-390. Erzurum.
- Uçarol, Rifat.(2006). *Siyasi Tarih (1789-2001)*. İstanbul: Der Yayınları.
- Uluğbay, Hikmet.(2003). *İmparatorluktan Cumhuriyete Petropolitik*. (2. Baskı). Ankara.
- Ulus Gazetesi*.(1943). "CHP Altıncı Büyük Kurultayında Parti Müstakil Grubu Raporu". 12 Haziran.
- Ulus Gazetesi*.(1945). "Üçler Konferansına Dair Uzun Bir Tebliğin Çıkarılması Bekleniyor". 9 Şubat.
- Ulus Gazetesi*.(1945). "Üçler Konferansına Fransa Çağrılmadı". 26 Ocak.
- Ulus Gazetesi*.(1946). "Demokratlar Beklenen Mitinglerini Yaptılar". 26 Temmuz.

- Ulus Gazetesi*.(1946). "Demokrat Parti'den Toptan İstifalar". 4 Temmuz.
- Ulus Gazetesi*.(1946). "Halkı Kandırmak İçin Çok Çirkin Bir Yol Tuttular". 5 Temmuz.
- Ulus Gazetesi*.(1947). "Gidenlerin Yeri Asla Boş Kalmıyacaktır". 16 Aralık.
- Ulus Gazetesi*.(1948). "Layiklik ve Din Hizmetleri". 24 Mayıs.
- Ulus Gazetesi*.(1948). "Üniversite Senatosu Karar Verdi 1 Profesör ve 2 Doçent Üniversiteden Çıkarıldılar". 11 Ocak.
- Ulus Gazetesi*.(1948). "B. Banguoğlu Dedi ki: Üniversiteler Meclise Hesap Vermeye Her An Amade Olacaktır". 7 Temmuz.
- Ulus Gazetesi*.(1948). "Dava, Milletimizin Hürriyeti, Emniyeti ve Selameti Davasıdır". 9 Mayıs.
- Ulus Gazetesi*.(1948). "Senatonun Çıkarma Kararı Etrafında Yankılar Bir Profesör ve İki Doçentin Üniversite Öğretim Üyeliğinden Uzaklaştırılmasındaki Karar Üzerine". 12 Ocak.
- Ulus Gazetesi*.(1947). "CHP Devletçiliği". 17 Ocak.
- Ulus Gazetesi*.(1945). "Üçlü Toplantı Çok Yakın Görünüyor". 1 Şubat.
- Ulus Gazetesi*.(1945). "Üçler Konferansına Dair Tebliğ". 8 Şubat.
- Ulus Gazetesi*.(1948). "Solcu Öğretim Üyeleri Meselesi" 24 Şubat.
- Ulus Gazetesi*.(1946). "Garip Bir Tenkit". 6 Temmuz.
- Ulus Gazetesi*.(1946). "Nevzat Tandoğan'ın Ölümü". 10 Temmuz.
- Umar, Ömer Osman.(2004). "İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türk-Sovyet İlişkileri". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. Cilt: XX. Sayı: 59.(Temmuz). ss. 369-412.
- Unat, F. Reşit.(1994). "Misak-ı Milli (Ahd-ı Milli Beyannamesi)" . *Aylık Ansiklopedi*. No: 3 (Temmuz), İstanbul.
- Uran, Hilmi.(2008). *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)*. (Editör: Emre Yalçın). (1.Baskı), İstanbul.
- Uran, Hilmi.(1958). "Tek Partiden Demokrasiye. DP'nin Kuruluşuna Yol Açan Dörtlü Taktır". *Dünya Gazetesi*. 4 Kasım.
- Us, Asım.(1945). "Tahrikler Karşısında Gençliğin Heyecanı". *Vakit Gazetesi*. 6 Aralık.
- Us, Asım.(1945). "Boğazlar Meselesi". *Vakit Gazetesi*. 13 Ekim.
- Us, Asım.(1945). "Celal Bayar'ın İstifası". *Vakit Gazetesi*. 1 Ekim.

- Us, Asım.(1945). "Maskeler Düştü". *Akşam Gazetesi*. 4 Aralık.
- Us, Asım.(1945). "Moskova Radyosunun Hezeyanı". *Vakit Gazetesi*. 8 Aralık.
- Us, Asım.(1945). "Muhalefet Ticareti". *Vakit Gazetesi*. 2 Aralık.
- Us, Asım.(1946). "Cumhurbaşkanlığı ve Parti Başkanlığı Meselesi". *Vakit Gazetesi*. 23 Haziran.
- Us, Asım.(1946). "Demokrat Parti Millet Vekillerinin Kararsızlığı". *Vakit Gazetesi*. 23 Aralık.
- Us, Asım.(1946). "Demokrat Partinin Beyannamesi Etrafında". *Vakit Gazetesi*. 20 Haziran.
- Us, Asım.(1946). "Demokrat Parti'nin Mecliste Obstrüksiyonu". *Vakit Gazetesi*. 20 Aralık.
- Us, Asım.(1946). "Hükümetin Aldığı Mali ve İktisadi Tedbirler". *Vakit Gazetesi*. 11 Eylül.
- Us, Asım.(1946). "Mareşal Çakmak'ın Adaylığı". *Vakit Gazetesi*. 30 Haziran.
- Us, Asım.(1946). "Missouri'nin Türk Sularını Ziyareti". *Vakit Gazetesi*. 6 Nisan.
- Us, Asım.(1946). "Seçimde Serbestlik ve Gizlilik". *Vakit Gazetesi*. 14 Haziran.
- Us, Asım.(1947). "Türk-Amerikan Dostluğunda Mesut Gelişmeler". *Yeni Gazete*. 3 Mayıs.
- Us, Asım.(1947). "Cumhurbaşkanımızın Parti Münasebetleri Hakkındaki Kararı". *Vakit Gazetesi*. 13 Temmuz.
- Us, Asım.(1964). *Gördüklerim, Duyduklarım, Duygularım, Meşrutiyet ve Cumhuriyet Devirlerine Ait Hatıralar ve Tetkikler*. İstanbul.
- Us, Asım.(1966). *Atatürk, İnönü, İkinci Dünya Harbi ve Demokrasi Rejimine Giriş Devri Hatıraları (1930-1950)*. Vakit Matbaası: İstanbul.
- Uslu, Nasuh.(2000). *Türk Amerikan İlişkileri*. 21. Yüzyıl Yayınları Ankara.
- Uzgel, İlhan.(2001). "Almanya'yla İlişkiler". *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*. (Der: Baskın Oran). (3. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Uzun, Hakan.(2013). "Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1946 Olağanüstü Kurultayı". *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*. Cilt: XIII Sayı: 26.(Bahar), ss. 139-161.
- Üçok, Coşkun.(1967). *Siyasal Tarih (1789-1960)*. Ankara.
- Ülken, H. Ziya.(2008). *Millet ve Tarih Şuuru*. İstanbul.
- Ülken, Yüksel.(1992). "Atatürk ve İktisat". *Atatürkçü Düşünce*. Ankara. 1992
- Ülkütaşır, M. Şakir.(1981). *Atatürk ve Harf Devrimi*. Ankara.

- Ülman, A. Haluk.(1957). "Seçim Sistemimiz ve Başlıca Siyasi Partilerimiz", Ankara *Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. Cilt: XII.(Haziran).
- Ülman, A. Haluk.(1961).*İkinci Cihan Savaşının Başından Truman Doktrinine Kadar Türk-Amerikan Diplomatik Münasebetleri: 1939-1947*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Ülman, A. Haluk.(1972). *Birinci Dünya Savaşına Giden Yol*. Ankara.
- Ünal, Tahsin.(1986). *Türk Siyasi Tarihi*. Emre Yayınları: İstanbul.
- Üstel, Füsün.(1997). *İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği, Türk Ocakları (1912-1931)*. İstanbul.
- Vatan Gazetesi*.(1946). "Bursa'da Dün Muazzam Bir Miting Yapıldı". 28 Temmuz.
- Vatan Gazetesi*.(1946). "Ankara Mitingi Çok Muazzam Oldu". 4 Ağustos.
- Vatan Gazetesi*.(1946). "Gençliğin Mareşali Ziyaretleri". 27 Temmuz.
- Vatan Gazetesi*.(1946). "İzmir'de Muazzam Bir Miting Yapıldı". 26Temmuz.
- Vatan Gazetesi*.(1947). "General Marshall'ın Mühim Demeci". 6 Haziran.
- Vatan Gazetesi*.(1947). "Ankara'da Yüksek Tahsil Gençliğinin Heyecanı: Dün, Solcular Aleyhine Bir Nümayiş Yapıldı". 7 Mart.
- Vatan Gazetesi*.(1947). "Dil, Tarih Fakültesinde Toplanan Gençler, Ulus Meydanına Gelerek "Kahrolsun Kızıklar, Kahrolsun Komünistler" Diye Bağırdılar ve Marko Paşa, 24 Saat Gazeteleri Parçalanarak Ayaklar Altında Çiğnendi."
- Vatan Gazetesi*.(1948). "Solcu Profesörlerin Vazifesine İadesine Karar Verildi". 23 Şubat.
- Vatan Gazetesi*.(1948). "Sadık Aldoğan: Üniversitenin Fikir ve İctihad Hürriyetine Karışmayalım". 7 Temmuz.
- Vatan Gazetesi*.(1948). "Adivar, Muhtar Olan Bir Üniversitenin Kürsülerini İsim Zikrederek Lağvetmeyi Doğru Bulmadı". 6 Temmuz.
- Vatan Gazetesi*.(1948). "Solcu Profesörleri Danıştay da Mesul Görmedi". 27 Şubat.
- Vatan Gazetesi*.(1946). "Mareşal Ankara'da". 30 Temmuz.
- Vatan Gazetesi*.(1946). "Adana'da Büyük Bir Miting Yapıldı". 1 Ağustos.
- Velidedeoğlu, H. Veldet.(1974). *Devirden Devire I*, Ankara.
- Vincent, Andrew.(2006). *Modern Politik İdeolojiler*. (çev: Arzu Tüfekçi). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Vural, Mithat Kadri.(2010). "Siyasi Bir Hesaplaşma Olarak Hasan Ali Yücel-Kenan Öner Davası". *Yeniden İmece Dergisi*. Sayı: 8. ss. 41-45.

Weisband, Edward.(2002). 2. *Dünya Savaşı ve Türkiye*. (Çev: A. M. Kayabağ).İstanbul: Örgün Yayınevi.

Y. D.(1944). “Günün Terimleri-Demokrasi”. *Yurt ve Dünya Dergisi*. Sayı: 37. (Ocak). Ankara.

Yalçın, H. Cahit.(1945). “Faşizmi İmha Bahanesi Türkiye’yi Dört Hürriyet Prensibinden Uzaklaştırmaz”. *Tanin Gazetesi*. 25 Ekim.

Yalçın, H. Cahit.(1945). “Nümayiş Hadisesi”. *Tanin Gazetesi*. 8 Aralık.

Yalçın, H. Cahit.(1945). “Boğazlar Meselesi Üzerinde Biraz Aydınlik”. *Tanin Gazetesi*. 12 Ekim.

Yalçın, H. Cahit.(1945). “Moskova Radyosu'nun Hücumları”. *Tanin Gazetesi*. 29 Haziran.

Yalçın, H. Cahit.(1945). “Sol-Sağ ve İleri-Geri”. *Tanin Gazetesi*. 3 Aralık.

Yalçın, H. Cahit.(1945). “Bizde Türkçülük ve Irkçılık” . *Tanin Gazetesi*. 22 Ekim.

Yalçın, H. Cahit.(1945). “Değişiklikleri Kim Yapacak?”. *Tanin Gazetesi*. 7 Kasım.

Yalçın, H. Cahit.(1945). “Fikri Hürriyet Etrafında Karışık Mütaalalar”. *Tanin Gazetesi*. 20 Kasım.

Yalçın, H. Cahit.(1945). “Göze Çarpan Hakikatler”. *Tanin Gazetesi*. 27 Ağustos

Yalçın, H. Cahit.(1945). “Kalkın Ey Ehli Vatan!-Bir Vatan Cephesine Lüzüm Vardır”. *Tanin Gazetesi*. 3 Aralık.

Yalçın, H. Cahit.(1945). “Ne Garip Şey”. *Tanin Gazetesi*. 15 Ekim.

Yalçın, H. Cahit.(1945). “Şuursuz bir Moskova Papağanı”. *Tanin Gazetesi*. 2 Eylül.

Yalçın, H. Cahit.(1945). “Türkiye'de Faşistlik Davası Üzerine”. *Tanin Gazetesi*. 21 Ekim.

Yalçın, H. Cahit.(1945). “Türkiye'den Kaldırılması İstenilen Faşistlik” . *Tanin Gazetesi*. 24 Ekim.

Yalçın, H. Cahit.(1945). “Yeni Parti”. *Tanin Gazetesi*. 15 Aralık.

Yalçın, H. Cahit.(1946).“Amerikan Donanmasının Ziyareti”. *Tanin Gazetesi*. 24 Kasım.

Yalçın, H. Cahit.(1947). “Kabinenin Değişmesi”. *Tanin Gazetesi*. 11 Eylül.

Yalçın, Soner.(2008). “Ergenekon”. *Hürriyet Gazetesi*. 27 Ocak.

Yalçınkaya, Zübeyde.(2013). “1941-1944 Yılları Arası Yayınlanan “Yurt ve Dünya Dergisi”ndeki Köy ve Köylü Sorunları Üzerine Bir Analiz”. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Cilt: 17. Sayı: 2. Erzurum. ss.161-174.

Yalman, Ahmet Emin.(1937). “Derebeyi Nasıl Düşünür”. *Tan Gazetesi*. 23 Ekim.

- Yalman, Ahmet Emin.(1945). "Gençliğin Heyecanlı Tezahürleri". *Vatan Gazetesi*. 5, 8 Aralık.
- Yalman, Ahmet Emin.(1945). "Rus Davası: 1". *Vatan Gazetesi*. 8 Temmuz.
- Yalman, Ahmet Emin.(1945). "Rus Davası: 2". *Vatan Gazetesi*. 9 Temmuz.
- Yalman, Ahmet Emin.(1945). "Rus Davası: 3". *Vatan Gazetesi*. 10 Temmuz.
- Yalman, Ahmet Emin.(1945). "Rus Davası: 4". *Vatan Gazetesi*. 11 Temmuz.
- Yalman, Ahmet Emin.(1945). "Sertellerin İkinci Bir Gafı". *Vatan Gazetesi*. 1 Aralık.
- Yalman, Ahmet Emin.(1945). "Sol Mecmua Hadisesinin İç Yüzü ve Elemleri". *Vatan Gazetesi*. 3 Aralık.
- Yalman, Ahmet Emin.(1945). "Sovyet Rusya ve Ermeni Meselesi". *Vatan Gazetesi*. 5 Ağustos.
- Yalman, Ahmet Emin.(1946). "Çelikten bir Barış Elçisi". *Vatan Gazetesi*. 5 Nisan.
- Yalman, Ahmet Emin.(1946). "Demokrat Parti Karar Verdi". *Vatan Gazetesi*. 9 Mayıs.
- Yalman, Ahmet Emin.(1946). "Türk Vatandaşı Vazife Başına". *Vatan Gazetesi*.(1946). 5 Mayıs.
- Yalman, Ahmet Emin.(1946). "Yarınki Meclis'in Manzarası". *Vatan Gazetesi*. 27 Haziran.
- Yalman, Ahmet Emin.(1946). "Yepyeni bir Hariciye Kurmak". *Vatan Gazetesi*. 9 Nisan.
- Yalman, Ahmet Emin.(1947). "İsmet İnönü'nün Rolü". *Vatan Gazetesi*. 13 Kasım.
- Yalman, Ahmet Emin.(1997).*Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1922-1971)*. (Yay. Haz: Erol Sadi Erdinç). Cilt: 2. İstanbul:Pera Turizm ve Ticaret AŞ. Yayınları.
- Yalman, Ahmet Emin.(1970). *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*. Cilt: 4. İstanbul: Rey Yayınları.
- Yaman, A. E.(1992). "Başkomandanlık Kanunu". *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. Cilt: III, Sayı: 9. Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları.
- Yapar, Gönenç, Aslı.(2007). "Türkiye'de Dergiciliğin Tarihsel Gelişimi". *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*. Sayı: 29, ss. 63-78.
- Yaşlı, Fatih.(2008). *Milliyetçilik ve Faşizm, Türkiye'de Irkçı Milliyetçilik Üzerine Bir İnceleme*. Basılmamış doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yavuz, Ahmet.(1976).*Türkiye Cumhuriyeti'nin Akdettiği Milletlerarası Antlaşmalar*. Ankara.
- Yavuz, Bige.(1994). *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri, Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922*. Ankara.
- Yazıcı, Tahsin.(1963). *Kore Birinci Türk Tugayında Hatıralarım*, Ülkü Basımevi: İstanbul.

Yazman, A. Tufan.(1969). *Atatürk'le Beraber (Devrimler-Olaylar-Anılar 1922-1938)*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Yeni Sabah Gazetesi.(1945). “Boğazlar ve Diğer Rus İstekleri”. 7 Ekim.

Yeni Sabah Gazetesi.(1947). “Evet, O Maarif Vekili Sizzsiniz”. 11 Şubat, 1.

Yeni Sabah Gazetesi.(1948). “Amerikan Yardımının Esirgenmesi”. 25 Ocak.

Yeni Sabah Gazetesi.(1948). “Amerika'nın Son Kararı Etrafında”. 26 Ocak.

Yeniay, İ. Hakkı.(1964). *Yeni Osmanlı Borçları Tarihi*. İstanbul.

Yeşilçayır, Neşe.(2011). “Çok Partili Döneme Geçiş Sürecinde Türk Basını”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*. Cilt: XXVII. Sayı: 79. (Mart), ss.131-191.

Yetiş, Kazım.(1993). “Çınaraltı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Cilt: 8. İstanbul.

Yetkin, Çetin.(2004). *Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı*. İstanbul.

Yetkin, Çetin.(1983). *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi 1930-1945*. İstanbul: Altın Kitaplar.

Yetkin, Çetin.(2002). *Karşıdevrim (1945-1950)*.(1. Basım). Otopsi Yayınları: İstanbul.

Yıldız, Ayşe Nevin.(2002). “Türkiye Modernleşmesi ve Bir Muhalif Basın Organı Olarak *Büyük Doğu Dergisi*”. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*. Sayı: 13. İstanbul. ss.577-595.

Yırcalı, Sıtkı.(1941). “Büyük Köye Doğru”. *Yurt ve Dünya Dergisi*. Sayı: 2. (Şubat). Ankara.

Yırsutimur, Dilşad.(2008). *Zonguldak Basın Tarihi (1923-2007)*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Yunus Nadi.(1937). “Ahmet Emin Yalman'a”. *Cumhuriyet Gazetesi*.22 Ekim.

Yurdaydın Hüseyin. G.(1982). *İslam Tarihi Dersleri*. Ankara.

Yücel, Hasan-Ali.(1947). *Davam*. Ankara: Ulus Basımevi.

Yücel, M. Serhan.(2001). *Demokrat Parti*. İstanbul: Ülke Kitapları.

Zürcher, Erik Jan.(1999). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul.

Zürcher, Erik Jan.(1992). *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*. (Çev. Gül Çağalı Güven). İstanbul.

24 Saat Gazetesi.

Açıksöz Gazetesi.

Adımlar Dergisi.(1943).

Akşam Gazetesi.

Altın Işık Dergisi.(1947).

Anadolu Gazetesi.

Anadoluda Yeni Gün Gazetesi.

Atsız Mecmua.(1931-1932).

Babalık Gazetesi.

Bayrak Gazetesi.

Bozkurt Dergisi.(1939-1942).

Bucak Dergisi.(1945-1946).

Büyük Doğu Dergisi.(1943-1951).

Cumhuriyet Gazetesi.

Çığır Mecmuası.(1933-1948).

Çınaraltı Dergisi.(1941-1944).

Demokrat İzmir Gazetesi.

Doğu Büyük Ülkü Dergisi.(1942-1951).

Dünya Gazetesi.

Düven Dergisi.(1947-1977).

Ergenekon.(1938-1939).

Gerçek Gazetesi.

Gök-Börü Dergisi.(1942-1943).

Görüşler Dergisi.(1945)

Hakimiyet-i Milliye Gazetesi.

Hareket Dergisi.(1939-1949).

Hürriyet Gazetesi.

İkdam Gazetesi .

İzmir Gazetesi.

Kalem Dergisi.(1947-1950).

Kızılelma Dergisi.(1947-1948).

Komünizme Karşı Mücadele Dergisi.(1945-1967).

Kopuz Dergisi.(1939-1944).

Kudret Gazetesi.

Kuvvet Gazetesi.

Kür-şad Dergisi.(1947).

Millet Mecmuası.(1942-1944).

Milletin Sesi.

Milliyet Gazetesi.

Orhun Dergisi.(1933-1944).

Öğüd Gazetesi.

Özleyiş.(1946-1947).

Resimli Gazete.

Sendika Gazetesi.

Serdengeçti Dergisi.(1947-1962).

Son Posta Gazetesi.

Tan Gazetesi.

Tanin Gazetesi.

Tanrıdağ Mecmuası.(1942).

Tasvir Gazetesi.

Tevhid-i Efkar Gazetesi.

Türk Amacı Mecmuası.(1942-1943).

Türk Sazı Mecmuası.(1943).

Türke Doğru Dergisi.(1946-1948).

Türklük Dergisi.(1939-1940).

Ulus Gazetesi.

Vakit Gazetesi.

Vatan Gazetesi.

Yeni Edebiyat Dergisi.(1941).

Yeni Gazete.

Yeni Sabah Gazetesi.

Yurt ve Dünya Dergisi.(1941-1944).

Zafer Gazetesi.

Zincirli Hürriyet Gazetesi.

5.5.Elektronik Ortamdan Ulaşılan Kaynaklar

Müjdecı, Mustafa.(2005).”Türk Basınında Milli Kalkınma Partisi”. EKEV Akademi Dergisi, Sayı: 25 İnternet Adresi: <http://www.nuridemirag.com/belgeler>.

- *Dergiler:Hareket Dergisi 1939-1982*.www.islamdusuncesi.net ›.

-Ekinci, Necdet.(2017). “İnönü Dönemi ve II. Dünya Savaşı Yılları”. -<https://www.tarihtarih.com>.

-global.tbmm.gov.tr/docs/secim_sonuc_lari/secim3_tr.pdf.

-<http://www.kozmopolit.com/Deutsch%20-%20Faschistische%20>

-Karagözoğlu, Mehlika.(2007).“Gönüllerin İrfanlı Fetihçisi İrfan Fethi Gemuhluoğlu”. <https://www.academia.edu/6165437/>.

-Propaganda%20in%20der%20TFCrkei%20-%20TR1.pdf ss. 1-14.

-tahirkarauguz.com/yasami.html.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : Aydın, Mehmet Korkud
 Uyruğu : T.C.
 Doğum tarihi ve yeri : 27/11/1985 Ankara
 Medeni hali : Evli
 Telefon : 05067136357
 Faks :
 e-mail : korkudaydin@hotmail.com

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet tarihi
Yükseklisans	:Fırat Üni. Sos. Bil. Enst. Tarih/T.C. Tarihi	2010
Lisans	:Gazi Üni. Eğitim Fak. Tarih Eğitimi	2008
Lise	:Akçadağ Anadolu Öğretmen Lisesi	2003

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
2010-	Kırıkkale Üniversitesi	Okutman
Yabancı Dil	: İngilizce	

Yayınlar

- Aydın, M.K. (2017). "LANGUAGE FESTIVAL AND HOLIDAY CELEBRATIONS IN COMMUNITY CENTERS". *International Conference on Research in Education and Science (ICRES)* May 18-21, / Ephesus - Kusadasi, Turkey.
- Aydın, M.K. (2017). "MALATYA IN THE 15TH YEAR OF THE REPUBLIC (1923-1938)". *International Conference on Research in Education and Science (ICRES)* May 18-21, / Ephesus - Kusadasi, Turkey.
- Aydın, M.K. (2017). "MALATYA COMMUNITY CENTERS AND THEIR CONTRIBUTIONS TO LITERACY CAMPAIGN (1932-1951)". *International Conference on Research in Education and Science (ICRES)* May 18-21, / Ephesus - Kusadasi, Turkey.

- Aydın, M.K. (2017). "BILECIK COMMUNITY CENTER AS ONE OF THE EARLY REPUBLICAN PERIOD CULTURAL INSTITUTIONS AND ITS ACTIVITIES (1932-1951)". *International Conference on Research in Education and Science (ICRES)* May 18-21, / Ephesus - Kusadasi, Turkey.
- Aydın, M.K, - Aydın, M. & Kaya, F. (2016). "Malatya Halkevi Öncülüğünde Kutlanan 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı Etkinlikleri (1932-1951) / Activities on October 29 Republic Day Celebrated by Malatya Community Center (1932-1951)", *TURKISH STUDIES - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, Volume 11/18
- Aydın, M.K, - Aydın, M. & Kaya, F. (2016). "Malatya Halkevi Öncülüğünde Gerçekleştirilen 26 Eylül Dil Bayramı Kutlamaları (1932-1951) / September 26 Language Festival Celebrations in Malatya Community Center(1932-1951)", *TURKISH STUDIES - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, Volume 11/21
- Aydın, M.K. (2016). "Atatürk'ün Amasya Gezileri". *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 9/4 Spring 2014, p. 77-96.
- Aydın, M.K. (2016). "İsmet İnönü'nün Malatya Gezileri (1928- 1950)/İsmet İnönü's Trips to Malatya (1928-1950)". *Geçmişten Günümüze Malatya Uluslararası Sempozyumu Kent, Kültür ve Kimlik Uluslararası Sempozyumu.(14-16 Nisa)*. Malatya.
- Aydın, M.K. (2014). "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Bayburt'un Önemli Bir Kültür Kurumu Olan Bayburt Halkevleri: Kuruluşu, Teşkilatı ve Faaliyetleri / Bayburt Community Centers, Important Cultural Foundations of Bayburt in the First Years of the Republic: Establishment, Organization and Operations". *Tarihi ve Kültürü İle 19. Yüzyıldan Günümüze Bayburt Uluslararası Sempozyumu* . (28 – 30 Mayıs). Bayburt
- Aydın, Mehmed Korkud.(2011). *Milli Mücadele Dönemi İstanbul Öğrenci Hareketleri (1918-1922)*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

GAZİLİ OLMAK AYRICALIKTIR..

